

BUSBED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

22

E-ISSN 2618-6322

YIL / Year ▶ 11
SAYI / Issue ▶ 22
GÜZ / Autumn ▶ 2021

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR.
International peer-reviewed journal published in Turkish, English and Arabic.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

**Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute**

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir

International peer-reviewed journal published

in Turkish, English and Arabic

Yıl/Year: 11 Sayı/Issue: 22 Güz/Autumn 2021
E- ISSN: 2618-6322

Sahibi / Owner:

**(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(On Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)**

نيابة عن جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN

Editörler / Editors / المحررون

Doç. Dr. Fikret OSMAN (Baş Editör / Editor in Chief)
fosman@bingöl.edu.tr

.....

Prof. Dr. Yaşar BAŞ
yasarbas2000@hotmail.com

.....

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi KAÇER
fkacer@gmail.com

.....

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU
yaydogdu@bingol.edu.tr

.....

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER
klasiksiir@gmail.com

.....

Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUĞ
ktug@bingol.edu.tr

.....

Öğr. Gör. Mehmet YAVUZ
yavuz.mehmet21@gmail.com

.....

Arş. Gör. Ozan Can AKPINAR
ozanakpinar10@gmail.com

.....

Arş. Gör. Adnan AYDINTÜRK
aaydinturk@bingol.edu.tr

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD / المجلس الاستشاري

Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid	Şam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayış	Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Cengiz Toraman	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Oktay	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Olgun	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet Uç	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Çapak	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Kazuaki Sawai	Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Prof. Dr. Mehmet Canatar	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çelik	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Karataş	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Takkaç	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Törenek	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Başaran	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Pomytkina Liubov	National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Reşad Muradov	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Sayın Dalkıran	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanli	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Karabey	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Üzeyir Ok	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar BAŞ	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara	Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Rahmi Tekin	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sıtkı Uluerler	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Kanberoğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Keivan Harrasi	Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakimin Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi
Dr. Mona Sobh	Aynu'ş- Şems Üniversitesi, İskenderiye, Mısır

- Prof. Dr. Abdulkaki ÇETİN (Bingöl Üniversitesi)
 Prof. Dr. Ahmet DOĞAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
 Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
 Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
 Prof. Dr. Celâl ERDÖNMEZ (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
 Prof. Dr. Erkan AKTAŞ (Mersin Üniversitesi)
 Prof. Dr. Hamza ALTIN (Bingöl Üniversitesi)
 Prof. Dr. Hatice İÇEL (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
 Prof. Dr. İhsan Erdem SOFRACI (Mersin Üniversitesi)
 Prof. Dr. İsmail ALTUN (Atatürk Üniversitesi)
 Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
 Prof. Dr. Mete SEZGİN (Selçuk Üniversitesi)
 Prof. Dr. Mukadder BOYDAK OZAN (Fırat Üniversitesi)
 Prof. Dr. Nadir İLHAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
 Prof. Dr. Nesrin SİS (İnönü Üniversitesi)
 Prof. Dr. Onur EROĞLU (Bülent Ecevit Üniversitesi)
 Prof. Dr. Reha SAYDAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
 Prof. Dr. Rohat CEBE (Batman Üniversitesi)
 Prof. Dr. Yaşar BAŞ (Bingöl Üniversitesi)
 Prof. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ (Sakarya Üniversitesi)
 Doç. Dr. Abdullah ATLI (İnönü Üniversitesi)
 Doç. Dr. Ali Ülvi ÖZBEY (Bingöl Üniversitesi)
 Doç. Dr. Ayşe ÖZTÜRK SAMUR (Aydm Adnan Menderes Üniversitesi)
 Doç. Dr. Bilal GÖK (İnönü Üniversitesi)
 Doç. Dr. Elif ÖZCATAL (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
 Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM (Sinop Üniversitesi)
 Doç. Dr. Gülten KÜÇÜKBASMACI (Kastamonu Üniversitesi)
 Doç. Dr. Güven DİNÇ (Akdeniz Üniversitesi)
 Doç. Dr. Hakan KUM (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
 Doç. Dr. Hüseyin Naci BAYRAÇ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
 Doç. Dr. İlhami KAYA (Batman Üniversitesi)
 Doç. Dr. Meryem UZUNOĞLU (Bursa Uludağ Üniversitesi)
 Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU (Bingöl Üniversitesi)
 Doç. Dr. Metin Göksel AKPINAR (Akdeniz Üniversitesi)
 Doç. Dr. Muharrem EKŞİ (Kırklareli Üniversitesi)
 Doç. Dr. Muharrem EKŞİ (Kırklareli Üniversitesi)
 Doç. Dr. Nuran SAVAŞKAN AKDOĞAN (Ankara Üniversitesi)
 Doç. Dr. Umur AŞKIN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
 Doç. Dr. Recep ÖZMAN (İnönü Üniversitesi)
 Doç. Dr. Sabrina KAYIKCI (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
 Doç. Dr. Veysel ERAT (Bitlis Eren Üniversitesi)
 Doç. Dr. Yasin BİLİM (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
 Doç. Dr. Yılmaz IRMAK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Abdulhan ÜNLÜSOY (İnönü Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALKAYIŞ (Bingöl Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU (Bingöl Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Bahar BAYSAL KAR (Bursa Uludağ Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY (Bingöl Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Betül BÜLBÜL OĞUZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Çilem AYDOĞDU (Bingöl Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Deniz ELÇİN (Siirt Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Efe Can KILINÇ (Kırıkkale Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Emine ÇETİNEL (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Emre SAVUT (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR (Trakya Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Figen UZAR ÖZDEMİR (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÖZ (Atatürk Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Kenan ÖZDİL (Trakya Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER (Bingöl Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYAT (Düzce Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Onur KESKİN (Bingöl Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Osman ÖZER (Bingöl Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL (Bartın Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KARAKOÇ (Samsun Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Selda ADILOĞLU (Bursa Teknik Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Serap ÖZKAN KILIÇ (Manisa Celal Baya Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Sevcan IŞIK (İnönü Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Sevdije ERSOY YILMAZ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Sırrı TIRYAKI (Bingöl Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Şeyma AKIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Şule Betül TOSUNTAŞ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Tahir YAŞAR (Siirt Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Ufuk BARMANPEK (Bingöl Üniversitesi)
 Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÖZTÜRK (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yelda SEVİM (Fırat
Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım ERBAŞ (İstanbul
Rumeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre AYNA (BİNGÖL
ÜNİVERSİTESİ)
Dr. Öğr. Üyesi Zehra GÖZÜTOK
TAMDOĞAN (Tekirdağ Namık Kemal
Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zehra HAMARAT (İstanbul
Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep HARPUTLU (Siirt
Üniversitesi)
Dr. Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ (Bingöl
Üniversitesi)
Dr. Murat YİĞİT (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Dr. Mustafa NAİMOĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Mustafa ÜNLÜ (Bingöl Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Yaşar BAŞ, Vedat AVCİ

BİNGÖL'ÜN TARİHİ ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK
BAKIMINDAN GELİŞİMİ 11

Tirab Abbkar TİRAB

SUDANESE FOREIGN POLICY
CHALLENGES IN THE TRANSITIONAL PERIOD AND THEIR
IMPLICATIONS ON NATIONAL SECURITY 63

Mustafa NAİMOĞLU

ENERJİ ALANINDA YAPILAN AR-GE
HARCAMALARININ ENERJİ TÜKETİMİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ALMANYA ÖRNEĞİ 97

İdris ÇETİN

HATÂYİ DİVÂNI'NIN DİL ÖZELLİKLERİ 119

Burhanettin ZENGİN, Muhammed TAŞ

DESTİNASYON İMAJ ALGISI: ERZİNCAN-KEMALİYE ÖRNEĞİ 147

Sait SAYAR

SÜLEYMAN TEVFIK'İN DÜZENLEDİĞİ
HALK HİKÂYELERİNİN YAZILI KÜLTÜR ORTAMINDAKİ EŞ
METİNLERİNDE NOKTALAMA İŞARETLERİNİN İŞLEVLERİ 179

Mesut KİNEŞ

LANGUAGE LEARNING STRATEGIES USED IN EFL CLASSES
AND ROLE OF GENDER IN HIGH SCHOOL CONTEXT 199

Tahir YAŞAR

GÖRÜNMEZ ADAM VE AMERİKA'NIN GELECEĞİ 215

Ahmet KESMEZ, Oktay YAĞIZ

LECTURERS' STRATEGY PREFERENCES, ATTITUDES,
AND CHALLENGES FACED IN FOREIGN LANGUAGE
VOCABULARY TEACHING 233

Cemil ÇELİK

THE AMERICAN CONSUL CESNOLA BROTHERS AND THE FATE OF ANTIQUITIES IN OTTOMAN CYPRUS ----- Bünyamin HAN	265
TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ BAZI UYGULAMALARIN POSTMODERN PARADİGMA AÇISINDAN İNCELENMESİ ----- Mücahit YILDIRIM	297
KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA YÜKSELEN DEĞER OLARAK AKTARLIĞIN YENİDEN KEŞFİ ----- Kasım TATLILIOĞLU	327
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK KIRILGANLIKLARI, PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ VE SOSYAL GÜVEN VE MEMNUNİYET DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN CİNSİYET DEĞİŞKENİNE GÖRE İNCELENMESİ ----- Ahmet BAYINDIR	359
DİNÎ AHLÂKIN OTONOMLUĞUNUN İMKÂNI ----- Bilal DİZDAR, Sezin ALICI	383
ÇAĞDAŞ TÜRK MÜZİĞİNDE HORON ÇALIŞMALARI ----- Rahmi TEKİN, Esmer DUMAN	397
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BİR EĞİTİM MODELİ: AŞİRET MEKTEBİ (1892-1908) ----- Murat ALTUĞ	417
YUSUF HAKİKÎ BABA'NIN MAHABBETNÂMESİ VE DİL ÖZELLİKLERİ ----- Çilem AYDOĞDU	439
THE EFFECT OF STRATEGY TRAINING ON UNDERGRADUATE STUDENTS' FREQUENCY OF STRATEGY USE AND PERCEPTIONS OF CHALLENGES FACED IN WRITING PROCESS ----- Burak TELLİ	469
HAMZA-NÂME'NİN 70. CİLDİNDEKİ EKLERDE DUDAK UYUMU ----- Ayşe İSPİRLİ TURAN, Ramazan ERDEM	497
HELAL MEDİKAL TURİZM VE MÜSLÜMAN DOSTU HASTANE UYGULAMALARININ DÜNYADAKİ ÖRNEKLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	517

Murat YİĞİT

POST-DEMOKRATİK BİR SİYASİ HAREKET
OLARAK KORSAN PARTİ 535

Danyal APUHAN, Ahmet KAYINTU

MOLLA MEHMET DEMİRBAŞ DİVANI'NDA ANASIR-I ERBAA 559

Barış Emre SÖNMEZ

NEVŞEHİR MÜZESİ'NDE BULUNAN ROMA İMPARATORLUK
DÖNEMİ BRONZ ADAK EROS HEYKELCİĞİ 583

Yasin YILMAZ

İSLÂM MEDENİYETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI,
TEMEL ÖZELLİKLERİ VE GERİLEMESİYLE
İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME 591

Figen GİRGİN

DİEGO VELAZQUEZ'İN PAPA X. INNOCENT 'İN PORTRESİ
ADLI ESERİ BAĞLAMINDA SANATTA YİNELEME 613

Sefa ÖZBEK, Sena TÜRKMEN

İŞSİZLİK HİSTERİSİ Mİ, DOĞAL İŞSİZLİK ORANI MI?
E7 VE G7 ÜLKELERİNDEN YENİ KANITLAR 643

Sinem KOÇAK

IS THERE A RELATIONSHIP BETWEEN DIRECT AND
INDIRECT TAX REVENUES WITH EXCHANGE RATE
VOLATILITY: EVIDENCE FROM TURKEY 663

Soner KAYA

MARRIAGE PLOT AS A CHALLENGE TO
GENDER CONVENTIONS IN AURORA LEIGH BY
ELIZABETH BARRETT BROWNING 683

Abdurrazak GÜLTEKİN

KLASİK MANTIKTAN BULANIK MANTIĞA
YAPAY ZEKÂ SERÜVENİ 697

Ferit İZCİ, Didem GEYLANİ

TÜRKİYE'DE KATILIMCI YÖNETİM VE YÖNETİŞİMİN
UYGULANABİLİRLİĞİNİN 11. KALKINMA PLANI
ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ 715

Hasan ŞENER, Kbra AKATAY

RZE'NN BLNMEYEN ŐARLER:
SEYYD, ZHN VE 'ABD

739

Kenan ZMEN, İsmail DNMEZ

SOKAKTA ALIŐAN/ALIŐTIRILAN ÇOCUKLAR
ZERNE BR ALAN ARAŞTIRMASI

753

Halim TATLI, Beşir KOÇ

THE RELATIONSHIP BETWEEN SALES VOLUME
AND CONSUMER CONFIDENCE INDEX IN
THE TURKISH RETAIL INDUSTRY

773

Abdlvahap BAYDAŐ, Fuat YALMAN

SAĞLIK HZMETLERNN ETKN YNETLMES
AÇISINDAN SAĞLIK OKURYAZARLIK DZEY İLE
SAĞLIKLI YAŞAM BM DAVRANIŞI
ARASINDAK İLŐKNN BELRLENMES

791

BİNGÖL'ÜN TARİHİ ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKIMINDAN GELİŞİMİ*

Yaşar BAŞ¹ Vedat AVCİ²

Geliş: 29.12.2020 / Kabul: 25.01.2021

DOI: 10.29029/busbed.849214

Öz

Bingöl merkezinin tarihi çevre ve şehircilik bakımından gelişimi odaklı çalışmalar, bu güne kadar dolaylı ve az sayıdaki akademik çalışmalar ile sınırlı kalmıştır. Ancak geçmişten günümüze kadar doğudan batıya ve kuzeyden güneye birçok ulaşım yolarının merkezinde yer alan bu coğrafyanın merkezini teşkil eden Bingöl şehrinin ve yakın fizikî çevresinin değişim ve gelişim seyri ile bu değişime etki eden unsurlar merak konusu olmuştur. Bu incelemede, Bingöl şehri veya bölgeye merkezlik eden yerleşim birimlerinin değişim tarihleri, sebepleri, yerleşim alanları ve konuşlanmış oldukları alanların şehirleşme ve yerleşim bakımından durumları gözlemlenmiştir. Bu açıdan bakılınca, şehrin veya bölgenin tarih öncesi dönemlerden bugüne taşıdığı adları, coğrafi konumu, jeomorfolojik yapısı, demografik, idarî, askerî, siyasî, sosyal, coğrafi, kültürel vb. şartlarının devirler boyunca şehir ve çevresinin değişimi ve gelişimine etkileri önem kazanmıştır. Bu çerçevede yapılan inceleme, ilk çağlardan ortaçağlara kadar Bingöl ovası ve çevresinde günün şartlarına uygun önemli ve stratejik yerleşim ve yapılaşma şekillerine yer verildiğini göstermiştir. Ancak takip eden dönemlerde Bingöl ve merkezî bölgenin çevre ve gelişim bakımından muhtelif nedenlerle ıssızlaşmaya başladığını ortaya koymuştur. Bölgenin idarî merkezini oluşturan yerleşim birimi, bu ıssızlaşmaya binaen köy niteliğine sahip bir özellik kazanmıştır. Yerleşim birimi ve yakın alanı, geniş bir şehircilik imkânı ve anlayışına sahip olamamıştır. Bu şartları ile yaygın ve kendine özgü geniş bir fizikî ve kültürel etki oluşturamamıştır. Bu durum büyük ölçüde Osmanlı

¹ Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yasarbas2000@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3275-6537>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, vavci.12@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1439-3098>.

* Bu çalışma, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın öncülüğünde iller bazında hazırlanıp aynı bakanlığın yayınları arasında 2021'de yayınlanan bir proje çerçevesinde "Bingöl" başlığı altında özet olarak sunulmuş, daha sonra genişletilerek yeniden yayınlanmıştır.

Devri'nin ve Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yarısına kadar devam etmiştir. Ancak yakın zamanlarda şehirle ilgili bir çevre ve şehircilik anlayışından bahsedilebilir olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi'nde şehrin kuruluş yeri, gelişim dönemleri ile nakledilen yeni yeri jeomorfoloji ve afetlere maruz kalma açısından araştırılmıştır. Şehrin bugün bulunduğu alanın jeomorfolojik özellikleri ile gelişme doğrultusunun jeomorfoloji ile uyumlu olup olmadığı ortaya konulmuştur. Burada, şehir yerleşimini etkileyen doğal afetler, resmi özel yapılaşma vb. durumlar da gözden geçirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışma alanına ait topoğrafya haritalarından Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) oluşturulmuş (10*10 m), SYM'den yükselti basamakları ve eğim haritaları elde edilmiştir. SYM'den eğim ve yükselti özellikleri elde edilerek şehir, kuruluş yerinin elverişliliği bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmada Bingöl şehir yerleşmesinin geçmişten günümüze maruz kaldığı ve kalabileceği doğal afetler ortaya konmuş ve çözüm önerileri sunulmuştur. Bingöl şehir yerleşmesinin gelişme dönemleri ve doğrultusu için farklı dönemlere ait Landsat TM 5 ve Landsat 8 OLI-TIRS uydu görüntüleri kullanılmıştır. Çalışmada 1985, 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ait Landsat TM 5, 2019 yılı Landsat 8 uydu görüntüsü kullanılmıştır. Uydu görüntülerinin farklı bantları ARCGIS 10.1 programı ile birleştirilmiş (Composite Bands), şehrin gelişme dönemi ve doğrultusu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çapakçur, Bingöl, Tarihi Gelişim, Çevre, Şehircilik.

DEVELOPMENT OF BINGOL CITY IN TERMS OF HISTORICAL ENVIRONMENT AND URBANITY

Abstract

The studies based on the development of Bingöl city centre in terms of its historical environment and urbanization are limited with indirect and few academic studies of this age. However, the change and development process of the city of Bingöl have been a matter of curiosity as it is the centre of this geography, which is located at the centre of many transportation routes from east to west and from north to south, and as to its close physical environment, and the factors that affect this change. In this study, the change dates, reasons, settlement areas and the conditions of the settlements in terms of urbanisation and the settlements centred in Bingöl city or region were observed. From this point of view, the effects of the names, demographic, administrative, military,

political, social, geographical, and cultural conditions of the city or the region on the change and development of the city and its environment throughout the ages have been significant. The examination made in this framework showed that important and strategic settlements from the ancient times to the Middle Ages were included in the plains and surroundings of Bingöl. However, the study revealed that in the following periods, Bingöl and its central region began to desolate for various reasons in terms of environment and development. The settlement, which constitutes the administrative centre of the region, has acquired a village character due to this desolation. The settlement unit and its close area did not have a vast urban planning opportunity and understanding. It could not create a widespread and unique physical and cultural impact because of its conditions at that time. This situation continued until the end of the Ottoman Period, even till the first half of the Republic Period. However, recently, an understanding of environment and urbanism has been mentioned for the city of Bingöl.

In the Republic Period, the location of the city, its development periods and the new place transferred in terms of geomorphology and disaster exposure were examined. The geomorphological aspects of the area where the city is located today, and whether the direction of development is compatible with geomorphology has been revealed. Natural disasters affecting the situations, such as city settlement and official private construction, are also reviewed. For this purpose, the Digital Elevation Model (DEM) was created from topography maps of the study area (10 * 10 m), as well as elevation steps and slope maps were obtained from DEM. The slope and elevation characteristics were obtained from the DEM, and the city was evaluated in the context of the availability of the place of establishment. The natural disasters, which the Bingöl city settlement has been exposed from past to present and which it may be exposed, were discussed and solutions were presented. Landsat TM 5 and Landsat 8 OLI-TIRS satellite images belonging to different periods were used for the development periods and direction of the Bingöl city settlement. Landsat TM 5 and Landsat 8 satellite images for the years 1985, 1990, 2000 and 2010, 2019 were used in the study. Different bands of satellite images were combined with ArcGIS 10.1 program (Composite Bands); moreover, the development period and direction of the city were determined.

Keywords: Çapakçur, Bingöl, Historical development, environment, urbanism.

I. Giriş

1. Coğrafi Konumu

Bingöl ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nün doğusunda yer almaktadır. Türkiye'nin doğal yöre ve çevrelerinin tasnif edildiği bir çalışmada "Bingöl çevresi Muş Bitlis yöresi içerisinde değerlendirilmiştir" (Erol, 1993: 13-41). Bingöl, Diyarbakır, Muş, Erzurum, Erzincan, Tunceli ve Elazığ illeriyle komşudur. İl, batıdan Karaboğa Dağları, kuzeyden Serçelik ve Karagöl Dağları, doğudan Bingöl Dağı, güneyden Akçakara Dağı tarafından sınırlandırılmıştır. İl, komşu illeri birbirine bağlayan yolların kavşak noktasında bulunmaktadır. Ülkemizi İran'a bağlayan D300 karayolu Bingöl'den geçmektedir. Ayrıca Doğu Anadolu Bölgesi'ni Karadeniz'e bağlayan karayolu da il sınırları içerisinde geçmektedir. Elazığ-Tatvan Demiryolu hattına şehir merkezine 20 km uzaklıkta Genç ilçesinden geçmektedir.

2. Yer Adı (Toponimi)

Bingöl bölgesi için Arapça, Ermenice, Türkçe kökenlere işaret eden Mingöl, Cebeli Cur, Çapakçur, Sirmanç ve Çevlik/Çoluk gibi adlandırmalar kullanılmıştır. Bu özel adlar, sulak alan, suyun aktığı bölge, hızlı akan vb. manaları ifade etmektedir. Ermeniler Çapakçur, Sirmanç, Ortaçağ Arap Coğrafyacıları Cebeli Cur vb. türevlerini kullanmışlardır. Çapak adının Türkçe bir boy adı veya balık türü olduğu da ileri sürülmüştür. Bu isimler zamanla değişikliğe uğrayarak Çapakçur şeklinde telaffuz edilmeye başlanmıştır (Konukçu, 1987: 9-10; Kaya, 2014: 232). 1310/1892 tarihli bir salnamedeki tespite göre Çapakçur adı, kaza merkezinin etrafı dağlarla çevrili ve ortası mecra şeklinde olması dolayısıyla "su mecrası" anlamına gelen "Canbakçur" adından alınmıştır. Ancak daha sonra bu ad bozularak Çapakçur şeklinde kullanılmaya başlamıştır (*Salname-i Vilayet-i Bitlis*, 1310: 264).

Osmanlı arşiv belgelerinde adı geçen Çevlik/Çoluk/Çoliğ adı ise esas olarak bir köy yerleşimi için kullanılmıştır. Ancak muhtemelen 18. Yüzyılın ortalarından itibaren bu yerleşim birimi, Çapakçur sancağının ya da kazasının idare merkezi, merkez kazası veya nahiye merkezi olarak kabul edilmiştir. Günümüzde kısmen terkedilmiş halde bulunan bu alan Aşağı Çarşı bölgesi adı ile bilinmektedir. Ancak bu ad hiçbir zaman Çapakçur bölgesinin bütününe ifade etmemiştir. Bu adlardan birincisi bir kale şehire, bölgeye veya sancağa, ikincisi ise bu sancağın dâhilindeki bir köye, kaza veya nahiye merkezine ad olarak kullanılmıştır. Nitekim 1550 yılına ait tapu kayıtlarında Çevlik imlası ile okunabilecek bir nahiye

adı mevcuttur. Ancak nahiyenin merkezi olarak Çevlik köyü veya kasabasına dair bir yerleşim birimi gösterilmemiştir. Bu durum, Çevlik nahiyesinin Çapakçur sancağının merkezindeki bir coğrafi bölgeyi gösterdiğini; henüz Çevlik adlı bir köyün mevcut olmadığını düşündürmektedir. Ancak aynı tahrir defterine, Gökdere nahiyesine bağlı Çorlık veya Çörelık imlası ile okunabilecek bir köy adı da kaydedilmiştir. Bu durum da belki bu nahiyeye adını veren 65 nüfusa sahip Çevlik köyünün okunuşu olarak biraz imla farkı ile Gökdere nahiyesine bağlı ve bugün Çevlik olarak bildiğimiz alandaki köyü göstermekte olabileceğini akla getirmektedir (*1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası – Nüfus ve İskân*, 2014: 156, 157, 274, 288). Köyün adının anlamı ve okunuşuna gelince, bu adın doğru okunuşunun “killi toprak” anlamına gelen “Çorlık” olduğu; telaffuzunun ağır olması nedeniyle “r” harfinin zamanla kaldırılarak Çolık, Çolığ veya Çevlik şeklinde kullanıldığı ileri sürülmektedir (Demir, 2014: 194). 1860’lı yıllara ait Şeriye sicili kayıtlarında da bu yerleşim birimi Çevlik/Çolık okunabilecek şekilde köy yerleşim birimi olarak tescil edilmiştir (*DŞŞ.*, nr. 3748, Gör. 102; *DSŞ*, nr. 3695, Gör. 39, 86). Ayrıca bu tespitler, aşağıda daha ayrıntılı olarak görüleceği üzere, Çapakçur merkezinin geniş çaplı bir şehirleşmeden mahrum olduğunu göstermektedir.

Bingöl şehri, bugünkü adını Kuvaterner’de meydana gelen buzullaşmalar sonucu Bingöl Dağı üzerinde oluşmuş çok sayıda buzul gölünden almıştır. “Bugüne kadar Türkiye’de glasyal morfoloji çalışmalarında, üzerinde bu kadar göle yer veren başka bir dağa rastlanmamıştır. Gerçekten, 1/25000 ölçekli topoğrafya haritalarında görülmekte olan 72 adet irili ufaklı ve sürekli göl bile, dağın göl açısından ne kadar zengin olduğunu göstermektedir. Dağlık kütle üzerinde bunların dışında, özellikle örtü şeklindeki morenler üzerinde yer alan, belki bu sayıdan daha fazla miktarda haritaya geçirilemeyecek kadar küçük ölçülü sürekli göl ile kapalı depresyonlar içerisinde sayısız geçici ve yazı kuruyan göl bulunmaktadır” (Tonbul, 1997: 365).

3. Jeomorfolojik Yapısı

“Yerleşme alanlarının yeri ve zemin yapısı, arazi dağılımının ve çevre faktörlerinin yeterince etkisi altındadır. Bu faktörler yapıların ayrıntısını, mimarisini ve şehirlerin şekillenmesini de kontrol etmekte, şehirlerin yeri doğal prosedürler sonucu değişmektedir”. Coğrafi koşullar, bazı sahalarda yerleşmelerin ortaya çıkmasını zorlaştırır. Coğrafi koşullar açısından elverişsiz alanlarda kurulan yerleşmeler gelişme potansiyeline sahip olamazlar.

Ayrıca “Coğrafi çevre şehirlere genişleme doğrultusu tayin etmektedir. Kentlerimiz, bugünkü yerleşim alanlarında, bir yandan bölümler halinde tek tek yıkılıp, yeniden kurulurken, bir yandan da kırsal yörelere doğru yayılmaktadır. Bu bir anlamda, kentsel değişim ve gelişim sürecinde yerleşme alanlarının dokusunun yenilenmesi demektir. Söz konusu doku değişimi genellikle fiziki faktörlerden kaynaklanmaktadır. Yerleşme alanlarının seçiminde, yerleşme bölgesinin jeomorfolojik yapısı, çevre şartlarıyla birlikte yerleşme birimlerinin dağılımını denetlemektedir” (Bilgin, 1989: 35-41).

Bingöl şehir yerleşmesi, Bingöl (Çapakçur) Çayı'nın Bingöl Ovası'na açıldığı bir sahada kurulmuştur. Ancak yerleşme daha sonra doğal afetler sonucu yer değiştirmiştir. Yerleşmenin kurulduğu ilk saha, Bingöl Çayı vadisinin tabanına karşılık gelmektedir (Şekil 1). Vadi tabanının genişliği eğim koşullarına bağlı olarak değişmektedir. Eski Bingöl yerleşmesinin kurulduğu akarsuyun yukarı kesimlerinde vadi tabanının genişliği 300-400 m iken, aşağı kesimlerde bu değer 700-800 m'yi bulmaktadır. Çalışma alanı ve yakın çevresinde yer alan başlıca zirveler Zimmet Tepe (1335 m), Bayram Tepe (1250 m) ve Nazik Tepe'dir (1312 m). İçerisinde şehir yerleşmesinin de bulunduğu Merkez ilçeyi, batıda Kara Ömer (2374 m) ve Gerindol dağları (2488 m), kuzeyde Karir (2082 m) güneyde Akçakara Dağı (2940 m) ile doğudaki diğer dağlık kütlelerden oluşan yüksek sahalara sınırlandırmaktadır. “Karaboğa ve kuzeydeki Karir dağı, daha çok bazalt tuf ardalanması şeklinde görülen Neojen yaşlı bir volkanik yapıya sahiptir” (Tonbul, 1990). Eski Bingöl yerleşmesi 1125-1150 m yükseltileri arasında kurulmuşken, günümüzde yerleşme 1030-1200 m yükseltileri arasında yer almaktadır. Bingöl Ovası, inceleme alanında yer alan en önemli tektonik depresyondur. “Türkiye'nin en belirgin ve aktif yapısal unsurlarından biri durumundaki Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ) üzerinde şekillenmiş olan Bingöl ovası, yaklaşık 500 km²'lik bir alan kaplamakta, DAFZ'a uygun olarak da KD-GB yönünde uzanmaktadır. Kuzeyden güneye doğru eğimli bulunan ova yüzeyi, ortalama 1150-1250 m. arasında uzanmasına karşılık, Murat Nehri ve kollarının işlevleri sonucu oldukça parçalanmış bir durumda olup, güneye doğru gidildikçe belirginleşen basamaklı bir görünüm sunmaktadır. Kapalı bir çanak içerisine yerleşmiş bulunan Bingöl Ovası, dört bir taraftan yükseltileri yer yer 2000 m'yi geçen dağlık alanlarla çevrelenmektedir” (Tonbul, 1990: 329-352).

İlin sularını Fırat Nehri'nin kolları drene etmektedir. Murat Nehri, Peri suyu Çayı il sınırları içerisindeki en önemli akarsulardır. Bingöl şehir merkezi ve çevresinin suları Göynük Çayı, Bingöl (Çapakçur) Çayı ve Gayt (Bayram) Çayı

tarafından drene edilmektedir. Yerleşmenin kurulduğu Bingöl Çayı (Çapakçur Çayı), batıdaki dağlık sahalardan kaynağını almakta, Bingöl Ovası'nda Göynük Çayı'na bağlanmaktadır. Akarsu, kar erimelerine bağlı olarak ilkbahar mevsiminde bol su taşırken, yaz mevsiminde su seviyesi iyice düşmektedir. İlkbahar mevsiminde frontal faaliyetlere bağlı olarak bol yağışın düşmesi ve kar erimelerinin artması zaman zaman vadi tabanında su baskınlarına yol açmaktadır. Su baskınları vadi içerisinde yer alan yerleşme, tarım alanları, hayvan barınakları ve ulaşım yapıları için risk oluşturmaktadır (Şekil 1).

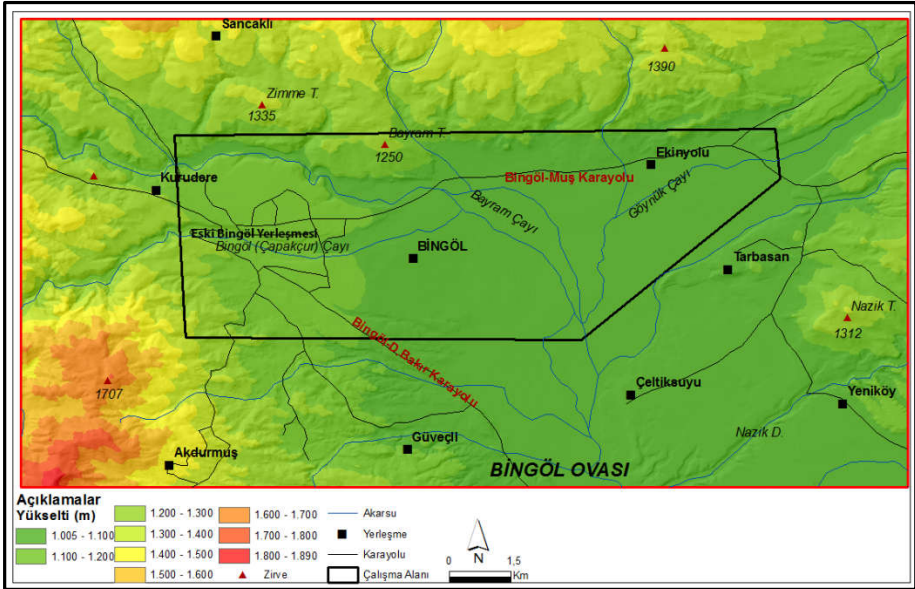

Şekil 1. Bingöl şehri, Bingöl (Çapakçur) Çayı Vadisi'ne kurulmuştur.

“İnsan yaşantısını sürdürebilmek için, her şeyden önce, kendisini güvenlik içerisinde hissettiği, içeceği-kullanacağı suyu, gerekli gıdayı kolaylıkla temin edebileceği yerlere yerleşmek ister. İnsanlar geçmişte yerleşme yerleri için genellikle yeterli su veren kaynakların çevrelerini, akarsu boylarını, tarla ve otlaklara yakın, iklimin olumsuz etkilerine karşın korunabilecek kuytu yerleri seçmişlerdir (Akkan, 1971: 38-44). Bingöl şehrinin kuruluş sahası için yukarıdaki paragrafta belirtilen ihtiyaçların göz önünde bulundurulduğu söylenebilir. Bingöl Çayı Vadisi'nin tabanında eğim değerleri oldukça düşüktür. Eğim değerleri vadi tabanında 0° iken, yerleşme sahasında maksimum eğim 6°'ye çıkmaktadır. Yerleşmeyi sınırlandıran vadi yamaçlarında ise maksimum eğim değerleri ölçülmektedir. Bingöl Çayı Vadisi'nin eski şehir yerleşmesini sınırlandırdığı sahada eğim 25-30°'nin üzerine çıkmaktadır (Şekil 2). Bu değerlendirmeler vadi tabanında yerleşme için eğim değerlerinin uygun olduğunu göstermektedir. Vadi yamaçlarında eğim değerlerinin yüksek olması ise vadi tabanında kurulan

(lapse rate) bağlı olarak yakın çevresindeki dağlık kütlelere göre 5°C daha yüksek sıcaklık değerlerinin ölçüleceği anlamına gelmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yerleşmeler elverişsiz iklim koşullarının etkili olduğu yüksek sahalardan ziyade çevresine göre çukurda kalan (depresyon), iklimin mutedil olduğu alanlarda kurulmuştur. Bingöl şehri de depresyon alanlarında kurulan yerleşmelere bir örnektir.

Yerleşme çekirdeği için Akkan (1971), “Jeomorfolojik şartlar gözden uzak tutulursa Bingöl şehir yerleşmesi için vadi tabanının seçilmiş olmasının uygun olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü vadinin yüksekçe yamaçları soğuk rüzgârlardan yerleşmeyi koruyacak, vadi tabanı sulamaya elverişli olacak, taban suyunun yüksek oluşu bahçe tarımına olanak sağlayacaktır”. Jeomorfolojik şartların meydana getirdiği olumsuzlar sebep olabileceği veya zarar derecesini artıracığı sel-taşkın, kaya düşmesi, heyelan ve deprem gibi doğal afetler nedeniyledir. Yerleşme çekirdeği “nemli olması hasebiyle kavak, söğüt gibi yetiştirilerek ek gelir sağlayacak ağaçlar için uygun olup, güvenlik endişelerinin bulunduğu dönemlerde uzaktan geçenlerin gözlerinden irak olması ve kolay savunulabilmesi nedeniyle vadi tabanında kurulmuştur” (Akkan, 1971: 40-41).

Şekil 3. Eski Bingöl yerleşmesi ve çevresinin yükselti basamakları haritası

Yerleşmeler kurulurken “Örneğin arazi eğimi, diğer bir anlatımla yamaç eğimi fazla olunca inşaat sektöründe masraflar önemli oranda artmaktadır. Eğer

arazi dar ve eğimi fazla olan vadilerle kesilmişse, bu tür yöreler yerleşmeye uygun olmadığı gibi, sağlıklı bir büyümeye ve gelişmeye de elverişsizdir” (Bilgin, 1989: 37). Şehir yerleşmesinin kuruluş yeri bu açıdan değerlendirildiğinde vadi tabanında eğim değerlerinin düşük olmasına karşın, yerleşmeyi sınırlandıran vadi yamaçlarında eğim değerlerinin yüksek olduğu görülecektir. Yerleşme yeri belirlenirken aynı zamanda “Bir arazinin morfolojik yapısı itibariyle doğal felaketlere karşı güvenceli olması yerleşme alanının seçimi açısından aranan en önemli özelliktir. Her şeyden önce yerleşme bölgesinin ve yakın çevresinin jeomorfolojik yapı itibariyle sel baskınlarına karşı emniyetli ve kütle hareketleriyle karşılaşmayacak bir jeolojik yapısı bulunmalıdır. Ülkemizde aşırı yağıştan sonra pek çok yerleşim birimini suların bastığı ve o kadar yerin de heyelan tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bilinmektedir” (Bilgin, 1989) gibi hususların pek dikkate alınmadığı görülmektedir. Nitekim şehir yerleşmesinin nüvesini oluşturan saha doğal afetlere maruz kalması açısından oldukça risklidir. Bingöl şehir yerleşmesinin kuzeydoğusundan Doğu Anadolu Fayı (DAF) geçmektedir. DAF’ın Ilıcalar ve Göynük segmentleri oldukça aktif olup, 1971 yılında Ilıcalar segmenti üzerinde can ve mal kayıplarına yol açan bir deprem meydana gelmiştir. Ayrıca Karakoçan Fayı ve Sancak-Uzunpazar Fayı çalışma sahasında hasara yol açabilecek depremlere neden olabilmektedir. İl merkezini etkileyebilecek diğer tektonik unsurlar Kuzey Anadolu Fayı’nın (KAF) Yedisu ve Ilıpınar segmentleri ile Bahçeköy ve Toklular segmentleridir. Şehir merkezini etkileyebilecek bu fayların deprem üretme potansiyeli oldukça yüksektir. 2003 yılı mayıs ayında meydana gelen ve 178 can kaybına yol açan deprem, Sancak-Uzunpazar Fayı’ndan kaynaklanmıştır. En son 14 Haziran 2019 tarihinde 5.7 büyüklüğünde merkez üssü Karlıova-Kaynarpinar köyü olan bir deprem meydana gelmiştir. Şehir merkezinde hasara yol açmayan deprem kırsal kesimde (Karlıova-Yedisu-Adaklı ilçelerinde) can ve mal kayıplarına yol açmıştır.

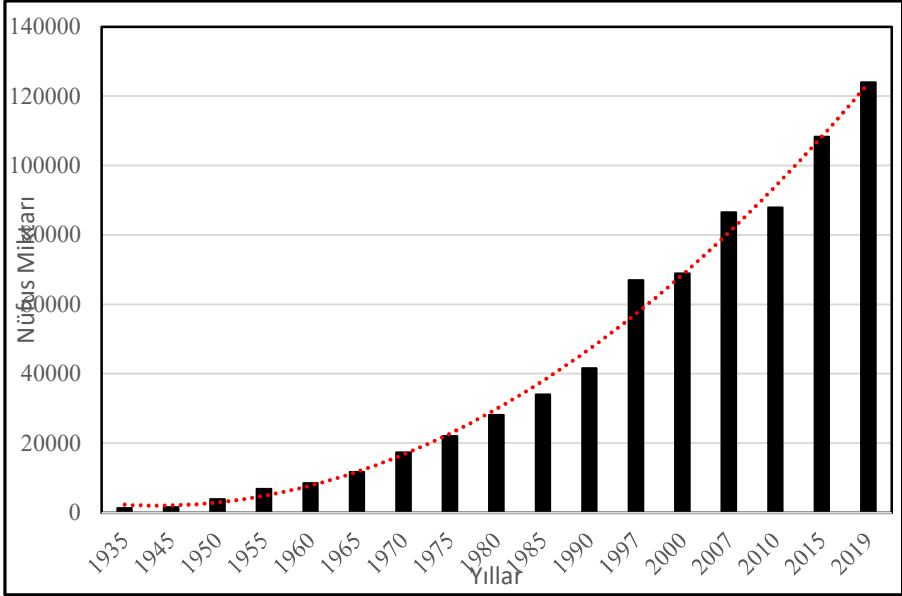
Bingöl ili ve çevresinde haritalanmayan çok sayıda fay bulunmaktadır. “Faylar önemli mühendislik hizmetlerinde bir takım sorunlara yol açmaktadır. Yerleşme alanlarındaki tünel, kanalizasyon, boru hattı ve binalarda yıkılma, göçme ve çatlamalara yol açtığı gibi depremlere de neden olmaktadır. Bütün bu zararlarından ötürü yerleşme yerlerinin seçiminde diri fayların görüldüğü kısımlardan uzak durulmalıdır. Depremler durmadan sürekli tekrarlanacağına ve kentler de büyümesini sürdüreceğine göre ülkenin jeomorfolojik ve tektonik yapısı dikkate alınarak yeni yerleşim yöreleri planlanmalıdır” (Bilgin, 1989: 38). Bingöl ili ülkemizde aktif fay yoğunluğunun en fazla olduğu sahalardan birine karşılık gelmektedir. Bu açıdan yerleşme alanlarının fay zonlarından uzağa

kurabilecek bir şansı bulunmamaktadır. Bu nedenle fay zonları üzerinde depreme dayanıklı yapıların inşası zorunludur. 1971 ve 2003 yıllarında meydana gelen depremlerde hem Bingöl Çayı vadi tabanında yer alan meskenlerde hem de bu akarsuya ait taraçaların üzerinde yer alan meskenlerde can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Vadi tabanı aynı zamanda alüvyal malzemeden ötürü yeraltı su tablasının yüzeye oldukça yakın olduğu bir sahadır. Bu sahalar depremler nedeniyle meydana gelebilecek “sıvılaşma” açısından oldukça risklidir. Yani Bingöl şehir yerleşmesinin kurulduğu sahada depremin zarar derecesi sıvılaşmaya bağlı olarak daha da fazla olabilecektir. Bingöl şehrinde yatay ve dikey yapılaşmada yörenin sismik yapısının dikkate alınması bir zorunludur.

Günümüzde şehir yerleşmelerimizi etkileyen, can ve mal kayıplarına yol açan sel ve taşkınların frekansı artmaktadır. Yoğun ve plansız şehirleşme, doğal bitki örtüsünün tahribi ve beşeri etkiler ile iklim değişikliğine bağlı olarak oluşan aşırı yağışlar sonucunda görülen su baskınları Bingöl şehri için de önemli doğal tehlike kaynaklarından biridir. Şehir yerleşmesinin kurulduğu saha sel ve taşkınlar açısından oldukça risklidir. Zira şehrin kurulduğu yer birikinti yelpazesine de karşılık gelmektedir. “Üzerine Bingöl şehir merkezinin de yerleştiği yelpaze, Bingöl (Çapakçur) Çayı ve Gayt Çayı tarafından oluşturulmuştur” (Tonbul, 1990: 342). Birikinti koni ve yelpazeleri, “Dağlık alanlarda akarsu profilinin ovaya birleştiği kesimlerde önemli miktarda çakıl ve kum gibi maddelerin birikmesi ile oluşur. Bu sahalar iç ve dış drenajın iyi gelişmiş olması ve yeraltı suyundan kolayca yararlanılmasından ötürü yerleşim yerleri olarak seçilmektedir. Ancak bu tür yelpazelerde yerleşenlerin unutmaması gereken bir husus, yelpazenin dinamik olduğu, hızlı bir yağıştan sonra sel potansiyelinin varlığıdır. Sel potansiyeline sahip olan alanlarda sedimentasyon sürekli olduğundan, çökelen materyaller yerleşme alanındaki ulaşım sistemini örtmekte, kanalizasyon sistemini tıkamakta ve yaşamı felce uğratmaktadır. Bundan ötürü söz konusu alanların yerleşmeye açılmaması önerilmektedir” (Bilgin, 1989: 39). Eski yerleşme tam da bahsedilen sorunların yaşanabileceği bir alana kurulmuştur.

“Bingöl şehrinin nüfusunun az olduğu dönemlerde çevredeki ormanlarının tahribinin de fazla olmaması yer seçimindeki olumsuzlukların hissedilmesini geciktirmiştir” (Akkan, 1971) (Şekil 4). Çünkü nüfusun azlığına bağlı olarak orman tahribinin az olması erozyonun boyutlarının düşük kalmasına ve sel karakterli akışların etkilerinin düşük olmasına yol açmıştır. Ancak nüfusun artması doğal bitki örtüsünün tahribatının hızlanmasına, zamanla erozyonun ve sel karakterli akışların artmasına neden olmuştur. Bu durum yerleşme için yeni alanlara ihtiyacın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nüfusun artmasına bağlı

olarak “konutlar bir yandan akarsu yatağına bir yandan da yamaçlara doğru yükselmiştir. Bu durum sel karakterli akarsulara bağlı olarak su baskınlarının yaşanmasına, yamaçlardan kopan iri blokların konutları etkilemesine neden olmuştur” (Akkan, 1971). Bu afetler nedeniyle Bingöl şehrinin nakledilmesi kararlaştırılmıştır. “Başlangıçta vadi tabanında inşaata uygun yer kalmaması ve seki üzerindeki düzlüğün şehir için daha uygun olduğu görüşünden hareket edilmiş olmakla beraber, 1950-1955 arasındaki devrede kaya düşmesi-kaya yuvarlanması ve sel tahribatının getirdiği vahim olaylar göz önünde bulundurularak şehir nakledilmiştir” (Akkan, 1971: 41, 42). 1316/1898 tarihli Bitlis Vilayet Salnamesi 'ne göre Bingöl şehrinin kurulduğu sahada geçmiş dönemlerde de su baskını olaylarının yaşandığı bildirilmektedir (*Bitlis Vilayetine Mahsûs Salnâme*, 1316: 297, 299-300).

Şekil 4. Bingöl şehir yerleşmesinin nüfus miktarında yıllara göre meydana gelen değişim (1935-2000 dönemine ait nüfus verileri, Soylu (2003)'ten, diğer veriler TÜİK'ten alınmıştır (http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059).

Bugün Eski Bingöl yerleşmesinde halen meskenler, hayvan barınakları, tarım alanları ve sosyal tesisler bulunmaktadır. Bu yapılar sel-taşkın, kaya düşmesi ve deprem tehlikesi altındadır. Nitekim 2016 yılında meydana gelen su baskını olayında çok sayıda ev, işyeri ve hayvan barınağı zarar görmüş, bir yaya ve bir araç köprüsü yıkılmıştır.

II. İlk Çağlardan Cumhuriyet Devrine Kadar Çapakçur (Bingöl) Çevresinde Yerleşim

1. İlk yerleşim birimleri ve arkeolojik kalıntılar

Foto. 1. Bingöl Elazığ Yolu'nun 30. km. yakınında Urartu Yolu kalıntısı.

Kaynak. <http://www.bingol.gov.tr/urartu-yolu>

Eski adı ile Çapakçur Bölgesi'nin merkezinde yerleşik bugünkü Bingöl şehri ve çevresi, eski çağlardan beri, bu çevreyi birbirine bağlayan yolların kesiştiği Bingöl Ovası'nın Çapakçur Çayı, Göynük Suyu ve benzerleri ile Murat Nehri kıyılarına yakın farklı yerleşim alanlarına konumlandırılmak suretiyle varlığını sürdürmüştür. Deprem, sel, heyelan vb. nedenlerle konumlandığı yerler değişse de yerleşmeler genellikle Çapakçur Çayı ile Murat Nehri arasında şekillenmiştir. Diyarbakır, Erzurum, Erzincan ve Elazığ gibi büyük şehirlerin ortasında bulunuşu ve etrafının dağlık oluşu, Çapakçur çevresindeki geniş çaplı yerleşimi, şehrin ticari, ekonomik, kültürel ve fiziki gelişimini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenlerle dar bir alanda kurulmuş küçük bir yerleşim birimi olarak kalmıştır.

Bingöl çevresi arkeolojik kalıntılar bakımından bazı varlıklara sahiptir. Bugünkü yerleşim birimi yakınlarında eski çağ izleri taşıyan doğal veya yapay mağara, höyük, kale ve yol kalıntıları mevcuttur. Bunlardan biri, İran'dan gelip Van, Bitlis, Bingöl Harput'u geçerek batıya ulaşan ortalama 5 m. genişliğindeki Urartu yoludur. M. Ö VIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen antik Urartu yolunun izleri bulunmaktadır. Çevredeki kalıntılar arasında en dikkat çeken gruplardan biri de mağaralardır. Bu mağaralar, su kaynaklarına yakın, sarp, dik, basamaklarla

çıkılan, çoğunlukla tek katlı, tek veya çok odalıdır ve duvarlarında süslemeler veya oymalar yer almaktadır. Haklarında ayrıntılı araştırmalar yapılmamış olan bu mağaralar hakkında tahmini tarihlemeler yapılmıştır (Tiryaki, 2008: 76, 86).

Bingöl çevresinde, en kapsamlı ve dikkat çeken yapılardan biri olarak ilk akla gelen mağara, Zağ Mağarasıdır. Bingöl'ün doğusunda, Gökçeli ve Yenidal köyleri arasında Murat Nehri kıyısında olup her katı 26 odalı olmak üzere üç kat şeklinde zeminden yaklaşık 300 metre yükseklikteki sarp kayalara oyulmak suretiyle oluşturulmuştur. Giriş kısmı, kayaların basamak şeklinde oyulmasıyla bağlanmıştır. Giriş katında, zahire deposu olarak kullanıldığı düşünülen sıvalı kuyular bulunmaktadır. Orta katta oturma odaları, üst katta iki haremlik odası mevcuttur. Yuvarlak bacalarla katlar arası geçiş sağlanmıştır. Odalar arasında kapılar bulunmaktadır. Mağara zamanla özelliğini yitirmiştir. Bununla beraber, 17 odası bugüne ulaşabilmiştir (Akbulut, 1995: 182).

Foto 2. : Zağ Mağarası.

Kaynak: https://www.bingolsurmanset.com/images/haberler/bingol-zag-magarasi_323fa5945ae8022feb29.jpg

Bingöl çevresinde görülen arkeolojik kalıntılardan ikinci grubu höyüklerdir. Muş karayolu üzerinde Bingöl'ün 26 km. doğusunda bulunan Zulüm tepe höyüğü bunların en önemlisidir. Eser, dıştan yaklaşık 87x44 m. boyutlarında, dikdörtgen yapılu küçük ölçekli bir yol üzeri tesisi görünümündedir. Mevcut yola

ve Urartu yoluna paralel olan tepelik yapı, Urartu eseri olarak kabul edilmektedir (Köroğlu, 1996: 28, 31; Tiryaki, 2008: 77, 78).

Bingöl yakını ve çevresinde dikkat çeken arkeolojik kalıntılardan üçüncü grubu kale kalıntıları oluşturmaktadır. Bingöl'ün yakın çevresindeki üç kaleden ilki, Bingöl'ün 1 km. kuzey doğusunda Kaleönü/Simani Mahallesi'nin kuzey bitişiğindedir. Kale, Bingöl Ovası'nın da kuzeyinde, yaklaşık 35 metre yüksekliğinde, ovayı kontrol eden doğal bir tepelik konumundadır. Kemalettin Köroğlu'na göre 50 x 34 m, Veli Sevin'e göre 39x29 m. boyutlarında düzensiz dikdörtgen plana sahiptir. Görülebilen 8 mekândan oluşmaktadır. Taşlarla örülü çevre duvarı 11.70 m., iç duvarları ise 1 m. kalınlığındadır. Güney ve batı tarafındaki teraslarında, ayrıca mimari kalıntılar mevcuttur. Urartulara ait olduğu ileri sürülen yapıyı, bir konaklama tesisi olarak değerlendirenler vardır. Daha önce önünde mevcut olan Urartu yoluna ait izler zamanla kaybolmuştur ((Köroğlu, 1996: 30; Sevin, 1987: 6; Tiryaki, 2008: 82).

Bingöl'ün yakınındaki ikinci kale, şehrin 4 km. kuzeyinde, Kaleönü Kalesi'nin batısı ve Gayt Deresi yakınında, Çayboyu köyüne hakim tepenin üzerindedir. İleri karakol veya konaklama tesisi olabilecek Gayt Kalesi'nin de Urartu devrine ait olduğu kabul edilmektedir. Kuleli ve 2 metre genişliğinde surlara sahip kale çokgen planlıdır (Tiryaki, 2008: 80).

Bingöl çevresindeki üçüncü yapı, Samantepe Höyüğü'dür. Bu höyük, şehrin 8 km güneyinde, Bingöl-Genç yolu üzerinde, 350 x 200 m. lik boyutu ve yaklaşık 20 m. lik yüksekliğiyle çevredeki en büyük arkeolojik yerleşim birimidir. Yapı, Demir Çağı Urartu eseri olarak M. Ö. 7. ve 8. yüzyıla tarihlenmektedir (Sevin, 1988: 458-459; Tiryaki, 2008: 79).

Foto. 3. Simani/Kaleönü Kalesi.

Kaynak:[https://encrypted-](https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn%3AANd9GcTM46ikyQnt92myKHdNwPkDCv14vfN4H03z1Q&usqp=CAU)

[tbn0.gstatic.com/images?q=tbn%3AANd9GcTM46ikyQnt92myKHdNwPkDCv14vfN4H03z1Q&usqp=CAU](https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn%3AANd9GcTM46ikyQnt92myKHdNwPkDCv14vfN4H03z1Q&usqp=CAU)

Bu çevreye yakın üçüncü ve en önemli kalıntı, Sebeterias Kalesi'dir. Kale, güneyde Bingöl Genç yolunun 20. kilometresinde, Murat Nehri'nin kıyısında ve Genç ilçesinin girişindedir. Üzerine ayrıntılı arkeolojik araştırmalar yapılmamıştır. Yapının Urartu kalıntısı olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre, Urartu Devleti'nin en parlak devrine ulaştıran Kralı Menuas (M.Ö: 800–880), ilk defa bu bölgeyi ele geçirmiş, Bingöl yaylalarını koruyabilmek için Sebeterias Kalesi'ni yaptırmıştır. Ancak bu kalenin daha sonraları da kullanılmış olduğuna dair işaretler vardır (Tiryaki, 2008: 37, 46, 49, 54 vd.).

Doğu Anadolu'da özellikle Bingöl, Bitlis, Tunceli, Kars, Van, Erzurum ve Diyarbakır yörelerinde yaygın olarak görülen görülen kalıntılardan bir diğer grubu, koç başlı mezar taşları oluşturmaktadır. M.Ö. 250 yıllarında Partların hâkimiyetine giren Bingöl havalisindeki Part mezarlarında koyun resmine rastlanmaktadır. Buna dair örnekler, bugün Karlıova ilçesinin eski mezarlarında görülmektedir (Fırat, 1981: 64). Aynı gelenek, Orta Asya Türk kültürünün en güzel örnekleri arasındadır. Yayla hayatı, yaylaya çıkma, otlakta hayvan sağma gibi adetler konar-göçer Türk topluluklarının kültür yapılarını da etkilemiştir (Grousset, 2006: 42; Tiryaki, 2008: 70).

2. Ortaçağda Çapakçur'un kale şehir özelliği, yerleşimi ve değişimi

Foto. 4. Simani /Kaleönü Kalesi'nin temel kalıntıları. Aşağıda sırasıyla yeni yapılaşmakta olan Kaleönü Mahallesi'nden bazı evler, şehirlerarası yol ve Bingöl Ovası'ndan bir görünüm (**Kaynak.** Abdullah Demir).

Çapakçur bölgesinin farklı devirlerdeki coğrafi yerleşimi hakkında ortaçağ kaynaklarından bazı bilgilere ulaşmak mümkün gözükmektedir. Ortaçağ tarihçisi ve coğrafyacısı Yakut el-Hamevî, burasının kendisine bağlı çok sayıda kale ve birkaç köyden oluşan Diyarbekir'e komşu büyük bir kasaba olduğunu kaydetmiştir (Hamevî, 1867: II, 20). İbn Şeddâd ise, Cebel-i Cur bölgesini Diyarbekir bölgesindeki kale şehirlerden biri olarak göstermiştir (İbn Şeddâd, 1978: III/I, 246). Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, 30 Ekim 1467 tarihinde Murat Suyu üzerindeki Çapakçur'da yapılan savaşta Karakoyunlu Cihanşah'ı yenmiştir (Devletşah Semerkandî, 1977, c. IV, 537). Bu bilgilere göre Çapakçur, küçük bir kale şehir özelliğine sahipti. Merkezi yerleşimin bulunduğu ovanın etrafı kalelerle çevrili idi. Bu değerlendirmeleri esas alan araştırmacılardan birine göre Çapakçur bölgesinin merkezi, günümüz Bingöl il merkezinin güneybatı ucunda ve Diyarbakır'ın Hani ilçesinin 25 km. kadar kuzeybatısındaki Servi merkezi idi (Çevik, 2000: 155). Başka bir değerlendirmeye göre, burası büyük bir ihtimalle Genç'teki Kral Kızı (Dare Heni) Kalesi'ydi (Acar, 2014: 189, 190). Kimilerine göre de burası halen Bingöl'ün güneyinde olup Bingöl Ovası'ndan Murat Nehri ile ayrılan Genç ilçesinin merkezi ve çevresinden ibaret idi (Baluken, 2014: 45).

Birbirine bitişik veya aynı alana işaret edilen yukarıdaki yerleşim birimleri, esasen Bingöl çevresine uzak değildir. Bingöl'ün 20 km. güneyinde ve Bingöl Ovası'ndan Murat Nehri ile ayrılan Genç ilçesi ve çevresi, o devirlerde Çapakçur bölgesinin merkezi olarak kullanılmış olabilir. Ortaya konulan bilgiler bütün olarak değerlendirildiğinde, en azından ortaçağın ilk yarısında veya biraz daha sonralarına kadar belli bir dönemde Çapakçur yerleşim merkezinin Bingöl'ün bugün güney bitişğinde yer alan Genç çevresinde teşkilatlanmış olabileceği düşünülebilir. İlk çağlardan beri Elazığ Bingöl tarafını Kuzey Mezopotamya'ya bağlayan geçitlerden birinin Lice/Hani-Çapakçur geçidi olması da bu tezi güçlendirmektedir (Tiryaki, 2011: 244). Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait 947/1540 tarihli Diyarbekir kanunnamesinde yer alan, “*Hini (Hani) nahiyesinden gecip Capakcur'a varıldığında Murad Suyu'na yakın kenar denilen bir derbend vardi*” şeklindeki ifadeler de aynı tezi güçlendirmektedir. Buna göre, Hani tarafından Çapakçur bölgesine varıldığında, Murat Nehri ve Çapakçur yakınında bir derbent bulunmakta idi. Bu derbent, bölgenin asıl geçitlerinden biriydi. Bölgenin önemli su geçitlerinden biri olan Çapakçur Köprüsü ise bu derbentin yakınında veya bitişğinde idi (COA, TTD., nr. 200, 915, 916; Baş, 2013: 12/47, 299).

Bingöl'ün kuzey doğusunda bulunan Kaleönü Mahallesi'nin ve bu mahallin kuzey bitişğinde mevcut Kalenin de Osmanlı öncesinden başlamak üzere Çapakçur bölgesine merkezlik yaptığına dair kuvvetli işaretler bulunmaktadır. Yukarıda kaydedilmiş olduğu üzere, Kaleönü Kalesi ve önündeki mahallenin eski bir yerleşim alanı olduğunu gösteren temel kalıntılara rastlanmıştır. Aynı alanın yanında doğudan batıya uzanan modern yol, bazı değişikliklerle birlikte eski Urartu yolunun güzergahını izlemektedir. Kale ve varoşundaki Kaleönü Mahallesi, Bingöl Ovası'na hakim durumdadır. Memluk tarihçisi İbn Eca'nın 1471 yılında Çapakçur'u ziyareti dolayısıyla bu bölgenin merkezi hakkında vermiş olduğu bilgiler, Çapakçur'un idare merkezinin Kaleönü mahallinde bulunduğuna işaret etmektedir. İbn Ecâ, “Cebâhûr (Çapakçur) Kalesi yakınında konakladık. Burası küçük bir kale olup, büyük bir vadinin başında yer almaktaydı. Burada bazı Kürt köyleri ve her taraftan akan bolca nehirler vardı. Burası kimsenin yaşamadığı ıssız bir yerdî” ifadeleriyle söz konusu bölge hakkında açıklamalar yapmıştır. Bu bilgilere göre Çapakçur şehri, o devirde küçük bir kale şehir özelliğinde idi. İbn Ecâ, yerleşime açık olan kale önünde konaklamıştı. Büyük Bingöl vadisinin kuzeyinde yerleşik küçük kale, ovaya hakim idi. Gayt Deresi, Bingöl Çayı, Çırçırık Deresi, Göynük Çayı ve Murat Nehri gibi her taraftan bolca suların aktığı ova, şehirleşmeden söz edilemeyecek

köy veya küçük bir kasaba çevresinde yerleşik az sayıdaki köylerden ibaret ıssız bir bölge görünümünde idi (İbn Eca et-Türkî, 2018: 74, 75).

3. Osmanlı devrinin başlarında şehrin yerleşimi ve değişimi

Çapakçur bölgesi, Osmanlı idaresinin ilk yıllarından itibaren yurtluk ocaklık bir sancak olarak Diyarbekir Eyaleti'ne bağlanmıştır (Yılmazçelik, 1995: 294). 24 Temmuz 1575 tarihinde Erzurum Eyaleti'ne ilhak edilmiştir (COA, ADN. MHM., nr. 15, s. 227, hüküm. 1912; Demir, 2014: 205). Ancak kısa süre sonra eski idari şekli esas alınmıştır. 19 Ekim 1695'te halen Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı iken, sancak beyliği Palu Beyi Mansur'un (Bunsar) idaresine bırakılmıştır (COA, MAD., nr. 18551, 14). Daha sonra idarecileri değişmiş olsa da 19. yüzyılın ortalarına kadar Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı kalmıştır (Yılmazçelik, 1995: 294). 1834'te nahiye olarak Erzurum Eyaleti'ne bağlı iken, 1844'te Palu kazasına tabi kılınmıştır. Ancak 1845'te yeniden Erzurum'a, 1848 düzenlemesinde kaza olarak Diyarbekir sancağına iade edilmiştir. 1868 yılında yapılan yeni düzenlemeler sırasında Çapakçur, nahiye olarak Mamûretülaziz vilayetinin Palu kazasıyla ilişkilendirilmiştir (*Yurt Ansiklopedisi*, 1982: II, 1329). 1871 tarihli vilayet nizamnamesini müteakip 1881 yılında Bitlis vilayeti kurulunca bu vilayetin bir parçası olmuştur (Tuncel, 1992: 184). 1900 (*Salname-i Vilayet-i Bitlis*, 1318: 233) 1910 (COA, MF MKT 1154/48) ve 1912 de halen Bitlis Vilâyeti Genç sancağına bağlı bir kaza durumunda olduğu anlaşılmaktadır (COA. ML_EEM__00962_00031_001_001).

Çapakçur merkezinin Osmanlı Devri'ndeki coğrafi konumu ve kale şehir oluşu hakkında bazı tespitler yapılabilmektedir. İdris-i Bitlisi'ye göre, Çaldıran savaşının ardından Diyarbekir'in muhasarasına yardıma gelen Safevi kuvvetlerinin komutanı Kürd Bey, Çapakçur Kalesi'ni işgal etmiştir (İdris-i Bitlisi, 2001: 267). İdris-i Bitlisi'nin organizesi ile Erzincan Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın kuvvetleri ve bunlarla birleşen Çapakçur ve bölge beyleri 1515 yılında Çapakçur Kalesi'ni Osmanlı Devleti'ne ilhak etmişlerdir. Bu tespitlere göre, Osmanlı devrinin başında Çapakçur, bir kale şehir olarak devralınmıştır. Ancak Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerinin öncesinde ve savaşlar sırasında çatışma bölgesinde bulunan bu bölge oldukça ıssızlaşmış ve nüfusu azalmıştır. Çapakçur Kalesi ise, muhtemelen fetihden hemen sonra boşaltılmıştır (İdris-i Bitlisi, 2001: 267; Hoca Saadeddin, 1992: 255-258).

Kanuni Sultan Süleyman devrinin 1550 tarihli tapu tahrir defterine göre, pek çok Osmanlı yerleşim birimi gibi Çapakçur sancağındaki yerleşim de bu devirde gelişmeye başlamıştır. Ancak bu gelişme Çapakçur çevresi için yine

sınırlı kalmıştır. Çapakçur Kalesi, veya önündeki yerleşim hakkında ise, açık ve doğrudan kayıtlara bu yıllarda yer verilmemiştir. Defterde, sadece Çapakçur sancağının vergi bölgelerini gösteren nahiyeleri ve köyleri ile bu nahiyelerden Bingöl'ün bugünkü geniş alanını içine alan Çevlik Nahiyesi ve köyleri hakkındaki bilgiler kaydedilmiştir. Bu durumda Çapakçur sancağı idare merkezinin adı ve konumunun tespiti, ilk bakışta bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ancak defterde yer alan bazı bilgiler, sancağın idare merkezinin 1471 yılında İbn Ecâ'yı konuk eden, 1550 yılında Ribat/Rabat adı ile kaydedilen ve bugün Kale önü Mahallesi adı ile verilen alanın, sancağın idare merkezi olduğuna işaret etmektedir.³

³ Pek çok Osmanlı yerleşim biriminin merkezine ya da şehirlerin içine ait tapu ve nüfus bilgilerini içeren kayıtlar, nefis, nefis-i kale, tahtel kala (kale önü, kale altı) nefis-i şehır veya nefis-i kaza şeklinde gösterilmiştir. Devrin tapu tescil geleneğine göre, idari veya merkezi yerleşim birimlerinin durumunu gösteren nefis-i şehır veya nefis-i kazaya dair bilgiler, takip edilen genel bir usul olarak giriş kısmından sonra defterlerin en başında kayda geçirilmiştir. Bu ölçülere göre Çapakçur sancağının 1550 tarihli defterin en başında yer alan Rabat/Ribat adlı köyün kayıtları dikkatlice incelendiğinde, bugün Kaleönü Mahallesi olarak bilinen yerleşim biriminin bulunduğu yerde yerleşik bu köyün o tarihlerde sancağın merkezi olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü, 1 çift, 4 bennak, 5 mücerred gibi az sayıda Müslüman nüfusa karşılık, 74 hane ve 50 mücerred gayrimüslim nüfusa sahip olan bu yerleşim mevki, 26.608 akçelik padişah hası vergi geliri ile çevreye göre nispeten büyük olan üç köyden büyüklük bakımından ikinci sırada idi. Bu köy, kale önünde umumi yol üzerinde, ovaya hakim bir merkez olması dolayısıyla sancağın bağımsız bir yerleşim birimi olarak hiçbir nahiyeye de bağlanmamıştı. Köydeki üç değirmenden ikisi gayrimüslim ahaliye, biri Alaybeyi Muhammed'e ait idi. Ayrıca burada bir boyahane mukataası vardı. Köyün 26.608 akçelik gelirleri padişah hası olarak ayrılmıştı.

Ribât köyünü sancağın idare merkezi olarak kabul etmek zorunluluğu, köye ad olarak verilen Rabât /Ribât kavramının anlamında da gizlidir. 1550 tarihli mufassal ve icmal defterlerinde ilk kaydedilen yerleşim birimi olarak Rabat/Ribat adı (Bkz. *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası -Nüfus ve İskân-*, 2014: 84-86, 273), Arapça "rabat" kelimesinden gelmektedir. Rabat veya Ribat sözcüğü, Anadolu'da Ortaçağ yerleşim tipi olan kale yerleşimleriyle ilişkilendirilmiştir ve daha çok kale surlarının dış çevresinde gelişime açık yerleşim alanlarını tanımlamak için kullanılmıştır. Buna göre Ortaçağ'da kaleleri fethedenler, güvenlik kaygısıyla eski sakinlerini kalenin dışında iskân etmişlerdir. Bu anlamda iskân edilen alan veya iskân edilenler, kalenin rabatı/ribatı olarak adlandırılmıştır. Böylece kale ile rabât birbirini tamamlayan iki iskân alanı olarak görülmüştür. Rabat ile aynı anlamda kullanılan ve aynı imla ile yazılan "ribat" sözcüğü ise, Anadolu'da XII. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Türk-İslam fetihleri sırasında Müslümanlar kalede ikamet ederken, ribât tarafında gayrimüslimler meskûn olmuştur. Zamanla kaleden inen bazı Müslümanlar da ribât tarafında yerleşmeye başlamışlardır. Böylece kale dışı yerleşimler artmaya ve genişlemeye yüz tutmuştur (Erdoğan, 2015: 184).

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılın ortalarında verdiği bilgiler de yukarıdaki tespitleri doğrular niteliktedir. Evliya Çelebi'ye göre Çapakçur Kalesi, Murad Nehri'nin kenarındaki yalçın kayalıklar üzerinde Büyük İskender tarafından inşa ettirilmiş beş köşeli bir yapı idi. Kale, üstü toprakla örtülü bağısız ve bahçesiz evlere sahipti. Burası, camii, zahire ambarı, cephaneliği, su sarnıçları ve su ihtiyacını karşılamak için Murat Nehri'nden su alınan yolları bulunan müstahkem bir kale idi. Küçük toprakların mevcut olduğu kale, sancak beyinin idaresinde idi. Kadısının yıllık yüz elli akçelik geliri vardı. Kaza merkezinin müftüsü, nakibi, kethüda yeri, serdari, dizdari ve neferleri yoktu. Aşağı varoşu, yani kalenin bitişiğinde bakımlı evler mevcut idi.

Evliya Çelebi'nin kayıtlarından anlaşıldığına göre, o sırada kale yapıları varlığını korumakla beraber, kalenin serdari, dizdari ve neferleri yoktu. O haliyle boşaltılmaya yüz tutmuş veya terkedilmiş durumda idi. Kale varoşunda yani kale önündeki yerleşim birimi varlığını devam ettirmekte idi. Kaza merkezi, bir köy veya küçük bir kasaba özelliğini haiz idi. Devrin şartlarına göre ciddiye alınacak bir şehirleşme söz konusu değildi. Bölge nüfusunun seyrekliği dolayısıyla mahallin müftüsü, nakibi ve kethüdası da bulunmuyordu.⁴ Pek tabii, Çapakçur Ovası'na hakim stratejik bir konumda bulunan Çapakçur Kalesi ve çevresi de o tarihlerden bugüne yağmalanmıştır. Kale yapıları ve etrafındaki evlerin kalıntıları, yeni yapıların inşasında kullanılmıştır. Kale çevresindeki eski yerleşim alanı, kısmen üzüm bağlarına dönüştürülmüştür. Kale sarnıcının kuyusu taşlarla

Görüldüğü üzere, İbn Ecâ'nın 1471 tarihli anlatımı, yukarıdaki tespitler ile 1550 tarihli Çapakçur tahrir kayıtları, Arap harfleriyle Rabât/Ribât okunabilecek şekilde kaydedilen köyün Çapakçur sancağının idare merkezi olarak kullanılmış olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, bir Urartu konaklama tesisi olan kuzeydeki Simani/ Kaleönü Kalesi ile önündeki "Kale önü" yerleşim alanı, 1471 yılı itibarıyla Akkoyunlular tarafından Çapakçur Kalesi ve varoşu olarak kullanılmakta idi. Daha sonra Safevilerin elde ettiği bu bölge, 1515 yılında Osmanlı idaresine geçmişti. Kale şehir, büyük bir ihtimalle savaş sonrasında boşaltılmıştı. Ama önündeki yerleşim birimi, 1550 yılında halen meskûn idi. Yani kalenin rabâti/ribâti, aynı isimle bir köy adı olarak devam etmekte idi.

⁴ Evliya Çelebi'nin Çapakçur Kalesi hakkında verdiği bu bilgilere kıyasla Kaleönü/Simani Kalesi'nin Murat Nehri kenarında olmaması ve sadeliği dikkate alınır ise, Evliya Çelebi'nin Çapakçur Kalesi'nin Murat Nehri kenarında bulunduğu dair anlatımında bir uyumsuzluk olduğu görülür. Ancak Evliya Çelebi'nin, Çapakçur Kalesi ile Genç veya Bitlis kaleleri hakkında vermiş olduğu bazı bilgilerin karışmış olduğu gibi bir durum var gibidir. Ayrıca onun anlatımını kalenin Murat suyu yakınında şeklinde anlamak ve yapı şekli konusunda Evliya Çelebi'nin pek çok yer ile ilgili anlatımlarında göze çarpmakta olduğu gibi, burası ile ilgili abartılı yorumunun da bu tarifinde etkili olduğunu söylemek pek de yanlış sayılmaz (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2006: III: 138, 139).

doldurulmak suretiyle kapatılmıştır. Su menfezleri ile kale etrafındaki evlere su veren kiremitten mamul oluklar yok edilmiştir. Böylece kalıntılardan yana nerede ise hiç bir iz bırakılmamıştır (Demir, 2016: 35).

4. 19. Yüzyılda Çapakçur'un (Bingöl) çevre ve şehircilik bakımından durumu

4.1. Çapakçur kazasının yerleşimi

1840'larda şehirler için ekonomik ve toplumsal dönüşüm başlamıştır. Bu durum bir çok alanda olduğu gibi yapı üretiminde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Gelişen ulaşım imkanları, banliyöleşme ve merkezi iş alanlarının oluşumu gibi kentlerde yeni çıkan sorunların çözümü için kurumsal ve yasal yeniliklere başvurulmuştur. Pek tabii sorunların kısa sürede çözümü de söz konusu olamamıştır (Dağıstanlı, 2007: 29). Bu yüzyılda, bir köy-kasaba durumundaki Çevlik merkezinin şehircilik sorunları ile boğuşmuş olduğu söylenebilir.

V. Cuinet'e göre 1890 yılında Çapakçur, 450 haneli, 1075 nüfusu, 8 dükkânı, bir fırını olan, meyve bahçeleri ve üzüm bağları ile çevrili küçük bir yerleşim birimi idi (Cuinet, 1892: 618; Tuncel, 1992: VI, 183, 184). 1892 yılında Çevlik (Bingöl) Kasabası (eski çarşı, aşağı çarşı) Çapakçur kazasının merkezi idi. Bu sırada kaza idaresi 8 nahiyeye ve 88 köye sahip idi (*Salname-i Vilayet-i Bitlis*, 1310: 264). H. 1316/1898-1899 yılı salname kayıtlarına göre, yalçın kayalıklar üzerine inşa edilmiş olan eski Çapakçur Kalesi, iskâna elverişli olmadığı için daha önceleri terk edilmişti. Kaza merkezi, 1898 yılından dört yüz sene evvel (Ab-ı Tâhûr) Abtor köyünde idi. Bu merkez 1898 yılından yaklaşık yüz elli yıl önce şimdiki Çevlik (Çoluk) köyüne (Aşağı Çarşı mevkiine) taşınmıştı. Bu sırada Çapakçur kazasının, Pirhankök adlı bir nahiyesi ve toplam 83 köyü vardı (*Salnâme-i Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilâyeti Matbaası, 1316: 297, 299, 300; COA, Y. PRK. AZN, nr. 14/30).

1898 tarihli Osmanlı salnamesinde yukarıda önemli bilgiler verilmesine karşılık, sancak merkezinin önceki yerleşim alanları hakkındaki görüşlerin, en azından ilk devirler için doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, salnameye göre bugün Bingöl'ün doğusunda bulunan eski Abtor köyü, 1898 yılından yaklaşık dört yüz sene önce yani 1500'li yılların başlarından itibaren Çapakçur kazasının merkezi idi. Ancak, yukarıda tespit olunduğu üzere, o tarihlerde Kale önu mahallindeki Ribat köyü, Çapakçur sancağının idare merkezi idi. Bu merkez, takip eden süreçte Abtor köyüne taşınmış olabilir. Nitekim bu eski köyün

Foto. 5. Şifahan Bey Camii'nin son şekli ile dıştan görünümü. **Kaynak:**

<https://lh3.googleusercontent.com/proxy/felSYBMuavUGUMkZZH78YIXHGnuGpH-zkxRkuPtkHV91oh-ny31W87hFYGJITQMx4PPbe1Wuz1jdR3COkeyIUpUvg7qHCv3gUqFJ73o>

bulunduğu alanda bazı kalıntıların olduğu ancak yakın zamanlarda bunların da ortadan kaldırılmış olduğu bilinmektedir. Buna göre kaza merkezi, tahminen 1750'li yılların başında Abtor köyünden Çevlik bölgesine taşınmıştır. Ancak ne yazık ki, salnamedeki kayıtlar dışında, konu ile ilgili kesin bilgiler mevcut değildir. Ayrıca, kaza merkezi Çevlik köyüne taşınmasına rağmen, bu yıllarda ve sonrasında burası, iskan itibarıyla yine bir köy yerleşimi olmaktan kurtulamamıştır. Haliyle burası için uzun bir süre gerçek bir şehirleşme sözü konusu olamamıştır. Buna karşın suya yakınlık, küçük ölçekli sebze ve meyve yetiştirme imkânı ile kışın olumsuz etkilerinden korunma düşüncesinin bu yerleşim birimine geçişte etkili olduğu söylenebilir.

4.2. Vakıf mimari eserler ve vakıfların şehrin gelişimindeki rolü

Çapakçur çevresinin dağlık oluşu ve tarım arazilerinin yetersizliği, geçmişten bugüne hayvancılığın göreceli olarak öne çıkmasına yol açmıştır. Bu durum, çevrede ve şehir merkezindeki meslek kollarının, iş imkanlarının ve nüfusun düşük ve sınırlı kalmasına yol açmıştır.⁵ Pek tabii bu hal, geniş çaplı vakıf veya kamu yapılarının ve büyük külliyelerin oluşumunu engellenmiştir. Bununla beraber, yerleşim biriminin ölçeği çapında vakıf eserlerin de toplum hayatına tesirleri olduğu inkar edilemez. Nitekim kasaba ve çevresinde adlarından söz edilen Şeyh Berekât Zaviyesi Vakfı (1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası -Nüfus ve İskân, 2014: 113-115; DŞS, nr. 3748, Gör. 102) ve bugün mevcut olmayan Abtor (Âb-ı Tahûr) köyünde olduğu ileri sürülen İsfahan Bey Camii ve Zaviyesi Vakfı gibi iki vakfın burada faaliyette olduğu ve bunların kendi çaplarında şehrin dini ve sosyal hayatına etkileri olduğu söylenebilir. Nitekim aynı adla çok sonraları Çevlik (Aşağı Çarşı mevkinde bir cami inşa edilmesi dikkat çekicidir.⁶

⁵ XVI. yüzyılın başlarında Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı olan Capakçur sancağında toplam 88 köy mevcut olup, Müslüman köy sayısı 80, gayrimüslim köy sayısı 7, Müslim ve Gayrimüslim karışık köy sayısı ise 1'dir (Bkz. 1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası -Nüfus ve İskân, 2014).

⁶ İsfahan Bey Camii'nin önceki yeri ve tarihi konusunda bazı bilinmezlikler ve şüpheler mevcuttur. İsfahan Bey Camii ve Zaviyesi'nin ilk yeri, tarihi ve vakfı ile ilgili bazı bilgiler karanlıkta kalmıştır. Bir tespitte göre Abtor köyü İsfahan Bey Camii, Zaviyesi ve vakıfları İsfahan Bey'in 1548 yılında öldürülmesinden sonra ortadan kalkmıştır. Belki bu nedenle 1550 tarihli Çapakçur Livası mufassal tapu tahrir defterinde mevcut Abtor köyü kayıtlarında bu vakfın eserleri, vakıf gelirleri ve görevlilerinden bahis yoktur. Yani o devirde böyle bir vakıf söz konusu değildir. İsfahan Bey'in öldürülmesi ve neslinin kalmamasının ardından belki ona kızgınlık dolayısıyla eserleri de ortadan kaldırılmış olabilir. 1548 yılından 1860 yılına kadar da bu vakfın varlığı ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu durum 1800'lü yıllardan itibaren tartışma konusu olmuştur. 1912 tarihli olup ahali tarafından hazırlanan bir arzı hal ile caminin mevcut kitabelerine vd. evrakına göre, Çapakçur Beyi İsfahan Bey'in Abtor köyündeki vakıfları onun ölümünden sonra yok olmuştur. Bugün Aşağı Çarşı adı ile bilinen yere taşınan Çevlik ahalisi, Abtor'daki harabenin kalıntılarını kullanmak suretiyle yaptırılmış oldukları camiye İsfahan Bey'in adını vermişlerdir. Cami, o günkü şartlarda kasabanın merkez camii vazifesini görmüştür. 1950'li yıllara kadar bu cami şehrin kalbi mesabesinde bir rol oynamıştır. Dini, ticari ve sosyal hayat onun çevresindeki çarşı ile yakınındaki mahallelerde şekillenmiştir. Aynı alanda bugüne ulaşan başka eserlerin bulunmaması, Osmanlı ve Cumhuriyet devirlerinde burada tam bir şehirleşmenin oluşmaması, uzun süre ayakta kalabilecek eserlerin inşa edilememesi, var olanların tahrip edilmelerinden kaynaklanmıştır. Sadece minaresi kalan cami, 1 Mayıs 2003 tarihli Bingöl depreminde yıkılınca, aslına uygun olarak yeniden yaptırılmıştır.

1892 tarihli salname kayıtlarına göre, Çapakçur kazasında mevcut biri İsfahan Bey, diğeri Şeyh Berekât ve diğeri ise sair erbâb-ı hayrat vakıflarından olan 12 cami ile Nazik köyü civarında bir kale harabesi vardı (*Salname-i Vilayet-i Bitlis*, 1310: 264) Çapakçur kazasının Çevlik/Çoluk kasabasında yer alan İsfahan Bey Vakfı'nın yarı hissesiyle Fahran köyünde bulunan Şeyh Berekât Vakfı'na ait vakıfların icar bedeli, 18 Temmuz 1904 tarihinde Hamidiye Hicaz Demiryolu İdare-i Maliyesi Nazırı Vehbi'nin yazısı ile Hamidiye Hicaz Demiryolu'nun giderlerine terk ve teberru edilmesi istenmişti. Evkaf Nezareti de talebi dikkate alarak iki vakfın bazı gelirlerini Hicaz Demiryolu İdaresine tahsis etmişti (COA, EV MKT 3014/40).

Çevlik veya Aşağı Çarşı adı ile bilinen eski yerleşim merkezi dışında şehrin merkezi köylerinden Göltepesi Şeyh Ahmed Türbesi, Hacılar Şeyh Feyzullah Efendi Türbesi, Sarıçiçek Şeyh Ahmed Türbesi gibi mezarlar, türbeler veya ziyaret yerleri mevcuttur. Pek eskiye gitmeyen basit ve küçük yapılarla örtülü bu alanlarda metfun kişilerin, bölgedeki dini sosyal geleneğin şekillenmesinde etkili oldukları söylenebilir. Çünkü vakıf kültürünün geçmişten bugüne şehir kültürü ile dini hayatın ve sosyolojisinin şekillenmesinde önemli katkısı olduğu bir gerçektir (Levent, 2004: Butasım, 2010: 45-49).

4.3. 19. yüzyılın ikinci yarısında şehir yapılanması ve hükümet şehir anlayışı

Tanzimatın ilanını müteakip, devrin siyasî, askerî, idarî veya sosyal şartlarının ve taşırayı merkezileştirme siyasetinin etkisi ile Osmanlı idaresinde hükümet şehir anlayışı hakim olmaya başlamıştır. Bu uğurda hazırlanan muhtelif kararnamelerle bu anlayış uygulamaya konulmuştur. Özellikle 1864, 1867, 1871 tarihli nizamnamelerin ardından şehircilik anlayışı ile idare merkezlerinde resmi kurumlar veya kamu yapıları hızla kendini göstermeye başlamıştır. Aynı düşüncenin bir tezahürü Bingöl çevresinde de kendini göstermeye başlamıştır. Bu etkinin bir görünümü olarak devlet- vatandaş işbirliği ile özellikle 1866-1916 yılları arasında Bingöl çevresinde de bayındırlık çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Söz konusu çalışmalar, hükümet konağı, hapisane, cami, kilise, okul yapımı, köprü onarımı veya inşası, telgraf hattı çekilmesi ve yol yapımı ile ilgilidir.

(COA. MF MKT 1162/69-1; COA. ML_EEM_00962_00031_001_001, MF MKT 1154/48; Vakıflar Genel Müdürlüğü *Evkaf Defteri*, nr. 404, Umum 582: 528; Tapu Kadastro Müdürlüğü, Kuyud-u Kadime Arşivi, *TTD*, nr. 309: 9; *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası -Nüfus ve İskân-*, 2014.: 191-195, 274, 288; Demir (2008). 39-50; Butasım, 2010: 15-17; Tekin, 2013: 365-372).

Çünkü, Osmanlı devletinin bu son döneminde, taşrada ortaya çıkan idari bozulmalar ve düzensizlikler hükümet konaklarını, asayiş ihlalleri hapishaneleri, haberleşme gereksinimi, telgraf hattı inşasını, ulaşımdaki güçlükler yol yapımını, gayrimüslimlerin hassaslaşması toplumun bu kısmını memnun etme eğilimini, eğitim ve ibadet için okul, cami, kilise yapımını ve onarımını, ihtiyaçlar sıralamasında öne çıkarmıştır. Bununla beraber, Bingöl çevresi gibi, ikinci ve üçüncü derecedeki idarî birimler, büyük merkezlere göre, 20-50 yıl gecikmeli olarak söz konusu bayındırlık faaliyetlerinden yararlanmaya başlamışlardır (Baş, 2011: 117).

Bingöl'de belediye teşkilatının oluşturulmasıyla ilgili kayıtlara rastlanmadığı bu dönemde Bingöl'ün şehir yapılanmasıyla ilgili çalışmaların en dikkat çeken, Palulu Arpacıyan Ohannes'in sahibi olduğu bir binayı kiralamak suretiyle 1886 yılından itibaren bir hükümet konağının açılışı olmuştur (COA, DH. MB. HPS: 32/24; COA, DH. MKT: 1435/114, 1561/69, 1727/101; Baş, 2011: 120). Bu yıllardan itibaren spekülatif gelişmelere bağlı olarak tasarlanan ve inşa edilen banliyölerdeki gelişme, kasaba veya şehir arasında kalan bölgeyi değiştirmiştir. Popüler mimariler, dükkanlar, kamu tesisleri, eğlence, yemek mekanları ve ulaşım hizmetleri şehirleşmeyi desteklenmiştir. Bu dönemde, yerel ve az gelirli çevrelerin sahip olduğu gecekondü konut tipi öne çıkmıştır. (Dağıstanlı, 2007: 43, 44, 83). Bu dönemde, köy veya kasaba yerleşimine benzeyen Çapakçur merkezi (Çevlik, Bingöl), geleneksel halk mimarlığının yerel ve coğrafi çevreye uyumlu sade ve çoğunlukla doğal malzemelerle oluşturulmuş mimari yapılanmasını yansıtmıştır.

Yine bu dönemde, eğitim kurumlarının açılışı da ehemmiyet kazanmıştır. Özellikle Müslüman ahalinin eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla “*mektebi az ve kalitesiz, halkı farklı lisanlar konuşan Ege Adaları, Rumeli, Arnavutluk ve Doğu Anadolu gibi bölgelerde ilkokuldan başlayarak mevcut müesseselerin ıslahı ve ihtiyaca göre yenilik yapılması*” konulu olup 15 Haziran 1904 tarihinde Maarif Nezareti tarafından ilan edilen karar (Eraslan, 1996: 82, 83) üzerine, Osmanlı coğrafyasındaki iptidai mekteplerin yanında orta dereceli rüşdiye mekteplerinin açılmasına önem verilmiştir. Daha sonra lise seviyesindeki idadilerin açılması söz konusu olmuştur. Pek tabii, Çapakçur merkezi ve diğer ilçelerinde özellikle ibtidai mektepler açılması girişimleri çoğalmıştır. Ancak, ülke genelinde ve Çapakçur çevresinde özellikle birinci kademe öğretim seviyesinde arzu edilen hedefe ulaşılamamıştır. Bu bağlamda, Bingöl merkezinde bir Ermeni okulunun açılışı da

söz konusu olmuştur. Talep, 25 Ocak 1914'te, merkezi idareye iletilmiş, ancak ilerleme sağlanamamıştır (COA, DH. İD: 30-2/54; Baş, 2011: 121, 122).

Bu yıllarda, pek çok vilayet ve kazada gündeme gelen konulardan biri de hapisane inşası olmuştur. Vilayetlere bu konuyla ilgili tebligat yapılmış, Bingöl kazasında hapisane inşası ve görevlileri hakkında çalışmalar yapılmıştır (COA, DH.MB.HPS. M: 7/6; COA, DH.TMIK.S.: 62/59; COA, DH.MB.HPS.: 20/80, 35/4, 68/47, 72/27. Baş, 2011: 122). Buna göre, 1906 ile 1914 yılları arasında, Çapakçur Hapishanesi harap ve ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. Maddi imkânsızlıklar dolayısıyla, kadın hapishanesi yoktu. Dolayısıyla kadın mahkûm kabul edilememekte, tutuklular imam evlerinde alıkonulmaktaydı. Pek tabii, bu durumun çeşitli sakıncaları vardı. 1912 yılına gelindiğinde, Çapakçur kazası, Genç sancağı ve diğer kazalardaki hapishanelerin kirası, yeni hapisane inşası veya eski hapishanelerin satılması, bölgedeki idarecilerin önemli problemleri arasında idi. Bu yıllarda, erkek mahkûmlar hükümet konağında bulunan bir koğuşta, kadın tutuklular ise, muhtarların evlerinde tevkif ve hapsedilmekteydi. 1914 yılında, Çapakçur hükümet konağının dâhilinde, jandarma koğuşunun bitişiğinde, kerpiçten mamul, 71 zira murabbaında, amaca elverişli olmayan küçük bir oda, hapisane olarak kullanılmaktaydı. Kaza mutasarrıflığınca, aynı mevkide, hükümete ait arazi üzerinde, mahkûmlar ve mevkufar için ayrı bölümleri bulunan kırk elli kişilik bir hapisane inşası düşünülmüş, ancak problem çözülememişti. Kadın hapishanesi için de bir yer tahsis edilememişti (COA, DH.TMIK.S.: 62/59; COA, DH. MKT.: 2139/13; COA, DH. MB.HPS.: 7/6, 11/43, 15/54, 35/4, 43/31; Baş, 2011: 122, 123).

Aynı dönemde şehirleşme alt yapısının güçlendirilmesi yolunda başka faaliyetler de yapılmakta idi. Bunlardan en dikkat çeken Çapakçur bölgesine telefon-telgraf hatlarının çekilmesi olmuş idi. Bununla beraber, çevresindeki Erzurum ve Diyarbakır merkezlerine göre daha gecikmeli olarak ancak 1912 yılından itibaren Çapakçur kazası merkezine ve çevresine telgraf hattı çekilmesine başlanmış ve bu işlem yaklaşık iki yıl kadar sürmüştü (COA, DH. MKT.: 1455/56; 1448/59; 1471/84; COA, DH.İD.: 169/1. 48; COA, DH.EUM. 2.Şb.: 2/37; Baş, 2011: 124, 125).

Tanzimat hareketinin tetiklediği gelişmelerden bir diğeri vilayetlerdeki yol ağlarının iyileştirilmesiydi. Bu anlayışın bir sonucu olarak 19. yüzyılda ülkenin ulaşım şebekesi ve dış ticaret yolları gelişmeye başlamıştı. Bu arada, merkezi ve mahalli yöneticiler, ısrarla karayolu ve demiryolu şebekesinin geliştirilmesi konusuna eğilmişlerdi. 26 Ağustos 1869 tarihli “*Turuk ve Meabir Nizamnamesi*” ile ülkedeki yollar dört gruba ayrılmıştı. Bingöl çevresinin dâhil olduğu sancak,

kaza-köy yolları, dördüncü derecedeki yollar grubunda değerlendirilmişti. Buna göre Bingöl çevresindeki yollar, biraz daha geç inşa edileceklerdi. Önemli merkezlerin yollarının yapımına öncelik verilmesine rağmen, bu sıradaki sosyal sebeplerle askeriye tarafından Diyarbakır-Lice-Çapakçur yolunun acilen inşası talep edilmişti. Talebe binaen, Diyarbakır vilayetinin fevkalade bütçesine ödenek konulmuş ve 25 Ekim 1916 tarihinde hemen kullanılarak yolun inşasına başlanması izni çıkmıştı. Ayrıca, vilayet dâhilinde yapılan diğer yollar için ayrılan tahsisattan 348.420 kuruşluk bir ilave yapılarak yolun yapımına öncelik verilmişti. Anlaşıldığı kadarıyla çok uzatılmadan yolun inşası tamamlanmıştı (COA, DH. UMVM.: 21/40, 26/40; COA, DUİT: 129/75; Çadircı, 1991: 300; Baş, 2011: 125).

5. 20. yüzyılın başlarında Çapakçur

5.1. Çapakçur kazasının idare merkezi

Farklı köylerin veya kasabaların zaman içinde Çapakçur sancağına veya kazasına idari merkezlik yapmış olduğu yukarıda beyan edilmişti. Bu kabilden bir durum da 20. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir ve kaza merkezi Müsyan köyüne nakledilmiştir. Buna göre, Genç sancağına bağlı Çapakçur kazası idare merkezinin Müsyan köyüne nakli hususu, İkinci Kolordu Kumandanlığı tarafından Sadaret'e ve Dâhiliye Nezareti'ne arz edilmiştir. Talep üzerine, Çapakçur kazası hükümet merkezinin geçici bir süreyle Müsyan'a (Yamaç)) taşınmasına izin verilmiştir. İzni alan Kolordu Komutanı Hakkı Bey, Genç sancağının mutasarrıfına göndermiş olduğu 3 Nisan 1917 tarihli yazısı ile asayiş ve emniyetinin daha düzenli sağlanabilmesi amacıyla Çapakçur hükümet merkezinin Genç sancağına daha yakın olan Müsyan köyüne naklini talep etmiştir. Nakil ile ilgili gerekçeli karar yazısında, Çapakçur kazasının merkezi olan Çevlik/Çolik kasabasının ahalisinin tamamen boşaldığı, evlerin birçoğunun yıkılmaya yüz tuttuğu, Müsyan köyünün ise, halkıyla daha mamur bir merkez olduğu ve asayiş bakımından ulaşılması kolay bir yer olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu geçici taşınma konusu ya gerçekleşmemiş veya devamlılık kazanmamıştır. Belki istenilen amaca ulaşamaması veya başka nedenlerle hükümet merkezi Çevlik/Çolik'e yani bugünkü Aşağı Çarşı olarak bilinen bölgeye nakledilmiştir (COA. DH. İ. UM. EK 107/79; Demir, 2016: 37).

5.2. Ermenilik ve eşkıyalık problemlerinin şehre etkisi

1550 tarihli tespitlere göre Çapakçur ve çevresinde Müslüman halkın yanında Ermeniler, meskûn idi. Mevcut köylerin 80'i Müslim, 7'si Gayrimüslim

Ermeni, 1'i Müsliman ve Ermeni karışık idi. Köyler, Türkçe, Kürtçe, Zazaca, Ermenice, Farsça ve Arapça isimler taşımakta idi ((1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası -Nüfus ve İskân, 2014). Daha sonraları bu köylere bir miktar Yezidi ve Kıptiler gelmişlerdi (Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-Alâm*, IV, 1996: 2416; V. 3894; *Salname-i Vilayet-i Erzurum*, 1318: 347; *Salname-i Vilayet-i Bitlis*, 1316: 290, 301; Çağlayan, 2008-b: 55). 1898 tarihli tespitlere göre, Çapakçur kazasının çoğunluğu Müslümanlardan müteşekkil idi. Az miktarda Ermeni ve daha az miktarda da Kıptiler bulunmakta idi (*Salname-i Vilayet-i Bitlis*, 1316: 301). Osmanlı idaresinde gayrimüslim ahali, Müslimler ile aynı vatandaşlık haklarına sahipti. Can, mal, namus emniyeti. İbadet, eğitim, ticaret vb. serbestisi devletin güvencesi altında idi. Bu duruma binaen Ermeniler, din, dil, kültür, inanç, ibadet, mezhep, din değiştirme, kilise inşası, tamiri, devlet memuru olma, okul açma (COA, DH. İD: 30-2/54-1,2,3,4,5; Çağlayan, 2008-a: 55), eğitim verme, gazete çıkarma, ticari ve ekonomik faaliyetler yapma serbestliği ile birlikte can, mal namus hürriyetine sahiplerdi. Ermeniler ile Müslümanlar, sosyal, ekonomik ve ticari ilişkileri ile birlikte aralarındaki hoşgörü ortamında bir ortak yaşama kültürü oluşturmuşlardı. Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslimlere ait özel ve kamusal yapılar mevcut idi. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın ardından Müslümanların yanında Ermeniler de herhangi bir ayrıma uğramadan taşra idaresinde rol oynamaya başlamışlardı. Müslümanlar ile Ermeniler arasında iyi ilişkiler vardı. Osmanlı Devleti de bu durumu olumlu yönde destekliyordu. Toplumun her kademesinde görülebildiği gibi pek tabii iki topluluk arasında bazen sorunlar da görülüyordu (Çalışkan, 2008-a: 35, 70).

1878 Berlin Kongresi'nin ardından İngilizlerin ve Rusların, kendi emelleri doğrultusunda kışkırtmış oldukları Ermeniler, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı idaresine karşı harekete geçmişlerdir. Zaman geçtikçe, iki taraf arasındaki dostluk ve sosyal barış bozulmuştur. İki taraf arasında oluşan güven bunalımı, din adamlarının ve yabancı konsolosların etkisi ile hızla düşmanlığa dönüşmüştür. Bu sırada, Müslüman halkın da güçlü oldukları yerlerde karşı faaliyetleri görülmüştür. Sonuç olarak Çapakçur, Genç, Solhan çevresinde Ermeniler ve Müslümanlar arasında çok şiddetli olmayan karşılıklı saldırılar ve çatışmalar görülmüştür. Çatışmaların en yoğun ve ciddi olanları ise, Kiği kazası ve bugün Bingöl idari bölgesi dışında kalan Talori bölgesinde gerçekleşmiştir. Fakat bu merkezlerde ve çevresindeki pek çok alandaki Müslüman halk, Ermenilerin kalabalık merkezleri dışındaki alanlarda daha baskın bir konumda olmuşlardır. (COA., HR. TO.: 258/77; COA, Y. PRK. TKM.: 4/35; COA, DH. MKT.: 1002/30, 2072/28, 1694/98; COA, Y. A. HUS.: 240/85, 285/74; COA, A.}MKT. MHM.: 610/7, 611/4, 620/7, 639/2, 4, 25, 658/26. 676/8; COA, Y.

MTV.: 137/20, 138/51; COA, D. HUS.: 45/1313/N-29; COA., DH. EUM. EMN.: 3/30, 88/36; COA., A.} Y.PRK. AZN.: 14/30, 18/48; COA, Y.PRK.ASK.: 99/41; COA, Y.PRK. A.: 10/4; Çalışkan, 2008-a: 71 vd.). Bununla beraber bu durum, 20. yüzyılın başlarında az miktarda bulunan Ermenilerin nüfus oranını pek de etkilememiştir. Bitlis vilayetinin 1893 tarihli verilerine göre, Genç sancağının toplam nüfusu 36.011 idi. Çapakçur kazasının da dahil olduğu bu sayımda toplam 36011 nüfusun 30.845 (%85,65)'i Müslim, 5.166'sı (14,35) Ermeni idi (Şimşek, 2000: 62). 1914 yılında yapılan tespite göre Genç sancağının toplam 26.070 nüfusundan 1603 %14,88)'ü Ermeni idi. Ermeni nüfus oranının daha düşük olduğu Çapakçur kazasının nüfusu 11.293 (%93,90)'ü Müslim, 234'ü Ermeni olmak üzere 12026 idi. Tespitlerden anlaşılacağı üzere, Çapakçur kazasının genel nüfus artışında bir duraklama söz konusu idi. Genel nüfusa kıyasla Ermeni nüfusu oldukça az idi ve esasen Çapakçur kazası az sayıda nüfusa sahip bir yerleşim birimi idi (*Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği*, 1336: 14).

III. Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Çevre ve Şehircilik Anlayışının Gelişimi

2.1. 1923-1940 dönemi

“Cumhuriyet döneminin başlarında (1924) sancaklar vilayetlere dönüştürülür iken; Genç sancağı vilayet haline getirildi. Çapakçur (Bingöl) bir kaza merkezi olarak bu vilayete bağlandı. Daha sonra (1927 yılında) Genç vilayeti lağvedildi. Genç merkezi ilçe yapılarak Elazığ'a bağlandı. Çapakçur ise, Elazığ'a bağlı ve Çevlik merkezli bir kaza haline getirildi. Bu durum 1929 tarihine kadar devam etti. Çapakçur, 1929'da Muş'a bağlandı, Bingöl adı verildi ve bir ilçe merkezi olarak yeni kurulan Muş iline bağlandı. 7 Aralık 1935'te kabul ve 2885 sayılı, 04.01.1936 tarihli Resmî Gazetede ilan edilen kanunla (Genç, Karlıova, Kığı ve Solhan ilçeleri Bingöl'e bağlandı) Bingöl adı verilen yeni bir il kuruldu (Foto 6). Bingöl adı, 1945 yılına kadar devam etti. 1945 yılında ise, şehrin adı da Bingöl olarak değiştirildi” (Soylu, 2009: 87-104; Tuncel, 1992: 183, 184).

Foto. 6. 1940’larda Bingöl. **Kaynak.** www.bingol.bel.tr yayınlar > dosyalar > 4.pdf

“Cumhuriyetin ilk yıllarında (1927), ülkemizde şehirselleşme kategorisinde 383 yerleşme bulunmaktaydı. Bunlardan 355’i kasaba yerleşmesiydi. 1927 yılında şehirselleşmelerin büyük bir kısmının kasabalardan, hatta küçük kasabalardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu kasabaların biraz daha kalabalık olanları ülkenin özellikle batı kesimlerinde yer almış iken, diğer bölgelerde 10.000’den az nüfuslu merkezlerin dağıldığı gözlenmektedir” (Yüceşahin, 2004: 23-39). Bingöl de bu dönemde kasaba karakterinde bir yerleşmeydi. İl sınırları içerisinde kasaba hüviyetinde olan bir diğer yerleşme de günümüzde ilçe merkezi olan Kiğı idi.

1934 yılında yerleşmeyi etkileyen bir deprem meydana gelmiştir. “Bu deprem 200 yapının yıkılmasına ve 12 can kaybına yol açmıştır” (<http://www1.mmo.org.tr/> Türkiye’de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makina Mühendisleri Odasının Önerileri Oda Raporu). 4.9 büyüklüğündeki bu depremde yapılarda görülen zararın fazla olması dönemin koşullarıyla ilgilidir.

Bu dönemde “Bingöl şehrinin yatay gelişimi, ilk olarak kurulmuş olduğu Çapakçur Deresi Vadisi'nin uzanışına paraleldir. Yerleşme vadi doğrultusuna uygun olarak 1930'lu yıllara kadar yavaş ta olsa gelişmiş, konutlar vadi dışına pek taşmamıştır. Ancak bu gelişme doğrultusu 1930'lu yıllarda merkezden güneye doğru ilerlemiştir. Bu dönemde yatay gelişim doğrultusu KB-GD istikametinde Çapakçur Çayı'nın akış yönü doğrultusundadır” (Soylu, 2003). KB-GD yönlü bu gelişim akarsuya bağlı olarak ortaya çıkan olumlu etkiler nedeniyledir. Yeraltı ve yüzey sularının fazla olması, mutedil iklim koşulları, geçim olanakları ve ulaşım kolaylığı yerleşmenin bu doğrultuda yayılmasını sağlamıştır.

“1936 yılında il merkezi haline getirilen Çapakçur'da (Bingöl) başlangıçta Bingöl Çayı taraçalarının güneyinde ve doğusunda yer alan az eğimli düzlükler gerek tarım alanı olmaları gerekse drenaj sorunu nedeniyle yerleşme alanı olarak pek tercih edilmemiştir. Ancak bazı ailelerin tarım alanlarına yakın olma düşüncesi az sayıda da olsa, bazı konutların bu kesimlerde yapılmasına neden olmuştur. 1945 yılına kadar nüfusu pek fazla artış göstermemiştir. Bu sayım döneminde Bingöl'ün nüfusu 1616 kadardır” (Soylu, 2003: 1-268).

Foto. 7. 1945'te Bingöl'den bir görünüm **Kaynak.** Adil Önal

2.2. 1940-1960 dönemi

Bu dönemde de Bingöl yerleşmesi vadi tabanında yer almaktadır. Akkan, 1954 yılında Bingöl'e yaptığı seyahatte şehrin kurulduğu vadi tabanında hiçbir kamu kurumunun bulunmadığını, şehrin güneyinde hastane binası ve birçok

askeri tesis ve lojmanın bulunduğunu, bu sahada şahıslara ait binaların bulunmadığını bildirmiştir (Akkan, 1971: 41). Bu dönemde kamu kurum ve kuruluşlarına ait yapıların güneyde bulunmasının şehrin yayılmasında tesiri olmuş, “şehrin yatay gelişimi bu istikamette olmuştur” (Soylu, 2003: 35). Bingöl (Çapakçur) Çayı Vadisi’nin yamaçlarında eğim değerlerinin yüksek olması hem de yamaçlardan ev yapımında kullanılan malzemenin alınması yamaçların kütle hareketlerine karşı duyarlılığını artırmış, yamaçlarda kaya düşmesi ve heyelan başta olmak üzere kütle hareketleri meydana gelmiştir. “Özellikle iri blokların yuvarlanması” (Akkan, 1971: 41) meskenler için büyük tehdit oluşturmuştur. Artan su baskını tehlikesiyle 1955-1960 yılları arasında şehir akarsu vadisinden Bingöl Çayı taraçalarına doğru GD istikametinde yer değiştirmiştir. Şehrin GD’sundan Bingöl-Diyarbakır karayolu geçmektedir. Bu dönemde şehrin yayılım alanını belirleyen en önemli faktör doğal afetlere maruz kalma riskidir. GD’ya doğru bu yer değiştirme üzerinde beşerî özellikler (ulaşım ağları) de etkili olmuştur. Bu dönemde vadi tabanında kurulan yapılar 1-2 katlı olup, yakın çevreden temin edilen malzemeden yapılmıştır. Haliyle bu durum binaların dikey olarak yükselmesini mümkün kılmamıştır. “Sosyal, ekonomik ve kültürel yapının da etkisiyle, yerleşim alanı uzun süre yatay olarak gelişmiştir. Bu dönemde kurulan mahalleler İnönü, Bahçelievler ve Mirzan’dır. 1950 yılında İnönü Mahallesi olarak bilinen kesimde yeni dükkânların yapılması ve esnaf sanatkarların buraya yerleşmesi Bingöl’ün çarşı alanını güneye doğru genişletmiştir” (Soylu, 2003) (Foto 7).

Foto. 8. 1960'lı yıllarda Bingöl Kaynak: M. Emin Barslan

1960 yılında Bingöl şehrinin nüfusu 8526'dır. Nüfus kriterine göre yapılan sınıflandırma dikkate alındığında bu dönemde şehir sınıfında yer alan bir yerleşme değildir (Foto 8). "1960'lı yıllara kadar kuzeyde Bingöl (Çapakçur) Çayı ile güneydeki dağlık ve ormanlık alanın meydana getirdiği sınırlılıklar, GB yönünde yayılımı engellemiş, şehrin GD istikametinde gelişme göstermesine neden olmuştur. Bu dönemde yapılar bir ya da iki katlı olup, yapılaşma yoğunluğu az ve boş alanları içeren gevşek bir doku ortaya çıkmıştır" (Soylu, 2003: 35).

2.3. 1960-1980 dönemi

Nüfus kriterine göre Bingöl'ün şehir hüviyeti kazanması bu dönemde olmuştur. Çünkü 1965 yılında Bingöl'ün nüfusu şehir yerleşmeleri için ölçüt sayılan 10.000'nin üzerine çıkmıştır. 1965 yılında nüfus miktarı 11.727 olmuştur. Ülkemizde "Şehirleşme hareketi, fonksiyonlara ve sanayileşmeye değil, daha çok nüfusun yığılmasına bağlı şehirleşmedir" (Avcı, 1993: 249-269).

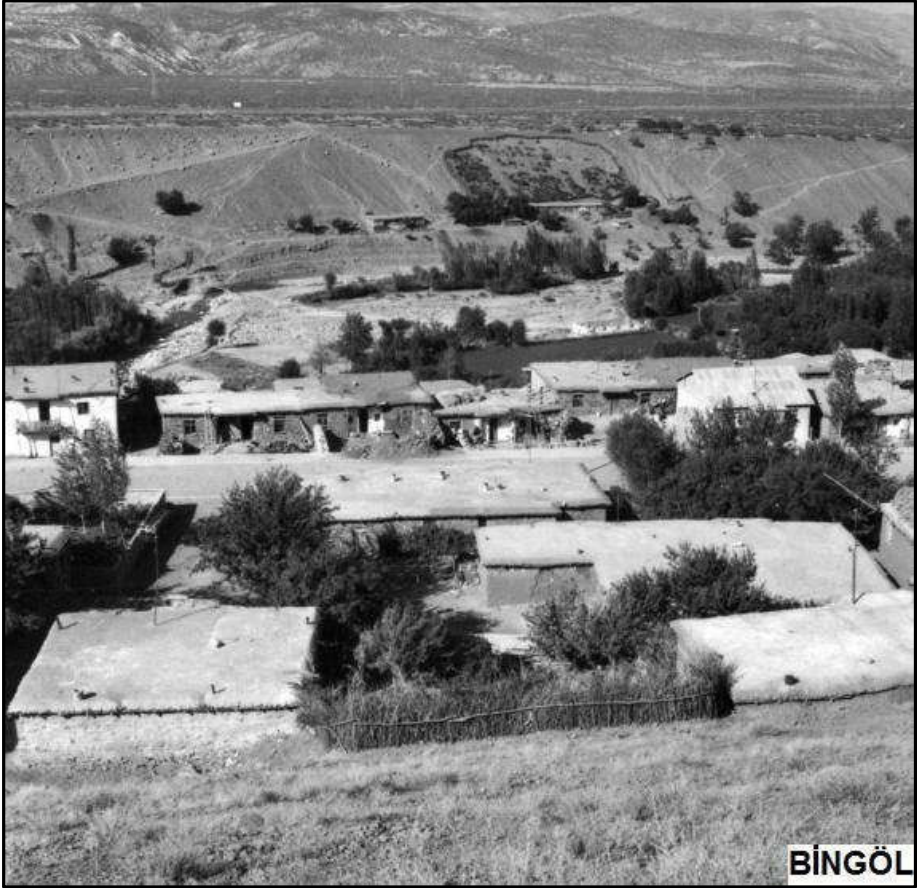

Foto. 9. 1960'lı yıllarda Bingöl'ün eski yerleşim yerinden bir görünüm Kaynak: M. Emin Barslan

“Türkiye’de şehirleşme hareketleri 1970’lerden sonra farklı bir boyut kazanmıştır. 1980’e kadar olan devrenin ilk kısmı büyük şehirlere olan göçün hızlandığı, ikinci kısmı ise orta ve küçük şehirlerin sayılarının hızla arttığı bir dönem olarak belirmektedir. Bu dönemde yeni oluşan küçük şehirlerin yanında, mevcut şehirlerin önemli bir kısmında belirgin nüfus artışları olmuştur” (Avcı, 1993: 264). Tarım ve hayvancılığının esas geçim kaynağı olduğu Bingöl’de ekonomik gelişme, doğal ve göçlere bağlı olarak meydana gelen nüfus artışı, yeni yerleşme alanlarına olan ihtiyacı artırmış, bu dönemde yapılaşma süreci hızlanmıştır. 1980 döneminde nüfus miktarı 28.146’dır. Bu dönemde vadi tabanından GGD’ya doğru meydana gelen yer değiştirme/gelişme üzerinde bu sahanın yüzey şekilleri açısından sade bir özellik göstermesi etkili olmuştur. Aynı

zamanda yerleşime açılan bu sahalar kaya düşmesi, heyelan gibi kütle hareketleri ile su baskını riskine karşı vadi tabanına göre yerleşmeye daha elverişliydi. Eski yerleşmenin kuzeyinde yer alan günümüzde Saray, Recep Tayyip Erdoğan, Şehit Mustafa Gündoğdu ve Karşıyaka mahallerinin bulunduğu saha geçmişte orman açısından çok zengin iken, kentleşmeye bağlı olarak ormanlar tahrip edilmiştir (Foto 9).

Şehir yerleşmesi, “1973 yılına kadar 1965 yılında onanan imar planı sınırlarını zorlayarak güneybatıdaki eğimli alanlara doğru büyümüştür” (Soylu, 2003: 35). Günümüzde bu istikamette gelişme devam etmektedir. Bu genişleme hem yatay hem de dikey olarak gerçekleşmektedir. Bu genişleme doğrultusu ileride bazı sorunlara yol açabilecektir. Çünkü dağlık sahalara doğru yatay gelişme, konut yapımı için yamaç dengesinin bozulmasına, yerleşmelere zarar verebilecek kütle hareketlerinin meydana gelmesine neden olabilecektir. 1960-1980 döneminde Bingöl’de şehirleşmeyi etkileyen en önemli olay 21 Mayıs 1971’de meydana gelen depremdir. “Bingöl Depreminin en şiddetli görüldüğü saha Bingöl şehrinin yer aldığı kısımda adı geçen depresyonun batı istikametindeki uzantısına ve Göynük oluşuna doğru girinti resmeden, nispeten dar bir episantral alan teşkil etmektedir” (Bilgin ve diğ., 1972: 7). Bu depremde şehir yerleşmesindeki konutların büyük bir bölümü yıkılmıştır. Haliyle depremde en fazla zarar Bingöl (Çapakçur) Çayı Vadisi’nin yatağında ve taraçalarda yer alan konutlarda oluşmuştur. “Deprem sonrası şehir daha düz alanlara doğru kaymış ve Çapakçur Vadisi’nin güney ve kuzeyi ile Genç ilçesi yolu üzerinde gelişme göstermiştir. En son gelişme alanları ise Elazığ-Bingöl-Muş karayolu üzerinde yer alan Düzağaç mevkiidir” (Soylu, 2003: 35).

Ancak bu dönemde vadinin güneyinde yerleşmelerin daha fazla olduğu görülmektedir (Foto 10). Tüm Doğu Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Bingöl’de de şehir yayılımı ulaşım akslarına paralel olmuştur. İl merkezinin çevre şehirlere bağlayan karayollarının çevresinde yerleşmeler yoğunlaşmaktadır. “1970-1980 yılları arasında bugünkü Kültür Mahallesi olarak adlandırılan mahalle kurulmuştur. Bu devrede şehrin güney kesimini oluşturan Yenişehir ve Yeni mahalle olarak adlandırılan mahalleler doğmuş ve gelişme göstermiştir. (Soylu, 2003: 39). Şehrin bu istikamette genişlemesi üzerinde kamu kurum ve kuruluşlarının büyük bir bölümünün burada bulunmasının da etkisi olmuştur. Bu dönemde Kültür Mahallesi çoğunluğu iki katlı afet evleri olarak adlandırılan yapılardan oluşmaktaydı. Bu yapıların büyük bir bölümü günümüzde yıkılarak çok katlı yapılara dönüştürülmüştür.

“1971 yılında Bingöl şehir merkezinde meydana gelen deprem felaketinden sonra şehrin yeni yerleşim alanları ihtiyacının ortaya çıkması sonucunda, merkezi yönetim tarafından afetzedeler için İnönü Mahallesi’nde de çok sayıda yapı inşa edilmiştir. Yörede İnönü Mahallesi’nin bir bölümüne “Afet Evleri” adı verilmekteydi. Yaklaşık 40 yıllık bir geçmişe sahip olan bu konutların büyük bir kısmı geçen süre zarfında yaşanan deprem olaylarının etkisiyle ciddi oranda tahrip olmuş” (Üstündağ, 2011: 114), günümüzde TOKİ tarafından kentsel dönüşüm çalışmaları çerçevesinde yıkılmış ve çok katlı, depreme dayanıklı modern yapılar yapılmıştır.

2.4. 1980-2000 dönemi

Bu dönemde yaşanan terör olayları ile şehre yoğun göç yaşanmıştır. Buna bağlı olarak meydana gelen nüfus artışı yeni yerleşme alanlarına olan ihtiyacı artırmıştır. Bunun sonucunda “1980-1990 devresinde Çapakçur çayının kuzey kesiminde yer alan Karşıyaka Mahallesi ve Saray Mahallesi’nin güney kesimi gelişme göstermiştir. Elazığ-Bingöl-Muş karayolunun yenileştirilmesi ve bazı kamu kurum ve kuruluşlarının da buraya yapılması 1990-2000 yılları arasında Karşıyaka, Saray ve Düzağaç mahalleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gelişme Bingöl-Muş karayolu güzergâhı boyunca olmuştur. Ulaşım yoğunluğunun fazla olduğu bu yol, aynı zamanda ülkemizi İran’a bağlayan karayoludur. Bu sahada yapılan yapılar bu dönemde en fazla 4-5 kat olup, günümüzde kentsel dönüşüm çalışmaları ile yıkılmış ve yerlerine 7-8 katlı yapılar yapılmıştır. Bingöl gibi deprem riskinin çok yüksek olduğu bir yerde dikey yapılaşmaya mutlaka kısıtlar getirilmelidir.

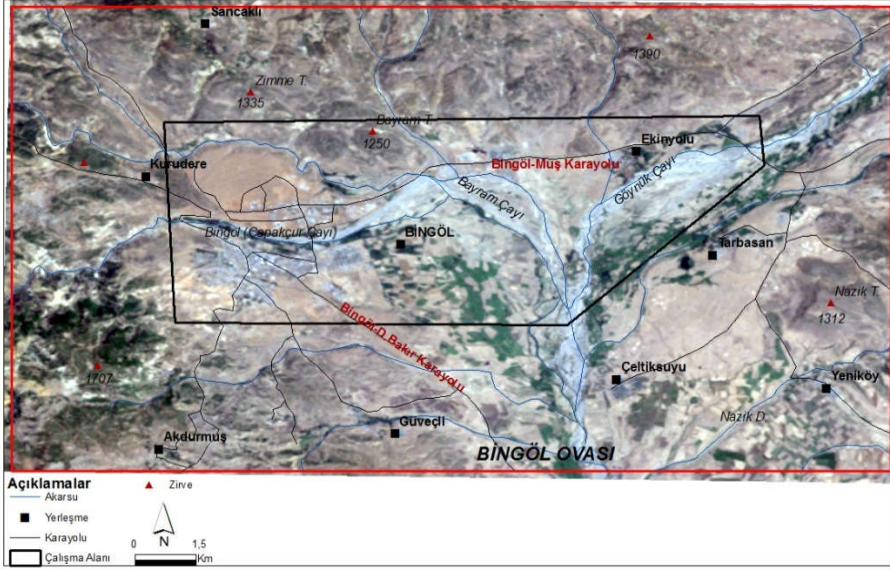

Foto. 10. 1980'lerde Bingöl'den bir görünüm. **Kaynak.** Aziz Önal-M.Emin Barslan

1980-2000 döneminde Bingöl (Çapakçur) Çayı'nın kuzeyine kurulan yerleşmeler Emniyet Müdürlüğü, Sosyal Güvenlik Kurumu, Bayındırlık Müdürlüğü, Düzağaç Sağlık Ocağı gibi kurum ve kuruluşların çevresi nüfuslanmıştır. Günümüzde de Bingöl Üniversitesinin bu sahada bulunması yerleşmelerin yoğunlaşmasına neden olmaktadır. "Aynı dönemde Sanayi Sitesi, Et-Süt Kurumu ve Cezaevinin Elazığ-Bingöl-Muş karayolunun güneyi ve kuzeyi boyunca sıralanması yerleşmelerin yoğunluk kazanmasına neden olmuştur". Doğuya doğru bu gelişimle Kaleönü Mahallesi gelişme göstermiştir. "Bingöl-Diyarbakır karayolu üzerinde de Kültür ve Aydınso Mahalleri gelişme göstermiştir" (Soylu, 2003: 40, 41). Ancak yeni kurulan bu mahalleri oluşturan yerleşmeler 2003 yılında meydana gelen depremden büyük zarar görmüştür. Kamu binaları ile konutların büyük bir bölümü depremde ya yıkılmış ya da ağır hasar görmüştür. Bu değerlendirme yeni yerleşme alanlarında konut yapımında doğal koşullara uygun davranılmadığını göstermektedir.

Uydu görüntüleri değerlendirildiğinde 1990 yılında Bingöl (Çapakçur) Çayı'nın kuzeyindeki sahanın yerleşme açısından henüz yoğun olarak kullanılmadığı görülmektedir. Bu dönemde de yerleşmenin Bingöl Çayı'nın

güneyinde yoğunlaştığı ve henüz yayılmadığı görülmektedir. 1990 yılı uydu görüntüsüne göre güney ve güneybatı yönünde bir yayılım söz konusudur. Bu dönemde Bingöl (Çapakçur) Çayı kuzeyinde öbekler halinde yerleşmeler görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. 1990 Landsat uydu görüntüsüne göre Bingöl şehir yerleşmesi

Bu dönemde “özellikle Elazığ – Muş karayolunun kuzeyinde yer alan Uydükent-Uzansavat ve Kaleönü Mahallerinde konut yoğunluğunun düşük olması ve yerleşim alanlarının yeterli büyüklükte olması nedeniyle imar planı uygulamalarının zemine aplikasyonu sırasında önemli zorluklarla karşılaşılmaştır. Özellikle Uzansavat ve Kaleönü mahallelerinde ayrık nizam, tek katlı, bahçe içinde bağımsız konutların yaygın olduğu gözlenmiştir. Bu mahallelerde konut alanları, şehir merkezinde bulunan konut yapılaşmalarının aksine geniş, asfalt yolların kenarlarında sıralanmıştır” (Üstündağ, 2011: 116).

2000 yılı uydu görüntüsüne göre kuzeyde yer alan sahada yerleşme yoğunluğunun artmaya başladığı görülmektedir. Uydükent Mahallesi, Saray ve Karşıyaka Mahallerinin oluşturduğu bu sahada kooperatifleşme hareketlerine bağlı olarak yeni yapıların sayısında artış görülmüştür (Şekil 6). 1980-2000 yılları arasındaki dönemde Bingöl Çayı'nın kuzeyindeki ormanlık saha yerleşmeye açılmıştır. Bu sahada hem bitki örtüsünün tahribi hem de kentleşmeye bağlı olarak zemin geçirimsizliğinin azalması, altyapının da yetersiz olması su baskını olaylarını artmasına yol açacaktır.

ve yapılaşmada pek dikkate alınmadığı söylenebilir. Özellikle deprem yörelerinde dikey yapılaşmaya kısıtlamaların dikkate alınması bir zorunluluktur.

2.5. 2000-2020 güncel dönem

Bu dönemde de Bingöl il merkezini de etkileyen bir deprem meydana gelmiştir. 6.4 büyüklüğündeki bu depremde çok sayıda yapı yıkılmıştır. “1 Mayıs 2003 Bingöl depremi için önerilen ana şok dış merkez lokasyonların depremin Bingöl kentinin yaklaşık 15 km kuzey-kuzeybatısında gerçekleştiğini göstermektedir” (Emre ve diğ., 2003). Depremde en fazla hasar Bingöl Çayı Vadisi ile Bayram (Gayt) Çayı taraçalarına kurulan yapılarda görülmüştür.

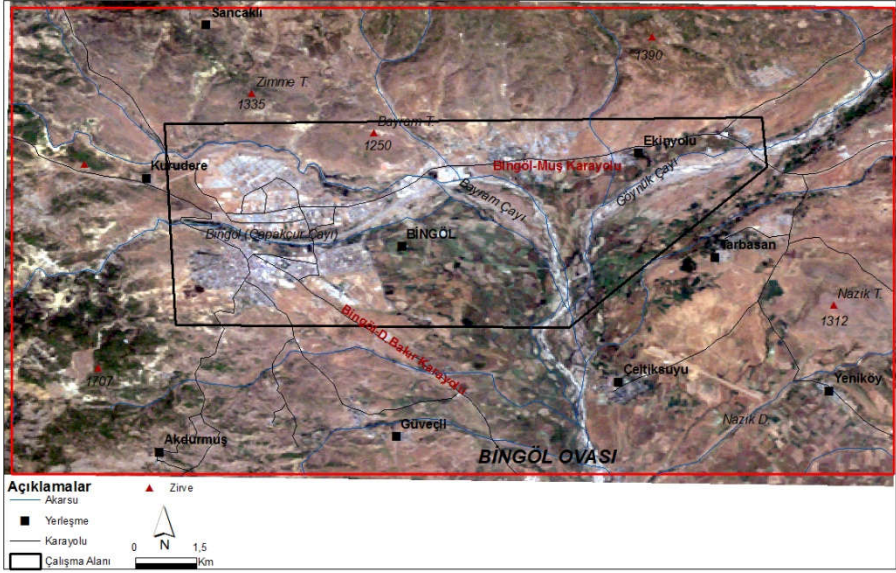
“Sanayi devrimiyle dünyada ekonomik ve sosyal yaşamda meydana gelen gelişmeler, kırsal kesimden göçlerle birlikte kentlerdeki konut gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Öteden beri gelir seviyesi konut edinme imkanına yetersiz dar gelirli kesimler için sağlıklı ortamlarda barınma önemli bir sorun olmuştur. Tüm dünyada bu sorun başta devlet olmak üzere yerel yönetimler, sosyal kuruluşlar ve özel sektör tarafından çözülmeye çalışılmaktadır. Ancak bu kuruluşlar özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde hızlı kentleşmenin ortaya çıkarmış olduğu *toplu konut açığını gidermede yetersiz kalmaktadır*” (Koca ve Karadeniz, 2014: 101-128). Ülkemizde bu açık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı tarafından giderilmektedir. 2003 yılında meydana gelen deprem sonrasında Uydukent ve Kaleönü Mahallelerinde depremzedelere TOKİ tarafından konutlar yapılmıştır. Yeşil alanları ve geniş caddeleri, otopark alanları ile bu yapılar planlı şehirleşmeye örnek oluşturmaktadır. Ayrıca TOKİ tarafından içerisinde eğitim kurumları ve sosyal donatıları olan konutlar İçmeler bölgesinde yapılmış ve bu saha mahalle statüsü kazanmıştır. Kentsel dönüşüm çalışmaları ile şehir merkezinde (İnönü Mahallesi) bulunan eski yapılar yıkılarak, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı tarafından modern, yeni yapılar yapılmıştır (Foto 1). Bu çalışmayla İnönü Mahallesi’nde 1376 konut yapılmış, cami, okul, açık otoparklar, yeşil alanlar, çocuk oyun alanları ile Bingöl’ün en modern sitesi ve yaşam merkezi oluşturulmuştur.

Foto. 11. 2019'da Bingöl şehri ve yayılım alanı.

Kaynak. Makale yazarları

Bu dönemde de şehir merkezine göçler devam etmiştir. Bir önceki döneme göre şehir nüfusunda %50'ye yakın bir artış meydana gelmiştir (Şekil 4). 2010 yılı uydu görüntüsüne göre kuzeyde Bayram (Gayt) Çayı'na doğru olan sahada yerleşmelerin arttığı görülmektedir. Bu dönemde aynı zamanda Bingöl-Muş karayolu istikametinde yerleşmelerin çoğaldığı görülmektedir. Güneydoğuya doğru yerleşmelerde meydana gelen yayılım 2010 uydu görüntüsüne göre belirgin olarak görülmektedir (Şekil 7).

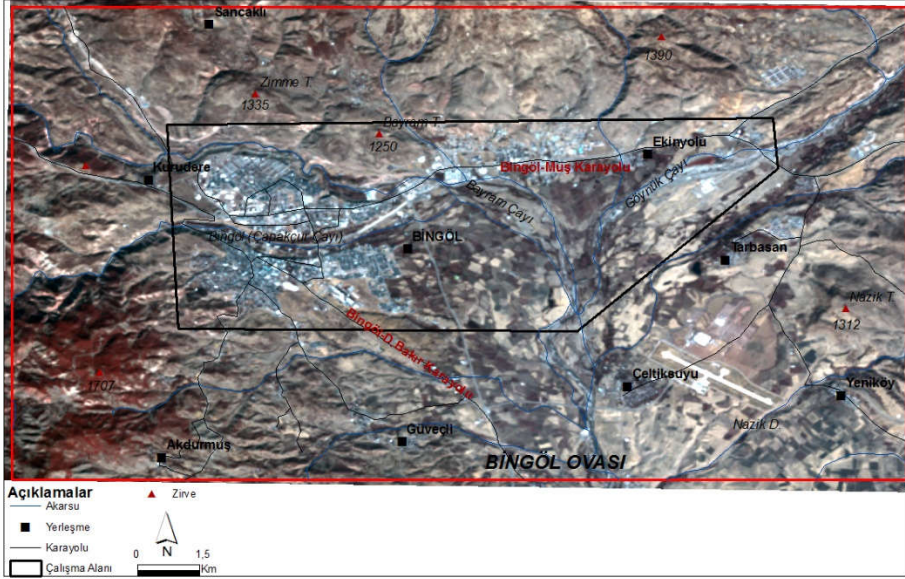

Şekil 7. 2010 yılı Landsat TM 5 uydu görüntüsüne göre Bingöl şehir yerleşmesi

“Bingöl şehrinde 1952 yılında yapılan ilk ve 1976’da yapılan ikinci ve 1995 yılında üçüncü imar planı da şehrin yatay gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bingöl şehrinin yeni kurulmuş bir şehir olması nedeniyle, şehir merkezinde düzgün imar adalarının belirlediği mekânsal bir düzen hâkimdi. Bingöl (Çapakçur) çayının Bahçelievler ve Mirzan mahallelerindeki imar düzenini etkilediği kesimlerdeki dar ve düzgün olmayan yollara karşın, imarlı diğer tüm kesimlerde nispi olarak daha düzgün ve geniş yollar oluşturulmuştur” (Soylu, 2003: 42).

“Saha genelinde yerleşim alanları genel olarak doğu-batı yönünde bir uzanış göstermektedir. Bu durum, şehri K-G yönünde ikiye ayıran Elazığ-Muş karayolunun kenarlarında ve şehri D-B yönünde ikiye ayıran Bingöl-Genç karayolu kenarlarında çok belirgin olarak göze çarpar” (Üstündağ, 2011: 111). 2019 yılı Landsat 8 uydu görüntüsü incelendiğinde Kurudere doğusu (Recep Tayyip Erdoğan ve Selahaddin-i Eyyubi Mahalleri), Bingöl-Muş karayolu kuzeyi, Bingöl Çayı Vadisine göre GB-GD istikametinde yerleşmelerin arttığı görülmektedir (Şekil 8). Bu gelişim üzerinde özellikle Bingöl Üniversitesi kampüsünün bulunmasının büyük rolü bulunmaktadır. Ayrıca kamu kurum ve kuruluşlarının bu doğrultuda sıralanması yerleşmelerin bu aksta yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Bingöl'de “Şehrin gelişim aksı yaklaşık olarak son 50 yılda Çapakçur Çayı vadisinden Elazığ–Muş şehirlerarası karayolu ve Bingöl–Genç şehirlerarası karayoluna doğru kaymıştır. Şehir merkezi, gelişmeye başladığı zamandan bugüne kadar bu iki gelişim akslarına bağlı olarak yayılım göstermektedir”. Bingöl şehri ve çevresinde “doğru bir mekânsal gelişim planlaması yapıldığı takdirde yerleşmeler için en uygun alanlar, sadece önümüzdeki 17 yıl boyunca genişleme ihtiyacını karşılayabilecek yeterliliktedir” (Esen, 2019: 101-112).

Şekil 8. 2019 Landsat 8 uydu görüntüsüne göre Bingöl şehir yerleşmesi.

Sonuç ve Öneriler

Bugün Bingöl ilinin merkezi olan şehrin ilk çağlardan bugüne yerleşimi, yerleşim alanlarının süreç içerisinde değişimi ve gelişimi çevre ve şehircilik bakımından incelediğinde, şehrin meskûn olduğu ova ve çevresinin tarih boyunca yerleşime konu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ova, akarsu tabanları ve sekilerde yerleşim birimlerinin oluştuğu gözlenmiştir. Söz konusu sahalarda bir bakıma karakol veya kale görevi üstlenen tesisler inşa edilmiştir. Bu yerleşimlerden ulaşım, coğrafi, idarî, askerî ve sosyal yönleriyle öne çıkanlardan biri, zamanla değişmek suretiyle bölgenin idari merkezi olarak seçilmiştir. Ancak bu merkezler, devirlerine kıyasla, küçük çaplı yerleşim biri olmaktan kurtulamamıştır. Bu yerleşim birimleri ve çevresi özellikle ortaçağdan itibaren bazen nüfusu seyrekleşmiş ıssız bölgeler olarak tanımlanmıştır. Osmanlı devrinde

Çapakçur (Bingöl) sancağına merkezlik eden yerleşim birimi genellikle “köy” vasfı ile tanımlanmıştır. 19. yüzyılda da bu vasfı nedeniyle nahiye veya kaza merkezi tabir edilmesine rağmen, nüfusun azalmasına binaen idare merkezinin, bölgenin yine köy özelliğindeki farklı yerleşim birimlerine taşınması denemeleri yapılmıştır. Bu değişimler sırasında kazanın Cumhuriyet öncesi son idari merkezi, Bingöl (Çapakçur) Çayı Vadisi’nin tabanındaki Çevlik köyüne taşınmıştır. Bu vadi tabanındaki bu köyün idari merkez olarak seçilmesi, iklim koşullarının elverişli oluşu, su temininin kolay olması, tarım alanlarının geniş ve verimli olması ve ulaşım kolaylığı ile ilgilidir. Ancak bu durum bölgenin ve merkezi yerleşim birimini ekonomik ve sosyal kalkınmasını elde etmek adına yeterli olamamıştır. Bununla beraber burada ve çevresinde kalabalık olmayan bir nüfus miktarı Cumhuriyet devrinin ilk yarısına kadar her zaman varlığını devam ettirmiştir.

Cumhuriyet Türkiye’sinde şehircilik bakımından atılan planlı adımlar, kademeli olarak Bingöl çevresinde de hissedilmiştir. 1950’li yıllardan itibaren nüfus artışına ve civar yerleşkelerden gerçekleşen göçlere bağlı olarak bugün “eski çarşı mevki” olarak bilinen bu vadinin tabanından Bingöl Çayı’nın taraçalarına vadi yamaçlarına ve vadi dışına doğru K-G yönündeki yerleşim başlamıştır. Bu yayılma, yamaçlardan kaya düşmesi, heyelan gibi kütle hareketlerinin meydana gelmesine yol açmıştır. Kütle hareketleri meskenleri etkilemiş, vadi tabanında mevcut yerleşmeler su baskınlarına uğramış, takip eden yıllarda yaşanan depremler, vadi tabanındaki yerleşmenin büsbütün yer değiştirmesini zorunlu kılmıştır. Başlangıçta, vadi tabanından güney-güneydoğu yönünde yer değiştirmeler olmuş, zamanla şehir güney yönünde yayılmıştır. Bu değişim, kasabanın modern anlamda gelişimi bakımından da ilk adımların atılmasına yol açmıştır. 1980 yılına kadar kamu kurumları istisna olmak üzere daha çok 2 katlı binalar yapılmış, 1980 yılından sonra kooperatifleşme hareketlerine bağlı olarak çok katlı yapılaşma başlamıştır. 1980 yılından sonra özellikle Bingöl-Muş karayolu ve Bingöl-Diyarbakır karayolu istikametinde yerleşmeler kurulmuştur. Bingöl’de şehirleşmeyi etkileyen en önemli doğal olaylar, 1971 ve 2003 yıllarında meydana gelen depremlerdir. 1971 depreminden sonra şehir merkezinde Kültür ve İnönü Mahallelerinde Afet evleri kurulmuştur. Bu yapılar günümüzde yıkılmış, TOKİ öncülüğünde çok katlı modern yapılara dönüştürülmüştür. 2003 yılında yaşanan deprem sonrasında Bingöl Çayı’nın kuzeyinde TOKİ tarafından deprem konutları yapılmıştır. Şehir merkezinde halen kullanılan az katlı yapılar bulunmaktadır. Bu yapıların bir bölümü, kırsal yerleşmelerde doğal afetlerden olumsuz etkilenenler için inşa edilmiştir. 2010 yılından sonra kentsel dönüşüm çalışmaları ile Bingöl şehir yerleşmesini

oluşturan mahallerde eski yapıların yerini yenileri almaya başlamıştır. İl geneline yayılan bu çalışmalar hızla devam etmektedir. Bu çalışmalarla çok katlı yeni yapılar yükselmektedir. Böylece şehir hem yatay hem de dikey olarak büyüme göstermektedir. Dikey yapılaşma, yörenin sismik durumu dikkate alındığında son derece risklidir. Şehrin güneydoğuya doğru gelişimi Bingöl Ovası tarafından sınırlandırılmıştır. Kuzeye doğru şehrin genişlemesi dağlık saha ve ormanlık alan tarafından, batıya doğru gelişim ise dağlık arazi tarafından kısıtlanmıştır. Bingöl'de yeni yerleşme alanları için güneyde hafif yükseltili sahalarda en elverişli alanlar oluşturmaktadır. Günümüzde şehrin kentsel dönüşüm çerçevesinde güneye ve kuzeye doğru genişlediği, ulaşım akslarının kuzey-kuzeydoğu yönünde bu genişlemeye doğrultu çizdiği görülmektedir. Şehrin gelişimi için Bingöl-Genç karayolu doğrultusu da dikkate alınabilir, karayolunun güneyi bu açıdan değerlendirilebilir. Şehrin verimli tarım arazilerinin bulunduğu Bingöl Ovası'na doğru genişlemesinin önüne geçilmelidir. Yatay ve dikey olarak gelişen şehirde betonlaşmaya bağlı olarak yüzeysel akışın artması, zemin pürüzlülüğünün azalması, doğal bitki örtüsünün tahrip edilmesi, doğal drenajın bozulması sel ve taşkınların zarar derecesini arttıracaktır. Yatay yönde dağlık alanlara doğru yayılım konut yapımında yamaç dengesinin bozulmasına ve kütle hareketlerine yol açabilecektir. Bu nedenle yapılaşmada yörenin afet riski göz önünde bulundurulmalıdır. Bugün Aşağı Çarşı alanı olarak bilinen eski yerleşim bölgesinin ise, konumuna uygun modern bir planlama ile düzenlenip kontrol altına alınması ve yeni alanlarla pozitif bağlantısının sağlanması yararlı olacaktır.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Cumhurbaşkanlığı (Başbakanlık) Osmanlı Arşivi (COA)

A.} MKT. MHM., 610/7, 611/4, 620/7, 639/2, 4, 25, 658/26. 676/8.

A.} Y.PRK. AZN., 14/30, 18/48.

ADN. MHM., nr. 15, s. 227, hüküm. 1912.

D. HUS., 45/1313/N-29.

DH İ UM EK 107/79.

DH. EUM. EMN., 3/30, 88/36.

DH. MB. HPS (Dahiliye, Mebâni-i Emiriyye Hapishaneler Müdüriyeti), nr. 7/6, 11/43, 15/54, 32/24, 35/4, 43/31.

DH. MKT, nr. 1002/30, 1435/114, 1448/59, 1455/56, 1471/84, 1561/69, 1694/98, 1727/101, 2072/28, 2139/13.

DH.EUM. 2.Şb. (Dahiliye Emniyet-i Umumiye 2. Şube Evrakı), nr. 2/37.

DH. İD (Dahiliye İdare Kısmı Evrakı), nr. 30-2/54, 169/1. 48.

DH.MB.HPS. M (Dahiliye Mebani-i Emirriyye Hapishaneler Kısmı Müteferrik Evrakı), nr. 7/6, 20/80, 35/4, 68/47, 72/27.

DH.TMIK.S.(Dahiliye Tesrî-i Meâmelât ve Islahât Komisyonu Evrakı), nr. 62/59.

DH. UMVM (Dahiliye Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdiriyeti Evrakı), nr. 21/40, 26/40.

DUİT (Dosya Usulü İradeler Tasnifi), nr. 129/75,

EV MKT 3014/40.

HR. TO., 258/77.

MAD., nr. 18551, s. 14.

MF MKT 1154/48,1162/69-1.

ML_EEM__00962_00031_001_001,

TTD (*Tapu Tahrir Defteri*), nr. 200, s. 915, 916.

Y. A. HUS., 240/85, 285/74.

Y. MTV., 137/20, 138/51.

Y. PRK. AZN, nr. 14/30.

Y. PRK. TKM., 4/35.

Y.. PRK.ASK., 99/41.

Y.PRK. A., 10/4.

1.2. Diyarbekir (Amid) Şeriyeh Sicili (DSS.), nr. 3748, Gör. 102; DSS, nr. 3695, Gör. 39, 86.

1.3. Tapu Kadastro Müdürlüğü, Kuyud-u Kadime Arşivi, TTD, nr. 309, s. 9.

1.4. Vakıflar Genel Müdürlüğü: Evkaf Defteri, nr. 404, Umum 582, sayfa 528.

2. Eserler, Makaleler, Salnameler vd.

1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası -Nüfus ve İskân-, Hazırlayan, M, Mahfuz Söylemez, Demir, Abdullah (2014), Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları.

ACAR, Abdurrahman (2014), “Klasik İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Bingöl ve Çevresi”, *II. Bingöl Sempozyumu (25-27 Temmuz 2008)*, Yay. Haz. Mehmet Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, s. 189-195.

AKBULUT, Yılmaz (1995), *Bingöl Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

AKKAN, Erdoğan (1971), “Bingöl'ün Yer değiştirmesinde Rol Oynayan Jeomorfolojik Faktörler”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı. 3, Ankara, s. 38-44.

AVCI, Sedat (1993), “Türkiye’de Şehir ve Şehirli Nüfusun Dağılışı (1927-1990)”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı. 28, Ankara, s. 249 – 269.

BALUKEN, Yusuf (2014), “Artuklular Devrinde Bingöl”, *I. Bingöl Sempozyumu (10-11 Haziran 2006)*, s. 43-50.

BAŞ, Yaşar (2011), “Çapakçur (Bingöl), Genç ve Kıyı Çevresinde Bayındırlık Çalışmaları”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1/ Cilt: 1/Sayı: 1, s. 117-137.

BAŞ, Yaşar (Güz-2013), “Çapakçur Köprüsü Geçiş Mukataası Üzerine Bazı Tespitler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (ESOSDER)*, Cilt:12 Sayı: 47, s. 297-309.

BİLGİN, Ali (1989), “Yerleşme Alanlarının Seçiminde Jeomorfoloji”, *Jeomorfoloji Dergisi*, Sayı. 17, Ankara, s. 35-41.

BİLGİN, T., Erer, S., Göçmen, K (1972), *22 Mayıs 1971 Bingöl Depremi Tatbiki Jeomorfoloji Etüdü*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1722, İstanbul.

Bitlis Vilayetine Mahsûs Salnâme (1316), Bitlis Vilâyeti Matbaası.

BUTASIM, Nebi (2010), “Bingöl'deki Mimari Eserler”, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Van.

CUÏNET, Wital (1892), *La Turquie D'Asies. Geographie Administrative*, Ernest Leroux Editeour, C. 1, Paris.

ÇADIRCI, Musa (1991), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara.

ÇAĞLAYAN, Ercan (2008-a), “Osmanlı Toplumunda Bir Arada Yasama Sanatı: Çapakçur’da Açılan Ermeni Mektebine Dair Belgeler”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Bahar, cilt: I, Sayı: II, s. 137–142.

ÇAĞLAYAN, Ercan (2008-b), “Bingöl (Çapakçur) Çevresinden Ermeni Müslüman İlişkileri (1856-1914)”, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

ÇEVİK, Adnan (2000), “XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi”, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), İstanbul.

DAĞISTANLI, Kader (2007), “Mimarsız Mimarlık ve Bingöl Kiğı Alagöz Köyü Üzerine Bir İnceleme”, (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdiriyeti (1336), *Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiğı*, Dersaadet Hilal Matbaası, İstanbul.

DEMİR, “Abdullah (2016), Bingöl ve Çevresinde Kaybolan Tarihi Varlıklar, Vakıflar”, *Cumhuriyet Döneminde Bingöl Sempozyumu (01-03 Kasım 2014*, Haz. İbrahim Çapak, Mahfuz Söylemez, Bingöl, s. 33-58.

DEMİR, Abdullah (2014), “Belgelerle Çapakçur Sancağı – 1515 ve 1799”, *I, Bingöl Sempozyumu, (10-11 Haziran 2006 Bingöl)*, Bingöl Belediyesi Yayınları, s. 194-210.

DEMİR, Abdullah (2008), ‘Belgelerle İsfahan Bey Camii ve Zaviyesi Vakfi’, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Sayı: 3, s. 39-50.

DEVLETŞAH SEMERKANDİ (1977), *Tezkire-i Devletşah*, Çev. Necati Lugal, C. 4, İstanbul.

EMRE, Ömer, Erdal Herece, Ahmet Doğan, Oktay Parlak, Volkan Özaksoy, Rukiye Çıplak, Selim Özalp (2003), “1 Mayıs 2003 Bingöl Depremi Değerlendirme Raporu”, *MTA Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi Başkanlığı*.

ERASLAN, Cezmi (1996), *Doğruları ve Yanlılarıyla Sultan II. Abdülhamit*, İstanbul.

ERDOĞAN, Serkan (2015), “Yazılı ve Arkeolojik Verilere Göre M. Ö. II. ve I. Bin Yılda Tunceli ve Bingöl Bölgesi”, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara.

EROL, Oğuz (1993), “Türkiye'nin Doğal Yöre ve Çevreleri”, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı. 7, İzmir, s. 13-41.

ESEN, Fatma (2019), “Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) ile Bingöl Şehri ve Çevresindeki Yerleşmelerin Mekânsal Gelişimi İçin Uygun Alanların Tespit Edilmesi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), Muş, s. 101-112.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi (2006), C. 3, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

FIRAT, M, Şerif (1981), *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Türk Araştırmaları Enstitüsü, S. 16, Ankara.

GROUSSET, Rene (2006), *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

HOCA SAADEDDİN (1992), *Tacu't- Tevarih*, C. IV., Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İBN ŞEDDÂD (1978), *el-Alâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, Thk. Yahya Abbâre, C. III/I, Dimaşk.

İDRİS-İ BİTLİSİ (2001), *Selim Şahname*, Haz. Hicabi Kırlandıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KAYA, Mehmet (2014), “Cumhuriyet Arşiv Vesikaları Işığında Bingöl Vilayetinin Kurulması ve İdari Yapısının Düzenlenmesi”, *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu*, Ankara, s. 231-238.

KOCA, Halil (2014), Vedat Karadeniz, “Erzincan Ovasında TOKİ Uygulamaları ve Kentleşme Üzerindeki Etkileri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 19, Sayı. 31, Erzurum, s. 101-128.

KOMİSYON (1982), “Bingöl”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, s. 1329.

KONUĞÇU, Enver (1987), *Köroğlu'na Kadar Bingöl*, Ankara.

KÖROĞLU, Kemalettin (1996), *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

LEVENT, Lamia (2004), “Bingöl Merkez ve Merkeze Bağlı Köylerde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri”, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.

MUHAMMED B, MAHMUD B, ECA ET-TÜRKİ (2018), *İbn Ecâ Seyahatnâmesi*, Tercüme, Mehmet Şeker, Ötüken Neşriyat A, Ş, İstanbul.

Salname-i Vilayet-i Bitlis (1310), Bitlis Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilayet-i Bitlis (1316), Bitlis Vilâyeti Matbaası.

Salname-i Vilayet-i Bitlis (1318), Bitlis Vilayeti Matbaası.

SEVİN, Veli (1987), “Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması–1986”, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, (6-10 Nisan 1987), Ankara, s. 1-44.

SEVİN, Veli (1988), “Elâzığ, Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1987”, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (Ankara, 23-27 Mayıs 1988), Ankara, s. 451-500.

SOYLU, Hasbi (2003), *Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme Bingöl*, Aktif Yayınevi, Erzurum,

SOYLU, Hasbi (2009), “Bingöl’de Hızlı Şehirleşmeden Kaynaklanan Çevre Sorunları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (1), Erzurum, s. 87-104.

SÜSLÜ, Azmi (1991), *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, 100. Yıl Üniversitesi Yayınları No :5, Ankara.

ŞEMSEDDİN SAMİ (1996), *Kâmûsu'l-Alâm*, C. IV, Kaşgar Neşriyat, Ankara, s. 2416, C. V, s. 3894.

ŞİMŞEK, Halil (2000), *Geçmişten Günümüz Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TEKİN, Rahmi (2013), “Bitlis Vakfiye Kayıt Defteri’ne Göre Bingöl Vakıfları”, *III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül 2010)*, Bingöl Üniversitesi yayınları, 2013, s. 365-373.

TİRYAKİ, Sırrı (2008), “Bingöl Eskiçağ Tarihi”, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

TİRYAKİ, Sırrı (2011), “Tarih Öncesi Dönemlerden Urartulara Bingöl”, *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokiyumu (1-2 Ağustos 2009)*, Ed, Mehmet Mahfuz Söylemez- İbrahim Çapak, Ankara, s. 239-252.

TONBUL, Saadettin (1990), “Bingöl Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Gelişimi,” *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Ankara, s. 329- 352.

TONBUL, Saadettin (1997), “Bingöl Dağında Buzul Şekilleri”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası, Arastırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı. 6, Ankara, s. 347-374.

TUNCEL, Metin (1992), “Bingöl”, *Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, C. VI, İstanbul, s. 183-184.

ÜSTÜNDAĞ, Önder (2011), “Bingöl Şehir Merkezinin Doğal Ortam Analizi ve Fiziksel Analizi”, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.

YAKUT EL-HAMEVÎ (1867), *Mucemu'l-Buldan*, Thk. Ferdinand Wüstenfeld, C. 2, Leibzig.

YILMAZÇELİK, İbrahim (1995), *XIX, Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

YÜCEŞAHİN, Murat, Rüya Bayar, Murat Özgür (2004), “Türkiye’de Şehirleşmenin Mekansal Dağılışı ve Değişimi”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(1), s. 23-39.

3. İnternet Kaynakları

http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059

<http://www1.mmo.org.tr/> Türkiye’de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makina Mühendisleri Odasının Önerileri Oda Raporu. Erişim Tarihi:30.06.2020.

<https://earthexplorer.usgs.gov/>

SUDANESE FOREIGN POLICY CHALLENGES IN THE TRANSITIONAL PERIOD AND THEIR IMPLICATIONS ON NATIONAL SECURITY

Tirab Abbkar TİRAB¹

Geliş: 07.12.2020 / Kabul: 27.03.2021
DOI: 10.29029/busbed.837113

Abstract

The main argument of this paper is that stability in Sudan cannot be achieved within the transitional period without a restructuring of its international relations in a manner that serves the interests of the country. Herein, the challenges in the Sudanese foreign policy were discussed after the recent changes that resulted in a popular revolution that overthrew the regime of Al-Bashir. It also highlighted the impacts of this change on Sudan's national security at both the regional and international level. It was argued that the country's foreign policy can play a key role within the transitional period in structuring, thus leading a modern Sudanese State that can actively be involved on a local and global scale. The analysis of the current situation confirmed the critical role that the Sudanese foreign policy and diplomacy should play and the urgent need to restructure their functions, approaches, and strategy so that international support and national interests can be realized, thus allowing the transitional period to end successfully and productively. Therefore, the main idea of this study was to analyze the challenges of Sudan's foreign policy within the transitional period and explore the possibility of its upgrading and reformation to enable a positive and effective contribution to the development and wellbeing of the country.

Keywords: Sudan, Foreign Policy, Sudanese Foreign Policy, Sudanese National Security, Transitional Period

¹ PhD, Researcher in Security Strategic and Management Studies, Embassy of the Republic of Sudan, Turkey, tabbakar@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7267-5929>.

GEÇİŞ DÖNEMİNDE SUDAN'IN DIŞ POLİTİKADA YAŞADIĞI ZORLUKLAR VE BUNLARIN ULUSAL GÜVENLİK ÜZERİNE ETKİLERİ

Öz

Bu çalışmanın temel argümanı, geçiş döneminde Sudan'ın uluslararası ilişkilerinin yeniden yapılandırılmadan bu ülkede istikrarın sağlanamayacağı konusudur. Çalışmada yazar, Beşir hükümetini deviren halk devriminin yarattığı son gelişmelerin ardından Sudan dış politikasında meydana gelen güçlükleri incelemektedir. Bu güçlüklerin ülkenin ulusal güvenliğine yarattığı etkiler bölgesel ve uluslararası boyutlarıyla ele alınmaktadır. Dış politikanın modern Sudan devletinin inşasını içeren geçiş sürecinde ve devlet liderliğinin bölgesel ve uluslararası topluluğa aktif biçimde katılımında oynadığı role vurgu yapılmaktadır. Bu husus, geçiş sürecinde Sudan diplomasisi ve dış politikasının önemli bir rol oynamasına neden olmaktadır. Bu noktada ülkenin geçiş dönemini barış içinde tamamlama ihtiyacına yönelik olarak ulusal çıkarların sağlanması için uluslararası desteği temin edecek şekilde bu boyutların ele alınmasının önemine değinilmektedir. Bu bağlamda, bu makalenin odaklandığı temel noktalar geçiş döneminde dış politikanın rolü ve önemi, bu alanda karşılaşılan güçlükler ve dış politikanın olumlu katkılarının artırılması için başvurulabilecek yöntemlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Sudan, Dış Politika, Sudan Dış Politikası, Sudan Ulusal Güvenliği, Geçiş Dönemi*

Importance of the Study

The Sudanese State has been going through a particularly important and decisive phase in its recent political history. This can be considered as a significant opportunity for which all of the efforts and teamwork of the State segments and institutions should be unified and devoted towards national interest. Such tireless work should be directed towards securing the position of the country and realizing the aspirations of the Sudanese people for the long-awaited building of a developed, emerging, and strong Sudanese State within the regional environment and becoming an active power in global politics.

It is well known that diplomacy is not only the official instrument of implementing foreign policy but also represents the element that can effectively contribute to the configuration of the State's foreign policy. Therefore, having a clear vision and strategy to manage foreign relations is the most important success

factor at both the internal and external level. After the emergence of globalization and its mechanisms, and the subsequent global system, the world has become a worldwide political and economic system whose components interactively affect one another and are affected by each other. Moreover, its political, economic, cultural, and social aspects are increasingly becoming closer and more mutually interdependent. Hence, in the context of an almost unified global policy, economy, and security unity, it is difficult for any State to achieve internal success without building external relations with its regional and international environs.

In this perspective, the present research subject is significant, as it deals with the most significant issues, considering the comprehensive peace achievement and the collapsed economy reality, which defies the Sudanese State within the transitional period. This country is going through an unprecedented phase, which is expected to have a considerable impact on shaping the future of the country in all sectors: security, economic, social, and internally and externally political. Correspondingly, Sudan's strategic position within the region should be considered.

Therefore, due to the importance of diplomacy in attracting the international support required to achieve national wellbeing, Sudan's foreign policy should be fashioned in such a way that it plays this pivotal role within the transitional period. This confirms the importance of making past experiences and practices useful in many significant issues of regional and international nature. Consequently, the priorities of Sudan's foreign policy within the transition period should be accurately and scientifically determined, and interim phased strategic programs and plans should be developed as well.

Based on the above, this research is one of the studies that dealt with Sudan's foreign policy during a pivotal stage in the history of the Republic, which is a topic of utmost importance.

Introduction

The Republic of Sudan is one of Africa's most resource-rich and potentially powerful countries, which can possibly be placed at the forefront, both at the regional and international level. However, due to a deficiency in strategic planning and national vision, since its independence in 1956, Sudan has remained poor and underdeveloped in all sectors. This has occasioned many problems, which have hindered the development and renaissance in all of its vast areas. The performance level of State institutions has declined, and the Sudanese State is

risking total collapse, especially in the economic sector, which has experienced a continuous weakening in recent years.

Nevertheless, Sudan is still expected to be a significant regional power and a figure that cannot be surpassed regarding international policy in Africa. On the other hand, it is necessary to admit courageously the problems that defy the Sudanese society and to carry out essential and inevitable reforms that must be made. The Sudanese State's foreign policy is essential and is influenced by regional and international changes; hence, reforming the visions and management files of the Sudanese State's foreign relations is a priority. It is impossible to reconsider how the obstacles should be removed to allow the country to play a positive role in constructing the foundation necessary to build a new Sudan and be an effective participant in the international system.

There is no doubt that Sudanese diplomacy in the transitional period has been experiencing a very complex challenge with regards to how to manage the foreign relations issue within the framework of national interest and the ability to restore the vision of dealing with external relations in order to play an appropriate role that is compatible with the aspirations of the Sudanese people. This also includes the possibility of handling regional pivots in foreign policy, pursuing international relations in a more independent policy, and changing the unbalanced policies previously undertaken, which have significantly weakened the country. In addition, it is crucial to adopt an objective policy, maintain distance from regional polarizations, have a keen respect for others, and maintain good neighbourliness.

Hence, the main idea of this paper was to focus on the Sudanese State's foreign policy, which has recently been experiencing a critical stage that might represent a turning point. In the same context, the study will discuss issues and files which should be set as priorities for the Sudanese foreign policy during the transitional period. The focus will also be on the challenges that the foreign policy will face within the transitional period, which should be surpassed to build a balanced foreign policy that can actively contribute to the planning process, to lead the country to safety shore. Sudan indeed witnessed a significant change on April 11th, 2019, when a popular revolt emerged, which ousted the Al-Inqaz (salvation) regime that had been ruling Sudan, as the result of a coup d'état that occurred on June 30, 1989, after turning against the democratic government of Sadiq Mahdi.

The study will also underline the importance of the State's external relations and its role in building internal stability and introducing the constitutional act, which is the governing pact during the transitional period and the objectives entrusted to the foreign policy during this period. It will also discuss some issues of strategic importance for the Sudanese State that are associated with foreign relations. In conclusion, the study will underline the findings and the recommendations that are believed to play a positive role in shaping the vision of the Sudanese State's vision of foreign relations during the transitional period.

There is no doubt that any instability in the State's foreign policy will negatively affect its internal affairs and vice versa. Thus, the study will discuss the link between the State's internal stability and security and its external relations in the following section. In other words, the association of the internal and external security and stability of the State.

1. National Security from an Internal and External Perspective

Recently, the concept of security has been radically transformed and redesigned in line with the changes imposed by globalization in all other aspects of life, resulting in modern concepts, terminologies, and definitions of security. The concept of security that has emerged due to globalization is called contemporary security. The concept of contemporary security differs from traditional security since it comprises concepts and dimensions that have not been covered by traditional security, such as environmental, economic, political, cultural, technological security, and the like. In the traditional concept of security, the military aspect is dominant. However, due to the evolution that has altered the concept of security and the emergence of the term of contemporary security, there have been radical changes in the definition of security, its framework, and the elements that threaten its assurance, as well as the means of realizing it (Al-Jahani et al., 2004: 28).

With the concept of contemporary security resulting from globalization, the State's internal and external security cannot be dissociated. The external and internal security of the State are dealt with within the same framework and referred to as 'intermestic security'. This term combines two parts; the first is 'international', which refers to external security, and the second is 'domestic', referring to the State's internal security (Tirab, 2016:176).

From this point of view, and based on this close connection between the concept of internal and external security, it is not possible to deal with the State's

external relations without relying on its internal security, counting its domestic developments in various fields, particularly those forming the pillars of its foreign relations. In a contemporary security approach, the country's internal and external security cannot be viewed independently. For instance, it cannot be said that the different cultures and ethnicities contained in the social structure of the State, and the problems and conflicts, which may arise accordingly, represent a threat to internal security alone, with no impact on external security. The threat will compromise internal security as well as the State's external security and will have negative repercussions on the country's external relations, on the formation of regional and international agreements and partnerships, and on political blocs and State security agreements, as well as on the State's positioning within the international and regional system.

In this context, we can underline, for instance, the problem of Sudan in the Darfur region and its global impact on the external relations of the country. There was, in fact, a charge of mass extermination against the Head of State, and the International Court of Justice subsequently issued an arrest warrant. It can be said that the crimes of ethnic cleansing against Rakhine State Muslims, for instance, and their condemnation by the whole world, reinforce the hypothesis that the dimensions of the internal and external security of any States are not independent of each other. The problems in any country will thus be the concern of the whole world. This would indeed affect, positively or negatively, the reputation and position of the concerned State in the international scene.

The above-mentioned arguments confirm, undoubtedly, that the Sudanese State should urgently, within the transitional period, solve these critical problems and settle serious issues, which have continued to hinder it from achieving internal stability and peace since its independence to the present day. Therefore, the ultimate objective is to enhance efforts in building external relations based on solid foundations, considering the national interest that appreciates the values of mutual interest, following a comprehensive national strategy. From this perspective, this study will highlight the role of Sudan's foreign policy and reflect on the positive aspects of similar experiences of other countries worldwide. Indeed, one of the strategic management methods today is to study the experiences of other nations and use them as benchmarks to develop national systems (Tirab, 2016: 1).

2. The Role and Importance of the State's External Relations

The external policy of a country plays a pivotal role in making internal efforts successful. Such efforts are usually deployed by any nation to build emerging or advanced states (Acemoğlu and Robinson, 2013: 332). Therefore, being keen to realize internal change, international changes and the State's external relations should be considered so that the cycle of stability and renaissance can be closed. Considering the adjustments of the significance of the foreign policy concept, any State cannot realize national gains without building solid relations with the surrounding countries that aim at accomplishing mutual national interests. This requires adopting a clear, objective, and flexible policy, based on transparency in handling and coordination, to deal with local, regional and international challenges.

Therefore, to resolve the crises that have defied the State of Sudan in the past decades, especially its failure in building successful foreign relations that support national interests, the country should adopt a balanced foreign policy that enhances the State's higher interests, emphasizes peace support, attains development, promotes international and regional cooperation, and the country's effective contribution to regional and international issues. Since the country's independence, all successive national governments have largely failed to realize this due to internal political conflicts. This point will be dealt with in the following section.

3. Sudan's Past, Present, and Future Political Reality

Sudan's land has politically and culturally been the cradle of many cultures, civilizations, and political systems throughout history. Some references have indicated that the documented history of the State of Sudan began 50 centuries ago (Omar, 2005: 7). This statement is based on Nubian inscriptions in some parts of Sudan, skeletons in ancient cemeteries, some handicrafts made of iron and copper minerals, and other historical monuments (Shantov, 1998: 68). Before the entry of Islam into Sudan, and after, Sudan was inhabited by several civilizations and kingdoms, including the Kush and Meroe civilizations, the State of the Fong, the Nubian civilization, and the Blue Sultanate. Some periods within Sudan's history were characterized by interactions with some regions of the Arabian Peninsula for commercial purposes. Because of Sudan's attractive bounties to traders at the time, the merchants of the Arabian Peninsula and ancient Egypt used to refer to Sudan as "Tanhasu", which means "land of souls" or "land of God", to

show their appreciation of its well-being, land fertility, and enormous natural potential (Mohamed Fouad, 1963: 408).

One of the significant historical periods in Sudan was the Turkish-Egyptian rule between 1821 and 1885, a period whose influence on the aspects of Sudanese life remains evident in its culture, politics, military, and the like. (Al-Qaddal, 1992: 34). It is well known that Sudan's richness in natural resources and human power was the main reason behind the idea of Muhammad Ali Pasha, who was the ruler of Egypt at the time, to expand his reign towards Sudan. Muhammad Ali Pasha wanted to have a strong army to neutralize European ambitions, aiming at taking over his land. He was in total disagreement with the centre of the Ottoman caliphate in Istanbul and started cultivating ambitions, aspiring to secede from the Ottoman Empire, and form his own State (Tousin, 1936: 45).

Mahdiyya, which ruled Sudan between 1881 and 1899, and was led by Imam Muhammad Ahmad Al-Mahdi, represented an important period in Sudan's national history. Seen as a national revolution, it was a reaction against excessive negligence of the English ruler and the subsequent worsening of the situation in Sudan. That was the spark for the revolution of 'Muhammad Ahmad Al-Mahdi', a defender of an Islamic reformist thought, against the English Egyptian forces, within the Sudanese territory at that time (Al-Qaddal, 1992: 61). Some contemporary historians (Hassan, 2004: 76) have defined the Mahdiyya revolution as one of the most important revolutions in Sudan's history, and the first torch led the country towards independence. Al-Qaddal (1992: 67) assumed that Sudan was at that time experiencing a severe lack of living and total misery. The structure of society, which suffered under British government-imposed taxes, was majorly composed of groups of scattered tribes, who dominantly embarrassed the Sufism at that time.

The English indifference and the underestimation of the impact of the Mahdist revolution at the beginning enabled it to attain victories, such as entering Khartoum in January 1885 and ruling Sudan until 1898, which was the year that marked the end of the Mahdist revolution and the beginning of the English rule of Sudan (Al-Tunisi, 2007: 83). Among the major causes of the decline in the Mahdiyya revolution was the disagreement between Caliph Abdullah Al-Taishi and some prominent men in Mahdiyya, the disputes between the tribes over the leadership of Mahdiyya, the stoppage of trade activities, and the Mahdiyya State failure, at the time, to be able to participate along with the outside world

effectively. Participation that might have managed to improve the State representation, preserve national interest, and gain external support. This resulted in dissatisfaction with the Islamic world and the Muslims caliph and other reasons that depreciated the Mahdiyya movement and its teachings (Malik, 1987: 282). After the Mahdist revolution, Sudan witnessed a period of Anglo-Egyptian occupation, which lasted until the independence of Sudan on January 1st, 1956.

Despite the heinousness of colonization and occupation, the period of English rule set up a basis that has remained steady until today and can be seen in all aspects of Sudanese society. During this period, many of the country's infrastructure systems were launched, such as the railways and other projects. There were also significant changes to the country's administrative system and its formal and societal mechanisms, such as the Native Administration, which played a crucial role in containing tribal conflicts in a highly ethnically diversified community. However, due to deteriorating conditions in the country, because of the absolute domination of the English and Egyptians over the country, and in line with international developments during that period, the struggling national movements, calling for the country's independence, began to appear and become active (Al-Azhari, undated: 5). These activities resulted in the country's independence on January 1st, 1956, and the first national government in the country came into power, led by Ismail Al-Azhari. However, after independence, the failure of the Sudanese political parties to present a consensual vision for the government system and draft a constitution for the country created an atmosphere of disagreement that lasted for several years after independence. Likewise, its failure to provide a national vision to resolve the problem of South Sudan resulted in total deterioration of economic and security conditions. This situation nourished growing public discontent, which paved the way for army intervention, led by Lieutenant General Abboud, and power seizure on November 17th, 1958, taking advantage of the citizens affected by the worsening situation in the country (Mohammad, 2006: 11). This meant that the civilian government, headed by Ismail Al-Azhari, lasted for only two years, 11 months, and 17 days before relinquishing the power. Then, a military rule, led by Lieutenant General Abboud, ruled the country for six years and 11 months, from November 17th, 1958, to October 1964. In the first years of the rule, Lieutenant General Abboud's government adopted development reforms in various country sectors, such as the agriculture and transportation sectors, and put forward actual projects to develop the Sudanese countryside (Mesbah, 2016). It also took practical steps in the

country's foreign policy and worked to resolve the fateful issues of the country, such as the issue of the Nile water, where it reached an agreement with Egypt, according to which the country's share of the Nile water was increased (Salman, 2014: 85).

However, over the years, the performance of the government weakened, and it failed to continue to provide solutions to the problems and requirements of the political situation in the country at that time. These can be represented by the degradation of the situation in the South of the country, economic hardships, and political and societal tension. This situation paved the way for political parties to exploit the anger of the people, and mobilize their political and intellectual cadres, to organize revolutionary demonstrations calling for a change in the government system. Indeed, there was a success, subsequent to violence against the demonstrators by security services, shooting to kill some of them, and leaving many others injured or traumatized. This eventually forced Lieutenant General Abboud to submit his resignation and dissolve the government and the military council (Salman, 2014: 87). A transitional government was formed, headed by Sir al-Khatim al-Khalifah, which ruled the country until elections. Lieutenant General Abboud remained as Head of the State until his succession by a presidential council consisting of 5 members. Thus, the second period of democracy was launched, after the first democracy, which was headed by Ismail Al-Azhari (Ahmed, 1995: 73).

As evident in the previous section, the military rule in Sudan ended on October 1st, 1964. Then, the political and partisan system was relaunched in the country, and work began actively to restore the political system in the country to resolve essential issues that impeded stability and construct a stable and effective State, where all Sudanese spectrums, without exception, participated in structuring its pillars. Therefore, the parties participating in the transitional period declared that the permanent constitution issues would not be discussed until elections were held, and an elected democratic government would oversee those issues (Abu Ras, 2010: 19).

At the level of external activities, the transitional government managed to maintain a dynamic foreign policy, paving the way for establishing an effective State regionally and internationally. The dynamism of the Muhammad Ahmad Al-Mahjoub government emerged in the Arab region and hosted, on August 29th, 1967, the Arab summit (the summit of the Three No) in Khartoum (Mansour,

2018). The government also made, at that time, efforts to resolve the country's problems in the South; however, it was unsuccessful for several reasons, some of which were related to the positions of the opposers themselves, while others were related to the positions of the transitional government. This worsened the situation, and the opposition in the South declared that they were favourable towards establishing an independent country, known as the Nile Republic and the Ennedi Republic (Rida, 1975: 43).

The Prime Minister, at that time, Muhammad Ahmad Mahjoub, submitted his resignation, so that Sadiq al-Mahdi assumed the premiership on July 25th, 1966, after he was elected as President of the Umma Party in November 1964, following a disagreement between himself and his uncle, Imam Al-Hadi Al-Mahdi. He formed a coalition government with the Federal National Party. The government of Sadiq Al-Mahdi was characterized by weakness and political, security, and economic instability. In addition, it caused deterioration in the political practices of the country. That government dissolved the Sudanese Communist Party and banned its activities due to atheism in 1965 and coordination with the Muslim Brotherhood. Despite the Communist Party's appeal to the Supreme Court and the issuance of a decision aborting the Sadiq Al-Mahdi government's decision, they ignored the Supreme Court's verdict and implemented it (Abu Ras, 2010: 21). All of these conditions combined, in addition to the aggravating conflict in the South of the country, as well as the severe economic situation that the Sudanese State experienced at the time, paved the way for Colonel Jaafar Muhammad Nimeiri to lead a coup d'état and seize power on May 25th, 1969, after a civilian government that lasted for a period 4 years, and 5 months, from October 1964 to May 1969 (Collins, 2008: 89).

Nimeiri ruled Sudan for a period of 16 years, 1 month, and 21 days, from May 25th, 1969, to April 6th, 1985. During this period, he managed to resolve many of the country's unsettled issues regarding its political, security, economic, social, and foreign relations. It can be said that Sudan witnessed a kind of stability at the beginning of Jaafar Nimeiri's reign, especially the South Sudan issue, which experienced the most extended truce since its first spark in 1956 (Rida, 1975: 13). The truce lasted for 11 years, and the Nimeiri regime was able to achieve success in ruling the country and opening it to the outside world. However, the resurrection of the South Sudan conflict after the end of the truce and the intensification of the internal political conflicts in the country led to a decline in its economic, political, and security conditions. This provoked rage in the

Sudanese people and paved the way for a popular revolution that managed to end Nimeiri's rule. The army, led by the Minister of Defense, Lieutenant General Suwar al-Dahab, took over power on April 6th, 1985 (Collins, 2008: 153).

Suwar al-Dahab announced the intention of the armed forces behind the power takeover, arguing that they intended to prevent the country from slipping into chaos and insecurity, and promised to hand over power to political bodies within a period not exceeding 1 year after organizing elections where all Sudanese political representatives could participate. Accordingly, several decisions were issued by the Military Sovereignty Council, which stipulated the suspension of the constitution, the declaration of a state of emergency in the country, relieving the country's president of his post, the dissolution of the government, and the dissolution of the Socialist Union Party, which was the political incubator for the government. The transitional government also began preparing a national political action charter, which was constructed upon basic foundations, stipulating the complete independence and preservation of national unity. Then, on April 9th, 1985, the formation of a transitional military council was announced to exercise the legislative and executive powers headed by Lieutenant General Abdul Rahman Suwar al-Dahab, with Lieutenant General Taj al-Din Abdullah Fadl as his deputy, in addition to the membership of 13 senior army officers, including 2 from South Sudan. Respectively, a civilian government was formed, headed by Al-Jazouli Dafa Allah (Collins, 2008: 191).

Definitely, after one year in power, as a political precedent in Africa, in the Arab world, and indeed, in the Middle East, Lieutenant-General Suwar al-Dahab handed over power to the elected government, after holding the elections that he had promised, nearly on time, as the duration exceeded by only ten days. The Umma Party won, and Al-Sadiq Al-Mahdi became Prime Minister once again, and Ahmad Al-Mirghani became Chairman of the Sovereignty Council (Musa, 1992: 30). However, the third period of democracy was characterized by instability, as five coalition governments were formed within four years, and the security situation worsened due to the war in the South of the country, which directly led to a general decline in the economic, political, and social conditions (Collins, 2008: 210). This paved the way for the Islamic Front, which was at the head of the opposition at the time, to plan to seize power through a military coup d'état, carried out by its affiliates within the armed forces. Consequently, on June 30th, 1989, Brigadier General Omar Hassan Ahmed Al-Bashir launched a military

coup d'état and seized power in Sudan, announcing the Sadiq Al-Mahdi civilian government's period four years, from 1985 to June 30th, 1989.

Externally, the period of the al-Inqaz (Salvation) Government was characterized by fluctuations. At the beginning of its reign, it declared its frank hostility against the Western camp and adopted an approach that instigated animosity by many countries. Moreover, Sudan's role within the international community was utterly indolent. However, al-Inqaz soon renounced those rigid positions and began approaching the same countries it had previously declared enemies. The previously maintained positions by the Government prevented the country from building stable relations with regional and international communities (Abdel Hameed, 2012: 57). On the other hand, within the last years of its reign, despite the accumulated failures, and definitely due to international changes, al-Inqaz managed to build foreign relations that could be described as good with countries such as China, Russia, and Turkey.

Internally, during its beginnings, the al-Inqaz Islamic Government, led by Field Marshal Al-Bashir, as a military interface, was able to present a project that attracted most of Sudan's youth and brought about radical changes in the political pattern that has been adopted in the country since its independence. The central government dominated the country's administration through traditional sectarian parties (Makki, 1999). On the contrary, the al-Inqaz government was keen to let people of marginalized areas participate in the governance and management of the country in order to consider the social diversity of Sudanese society (Abdel Hameed, 2012: 62). An effort was also deployed to resolve the country's issue in the South, but it was not as successful as the previous efforts made by the civil and military governments that followed independence (Al-Banna, 2012: 52). At an economic level, and despite the radical mistakes committed, the al-Inqaz government managed to achieve qualitative economic booms in the country, represented by extracting oil, opening roads for foreign investments to enter the country's labour market, and developing the country's infrastructure to some degree. As for the social and security level, in addition to the policies that led to the development of the Sudanese security system, the al-Inqaz government adopted policies that increased the intensity of the conflict and expanded its circle. This conflict expansion covered the tension in Darfur, the Nouba Mountains, Blue Nile, and Eastern Sudan. Such tensions were portrayed as tribal conflicts or conflicts between the centre and the armed movements in these areas.

The conflicts increased in intensity and expanded, and the political, administrative, financial, and social corruption that overwhelmed the al-Inqaz government worsened the situation in the country and deteriorated all aspects of life. This led the government to adopt a policy of domination, repression, and military (and security) solutions to deal with these situations. Consequently, the international community was obliged to accuse the government of committing massacres in some parts of the country and violating human rights. The country was also classified as a terrorism-sponsoring State and was categorized among the most corrupted countries in the world (Beloved, 2009). All of this dragged the country into a state of economic recession and political blockage. The Sudanese people were exasperated; hence, they organized protests several times, asking for changes in the country's political system, but instead experienced violence and inhuman treatment, mainly by the security services. This includes the recent demonstrations, as well, in December 2018, which lasted for six months. All segments of Sudanese society participated in protesting against the deteriorating economic conditions, the high cost of living, the spread of government corruption, and the continuation of the war in the regions. These protests were described as a popular revolution that managed to overthrow the al-Inqaz regime on April 11th, 2019. The army seized power (as the Security Committee), putting an end to a rule that lasted for 29 years, 2 months, and 29 days, from June 30th, 1989, to April 11th, 2019.

Based on this brief description of the Sudanese political movement above, it is obvious that the Sudanese elites, from independence to the end of the Al-Inqaz regime, have been unable to present a political vision for Sudan management in a way that guarantees its stability as a country of strategic importance in the region, with substantial natural potentials and resources.

The absence of a national project has had severe effects on all aspects of life in the Sudanese State. The incapacity of the country reflects this to invest its huge potential due to enduring wars and conflicts, its inability to manage its tribal and ethnic diversity, and its incapacity to build the democratic rule on a solid foundation to ensure its persistence (Tirab, 2020: 18). All of this has enabled the military to control and govern for 54 out of the total of 63 years after the country's independence on January 1st, 1956. The nine remaining years have witnessed the power transfer between several civil governments.

According to this sequence, the country continued to revolve in a vicious circle, incarnated in a string of civil governments, followed by a military coup d'état, then a revolution, resulting in a transitional period, then a civilian government, and so forth. The country remained the same until the last serious change, probably similar to all previous causes that led to different Sudanese revolutions.

The army's hegemony over power in the country has turned it into a fundamental and constitutive element of Sudanese politics and a refuge for all popular revolutions in the country, which always explain their success by praising the army's army support against a despicable military government. The army has thus become a legitimate partner in any transitional government. Likewise, the army is considered as a partner in the transitional government, announced subsequently after the last revolution of December 2018. That was considered the only way to manage the country's affairs during the announced transitional period, and this will be the theme of the paragraph below.

4. Definition of the Transitional Period

The change in Sudan resulted from a popular revolution, known as the December 2018 Revolution, led by the Freedom and Change Forces, and shouldered by several political bodies, human rights organizations, and civil society organizations, notably the Professionals Assembly. The Freedom and Change Forces made an agreement with the Sudanese army, which had played a fundamental role in the victory of the revolution after its bias towards the people, declaring the overthrow of the regime, and arresting its civilian and military leaders. The agreement was subsidized by an African-Ethiopian mediation, announcing a transitional period of 3 years, beginning on September 6, 2019, and ending on December 6, 2022. The transitional government is represented by the Sovereign Council headed by Lieutenant General Burhan and the Council of Ministers, headed by Dr Abdullah Hamdok. The transitional government is supposed to focus on dealing with the country's fundamental issues, such as ensuring peace through an agreement between the Sudanese battling parties, fighting against corruption, redressing the collapsed economy, and other issues that have hindered the establishment of a stable, emergent, and developed Sudanese State throughout the country's modern history. The transitional government should also rectify the distortions that have burdened the Sudanese

political scene and prepare for free democratic elections, after 39 months, at the end of the transitional period, as agreed upon in the Constitutional Act.

4.1. The Constitutional Act

As stated in its introduction, the Constitutional Act is the document whose terms and provisions were agreed upon and approved after lengthy negotiations between the Military Council and the Freedom and Change Forces. It consists of 67 items divided into 15 chapters, which regulate the Sudanese approach and mechanisms during the transitional period. The general provisions contained in the constitutional act concern: the duration and functions of the transitional period, the transitional period's governing bodies, the Sovereignty Council, the transitional cabinet, as well as common provisions concerning the constitutional officials, the Transitional Legislative Council, national judiciary bodies, the Public Prosecution, the Auditor-General, the defence and security bodies, the independent commissions, the declaration of a state of emergency, the charter of Rights and Freedoms, and the comprehensive peace issues (the Constitutional Act for the transitional period 2019).

Among the most prominent items and provisions mentioned in the Constitutional Act is the establishment of a parliamentary system, which retains most executive powers and State governing by Cabinet of Ministers nominated by the Freedom and Change Forces and appointed by the Sovereignty Council. The Sovereignty Council is one of the most important power levels of the transitional period, aside from the Council of Ministers and the Legislative Council. The Constitutional Act stipulates that the Sovereignty Council will have honorary powers and limited executive powers, whereas the Council of Ministers, with executive powers, will oversee the State. Clause 1 of Article 15 stipulates that the Council of Ministers will consist of not more than 20 ministers, appointed by the Prime Minister and approved by the Sovereignty Council, while the prime minister is nominated by the Freedom and Change Forces and approved by the Sovereignty Council.

For the governance system in the country, Clause 3 of Article 9 stipulates that the civil government will define the form of the State, i.e. whether the country will be divided into regions or states (currently 18 states). The Constitutional Act has also underlined the country's security system and its restructuring in line with the visions of the new Sudanese State. Accordingly, it (the Security and Intelligence Service) was changed into (the General Intelligence Agency), and its

jurisdiction was significantly reduced, as it formerly had unrestricted powers, which are now limited to information collection and processing. In this context, Articles 35, 36, and 37 of Chapter 11 stipulate that the General Intelligence Agency (formerly Security and Intelligence) should be subject to the sovereignty and executive authorities. On the other hand, the Armed Forces and the “Rapid Backing Forces” would be directed by the Commander in Chief of the Armed Forces, subject to the Sovereignty Council. It is also postulated that the Armed Forces should be reformed, and the Police Forces should be subject to the Council of Ministers. In the same context, Clause 1 of Article 15 will mandate the military component of the Sovereignty Council to nominate the Ministers of the Interior and of Defense, who are subordinate to the Council of Ministers, which oversee their performance.

Considering the significant role that Sudanese expatriates played in leading the political movement in the country, and significantly contributed to the revolution success that toppled Al-Bashir's regime, the Constitutional Act has specified how the Sudanese dual nationalities holders can participate in managing the country and regulated the different forms of their contributions during the transitional period. Clause 2 of Article 17 stipulates that holder of dual nationalities have the right to hold positions in the Council of Ministers, except for the sovereign ministries (Ministries of Foreign Affairs, Defense, Interior, and Finance), as well as the Prime Minister's position, subject to negotiation between the Sovereignty Council and the Council of Ministers. Dual nationality holders are in addition allowed to participate in the parliament and different commissions. Likewise, the Constitutional Act highlighted the critical role that the country's foreign policy plays during the transitional period in interesting external support, necessary for the country to be appropriately repositioned within the international community and contribute to achieving international and regional peace and security. This was detailed in the Constitutional Act, as given below.

5. Foreign Policy Functions during the Transitional Period

In the transitional period functions chapter, clause 13 of Article 8 of the Constitutional Act deals with the country's foreign policy and its basic orientations, aiming to achieve the new Sudan's aspirations after the change. The clause stipulates that one of the functions of the transitional period “is to develop a balanced foreign policy that achieves the higher national interests and improves Sudan's foreign relations, built based on independence and common interests in

a way that preserves the country's sovereignty, security and borders". Within the framework of managing the country's foreign policy during the transitional period, Paragraph (H) of Article 12 of Chapter 4 deals with the authority of the Sovereignty Council, its composition, functions, and powers, for instance, the appointment of Sudanese ambassadors and other countries ambassador's accreditation in Sudan. The clause of the functions of the Sovereignty Council specifies this function, stating that "accreditation of Sudanese ambassadors abroad shall be upon a nomination by the Council of Ministers and accreditation of foreign ambassadors to Sudan." Despite the official statements regarding the transitional government's efforts to reactivate the foreign policy, there are some challenges for the country's foreign policy in the transitional period (Ibrahim, 2020). This will be discussed in detail in the next paragraph.

6. Transitional Period Challenges Concerning Foreign Relations

The transitional period that Sudan is currently experiencing is a starting point for re-evaluating the country's foreign policies, settling its weaknesses, and reinforcing the strengths. This can be a preparative phase so that foreign relations can play an influential and active role in the country's progress towards revitalization, development, and prosperity.

In this context, defining the country's priorities regarding foreign policy within the transitional period to constitute guidelines and orientation is necessary. Referring to the above-mentioned arguments, it can be said that some issues, which have been pending for many years, that should be considered as priorities during this transitional phase and efforts, should thus be exerted within the framework of foreign policy.

6.1. Challenge of Contributing to Peace Making

There is no doubt that peace is one of the issues that should be considered a priority by the transitional government. Although the existing internal factors helped build social and political solidarity and unity, the civil council did not pay attention to this opportunity. In contrast, they started to set up international relations without enhancing the internal situation, and, as consequences of losing this opportunity, the tribal conflict continues in areas such as Kasala, port Sudan, and Aljenina. Despite the firm desire and visible effort made by the transitional government to make comprehensive peace in the country, some Sudanese academics (Jahallah, 2020: 6) believe that, although the peace-making process is the most prominent challenge for the current government in Sudan, it is not easy

to be realized, as it seemed to many after the success of the revolution and the formation of the transitional government. They believe that peace can be achievable only if the atmosphere resulting from the revolution of the Sudanese people is oriented towards rejecting all types of conflicts that have been persisting for a long time.

The country's foreign policy can play a key role in bringing in external support to enhance the deployed efforts to achieve a comprehensive peace. Making peace in Sudan requires the assistance of the international community and neighbouring countries. It is worth saying that, in such a context, in order to make comprehensive and sustainable peace in the country, it is necessary to eradicate the causes of the conflict and request support from powerful countries to facilitate negotiation processes and satisfy the requirements of peace.

6.2. Challenge of Contributing to the Creation of an Appropriate Atmosphere for Economic Reform

One of the most important issues, which should also be considered a priority within the transitional period, is the economic question. The country's foreign policy should be shaped to play a pivotal role in surpassing the country's economic hardship that is currently experienced. The Sudanese diplomatic outlets could thus contribute to resolving the economic crisis, starting with efforts towards removing sanctions against the country, encouraging other countries to have partnerships and investments, as well as providing development support to the post-revolution Sudan. Moreover, it will be necessary to hold workshops and exhibitions to inspire investors and private sector firms to attract foreign investment, positively impacting achieving economic development in the country and evolving its productive sectors.

For example, organizing an international economic conference to transfer the experiences of other countries in managing the economy, to be used in drawing a new road map for the economy. The Ministry of Foreign Affairs, through its embassies abroad, can play this important role.

6.3. Challenge of Reassessing the Country's Foreign Policy

There are some fundamental problems with the country's foreign policy system. This requires setting up a strategy for reassessing the country's foreign policy and dealing with the issue as one of the transitional period priorities. Such a strategy can aim at structuring:

- A foreign policy based on the values and foundations of the international law's well-established principles,
- A foreign policy based on the principles of rejecting strife and grievances, of achieving Sudan's interests, and of upraising the value of supreme national interests,
- A foreign policy embodied in the diplomatic practice of serving the country, not serving the political regimes,
- A foreign policy that reflects the domestic political decision of independence that expresses the country's sovereignty,
- A foreign policy that liberates the country from political isolation and exclusion has been a real hindrance resulting from past political mistakes for long periods.

6.4. Challenge of Institutional Adaptation to Country's Political Change

The close link between the country's internal policy, its foreign stances, and their mutual influence, is a key element in the country's foreign policy orientations and an indicator of its features, methods, and mechanisms. Since the Sudanese State is going through a transitional phase that is expected to result in a new era, it is necessary to consider restructuring the Sudanese Ministry of Foreign Affairs to keep pace with the expected radical change in its policy directives in the next phase. It is important that restructuring of the Ministry includes the headquarters and Sudan's external representation, such as embassies and diplomatic missions.

The Ministry restructuring process is considered as a priority that includes the functional structure and adoption of a specialization-based approach to achieve an effective and influential diplomacy, according to scientific guidelines that keep pace with the rapid development in international diplomatic practice. This will also enable the attainment of vigorous Sudanese diplomatic deployment in countries of political influence in the world. Thus, international cooperation goals will be reached, in a way that responds to the requirements of national interest, in the short and long term, necessarily desired within this particular period of Sudan's history.

It is known that political systems formed the Ministry of Foreign Affairs in past eras to serve their partisan interests parallel with their foreign alliances. Therefore, it is necessary to restructure the Ministry of Foreign Affairs to serve the country's interests in the strategic term, and this requires changing the principles which guide the country's politics externally.

6.5. Challenge of the Country's Reintegration within the International System

International isolation and boycott are considered as one of the most critical threats to the national security of the State and constraints of its foreign policies. Their negative impact on the State is profound, making it challenging to realize development (Muhammad Zain, 2008: 49). The effect of this international isolation on Sudan was evident in past periods. The global political cut-off and economic blockade, which Sudan experienced because of its positions and inadequate management of its foreign relations, were among the reasons for impeding its internal stability and its ability to achieve renaissance and development at a national level (Ballah, 2011: 132). Sudan should thus review its principles of managing foreign relations to fit in the aspirations within the next stage. It is hard to construct a vibrant and developed State while foreign policy and domestic policy are disconnected. It is worth saying that this link between the country's internal policy and its external orientations should be based on the strategic dimension. According to the historical stage requirements, it should not in any way be built on internal political gain, which may subsequently hinder all efforts deployed to rebuild the country's foreign relations, according to the historical stage requirements, as that was what happened during the Inqaz (Salvation) regime.

In this context, the Ministry of Foreign Affairs must consider the priorities of the country's new policy towards the international and regional community. For example, working to open the doors of diplomatic representation in countries that are expected to play a positive role towards Sudan in the transitional period, and bilateral relations between them and Sudan were non-existent during the previous era. Moreover, improving the country's image in international organizations and forums is also of utmost importance, one of the most important tasks of the Ministry of Foreign Affairs in the transitional period.

6.6. Challenge of Restructuring Relations with Neighboring and African Countries

According to the Comprehensive Peace Agreement signed between the Government of the Republic of Sudan and the Sudan People's Liberation Movement in 2005 (Naivasha), which approved a referendum on the right to self-determination for the people of Southern Sudan, the south of Sudan was separated from the mother country of Sudan on July 9th, 2011. The majority of the participants voted in favour of the separation decision in the referendum held between September 1st and December 1st, 2011 (Doop, 2013: 130). Consequently, the Republic of Sudan became adjacent to 7 countries, namely Egypt, Libya, Chad, Central Africa, South Sudan, Ethiopia, and Eritrea, instead of being adjacent to 9 countries. Thus, three countries, namely Kenya, Uganda, and the Democratic Republic of Congo, are no longer bordering countries with Sudan. These countries became neighbours with the newborn State (South Sudan), imposed by the secession. Accordingly, the Republic of Sudan had to rearrange and restructure its relations with neighbouring countries to cope with the new situation, especially relations with the State of South Sudan, which shares long borders and many overlaps in many regions. The strategic importance of the excellent relationship with the neighbouring countries is a key element in playing an active role in the regional environment (Tirab, 2020: 76). This leads to the necessity to highlight the importance of considering the relationships with the State of South Sudan as one of the priorities within the transitional phase to realize national interest for both countries, based on the shared history, cultural, social and economic ties.

The Republic of Sudan has a particular geostrategic position on the African continent and comprises demographically diverse ethnic compositions, uniting many African and Arab groups through their different languages, cultures, and tribal dimensions. This is, moreover, associated with cultural, societal, and economic integration liable to persist. Thus, the neighbouring countries as a whole, including the Kingdom of Saudi Arabia on the other side of the Red Sea, are of strategic importance for Sudanese national security and its strategic perspective of its relations with bordering countries (Hayati, 2001: 93; Hauck, 2017: 223). This importance is evident at all vital levels, such as political, cultural, economic, security, and military. In addition to this, we can highlight the strategic importance for the African Union, African economic and development organizations, and the strategic circle of the Nile Basin and Lakes, which includes

Burundi, Tanzania, Kenya, Democratic Congo, Uganda, Ethiopia, Sudan, Egypt, and Eritrea (as an observer) (Al Amin, 2018; Mohamed, 2016).

National issues, the necessary efforts towards consensus on a permanent constitution for the country, and internal crises, which are closely related to the countries of the regional neighbourhood, should all be considered when Sudan constructs a national vision to build external relations with the regional international States. Likewise, the current interactions at the regional and international levels have their direct effects, inevitably, on Sudan's relations with its close neighbours. Consequently, it is necessary to identify and deal with it with rationality and insight that reduces the extent of negative impact on the country's national strategies.

6.7. Challenge of Rehabilitating Relations with the West

Sudan used to have excellent relations with the European Union and Western countries, in general, during the post-independence period until the 80s of the last century (Zwan, 2011). However, these relationships began to freeze and downturn gradually. The reason behind this was the approach that the Sudanese political leadership had adopted at the time, which led to a confrontation with the European Union countries and Western countries in general (Al-Mahboub, 2009). This caused Sudan to lose many of its entitlements according to international agreements. It also obliged Sudan to be distant concerning the international events due to the isolation imposed against the country for its ill-disposed positions (Waal, 2007). These positions can be described as ideological rather than based on safeguarding the country's interests. The European countries have based their disagreement with Sudan on principles and conceptual attitude regarding, for instance, human rights and democratic governance. Those countries believed that the government of Sudan (the Inqaz regime) was adopting practices in managing internal affairs that violated human rights. Likewise, the Western countries accused the Inqaz Government of not implementing good democratic governance (Al-Hussein, 2015).

The Sudanese government at that time rejected the accusations of all Western and European countries and considered them as antireligion bodies desiring to take control of the Sudanese issue. Nonetheless, the same government later adopted what was repeatedly requested by the European countries and praised and presented that as being one of its achievements aiming at making peace. The European Union has been asking the Sudanese government to organize

a comprehensive national dialogue that includes all parties, Sudanese political entities, and civil society organizations, without excluding anyone, regardless of the size of their influence, in an appropriate climate that appreciates and respects freedoms and human rights. It considers it the only means to resolve conflicts, disagreements, and crises in Sudan. What was stated above was part of the resolution by the Council of the European Union, issued on July 22nd, 2013 (Al-Hussein, 2015). Indeed, after wasting time, efforts, and resources in opting for military and security solutions, a comprehensive national dialogue was announced in 2014. However, the lack of credibility in dealing with issues led to distrust between the opposition parties and, consequently, the dialogue failed, and the transparent implementation of its outcomes was hindered.

Nevertheless, the European Union did not have complete disinterest in what was going on in the Sudanese scene throughout that period, as it preferred to be present under informal components and various means. The European Union continued to provide aid through non-governmental humanitarian organizations and directly to regional governments without coordinating with the central government. This was totally objected to by the central government and demanded counterpart development aid (Khaled, 2009). Despite all of this, the European Union played an important role in supporting the countries of the African Union to solve the pending issues between Sudan and South Sudan. Thus, it supported and financed all stages of the negotiations in a quest to reach a lasting peace that will achieve stability in the two countries (Tull, 2005: 6).

Likewise, the tense relations between Sudan, the European Union, and Western countries, in general, obliged Sudan to deviate from the international scene completely. The isolation has had harmful consequences on Sudan and prevented it from benefiting from the scientific, technological, and technical development that the world has attained. It was also unable to build straightforward foreign relations, which help play an essential and strategic member at the regional and international level. This has had a negative impact at both the internal and external level, as Sudan is a member of an international system that can affect others and be affected by them.

However, the recent change that occurred in Sudan, after the December 2018 Revolution, offered Sudan the greatest and most pivotal opportunity of its modern history if only that chance is properly exploited. That means that if a comprehensive national strategy is set up, there will be a radical change in Sudan's

fortune and future, thus allowing it to build a powerful and well-established State. Consequently, all internal problems, such as the identity crisis and diversity management, will be dealt with so that national interests are preserved, and material and human resources are properly used. It is also an opportunity for Sudan to readjust its approach to managing its foreign relations to realize its interests and interact at regional and international levels.

In this context, undertaking initiatives to reform diplomatic relations with European capitals within the transitional period is crucial, since building stable relations with those countries will directly contribute to Sudan's benefit in making use of the advanced European capabilities in science, training, qualifications, technology, agricultural engineering, etc., from which Sudan has been deprived for decades due to the international blockade.

6.8. Challenge of the Halayeb and Al-Fashaqah Cases and Management of its Relationships with Egypt and Ethiopia

The Republic of Sudan is bordered by Ethiopia and Eritrea in the east, the Arab Republic of Egypt in the north, the Red Sea in the northeast, the State of Libya in the northwest, the Republic of Chad in the west, the Central African Republic in the southwest, and the south, the Republic of South Sudan. By its strategic geographical location, Sudan is a commercial and cultural pathway between the North and South Africa on the one hand, and between the Arabian Peninsula and Africa, especially of West and East Africa, on the other side. Sudan's land borders are shared with seven countries, estimated as 6780 km (Zayinabddin, 2017). Its borders with the Arab Republic of Egypt are estimated as 1280 km and 727 km with the State of Ethiopia (World Atlas, 2018).

Figure 1. Map of Sudan

Source: World Factbook

It is worth saying that since its independence, the borders of the Republic of Sudan with neighbouring countries have not been practically defined. This has led to unresolved clashes and disagreements with neighbouring countries. The disagreements between Sudan and the Arab Republic of Egypt over the Halayeb Triangle and Wadi Halfa are among the oldest and most intense border disputes. The quarrel was so exaggerated that in 1958, the Egyptian forces invaded and occupied the Halayeb Triangle area under the pretext of its subordination to Egypt. The incident was repeated once more in 1995 (Sudan Tribune, 2013), after the famous attempt to assassinate Egyptian President Hosni Mubarak in Addis Ababa in 1995. This triangle is still under Egyptian control.

Sudanese-Egyptian relations are ancient, as the two countries form a mutual strategic extension of national security, which has been strongly imposed on the relations between the two countries since the independence of Sudan. Despite this, relations between the two countries have experienced tension, coldness, and sometimes a lack of confidence throughout different eras (Al-Maltham, 2010: 141). However, these ups and downs have always been the cause of the continuity-discontinuity of sequential relations. Therefore, as a principle of non-interference in internal affairs and respect of national sovereignty on both sides, the transitional government should continue to maintain communication to

resolve the pending issues between the two countries by the first government after the end of the transitional period.

The Halayeb case remains one of the issues that need to be treated thoughtfully and trustworthily, contributing to pushing relations forward and reaching adequate solutions for both parties. This is essential because the persistence of the unresolved case, as it is currently evident, will constitute a threat and a potential trigger for conflict at any time in the future.

Moreover, Ethiopia is one of the countries that plays a crucial role in conceiving a common vision and a mutual understanding by the Sudanese parties after the recent change in Sudan. It is undeniable that the current leadership's keenness tends to cooperate with Sudan and create stability, believing in the importance of Sudan and the bilateral relations between the two countries. The case of the Al-Fashaqah area has remained unresolved and has constituted a cause of tension at different times. Thus, this undecided case continues to be a permanent issue of interest for both countries.

There are many similar cases of such disputes around the world. Their solution has always been based on the political will and credibility of both sides and reasonable actions based on international laws that regulate these kinds of disputes. Therefore, the current political leadership in the two countries should seize the opportunity to make progress in resolving Al-Fashaqah issue and in bilateral cooperation files.

Conclusion

Except for some opaque experiences, Sudanese diplomacy has always been, since the country's independence to the present day, acting so sincerely and dedicatedly that Sudan's national interest could be realized. As best as possible, it has represented the country's bright reality, portraying the tolerance of the Sudanese people in both regional and international forums admiratively. Gradually, the accumulated experience became so crucial that, if it is adequately employed following a comprehensive national strategy, it can contribute significantly to the realization of the national interest. Hence, progress can be made in various sectors and issues, such as security and peace, economy, and others, as different questions will inevitably require urgent radical reforms at the internal level and varied support at the external level.

In light of all of this, it can be said that the Sudanese government of the transitional period, in line with the requirements of this stage and with the aspirations of the Sudanese youth, must prepare, adopt, and declare a new foreign policy in preparation for re-establishing an innovative Sudanese national strategy. This will allow foreign relations management reform to realize regional and global peace and security, according to a vision based on respecting the spirit and principles of international law and based on common interests and regional and international cooperation. It is also necessary to build the country's new vision of managing foreign relations on the principle of rejecting untrustworthy alliances, which will not serve the national interest in any way. Moreover, there should be a consistent upraising of the values of cooperation in maintaining international peace and stability, combating causes of international terrorism, and managing its devastating effects on countries and societies worldwide. Likewise, an approach of openness should be adopted to build up all forms of international cooperation, both commercial and political, to maintain all doors wide-open for communication with the international community.

The Ministry of Foreign Affairs is the major body for achieving the country's foreign policy and openness to the outside world. It is necessary to restructure the Ministry, readjust its imbalances and rearrange its priorities to be in line with the country's vision in the subsequent stage. Likewise, the reform should align with regional and international laws and agreements that regulate diplomatic action. Efforts should also be deployed to qualify and train the human cadre of diplomats and administrators concerned with implementing the country's new vision in managing its foreign relations. All of this will surely help in achieving Sudan's national interests. Based on this principle, it can be said that there is an urgent need to reshape the Sudanese diplomatic concepts in a new way, considering the changes that have recently occurred in the Sudanese political reality.

Similarly, it is necessary to review the role of the media and its relations with the country's foreign policy. The media is as essential as the State is on becoming a regional and international power. Thus, the State should have a target-based media that reflects its achievements, clarifies its role in regional politics, and highlights its efforts to make progress in regional and international interest and security. The media is soft power and an effective means of popular and societal diplomacy. It reflects the culture, customs and traditions of the people, the country's bright aspects, and it markets its resources and products as well.

Finally, and within the framework of the country's efforts to rebuild its national vision in managing its foreign relations, it is believed that it is necessary to include the Sudanese State's review of its approach of managing external relations to match its aspirations in the next phase. Similarly, the internal conflicts, which are a source of the sufferings of the Sudanese society, should be settled since, as explained above, it is not possible to build an emerging and developed State while the external policy is disconnected from the internal affairs. It is worth noting that the link between the country's domestic policy and the foreign policy should be based on the strategic dimension, rather than a link motivated by internal political gain because this will impede the State's efforts to rebuild its foreign relations according to the current phase requirements. Therefore, it is believed that it is necessary to reshape the country's foreign policy based on the following:

First, preserving the country's sovereignty, decision-making independence, and unity, and protecting its potential and achieving its supreme national interests. Second, adopting a moderate positions policy ensures defending, as far as possible, the just causes of the people, while the national interest should always be considered. Third, deploying efforts to achieve regional integration and rejecting conflicting blocs and alliances, especially those based on ideological and doctrinal convictions. Fourth, maintaining an approach of non-intrusion in other countries' internal by any way or means, ensuring consolidation and dialogue and sincere negotiation in resolving conflicts and disputes between States and groups by peaceful means. Fifth, enhancing bilateral integration with neighbouring countries within the country's national security strategy and exchanging cultural, economic, and other assets in consistency with the country's national interest. Sixth, adopting a policy of flexible borders with neighbouring countries unless that represents a threat to national security. Seventh, there is no doubt that the United States of America is one of the most powerful countries that directly influence shaping the world's political map. This means that having stable relations with that country is important. Therefore, it is recommended that efforts be thoughtfully deployed to normalize relations with the United States of America, open communication channels with its institutions, and do whatever is necessary to realize these objectives.

References

ABDEL HAMEED, Lubaba El-Fadl (2012), *Tajrubat El-Islamiyeen Fi Idarat El-Tanawu Fi Elsudan: Elmarjaia Beyn El-Nazaria Wa El-Mumarasa*, Matbaat Awr, Khartoum, Sudan.

ABU RAS, Nour Tawoor Kafi (2010), *Azmat El-Dawla Fi El-Sudan Wa Mashrou El-Takhier El- Librali: Awrahk Wa Kitabaat Siyasia Wa Hewarat Sahafia*, Markaz El-Fikr El-Hur, Khartoum, Sudan.

ACEMOĞLU, Daron and ROBINSON James, (2013), *Why Nations Fail: The Origins of Power Prosperity and Poverty*", London EC1A 7JQ. United Kingdom: Profile Books.

AHMED, Abdulkhfar Mohammed (1995), *El-Sudan Beyn El-Oruba Wa El-Afrikaania*, Markaz El-Buhoos Lil Dirasat Wa El-AtawseeKh Wa El-Nashr, El-Khahira, Masr.

AL-BANNA, Siddiq Ahmed Ismail (2012), *Eljanoub Midalat El-Amn El-Khawmi Fi El-Sudan*, Sharikat Matabi El-Sudan Lil Umla El-Mahduda, Khartoum, Sudan.

AL-AMIN, Rania (2018), *El-Sudan... Laib Rais Fi Takhikh Salam Afrikhia El-Wusta*, Markaz El-Sudani Lil Khadamat El-Sahafia, El-Khartoum,

AL-AZHARI, Ismail (Undated), *El-Tarih Ila El-Barlaman*, Dar El-Sahkafa Lil- Nashr Wa El-Tawzi, Beirut, Lebanon.

AL-HUSSEIN, Yassir Mahjoup (2015), *El-Khartoum Wa Asateer El-Siyasa El-Kharjia*, Mawkhi Eljazira El-Ilkitoroni.

AL-JAHANI, Ali Bin Fayiz; AL-SAYAT, Adbdulaati Ahmed; AL-BIDANIYA Ziyab Musa ve Adulhamid, Mohamed Farukh, (2004), *Al-Amn Al-Siyahi*, 1. Baskı, Al-Riyadh: Naif University for Security Sciences.

AL-MAHBOUB, Al-Mahboub Abdulsalam (2009), *Alharaka El-Islamia El-Sudania: Dairat El-Dawo... Khout El-Zalam*, Maktabat Jazirat Elward, El-Khahira, Masr.

AL-MALTHAM, Tawfik AhmeF Mustafa (2010), *Istiratijeet Al*Amn El*Khawmi Li Davlat Wadi El-Nil El-Ikhlimia Mısr Wa El-Sudan*, Sharikat Matabi El-Sudan Lil Umla El-Mahduda, Khartoum, Sudan.

AL-TUNISI, Mohammed Bib Fadol (2007), *El-Sudan Min El-Hiwar Ila El-Azma El-Maftoha: Siraa El-Hawiya Wa Ishaliyat El-Intima*, Dar El-Kalma Lil Nashr Wa El-Tawzie, El- Mansoura, Masr.

AL-QADDAL, Mohammed Said (1992), *(El-Islam Va El-Siyasa Fi El-Sudan 1651-1985)*, Dar El-Jeel Lil Nashr va El-Tıbaa, Beirut, Lebanon.

BALLAH, Awad El-Kareem El-Rayah (2011), *El-Awlama Wa El-Siyasa El-Kharejia El-Sudania*, Markaz Rast Lil Dirasat El-Siyasia Wa El-Istirajia, Sharikat Matabi El-Sudan Lil Umla El-Mahduda, Khartoum, Sudan.

COLLINS, Robert O. (2008), *Tarikh El-Sudan El-Hadis*, El-Markaz El-Khawmi Lil Tarjama, Dar Eyn Lil Nashr, El-Iskandiriya, Cairo.

DOOP, Volkert Mathijs, (2013), “How to Handle Your Neighbours’ Conflict: Ethiopia’s Relationships with Sudan and South Sudan”, *UNISCI Discussion Papers*, Núm. 33, Octubre-, 2013, Pp. 123-138, Universidad Complutense De Madrid, Madrid, España.

HASSAN, Yousif Fadol (2004), *Tarikh Min El-Dawla El-Osmaniya: Malamih Min El-Elakhat El-Turkiya El-Sudaniya*, Dar Jamiat El-Khartoum Lil-Nashr, El-Khartoum, El-Sudan.

HAUCK, Volker, (2017), *Understanding the International Conference on the Great Lakes Region (ICGLR): More than a Conference platform?*, Background-Paper-PEDRO-Political-Economy-Dynamics-Regional-Organisations-Africa-ECDPM, <https://ecdpm.org>. (inter date: 25.07.2020).

HAYATI, Eltayb Ahmed El-Mustafa (2001), *El-Sudan Wa Dowal El-Jiwar: Awamil El-Tanmia Wa El-Istikhrar*, Kulliyat El-Dirasat El-Takhnia Wa El-Tanmawia, Matbaat Jamiat El-Khartoum, Khartoum, Sudan.

IBRAHIM, Jamal Mohammed (2020), *An El-Doblamasia El-Sudania: Risala Ila Moroj Afak*, Sudaress, (Erişim Tarihi: 01.010.2020).

JAHALLAH, Kamal (2020), *El-Sudan Tahdiyat Hukumat El-Marhala El-Intikhalia, Majallat Mutabaat Afrikhia*, Markaz El-Malik Faysal Lil Bohous Wa El-Dirasat El-Islamia, *El-Adad (1)*, Shaban, 14441H, April 2020, Sahfat 4-11, El-Mamlaka El-Arabia El-Suudia,

KHALED, Jamal Mohammed (2009), *Tarad El-Munazzamat El-Insania Min Darfur... El-Hakhikha Wa El-Wakhi*, El- Mawkhi El-Ilhiktoroni Lil Wasat El-Akhbaria.

MAKKI, Hassan (1999), *El-Haraka El-Islamia Fi El-Sudan Tarikhaha Wa Khitabiha El-Siyasi 1969-1985*, <https://www.lkhwanwiki.com>,(Erişim Tarihi: 02.08.2020).

MALIK, Mohammed Mahjoup (1987), *El-Mokhawama El-Dakhlia Lil-Mahdia (1881-1898*, Dar El-Jeel Lil-Nashr, Beirut, Lebanon.

MANSOUR, Nidal Mohammed (2018), *El-Khimam El-Arabia.... Min Laat El-Khartoum Ila Tawasul Israil Ila Khaboul El-Salam*, <https://www.alhurra.com/> ,(Erişim Tarihi: 30.07.2020).

MESBAH, El-Shafi Bashir El-Shafi (2016), *Ibrahim Abboud Raid El-Tanmiya Fi El-Sudan: Sawrat Iktobar Khadia Kubra Atahaat Birais Fareed*, ([https://www.alnilin.com/12819242.Htm](https://www.alnilin.com/12819242.htm) Erişim Tarihi 19.07.2020).

MOHAMED, Abdurraheem Matoukh (2016), *Asar Jokhrafiyat Hood El-Nil Fi El-Alakhat Feyn Juwarihi*, Majalat Külliyyat El-Tarbia, El-Adad El-Sadis, ss. 274-289.

MOHAMED, Fouad Shokri (1963), *Masır va El-Sudan: Tarikh Vehdat Wadi El-Nil Fi El-Kharn El-Tasi Ashr 1820-1899*, Dar Al-Maaref, Cairo.

MUHAMMAD, Mohammed Suliman (2006), *El-Sudan Horoup El-Mawarid Wa El- Hawia*, Dar Azza Lil-Nashr Wa Eltawzi, Khartoum, Sudan.

MUHAMMAD ZAIN, Mandour Osman (2008), *El-Ilam El-Khareji Wa Dawraho Fi Dam El-Amal El-Dunlomasi Fi El-Sudan*, Markaz Abu Saleem Lil Dirasat, Khartoum, Sudan.

MUSA, Ismail El-Haj (1992), *Mustakhbal El-Sikha El-Siyasiya Fi El-Sudan*, Dar Jamiat El-Khartoum Lil Nashr, Jamiat El-Khartoum, Khartoum, Sudan.

OMAR, Salih Mohammed Ahmet (2005), *Dawr El-Sudan Fi Tahrir Ethiopia va Irca El-Imprator Hellaslase Ila Arshehe 1935-1941*, The Global Africa University, Center for African Research and Studies, Khartoum, Sudan.

RIDA, Adil (1975), *El-Rihan El-Israili Ala Janoub El-Sudan*, El-Maktab El-Masrı El-Hadis Lil- Tibaa Wa El-Nashr, El-Khahira, Masr.

SALMAN, Mohammed Ahmed (2014), *Khamsoon Amaen Ala Sawrat Ikrobar: Keyfa Sahamat Hakomat El- Farkh Abboud Fi Takheed Khadiyat Eljanoob*, Markaz El-Dirasat El-Sudania, Khartoum, Sudan.

SHANTOV, El-Tayb (1998), *El-Kharn El-Afrekhı Va Shamal Afreikha: Fi Tarikh Afreikha*, UNESCO.

THE Constitutional Act For The Transitional Period 2019.

TIRAB, Abbkar Tirab (2020), *Beyn El-Dakhil Wa El-Kharej El-Sudan Wa Khadaya Amnaho El-Khawmi: Min Manzor El-Idara El-Istirajia*, Dar El-Masawarat Lil Nashr, Khartoum, Sudan.

TIRAB, Abbkar Tirab, (2016), *Çokkültürlülük ve Güvenlik: Sudan Örneği*, Sonçağ yayınları, Ankara.

TOUSIN, El-Ameen Omar (1936), *Mozakkerat Lil-Marhomeyn Ameer Al-Lewa Mohammed Basha Labeeb El-Shaheed Wa Ameer Alay Ahmed Bey Rifat An Amal Al-Jeesh Almasri Fi El-Sudan Wa Masaat El-Khroq Minho*, Matbaat El-Mustakhbal. El-Iskandiriya. Cairo.

TULL, Denis, M. (2005), *Sudan After the Vaivasha Peace Agreement*, German Institute for International and Security Affairs, SWP Comment 2005/C 03, February 2005, 8 Pages.

ZAYINABDDIN, El-Tayb (2017), *El-Sudan Mukhrijat El-Hiwar El-Watani Wa Maalatihi*, Markaz El-Jazira Lil Dirasat.

ZWAN, J. van der (2011), *Evaluating the EU's Role and Challenges in Sudan*, London: International Alert. [Google Scholar].

WAAL, Alex De, (2007), "Sudan: International Dimensions to The State And Its Crisis", *Crisis States Research Centre, Occasional Paper*, No. 3, Issn 1753 3082 (Online).

WORLD ATLAS, 2018).

ENERJİ ALANINDA YAPILAN AR-GE HARCAMALARININ ENERJİ TÜKETİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ALMANYA ÖRNEĞİ

Mustafa NAİMOĞLU¹

Geliş: 21.04.2021 / Kabul: 24.05.2021

DOI: 10.29029/busbed.924348

Öz

Almanya'nın 1990 yılına göre 2019 yılında GSYİH'sı %54, yenilenebilir enerji AR-GE harcamaları %99 ve yenilenebilir enerji kullanımı %84811 (hidro hariç) artış gösterirken, toplam enerji tüketimi %14 ve toplam enerji kayıpları %415 oranında azalış göstermiştir. Yani Almanya yenilenebilir enerji kullanımını geliriyle beraber yüksek oranda artırmanın yanında toplam enerji tüketimini ve toplam enerji kayıplarını ciddi oranda azaltmayı başarmıştır. Ayrıca aynı dönemde G7 ülkeleri ve Avrupa Birliği ülkeleri arasında ortak olarak yer alan Fransa ve İtalya ülkeleri sırasıyla %7 ve %0.71 oranında toplam enerji tüketimini artırırken, Almanya ise %14 gibi dikkate değer bir oranda toplam enerji tüketimini azaltmayı başarmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı Almanya'nın ilgili dönemde daha az enerjiyle nasıl daha fazla gelir elde ettiği sorusunun ekonometrik yöntemlerle araştırılmasıdır. Bunu yaparken Almanya için 1990-2019 döneminde yıllık verilerle yenilenebilir enerji, yenilenemez enerji ve nükleer enerji alanlarında yapılan AR-GE harcamaları kullanılmıştır. Bu amaçla yapısal kırılmaların dikkate alındığı Perron (1989) ve Zivot ve Andrews (1992) testleri kullanılarak incelenen dönem boyunca değişkenlerin durağanlığı araştırılmıştır. Sonra uzun dönem ilişkisi Gregory ve Hansen (1996) eşbütünleşme testi ile sınanmış ve eşbütünleşme ilişkisine rastlanmıştır. Daha sonra uzun dönemli ilişki için Geliştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ve Kanonik Eşbütünleşik Regresyon (CCR) gibi yapısal değişmelerin kukla değişken olarak modele dâhil edildiği tahmincilerle test edilmiştir. Bulgular, Almanya için uzun dönemde toplam enerji kullanım miktarını en fazla azaltan enerji AR-GE harcaması türünün yenilenebilir enerji

¹ Dr. Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, mnaimglu@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9684-159X>.

için yapılan AR-GE harcamaları olduğunu, en fazla artıran enerji AR-GE harcamaları türünün ise nükleer enerji için yapılan AR-GE harcamaları olduğunu göstermiştir. Almanya'nın 1990 yılına göre 2019 yılında yenilenebilir enerji AR-GE harcamalarını %99 oranında arttırması ve nükleer enerji AR-GE harcamalarını ise %45,46 oranında azaltması elde edilen sonuçları desteklemektedir. Dolayısıyla Almanya için enerji alanında yapılan iyileştirmeler çok önemli fırsatlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Enerji tüketimi, AR-GE harcamaları, Yenilenebilir Enerji, Yenilenemez enerji, Nükleer enerji, Almanya.*

THE IMPACT OF R&D EXPENDITURES IN THE ENERGY FIELD ON ENERGY CONSUMPTION: THE CASE OF GERMANY

Abstract

Compared to 1990, Germany's GDP increased by 54% in 2019; renewable energy R&D expenditures increased by 99% and renewable energy use increased by 84811% (excluding hydro), while total energy consumption decreased by 14% and total energy losses 415%. In other words, Germany increased its use of renewable energy with its high income and managed to reduce its total energy consumption and total energy losses significantly. In the same period, France and Italy, which are partners between the G7 countries and the European Union countries, increased their total energy consumption by 7% and 0.71%. In comparison, Germany achieved a remarkable reduction of 14%. Therefore, the difference of this study from other studies is that the question of how Germany earned more income with less energy in the relevant period is investigated by econometric methods. In doing so, R&D expenditures made in renewable energy, non-renewable energy and nuclear energy were used for Germany from 1990 to 2019. For this purpose, the stability of the variables was investigated during the period examined by using Perron (1989) and Zivot and Andrews (1992) tests in which structural breaks were taken into account. Later, the long-term relationship was tested with the Gregory and Hansen (1996) cointegration test, and a cointegration relationship was found. Then, it was tested with estimators that structural changes such as the Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) and Canonical Cointegrated Regression (CCR) were included in the model as dummy variables for the long-term relationship. The findings show that the energy R&D expenditure for Germany that decreases the total energy use amount the most in the long term is the R&D expenditure for renewable energy. In contrast, the energy R&D expenditure that increases the most is the R&D expenditure for

nuclear energy. Germany's increase in renewable energy R&D expenditures by 99% in 2019 compared to 1990 and decreased nuclear energy R&D expenditures by 45.46% supports the results obtained. Therefore, improvements in energy in Germany offer significant opportunities.

Keywords: *Energy consumption, R&D expenditure, Renewable Energy, Non-Renewable Energy, Nuclear Energy, Germany.*

1. Giriş

Enerji insanlığın tarih boyunca artan bir ihtiyacı olmuştur. Enerji kaynaklarının kıt olması, yakın gelecekte bitecek olması ve çevresel kalitede yaşanan olumsuzluklardan dolayı ekonomiler, tüketicilere herhangi bir refah kaybı yaşatmadan üreticilere ise üretimin miktarında ve kalitesinde herhangi bir düşüş yaşatmadan enerji tüketim miktarının nasıl azaltılacağı ve nasıl tasarruf edilebileceği konusunu sürekli olarak gündemlerinde güncel tutmuşlardır (Özbek ve Naimoğlu, 2021: 314). Yani enerjinin nasıl daha verimli bir şekilde kullanılabilirliği sorusu enerji politika yapımcılarının sürekli gündemini meşgul etmiş ve etmeye devam edecektir. Çünkü ekonomiler için en önemli enerji kaynaklarından birisi enerjinin tasarruflu, verimli ve etkin kullanılmasıdır (Naimoğlu ve Akal, 2021a: 457). Ayrıca 2018 yılı için dünyanın enerji kaynakları arasında fosil yakıt (kömür, petrol ve doğalgaz) payının günümüz teknolojilerine rağmen %81.20 (petrol %32, kömür %27 ve doğalgaz %23) gibi yüksek bir orana sahip olması ve buna alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının ise sadece %4.54 (hidro %2.54, rüzgâr, güneş vd. %2.01) gibi bir paya sahip olmasıdır. Ayrıca bu denli yüksek fosil yakıtlara bağımlılığın etkilerine bakıldığında ise dünyada 1900'lerin başında 2 milyar ton olan CO₂ gaz salınımı gerçekleşirken 2018 yılına gelindiğinde yaklaşık %1600 artış yaşanarak 36.2 milyar tona yükselmiştir (Gürler vd., 2020:30). Ayrıca 1990 yılına göre 2019 yılında dünya sıcaklık değişimi %131.6 oranında artış göstermiştir (FAOSTAT, 2021). Artan sıcaklık değişimleri ise fosil yakıtlara alternatif olabilecek ve yenilenebilir enerji payı içerisinde %56 orana sahip olan hidro kaynağını tehdit etmesi dünyanın yaşanabilir bir dünyanın geleceğini çok ciddi bir şekilde tehdit ettiğinin en somut göstergelerindendir. Bu tehdide Dünya'ya her bir saniyede 2 çocuğun, her sekiz saatte ise 60.000 kişinin dünyaya gelmesi (Gürler, 2020:77) ve günümüz teknolojilerine rağmen petrol, kömür, gaz, biokütle, nükleer, yenilenebilir enerji girdilerinde yaşanan verimliliğin %11 (Gürler vd., 2020:16) gibi oldukça düşük bir orana sahip olması eklenince konunun aciliyeti ve önemi somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Yenilenebilir enerji, enerji verimliliğinin iyileştirilmesi için birçok fırsatlar sunmaktadır. Enerji bağımsızlığı ve enerji verimliliğine pozitif etkisi olan yenilenebilir enerji özellikle gelişmekte olan ülkeler özelinde tüm dünya için büyük bir öneme sahiptir (Ağır vd., 2020a:40). Yenilenebilir enerji payını arttırarak enerji verimliliğinin arttırılmasını sağlayan ülkeler ekonomik faaliyet seviyesini korurken ya da arttırırken, aynı zamanda genel sürdürülebilirliğin artmasını, enerji faturasının düşmesini, fosil yakıt bağımlılığının azalmasını, sera gazı ve sera gazı emisyonlarının azalması gibi birçok amacı gerçekleştirmeye yardımcı olmaktadır. Geleneksel enerji kaynakları ile karşılaştırıldığında yenilenebilir enerji; jeotermal enerji (Fridleifsson, 2001), bio-malzeme enerjisi (Dias vd., 2009), güneş enerjisi (Kabalci, 2013), hidroelektrik enerji (Sipahutar vd., 2013) ve rüzgâr enerjisi (Cheng ve Zhu, 2014) olarak daha çekici görünmektedirler. Çünkü bu tür enerjiler hem yeşil, temiz, sürdürülebilir ve çevre dostu hem de kurulum maliyetleri dışında bir maliyeti olmayan enerjilerdir (Türkmen vd., 2018:130). Dolayısıyla yenilenebilir enerji alanında yapılacak yatırımlar, bu alanda yapılan teknolojik yenilikler ve enerji kaynakları arasında yenilenebilir enerji payının artması Dünya için çok önem arz etmektedir.

Almanya ise enerji konusunda Dünya'ya örnek olabilecek çok önemli adımlar atmıştır. Almanya'nın 1990 yılında enerji kaynakları arasında fosil yakıt payı yaklaşık %87 (kömür %37, petrol %35, doğalgaz %16) iken, yenilenebilir enerji payı %0.43 (hidro %0.43, rüzgâr, güneş vd. %0.005) ve nükleer payı ise %11 olmuştur. 2019 yılına gelindiğinde Almanya'nın enerji kaynakları arasında fosil yakıt payı yaklaşık %10 oranında azalarak %78 (petrol %34, doğalgaz %27, kömür %18) oranında, yenilenebilir enerjinin payı %1263(hidro dâhil) oranında artış göstererek %6 (hidro %0.57, rüzgâr, güneş vd. %5.9) ve nükleer enerjinin payı %43 azalış göstererek %6.5 oranında gerçekleşmiştir. Ayrıca Almanya 1990 yılına göre 2019 yılında enerji verimliliği alanında AR-GE harcamalarını %893 ve yenilenebilir enerji alanında AR-GE harcamalarını %99 oranında arttırırken, fosil yakıt AR-GE harcamalarını %82 ve nükleer enerji konusundaki AR-GE harcamalarını %46 oranında azaltmıştır (IEA, 2021). Dolayısıyla Almanya enerji kaynakları arasında fosil yakıt ve nükleer enerji kullanım ve Ar-Ge harcamalarını azaltırken yüksek artışlarla yerini yenilenebilir enerji kullanımına bırakmıştır.

2. Literatür

Literatürde genel olarak enerji alanındaki teknolojik gelişmelerin, kullanılan enerji kaynağının verimli kullanılarak ya da yenilenebilir enerji gibi güvenli, sürdürülebilir ve çevre dostu alternatif enerji kullanımını arttırarak genel

enerji verimliliğinde ve çevre kalitesinde artma, enerji kullanımında ve CO2 emisyonlarında azalma şeklinde sonuçlanan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak literatürde teknoloji değişkeni seçilirken bazı çalışmalarda farklı temsilciler kullanılmıştır. Griliches Griliches (1998), Zoltan vd. (2002) ve Sohag vd. (2015) çalışmalarında teknolojik gelişmenin göstergesi olarak patent ve patent verilerinin bazı özelliklerini kullanırken, Dai ve Bie (2006) ise ev sahibi ülkede sermaye artışına ve teknoloji transferine sebep olan Doğrudan Yabancı Yatırımları'nın (DYY) bir ülkenin teknoloji ve yenilik düzeyinde önemli bir rol oynadığından, DYY kalitesinin teknoloji değişkeni olarak temsil edilebileceğini ifade etmiştir. Bu çalışmada ise Aflaki vd. (2014) ve Irandoust (2016) tarafından yapılan çalışmalarda olduğu gibi daha yüksek bir Ar-Ge yatırımlarının daha yüksek bir teknolojik yeniliğe neden olacağı düşünülerek teknoloji değişkenini temsil etmek için kullanılmıştır. Ayrıca yapılan AR-GE yatırımlarının toplam verimliliğin artırılmasında bir çark olarak görüldüğü ve daha yüksek AR-GE yatırımlarının daha yüksek üretkenliğe, daha verimli üretime ve daha etkin kaynak kullanımına neden olacağı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla enerji alanında yapılan AR-GE harcamaları beraberinde enerji alanındaki teknolojik gelişmelere neden olacağından daha az enerjiyle daha fazla üretim yapılmasıyla sonuçlanacaktır (Ağır vd., 2020b: 72).

Lantz ve Feng (2006) Kanada için 1970–2000 döneminde teknolojik gelişimin CO2 üzerindeki etkisini Genelleştirilmiş En Küçük Kareler yöntemiyle araştırmışlardır. Bulgular Kanada'da enerji alanında yapılan yatırımların ve bu alandaki gelişmelerin, üretimin kalitesi ve miktarında bir düşüş yaşanmadan daha az enerji kullanılarak genel enerji tüketimini azaltıcı yönde etkilediğini ve bunun sonucunda CO2 üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Dinda (2011) ABD'de 1963-2007 için üretim teknolojisi ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi Panel eşbütünleşme ile incelemiştir. Bulgular CO2 emisyonlarının azaltılması için üretimde inovasyon ve AR-GE harcamaları payının artırılmasının enerji verimliliğinde ve çevre kalitesinde artışa neden olacağını tespit etmişlerdir.

Cho vd. (2013) Avrupa Birliği (AB) ülkeleri için 1995-2006 döneminde yenilenebilir enerji tüketimi, petrol fiyatları, gelir ve yenilenebilir enerji AR-GE harcamaları arasındaki ilişkiyi Panel eşbütünleşme ile araştırmıştır. Bulgular petrol fiyatlarında yaşanan artışın enerji kullanımını ikame yoluyla yenilenebilir enerjiye kayacağını göstermiştir. Ayrıca gelirde yaşanan artışın enerji alanında

AR-GE harcamalarını artırdığı ve bu durumun AB ülkelerinde daha temiz ve sürdürülebilir enerji için yenilenebilir enerji kullanımını artırdığını göstermiştir.

Sahu ve Narayanan (2013) Hindistan'da 2000-2011 için imalat sanayisinde yer alan firmaların fosil yakıt kullanımının karbondioksit (CO₂) emisyonları üzerindeki etkisini Panel EKK yöntemiyle araştırmıştır. Bulgular, fosil yakıt kullanımında yaşanan artışın CO₂ emisyonlarını arttırdığını, AR-GE faaliyetlerine daha fazla kaynak aktarılmasının çevre dostu enerji kaynağı kullanımını artıracığından CO₂ emisyonunun azaltılmasında önemli fırsatlar sunduğunu ortaya koymuştur.

Lee ve Min (2015) Japonya için 2001-2010 döneminde yenilenebilir enerji AR-GE harcamalarının çevre ve firmaların finansal performansı üzerindeki etkisini en küçük kare doğrusal öngörü yöntemiyle incelemiştir. Bulgular, yeşil enerji AR-GE harcamalarında meydana gelen artışın enerji verimsizliğine neden olan fosil yakıt yerine yenilenebilir enerji kullanımını artırdığı ve CO₂ emisyonlarını azalttığını elde etmiştir.

Balsalobre vd. (2015), 28 OECD ülkesi için 1994-2000 döneminde kamu enerji Ar-Ge harcamalarının enerji verimliliği ve sera gazı emisyonları üzerindeki etkisini Panel EKK yöntemiyle araştırmıştır. Bulgular, enerji Ar-Ge harcamalarının hem enerji yoğunluğu hem de sera gazı emisyonları üzerinde azaltıcı bir etkiye sebep olduğunu göstermiştir.

Álvarez-Herránz vd. (2017b), 28 OECD ülkesi için 1990-2014 döneminde enerji yeniliği ve sera gazı emisyonları arasındaki ilişkiyi İki Aşamalı En Küçük Kareler yöntemiyle araştırmıştır. Bulgulara göre, enerji konusunda yapılan her türlü inovasyonun fosil yakıtlara göre sera gazı emisyonlarını azaltıcı bir etkisi vardır.

Álvarez-Herránz vd. (2017a) 17 OECD ülkesi için 1990-2012 döneminde enerji inovasyonu ve hava kirliliği arasındaki ilişkiyi Panel Eşbütünleşme yöntemiyle araştırmışlardır. Bulgular enerji yeniliğine yapılan yatırımların hava kirliliğini azaltarak çevre kalitesine olumlu bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Jin vd. (2017) Çin için enerji teknolojilerindeki gelişmelerin Çin üzerindeki etkilerini Panel eşbütünleşme ile araştırırken yapılan Ar-Ge harcamalarının ve teknolojik yeniliklerin Çin'de genel enerji kullanımını azaltarak ve enerjinin verimli kullanımını artırarak CO₂ emisyonunun azaltılmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Li vd. (2017) Çin’de bulunan 30 şehir için 1997–2014 döneminde yapılan teknolojik faaliyetlerin CO2 emisyonları üzerindeki etkisini Dinamik Mekânsal Regresyon yöntemiyle araştırmışlardır. Bulgular, Çin’ de enerji alanında yapılan teknolojik gelişmelerin etkisiyle aynı çıktıyı daha az enerji kullanılarak elde edilmesi sonucu genel CO2 emisyonları üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu elde etmişlerdir.

Zhou vd.(2017), Çin için 2004-2014 döneminde çevre kalitesinin bozulmasında önemli bir role sahip olan kükürt dioksit (SO2) emisyonları ile teknolojik yeniliği, Uzamsal Durbin Modeli yöntemiyle araştırmışlardır. Bulgular, teknolojik gelişmelerde yaşanan artışın kükürt dioksit (SO2) emisyonları üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu elde etmişlerdir.

Kahouli (2018) Akdeniz ülkeleri için 1990-2016 döneminde toplam Ar-Ge yatırımları ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi Görünürde İlişkisiz Regresyon, Üç Aşamalı En Küçük Kareler ve Genelleştirilmiş Moment Yöntemleri ile araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre toplam Ar-Ge yatırımları ile CO2 emisyonları arasında negatif bir ilişkinin bulunduğu, dolayısıyla enerji konusunda yapılan Ar-Ge harcamalarının yaşanılabilir bir dünyanın inşası için çok önemli çözüm yollarından biri olduğu görülmüştür

Fernández vd. (2018) toplam Ar-Ge harcamalarının CO2 emisyonu üzerindeki etkisini 1994–2013 döneminde Avrupa Birliği (AB), ABD ve Çin ülkeleri için Sıradan En Küçük Kareler Yöntemiyle araştırmıştır. Ampirik bulgular toplam Ar-Ge harcamalarının AB ve ABD CO2 emisyonlarını azaltıcı, Çin’de ise arttırıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla elde edilen bulgular, CO2 emisyonlarının azaltılmasında teknolojik gelişmelerin ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilişkili olduğunu göstermiştir.

Mensah vd. (2018) 28 OECD ülkesi için 1990–2014 döneminde enerji alanında yapılan yeniliklerin CO2 üzerindeki etkisini Tamamen Değiştirilmiş Doğrusal Regresyon (FMOLS) yöntemiyle araştırmışlardır. Bulgular, enerji alanında yapılan yeniliklerin daha az enerji kullanımına yani enerjinin verimli kullanımına yol açtığından CO2 üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Naimoğlu (2021) Almanya için 1990-2019 döneminde yenilenebilir enerji tüketimi ve enerji kayıplarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Fourier ADL yöntemiyle araştırmıştır. Bulgular, kısa ve uzun dönem de Almanya için yenilenebilir enerji kullanımında yaşanan artışın ekonomik büyümeyi artırdığı

enerji kayıplarında yaşanan artışın ise ekonomik büyümeyi azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Saito (2010), dünyada nükleer enerji kullanan ülkeler için fosil yakıtların yakın gelecekte tükenerek olmasına alternatif olarak nükleer enerjiyi araştırmıştır. Bulgular, dünya için yılda 10 milyar tondan fazla petrol eşdeğeri enerji tüketilmekte ve %80'inden fazlası kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtlardan sağlanmaktadır. Bu yüzden nükleer enerji, enerji güvenliği ve küresel ısınma sorunlarını çözmek için önemli bir rol oynayabilmektedir. Ayrıca Nükleer enerji kullanımı, yalnızca elektrik üretiminde de değil, çelik yapımı, kimya endüstrisi gibi çeşitli endüstrilerde ve yüksek sıcaklıktaki gazla soğutulan reaktör (HTGR)'lerin geliştirilmesiyle hidrojen üretimi ile birlikte kesinlikle genişleyecektir. Yeni teknoloji ürünü olan HTGR reaktör çıkışında yaklaşık 1000 °C helyum gazı üretebilen yüksek sıcaklıkta gazla soğutulan bir reaktör üretildiğinden bahsetmektedir. Eğer bu kadar yüksek sıcaklıkta gaz elde edilebilirse, nükleer enerji kullanım alanları, yalnızca elektrik üretiminde değil, aynı zamanda hidrojen üretiminde, demir cevherinin deoksidize edilmesiyle doğrudan çelik üretimi, çeşitli kimya endüstrilerinde işlem ısısı vb. gibi yüksek enerji gerektiren alanlarda da kullanılabilceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bu alanda yapılacak olan teknolojik harcamalar fosil yakıttan daha az enerji kullanımına, daha az CO2 emisyonu salınımına ve daha yüksek enerji gerektiren alanlara uygun bir alternatif olacağını belirtmiştir.

3. Veri Seti, Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Bu bölümde, Almanya için enerjinin verimli kullanılmasının önemli bir göstergesi olan enerji kullanımı (ET) ile yenilenebilir enerji AR-GE harcamaları (YEN), fosil yakıt AR-GE harcamaları (FOS) ve nükleer enerji AR-GE harcamaları (NKLR) arasındaki ilişki ekonometrik yöntemlerle test edilmektedir.

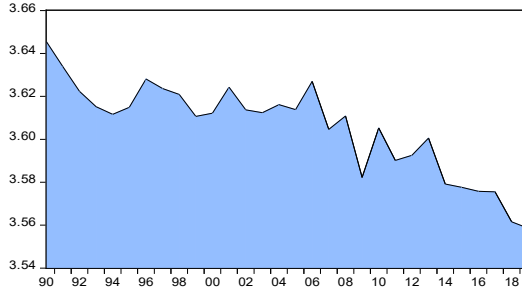
$$ET_t = f(YEN_t, FOS_t, NKLR_t)$$

Şeklindeki denklem için araştırılacaktır.

3.1. Veri Seti, Tanımlayıcı İstatistikler ve Çoklu Doğrusal Bağlantının Araştırılması

Çalışmada kullanılan bağımlı değişken toplam enerji tüketiminin logaritmasıdır. Grafik 1, Almanya'nın 1990-2019 döneminde enerji tüketim eğilimini göstermektedir. Almanya'nın enerji tüketim grafiği genel olarak azalış eğilimi gösterse de hassas ve büyük dalgalanmalara sahip olması enerji tüketimini etkileyebilecek faktörlere karşı ne kadar çok duyarlı olduğunu göstermektedir.

Grafik 1: Enerji Tüketim Grafiği 1990-2018 (ktoe)

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), www.iea.org

Almanya'nın 1990-2019 dönemi için enerji kullanımını nasıl azalttığının sınıandığı bu çalışmada, modelde yer alan değişkenlerin logaritmaları kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin açıklaması, kaynağı ve hangi dönemleri kapsadığı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımı ve Kaynakları

Değişken	Tanım	Kaynak	Dönem
ET	Log (kişi başı petrol kilo eşdeğer yağ)	IEA	1990-2019
YEN	Log (ABD doları cinsinden teknoloji grubu başına yenilenebilir enerji için AR-GE bütçesi)	IEA	1990-2019
FOS	Log (ABD doları cinsinden teknoloji grubu başına yenilenemez(fosil) enerji için AR-GE bütçesi)	IEA	1990-2019
NKLR	Log (ABD doları cinsinden teknoloji grubu başına nükleer enerji için AR-GE bütçesi)	IEA	1990-2019

Çalışmada kullanılan değişkenler tanılandıktan sonra bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri değerler hesaplanmış ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	ET	YEN	FOS	NKLR
Ortalama	3.605	2.293	1.454	2.452
Medyan	3.612	2.242	1.567	2.468
Maksimum	3.646	2.613	2.170	2.739
Minimum	3.559	1.968	0.301	2.149
Std. Sap.	0.022	0.203	0.432	0.117
Çarpıklık	-0.553	0.273	-1.202	0.258
Basıklık	2.557	1.552	4.477	4.411
Gözlem	30	30	30	30

Değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin yönü ve derecesi hakkında bilgi edinmek için basit korelasyon katsayılar hesaplanmış ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Spearman Korelasyon Katsayıları

	ET	YEN	FOS	NKLR
ET	1			
YEN	-0.740 0.000	1		
FOS	-0.257 0.170	0.528 0.003	1	
NKLR	0.023 0.904	0.461 0.010	0.554 0.002	1

Not: gözlem sayısı 30 olup korelasyon katsayılarının altındaki değerler olasılık değerleridir

Korelasyon katsayısı -1 ile 1 arasında değişmekte ve değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin derecesini göstermektedir. Ayrıca korelasyon katsayısının mutlak değer olarak 1'e yakın olması güçlü bir ilişkiyi gösterirken 0'a yakın olması ise zayıf bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçların güvenilirliği için bağımsız değişkenler arasında tam ilişki bulunmaması için çoklu doğrusal bağlantı varsayımı test edilmelidir. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının mutlak değer olarak 0.90 ve üzerinde olması çoklu doğrusal bağlantı probleminin varlığı konusunda şüphelendirmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2001). Tablo 3 incelendiğinde yenilenebilir enerji AR-GE harcamaları (YEN) ve fosil yakıt AR-GE harcamaları (FOS) enerji tüketimi (ET) ile negatif bir ilişkiye sahip iken nükleer enerji AR-GE harcamaları (NKLR) ise enerji tüketimi (ET) ile pozitif bir ilişkiye sahiptir. Ancak yenilenebilir enerji AR-GE harcamaları (YEN) hariç diğer değişkenler istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler arasında en yüksek korelasyon katsayısı mutlak değer olarak 0.74 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca çoklu doğrusal bağlantı probleminin bulunmadığını belirleyebilmek için bir diğer ölçüt ise Varyans Şişirme Faktör (VIF) değerlerinin 10 değerinden küçük olması gerektirir (Abbas, 2020:8).

Değişkenlere ait VIF değerleri hesaplanmış ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Varyans Şişirme Faktör (VIF) Değerleri

	Varyans Katsayısı	Merkezi VIF Değeri
YEN	0.000181	1.469966
FOS	4.57E-05	1.670384
NKLR	0.000573	1.531202
C	0.002934	NA

Tablo 4 incelendiğinde açıklayıcı değişkenlere ait VIF değerleri 1.46 ile 1.67 arasında değişmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığı söylenebilir. Elde edilen bulgular korelasyon analiz sonuçlarıyla uyumludur.

3.2. Çalışmanın Analiz Yöntemi

Ekonomi politikalarında ortaya çıkan değişmeler, krizler, savaşlar vb. sebepler yapısal kırılmaların başlıca örnekleridir (Koçak ve Özbek, 2020: 27). Dolayısıyla iktisadi analizlerde kullanılacak değişkenler için birim kök süreç incelemesi yapılırken, adı geçen nedenlerden dolayı ortaya çıkabilecek yapısal kırılmaları dikkate alan tekniklerin kullanılması ilgili analizlerin geçerliliğini ve doğruluğunu güçlendirecektir (Ceylan ve Karaağaç, 2019:227; Özbek, 2020:160). Çalışmanın bu kısmında, yapısal kırılmalara izin veren Perron (1989) ile Zivot ve Andrews (1992) durağanlık testleri kullanılacaktır. Sonra uzun dönem ilişkisi için Gregory ve Hansen eşbütünleşme testi yapılacaktır. Daha sonra ise kısa-uzun dönemli ilişki için Geliştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ve Kanonik Eşbütünleşik Regresyon (CCR) gibi yapısal değişmelerin kukla değişken olarak modele dâhil edildiği tahminciler kullanılacaktır.

3.2.1. Perron (1989) Birim Kök Testi

Perron (1989)'un literatüre kazandırdığı durağanlık testi için 1929 tarihinde meydana gelen *Büyük Buhran* ve 1973 yılında meydana gelen *Petrol Krizi* olaylarının yapısal değişime neden olacağını belirterek temel hipotez atında

$$y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \delta_1 D(TB)_t + e_t$$

(Model A)

$$y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \delta_2 DU_t + e_t$$

(Model B)

$$y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \delta_1 D(TB)_t + \delta_2 DU_t + e_t$$

(Model C)

Şeklindeki A, B ve C modellerini ele almıştır (Perron, 1989:1364). Burada A modeli düzeyde değişimli yapısal kırılmanın meydana geldiği birim kök

sürecini gösterirken, Model B eğim parametresinde, Model C ise hem düzeyde hem de eğimde meydana gelen yapısal kırılmanın yer aldığı süreci ifade etmektedir. Bunun yanında A Modeli için temel hipotez düzeyde meydana gelen şokla birim köklü olması iken Model B’de eğimde, Model C’de ise hem eğim hem de düzeyde meydana gelen bir yapısal kırılmadan dolayı durağan olmadığını ifade etmektedir. Burada $D(TB)_t$ ve DU_t sırasıyla düzeyde ve eğimde sahip olunan şokların dikkate alındığı birer kukla değişkendir.

Değişkenlere ait yapısal kırılmalı Perron birim kök test sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Perron birim kök test sonuçları

Değişken	Model A			Model C		
	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi
ET	-2.802	1	2014	-5.004	1	2009
YEN	-4.436	1	2008	-3.888	1	2008
FOS	-4.142	1	1995	-4.654	1	1998
NKLR	-4.462	1	2008	-3.764	1	1998

Not: Perron (1989) ’dan elde edilen Model A için Kritik Değerler %1=-5.92, %5=-5.23, %10=-4.92, Model C için kritik değerler %1=-6.32, %5=-5.59, %10=-5.29 şeklindedir

Tablo 3 incelendiğinde düzeyde meydana gelen değişimin yer aldığı Model A’nın yanında hem düzey hem de eğimde meydana gelen değişimin yer aldığı Model C için durağanlık test sonuçlarına yer verilmiştir. Her iki model için de tüm değişkenlerin istatistik değerleri mutlak değer itibariyle kritik değerlerden küçük olduğu için tüm seriler düzeyde birim köklüdür.

3.2.2. Zivot ve Andrews (1992) Birim Kök Testi

Perron (1989) durağanlık testinde yapısal kırılmaları dışsal olarak belirlerken, Zivot ve Andrews (1992) ise içsel olarak modele dâhil etmiştir. Zivot ve Andrews (1992) geliştirdikleri birim kök testinde yapısal kırılma tarihini içsel olarak belirleyip

$$y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DT(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t$$

(Model A)

$$y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t$$

(Model B)

$$\sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t$$

(Model C)

Şeklindeki üç modeli incelemişlerdir (Zivot ve Andrews, 1992: 254). A Modeli sabitte, B Modeli trendde, C Modeli ise hem sabit de hem de trendde meydana gelen yapısal kırılmanın bulunduğu süreci ifade etmektedir. Ayrıca A Modeli için Ho hipotezi sabitte meydana gelen bir değişimle birim köklü olması iken, B Modeli de trendde, C Modeli ise sabit ve trendde meydana gelen bir şoktan dolayı durağan olmadığını ifade etmektedir. Burada DT ve DU sırasıyla sabit terim ve trendde yapısal kırılmanın dikkate alındığı birer kukla değişkendir. Δy_{t-i} ise hata terimlerinde meydana gelebilecek otokorelasyonu ortadan kaldırmak için oluşturulup modele eklenmiştir.

Değişkenlere ait yapısal kırılmalı Zivot ve Andrews (1992) birim kök test sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Zivot ve Andrews birim kök test sonuçları

Değişken	Model A			Model C		
	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi
ET	-2.991	1	2014	-4.612	1	2009
YEN	-4.005	1	2008	-3.301	1	2008
FOS	-4.143	1	1995	-4.656	1	1998
NKLR	-4.313	1	2008	-3.583	1	1999

Not: Zivot ve Andrews (1992)'den alınan kritik değerler A modeli için %1=-5.34, %5=-4.93, %10=-4.58, B modeli için ise %1=-5.57, %5=-5.08, %10=-4.82 şeklindedir.

Tablo 3 incelendiğinde sabitte olan değişimin yer aldığı A modelinin yanında sabit ve trendde meydana gelen değişimin içerildiği C modeli için hesaplanan birim kök test sonuçlarına yer verilmiştir. Her iki model sonuçlarına göre de tüm değişkenlerin istatistik değerleri mutlak değer itibariyle kritik değerlerden küçük olduğu için tüm seriler düzey değerlerinde durağan değildir.

3.2.3. Gregory-Hansen (1996) Eşbütünleşme Testi

Gregory ve Hansen literatüre kazandırdıkları bu testle yapısal kırılmaya izin vermiş ve bu kırılmayı içsel olarak belirlemişlerdir. Yapısal durağanlık testlerine benzer olarak Gregory-Hansen (1996) eşbütünleşme testinde de

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{tr} + a^T y_{2t} + \varepsilon_t$$

(Model A)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{tr} + \beta t + a^T y_{2t} + \varepsilon_t$$

(Model B)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{tr} + a_1^T y_{2t} + a_2^T y_{2t} \varphi_{tr} + \varepsilon_t$$

(Model C)

Şeklinde üç farklı model, modelde kullanılacak değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini araştırmak için kullanılmıştır. Burada μ_1 ve μ_2 sabitte kırılma, a_1 kırılma meydana gelmeden önceki eğim katsayısı, a_2 ise kırılma meydana geldikten sonraki eğim katsayısında meydana gelen değişimdir (Gregory and Hansen, 1996:103). Gregory-Hansen (1996) eşbütünleşme testi için kullanılan Philips test istatistik denklemleri

$$Z_a^* = \inf_{\tau \in T} Z_a(\tau)$$

$$Z_t^* = \inf_{\tau \in T} Z_t(\tau)$$

$$ADF^* = \inf_{\tau \in T} ADF(\tau)$$

Şeklinde (Gregory and Hansen, 1996:106). Bu testler de elde edilen Z_a^* , Z_t^* ve ADF^* test istatistikleri Gregory-Hansen (1996)'un kendi çalışmasında elde ettiği kritik değerler ile kıyaslanır. Daha sonra H_0 : eşbütünleşme ilişkisi yoktur şeklindeki hipotez test edilir (Tıraşoğlu ve Yıldırım, 2012:115).

Modelde eşbütünleşme ilişkisi Gregory-Hansen (1996) eşbütünleşme testi ile sınanmış ve sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Gregory-Hansen (1996) Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Test İstatistiği	Lag	Kırılma Tarihi	Kritik Değerler
ADF	-7.405***	0	2009	1%=-6.51, %5=-6.00, %10=-5.75
Zt	-7.614***	-	2009	
Za	-38.720	-	2009	1%=-80.15, %5=-68.94, %10=-63.42

Not: *(%10), **(%5), ***(%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Tablo 4 incelendiğinde ADF ve Zt test istatistiklerinin %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değerlerden büyük olduğunu ve Almanya'da enerji kullanımı (ET) ile yenilenebilir enerji konusunda yapılan AR-GE harcamaları (YEN), fosil yakıt konusunda yapılan AR-GE harcamaları ve nükleer enerji konusunda yapılan AR-GE harcamaları (NKLR) arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir.

3.2.4. Uzun Dönem Katsayı Tahmini

Almanya için enerji kullanımı ile AR-GE harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden uzun dönem katsayı tahmini yapılacaktır. Bunun için sahip olunabilecek şokların kukla değişken olarak modelde bulunduğu Philips ve Hansen (1990) tarafından literatüre kazandırılan Düzenlenmiş/Geliştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ile

Park (1992) tarafından literatüre kazandırılan Kanonik Eşbütünleşik Regresyon (CCR) tahmincileri kullanılarak uzun-kısa dönem katsayı tahmini yapılacaktır. FMOLS tahmincisi açıklayıcı değişkenler ile kalıntılar arasındaki ilişki ve içsellik sorunu nedeniyle meydana gelebilecek sapmaların giderilmesi için önemli bir tahmincidir (Nazlıoğlu, 2010:99). CCR tahmincisi ise uzun dönemde meydana gelebilecek korelasyondan kaynaklı içsellik problemini asimptotik olarak yok etmektedir (Mehmood vd. 2014:9).

Enerji kullanımı ve yenilenebilir enerji AR-GE harcamaları arasındaki ilişkiye yönelik uzun dönem katsayı tahmini için kullanılan FMOLS ve CCR tahmincilerinin sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: FMOLS ve CCR Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken	FMOLS				CCR			
	YEN	FOS	NKLR	C	YEN	FOS	NKLR	C
ET	-	-	0.062**	3.521**	-	-	0.062**	3.525**
	0.023***	0.002*	*	*	0.025**	0.003*	*	*
	0.007	0.001	0.005	0.012	0.009	0.001	0.005	0.015

Not: *(%10), **(%5), ***(%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Tablo 5’te FMOLS ve CCR tahmincileri için katsayıların büyüklüğü ve işareti birbirine benzer sonuçlar göstermiştir. Almanya için yenilenebilir enerji konusunda yapılan AR-GE harcamaları (YEN) ile fosil yakıt konusunda yapılan AR-GE harcamaları enerji tüketimini azaltırken, nükleer enerji konusunda yapılan AR-GE harcamaları (NKLR) ise enerji tüketimini artırmaktadır. Katsayı olarak bakıldığında yenilenebilir enerji konusunda yapılan AR-GE harcamalarında (YEN) ve fosil yakıt konusunda yapılan AR-GE harcamalarında (FOS) meydana gelen %1’ lik bir artış enerji tüketimini sırasıyla %0.023 ve %0.002 oranında azaltırken, nükleer enerji konusunda yapılan AR-GE harcamalarında (NKLR) meydana gelen %1’ lik bir artış enerji tüketimini %0.062 oranında artırmaktadır. Dolayısıyla yenilenebilir enerji alanında yatırım ve teknolojik gelişmelerin artırılması enerjinin verimli kullanımını artırarak genel enerji tüketiminin kullanımını azaltmaktadır (Naimoğlu ve Akal, 2021b:3).

Model de kısa dönem katsayı tahmini için FMOLS ve CCR tahmin sonuçları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: FMOLS ve CCR Kısa Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken	FMOLS				CCR			
	ECT _{t-1}	ΔYEN	ΔFOS	ΔNKLR	ECT _{t-1}	ΔYEN	ΔFOS	ΔNKLR
ΔET	-0.830***	-0.021	-0.003	0.016	-0.820**	-0.033	-0.002	0.023
	0.275	0.017	0.006	0.018	0.338	0.027	0.007	0.031

*Not: *(%10), **(%5), ***(%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.*

Hatalar arasındaki uzun dönem ilişkiyi ifade eden hata düzeltme katsayısı (ECT) teorik beklentiye uygun olarak bulunmuş, negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla bu durum enerji kullanımı ile AR-Ge yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır. Hata düzeltme terimi (ECT) düzeltme oranını belirtir ve değişkenlerin uzun dönemde dengeye ne kadar hızlı döndüğünü gösterir. Böylece ECT teriminin katsayısı FMOLS (-0.830) ve CCR (-0.820) modellerine göre, t-1 dönemindeki bir varyantın sırasıyla yaklaşık % 0.83 ve %0.82'nin t döneminde (bir dönem veya yıl içerisinde) düzeltileceğini gösterir.

Sonuç

Almanya'nın 1990 yılına göre 2019 yılında toplam enerji tüketimi %14, fosil yakıt konusunda yapılan AR-GE harcamaları (FOS) %82, nükleer enerji konusunda yapılan AR-GE harcamaları (NKLR) %45, fosil yakıt tüketimi %23 ve nükleer enerji kullanımı %51 oranında azalış göstermiştir. Ayrıca nüfusu %5, GSYİH'sı %53, yenilenebilir enerji konusundaki yapılan AR-GE harcamaları (YEN) %99 ve yenilenebilir enerji kullanımı %1068 oranında artmıştır (IEA, 2021). Dolayısıyla Almanya ilgili dönemde fosil yakıt kullanımını yavaş yavaş azaltırken, bu alandaki AR-GE harcamalarını ise ciddi oranda azaltmıştır. Nükleer kullanımını fosil yakıtla göre daha hızlı terk eden Almanya bu alandaki AR-GE harcamalarını ise fosil yakıtla göre biraz daha yavaş terk etmiştir. Ancak yenilenebilir enerji konusundaki AR-GE harcamalarını artırırken, yenilenebilir enerji kullanımını ise yüksek derecede arttırmıştır. Dolayısıyla çevre dostu yenilenebilir enerji tüm dünya genelinde ve Almanya özelinde çok önemli fırsatlar sunarken, fosil yakıt ve nükleer kullanımı çevre kalitesinin bozulmasına, enerjinin verimsiz kullanılmasına ve insan sağlığının olumsuz etkilemesinin yanında birçok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir.

Fosil yakıtın yakın gelecekte tükenerek olması ve dünyanın hala yüksek oranda fosil yakıtlara bağımlı olması yaşanılabilir bir dünyanın geleceğini çok hızlı bir şekilde tehdit etmektedir. Nükleer enerji kullanımı fosil yakıtlara nazaran

daha az sera gazı salınımı gerçekleştirirse de yaşanılabilir bir dünya için en tehlikeli kirlilik nükleer kirliliktir. Nükleer santrallerde veya nükleer maddelerin taşınması sırasında meydana gelebilecek sızıntı ve kazalar da ortaya çıkan radyoaktif atıklar geri dönüşü olmayan yıkıcı sonuçlara neden olabilir. Bu yüzden yaşanılabilir bir dünya için ihtiyaç duyulan enerjinin yenilenebilir enerji olduğu ve kullanılan enerjinin ise daha verimli bir şekilde kullanılması çok önem arz etmektedir.

Kaynaklar

ABBAS, S. K., & LAN, H. (2020), *Commodity Price Pass-Through and Inflation Regimes*, Energy Economics, 92 (2020),1-11.

AFLAKİ, S., BASHER, S. A., & MASİNİ, A. (2014), *Does economic growth matter? Technology-push, demand-pull and endogenous drivers of innovation in the renewable energy industry*, HEC Paris Research Paper No. MOSI-2015-1070.

AĞIR, H., ÖZBEK, S., & TÜRKMEN, S. (2020a), *Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri: Ampirik Bir Tahmin*, Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(4), 39-48.

AĞIR, H., ÖZBEK, S., & TÜRKMEN, S. (2020b), *Finansal kuznets eğrisi yaklaşımı çerçevesinde finansallaşma ve gelir eşitsizliği ilişkisi: E7 ülkeleri üzerine ekonometrik bir tahmin*. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 15(2), 71-84.

ÁLVAREZ-HERRÁNIZ, A., BALSALOBRE-LORENTE, D., SHAHBAZ, M., & CANTOS, J. M. (2017a), *Energy innovation and renewable energy consumption in the correction of air pollution levels*, Energy Policy 105:386–397.

ÁLVAREZ-HERRÁNIZ, A., BALSALOBRE, D., CANTOS, J. M., & SHAHBAZ, M. (2017b), *Energy innovations-GHG emissions nexus: fresh empirical evidence from OECD countries*, Energy Policy 101:90–100.

BALSALOBRE, D., ÁLVAREZ, A., & CANTOS, J. M. (2015), *Public budgets for energy RD&D and the effects on energy intensity and pollution levels*, Environmental Science and Pollution Research, 22(7), 4881-4892.

CEYLAN, R., & KARAAĞAÇ, G. E. (2019), *Türkiye’de Sürekli Gelir Hipotezinin Test Edilmesi: Doğrusal Olmayan Birim Kök Testlerinden Kanıtlar*, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 219-237.

CHENG, M., ZHU, Y. (2014), *The State of The Art of Wind Energy Conversion Systems and Technologies: A Review*, Energy Conversion and Management, 88 (2014), 332-347.

CHO, C.H., YANG, L. J., CHU, Y. P. & YANG, H. Y. (2013), *Renewable energy and renewable R&D in EU countries: A cointegration analysis*, Asian Journal of Natural & Applied Sciences, 2:1, 10-16.

DAI, Q., & BIE, Z. (2006), *FDI, Accumulation of Human Capital and Economic Growth*, Econ. Res. J., 4, 15–27

DIAS, M. O., ENSINAS, A. V., NEBRA, S. A., MACIEL FILHO, R., ROSSELL, C. E., MACIEL, M. R. W. (2009), *Production of Bioethanol and Other Bio-Based Materials From Sugarcane Bagasse: Integration to Conventional Bioethanol Production Process*, Chemical Engineering Research and Design, 87 (9), 1206-1216.

DINDA, S. (2011), *Carbon emission and production technology: Evidence from the US*, MPRA, 31935.

FERNÁNDEZ, FY., LÓPEZ, FMA., BLANCO, OB. (2018), *Innovation for sustainability: the impact of R&D spending on CO₂ emissions*, J Clean Prod 172:3459–3467.

FRIDLEIFSSON, I. B. (2001), *Geothermal Energy for The Benefit of The People*, Renewable and Sustainable Energy Reviews, 5 (3), 299-312.

GREGORY, A. W., & HANSEN, B. E. (1996), *Residual-Based Tests for Cointegration in Models With Regime Shifts*, Journal of Econometrics, Vol. 70, pp. 99-126.

GRILICHES, Z. (1998), *Patent statistics as economic indicators: a survey. In R&D and productivity: the econometric evidence*, University of Chicago Press, 287-343.

GÜRLER, A. Z., BUDAK, D. B., AYYILDIZ, B. & KAPLAN, U. E. (2020), *Enerji Ekonomisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

IEA(INTERNATIONAL ENERGY AGENCY), (2015), *Energy efficiency market report, Paris: International Energy Agency, issues*, Energy policy, 24(5), 377-390.

IRANDOUST, M. (2016), *The renewable energy-growth nexus with carbon emissions and technological innovation: Evidence from the Nordic countries*, Ecological Indicators, 69, 118-125.

JIN, L., DUAN, K., SHI, C., & JU, X. (2017), *The impact of technological progress in the energy sector on carbon emissions: an empirical analysis from China*, Int J Environ Res Public Health 14:1–14.

KABALCİ, E. (2013), *Design and Analysis of A Hybrid Renewable Energy Plant with Solar and Wind Power*, Energy Conversion and Management, 72 (2013), 51-59.

KAHOULI, B. (2018), *The causality link between energy electricity consumption, CO₂ emissions, R&D stocks and economic growth in Mediterranean countries (MCs)*, Energy 145:388–399.

KOÇAK, İ., & ÖZBEK, S. (2020), *Satın alma gücü paritesinin geçerliliği: durağanlık ve birim kök testlerinden yeni kanıtlar*. Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 4(1), 22-31.

LANTZ, V., & FENG, Q. (2006), *Assessing income, population, and technology impacts on CO₂ emissions in Canada: where's the EKC?*, Ecol Econ 57:229–238.

LEE, K. H., & MIN, B. (2015), *Green R&D for eco-innovation and its impact on carbon emissions and firm performance*, Journal of Cleaner Production, 108, 534-542.

LI, W., WANG, W., WANG, Y., & QİN, Y. (2017), *Industrial structure, technological progress and CO₂ emissions in China: analysis based on the STIRPAT framework*, Nat Hazards 88:1545–1564.

MEHMOOD, B., FELICEO, A., & SHAHİD, A. (2014), *What Causes What? Aviation Demand and Economic Growth in Romania: Cointegration Estimation and Causality Analysis*, Romanian Economic and Business Review, s.9, pp. 21-34.

MENSAH, CN., LONG, X., BOAMAH, KB., BEDIAKO, IA., DAUDA, L., & SALMAN, M. (2018), *The effect of innovation on CO₂ emissions of OCED countries from 1990 to 2014*, Environ Sci Pollut Res 25:29678–29698.

NAİMOĞLU, M. (2021), *Fourier Yaklaşımıyla Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Enerji Kayıplarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Almanya Örneği*, Journal of Economics and Research, 2(1), 59-68.

NAİMOĞLU, M. & AKAL, M. (2021a), *Yükselen Ekonomilerde Enerji Etkinliğini Talep Yanlı Etkileyen Faktörler*, Sosyoekonomi, 29(49), 455-481.

NAİMOĞLU, M. & AKAL, M. (2021b), *Enerji Verimliliği Üzerine Arz Ve Talep Yönlü Genel Bir Bakış*. Verimlilik Dergisi, (3), 3-20.

NAZLIOĞLU, Ş. (2010), *Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.

ÖZBEK, S. (2020), *Türkiye’de Reel Döviz Kuru Durağan Mı? Geleneksel ve Yapısal Kırılmalı Durağanlık Testlerinden Kanıtlar*, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(7), 155-164.

ÖZBEK, S., & NAİMOĞLU, M. (2021), *Enerji verimliliğinin dinamikleri: var analizi ile Türkiye üzerine ampirik bir tahmin*. 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 314-326.

PARK, J.Y. (1992), *Canonical Cointegrating Regressions*, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, S.60(1), ss.119-143.

PERRON, P. (1989), *The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis*, *Econometrica*, vol. 57, no. 6, pp.1361-1401.

PHİLLİPS, P., & HANSEN, B. (1990), *Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes*, *Review of Economic Studies*, 57, 99-125.

SAHU, S. K., & NARAYANAN, K. (2013), *Carbon dioxide emissions from Indian manufacturing industries: Role of energy and technology intensity*, *Madras School of Economics*, 82.

SAİTO, S., (2010), *Role of nuclear energy to a future society of shortage of energy resources and global warming*, *Journal of Nuclear Materials*, 398(1-3), 1-9.

SİPAHUTAR, R., BERNAS, S. M., & İMANUDDİN, M. S. (2013), *Renewable Energy and Hydropower Utilization Tendency Worldwide*, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 17 (2013), 213-215.

SOHAG, K., BEGUM, R. A., ABDULLAH, S. M. S., & JAAFAR, M. (2015), *Dynamics of energy use, technological innovation, economic growth and trade openness in Malaysia*, *Energy*, 90, 1497-1507.

TİRAŞOĞLU, M., & BURCU, Y. (2012), *Yapısal Kırılma Durumunda Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, S. 2, s.111-117.

TÜRKMEN, S., ÖZBEK, S., & KARAKUŞ, M. (2018), *Türkiye’de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2), 129-142.

ZHOU, Z., YE, X., & GE, X. (2017), *The impacts of technical progress on sulfur dioxide Kuznets curve in China: a spatial panel data approach*. *Sustain*, 9.

ZIVOT, E., & ANDREWS, D. (1992), *Further Evidence On The Great Crash, The OilPrice Shock, and The Unit Root Hypothesis*, *Journal of Business & Economic Statistics*, vol. 10, no. 3, pp.251-270.

ZOLTAN J. A., ANSELİN, L., & VARGA, A. (2002), *Patents and innovation counts as measures of regional production of new knowledge*, *Research policy*, 31(7), 1069-1085.

HATÂYÎ DÎVÂNÎ'NİN DİL ÖZELLİKLERİ

İdris ÇETİN¹

Geliş: 23.04.2021 / Kabul: 03.06.2021
DOI: 10.29029/busbed.926781

Öz

Şah İsmail XVI. yüzyılda yaşamış Azerbaycan sahasının önemli şairlerindedir. Aynı zamanda Safevî devletinin şahı ve Safevî tarikatının şeyhidir. Şiirlerinde Hatâyî mahlasını kullanmıştır. Eserlerini Türkçe yazmıştır. Az sayıda Farsça şiiri vardır. Şah İsmail'in Deh-nâme Nasihat-nâme ve Dîvân olmak üzere üç eseri vardır. Dîvân'ının tenkitli metni geniş bir inceleme ve İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Şevket Rado Yazmaları, nr. 51 nüshasının tıpkıbasımıyla birlikte Muhsin Macit tarafından yayınlanmıştır: Hatâyî Dîvânı, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yay., İstanbul 2017. Çalışmamızda bu yayını esas aldık. Bu çalışmada Hatâyî Dîvânı'nın dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Hatâyî Dîvânı'nda Azerbaycan Türkçesi özellikleri hâkimdir. Eserde zamir n'sinin düşmesi, belirtme hâli eki /+nI/, yönelme hâli eki /+ga/, ayrılma hâli eki /+dIn/ ile bol-fiili gibi az sayıda Çağatay Türkçesi özelliği de bulunur.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmail Hatâyî, Azerbaycan Türkçesi, Çağatay Türkçesi, dil özellikleri, Türk dili

LANGUAGE FEATURES OF KHATAYI'S DIWAN

Abstract

Shah Ismail who lived in the 16th century is one of the important poets of Azerbaijan. He is also the shah of the Safavid state and the sheikh of the Safavid tariqat. He used the pseudonym Khatayi in his poems. He wrote his works in Turkish. He has a few Persian poems. §There are three works of Shah Ismail, which are Dah-nama Nasihat-nama and Diwan. The critical text of his Diwan with a comprehensive review and together with the facsimile of Istanbul Research

¹ Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, cetin_idris@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3975-5801>.

Institute Şevket Rado Manuscripts nr. 51 copy, has been published by Muhsin Macit: Divan-i Khatayi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Publications, Istanbul 2017. This study is based on this publication. In this study, the language features of the Khatayi's Diwan are emphasized. The features of Azerbaijani Turkish are dominant in the Khatayi's Diwan. In the Khatayi's Diwan, there are also a few Chagatay Turkish features such as the unmarked pronominal n, the accusative case marked by /+nI/, the dative case marked by /+ga/, the ablative case marked by /+dIn/ and the verb bol-.

Keywords: *Shah Ismail Khatayi, Azerbaijani Turkish, Chagatay Turkish, language features, Turkish language*

Giriş

Şah İsmail Hatâyî 25 Recep 892/17 Temmuz 1487 tarihinde Erdebil'de doğmuştur. Babası Safevî tarikatının şeyhi Haydar, annesi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızı Âlemşah Halime Begüm'dür. Şah İsmail henüz bir yaşındayken babası Şeyh Haydar, Şirvanşahlar'la giriştiği mücadelede Şirvahşah hükümdarı Ferruh Yesar tarafından öldürülür (1488).

Şah İsmail önce babasını öldüren Şirvan hükümdarı Ferruh Yesar'ı ortadan kaldırır, sonra Akkoyunlu Elvend'i yenerek Tebriz'i ele geçirir. (1501). Doğuda Özbeklerle giriştiği mücadelede galip gelerek Şeybanî Han'ı öldüren (1509) Şah İsmail, batıda Osmanlılara karşı mücadelesinde Çaldıran savaşında Yavuz Sultan Selim'e yenilir. (1514). Çaldıran yenilgisinden sonra ölümüne kadar sakin bir hayat sürer. Devlet işlerini genellikle emirlerine bırakıp kendisi av ve eğlence ile meşgul olur. (Gündüz, 2010: 255) Şah İsmail otuz sekiz yaşındayken Tebriz'de iç kanamadan ölür (19 Recep 930/23 Mayıs 1524).

Şiirlerinde Hatâyî mahlasını kullanan Şah İsmail, çok yönlü bir kişidir. Şair, şeyh ve şahtır. Ancak şairliği, “şeyh” ve “şah” sıfatlarının gölgesinde kalmıştır. (Macit, 2017: 30)

Şah İsmail'in *Deh-nâme* ve *Nasihat-nâme* adlı mesnevileri ile hacimli bir *Dîvân*'ı vardır. *Dîvân*'ı Muhsin Macit tarafından yayınlanmıştır. (Macit, 2017). Bu makalede bu yayın kullanılmıştır.

1. Ses Bilgisi

1.1. Ünlüler

1.1.1. Dil Uyumu

Kalınlık-incelik uyumu ya da büyük ünlü uyumu olarak da bilinen dil uyumu Türk dilinin en yaygın ünlü uyumudur. “*Dil uyumu, kök veya eklerle genişletilmiş Türkçe bir kelimenin ilk hecesi kalın bir ünlü ise onu takip eden hece veya hecelerinin de kalın; ilk hecesi ince ünlü ise onu takip eden hece veya hecelerinin ince olmasıdır.*” (Köktekin, 2017: 75).

Hatayî Divânî’da dil uyumu sağlamdır.

varlığına K1/2, adını K1/3, yolında K5/8, barmağın K11/10, çamusından K13/2, çalmışdur K13/16, yazusından K17/4; gelmedi K11/7, gökleri K 1/1, görmeyen K12/4.

Dil Uyumunu Bozan Ekler:

/+gil/ emir kuvvetlendirme eki:

Bazen kalın ünlülü kelimelere /+gil/ olarak eklenmiştir: algil K16/15, ‘avf kılgil K3/10, kılgil şefâ‘at K2/10, şalmagil G190/5, dayanmagil M2/19, korhıdumagil G388/3, dağıtmagil G208/1, uzatgil M2/54

/+ki/ aitlik eki: şahıındaki G330/3, küyındaki G377/7

/-ken/ zarf-fiil eki: umarken G342/4

/-mağ/ isim-fiil eki dil uyumuna bazen uymuyor: **bilmağ** gerek M2/17

/-geç/ zarf-fiil eki: bahgeç G417/1, çihgeç K18/20

1.1.2. Dudak Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu ya da küçük ünlü uyumu olarak da bilinen dudak uyumu, dil uyumu kadar sağlam değildir. Duşdak uyumu “*Türkçe bir kelimenin ilk hecesinin ünlüsü düz ise onu takip edecek hece veya hecelerinin ünlüsünün düz; yuvarlak ise onu takip edecek hece veya hecelerinin ünlüsünün ya dar-yuvarlak ya da düz-geiş olması*”dır. (Köktekin, 2017: 75).

Hatâyî Divânî’nda yuvarlaklaşma yaygın olduğu için dudak uyumu sağlam değildir. Bazı eklerin ünlüsü daima yuvarlak, bazılarının ise daima düzdür. Ünlüsü daima yuvarlak olan ekler düz ünlülü kelimelere eklendiğinde veya ünlüsü

daima düz olan ekler, yuvarlak ünlülü kelimelere eklendiğinde dudak uyumu bozulmaktadır.

Yuvarlak Ünlülü Ekler

Hatâyî Dîvânı'nda ünlüsü daima yuvarlak olan ekler şunlardır:

1. İsimden isim yapım eki **+IU** : adlu K16/10, bağı G39/5, gizlü G306/3
2. Ettirgenlik eki **-dUr-** : yağduran K1/9, azdurur G57/4, çekdürdi G57/6, indürürdi G317/1
3. Ettirgenlik eki **-gür-** : dirgüren G350/4
4. Ettirgenlik eki **-ür-** : geçür G321/2, içürdi G18/3
5. Fiilden isim yapım eki **-gü** : sevgü G230/1
6. Fiilden isim yapım eki **-UK** : artuk M1/7, eksük G425/6
7. İlgi hâli eki **+Uñ** (1. teklik ve çokluk şahıs zamirinden sonra: **+Um**):
cihânuñ serveri G24/5, yâruñ küyından G25/2, senüñ yüzüñ G55/3, aḥvâlümü sorarsa menüñ G166/2, menüm gönümde G172/3, cismüm menüñ G212/1
8. İyelik 1. teklik şahıs eki **+Um** : kılıc+um M2/54, yaş+um G281/1
9. İyelik 2. teklik şahıs eki **+Uñ** : ad+uñ K2/1, yağ+uñ G238/2, saç+uñ G240/1
10. İyelik 1. çokluk şahıs eki **+UmUz** : şâh+umuz G170/1, yir+ümüz G169/2
11. İyelik 2. çokluk şahıs eki **+UñUz** : ağz+uñuz G313/4, bel+üñüz G313/4
12. Görülen geçmiş zaman 1. teklik şahıs eki **-dUm** : kaldum G185/3, geldüm G2/2
13. Görülen geçmiş zaman 2. teklik şahıs eki **-dUñ** : alduñ G279/5, çekdüñ G307/3
14. Görülen geçmiş zaman 1. çokluk şahıs eki **+dUK** : bağıduk G167/1, bildük K4/9
15. Geniş zaman eki **-Ur** : dayan-ur G358/4, sevinür G309/2
16. Emir 3. teklik şahıs eki **-sUn** : kalmasun G31/3, gelsün G141/5

17. Bildirme geniş zaman eki **+dUr** : yalandur G63/3, vardur G215/5, kimdür G71/7

18. Zarf-fiil eki **-(y)Up** : açup G280/3, yaħup G345/4, kesüp G355/4, işidüp G216/4

19. Zarf-fiil eki **-UbAn** : açuban G148/6, baħuban G259/4, gelüben G372/7, içüben 371/2

Düz Ünlülü Ekler

Metnimizde ünlüsü daima düz olan ekler şunlardır:

1. Ettirgenlik eki **-der-** : dönder- G292/1-5, G293/1-5

2. Yükleme hâli eki **/I/**, **/+nI/** : yüzümi yâ sözümi yâ gözümü G46/8, ağzumnu G249/4, bağrumnu G304/1, kanum+nı G32/4, yüregümüni G42/1, gönlümüni

3. İyelik 3. teklik şahıs eki: **/(s)I/** : kamu+sı G119/3, kapusu G374/4, gözgüsü G415/3

4. Soru eki **/+mI/** : çıharduñ mı G204/5, ‘aşığ olur mı G374/3, ħarâb olsun mı G382/2

5. Görülen geçmiş zaman 3. teklik şahıs eki: **/-dI/** : yu-dı G63/5, gördi G421/3

6. Öğrenilen geçmiş zaman eki: **/-mIş/** : otur-mış G173/1, düşmişem G46/2, görmüşem G49/2

7. Emir kuvvetlendirme eki: **/-GII/** : dutğıl G388/4, götürgil g382/4, sorgil G327/6

8. Zarf-fiil eki: **/-Inca/** : doynca G261/4, şubħ olınca G10/5

1.1.3. Yuvarlaklaşma

Türkçe kelimelerdeki “yuvarlaklaşmanın çeşitli sebepleri vardır. Bir kısmında dudak konsonantları rol oynamıştır. Eski Türkçe devresinde mevcut olan -ğ ve -g’lerin Batı Türkçesinde düşmesi, daha doğrusu vokalle kaynaşması neticesinde de, vokaller yuvarlaklaşmış bulunmaktadır. Bazı kelimelerdeki yuvarlaklık ise hiçbir sebebe dayanmamaktadır.” (Timurtaş, 1994: 27-28).

1. Dudak ünsüzleri sebebiyle yuvarlaklaşma örnekleri:

kirpük <kirpik G101/3, kerpüç G110/6, yavuz < yabız G144/3

2. Kelime sonundaki -ğ ve -g'lerin düşmesi sebebiyle yuvarlaklaşma örnekleri:

saru < sarığ G92/2, kapu < kapığ G39/5, ayru < adrığ G437/2

3. Hiçbir sebebe bağlanamayan yuvarlaklaşma örnekleri:

karşu G18/1, kendü G153/3, berü G95/1, incü G263/3

1.1.4. Ünlü Değişmesi

1.1.4.1. e/i Durumu

Metinde ilk hecede /i/ şeklinde geçen, fakat Türkiye Türkçesinde /e/ ünlüsüyle yazılan bazı kelimeler şunlardır:

yiri K1/1, giceler K1/5, it- K2/8, di- K4/10, vir- K8/7, iriş- K 10/7, yi- G9/3

Metinde hem /e/ hem de /i/ ile geçen kelimeler:

bil+üñ “belin” G250/3, bel+üñüz G313/4, gey-eni G316/1, giy-üpdür G207/2

1.1.5. Ünlü Düşmesi

Genellikle vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi şeklinde ortaya çıkar.

ağzuñuz < ağız+uñuz G313/4, egnine < egin+ine K17/11, bağrumı < bağır+umı G 166/1, beñzüm < beñiz+üm G22/2, gönlinde < gönül+inde K2/7, oğlına < oğul+ına K 16/14, alnına < alın+ına K 17/4, karnına < karnın+ına K18/14, boynuma < boyun+uma G 368/2

oynadur < oyunadur G100/1, uyhu < uyuku G45/3, yahşı < yakışi G97/5, dirlik < dirilik G311/5, buyruğ < buyuruğ K17/3

1.1.6. Ünlü Birleşmesi

Ünlü ile biten bir kelimedenden sonra ünlüyle başlayan bir kelime geldiği zaman karşılaşılan ünlülerin kaynaşması olayıdır.

n'ola < ne ol- G88/2, n'itdüğün < ne itdüğün G104/1, niçün < ne için G31/2, böyle < bu eyle G255/4, kendözinüñ < kendü özinüñ K5/8, n'eyler < ne eyler G129/1

1.2. Ünsüzler

1.2.1. Ünsüz Uyumu

Metnimizde ötümlülük-ötümsüzlük bakımından ünsüzler arasında uyum yoktur. Aşağıdaki ekler sadece ötümlü şekilleriyle bulunur:

Bulunma hâli eki /+dA/ : haķıķatda G40/6, zulmetde K16/7

Ayrılma hâli eki /+dAn/ : Haķdan G7/5, dostdan G151/5, zulmetden K16/6

Bildirme eki /+dUr/ : bulutdur G335/1, içmekdür G2017/3

Sıfat-fiil eki /-dUK/ : içdügüñ G348/7, şir̄in olduğıyçün G433/3

Ettirgenlik eki /-dUr-/ : çekdürdi G57/6, çekdürmegil M1/8

Görülen Geçmiş zaman eki /-dI/ : açdı K10/11, çekdi G162/3, dutdı G205/6, kopdı K11/11, kesdi K13715

1.2.2. Ötümlüleşme (Tonlulaşma)

d- < t-

dañla < tañla K2/5, dağ < tağ G144/3, dağıdam M2/54, daħı < daķı K1/3, daş < taş G144/3, doğrı < toğrı K5/7, damarın < tamarın K13/15, doķsan miñ < toķsan miñ K14/3, dadı < tadı G144/1, dur- < tur- G375/1, dut- < tut- 388/4, dayan- < tayan- G358/4.

dilde K 1/3, dirler K4/9, dirlik G311/5, düşdi G3/5, degül K12/11, dürlü G247/1, dün G266/3, dişi G411/1.

“Eski Türkçedeki t-’lerin çoğu Azerbaycan Türkçesinde korunmuştur.” (Korkmaz, 2013: 181). Metnimizde şu kelimelerde t- korunmuştur:

tanı- K13/17, tapuñda M1/2, tutuşdı G427/1, tikilmiş G375/5, töker G1/4, titreşür K18/5, tikenden G31/4, tükendi G225/3, tozında G356/22, top G375/5, toprağı G376/2

Metnimizde birkaç kelime d- ve t-’li olarak kullanılmıştır:

dap- G186/2 ~ tap- G212/4, dut- G253/2 ~ tut- K6/3

g < k

İnce sıradan kelimelerin başında genellikle k- > g- değişimi gerçekleşmiştir:

giydüğü G121/3, gör- G375/1, gider G66/4, gelir G66/4, gönül G65/1, gökden K1/1, günden K1/3, giceler K1/5, gözine K17/5, gördü K18/20.

İnce sıradan bazı kelimelerin başında ise k- > g- değişimi gerçekleşmemiştir:

kişi G110/2, kendi G423/7, kendü G153/3, küntü G153/1, kendözünü K5/8, köyegünden G23/5.

Kalın sıradan bazı kelimelerin sonunda bu değişikliğe rastlanır:

yanmağdur G35/2

Ululuğ ister iseñ **ķulluğ** eyle

Ayağ bir bir başarılar nerdübāna G358/5

Yūnusı sensin salan deryāda **balığ** ķarnına K18/14

Bende Hāţāyî düşmiş idi yārdan **ırağ** G259/5

b- < p-

Kelime başında bir örneği tespit edildi: barmağ < parmağ (şehadet barmağın) K11/10

-c < -ç

ķılıcum M2/54, ağacı G332/4

1.2.3. Sızıcılışma

“Patlayıcı ünsüzlerin çeşitli sebeplerle sızıcı bir nitelik kazanmasına sızıcılışma denir.” (Özkan, 2009: 209). Hatâyî Dîvânı'nda sızıcılışma örneği olarak şu ses değişimleri bulunmaktadır:

h < ķ

hāçan < ķaçan “ne zaman” K4/11, hānsı < ķanğısı “hangisi” G85/4, oħıdın < okıdın “okundan” G125/3, yoħ G35/1-5, yoħdan K1/1, çoħ K10/12, çoħdur G121/4, ķorħudan K18/5, aħdı G281/1, aħıpdur K158/4, çıħdı K10/9, çıħsa G190/3, baħıup K17/4, baħdum G55/1, bıraħmağıl G367/5, yaħıup K1/6, ķorħıudmağıl G388/3, oħıdı K4/3, oħurlar K14/2

Aħan çaylar **aħan arħlar bulahlar** G305/6

Metinde bazen aynı kelime hem /h/ hem de /ķ/ ile geçmektedir:

hamudan K9/2 ~ kamu K13/1, kamusından K13/2

handa K14/11 ~ kanda kim Leylî olursa anda bir Mecnûn gerek G 68/5

v < b

Eski Türkçedeki kelime başındaki b-'ler şu üç kelimedede v'ye dönüşmüştür:

var < bar “mevcut” K1/1, var- < bar- K5/7, vir- < bir- K8/7.

Kelime içinde ve sonunda: yavuz < yabız G144/3, ev < eb G121/5

ş < ç

nişe < niçe G66/4 ~ niçe K17/12, nişe kim < niçe kim K2/8 ~ niçe kim
G119/3

1.2.4. Genizsilleşme

m- < b-

Eski Anadolu Türkçesinde aynı kelimelerin başında hem *b*, hem *m* vardır. Bu ikilik daha sonra Osmanlı sahasında *b*, Azeri sahasında *m* yönünde gelişmiştir. (Ergin, 1981: 98). Başka bir ifadeyle “Azerbaycan Türkçesi *b- > m-* değişimi açısından daha çok *m-* yanındadır.” (Korkmaz, 2013: 181). Metnimizde *m-*’li şekiller daha çoktur.

men K3/7, menem K6/1, menüm K3/4, meni G388/4, maña G2/1, munda
G129/1, munca G117/1, yüz miñ bāblar G55/1, doksan miñ kelām K14/3

min- : Yine Döldüle **mindî** şāh Mehdi K3/9

Metnimizde az da olsa *b-*’li örnekler vardır:

Otuz **biñ** üç yüz ıl G119/12, beñzer G154/1, beñzüm G22/2

1.2.5. Ünsüz Düşmesi

“Seslerin birbirleriyle olan ilişkileri sırasında gramer birliğinin bünyesindeki ünsüzlerden biri düşer. Buna ünsüz düşmesi denir. Türkçede en çok düşme eğilimi gösteren ünsüzler damak ünsüzleri (*k, g, ğ*) ile akıcı (*l, n, r, y,*) ünsüzleridir.” (Özkan, 2009: 179). Metnimizde akıcı ünsüzlerin düştüğü örneklerimiz şunlardır:

-ø- < -r-

bile < bir+le G344/1

-θ- < -l-

getürse < keltürse G235/4, oturur < olturur G75/2

θ- < y-

ıl < yıl “otuz biñ üç yüz ıl” G119/12, ıldan < yıldan “üç yüz ıldan sonra” K11/13, incü < yinçü G263/3, ırağ < yırağ G156/4, ud- < yud- G144/7, igit < yigit M2/21, itür- < yitür- “yitir-, kaybet-” M2/18, iti < yiti “keskin” M2/45

İlâhî kılıcum iti kııl menüm M2/45

Muharrem Ergin kelime başında y- düşmesini “Azeri hususiyeti” olarak değerlendirmektedir. (Ergin, 1981: 117).

θ- < b-

bol- fiili metnimizde hem *bol-* hem de *ol-* şeklinde kullanılmıştır:

bol-: fenâ boldı K4/13, zâr boldum G29/2, vâlih bolupdur G29/4, pîr bolmışdı G49/5, neden boldı G55/3, ma‘den boldı G64/3, şād u feraḥ bolup G66/2, boldı ḥarâb G389/4, mübtelâ boldum G381/4

Bolsun bu māl ü mülk ve ger hîç bolmasın 136/4 Krş.

ol-: fetḥ oldı G55/1, büryân olupdur G38/5, zâr olmuşam G 231/1, vâlih olmuşdur G80/5

Muhtâc **olur** hemîşe ğaniye gedây **olan** G302/6

Aşağıdaki örneklerde *bol-* ve *ol-* şekilleri aynı beyitte geçmektedir:

Maña ol dost **bolsa** dost ancak

Çi ğam ger cümle ‘âlem düşmen **oldı** G426/6

Aşağıda aynı mısralarda *bol-* ve *ol-* şekilleri yan yana geçmektedir

Tâ saña men âşinâ **boldum** özüm yâd **olmuşam** G232/5

Saña hoş **oldı** yârun yâd **boldı** G406/2

1.2.6. Hece Düşmesi

Benzer hecelerden birinin düşmesi olayıdır. Bildirme eki *dur-* < *durur* buna örnektir.

çoḥdur < çoḥ durur G280/5, yoḥdur < yoḥ durur G304/5, vardur < var durur G402/4, oldur < ol durur G327/2, nedür < ne durur G235/5

1.2.7. Ünsüz Türemesi

“Ünsüz türemesi olayı ünlü türemesi olayına göre daha seyrekdir. Genelde ünlü karşılaşmasını önlemek için akıcı bir ünsüz türetilir.” (Köktekin, 2017: 70).

başı-y-çün K7/5, olduğu-y-çün G433/3, tapma-y-ile < tapma ile G327/7, eli-y-le < eli ile G352/6

h- Türemesi

“Türkiye Türkçesinde artık hiç görülmeyen h- ön sesi Azeri Türkçesinde yer yer korunmuştur.” (Korkmaz, 2012: 182). Metnimizde bir örneği bulunmaktadır: hayva < ayva G332/3

1.2.8. Ünsüz İkizleşmesi

Metnimizde iki kelimedede ünsüz ikizleşmesi görülür: aşşı< aşığ G415/5, sekkiz K8/12

1.2.9. Göçüşme

Kelime içindeki seslerin yer değiştirmesi olayıdır.

kıprıgün < kırpük G176/5, kimesne < kimsene G46/2, göstermeyüp < göstermeyüp G37/3

2. Şekil Bilgisi

2.1. Çokluk eki

bulut+lar G76/9, kıl+lar G119/11, gice+ler G10/4, göz+ler G62/6

2.2. İyelik ekleri

1. teklik şahıs eki: +m, +(U)m

ana+m G257/2, ata+m G257/2, ad+um G257/1, cān+um K2/6, göz+üm G1/4

2. teklik şahıs eki: +(U)ñ

sevgü+ñ G423/1, yañağ+uñ G238/2, dudağ+uñ G238/3, saç+uñ G240/1, bil+uñ G250/3

3. teklik şahıs ekleri: +sI, +I

korhu+sı G178/3, kapu+sı G374/4, gözgü+si G266/2, çeri+si G359/4

göz+i nergis yüz+i gül tek boy+ı serv-i revân G25/3

“Türk dilinde, bazan 3. kişi iyelik eki almış kelimelerde bu ekin fonksiyonu kaybolur ve kelime kalıplaşarak taban hâline gelir. Bu durumda, kelimenin üstüne tekrar bir 3. teklik kişi iyelik eki geldiği görülür.” (Gülsevin ve Boz, 2004: 139). Metnimizde “birisi” kelimesinde iki tane iyelik 3. teklik şahıs eki üst üste gelmiştir:

Biri güldür **birisi** serv-i hırāmān nisbeti G 420/2

Ki her **birisinüñ** bir dadı vardur G 144/1

1. çokluk şahıs eki: **+(U)mUz**

yol+umuz G52/6, şāh+umuz G170/1, yir+ümüz G169/2, göñ(ü)l+ümüz G176/2

Ezelden şāh bizüm sultān**umuzdur**

Pir**ümüz** mürşid**ümüz** hān**umuzdur** G51/1

2. çokluk şahıs eki: **+(U)ñUz**

sevgü+ñüz G423/2, ağ(ı)z+uñuz G313/4, bel+uñüz G313/4

3. çokluk şahıs eki: **+IArI**

kul+ları G432/6, leb+leri G268/5, göz+leri G284/7

2.3. Hâl Ekleri

2.3.1. İlgi Hâli: **+Uñ**

İlgi hâli eki metnimizde yuvarlak ünlüdür.

şāh+uñ leşkeriyem K6/13, Ādem+uñ şānında G61/2

Metnimizde iyelik ikinci teklik şahıs ekinden sonra gelen ilgi hâli eki düşmüştür:

ayağuñ+ø toprağınuñ kâdrin ne bilür her kişi K2/1

ayağuñ+ø toprağına cānum fedādur yā Nebī K2/6

işigüñ+ø toprağına her kim kul oldu şıdık ile G420/3

2.3.2. Yükleme Hâli: **/+I/ ~ /+nI/**

Yükleme hâli eki **/+I/** ve **/+nI/** olarak kullanılmıştır.

cihân+ı var iden K1/1, gökler+i devvār iden K1/1

Yūsuf+ı bir kıl iken sultān iden K1/7

Yükleme hâli eki Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+nI/ olarak da kullanılmıştır:

‘āşık+nı G33/5, Yūsuf+nı G157/4, özüm+ni G146/10

gönlüm+ni G391/3, gönül+ni G102/2

Muştafā+nı cümleden muhtār iden Perverdigār K1/10

Murtażā+nı Haydar-ı Kerrār iden Perverdigār K1/11

2.3.3. Yönelme Hâli: /+(y)A/, /+ğa/

‘āşıklara G145/2, söze G99/2, kimseye G140/1

Yönelme hâli eki bir örnekte Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+ğa/ olarak kullanılmıştır:

menüm bahtum+ğa bahtum G88/4

2.3.4. Bulunma Hâli: /+dA/

uyhuda G12/4, yolında G32/5, yirde G33/2, yüzinde G391/1, cān u dil bāğçasıda G125/4, ğamuñ şahrāsıda G185/3, sīnemün meydānıda G202/3, gül-istān bāğıda G273/9

2.3.5. Ayrılma Hâli: /+dAn/, /+dIn/

ağaç+dan G365/1, gök+den G181/3, cihet+den G155/3, güneş+den G124/6

Ayrılma hâli eki birkaç örnekte Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+dIn/ olarak kullanılmıştır:

çeşmi+din G393/5, oħı+dın “okundan” G125/3, bu tevħīd+din utuzmagil meni sen M1/9

2.3.6. Eşitlik Hâli: /+cA/

anca G10/5, munca G8/3, sultānca G222/5, zerrece G14/4, ‘ömrümce G259/4

Önünce evliyālardur sipāhī K5/4

Ger önlerince kılmasalar pīşvā seni K4/14

2.3.7. Vasıta Hâli: /+(ı)A(n)/, ile

“İsmin belirttiği varlık ve nesnenin füldeki oluş ve kılışta “vasıta” olarak kullanıldığını veya “birliktelik” ifade ettiğini gösterir.” (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2012: 196).

anuñlan M7, şıdık ile G385/1, şıdık ilen K11/15, özgeler ilen G 294/5, oñıylan G355/27

Her haste-dil ki bāde-i ‘ışkuñla oldu mest G89/4

İhlās ile yolında menem rind ü cān-fedā G16/6

Beñzüm saraldı derd ile mānend-i keh-rubā G22/2

Va‘z **ilen** qorhudmagil G388/3

Vaşl **ilen** dutğıl elüm kırtar bu deryādan meni G388/4

2.3.8. Yön Gösterme Hâli: /+ArU/, /+rA/, /+rU/

ileri G253/1, sonra G336/2, içre G355/6, üzre G28/2, hancaru G10/5

2.4. Zamirler

2.4.1. Şahıs zamirleri

men K3/7, G18/3, sen K1/3, ol G30/2, biz K19/3, siz G15/3, olar K3/7, anlar G384/4

Meni anlardan ayru şanmañuz **siz**

Velikān **anlaruñ men** serveriyem G256/4

1. teklik şahıs zamiri metnimizde “men” olarak geçer. Sadece iki kere “ben” geçmiştir:

Eyledüm bünyād evvel **ben** de ez-nām-ı Hūdā G14/1

Çoğ zamāndur **ben** de müştākam cemālūñ şem‘ine G436/2

2.4.2. İşaret zamirleri

bunlar G391/2, bularnı M2/19

2.4.3. Dönüşlülük zamirleri

öz K13/17, özi K16/13, özini G48/2, özine K16/11, kendü G158/5, kendözünüñ K5/8

2.4.4. Belirsizlik zamirleri

kimse K2/5, kimsene (< kim i-se ne) G171/2, kimesne G46/2

2.5. Edatlar

tek “gibi”

zülfüñ tek 388/1, anuñ tek K17/1

teki “gibi”

senüñ teki K 4/6, G 157/4

Gelmemişdür sen teki ‘ālemde ey sultān-ı hüsn G132/4

Çoğ zamāndur gonce tek bağrumnı pür-hün eyledüñ

Leblerüñi gül **teki** hāndān iderseñ vaqtidür G92/3

kimi “gibi”

Ağlaram bülbül **kimi** bī-vaşl-ı gül-zār uşa gör G137/2

Menem Ya ‘ķüb **kimi** Yūsufdan ayru G59/4

gibi

Nesīmī gibi G253/3

2.6. Fiil Çekimi

2.6.1. Şahıs Ekleri

2.6.1.1. Şahıs Zamiri Kaynaklı Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs eki: /+Am/, /+men/

oğı-mış+am G180/3, öl-miş+em G354/6, sev-miş+em G46/3

yan-ar+men G71/2, tök-er+men G83/4, oğu-r+men G163/4

/+Am/ eki “mühim bir Azeri hususiyetidir” (Ergin, 1981: 125). /+men/ ise Çağatay Türkçesi etkisindedir.

2. teklik şahıs eki: /+sAn/, /+sIn/

al-up+san (al-mış+sın) G307/1, cān ol-up+san G279/1

giy-e+sin G322/5, aç-ar+sın G116/4, sev-er+sin G35/4

3. teklik şahıs eki: /+ø/

otur-mış G75/4, içür-miş G135/5

şal-mış+dur G48/2, düş-miş+dür G135/1

1. çokluk şahıs eki: /+Uz/

kur-mış+uz G167/4, iç-miş+üz G299/6, di-r+üz G52/3

2. çokluk şahıs eki: /+sIz/

Örneği yok.

3. çokluk şahıs eki: /+lAr/

di-r+ler K4/9, oğu-r+lar G40/6

2.6.1.2. İyelik Eki Kaynaklı Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs eki: /+m/

ağ-sa+m K14/11, oğu-du+m G234/5, vir-se+m G236/1

2. teklik şahıs eki: /+ñ/

al-du+ñ G279/5, vir-dü+ñ G307/2, vir-se+ñ G115/10

3. teklik şahıs eki: /+ø/

sor-sa G236/5, çığ-dı G340/6, dön-di G161/4

1. çokluk şahıs eki: /+K/

bağ-du+k G167/1, getir-dü+k G52/2, gir-dü+k G52/4

2. çokluk şahıs eki: /+ñUz/

incit-se+ñüz G311/4

3. çokluk şahıs eki: /+lAr/

sor-dı+lar G31/2, öldür-se+ler G46/4

2.6.2. Basit Kipler

2.6.2.1. Görülen Geçmiş Zaman: /-dU/

kaldu G34/3, virdüm G297/2, alduñ G279/5, virdüñ G307/2, çaldı G297/1, bulduğ K19/3, bildiler G161/3

2.6.2.2. Öğrenilen/Duyulan Geçmiş Zaman: /-mİş/

oħımıřam G180/3, virmişem G293/4, ĸurmiřsın G135/3, dimişsin G29/7, oturmiş G75/4, iĸürmiř G135/5, şalmişdur G48/2, düşmişdür G135/1, ĸurmiřuz G167/4, iĸmiřüz G299/6

2.6.2.3. Belirli Geçmiş Zaman: /-Ip(dUr)/

/Ip(dUr)/ eki, “-p zarf-fiil eki ile tur- yardımcı fiilinin birleřiminden meydana gelmiřtir.” (Yałçın 2021: 278).

yaħupdur G5/2, dutupdur G25/5, gidüpdür G23/3, gelüpdür G62/1, görüpdür G128/4

görüpmen G94/2, düşüpmen G164/1, alupsan (almişsin) G307/1, cān olupsan G279/1

2.6.2.4. Şimdiki Zaman: /-mAKdA/

iĸmekdeyüz G168/5, ĸarāb itmekdesin G319/1, tökmekde G174/7

2.6.2.5. Geniş Zaman: /-(A/U)r/

isterem G21/1, dilerem G273/1, oħuram G358/9, keserem G265/4, varuram G332/1

yanarmen G71/2, tökermen G83/4, virürmen G102/4, bilürmen G112/1, oħurmen G163/4

di-y-er “diyer ki ĸayderiyem” K6/10

sevinür G309/2, aĸarsın G116/4, seversin G35/4, dirüz G52/3, dirler K4/9

Olumsuzu: Geniş zamanın olumsuzul. teklik şahısta “-mAzAm”, “-mezmen”, “-men” ve “-menem” şekillerindedir:

-mAzAm : ĸıĸmazam G238/4, bilmezem G 64/1

-mezmen : virmezmen

Bir müyını **virmezmen** Mışr u ĸaleb ü řāma G377/5

-menem : bilmenem

Bilmenem niĸük ola āħir ser-encāmum menüm G239/3

-men : yimen G64/3, dimen G102/2, dinlenmen G140/3

Bir perī ĸayrānıyam **bilmen** mekānı ĸandadır G78/1

2.6.2.6. Gelecek Zaman

/-isar/ ve /-ecek/ gelecek zaman ekleri metinde birer kez tespit edilmiştir:

Derd-i 'ışkuñdan vücüdüm olısar şekl-i hilâl G219/3

Gelmiş degül ne ħod gelecek tâ-be rüz-ı ħaşr G16/3

2.6.2.7. Emir

1. Teklik Şahıs: -**AyUm**; -(y)**AyIn**

vireyüm G57/6, yarlıgayın G39/2

2. Teklik Şahıs: **ø**, +**GII**, +**gil+en**

vir-ø K8/8, gel-+gil K12/7, dut-+ğıl G388/4

/-GII/ ekinin genişletilmiş şekli /+**gil+en**/ de metnimizde geçmektedir: baħ-+gilen G332/2, vir-+gilen G36/4.

Tabîbüm baħgilen bîmâra karşı G332/2

“-gil emir ekinin burada da -gilen safhasını görüyoruz. Demek ki Azeride hemen hemen bu ekin bütün inkişafı yan yana kullanılmaktadır.” (Ergin, 1981: 198).

3. Teklik Şahıs: -**sUn** baħsun G127/5, gelsün G141/5

1. Çokluk Şahıs: -(y)**AIUm** isteyelüm G350/1

2. Çokluk Şahıs: -**ñ**, -**Uñ(Uz)** görün G429/3, söyleñüz G166/1

3. Çokluk Şahıs: -**sUnIAr** --

2.6.2.8. Gereklilik Kipi

“-mAK gerek”, “-mağ gerek” ile yapılır:

sor-mağ gerek durur K4/12, gönder-mek gerek G191/1, öl-mek gerek G311/5, yan-mağ gerek G427/4, bil-mağ gerek M2/17, al-mağ gerek G78/4

2.6.2.9. İstek Kipi: /-(y)A/

oħı-y-a+m G276/4, öl-e+m G308/6, giy-e+sin G322/5, dut-a G149/6, iste-y-e G16/4

2.6.2.10. Şart : /-sA/

yat-sa+m G78/7, iste-se+m G79/5, var-sa+ñ G73/5, gel-se+ñ G276/3, gel-se G74/1, kıl-sa+ğ haṭā G84/4, incit-se+ñüz G311/4, öldür-se+ler G46/4

2.6.3. Birleşik Kipler

2.6.3.1. Hikâye Birleşik Kipi

2.6.3.1.1. Anlatılan Geçmiş Zamanın Hikâyesi: /-mİşdI/

ol-mışdum giriftār G242/2, varmış idüm G 266/3, dimışdūñ G284/6, almışdı G421/5, görmüşdi G438/3, geçmiş idi G360/3, irmiş idi G415/7

2.6.3.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi: /-(A/U)rdI/

ara-rdum G273/4, kıl-urduñ cevr ü cefa G355/11, al-urdu K18/11, bil-ürdüm G373/2, di-rdūñ G356/10, dile-rdi G261/5; saḥla-r idüm G179/2, iste-r idüm G204/3

2.6.3.1.3. İsteğin Hikâyesi: /-AydI/

çılı-aydum M2/40, vir-eydüm M2/33, urma-y-aydı M2/36, gel-eydi G273/2, gör-eydi M2/31

2.6.3.1.4. Şartın Hikâyesi: /-sAydI/

dermānum ol-sayduñ G276/2, ol-saydı diri M2/31, vir-se idi G310/4

2.6.3.2. Şart Birleşik Kipi

2.6.3.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı : /-mİşsA/

geçme-mişsen G351/1

2.6.3.2.2. Geniş Zamanın Şartı : /-(A/U)rsA/

kaç-arsam M2/46 , dök-ersem G169/5, sücüd id-er isem G171/3, iste-rseñ K12/9, korḥ-ar iseñ G351/4, dut-arsa G394/4, sev-erse G99/5, ister ise G193/2

2.7. Fiilimsiler

2.7.1. İsim-Filler

/-mAK/, /-mağ/

varmak G7/2, demek K4/10

Tā ebed yan-mağ cehennemde revādur yā Nebī K2/7

Yâra yâr ol-mağ dilersen ğayrısın yâr isteme G351/1

/-meklik/

içmeklige G112/5, bildürmeklige G161/2

/-iş/

bil-iş G98/4

2.7.2. Sıfat- Fiiller

“Sıfat-fiiller, olumluluk-olumsuzluk karşılığına sahip fiillerin geçici olarak sıfatlaşmış şekilleridir.” (Daşdemir, 2015: 98).

/-An/ : yazdur-an K1/10, kıpar-an K14/6, oñı-yan+lar G54/2, bil-en G146/3, gören G364/4

/-AsI/ : gel-esi+dür G422/1, öl-esi+dür G422/1, çal-ası+dür G422/2

/-mİş/ : gel-miş+lerdenüz G168/1, kırıl-mış yaya beñzer G72/2, bu yihıl-mış gönlümi G93/1

2.7.3. Zarf-Fiiller

“Zarf-fiiller, olumluluk-olumsuzluk karşılığına sahip fiillerin geçici olarak zarflaşmış şekilleridir.” (Daşdemir, 2015: 100).

/-AndA/

/-AndA/ zarf-fiil eki *“-anda Azeri gerundiumudur.”* (Ergin, 1981: 105).

bağ-anda G259/3, uğraş-anda G70/7, doldur-anda G115/7, kal-anda G240/4

gel-ende G74/2, gid-ende G67/4, gör-ende G9/2, iç-ende G177/1, es-ende G398/2

/-geç/, /-geç+in/

Metnimizde **/-geç/** zarf-fiil eki dil uyumuna uymaz. Ekin kalın ünlülü şekli metnimizde geçmemiştir.

bağ-geç G 416/1, gör-geç G33, G 96/2, çığ-geç K18/20, düş-geç G377/5

Yād eylegeç Hâtâyî cihānda hâtaşını G 397/5

Muştafā mi‘rāca çığgeç leyletü‘l-esrāda hem K18/20

/-geç/ zarf-fiil eki **/+in/** ekiyle genişletilmiştir: **/-geç+in/**

Yüzüni görgecin ĩmâna yetdüm G242/2

/-icek/

gör-icek “görünce” G132/3, G159/4

/-UbAn/

aç-uban G148/6, bağ-uban G259/4, koy-uban G316/2, al-uban G327/7

iste-y-üben G37/2, di-y-üben G52/4, göste-üben G281/4, gör-üben G212/2

/-mAdIn/

sına-madın “sınamadan” M2/19, gör-medin “görmeden” G235/3

2.8. Birleşik Fiiller

“Birleşik fiil, bir yardımcı fiille bir veya birkaç isim, isim yerine geçen sıfat-fiil veya asıl fiilin birleşmesi ile ortaya çıkan yapıdır.” (Daşdemir, 2015: 44).

2.8.1. Yardımcı Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller

it- yardımcı fiili ile

yād it- G21/2, naşīb it- G21/3, kayd it- G23/6, harāb it- G64/3

eyle- yardımcı fiili ile

‘avf eyle- G66/5, cehd eyle- G385/4, yād eyle- G68/2, terk eyle- G76/2, şükr eyle- G28/3, inkār eyle- K2/7, hüküm eyle- K11/4, rahm eyle- G25/5, luṭf eyle- G58/3, kabül eyle- G130/6

kıl- yardımcı fiili ile

kıl kerem G84/4, feryād kıl- G93/5, şükr kıl- G103/7, vefā kıl- G109/4

ol- yardımcı fiili ile

ḥalāş ol- K5/10, fāş ol- K8/6, ḥayrân ol- G377/3, gāfil ol- G132/5

2.8.2. Tasvirî Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller

2.8.2.1. Süreklilik Fiilleri

gör- yardımcı fiili ile

dutagör- K8/15, göregör- G146/12, yalvaragör- G258/4, doğru olagör- G385/4

kal- yardımcı fiili ile

bağakal- G4/4

2.8.2.2. Yeterlik Fiili

bil- yardımcı fiili ile

yazabil- G421/4

Olumsuzu bugünkü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *bil-* fiilinin olumsuzu ile yapılır:

varabilmen G255/5, kırtulabilmen G324/1, fark edebilmen G243/2, çekebilmez G322/3, üzebilmez G32472, görebilmez G344/1, udabilmez G144/7

3. Dikkat Çekici Diğer Özellikler

3.1. Tamlamalar

“Şah İsmail Türkçe kelimelerle “mevsim-i kış, su-yı la ‘lûñ, ‘ıyd-ı yüzüñ” gibi Farsça terkipler yapar. Bu tür örneklere başka şairlerin eserlerinde de rastlanır.” (Macit, 2017: 55).

ğamze-i ol çeşm-i fettân G156/1

3.2. Söz varlığı

Şah İsmail Dîvânı'nda bugün Azerbaycan Türkçesinde yaygın olan aşağıdaki kelimeler mevcuttur:

apar- < alıp bar- “alıp götürmek”

“*alıp bar-* “alıp varmak” kelimelerinin birleşmesinden doğmuş bulunan *apar-* kelimesi Azeri sahasının bariz kelimelerinden biridir.” (Ergin, 1981: 193).

Geçme nâ-merd köprüsünden koy aparsın su seni K12

bulağ “pınar, çeşme”

Ağan çaylar ağan arğlar bulağlar G305/7

dap-/tap- “bul-”

dapdı G186/2, dapmışdur G88/5, dapmazam G354/2; tapa G14/5, tapmadı G284/2

ğansı < kağısı “hangi”

Ğansı güldür kim anuñ yanında bir ħâr olmadı G409/4

Ğansı hoş gün geldi gitdi G415/5

ķoy- “bırakmak”

Geçme nā-merd köprüsünden ķoy aparsın su seni K12

nem “göz yaşı”

gözlerüm nemdür menüm G267/1

Gözümde nesne gezmez nemden ayru G329/1

od “ateş”

Od u yel toprağ u sudan hoş müretteb eyledüñ K18/17

öt- “geç-, aş-”

Ey gönül vaqt-i bahār ötdi ħazān olmış durur G7071

Ėam ħadden ötdi dil-ber-i ħam-ħvāre söyleñüz G166/4

öz “kendi”

Ėatāyiyem özüm Şāh Ėaydar oğlı G372/8

özge “başka”

Gel ki cānā senden özge tende men cān istemen G282/1

yağşı “güzel”

Ol perīnūñ ħüsni māh-ı āsumāndan yağşıdır G127/3

yüküş “çok”

yüküş ķan eyledüñ G 20474

Ni belā belkim yüküş cevr ü cefā ķaldı maña K2/1

Sonuç

Şah İsmail Hatâyî, XVI. yüzyıl Azerbaycan Türkçesinin önemli temsilcilerindendir. Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin “müşterek ana devresi” (Ergin, 1981: 91) yani “ortak atası” (Ercilasun, 2004: 434) Eski Anadolu Türkçesidir. Bundan dolayı Şah İsmail’in Dîvânı’nda Eski Anadolu Türkçesinin birçok dil özelliği bulunur. Ancak onun Dîvân’ında baskın olan dil özellikleri sonradan Azerbaycan Türkçesinde yaygınlaşacak özelliklerdir. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. ķ > ħ Sızıcılaşması

Eski Anadolu Türkçesinde hem /k/ hem /h/ vardır. Dönemin “sonuna doğru Azeri sahasında h’lar, Osmanlı sahasında k’lar ağır basmaya başlamıştır.” (Ergin, 1981: 98). Şah İsmail Dîvânı’nda h’lar baskındır. Kelime başında, ortasında ve sonunda karşımıza çıkar:

hçaçan < kaçan K4/11, hşansı < kaçışısı “hangisi” G85/4

korhjudan K18/5, ohıdın “okundan” G125/3

yoğ G35, yoğdan K1/1, çoğ K10/12, G25/5, ağupdur K158/4, çıhdı K10/9, bağdum G55/1, bırağmağıl G367/5, yağupdur K5/2, korhjudmagıl G388/3, ohıdı K4/3.

Ahan çaylar ahan arğlar bulahlar G305/7

Metinde bazen aynı kelime hem h hem de k ile geçmektedir:

hamu K9/2 ~ kamu K13/1

handa K14/11 ~ kanda G68/5

2. Kelime Başında /y-/ Düşmesi: ø- < y-

Muharrem Ergin kelime başında y- düşmesini “Azeri hususiyeti” olarak değerlendirmektedir. (Ergin, 1981: 117). Metnimizdeki örnekleri:

ıl < yıl G119/12, ıldan < yıldan “üç yüz ıldan sonra” K11/13, incü < yinçü G263/3, ırağ < yırağ G156/4, ud- < yud- G144/7, itür- < yitür- “yitir-, kaybet-” M2/18, iğit < yigit M2/21, iti < yiti “keskin” M2/45

İlâhî kılıcum iti kıl menüm M2/45

3. Kelime Başında h- Türemesi

“Azerbaycan Türkçesinde bazı ünlüyle başlayan kelimelerin başında bir h sesi türemiştir.” (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2017: 106). Metnimizde bir örneği bulunmaktadır:

hayva < ayva G332/3

4. /-AndA/ Zarf-fiil Eki

/-AndA/ zarf-fiil eki “Azeri gerundiumudur.” (Ergin, 1981: 105). Metnimizde çok kullanılmıştır:

bağ-anda G259/3, uğraş-anda G70/7, doldur-anda G115/7, kal-anda G240/4

gel-ende G74/2, gid-ende G67/4, gör-ende G9/2, iç-ende G 177/1, es-ende G398/2

5. Azerbaycan Türkçesinde yaygın olan “tek”, “teki”, “kimi” edatları metnimizde çok kullanılmıştır:

tek “gibi” zülfüñ tek 388/1, anuñ tek K17/1, senüñ tek G144/2

teki “gibi” meh teki “ay gibi” 388/2, senüñ teki K4/6, G157/4

Ay **teki** kaldur niķābuñ gün **tek** açın üstine G364/4

kimi “gibi” Menem Ya ‘ķüb **kimi** Yūsufdan ayru G59/4

6. Metnimizde 1. teklik şahıs ekinin /-Am/ olarak kullanılmıştır. “*Bu mühim bir Azeri hususiyetidir.*” (Ergin, 1981: 125)

fıkr iderem M1/3, isterem G276/4, oħımıřam G180/3, sevmişem G46/3

7. Geniş zamanın olumsuzu 1. teklik şahısta “-mAzAm” ve “-menem” şekilleri kullanılmıştır. (Ergin, 1981: 118).

-mAzAm çılmazam G238/4, dapmazam G354/1, bilmezem G64/1

-menem **Bilmenem** niķük ola āħir ser-encāmum menüm G239/3

-men Bir perī ħayrānyam **bilmen** mekānı ħandadır G78/1

Lafz-ı tūñi **diñlemen** güftāruñ andan yaħşıdır G107/3

8. Yeterlik fiilinin olumsuzu bugünkü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *bil-* fiilinin olumsuzu ile yapılmıştır:

varabilmen G255/5, kırtulabilmen G324/1, fark edebilmen G243/2, çekebilmez G322/3, üzebilmez G32472, görebilmez G344/1, udabilmez G144/7

9. Şah İsmail Dîvânı’nda bugün Azerbaycan Türkçesinde yaygın olan aşağıdaki kelimeler mevcuttur:

apar- < alıp bar- “alıp götürmek”, koy- “bırakmak”, öt- “geçmek, aşmak”, tap- “bulmak”

bulaħ “pınar, çeşme”, ħansı < kañgısı “hangi”, nem “göz yaşı”, od “ateş”, öz “kendî”, özge “başka”, yaħşı “güzel”, yüküş “çok”

Şah İsmail Dîvânı’nda Çağatay Türkçesi özellikleri de vardır. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

1. Yükleme hâli eki /+nı/

Yükleme hâli eki Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+nı/ olarak da kullanılmıştır:

‘aşıq+nı G33/5, Yūsuf+nı G157/4, özüm+ni G146/10, bular+nı M2/19

Muştafâ+nı cümleden muhtâr iden Perverdigâr K1/10

2. Yönelme hâli eki /+ğa/

Yönelme hâli eki bir örnekte Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+ğa/ olarak kullanılmıştır:

menüm bahtum+ğa bahtum G88/4

3. Ayrılma hâli eki /+dIn/

Ayrılma hâli eki birkaç örnekte Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+dIn/ olarak kullanılmıştır:

çeşmi+din G393/5, tevḥîd+din M1/9

4. Çağatay Türkçesinde olduğu gibi bulunma ve ayrılma hâli eklerinden önce zamir n’si düşmüştür:

cân u dil bâğçasıda G125/4, ğamuñ şahrāsıda G185/3, gül-istân bâğıda G273/9, ehl-i ‘irfân katıda G318/3, kıadı katıda G337/4, vücūdum şehride G310/1

çeşmi+din G393/5, oḫı+dın “okundan” G125/3

Aşağıdaki örneklerde ise zamir n’si korunmuştur. Bunda veznin de etkisi vardır.

cihân bâğında G249/2, ‘aşkuñ yolında G278/3, zülfüñ ucında G278/5, deryāsında G312/1, meydân ğavğāsında G312/3, gönül mülkinde G 279/2, hicrân elinde G304/1

5. Zarf-fiil eki /-geç/

bağ-geç “bakınca” G 416/1, gör-geç “görünce” G33, çıḫ-geç “çıkınca” K18/20

Muştafâ mi rāca çıḫgeç leylettü’l-esrāda hem K18/20

/-geç/ zarf-fiil eki aşağıdaki örnekte /+in/ ekiyle genişletilmiştir: /-geç+in/

Yüzüñi görgecin ĩmāna yetdüm G242/2

6. *bol-* fiili

fenā boldı K4/13, zār boldum G29/2, vālih bolupdur G29/4, boldı ḥarāb G389/4, mübtelā boldum G381/4

Aşağıdaki mısradaki *bol-* ve *ol-* şekilleri yan yana geçmektedir

Tā saña men āşinā **boldum** özüm yād **olmuşam** G232/5

7. Metnimizde 1. teklik şahıs eki Çağatay Türkçesindeki gibi /-men/ olarak da kullanılmıştır:

yan-ar+men G71/2, tök-er+men G83/4, oḡu-r+men G163/4

Bir müyımı virmezmen Mısr u Haleb ü Şāma G377/5

Kısaltmalar

G: Gazel

K: Kaside

Kı: Kıta

M: Mesnevi

T: Tuyuğ

Kaynaklar

BURAN, Ahmet-Ercan Alkaya-Süleyman Kaan Yalçın (2017), *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-1, Güneybatı/Oğuz Grubu*, Ankara, Akçağ Yayınları.

DAŞDEMİR, Muharrem (2015), *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum, Fenomen Yayıncılık.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları.

ERGİN, Muharrem (1981), *Azeri Türkçesi*, İstanbul, Ebru Yayınları.

GÜLSEVİN, Gürer - Erdoğan Boz (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara, Gazi Kitabevi.

GÜNDÜZ, Tufan (2010), “Şah İsmâil”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 253-255.

KARTALLIOĞLU, Yavuz-Yıldırım, Hüseyin (2012), “Azerbaycan Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Ankara, Akçağ Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2013), *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÖKTEKİN, Kâzım (2017), *Eski Anadolu Türkçesi*, Erzurum, Fenomen Yayıncılık.

MACİT, Muhsin (2017), *Hatâyî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

ÖZKAN, Mustafa (2009), *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*, İstanbul, Filiz Kitabevi.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul, Enderun Kitabevi.

YALÇIN, Süleyman Kaan (2021), *Azerbaycan Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları.

DESTİNASYON İMAJ ALGISI: ERZİNCAN- KEMALİYE ÖRNEĞİ

Burhanettin ZENGİN¹, Muhammed TAŞ²

Geliş: 01.05.2021 / Kabul: 11.06.2021

DOI: 10.29029/busbed.930809

Öz

Bu araştırmanın amacı, Kemaliye destinasyonunu ziyaret eden turistlerin imaj algısının tespit edilmesidir. Nicel bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışma için verilerin elde edilmesinde anket tekniğinden yararlanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Mayıs-Eylül 2018 tarihleri arasında Kemaliye'yi ziyaret eden yerli turistlerden anket tekniği yardımıyla veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde; frekans, geçerlilik ve farklılık analizleri yapılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda turistlerin destinasyon imaj algısı; doğa ve kültür, sosyal çevre, genel alt yapı ve turistik üst yapı olmak üzere üç faktöre dağılmıştır. Buna göre turistlerin imaj algısı; Kemaliye'nin doğa ve kültür ve sosyal çevre faktörlerinde güçlü, genel alt yapı ve turistik üst yapı faktöründe ise zayıf şeklinde tespit edilmiştir. Ayrıca faktör boyutlarına; cinsiyet, eğitim, meslek, yaş, tur şekli, daha önce Kemaliye'ye gelme durumları ve yaşadıkları bölge gibi değişkenler üzerine yapılan, farklılık analizi sonuçlarına göre; sadece yaş değişkeni ve tur şekline göre anlamlı farklılık tespit edilmemiş ve diğer değişkenlere göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmaj, Destinasyon, Destinasyon İmaj Algısı, Kemaliye.

¹ Prof. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turist Rehberliği Bölümü, bzengin@subu.edu.tr, ORCID:0000-0002-6368-0969.

² Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik MYO, Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, muhammed.tas@erzincan.edu.tr, ORCID:0000-0002-5789-2826.

*Bu makale Muhammed TAŞ'ın 2019 yılında Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalında tamamlanmış ve kabul edilmiş olan "Destinasyon İmaj Algısı ve Sürdürülebilir Destinasyon Pazarlaması: Kemaliye Destinasyonu Örneği" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

**PERCEPTION OF DESTINATION IMAGE: THE CASE OF
KEMALİYE-ERZİNCAN**

Abstract

The purpose of this research is to determine the image perception of tourists visiting Kemaliye destination. The questionnaire technique was used to obtain data for this study, which was designed as quantitative research. For this purpose, data were collected from local tourists who visited Kemaliye between May 2018 and October 2018 with the help of a survey technique. In the analysis of the data obtained, frequency, validity and difference analyses were performed. As a result of the factor analysis, the destination image perception of the tourists is distributed into three factors: nature and culture, social environment, general infrastructure and touristic superstructure. Accordingly, the image perception of tourists was determined that Kemaliye is strong in nature, culture and social environmental factors, while it is weak in the general infrastructure and touristic superstructure factors. Also on factor dimensions; According to the results of the difference analysis made on variables such as gender, education, profession, age, tour type, their previous visit to Kemaliye and the region they live; No significant difference was detected only according to the age variable and the shape of the tour, and significant differences were detected concerning other variables.

Keywords: *Image, Destination, Destination Image Perception, Kemaliye.*

Giriş

Turizm endüstrisi, turizm hareketlerine katılanların sayısı ve ekonomik hacmi ile dünyada önemli bir yere sahip olup her yıl büyümeye devam etmektedir (Eren ve Aypek, 2012: 43). Gelir düzeyinin artması ve ulaşım ve haberleşmede meydana gelen teknolojik gelişmelerin insanların hayatlarını kolaylaştırmasıyla ortaya çıkan boş zamanlarını değerlendirme isteği gibi nedenlerden dolayı hem ulusal hem de uluslararası düzeyde turizme katılım sürekli artmaktadır (Özdemir ve Kervankıran, 2011: 2). Turizm, ülkeye döviz getirme ve istihdam oluşturma özelliği ile ekonomik; turistlere hizmet sunma, onların eğlence, dinleme ve diğer ihtiyaçlarını karşılama ve farklı kültürleri bir araya getirme özelliği ile sosyo-kültürel, oluşturduğu kaynak kullanım talepleri ile de çevresel bir faaliyettir. Kısaca turizm olgusu, sosyal etkileşim ve değişimin önemli unsurlarından bir tanesidir (Doğan ve Üngüren, 2012: 104).

Destinasyon; konaklama, yeme-içme ve diğer turistik imkânların sunulduğu, pazarlandığı ve turistleri çekme özelliğine sahip belli sınırları olan coğrafik bir alandır (Morrison, 2013: 4). Destinasyonların birçok turistik ürünü bir arada bulundurması ve benzer destinasyonlarla olan rekabeti gibi durumlar; destinasyon yöneticilerini, pazarlama faaliyetlerini geliştirmeye ve iyileştirme ihtiyacına itmektedir. Turistlerin algıladıkları imajın bilinmesi destinasyon pazarlama faaliyetlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Turistlerin destinasyon seçimlerinde, algılanan destinasyon imajı kavramı önem arz eden bir konudur. Özellikle Destinasyonun turistik olarak kullanılmasında ve sunulmasında farklı rekabet avantajları sunan destinasyon imajı (Glaesser, 2006: 70), turizme katkı sağlayan işletmeler, ziyaretçiler ve akademisyenler için ilgi duyulan ve üzerinde araştırma yapılan bir konudur.

Kemaliye destinasyonu son yıllarda turizmde kendini kanıtlamaya çalışan destinasyonlardan biridir. Özellikle sahip olduğu geleneksel ev mimarisi, Karanlık Kanyonu, kültürü, tarihi ve eşsiz doğasıyla dikkat çeken ve ziyaretçilerin ilgi odağı olan bir destinasyondur. Kemaliye destinasyonunda turizmin gelişmesi adına birçok toplantı düzenlenmekte ve akademik çalışmalar yapılmaktadır. UNDP “Sürdürülebilir Toplum Temelli Turizm Alanında Kapasite Geliştirme Projesi” için pilot bölgelerden biri olarak seçilen Kemaliye turizmde ilerleme kaydetmektedir. Ayrıca CittaSlow başvurularının tamamlanması da Kemaliye’nin turizm gelişimine katkı sağlamaktadır.

Kemaliye gün geçtikçe popülerliği artan bir destinasyon haline gelmiştir. Bu nedenle bölgede iyi bir turizm gelişiminin sağlanması için destinasyon imajının ölçülmesi gerekmektedir. Kemaliye destinasyonunun birçok özelliğe ve çekiciliğe sahip olması, özellikle son yıllarda turizmde ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Kemaliye destinasyonunu ziyaret eden turistlerin algıladıkları imajı belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda nicel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve anket tekniğine başvurulmuştur. Elde edilen bulgular neticesinden sonuç ve önerilerde bulunarak Kemaliye destinasyonun turizmdeki gelişimine ve literatüre katkı sağlanmıştır. Kemaliye destinasyonun algılanan imajı ile ilgili yerli ve yabancı literatürde akademik çalışmaların az olması, çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Tüm çalışmalar da olduğu gibi bu çalışmanın da sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışmanın en büyük sınırlılığı ise, sadece yerli turistlerin algıladıkları imaj üzerine araştırma yapılmasıdır.

1. Kavramsal Çerçeve

Turistlerin seyahat nedenleri turizm araştırmacıların ilgilendiği bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Turistlerin satın alma niyetlerini araştıran ve bir destinasyon ile ilgili imaj algısını vurgulamayı amaçlayan çalışmalar literatürde karşımıza sıklıkla çıkmaktadır.

Destinasyonlar ile ilgili turistlerin algıları genel olarak, ziyaret öncesi ve ziyaret sırasındaki süreçte oluşmaktadır (Chiappa ve Bregoli, 2012: 52; Prayag, 2009: 836). Turistlerin, bir destinasyon ile ilgili olumlu algıları, tercih etme olasılığını arttırmaktadır. Ayrıca seyahat sırasındaki tecrübelerini ve memnuniyet düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir (Stylidis ve Cherifi, 2018: 55). Bu açıdan; çalışmanın içeriğini oluşturan destinasyon, imaj, destinasyon imajı vb. kavramlar bu bölümde açıklanmaktadır.

1.1. Destinasyon

Destinasyon, öncelikle girdilerin ve çıktıların, toplumun, hizmetlerin ve iş alanlarının yer aldığı bir sistem olarak değerlendirilmektedir (Kocaman, 2012:10). Ayrıca, bir destinasyon tek bir yer, bir turun parçası olarak birkaç yer veya hatta bir kurvaziyer gemi gibi hareket eden bir destinasyon olabilir (Holloway, 1989: 3-20). Fakat destinasyon; turizm çekicilikleri, turizm işletmeleri, yerel halk ve yerel yönetimin bütününden oluşan karmaşık bir yapıya sahiptir (Özdemir, 2007: 6).

Kısaca destinasyon, kısa süreliğine kalmak için ziyaretçileri cezbeden ve kıtalardan ülkelere, eyaletlere, şehirlere, köylere kadar belli bir amaç için yapılmış tatil alanlarını kapsayan yerlerdir (Pike, 2004: 3-30). Yabancı turist ya da günöbirlikçilerin hizmetine sunulan, doğal güzellik ve çekiciliğe sahip alandır (Kozak, 2013:78).

Turistik destinasyon, turisti çeken ve nihayetinde onun seyahatinin hedef varış yeri niteliğinde olan bölgeye denir. Ayrıca bu bölgenin turistik ihtiyaca cevap verecek tesis, etkinlik, organizasyon vb. çekiciliklere sahip olması gerekmektedir (Türkay, 2014: 2). Atay (2003:144-145)'a göre; “turizm destinasyonu; çeşitli turistik değerlere ve özelliklere sahip ve turistin seyahati süresince gereksinim duyabileceği turistik ürünlerin tamamını ya da bir kısmını sunabilen coğrafi bir alan” olarak tanımlanmaktadır.

Turizm destinasyonu içerisinde barındırdığı çeşitli turizm değerleri ile turizm talebi oluşturan ve yoğunlukla turistlere ev sahipliği yapan özel ve kamu olmak üzere birçok kuruluşun olanak tanıdığı doğrudan veya dolaylı turizm

hizmetlerinin bütününden oluşan karmaşık bir ürün özelliğine sahiptir. Bu özellik destinasyonları turizm açısından oldukça önemli bir bileşen haline getirmekle beraber yönetilmesi ve pazarlanması oldukça zor turistik ürünler olduğunu da ortaya koymaktadır (Özdemir, 2007: 15).

Bir bölgenin veya destinasyonun turizmden pay alabilmesi için çeşitli niteliklere sahip olması gerekir bu nitelikleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Kozak vd., 2008: 45; Türkay ve Çoban, 2013: 232):

- Çekicilik (doğal, iklim, sosyo-kültürel, ekonomik ve psikolojik)
- Ulaşılabilirlik (havayolu, karayolu, denizyolu ve demir yolu)
- Turizm işletmeleri (konaklama, lokantalar, turizm kuruluşları, alış-veriş, spor kaynakları)
- Etkinlikler (festival, kongre, fuar, bayram, şenlik ve karnaval)
- İmaj

Çekicilik, bir destinasyonun doğal, kültürel ve fiziksel değerleriyle ön plana çıkaran ve turistlerin destinasyonu tercih etmesinde en büyük etkiye sahip olan önemli bir kavramdır. Usta (2008) göre turistik çekicilikler bir ülke, bölge, yöre ya da turistik işletmeye talebi yönlendiren, turist akışını sağlayan faktördür. Başka bir ifade ile gidilecek yerin çekiciliği turistin bir yeri, diğer bir yere tercih etmesini sağlayan faktördür (Mirza, 2015: 6). Çekicilik: Turistin seyahat etmek istediği bir yeri, diğer bir yere ya da yerlere tercih etmesine etki eden unsurlar çekicilik olarak ifade edilebilir (Kozak vd., 2008: 41).

Ulaşılabilirlik ise temelde dört yolla sağlanmaktadır. Bunlar havayolu, karayolu, demiryolu ve denizyoludur. Hacıoğlu ve Avcıkurt, (2008: 2-15) göre; “çekiciliği olan bir turistik destinasyonun hedef kitleye yakınlığını ya da destinasyona düşük maliyetle, kısa zamanda ulaşılabilme olanağını” ifade eder. Çekiciliği yüksek olan bir destinasyona ulaşılabilirlik zor ve/veya maliyetin yüksek olması destinasyonun pazarlanabilirliği açısından büyük problemlerin ortaya çıkmasına neden olur. Yani bir turistik ürünün, destinasyonun ulaşılabilirliğinden söz etmek için, o turistik ürünün ve destinasyonun kolay ulaşılabilirliğin kolay ve maliyetinin az olması demektir (Mercan, 2010: 66).

Turizm İşletmeleri bir destinasyona gelen turist talebini büyük ölçüde karşılayan konaklama işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri, seyahat acentaları, alışveriş imkânı tanıyan tüm diğer işletmeleri kapsayan geniş bir ifadedir. Tek başına turizm işletmeleri doğrudan turistik akımı oluşturmamakla birlikte,

turistik ürünü oluşturan diğer iki unsuru tamamlayan en önemli faktördür. Çünkü olay ve yer çekiciliğine sahip ve kolay ulaşılabilen bir yerde turizm hizmet işletmelerinin bulunmaması turistik ürünün oluşmasını engelleyecektir (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008: 6). Etkinlikler bir turizm destinasyonunun canlandıran gelen turistlerin hoşça vakit geçirmesini ve daha fazla turist gelmesini tetikleyen önemli faaliyetlerdir. Festivaller, şenlikler, kongre, fuar, bayram, karnaval gibi faaliyetler etkinliklerin alanına girmektedir.

1.2. İmaj

İmaj, bireylerin oluşturduğu topluluğun büyük bir bölümünün, herhangi bir ülke, bir konu veya ürün ile ilgili düşünceleri ve değer yargılarıdır (Avcıkurt, 2010: 35). Tüketiciler tarafından benimsenen imaj, seyahat satın alma kararlarında önemli bir rol oynamaktadır ve bu nedenle destinasyon imajının tüketiciler tarafından benimsenmesi önemlidir. Herhangi bir pazarlama stratejisinin temel amacı ya yeni bir imaj oluşturmak ya da hedef kitlenin zihninde var olan imajı güçlendirmektir (Pike, 2008: 200). İmaj tüm faaliyet alanlarında yer alan işletmeler ile insanlar açısından da göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Günümüzde mevcut rekabet koşulları göz önüne alındığında imaj yalnızca insanlar veya organizasyonlar için değil ülkeler için bile son derece önemlidir (Akyurt ve Atay, 2009).

1.3. Destinasyon İmajı

Destinasyon imajı iki faktöre bağlıdır. İlk faktör destinasyonun benzersiz ve özel olması, ikinci faktör ise ziyaretçileri destinasyona nasıl çekeceğidir (Laws vd., 2002). Destinasyonun bireyde uyandırdığı herhangi bir izlenim, beklenti, fikir, inanç, duygu veya tutumdan oluşan (Kim ve Richardson, 2003: 218) turistlerin destinasyonlarla bütünleştirdiği duyguların bütünü veya zihninde oluşan gösterimi (Wang ve Hsu, 2010: 829) olarak anlaşılan destinasyon imajı, turistlerin destinasyonda görmek istediği alaka duyacağı mevzuların, bireyde uyandırdığı atmosfere göre şekillenmesi olarak tanımlanabilir (Pagano, 2014: 178). Destinasyon imajı dokuz temel unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlar; genel altyapı, turistik üst yapı, boş zaman, kültür, tarih ve sanat, politik ve ekonomik, doğal çevre, sosyal çevre, mekân atmosferidir (Özdemir, 2014: 137).

Destinasyonlar, müşterilerin bilinç ve gönül payını kazanmak için, giderek artan bir biçimde, imaja çalışmalarına yöneliyor. Her ne kadar bu durum ezelden beri süregelenmiş olsa da günümüzde hız kazanmaktadır. İşletmelere duygulara daha derinden hitap etmek için antropologlara ve psikologlara

başvuruyor. Bir yaklaşım, ürünün imajını, kolektif bilinçaltına yerleşmiş olan bir takım güçlü prototipler etrafında oluşturmayı öngörüyor (Kotler, 2005: 56-57).

Destinasyon imajı oluşumunda, algılara dönük çalışmalar yapılması gerekmektedir. Her insanın sahip olduğu deneyim, düşünce ve davranış kalıpları farklılık gösterdiğinden, destinasyonlar için gerçekleştirilecek imaj geliştirme faaliyetleri de farklılık gösterecektir. Destinasyonların kendine has özelliklerinin imaj yanılmalarına sebep olması, imajın kişisel algılardan etkilenmesi ve farklı unsurları dikkate alınarak araştırılması gerektirdiğini göz ardı edilmemelidir (Baloğlu ve Brinberg, 1997).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı; Kemaliye'yi ziyaret eden yerli turistlerin destinasyon imajı algılarının tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusundan araştırmada birincil ve ikincil veriler kullanılmıştır. Kemaliye destinasyon imajının tespit edilmesi; destinasyon pazarlama çalışmalarına sunacağı ve bölgede faaliyet gösteren turizm işletmelerinin pazar bölümlendirme stratejilerine yapacağı katkı açısından önem arz etmektedir. Araştırma amaçları doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

- H₁: Cinsiyete göre algılanan imaj arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- H₂: Eğitim seviyesine göre algılanan imaj arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- H₃: Mesleki duruma göre algılanan imaj arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- H₄: Yaşa göre algılanan imaj arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- H₅: Seyahat şekline (ferdi/agenta) göre algılanan imaj arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- H₆: Daha önce Kemaliye'ye gelme durumuna göre algılanan imaj arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- H₇: Katılımcıların yaşadıkları bölgeye göre algılanan imaj arasında anlamlı bir farklılık vardır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini, 2018 yılı Mayıs-Eylül ayları arası dönemde Kemaliye'yi ziyaret eden yerli turistler oluşturmaktadır. Çalışma örnekleme olarak olasılığa dayalı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma evreni sonsuz kabul edilerek, %95 güven aralığında asgari 384 örneklem sayısı yeterli olmasına rağmen, toplamda 510 örnekleme ulaşılmaması sağlanmıştır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi

Veri toplama yöntemi olarak nicel yöntemlerden anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formu, ilgili literatür taranarak (Doğan, 2010; Üner vd., 2006; Yaraşlı, 2007; Kıyıcı, 2010; Albayrak ve Özkul, 2013; Artuğer ve Çetinöz, 2014; Bezirgan, 2014; Yamaç, 2015) ve alanında uzman kişilerin görüşleri alınarak ve pilot uygulama sonuçları da dikkate alınarak oluşturulmuştur. Anket formunda katılımcılara anketin amacı ve ne için kullanılacağı başlangıç aşamasında belirtilmiştir.

Anket formu, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin beş ve Kemaliye'ye nasıl geldikleri ve Kemaliye tatil sürecinde ne kadar bir ücrete katlandıklarına ilişkin iki soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise; Kemaliye'nin imajını belirlemeye yönelik ifadelerin yer aldığı toplam 17 ifade vardır. Bu ifadelerin değerlendirilmesinde 1: kesinlikle katılmıyorum-5: kesinlikle katılıyorum arasında değişen 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde ise: katılımcılara Kemaliye destinasyonu ile ilgili genel sorular sorulmuştur. Katılımcıların hangi bölgeden geldikleri, daha önce gelip gelmedikleri, gelmeden önceki beklentisi ile geldikten sonraki beklentileri arasındaki farkı, fırsat olsa bir daha gelip gelmeyeceği, Kemaliye destinasyonunu tavsiye edip etmeyeceği ve son olarak Kemaliye denildiğinde aklına gelen ilk üç değeri ifade eden toplamda altı sorudur. Tüm anket soruları demografik bilgiler dâhil toplamda 30 sorudan oluşmaktadır. Anket uygulaması, Mayıs 2018- Eylül 2018 tarihleri arasında Kemaliye'yi ziyaret eden turistlerle yüz yüze yapılmıştır.

Verilerin analizinde; SPSS 22 analiz programından yararlanılmıştır. Araştırmaya katılanların demografik ve sosyo-kültürel özelliklerini tespit etmek için frekans analiziyle, destinasyon imajına yönelik ifadelerin ortalamaları

tanımlayıcı istatistiklerle verilmiştir. Ayrıca güvenilirlik ve faktör analizi de yapılmıştır. Verilerin normal dağılımına uygunluğunu tespit etmek için ifadelerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayı değerleri incelenmiştir. Bu katsayı değerleri -2 ve +2 arasında dağılım gösterdiğinden veriler normal dağılım sağlamaktadır (Eroğlu, 2014: 210; Kline, 2011: 329). Bu nedenle, hipotez testlerinde parametrik testler tercih edilmiştir.

2.4. Güvenirlilik Analizi

Güvenirlilik Analizi, bir testin veya ölçeğin ölçmek istediği şeyi tutarlı ve istikrarlı bir biçimde ölçme derecesidir. Bir test veya ölçek ne derece güvenilir ise ondan elde edilen veriler de o derece güvenilirdir. Güvenilir olmayan bir ölçek yardımıyla elde edilen veriler faydasızdır (Altunışık ve vd., 2010: 122). Tablo 1.'den de görüleceği üzere bu araştırmanın destinasyon imajı için güvenirlilik analiz sonucu Alpha değeri 0,859 çıkmıştır. Bir diğer deyişle alfa değeri 0,70'in üzerinde olduğundan araştırmanın her iki ölçek içinde çok güvenilir olduğu kanısına ulaşılmıştır (Can, 2018). Destinasyon imajı ölçeğinde bulunan 17 ifadenin 17'si analiz için uygundur ve ölçekten soru çıkarılmasına gerek kalmamıştır.

Tablo 1: Güvenirlilik analizi

Ölçek	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Destinasyon İmajı	0,859	17

3. Bulgular

3.1. Demografik Bulgular

Tablo 2: Katılımcıların demografik özellikleri

Cinsiyet	n	%	Meslek	n	%
<i>Erkek</i>	240	47,1	<i>Öğrenci</i>	101	19,8
<i>Kadın</i>	270	52,9	<i>Özel Sektör Çalışanı</i>	66	12,9
Toplam	510	100,0	<i>Kamu Çalışanı</i>	197	38,6
Eğitim			<i>Ev Hanımı</i>	42	8,2
<i>İlköğretim</i>	43	8,4	<i>Serbest Meslek Erbabı</i>	32	6,3
<i>Orta öğretim</i>	75	14,7	<i>Emekli</i>	72	14,1
<i>Ön lisans</i>	135	26,5	Toplam	510	100,0

Lisans	173	33,9	Aylık Gelir		
Lisansüstü	84	16,5	1500 TL ve altı	133	26,1
Toplam	510	100,0	1501-2500 TL	119	23,3
Yaş	n	%	2501-3500 TL		
20 ve altı	41	8,0	3501-4500 TL	45	8,8
21-30	162	31,8	4501-5500 TL	50	9,8
31-40	140	27,5	5501-7000 TL	24	4,7
41-50	55	10,8	7001 TL ve üzeri	48	9,4
51-60	47	9,2	Toplam	510	100,0
61 ve üstü	65	12,7			
Toplam	510	100,0			

Yapılan araştırma neticesinde araştırma evreninden ulaşılan örneklem sayısı 510'dur. Tablo 2. incelendiğinde katılımcıların %47,1'ini erkekler oluştururken %52,9'unu kadınlar oluşturmaktadır. Mesleki dağılımlara göre katılımcıların büyük çoğunluğunu (%38,6) kamu çalışanları, %19,8'ini öğrenciler %14,1'ini emekliler, %12,9'unu özel sektör çalışanları, %8,2'sini ev hanımları ve %6,3'ünü ise serbest meslek erbabları oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim seviyeleri ise şu şekildedir; %33,9'u lisans, %26,5'i ön lisans, %16,5'i ise master-doktora mezunu, %14,7 si orta öğretim mezunu ve %8,4'ü ise ilköğretim mezunudur.

Tablo 2 ve Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların aylık geliri ile tur için yaptıkları ortalama harcama arasında bir bağ vardır. Katılımcıların büyük bölümünün 3500 ve altı (%67,2) gelire sahip olmalarından dolayı Kemaliye'yi daha çok düşük gelir grubunda yer alan bireylerin tercih ettiği kanısına varılabilir. Tablo 3'te tur için harcanan miktarın 1500 ve altında (%86,85) olması Kemaliye' destinasyonunda yapılan kişi başı harcamanın düşük olduğunu göstermektedir.

Kemaliye'ye gelen katılımcıların büyük çoğunluğunun (%63,1) münferit olarak gelmelerinin birçok nedeni olabilir. Bu nedenlerden ilki; eğitim seviyesi de göz önünde bulundurarak bilinçli turistlerin tercih ettiği, ikincisi kuzey-güney yol güzergâhında oluşu, üçüncüsü ise yaşadıkları yere yakın oluşu ve son olarak turistlerin herhangi bir tur ile değil sadece ailesiyle birlikte zaman geçirmek istemeleri gibi nedenlerden kaynaklandığı sonuçlarına ulaşılabilir.

Tablo 3: Katılımcıların tura katılım şekilleri ve tur harcamalarına yönelik frekans analizi

Katılımcıların Kemaliye seyahati ve tatiline yaptıkları ortalama harcama	n	%
<i>0-500 TL</i>	286	56,07
<i>501-1500 TL</i>	157	30,78
<i>1501-2500 TL</i>	39	7,65
<i>2501 TL ve üstü</i>	28	5,50
Toplam	510	100,0

Katılımcıların Kemaliye'ye geliş şekilleri	n	%
<i>Münferit</i>	322	63,1
<i>Paket Tur</i>	188	36,9
Toplam	510	100,0

Katılımcıların geldikleri coğrafi bölgeye göre dağılımlarını gösteren Tablo 4'e göre: Kemaliye destinasyonuna gelen ziyaretçilerin geldikleri bölgeler incelendiğinde %32,7'sinin Doğu Anadolu Bölgesi'nden geldikleri görülmektedir. Bunun nedeni; Kemaliye destinasyonunun Doğu Anadolu Bölgesinde, Yukarı Fırat Bölümünde yer almasıdır. Bu nedenle; gidilecek destinasyonun yakın olması, destinasyon tercihini etkileyen bir etken olduğu söylenebilir.

İkinci en fazla katılımı sağlayan bölge ise %22,9'luk bir oranla Marmara Bölgesidir. Marmara bölgesinden gelenlerin sayısının fazla olması farklı kültürleri tanıma arzusu ve şehir yaşantısından kaçma isteği gibi sebeplerden dolayı katılım sağlandığı düşünülebilir. İç Anadolu Bölgesinden katılanların oranı ise %14,9 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Esasında tüm bölgelerden katılımın olması Kemaliye destinasyonunun turizm bölgesi olarak kabul gördüğü şeklinde değerlendirilebilir sonucu çıkartılabilir.

Tablo 4: Katılımcıların geldikleri coğrafi bölgeye göre frekans analizi

Katılımcıların Geldikleri Coğrafi Bölgeye Göre Dağılımları	n	%
<i>Marmara Bölgesi</i>	117	22,9
<i>İç Anadolu Bölgesi</i>	76	14,9
<i>Karadeniz Bölgesi</i>	49	9,6

<i>Ege Bölgesi</i>	35	6,9
<i>Akdeniz Bölgesi</i>	38	7,5
<i>Doğu Anadolu Bölgesi</i>	167	32,7
<i>Güney Doğu Anadolu Bölgesi</i>	28	5,5
Toplam	510	100,0

Tablo 5'te turistlerin Kemaliye denildiği zaman aklına gelen ilk sözcükte ilk üç sırayı; tarih ve kültür, eşsiz doğa ve Karanlık Kanyon ifadeleri yer alırken, ikinci sözcükte ilk üç sırayı; eşsiz doğa, Karanlık Kanyon ve geleneksel evleri ifadeleri yer almaktadır. Katılımcıların aklına gelen üçüncü sözcükte ise ilk üç sırayı; Karanlık Kanyon, geleneksel mimari özellikteki evleri ve huzur ve güven ifadeleri ortaya çıkmaktadır. Genel olarak turistlerin aklına gelen üç sözcük sırasıyla; tarih ve kültür, eşsiz doğa ve Karanlık Kanyon olarak tespit edilmektedir. Katılımcıların Kemaliye denildiği zaman aklına gelen ilk üç sözcükle ilgili sonuçlar Tablo 5'te karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5: Katılımcıların Kemaliye denildiğinde aklına gelen sözcüklere yönelik frekans analizi

Kemaliye Denildiği Zaman Aklına Gelen İlk 3 Sözcük	İlk Sözcük		İkinci Sözcük		Üçüncü Sözcük	
	n	%	n	%	n	%
<i>Tarihi ve Kültürü</i>	151	29,6	39	7,6	65	12,7
<i>Eşsiz Doğası</i>	131	25,7	141	27,6	24	4,7
<i>Karanlık Kanyonu</i>	125	24,5	139	27,3	84	16,5
<i>Geleneksel Evleri</i>	21	4,1	62	12,2	83	16,3
<i>Kadı Gölü</i>	19	3,7	28	5,5	56	11,0
<i>Doğa Sporları</i>	32	6,3	45	8,8	47	9,2
<i>Macera Turizmi</i>	2	0,4	18	3,5	17	3,3
<i>Huzur ve Güven</i>	16	3,1	26	5,1	79	15,5
<i>Eğlence</i>	0	0,0	4	0,8	8	1,6
<i>Zengin Müzeleri</i>	5	1,0	4	0,8	16	3,1
<i>Endemik Bitki ve Hayvan Türleri</i>	8	1,6	4	0,8	31	6,1
Toplam	510	100,0	510	100,0	510	100,0

Tablo 6'da katılımcıların Kemaliye destinasyonu ile ilgili genel sorulara verdikleri cevaplar yer almaktadır. Tablo 6'ya göre katılımcılar turistik bir

seyahat için Kemaliye'yi arkadaş ve akrabalarınıza tavsiye eder misiniz sorusuna %96,1'lik bir oranla evet diyerek tavsiye etme arzularının şiddeti ortaya çıkmaktadır. Kemaliye'ye fırsatınız olsa bir daha gelir misiniz? Sorusuna ise %93,5'lik bir oranla gelme isteklerini belirtmişlerdir.

Tablo 6'da Kemaliye'ye gelmeden önce beklentileriniz ile geldikten sonraki algılarınız arasında fark var mı sorusunda katılımcıların %87,6'lık bir oranla olumlu yönde fark var dedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum katılımcıların Kemaliye destinasyonundan oldukça fazla etkilendiklerini ve yüksek olumlu bir imajla Kemaliye'den ayrıldıklarını göstermektedir. Katılımcıların daha önce Kemaliye'ye gelmiş miydiniz sorusuna, evet diyenlerin oranının %42,5 olması fırsatınız olsa Kemaliye'ye gelir misiniz sorusuna verdikleri cevabı teyit etmektedir.

Tablo 6: Katılımcıların Kemaliye ilgili genel sorulara verdikleri cevapların frekans analizi

Turistik Bir Seyahat için Kemaliye'yi arkadaş ve akrabalarınıza tavsiye eder misiniz?		
Tercih	n	%
<i>Evet</i>	490	96,1
<i>Hayır</i>	20	3,9
Toplam	510	100,0
Kemaliye'ye fırsatınız olsa bir daha gelmek ister misiniz?		
Tercih	n	%
<i>Evet</i>	477	93,5
<i>Hayır</i>	33	6,5
Toplam	510	100,0
Kemaliye'ye gelmeden önceki beklentileriniz ile geldikten sonraki algılarınız arasında fark var mı?		
Tercih	n	%
<i>Olumlu Yönde Fark Var</i>	447	87,6
<i>Olumsuz Yönde Fark Var</i>	20	3,9
<i>Kararsızım</i>	43	8,4
Toplam	510	100,0
Daha önce Kemaliye'ye gelmiş miydiniz?		
Tercih	n	%

<i>Evet</i>	217	42,5
<i>Hayır</i>	293	57,5
Toplam	510	100,0

3.2. Faktör Analizi

Turistlerin Kemaliye destinasyon imaj algısını belirlemek amacıyla oluşturulan 17 maddelik taslak ölçme aracının açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen bileşenler matrisi incelendiğinde, ölçekte yer alan 17 maddenin 15'inin faktör yük değerlerinin 0,415 ve üzeri olduğu görülmüştür. Döndürme öncesinde bu faktörlerin yol açtığı varyans %59,012'dir ve dört faktörlü bir yapı ortaya çıkmaktadır. Binişik değerler çıkarılmadan evvel çizgi grafiği faktör çözümlemesi sonuçlarına göre dik düşüşler esas alınarak ve toplam açıklayıcı varyans tablosundan özdeğerlere bakılarak faktör sayısının üç ile sınırlandırılmasına karar verilmiştir.

Varimax döndürme işlemi sonucunda faktör yükü 0,30'dan küçük olan 2 madde, iki faktör yük değerli arasındaki farkın 0,1'den küçük olması nedeniyle ise 1 madde ölçekten çıkarılarak döndürme işlemi tekrar edilmiştir. Kalan 14 madde ile yapılan analiz sonuçları (döndürülmüş temel bileşenler analizi) Tablo 7'de görüldüğü şekildedir. Birinci faktör içerisinde 7 madde (S7, S8, S10, S11, S12, S13 ve S14) yer almış ve bu faktör toplam varyansın %26,903'ünü oluşturmaktadır. İkinci faktör içerisinde 4 madde (S1, S2, S3 ve S4) yer almış ve bu faktör toplam varyansın %16,603'ünü açıklarken üçüncü faktörde ise 3 madde (S15, S16 ve S17) yer almış ve bu faktör ölçeğin toplam varyansının %14,281'ini açıklamaktadır. Açıklanan toplam varyans ise %57,788'dir.

Tablo 7'de faktörleri oluşturan maddelerin Kaise-Meyer-Olkin (KMO) testi ile Bartlett Küresellik testi sonuçları görülmektedir. KMO testi sonucun 0,821 olması örneklemin iyi derecede yeterli olduğunu, Bartlett Küresellik testi sonucun p değerinin 0,05'ten küçük olması (0,000) maddeler arası ilişkilerin olduğu matrisin, ilişkilerin olmadığı birim matristen farklı olduğunu göstermektedir (Can, 2018: 325). Ayrıca kalan 14 maddeye yönelik yapılan güvenilirlik analizi sonucunun 0,838 olması güvenilirliğin sağlandığını göstermektedir.

Tablo 7: Destinasyon imajına yönelik faktör analizi

Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı Boyutu	Cronbach's Alpha: 0,853	Açıklanan varyans: 26,903	\bar{x}	Std. Sapma	Faktör Yüğü
<i>S7. Önemli bir altyapı sorunu yoktur.</i>			3,51	1,012	0,633
<i>S8.Şehirde bilgi ve yön gösterici tabelalar bilgi alma açısından yeterlidir.</i>			3,62	1,075	0,648
<i>S10. Kemalije'de vakit geçirebilecek eğlence alanları yeterlidir.</i>			3,45	1,091	0,723
<i>S11. Yöresel yemek ve el sanatlarını sunabilen işletmeler mevcuttur.</i>			3,73	1,044	0,728
<i>S12. Kültür, sanat ve eğlenceye yönelik aktiviteler yeterlidir.</i>			3,45	1,025	0,795
<i>S13. Konaklama imkânları yeterlidir.</i>			3,50	1,071	0,744
<i>S14. Yiyecek-içecek işletmeleri yeterlidir.</i>			3,72	1,065	0,721
Doğa ve Kültür Boyutu	Cronbach's Alpha: 0,734	Açıklanan varyans: 16,603	\bar{x}	Std. Sapma	Faktör Yüğü
<i>S1.Yeşil ile mavinin uyum içinde olduğu doğal çevre ve manzaraya sahiptir.</i>			4,54	0,758	0,791
<i>S2. Zengin tarihi ve özgün kültürel mirasa sahip bir yerdir.</i>			4,55	0,709	0,811
<i>S3. Tarihi ve doğal mirası iyi korunmaktadır</i>			4,32	0,807	0,705
<i>S4.Bölgenin kültürü, gelenekleri ve el sanatlarını yansıtan müzeleri vardır.</i>			4,15	0,917	0,591
Sosyal Çevre Boyutu	Cronbach's Alpha: 0,698	Açıklanan varyans: 14,281	\bar{x}	Std. Sapma	Faktör Yüğü
<i>S1 Güvenli bir şehirdir ve güvenle dolaşmak mümkündür.</i>			4,33	0,837	0,647
<i>S16. Yerel halkın turistlere bakış açısı olumludur.</i>			4,35	0,851	0,837
<i>S17. Yerel halk misafirperverdir.</i>			4,47	0,828	0,777
KMO and Bartlett's Test					
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.					0,821
Bartlett's Test of Sphericity			Approx. Square	Chi-	2517,371
			df		91
			Sig.		0,000

Güvenilirlik Analiz sonuçları

Ölçek	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Destinasyon imajı	0,838	14

3.3. Hipotez Testleri

Tablo 8’da cinsiyete göre algılanan imaj arasında fark olup olmadığını anlamak için bağımız iki grup arası t testi uygulanmıştır.

Tablo 8: Cinsiyete göre algılanan imaja yönelik farklılık analizi

Faktör	Değişken	n	\bar{x}	t Değeri	P değeri
<i>Genel Altyapı ve Turistik Üstyapı</i>	Erkek	240	3,513	-1,532	0,126
	Kadın	270	3,617		
<i>Doğa ve Kültür</i>	Erkek	240	4,306	-3,025	0,003*
	Kadın	270	4,467		
<i>Sosyal Çevre</i>	Erkek	240	4,319	-2,113	0,037*
	Kadın	270	4,443		

*p<0,05 anlamlılık

Test sonuçlarına göre; “Doğa ve Kültür” ve “Sosyal Çevre” boyutlarının anlamlılık p değeri p<0,05 olduğundan cinsiyete göre algılanan “Doğa ve Kültür” ve “Sosyal Çevre” boyutları arasında anlamlı bir fark vardır. “Genel Altyapı ve Turistik Üstyapı” boyutu için ise anlamlılık değeri p>0,05 olduğundan cinsiyete göre algılanan “Genel Altyapı ve Turistik Üstyapı” boyutu arasında anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır. Cinsiyete göre doğa ve kültür boyutu ve sosyal çevre boyutunda istatistiksel bakımdan anlamlı fark vardır (p<0,05). Her iki boyutta da kadınların ortalama katılımları erkeklerden daha yüksektir. Buna göre H₁ hipotezi Genel Altyapı ve Turistik Üstyapı faktörü için reddedilirken “Doğa ve Kültür” ve “Sosyal Çevre” faktörleri için kabul edilir.

Tablo 9’da katılımcıların eğitim seviyelerine göre algılanan destinasyon imajına ilişkin varyans analizi (ANOVA) sonuçları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde; eğitim durumuna göre “Genel Altyapı ve Turistik Üstyapı” ve “Doğa ve Kültür” boyutlarında algılanan imaj arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Anlamlı farkın kaynağını tespit etmek amacıyla yapılan Tukey testi sonuçlarına göre farklılığın sebebi “Genel Altyapı ve Turistik Üstyapı”

boyutunda “ortaöğretim ile lisansüstü” eğitim seviyeleri ve “ön lisans ile lisansüstü” eğitim seviyelerinden kaynaklanmakta ve Doğa ve Kültür Boyutu boyutunda ise “ön lisans ile lisansüstü” eğitim seviyeleri arasından kaynaklanmaktadır. Bu sonuca göre H₂ hipotezi “Genel Altyapı ve Turistik Üstyapı” ve “Doğa ve Kültür” boyutları için kabul edilirken “Sosyal Çevre” boyutu için reddedilmektedir.

Tablo 9: Eğitim seviyesine göre algılanan imaja yönelik farklılık analizi

Faktör	Değişken	n	\bar{x}	F değeri	P değeri	Anlamlı Fark
Genel Altyapı ve Turistik Üstyapı	İlköğretim	43	3,415	5,141	0,000*	Ortaöğretim ile Lisansüstü ve Ön lisans ile lisansüstü**
	Ortaöğretim	75	3,670			
	Ön Lisans	135	3,749			
	Lisans	173	3,545			
	Lisans Üstü	84	3,312			
	Toplam	510	3,568			
Doğa ve Kültür	İlköğretim	43	4,314	3,239	0,012*	Ön lisans ile lisansüstü**
	Ortaöğretim	75	4,380			
	Ön Lisans	135	4,524			
	Lisans	173	4,385			
	Lisans Üstü	84	4,241			
	Toplam	510	4,391			
Sosyal Çevre	İlköğretim	43	4,348	0,220	0,927	Farklılık yok
	Ortaöğretim	75	4,413			
	Ön Lisans	135	4,348			
	Lisans	173	4,396			
	Lisans Üstü	84	4,412			
	Toplam	510	4,385			

* $p < 0.05$

**Tukey testi sonucuna göre değişkenler arasındaki farklılık

Tablo 10’da mesleki duruma göre algılanan imaj arasında farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçları

gösterilmektedir. Tablo 10'a göre sadece "Sosyal Çevre" boyutunda farklılık bulunmaktadır. Tukey testine göre farklılık ise öğrenciler ile serbest meslek erbaplarından kaynaklanmaktadır. Tablo 10'daki ANOVA testi sonuçlarına göre sosyal çevreyi ifade eden "Sosyal Çevre" boyutuna öğrenciler daha az katılıp, serbest meslek erbapları daha fazla katılım göstermiş olsa da her iki meslek için katılımı 4'ün üzerinde olup olumlu yönde tercih beyan etmişlerdir.

Tablo 10: Katılımcıların mesleğine göre algılanan imaja yönelik farklılık analizi

Faktör	Değişken	n	\bar{x}	F değeri	P değeri	Anlamlı Fark
Genel Altyapı, Turistik Üst Yapı	Öğrenci	101	3,667	1,584	0,163	Fark yok
	Özel Sektör Çalışanı	66	3,697			
	Kamu Çalışanı	197	3,533			
	Ev Hanımı	42	3,642			
	Serbest Meslek Erbabı	32	3,406			
	Emekli	72	3,436			
	Toplam	510	3,568			
Doğa ve Kültür	Öğrenci	101	4,326	0,882	0,493	Fark yok
	Özel Sektör Çalışanı	66	4,492			
	Kamu Çalışanı	197	4,406			
	Ev Hanımı	42	4,440			
	Serbest Meslek Erbabı	32	4,390			
	Emekli	72	4,322			
	Toplam	510	4,391			
Sosyal Çevre	Öğrenci	101	4,207	2,943	0,012	Öğrenciler ile Serbest Meslek Erbabı **
	Özel Sektör Çalışanı	66	4,489			
	Kamu Çalışanı	197	4,377			
	Ev Hanımı	42	4,381			
	Serbest Meslek Erbabı	32	4,645			

Emekli	72	4,444
Toplam	510	4,385

* $p < 0.05$

**Tukey testi sonucuna göre değişkenler arasındaki farklılık

Sonuç olarak H₃ hipotezi; “Genel Altyapı, Turistik Üst Yapı” ve “Doğa ve Kültür” boyutlarının anlamlılık değerleri $p > 0,05$ olduğu için reddedilmektedir. Fakat H₃ hipotezi; “Sosyal Çevre” boyutu için anlamlılık değeri $p < 0,05$ olduğu için kabul edilmektedir.

Tablo 11’de katılımcıların yaşlarına göre Kemaliye destinasyonunun algılanan imajına yönelik farklılık analiz sonuçlarını gösteren ANOVA testi yer almaktadır. Tablo 11’e göre katılımcıların genel altyapı, turistik üst yapı ve rekreasyon boyutunu ifade eden “Genel Altyapı, Turistik Üst Yapı” faktörüne katılım oranları 3 ile 4 arasındadır. Bu durum katılımcıların genel alt yapı, turistik üst yapı ve rekreasyon değerlerine karşı tutumlarının kararsızlık ile katılıyorum ifadesi arasında kaldığını göstermektedir. Diğer faktör boyutlarına göre en düşük imaj algısı “Genel Altyapı, Turistik Üst Yapı” boyutunda karşımıza çıkmaktadır. “Doğa ve Kültür” ve “Sosyal Çevre” boyutları yani doğa ve kültür boyutu ve sosyal çevre boyutuna katılımcıların 4 ile 5 arası katılıyorum ile kesinlikle katılıyorum arası cevap verdikleri gözlemlenmektedir. Bu durum katılımcıların Kemaliye destinasyon imaj algısının güçlü boyutlarının “Doğa ve Kültür” ve “Sosyal Çevre” olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 81: Katılımcıların yaşlarına göre algılanan imaja yönelik farklılık analizi

Faktör	Değişken	n	\bar{x}	F değeri	P değeri
Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı	20 ve altı	41	3,550	1,164	0,326
	21-30	162	3,644		
	31-40	140	3,616		
	41-50	55	3,457		
	51-60	47	3,501		
	61 ve üzeri	65	3,428		
	Toplam		510	3,568	
Doğa ve Kültür	20 ve altı	41	4,402	0,511	0,768
	21-30	162	4,412		
	31-40	140	4,432		

	41-50	55	4,304		
	51-60	47	4,340		
	61 ve üzeri	65	4,357		
	Toplam	510	4,391		
<i>Sosyal Çevre</i>	20 ve altı	41	4,357	1,349	0,242
	21-30	162	4,284		
	31-40	140	4,426		
	41-50	55	4,406		
	51-60	47	4,468		
	61 ve üzeri	65	4,487		
	Toplam	510	4,385		

Tablo 11'deki ANOVA testi sonuçlarına göre yaş göre algılanan imaj boyutunda farklılık bulunmamaktadır. Tüm yaşların tüm faktör boyutlarına bakış açıları ortalama olarak aynı seviyededir. Sonuç olarak H_4 hipotezi; "Genel Altyapı ve Turistik Üstyapı", "Doğa ve Kültür" ve "Sosyal Çevre" faktör boyutlarının anlamlılık değeri $p>0.05$ olduğundan reddedilir.

Tablo 9: Katılımcıların tur şekline göre algılanan imaja yönelik farklılık analizi

Faktör	Değişken	n	\bar{x}	T Değeri	P değeri
<i>Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı</i>	Münferit	322	3,575	0,413	0,680
	Paket Tur	187	3,547		
<i>Doğa ve Kültür</i>	Münferit	322	4,416	1,273	0,204
	Paket Tur	187	4,346		
<i>Sosyal Çevre</i>	Münferit	322	4,382	-0,079	0,937
	Paket Tur	187	4,386		

Tablo 12'de katılımcıların Kemaliye destinasyonuna geliş şekillerine göre destinasyon imajına yönelik bağımsız iki grup arası t testi gösterilmektedir. Bağımsız iki grup arası t testi sonuçlarına göre katılımcıların Kemaliye destinasyonuna geliş şekilleri ile algıladıkları imaj arasındaki; tüm imaj boyutları için anlamlılık değeri $p>0,05$ olduğundan H_5 hipotezi reddedilmektedir. Buna göre değişkenler arasında anlamlı bir fark olmadığı ortaya konulmaktadır.

Tablo 12’deki aritmetik ortalama değerler incelendiğinde “Doğa ve Kültür” ve “Sosyal Çevre” boyutları 4 ile 5 değerleri arasında yani katılıyorum ile kesinlikle katılıyorum ifadeleri arasındadır. Bu durum katılımcıların en güçlü imaj algılarının doğa ve kültür boyutu ile sosyal çevre boyutu olduğunu tekrardan ortaya koymaktadır. En zayıf imaj algısının “Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı” boyutunda olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 13’te katılımcıların daha önce gelip gelmeme durumlarına göre Kemaliye destinasyonunun algılanan imajına yönelik bağımsız iki grup arası t testi sonuçları gösterilmektedir. Bağımsız gruplar arası t testi sonuçlarına göre “Doğa ve Kültür” boyutu anlamlılık değeri $p < 0,05$ olduğu için daha önce Kemaliye’ye gelme durumu ile algılanan “Doğa ve Kültür Boyutu” arasında anlamlı bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce Kemaliye’ye gelmiş olanlar gelemeyenlere göre “Doğa ve Kültür” boyutunda daha güçlü imaja sahip olup 5’e yakın kesinlikle katılıyorum cevabını vermektedirler. Kemaliye’ye daha önce gelmeyip ilk defa gelenler ise ortalama 4,312 oranında cevap vererek 4’e yakın katılıyorum ifadesinde bulunmuşlardır. Her iki durumda da “Doğa ve Kültür” boyutu güçlü bir imaj algısına sahiptir.

Tablo 10: Katılımcıların daha önce Kemaliye’ye gelme durumlarına göre algılanan imaja yönelik farklılık analizi

Faktör	Değişken	n	\bar{x}	t Değeri	P değeri
Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı	Evet	217	3,630	1,561	0,119
	Hayır	293	3,522		
Doğa, Kültür, Tarih ve Sanat	Evet	217	4,498	3,524	0,000*
	Hayır	293	4,312		
Sosyal Çevre	Evet	217	4,425	1,189	0,235
	Hayır	293	4,354		

* $p < 0.05$

“Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı” ve “Sosyal Çevre” boyutları için ise bağımsız gruplar arası t testi anlamlılık değerleri $p > 0,05$ olduğundan anlamlı bir fark olmadığı anlaşılmaktadır. “Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı” boyutu 3 ile 4 arası bir ifadeye cevap verilip en düşük imaj algısını ortaya koymaktadır. Farklılığın olmadığı “Sosyal Çevre” boyutunda ise katılımcıların ortalama 4 ile 5 arasında cevap vermeleri de bir diğer güçlü imaj algısını göstermektedir. Sonuç olarak H_0 hipotezi “Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı” ve “Sosyal

Çevre” boyutları için reddedilirken, “Doğa ve Kültür” boyutu için ise kabul edilmektedir.

Tablo 14: Katılımcıların yaşadıkları bölgeye göre algılanan imaja yönelik farklılık analizi

Faktör	Değişken	n	\bar{x}	F değeri	P değeri	Anlamlı Fark
<i>Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı</i>	Marmara Bölgesi	117	3,400	4,835	0,000*	Güney Doğu Anadolu Bölgesinin diğer İç Anadolu, Karadeniz, Ege, Akdeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleriyle olan farktan kaynaklanmaktadır**
	İç Anadolu Bölgesi	76	3,693			
	Karadeniz Bölgesi	49	3,731			
	Ege Bölgesi	34	3,588			
	Akdeniz Bölgesi	38	3,789			
	Doğu Anadolu Bölgesi	167	3,578			
	Güney Doğu Anadolu Bölgesi	21	2,925			
Toplam	502	3,558				
<i>Doğa ve Kültür Boyutu</i>	Marmara Bölgesi	117	4,416	1,628	0,137	Farklılık yok
	İç Anadolu Bölgesi	76	4,473			
	Karadeniz Bölgesi	49	4,285			
	Ege Bölgesi	34	4,426			
	Akdeniz Bölgesi	38	4,506			
	Doğu Anadolu Bölgesi	167	4,366			
	Güney Doğu Anadolu Bölgesi	21	4,107			
Toplam	502	4,390				
<i>Sosyal Çevre</i>	Marmara Bölgesi	117	4,498	2,032	0,060	Farklılık yok
	İç Anadolu Bölgesi	76	4,482			
	Karadeniz Bölgesi	49	4,251			
	Ege Bölgesi	34	4,460			
	Akdeniz Bölgesi	38	4,307			

Doğu Anadolu Bölgesi	167	4,281
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	21	4,412
Toplam	502	4,379

* $p < 0.05$

**Tukey testi sonucuna göre değişkenler arasındaki farklılık

Tablo 14’te katılımcıların yaşadıkları bölgeye göre algılanan Kemaliye destinasyon imajına yönelik farklılık analizini gösteren ANOVA test sonuçları gösterilmektedir. Tablo 14’teki ANOVA testi sonuçlarına göre katılımcıların yaşadıkları bölge ile algıladıkları destinasyon imajına yönelik farklılık sadece “Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı” boyutunda ortaya çıkmaktadır.

“Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı” boyutundaki farklılığın sonucu yapılan Tukey testi sonucuna göre sırasıyla “Güney Doğu Anadolu Bölgesi ile İç Anadolu Bölgesi”, “Güney Doğu Anadolu Bölgesi ile Karadeniz Bölgesi”, “Güney Doğu Anadolu Bölgesi ile Ege Bölgesi” ve “Güney Doğu Anadolu Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi” arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Kısaca Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı boyutunun anlamlılık değeri $p < 0,05$ olduğundan, Güney Doğu Anadolu Bölgesinin; İç Anadolu, Karadeniz, Ege ve Doğu Anadolu Bölgeleriyle olan arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.

Tablo 14’te görüleceği üzere; “Doğa ve Kültür” ve “Sosyal Çevre” boyutlarının anlamlılık değeri $p > 0,05$ olduğundan anlamlı farklılık meydana gelmemiştir. Sonuç olarak Genel Altyapı ve Turistik Üst Yapı boyutu için H_7 hipotezi kabul edilirken, “Doğa ve Kültür” ve “Sosyal Çevre” boyutları için reddedilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma ile Kemaliye destinasyonunu ziyaret eden turistlerin algıladıkları imajın güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulmuştur. Kemaliye destinasyonunu ziyaret eden turistlerin demografik özellikleri belirlenmiştir. Bu durum, Kemaliye destinasyonunu ziyaret eden turist profilini ortaya koyması ve hali hazırdaki kitlenin belirlenerek pazar bölümlendirmesi çalışmalarına yardımcı olması açısından önemlidir. Çünkü pazar bölümlenmesi için kullanılacak geleneksel değişkenler; demografik, coğrafi, biyografik, davranışsal ve ürünle ilgili faktörler diye beş ana kategori altında toplanabilmektedir (Camilleri, 2018: 71). Destinasyon imajına yönelik yapılan

analiz sonucunda; katılımcıların eğitim seviyesinin yüksek olması, Kemaliye destinasyonunun kültür turizmi açısından elverişli olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Pazarda yer alan tüketiciler arasında satın alma davranışı birbirine benzeyen grupları tek çatı altında toplamayı amaçlayan konumlandırma faaliyetlerinde her grubunun özelliklerinin iyi bilinmesi, gerçekleştirilecek pazarlama faaliyetlerinin de etkili olmasını sağlayacaktır (Özdemir, 2014: 124). Kemaliye destinasyonunu, tercih edenlerin eğitim seviyelerinin yüksek oluşu destinasyonu tüketici zihninde nasıl bir konuma yerleştireceği hususunda bilgi vermektedir. Ayrıca katılımcıların yaş aralığının büyük çoğunluğunu teşkil eden 21-30 yaş aralığı (%31,8), 31-40 yaş aralığı (%27,5) ve 41-55 yaş aralığı (%10,8)'da, destinasyonun hangi kitleye hitap edeceği hakkında karar vermeye yardım edebilir.

Katılımcıların yaşları; genç ve orta yaş aralığında yoğunluk göstermesi ise doğa sporları gibi alternatif turizm türlerinin etkisinden kaynaklandığı sonucuna ulaştırabilir. Fakat katılımcıların eğitim seviyesinin yüksek oluşu, kültür turizmi gibi alternatif turizm türlerinin etkisinden kaynaklandığı düşüncesini ortaya koyabilir. Durum her ne olursa olsun pazarı bölümlendirmede demografik bilgilerin fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Katılımcıların Kemaliye denildiğinde, aklına gelen ilk üç değer sorulmuş ve bunların tarih ve kültür, eşsiz doğa ve Karanlık Kanyon şeklinde sıralanmış olması, destinasyon bilinirliğinin bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Katılımcı turistlerin zihinlerinde Kemaliye denince ön plana çıkan ilk 5 sözcük sırasıyla şu şekildedir: birinci sırada tarih ve kültür, ikinci sırada eşsiz doğa, üçüncü sırada Karanlık Kanyon, dördüncü sırada geleneksel evler, beşinci sırada huzur, güven ve macera turizmi. Benzer sonuçlar Taş vd. (2019) tarafından Kemaliye'de üniversite öğrencileri üzerine gerçekleştirilen destinasyon imaj algısına yönelik çalışma ile de örtüşmektedir. İlgili çalışma sonuçlarına göre de Kemaliye denilince ilk akla gelen; eşsiz doğa, tarih, kültür ve Karanlık Kanyon'dur.

Turistler Doğu Anadolu Bölgesi'nin ismi zikredildiğinde; bölgeyi terör olaylarının çokça yaşandığı bir yer olarak algılamış olmaları, bölge turizminin ve Kemaliye destinasyonunun geleceği açısından bir tehdit olarak algılandığı söylenebilir. Fakat Özeltaş ve Serçek'in (2016) yaptıkları çalışmaya göre, 2005'lere kadar terör olaylarının etkisiyle Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerine gelen turist sayısı çok az iken, çözüm süreci ve etkin terörle

mücadele bu bölgelerin daha güvenli olduğu yerli ve yabancı turistlerin nezdinde de anlaşılmıştır. Kemaliye destinasyonuna gelen turistlerin aklına beşinci sırada huzur ve güven sözcüğü gelmesi, katılımcıların genelde Doğu Anadolu'yu ve özelde ise Erzincan Kemaliye'yi güvenli bulduklarını ve terör algısının gün geçtikçe bu bölgeden uzaklaştığını göstermektedir.

Çalışma sonucunda; katılımcıların Kemaliye'ye gelmeden önceki beklentileri ile geldikten sonraki beklentileri arasında %87,6'lık bir oranla olumlu yönde fark olması, Kemaliye destinasyonunun turistik çekicilik özelliklerinden ve Kemaliye'deki yerel halkın samimi ve içten davranmalarının bir tezahürü olarak güçlü bir imaja sahip olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde fırsatınız olsa bir daha Kemaliye'yi ziyaret eder misiniz, sorusuna verilen cevapların %93,5'inin evet olması da Kemaliye destinasyonuna olan aidiyet duygusunun olumlu yönde geliştiğini göstermektedir.

Turistik bir seyahat için Kemaliye'yi arkadaş ve akrabalarınıza tavsiye eder misiniz, sorusuna verilen cevabın %96,1 oranında evet olması, Kemaliye destinasyonunun turistler tarafından algılanan olumlu imajının oldukça yüksek olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. “Turizmde Destinasyon Markalaşması: Niğde Üzerine Bir Uygulama” adlı çalışmada da Niğde'ye gelenlerin ziyaretlerinden çok memnun oldukları ve çevresindekilere tavsiye etmek istedikleri sonucuna ulaşılmıştır (Eroğlu, 2018). Aynı sonuçlar Yamaç'ın (2013) “Sakarya Destinasyonunun İmaj Algısına Yönelik Sakarya Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmasında da ortaya çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında turistlere uygulanan destinasyon imajına yönelik ölçeklerin istatistiksel analizi sonucunda üç faktör boyutu ortaya çıkmıştır. Faktör boyutları; genel alt yapı ve turistik üst yapı boyutu, doğa ve kültür boyutu ve sosyal çevre boyutudur. Destinasyon imajı ölçeğindeki en güçlü imaj algısı doğa ve kültür ile sosyal çevre boyutları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum; Ilyasov'un (2015) “Marka Olarak Bakü'nün Destinasyon İmajı ve Destinasyon İmajının Destinasyon Seçimine Etkisi” adlı çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Çalışmaya göre, destinasyon imajı ile ilgili olumlu yönler; şehirdeki sosyal ve kültür içerikli faaliyetlerin çokluğu ve yöre halkının samimiyeti ve sıcakkanlılığı ön plana çıkarken, destinasyon imajı ile ilgili olumsuz yönler ise; fiyatların yüksek oluşu ve turizm tesislerinin yetersizliği ortaya çıkmaktadır.

Ortaya çıkan faktör boyutları; katılımcıların eğitim seviyelerine, mesleklerine, yaşlarına, tura katılım şekillerine, daha önce Kemaliye'ye gelip

gelmeme durumlarına ve yaşadıkları bölgeye göre farklılık analizlerine tabi tutulmuştur. Destinasyon imajı ölçeğinde katılımcıların eğitim seviyelerine, mesleğine, daha önce Kemaliye'ye gelip gelmeme durumlarına ve yaşadıkları bölgeye göre tüm faktör boyutlarında olmasa da farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Kemaliye destinasyonun algılanan güçlü imajı sahip olduğu doğal güzellikleri, korunmuş doğası, mimari dokusu, tarihi ve kültürel değerlerinin zenginliği, misafirperverliği, hoşgörüsü ve samimi tutumu doğrultusunda olduğu anlaşılmaktadır. Algılanan zayıf imaj ise genel alt yapı ve turistik üst yapı eksiklikleridir. Yani ulaşım imkânlarının yetersiz oluşu, konaklama, yeme-içme ve rekreasyon alanlarının yetersizliği ve mevcut turizm hareketlerini karşılayamayacak durumda olduğundan kaynaklanmaktadır.

Bu çalışma neticesinde toplanan veriler ve elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki öneriler sunulabilir;

- Bu çalışma neticesinde ortaya çıkan Kemaliye destinasyonunun turist profiline göre etkili bir konumlandırma stratejisi yapılmalıdır.
- Turistlerin algıladıkları güçlü imajın korunması ve zayıf imaja neden olan alt yapı ve turistik üst yapı gibi sebeplerin ortadan kaldırılması için çalışmalara başlanmalıdır. Örneğin;
 - Kemaliye turizminin önündeki en büyük engellerden biri, Kemaliye'ye çevre illerden ulaşmanın zor olmasıdır. Bu nedenle ulaşımı kolaylaştıracak yeni bölünmüş yollara ihtiyaç vardır. Hali hazırdaki yolların ise yeni yollar yapılana kadar daha korunaklı hale getirilerek iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle; Refahiye-Dutluca yol projesinin bir an önce bitirilmesi için gerekli girişimlerde bulunulması elzemdir.
 - Konaklama eksikliklerinin giderilmesi için; ev pansiyonculuğu teşvik edilerek belli bir cadde ev pansiyonları için ayrılabilir.
 - Yeme-içme işletmeleri artırılmalı ve yöresel yemek sunumu yapan işletmeler teşvik edilmelidir. Ayrıca gastronomi turizmi öneminin farkına varılması gereklidir. Gastronomi turizmi için Kadı Gölü yakınına veya Bülbül Deresi'ne alabalık tesisi kurulabilir. Bülbül Deresi için teknik alt yapı mevcut olup yasal düzenlemelerin de tamamlanarak faaliyete geçirilmesi Kemaliye'nin turistik arz

unsurlarına katkı sağlanabilir. Aynı şekilde Kadı Gölü için mevcut imkanlar geliştirilerek teknik altyapı oluşturulabilir.

- Mevcut rekreasyon alanları iyileştirilebilir ve yeni rekreasyon alanları açılabilir. Örneğin; fasıl gecelerinin düzenlendiği mekânlar oluşturulabilir. Doğa sporlarıyla ilgili parkurlar yıl boyunca turistik ürün olarak sunulabilir. Mesela; kano etkinliği ile su sporları, dağ tırmanışı, bisiklet yolları ve yürüyüş yolları canlı tutulabilir.

- Güçlü imaja sahip olan doğa ve kültürü ön planda tutularak pazarlama faaliyetleri sürdürülmelidir.

- Bu çalışmaya göre; turistler, Kemaliye’yi; doğası, kültürü, tarihi değerleri, mimari evleri ve halkın samimi tutumu gibi nedenlerden dolayı tercih etmektedir. Turistler işletmelerin yetersizliğinden şikâyetçidir. Bu nedenle var olan işletmelerin; nitelikli iş gücünü, hizmetin ve sunulan ürünlerin kalitesini artırması gerekmektedir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da kendine has kısıtları bulunmaktadır. Bu çalışmanın en büyük sınırlılığı, yerli turistlerin algıladıkları imaj üzerine yapılmış olmasıdır. Gelecek çalışmalarda yabancı turistlerin de algıladıkları imajın tespit edilmesi tavsiye edilmektedir.

Kaynaklar

AKYURT, Hakan ve Atay, Lütfi (2009), “Destinasyon İmaj Oluşturma Süreci”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-14.

ALBAYRAK, Aslı ve Özkul, Emrah (2013), “Y Kuşağı Turistlerin Destinasyon İmaj Algıları Üzerine Bir Araştırma”, *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8.6, 15-31.

ALTUNIŞIK, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2010), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. (7. Baskı), Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

ARTUĞER, Savaş ve Çetinsöz, Burçin Cevdet (2014), “Destinasyon İmajı ile Destinasyon Kişiliği Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6.1, 366-384.

- ATAY, Lütfi (2003), “Destinasyon pazarlaması yönetimine İlişkin Stratejik bir Yaklaşım”, *Dokuz Eylül üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(2), 144-158.
- AVCIKURT, Cevdet, (2010), *Turizmde Tanıtma ve Satış Geliştirme, 3.Baskı*, Değişim Yayınları, İstanbul.
- BALOĞLU, Şehmus ve Brinberg, David (1997), “Affective Images of Tourism Destinations”, *Journal of Tourism Research*, 11-15.
- BEZİRGAN, Muammer, (2014), *Destinasyon İmajı, Algılanan Değer, Aidiyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi: Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi, SBE, Balıkesir.
- CAMİLLERİ, M. Anthony (2018), *Travel Marketing, Tourism Economics and the Airline Product An Introduction to Theory and Practice*, Cham, Springer International Publishing, Switzerland.
- CAN, Abdullah (2018), *SPPS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi* (6.baskı b.), Ankara: Pegem Akdemi.
- CHIAPPA, G.D. ve Bregoli, I. (2012), Destination branding development: Linking supply-side and demand-side perspectives. In R. H. Tsiotsou & R.E. Goldsmith (Eds.), *Strategic marketing in tourism services* (pp. 51-61), United Kingdom: Emerald Group Publishing Limited.
- DEL CHIAPPA, GIACOMO; BREGOLÌ, ILENIA (2012), DESTINATION BRANDING DEVELOPMENT: LINKING SUPPLY-SIDE AND DEMAND-SIDE PERSPECTIVES. IN R. H. TSİOTSOU & R.E. GOLDSMİTH (EDS.), STRATEGİC MARKETİNG İN tourism services (pp. 51-61), United Kingdom: Emerald Group Publishing Limited.
- DOĞAN, Mustafa (2010), *Ekomüze Odaklı Sürdürülebilir Destinasyon ve Gökçeada Üzerine Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, SBE, Çanakkale.
- DOĞAN, Hulusi ve Üngüren, Engin (2012), Yerel Halkın Isparta Turizmine Yönelik Görüşleri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 103-122.
- EREN, Ramazan ve Aypek, Nevzet (2012), Kırsal turizm bölgesinde yerel halkın turizmin gelişimine karşı tutumları: Cumalıkızık köyü örneği.

International Journal of Social and Economic Sciences (IJSES), 43-47
Cilt 2. Sayı 2.

- EROĞLU, Sevgi (2018), *Turizmde Destinasyon Markalaşması: Niğde Üzerine Bir Uygulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, SBE, Nevşehir.
- GLAESSER, Dirk (2006), *Crisis Management in the Tourism Industry*. Burlington: Elsevier.
- HACIOĞLU, Necdet ve Avcıkurt, Cevdet (2008), *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- HOLLOWAY, J. Christopher, C. Humphreys, ve R. Davidson (1989), *The Business Of Tourism*, Pitman, London.
- ILYASOV, Ilgar (2015), *Marka olarak Bakü'nün destinasyon imajı ve destinasyon imajının destinasyon seçimine etkisi*, (Yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KIYICI, Şule (2010), *Bir İmaj Çeşidi Olarak Destinasyon İmajı ve Turizmde Destinasyon İmajının Ölçülmesinde (Amasra Örneği)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, SBE, Zonguldak.
- KİM, Hyounggon ve Richardson, Sarah, L. (2003), “Motion Picture Impacts On Destination Images”, *Annals of Tourism Research*, 30(1), 216–237.
- KOCAMAN, Serpil (2012), *Destinasyon Yönetimi Kapsamında Marka Kimliğine Etki Eden Faktörlerin Marka İmajına Etkisi: Alanya Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi SBE, Antalya.
- KOTLER, Philip (2005), *A'dan Z'ye Pazarlamayla İlgilenen Herkesin Bilmesi Gereken 80 Kavram*. (Çev. A. K. Bakkal), MediaCat Kitapları, İstanbul.
- KOZAK, Metin (2013), *Sürdürülebilir Turizm Kavram- Uygulamalar*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- KOZAK, Nazmi, Akoğlan Kozak, Meryem ve Kozak, Metin (2008), *Genel Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- KLİNE, R.B. (2011), *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. (3rd Edt), New York: The Guilford Press.
-

- LAWS, Eric, Scott, Noel ve Parfitt, Nick (2002), “Synergies in Desitnation Image Management: A Case Study and Conceptualisation”, *The International Journal of Tourism Resarch*(4), 39-55.
- LİKERT, Rensis (1932), “A Technique for The Measurement of Attitudes”, *Archives of Psychology*, 140, 5-54.
- MERCAN, Şefik Okan (2010), *Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Bölgesel Planlama ve Turistik Ürün Oluşumu:Altunoluk Örneği Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir.
- MİRZA, Nesibe (2015), *Turistik Ürüne Dayalı Destinasyon Pazarlaması: İzmir İli Sağlık Turizmi Kümelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi.
- MORRISON, Alastair M. (2013), *Marketing and Managing Tourism Destinations*. Routledge. New York.
- ÖZDEMİR, Gökçe (2007), *Destinasyon Yönetimi ve Pazarlama Temelleri İzmir İçin Bir Destinasyon Model Önerisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir.
- ÖZDEMİR, Gökçe (2014), *Destinasyon Yönetimi ve Pazarlanması*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- ÖZDEMİR, Mehmet ve Kervankıran, İsmail (2011), Turizm ve Turizmin Etikleri Konusunda Yerel Halkın Yaklaşımlarının Belirlenmesi: Afyonkarahisar Örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 1-25.
- ÖZELTAŞ Serçek, Gülseren ve Serçek, Sadık (2016), “Turizm Sektörünün Gelişmesi Önündeki engeller: Terörizm”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42(3), 431-444.
- PAGANO, Ninfa (2014), “Tourism Destination Image and Irish Websites”, *International Journal of Business and Social Science*, 5(8(1)), 178-188.
- PİKE, Steven (2004.), *Destination Marketing Organisations. Advances in Tourism Research Series*. Taylor & Francis.
- PİKE, Steven (2008), *Destination Marketing: An Integrated Marketing Communication Approach*, Elsevier Butterworth, UK.

- PRAYAG, Girish (2009), Tourists evaluations of destination image satisfaction and future behavioral intentions-the case of Mauritius. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 26, 836-853.
- SEYİDOĞLU, Halil (2009), *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı* (10 b.), Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- STYLIDIS, Dimitrios ve Cherifi, Barbora (2018), Characteristics of destination image: Visitors and non-visitors' images of London. *Tourism Review*, 73(1), 55-6
- TAŞ, Muhammed, Akyol, Ceyhun, ve Zengin, Burhanettin (2019), “Destinasyon İmaj Algısına Yönelik Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma: Kemaliye Örneği” *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 311-331.
- TÜRKAY, Oğuz (2014), *Destinasyon Yönetimi Yönetim Bilim Bakış Açısıyla İşlevler, Yaklaşımlar ve Araçlar*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- TÜRKAY, Oğuz ve Çoban, S. (2013), Turistik Destinasyon Olma Kriterleri ve Sakarya Örneği. B. Zengin (Edt.) içinde, *Geçmişten Günümüze Sakarya Turizmine Akademik Bir Bakış* (ss. 231-242), Melisa Matbaası, Sakarya.
- USTA, Öcal (2008), *Turizm: Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- ÜNER, M. Mithat, Güçer Eren ve Taşçı, Aslı (2006), “Türkiye Turizminde Yükselen Destinasyon Olarak İstanbul Şehrinin İmajı”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17.2, 189-201
- WANG, Chun Yang ve Hsu, Maxwell K. (2010), The relationships of destination image, satisfaction, and behavioral intentions: An integrated model. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 27(8), 829-843.
- YAMAÇ, Zeynep (2015), *Sakarya Destinasyonunun İmaj Algısına Yönelik Sakarya Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya.
- YARAŞLI, Göker Yarkın (2007), *Destinasyon İmajı ve Trabzon Yöresine Dönük bir Çalışma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi, SBE, Ankara.

SÜLEYMAN TEVFİK'İN DÜZENLEDİĞİ HALK HİKÂYELERİNİN YAZILI KÜLTÜR ORTAMINDAKİ EŞ METİNLERİNDE NOKTALAMA İŞARETLERİNİN İŞLEVLERİ¹

Sait SAYAR²

Geliş: 29.04.2021 / Kabul: 11.06.2021
DOI: 10.29029/busbed.930084

Öz

Halk hikâyeleri, sözlü kültürün zayıflamasıyla yazılı kültür ortamına aktarılmaya başlanır. Yazma ve taş baskı nüshalar, hikâyelerin yazılı kültür ortamlarına aktarılan ilk örnekleridir. Hikâyeler, yazılı kültür ortamına aktarılırken sözlü kültür ortamına ait bazı özelliklerini kaybeder. Taş baskı nüshalara aktarılan metinlere, sözlü kültür ortamlarından aktarılamayan özellikler nedeniyle oluşan boşlukları gidermek ve anlatımı desteklemek amacıyla hikâyelerin olay örgülerine uygun resimler eklenmiştir. Hikâyelerin kaybolan özelliklerinin telafisi için kullanılan araçlardan birisi de noktalama işaretleridir. Noktalama işaretleri hikâyelerin matbu basımlarının yapılmasıyla kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla noktalama işaretlerinin kullanılması da hikâyelerin sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına aktarılırken yaşadığı değişim ve dönüşümleri yansıtmaktadır. Halk hikâyelerinin matbu basımlarını hazırlayanlardan birisi de Süleyman Tevfik Özzorluoğlu'dur. Makalemizde noktalama işaretleri bağlamında halk hikâyelerinin değişim ve dönüşümünü göstermek amacıyla Süleyman Tevfik Özzorluoğlu'nun matbu basımlarını hazırladığı hikâyelerde kullandığı noktalama işaretlerinin işlevleri incelenmiştir. Çalışma, 1911-1938 yılları arasında yayımlanan yirmi bir hikâyeye sınırlı tutulmuştur. Bu çalışmada noktalama işaretlerinin yazılı kültür ortamına aktarılan halk hikâyelerinde önemli işlevler üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

¹ Bu makale, Süleyman Tevfik Özzorluoğlu ve Halk Bilimi adıyla hazırlamakta olduğumuz doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, saitsayar58@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-5310-0094.

Anahtar kelimeler: halk hikâyesi, işlev, noktalama işaretleri, sözlü kültür, Süleyman Tevfik, yazılı kültür

**THE FUNCTIONS OF PUNCTUATION MARKS IN THE VARIANT
TEXTS OF THE FOLK STORIES COMPOSED BY SÜLEYMAN TEVFİK
IN WRITTEN CULTURE MEDIUM**

Abstract

The decline of oral culture causes folk stories to be transferred to the written culture. Manuscripts and lithographs are the first examples of the tales transferred to the written cultural medium. Stories lose some of their features of oral culture medium in being transferred into the written culture medium. Pictures in harmony with the plot of the stories were added to the texts transferred to lithographs to eliminate the gaps caused by the features that cannot be transferred from the verbal culture medium and to support the narration. Punctuation marks, one of the tools designed to compensate for the lost features of stories, were started to be used with the pressprinting of stories. Therefore, how the punctuation marks are used reflects the change and transformations that stories went through while being transferred from the verbal culture medium to the written culture medium. Süleyman Tevfik Özzorluoğlu was one of those who prepared the printed editions of folk stories. In this study, the functions of the punctuation marks used by Süleyman Tevfik Özzorluoğlu in preparing the stories for pressprinting were examined to show the change and transformation of folk stories within the context of punctuation marks. The study was limited to 21 stories published between 1911 and 1938. In conclusion, it was found that the punctuation marks had essential functions in the folk stories transferred into the written culture medium.

Keywords: folk stories, function, punctuation marks, oral culture, Süleyman Tevfik, written culture.

Giriş

Türk anlatı geleneği içinde yer alan önemli türlerden biri de halk hikâyeleridir. Halk hikâyelerinin, değişen sosyal ve kültürel hayata bağlı olarak destanlardan sonra ortaya çıktığı ve ilk örneklerinin XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı (Aça, Gökalp, Kocakaplan, 2012: 502; Çobanoğlu, 2004: 179; Kaya, 2020: 423) kabul edilir. Bu kabule göre hikâyeler, epik destan geleneğinin değişim ve dönüşümüyle ortaya çıkmıştır dolayısıyla hikâyelerin, özünde değişim ve dönüşüm özelliği taşıyan bir tür olduğu söylenebilir. Halk

hikâyelerinin oluşum ve gelişim evreleri, epik destandan modern romana kadar uzanan bir süreci kapsar. Bu yönüyle de halk hikâyeleri, destanlarla modern roman arasında bir geçiş dönemi türü (Çetin, 2020: 7; Çobanoğlu, 2004: 179) olarak değerlendirilir.

Destanlardan hikâyelere geçiş birdenbire gerçekleşen bir değişim ve dönüşümle olmamıştır. Çetin'in ifadesiyle her edebi ürün ortaya çıktığı dönemin edebi anlayış ve kabullerine bağlı olarak şekillenir (Çetin, 2020: 261). Bir edebi eserin birey ve toplumun etkisiyle (Irmak; Ava, 2017: 17) üretiliyor olması eserin yaşanan hayat tarzından bağımsız ele alınamayacağını gösterir. Destanları üreten bozkır medeniyet dairesinden yerleşik tarım toplumuna geçişle birlikte halk hikâyeleri de yeni hayat biçiminin bir türü olarak ortaya çıkar. Bir medeniyet dairesinden çıkıp diğer bir medeniyet dairesine giriş de yavaş yavaş gerçekleşen bir sosyal olgudur. Bu olgu, anlatı türleri arasındaki geçişin de aşamalı olarak gerçekleşmesini gerekli kılar. Epik destan geleneğinden halk hikâyesine geçiş de yıllarca devam eden bir değişim ve dönüşümün sonucunda gerçekleşir. Bu da tür özellikleri itibarıyla birbirinden ayrılabilen destan ve halk hikâyeleri gibi iki türün oluşması sürecinde geçiş özelliği gösteren ara türlerin olması gerektiğini gösterir. Bu bakımdan Dede Korkut boyları, epik destan ve halk hikâyesi arasında geçişi sağlayan (Alptekin, 1997: 7; Çobanoğlu, 2004: 176; Şimşek, 1987: 2) işlevsel bir ara tür olarak nitelendirilebilir. Köroğlu anlatmalarının bir destan olarak ortaya çıkıp Anadolu sahasında bir halk hikâyesine dönüşmesi (İçel, 2010: 23) epik destandan halk hikâyelerine geçiş bakımından örnek olabilecek mahiyettedir. Türk halk hikâyelerinin âşıklık geleneği içinde önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla halk hikâyelerinin ortaya çıkması ve yaygınlaşması da âşıklık geleneğine bağlı olarak gerçekleşmiştir. "*Sözlü gelenekte âşıklar, destancılar ve meddahlar tarafından anlatılarak*" (Irmak, 2020: 255) icra edilen halk hikâyeleri, âşıklık geleneğinin oluşumunu tamamlamasıyla da 16. yüzyılda müstakil bir tür olarak ve kendine has kuralları ile edebiyatımızda önemli bir yer edinmeye başlar (Günay,2015: 51). Müstakil bir tür olarak icrası, sözlü kültür ortamında devam eder(Çobanoğlu, 2004: 179).

Halk hikâyeleri, sözlü kültür ortamında icra edilirken 19. yüzyıla geldiğinde yazılı kültür ortamına aktarılmaya başlanır. Sözlü kültürün zayıflamasıyla ortaya çıkan (Boratav, 2002: 146) bu süreci besleyen en önemli gelişme, matbaanın Osmanlı'da yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıdır. 19. yüzyılda Osmanlı'da yayıncılık, önemli gelişmeler yaşayıp bir sektör haline gelir. Böylece kitap basımı ve satışı alanında da hatırı sayılır gelişmeler yaşanır (Dıñoğlu, 2020: 225-226). Halk hikâyelerinin yazılı kültür ortamına

aktarılmaya başlanması da matbaacılık alanında yaşanan gelişmelerle örtüşür. Boratav'ın verdiği bilgilere göre hikâyelerin taş baskı tekniğiyle ilk basımları 1860'lı yıllarda yapılmaya başlanır (Boratav, 2002: 148). Albayrak'a göre taş baskısı yapılan yirmi altı halk hikâyesi vardır (Albayrak, 2012: 85).

Destanlardan halk hikâyelerine geçişin birdenbire olmayıp önce ara türlerin oluşması gibi sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına geçiş de birdenbire gerçekleşmemiştir. Hikâyelerin yazmalara aktarılması ve taş baskılarının yapılması, yazılı kültür ortamına aktarımın ilk basamağı sayılsa da hikâyelerin yazılı kültür ortamına geçişi tam olarak matbu basımlarının yapılmasıyla gerçekleşir. Yazma ve taş baskı nüshalarda hikâyelerin dili, sözlü kaynaklardan olduğu gibi aktarılmış ve oldukça düzensiz, bozuk cümlelerden oluşur. Hikâyelerin matbu basımları, dilleri ve üsluplarında çeşitli düzeylerde değişiklikler yapılarak gerçekleştirilir (Boratav, 2002: 150). Böylece hikâyelerin yazılı kültür ortamına aktarılması tamamlanmış olur.

Halk hikâyelerinin taş baskı örneklerinden yararlanarak matbu basımlarını hazırlayan ilk kişi Süleyman Tevfik Özzorluoğlu'dur. Boratav'ın Özzorluoğlu'ndan aktardığı bilgiye göre matbu basımlarını yapmak için halk hikâyelerini düzeltme görevi bir yayınevi tarafından Ahmet Rasim'e verilir. Ahmet Rasim, Kerem ile Aslı hikâyesini düzenlemek için yayıneviyle anlaşsa da bu düzenlemeyi yapmaz. Düzenleme işi sonra Süleyman Tevfik'e verilir. Süleyman Tevfik, Kerem ile Aslı hikâyesini ilk matbu basımı için düzenler (Boratav, 2002: 150). Kerem ile Aslı hikâyesinin tespit edilebilen ilk matbu baskısı 1913 yılında İktbal Kütüphanesinde yapılan baskıdır. 1913-1940 yılları arasında da aynı hikâyenin yeni baskıları yapılır (Duymaz, 2001: 11-13). Kerem ile Aslı hikâyesinin bahsedilen süreler içinde yapılan baskılarının hiçbirinde Süleyman Tevfik'in adı yer almaz. Aynı durum Tahir ile Zühre adlı hikâye için de geçerlidir. Hikâyenin 1928 yılında yapılan baskısında yayıncı olarak "*İktbal Kütüphanesi Sahibi Hüseyin*" ifadesi ve dördüncü baskısının yapıldığı bilgisi yer alır (Tahir ile Zühre, 1928). Tahir ile Zühre hikâyesinin İktbal Kitabevi tarafından 1936 yılında yapılan baskındaysa yazar olarak Süleyman Tevfik adının yanında hikâyenin yirminci baskısı olduğu bilgisi vardır (S. Tevfik, Tahir ile Zühre, 1936: İç kapak). Bu örnekler ve Boratav'ın verdiği bilgiler, hikâyeleri matbu basımları için düzenleyen ilk kişinin Süleyman Tevfik olduğunu gösterir.

Tespitlerimize göre Süleyman Tevfik'in düzenlediği ilk hikâye Leyla ile Mecnun hikâyesidir. Süleyman Tevfik, Fuzulî'nin "*Leylavû Mecnun*" adlı mesnevisinden yararlanarak hikâyeyi bir halk hikâyesi biçiminde düzenler

(Yavuz, 2005: 65). Süleyman Tevfik'in düzenlediği hikâyenin ilk baskısı 1911 yılında Şems Matbaası tarafından yapılır. Sonraki baskılarını İkbâl Kitabevi yapar. Özzorluoğlu, 1911 yılından itibaren diğer halk hikâyelerinin düzenlemesini yapmaya devam eder. Süleyman Tevfik, düzenlediği ilk hikâyelerden itibaren noktalama işaretlerini devrinin dil anlayışlarına uygun olarak kullanır. Halk hikâyelerinde noktalama işaretlerinin kullanılmış olması da hikâyelerin sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına aktarılırken kazandığı bir özellik olması bakımından dikkat çekicidir. Çalışmamızda Süleyman Tevfik'in düzenlediği halk hikâyelerinde kullandığı noktalama işaretleri ve işlevleri üzerinde durulacaktır.

Halk Hikâyeleri ve Noktalama İşaretleri

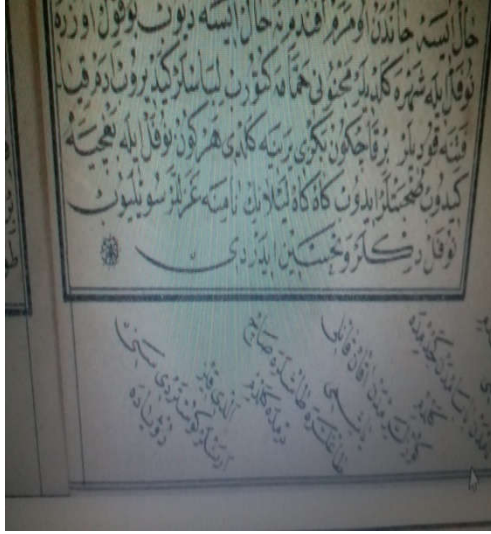
Bir halk bilgisi ürünü olması nedeniyle halk hikâyeleri, yalnız bir metinden ibaret değildir. Oluşumlarında anlatıcı, dinleyici ve icra ortamının özelliklerinin de etkisi (Ekici, 2007: 130) vardır. Sözlü geleneğin zayıflamasıyla hikâyeler, yazılı ortama aktarılmaya başlanır (Boratav, 2002: 146). Hikâyeler, yazılı kültür ortamlarına aktarıldığında asli özelliklerinden birçoğunu kaybeder. Sözlü kültür ortamında onu meydana getiren anlatıcıya, dinleyiciye ve ortama ait birçok özelliğin metne aktarılması mümkün olmaz (Görkem, 1998: 107). Bu nedenle halk hikâyelerinin sözlü kültür ortamında icrası sırasında anlatıcının sergilediği jest, mimik, tonlama, vurgu gibi davranışlar, hikâyelerin yazılı kültür ortamına aktarılmasıyla yok olur. Halk hikâyelerinin yazılı kültür ortamına aktarılırken yitirdiği unsurlarını telafi edebilmek için başvurulan çeşitli yöntemler vardır. Bunlardan biri, hikâye metinlerine çeşitli resimlerin eklenmesidir. Resimler, olay örgüleri içinde önemli sahnelerin tasvirini yansıtmakta, bazen de resmin neyi anlattığıyla ilgili açıklamalara yer verilmektedir. Böylece okuyucunun hikâyede anlatılanlarla bağ kurup olayların akışına katılması sağlanmaya çalışılır (Derman, 1988:8, 9).

Yazılı kültür ortamında hikâyelerle okuyucu arasında daha sağlıklı bir etkileşim kurulabilmesi için başvurulan araçlardan birisi de hikâye metinlerinde noktalama işaretlerinin kullanılmasıdır. İnsanlık tarihinde ilk kitapların bir topluluk karşısında sesli olarak okunması için yazılması (Manguel, 2010: 66), basım tekniklerinin gelişmesiyle kitapların yaygınlık kazanması (Çobanlı-Erdönmez, 2019: 113) ve bireysel okumaya uygun hâle gelmesiyle de noktalama işaretlerinin de kullanılmaya başlanması, halk hikâyelerinin dönüşüm seyrine de ışık tutacak mahiyettedir. Halk hikâyeleri de kitabın tarihi süreç içinde yaşadığı değişim ve dönüşüme benzer bir süreci yaşayarak önce sözlü kültür ortamında

icra edilmiş, zamanla yazılı kültür ortamına aktarılmıştır. Dolayısıyla halk hikâyelerinin sözlü kültür ortamında kazandığı bazı özelliklerini yazılı kültür ortamına aktarılmasıyla beraber yitirmesi karşısında noktalama işaretlerinin telafi edici bir unsur olarak kullanıldığı söylenebilir. Sözlü kültür ortamında anlatıcının sergilediği vurgu, tonlama, jest, mimik gibi davranışları yazılı dilde de karşılayabilmek için noktalama işaretlerine başvurulur (Günay, 2017: 41). Noktalama işaretleri, yazılı kültür ortamına ait bir metne çeşitli düzeylerde duygu katmak amacıyla da kullanılır (Köker, 2020: 16). Noktalama işaretleri, halk hikâyelerinin yazılı kültür ortamına aktarmasında son derece önemli işlevler üstlenerek hikâyelerin metniyle okuyucu arasında daha sağlıklı bir etkileşim kurulmasını sağlar. Ayrıca, noktalama işaretlerinin kullanılması, halk hikâyelerinin yazılı kültür ortamına geçiş sürecinin tamamlanmış olduğunu gösterir.

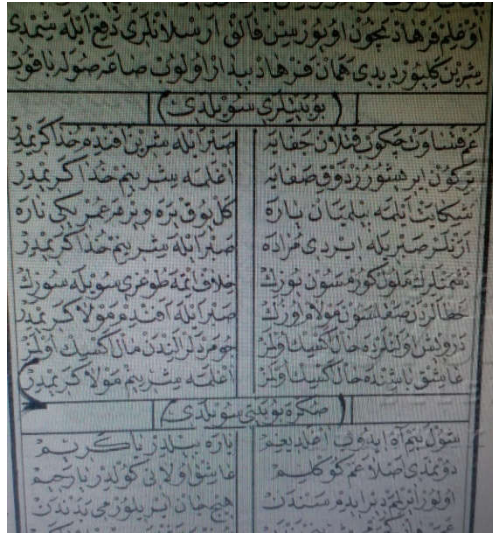
Noktalama işaretlerinin *“konuşma dilini destekleyen vurgu, tonlama, el-kol, kaş-göz-yüz hareketlerinin yazı diline aktarılmasına yarayan araçlar”* (Durukoğlu ve Büyükelçi, 2018: 12) olarak tanımlandığı dikkate alındığında yazılı kültür ortamındaki halk hikâyeleri için üstleneceği işlevler daha anlaşılır olmaktadır. Sözlü olanın yazıya aktarılmasıyla dil canlılığını da yitirmiş olur. Bir anlatının yazıya aktarılmasıyla yitirilen canlılık göze hitap eden çeşitli araçların kullanılmasıyla sağlanmaya çalışılır (Atasoy, 2009: 22). Anlatıda oluşturulmak istenen duyguların okuyucuya aktarılması için noktalama işaretlerinin çok etkili bir şekilde kullanılması gerekir (Durukoğlu ve Büyükelçi, 2018: 12).

Günümüzdeki biçimleriyle noktalama işaretleri Türk edebiyatında Tanzimat Dönemi'nde kullanılmaya başlanır, özellikle Batı edebiyatından yapılan çevirilerle birlikte yaygınlık kazanır (Durukoğlu ve Büyükelçi, 2018: 13). Halk hikâyelerinin taş baskı nüshalarında noktanın anlamca tamamlanmış cümlelerin sonuna konulması işlevini karşılayacak mahiyette çeşitli işaretler yer alır. Bu işaretler anlamsız karalamalardan ibaret olabileceği gibi çiçek motifleri olarak da bulunabilir. Aşağıya alınan örnekte cümlenin bittiğini göstermek amacıyla çiçek motiflerinin kullanıldığı görülmektedir.

Resim 1.1309 Tarihli Taş baskı Hikâye-i Leyla ile Mecnun, 18. sayfada nokta işlevli çocuk motifi

Halk hikâyelerinin taş baskı nüshalarında günümüzde kullanıldığı biçimleriyle çeşitli noktalama işaretlerinin kullanımına da örnekler vardır. 1327 tarihli Divan-ı Kerem adlı taş baskı hikâyede metin içinde yer alan şiirleri belirtmek için “*beyit*” ifadesi yay ayrıç içinde yazılmıştır (Divan-ı Kerem, 1327: 4). Halk hikâyelerinin yazılı ortama aktarılmasıyla noktalama işaretlerini kullanma ihtiyacının doğal olarak ortaya çıktığına örnek olabilecek bir uygulama da taş baskı nüshalara okuyucular tarafından sonradan çeşitli noktalama işaretlerinin eklenmesidir. Ferhat ile Şirin adlı hikâyenin tarihsiz bir taş baskı nüshasında manzum bölümleri belirgin hâle getirmek için sonradan yay ayrıca benzer işaretler eklenmiştir.

Resim 2. Tarihsiz Taş baskı Hikâye-i Ferhad ile Şirin, 53. sayfada sonradan eklenen parantez işaretleri

Halk hikâyelerinde noktalama işaretlerinin kullanılması matbu basımlarının yapılmasıyla yaygınlık kazanır. Halk hikâyelerinin ilk matbu basımlarının yapıldığı 1910'lu yıllara gelindiğinde de noktalama işaretlerinin kullanımı bakımından hayli seviye kat edilmiş olur.

Süleyman Tevfik'in düzenlediği hikâyelerde kullandığı noktalama işaretlerinin en önemli işlevi hikâyelerin yazılı kültür ortamına uygun hâle gelmeleri bakımından bir araç olmasıdır. Sözlü kültür ortamında anlatım genellikle bağlaçlarla birbirine bağlanan cümlelerle (Ong, 2007: 52) yapılır. İncelenen hikâyelerin yazma ve taş baskı nüshalarında da cümleler genellikle "ve" bağlacı ya da "ip" ekiyle bağlanarak kurulmuştur. Ong'un "eklemeli cümle" olarak nitelendirdiği ve sözlü kültür ortamının özelliklerini yansıtan bu cümleler (Ong, 2007: 53), Süleyman Tevfik'in yazılı kültür ortamına aktardığı hikâyelerde yan cümleler kurularak veya eklemeli cümlelerin noktalama işaretleri kullanılarak düzenlenmesiyle aktarılır. Süleyman Tevfik, taş baskı nüshalardaki eklemeli cümleleri noktalama işaretleri kullanarak düzenleyip bağımsız cümleler hâlinde aktarmıştır.

Leyla ile Mecnun hikâyesinin 1309 tarihli bir taş baskı nüshasından alınan aşağıdaki örnekte eklemeli cümle yapısı görülmektedir.

Bir gün Hak Tealanınlûtfu keremiyle hanı hamile olub vakti tamam olub ay parçası gibi bir hilal kaşlı oğlan dünyaya gelüb babası ve anasının gözleri aydın olub... (Hikâye-i Leyla ile Mecnun, 1309: 2-3)

Yukarıdaki cümleler Süleyman Tevfik nüshasında şöyle ifade edilmiştir:

Tamamile yese düştüğü bir zamanda idi ki lûtfu Hak irişdi. Zevcesi hamile kalarak tokuz ay on gün sonra nur topu gibi bir erkek evlâdı dünyaya geldi. (Süleyman Tevfik, 1327/1911: 4).

Örneklerden de anlaşılacağı üzere taş baskı nüshada “-ıp” ekiyle bağlanan cümleler Süleyman Tevfik nüshasında bağımsız cümleler olarak düzenlenmiş ve cümle sonlarına nokta konulmuştur. Dolayısıyla nokta, anlamca tamamlanmış cümlelerin sonunda kullanılmıştır. Bu da sözlü kültür ortamına ait bir tür olan halk hikâyelerinin yazılı kültür ortamına aktarılırken yaşadığı değişim ve dönüşümü yansıtmak mahiyettedir.

Süleyman Tevfik’in düzenlediği hikâyelerde kullandığı noktalama işaretlerinin bir işlevi de yazma ve taş baskı nüshalarda sıklıkla karşılaşılan anlatım bozukluklarının giderilmesidir. Hikâyelerin taş baskı nüshalarında anlatım bozukluğuna örnek olabilecek çok sayıda örnek vardır. Süleyman Tevfik, bozuk cümleleri Türkçenin kurallarına uygun olarak düzenlerken de noktalama işaretlerini kullanmıştır.

Seyfilmülük adlı hikâyeden alınan şu cümleler anlatım bozukluğu bakımından bir örnektir:

Bunlara biner altunvirüb her birini bir iklimi gönderdi ve hem ismarladı ki Seyfilmülük hikâyesini bulurlar her ne dilerse virüb bana ilk getiren sizlerden kangınız bu hikâyeyi getirise ben ana beş bin altun ve bir hil’atvirübmerhametimi ziyade iderim dedi (Seyfilmülük, Taş baskı, 1307: 3).

Bu cümleleri Süleyman Tevfik düzenleyerek şöyle aktarmıştır:

Hace Hasan adamlarından beş tanesini secüp ve her birine biner altın verip:

-Gidin dolaşın, her nerde Seyfilmülük hikâyesini bulur iseniz alıp getirin. Bunu bulup getirene beş bin altın ile bir mükemmel hil’atvereceğim.(S. Tevfik, 1930a: 5).

Süleyman Tevfik, taş baskı nüshadan alınan cümlelerdeki anlatım bozukluklarını düzeltmek için noktalama işaretlerini kullanmıştır.

Gerek sözlü kültür ortamının özelliklerini yansıtan “*eklemeli cümle yapıları*” (Ong, 2007: 53) gerekse anlatım bozukluğunun çok olduğu cümleler, yazılı kültür ortamına uygun hale getirilirken noktalama işaretleri önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

Süleyman Tevfik Özzorluoğlu, düzenlediği ilk halk hikâyesinden itibaren noktalama işaretlerini çeşitli işlevleriyle kullanmıştır. İncelenen hikâye metinlerinde nokta, virgöl, iki nokta, soru işareti, ünlem işareti, uzun çizgi, turnak işareti, yay ayraç, köşeli ayraç, kesme işareti, düzeltme işareti gibi noktalama işaretlerini kullanıldığı tespit edilmiştir. Yukarıda örneklenen bu genel işlevlerinin yanında her noktalama işaretinin metin içinde üstlendiği özel işlevleri vardır. Süleyman Tevfik'in hikâyelerinde kullanılan noktalama işaretlerinin özel işlevleri de aşağıda verilen örneklerle açıklanacaktır.

1. Nokta

Süleyman Tevfik'in düzenlediği hikâyelerde nokta, tamamlanmış cümlelerin, kısaltmaların ve kısıtlı bir iki örnekte de hitap ifadelerinin sonunda kullanılmıştır.

Leyla ile Mecnun hikâyesinden alınan aşağıdaki örneklerde nokta, tamamlanmış cümlelerin ve kısaltmaların sonunda kullanılmıştır. “*Bağdad ile Basra arasında... bir büyük aşiret var idi.*” (Süleyman Tevfik, 1327/1911: 3) cümlesinin bittiğini göstermek için nokta konulmuştur. Hikâyenin Harf Devrimi'nden önceki baskılarında yazarın adı kısaltılarak “*S.T*” (Süleyman Tevfik, 1327/1911: 2) biçiminde tek nokta kullanılarak yazılmıştır. Latin harfleriyle yapılan baskılardaysa kısaltma “*S. Tevfik*” (S. Tevfik, 1930b) biçiminde yapılmış ve tek nokta kullanılmıştır. Âşık Garip hikâyesinde yazarın adı “*S.T. Zorluoğlu*” (1938, İç kapak) şeklinde kısaltılarak ve nokta kullanılarak yazılmıştır. Nokta, bütün hikâyelerde tamamlanmış cümlelerin sonunda ve kısaltmalarda kullanılmıştır. Âşık Garip adlı hikâyeden alınan şu örnekte de nokta, anlamca tamamlanmış cümlelerin sonunda kullanılmıştır: “*Hepsi aciz kaldılar.*” (1938: 3). Yaygın olmamakla birlikte hitap ifadelerinin sonunda noktanın kullanıldığı örnekler de vardır. Ferhat ile Şirin adlı hikâyedeki “*-Sevgili ablacığım.*” (S. Tevfik, 1934: 5) ifadesi bu kullanıma bir örnektir.

2. Virgül

Süleyman Tevfik nüshalarında virgül de çeşitli işlevleriyle kullanılmıştır. Virgül, özellikle sıralı cümleleri ayırma işleviyle bütün hikâyelerde sıkça görülen bir işarettir. Virgülün kullanımıyla ilgili şu örnekler verilebilir:

Leyla ile Mecnun hikâyesinde “...gece gündüz yanar ve yakılır, gözlerinden kanlı yaşlar akıydı” (Leyla ile Mecnun, 1327/1911: 3-4).

Âşık Garip adlı hikâyeden alınan bu örnekte virgül, eş görevli kelime ve kelime gruplarını ayırmak için kullanılmıştır. “Bu genç on dört yaşında, mutluluk tacı başında, ince belli, hokka ağızlı, kiraz dudaklı, inci dişli, pek nazlı, sünbül saçlı, âhur zaman fitnessi, ayın on dördüne benzer bir devran âfeti idi” (S. Tevfik, 1938: 3).

Virgülün seslenme ifadelerinden sonra kullanılmasına Asuman ile Zeycan adlı hikâyeden alınan şu örnek verilebilir: “Gel oğlum, şurada yeni bir cami yaptılar” (S. Tevfik, 1930c: 8).

“Bey, tekrar bir ah çekerek ve başını sallayarak cevap verdi” (S. Tevfik, 1935: 14) Bu örnekte de virgül özneyi ayırmak için kullanılmıştır.

Virgül, bazı cümlelerde anlam kargaşasını engellemek için kullanılır: “İhtiyar, Beyin bu teklifini kabul ettiğinden beraberce şehre avdetle saraya geldiler” (S. Tevfik, 1930d: 6) Razi Nihan ile Mahi Firuze adlı hikâyeden alınan bu cümlede virgül, İhtiyar ve Bey’in farklı kişiler olduğunu göstermektedir.

Süleyman Tevfik, virgüülü onaylama veya ret ifadelerinden sonra da kullanmıştır. “Pekâlâ, fakat kırk kese ağırlık isterim” (1938: 20) cümlesi bu bakımdan bir örnektir.

Virgülün konuşma cümlelerinin sonunda kullanılmasıyla ilgili olarak da şu örnek verilebilir: “Benim diyarı gurbette bir kardeşim var, dedi” (Zorluoğlu, 1938: 59).

3. İki Nokta

Süleyman Tevfik’in düzenlediği hikâyelerde yaygın olarak kullandığı işaretlerden biri de iki noktadır. İki nokta, karşılıklı konuşmalarda konuşacak kişiyi ve kendisinden sonra açıklama yapılacak ifadeleri ayırma işlevleriyle incelenen hikâyelerin tamamında kullanılmıştır.

Hikâyelerin iç kapaklarında yer alan “Muharriri:” (Leyla ile Mecnun, 1327/1911), “Nâkili:” (Süleyman Tevfik, 1339/1341), “Yazan:” (S.

Tevfik,1930c), “*Tashih Eden:*” (S. Tevfik, 1933a) gibi ifadelerden sonra iki nokta kullanılmıştır.

İncelenen hikâyelerde, iki nokta işaretinin konuşma cümlelerinden önceki ifadelerin sonunda kullanılmasıyla ilgili çok sayıda örnek yer almaktadır.

Hiddetli bir tavırla dedi:

-Kızım bugün son derece teessüfümü mucib bir haber işitdim (Süleyman Tevfik, 1327/1911: 10).

Esna-i sohbette:

-Dünyaya bir evladının gelmesini ister isen helal malından bin altun sadaka virdikden sonra...(Süleyman Tevfik, 1340/1338: 3).

Hesap yaptıktan sonra didiler ki:

-Ey padişah-ı zi azimet! (Süleyman Tevfik, 1331: 4).

Kendi kendine:

-Böyle bir hayduda nasıl kızımı veririm? (S. Tevfik, 1931: 21).

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi Süleyman Tevfik'in düzenlediği hikâyelerde iki nokta işareti çok yaygın olarak kullanılmıştır. Bu örnekler, sözlü kültür ortamında icra edilen hikâyelerin yazılı kültür ortamına aktarıldığında kazandığı özellikleri göstermesi bakımından önemlidir.

4. Soru İşareti

İncelenen hikâyelerde soru işareti de yaygın olarak kullanılmıştır. Sözlü kültür ortamı içinde dinleyicinin, yazılı kültür ortamında da okuyucunun ilgisini canlı tutabilmek için soru cümlelerine daha çok yer verilir. İncelenen hikâyelerin sözlü, yazma ve taş baskı nüshalarında soru cümlelerinin hatırı sayılır bir oranda bulunması bu yargıyı destekleyecek mahiyettedir. Süleyman Tevfik'in düzenlediği nüshalarda da soru cümleleri yer alır ve bu cümlelerin sonunda da soru işareti kullanılmıştır.

Adımızı berbad itmek yazı değil midir? Acımaz mısın? Eğer pederin duyarsa ne cevab virirsin? (Süleyman Tevfik, 1327/1911: 11).

Ya Rabbi bu biçarenin derdi nedir? (Süleyman Tevfik, 1339/1341: 4).

Kızım! Haniya nişanlın nerede? (S. Tevfik, 1930c: 6).

Ne istiyorsunuz? Bu adamın suçu nedir? (Zorluoğlu, 1938: 14).

Sen kimsin? Adın nedir? (Süleyman Tevfik, 1933b: 15).

Haniya? Emrettiğim zikrü salât (Süleyman Tevfik, 1934b: 16).

Örneklerde görüldüğü gibi soru anlamı taşıyan cümlelerin sonuna soru işareti konulmuştur. Soru işaretinden sonra da cümleye büyük harfle başlanmıştır. Yukarıdaki örnekler, farklı tarihlerde yayımlanmış ve farklı yapıdaki hikâyelerden seçilmiştir. İncelenen hikâyelerden Veysel Karanî adlı hikâye (Süleyman Tevfik, 1933b) dışında Süleyman Tevfik'in düzenlediği diğer hikâyelerde soru işaretinin kullanımına çok sayıda örnek yer alır.

5. Ünlem İşareti

Halk hikâyelerinde heyecan, öfke, korku, merak gibi duyguları ifade eden cümlelere sıklıkla yer verilir. Süleyman Tevfik, düzenlediği hikâyelerde çeşitli duyguları yansıtan cümlelerle birlikte seslenme ifadelerinden sonra da ünlem işaretini kullanmıştır:

O, yine ah “Leyla”! Ah “Leyla”! Diye bağırdı (Süleyman Tevfik, 1327/1911: 18).

Bu cümle hikâyenin 1930 yılında yapılan baskısında şu şekilde yazılıdır:

O, yine ah Leyla! Ah Leyla! Diye diye bağırdı (S. Tevfik, 1930b: 23).

Bu örnekler, ünlem işaretinin incelenen hikâyelerdeki işlevlerini göstermektedir.

Süleyman Tevfik'in düzenlediği hikâyelerde ünlem işaretinin kullanımıyla ilgili farklı örnekler de verilebilir:

Bütün müşteriler hep birden:

-Aferin âşık! Var ol! Aşkın mübarek olsun!

Dediler (S. Tevfik, 1930f: 19).

Nihayet bir gün:

-Karındaşım!

Kamber:

-Sus terbiyesiz! (S. Tevfik, 1932: 10).

Baba! Git Beyin kızı Zeycanı Allahın emrile benim için iste (S. Tevfik, 1930b: 10).

Evet! Sen beni bilmez ve bilemezsin (S. Tevfik, 1930g: 3).

Ah Yusuf! Vah Yusuf! (S. Tevfik, 1930h: 19).

*Ya rabbi! Şu saatte beni Sitemkârın odasında bulundur! (Gül ile
Sitemkâr, 1935: 14).*

Ah iki gözüm ve ciğer köşem! (Süleyman Tevfik, 1338/1340: 11).

Hikâyelerde aynı ifade için farklı noktalama işaretlerinin kullanılmasının da örnekleri vardır.

Asuman ile Zeycan adlı hikâyeden alınan şu cümlelerde aynı ifade için hem nokta hem de ünlem işareti kullanılmıştır:

Evet. Lakin şimdi sen sor (S. Tevfik, 1930c: 28).

Evet! Sana başımı eğer ve eyvallah derim (S. Tevfik, 1930c: 29).

6. Konuşma Çizgisi

Hikâyelerde konuşma cümlelerinin çok olmasına bağlı olarak uzun çizgi işareti de sıklıkla kullanılmıştır.

*...karşısındaki ihtiyar hiç tanımadığı bir bigâne imiş gibi bir tavır
alarak didi ki:*

*-Ey bana nasihat veren, daire-i akıl ve izana davetle yüreğimi delen pir
(Süleyman Tevfik, 1911: 27).*

Karısı:

-Ağa! Bu el çocuğudur, bize yar ve evlat olmaz (S. Tevfik, 1932: 6).

Seyyah cevap verdi:

-Hükümdarım (S. Tevfik, 1933c: 4).

O zaman seyis:

-Oğlum (Süleyman Tevfik, 1931: 6).

Ben derhal önüne geçerek:

-Ben bir fakir dervişim (Süleyman Tevfik, 1339/1341: 7).

Hazreti imam:

-Biliniz ki biat mühim bir iştir (Süleyman Tevfik, 1933b: 4).

Manzum olarak düzenlenen Veysel Karanî ve Serencam adlı hikâyelerde konuşma çizgisi kullanılmamıştır. Diğer hikâyelerde yer alan konuşma cümlelerinin başında uzun çizgi işareti kullanılmıştır.

7. Tırnak İşareti

Süleyman Tevfik tarafından düzenlenerek 1930'dan önce basımı yapılan hikâyelerde yer alan özel isimler tırnak içinde yazmıştır.

“Kays” hilkatén âşık yaradılmışdı (Süleyman Tevfik, 1327/1911: 6).

“Hace Behram”, günlerden bir gün Haccı şerife gitmek fikrine düştü (S. Tevfik, 1932: 3).

Emir mahdumunun ismini “Dürrü Geylani” koydu (Süleyman Tevfik, 1339/1341: 3).

Eski zamanlarda “Genç Karabağı” namında büyük bir şehirde icrayı hükümet eden akıllı, adaletli “Tekin” denilen bir Şah vardı (S. Tevfik, 1930g: 3).

Bu örneklerde görüldüğü üzere özel isimler tırnak içinde yazılmıştır. Yazar, 1930'dan sonra basılan bazı hikâyelerde özel adları tırnak içinde yazmamıştır.

Eski zamanlarda, Erzincan şehrinde Kaleli bey denilen zengin bir derebeyi vardı (S. Tevfik, 1930c: 3).

8. Yay Ayraç İşareti

Yay ayraç işareti hikâyelerin taş baskı nüshalarında da kullanılan bir işarettir. Süleyman Tevfik nüshalarında da kısıtlı olarak yer almıştır. Aşağıdaki örneklerde yay ayraç ara sözleri gösterme işleviyle kullanılmıştır:

Kız (yani kız kardeşi): Benim diyarı gurbette bir kardeşim var, dedi (Âşık Garip, 1938: 59).

Genç- (Hayretle) Ey şehzadem! Böyle gece vakti buraya ne için geldin? (Süleyman Tevfik, 1339/1341:9).

9. Köşeli Ayraç İşareti

Köşeli ayraç işaretinin de yalnız İbrahim Aleyhisselam kıssası ve Yusuf ile Züleyha adlı hikâyelerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bana tabir idiniz dedi [1] (Süleyman Tevfik, 1331: 4).

Örneğinde dipnot numarası köşeli ayraçla gösterilmiştir.

*Yakup, pederinin vefatından sonra, [Milattan 1850 sene mukaddem]
Ken'an diyarına gelerek...(S. Tevfik, 1930h: 6).*

Örneğinde de ara söz köşeli ayraç içinde verilmiştir.

10. Kesme İşareti

Süleyman Tevfik, hikâyeleri düzenlerken Arap alfabesinde olduğu hâlde Latin alfabesinde karşılığı olmayan “ayn” gibi bazı harfleri gösterilebilmek için kesme işaretini kullanılır.

O günkü vak'ayı haremine anlattı (S. Tevfik, 1930g: 5).

*Timurlenk, oğlu Ken'anın arkasından beşyüz atlı ile gitmekte...(Süleyman
Tevfik, 1931: 21).*

*San'atkar “Behzat”, kendi kadar mahir bir ressam olan oğlu “Ferhat”
ile beraber işe başladılar (S. tevfik, 1934a: 5).*

Kalelibey Kâhyasının bu re'ini beğendi (S. Tevfik, 1930c: 4).

11. Düzeltme İşareti

Alfabe değişikliğinin bir sonucu olarak kullanılmaya başlanan işaretlerden biri de düzeltme işaretidir. Bu işaret, Süleyman Tevfik'in Harf Devrimi'nden sonra yayımlanan kitaplarında da yaygın olarak kullanılmıştır.

Her şeyden âlâsı çok zengindir (S. Tevfik, 1932: 35).

Allah teâlâ size iki evlât ihsan eder (S. Tevfik, 1930c: 5).

Pekâlâ, fakat kırk kese ağırlık isterim (Zorluoğlu, 1938: 20).

*Mezkûr seyisin memleketinde bir evladı var idi (Süleyman Tevfik, 1931:
3).*

Dedi: Lûtfîle ol Sultanîenfa

Üveyse lâyıq olur ol murakka (S. Tevfik, 1933a: 10).

Sonuç

Halk hikâyelerinin yazılı kültür ortamına aktarılmasının ilk aşaması, hikâyelerin yazmalara geçirilmesi ve taş baskılarının yapılmasıdır. Yazma ve taş baskı nüshalarında kelimelerin, cümlelerin anlamlarını ve seslendirilmelerini etkileyen noktalama işaretleri kullanılmamıştır. Noktalama işaretleri hikâyelerin

matbu basımlarında kullanılmaya başlanmış ve süreç içinde de hem noktalama işaretleri çeşitlenmiş hem de yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla noktalama işaretlerinin kullanılmaya başlanmasıyla halk hikâyelerin yazılı kültür ortamına aktarılmasında yeni bir aşama yaşanmış olur. Hikâyeler, yazma ve taş baskı nüshalara sözlü kültür ortamlarında icra edildiği biçimiyle aktarılmış, cümleler çoğunlukla sözlü dildeki biçimleriyle yazılmıştır. Matbu basımları yapılırken yazma ve taş baskı nüshalardaki cümleler düzenlenmiş ve bütünüyle yazılı kültür ortamına uygun hâle getirilmiştir. Süleyman Tevfik'in düzenlediği hikâyelerde noktalama işaretlerini titizlikle kullanması, hikâyeleri yazılı kültür ortamına aktarmasının bir göstergesi sayılmalıdır. Bu da hikâyelerin sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına geçişte yaşadığı değişim ve dönüşümü gösteren bir özelliktir.

Süleyman Tevfik'in noktalama işaretlerini devrinin dil anlayışlarına uygun olarak kullandığı, zamanla noktalama işaretlerinin kullanımıyla ilgili değişiklikler yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Özzorluoğlu'nun, aynı cümlelerde farklı noktalama işaretlerini kullandığı görülse de incelenen hikâyelerde noktalama kargaşası olabilecek örnek sayısı çok azdır. Dolayısıyla yazarın, noktalama işaretlerini kullanmada titizlik göstermiş olduğu kanaatine varılmıştır.

Kaynaklar

- AÇA, Mehmet ve Mehmet GÖKALP, İsa KOCAKAPLAN (2012), *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, 3. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları.
- ALBAYRAK, Nurettin (2012), *Halk Edebiyatı*, 1. Baskı, İstanbul, Kapı Yayınları.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1999), *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*, 1. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ATASOY, Faysal Okan (2009), *Türkçede Noktalama, Sorunlar-Çözümler-Teklifler*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- BORATAV, Pertev Naili (2002), *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- ÇETİN, İsmet (2020), *Türk Halk Hikayeciliği*, 1. Baskı, Ankara, Nobel Yayınları.

- ÇOBANLI-ERDÖNMEZ, Işıl (2019), *Kitap Yayıncılığının Tarihsel Serüveni*, 1. Baskı, İstanbul, Doğu Kitabevi Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2004), "Halk Hikayesi", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C. 3, ss. 179-185, Ankara, AKM Yayınları.
- DERMAN, Gül (1998), *Resimli Taş Baskı Halk Hikayeleri*, 1. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- DIĞIROĞLU, Filiz (2020), "Osmanlı Matbuatında Acemler: Şirket-i Sahafiye-i İraniye", *Osmanlı Araştırmaları LVI*, ss. 225-258.
- Divan-ı Kerem*, (Taş Baskı), (1327), İstanbul, Arif Efendi Matbaası.
- DURUKOĞLU, Salim ve Betül BÜYÜKELÇİ (2018), "Türk Dilinde Noktalama İşaretlerinin Kullanımı ve Tarihi Gelişimi", *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C. 6, S. 14, ss. 11-26.
- DUYMAZ, Ali (2001), *Kerem ile Aslı Hikayesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EKİCİ, Metin (2007), *Halk Bilgisi (Folklor) Deleme ve İnceleme Yöntemleri*, 2. Baskı, Ankara, Geleneksel Yayıncılık.
- GÜNAY, Umay (2015), *Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, 7. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.
- GÜNAY, V. Doğan (2017), *Metin Bilgisi*, 5. Baskı, İstanbul, Papatya Yayıncılık.
- Hikaye-i Ferhad ile Şirin*, (Taş baskı), (Tarihsiz).
- Hikaye-i Leyla ile Mecnun*, (Taş baskı), (1309), İstanbul, Şirket-i Hayriyye.
- IRMAK, Yılmaz ve Uğur AVA (2017), "Âşık Garip Hikâyesinde Arketipsel Sembolizm", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 13, ss. 17-28.
- IRMAK, Yılmaz (2020), "Medeniyetimizin Kurucu Metinleri: Halk Hikâyeleri", *Okuma Atlası*, Ed. Duran BOZ, İstanbul, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, ss.253-256.
- İÇEL, Hatice (2010), *Koroğlu'nun Bolu Beyi Kolu Üzerine Bir İnceleme*, 1. Baskı, Konya, Kömen Yayınları.

- KAYA, Doğan (2020), *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* 7. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.
- KÖKER, Eser (2020), *Kitapta Kurutulmuş Çiçekler ya da Sözlü Kültür Üzerine Düşünceler*, 3. Baskı, Ankara, Dipnot Yayınları.
- MANGUEL, Alberto (2010), *Okumanın Tarihi*, Çev. Fusun Elioğlu, 5. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- ONG, Walter, J. (2007), *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul, Metis Yayınları.
- Seyfilmüluk Hikayesi* (Taş Baskı), (1307).
- S. Tevfik. (1930a), *Seyfilmüluk*. İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1930b), *Leyla ile Mecnun*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1930c), *Asuman ile Zeycan*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1930d), *Razi Nihan ile Mahı Firuze*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1930e), *Melek Şah ile Güllü Hanım*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik. (1930f), *Derdiyok ile Zülfüsiyah*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik. (1930g), *Hurşit ile Mahı Mihri*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1930h), *Yusuf ile Züleyha*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1931), *Koroğlu Hikayesi*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1932), *Arzu ile Kamber*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1933a), *Veysel Karanî Hikayesi*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1933b), *Kerbela*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1933c), *Şah İsmail*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1934a), *Ferhat ile Şirin*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1934b), *Serencam*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1935), *Gül ile Sitemkar*, İstanbul, İkbal Kütüphanesi.
- S. Tevfik (1936), *Tahir ile Zühre*, İstanbul, İkbal Kitabevi.
- S. Tevfik (1327/1911), *Leyla ile Mecnun*, İstanbul, Şems Matbaası.
- S. Tevfik (1331), *Kıssa-i Hazreti İbrahim*, İstanbul, Cemiyet Kütüphanesi.
-

S. Tevfik (1339/1341), *Kamilu'l Kelam Banuyu Cihan*, İstanbul, İkbâl Kütübhanesi.

S. Tevfik (1340/1338), *Tutiname*, İstanbul, İkbâl Kütübhanesi.

Tahir ile Zühre (Taş Baskı), (1928), İstanbul, İkbâl Kütübhanesi.

YAVUZ, Kemal (2005), "Leyla ile Mecnun Hikayesinin Edebiyattaki Yeri",
Modern Türk Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 4 , ss. 57-69.

ZORLUOĞLU, Süleyman Tevfik (1938), *Âşık Garip*, İstanbul, İkbâl Kitabevi.

LANGUAGE LEARNING STRATEGIES USED IN EFL CLASSES AND ROLE OF GENDER IN HIGH SCHOOL CONTEXT¹

Mesut KİNEŞ²

Geliş: 26.04.2021 / Kabul: 17.06.2021
DOI: 10.29029/busbed.928439

Abstract

The current research aimed to reveal the language learning strategies (LLS) used by Anatolian high school students and examine whether gender has a role in their strategy preferences and frequency of using them.

One hundred fifty-six participants were randomly selected as the participants (100 females and 56 males). The participants learning English as a foreign language were chosen randomly from different grades of Siirt Atatürk Anatolian High School (9th, 10th and 11th).

The study data were collected through the questionnaire developed by Oxford (1990) to discover the language learning strategies used in the language learning continuum. Descriptive statistics were computed to determine the language strategies used in a high school context and discover if gender has a role in adapting the strategies.

In light of the current research findings, the researcher found out that the female learners used language learning strategies more frequently than the male participants. While the most favoured strategies were social language learning strategies, and the effective strategies were the least preferred.

Keywords: *Language Learning strategies, High School, Gender.*

¹ Bu makale “The correlation between EFL high school students' language learning strategies and their self-efficacy beliefs about English” adlı yüksek lisans tez çalışmamdan üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, mesutkines@stu.aydin.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/--ID: 0000-0001-8201-0103>.

**LİSE BAĞLAMINDA İNGİLİZCENİN YABANCI DİL OLARAK
ÖĞRETİLDİĞİ DERSLERDE KULLANILAN DİL ÖĞRENME
STRATEJİLERİ VE CİNSİYETİN ROLÜ**

Öz

Mevcut araştırma, lise öğrencilerinin kullandıkları dil öğrenme stratejilerini ortaya çıkarmayı, strateji tercihlerinde ve bunları kullanma sıklığında cinsiyetin rolü olup olmadığını incelemeyi amaçlamaktadır.

Katılımcı olarak yüz elli altı katılımcı rastgele seçilmiştir (100 kız ve 56 erkek). Yabancı dil olarak İngilizce öğrenen öğrenciler Siirt Atatürk Anadolu Lisesinin 9, 10 ve 11. sınıf seviyelerinden rastgele seçildi.

Çalışmanın verileri, dil öğrenme sürecinde kullanılan dil öğrenme stratejilerini ortaya çıkarmak için Oxford (1990) tarafından geliştirilen SILL adlı ölçek aracılığıyla toplandı. Lisede kullanılan dil stratejilerini belirlemek ve bu stratejileri kullanmada cinsiyetin bir rolü olup olmadığını keşfetmek için tanımlayıcı istatistiklerden faydalanıldı.

Araştırmacı, mevcut araştırmanın bulguları ışığında, kız öğrencilerin erkek katılımcılara göre dil öğrenme stratejilerini daha sık kullandıklarını ortaya çıkarmıştır. En çok tercih edilen stratejiler sosyal dil öğrenme stratejileridir. Duyusal dil öğrenme stratejileri ise kullanımı en az tercih edilen stratejilerdi.

Anahtar Kelimeler: *Dil Öğrenme stratejileri, Lise, Cinsiyet.*

Introduction

The difference between students' performances from the same class, backgrounds, and ages has shifted the attraction of many scholars to the individual differences in teaching English as a foreign and second language. The current study aims to reveal language learning strategies used by Anatolian high school students and discover whether gender is a determinant factor while applying the strategies in the language learning continuum. Dörnyei (2005) declared that personal differences are from the chief elements of L2 (second language) achievement. Thus this study aims to shed light on one of these individual differences and discover the role of gender in language learning preferences and frequency.

The word strategy is derived from the Greek word strategía, which means the art of war or leadership. Many scholars tried to define Language Learning Strategies (LLS). Oxford (1990), the most permanent one, is one of the most

prominent scholars searching this phenomenon. She defines them as the steps which help language learners to make the learning process more convenient, more accessible, more motivated and more competent.

Some researchers discovered a positive correlation between achievement and LLS use. Thompson & Rubin (1994) discovered in their study that good language learners use LLS more frequently than those who are not efficient language learners.

Number of the participants, the context of the study are the main restrictions of the current study. The study results will not give information about the other school types and the other age groups since the participants are all Anatolian high school students and their age range is between 14 and 18.

1. Literature Review

The distinctions between the students' performances lead the prominent scholars to reveal the mental processes behind it. One of the findings of studies was that more LLS were applied by the good learners while learning a foreign language (Thompson & Rubin, 1994). Different classifications have been used in order to define the strategies, and the most significant of these studies are:

1.1. Classification of Language Learning Strategies

1.1.1. Cohen's Classification (1988)

According to Cohen (1988, p.9), LLS are the mental processes that support language learning via drawing new schemas or relating the newly learned linguistic items to the existing ones and retrieving them when necessary. In Cohen's categorisation, LLS consist of four strategies:

1. Retrieval Strategies: By creating mental ties, these strategies help the learners to remember and use the necessary vocabulary.
2. Cover Strategies: By relieving the learners emotionally, they help them to foster their beliefs about their self-efficacy and believe that they have control over the language learnt.
3. Rehearsal Strategies: By practising and using the structures in the target language, the learners master it.
4. Communication Strategies: By adapting and practising the new vocabulary, language learners can efficiently communicate in the target language.

1.1.2. Oxford's Classification

Oxford's categorisation is the most detailed and widely used by scholars and researchers studying language learning and teaching (Ellis, 1994, p.539). In the detailed model, there are two categories with six sub-sets. The direct strategies are used to learn the target language; on the other hand, the indirect strategies support the learners to organise the linguistic items they have learned.

Direct Strategies:

- Memory strategies are used to produce mental linkages, make use of images and sounds, retrieve well, and employ actions such as changing the order of the letters in a word.
- Cognitive strategies are applied for practising, getting and sending messages, reasoning and analysing, originating structure for the new output and input, such as note-taking.
- Compensation strategies are used for making comprehensible guesses while reading and listening and removing the restrictions in productive skills by using body language.

Indirect strategies:

- Social strategies are used for collaborating and empathising with others and inquiring.
- Affective strategies are applied by the learners for decreasing their anxiety, hearting themselves and taking their affective fever using byways as sharing emotions and using a checklist.
- Language learners use metacognitive strategies to focus, organise, arrange, and assess their language learning experience.

1.2. Use Language Learning Strategies and Gender

Many researchers have found that gender has a significant role in the frequency of the LLS used by the students in language classrooms. Chang (2011) has asserted that since males and females are different biologically and are raised differently because of the different roles in their societies, it is not surprising that they benefit from different strategies.

However, the findings of the studies conducted to reveal the use of LLS and their frequencies regarding gender differences are contradictory. Some

researchers have found that female language learners use more strategies and benefit from them more frequently (Yunus, Sulaiman, & Embi, 2013). On the other hand, some researchers discovered that male learners are superior to female users in frequency and diversity of the LLS in their language learning continuum. Liyanage and Bartlett (2012) found out that females used cognitive and metacognitive strategies more than male participants. According to the study conducted by Yılmaz (2010), there was a significant difference in the use of effective strategies, and females were superior to males.

2. Research Questions

The research questions of the current study are:

1. What are the strategy preferences of High School Students in Siirt?
2. Is gender a determinant factor while implementing language learning strategies and the frequency of using them?

3. Conceptual Framework and the Expected Outcomes

In the majority of the studies both conducted in Turkey and abroad, such as Bekleyen (2006), Gerami and Baighlou (2011), Grossman (2011), Hamamcı (2012), İzci and Sucu (2011) have discovered that the language learners use metacognitive strategies more frequently and the affective strategies less. The literature findings are linear with ones that the researcher has expected to find based on his expectations shaped in his career. The researcher observed that his students were not good at controlling their emotions, especially in the speaking classes. So it is not surprising to see the affective strategies at the bottom of the strategy preference list. However, the researcher did not expect the metacognitive strategies to be at the top of the list for.

4. Methodology

4.1. The Research Design

Campbell (1984) favours quantitative methods since he believes that they are more suitable for collecting data impartially by applying: surveys, quasi-experimental designs, and questionnaires. Campbell has stated that the researchers ought not to be the defender of any side. The researcher's task is to conduct a study and reveal the study results to enlighten society about a phenomenon. The findings of the quantitative studies do not contain any judgement of the researcher. For that reason, the researcher used quantitative research methodology and conducted it, and since the relation between two phenomena was examined, the researcher used

a correlational research design. The study was carried out at Siirt Atatürk Anatolian High School to see the learners' language learning strategy preferences and whether gender is a determinant factor in their preferences and frequencies.

4.2. Participants

The study participants were selected through random sampling to give an equal chance of being selected from the 9th, 10th and 11th-grade students from Atatürk Anatolian High School in Siirt city centre. The participants were chosen from three different grades to discover whether their LLS preferences show a difference or not. 12th-grade students were not selected as participants for the study since they would enter the university entrance exams, making it difficult for them to be motivated and fill in the questionnaire willingly. The questionnaires without missing value were from 156 participants (100 female and 56 male participants). The age range of the participants was between 14-18. In each grade, the learners have four ESL classes.

4.3. Instruments

To discover the LLS used by the Anatolian High School students, the researcher used the Strategy Inventory for Language Learning (SILL) developed by Oxford (1990). Oxford has developed two models. The questionnaire designed for the native speakers of English has 80 items, and the one used by the researcher consisting of 50 items is used for the learners who are learning English as a foreign and second language. The questionnaire has two categories: Direct Category: having Memory, Cognitive and Compensation sub-categories and Indirect Category: Metacognitive, Affective and Social strategies. The researcher will use the SILL in the mother tongue of the participants (Turkish) adapted by Cesur and Fer (2007) to assure understanding and more reliable results. The adapted and the original version of the SILL make use of a five-point Likert scale. The reliability of the instrument was .94, and it can be concluded that it is reliable.

Table 1. *SILL Categorisation of Strategies*

SILL Parts Group	Number of Items	What strategies are covered	Strategy
Part A	9	Retrieving efficiently	Memory
Part B	14	Making use of mental processes	Cognitive
Part C	6	Compensating the missing knowledge	Compensation
Part D	9	Planning and assessing the learning	Metacognitive
Part E	6	Controlling the effects	Affective

Part F	6	Using the environment	Social
--------	---	-----------------------	--------

4.4. Data Collection Procedure

The questionnaires were distributed to the participants after the necessary permissions were taken from the university's ethics committee and Siirt Provincial Directorate of National Education. The researcher asked the participants to take the questionnaires and submit them after completing them to avoid time and peer pressure.

4.5. Data Analysis Procedure

The data gathered through SILL from the questionnaires with no missing value were analysed through the SPSS software (Statistical Package for Social Sciences). Descriptive statistics were utilised to shed light on the data collected for the study. The relation between language learning strategies and the self-efficacy beliefs of the participants were analysed using Pearson and Spearman correlation following the normality distribution of data.

5. Results

Although various personal differences affect learning English as a foreign or second language, the study variables of the study were language learning strategy preferences and the role of gender in adapting them. The research findings have been analysed in this section. The participants of the study were 106 females (68 per cent) and 50 males (per cent 32). There were variations in the participants' gender distribution since they were randomly selected by computer software. In Table 2, the gender distribution of the participants was given.

Table 2. *Gender Distribution of the Participants*

Groups	Frequency	Percentage (%)
Female	106	68
Male	50	32
Total	156	100

5.1. Language Learning Preferences of High School Students

In order to discover the role of gender in language learning strategies used in the high school context in the city centre of Siirt, descriptive statistics were computed:

RQ :1 What kind of language learning strategies are used by Turkish high students? In the table 3, descriptive statistics were provided on the general use of language learning strategies.

Table 3. *Use of Overall Language Learning Strategies*

Strategy	N	Mean	Std. Deviation
Social Strategies	156	3.00	.82
Metacognitive Strategies	156	3.00	.93
Memory Strategies	156	2.86	.78
Compensation Strategies	156	2.82	.73
Cognitive Strategies	156	2.76	.77
Affective Strategies	156	2.61	.71

Social strategies were the most commonly used language learning strategies by the participants. $M= 3.00$ was the mean for social strategies. To overcome the challenges they face on their way to learn English, they communicate.

The second widely applied strategies by the participants were metacognitive. When learners strive to find better ways to learn English, they try to handle their time effectively and use the tools to practice the target language; they apply metacognitive strategies, and the mean was $M=3.00$ for the metacognitive strategies.

Memory strategies were the third widespread strategy adopted by the participants. The mean was $M=2.86$. Learners using retention methods typically aim to use as many approaches as possible to memorise the new vocabulary. They try to connect the newly learned and the formerly learned linguistic items using the schemas they have already built.

Compensation strategies with a mean of $M=2.82$ followed the memory strategies. When language learners do not have sufficient English knowledge, they try to compensate for their lack of knowledge by using some methods such as using gestures, attempting to predict what the speaker will say next, and even creating new words themselves when these techniques do not work.

The least commonly used strategies by high school students were cognitive and affective strategies. The mean for cognitive strategies was $M=2.77$ and $M=2.61$ for effective strategies. Participants were not in favour of initiating dialogues and did not attempt to pronounce sounds that were not present in their FL. Students in high school could not regulate their emotions and, since they were frightened of making mistakes, they did not volunteer to use the target language.

5.2. Role of Gender in Using Language Learning Strategies

Whether gender has a role or not was the second research question that the researcher wanted to examine. The descriptive statistics of sub-categories belonging to SILL regarding gender differences were presented in the current chapter. The statistics were presented in table 4.3.

Table 4. *Strategy Preferences of Participants Regarding Gender Differences*

Strategy	Gender	M	Sd.	P
Memory	Female	2.86	.78	.213
	Male	2.75	.70	
Cognitive	Female	2.80	.78	.724
	Male	2.67	.75	
Compensation	Female	2.86	.78	.081
	Male	2.73	.61	
Metacognitive	Female	3.16	.93	.001
	Male	2.64	.83	
Affective	Female	2.64	.70	.954
	Male	2.54	.73	
Social	Female	3.09	.80	.059
	Male	2.82	.83	

There was statistically no substantial difference between female and male use of social strategies $p=.059$. The average was 3.09 for female students and $M=2.82$ for males. The female participants used more social strategies than the male participants, but the difference was small and statistically insignificant. The results for the use of metacognitive strategies were presented in Table 4.4.2. For the social strategies, the highest mean for both genders was for item 45. For females, the mean of the item was $M=3.80$, and for males, the mean was $M=3.34$. Many of the students make clarification requests and ask the speaker to speak more slowly.

The descriptive statistics for using metacognitive strategies revealed that the main discrepancy between female and male participants of the study was for metacognitive strategies, with a statistically significant difference of $p=.001$. The mean was $M=3.16$ for females, and the mean was $M=2.64$ for males. The findings indicate that metacognitive techniques are used by female learners more often than male learners. For female participants, the highest mean score was for item 32. $M=3.72$ was the mean score for females. Thirty-five per cent of females still pay attention to the speaker when someone talks in English. For the male

participants, the highest mean score was for item 38. The mean score was 2.98, which means that % of 34 male participants evaluated their English improvement.

For memory strategies, the mean scores of both genders were close. There was statistically no significant difference between the mean scores and $p = .213$. For the female learners, the mean score was $M = 2.86$, and for the male participants, it was $M = 2.75$. The female participants' highest mean score was for item 9, and it was $M = 3.28$ which indicates that the females try to recall the word in which context they came across for the first time. The highest mean for the males was for item 1. % 32, which points out that they try to bridge the newly learnt linguistic items with the former ones.

The mean for both genders' compensation strategy preferences was close, and the difference between them was not statistically significant $p = .081$. for the female participants the mean $M = 2.86$, and for the males, it was $M = 2.73$. The female students' highest mean score in compensation strategies was for item 24, and it was $M = 3.11$. Twenty-nine female students declared that they often try to guess the new words' meaning when they do not know their meaning. The highest mean score in the category for the male participants for item 29 and was $M = 2.96$. Sixteen male students expressed that when they do not remember a word, they substitute it with a synonym of it or they paraphrase it.

As memory, compensation, and social strategies, the female participants used cognitive strategies more frequently than the males. The difference between the two genders was not statistically significant $p = .724$. The mean score for females' cognitive strategy was $M = 2.80$, and for the male participants, it was $M = 2.67$. Language learners who use cognitive strategies tend to compare their L1 and the target language they try to acquire. The highest mean for female language learners was for item 16 in cognitive language learning strategies, and it was $M = 3.41$. The female participants indicated that they were keen on reading text in their target language rather than their L1. For the males, the highest mean was $M = 3.22$, and it was for item 15. The male participants favoured watching television programs and movies in English rather than reading texts in it.

The least preferred strategies were affective strategies for both genders. The mean for the female participants' affective strategies category was $M = 2.64$, and for the males, it was $M = 2.54$. The difference between the mean scores of females ($p = .944$) and statistically not significant. The top-rated item for both female and male participants was item 42. Thirty-nine female and twenty-one

male participants asserted that they try to control their negative feelings when they feel anxious or stressed.

In their categorisation Oxford and Burry-Stock (1995) defined the mean scores from 1.0 to 2.4 as low, 2.5 to 3.4 medium and 3.5 to 5.0 as high strategy use. In the current study, the mean scores for the SILL categories were between 2.6 and 3.0, and the researcher came up with a medium strategy to use for all of the SILL sub-categories.

While analysing the findings, the researcher discovered that both genders' mean scores were close except for the metacognitive strategies. Female participants were superior to males in using metacognitive strategies in their language learning continuum. Both genders applied the language learning strategies at a medium level. All of the language LLS were used by females more frequently than the male participants of the study. Social strategies the most preferred LLS in the high school context by the participants; however, when gender is considered a determinant factor, metacognitive strategies were the most preferred strategies by females. No high or low strategy use was discovered for any of the categories of SILL in the current study context.

6. Conclusion

The current study aimed to reveal the LLS preferences of high school students and the role of gender in using them in the language learning continuum. The data collected from 156 participants were analysed, and descriptive statistics were put into use, and a comparison with the literature was made if the findings of the study were linear or contradicting with the former studies conducted in different contexts. At the end of the study, recommendations were made for further studies conducted to discover the LLS applied in different contexts.

6.1. Conclusions and Discussions

Research Question 1: What are the strategy preferences of High School Students in Siirt? The researcher analysed the data collected through SILL designed by Oxford (1990), and it was discovered that the high school students in Siirt favoured social, metacognitive and memory LLS. The least favoured strategies were affective strategies by the participants of the study. All of the LLS strategies were applied at a medium level according to the categorisation of Oxford and Burry-Stock (1995). The mean scores for the overall LLS use were between $M= 3.00$ and $M=2.61$. The findings were linear with the studies conducted by Wharton (2000), Park (1997), Cephe and Yeşilbursa (2006),

Demirel (2012), Kılıç & Padem, (2014). In some other studies carried out by Nyikos and Oxford (1993), Phillips (1991), Green and Oxford (2005) in the high school context, high strategy use was reported.

The high school students adopted all sorts of LLS. High school students in Siirt used direct and indirect language learning strategies. The mean scores for sub-categories were close to each other. In Turkey's high school context, since they are in an exam-centred education system, it was not surprising for the researcher that the participants were not using a high level. Kumaravedivelu (1994) asserted that language learning pedagogies have to be pedagogies of possibility. As long as high school students have to be successful at multiple-choice exams to be educated in a good university and foreign language classes are not a part of these examinations, their motivation to learn foreign languages will not be high. In such an education system, as a result, language learning does not become a priority. If the exams cannot be taken out of the university entrance system by the Ministry of Education, at least foreign language classes can be adapted to these exams.

Research Question 2: Does gender affect the LLS preferences of language learners? In order to define the role of gender in language learning strategy preferences, the second research question was asked. When the data for the research question was analysed, it was found that female participants in the current study had greater frequency for all categories of language learning strategies. However, except for the metacognitive strategies, the gap between female and male participants was statistically insignificant. While the results of the current study are linear with the results of (Demirel, 2012; Green and Oxford, 1995; Oxford and Nyikos, 1989; Özmen and Gülleroğlu, 2013), they are not compatible with the results of Wharton (2000), who discovered that male students use language-learning strategies more often female students. Generally, female students are more often reported as using language learning strategies than males. However, some studies contradict this finding, which may be due to cultural differences since the roles and perceptions of both genders are influenced by cultural changes. These roles and their perceptions can affect women's self-efficacy and self-esteem in some male-dominated societies, as Tercanlioğlu claimed (2004).

Recommendations for Further Studies

1. The present research was conducted to discover the strategies used for language acquisition and the role of gender in using them in their language

learning processes. More individual differences could be explored by scholars and the Ministry of Education, and curriculum developers can consider the outcomes of these studies.

2. This study used quantitative data to obtain data to classify Turkish students' interests in language learning strategies. The researchers may also use qualitative research design (interview, observation) in further studies to obtain more detailed data with the reasons behind their strategy preferences and use their ideas to make the language learning process more attractive.

3. This study was conducted in the high school context, thus to have data about the other contexts such as primary and secondary schools and universities, further studies need to be carried out.

References

BEKLEYEN, N. (2006), İngilizce öğretmen adaylarının dil öğrenme stratejileri kullanımı, *Dil Dergisi*, 132, 28-37.

CAMPBELL, D.T. (1984), Can we be scientific in applied social science? In R.F. Conner, D.G. Altman, and C. Jackson (eds.), *Evaluation studies review annual* volume 9 (pp. 26-48). Thousand Oaks, CA: Sage.

CEPHE, P.T. & Yeşilbursa, A.A. (2006), Language learning strategies of Turkish university EFL students, *Education And Science*, Say.31, Nu.139, (ss. 139).

CESUR, O. & Fer, S. (2007), What is the validity and reliability study of the strategy inventory of language learning? *Yüzüncü Yıl University, Faculty Educ. J.* Vol.4, No.2, (pp.49-74).

CHANG, C. (2011), Language learning strategy profile of University Language Majors in Taiwan, *Electronic Journal of Foreign Language Teaching*, Vol. 8, No.2, (pp.201-215).

COHEN, J. (1998), *Statistical power analysis for the behavioural sciences*. Hillsdale, N.J: L. Erlbaum Associates.

DEMIREL, M. (2012), Üniversite öğrencilerinin kullandıkları dil öğrenme stratejileri, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Nu.43, (ss. 141-153)

DÖNYEI, Z. (2005), *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Mahwah, N. J: L. Erlbaum.

ELLIS, R. (1994), *The study of second language acquisition*, Oxford: Oxford University Press.

GERAMI, M.H. & BAIGHLOU, S.M. (2011), Language learning strategies used by successful and unsuccessful Iranian EFL students, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1567-1576.

GROSSMAN, D. (2011), *A study of cognitive styles and strategy used by successful and unsuccessful adult learners in Switzerland*, MA thesis, School of Humanities of the University of Birmingham.

HAMAMCI, Z. (2012), Üniversite hazırlık sınıfı öğrencilerinin dil öğrenme stratejisi tercihleri, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3. 314-323.

GREEN, J. and OXFORD, RL, (1995), A closer look at learning strategies, L2 proficiency, and gender. *TESOL Quarterly*, 29, 261-297.

İZCI, E. SUCU, H. (2011), *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin yabancı dil öğrenirken kullandıkları öğrenme stratejileri*, I. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi Bildirileri, Eskişehir.

KILIÇ, A. & PADEM, S. (2014), The Examination of the Language Learning Strategies of University Preparatory Class Students with Respect to Various Variables. *Elementary Education Online*, 13(2), 660-673.

KUMARAVADIVELU, B. (1994), The post method condition: (E)merging strategies for second/foreign language teaching, *TESOL Quarterly*, Vol.28, (pp. 27-48)

LIYANAGE, I. & BARLETT, B. J. (2012), Gender and language learning strategies: Looking beyond the categories, *The Language Learning Journal*, Vol. 40, No. 2, (pp.237-253).

NYIKOS, M., & OXFORD, R. (1993), A Factor Analytic Study of Language-Learning Strategy Use: Interpretations from Information-Processing Theory and Social Psychology, *The Modern Language Journal*, 77(1), 11-22. doi:10.2307/329553

OXFORD, R. L. (1990), *Language learning strategies: What every teacher should know*. Boston: Heinle & Heinle.

OXFORD, R. L. & BURRY –STOCK, J. A. (1995), Assessing the use of language learning strategies worldwide with the ESL/EFL version of the strategy inventory for language learning (SILL), *System*, 23, 1-23.

ÖZMEN, T. and GÜLLEROĞLU, H. (2013), Determining language learning strategies used by the students at the faculty of educational sciences based on some variables. *Eğitim ve Bilim*, 30-40.

PARK, G., (1997), Language learning strategies and English proficiency in Korean university learners. *Foreign Language Annals* 30: 211-221.

PHILLIPS, V. (1991), A look at learner strategy use and ESL proficiency. *The CATESOL Journal*, 57-67.

RUBIN, J. & THOMPSON, I. (1994), *How to become a more successful language learner* Boston, MA: Heinle & Heinle?

TERCANLIOĞLU, L. (2004), Exploring gender effect on adult foreign language learning strategies, *Issues in Educational Research*, 14 (2), 181-193.

WHARTON, G. (2000), Language learning strategy use of bilingual foreign language learners in Singapore, *Language Learning*. 50 (2), 203-243.

YILMAZ, C. (2010), The relationship between language learning strategies, gender, proficiency and self-efficacy beliefs: A study of ELT learners in Turkey. *Procedia-Social and Behavioural Sciences*. 2, 682-687. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.084>.

YUNUS, M. M. SULAIMAN N. A. & EMBI, M. A. (2013), Malaysian gifted students' use of English language learning strategies, *English Language teaching*. 6(4), 97-109. <http://dx.doi.org/10.5539/elt.v6n4p97>.

GÖRÜNMEZ ADAM VE AMERİKA’NIN GELECEĞİ

Tahir YAŞAR¹

Geliş: 22.04.2021 / Kabul: 17.06.2021
DOI: 10.29029/busbed.925682

Öz

Kölelik tarihte uzun bir geçmişe sahiptir. İnsanoğlunun yaşamış olduğu en acı ve aşağılayıcı deneyimlerden biridir. Tarihin değişik dönemlerinde köle tacirleri bundan büyük kârlar elde etmiştir. Amerika kıtasının keşfi ile kölelik başka acılara ve insanlık dışı olaylara neden olmuştur. Burada 17. yüzyılın başlarında Afrika’dan iradeleri dışında gemilere doldurularak büyük çiftlik sahiplerine satılan insanların yaşamları kararır. Artık hiçbir söz sahibi olmayan köleler olarak efendilerine çalışırken bu sefer deri renklerine bağlı bir ırkçılıkla yüzleşirler. İnsanlığın büyük bir sorunu haline gelen kölelik ve ırkçılığa karşı birçok Amerikalı yazar, düşünür ve toplum önderi mücadele etmeye başlar. Bu mücadelede yer alan önemli kişilerden birisi de Başkan Lincoln’dur. İç savaş pahasına bile olsa 1865’te köleliği yasaklayan yasayı çıkarır. Yasalar önünde artık insanlar eşit olmuştur. Köleler özgürlüklerine kavuşur ve vatandaşlık haklarını zamanla elde ederler. Ama uygulamada büyük sorunlar yaşanır. Jim Crow yasalarıyla insanlar eşit sayılır ama bir arada yaşamaları engellenirken bazı vatandaşlık hakları da ellerinden alınır. İşte böyle bir dönemde Amerikalı siyahi yazar Ralph Ellison ünlü romanı “Görünmez Adam”ı yazar. Ellison, bu romanın kahramanını görünmez adam olarak adlandırır. Görünmez adam sadece kendisini temsil etmiyor mecazi olarak beyazlar tarafından sürekli aşağılanan ve göz ardı edilen siyah vatandaşları da temsil etmektedir. Eserinde siyah toplumun karşılaştığı tüm sorunları açık ve cesur bir şekilde dile getirir. Ancak bunu yaparken Ellison diğer siyahi yazarlardan farklı bir yol izler. O sadece sorunları anlatmakla kalmaz bu sorunlara çözüm de önerir. Ona göre çözüm, beyazların ve siyahların mutlaka bir arda yaşamayı kabullenmeleridir. Siyahların eğitim, kültür

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, Mütercim Tercümanlık (İngilizce) Bölümü, tahiryasar30@hotmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2174-7093>.

ve sanatsal becerilerle toplumdaki yerlerini almalarını önerirken kendilerini yanlış yönlere sevk eden kişilere uymamaları ve kimliklerini kaybetmeden saygın bir vatandaş olmak için çaba harcamaları gerektiğini ileri sürer.

Anahtar Kelimeler: kölelik, ırkçılık, yeni kıta, özgürlük, entegrasyon

INVISIBLE MAN AND THE FUTURE OF AMERICA

Abstract

Slavery has a deep background in history. It is one of the most inferior and bitter experiences of human history. In some decades of history, the slave traders have made great benefits in this way.

By the exploration of the America Continent, slavery has caused new pains and inferior issues. The lives of black African people who were burden into the ships without their desires and been sold to the owners of farms turned into significant troubles. While working for their owners, besides not having any rights, the slaves experienced racism due to their skin colour.

Many American writers, philosophes, society leaders began to struggle against slavery and racism, which became significant problems for humanity. One of those strugglers was President Lincoln. Even at the cost of civil war, he signed the law of freedom. Many slaves were free and got the right to citizenship, but they faced many problems during the application of the law.

Through Jim Crow Law, people were equal, but they had to live separately, and the blacks were not able to practice their citizenship rights. The American writer Ralph Ellison in such a period writes his famous novel INVISIBLE MAN. Ellison names his protagonist as the invisible man. The Invisible man represents not only himself but metaphorically all the black people consistently ignored by the whites. Ellison clearly and boldly puts forward all the problems that the blacks experienced. However, while writing about all of those problems, Ellison followed a different way than other black writers. He was not only expressing the problems but also suggested solutions for them. According to the author, all whites and blacks must accept to live together and embrace each other. Moreover, blacks had to take their natural places in American society, education, training, culture and art skills. Furthermore, they should try to be reputable individuals without losing their identities.

Keywords: slavery, racism, new continent, freedom, integration

Giriş

İnsanlık tarihinin en kara lekesi hiç kuşkusuz köleliktir. Kölelik insanların insan tarafından tıpkı bir mal gibi alınıp satılması, kişinin kendisi gibi bir insan olan birisi tarafından sahiplenmesi, özgürlüğünün o kişi elinde olması, bir köle olarak hiçbir söz hakkının olmaması, kendi öz dilini konuşmaması, karın tokluğuna efendisine hizmet etmesi olarak tarif edilebilir. Aslında bu tarif köleliğin anlatılması açısından eksik kalmaktadır ama bununla yetinelim. İnsanlık tarihi boyunca insanlar zaman zaman Dünyanın belli bölgelerinde iradeleri dışında özgürlüklerinden yoksul kılınmış, alınıp satılmışlardır. Dünya tarihinde alınıp satılan en önemli köle Hazreti Yusuf'tur. Ancak tüm köleler onun kadar şanslı olamamışlardır.

Dünya kölelik tarihine göz atıldığında bütün dünya milletlerinin geçmişinde bir dönem köleliğin var olduğu görülmektedir. Antik dönemde Yunan ve Romda kölelik yaygın olarak vardı. Ayrıca Mısır, Hint, Çin, Asur ve Türk medeniyetlerinde de köleliğin izlerine rastlamak mümkündür. Bu medeniyetlerde kölelerin yaşam şartları farklı faklı olmuştur. Bazılarında kölelik çok acımasız bir şekilde sürdürülürken bazılarında daha insani şartlarda sürmüştür. Ancak kölelik ticareti önemli ölçüde devam etmiştir. Bazı yerlerde köleler tarım da kullanılırken bazı medeniyetlerde daha çok ev hizmetlerinde kullanılmıştır. Köle ticareti yapılırken satışların devlete bildirilmesi yani devlet konturunda olması zorunlu olmuştur çünkü devlet ilgili tüccarlardan vergi almaktaydı. Dünyada her ırktan insanlar bazen kölelik esaretine düşmüşlerdir. Bunun nedeni savaşlarda esir düşmek, ülkelerin düşman istilasına uğrayıp insanların hürriyetlerinin ellerinden alınması ve köle tüccarlarının eline geçen genç kadın ve çocukların başka yerlerde satılması gibi nedenleri saymak mümkündür. "Ancak 16-18. Yüzyıllar boyunca Afrika kıyılarından Amerika'ya" (Taşbaş) zorla götürülen siyahların durumu köleliği başka bir boyuta taşımıştır.

Amerika Kıtasının keşfedilmesiyle birlikte kölelik başka bir boyut kazanmıştır. Bu keşif Avrupalıları yeni bir dünyaya taşıdı. Avrupa'daki ortaçağ kilise baskısından kaçarak yeni bir medeniyet kurmaya çalışan beyaz adam bir yandan kendi düzenini kurmaya çalışırken diğer yandan iki grup insana büyük acılar yaşattı. Yerleştikleri yeni kıtanın sahibi olan milyonlarca yerli kabileler yerlerinden, yurtlarından edilirken neredeyse soykırımı sayılacak katliamlarla yok edildiler. Bir taraftan yerli kabileler yok edilirken, diğer yandan elde ettikleri uçsuz bucaksız topraklarda çalıştırmak için insan gücüne gereksinim duydular. Bu iş gücü açığını karşılamak için milyonlarca Afrikalı siyahi insanlar zorla

gemilere doldurularak Amerika'ya taşındı ve büyük çiftlik sahiplerine satıldılar. Böylece her beyaz patronun kendisinin malı olan, rahatlıkla alınıp satılan, konuşma hakkı olmayan her emirlerine boyun bükten kölelere sahip oldu. Kısacası Avrupalı beyaz adam hem yerli Amerikalıları yok etmiş hem de Afrikalıları esir olarak köleleştirmişlerdir. Afrika'dan, Amerika'ya köle olarak getirilip satılan Amerika'da doğan çocukları da köle olarak kabul edildi. Başka bir deyişle Amerika doğumlu siyahların çocukları da özgür insanlar olarak kabul edilmemişlerdir. Böylece özellikle büyük çoğunluğu Amerika'nın güneyinde olmak üzere milyonlarca köle beyazların malı olarak hayat mücadelesi vermeye başlar. Ne yazık ki değişik merhaleler kaydeden kölelik 19 yüzyıla kadar sürdü.

Bu çalışmada Amerika'da köleliğin yasaklanmasından sonra bile Irkçılığın insanlara verdiği zararlar ve bu ırk ayrımına karşı verilen mücadelenin bir simgesi olarak ünlü siyahi yazar Ralph Ellison'ın "Invisible Man" adlı romanında sorunun net olarak dile getirilmesi ve buna karşı yapılması gerekenler yazarın bakış açısına göre ele alınmıştır.

1. Amerika'da İlk Köleliğin Başlaması

Aslında bazı tarihi kaynaklar "ilk siyahi insanlar 1619 ve sonrasında Kuzey Amerika kolonilerine gelip yerleştiği" (Mızrak,2) ve bu sıralarda kuzeyde köleliğin olmadığı ve siyahilerinde diğer insanlar gibi belli bir saygınlığının olduğu bahsetmektedir. Sosyolog Orlando Patterson "bu ilk dönemde farklı ırklar arasındaki münasebetlerin daha sonraki dönemlere göre daha yakın olduğunu"(Mızrak,2) belirtmiştir. Dolayısıyla köleliğin bu dönemden hemen sonra başladığı görülmektedir. Maalesef Beyaz Irktan olan Avrupalıların kıtada çoğalması ve yeni geniş araziler elde etmeleri büyük bir iş gücüne ihtiyaç duyulmasına neden olur.

Amerika'nın keşfiyle birlikte yeni kıtaya yerleşen Avrupa kökenli Amerikalılar yeni kıtanın esas sahibi olan Kızılderililer gibi yerleşik topluluklarla yaptıkları mücadelelerin sonunda çok büyük araziler elde ettiler. Özellikle güneyde kurulan büyük çiftliklerde çalıştırılmak üzere önemli miktarda insan gücüne sahip olmak gerekiyordu. İşte bu gücü karşılamak üzere Güney Afrika'dan Amerika'ya köle ticaretinin başladığı ve milyonlarca Afrikalı insanın memleketlerinde yakalanıp zincirlere vurularak zorla Amerika'ya götürülüp satıldıkları tarihi belgelerle ortaya konulmuştur.

17. yüzyılın başlarında kısmen köleliğin varlığı söz konusuysen aynı yüzyılın sonlarına doğru durum siyahilerin aleyhine değişti. Çünkü Amerika'ya

yerleşen Avrupalı koloniler hızlı bir şekilde köleliği yasallaştırır. 1750’de Amerika’daki kolonileri kapsayan kölelik yasası yürürlüğe girer. Bunun başlıca nedenlerinden biri kölelerin işgücü piyasasına çok daha ucuza bir maliyet sağlamasıydı. Artık kendilerine pahalıya mal olan sözleşmeli işçiler yerini köleler aldı. Bu yasalara göre köleler efendilerinin “bire taşınmaz malı” (Özgür) olarak kabul edildi.

“1619’da İngiliz Korsan gemisi White Lion Amerika’nın Chesapeake Körfezine Bir Portekiz gemisinden zorla alınan 20 Afrikalı Köleyi” (Simkins,1) indirmesiyle ufaktan başlayan kölelik ne acıdır ki gün geçtikçe çoğaldı, yasallaştı ve 1866 yılına kadar köle sayısı 10 milyonu geçti. Afrika kıyı devletlerinde tarlalarda köle tacirleri tarafından yakalanıp gemilere zorla bindirilen kölelerin büyük bir kısmı Amerika’ya varmadan yolculuk esnasındaki gayri insani şartlardan dolayı yaşamlarını yitirir ve Okyanus mezarları olur. Bu sayının “1.3 milyondan” (Simkins,2) fazla olduğu tarihi kaynaklarda vurgulanır.

Kölelik Amerika’da zamanla insanların ten rengine göre bir ırkçılığa dönüşmüştür. “Beyazlarla diğer renkli insanlar karşılaştırıldıkları zaman deri rengi üstünlük veya aşağılanma olarak anlamlandırıldı” (Görmez,2) Beyazlar üstün olmanın haklarına sahip olurken siyahlar aşağılanan, varlıkları kabul görmeyen, kendilerini ifade etme hakları olmayan insanlar olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Amerikan halkını oluşturan büyük bir toplumun göz ardı edilmesi Ellison’un kabul edemediği bir durumdur. Kahramanımıza görülmez adam derken sadece ona denmiyor, siyah tüm toplum için bu ifadeyi kullanıyor. “Ben, maddesi, eti-kemiği, lifleri, sıvıları olan bir insanım; hatta bir aklım olduğu da söylenebilir. Görünmezim, anlıyor musunuz, sırf insanlar beni görmek istemedikleri için görünmezim.” (Ellison, s.7) Görüldüğü gibi kahramanımız içimizden biri ama insanlar onu ve onun gibi milyonlarca siyah insanı göz ardı ediyor.

Amerika’da köleliğin başladığı ilk günden başlayarak günümüze kadar, insanın onuruna ve haklarına ters gelen bu duruma karşı sürekli bir karşı mücadele olmuştur. Mark Twain, Ralph Elisson, gibi Amerikalı birçok yazar bu konuyu ele alan eserler yazarken Frederick Douglass, Nat Turner, Arraham Lincoln, Booker T. Washinton, Martin Luther King gibi birçok insan köleliğe karşı önemli mücadeleler vermişlerdir. Bilindiği gibi Başkan Abraham Lincoln Kölelik tarihinde bir mihenk noktasıdır çünkü istediği sonuçları hemen elde etmemiş olsa bile köleliği 1865 yılında resmen kaldırmıştır. Ancak kölelik ve ayırıcılık sisteminin izlerini sildirmek yüzyıllar almıştır.

Köleliğin kaldırılmasından sora köleliğin izlerini birden silmek insanlara istedikleri özgürlüklerini teslim etmek asla kolay olmamıştır. Özellikle güneyli eyaletler şiddetle köleliğin kaldırılmasına karşıydı. Okuma yazama oranın fazla olduğu Kuzey eyaletleri ekonomik ve teknolojik olarak Güneye üstünlük sağlamışlardı. Kuzeyde kölelik var olmakla beraber köleler daha iyi koşullarda çalıştırılıyordu. Kuzey köleliği kaldırmak isterken Güney hararetle karşı çıkmaktaydı. Bu nedenle köleliğin kaldırılması iç savaşa zemin hazırlamış ve büyük kayıpların verildiği savaşı Kuzey kazanırken en büyük sonucu Başkan Lincoln tarafından köleliğin kaldırılması oldu. Ama köleliğin tam olarak kaldırılması, siyahların beyazlarla aynı haklara kavuşması, köleliğin kaldırılması kararından sonraki dönemlerde değişik merhaleler kaydedilmiştir.

Özellikle Jim Crow yasasının çıkarılması ve bu yasanın yarattığı ortam büyük acılara neden olmuştur. Bu yasaya göre beyazlar ve siyahlar aynı haklara sahipti ancak aynı mekânlarda bulunmamak kaydıyla. Her ne kadar bu yasa siyahların topluma entegrasyonunu amaçladıysa da sonradan yapılan düzenlemeler tam bir ayrımcılık yaratmıştır. Yapılan düzenlememeyeyle siyahlar ve beyazlar aynı okullarda eğitim göremez, aynı sosyal alanlarda birlikte bulunamaz, evli olmayan siyah ve beyaz erkek ve kadınlar aynı apartmanda kalamaz, siyahlarla beyazlar aynı semtlerde ikamet edemez. Bu durum iki toplumun entegrasyonu sağlayacağına daha fazla ayrımcılık meydana getirdi. Siyahların yoksulluk içerisinde kalmasını sağlarken eğitim konusunda da eşitlik sağlayamıyordu. Dolayısıyla siyahlar beyazlarla eşit şartlarda yaşama haklarını elde edememiş oluyordu. Bunun dışında okuma yazması olmayan siyahların oy kullanma hakları yoktu.

“Birleşik Devletler Anayasasını ezberden okuması istendiğinde büyükbabamın hazırlıklı olduğu gibi. Sınavı geçerek hepsini bozum etmişti; ama yine de oy vermesini kabul etmemişlerdi ya.” Ellison, 295)

Bu nedenle milyonlarca siyah vatandaş demokratik haklardan yoksun kalıyordu. İnsanların aynı lokantalarda yemek yemeleri bile yasaktı. İşte tüm bu haksızlıkların ortadan kaldırılması için büyük siyasi ve hukuki mücadeleler verilmiştir. Günümüzde bile bu ayrımcılık konusundaki mücadele halan bazı alanlarda devam etmektedir. Özellikle son zamanlardaki emniyet güçlerinin siyah vatandaşlara olan davranış tarzı dünyada büyük tartışmalara neden olmaktadır. Nitekim 1930'lardaki ekonomik krizde işlerini ilk kaybeden, en fazla mağdur olanlar, açlık ve sefaletle karşılaşan insanlar siyahlar olurken şöyle bir espriye neden olmuştur “işlerini ilk kaybedenler ve nimetleri en son paylaşanlar”

(Kshamanidhi) terimi siyahlar için kullanılmıştır. Yasalar önünde her ne kadar eşit sayılsalar bile zor günlerde ilk kaybedenler onlar olabilmektedir.

2. Ralph Ellison ve Görülmez Adam

Aslen güneyli siyahi bir yazar olan Ellison Yaşamı Jim Crow döneminin tam olarak uygulandığı bir dönemde yaşamış ve Afro- Amerikan olan siyah insanların yaşamış olduğu sıkıntıları, haksızlıkları, aşağılanmaları ve uğradıkları ırk ayrımı sorununu dile getirir. Ellison, Görülmez Adam adlı eserini yazarken sadece bir sosyal eleştiri yapmamıştır. O bütün zorluklara rağmen artık Amerikalı birer vatandaş olan siyah insanların beyazlarla aynı hakları tam olarak paylaşılması, siyah ve beyazların birer eşit Amerikalı olması için çaba gösterirken, ayrımcılığa karşı iki ırkın sosyal entegrasyonun sorunların çözümü için vaz geçilmez olduğuna işaret etmiştir.

Ellison Görünmez Adam adını verdiği eserini kendi yaşamından ve deneyimlerinden yola çıkarak yazmıştır. Görünmez Adamın kahramanının belli bir adı yoktur. Olayları birinci şahıs ağzından anlatmaktadır. Bu adı mecazi olarak kullandığı bir gerçektir. Yazar bu adı hem kendisinin hem de ait olduğu siyah Afro-Amerikan vatandaşların hâkim yönetim ve kültür tarafından göz ardı edildiği, istek ve arzularının yerine getirilmediği, düşüncelerinin kabul görmediği, eşit sayılmalarının sadece kâğıt üzerinde olduğunu vurgulayarak kendi toplumunun artık bu haksızlıklara maruz kalmaması için mücadele ederken türlü olayların perde arkasını hayretler içerisinde izler ve öğrenir.

Yazar görünmezliğinin farkına belli bir yaşa geldikten sonra varır. “yirmi yıl kadar bir süre var olduktan sonra bu dünyada görünmezliğimi fark edinceye kadar canlı değildim sanki.” (Ellison,10) Görünmezliğini fark eden kahramanımız bir beyaza ait olan bir binanın bodrum katında 1369 lambayla aydınlatılmış bir odada yaşamını devam ettirir ama buna rağmen kimse tarafından fark edilmez. Bu kadar lambayla aydınlatılmış olmanın nedenini kendisi için ışığın ve aydınlanmanın ne kadar önemli olduğunu “hakikat ışıktır, ışıkta hakikat” (Ellison-11) şeklinde vurgulayarak ifade eder. Burada yazar yine ışığı yani aydınlanmayı mecazi olarak toplumsal aydınlanmanın ne kadar önemli olduğunu dolaylı olarak anlatmış oluyor. Kahramanımız zaman zaman toplumun içine çıkarak yaşadığı deneyimlerini okuyucusuna anlatmaktadır.

Yazar eserine daha önce yayınlattığı birinci bölümü Battle Royal adlı bölümüyle başlar. Bu bölümde kazanmış olduğu koleje gidebilmek için ilin ileri gelenlerinin katıldığı önemli bir toplantıya başarısının sırlarını anlatmak için

katılır. Ancak işler onun beklediği şekilde gitmez. Kendisi gibi gözleri biz bandajla kapatılarak getirilen siyahi gençlerle, beyazları eğlendirmek üzere ringe çıkartılır gözleri kapalı olarak birbirleriyle rast gele dövüşmeleri istenir. Korku ve panik içerisinde istemeyerek de olsa dövüşür ve dövüşten sonra o yorgun ve bitkin halleriyle kan ter içerisinde elektrikli bir halının üzerine atılan paraları ödül olarak toplamaları istenir. Haliya elektrik akımı verildiğini bilmeyen gençler paraları toplamak için atılır ancak bu sefer elektrik akımına kapılır. Büyük acılar içerisinde parayı toplarlar. Parayı almak istemeyen çocuklar zorla halının üzerine atılır. Bütün bu sıkıntılar içerisinde bile kahramanımız yapacağı konuşmanın önemli kısımlarını hafızasında tutmaya çalışır. Biryandan arkadaşlarıyla dövüşürken ve halının üzerine serpilmiş paraları toplarken bile konuşmasını hatırlamaya çalışır.

İlin belediye başkanı, okul müdürleri, zengin esnaflarının, kısacası tüm ileri gelenlerinin toplandığı otelin büyük salonu içki kokusu ve sigara dumanıyla kaplıdır. Katılımcıların tümü sarhoş ve ne yaptığını bilmez şekilde siyahi çocuklara bağırır, birbirlerine daha sert ve ciddi vurmalarını ister. Bu durumdan büyük bir haz alırlar. Nihayet eğlence biter. Kahramanımız konuşmasını yapmaya davet edilir. Bu durumda bile o halinden memnun olarak konuşmasını yapmaya çalışır. Konuşurken ağzı kanla doludur. O kanı yutarak sesini kalabalığa duyurmaya çalışır. Aslında kalabalığın büyük ekseriyeti kendisini dinlemektedir. Sadece kendisine eziyet olsun diye her defalarca “duyamıyoruz da yüksek sesle konuş” (Ellison) diye bağırır. Her seferinde o yorgun bitkin haliyle biraz daha yüksek sesle konuşmaya çalışır.

Konuşmasında kahramanımız genel olarak toplumsal sorumluluk konusuna vurgu yaparak sözlerini devam ettirmeye çalışır ancak bir keresinde yanlışlıkla “sosyal eşitlik” ifadesini kullanır. Salondaki izleyiciden büyük bir tepki alır. Sözlerini derhal geri alınmasını isterler. Yazar bu ifadeyi yanlışlıkla kullandığını söyleyerek özür diler. Tekrar toplumsal sorumluluk diye ifadesini değiştirir. Önde oturan bir beyaz adam: “Eşitlik sözü bir yanlışlıktı, eminsin, değil mi?” (Ellison, 33) diye teyit ettirerek “sen de yerini bilmelisin ve hiç unutmamalısın” (Ellisons.34) diyerek konuşmasını sonlandırmasını ister. Bu ifadeler bile o dönemde yürürlükte olan Jim Crow yasasının ne anlama geldiğinin bir açık delilidir. Ancak genç kahramanımızın vaz geçemediği bir değer vardır: okumak ve toplumda sorumluluğunu bilen bir birey olmak. Bu dövüş ve konuşma faslından sonra adsız kahramanımıza sadece kendisi gibi siyahların devam ettiği bir koleje gitmesi için bir burs hakkı verilir. Bu ödül her şeye rağmen kendisinin yaşamış olduğu aşağılanmaları unutturacak derecede mutlu eder.

Birinci bölümde şehrin ileri gelen kişilerini eğlendirmek için düzenlenen dövüş sahnesi boyunca bey izleyicilerin kullandığı ifadeler son derece rencide edici ve aşağılayıcıdır. “Bırakın şu koca Zenciye geberteyim. Bırakın şu kara o.. çocuklarını bana. Şu zencefil karası Zenci. Şu kara piç.” Ellison) gibi ifadeler son derece aşağılayıcı ve insanlık dışıdır. Bu ifadeler siyahi Afro –Amerikalıları aşağılamak için bilinçli olarak kullanılmaktadır. Huckleberry Finn’de Dilin Gücü adlı makalesinde Khdir “nigger-zenci” kelimesinin beyazlar tarafından Afro Amerikalı vatandaşları aşağılayıcı bir ifade olarak kullanıldığını belirtmektedir. “Onlar hala bu kelimenin negatif ve aşağılayıcı bir ima için kullanıldığını inanmaktadır.” (Khdir .73) Özellikle yukarıda görüldüğü gibi salonda bulunan beyazların bu kelimeyi aynı anlamda kullandıkları ve dolayısıyla büyük bir ırkçılık yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu ima ve davranış şekli aslında gelecekte Amerika için hiçte hoş olmayan bir durumun işaretidir.

Kendisine verilen Eyalet Zenci Koleji bursu için son derece mutlu olan isimsiz kahramanımız büyük bir gururla okula kaydını yapar ve devam eder. Ama okulu bitirmesine bir yıl kala okulu destekleyen beyazlardan olan zengin iş adamı Bay Norton’nu Kolej’in müdürü emriyle okulun arabasıyla kampusu gezdirirken idarenin istemediği yoksul siyahların yaşadığı arka bölgeye gitmek durumunda kalır. Oraları görmek isteyen Bay Norton’dur aslında. Burada çok nahoş olaylarla karşılaşılır ve zorlukla kampüse dönerler. Bunu öğrenen Okul Müdürü Dr. Bledsoe onu okuldan atarak cezalandırır. Ancak Dr. Bledsoe tekrar okula dönebilmesi için New York’a gidip çalışması ve okul parası kazanması için bir fırsat verdiğini belirterek kendisine iş vermeleri için 7 (yedi) iş adamına referans mektubu hazırladığını ve bunları açmadan o iş adamlarına vermesi durumunda iş alınacağını söyler. Buna inanarak sevinçle mektupları alam isimsiz kahramanımız New York’a gider. O iş adamlarına mektupları takdim eder ancak hiç birisi kendisine iş vermez. Çünkü son mektubu verdiği iş adamını oğlu gerçeği kendisine bildiri. Mektupta bu gencin suç işlediği yasalara karşı geldiği onun için iş verilmemesini istendiği belirtilmiştir. Görünmez kahramanımız Dr. Bledsoe’un sahtekâr ve işbirlikçi olduğunu öğrenir.

İsimsiz kahramanımız New York gibi bir yerde işsiz olarak ortada kalmamak için işin başa düştüğünü anlayarak boya üreten bir fabrikada çalışmaya başlar ne ilginçtir ki Amerika’nın en beyaz boyasını üreten tüm çalışanlar siyahlardır. Bu sırada işini elinden alacağından korkarak yanında çalıştığı usta onu fabrikadan çıkarmaya uğraşır. Bunun için patrona şikâyet eder. Haklarını savunması gereken sendika işçileri bile onu ispiyoncu beller. Fabrikada olan bir patlamadan dolayı ağır yaralanır. Hastaneye kaldırılır. Orada da doktorlar onun

kobay olarak kullanır. Üzerinde deney yapar. Vücuduna yeni bir ilacı zerk ederek sonuçlarını anlamaya çalışır. Buna bile dayanır taburcu olur. İyiliksever yaşlı siyahi bir kadın oku sokakta baygın bulur ve evine götürür iyileşmesini sağlarken ona sürekli olarak siyahlar için mücadele etmesini ister. Bir gün Harlem'de iş ararken evlerinden hacizden dolayı zorla çıkarılan yaşlı bir siyah, kadının feryadını duyar. Orada toplanmış olan halka bir konuşma yaparak onları galeyana getirir. Kadının eşyalarını tekrar evine taşınmasını sağlar ve orada görevli olan polisleri geri gönderir.

İsimsiz kahramanımız icra memurlarını ve polisleri görevlerini yapamadan gönderdikten sonra oradan kaçıp kurtulmaya çalışır ama bu sefer Kardeşlik örgütünün lideri Jack kardeşe karşılaşır. Jack onu iyi bir konuşmacı olmasından dolayı Harlem'de halkla konuşarak oradaki olaylarda halkı doğru yönlendirmesini ve insanlar arasında iyi ilişkilerin gelişmesi için çalışmasını ister. İşsiz kalan kahramanımız iş bulabildiği hem de iyi bir ödeme yapıldığı için teklifi kabul eder. İyi bir konuşmacı olduğu için toplantılarda insanları sosyal entegrasyon açısından iyi yönlendirir. İkna edici konuşmalarıyla kısa sürede sevilen bir insan olur. Sürekli olarak siyahları kışkırtarak olay çıkarmaya çalışan Afro-Amerikan milliyetçisi kışkırtıcı Ras ve arkadaşlarına karşı mücadele eder. Sokak olaylarını bitirmeye çalışır. Onun bu olumlu gelişimini çekemeyen kardeşlik örgütünün onu Jack'a şikâyet eder böylece Harlem'deki görevinden alınıp Kadın haklarıyla ilgili toplantıları düzenlemek ve onların haklarını savunmak için toplantılar düzenlemek üzere uzaklaştırılır. Buradan uzaklaştırılırken kendisine örgütün emri olarak anlatılır.

Olayın kahramanı son derece iyi niyetli ve samimi olarak verilen görevleri yerine getirir. Ama karşılaştığı kişiler onun iyi niyetini, samimiyetini hep görmezden gelir. İstenilen yerlere koşar toplantılar düzenler. Aslında yaptığı toplantılarda konuşmaları ve hitabeti de gayet iyidir. İkna edicidir. Bu yüzden toplantılara katılanlar tarafından beğenilir. Ama onun çalışmalarını hep baltalayanlar engellemeye çalışanlar vardır. Bu tip kişiler yönetimde olan tiplerdir. Bunlar aslında birliği beraberliği istemeyenlerdir.

O Harlem sokaklarını dolaştıkça sokağın dolayısıyla ülkenin gerçekleriyle karşılaşır. Kendisinin deyimiyle "Amerika çok renkli bir ülkedir." (Ellison) Tüm bu renklerin bir arada yaşayarak birbirlerine gerekli olan saygıyı göstererek gerçek Amerika kurulup gelişebilir.

Ellison Görünmez adam adlı romanında çok değişik temalara değinir. Bu temalar aynı zamanda kahramanın mücadele alanını da belirlemektedir. Bu

temalara bakıldığı zaman roman kahramanın karşılaştığı anormal olaylar ve tüm iyi niyetine rağmen bazı güçler tarafından nasıl engellenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Bu temalardan birincisi olarak yaşlı siyahların durumu ve yazara olan etkileri olarak ele almak gerekmektedir. Öncelikle yaşlı siyahlarda bir başkaldırı beklentisi hâkimdir. Bunun başlıca nedeni yıllarca köle hayatını sürmüş olmaları ve yaşamış oldukları kimliksiz, hakir, açlık sefalet ortamıdır. Bunların başında büyük babasının ölüm döşeğinde babasına yapmış olduğu vasiyettir.

“Oğul ben bu dünyadan göç ettikten sonra savaşı sonuna kadar götürmeni, hiç bırakmamamı istiyorum. Bugüne kadar söylemedim sana ama bizim hayatınız bir savaştır, bense doğduğum günden beri bir haindim. Yeni Kuruluş döneminde tüfeğimi elimden bıraktığım günden beri düşman ülkesinde bir casustum.” (Ellison,20)

Gelecek nesillere savaş vasiyet eder. Ellison bu vasiyeti bir lanet olarak görür çünkü onun istediği savaş değil tüm kötülöklere, ayrımcılığa rağmen o birliğı beraberliğı insanların bir arada yaşamasını benimsemelerini ve bir birine saygı göstermesini. Arzu ediyordu.

Adsız kahramanımızın siyahlar için mücadeleye devam etmesini isteyen bir başka kişi üzerinde deneylerin yapıldığı hastaneden çıktıktan son sokakta bayıldığında kendisini alıp evine götüren iyiliksever yaşlı siyah kadın Marry Rambo'dur. Seksen yaşını üzerinde olan bayan ona yardım eder, iyileştirir. Ama kendisinden istediğı şey “sizler hepiniz yol göstereceksiniz, dövüşeceksiniz de... Bunları daha çok da Güneyliler yapacak.” (Ellison, 239) Kahramanımız yaşlı bayanın evinde iyileşinceye ve bir iş buluncaya kadar kalır. Ama bayandan işittiğı şey hep aynı isteklerdir. Bu yüzden bir daha o eve dönmek istememe duygusu ağır basmaya başlar.

Karşılaştığı benzer olaylardan biri de Marry'nin evinden çıktıktan sonra Harlem'de yürürken karşılaştığı evleri haciz nedeniyle beyaz patronlar tarafından boşaltılan yaşları 87 civarında olan siyah karı kocadır. Evlerinin sokağı atılan tüm eşyaları değersiz çerçöp gibi sokağı saçılmış yardım diye feryat ederler. Orada toplanan özellikle siyahi halk haciz memurlarını dövmeye hazırlanırken kahramanımız araya girer. Yaşlı çifte yaşlarını sorar, 87 olduğunu öğrenince “seksen yedi yıl boyunca topladıkları şeyler tavuk barsakları gibi saçılmış karın üstüne.” (Ellison, 260) sözleriyle sanki bu kadar süre boyunca neler yaptınız sorusunu sorarak sorgular geçen bunca zamanı. Onlardan da duyduğu şey; “beyaz

adam düşmandır.” İfadesi olur. Kahramanımız onların ve tüm siyah ırkın içine düştüğü durumu açık olarak ortaya koyuyor. Onlara hak da veriyor. Ama çözüm sürekli sosyal eleştiri ve serzeniş değildir. Başka bir çözüm olmalıydı. Şahit olduğu olaylar aslında bir gerçeği yansıtıyor. Eşitlik ve özgürlük yasalarına rağmen siyahların durumu içler acıdır. Ancak sosyal bir eleştiri olarak sadece olayı tüm çıplaklığıyla ortaya sermek Ellison'a göre asla yeterli değildir.

Ralf Ellison eserinde ırkçı ayrımcılığın acı gerçeklerini tüm çıplaklığıyla dile getirirken sadece sosyal bir eleştiri yapmak amacında olmadığını, onun için kendisinden önce siyahların durumunu dile getiren yazarların olayı sadece bir sosyal eleştiri olarak dile getirdiğini ve kendisinin bu durumdan rahatsız olduğunu vurgular. ‘The World and the Jug’ adlı makalesinde bu duruma olan tepkisini bazı sorular sorarak dile getirir. Bu sorulardan birincisi “Şu bir gerçektir ki bazı eleştirmenler siyah Amerikalılarla karşılaştıklarında birden gelişmiş eleştiri silahlarını bırakır ya da bir üstünlük edasıyla oldukça ilkel ve anlamsız bir şekilde onlara doğrulturlar. Neden?” / Ellison) Bir başka soruda ise “Bize siyahların yaşam tarzlarını öğretmeye çalışanlar, onların yaşam tarzlarının gerçekten ne kadar renkli olduğunu neden öğrenmeye çalışmazlar?” (Ellison) Ellison her fırsatta aslında toplumda eşit muamele görmemelerine rağmen Afro Amerikanların kendilerine özgü bir kültürlerinin olduğunu vurgular. Aile yapıları, dansları, müzikleri hep kendilerine özgüdür. Allison'un o günkü Amerikan yönetimine, yazarlarına, beyazlara ve siyahlara Amerika'da yaşamakta olan tüm ırklara verdiği bir açık mesaj vardır. Bu mesaj herkesin rengine, kültürüne, diline inancına saygı duyulması, kabullenmesi ve bu çerçevede da birlikte eşit vatandaşlar olarak fırsatlardan eşit olarak yararlanarak bir entegrasyonun sağlanmasıdır. Çünkü her toplumun diğerinden öğreneceği ve yararlanacağı ve öğreneceği çok şey vardır.

Ellison bu mesajı kendisi uygular. O yaşamı boyunca birçok Amerikalı yazardan yararlandığını ve değişik alanlardaki bilgi ve becerilerini onları okuyarak geliştirmiştir. O yine aynı makalesinde “insanların hayatta biyolojik akrabalarını seçme konusunda yapabilecekleri bir şey yoktur ancak sanat ve bilim açısından ceddini seçme olanakları vardır. Write bir akraba idi fakat Hemingway ata sayılır” (Ellison The Eorld And The Jug.140) Burada Write siyahların sorununu sürekli olarak sosyal eleştiri çerçevesinden ele alan siyah bir yazardır. Ama Hemingway Ellison'un hayatta çok çok şey öğrendiği bir beyaz yazardır. Anne Seidlitz Write ve Ellison'un karakterleri arasındaki farkı anlatırken “Write'm karakterleri, öfkeli, cahil ve anlaşılmaz iken Ellison'un karakterleri

eğitimli, anlaşılır ve kendinden emin kişilerdir. Tıpkı Görölmez adam gibi.” (Seidnitz, 1)

Ellison aynı makalesinde yaşamı boyunca birçok Amerikalı yazar ve sanatçıdan yararlandığını açıkça beyan eder ve bundan bir rahatsızlık duymaz. O Edgar Allan Poe'nun şiirlerinden hayal etmeyi öğrendiğini belirtirken, William Falkner'i güneyin en büyük yazarı olarak kabul eder. Ernest Hemingway'in yazma tekniğinde yararlandığını açıkça belirtir. Mark Twain, H. Melville çok okuduğu ve etkilendiği yazarlardır. Bunun yanında ünlü Jazz ustası Lois Amrstrong en çok dinlediği müzisyendir. Çünkü Jazz müziğinin namerleri özgürlüğü anımsatmaktadır. Burada görüldüğü gibi Ellison asla ırk ayrımcılığı yapmadan herkesten yararlanırken Amerika'nın yazar ve sanatçılarını kendisine ata olarak seçmiştir. Ona göre geleceğin büyük Amerikası ancak bu düşünce ışığı altında birliğini kurabilirdi.

Ellison'un eserinde ele aldığı önemli temalardan birisi kontroldür. Romanın kahramanı görölmeyen adam yaşadığı bir dizin deneyimden sonra yaşamının ve davranışlarını kendisinin iradesi dışında birilerinin kontrol ettiğini anlar. Sadece siyahların kabul edildiği koleje gidebilmek için şehir ileri gelenlerinin düzenlediği eğlence toplantısı ve yaşadığı insanlık dışı yaklaşımlar tamamıyla birilerini kontrolünde geliştirmiştir. Bunu düzenleyenler aslında asla Amerikan toplumunun birliğini beraberliğini düşünen kimseler değildir. Çünkü buradaki düşünce ırkçılık ve aşağılama temeline oturtulmuştur. Buna okuduğu lisenin yöneticileri ve şehrin yöneticileri de dâhildir.

Kolejde yaşadığı hiçbir şey onun arzusunun doğrultusunda gelişmemiştir. Oradaki kolej dekanı Dr. Bledsoe her şeyi kontrol eder gibi görünüyor ama kendisi de okula maddi destek sağlayan bir grup beyaz adamın kölesidir. Çünkü onlar tarafından yönetiliyor. Kendisi ikiyüzlü sadece çıkarlarını düşünen birisidir. “Pamuk tarlalarındaki en sersem zenci bile bilir ki, bir beyazı hoşnut etmenin yolu ona yalan söylemektir.”(Ellison, 134) diyerek beyazlar hakkındaki gerçek düşüncelerini kahramanımıza anlatırken diğer taraftan onu okuldan attıktan sonra tekrar okula kabulü için gidip çalışmasını ister ve çalışıp okul parası biriktirmek için New York'ta tanıdığı zenginlere kendisine iş vermeleri için referans mektupları yazar, kapalı zarf içinde verir. Kahramanımız büyük umutlarla ilgili adreslere mektupları sunar ama hiç birisinden olumlu cevap almaz. Nihayet son mektubu verdiği iş adamının oğlu ona gerçeği söyler. Mektubu kendisine verir okumasını ister. Tüm mektuplarda, bu mektubu getiren gencin asi ve tehlikeli olduğunu ve bu yüzden okuldan atıldığını vurgular. İş adamı Bay Emerson'a

yazdığı referans mektubunun son cümlesi çok çarpıcıdır. “Sizin naçiz kulunuz, A. Herbert Bledsoe.” (Ellison, 181) Bu mektup ve içeriği kahramanımızı hayretler içerisinde bırakır. Siyah toplumun önder ve aydın olarak gördüğü Bledsoe aslında ruhunu satmış, kimliğini kaybetmiş bir zavallıdır. Başkaları tarafından çıkarı uğruna kontrol edilen bir siyah.

Görülmez kahramanımızın karşılaştığı çok önemli bir kontrol mekanizması da Harlem'deki kardeşlik teşkilatıdır. İlk tanıştırıldığında çok inandığı bu teşkilat için bütün benliğiyle hizmet etmeye çalıştı. Harlem'de olay çıkaran grupları yaptığı ikna edici konuşmalarıyla yatıştırdı ve işleri yoluna koymaya çalıştı. Ancak kardeşlik teşkilatının bazı üyeleri onu kendi benliğini öne çıkarmak ve kendi propagandasını yapmakla suçladı. Örgütü idare eden Jack kardeş onu sürekli olarak bir yerlere sürerek kontrol altında tutmaya çalıştı. Onu sadece kendi emelleri için kullanıyorlardı. O ellerinde bir meta idi. “Ben yalnızca hammaddeydim, kullanılacak bir tabii kaynak. Norton'un ve Emerson'un burnu bir karış havada saçmalığından, Jack'in ve kardeşlik'in saçmalığına dönmüştüm, ikisi de aynı yola çıkmıştı.” (Emerson, 475) ifadeleriyle insanların kendisini nasıl kontrol ettiğini anlatır. Ancak kontrol bununla da bitmiyor. Kardeşlik'in liderleri olan Jack tarafından kendisine şu sözle hatırlatılır “Saptırma söylediklerimi. Hepimiz adına, düşünmeyi Komite yapar. Sen de konuşmak için kiralanmıştın.” (Ellison ,439) O gerçeği anladığında “kiralanmıştım. İşte o kadar kardeşçeydi.” Diyerek kendisinin kullanıldığını ve sürekli kontrol altında tutulduğunu ifade eder.

Kontrol'ün önemli simgelerinden birisi de Rinehard adlı kişide görmek mümkündür. Kısaca Rine denilen bu kişi Bazen bir piyangocu, bazen kumarbaz, gerektiğinde rüşvetçi, âşık, bazen de saygı değer peder olarak bilinir. O aslında kimliğini yitirmiş bir siyahtır. Beyazlar gibi yaşamak için kılıktan kılığa geçer. Oluşmamış bir olgunlaşmamış bir karaktere sahip ve her zaman kontrol altında tutulup kullanılacak bir tiptir.

Kendisini kardeşlik örgütüne adanmış olan genç, yakışıklı, güçlü Clifton da kardeşlik teşkilatından uzaklaştırılır. İdealist olan bu genç adam birden ortalıktan kayıp olur günler sonra görülmez kahramanımız onu sokakta oyuncak bebekler satarken bulur. O idealarından vaz geçmiş kölelerin simgesi olan oyuncak bebekleri satmaya dönmüştür. Bu durum görünmez kahramanımızı yüreğinden yaralar. Ne yazık ki Clifton polis tarafından vurularak öldürülür. Onu bu duruma sokan güya kardeşliği savunan teşkilattır. Görülmez kahramanımız bu

durum karşısında kardeşlik teşkilatın asıl görevinin kendisine anlatılan kardeşliği sağlamak değildir. Birilerinin emrinde sokakları kontrol altında tutmaktır.

Görülmezlik ve körlük eserde işlenen önemli temaların başında gelir. Bu temadaki görülmezlik mecazi anlamda kullanılmıştır. Özellikle Amerika'daki siyah toplum nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kölelikten kurtulup yasal vatandaşlık hakları edinmiş olmalarına rağmen Jim Crow yasalarının uygulandığı ülkede siyahların varlığı, beyaz Amerikalılar tarafından sürekli görmezden gelinmekte ve yok sayılmaktadır. Yazar somut olarak var olan bir toplumu görülmez adam karakteriyle birazda alaycı bir şekilde ele almaktadır.

“Ben görülmeyen bir adamım. Yo, Edgar Allan Poe’un peşini bırakmamış olan hayaletlerden biri değilim... Ben maddesi-kemiği, lifleri sıvıları olan bir insanım; hatta aklım olduğu da söylenebilir. Görülmezim, anlıyor musunuz, sırf insanlar beni görmek istemedikleri için görülmezim.” (Ellison,7)

Her halde o dönemde Amerika'daki ırk ayrımcılığını, aşağılanmayı bundan daha güzel anlatmak mümkün değildir. Bir insan için en onur kırıcı şey dili, kültürü, inancı ve ırkı nedeniyle hor görülmek ve insan yerine konulmamaktır. Ama bütün bunlara rağmen bu kötü gidişata karşı mücadele etmeye karar veren yazar “ben şikâyetçi değilim” (Ellison) der. İnsanların var olan bu kadar büyük bir toplumun görmemezlikten geliş olayını da körlüğe yormaktadır mecazi olarak. Hatta yukarıdaki sözlerden yazarın alaycı bir dil de kullandığı açıktır. “Hatta aklım olduğu da söylenebilir.” (Ellison,7) Sözleri hem alaysı hem iğneleyicidir. Siz hiç akli olmayan bir insan topluluğu gördünüz mü? Görülmez bir adam olarak gece sokakta yürürken sokakta yatan bir adama toslar adam sürekli olarak kahramanımıza küfreder, kahramanınız o kızgınlıkla bıçağını çıkarır adamın boğazını kesmeye niyetlenir. Tam bunu gerçekleştireceği sıradan aklına kendisinin görülmez olduğunu hatırlar. Belki bu adam kendisini görmemiştir deyip öldürmekten vaz geçer. Ertesi gün gazetede adamın saldırıya uğradığını soyulduğunu yazar. Kahramanımız alaycı bir üslupla “zavallı kör budalalar. Görünmeyen bir adam tarafından soyulmuş ha?” (Ellison) sözleriyle insanların anlaşılmazlıklarını dillendirir. Körlüğün simgesi olarak şehir ileri gelenlerinin eğlendirmek için gözlerinin bağlanarak gençlerin ringde bir birbirlerini vurduğu o aşağılayıcı sahneyi ve kardeşlik teşkilatının başında bulunan Jack kardeşin bir gözünün aslında görmediğini ama gerçek göz gibi görünen takma gözünü vermektedir. Körlüğün önemli simgelerinden birisi de kahramanımızın kendi deneyimidir. Çünkü Harlem’de yapmış olduğu bütün

çalışma ve başarılar ile dile getirmeye çalıştığı siyah halkın istekleri kardeşlik örgütü tarafından göz ardı ediliyor. Bu durum onu aslında sürekli olarak rahatsız eder ve sonunda kardeşlikten ayrılmaya ve hatta onu sorgulamaya başlar.

Ellison eserinde geçmişten yaşadığı son güne kadar siyah toplumun uğradığı tüm haksızlıkları, horlanmaları, yaşamış oldukları insanlık dışı davranışları tüm çıplaklığıyla ortaya sermektedir. Bunu büyük bir cesaretle yapmıştır. Onu cesaretlendiren şey ise onun bilinci, çok yönlü kişiliği bilgeliğidir. Amerikalı ünlü ustaları bilim ve sanat adına kendisine akraba saymasıdır. Onların eserlerini okumuş ve bir şeyi kavramıştır kendi kimliğini kaybetmeden kendisini ve mensubu olduğu siyah toplumun varlığını kabul ettirmeye çalışmak. Bir taraftan siyahların durumunu gözler önüne sermeye çalışırken siyahları da ülkenin birliği ve beraberliği, yasalara saygılı olmayı tavsiye etmekten geri kalmamıştır. “hayır, hayır, kara adamlar, kara kardeşler, böyle olmaz, biz kanunlara saygılı bir halkız- kolay kızmayan bir halkız!” (Ellison,258,259) ifadeleriyle Harlem’de insanları olaylardan uzak tutmaya yatıştırmaya çalışır. Çünkü o kardeşlik teşkilatının ideolojilerinde belirttikleri gibi Harlem’de huzuru sağlamak değil bilakis huzursuzluk çıkarıp insanları ayrımcılığa ve düşmanlığa sürüklemektir. O bu durumu anlarla geçirdiği süreçte anlamıştır.

Ellison okumak, öğrenmek ve kendisini topluma kabul ettirmek için ekinden gelen çabayı gösterirken Amerika’da yaşayan tüm ırkların bir birini kabul etmesi, entegre bir toplum olmalarını istemiş ve bunun için gayret etmiştir. Çünkü güçlü bir toplumun geleceği birlik ve beraberlikten, bir birlerini kucaklamaktan geçer. Siyahların da bu büyük topluma ayak uydurması için artık sürekli, bir serzeniş yerine, bilgi, kültür, bilim, ekonomik açıdan, okuyup aydınlanma açısından büyük bir gayret sarf etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. “bizim biyolojik akrabalarımızı seçme olanağımız yoktur ama sanat ve bilim açısından bu imkânımız vardır” (Ellison) derken bunu ifade etmiştir. Ortak bir geçmiş güvenli, sarsılmaz bir ortak gelecek sağlar devletlere veya toplumlara.

Sonuç

Ellison yirminci yüz yılın ilk yarısında yaşamış bir yazardır. Afrika kökenli Amerikalıların özellikle Jim Crow yasalarını uygulandığı dönemde karşılaştıkları sorunları tüm çıplaklığıyla Görülmez Adam romanıyla gözler önüne sermektedir. Bunu yaparken kendisini aynı konuda eserler veren diğer Afrika kökenli Amerikalılardan ayıran bir düşünce sergilemektedir. O sadece sosyal eleştirinin sorunların çözüleceğine inanmayan bir yazardır. Sosyal eleştiri yaparken artık sorunlara bir çözüm yolunu da sunmak gerektiğine inanmaktadır. Afrikalı

Amerikalıların sayısı ülkede on milyonları aşmıştır. Bu insanları kavgaya, savaşa sürüklemenin yarar sağlamayacağına inanan yazar, Amerika’da yaşamakta olan tüm farklı toplumların ayırmacılığı bırakıp büyük Amerika’ya entegrasyon sağlanmasını tek çözüm yolu olarak görür. Bunu gerçekleştirmek için bir aydınlanma çağına ihtiyaç vardır. Beyazların mutlaka üstünlük ve büyüklük sevdalarından vazgeçmeleri gerektiğini, Amerika’da yaşayan tüm ırkları kucaklamak zorunda olduğunu vurgular. Buna karşılık siyah ırk milliyetçiliğinden vazgeçilip tüm siyahların bilinçli bireyler olması için eğitime, sanata, müziğe, spora, sosyal aktivitelere önem vererek kendi kimliklerini yitirmeden, ruhlarını Kışkırtıcı Ras gibi adamlara satmadan toplumsal entegrasyona geçmelerini ister. Eserinin sonuç kısmında belirttiği gibi:

“Amerika çok çeşitli ipliklerden dokunmuştur; ben onları görüyor, tanıyor ve öylece bakıyorum. Ülkemizin ya da herhangi bir ülkenin büyük gerçeği ‘kazanan hiçbir şey almıyor’ gerçeğidir... Hayat yaşamak içindir, kontrol edilmek için değil; insanlık ise, belli bir bozgunlukla yüz yüze, karşı karşıya devamlı oynayarak kazanılır. Kaderimiz tek; ama yine de çeşitli olmaktır. Bu bir kehanet değil tanımlamadır. Beyazların boyuna karalardan kaçması ve her gün biraz daha karalaşması; karaların ise beyazlığa can atması her gün biraz daha donuklaşması, rengini yitirmesidir” (Ellison, 540)

İnsanlar birlikte yaşamayı öğrenmelidir. Ülkenin ve tüm ülkelerin geleceği buna bağlıdır. Bir ülkede yaşayan tüm ırkların ırk, renk, din, dil ayırımı yapmadan birlikte yaşamayı kabullenmelidir. Ülkelerin geleceği buna bağlıdır. Bu nedenle Ellison ırkçılar hariç tüm yazarlar ve eleştirmenler tarafından evrensel fikirli bir yazar olarak kabul görmüştür. O geleceğin temelini atan bir yazardır. “Ellison Amerika’nın kendi adalet ve demokrasi rüyasını gerçekleştirmesi gerekliliği konusunda umutluydu.”(Warren,4)

Ellison’dan tüm dünya ülkelerinin ve aynı ülkede yaşamakta olan ırkların alacağı önemli bir mesaj vardır. İnsanların ırk ayırmacılığına düşmeden, kendi kimliklerini koruyarak kucaklaşmalı ve ülkelerinin geleceği için birlikte çalışmalı. Bu nedenle onun mesajı evrenseldir. Geleceğe de yöneliktir. Bugün dünyanın değişik bölgelerinde hortlamaya çalışılan ırkçı saldırıları göz önüne aldığımızda Ellison’un zamanımıza ne kadar hitap ettiğini görüyoruz ve hak veriyoruz.

Kaynaklar

ELLISON, Ralph (1941) Görülmez Adam, Çev: Mehmet H. Doğan,2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

ELLISON, Ralph, www.studymode.com/subjects/ralph-ellison-s-the-world-of-the-jug-page1.html.

FEYERABEND, Paul (2015), *Bilimin Tiranlığı*, Çev. Barış Yıldırım, 2. Baskı, İstanbul, Sel Yayıncılık.

GÖRMEZ, Aydın (2018), Colourism in Ralph Ellison's Invisible Man, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van.

KHDHIR, Soran Abdalla (2017), *The Power Of in Huckleberry Finn* Istanbul Aydın University, International Journal of Media, Culture And Literature, Year 3 -Isseu 1

MISHRA, Kshamanidhi (1991), *American Playwrihts of 1930's* Classical Publishin Cop. New Delhi

MIZRAK, Baransel (2020) *Amerika'da Ayırımçı Politikalar ve Siyahi Mücadele Tarihi*, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.

SEIDLITZ, Anne (2005), Ralph Ellison: An American Journey, <https://www.pbs.org/wnet/americanmasters/ralph-ellison-an-american-journey/587/>

SIMKINS, Cris (2019) Köleliğin Acı Kökleri: İlk Afrikalılar'ın Amerika'ya Ayak Basışının 400'üncü Yıldönümü. <https://www.amerikaninsesi.com/a/koleligin-aci-kokleri-ilk-afrikalilar-in-amerika-ya-ayak-basisinin-400-yildonumu/5051576.html>

TAŞBAŞ, Emre (2018), *Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da Köle Ticaretini Engelleme Çışmaları*, Akademik İncelemeler Dergisi, 13/2: 119

WARREN. W. Kenneth (2018), *How Invisisble Man Eerily Foreshadowed the Events of Today*: www.bbc.com/.../20180606-how-invisible-man-eerily-foreshadowed-the-events-of-today

LECTURERS' STRATEGY PREFERENCES, ATTITUDES, AND CHALLENGES FACED IN FOREIGN LANGUAGE VOCABULARY TEACHING¹

Ahmet KESMEZ², Oktay YAĞIZ³

Geliş: 21.04.2021 / Kabul: 17.06.2021
DOI: 10.29029/busbed.925437

Abstract

The aim of this study is to investigate the VTSs implemented by EFL lecturers and also to identify their attitudes towards vocabulary along with the difficulties faced by them in vocabulary teaching. In line with this aim, a mixed-method research design was used. 170 lecturers working at twenty-five universities participated in the study. The researchers used a questionnaire and a semi-structured interview. The quantitative data instrument was the Vocabulary Teaching Strategies Questionnaire. The quantitative data were analyzed by using Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 23. Semi-structured interviews were carried out with eight lecturers. The collected qualitative data were content-analyzed. The analysis of both quantitative and qualitative data showed that the participants applied determination strategies while teaching their students to discover the meanings of new words. On the other hand, while teaching students to consolidate the learned words, they used metacognitive, memory, cognitive and social (consolidation) strategies, respectively. Additionally, it was found that the participants experienced difficulties in vocabulary teaching, such as students' lack of practice and repetition, students' low proficiency levels, time limitation, and students' tendency to use a bilingual dictionary.

Keywords: foreign language vocabulary, vocabulary teaching strategies, vocabulary teaching difficulties.

¹ This article is prepared based on the dissertation titled "Vocabulary Teaching and Learning in Accordance with Turkish EFL University Students' Vocabulary Learning Strategies".

² Instr. Dr., Bingöl University, School of Foreign Languages, akesmez@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6663-794X>.

³ Assoc. Prof. Dr., Department of English Teaching, Atatürk University, yoktay@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7076-7774>.

**ÖĞRETİM ELEMANLARININ STRATEJİ TERCİHLERİ,
TUTUMLARI VE YABANCI DİL KELİME ÖĞRETİMİNDE
KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR**

Öz

Bu çalışmanın amacı, İngilizceyi yabancı dil olarak öğreten öğretim görevlilerinin uyguladıkları kelime öğretme stratejilerini araştırmak ve aynı zamanda kelime öğretiminde karşılaştıkları zorluklarla birlikte kelime dağarcığına yönelik tutumlarını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada karma yöntemli bir araştırma tasarımı kullanılmıştır. Çalışmaya yirmi beş üniversitede çalışan 170 öğretim görevlisi katılmıştır. Veri toplamak için bir anket ve yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Nicel veri toplama aracı Kelime Öğretme Stratejileri Anketi'dir. Nicel veriler, Sosyal Bilimler için İstatistiksel Paket (SPSS) 23 kullanılarak analiz edilmiştir. 8 öğretim görevlisi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Toplanan nitel veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Hem nicel hem de nitel verilerin analizi, katılımcıların öğrencilerine yeni kelimelerin anlamlarını keşfetmeyi öğretirken belirleme stratejilerini kullandıklarını göstermiştir. Diğer taraftan, öğrencilere öğrenilen kelimeleri pekiştirmeyi öğretirken sırasıyla üst bilişsel, bellek, bilişsel ve sosyal (pekiştirme) stratejiler kullanmışlardır. Ayrıca, katılımcıların kelime öğretiminde öğrencilerin uygulama ve tekrar eksikliği, düşük yeterlilik seviyeleri, zaman sınırlaması ve öğrencilerin iki dilli sözlük kullanma eğilimi gibi zorluklar yaşadığı görülmüştür.

***Anahtar Kelimeler:** yabancı dil kelime hazinesi, kelime öğretme stratejileri, kelime öğretme zorlukları.*

1. Introduction

The significance of vocabulary in learning a target language is an undeniable fact because people who learn an additional language cannot express themselves properly without words and cannot understand what is spoken or written in that language. Lewis (1993, p. 89) views vocabulary as "the core or heart of language" because though grammar brings word groups together, meaning can only be formed by words. In the same way, Ellis (1994) claims lexical errors may hinder comprehension more when compared to grammatical errors. Taking the abovementioned statements into account, it can be concluded that it is possible to gain insight into some structures in the target language only with lexical knowledge while one cannot express himself by knowing

grammatical rules alone. Besides, the more words we know, the more we can communicate (Gough, 2007, p. 3).

Words constitute the most significant part of language learning. To communicate effectively, to express feelings, and to use the language productively, comprehensive lexical knowledge is required. Graves (2006, p. 12) clarifies vocabulary knowledge as “knowing a word involves the ability to select situations in which it is appropriately applied, recall different meanings of the words, and recognize exactly in what situations the word does not apply”. Similarly, Nagy and Scott (2000) assert that “knowing a word means being able to do things with it: (I) to recognize it in connected speech or in print, (II) to access its meaning, (III) to pronounce it and (IV) to be able to do these things within a fraction of a second” (p. 463). However, as Ölmez (2014, p. 9) emphasizes “lexical knowledge is such a multifaceted concept that even what is meant by vocabulary sometimes leads to ambiguity”.

How to teach a foreign language successfully has always been a controversial issue throughout the history of language teaching. For this reason, many different methods have been developed and used throughout the process. The methods and approaches used in foreign language teaching have emerged to cover the shortcomings or insufficient points of a method in use. Therefore, these efforts have contributed to better teaching of foreign languages and have provided alternative methods to this field. Research into vocabulary learning and teaching has a long history, and there have been several approaches, each one of which regards vocabulary from a different perspective.

In examining one of the prominent language teaching methods, Grammar-Translation, it can be seen that it has been used in teaching classical languages and also in teaching modern languages. The purpose of this method is to make language learners be able to read the literature of foreign languages by learning the grammatical rules and the vocabulary of the target language. In the classes in which the Grammar-Translation method is applied, the words are taught in the form of separate word lists and their equivalents in the mother tongue. Students are given long word lists and they try to learn the words by memorizing those lists. Almost no emphasis is given to the pronunciation of words. The words in the texts to be translated or read are given to students in bilingual lists. Students commonly learn these words by using a dictionary or memorizing them (Larsen-Freeman, 2003; Richard & Rodgers, 2001).

In the classes where the Direct Method is applied, students' native language is never used and the translation is not practised. The vocabulary needs to be learned spontaneously with the help of interaction. The use of native language is strictly prohibited in the courses and the words that are intended to be taught are taught by movements, pictures, or sample sentences. According to this method, there is a direct relationship between shape and meaning. The concrete words are tried to be taught by drawing or showing objects or materials while the abstract words are tried to be taught by associating thoughts. This approach places more emphasis on vocabulary than grammar and target words are introduced in context sorted as (from) simple to complicated (Celce-Murcia 2001; Larsen-Freeman, 2003; Richard & Rodgers, 2001).

In the Audiolingual method, vocabulary teaching is restricted, especially at the initial stage and presented through dialogues. Simplicity and familiarity of words are the main criteria in the selection process of new words (Zimmerman, 1997). In the classes where the Silent Way method is applied, the teacher tries to teach vocabulary through coloured wood, plastic bars, or word tables. Words are frequently repeated and are quite limited at first. Then, more frequently used words are repeated in the language learning process. Generally, the teacher shows only word tables or bars instead of speech; students try to understand and repeat the words they learn.

Vocabulary has a significant place in the Suggestopedia, which is another language teaching method that places great importance on oral communication. Students develop their speaking and listening skills through dialogue or role-playing activities, write creative compositions to develop their writing skills, and read dialogue or texts for the development of reading skills. With the help of music and the calming effect of the environment, it is intended to make students learn a significant number of words in the target language. This method primarily focuses on the improvement of listening and speaking skills rather than reading and writing (Celce-Murcia, M. 2001; Richard & Rodgers, 2001; Larsen-Freeman, 2003).

In the Community Language Learning method, students are accepted as clients while teachers are regarded as consultants. In teaching the target words, translation plays a crucial role and all sentences and words are taught by translating them from L1 to the target language. As the main task of learning an additional language is communication, this method is principally based on the fact that the teacher should be a consultant who tries to reduce language learners' anxiety (Larsen-Freeman, 2003; Richard & Rodgers, 2001).

The essential point that the Total Physical Response method is based on is improving the listening skills of language learners first and then their comprehension skills. In this method, words are not described one by one and are expressed by reacting with expression if the expression is understood. Words are given in imperative sentences. The vocabulary teaching starts with the teaching of verbs and adjectives; adverbs or nouns are taught together with verbs. Words such as the names of materials in the classroom can be taught. It is a method used in foreign language teaching, especially for young learners and it is particularly suitable for beginners (Celce-Murcia, 2001; Larsen-Freeman, 2003; Richard & Rodgers, 2001). While stating the importance of vocabulary teaching in Total Physical Response, Fahrurrozi (2017) asserts that the TPR method is expected to increase the learning outcomes in English vocabulary learning and also highlights the effectiveness of the learning process to be carried out by teachers (p. 120).

Another language teaching method, Natural Approach, defends that the acquisition of target words depends on their comprehension. In this approach, the importance of vocabulary is clearly emphasized and with abundant exposure to the target language and reading activities, incidental vocabulary learning occurs (Krashen & Terrell, 1983, pp. 19-22).

The teachers using the principles of Communicative Language Teaching in their language classes regard the process of vocabulary learning as cumulative and they believe those language learners should be active in vocabulary learning as knowing a word comprises having adequate knowledge about its pronunciation, meaning, context, spelling, and collocation, etc. In this approach, repetition, recognition, and recall of target words should be organized by teachers and besides, productive and receptive skills of language learners should be enhanced by teachers. As the main focus of this approach is on encouraging language learners to communicate in the target language by using possible linguistic resources, vocabulary is not regarded as a fundamental concern and is “taught mainly as a support for functional language use (Decarrico, 2001, cited in Ketabi and Shahraki, 2011, p. 729).

This section tries to demonstrate a brief history of vocabulary teaching by mentioning the situation of vocabulary in some leading language teaching approaches and methods. However, in the current vocabulary teaching methodology, the perspective of researchers and language teachers has been dramatically changed with the emergence of some strategies and techniques in vocabulary teaching since the focus has shifted from methodology to the student (Alizadeh, 2016; Cohen & Macaro, 2007; Schmitt, 2000). Recently, it has been

significantly emphasized that learning strategies should be taught to language learners to improve their target language skills. By teaching students the strategies related to target language vocabulary, it can be ensured that they develop their own strategies and thus increase their lexical knowledge.

Oxford and Crookall (1990, p. 9) state that considering the difficulties in vocabulary learning and the challenges in dealing with these difficulties, vocabulary teaching should be at the top in foreign language teaching, but the opposite is the case. Accordingly, although lessons on reading, speaking, listening, and grammar are common in foreign language teaching, there is little room for vocabulary teaching. Besides, students are left alone in learning vocabulary with lists of words that need to be memorized without any support for how they can learn words more efficiently. In this respect, Oxford and Crookall (1990, p. 26) concluded that teaching systematic vocabulary learning strategies (VLSs) suitable for students' interests and needs in foreign language teaching will make important contributions to their vocabulary and language development. Taking the Turkish EFL research into account, many studies investigate the VLSs of language learners, and most of these studies are based on quantitative data collection instruments (Apari, 2016; Ay, 2006; Bozatlı, 1998; Cengizhan, 2011; Çelik & Topbaş, 2010; Derici, 2019; Ekmekçi, 1999; Kırmızı & Topçu, 2014; Tılfarlıoğlu & Bozgeyik, 2012; Yıldız, 2019). These studies generally focus on identifying the most and least frequently used VLSs of language learners and the relationship between strategy use and foreign language success. However, most of the studies in the literature disregard language teachers' vocabulary teaching strategies (VTSs). As an attempt to fill this gap in the literature, the current study aims to discover teachers' strategies used in vocabulary teaching, and their perceptions and attitudes towards vocabulary, along with the difficulties faced in vocabulary teaching.

1.1. Research Questions

The purpose of this study is to identify the VTSs used by EFL lecturers with the help of Schmitt's (1997) vocabulary learning strategies questionnaire. Identifying lecturers' perceptions and attitudes towards vocabulary is another purpose. Mainly, this study aims to find answers to the following research questions;

1. Which VTSs do EFL lecturers implement while teaching vocabulary?
2. What are the perceptions and attitudes of lecturers towards vocabulary and VTSs?

3. What are the difficulties faced by EFL lecturers in discovering and consolidating foreign language vocabulary?

2. Methodology

The present study aims to discover the VTSs implemented by EFL lecturers and also to identify their attitudes towards vocabulary along with the difficulties faced by them in vocabulary teaching. To accomplish these aims, the most appropriate research design is a mixed-method research design. For data collection, both qualitative and quantitative data collection instruments were sequentially used in this study.

2.1. Participants

The participants were 170 lecturers working in twenty-five universities in Turkey. The participants differ in terms of gender, academic degree, and VLSs training. These variables are illustrated in Table 1.

Table 1: Demographic Information about Lecturers

	Variables	Number
Gender	Male	65
	Female	105
Academic Degree	Bachelor's degree	76
	Master's degree	74
	Doctoral degree	20
VLSs training	Yes	95
	No	75
Total		170

The analysis of the table reveals that 61.8 % of participants were female while 38.2% were male. As can be seen in the table, the percentage of participants who had a bachelor's degree was 44.7 and of those who had a master's degree were 43.5, whereas only 11.8 % of participants had a doctoral degree. Lastly, 55.9 % of participants stated that they had received training on VLSs while the rest asserted that they had not received any training on VLSs.

2.2. Data Collection Instruments

To collect quantitative data of this study about EFL lecturers' techniques and strategies in vocabulary teaching, a 'Vocabulary Teaching Strategies Questionnaire' was implemented. This questionnaire was originally formed by Schmitt (1997), and it is the most commonly used data collection tool in the literature on the examination of target vocabulary teaching. As one of the research questions of this study was to find out the strategies used by EFL lecturers while

teaching vocabulary, Schmitt's questionnaire was the best instrument to answer the mentioned research question. Among all classifications of VLSs, Schmitt's (1997) taxonomy is regarded as the most prominent and comprehensive classification due to its several advantages over others. These advantages are mentioned by Catalan (2003, p. 60), who asserts that Schmitt's taxonomy can be standardized as a test that can easily be used to gather answers from language learners. He also adds that the taxonomy is technologically simple and facilitates the coding, classification, and management of data in computer programs.

The present instrument was composed of three main parts. The first part included a section about demographic information. Data in this part included the respondents' general background information about their gender, academic degree, and VLSs training. The second part involved questionnaire items related to revealing the strategies used by lecturers in teaching students to discover the meanings of a new word. This part included 14 items related to the discovery strategies used by lecturers. In the third part, there were 44 items related to finding out the strategies used by lecturers to strengthen the students' learning of words. In other words, the last part aimed to reveal the consolidation strategies of lecturers. In brief, the questionnaire included 58 statements in total with six categories, and the participants would rate them from 1 to 5 in the Likert Scale format ranging from (1) never apply it, (2) rarely apply it, (3) sometimes apply it, (4) usually apply it and (5) always apply it.

In addition to the questionnaires, which are practical data collection tools, semi-structured interviews were also used by the researcher to "investigate phenomena that are not directly observable, such as learners' self-reported perceptions or attitudes" (Mackey & Gass, 2005, p. 173). Thus, semi-structured interviews involved open-ended questions formed by the researcher and were implemented to lecturer participants to collect qualitative data. The lecturers were interviewed in English and the answers were gathered in the same language. The first question of the form was directed to reveal the perceptions of lecturers regarding the teaching of vocabulary and the importance they gave to vocabulary. The discovery strategies of lecturers were tried to be determined by the second question. The third question was asked to figure out the consolidation strategies of lecturers. Finally, the difficulties that the participants faced in the process of vocabulary teaching were tried to be determined by the fourth question.

2.3. Data Collection Procedure

Having considered different aspects of data collection methods, a mixed-method data collection procedure was selected for the present study. As Creswell (2003, p. 12) asserts, "Individual researchers have a freedom of choice. They are 'free' to choose the methods, techniques, and procedures of research that best meet their needs and purposes". Therefore, two different data collection tools were decided to be used; questionnaires and semi-structured interviews. The implementation of the vocabulary teaching strategies questionnaire to the lecturers was the first main data collection procedure. The primary aim of using that questionnaire was to explore and describe the types of VTs applied by lecturers. The participants were asked to rate 58 statements consisting of six categories: determination, social (discovery), social (consolidation), memory, cognitive, and metacognitive strategies. The first 14 statements were about discovery strategies and the remaining 44 statements were about consolidation strategies that the participants would rate from 1 to 5 in the Likert Scale format. The administration of both questionnaires took place at the very beginning of the 2018-2019 academic year. The questionnaires were sent to the participants online by using google forms.

A semi-structured interview that included five open-ended questions was used as a qualitative data collection tool. The interview is one of the verbal data collection instruments used to gather and examine information extensively (Opie, 2004). Before interviewing the participants, the aim of the interview was explained and they were ensured that the data gathered would be used for only academic purposes. The participants were also ensured that their participation was voluntary and that their names would not be revealed to protect their identities. One-to-one interviews were done with participants and the questions and answers of lecturers' interviews were in English. Semi-structured interviews were conducted with eight lecturers from the school of foreign languages at Bingöl University.

2.4. Data Analysis

Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 23 was used to analyze the quantitative data. Firstly, Cronbach's Alpha reliability test was performed to find out the instrument's reliability. The result showed that the questionnaire was highly reliable as the reliability coefficient of lecturer questionnaires was .93. Then, Skewness and Kurtosis normality values were taken into account to

determine whether each variable was normally distributed. The results are shown in Table 2.

Table 2: Skewness and Kurtosis Normality Values

Strategy Group	n	Skewness	Kurtosis
Determination	170	-.183	.120
Social (discovery)	170	.055	.561
Social (consolidation)	170	.099	-.545
Memory	170	-.219	.401
Cognitive	170	.170	-.182
Metacognitive	170	-.349	.637

Tabachnick and Fidell (2013) stated that to accept the data results as normally distributed, the skewness and kurtosis values should be between +1.5 and -1.5. Table 2 shows that quantitative data can be considered to be normally distributed. Therefore, for the analysis of data, parametric tests were used. Additionally, Levene's Homogeneity Test was applied to examine the homogeneity of the data.

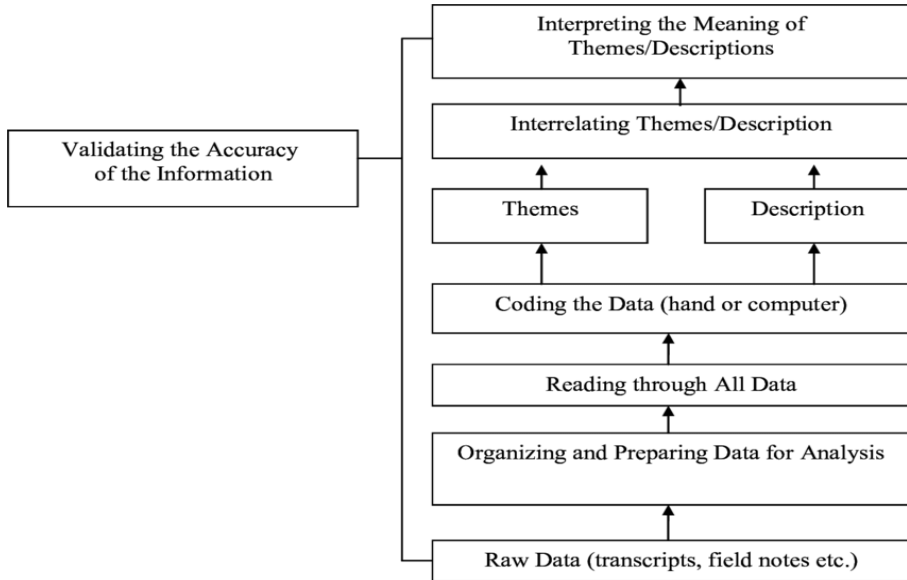
Table 3: Levene's Homogeneity Test

Levene Statistic	df1	df2	p
.047	1	168	.829

As the p-value was bigger than 0.05, it can be asserted that each variable was homogeneous. Therefore, independent-samples t-tests were used to examine the difference between and among the variables.

The qualitative data collected from semi-structured interviews were content analyzed by following some steps. Creswell (2014, p. 247) presents a framework that consists of seven steps for analyzing qualitative data. In this study, this framework was followed to analyze the qualitative data, which is illustrated in the following figure.

Figure 1: The model for qualitative data analysis

3. Results

To answer the research questions, firstly, the statistical analyses of quantitative data collected through questionnaires will be presented through tables. Then, the results of semi-structured interviews will be displayed in this section.

3.1. Quantitative Results

The results of the data analysis of questionnaires for EFL lecturers will be demonstrated in this section. For the purpose of the study, as mentioned in the methodology part, 170 lecturers from different universities in Turkey participated in this study. Table 4 presents the means and standard deviations for the quantitative data. This data is based on the questionnaires, which consist of six categories: determination, social (discovery), social (consolidation), memory, cognitive, and metacognitive strategies.

Table 4: Independent T-Test Results for Overall Strategy Use

Strategy Group	n	M	S.D.
Determination	170	3.34	.459
Social (discovery)	170	2.97	.568
Social (consolidation)	170	2.86	.847
Memory	170	3.23	.587
Cognitive	170	3.14	.706

Metacognitive	170	3.46	.592
---------------	-----	------	------

The analysis of Table 7 reveals the overall strategy use of participants. The first two strategy groups (determination and social (discovery) strategies) were discovery strategies used to make students find out the meaning of a new word. The other four groups of strategies were related to consolidation strategies that were used to make students remember the meanings of the previously learned words. The findings show that the participants used determination strategies (M=3.34) more than social (discovery) strategies (M=2.97) while teaching students to find out the meaning of unknown words. Metacognitive strategies were the most frequently used VTSs among others, with the highest mean score of 3.46 in the consolidation process. The least used strategies were social (consolidation) strategies, with a mean score of 2.86.

Table 5: Descriptive Statistics for Each Determination Strategy

Strategy	n	M	S.D.
DET 1: Analyzing part of speech	170	4.09	.899
DET 2: Analyzing affixes and roots	170	3.61	.974
DET 3: Checking for L1 cognate	170	3.38	1.021
DET 4: Analyzing any available pictures or gestures accompanying the word	170	3.66	.917
DET 5: Guessing from textual context	170	4.27	.798
DET 6: Using a bilingual dictionary	170	2.99	1.015
DET 7: Using a monolingual dictionary	170	3.02	1.151
DET 8: Using English-Turkish word lists	170	2.12	1.150
DET 9: Using flashcards	170	2.97	1.057

Table 5 reveals that the most commonly used determination strategies are ‘guessing from the textual context in which the word appears’ (M=4.27) and ‘analyzing part of speech’ (M=4.09). The least used strategies are ‘using English-Turkish word lists’ with the lowest mean score of 2.12 and ‘using flashcards’ with the second-lowest mean score of 2.97, respectively. Considering these results, it can be asserted that lecturers usually teach the students to guess the word’s meaning from the text/context in which the word appears and teach them to analyze the part of speech (noun, verb, adjective, adverb, etc.). On the other hand, teaching students to learn the word through English-Turkish word lists and teaching students to deduce the meaning of the word from flashcards and posters are the least commonly used strategies by lecturers.

Table 6: Descriptive Statistics for Each Social (Discovery) Strategy

Strategy	n	M	S.D.
SOC 10: Asking the teacher for Turkish translation	170	2.29	1.000

SOC 11: Asking the teacher for a paraphrase or synonym	170	3.55	.942
SOC 12: Asking the teacher for a sentence including the new word	170	3.48	.924
SOC 13: Asking classmates for the meaning of the word	170	2.78	1.031
SOC 14: Discovering the meaning of a new word through group work	170	2.76	1.034

The table presents lecturers' perceptions about the usage of social (discovery) strategies. Teachers frequently get the students to ask them to paraphrase or give a synonym of the new word ($M=3.55$) and a sentence including the new word ($M=3.48$). The least used strategies for lecturers are 'getting students to ask me for Turkish translation of the English word' with the lowest mean score of 2.29 and 'teaching students to discover the meaning through group work' with a mean score of 2.76.

Table 7: Descriptive Statistics for Each Social (Consolidation) Strategy

Strategy	n	M	S.D.
SOC 15: Studying and practising the meaning of the word in pairs/groups, in class, and outside class	170	3.20	1.113
SOC 16: Keeping word lists/flashcards	170	2.82	1.190
SOC 17: Trying to use the new word in interactions with native speakers	170	2.58	1.195

The results in Table 7 show that the majority of teachers indicate that they do not ask students to use the new word in interactions with native speakers ($M=2.58$). Instead, they prefer to get students to study and practice the meaning of the word in pairs/groups in class and outside class ($M=3.20$).

Table 8: Descriptive Statistics for Each Memory Strategy

Strategy	n	M	S.D.
MEM 18: Studying word with a pictorial representation of its meaning	170	3.12	1.019
MEM 19: Studying the word by imaging its meaning	170	3.13	1.107
MEM 20: Connecting word to a personal experience	170	3.63	1.103
MEM 21: Associating the word with its coordinates	170	3.78	.939
MEM 22: Connecting the word to its synonyms and antonyms	170	4.02	.867
MEM 23: Using semantic maps	170	3.31	1.111
MEM 24: Using 'scales' for gradable adjectives	170	3.18	1.058
MEM 25: Linking the new word to another word that rhymes with it	170	2.06	1.067
MEM 26: Connecting the word to a familiar place	170	2.99	1.154
MEM 27: Grouping words together to study them	170	3.57	.990
MEM 28: Grouping words together by forming geometrical patterns (triangles, squares, circles, curves, etc.)	170	2.41	1.195
MEM 29: Using new word in sentences	170	4.26	.764

Lecturers' strategy preferences, attitudes, and challenges faced in foreign language vocabulary teaching

MEM 30: Grouping words together within a storyline	170	2.79	1.076
MEM 31: Studying the spelling of a word	170	3.72	1.172
MEM 32: Studying the sound of a word	170	3.87	1.024
MEM 33: Saying new word aloud when studying	170	3.84	1.129
MEM 34: Imaging the word form	170	3.06	1.113
MEM 35: Underlining initial letter of the word	170	1.74	1.006
MEM 36: Configuring the word and arranging it into its parts	170	2.76	1.248
MEM 37: Using a Turkish keyword with a similar sound to learn the new word	170	1.91	1.098
MEM 38: Remembering the word affixes and roots	170	3.33	1.036
MEM 39: Relating the word to its part of speech (noun, verb, adjective, etc.)	170	3.93	.927
MEM 40: Paraphrasing the word's meaning	170	3.68	.952
MEM 41: Using cognates	170	3.37	1.108
MEM 42: Learning the words of an idiom together as if they were just one word	170	3.19	1.216
MEM 43: Using physical action/body language to learn a new word	170	3.30	1.135
MEM 44: Using semantic feature grids (potato, mushroom = vegetables)	170	3.45	1.009

Considering the means of factors for lecturers, it can be seen that MEM 29 ‘using the new word in sentences’ is the most commonly used strategy with the highest mean score of 4.26. The second most frequently used strategy by lecturers is MEM 22 ‘connecting the word to its synonyms and antonyms’ (M=4.02). The least used strategies by lecturers are MEM 35 ‘underlining initial letter of the word’ with the lowest mean score of 1.74 and MEM 37 ‘using a Turkish keyword with a similar sound to learn the new word’ with the second-lowest mean score of 1.91. Overall, these results indicate that lecturers never teach their students to underline the initial letter of the word and they rarely teach the students to use a Turkish keyword with a similar sound to learn the new word.

Table 9: Descriptive Statistics for Each Cognitive Strategy

Strategy	n	M	S.D.
COG 45: Using verbal repetition of the word	170	3.42	1.140
COG 46: Writing the word several times	170	2.06	1.315
COG 47: Making word lists and revise them	170	3.12	1.256
COG 48: Using flashcards with the representation of the word	170	2.72	1.131
COG 49: Taking notes about the word in class	170	4.01	.890
COG 50: Revising the vocabulary sections in textbook	170	4.06	.943
COG 51: Listening to recordings and CDs of word lists	170	2.82	1.403
COG 52: Putting English labels on physical objects	170	2.44	1.240
COG 53: Keeping a vocabulary notebook	170	3.66	1.182

When the table is examined, the first two most frequently used strategies are COG 50 (M=4.06) and COG 49 (M=4.01). On the other hand, the first two least frequently used strategies are COG 46 (M=2.06) and COG 52 (M=2.44). Accordingly, it can be said that lecturers generally get students to revise the vocabulary sections in their textbook and also get them to take notes about the word in class. The analysis of the table also reveals that lecturers rarely get students to write the word several times and get them to put English labels on physical objects.

Table 10: Descriptive Statistics for Each Metacognitive Strategy

Strategy	n	M	S.D.
MET 54: Using English-language media (songs, movies, newscasts, etc.)	170	4.11	.936
MET 55: Testing oneself with word tests	170	3.26	1.102
MET 56: Using spaced word practice	170	3.86	.849
MET 57: Skipping or passing new word	170	2.26	1.045
MET 58: Studying word over time	170	3.83	.949

Table 10 displays lecturers' perceptions about the usage of metacognitive strategies. Teachers frequently get students to follow and use English language media for vocabulary learning (e.g. songs, films, newscasts.) (M=4.11) and also they usually teach students to use spaced word practice to revise vocabulary (M=3.86). Overall, these results indicate that lecturers rarely teach the students to skip/pass the new word and ignore it (M=2.26), and also, they sometimes teach students to test themselves with word tests (M=3.26).

Table 11: Independent Samples T-Test Results for Gender Differences

	Gender	n	M	S.D.	t	p
Determination	Female	105	3.40	.475	1.988	.048
	Male	65	3.25	.421		
Social (discovery)	Female	105	3.05	.586	2.412	.017
	Male	65	2.84	.515		
Social (consolidation)	Female	105	2.89	.823	.596	.552
	Male	65	2.81	.889		
Memory	Female	105	3.32	.572	2.616	.010
	Male	65	3.09	.584		
Cognitive	Female	105	3.25	.687	2.647	.009
	Male	65	2.96	.705		
Metacognitive	Female	105	3.61	.558	4.566	.000
	Male	65	3.21	.562		
Total	Female	105	3.30	.463	3.170	.002
	Male	65	3.07	.482		

It can be seen from the data in Table 11 that except for the social (consolidation) strategy group ($p > 0.05$), there is a significant difference between genders in terms of determination, social (discovery), memory, cognitive, and metacognitive strategy use ($p < 0.05$). Furthermore, it is seen in the table that the mean scores of the female participants on all strategies are higher than that of the male participants. Therefore it can be concluded that female participants use VTSs more than male participants.

Table 12: One-way ANOVA Results for the Differences in terms of Academic Degree

	Academic Degree	n	M	S.D.	F	p
Strategy Use	Bachelor's degree	76	3.24	.525	.402	.670
	Master's degree	74	3.18	.490		
	Doctoral degree	20	3.25	.231		

The analysis of Table 12 reveals that there are no significant differences among the scores of lecturers in all strategy groups based on their academic degrees ($p > 0.05$). When the mean scores of lecturers from all academic degrees are taken into account, it can be said that all participants use VTSs at a similar rate.

Table 13: Independent Samples T-Test Results for VLSs Training

	VLSs Training	n	M	S.D.	t	p
Strategy Use	Yes	95	3.26	.502	1.436	.153
	No	75	3.15	.453		

When Table 13 is examined, the results show no significant differences among the scores of lecturers in all strategy groups based on VLSs training ($p > 0.05$). This is an unexpected result because it was expected that the participants who have received any training on VLSs would use VLSs more than those who have not received any VLSs training before. According to the mean scores of lecturers, it can be said that the participants use VTSs at a similar rate.

3.3. Qualitative Results

In this part, the qualitative data collected from the eight lecturers through semi-structured interviews will be examined. The qualitative data collected from the EFL lecturers were analyzed through content analysis. Four questions were asked to lecturers and the answers were categorized into four main themes: (1) lecturers' attitudes about vocabulary in language teaching, (2) VTSs used by lecturers to teach an unknown word, (3) VTSs used by lecturers to consolidate the

meanings of words and, lastly, (4) the challenges faced by lecturers in teaching foreign language vocabulary.

3.1.1. Theme 1: Lecturers' attitudes about vocabulary

This theme is related to the perceptions of lecturers considering the significance of vocabulary. After analyzing the written data, two main categories were identified as the necessity of vocabulary and contributions of vocabulary knowledge. For each category, two comprehensive codes were determined. Table 14 displays the categories and codes related to the lecturers' perceptions of vocabulary in language learning.

Table 14: Lecturers' Attitudes about Vocabulary in Language Learning

Categories	Codes
The necessity of vocabulary	The importance of vocabulary
	The place of vocabulary among other language skills
Contributions of vocabulary knowledge in language teaching	Facilitating speaking
	Facilitating writing
	Facilitating reading
	Facilitating listening

Lecturers' perceptions on the necessity and contributions of vocabulary knowledge were examined with the first interview question. The qualitative data collected from lecturers showed that all lecturers regarded vocabulary as an indispensable part of language teaching. When asked about the importance of vocabulary, the participants were unanimous in the view that vocabulary has the utmost importance in language teaching and learning. Some selected statements related to the first category are presented below:

Vocabulary teaching is quite essential in the language learning process. I guess vocabulary teaching is endless when compared with grammar teaching. Because as Chomsky pointed out, language consists of a finite set of rules (grammar) out of which you can create an infinite number of sentences. Of course, to produce an infinite number of sentences, the speaker or writer crucially needs the assistance of vocabulary. Only grammar knowledge is not enough to learn and use a language.

Similarly, another lecturer placed great emphasis on the role of vocabulary in language teaching, explaining his opinions with the following sentences:

I, as an EFL instructor, strongly believe that without learning and teaching vocabulary of the language to be mastered, what we do in terms of foreign language teaching will result in zero-sum. It is ridiculous to discuss the

importance of vocabulary in language teaching since one primarily needs to use vocabulary to convey her messages...

Based on the data obtained from the lecturers, the contributions of vocabulary knowledge in language teaching were examined under the second category. A comprehensive category, contributions of vocabulary knowledge in language teaching, was identified after analyzing all written data. Almost all lecturers agreed that vocabulary knowledge facilitated all language skills such as reading, writing, listening and speaking. However, some of the participants mentioned the significant place of vocabulary in reading comprehension or listening, but they did not comment on the significant role of vocabulary in developing other language skills. For example, one participant commented about this issue by expressing that:

Vocabulary teaching is an inseparable part of language teaching. In particular, reading courses require a focus on vocabulary teaching. During extensive and intensive reading, the vocabulary knowledge of the student makes it easier to comprehend the text.

Another lecturer pointed out the significant role of vocabulary in the development of all language skills with the comprehensive statements below:

Regardless of the type of communication (oral or written), words are the items that a learner combines to communicate her messages to others. Vocabulary is also of utmost importance in listening. When a language learner is not equipped with enough vocabulary, she will not be able to comprehend the spoken language. Additionally, learning vocabulary facilitates and accelerates reading and writing skills as well. In short, having an extensive vocabulary set is a prerequisite in language learning.

It can be understood from the abovementioned excerpts of the participants that lecturers regarded vocabulary as the heart of language learning and teaching. All participants believed that having a large vocabulary size is necessary to improve other language skills.

3.1.2. Theme 2: VTSs used by lecturers to teach an unknown word

The VTSs used by lecturers while teaching unknown words were examined in the second theme. After analyzing written data, the researcher determined a broad category that was later divided into codes. Table 15 presents the category and codes related to the lecturers' VTSs.

Table 15: The Strategies Used by Lecturers to Teach Unknown Words

Category	Codes
Determination strategies	Giving unknown words in a context
	Focusing on part of speech
	Giving synonym and antonym
	Using the new word in a sentence
	Using a monolingual dictionary
	Using an online bilingual dictionary

Based on the data discussed in the second theme, it can be said that lecturers applied various strategies in teaching unknown words. When asked which strategies they used while teaching unknown words, all the respondents reported that their first strategy was to give unknown words in a context. They maintained that inferring the meaning of an unknown word from the context was extremely important in learning vocabulary. The participants generally showed a tendency to allow their learners to use a monolingual dictionary; therefore, the least used strategy was related to the giving L1 translation, in other words, using a bilingual dictionary. Some comprehensive statements, including EFL lecturers' VTSs in the discovery process, are as follows:

Firstly, I generally try to give the unknown words in a context. I mean, the words are not presented to students in isolated lists for memorization. That would be rather useless. Because to figure out the meaning of a word, context is not only useful but also necessary.

While teaching an unknown word, I also focus on different versions of it: noun, adjective, adverb forms. That is because students often have much difficulty discriminating between the word forms and end up using them interchangeably.

I try to teach the word within a context and make it comprehensible to my students. If they still do not understand, then I try to explain it using synonyms or antonyms by explaining its meaning with other words.

I try to present sentence examples for each word and ask students to come up with their examples. This enables them to be more creative and autonomous learners. Last but not least, pronunciation teaching is significant. It may not be directly related to the meaning of a word but it is necessary.

I make my students use an English-English dictionary. Because when using monolingual dictionary students see the related words, example sentences and also phonetic transcription of the word.

Instead of giving the meaning directly, I give clues about the word, if it does not work I let them look up in the dictionary as the course time is limited.

3.1.3. Theme 3: VTSs used by lecturers to consolidate the learned words

The consolidation strategies used by lecturers in vocabulary teaching were examined through the answers to the third interview question. The lecturers were asked to express their VTSs used to consolidate the meaning of previously taught words. Three main categories were formed and some codes were given to each of the categories. Table 16 displays the categories and codes related to the consolidation strategies applied by lecturers in vocabulary teaching.

Table 16: VTSs Used by Lecturers to Consolidate the Meanings of Words

Categories	Codes
Cognitive strategies	Repetition of taught words
	Keeping a vocabulary notebook and to make word lists
	Revising the vocabulary sections in the textbook
Metacognitive strategies	Studying the word over time
	Following and using English language media
Memory strategies	Using the learned words in sentences
	Grouping words together to study them
	Connecting the new word to its synonym and antonym

The data on the VTSs used by lecturers to consolidate the meanings of words revealed various strategies used to consolidate the previously taught words. The first three most frequently used VTSs in consolidating learned words were the repetition of taught words, asking students to continue to study the word over time, and teaching students to use the learned words in sentences. On the other hand, when compared to other strategies, the least used strategies were asking students to revise the vocabulary sections in their textbook and teaching students to connect the new word to its synonyms and antonyms. As a result, it can be stated that lecturers applied various VTSs not only in teaching unknown words but also in consolidating the learned words. Some notable statements, including EFL lecturers' VTSs in the consolidation process, are as follows:

Students can easily forget the meanings of words if they don't make repetition and further reading. Therefore, to keep my students' lexical repertoire fresh, I recommend them to repeat the learned words from their notebooks or word lists regularly in order not to forget the words they learned.

In my lessons, I try to get students to take notes, especially when teaching vocabulary. Word lists or notebooks provide students with the opportunity to repeat the words they learn weekly or monthly at any time.

In vocabulary sections, generally, the words related to a certain subject are introduced instead of giving individual items from different subjects. For example, the words related to personality such as selfish, dishonest, mean, etc. are studied together. This makes students learn words related to the same subject. So, by revising the vocabulary sections, students can consolidate their vocabulary knowledge.

I recommend my students repeat the words that they have learned at the end of each week. I make my students use learned words in sentences, write them a few times and listen to their pronunciation several times...

We live in a global age and the development of mass media affects language learning and teaching, as in every field. English is taught as a foreign language in Turkey, so to be exposed to the target language, learners should listen to songs, follow the news from social media or watch movies. I think being exposed to a foreign language certainly contributes to students' vocabulary knowledge.

After each teaching session, I ask my students to use newly learned vocabulary in sentences. Then, they are asked to share their sentences with the class in the next session. Besides, to consolidate the meanings of the words, I ask my students to write down at least three sentences that include all the words that they have learned during the term and bring them to me at the end of the term.

Mostly, I encourage my students to use the learned vocabulary in speaking or writing and also to write down the words in a vocabulary notebook with their synonyms or antonyms to remember them easily.

3.1.4. Theme 4: The Challenges Faced by Lecturers in Teaching Foreign Language Vocabulary

Under the last theme, challenges faced by lecturers in the vocabulary teaching process are examined. Having analyzed the written data, the researcher formed a broad category. This category comprises all challenges experienced by lecturers in vocabulary teaching. The category and codes about the challenges are presented in Table 17.

Table 17: The Challenges Faced by Lecturers in Teaching Foreign Language Vocabulary

Category	Codes
Difficulties	Lack of practice and repetition
	Students' low proficiency levels
	Time limitation
	Students' tendency to use a bilingual dictionary

Taking the fourth theme, challenges faced by lecturers in the vocabulary teaching process, into account, the data showed that lecturers referred to some difficulties regarding vocabulary teaching. The participants frequently complained about students' lack of practice and repetition. They believed that most of their students did not practice and repeat the words that they learned. According to their statements, another commonly faced difficulty was students' low proficiency levels that hindered successful vocabulary teaching. Time limitation and students' tendency to use a bilingual dictionary instead of inferring the meaning from context were also the problems that the lecturers experienced in vocabulary teaching. Some statements of lecturers are shown as below:

...Students can easily forget the meanings if they don't make repetition and further reading. They sometimes don't use the words in a suitable context and cannot discriminate word forms. In addition, due to lack of practice and repetition, the students forget the meaning of the word after the class.

While teaching vocabulary I generally use the target language, yet my students do not always understand the meaning of the words because of their lack of language background. When I experience this, I switch to the shared first language. When it comes to consolidating the previously taught words, theory and practice do not always match. We assume that when our students learn a new item in the target language, we think we are done here. This is where the problem arises because they know it (passive vocabulary), but they are not able to use (active vocabulary) it. That is to say, the frequent problem I come across is that my students are not able to use the newly learned vocabulary in language production activities in the classroom.

I spare most of the time explaining English grammar; thus I usually do not have enough time for explaining words and consolidating their meanings thoroughly.

The main challenge is to make my students use a monolingual dictionary and to see the meaning of the word in context. That is, they mainly use bilingual dictionaries and unfortunately; therefore, they cannot use the word in its correct meaning.

4. Discussion

This section presents the discussion of both quantitative and qualitative results by referring to the previous studies on the same subject to make some comparisons between the results of the present research and those in the previous research. The findings of the study are discussed according to the research questions.

4.1. Which VTs do EFL lecturers implement while teaching vocabulary?

This research question aimed to determine the VTs applied by lecturers in target vocabulary teaching. Considering the results of the questionnaire, it can be mentioned that lecturers usually preferred to teach the students to guess the word's meaning from the context, to analyze the part of speech (noun, verb, adjective, adverb, etc.) and the word affixes and roots. These results reflect those of Güreş (2019), who also found that lecturers generally employed determination strategies, especially the strategy related to teaching students to guess the word's meaning from the context. According to these data, it can be inferred that when teaching new words, lecturers generally made their students infer the meaning from the context in which the word appeared, that is, they allowed students to find meaning on their own without being involved in the inference process. On the other hand, the least commonly used VTs among lecturers were social strategies which were mainly related to using the experience of another person, such as getting students to ask the teacher for the meaning of a new word or teaching students to discover the meaning of a new word through group work. A possible explanation for this might be that the lecturers may want to prevent students from getting into the habit of asking the teacher or classmates instead of guessing the meaning of the words or looking up from the dictionary when they encounter new words. This finding correlates with the study of Ölmez (2014), in which social (discovery) strategies were found to be the least preferred VTs among others. In addition to the quantitative results, the results of semi-structured interviews indicated that lecturers applied various VTs in teaching new words.

To some extent, the findings from interviews supported and complemented the findings of the questionnaire. According to the qualitative results, lecturers

used only determination strategies such as presenting the unknown word from the context, focusing on part of speech, giving synonym or antonym, using the new word in a sentence, using a monolingual dictionary, and lastly using an online bilingual dictionary. Additionally, almost all the lecturers reported that their most commonly used VTS was teaching students to guess the word's meaning from the context. These results are consistent with the data obtained in questionnaires. On the other hand, it is somewhat surprising that no social (discovery) strategy was identified from the analysis of qualitative results. These results may be explained by the fact that the lecturers tended to apply traditional vocabulary teaching strategies rather than using collaborative techniques to encourage students to use social VLSs.

Concerning the first research question, it was found that while consolidating the meaning of previously taught words, lecturers applied metacognitive, memory, cognitive and social (consolidation) strategies, respectively. The quantitative results showed that the most frequently used VTSs were teaching students to use the new word in sentences, connect the word to its synonyms and antonyms, revise the vocabulary sections in the textbook, and use English-language media (songs, movies, newscasts, etc.). It seems possible that the lecturers want their students to learn the newly learned word not alone but together with other words, to continue studying vocabulary activities outside the classroom, and to benefit from technology in vocabulary learning. The finding of the study showed parallelism with the study conducted by Tran (2011). In his comprehensive study, Tran (2011) also indicated that teaching students to use the new word in sentences and connect the word to its synonyms and antonyms were the most commonly used VTSs by almost all teacher participants. On the other hand, lecturers rarely used the VTSs, such as teaching students to underline the initial letter of the word and link the new word to another word that rhymes with it. Because of the lack of studies related to VTSs that are used by lecturers in teaching target vocabulary, it is hard to introduce much evidences that support the findings of the current study.

To support the findings from questionnaires, semi-structured interviews were also used regarding the consolidation VTSs of lecturers. The qualitative results showed that while consolidating the meaning of a previously taught word, lecturers generally used VTSs such as repetition, teaching students to use the learned words in sentences, follow and use English language media, connect the new word to its synonyms and antonyms, and revise the vocabulary sections in their textbook. This finding is, to some extent, consistent with a recent study

conducted by Fors (2016), whose findings also showed repetition of previously taught words would facilitate students' vocabulary knowledge. Additionally, in accordance with the present results, Nemati (2009) found that teachers frequently used synonyms while consolidating vocabulary knowledge. Thus, it can be concluded that the findings of interviews match those observed in the results of questionnaires.

In the quantitative data analysis, some inferential statistical analyses were performed to determine whether there were differences among lecturers based on their genders, academic degree, and training on VLSs. The results showed that based on the gender variable, it can be concluded that female lecturers used VTSSs more than male lecturers. It is difficult to explain this result, but it might be said that female lecturers are aware of VLSs than male participants. The results also revealed that there was not a significant difference among the scores of lecturers in all strategy groups based on their academic degrees. In other words, the lecturers with different academic degrees used VTSSs at a similar rate. An unexpected result of this study is related to VTS use based on training on VLSs. The results showed that participants who received any training on VLSs shared a similar rate with those who did not receive any VLSs training before. A possible explanation for these results might be that lecturers restricted their vocabulary teaching to sections in textbooks.

4.2. What are the perceptions and attitudes of lecturers towards vocabulary and VTSSs?

The lecturers' attitudes and perceptions towards vocabulary in language learning and the VTSSs that they employed in the vocabulary teaching process were among the issues under examination in the present study. The findings were categorized under two themes: lecturers' attitudes about vocabulary in language learning and the challenges faced by lecturers in the vocabulary teaching process. To find out the perceptions of lecturers regarding vocabulary, semi-structured interviews were used. The results revealed that all the participants regarded vocabulary as an essential part of language teaching. When asked about the place of vocabulary, the participants agreed in the view that vocabulary had extreme importance in language teaching and learning, as also stated by many researchers (Barcoft, 2004; Decarrico, 2001; Ellis, 1994; Gough, 2007; Lewis, 1993; Richards, 2000; Schmitt, 2010). Considering the statements of lecturers about the importance of vocabulary, it can be concluded that vocabulary has an essential role in language teaching; therefore, to master a foreign language, the learners need to have extensive vocabulary knowledge. Additionally, almost all lecturers

were unanimous with the statement that vocabulary knowledge facilitated all language skills: reading, writing, listening, and speaking; thus, having a large vocabulary size was necessary in order to improve other language skills.

4.3. What are the difficulties faced by EFL lecturers in discovering and consolidating foreign language vocabulary?

The examination of mainly the qualitative data conducted to discover the challenges faced by lecturers in the vocabulary teaching process revealed that they experienced some kind of difficulties such as students' lack of practice and repetition, students' low proficiency levels, time limitation, and students' tendency to use a bilingual dictionary. These possible sources of difficulties may partly be explained by lecturers' tendency to associate problems in teaching vocabulary with students, not with themselves or textbooks. Some of these findings were also reported by a recent study conducted by Wardani and Sari (2019). Their study aimed to identify the difficulties encountered by English teachers in teaching vocabulary and the results were categorized by three factors: students, teachers, and other factors. The difficulties related to students were consistent with the data obtained in the present study. However, their findings related to teachers and other factors were not reported by the participants of this study. Therefore, it can be said that the participants of the present study reported only the difficulties arising from language learners and time limitations. Mukoroli (2011) also pointed out time limitation as a challenge for EFL teachers and revealed that most teachers had limited time for direct vocabulary instruction. Accordingly, he suggested that in order to expose language learners to target vocabulary both inside and outside the classroom, teachers should generate innovative methods. Based on the findings of the present study which are compatible with the findings of the abovementioned studies, it can be concluded that the challenges in the vocabulary teaching process could be overcome if lecturers enable their students to use appropriate VLSs and also have additional reading activities that include target vocabulary.

5. Conclusion and Pedagogical Implications

The qualitative and quantitative data collected from EFL lecturers revealed that all participants regarded vocabulary as an essential part of language teaching and they believed vocabulary knowledge facilitated all language skills: reading, writing, listening and speaking. Firstly, the lecturers' most frequently used discovery strategies were found to be determination strategies. In other words, while teaching target words, lecturers generally made their students guess the

meaning of a new word from the text/context in which it appeared and also made them analyze the part of speech; noun, verb, adjective, adverb. This study also revealed that teachers employed social strategies less when compared to determination strategies. Taken together, these results suggest that there is a lack of interaction between students and lecturers. Secondly, the most frequently used consolidation strategies by lecturers were metacognitive, memory, cognitive, and social (consolidation) strategies, respectively. It was revealed from the results of the data; the lecturers commonly wanted their students to use the new word in sentences, connect the word to its synonyms and antonyms, revise the vocabulary sections in the textbook, and use English-language media (songs, movies, newscasts, etc.).

The qualitative data of lecturers also show the difficulties faced in the vocabulary teaching process. The reported difficulties are students' lack of practice and repetition, students' low proficiency levels, time limitation, and students' tendency to use a bilingual dictionary. Among these difficulties, only time limitation can be attributed to lecturers as the remained difficulties are related to learners themselves. That is, the lecturers generally associate teaching difficulties with students. In this regard, it can be suggested that language teachers should also focus on learning difficulties arising from them and develop solutions to overcome difficulties such as using various methods and techniques in vocabulary teaching, arranging vocabulary activities that are suitable for students' language level and providing out-of-class exercises that students can benefit from.

Teachers should encourage language learners to use the experience of another person, such as asking the meaning of the new word to teacher or classmates and discovering the meaning of the new word through group work. In other words, by using social (discovery) strategies, teachers can direct their students to cooperative learning that facilitates vocabulary development.

Teachers should also encourage their students to determine their learning strategies and actively participate in the learning process, to combine the previously learned words with new vocabulary items, and use new words in different settings. Finally, the selection of the words to be taught and the teaching plan should be prepared by taking into account the language levels and needs of the students.

References

- ALIZADEH, M. (2016), The impact of motivation on English language learning. *English Language International Journal of Research in English Education*, 1(1), 11-15. Retrieved from: <http://ijreeonline.com/article/1-23-en.html>
- APARI, E. (2016), *Vocabulary learning strategies of preparatory school students in Ufuk University* (Master's thesis), Retrieved from National Thesis Center of the Council of Higher Education. (Thesis No: 423522)
- AY, A. (2006), *The vocabulary learning strategies employed by ninth graders and relations with their personal characteristics* (Master's thesis). Retrieved from National Thesis Center of the Council of Higher Education. (Thesis No: 189802)
- BARCROFT, J. (2004), Second language vocabulary acquisition: A lexical input processing approach. *Foreign Language Annals*, 37(2), 200-208. doi: 10.1111/j.19449720.2004.tb02193.x
- BOZATLI, Ö. (1998), *An investigation of vocabulary learning strategies employed by successful freshman students of English* (Unpublished master thesis), Middle East Technical University, Ankara.
- CELCE-MURCIA, M. (2001), *Teaching English as a second or foreign language* (3rd ed.), Boston: Heinle & Heinle Publisher.
- CENGIZHAN, L. (2011), Vocabulary learning strategies: A case of Edirne Anatolian high school. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 1870-1874. doi: 10.1016/j.sbspro.2011.04.018
- ÇELİK, S., & Toptaş, V. (2010), Vocabulary learning strategy use of Turkish EFL learners. *Procedia -Social and Behavioral Sciences*, 3, 62–71. doi: 10.1016/j.sbspro.2010.07.013
- COHEN, A. D. & Macaro, E. (2007), *Language learning strategies: Thirty years of research and practice* (1st ed.), Oxford: Oxford University Press.
- CRESWELL, J. W. (2003), *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (2nd ed.), Thousand Oaks, CA: Sage.
- CRESWELL, J. W. (2014), *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.), London: Sage Publications.

- DECARRICO, J. S. (2001), Vocabulary learning and teaching. In M. Celce Murcia (Ed.), *Teaching English as a second or foreign language* (3rd ed., pp. 285-299), Boston: Heinle.
- DERICI, E. (2019), *A survey on the use of vocabulary learning strategies of high school students* (Master's thesis), Retrieved from National Thesis Center of the Council of Higher Education. (Thesis No: 551804)
- EKMEKÇI, M., N. (1999), *Vocabulary learning strategies and their effects on Turkish EFL learners' outcomes* (Master's thesis), Retrieved from National Thesis Center of the Council of Higher Education. (Thesis No: 92064)
- ELLIS, R. (1994), *The study of second language acquisition*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- FAHRURROZI. (2017), Improving students' vocabulary mastery by using total physical response. *English Language Teaching*, 10(3), 118-127. Doi: 10.5539/elt.v10n3p118
- FORS, J. A. (2016), *Techniques to improve foreign language vocabulary retention: A case study of the perceptions of public high school foreign language teachers*. (Unpublished doctorate thesis), Trident University International.
- GOUGH, C. (2007), *English vocabulary organizer*, England: Language Teaching.
- GRAVES, M.F. (2006), *Vocabulary book: Learning and instruction*, New York: Teachers College Press.
- GÜREŞ, G. (2019), *Turkish EFL instructors' use of vocabulary teaching techniques and their opinions about students' vocabulary learning strategies* (Master's thesis), Retrieved from National Thesis Center of the Council of Higher Education. (Thesis No: 562790).
- KETABI, S., & Shahraki, S. H. (2011), Vocabulary in the approaches to language teaching: from the twentieth century to the twenty-first. *Journal of Language Teaching and Research*, 2(3), 726-731. doi:10.4304/jltr.2.3.726-731
- KIRMIZI, Ö., & Topçu, N. (2014), Karabük Üniversitesi'ndeki Türk EFL Öğrencilerin Kelime Öğrenme Stratejileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (3), 217-231. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/pub/ataunisosbil/issue/2837/38706>
-

- KRASHEN, S. D., & Terrell, T. D. (1983), *The natural approach: language acquisition in the classroom*. Hemel Hempstead: Prentice Hall International English Language Teaching
- LARSEN-FREEMAN, D. (2003), *Teaching Language: From Grammar to Grammaticing*. Boston, MA: Thompson-Heinle.
- LEWIS. M. (1993), *The lexical approach*. Hove: Language Teaching Publications. Longman.
- MACKEY, A., & Gass, S. M. (2005), *Second language research: Methodology and design*. New York: Routledge.
- MUKOROLI, J. (2011), Effective vocabulary teaching strategies for the English for academic purposes ESL classroom (unpublished master thesis), SIT Graduate Institute, Vermont, United States. Retrieved from: https://digitalcollections.sit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1503&context=ipp_collection
- NAGY, W. E., & Scott, J. A. (2000), Vocabulary processes. In M. L. Kamil, P. B. Mosenthal, P. D. Pearson, & R. Barr (Eds.), *Handbook of reading research, Vol. 3*(p. 269–284), Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- NEMATI, A. (2009), Memory vocabulary learning strategies and long-term retention. *International Journal of Vocational and Technical Education, 1*(2), 14-24. doi:10.4314/marang.v20i1.56821
- ÖLMEZ, F. (2014), *A comparison of students' and teachers' perceptions on the use and instruction of vocabulary learning strategies* (Master's thesis). Retrieved from National Thesis Center of the Council of Higher Education. (Thesis No: 372195)
- OPIE, C. (2004), *Doing educational research: A guide to first-time researchers* London: SAGE Publications. doi: 10.4135/9781446280485
- OXFORD, R. & Crookall, D. (1990), Vocabulary learning: A critical analysis of techniques. *TESL Canada Journal, 7*(2), 9-30. doi: 10.18806/tesl.v7i2.566
- RICHARDS, J. (2000), Series Editor's Preface. In N. Schmitt's *Vocabulary in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RICHARDS, J., & Rodgers, T. (2001), *Approaches and Methods in Language Teaching* (2nd ed.), Cambridge: Cambridge University Press.

- SCHMITT, N. (1997), Vocabulary learning strategies. In N. Schmitt & M. McCarthy (Eds.), *Vocabulary: description, acquisition and pedagogy* (pp.199-228), Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHMITT, N. (2000), *Vocabulary in second language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TABACHNICK, B. G., & Fidell, L. S. (2013), *Using multivariate statistics* (6th Ed.), Boston, MA: Pearson Education.
- TILFARLIOĞLU, F.F.Y., & Bozgeyik, Y. (2012), The relationship between vocabulary learning strategies and vocabulary proficiency of English language learners. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, 1(2), 91-101. doi:10.7575/ijalel.v.1n.2p.91
- TRAN, H. T. (2011), *EFL teachers' perceptions about vocabulary acquisition and instruction*. (Unpublished doctorate thesis), Alliant International University.
- WARDANI, K.A.N., & Sari, W.N.S. (2019) Difficulties encountered by English teachers in teaching vocabularies. *Research and Innovation in Language Learning*, 2(3), 183-195. doi:10.33603/rill.v2i3.1301
- YILDIZ, E. (2019), *The vocabulary learning strategies of high school EFL learners* (Master's thesis), Retrieved from National Thesis Center of the Council of Higher Education. (Thesis No:564446)
- ZIMMERMAN, C. B. (1997) Historical trends in second language vocabulary instruction, In J. Coady & T. Huckin (eds.) *Second language vocabulary acquisition*, Cambridge: Cambridge University Press.

THE AMERICAN CONSUL CESNOLA BROTHERS AND THE FATE OF ANTIQUITIES IN OTTOMAN CYPRUS

Cemil ÇELİK¹

Geliş: 31.05.2021 / Kabul: 13.07.2021

DOI: 10.29029/busbed.945630

Abstract

This paper aims to identify the antiquities of Ottoman Cyprus taken abroad with or without permits, focussing upon the activities of the Cesnola brothers and the efforts of the Ottoman state to obstruct them in these activities. This article employs both the wide range of research literature on this subject, including Cesnola's extensive writings and documents from the Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives, thereby presenting the Ottoman position on the Cesnola brothers' activities.

General Palma di Cesnola, who served as American envoy between the years 1865-1876 and Russian envoy for part of his stay, became interested in the historical heritage of the island of Cyprus upon his arrival. The Ottoman governor of the island, who had suspicions about his removal of the artefacts from the island, tried to obstruct him. Overcoming these obstructions with his diplomatic position, Cesnola managed to avoid the Governor's efforts. Initially, he visited numerous European capitals to market these antiquities of the historical heritage of the island. Later he contacted American Museums and reached an agreement with the Metropolitan Museum, where later, his position as a trustee and the Chairman of the Board of Trustees of the Museum was facilitated with these antiquities from Cyprus. When he had to depart to take the antiquities out of the island, he invited his brother Alexander Cesnola to continue his work. Following the footsteps of his brother, Alexander Cesnola supervised the excavations and took artefacts abroad. In 1878 with the British taking over the governing of the island, he had problems obtaining excavation permits from the new administration. These developments led to the departure of Alexander Cesnola from the island.

¹ Dr., cemilcelik736@yahoo.com.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8831-0913>.

Keywords: *Ottoman Cyprus, Antiquities, Louis Palma di Cesnola,
America Consul, Metropolitan Museum.*

AMERİKA KONSOLOSU CESNOLA KARDEŞLER VE OSMANLI KIBRISI'NDA TARİHİ ESERLERİN AKİBETİ

Öz

Bu çalışmanın amacı Cesnola kardeşlerin faaliyetlerine odaklanarak, Osmanlı Kıbrısı'ndan izinli ve izinsiz yurt dışına götürülen eski eserleri tespit edip, Osmanlı Devleti'nin bunları engellemeye yönelik çabalarını ele almaktır. Bu makale, Cesnola'nın kapsamlı yazıları da dâhil olmak üzere konu hakkındaki literatür ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde Osmanlı Arşivlerinde mevcut belgelerden istifade edilerek, Cesnola kardeşlerin faaliyetleri konusunda Osmanlı Devleti'nin tutumunu ortaya koymaktadır.

1865-1876 yılları arasında Kıbrıs adasında Amerikan Konsolosu ve bir dönem de Rus konsolosu olarak görev yapan General Palma di Cesnola göreve başlar başlamaz Kıbrıs adasının tarihi mirası ile ilgilenmiştir. General Palma di Cesnola'nın tarihi eserlerini ada dışına çıkarılmasından rahatsız olan Osmanlı ada yönetimi onu engellemeye çalışmıştır. Engellemeleri diplomatik kimliğini kullanarak aşan Cesnola bu sorunun üstesinden gelmiştir. Adanın mirası olan tarihi eserleri pazarlamak için Avrupa'nın birçok ülkesinde taşıyan Cesnola elindeki tarihi eserleri pazarlamak için Avrupa'nın çeşitli başkentlerine gitmiştir. İlerleyen dönemde Amerika'daki müzelerle de irtibata geçen Cesnola Metropolitan Müzesi ile anlaşmıştır. Bu müzenin müteveli üyeliği ve başkanlığı da yapmış olan Cesnola Kıbrıs'tan getirmiş olduğu eserleri sayesinde bu göreve getirilmiştir. General Palma di Cesnola tarihi eserleri yurtdışına götürmek için adadan ayrılmak zorunda kalınca işlerini takip etmek için kardeşi Alexander Cesnola'yı Kıbrıs'a çağırmıştır. Abisinin izini takip eden Alexander Cesnola adada birçok kazı faaliyetinde bulunup bunları ada dışına çıkarmıştır. 1878 yılında adanın yönetiminin İngilizlere devri ile yeni yönetim ile kazı izinleri hususunda sorunlar yaşamıştır. Yaşanan gelişmeler üzerine Alexander Cesnola Kıbrıs'tan ayrılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı Kıbrısı, Âsar-ı Atika, Louis Palma di Cesnola, Amerika Konsolosu, Metropolitan Müzesi.*

Introduction

This paper aims to identify the antiquities of Ottoman Cyprus taken abroad with or without permits, amongst the many removed by foreign diplomats and

travellers, focusses upon the activities of the Cesnola brothers and the efforts made by the Ottoman state to obstruct them in these activities.

While the concept of “antiquities-ancient artefacts” was known as *âsar-ı atika* in the Ottoman State, the concept's scope has been broadened today.

Cultural entities are today defined as “*all movable or immovable properties belonging to pre-historical or historical periods relating to science, culture, religion and fine arts or properties that were the subject of social life in pre-historical or historical periods and carry a specific value in terms of culture and can be found on the surface of the earth, underground or under the sea*”.²

It is normal for the definition of artefacts to change depending upon the country and time. In line with this, the Ottoman State developed a sui generis definition as well as a method of evaluation. The term *âsar-ı atika* was used in order to describe all types of ancient artefacts recorded in Ottoman documents from the earliest periods of Ottoman history. However, the first conscious implementations concerning this issue are found in the period of *Tanzimat* reform (Şimşek and Dinç, 2009: 102).

In the 15th and 16th centuries, the interest in antiquities increased, being a consequence of the Italian and then the Northern European Renaissance in the West and the curiosity of European intellectuals concerning ancient Greek and Roman culture (Kundakçı, 2002: 1083; Muşmal, 2009: 9).

It has been accepted that the scientific committee that accompanied Napoleon from 1798 during the French occupation of Egypt started the institutionalisation of the field of archaeology in the Middle East. France and England opposed each other for military, economic, and political reasons and the antiquities discovered in the area. Consequently, the material finds that were obtained in this area increased the interest of western researchers, mainly the French and English. In the 19th century, extensive excavations were carried out in order to unearth antiquities and the archaeological finds obtained were removed to western countries (Yıldız, 1987: 136, 139, 142-143, 151; Ulbrich, 2001: 93; Aydın, 2007: 408).

Those foreigners interested in antiquities brought these to their countries without any need to obtain official permission. In some cases, they informed the

²Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun No. 5226.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040727.htm#1> (Accessed in May 02 2016).

Sultan about this through official channels such as consuls or ambassadors, and their requests were generally granted, and they were able to succeed in bringing these antiquities to their country under this authorisation (Eldem, 2010: 53-54; Şahin, 2007: 108-109).

The Ottoman State, from both the record contained in travellers' accounts and published correspondence dating from the 17th into the early 19th century, forbade the removal of antiquities from the Ottoman territory, and this was known to travellers, diplomats and Ottoman populations (Duggan 2019, 126, 128-130), the related Ottoman evidence forms the subject of another paper. However, on the other hand, the Ottoman State undertook no efficient activity to discover these precious antiquities within their territory, and their appreciation of these artefacts as antiquities remained insignificant until the second half of the nineteenth century (Akın, 1993: 233; Şimşek and Dinç, 2009: 102). One of the most significant reasons for this situation was the political, military and economic weakness of the Ottoman State. As the Ottoman State started to lose power, European countries began to increase their influence upon the Ottoman State, in part through the European consuls³, and western researchers intensified their activities within Ottoman territory (Muşmal, 2009: 7, 9, 19-20). During this period, those antiquities-archaeological finds that foreigners discovered were taken abroad by them. In consequence, rich collections of ancient objects from Cyprus, as from elsewhere in Ottoman territory, were formed in European and American museums. It is thought historical artefacts were taken abroad in this way, mostly because the Ottoman administrators lacked knowledge concerning the significance of antiquities and museology (Cezar, 1995: 284-288). "*The man of the Tanzimat Era*" on the other hand, became interested in archaeology, ancient history, and the importance of owning the antiquities as the evidence of the past (Ortaylı, 2006: 254; Dilbaz, 2018: 9)

The first provision in Ottoman Criminal Law concerning antiquities was in article 133 of the legislation dated August 9, 1858. This article contained the following provision: "*Hayrât-ı şerîfe ve tezyînât-ı beldeden olan ebniye ve âsâr-ı mevzu'â-yı hedm ve tahrîb ve yahûd bazı mahallerini kırıp rahnedâr...*" (Mumcu, 1969: 68; Çal, 1997: 391; Dilbaz, 2018: 11). This provision was general, and at the same time, inadequate. The first regulations on the excavations to be carried out and the antiquities to be found within the boundaries of the state are dated the

³ For examples on the English consuls on Cyprus over-stepping their official remit, see: Celal Erdönmez, "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)", *Bilig*, Summer 2011, 58, pp.91-118.

April 26, 1863. This regulation stipulated that if two similar antiquities were found during excavations, one of these would be taken for the State Museum (Imperial Museum), while the other would be left for those with the excavation license (Su, 1965: 51; Çal, 1997: 391; Dilbaz, 2018: 11). The inadequacy of the existing legal provisions concerning the state of the antiquities obtained due to excavations is shown with the authorities' inability to prevent antiquities from being transported by foreigners to western countries.

The fact that antiquities were being taken abroad made the Ottoman regime uncomfortable, and the statute prepared following examinations into the situation was deemed to be appropriate by the Sultan, leading to the “*Âsâr-ı Atîka Nizâm-nâmesi*” (statute) coming into force on the February 13, 1869 (Kocabaş, 1969: 75-76; Eldem, 2010: 55-56). To date, the statute of 1869 is the earliest published legislation specifically concerned with the protection of historical artefacts in Turkey (Karaduman, 2004: 73-92; Çal, 1997: 394-395; Mumcu, 1969: 66; Eldem, 2010: 57; Dilbaz, 2018: 12, 18-19).

After a while, as the shortcomings of the 1869 statute became apparent, there was a need for further regulations. This resulted in the second statute, dated the April 8, 1874, (Düstûr, Tertip I, 3, 426-430). A separate article on the protection of antiquities was also put into effect on August 16, 1874 (Düstûr, Tertip I, 3, 431). According to the statute of 1874, “*all types of man-made goods remaining from ancient times were deemed to be a part of the Collection of Historic Artefacts (antiquities).*” With this statute, it was set forth that antiquities found as a result of excavations carried out without permission, irrespective of where they were found, would belong to the state, while one third of the antiquities found during all types of excavations would belong to those carrying out the excavations, one third to the owner of the land, and one third to the state. This last provision was completely contradictory to the philosophy of protecting antiquities. Excavations to be carried out under this statute first needed the permission of the Ministry for Education and the owner of the relevant land. Wherever these procedures were not adhered to, it was stipulated that any antiquities found would be confiscated by the state, and the individuals concerned would be fined and imprisoned (Cezar, 1995: 328-330; Stanley-Price, 2001: 267-270).

As developments in regard to the changes in the Asar-ı Atika legislation were undertaken by the Ottoman state, the island of Cyprus, with its rich historical artefacts, drew the attention of Western researchers. Due to its significant location, the island of Cyprus has been host to numerous civilisations and

contained a rich heritage of antiquities (For the history of Cyprus and the states which reigned over the island, and the antiquities belonging to them, see Jeffery 1918; Alaska, 1964; Newman, 1953; Kinal, 1964: 383-417; Hill, 1972; Gunnis, 1973; Wright, 1992). This wealth of heritage possessed by the island is reflected in the memoirs of travellers, religious functionaries, scientists and diplomats who visited Cyprus, especially in the 19th century (Elizabeth, 1988).

The Arrival of Louis Palma di Cesnola in Cyprus and his Interest in Antiquities.

Louis Palma di Cesnola was born near Turin in 1832, served in the Sardinian army during the Austrian and Crimean wars and went to America in the 1860's and joined the cavalry. He reached the rank of brigadier general in 1865. He was then appointed consul to Cyprus, moving into the diplomatic service. During his time as an American consul, he also took on the role of Russian consul. During his stay in Cyprus, he was known for spending more time on archaeological research than in his consular duties (For detailed information, see Marangou, 2000). It was documented and claimed by the prosecutor in a New York court in 1883 that Cesnola had never been officially appointed a General and that he, therefore, had been using the title of General unlawfully (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884:42).

Cesnola was appointed American consul at the beginning of December 1865 (A. DVNS. DVE. d, 1/1, p.57, prov. 3; Özkul, 2011: 156; Özkul, 2013: 271) and reached Cyprus on December 25. He began his first archaeological activities on March 6, 1866 (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 3). The duties of an American consul on Cyprus were not heavy, enabling Cesnola to conduct his search for historical artefacts (Myres, 1914: xiii), and in its first period, Cesnola did not obtain any official permission (Pillides, 2008: 6) and quickly extended the surface searches and excavations begun in Larnaca to cover the entire the island. (Cesnola 1877: 52; Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 3).

In the book, he wrote about his activities after leaving the island; he stated he began excavations near Larnaca and found more than two thousand graves and two temples. He then moved to Idalium and opened close to fifteen thousand graves, followed by his discovery of two temples in the Golgi region, with nearly a thousand statues. Then he was not successful in his excavations in the Salamis region. He said he also found the remains of a temple at Pedalium Point (Famagusta) region, and from there he had moved to the Throne region, followed by the settlements of Karpas and Aphrodisium, Acte-Archaeon, Lapethus, Soli and Arsione regions, where he had also found temples and graves. Cesnola stated

he had also carried out excavations in Paphos, Pissouri, Amathus and Curium (Cesnola, 1876: 522-523).

The American consul faced the anger of the Muslims and rulers on the island after the start of extensive excavation works in the Dali (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 3) region in the summer of 1866, and attempts were made to prevent him. The district governor of Larnaca intervened and imprisoned some excavation staff without prior notice. Cesnola requested an explanation from the island government and was told that carrying out excavations without approval was strictly prohibited. The consul did not believe this to be a sufficient reason but could not convince the district governor to release his staff, or to prevent them from remaining in custody for several days; despite stating this requirement for approval was something new, he had never heard of this before (Cesnola, 1877: 56-57; Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 3).

In response, Cesnola took revenge against District Governor, Cenap Efendi, appointing Mustafa Fevzi, the son of Salih Agha, who did not get on with the District Governor in the region in a manner that was not correct (BOA. BEO. VGG. d. 386, p.595, no.70). However, due to this appointment, which had been made to exempt him from military service (BOA. BEO. VGG. d. 386, p.598, no.1), Mustafa Fevzi was arrested by District Governor Cenap Efendi for being a draft dodger (BOA. BEO. VGG. d. 386, p.604, no.18). Consul Cesnola's method of solving this problem carried great importance in terms of enabling his later research. He went to Istanbul and met with the American Ambassador, Edward Joy Morris, and successfully had the District Governor of Larnaca, Cenap Efendi, who had caused him difficulties in his archaeological activities dismissed, and replaced by new officials. Indeed, Cesnola demanded the five requests listed below were to be accepted by the government of the island. These were:

1. The dismissal of Cenap Efendi from his position as the District Governor of Larnaca, and a permanent ban on his serving as an officer of the Ottoman State;
2. The return of Mustafa Fevzi, and his recognition as a guard at the American Consulate,
3. The saluting of the American flag in Larnaca Castle, together with twenty-one rounds of cannon fire;
4. The awarding of compensation of ten thousand kurush to the American translator, whose house Turkish officers had entered illegally, without the permission of the American consul;

5. An official letter by the Governor of Cyprus, apologising to the American consul for his mistake. (Cesnola, 1877: 56-60; Kasapoğlu, 2002: 157; Dinç, 2019: 448-449).

The approach of Cesnola via the American Embassy led to Cenap Efendi being dismissed from his duties, replaced in February 1867 by Ahmet Bey, as a category one director (Ayar, 2012: 349, 369-370). Mustafa Fevzi was released on orders sent due to the pressure exerted by the American Embassy. However, the District Governor did not wish to comply with the other demands given above. These demands were not included in the orders sent to the District Governor on March 2, 1867 (BOA. BEO. VGG. d. 386, p.606, no.68). However, these demands were met on March 30, 1867, and an American flag was raised at the consulate, with twenty-one rounds of cannon fire as a salute to the flag (BOA. TŞR. KB. NZD. 199/19).

Following the resolution of this issue, Cesnola focused his research on graves and shrines in 1866, and this caused tension (Pillides, 2008: 6). Indeed, the Muslim judge wrote to the governor, stating that unless the excavations were stopped immediately, all the fields would be ruined and be unproductive, and the government would not be able to obtain its revenue. Moreover, in fact, the ruler of Dali imprisoned excavation staff when he saw that the baskets they had in their hands contained human skulls removed from graves. However, Cesnola was able to ensure they were freed, meeting with the Governor, Said Pasha, and explaining that the graves which had been opened did not belong to Muslims but to a period long before Islam. (Cesnola, 1877: 79-81).

In consequence, the American consul was able to conduct excavations on the island without obstruction. Additionally, he was given special permission to search for antiquities and take them out of the country, on the condition that one of every two artefacts found would be donated to the *Müze-i Hümayun*, with a license issued on January 30, 1868 (BOA. BEO. VGG d. 386, p.206, no.58).

It was not possible for the Ottoman State to prevent the activities of foreign researchers with diplomatic protection, and so consul Cesnola turned his home into a museum and rented other houses to store the antiquities he obtained (Marangou, 2000: 137). Cesnola also purchased land adjoining the consulate building on Tuzla Quay, surrounded it with walls and stored antiquities he had discovered there, and succeeded without difficulty in having them sent abroad by ship as this land was beside the sea (Kasapoğlu, 2002: 167). In fact, the wall, which had been built for the consulate building, caused issues with the Austrian

consul, who lived next door (BOA. ŞD, 2379/73; BOA. TŞR. KB. THR, 43/171; BOA. HR. TO, 147/28).

When Cesnola realised that attempts were being made to prevent his archaeological research and removing abroad the antiquities he collected, he looked for ways to quickly move them abroad. The 1869 Statute brought prohibitions in this respect. However, despite the fact that sending antiquities abroad was illegal, he had obtained a license with which he was able to overcome the ban.

The New York missionaries in Beirut, who were interested in Cesnola's collection, came to Larnaca in 1868, and prepared a catalogue of the collection held by Cesnola. Cesnola even gave them some of the antiquities from his collection (Woolley, 1921: 1). However, he knew that the best market for purchasing his harvest of antiquities was in Europe. With this purpose in mind, he sent a letter to the Parisian archaeologist and aficionado of historical artefacts, Wilhelm Froehner, in November 1868. This letter described the antiquities–numbered at more than two thousand, seven hundred of which were vases – with photographs of some of them. (Marangou, 2000: 171, 176-177)

The fame of the collection established by Cesnola through his excavations and news of his discoveries of antiquities began to spread throughout Europe. In 1868, Dr. Carl Friederichs from the Museum of Berlin came to Cyprus to meet Cesnola, and examine the collection. He also purchased some pieces in return for two thousand dollars and took them to the Museum of Berlin (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 4).

The Legal Problems Encountered by Cesnola in Respect to the 1869 Statute, his Misconduct and Removal of Antiquities from Cyprus.

Like other collectors of antiquities, Cesnola carried out excavations and took antiquities out of the country in any manner he wished – with or without permission – until February 13, 1869, when the statute with its restrictions on removal went into effect. So as not to experience any problems at the customs, he re-applied for a license prior to the expiry of his previous one year license to avoid difficulties at customs when taking artefacts abroad after the statute went into effect, and to have an exemption from customs duties. On the other hand, he said he wished to prepare several boxes of some of the valuable antiquities he would find and present them to the Imperial museum. On August 5, 1869, after some written communications, a new one year license was issued for excavations and for taking antiquities found out of the country (BOA. İ.HR. 238/14160; BOA.

TŞR. KB. RSN. 191/5). To determine the reason for the consul's request for new permission before the expiry of the old license, for exemption from customs taxes, an enquiry was made to the Directorate of Taxes of Cyprus as to the procedures and processes to be followed in this respect. The Governor's office, on the other hand, stated that the matter had been referred to the Vizierate but that for now, it would be necessary to record the items without collecting customs taxes, until instructions were received (BOA. TŞR. KB. RSN. 191/6). The Sultan decided that there would be no customs taxes on the antiquities to be exported by Cesnola, and officials were notified to this effect (BOA. TŞR. KB. RSN. 191/12). As a result, Cesnola focused even more on archaeological research in 1870, employing more than 100 people in his activities (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 4).

The Italian consul Collici was also affected by the restrictions in the 1869 statute. Consul Collici had discovered a large number of antiquities and transported these to Italy using the license he had obtained for this purpose prior to the enforcement of the statute. However, when he wished to take packages of antiquities out of the country in December, this was not permitted. He stated that he had taken a large number of antiquities abroad with the license he had received prior to the statute and showed the American consul, who only had an excavation license on the same dates, and who had obtained a new license following the statute in order to take the antiquities he had found abroad, and without any problems at customs, before the term of his old license had expired, as a precedent. Mehmet Arif Bey, the district governor of Larnaca, stated that the Italian consul could protest this situation and request it be re-assessed (BOA. TŞR. KB. TL. 156/35; BOA. TŞR. KB. KNS. 194/100).

However, together with the statute, the licenses obtained previously had become invalid. The new situation was explained to the American, French and Italian consuls, who were conducting searches for antiquities on Cyprus, stating that those who wished to export the antiquities that they had found would need to apply for a new license, according to the regulations of the new statute (BOA. TŞR. KB. KNS. 194/89). The result was that the Italian consul applied for permission to carry out excavations and export the antiquities he would find and was given this permission for a period of two years in February 1871 (BOA. TŞR. KB. d. 30, p.47, prov.2; BOA. TŞR. KB. KNS. 194/100; BOA. TŞR. KB.KNS. 194/157).

Cesnola sent the artefacts he had discovered before 1868 to Paris to sell them in Europe (Myres, 1914: xvi). An auction was organised by Wilhelm Froehner in Paris on the 25th to March 26, 1870, to sell the collection (Marangou,

2000: 186), and 388 artefacts were offered for sale by Cesnola, some were purchased by the Louvre Museum (The New York Times, March 4 1895; Cesnola, 1877: 170). Emperor Napoleon III was interesting in buying Cesnola's collection for the Louvre, but the outbreak of the 1870 war ended negotiations, while the Hermitage Museum in Petersburg was also interested in Russian consul Cesnola's collection (Marangou, 2000: 190). In June 1870, Johannes Doell was appointed as a representative of the Hermitage Museum (St. Petersburg) to purchase antiquities from Cyprus and to prepare a catalogue of the artefacts discovered by Cesnola. Doell prepared the catalogue over eight weeks when he stayed and worked in Cesnola's home (Doell, 1873: 1-10). He signed a protocol-dated August 16, 1870-with Cesnola for the whole collection to be purchased by the Hermitage Museum in return for one hundred and forty-eight thousand roubles, but the Museum changed its mind and offered to purchase only some gold pieces for three thousand roubles. Cesnola rejected this offer, and the sale of the collection to the Hermitage was not completed (Marangou, 2000: 197-198).

Cesnola also organised an auction, where he was represented by the companies Rollin-Feuardent he had previously written to to sell his collection in Europe (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 8). Representatives opened a sales office in London, similar to the one already existing in Paris. The first of the auctions in London took place in January 1871, and the second, in May the same year. Both were undertaken by Sotheby's (Marangou, 2000: 186-188, 219). A small number of artefacts were purchased from these auctions by the British Museum, the Autun Museum (France), the Museum of National Historic Artefacts (Saint-Germain-en-Laye, France), and some private collectors, such as Louis de Clerq (Myres, 1914: xvii).

European collectors of antiquities and scientists who knew of the Cesnola collection convinced Cesnola to bring his collection to London. In any case, the fact that his excavations and discoveries had started to be heard about in Istanbul, even though precautions had been taken against this, and the fact that the 1869 statute had brought restrictions, led Cesnola to attempt to find a way to export his collection as soon as possible. This was the reason why he had made an application to extend the license he had obtained only six months earlier, in July 1870, to the end of the year. When this application was assessed at the Council of Education, a reminder was made that in accordance with article two of the statute, the taking of antiquities, apart from coins, out of the country was prohibited. Further, it was stated that consuls had obtained licenses intending to transport to their own countries the antiquities they acquired, and according to investigations, due to their diplomatic status, they were able to transport antiquities at any time,

and that it was not possible to prevent them through licensing. Therefore, it was decided, in order to protect the statute, licenses would not be issued to consuls and that the permissions requested by foreign officials on behalf of the museums of their countries would be subject to the orders of the Sultan. On the recommendation of the Vizier, who had evaluated the application of the American Embassy on this matter, permission was given to the American consul on December 9 1870, for excavations in Cyprus until the end of the year, on condition that this would not be again extended, nor did this permit include permission to export the finds (BOA. İ. HR. 247/14672. See, Annex-1).

Cesnola's excavations during this period were being discussed in Istanbul. The importance attached to antiquities and historic artefacts following the 1869 statute increased, and archaeological excavations in the country were being monitored closely. In this context, permission was not given to the American consul to take the antiquities he had found out of the country. The consul was notified of this restriction by Ahmet Pasha of Kayseri, the Governor of the Archipelago. After hearing this decision, Cesnola immediately went to Istanbul and met with the American Ambassador, Dr. Dethier. Then Cesnola realised he could not keep the collection in Cyprus any longer. He requested a ship from the American Fleet Command for its transport to America, and this request was met in a short time. He loaded the whole collection on the ship on his return to the island but received two telegrams reminding him that it was absolutely prohibited for him as the American consul, to take the antiquities out of the country. However, on the advice of Besbes, the consulate translator, he succeeded in removing the collection from Cyprus under his status as Russian consul. The customs officials did not attach the required importance to the matter, and he sent 5.756 pieces of his collection of 13.110 pieces, comprising 166 boxes, to London, via Izmir, Alexandria and Liverpool. His translator Besbes went with the antiquities as they were going onto London (Cesnola, 1877: 171-175; Testimony of L. P. Di Cesnola, 1884:44; Marangou, 2000: 186-188; 221). Despite the fact that orders were renewed that while the antiquities Cesnola obtained after the date on which the statute came into force be set aside, there could be no interference in the previous ones (BOA. MF.MKT. 21/21), Cesnola sent 166 boxes of antiquities to the company Rollin-Feuardent, in August, September and October 1871 (Testimony of L. P. Di Cesnola, 1884:7) Although Cesnola had smuggled a large number of antiquities out of the country, he had also managed to obtain a new excavation license in October 1872, so that it would be an example to others (BOA. BEO. VGG. d. 386, p.387, no.51).

As it was determined the reason behind Cesnola's ability to take such an extensive collection out of the country was customs officials neglect, failing to attach importance to this matter, letters of warning were sent to the Customs Directorate to prevent similar situations in the future (BOA. MF. MKT. 51/169).

On the publication of news of the historic and valuable antiquities obtained as a result of unpermitted excavations being taken to London and sold, the Vizier's office began an investigation into the matter (BOA. MF. MKT. 45/91) and also requested information from the Governor's Office of Cyprus (BOA. MF. MKT. 45/101).

Cesnola had ensured that a part of his collection and its album was sent on to New York from London in September 1871 and kept in closed boxes at the home of his friend Hiram Hitchcock. In the meantime, his friend Hiram Hitchcock published an article entitled "*The Explorations of di Cesnola in Cyprus*" (Harper's New Monthly Magazine, July 1872, p.188-208), in the United States. This article caught the attention of the Metropolitan Museum. In addition, there were a large number of articles penned in New York on the discoveries made by Cesnola in Cyprus and of the antiquities he had taken to the West during 1872. These articles made Cesnola visible in the New York market (Marangou, 2000: 222,231).

Cesnola sent a letter to the representatives of the British Museum, who had promoted his collection on February 24, 1872, to sell it. In a letter of March 12, 1872, and the reply received from S. Birch; a preliminary agreement was reached to have a meeting (Testimony of L. P. Di Cesnola, 1884:9-10). This led Cesnola to rent a ship in May 1872, in order to take the antiquities he had, to Europe and requested that he be given permission for this. He stated that if he was given permission, he would set aside six boxes of antiquities for the *Müze-i Hümayun*, and, if not, he would postpone this but would demand compensation for the ship he had hired (BOA. TŞR. KB. NZD. 212/98). In the assessment made in Istanbul, it was decided in accord with the statute of duplicates of antiquities, one should be set aside for the *Müze-i Hümayun* and that Cesnola is permitted to take the others out of the country (BOA. TŞR. KB. NZD. 212/66, May 25 1872). Even though consul Cesnola waited a long time for permission to take the artefacts abroad, he eventually received this in September 1872 (BOA. TŞR. KB. NZD. 212/109). However, with the antiquities loaded onto ships, Cesnola had already begun visiting the European museums from July 1872 (BOA. TŞR. KB. KNS. 194/103). When Cesnola was away from the island, he had recommended that Theodore Peristianis be appointed his deputy, and this was accepted in October

1872 (Marangou, 2000: 229). One of these ships caught fire during the journey and sank near Beirut (BOA. TŞR. KB. KNS. 194/103).

He went first to Paris, and in September 1872 to London, wherein a short time in the first house he stayed, he prepared an exhibition of the antiquities he had discovered in Golgoi. This exhibition attracted collectors of antiquities, such as New York banker J. S. Morgan and Metropolitan Museum representative W. T. Blodgett was among those who saw the exhibition (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 11; Marangou, 2000: 221, 231).

During this period, he corresponded with the Louvre, Berlin and Hermitage Museums and met with the British Museum for the whole of the collection to be sold through Rollin and Feuarent. The British Museum made an offer of ten thousand pounds for all the statues and inscriptions discovered in Golgoi (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 52). Cesnola did not accept the offer and wrote to the Metropolitan Museum. Cesnola made an offer to the director of the Museum, John Taylor Johnson, that the museum purchase the whole collection at a price determined by a referee approved by both parties. As the cost of the whole collection was too high, the Museum approached this offer with caution (Marangou, 2000:222-227). However, the banker J. S. Morgan, and the representative of the Metropolitan Museum, W. T. Blodgett, who had seen the Cesnola Collection in London, and been impressed by it, were influential in the collection being purchased by the Metropolitan Museum (Marangou, 2000: 231). Eventually, an offer of 60 thousand dollars, presented by the Museum Director, John Taylor Johnson, was accepted by Cesnola, and an agreement was reached (Marangou, 2000: 24). The *Levant Herald* relates that the collection was sold to the Museum for 10,000 British pounds (*The Levant Herald*, December 30 1872). As a result, Cesnola sailed for New York on December 28, 1872, with 275 boxes of artefacts on five separate ships (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 12; Marangou, 2000: 235-237). Cesnola in the United States completed the procedures for the sale of the collection to the Metropolitan Museum and for its display (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 15). Among the artefacts sold by Cesnola to the Metropolitan Museum in 1872 were more than 1700 pieces of glass artefacts (Richter, 1916: 7), and he returned to Cyprus on September 30, 1873 (Marangou, 2000: 241).

Following the sale of his collection to the Metropolitan Museum Cesnola continued at the same pace collecting antiquities on the island (Myres, 1914: xviii). After completing the excavations he carried out in the Golgi region, Cesnola began excavations in Ormidia in 1873 and continued his excavations

there at times to 1876, finding gold ornaments, vessels and cups (Testimony of L. P. Di Cesnola, 1884: 5).

Despite the fact that Cesnola had been able to acquire a permit to search for antiquities on the island as an American consul every year until 1872, it was not so easy when he returned to the island and applied for a license in 1873 (Marangou, 2000: 130, 135). In 1873, Ahmet Vefik Pasha, the Minister for Education, appointed Dr. Philip Anton Dethier as director, and re-established the *Müze-i Hümayun*, which had been in abeyance for a period, and attempts were made to enrich the *Müze-i Hümayun* and to regulate excavations. Within the scope of this measure, determined by the rulers in Cyprus large number of artefacts had been sent to Istanbul (BOA. A. MKT. MHM. 470/54; BOA. TŞR. KB. THR. 45/186; BOA. BEO. VGG. d. 386, p.802, no.75; BOA. MF. MKT. 23/56; BOA. MF. MKT. 20/174; BOA. MF. MKT. 27/100; BOA. TŞR. KB. NZD. 208/47) and the statutes presented after this date were subject to more scrutiny. At this time, Schliemann discovered Troy and removed abroad a large number of valuable antiquities.

The Consequence of the 1874 Asar-ı Atika Statute on the Activities of Cesnola

Even though the *Asar-ı Atika* Statute enacted in April 1874 to establish a new order in the search for antiquities did not prevent the taking of antiquities abroad, it ensured a share of the discovered was set aside for the *Müze-i Hümayun*. It is noteworthy that the Cyprus customs house in September 1874 placed an export embargo on about 20 boxes of archaeological finds discovered by “a *European archaeologist*”, and the Levant Herald reported Dr Dethier’s departure for Cyprus to determine which of the items should go to the Imperial Museum (The Levant Herald, September 5 1874). Cesnola heard of these developments and made an application for a license to excavate and export the antiquities he would find in 1874. When this request was forwarded from the Ministry for Foreign Affairs to the Ministry for Education, the discussions held at the Supreme Court led to the decision that one-half of the artefacts held by the consul be taken for the Museum and that a suitable official is appointed for the selection of the artefacts to be taken, and that a letter is written to the Embassy stating that as the consul no longer had a license, if he was to search for historical artefacts or carry out any excavations, the antiquities he had would also be confiscated. While this decision was notified to the Governor’s office of Cyprus, Dethier, the *Müze-i Hümayun* Director, set off for Cyprus with this situation and warned that if the antiquities held by the consul were to be determined as 62 boxes, 48 baskets and 34 open

stones, the valuable ones among these needed to be chosen (BOA. ŞD. 2379/65; BOA. ŞD. 2379/73; BOA. BEO. VGG. d. 386, p.431, no.130). He was sent to Cyprus according to the decision taken in September 1874, as a requirement of the statute (BOA. TŞR. KB. NZD. 212/145; BOA. MF. MKT.19/81; BOA. MF. MKT. 20/25; BOA. MF. MKT. 30/170). When Dethier came to the island, Cesnola told him that he would definitely not be giving him any pieces from his collection and that he should return to Istanbul. Dethier then went to Nicosia to meet with the Governor and based on the decision of the Supreme Court (*Şûrâ-yı Devlet*), setting forth that half of the antiquities held by Cesnola be taken for the *Müze-i Hümayun* (Even though Cesnola showed this as a proposal made by Dethier, it was actually by the decision taken by the Supreme Court. BOA. ŞD. 2379/65; BOA. ŞD. 2379/73. See, Annex-2), Cesnola's home was visited, and he was informed that half of his artefacts would be confiscated. However, Cesnola stated that he had spoken with the Embassy and repeated that he would not be giving anything until a new permit was issued, allowing him to carry out excavations. In the meantime, the American Ambassador, who was in Istanbul, had met directly with the Grand Vizier, but he was told in accord with the statute that consuls could not be given a license for carrying out excavations. However, the Grand Vizier sent a telegram to the governor as a temporary solution, instructing him that excavation works should not be interfered with until the new permit arrived (BOA. ŞD. 2379/65; Marangou, 2000: 136-137). Due to this interim solution, Cesnola permitted half the antiquities in his home to be taken, and 88⁴ Boxes of artefacts were stored by Dethier and were sent to Istanbul (in order to compare this information, see Eldem, 2013: 31-34). The artefacts set aside for the *Müze-i Hümayun* were recorded in two books and signed by both the governor and consul Cesnola (BOA. TŞR. KB. NZD. 212/145, September 21 1874). This was immediately followed by another decision of the Supreme Court, giving Cesnola permission to take the other half of the antiquities abroad (BOA. BEO. VGG. d. 386, p.420, no.86).

The photographs of some of the 88 boxes of antiquities brought to Istanbul by Dethier were published in the newspapers *Musavver Medeniyet* and *Medeniyet* between November and December 1874. There were articles concerning the description of the Statue of Bacchus (*Medeniyet*, No. 6, November 15 1874);

⁴ These antiquities comprised 30 boxes, 43 large baskets and 15 pieces of stone. BOA. TŞR.KB.NZD. 212/145; The number of these artefacts which was published in the foreign press was stated as being forty-four large crates and thirty chests. See *The Academy*, November 7 1874; *The Levant Herald* reported the return of Dr. Dethier from Cyprus with a total of "80 packages" to Istanbul in October. *The Levant Herald*, October 31 1874.

Medeniyet, No. 7, November 21 1874); Musavver Medeniyet, No. 8, November 28 1874); Musavver Medeniyet, No. 9, December 5 1874; See Annex – 3 for the drawing of the Statue of Bacchus), among these antiquities, by Museum Director, Dethier (Cezar, 1995: 156, 235; Shaw, 2004: 114). A new building was needed following the arrival of 88 boxes of antiquities from Cyprus, but construction of the building was postponed due to the situation, and the “Çinili Köşk” was used as a museum (Gözübüyük, 1993:10-11).

Consul Cesnola covered the expenses of his excavation activities in 1874 himself, as with his previous excavations. During the 1874-1875 period he began excavations in Amathus, and then at Curium (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 5-6). During this period, Babiali enquired of the government of Cyprus about the news of Cesnola’s discovery of regal artefacts (BOA. MF. MKT. 32/54). In 1875 he applied for a license to search for antiquities and to take them out of the country on behalf of the Museum of New York. However, due to the economic crisis in autumn 1875 in America, he could not productively carry on his excavation activities in 1875 (Marangou, 2000: 246).

Although the Vizier's office was aware of the artefact smuggling activities by Cesnola, it gave the Ministry for Education instructions that the previous permit given to Cesnola for searching for antiquities be extended, in line with the request made by the American Embassy. As a result of the instructions given to the Ministry for Education, the matter was discussed at the Council for Education. Permission for excavations was given, on condition, these are confined to areas for which an excavation license was given, that if the damage was caused to properties owned by others during the course of excavations, these be compensated, that the salary of the official to be employed for control purposes be paid by Cesnola, that two-thirds of the artefacts to be discovered on state lands would be set aside for the state museums and one third to the Museum of New York, and that any antiquities to be discovered on private land be set aside as one third for the landowner, one third for the Ottoman state, and one third for the Museum of New York. The term of the excavation permit was for one year (BOA. MF. MKT. 32/162; BOA. MF. MKT. 33/103). In instructions sent by the Ministry for Education to the Governor’s Office of Cyprus, on the same date, it was requested it be notified of the location of the area where the American consul would carry out his excavation works, in terms of the district and village, and whether the land was owned by the state or was private property (BOA. MF. MKT. 32/183). In line with this, in the letter sent by the Ministry for Education to the Governor's Office of Cyprus, dated February 25, 1876, instructions were given for the fulfilment of the provisions of the license given to the American consul

Cesnola in order to search for historical artefacts on behalf of the Museum of New York for one year, and that the necessary precautions be taken (BOA. MF. MKT. 34/23). Although Cesnola received the new license, he had not begun excavations. In discussions Cesnola had with the Governor's Office on this, he stated he was employed on behalf of the Museum of New York, but the Museum's directorate had not sent any money for several months, and therefore he had to suspend excavation, that the conditions of the license were deemed acceptable by him, but if the Metropolitan Museum Directorate were to find them unacceptable, he would cancel excavation altogether, and return the license to the American Embassy. This excuse put forward by Cesnola was not accepted by the Ministry for Education. In the letter sent by the Ministry for Education to the Governor's Office of Cyprus, a reminder was made of article 20 of the 1874 *Asar-i Atika* Statute, that the license would be cancelled if excavations did not start within 3 months of permission being received or if they started and were then suspended for two months without excuse. As more than four months had passed since issuing the license on January 24, 1876, and it was determined Cesnola had not begun excavations, the decision was made to cancel the license and to prohibit him from excavating again on Cyprus (BOA. TŞR. KB. d, 32, p.15, prov. 650; BOA. TŞR. KB. NZD. 212/84; BOA. MF. MKT. 38/28).

While these developments were taking place, in a letter sent by the American Embassy to the Vizier's office on November 20, 1876, it was stated that the Republic of North America (meaning the United States) did not certify its consular officials in Cyprus, the consulate had been abolished, and consequently, Cesnola had been dismissed. In another letter sent by the Ministry for Foreign Affairs to the American Embassy, on January 15, 1877, it was stated Cesnola had failed to abide by the conditions of the permit to search for antiquities; he had avoided delivering part of the historical artefacts he had acquired to the *Müze-i Hümayun*, as was required. It requested action be taken to recover these. The American Embassy responded that as of November 20, 1876, the American Consulate in Cyprus had been abolished, so Cesnola no longer had any connection with the Embassy, and that they did not know where he was (BOA. HR. TO. 147/111). However, despite the fact that his license had been cancelled, Cesnola continued with his excavations in 1876 (BOA. BEO. VGG. d. 386, p.486, no.79).

At this time, Cesnola attempted to sell a 7.161 piece collection, which contained 511 gold, 272 silver and 440 bronze items, corresponding with the Metropolitan Museum to this purpose. While waiting for news from the Metropolitan Museum, in October 1875, he set off for London to offer this collection to British and French museums (Marangou, 2000: 246). At the same

time, the notification had been received in Istanbul that Cesnola was going to take the artefacts he had discovered to London, without giving any share to the *Müze-i Hümayun* (BOA. MF. MKT. 46/56; BOA. MF. MKT. 51/169), as it had not been possible to prevent him.

In the letter sent to the Governor's Office of Cyprus, it stated that despite his license being cancelled, Cesnola had managed to take the valuable artefacts to London and that it had been stated in the *Vakit* and *La Türki* newspapers that these artefacts had been valued at twelve thousand liras. The Ministry for Education immediately began investigating the matter (BOA. TŞR. KB. RSN. 191/128; BOA. MF. MKT. 45/46; BOA. MF. MKT. 45/101).

While Cesnola was in London, he met the British Prime Minister Gladstone and representatives of the British Museum to convince them to purchase the whole collection. However, he was accused in the London press of carrying on negotiations with the European and American museums at the same time. Due to these accusations and the attitude of the British Museum, he accepted the sixty thousand dollar offer made by the Metropolitan Museum and set off for New York from London on April 26 1877 (Marangou, 2000: 277-281).

In research between 1873 and 1876, consul Cesnola, carried out excavations simultaneously in the regions of Salamis, Amathus, Curium, Soli and Karpass and discovered the ancient temple of Athene and the Treasure of Curium in 1875. He also purchased a large number of antiquities found by members of the Cypriot populations (Marangou, 2000: 246).

During his eleven years of archaeological endeavours, consul Cesnola spent 362 thousand Franks, and discovered and identified the prehistoric towns of Amathus, Cerynia, Citium, Golgos (Golgoi), Lapethus, Neo-Paphos, Salamis, Palaeo-Paphos (Cesnola, 1877: 451-455; Marangou, 2000: 135). He had also discovered large and small prehistoric towns mentioned by Strabon, Ptolemy and other ancient writers, such as Ammochostos (Famagusta), Aphrodisium, Carpassia, Curium, Cytherea, Marium, Soli (Soli), Damascus, Arsinoe, Avdimio, Catalina, Curi, Aepeja, Leucolla, Papethus, Malissa, Mulas, Pergamos, Throne, and Tremitus. He unearthed 15 temples, 6 aqueducts, 65 necropolises and 60.913 graves throughout the island. He discovered inscriptions belonging to the Assyrian (4), Phoenician (30), Cypriot (62) and Greek (105) civilisations, copper, silver and gold coins (2310), vases (14.240), statues made from stone, marble or pottery (2110), heads and busts made from marble or pottery (4200), reliefs made from marble or pottery (270), and 35.573 more, smaller and larger ancient artefacts. However, around 5 thousand of these artefacts were lost when the ship

travelling to America sank off Syria in 1871 (Cesnola, 1877: 451-455). The incident of the sinking of the ship, which was alleged by Cesnola, was discussed at the court hearing in New York in 1883, but the prosecutor did not find this allegation to be convincing (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 49-50).

In case of two antiquities of the same type (duplicates), Cesnola gave some of these to the *Müze-i Hümayun*, the Royal Museum (Munich), the Egyptian Museum (Turin), the Museum of Anthropology (Turin), the Archaeology Society (Athens), the Museum of Perugia (Perugia), the Smithsonian Institute (Washington), and the British and the St. Petersburg Museums. Some small collections were sold to the Museum of Berlin, the Museum of Cambridge, the Museum of Kensington (London) and the Boston Museum of Art. In the Cesnola Collection at the Metropolitan Museum, there were 6-7 thousand historical artefacts that were duplicates (Testimony of L. P.Di Cesnola, 1884: 51).

The invitation of Cesnola to his Brother, Alexander, and his Activities

When Cesnola went to London and America in order to sell his first collection, he was absent from the island for a considerable time. As his deputy, Theodore Peristianis had limited knowledge of English, and Cesnola made a recommendation that his brother, Major Alexander Cesnola be appointed deputy consul in his place. The decision to appoint Alexander Cesnola as deputy consul became official on July 18, 1873 (Marangou, 2000: 239). In this way, Cesnola, through his brother, was hoping to continue in his absence his archaeological activities (A. Cesnola, 1884: xxiii-xxiv).

Alexander Cesnola arrived in 1873 (A. Cesnola, 1884: xxi) and began his duties as the American deputy consul to Cyprus for the district of Paphos, in October 1873 (BOA. İ. HR. 261/156; BOA. A. DVNS. DVE. d. 1/1, p.83, prov.2; MAA, KŞS. 51 p.176, prov.2). Besbes was appointed as the translator of the deputy consul (BOA. TŞR. KB. BF. 67/179). Initially, problems were experienced concerning the appointment of A. Cesnola as the deputy consul to the district of Paphos, as the district governor of Paphos, İsmail Efendi, was not notified (BOA. TŞR. KB. BF. 67/146). Again, protected by international immunity, Alexander Cesnola began archaeological activities in the Paphos region under his brothers' direction (A. Cesnola, 1884: xxiv).

At the end of 1873, Alexander came to the district of Paphos with his brother. He had either secretly or openly purchased large amounts of land from the farms in Kukla for the archaeological research he was to carry out and had rented a residence to live there and began intensive operations (BOA. TŞR. KB.

THR. 45/192). The archaeological activities carried out by Alexander Cesnola received a negative reaction from both rulers and the public (BOA. TŞR. KB. THR. 45/144), and the Vizier's office also monitored him at every moment. In the letter delivered to the Governor's Office of Cyprus in September 1874, it was requested that the activities of Alexander Cesnola be continuously monitored and information is given. As a result, the translators of Alexander Cesnola were immediately called in and questioned, and it was established that digging had been carried out in various points in the centre of Paphos and in the surrounding areas and that the start of these digs coincided with the death of the previous district governor, Atif Bey, eight or nine days before this questioning (BOA. TŞR. KB. BF. 67/150). Due to tight supervision by the Vizier's office and the government of the island, he had been forced to leave the island at the end of 1874 and went to London. During the 18 months he spent in London, Alexander Cesnola acquired scientific training from Dr. Samuel Birch at the British Museum on the languages and antiquities of Eastern civilisations and was given a promise of financial support from Edwin H. Lawrence for the excavations he was to carry out in Cyprus (A. Cesnola, 1884: xi-xii, xxiv).

While Cesnola was in London, he asked his brother to return to Cyprus, and Alexander returned to Cyprus on July 22, 1876. In the absence of his older brother, he took on the affairs of the American consulate, although this duty lasted only six months until the US Congress abolished 120 consulates for economic reasons, including that on Cyprus. In this way, his consular authority in Paphos was also removed. With these responsibilities lifted from his shoulders, Alexander concentrated completely on archaeological activities (A. Cesnola, 1884: xxiv). He used the consulate residence of his older brother in Larnaca, rented the house he had previously owned in the village of Omidyar, hired personnel, and restarted excavations in Kitium, Idalium, Salamis and other ancient towns. He excavated, dividing his excavation staff into groups of three to four people for each region, and paid each member of staff, Greeks and Muslims, one shilling per day. He excavated for nearly three years in this way and discovered close to fourteen thousand antiquities of value. With the island of Cyprus passing to Britain in 1878, Alexander Cesnola could no longer continue his activities and left the island on a ship belonging to Lloyd's company in February 1879 (A. Cesnola, 1884: xviii-xix). Despite all the precautions taken against him, Alexander Cesnola had managed to amass thousands of historical antiquities in three years and sent these to London in the winter of 1876-1877. These antiquities, exhibited in the British Museum, are known as the Lawrence-Cesnola collection. The second shipment, made under British rule, was stopped on its way to London, confiscated, and

stored at the home of the British Commissioner for Cyprus, in Larnaca. These antiquities would later result in the development of the Museum of Cyprus (Myres and Richter, 1899).

The role the American consul Cesnola and his brother had in the removal of antiquities from Ottoman Cyprus was clearly stated by Munif Pasha, the Minister for Education, at the ceremony opening the new building of the *Müze-i Hümayun* in 1880, when he stated the American consul Cesnola in particular, had smuggled out of the country enough antiquities to fill a museum (Vakit, 1735, 11 Ramadan 1297, August 17 1880; Cezar, 1995: 243).

Conclusions

The island of Cyprus has hosted numerous civilisations and carries the traces of this heritage in hundreds of thousands of historical artefacts. General Palma di Cesnola, appointed American envoy to Cyprus in 1865, undertook more work to obtain the historical heritage of the island than his consular work, at times employing more than 100 people, indicating the scale of his excavations, and, after excavating in various regions of the island, he began to remove the finds from the island. Although the officials aware of his activities tried to take measures, with his diplomatic status and the support of the American Ambassador in Istanbul, he managed to evade them. General Palma di Cesnola collected many antiquities with or without permission prior to the change from the 1869 statute forbidding, to the 1874 statute permitted, the removal of antiquities abroad, and he used this permission and transported cultural heritage from Cyprus to many European and American museums. After leaving Cyprus, he settled in New York and with the antiquities he had procured, he became a trustee of the Metropolitan Museum and then served as the Chairman of the Board of Trustees until his death in 1904.

The American consul, General Palma di Cesnola and his brother, Alexander Cesnola, the deputy consul for Paphos, aimed to become rich and famous by setting off in search of antiquities on the island of Cyprus. It can be understood that this was the fashion at that time with the consequences noted by Munif Pasha at the opening of the *Müze-i Hümayun* in 1880. In the last period of Ottoman rule, Ottoman rulers were unable to take the necessary precautions, in part due to a shortage of funds and because the Europeans and Americans had no respect for the Ottoman state and its laws, nor for its attempt to build up its own collection of antiquities in the Imperial museum. A large number of the antiquities of Cyprus, found during archaeological excavations conducted by the consuls, were taken out of the country to become objects in the rich collections of the

museums established in the United States of America, and these antiquities, objects originating in Cyprus, were also spread in quantity to numerous museums and collections in Europe.

Bibliography

Archive Documents

**(BOA.) Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives,
Ottoman Archives**

A} MKT. MHM (Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı)

BOA. A} MKT. 470/54.

BEO. VGG. d (Babıâli Evrak Odası Vilâyet Gelen Giden Defteri)

BOA. BEO. VGG. d. 386.

A. DVNS. DVE. d (Düvel-i Ecnebiye Defterleri)

BOA. A. DVNS. DVE. d 1/1.

HR. TO. (Hariciye Nezareti Tercüme Odası)

BOA. HR. TO. 147/111.

BOA. HR. TO. 147/28.

İ. HR. (İrade Hariciye)

BOA. İ. HR. 238/14160.

BOA. İ. HR. 247/14672.

BOA. İ. HR. 261/156.

Defter, (TŞR. KB. d.)

BOA.TŞR. KB. d.30.

BOA.TŞR. KB. d.32.

TŞR.KB.BF. (Mahalli Belgeleri Baf Kazası Yazışmaları)

BOA. TŞR. KB. BF. 67/146.

BOA. TŞR. KB. BF. 67/150.

BOA. TŞR. KB. BF. 67/179.

TŞR. KB. KB. KNS. (Konsolosluk Yazışmaları)

BOA. TŞR. KB. KB. KNS. 194/89.

BOA. TŞR. KB. KB. KNS. 194/100.

BOA. TŞR.KB.KB.KNS. 194/103.

BOA. TŞR.KB.KB.KNS. 194/157.

TŞR. KB. NZD. (Mabeyn, Sadaret ve Dairelerin Yazışmaları)

BOA. TŞR. KB. NZD. 199/19.

BOA.TŞR.KB.NZD. 208/47.

BOA.TŞR.KB.NZD.212/84.

BOA.TŞR.KB.NZD.212/98.

BOA.TŞR.KB.NZD.212/145.

TŞR.KB.THR. (Mahalli Belgeleri Tahrirat Kalemî Yazışmaları)

BOA TŞR.KB.THR. 43/171.

BOA TŞR.KB.THR. 45/144.

BOA TŞR.KB.THR.45/186.

BOA TŞR.KB.THR.45/192.

BOA TŞR.KB.TL. (Tuzla Kazası Yazışmaları)

BOA TŞR.KB.TL.156/35.

BOA TŞR.KB.KB.RSN. (Kıbrıs Rusumât Nezâreti Yazışmaları)

BOA TŞR.KB.KB.RSN. 191/5.

BOA TŞR.KB.KB.RSN. 191/6.

BOA TŞR.KB.KB.RSN. 191/12.

BOA TŞR.KB.KB.RSN. 191/128.

BOA MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemî)

BOA MF.MKT. 19/81.

BOA MF.MKT. 20/25.

BOA MF.MKT. 20/174.

BOA MF.MKT. 21/21.

BOA MF.MKT. 23/56.

BOA MF.MKT. 27/100.

BOA MF.MKT. 30/170.

BOA MF.MKT. 32/54.

BOA MF.MKT. 32/162.

BOA MF.MKT. 32/183.

BOA MF.MKT. 34/23.

BOA MF.MKT. 38/28.

BOA MF.MKT. 45/46.

BOA MF.MKT. 45/91.

BOA MF.MKT. 45/101.

BOA MF.MKT. 46/56.

BOA MF.MKT. 51/169.

ŞD. (Şûrâ-yı Devlet)

BOA ŞD. 2379/65.

BOA ŞD. 2379/73.

(MAA) (Cyprus National Archive and Research Centre Documents/Kyrenia/TRNC)

KŞS. (Kıbrıs Şer'iyeye Sicili-Cyprus Shari'a Court Registers)

KŞS. 51.

Periodicals

Harper's New Monthly Magazine, July 1872.

Medeniyet, No. 6, 5 Shawwal 1291, (15 November 1874).

Medeniyet, No. 7, 11 Shawwal 1291, (21 November 1874).

Musavver Medeniyet, No. 8, 18 Shawwal 1291, (28 November 1874).

Musavver Medeniyet, No. 9, 25 Shawwal 1291, (5 December 1874).

The Academy, 6, 133, 7 November, 1874.

The Levant Herald, 30 December 1872.

The Levant Herald, 5 September 1874.

The Levant Herald, 31 October 1874.

The New York Times, 4 March 1895.

Vakit, No. 1735, 11 Ramadan 1297, 17 August 1880.

Official Legislation and Reports

Düstûr, Tertip I, vol. 3. (Codes of Law).

Published Sources

AKIN, Nur (1993), “Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon Üzerine Yazılar”, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum 17-18 Aralık 1992*, İstanbul, Tarih Vakfı Press, pp. 233-239.

ALASYA, Halil Fikret (1964), *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrısta Türk Eserleri*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

AYAR, Mesut (2012), “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Tuzla (Larnaka): Ticaret, Ticaret Mahkemesi ve Konsolosluklar”, *History of Ottoman Larnaca*, Ed. E. Balta - T. Stavrides - I. Theocharides, İstanbul, Isis Press, pp. 347-380.

AYDIN, Suavi (2007), “Batılılaşma Karşısında Arkeoloji ve Klasik Çağ Araştırmaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, III, İstanbul, İletişim Press, pp. 403-427.

cesnola, L.P. di (1876), “Cesnola’s (General di) Explorations in Cyprus”, *Academy*, X (November 25 1876), pp.522-523.

cesnola, Louis Palma di, (1877), *Cyprus, Its Ancient Cities, Tombs and Temples A Narrative of Researches and Excavations During Ten Years’ Residence as American Consul in That Island*, London, Bradbury, Agnew&Co. Printers.

cesnola, Alexander Palma di (1884), *Salamanca (Cyprus) The History, Treasures, & Antiquities of Salamis in the Island of Cyprus*, London, Whiting&Co. Limited.

CEZAR, Mustafa (1995), *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, I, İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Press.

ÇAL, Halil (1997), “Osmanlı Devleti’nde Âsâr-ı Atika Nizâm-nâmeleri”, *Vakıflar Dergisi*, 26, pp. 391-400.

DİLBAZ, Burcu Kutlu (2018), *Osmanlı Devleti’nin Arkeoloji Politikası*, Ed. H. Ahmet Arslantürk, İstanbul, Okur Tarih.

DİNÇ, Güven (2019), “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Konsolosluk Yazışmalarının Tek Toplu Kataloğu: Kıbrıs Mutasarrıflığı Konsolosluk Yazışmaları (TŞR.KB.KNS)”, 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi, Bildiriler, I*, Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, pp. 441-451.

- DOELL, Johannes (1873), *Die Sammlung Cesnola*, (St.-Petersbourg, Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences , pp.1-10.
- DUGGAN, Terrance M. P. (2019) "On early antiquarians in Asia Minor to the start of the 19th century" *Gephyra* 17, 115-167.
- ELDEM, Edhem (2010), *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, Istanbul, Ministry of Culture and Tourism Press.
- ELDEM, Edhem (2013), "Philipp Anton Dethier'nin Schliemann ve Cesnola ile Mücadelesi (1874)", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, Special Edition, New Perspectives on Archeology and Cultural Heritage in Turkey*, 2, pp. 25-38.
- ELIZABETH, Goring (1988), *A Mischievous Pastime; Digging in Cyprus in the Nineteenth Century*, Edinburgh, Published by the National Museums of Scotland in association with the Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- ERDÖNMEZ, Celal (2011), "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)", *Bilig*, Summer, 58, pp.91-118.
- GASTON, L Feuardent (1884), *Cesnola, Luigi Palma di, Gaston L. Feuardent vs Louis P. Di Cesnola: testimony of the defendant; printed for the plaintiff from the stenographer's minutes*, New York, Polhemus.
- GÖZÜBÜYÜK, Meral (1993), *Istanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Cesnola Koleksiyonu Bünyesindeki Pişmiş Toprak Eserler*, Unpublished Phd. Thesis, Hacettepe University.
- GUNNIS, Rupert (1973), *Historic Cyprus A Guide to Its Towns, Villages, Monastries, Castles*, 4th Reprint, Nicosia, K. Rüstem and Brothers.
- HILL, George (1972), *A History of Cyprus*, I-IV, Cambridge, Cambridge at the University Press.
- JEFFERY, George (1918), *A Description of the Historic Monuments of Cyprus*, Nicosia, Government Printing Office.
- KARADUMAN, Hüseyin (2004), "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atıka Nizamnamesi", *Belgeler*, 29, pp. 73-92.
- KASAPOĞLU, Mustafa Kemal (2002), "Kıbrıs'ta Bir Amerikan Konsolosu Cesnola", *Proceedings of the Fourth International Congress on Cyprus Studies (28-29 November 2002)*, Gazi Mağusa, Eastern Mediterranean University Centre for Cyprus Studies Publications, pp.153-170.
- KINAL, Füzuran (1964), "İlk Çağlarda Kıbrıs", *Belleten*, XXVIII/111, pp. 383-417.
- KOCABAŞ, Rezzan (1969), "Müzecilik Hareketi ve İlk Müze Okulunun Açılışı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 21, pp. 74-78.

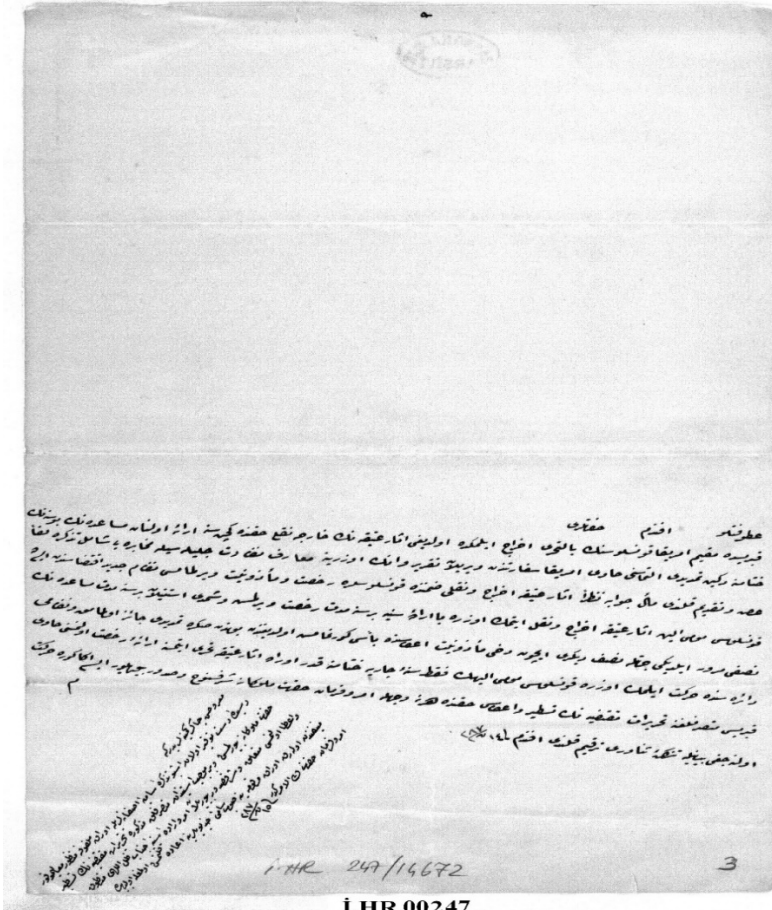
-
- KUNDAKÇI, Gül E. (2002), “19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım” *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999)*, III/II, Ankara, TTK. Press, pp. 1083-1094.
- MARANGO, Anna G. (2000), *The Consul Luigi Palma di Cesnola, 1832-1904: Life & Deeds*, Nicosia, Cultural Center of the Popular Bank Group.
- MUMCU, Ahmet (1969), “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXVI/3, pp. 45-78.
- MUŞMAL, Hüseyin (2009), *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği (1878-1914)*, Konya, Kömen Press.
- MYRES, John L. and Richter-Ohnefalsch, Max (1899), *A Catalog of the Cyprus Museum with a Chronicle of Excavations Undertaken Since the British Occupation and Introductory Notes on Cypriote Archaeology*, Oxford, the Clarendon Press.
- MYRES, John L. (1914), *Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus*, New York, Metropolitan Museum of Art.
- NEWMAN, Philip (1953), *A Short History of Cyprus*, London, Longmans, Green.
- ORTAYLI, İlber (2006), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Alkım Press.
- ÖZKUL, Ali Efdal (2011), “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Amerikan Konsoloslugu ve Faaliyetleri”, *I. Uluslararası Lefke Avrupa Üniversitesi Tarih Kongresi (6-9 Nisan 2011) “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihi Bildiri Kitabı*, Lefke/KKTC, Lefke Avrupa University Pub., pp. 149-160.
- ÖZKUL, Ali Efdal (2013), “The Consuls And Their Activities In Cyprus Under The Ottoman Administration (1571-1878)”, *Turkish Studies*, 8/2, winter, pp.239-283.
- PILLIDES, Despina (2008), “Welcome, Sir, to Cyprus: The Local Reaction to American Archaeological Research”, *Near Eastern Archaeology*, 71/1-2, pp. 2-15.
- RICHTER, Gisela M.A. (1916), *The Room of Ancient Glass*, New York, Metropolitan Museum of Art.
- SHAW, Wendy M. K. (2004), *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, Çev. Esin Soğancılar, İstanbul, İletişim Press
- ŞAHİN, Gürsoy (2007), “Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI/42, pp. 101-125.

- STANLEY-Price, Nicholas (2001), “The Ottoman Law on Antiquities (1874) and Founding of the Cyprus Museum”, *Cyprus in the 19th Century AD Fact, Fancy and Fiction*, Oxford, Oxbow Books, pp. 267-275.
- SU, Kamil (1965), *Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi*, İstanbul, ICOM Türkiye Milli Komitesi Press.
- ŞİMŞEK, Fatma and Dinç, Güven (2009), “XIX.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X/16, pp.101-127.
- ULBRICH, Anja (2001), “Archaeology of Cult? Cypriot Sanctuaries in 19th Century Archaeology”, *Cyprus in the 19th Century AD Fact, Fancy and Fiction*, ed. Veronica Tatton-Brown, Oxford, Oxbow Books, pp. 93-106.
- WOOLLEY, C. Leonard (1921), *Guide to the Archaeological Museum of the American University of Beirut*, Beirut, Printed at the American University of Beirut.
- WRİGHTE, George R.H. (1992), *Ancient Building in Cyprus*, Leiden, New York, Köln, Brill.
- YILDIZ, Netice (1987), “İngiliz–Osmanlı Sanat Eseri Alışverişi (1583-1914)”, Unpublished Phd Thesis, İstanbul University.

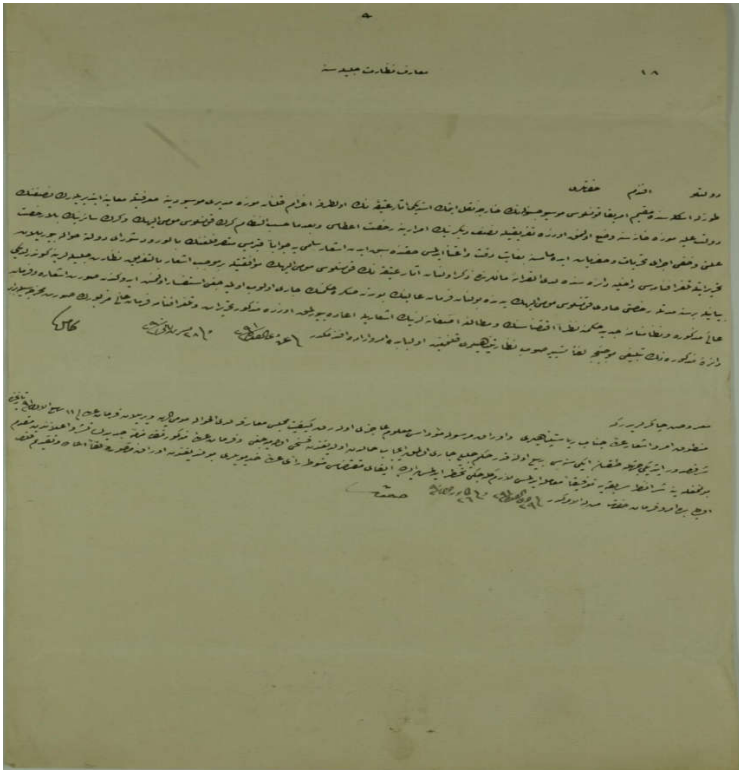
Online Resources

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun No. 5226

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040727.htm#1>(Accessed in May 02 05, 2016).

Annex-1
BOA. I. HR. 247/14672.

Annex-2
BOA. ŞD. 2379/73.

Annex-3

Medeniyet, No. 7, 11 Shawwal 1291 (21 November 1874).

TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ BAZI UYGULAMALARIN POSTMODERN PARADİGMA AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

Bünyamin HAN²

Geliş: 23.04.2021 / Kabul: 06.07.2021
DOI: 10.29029/busbed.926936

Öz

Bu çalışmada, eğitim yönetimi biliminin inceleme alanına giren Milli Eğitim Sistemindeki bazı uygulamaların post-modern paradigma açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bilim insanlarının ortaya koydukları çalışmalar bilime yeni bakış açıları kazandırdığı gibi insanlara da hayatı yeniden yorumlama fırsatı vermektedir. Dolayısıyla bilim insanlarının dünyayı yorumlama biçimleri diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da yeni anlayışların doğmasına öncülük etmektedir. Yeni anlayışlar beraberinde eğitimde yeni uygulamaları getirmekte ve eğitim sisteminde köklü değişimlere yol açmaktadır. Bu çalışmada modernist bir anlayışın hâkim olduğu bir dönemin kapanıp postmodernist bir anlayışın ortaya çıkma sürecinde meydana gelen paradigma değişikliğinin eğitim sistemindeki bazı uygulamalar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmada, modern ve postmodern paradigmaların ortaya çıkışları, farkları, bilim dünyasına yansımaları ve eğitim yönetimi alanındaki uygulamalardaki izdüşümleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda eğitim sistemimizdeki; “merkez ve taşra örgüt yapılanması, milli eğitime bağlı okul türleri, öğretim programlarının hazırlanması ve uygulanması, öğrenci seçme ve yerleştirme sistemi, öğretmen yetiştirme ve atama sistemi, okul yöneticisi atama şekli, okulların bütçe ve harcama yetkileri, milli eğitimde kılık kıyafet” gibi bazı uygulamalar modernist ve postmodernist anlayışların temel ilkeleri açısından incelenmiştir. Bu uygulamaların kuramsal altyapısında yer alan temel

¹Bu çalışma, 12-14 Ekim tarihinde Dicle Üniversitesinde gerçekleştirilen *International Symposium on Economics, Politics and Administration* kongresinde sözlü bildiri olarak sunulan özet bildiri esas alınarak geliştirilip genişletilerek hazırlanmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, bunyaminhan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0204-5686>

anlayışlar ortaya konulmuş ve postmodern paradigma açısından uygulanabilirliği tartışılmıştır. Araştırma sonucunda eğitim sistemimizde değişikliğe tabi tutulan uygulamaların daha çağdaş olacak şekilde güncellenebilmesi için çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Eğitim, yönetim, modernizm, postmodern paradigma*

**INVESTIGATING SOME APPLICATIONS WITHIN THE
TURKISH EDUCATION SYSTEM IN TERMS OF THE POSTMODERN
PARADIGM**

Abstract

This study aims to examine some applications of the national education system within educational administration science in terms of postmodern paradigms. The studies that the scientists put forward are giving new perspectives to science and giving people the chance to reinterpret life. Therefore, the way scientists interpret the world like other fields is pioneering in education by the emerging new understandings. New insights are bringing new practices to education and leading to radical changes in the education system. In this study, the influence of the paradigm shift on the practices of the education system will be examined in the process of closing a period when a modernist understanding prevails, and a postmodernist understanding emerges. This research examines the emergence of modern and postmodern paradigms, their differences and reflection on the world of science, and their projections on practices in educational administration. Some applications of the education system, such as the central and provincial structure of the education system, school types in national education, the preparation and regulation of the curriculum, teacher training and appointment criteria, the appointment of school principals, the budget system of schools and costume regulations in national education are examined comparatively in terms of modern-postmodern paradigms. Basic understandings in the theoretical background of these applications are put forward, and applicability in terms of the postmodern paradigm is discussed. As a result of the research, various proposals are presented for updating the applications exposed to change in our education system to be more contemporary.

Keywords: *Education, administration, modernism, postmodern paradigms*

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca bilim insanların çalışmaları insanlara yeni ufuklar açmıştır. Yapılan bilimsel çalışmaların bulguları, insanları alışlagelmiş yaşam şartlarında değişikliğe zorlamıştır. Bu bakımdan bilim insanların dünyayı algılayış biçimleri insanların da hayata bakış açısını değiştirmektedir. Bilimsel gelişmeler, dünyayı algılayış biçimimizi değiştirerek dolayısıyla yaşam biçimi, eğitim, yönetim vb. faktörler üzerinde etkili olmaktadır. Bilimsel etkinliklere ilişkin genel kabuller olarak tanımlanabilen paradigma, (Balci, 2003) bir geleneğe dönüşebilen bilimsel yasa, kuram, uygulama veya yöntemi ifade etmektedir. Aslında modernizm ve postmodernizm şeklindeki tanımlamalar, toplumsal yaşamın algılanması ve anlamlandırılması bakımından farklı yaşayış ve düşünüş tarzlarının bir ifadesi olmaktadır (Yıldırım, 2009). Örneğin doğa bilimleri arasında ortaya çıkan kuramsal gelişmelerin, yani yeni paradigmalardan diğer benzer alanlar tarafından da kısa sürede o alanlara yönelik çıkarsamalara öncülük ettiği (Beycioğlu ve Dönmez, 2006) ifade edilmektedir. Buna göre paradigma değişiklikleri eğitimin algılanışını değiştirerek eğitim sistemi üzerindeki uygulamaları da değiştirmektedir. Bu bağlamda eğitim uygulamalarında yapılan değişiklikler ile paradigma farklılığı arasındaki ilişki önemli hale gelmektedir. Bu konuda bilimin doğası ve öğretimi ile ilgili paradigmalardan gözden geçirilmesi gerekmektedir (Köseoğlu, vd., 2008).

Bilimsel gelişmelerin eğitim uygulamalarını birçok yönden etkilediği bilinmektedir. Tuzcu'ya (2004) göre bilimsel ve teknolojik gelişmeler toplumların eğitimden beklentilerini de değiştirmektedir. Bu beklenti değişikliği ise eğitime yeni işlevler yüklemektedir. Eğitim alanındaki uygulamalarda 1990'lara kadar çoğunlukla geleneksel ve modernist teorilerin ağırlıklı olduğu söylenebilir. Ancak bu yıllardan sonra modernist paradigmadan post-modernist paradigmaya geçişin başladığını görmek mümkündür (Akbaba-Altun, 2001). Türk kamu yönetiminde 1980'lerden itibaren postmodern yönetim anlayışı çerçevesinde örgütsel ve yapısal olarak değişimler yaşamıştır (Tahtalıoğlu, 2018). Beycioğlu ve Dönmez (2006) bu iki ana paradigmanın insana bakış açısından bilimsel araştırma yöntemlerine kadar uzanan geniş bir alanda birbirleriyle farklılıklar gösterdiğini ifade etmektedirler. Bu anlamda bu iki paradigmanın temel kabullerinin ortaya konulması, eğitim uygulamaları üzerindeki etkilerini açıklamada önemli görülmektedir.

Modernizm

Modernizm olarak ifade edilen ve pozitivist anlayış, Ortaçağ'ın düşünüş tarzı ve yaşam kalıplarına bir tepkinin ürünü olarak ortaya çıkan bir anlayış biçimini ifade eder. Bu anlayış biçimi insanların yaşam koşullarında derin bir değişiklik meydana getirmiştir. Özellikle Avrupa'da on yedinci yüzyılda teknolojik ve ekonomik alanda meydana gelen gelişmeler toplumları modernleşme olarak adlandırılan bir değişim sürecine girmeye zorlamıştır (Öztürk, 2019). Bu anlamda modernizm kavramı Ortaçağ kurumlarından uzaklaşmayı, değişimi, dönüşümü, yeni bir siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılanmayı anlatmak için kullanılmaktadır (İrdem, 2017). Bu dönemde insanlar akıl ve mantıklarını kullanarak evrensel ve tek gerçeği bulabileceklerine yönelik düşünce ve inanç geliştirmişlerdir. Bu düşünce akımı da pozitivist ve modernist düşünce kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tahtalıoğlu, 2018). Yıldırım ve Şimşek'e (2013) göre pozitivism ve modernist düşünce her şeyi açıklama gücüne sahip büyük kuramları ve "tek doğruyu" aramaya yönelmiştir. Pozitivist paradigma araştırmacıdan bağımsız bir gerçeklik olduğu varsayımını kabul eder (Özden ve Saban, 2017). Bu anlamda Boyne ve Rattansi (2017) modernizmi, evrendeki temel gerçekleri açıklama girişimi olarak değerlendirmektedirler. Modernizm, geleneksel anlayış kalıplarından kurtularak yeni biçimler yaratmayı üstlenmiştir. Modernizm toplumun ulaşması gereken değerleri ortaya çıkarma iddiasında olduğu için evrensel olarak değerlendirilir (Ergun, 1997). Bu noktada Ortaçağ'ın düşünüş tarzına ve yaşam kalıplarına bir tepki olarak ortaya çıkan modernizm anlayışı, yeni bir dünya görüşünü, yeni bir yaşam biçimini ve kültürel gelişmeyi ifade etmektedir. Modernizm akımının akılcılık, bilginin evrenselliği ve insanın özerkliği gibi ilkeleri benimsediği söylenebilir (Yıldırım, 2009).

Modernist bilimsel paradigma yaklaşımının temel esasları; "maddi bir evren vardır, bu maddi evrende olan biten her şey evrensel doğa yasalarıyla yönetilmektedir, bilimin esas olarak amacı bu yasaları ortaya koyma ve matematik diline dönüştürme faaliyetidir, bu yasaları keşfetmek için geçerli ve faydalı tek yol ampirik soruşturmadır" şeklinde belirtilmektedir (Biçici, 2016). Modernist felsefe her şeyi bir makine gibi görür ve bu yaklaşıma göre önceden saptanan amaçlar doğrultusunda etkili ve verimli çalışan bir yapı kurulduğunda bu yapının, tıpkı bir makine gibi eskiyen parçaları değiştirildiği sürece sonsuza dek çalışacağı varsayılmaktadır (Balci, 2003). Bağlı (2002) varlığın (fiziğin) bilgisi ile varlığın kendisi arasındaki ilişkinin, ideolojik bir eğilimle fiziği ve dolayısı ile de evreni belirleyen bir sürece dönüşerek gündelik tercihlerde

bilinçli bir rol oynayarak yeni toplumsal anlayışlar ve ilişkiler doğurduğunu ifade etmektedir. Buna göre bilimsel kabullerin toplumsal değişikliklere neden olduğunu söylemek de mümkündür. Nitekim Beycioğlu ve Dönmez (2006) yönetim biliminin, bilimselleşme süreci içerisinde diğer alanlardan etkilenerek kendi kuramsal çerçevesini oluşturduğunu ifade etmişlerdir.

Karakaya (2003) standartlaşma, merkezileştirme, yoğun üretim ve tüketim gibi özelliklerin modernist anlayışı ortaya koyan önemli etmenler olduğunu ifade etmektedir. Modernizm, bir aydınlanma çabası olarak değerlendirilmektedir (Demirel, 2014; Ateş ve Banazılı, 2015; Alevok-İzci ve Akkuş, 2017; Öztürk, 2019). Bu bakımdan modernizm; yenileşme, aydınlanma, eskiyi geride bırakma davranışlarını ifade eden bir dönemi tanımlamaktadır. Bu yenileşme akımı ekonomi, üretim, sanat gibi pek çok alanda etkisini göstermiştir (Öztürk, 2019). Bu aydınlanma hareketinin birçok alana yansıdığı gibi yönetim alanına da etki ettiği ifade edilmiştir. Bu kapsamda modernizmin, doğa bilimleri ve sosyal bilimler alanında nesnellığe vurgu yaptığını (Demirel, 2014), kamu yönetimi anlayışında ise bürokratik ilkelerin standardizasyonuna ve bütünlüğüne dayandığını (Ateş ve Banazılı, 2015) söylemek mümkündür. Görülüyor ki yönetim bilminde de “kesin bilimlere bir öykünme” söz konusudur. Bunun temel yolu, mekanik evren kurgusu içerisinde bilimsel yasa ve ilkelere bilimsel yöntemlerle ulaşmak, bunu da nesnellik vurgusuyla yapmaktır (Şener, 2007).

Modernizmin eğitim ve yönetimdeki yansımalarını bazı bilim adamlarının çalışmalarında açık bir şekilde görmek mümkündür. Yönetimde klasik kuramlar olarak da adlandırılan bu akımlara önemli katkılar sunan bilim adamlarından biri Frederick Taylor’dur. Taylor, insanların çalışmalarının nesnel ölçülerle belirlenmesi gerektiği, nicel ölçütlere göre ifade edilmesi gibi fikirleriyle insanları bir makine gibi algılaya prensibini ileri sürmüştür. Beycioğlu ve Dönmez (2006) Taylor’un çalışmalarının Newton’cu dünya görüşünün evreni bir makine olarak algılayan tezini örgüt ve yönetime uyguladığını ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle okullar akılcılık ve verimlilik ilkelerine göre analiz edilmeye çalışılmıştır.

Klasik yönetimin bir diğer önemli temsilcisi sayılan Henry Fayol, yönetim üzerine yaptığı çalışmalarının sonucunda yönetimin “sınırları belirlenmiş süreçlerden” oluştuğuna yönelik ilkeler ortaya koymuştur. Alevok-İzci ve Akkuş’un da (2017) belirttiği gibi modernizm düşüncesi, sosyal ve doğa bilimlerinde nesnellik bakış açısına, kamu yönetimi anlayışında ise kuralların bütünlüğüne ve standartlaşmasına büyük önem verilmesine yol açmıştır. Benzer

şekilde Max Weber de yönetimde bürokrasi kavramını ortaya koyarak yönetimde en iyi ve tek yol anlayışını, her zaman ve her mekânda geçerli olabilecek yönetim ilkelerinin belirlenebileceği varsayımını ortaya koymaktadır. Bütün bu çalışmalar modernizm anlayışının gerektirdiği nesnellik, nicel ölçülebilirlik ve mekaniklik gibi ilkelerin yönetim alanındaki izdüşümleri olarak değerlendirilebilir.

Klasik bilimin (fiziğin) doğaya ve doğada oluşan olaylara ilişkin tek ve büyük yasalar şeklindeki anlatıları ışığında getirdiği düzenli lineer-deterministik açıklamalar, 20. yüzyılın başından itibaren atom-altı fiziğindeki gelişmenin de etkisiyle sorgulanmaya başlanmış ve doğaya ilişkin yeni teori ve açıklamalar ileri sürülmüştür. Ortaya konan bu yeni teoriler ve açıklamalar, klasik bilim anlayışında bir paradigma değişikliğini de beraber getirmiştir (Biçici, 2016). 20. yüzyılın sonlarına doğru insanların dünyayı anlayışı bakımından yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Bu süreçte ekonomi, siyaset, sosyal hayat, sanat gibi hayatın birçok alanında yeni gelişmelere ve değişimlere tanık olmaktadır. Modernizmden sonra ortaya çıkan bu yeni sürece postmodernizm denilmektedir (Alevok-İzci ve Akkuş, 2017).

Postmodernizm

Klasik bilim anlayışında meydana gelen anlayış değişikliği postmodernizm denilen yeni bir paradigmanın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Postmodernizm, modern-klasik bilimin benimsediği temel prensiplerin sorgulanması ve bunlara karşı yeni teorilerin ortaya atılmasıyla gelişmiştir.

Postmodernizm, modernliğin parametrelerinden olan bilimsel bilginin üstünlüğüne, pozitif bilimlere, doğrusal gelişmeye, ulus devlet anlayışına, endüstriyalizme, kapitalizme, bürokrasi ve uzmanlaşmaya karşı çıkan (Kızılcılık, 1996; Ateş ve Banazılı, 2015); ayrıca modernizmin temelini oluşturan nesnellik, akılcılık gibi temel kavramları sorgulayan (Ateş ve Banazılı, 2015; Alevok-İzci ve Akkuş, 2017) bir akım olarak değerlendirilmektedir. Buna karşın postmodernizm belirsizliğe, parçalılığa, farklılığa, etnikliğe, altkültürlere, kültürel çoğulculuğa, bilgiye yönelik çoğulcu bakış açısına, yerel bilgiye, yerelliğe, özgünlük ve özgürlüklere ayrıcalık tanıyan bir harekettir (Kızılcılık, 1996). Modernizm anlayışındaki merkezîyetçiliğe karşı postmodernizm merkezîyetsizliği savunur, bilgide kesinsizliği ve esnekliği kabul eder (Karakaya, 2003). Modernizmin toplum vurgusuna karşın, postmodernizm bireyin de önemini savunur ve bireye toplumda önem verir (Alevok-İzci ve Akkuş, 2017). Postmodernizm anlayışı üst genellemeleri reddetmesi, bölünmeyi

öne çıkarması, toplumsal yaşamda öznelarası etkileşimi vurgulaması nedeniyle modernizmin değerlerini temelden sarsmaktadır (Yıldırım, 2009). Postmodernizm anlayışında belli sayıda insanlardan oluşan topluluk, gerçekliğe yeni anlamlar kazandırarak kolektif bir bütün oluşturur. Buna göre toplumdaki değişim programının hareket noktası onu oluşturan bireylerin dünyayı nasıl algıladıkları ve yorumladıkları ile ilgilidir (Balcı, 2003).

Modernist yönetim anlayışında katı bürokratik yapı, hiyerarşi, güçlü merkeziyetçilik ve merkezi kontrol gibi yapılar ön plana çıkarken postmodern yönetimde ise esnek ve katılımcı yönetim, yerelleşme, desantralize kontrol gibi anlayışlar vurgulanmaktadır (Alevok-İzci ve Akkuş, 2017). Buna göre modern yönetim anlayışı daha bürokratik, katı ve insan davranışlarını ikinci planda tutarken, postmodern yönetim yaklaşımının ise adem-i merkeziyetçi, uzmanlaşmaya önem veren ve insan unsuru üzerinde durduğu anlaşılmaktadır (Ateş ve Banazlı, 2015).

Paradigma Değişiminin Eğitim Uygulamalarına Etkisi

Postmodernizmin, bilime yeni bakış açıları sunarak hayatın her alanında yeniliklere ve dönüşümlere öncülük ettiği söylenebilir. Yönetim alanında hızla yayılan bu yenilikçi akım, yönetim biliminde de köklü değişim ve dönüşümlere neden olmaktadır. Bu anlamda Ateş ve Banazlı (2015) modernizm ve postmodernizme ilişkin yaşanan gelişmelere bağlı olarak kamu yönetiminde yeni anlayışlarının benimsendiğini ifade etmişlerdir. Modernizm anlayışında katı, merkeziyetçi, bütüncül ve bürokratik bir yapı benimsenirken, bunun aksine, postmodernizmde ise esnek, âdemi merkeziyetçi ve inisiyatifeye dayalı bir bakış açısına geçiş olduğu görülmektedir (Ökten, 2012). Eğitim sistemimizde değişiklik ve yenilikler sürekli gerçekleşen olgular olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle bu araştırmanın odak noktası olan eğitim yönetiminde ortaya çıkan bir kısım yenilik hareketlerinin bilimde meydana gelen bu paradigmatik dönüşümden kaynaklanmakta olduğu izlenimi vermektedir. Balcı (2003) eğitim örgütlerine farklı perspektiflerin öngördüğü eğitim örgütlerinin araştırılması ve anlaşılması, onların dayandığı paradigmalardan betimlenmesi ile mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Bu bakımdan bu araştırma, eğitim sistemimizde meydana gelen değişimlerin hangi temel gerekçelerden ve anlayışlardan kaynaklandığı irdelemektedir.

Bu bağlamda bu çalışmada eğitim sistemimizdeki; “merkez ve taşra örgüt yapılanması, eğitim sistemindeki okul türleri, öğretim programlarının hazırlanması ve uygulanması, öğrenci seçme ve yerleştirme sistemi, öğretmen

yetiştirme ve atama sistemi, okul yöneticisi atama şekli, okulların bütçe ve harcama yetkileri, milli eğitimde kılık kıyafet” gibi bazı uygulamalar modernist ve postmodernist anlayışların temel ilkeleri açısından incelenmiştir. Bu uygulamaların kuramsal altyapısında yer alan temel anlayışlar ortaya konulmuş ve postmodern paradigma açısından uygulanabilirliği tartışılmıştır.

1. Merkez ve Taşra Örgüt Yapılanması

Türk Millî Eğitim Bakanlığı'nın teşkilat yapılanması 1973 yılında çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile belirlenmiştir. İlgili kanuna göre Millî Eğitim Bakanlığı; merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatı olmak üzere üç temel yapılanmadan oluşur (MEB, 2011). Türk milli eğitim teşkilatlanması merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Eğitim ile ilgili bütün ülke çapında yapılan hizmetler Bakan'ın sorumluluğundadır. Bu yapılanma, hiyerarşik basamakların kurulmasını ve yoğun biçimde işlettirilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla eğitim sistemimizdeki bu tür bir merkeziyetçi ve bürokratik teşkilat yapılanmasının modernist bir anlayışın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Zaten modernizm temelde hiyerarşiyi benimser ve merkeziyetçi yönetimi savunur (Ökten, 2012; Alevok-İzci ve Akkuş, 2017). Modern örgütlere bakıldığında merkezden yönetim, hiyerarşiye ve kurallara sıkı bağlılık göze çarpar (İrdem, 2017). Örgütsel yapılanmada modernizmin en belirgin etkisi Max Weber'in çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2009). Bu anlamda modernizmin en temel varsayımlarından birisi Weber'in bürokratik örgüt yapısıdır. Bu örgüt yapısı katı ve hiyerarşik bir düzen temellidir. Bu bakımdan MEB merkez ve taşra teşkilatının yapılanmasında modernizmin bürokratik yapılanmasının temel alındığı görülmektedir.

Avrupa Birliği ülkelerinde eğitimin örgütlenmesi temel olarak üç şekilde yapılanmıştır. Buna göre eğitim; merkezi, yerel, hem merkezi hem de yerel olmak üzere sınıflandırılmıştır. Son yıllarda Avrupa ülkelerinin çoğunda merkezi eğitim sistemi yapısından uzaklaşarak yerel ve bölgesel eğitim örgütlenmesine gidildiği söylenebilir. Bu ülkelerin çoğunda eğitim yönetiminin yapılanması ağırlıklı olarak yerel ve bölgeseldir. Türkiye'de ise eğitim yönetiminin örgüt yapısı merkezi şekilde yapılandırılmıştır (İnandı, 2005). Amerika Birleşik Devletleri gibi eğitime daha yerel unsurlar katan sistemlerde bu tekelciliğin dozu daha hafifken, Türkiye de dahil hemen bütün kıta Avrupası'nda merkeziyetçi yapı daha belirgindir (Şimşek ve Tanaydın, 2002). Bürokratik örgütlenmenin ağırlıklı olduğu sistemlerde hiyerarşik yapı nedeniyle

otorite üstte toplanmıştır, bu da orta ve alt kademedeki yöneticilerin inisiyatif alma durumlarını kısıtlamaktadır (Özer, 2013).

Eğitim sistemimizin bürokratik yapısında zaman zaman yenileşme hareketlerinin yapıldığına da şahit olmaktayız. Bu bağlamda eğitim sistemimizde gerçekleştirilen amaç yönelimli, hizmet yörüngeli, değişimlere hızla kendisine uyarlayabilecek ve hiyerarşik yapının azaltıldığı esnek yeni yapı anlayışları umut verici değişimler olarak değerlendirilmektedir (Öznelbant, 2016). Bu konuda Araza ve Aslan (2016) improvizasyon ve örgütsel çeviklik gibi kavramlarla ortaya konulan yeni yönetim paradigmalarının örgütlerin özgün hareket etmelerine imkân tanıdığını ifade etmektedirler. Bu bakımdan Bakanlığın merkez teşkilat yapılanmasına eklenen “Strateji Geliştirme Başkanlığı” ve “Yenilik ve Teknoloji Geliştirme Genel Müdürlüğü” gibi birimler (MEB, 2019) ile Bakanlıkça yürütülen Ar-Ge çalışmaları ve okul geliştirme çabaların esneklik, yenilikçilik ve yerellik gibi ilkeleri benimseyen postmodernist uygulamalara örneklik teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim postmodern yönetim kavramı, kamu yönetimindeki bürokratik engelleri ortadan kaldırmayı (Ateş ve Banazılı, 2015), yerinden yönetimi ve esnekliği artırmayı savunur (Demirel, 2014). Postmodernizm esnek, âdemi merkezîyetçi ve inisiyatife dayalı bakış açısına geçişini savunur (Ökten, 2012). Postmodernizmde yatay örgütlenme biçimlerinin benimsendiği esnek yapıları bir bürokratik yapılanma öne çıkmaktadır (Tahtaloğlu, 2018). Bundan dolayı da eğitim sistemimizdeki sıkı merkezîyetçi yapının postmodern anlayışın etkisiyle değişime başladığı söylenebilir.

2. Milli Eğitime Bağlı Okul Türleri

Milli Eğitim bünyesindeki ilkokullar tek tip olarak yapılanmıştır. Ortaokullar ise genel ortaokullar ve imam-hatip ortaokulları olarak ayrılmıştır. Ortaöğretim kurumları olarak adlandırılan lise ve dengi okullar ise oldukça çeşitlendirilmiştir. Bakanlık bünyesindeki lise ve dengi okullar; “Fen Liseleri, Sosyal Bilimler Liseleri, Anadolu Liseleri, Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri, Çok Programlı Anadolu Liseleri, Mesleki ve Teknik Eğitim Merkezleri, Anadolu İmam-Hatip Liseleri, Açık Öğretim Kurumları, Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğüne Bağlı Özel Okullar” olarak farklı türlerde yapılanmıştır.

Eğitim sistemindeki tek tip okul uygulaması öğrencilerin farklı ilgi, istek ve yeteneklerini dikkate almaması bakımından geleneksel bir yaklaşımın ürünü olarak değerlendirilebilir. Nitekim modernist paradigma “en iyi ve tek yol

anlayışını, her zaman ve her mekânda geçerli olabilecek ilkeleri” savunduğundan bireylerin farklı ihtiyaç ve beklentilerine esneklik sağlamayan bir yapılanmayı benimsemektedir. Aydın’a (2019) göre modern örgütlerin açık ve net sınırları vardır ancak postmodern örgütlenme muğlak ve değişken örgütsel sınırlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte ortaöğretimde olduğu gibi öğrencilerin ilgi, istek, ihtiyaç ve yeteneklerini dikkate alarak farklılaşan okul türlerinin varlığı esneklik açısından postmodernist uygulamalara örneklik teşkil edebilir. Zira postmodern yaklaşımda yerelliğe, durumsal koşullara ve işlevselliğe dayalı bir anlayış öne çıkmaktadır (Yıldırım, 2009). Bu konuda çağdaş eğitim yaklaşımlarında alternatif okullar denilen yeni okul türlerinden de bahsetmek gerekir. Modernizmin ortaya koyduğu standart okul sistemine alternatif olarak geliştirilen bazı okul türleri de vardır. Esnek yapıları, ihtiyaç odaklı yaklaşımları ve modern tekniklerin kullanımı yönleriyle diğer okul türlerinden ayrılan alternatif okulların sayıları gün geçtikçe artmaktadır. Bu anlayışla ortaya çıkan okullara ev okulları, Montessori okulları, Waldorf okulları, sözleşmeli okullar, küçük okullar, Paideia okulları, miknatis okulları (Aydın, 2015) gibi örnekler verilebilir. Alternatif eğitim ihtiyacının ortaya çıkmasında özellikle ABD'nin okullarındaki 1970 sonrasında görülen eğitim kalitesindeki düşüş, ahlak bozukluğu, okulların ihtiyaçları karşılayamaması, çatışmalar, özgürlüklerin kısıtlanması ve buna benzer çeşitli yetersizlikler gibi faktörler etkili olmuştur (Tösten ve Elçiçek, 2013). Alternatif okulları ortaya çıkaran birçok faktör olmakla birlikte bunlar arasında anlayış farklılığı ve ihtiyaç farklılaşması öne çıkmaktadır. Buna göre alternatif okulların eğitim sistemlerine dahil olması postmodern anlayışa uygun uygulamalara örneklik teşkil etmektedir.

3. Öğretim Programlarının (Müfredat) Hazırlanması ve Uygulanması

Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı kurumların öğretim programlarını hazırlama görevi 652 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 28. ve 29. maddesine göre Talim ve Terbiye Kurulu (TTK) Başkanlığına verilmiştir. İlgili yönergenin (a) bendinde “Eğitim sistemini, eğitim ve öğretim plan ve programlarını, ders kitaplarını hazırlamak, hazırlananları incelemek veya incelemek, araştırmak, geliştirmek ve uygulamaya ilişkin görüşlerini Bakan’a sunmak” görevleri Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına verilmiştir.

Öğretim programlarının TTK başkanlığı tarafından merkezden hazırlanıp Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı bütün okullarda standart olarak uygulanması, bölgesel, yerel ve bireysel ihtiyaçların dikkate alınmaması gibi bir kaygı

taşıdığından dolayı “tep tip model” ilkesini taşıyan modernist anlayışın yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte son yıllarda öğretim programlarında yenileşme ve güncelleşme hareketlerini de görmek mümkündür. Özellikle TTK Başkanlığı tarafından 2017 yılında hazırlanan taslak öğretim programları askı sürecine tabi tutulup ilgili paydaşların görüşleri alınmıştır.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı bu konu ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “*Program geliştirme süreci eğitim ihtiyaç analizleriyle başlayıp çeşitli duraklara uğrayarak ilerler. Kanıtlara dayalı olarak çalışan farklı alanlardaki uzmanlar tarafından hazırlanan taslak öğretim programları, uygulama kararı öncesinde paydaşların ve kamuoyunun görüş, öneri ve katkılarına açılır. Askı süreci isimlendirmesi program geliştirmenin bu aşamasına işaret etmektedir. Askı sürecini takip eden aşamada ise toplanan görüş, öneri ve katkıların değerlendirmesine dayalı olarak programlarda uygun görülen değişiklikler yapılır, ardından programlar uygulamaya konulur*” (Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2017).

TTK Başkanlığı'nın öğretim programlarının hazırlanması sürecinde ilgili paydaşların görüş, öneri ve katkıları olarak programları güncellemesi; “farklılığa, kültürel çoğulculuğa, bilgiye yönelik çoğulcu bakış açısına, yerel bilgiye, yerelliğe, özgünlük ve özgürlüklere açık olma” özelliği taşıyan postmodern anlayışın ilkeleriyle örtüştüğü söylenebilir. Postmodernizm, yönetimi halka açarak katılımları kırmayı ve sürekli değişen dünyaya ayak uydurmayı amaç edinmiştir (Ökten, 2012). Postmodernizmde çalışan ve yöneticiler arasındaki sınırlar ortadan kalkmış ve çalışanlar yönetim sürecine dâhil edilerek sistemin bir parçası haline getirilmiştir (Öztürk, 2019). Yönetimde tüm paydaşların karar süreçlerine katılması “yönetişim” olarak da adlandırılmaktadır. Yönetişim kavramı ile anlatılmak istenen temel düşünce kamu politikalarının alınmasında ve uygulanması sürecinde toplumda farklılıkları ve çeşitlilikleri barındıran sivil toplum kuruluşlarının, yerel oluşumların ön plana çıktığı bir yönetim anlayışını sağlamaktır (İrdem, 2017). Yönetişim anlayışında katılmalı yönetimle, yönetilen temsilcilerin karar sürecinde yer almaları hedeflenmektedir (Özer, 2006; Sobacı, 2007). Buna göre öğretim programlarının hazırlanmasında ilgili paydaşların da karara katılımının öncelenmesi “yönetişim” anlayışına uygun olarak hareket edildiğini göstermektedir.

4. Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi

Ülkemizde kademeler arası geçişlerde farklı uygulama örneklerinin varlığından bahsedilebilir. Öğrenciler ilkokuldan ortaokula geçişte herhangi bir sınava tabi tutulmadan geçişler gerçekleşmektedir. Ortaokul kademesinden ortaöğretime geçişte ise -uzun yıllar farklı isimler kullanılsa da- Liselere Geçiş Sınavı (LGS) sonuçları esas alınarak merkezi olarak yapılmakta idi. Ancak 2018 yılı itibarı ile liselere yerleştirme işlemleri merkezi yerleştirme ve yerel yerleştirme olmak üzere iki şekilde yapılmaya başlanmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 2019 yılı Ortaöğretime Geçiş Tercih ve Yerleştirme Kılavuzunda (MEB, 2019) yerleştirme türleri şu şekilde açıklanmıştır:

“Merkezî Yerleştirme; merkezî sınavla öğrenci alan fen liseleri, sosyal bilimler liseleri, özel program ve proje uygulayan eğitim kurumları ile meslekî ve teknik Anadolu liselerinin Anadolu teknik programlarına tercihler doğrultusunda Merkezî Sınav Puanı üstünlüğüne göre yapılacaktır”.

“Yerel Yerleştirme; yerel yerleştirme işlemleri okulların türü, kontenjanı ve konumuna göre il/ilçe milli eğitim müdürlüklerince okulların türü, okulların kontenjanı, okulların buldukları yere göre oluşturulan ortaöğretim kayıt alanlarındaki okullara sırasıyla öğrencilerin ikamet adresleri, okul başarı puanının üstünlüğü ve okula özürsüz devamsızlık yapılan gün sayısının azlığı kriterlerine göre yapılır”.

Eğitim sistemimizde yıllarca uygulanan ve halen büyük oranda uygulaması devam eden merkezi standart sınav uygulamaları ve bunların sonuçlarına göre öğrenci yerleştirme işlemleri “tek tip uygulama, nesnel ölçütler, en doğru ve tek yol” gibi modernist bir anlayışın ürünü olduğu söylenebilir. Zaten modernizmde temel olarak nesnellik vurgusu yapılmaktadır (Şener, 2007). Pozitivizmin bir uzantısı olarak değerlendirilebilen nesnellik kavramı kanaatlerden uzak olan bilgiyi ifade eder (İrdem, 2017). Bu uygulamalar; öğrencilerin bireysel durumlarını, çevresel faktörlerin değişkenliğini, farklılıkları dikkate almama gibi özelliklerinden dolayı katı modernist bir anlayışın örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında son yıllarda uygulamaya konulan yerel yerleştirme türü ise öğrencilerin ikamet durumları, okul başarı puanları, okulların çevresel koşulları gibi faktörleri dikkate aldığından “esneklik, durumsallık, yerellik” gibi ilkeleri olan postmodernist uygulamalara örneklik teşkil ettiği söylenebilir.

Eğitim sistemimizde ortaöğretimden yükseköğretime geçişte ise farklı dönemlerde birbirinden farklı uygulamalar kullanılmıştır. 2019 yılı itibariyle en son şekliyle üniversiteye giriş merkezi standart testlerden oluşan ve iki aşamalı bir uygulama ile gerçekleştirilmektedir.

2018-2019 eğitim-öğretim yılında sınavın yeni adı Yüksek Öğretim Kurumları Sınavı (YKS) olarak değiştirilmiştir. İlk oturumda temel yeterlilik esas alınmaktadır. Türkçe ve Temel matematik sorularından oluşan Temel Yeterlilik Testi (TYT) sınavı Millî Eğitim Bakanlığı'nın ortak müfredatına dayalı olmaktadır. Bütün adayların bu birinci oturuma girmesi zorunludur. İkinci oturum Alan Yeterlilik Testi (AYT) aynı gün öğleden sonra Türk Dili ve Edebiyatı-Coğrafya, Sosyal Bilimler, Matematik ve Fen Bilimleri sınavları yapılmak suretiyle gerçekleştirilmektedir (YKS Kılavuzu, 2019).

Üniversite yerleştirme sınavlarında merkezi şekilde yapılan ve standart çoktan seçmeli testlerin kullanıldığı uygulama, klasik bir modernist uygulama örneğidir. Esnekliğin, bireyselliğin, özneliğin eksik olduğu ve şans unsurunun da etki edebileceği bir sistem olan çoktan seçmeli merkezi standart test yöntemi klasik bilimin uygulamalarına örneklik teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim modernist yaklaşım, kişisel yargıların hataya yol açacağını varsaymaktadır ve bu yüzden davranışları standartlaştırmaya çalışmaktadır (Demirel, 2014). Bununla birlikte temel yeterlik testinin ve alan yeterlik testinin ayrılması ve adayların alanlarına yönelik de ölçe işleminin yapılması “esneklik, yerellik, bireysellik” gibi ilkelerin dikkate alındığı postmodern uygulamaların işe koşulduğunu göstermektedir. Bu konuda Karakaya (2003) modernizmin eğitim alanındaki görünür etkilerinden birinin de standart testler olduğunu ifade etmektedir. Buna göre tartışmaya açık noktaların standartlaştırılmasına imkân veren testler ile kişisel yetki güçleri sınırlandırılmaktadır.

5. Öğretmen Yetiştirme ve Atama Sistemi

Ülkemizde öğretmen yetiştirme uygulamaları çok eskilere gitmekle birlikte kurumsal düzeyde öğretmen yetiştirmenin 19. yüzyılda Darulmuallimin okullarının açılmasıyla başladığı söylenebilir. Bu süreçten itibaren ülkemizde öğretmen yetiştirmeye yönelik çok farklı uygulama örneklerini içeren okulların varlığından bahsedilebilir. Bu kapsamda Dar-ul Muallimin, Dar-ul Muallimat, Muallim Mektepleri, Köy Öğretmen Okulları, Köy Enstitüleri, Eğitim Enstitüleri, Yüksek Öğretmen Okulu ve Eğitim Fakülteleri ülkemiz tarihinde öğretmen yetiştiren kurumlara örnek olarak verilebilir (Dağlı ve Han, 2016b). Günümüzde ise halihazırda öğretmen yetiştirme görevi temel olarak

üniversitelerin bünyesinde bulunan eğitim fakülteleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Mevcut durumda, ülkemizde öğretmen yetiştiren programlara *öğrenci seçimi*, yürürlükte olan Yüksek Öğretim Kurumları Sınavı (YKS) sonuçları esas alınarak gerçekleştirilmektedir. Bu durumda merkezi olarak düzenlenen bu standart sınavlardan alınan puanlar esas alınarak yapılan öğrenci seçimi yönteminde adayların öğretmenlik yeterliklerini ölçecek herhangi bir mülakat ya da benzeri sınavların olmayışı dikkat çekmektedir.

Öğretmen yetiştiren programlara öğrenci kabulünün merkezi standart testler yoluyla gerçekleştirilmesi modernist bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Modernist bilim anlayışında tek tip bir uygulamanın nesnel bulgular doğuracağı ileri sürüldüğünden ülke genelinde tüm öğretmenlik programlarına öğrenci kabulü tek tip bir sınav sonucuna göre yapılmaktadır. Bu bakımdan öğretmenlik programlarına öğrenci kabulünde bireylerin mesleğe ilişkin istek, ilgi ve yeteneklerin belirlemeye yönelik herhangi bir ölçme sisteminin olmayışı postmodernist bilimin ilkeleri ile uyum sağlamadığı söylenebilir. Bu konuda Karakaya (2003) postmodernizmin bölgesel ve okul temeline dayalı öğretmen yetiştirme sistemini savunduğunu ileri sürmektedir.

Dünyadaki başarılı öğretmen seçme sistemleri incelendiğinde Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde öğrenci seçiminde giriş sınavı yalnızca testlere dayalı olarak yapılmadığı görülmektedir. Giriş sınavında testlerle birlikte mülakat vb. alternatif ölçme ve değerlendirme yöntemlerine de yer verilmektedir (Sağlam ve Kürüm, 2005; Delibaş, 2007). Finlandiya’da ise ortaöğretim mezunu öğrencilerin eğitim fakültelerine kabulünde yazılı sınavla birlikte sözlü sınav da yapılmaktadır (Aykaç, Kabaran ve Bilgin, 2014; Abazaoğlu, 2014). Böylece seçilecek öğrencilerin bireysel ve toplumsal özellikleri de dikkate alınmaktadır (Dağlı ve Han, 2016b).

Ülkemizde öğretmen adaylarının *mesleğe atanması* sürecinde şu şekilde bir değişiklik izlenmiştir: “2016 yılına kadar KPSS (Genel Kültür, Genel Yetenek + Öğretmenlik Meslek Bilgisi Sınavı) sınav puanı üstünlüğü esas alınarak atama yapılmaktaydı. 03.08.2016 tarihinde yayınlanan 29790 sayılı *Sözleşmeli Öğretmen İstihdamına İlişkin Yönetmelik* ile öğretmenlik atamasında yeni bir uygulama getirilmiştir. Yürürlükte olan bu mevcut yönetmeliğe göre öğretmen atamasında KPSS sonucunda her alan için oluşan puan sıralamasına göre en yüksek puan alandan başlamak üzere, alanlar için belirlenen kontenjan sayısının üç katı aday sözlü sınava çağrılır. Sözleşmeli öğretmenliğe atama için

yapılacak sözlü sınava katılmaya hak kazanan adaylar, sözlü sınav komisyonunca yüz tam puan üzerinden değerlendirilir. Sözlü sınav konuları ve ağırlıkları şu şekilde belirlenmiştir: a) Bir konuyu kavrayıp özetleme, ifade yeteneği ve muhakeme gücü: %25, b) İletişim becerileri, özgüveni ve ikna kabiliyeti: %25, c) Bilimsel ve teknolojik gelişmelere açıklığı: %25, ç) Topluluk önünde temsil yeteneği ve eğitimcilik nitelikleri: %25. Sözlü sınavda 60 ve üzerinde puan alanlar başarılı sayılır ve sözleşmeli öğretmenliğe atanmak üzere tercih yapma hakkına sahip olur. Sözleşmeli öğretmenlerden sözleşme gereği dört yıllık çalışma süresini tamamlayarak adaylık sürecinde başarılı olanlar, talepleri halinde görev yaptıkları eğitim kurumunda öğretmen kadrolarına atanır. Öğretmen kadrolarına atananlar, aynı yerde en az iki yıl daha görev yapar, bunlar hakkında adaylık hükümleri uygulanmaz” (MEB, 2016).

Öğretmen atama sisteminde uzun süre kullanılan merkezi standart testlerin sonuçlarına dayalı olarak aday belirleme uygulamasının son yıllarda bir değişikliğe uğradığı söylenebilir. Mülakat olarak bilinen bu sözlü sınav sisteminde; adayların bir konuyu kavrayıp özetleme, ifade yeteneği ve muhakeme gücü; iletişim becerileri, özgüveni ve ikna kabiliyeti; bilimsel ve teknolojik gelişmelere açıklığı; topluluk önünde temsil yeteneği ve eğitimcilik niteliklerinin ölçülmesi hedeflenmektedir. Bu uygulama ile öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği yeterliklerin dikkate alındığı söylenebilir. Böylece bireysel özelliklerin dikkate alındığı sözlü sınav uygulamasını eğitimde postmodern anlayışın bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Mülakat olarak bilinen sözlü sınavların ülkemizde uygulama aşamasında karşılaşılan önemli sorunlarından biri değerlendirmede öznel davranılması kaygısıdır. Adaylar yapılan sözlü sınavların öznel değerlendirilebileceği, kayırmacılık, torpil ve adaletsizliklerin yapılabileceği kaygısını taşımaktadırlar. Bu tür olumsuzlukların önüne geçmek için ise standart kriterlerin uygulandığı merkezi sınavların kullanılması gerektiği fikri ileri sürülmektedir. Aslında asıl sorun, sözlü sınavlar değil sözlü sınavların uygulanış biçimidir. Sözlü sınav uygulaması; bireysel özellikler, farklılıklar, sınavla ölçülemeyen durumların ortaya çıkarılmasına ve ölçülmesine olanak sağlar. Ancak uygulamanın doğru şekilde yapılmaması diğer ölçme biçimlerinde olduğu gibi sözlü sınav sisteminde de sorunlar doğuracağı bir gerçektir.

Sözlü sınav uygulamasının adaletli ve nitelikli olabilmesi için değerlendirmede, yazılı ve sözlü sınav sonuçları ile birlikte bazı kişilik testlerinin de dikkate alınması gerekir. Bu anlayışla hazırlanan sınavlar, Milli

Eğitim Bakanlığı bünyesindeki tecrübeli üst düzey eğitim yöneticileri, üniversite öğretim üyeleri ve gerektiğinde sivil toplum temsilcilerinden oluşan bağımsız ve tarafsız bir kurul tarafından düzenlenip yürütülmelidir. Sözlü sınavlarda adayın yalnızca mesleki bilgisini değil, başvurulan kadroda nasıl görev yapacağına yönelik yeterliklerini sergilemesi de ölçülmüş olur.

6. Okul Yöneticisi Atama Şekli

Türkiye’de kamu yönetimi alanında ilk sistemli çalışmaların 1952 yılında kurulan Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) ile başladığı söylenebilir. TODAİE kamu yönetimi ve eğitim yönetimi alanında uzmanlık programları açmıştır. Bu kurumla birlikte üniversiteler de eğitim yöneticisi yetiştirmek için bölümler açmıştır (Dağlı ve Han, 2016a). Ancak Milli Eğitim sisteminde 1926 yıl ve 338 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun’un 12. maddesinde ifade edilen “maarif hizmetinde asıl olan muallimlik” ilkesinin yansımaları olarak okul yöneticisi öğretmenler arasından seçilerek belirlenmektedir.

Hâlihazırda Türkiye’de okul yöneticileri 30455 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliği (MEB, 2018) ile belirlenen şartlara göre atanmaktadır. Bu yönetmeliğe göre yönetici olarak görevlendirileceklerde aşağıdaki genel şartlar aranır:

“a) Yükseköğretim mezunu olmak.

b) Bakanlık kadrolarında öğretmen olarak görev yapıyor olmak.

c) Görevlendirileceği eğitim kurumu ile aynı türdeki eğitim kurumlarından birine öğretmen olarak atanabilecek nitelikte olmak ve görevlendirileceği eğitim kurumu ile aynı türdeki eğitim kurumlarından birinde aylık karşılığında okutabileceği ders bulunmak.

ç) Yazılı sınav başvurusunun son günü itibarıyla, son dört yıl içinde adli veya idarî soruşturma sonucu yöneticilik görevi üzerinden alınmamış olmak.

d) Zorunlu çalışma gerektiren yerler dışındaki eğitim kurumu yöneticiliklerine görevlendirilecekler bakımından, ilgili mevzuatına göre zorunlu çalışma yükümlülüğünü tamamlamış, erteletmiş ya da bu yükümlülükten muaf tutulmuş olmak”.

Aynı yönetmeliğe göre müdür olarak görevlendirileceklerin aşağıdaki özel şartlardan en az birini taşımaları gerekir:

“a) Müdür olarak görev yapmış olmak.

b) Kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı ve müdür yetkili öğretmen olarak ayrı ayrı veya toplam en az bir yıl görev yapmış olmak.

c) Bakanlığın şube müdürü veya daha üst unvanlı kadrolarında görev yapmış olmak”.

Mevcut sistemde okul yöneticisi seçme ve görevlendirme hem yazılı hem de sözlü sınav uygulaması ile gerçekleştirilmektedir. İlgili yönetmeliğe göre “*Yazılı sınav komisyonu*; Bakan onayıyla Bakanlık Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğünün bağlı olduğu müsteşar yardımcısının başkanlığında, biri İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğünden olmak üzere üç daire başkanı ve bir hukuk müşavirinden oluşur. *Sözlü sınav komisyonu*; il millî eğitim müdürünün ya da görevlendireceği bir il millî eğitim müdür yardımcısı, ilçe millî eğitim müdürü veya il millî eğitim müdürlüğü insan kaynaklarından sorumlu şube müdürünün başkanlığında, il millî eğitim müdürünce il/ilçe millî eğitim şube müdürleri arasından belirlenecek iki üyeden oluşur” (MEB, 2018).

Sözlü sınavda adaylar;

“a) Yazılı sınav konuları (mevzuat ve genel kültür): %20,

b) Bir konuyu kavrayıp özetleme, ifade yeteneği ve muhakeme gücü: %20,

c) Temsil kabiliyeti, liyakati, tutum ve davranışlarının göreve uygunluğu: %20,

ç) Özgüveni, ikna kabiliyeti ve inandırıcılığı: %20,

d) Bilimsel ve teknolojik gelişmelere açıklığı: %20, yönlerinden, konuların ağırlık derecelerine göre sözlü sınav komisyonu tarafından değerlendirilir” (MEB, 2018).

Millî Eğitim Sistemi içerisinde okul yöneticisi seçme ve görevlendirme usulünün uzun yıllar sadece merkezi yazılı sınav sonucuna dayalı olarak yapıldığı uygulamanın son yıllarda değiştiğini görmek mümkündür. Özellikle 2018 yılında yürürlüğe giren yönetici görevlendirme yönetmeliğinde yazılı sınav ile birlikte sözlü sınav uygulamasının eğitim sisteminde bir paradigma değişimine işaret ettiği söylenebilir. Bu yeni uygulama ile adayların ifade ve muhakeme gücü, temsil kabiliyeti, liyakati, tutum ve davranışlarının göreve uygunluğu, özgüveni, ikna kabiliyeti ve inandırıcılığı, bilimsel ve teknolojik

gelişmelere açıklığı gibi yazılı sınavlarla ölçülmesi mümkün olmayan bireysel özelliklerin belirleyici olduğu söylenebilir.

Eğitim sistemimizdeki yönetici seçme ve görevlendirmelerinde postmodern anlayışın gerektirdiği bireysel özelliklerin öncelendiğini ve böylece çağdaş anlayışa doğru evrilen bir anlayış değişikliğinin gözlemlendiğini söylemek mümkündür.

7. Okulların Bütçe ve Harcama Yetkileri

Okul yönetiminin önemli bir alanını oluşturan ekonomik işleyiş, okul yöneticilerinin sorumluluğunda olan ve yönetilmesi gereken bir olgudur. Ülkemizde eğitimin finansmanı büyük oranda merkezi bütçeden karşılanmaktadır. Bunun yanında okulların iktisadi işletmeleri ve okula yapılan bağışlar da okulların gelir kaynakları arasındadır.

Ülkemizde eğitimin finansman kaynakları şöyle özetlenebilir (Tuzcu, 2004):

- a) “Konsolide bütçeden ayrılan kaynaklar,
- b) Eğitime katkı payı (ilköğretim, 4306 sayılı Yasa gereğince),
- c) Öğrenci katkı payı (yükseköğretim, 2547 sayılı Yasa gereğince),
- ç) Çıraklık ve Meslekî-Teknik Eğitimi Geliştirme ve Yaygınlaştırma Fonundan ayrılan kaynaklar (3308 sayılı Yasa gereğince),
- d) Döner sermaye işletmelerinden sağlanan gelirler,
- e) Dernek gelirleri (okul yaptırma, onarım ve öğrenci koruma dernekleri vb.),
- f) İl özel idareleri bütçesinden ayrılan kaynaklar,
- g) Halk (kişi ve kuruluşlar) katkıları-bağışlar,
- h) Dış ülke ve kuruluşlardan sağlanan krediler, burslar ve bağışlar”.

AB ülkelerinde yükseköğretim dışındaki eğitim tür ve düzeylerinin finansmanı çoğunlukla bölgesel ve yerel kaynaklardan sağlanmaktadır. Yani yükseköğretim finansmanı dahil edilmediğinde yerel ve bölgesel kaynakların toplamı merkezi kaynaklardan daha yüksek tutarda olmaktadır. Merkezi yönetim sistemine sahip AB ülkelerinde (Fransa, Hollanda, İrlanda, Portekiz, Yunanistan) eğitimin finansman sistemi de merkezidir. Ancak bölgesel/eyalet yönetim sistemine sahip AB ülkelerinde (Almanya, Avusturya, İspanya)

bölgesel finansman daha yoğundur. Danimarka, Finlandiya ve İngiltere’de ise eğitimin finansmanı yoğun olarak yerel yönetimlerce karşılanmaktadır (Tuzcu, 2006; Güngör ve Göksu, 2011). Türkiye’de de eğitimin finansmanı çok büyük oranda merkezi bütçeden karşılanmaktadır. Ancak devletin eğitim örgütlerinin finansmanını sağlamakta yetersiz kaldığı durumlarda okulların ihtiyaçları üstü kapalı bir biçimde de olsa velilerden karşılanmaktadır. Bu durum özel sektörün ve sivil toplum kuruluşlarının eğitime her geçen gün daha fazla yatırım yapmalarına yol açmakta, toplumu kamu okullarının dışında farklı okul arayışlarına da itmektedir (Gümüşeli, 2001).

Eğitimin finansmanı konusu Millî Eğitim Bakanlığı’nın önemli bir referans kaynağını oluşturan Eğitim Şura’larında da yer almaktadır. Nitekim 19. Milli Eğitim Şura’sında "genel bütçeden pay ayrılarak okul/kurum bütçesi oluşturulmalı, okul/kurum yönetimince bunun etkili kullanımını sağlayacak bütün gelir ve harcamalar yasal güvence altına alınmalıdır" (MEB, 2014) ifadeleri yer almaktadır. Eğitimin finansmanı konusuna Millî Eğitim Bakanlığı’nın 2023 Milli Eğitim Vizyon belgesinde de önemli bir yer ayrılarak okulların bütçeleri ile ilgili çalışmalar planlanmıştır. Bu konuda MEB’in bütçe kapasitesinin artırılması ve okulun kendi koşullarında gelişimini desteklemek için her okula “Okul Gelişim Planı” hedefleriyle uyumlu okul gelişim bütçesinin verilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca bu bütçeleme içerisinde “Şartları elverişsiz okullara pozitif ayrımcılık yapılması” da düşünülmektedir (MEB Vizyon Belgesi, 2018). Vizyon belgesinin iskeletini oluşturan “okul temellilik” için zaten olmazsa olmaz kriterlerin biri de okul bazlı finansmanın olmasıdır. Bu anlamda 2023 hedefleri içerisinde “okul gelişim bütçesinin” var olması önem arz etmektedir (Han ve Elçiçek, 2021). Vizyon belgesinde yer alan, “Okul Gelişim Planı” çerçevesinde her okula bütçe verilmesi hedefi okullara güçlenme olanağı tanyacaktır. Bu planlama ile koşulları elverişsiz okulların bütçe bakımından desteklenmesine, finansman kaynakları çeşitlendirilerek verimli ve adaletli kullanılmasına ayrıca vurgu yapıldığı; okullar arasındaki olanak ve çıktı farklarının azaltılmasının hedeflendiği görülmektedir (ERG, 2018).

Eğitim sistemimizde okulların ve eğitimin finansmanı konusundaki gelişmeler dikkate alındığında merkezi bir bütçe planlamasından yerel ve okul bazlı bir bütçe planlamasına doğru bir geçişin başladığını söylemek mümkündür. Modernist anlayışın ürünü olan tek merkezden yönetim ilkeleriyle örtüşen merkezi bütçe planlamasının değişen yerel ihtiyaçlara cevap veremez durumda olması eğitimdeki bütçe planlamasında bir değişikliğe gidilmesini gerektirmektedir. Postmodern anlayışla uyumlu olan yerellik ve durumsallık gibi

ilkelerin eğitimde “okul temellilik” bağlamında ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim Milli Eğitim Bakanlığı’nın 2023 Eğitim Vizyon belgesinde de bu yönde bir anlayışın hakim olduğu anlaşılmaktadır. Postmodernizm, durumsal zorunluluklara göre hareket eden bir yönetim anlayışını benimsemektedir (İrdem, 2017). Postmodern dönemle birlikte katı hiyerarşik yapılar yerini daha esnek yapılara bırakmıştır (Öztürk, 2019). Bu anlamda postmodernizmde hızlı değişim ortamında çabuk karar vererek uygulamaya geçirebilme yeteneği ve gücü son derece önemli görülmektedir (Yıldırım, 2009). Bütün bu anlayış farklılığı değerlendirildiğinde eğitimin finansal yapısının daha esnek olacak şekilde değişime başladığını söylemek mümkündür.

8. Milli Eğitimde Kılık Kıyafet

Milli Eğitim sisteminde çalışan kamu personellerinin kılık ve kıyafetleri 25/10/1982 tarih ve 17849 numaralı “*Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik*” ile belirlenmiştir. İlgili yönetmeliğin 5. maddesinde kamu çalışanlarının kılık kıyafetleri hakkında şu hususlar belirtilmiştir:

(a) Kadınlar; “Kolsuz ve çok açık yakalı gömlek, bluz veya elbise ile stretch, kot ve benzeri pantolonlar giyilmez. Etek boyu dizden yukarı ve yırtmaçlı olamaz. Terlik tipi (sandalet) ayakkabı giyilmez.

(b) Erkekler; elbiseler temiz, düzgün, ütülü ve sade; ayakkabılar kapalı, temiz ve boyalı giyilir. Sandalet veya atkılı ayakkabı giyilmez. Bina içinde ve görev mahallinde baş daima açık bulundurulur. Kulak ortasından aşağıda favori bırakılmaz. Saçlar, kulağı kapatmayacak biçimde ve normal duruşta enseden gömlek yakasını aşmayacak şekilde uzatılabilir, temiz bakımlı ve taranmış olur. Her gün sakal tıraşı olunur ve sakal bırakılmaz. Bıyık tabii olarak bırakılır, uzunluğu üst dudak boyunu geçemez. Üstten alınmaz, yanlar üst dudak hizasında olur, alt uçları dudak hizasından kesilir. Kravat takılır, kravatı örtecek şekilde balıkçı yaka veya benzeri süveterler giyilmez. Hizmet gereğine uygun olarak verilmişse tek tip elbise giyilir”.

Öğretmenlerin tabii oldukları ilgili yönetmeliklerde kılık kıyafet konusunda belirleyici ve kısıtlayıcı bir çerçevenin çizildiğini söylemek mümkündür. Bu uygulamalarda modern paradigmanın temel felsefesi olan “tek tip düzenleme” ve “sıkı kontrol” ilkelerine uygun bir düzenlemenin hâkim olduğu söylenebilir. Nitekim Karakaya (2003) standartlaştırmanın modernist felsefenin önemli bir özelliği olduğunu ifade etmektedir. Bu sıkı uygulamalar, değişen şartlar ve anlayışlardan kaynaklı olarak zamanla zorluklar doğurmaya

başlamıştır. Nitekim bu uygulamanın özellikle yaz aylarında bazı bölgelerde problemler doğurduğu dikkate alınarak “yaz uygulaması” olarak bilinen yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu yönetmeliğin 11. maddesinde; “yaz döneminde personelin kılık ve kıyafeti 15 Mayıs- 15 Eylül tarihleri arasında uygulanacağı, yaz kıyafetleriyle ilgili hususların Bakanlık merkez teşkilatında ilgili Bakanlarca; illerde ise yapılan hizmetin mahiyeti ve çalışılan yerin iklim ve coğrafik özellikleri göz önünde tutularak Valilerce tespit edileceği” hüküm altına alınmıştır.

Burada dikkat çekici hususlardan biri yapılacak kılık kıyafet düzenlemesinde “*hizmetin mahiyeti, çalışılan yerin iklim ve coğrafik özellikleri*” gibi ifadelerin göz önüne alınarak düzenlemenin yapılması gerektiğidir. Bu durum, postmodernist anlayışın ürünü olan ve “durumsallık” olarak ifade edilen değişen koşullara göre değişen ilkelerin uygulanmasını ortaya koymaktadır. Nitekim postmodernizm farklı kimlik taleplerini göz önünde tutarak ve yerel farklılıkları canlandırarak çoğulculuğu savunmaktadır (Demirel, 2014). Post modernizm kültürel çoğulculuğu desteklemektedir (Ökten, 2012). Postmodern örgütler, evrensel ilkeler yerine durumsal zorunluluklara göre işleyen dinamik yapılar olmaktadır (Yıldırım, 2009). Bu durumda değişen koşulların ve anlayışların eğitim sistemindeki alışlageldik kılık ve kıyafet geleneklerinde değişiklik meydana getirdiği söylenebilir.

Mevzuatta açık bir şekilde devlet memurlarının sakal bırakmaları yasaklanmış olup, sakal bırakan memura disiplin cezası verilmesi öngörülmüştür. Ancak, bazı memur sendikaları sivil itaatsizlik veya başka isimlerle söz konusu yasağa uyulmaması yönünde eylem kararı almıştır. Uygulamada; mahkemeler, sendikaların aldığı kararları gerekçe göstererek, sakal bırakan personele verilen disiplin cezalarını iptal edebilmektedir (URL-1). Buna göre öğretmenlerin “sakal bırakma” uygulaması örneğinde olduğu gibi paradigma değişimlerinin kitle anlayışlarını değiştirdiğini ve buna yönelik de uygulamaların güncellendiği söylenebilir.

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullardaki öğrencilere yönelik kılık ve kıyafet düzenlemeleri incelendiğinde uygulamaların farklı zamanlarda değişiklik gösterdiği görülmektedir. Mevcut durumda öğrencilerin kılık kıyafet düzenlemesi 27 Kasım 2012 tarih ve 28480 nolu “*Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelik*” ile belirlenmiştir. İlgili yönetmeliğin 4. maddesinde öğrencilerin kılık ve kıyafetleri şu şekilde belirlenmiştir;

a) “Öğrenim gördükleri okulun arması ve rozeti dışında nişan, arma, sembol, rozet ve benzeri takılar takamaz, b) İnsan sağlığını olumsuz yönde etkileyen ve mevsim şartlarına uygun olmayan kıyafetler giyemez, c) Yırtık veya delikli kıyafetler ile şeffaf kıyafetler giyemez, ç) Vücut hatlarını belli eden şort, tayt gibi kıyafetler ile diz üstü etek, derin yırtmaçlı etek, kısa pantolon, kolsuz tişört ve kolsuz gömlek giyemez, d) Okullarda yüzü açık bulunur; siyasî sembol içeren simge, şekil ve yazıların yer aldığı fular, bere, şapka, çanta ve benzeri materyalleri kullanamaz; saç boyama, vücuda dövme ve makyaj yapamaz, pirsing takamaz, bıyık ve sakal bırakamaz, e) Okul öncesi eğitim kurumlarında ve ilkokullarda okul içinde baş açık bulunur”.

Bu yönetmeliğin genel bir düzenleme olduğu ve bölgesel, sosyo-ekonomik vb. farklılıkları dikkate almadığı görülmektedir. Nitekim bu yönetmelik yayımlandıktan sonra uygulamadaki bazı sorunlara yönelik çözüm üretmek için Bakanlık tarafından yeni bir düzenleme niteliğinde bir genelge yayınlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğünün 28/08/2013 tarihli 2237816 sayılı ve 2013/24 nolu “*Öğrenci Okul Kılık Kıyafetleri*” konulu genelgesinde öğrencilerin kılık kıyafetleri ile ilgili şu düzenlemeler yer almaktadır:

Öğrenci kılık ve kıyafetleri konusunda ilgili mevzuatın uygulanmasında okullarımızda birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için;

1. “Okullarımızda kılık ve kıyafet uygulamasında velilerce yapılacak olan oylama veya anket neticesinde velilerimizin çoğunluk kararına göre uygun görülecek öğrenci kılık ve kıyafetlerine, tüm öğrencilerce uyulmasının sağlanması, alınan kararın serbest rekabet ortamında, fırsat eşitliği sağlamak amacıyla, okulların ilan panoları ile web sayfalarında duyurulması.

2. Her bir okulda aynı tip kıyafet olması kaydıyla okullar arasında farklılıkların olmasına fırsat verilmesi.

3. Belirlenen kıyafetlerin öncelikle ekonomik, sade ve pedagojik esaslara uygun olması, farklı bir özellik arz etmemesi.

4. Okul arma ve rozeti gibi ayrıcalıklı işaretlerin öğrenci kıyafetlerinin dışında mümkün olduğunca ayrıca temin edilmesi.

5. Kıyafetlerin ve armaların temin edilmesi ile ilgili hiçbir şekilde zorlama ve sınırlamalar getirilmemesi, okul aile birliklerince adres gösterilmemesi, satışının yapılmaması, serbest rekabet şartlarını ihlal eden yaklaşım ve yönlendirmelerden kaçınılması.

6. Belirlenecek öğrenci kılık ve kıyafetlerinin kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı renklerde seçilmesi mümkün olmakla birlikte, kıyafetlerde sade ve düz renk seçimine dikkat edilmesi.

7. Öğrenci kılık ve kıyafetlerinin seçimine yönelik oylama veya anket çalışmalarının 4 yılda bir yapılması. Yapılan bu çalışmaların mart ayı sonuna kadar sonuçlandırılması”.

Öğrenciler için uygulanagelen kılık ve kıyafet uygulamalarının tek tip üniforma giyme uygulamasından uzaklaşarak yeni düzenlemelerin yapıldığını görmek mümkündür. Özellikle Bakanlığın genelgesinde belirtilen kılık ve kıyafet uygulamasında “*velilerce yapılacak olan oylama veya anket neticesinde velilerimizin çoğunluk kararına göre uygun görülecek öğrenci kılık ve kıyafetlerine seçilmesi*”, “*okullar arasında farklılıkların olmasına fırsat verilmesi*”, “*kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı renklerde seçimin mümkün olabileceği*” gibi düzenlemeler farklılıkları dikkate alan ve durumsallık özelliği taşıyan postmodernist anlayışın eğitim sistemindeki uygulamalar üzerindeki izdüşümü olarak değerlendirilebilir. Nitekim postmodernizmin önemli bir özelliği toplumu oluşturan bireysel farklılıklara yapılan vurgudur (Alevok-İzci ve Akkuş, 2017).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türk Eğitim sistemindeki “merkez ve taşra örgüt yapılanması, okul türleri, öğretim programlarının hazırlanması ve uygulanması, öğrenci seçme ve yerleştirme sistemi, öğretmen yetiştirme ve atama sistemi, okul yöneticisi atama şekli, okulların bütçe ve harcama yetkileri, eğitimde kılık kıyafet” gibi bazı uygulamalar modernist ve postmodernist anlayışların temel ilkeleri açısından incelenmiştir. Çalışmada, eğitim sistemimiz içerisindeki bahsi geçen uygulamaların postmodern anlayışın ilkeleri çerçevesinde nasıl geliştirildiği ve güncel hale getirildiği ortaya konulmuştur.

Çalışma sonuçlarına göre hâlihazırdaki Milli Eğitim sistemindeki bürokratik yapı modernist bir uygulama olarak devam etmektedir. Modernizmin en temel varsayımlarından olan Weber’in katı ve hiyerarşik düzen temelli bürokratik örgüt yapısı MEB merkez ve taşra teşkilatının yapılanmasında temel alındığı görülmektedir. Buna karşın MEB merkez teşkilatı bünyesinde yer alan Ar-Ge ve okul geliştirme çabaları ise postmodernist uygulamalara örnek olarak verilebilir. Ayrıca, eğitim sistemindeki tek tip okullar modernist anlayışın ürünü olan uygulamalardır. Diğer taraftan, 4+4+4 sistemi ile İmam Hatip ortaokulların açılması gibi yenilikçi uygulamalar, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre

mesleğe yönlendirilmeleri bakımından postmodernist anlayışı yansıtmaktadır. Ortaöğretim açısından tek tip Anadolu liseleri yerine sosyal bilimler liseleri, fen liseleri, meslek liseleri, sağlık liseleri vb. farklı alanlardaki liselerin açılması esneklik ve bireysel ihtiyaçları dikkate alması bakımından postmodernist uygulamalara örneklik teşkil edebilir. Yine eğitim sistemi içinde alternatif okul arayışları da postmodernist anlayışın yeni okul arayışlarına örneklik teşkil ettiği söylenebilir.

Ülkemizde kademeler arası geçişlerde kullanılan standart testlerle merkezi sınav uygulamaları, öğretmen yetiştiren programlara öğrenci kabulü, öğretmen atamalarında kullanılan merkezi sınavlar, okul yöneticilerinin merkezi sınavlarla atanması, öğretim programlarının tek merkezden hazırlanıp bütün okullarda standart olarak uygulanması gibi uygulamalar; öznellik, standartlaştırma, tek tip model gibi özellikleri olan modernist anlayışın göstergesi sayılabilir. Bununla birlikte merkezi sınavlara eklenen açık uçlu sınav uygulaması, öğretmen alımı ve okul yöneticilerinin görevlendirilmesinde uygulanan mülakat sistemi ve programların hazırlanmasında karar alma sürecine paydaşların katılımını öngören “askı” uygulamaları, bireyselleştirilmiş öğretim, çoklu zekâ, esnek uygulama alanları, bireyin gelişimi ve hızına göre program etkinlikleri ise postmodern anlayışların eğitim sistemine girmeye başladığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Ülkemizdeki okulların kendilerine ait müstakil bütçelerinin olmaması buna karşın merkezi harcama kriterlerinin kullanılması modernist bir uygulamadır. Okullara tahsis edilen kamu bütçesinin miktarının yerel ihtiyaçlara göre değil normatif ölçütlere göre belirlenmesi yine modernist bir uygulama örneği sayılabilir. Ayrıca okullarda çalışan öğretmenlere standart olarak uygulanan kamu personellerinin kıyafet ve kıyafet düzenlemeleri ve öğrenciler için tek tip üniforma uygulamalarının modernist bir anlayıştan kaynaklandığı söylenebilir. Buna karşın serbest giyim uygulaması ve mevsimsel, bölgesel esnek kıyafet uygulamaları ise postmodernist anlayışla yapılan düzenlemelere örnek olarak verilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde eğitim sistemimizdeki Milli Eğitim sisteminin merkez ve taşra örgüt yapısı, okulların bütçe ve harcama yetkileri, öğretim programlarının düzenlenmesi, öğretmen yetiştirme ve atama kriterleri, öğretmenlerin ücretlendirmeleri, öğretmen ve okul yöneticilerinin atanma şekli, okulların sınıf sistemlerinin düzenlenmesi, öğrenci seçme ve yerleştirme sınavları gibi birçok uygulamada hala modernist bir anlayışın baskın etkisini

görmek mümkündür. Sosyal bilimlere yeni anlayışlar getiren postmodern paradigma açısından değerlendirildiğinde bu uygulamaların eksik ve yetersiz olduğu söylenebilir. Bu yeni paradigma anlayışının bazı eğitim uygulamalarını değiştirip dönüştürdüğünü de görmek mümkündür. Bu bağlamda eğitim teşkilatlarındaki Ar-Ge ve okul geliştirme çalışmaları, okullara tahsis edilen müstakil bütçeler, öğretmen ve yönetici atamalarındaki mülakat uygulaması, öğretim programlarındaki yapılandırmacı öğrenme uygulamaları, standart testlere eklenen açık uçlu sorular, serbest giyim uygulaması gibi uygulamaların postmodern anlayışın eğitim sistemine yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Değişen bu yeni uygulamalar ile eğitim sistemimizin daha esnek, dinamik ve uygulanabilir olduğunu ve çağın gereksinimlerine cevap verecek şekilde geliştiğini söylemek de mümkündür.

Bu sonuçlara göre aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

1. Eğitim sistemimizde yer alan katı, geleneksel, standart ve aşırı merkeziyetçi bürokratik uygulamalarda esnek, çağdaş ve uygulanabilir değişiklikler yapılması önerilmektedir.
2. Eğitimde standart okullar ve okul türleri yerine alternatif okulların yasallaştırılması ile ihtiyaç odaklı bir yapılanmanın benimsenmesi uygun olabilir.
3. Milli Eğitim sisteminin merkez ve taşra örgüt yapılanmalarında taşra örgütlenmesi denilen yerel makamlara daha fazla yetki verilebilir. Örneğin il bazında yapılacak eğitim faaliyetlerinin bir kısmından (öğrenci alımı, öğretmen ataması ve yer değiştirmesi, yönetici atama vb.) il milli eğitim teşkilatı sorumlu tutulabilir.
4. Okulların bütçe ve harcama yetkileri bakımından okulların özerk bütçelerinin olması önerilmektedir. Bu bütçenin kullanımı okul aile birlikleri ile okul yöneticilerinin yetkisine verilerek okulun her türlü araç-gereç, tadilat-tamirat eksikliklerinin yerinde ve hızlı bir şekilde temini kolaylaştırılabilir.
5. Öğretim programlarının merkezden hazırlanarak standart biçimde bütün okullara gönderilmesi modernist anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bunun yerine yerel ve bölgesel şartlara ve ihtiyaçlara duyarlı programların hazırlanması önerilmektedir.
6. Üniversitelere aday öğretmen seçerken ve öğretmenler atanırken mülakat sisteminin uygulanması önerilir. Mülakat sisteminin adil olması için

çeşitli örneklerden yararlanılabilir. (Almanya, Aşağı Saksonya eyaletindeki mülakat uygulaması gibi).

7. Okul müdürlerinin ve müdür yardımcılarının atanması ve yer değiştirmesinde halihazırda kullanılan standart testler ve mülakat sistemi yanında yöneticilerde bulunması gereken iletişim becerileri, problem çözme becerileri, kendini ifade etme, ikna, etkili konuşma vb. becerileri ölçecek testlerin de kullanılması önerilir.

8. Kademeler arası geçişlerde kullanılan sınavlarda YKS ve LYS’de uygulanmaya başlanan açık uçlu sorular önemli bir ilerlemedir. Bununla birlikte PISA sınavlarındaki gibi açık uçlu sorularla öğrencilerin yorum yapma ve çıkarımda bulunma becerilerinin ölçülmesi önerilmektedir.

9. Milli Eğitim sisteminde ortaokul düzeyinde mesleki ortaokullar açılarak, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre erken yaşlarda mesleki yönlendirmeleri yapılabilir.

10. Ortaöğretimde tek tip liseler yerine farklı tür ve içerikteki liselerin açılması ve ülkenin ihtiyaç duyduğu ara eleman yetiştirilmesi sağlanabilir.

Kaynaklar

ABAZAOĞLU, İ. (2014), “Dünyada öğretmen yetiştirme programları ve öğretmenlere yönelik mesleki gelişim uygulamaları”, *Electronic Turkish Studies*, 9 (5), 1-46.

AKBABA-ALTUN, S. A. (2001), “Kaos ve yönetim”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 28(28), 451-469.

ALEVOK İZCİ, N., & AKKUŞ, B. (2017), “Modernizm, postmodernizm ve Türkiye’de kamu yönetiminde uygulamaları”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 309-324.

ARAZA A., & ASLAN, G. (2016), *Yönetimde yeni paradigmlar: Kurumsal çeviklik ve improvisasyon*. Nobel Yayınları.

ATEŞ, H., & BANAZILI, A. M. (2015), “Modern, postmodern ve postbürokratik kamu yönetimi yaklaşımları”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(13), 55-64.

AYDIN, B. (2019), “Kamu yönetimine postmodern müdahaleler”, *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 2 Yıl: 2019

AYDIN, İ. (2012), *Alternatif okullar*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

AYKAÇ, N., KABARAN, H., & BİLGİN, H. (2014), “Türkiye’de ve bazı Avrupa Birliği ülkelerindeki öğretmen yetiştirme uygulamalarının karşılaştırılması olarak incelenmesi (Almanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere ve Türkiye Örneği)”, *Turkish Studies*, 9 (3), 279-292.

BAĞLI, M. (2002), “Klasik fizik (Newton paradigmasının) ilkeleri bağlamında modern bilincin ve iktidarın imkanları: Özgürlük ve yetkinlik”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 4, Sayı: 3.

BALCI, A. (2003), “Eğitim örgütlerine yeni bakış açıları: Kuram araştırma ilişkisi”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 33(33), 26-61.

BEYÇİOĞLU, K., & Dönmez, B. (2006), “Eğitim yönetiminde kuramsal bilginin üretimine ve uygulanmasına ilişkin bir değerlendirme”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 12(3), 317-342.

BİÇİCİ, F. (2016), “Kaos teorisi, determinizm ve yeni bilim paradigması sürecinde sosyal bilimler ve turizm araştırmaları açısından önemi”, *Turizm Akademik Dergisi*, 3(1), 29-38.

BOYNE, R., & RATTANSI, A. (Eds.), (2017), *Postmodernism and society*, Macmillan International Higher Education. <https://books.google.com.tr/books>

DAĞLI, A., & HAN, B. (2016a), “21. Yüzyıl Türkiye’sinde okul yöneticilerinin yetiştirilmesine ilişkin bir model önerisi”, I. International Symposium on Social Science. 13-15 Ekim 2016, Elazığ.

DAĞLI, A., & HAN, B. (2016b), “Türk Eğitim Sisteminde öğretmen yetiştirme uygulamalarına yönelik bir model önerisi”, 4th International Conference on Curriculum and Instruction Proceeding Book. Antalya.

DELİBAŞ, H. (2007), *Türkiye, Almanya ve Finlandiya biyoloji öğretmeni yetiştirme programlarının karşılaştırılması*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

DEMİREL, D. (2014), “Modernizmden postmodernizme kamu yönetimi”, *Fırat University Journal of Social Sciences*, 24(2).

HAN, B., & ELÇİÇEK, Z. (2021), “Milli Eğitim Bakanlığı’nın 2023 Eğitim Vizyon Belgesindeki Eğitim Yönetimine İlişkin Değişim Alanlarının

Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 22-41.

ERG. (2018), Eğitim Reformu Girişimi, (ERG) 2018.

ERGUN, T. (1997), “Postmodernizm ve kamu yönetimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 30(4), 3-15.

GÜMÜŞELİ, A. İ. (2001), “Çağdaş okul müdürünün liderlik alanları”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 28(28), 531-548.

GÜNGÖR, G., & GÖKSU, A. (2013), “Türkiye’de eğitimin finansmanı ve ülkelerarası bir karşılaştırma”, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 59-72.

İNANDI, Y. (2005), *Avrupa birliği ülkeleri eğitim sistemi ile Türk eğitim sisteminde eğitimin yönetimi ve finansmanı*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

İRDEM, İ. (2017), “Postmodern yönetim anlayışının Türk kamu yönetimi üzerinde uygulanabilirliği”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: Özel Sayı - 4.

KARAKAYA, Ş. (2003), *Modernizm, postmodernizm ve öğretmen çalışma kültürü*: Nobel Yayıncılık.

KIZILÇELİK, S. (1996), *Postmodernizm dedikleri*. Saray Kitabevi, İzmir.

KÖSEOĞLU, F., TÜMAY, H., & BUDAK, E. (2008), “Bilimin doğası hakkında paradigma değişimleri ve öğretimi ile ilgili yeni anlayışlar”, *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 28(2).

MAARİF TEŞKİLATINA DAİR KANUN. (1926), Maarif Teşkilatına Dair Kanun, Sayı 338.

MEB VİZYON BELGESİ. (2018), Milli Eğitim Bakanlığı 2023 Eğitim Vizyon Belgesi.

MEB (2012), Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelik, 27 Kasım 2012 tarih 28480 sayı.

MEB (2014), Milli Eğitim Bakanlığı 19. Milli Eğitim Şura Kararları.

MEB (2016), Sözleşmeli Öğretmen İstihdamına İlişkin Yönetmelik, 03.08.2016 Sayı: 29790

MEB (2018), Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliği, Yıl 2018 sayı: 30455.

MEB (2019), Milli Eğitim Bakanlığı Teşkilat Şeması, <http://www.meb.gov.tr/meb/teskilat.php>

MEB (2019), Ortaöğretime Geçiş Tercih ve Yerleştirme Kılavuzu. http://www.meb.gov.tr/meb_iys.

ÖKTEN, S. (2012), “Türkiye’de postmodern kamu yönetimi uygulamaları”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 3(5).

ÖZER, M. A. (2006), “Yönetişim üzerine notlar”, *Sayıştay Dergisi*, 63(1), 59-89.

ÖZER, M. A. (2013), “Weber’in bürokrasisi karşısında yönetimde yeniden yapılandırma arayışları”, *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2(4), 43-57.

ÖZNALBANT, E (2016), “Türk Eğitim Sistemi teşkilat yapısı, kademelendirilmesi ve yasal dayanakları”, *Türk eğitim sistemi ve okul yapısı*. (Ed: Ayşen Bakioğlu), Ankara: Nobel Yayınları.

ÖZTÜRK, İ. (2019), “Postmodernizmin örgütteki insan davranışlarına yansması”, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 5(1), 91-100.

SAGLAM, M., & KÜRÜM, D. (2005), “Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde öğretmen eğitiminde yasal düzenlemeler ve öğretmen adaylarının seçimi”, *Milli Eğitim*, 33, (167), 30-44.

SOBACI, M. Z. (2007), “Yönetişim kavramı ve Türkiye’de uygulanabilirliği üzerine değerlendirmeler”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 195-208.

ŞENER, H. E. (2007), “Kamu yönetimi: Yöntem ve sorunlar”, *Kamu yönetiminde postmodernizm* (Ed: Sinasi Aksoy ve Yılmaz Üstüner) Nobel, Ankara, s. 31-47.

ŞİMŞEK, H. (1997), “Pozitivizm ötesi paradigmatik dönüşüm ve eğitim yönetiminde kuram ve uygulamada yeni yaklaşımlar”, *Eğitim Yönetimi*, 3(1), 97-109.

ŞİMŞEK, H., & TANAYDIN, D. (2002), “İlköğretimde veli katılımı: Öğretmen-veli-psikolojik danışman üçgeni”, *İlköğretim Online*, 1(1).

TAHTALIOĞLU, H. (2018), “Postmodernizmin Türk kamu bürokratik sistemine yansımaları”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 19-28.

TALİM VE TERBİYE KURULU BAŞKANLIĞI (2017), <http://mufredat.meb.gov.tr/SSS.aspx>

TÖSTEN, R., & ELÇİÇEK, Z. (2013), “Alternatif okullar kapsamında ev okullarının durumu”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (20), 37-49.

TUZCU, G. (2004), “Eğitimin finansman gerekleri ve boyutları”, *Milli Eğitim Dergisi*, 163.

URL- 1. (2019), <https://www.memurlar.net/haber/835292/devlet-memuru-sakal-birakabilir-mi.html>

YILDIRIM, A., & Şimşek, H. (2013), *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin yayıncılık.

YILDIRIM, M. (2009), “Modernizm, postmodernizm ve kamu yönetimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 380-397.

YKS (2019), Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Kılavuzu. <https://dokuman.osym.gov.tr>

KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA YÜKSELEN DEĞER OLARAK AKTARLIĞIN YENİDEN KEŞFİ

Mücahit YILDIRIM¹

Geliş: 10.06.2021 / Kabul: 02.07.2021
DOI: 10.29029/busbed.950744

Öz

Kültürel mirasın önemli bir parçası olan aktarlık, son yıllarda doğal ve bitkisel ürün kullanımına rağbetin artması ile dikkat çeken bir meslek haline gelmiştir. Fiziksel ve ruhsal birçok hastalığa geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamaları kapsamında tedavi yöntemleri sunan aktarlar, son dönemde artan sayılarıyla halka daha fazla hizmet sunmaktadırlar. Covid-19 salgınının da ortaya çıkması ve talebin daha artış göstermesiyle özellikle büyük şehirlerde tanınırlığını ve işlevselliğini artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, kültürel mirasın korunması ve yaşatılması bağlamında sağlık coğrafyası, kültür coğrafyası, halk bilimi ve sağlık bilimleri gibi disiplinlerin ortak konusu olan geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamaları açısından da önemli olan aktarlık mesleğine dikkat çekmektir. Bu doğrultuda Samsun ili genelinde faaliyet gösteren 28 aktarla gerçekleştirilen saha çalışmalarında görüşme yöntemi gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde, aktarların mesleki bilgi, donanım ve deneyimleri ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca halkın aktarlara yönelik ilgi ve tutumları da araştırılmış ve irdelenmiştir. Çalışmanın sonucunda en fazla hangi hastalıklar için aktarlara rağbet edildiği, hangi drogların tercih edildiği ve hangi bitki tür ve karışımların daha çok kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Aktarların meslek ve mesleğin geleceği ile ilgili endişe ve sorunlarının da ortaya konulduğu bu çalışmada sorunlara yönelik olarak bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Somut Olmayan Kültürel Miras, Kültür Coğrafyası, Sağlık Coğrafyası, Aktarlık, Samsun.

RE-DISCOVERY OF TRANSFER AS A RISING VALUE IN THE CONTEXT OF CULTURAL HERITAGE

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, mucahit.yildirim@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5781-449X.

Abstract

Herbalife, which is an important part of the cultural heritage, has become a profession that attracts attention with the increase in the use of natural and herbal products in recent years. Herbalists, who offer treatment alternatives as a complementary medicine method for many physical and mental illnesses, have recently been serving the public with their increasing numbers. With the emergence of the Covid-19 epidemic, the increase in demand increases its recognition and functionality, especially in large cities. In this study, in the context of preserving and preserving cultural heritage, folk medicine and transference, which is also called traditional or complementary medicine method, which is the common subject of health geography, folk science and medicine, are emphasized. In this direction, a fieldwork method was conducted with 28 herbalists operating in Samsun province. During the interviews, the professional knowledge, equipment and experiences of the herbalists were revealed. In addition, the interests and attitudes of the people towards herbalists were also researched and examined. As a result of the study, it was revealed that herbalists are preferred for which diseases, which drugs are preferred, and which plant species and mixtures are used more, and these data have been listed. In this study, which also reveals the concerns and problems of herbalists about the profession and the future of the profession, some suggestions have been made regarding the problems.

Keywords: *Intangible Cultural Heritage, Cultural Geography, Health Geography, Herbalist, Samsun.*

Giriş

Tıbbi ekoloji olarak da adlandırılan sağlık coğrafyası (Doğanay, 1997: 132), hastalıkların mekândaki dağılımı ve nedenleri, mekândaki değişimlerin sağlık üzerine olası etkileri ve sağlık hizmetlerinin coğrafi boyutuyla ilgilenen bir bilim dalı olarak, coğrafya ve tıp biliminin kesişim noktasında yer almaktadır (Ölgen; 2010:143). Beşeri coğrafyanın alt dallarından biri olan sağlık coğrafyası, coğrafi çevreden kaynaklanan hastalıkların yeryüzündeki dağılışı üzerinde durmakta ve coğrafi çevre ile hastalıkları ilişkilendirmektedir. Bu doğrultuda sıcaklık, nem, yağış, toprak, kayaç özellikleri gibi fiziki çevre faktörleri ile nüfus, yerleşme, şehirleşme, sanayileşme, ulaşım gibi beşeri çevre özelliklerinden kaynaklanan çeşitli hastalıkların ortaya çıkış nedenleri, yayılışları, dünya

üzerindeki dağılışı ve hastalıkların önlenmesine yönelik önerileri coğrafi bakış açısına göre incelemektedir.

İklim özellikleri ile insan etkileşimi açısından yaklaşıldığında daha çok tropik hastalıklar olarak geçen enfeksiyonel hastalıklar, genellikle iklim koşullarının oluşturduğu ve yayılmasına olanak sağladığı rahatsızlıklardır. Yüksek sıcaklık ve nem oranı, düzenli yağış ve etkili güneşlenme devamlı olarak ıslak ve nemli zemin ve gür bitki örtüsü ile bataklıklara neden olmaktadır. Bu ortam ise birçok böcek ve haşerenin yaşam alanına dönüşmekte ve ortaya çeşitli enfeksiyonel hastalıklar çıkmaktadır. Ilıman kuşakta ise nemli ve serin bölge hastalıkları olan verem ve romatizmal rahatsızlıklar ile kuru-tozlu hava koşullarında görülen göz rahatsızlıkları dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra çevrenin litolojik özellikleri de çeşitli rahatsızlıklara sebep olabilmektedir. İyot azlığı veya fazlalığı guatr hastalığına, radyoaktif maddeler içeren kayaçlardan süzülerek geçen kaynak suyu kullanımının olduğu yerlerde de kanser hastalıkları görülebilmektedir (Doğanay vd., 2012: 13).

Beşerî çevre özellikleri insan sağlığına etki eden önemli faktörlerdendir. Yoğun kent ve sanayi yerleşmelerinden uzak bölgelerin havası bu tür bölgelere göre daha temiz ve oksijeni daha boldur. Ayrıca yoğun nüfuslu bölgelerde kentleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan hava, su, toprak, gürültü ve görüntü kirliliği gibi çeşitli çevresel sorunlar insan sağlığını ve psikolojisini olumsuz etkilemektedir. Kültürel unsurların farklı bölgelerde değişik şekillerde ortaya çıkması ve değişkenlik göstermesi de çeşitli hastalıkların belirmesinde ve yayılmasında etkili olan beşerî çevre faktörleri olarak değerlendirilmektedir (Fişek, 1986: 179). Gündelik yaşantılarla ilgili çeşitli halk inanışları, gelenek ve görenekler ve dini inanışlar gibi kültür unsurları insanların düşünce yapılarını etkilemekte ve yakın temas içeren halk kültürüne ait birtakım unsurlar, özellikle salgın hastalıkların yayılmasına ortam hazırladıkları gibi yayılmanın da hızını artırmaktadır (Yıldırım, 2020: 89). Öyle ki sağlık ile coğrafya arasındaki ilişki, Hipocrates'in M.Ö. 400 tarihinde yazmış olduğu "Hava, Su ve Yerler Üzerine" adlı eserinde mevsimler, sular ve toprak gibi çevresel faktörler ile özellikle herhangi bir yerde yaşayan insanların yaşam biçimlerinin tıbbi çalışmalarda dikkate alınması gerektiğini belirtmesi ile başlamaktadır (Pringle 1996, Meade ve Earickson 2000, Den Draak 2005; akt. Ölgen, 2010). O dönemden günümüze kadar birçok araştırmacı için çalışma alanı olan sağlık coğrafyası, modern anlamda 18 ve 19. yüzyıllarda Finke, Schnurrer, Fuchs ve Muhry gibi Alman hekimlerin yaptıkları çalışmalarla bir bilim dalı olarak gelişmeye başlamış (Paul, 1985; akt. Ölgen, 2010) ve coğrafyanın bir alt disiplini olarak Uluslararası

Coğrafya Birliği (IGU)'nin Tıbbi Coğrafya Komisyonu tarafından 1952 yılında ilk olarak raporlaştırılmıştır (Den Draak, 2005; akt. Ölgün, 2010).

İnsanın varoluşuyla yaşıt olan halk hekimliği ve aktarlık gibi geleneksel uygulamalar, günümüzde “kültür mührümüzün izlerini taşıyan” yaşayan tarih olarak değerlendirilmektedir (Polat, 1995). “Yerel tıp” (ethnomedicine) veya “halk tebabeti/ sağıltmacılığı” olarak da adlandırılan geleneksel tıp, sağılık ve hastalığa ilişkin bilgi ve uygulamaların kuşaktan kuşağı aktarılmasıyla oluşan, her aktarımıyla birlikte aynı zamanda yeniden üretilen “sözlü” sağılık bilgisini nitelendirir. Aktarlık ise, bitkisel ürün ve drogların hastalıkların tedavisinde kullanılması ve bunların satılması ile ilgili geleneksel mesleklerden biri olarak yaşamına devam etmektedir. Bu nedenle ancak derleme çalışmalarıyla gün ışığına çıkabilecek halka ait tedavi pratiklerinin araştırılmasında kültürel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Kaplan, 2010: 225).

Halk arasında; geleneksel yöntemleri kullanarak ilaçlarla hastaları tedavi eden ve “ocaklı”, “efsuncu”, “kırıkçı-çıkıkçı”, “kocakarı” gibi isimlerle adlandırılan kişilerin yaptıkları uygulamalar, halk hekimliği olarak ifade edilmektedir (Irmak, 2018: 50). Halk hekimliği ve geleneksel tıp yöntemlerinin son yüzyılda dahi etkin bir şekilde kullanıldığı, 20. yüzyılın başlarında yapılan çalışmalarda ortaya konulmaktadır. Aydın (2018: 109), 1922-1932 yılları arasında yazılan tıbbi coğrafya alanındaki çalışmaları incelediğı araştırmasında, halkın genel itibariyle hekime son çare olarak gittiğinden ve hastalıklarına kendi geleneksel yöntemleriyle çözüm bulmaya çalıştıklarından bahsetmektedir. Bu tıbbi uygulamalarla tedavi şekillerinden biri de ilaçla tedavidir. Halk hekimliğinde uygulanan ve “ev ilaçları” veya “kocakarı ilaçları” olarak da adlandırılan ilaçla tedaviler, uzun yıllar boyunca tecrübe edilmiş ve aktarlık olarak da bilinen geleneksel yöntemlerle tedavi biçimidir (Şar, 2008: 1170). Anadolu’da Hititler dönemine (M.Ö. 1500) kadar götürülebilen bitkilerle tedavi yönteminde (Sol, 2007: 176) ilaçlar bitkilerin köklerinden, kabuklarından, çiçek ve meyvelerinden elde edilmektedir ve birçoğunun da etkinliği kanıtlanmıştır (Özey, 2014: 177). Yine Anadolu ve Rumeli’de konargöçer bir şekilde yaşayan Yörükler, yaylak ve kışlaklarında farklı bölge ve mekânlarda bulunan farklı bitki çeşitlerinden elde ettikleri ilaçları, karşılaştıkları birçok hastalığın tedavisinde etkin bir şekilde kullanmışlardır (Ak, 2017: 398).

Günümüzde bitkilerden ilaç yapımı ve bitkilerin hastalık tedavisinde kullanımı ile ilgili bu kültürel mirası yaşatan ve geleceğı nakleden en önemli meslek “aktar”lıktır. Arapça “Attar” sözcüğünden Türkçe’ye “Aktar” olarak

geçen kelime koku satıcısı, baharat, ev ilaçları ve gereçleri satan kimse veya yer anlamına gelmektedir (TDK, 1998: 67). Turhan Baytop (1999) aktarı, “ilaçların yapılmasında kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel ilkel maddeleri (drog) satan kişi” olarak tanımlamaktadır. Modern tıbbi destekleyici ve tamamlayıcı tıp olarak da nitelenen aktarlık; çarşı hekimleri, kokucular, baharatçılar ve kökçüler gibi adlarla da adlandırılmaktadır. Dünya genelinde özellikle kırsal alanlarda yaşayan halk tarafından toplanarak ilaç, koku ve baharat yapımında hammadde olan ve hastalıkların tedavisinde kullanılan bitki kök ve özlerinin en kolay bulunacağı yerler aktarlardır (Çelik vd., 2019: 127). Aktarlar varlıklarını devam ettirirken modern tıp teşhis ve tedavi yöntemlerini bilmeden kendi kültürel belleklerinde biriktirdikleri bilgi ve deneyimlerini kullanmaktadırlar (Tavukçu, 2016: 93). Hatta kendi çocukluklarından başlayarak çıraklık dönemlerinden ustalık dönemlerine kadar deneyimledikleri yeni bilgileri de kullanmakta ve insan ile bitki arasında adeta bir aracı konumunda yer almaktadırlar. Türkiye’de Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nca ruhsatlandırılan ve denetlenen aktarlar, “Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Yönetmeliği” ne göre işletilmektedir. Buna göre Sağlık Bakanlığı’nın uygun gördüğü insan sağlığını koruyucu ve tedavi edici bitkisel ilaçların eczanelerde satışı yapılmakla birlikte aynı ürünler aktarlarda da satılabilmektedir (Ersöz, 2012: 10).

Her ne kadar o dönemde adına aktarlık denmese de bitkilerin sağlık alanında kullanılması, yapılan kazı çalışmaları neticesinde 60 bin yıl öncesine dayandırılmaktadır (Camejo-Rodrigues vd., 2003). Ayrıca Kuzey Afrika’da da kullanıldığına dair bilgilere Eski Mısır yazılarından ulaşılmaktadır (Okigbo vd., 2009; akt. Kahveci vd., 2018: 56). Eski Roma’da ise “Kökçüler” denen aktarlar bulunur, VIII. yüzyıldan itibaren de Avrupa’da ilaç yapımı tamamen aktarlar tarafından yapılmaktadır (Kömürçüyan, 1952: 9). Anadolu’da ise XII. ve XIII. yüzyıllarda, hekim ve eczacıların yanı sıra ilaç yapan aktar esnafı bulunmaktadır. Bu yüzyıllardan itibaren aktarlar, eczane görevi görmektedirler (Alp, 1963: 3249). Hatta 1868 yılında İstanbul’da 45 eczane olmasına karşın aktar dükkânının sayısı 2000’dir. Bu oran, o dönemde halkın nazarında aktarların yeri ve önemini ortaya koymaktadır (Şekeroğlu, 2015: 10). 1883 yılından itibaren aktarlık mesleğini yapanlara yönelik bazı şartlar getirilmiştir. Buna göre, aktar dükkânı açmak isteyenlere belediyeden ruhsat alma şartı getirilmiş ve bu kişilerin eczane açmaları yasaklanmıştır (Şehsuvaroğlu, 1970: 88). Günümüzde Anadolu’da hemen her şehirde bulunan aktarlar, modern tıp tekniklerinin gelişmesine bağlı olarak sayılarının eskiye nazaran azalmasına rağmen tamamlayıcı ve destekleyici tıp yöntemi olarak varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadır. Özellikle gıda ve

kozmetik alanlarında doğal olmayan ürünlerin artış göstermesi ve insan sağlığına yönelik tehditler oluşturmaya başlamasıyla doğal ilaç ve gıdalara talepte de artış görülmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak da aktar ve aktarlık mesleğine yönelik ilgi ve yönelim artmaktadır (Çelik vd., 2019: 126).

Türkiye’de aktarlığı meslek haline getirmek ve bir meslek standardını ortaya koymak için çalışmalar devam etmektedir. Aktar ve aktarlık mesleği, Ulusal Meslek Standardı 19.10.2015 tarihli ve 29507 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Ulusal Meslek Standartlarının ve Ulusal Yeterliliklerin Hazırlanması Hakkında Yönetmelik ve 27/11/2007 tarihli ve 26713 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Mesleki Yeterlilik Kurumu Sektör Komitelerinin Kuruluş, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik hükümlerine göre Mesleki Yeterlilik Kurumunun görevlendirdiği Ankara Ticaret Odası tarafından hazırlanarak sektördeki ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri de alınmak suretiyle Mesleki Yeterlilik Kurumu Sağlık ve Sosyal Hizmetler Sektör Komitesi tarafından incelendikten sonra Mesleki Yeterlilik Kurumu Yönetim Kurulunca onaylanmıştır (MYK, 2020). Buna göre aktar; “iş sağlığı ve güvenliği ile çevre koruma önlemlerine uyarak, kalite gereklilikleri çerçevesinde, iş organizasyonu yapan, ön hazırlık yapan, bitkisel ürünleri kullanıma uygun hale getiren, bitkisel ürün ve geleneksel bitkisel tıbbi ürün satışı yapan ve mesleki gelişim faaliyetlerine katılan nitelikli kişi” olarak tanımlanmaktadır.

Ayrıca farmakoloji alanında gerek ülkemizde gerekse dünyada bitkiler üzerine yapılan bilimsel çalışmalar ve bu bitkilerden üretilen tıbbi ilaçlar da aktarlık mesleğini destekleyici ve onlara malzeme sunucu bir özellik göstermektedir. Burada özellikle on binden fazla bitki türünün yetiştiği Türkiye’de yüzlerce yıldır halk arasında ilaç olarak kullanılan bitkiler hakkında bilgi toplamak amacıyla elli beş yıldır Anadolu’da bilimsel geziler ve derlemeler yapan Prof. Dr. Turhan Baytop’u ve çalışmalarını anmak uygun olacaktır. (Baytop, 2021: IX)

Bu çalışmanın amacı, kültürel mirasın korunması ve yaşatılması bağlamında sağlık coğrafyası, kültür coğrafyası, halk bilimi ve sağlık bilimleri gibi disiplinlerin ortak konusu olan geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamaları açısından da önemli olan aktarlık mesleğine dikkat çekmektir. Bu doğrultuda Samsun şehrinde mesleği icra eden aktarlarla yapılan görüşmeler sonucunda onların konu ile ilgili bilgi ve deneyimlerinden yararlanmak suretiyle mesleğin inceliklerini ortaya koymak da çalışmanın hedeflerinden biridir. Yine gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda aktarların ihtiyaç ve sorunlarına yönelik

durum tespiti yaparak bunlara yönelik önerilerde bulunmak da çalışmanın hedeflerinden bir diğerini teşkil etmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma öncelikle bir alan çalışması şeklinde planlanmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması desenine uygun olarak yürütülmüştür. Durum çalışmaları, bir varlığın mekâna ve zamana göre tanımlandığı ve özelleştirildiği araştırmalardır. İncelenen mekân bir tane olabileceği gibi birden fazla da olabilir. Mekân içinde yapılan çalışmalar da bir veya birden fazla olabilir. Durum çalışmaları, örnek olay çalışmaları olarak da tanımlanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2012: 249). Bu çalışmada kültürel mirasın korunması ve yaşatılması bağlamında halk kültürü kapsamında geleneksel tıp uygulamalarında yeri olan aktarlık ve halk hekimliği araştırılmaktadır. Araştırmaya başlamadan önce görüşme uygulaması ile ilgili olarak Samsun Üniversitesi Etik Kurulu'ndan onay belgesi alınmıştır.

1.2. Çalışma Grubu

Araştırma kapsamında Samsun'da bulunan ve tıbbi bitki ticareti yapan 28 aktarla görüşme yapılarak bu kişilerin aktarlık ve halk hekimliği mesleğine yönelik bilgi ve deneyimleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Görüşme formunun birinci bölümünde yer alan demografik bilgilerin edinilmesine yönelik sorular doğrultusunda cinsiyet, yaş aralığı ve öğrenim durumunu gösteren tablolar oluşturulmuştur.

Buna göre görüşme yapılan aktarların %83'ü erkek, % 17'si kadındır. Aktarların yaş aralıkları incelendiğinde, 40-49 yaş (10 kişi) ve 50-59 yaş (7 kişi) arasında yoğunluk olduğu görülmektedir. 20-29 ve 30-29 yaş aralığı 5'er kişi ile temsil edilirken 60-69 yaş arasında ise 2 kişi bulunmaktadır (Tablo 1).

Öğrenim durumları incelendiğinde ise görüşülen aktarların lise mezunu ağırlıklı oldukları görülmektedir. Görüşme yapılan 28 aktarın 2 tanesi ilkokul, 4 tanesi ortaokul, 14 tanesi lise, 6 tanesi lisans ve 2 tanesi de ön lisans mezunudur (Tablo 1).

Tablo 1. Cinsiyet ve yaş aralığı ile öğrenim durumları

Kodlar	01	02	03	04	05	06	07	08	09	010	011	012	013	014	015	016	017	018	019	020	021	022	023	024	025	026	027	028	029	F
Yaş	29	28	49	43	46	30	35	38	46	47	43	27	35	42	38	63	42	44	61	35	22	28	42	32	30	32	56	38		
Kadın		X				X	X	X																	X					5
Cinsiyet		X	X	X	X	X			X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	24
Erkek																														
Eğitim						X																					X		2	
İlköğül																														
Ortaöğül							X						X	X	X															4
Lise		X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	14
Üniversite																														
Okul dışı																														
Lisans	X	X	X																											7

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma sürecinde veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları hem standart olmaları hem de sahip oldukları esneklik nedeniyle, yazılarak ve doldurularak uygulanan testler ve anketlerdeki sınırlılığı ortadan kaldırmakta ve belirli bir konuda derinlemesine bilgi edinmeye yardımcı olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 123). Görüşme formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde görüşme yapılan kişilerin yaş, cinsiyet ve eğitim durumu gibi demografik değişkenlerin tanımlanması amaçlanmıştır. İkinci bölümde, aktarlık mesleği ile ilgili sorular sorularak aktarların bu mesleğe başlama ve mesleği sürdürme tercihleri, görüşülen kişilerin kültürel miras, tıbbi coğrafya, etnobotanik ve halk hekimliği hakkında bilgi ve deneyimlerine dair veriler elde edilmesi amaçlanmıştır. Üçüncü bölümde, bitkilerin ve karışımların nasıl ve nereden temin edildiği ile ilgili sorular sorularak drogların kaynağı hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise, halkın ilgi ve algısını tespit etmeye yönelik sorular yer almaktadır. Bu bölümde halkın hangi hastalıklara yönelik olarak daha fazla bitkisel ürün tercih ettikleri, hangi tür bitkilerden yararlandıkları ve etkili pandemi koşullarının aktarlara olan rağbet üzerinde etkisi olup olmadığına yönelik sorulara cevap aranmıştır.

1.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri gönüllülük esasına dayalı olarak toplanmıştır. Bu doğrultuda görüşme formu yönergesine göre kişisel verilerin gizlenmesinin esas alınacağı ve katılımın gönüllülük esasına göre olduğu beyan edilmiştir. Çalışma sürecinde Samsun ilinde aktarlık ile meşgul olan 28 kişi ile görüşme sağlanmıştır.

1.5. Verilerin Analizi

Araştırmanın amacı doğrultusunda elde edilen bilgilere ilişkin betimsel analizler gerçekleştirilmiştir. Betimleme yöntemi, mevcut olan durum olduğu gibi betimlenmesi ve ortaya çıkarılmasıdır (Karasar, 2012: 79). Bu doğrultuda elde edilen veriler, görüşme formunda yer alan soruların temalarına göre sistematik ve açık bir şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca katılımcı bireylerin görüşlerine doğrudan alıntılarla bulgular içerisinde yer verilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında neden sonuç ilişkileri tespit edilerek sağlık coğrafyası ile halk kültürü ilişkisi açısından birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlar sistematik bir şekilde sınıflandırılmıştır.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmalarında aktarlardan bitkilere ait örnek materyaller alınarak teşhisleri yapılmıştır. Bitki teşhisleri konu ile ilgili uzmanlar tarafından laboratuvar ortamında gerçekleştirilmiştir. Teşhis çalışmaları sürecinde Türkiye florası (Flora of Turkey) 1-11 (Davis, 1965-1988; Boissier, 1867-1888; Güner vd., 2000) ana referans olarak kullanılmıştır. Tespit edilen taksonların güncel taksonomik durumlarını belirlemek için Türkiye Bitkileri Listesi Damarlı Bitkiler (2012) eseri kullanılmış ve aynı zamanda bu eserin basımından da sorumlu olan Türkiye Flora Araştırmaları Derneği, ANG Vakfı ve Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi tarafından hazırlanmış olan www.bizimbitkiler.org.tr adresinden internet ortamında bilgi edinilmiştir.

Bulgular

Samsun ili genelinde Tarım ve Orman Bakanlığına kayıtlı olan 70 aktar bulunmaktadır. Bu aktarlar Samsun'un 13 ilçesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Dört ilçede (Asarcık, Lâdik, Salıpazarı ve Yakakent) ise aktar bulunmamaktadır (Şekil 1). Samsun'un en kalabalık ilçesi olan İlkadım ilçesi, 26 aktar ile bünyesinde en fazla aktara sahip olan ilçedir. Nüfus olarak ikinci kalabalık ilçe olan Atakum ilçesi 16 aktarla İlkadım'dan sonra en fazla aktara sahip olan diğer ilçedir. Nüfus miktarına göre üçüncü ve dördüncü kalabalık ilçeler olan Bafra ve Çarşamba ilçelerinde ise 8'er aktar bulunmaktadır. Nüfus açısından 5. kalabalık ilçe olmasına rağmen Canik ilçesinde sadece 1 tane aktar bulunması dikkat çekmektedir. Bu ilçede sadece 1 tane aktar bulunmasında, ilçenin şehir merkezine sadece 3 km uzaklıkta olması ile batıdaki komşusu olan İlkadım ilçesindeki aktar sayısının fazla olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Vezirköprü ve Terme ilçelerinde 3, 19 Mayıs, Havza ve Tekkeköy ilçelerinde 2 ve Alaçam, Ayvacık, Canik ve Kavak ilçelerinde 1'er tane aktar bulunmaktadır. En az nüfusa sahip olan Asarcık, Lâdik, Salıpazarı ve Yakakent ilçelerinde ise hiç aktar bulunmamaktadır.

Şehir merkezine uzak olmalarına rağmen halk kültürü açısından önemli bir yeri olan halk hekimliği ve aktarlık kültürünün bu ilçelerde yaşamaması dikkat çekicidir. Çünkü halk kültürüne ait unsurların şehir merkezlerinden uzak yerlerde ve dış dünyaya nispeten daha kapalı olan yerleşim yerlerinde yaşatılma olanağı daha fazla bulunmaktadır. Bu nedenle aktar olmayan ilçelerde bunun nedeni araştırılmıştır. Bu ilçelerde önceki yıllarda aktarlık yapan olup olmadığı, ilçelerin yerli yerleşimcileri ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Buna göre Yakakent ilçesinde kuruyemişçi olarak hizmet vermesine rağmen aynı zamanda aktarlık da yapan bir işyerinin 2020 yılının ağustos ayında kapatıldığı tespit edilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda oldukça faal olarak hizmet veren bu işyerinin bir kadın tarafından işletildiği ve eşinin sağlık sorunlarından dolayı işyerini kapatmak zorunda kaldığı anlaşılmıştır. Yakakent halkının aktar ve aktarlığa ilgi duyduğu ve halen Bafra ve Samsun'daki aktarlardan ihtiyaçlarını karşıladıkları da yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Salıpazarı ilçesinde yapılan görüşmeler sonucu bu ilçede aktar olarak hizmet veren işyerinin hiç açılmadığı bilgisine ulaşılmıştır. İlçe, kendisine 17 km uzaklıktaki Çarşamba ilçesinden ayrılarak 1987 yılında ilçe hüviyeti kazanmasına rağmen sosyal ve ekonomik açıdan halen Çarşamba ilçesi ile yakın temas halindedir. Bu nedenle ilçede aktar bulunmadığı ve halkın bu alandaki ihtiyaçlarını Çarşamba ilçesinde bulunan aktarlardan karşıladığı, yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca Lâdik ilçesinde resmi kayıtlarda herhangi bir aktar kaydı olmamasına rağmen kuruyemişçi ruhsatı ile açılan bir işyerinin aynı zamanda aktarlık yaptığı tespit edilmiştir. Bu aktara da ulaşılarak kendisiyle görüşme gerçekleştirilmiştir.

Tarım ve Orman Bakanlığı'nda aktar olarak kayıtlı olmayan; ancak gıda satışı, kuruyemişçiler ve büfe faaliyet alanları gibi farklı ruhsat adlarıyla aktarlık yapan işyerleri de bulunmaktadır. Zira Samsun ili genelinde gıda satışı ve kuruyemişçiler faaliyet alanlarında 95 adet işyeri bulunmaktadır. Bu işyerleri, aynı zamanda bünyelerinde aktar malzemeleri de barındırmakta ve faaliyet yaptıkları bölgede hizmet vermeye devam etmektedir.

Şekil 1. Samsun ilindeki aktarların (aktar olarak kayıtlı olanlar) ilçelere göre dağılışı

Samsun ili genelinde hizmet veren aktarlarla yapılan görüşmeler sonucunda, öncelikle aktarların kendilerini nasıl tanımladıkları sorusuna cevap aranmıştır. Katılımcı olarak bulunan 28 kişinin sahip oldukları mesleklerini tanımlamak için kullanmış oldukları ifadeler ele alındığında, dağılımın ‘aktar baharatçı’ yönünde yoğunlaştığı (f=20) ve bunu da sırasıyla ‘aktar’ (f=5), ‘baharatçı’ (f=2) ve ‘halk hekimi’ (f=1) tanımlamalarının takip ettiği gözlemlenmektedir. Katılımcıların bitkisel ürün alım satımı ile uğraşmakta oldukları süreç zamansal olarak ele alındığında ise ‘10 yıldan az’ süredir bu işi yapmakta olan kişilerin (f=14) çoğunlukta olduğu ve bunun ardından da sırası ile ‘10-19 yıl’ (f=10) ve ‘20 yıl ve üzeri’ (f=4) süredir bu işi yapmakta olan kişilerin geldiği görülmektedir. Ayrıca katılımcılar içerisinde bitkisel ürün alım satım işi ile 50 yılı aşkın süredir uğraşmakta olan (G16) bir aktarın da bulunduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların aktarlık mesleğini edinmelerinde kaynak değeri olan, mesleği öğrendikleri kişileri bildirmek için kullanmış oldukları ifadelerin ‘daha önceden bu işi yapan bir ustadan’ öğrendiği yönündeki bildirimlerin (f=13) çoğunlukta olduğu ve bu bildirim yapan kişilerden üçünün (G11, G22, G26) aynı zamanda farklı kişileri de kaynak olarak göstermiş olduğu gözlenmektedir. Bunun dışında da ‘ailemde bu işle uğraşanlardan öğrendim’ (f=7), ‘bu işin kursuna gittim’ (f=6) ve ‘kendi kendime öğrendim’ (f=5) şeklinde bildirimlerde bulunulmuştur.

Bu veriler ışığında aktarlık mesleğinin daha çok geleneksel yöntemlerle, yani usta çırak ilişkisi ile öğrenildiği söylenebilir. Ustasından ve ailesinden öğrenmenin birbirine yakın öğrenme yöntemleri olduğu düşünüldüğünde bu sonuca ulaşılabilmektedir. Geleneksel meslekler içerisinde yer alan aktarlığın bu yollarla öğrenilmesi, geleneğin devam ettirildiğini de göstermektedir. Nitekim mesleği nereden öğrendiği konusunda görüşme yapılan aktarlardan biri (G10) şunları ifade etmektedir.

"Babam bu işin babadan oğula geçmesi gerektiğini düşünüyor. Buraya çalışmak, işi öğrenmek veya staj yapmak için gelenleri kabul etmedi. Ben de bu işi babamdan öğrendim. Babam biraz olmayanı yapmayı severdi. Vezirköprü' de bu işi yapan yoktu. İlk olarak doğal ürün satışına sülle başladı. Süt satarken doğal peynir, tereyağı ve diğer süt ürünlerinden satmaya başladı. Marketlerin açılmasından sonra ise işleri durgunlaşınca da farklı bir açıdan yaklaşarak aktarcılık yapmaya karar verdi. Babam bu işi asıl yapan Lokmanlardan öğrendi. Öğrendiklerini yazıya döktü ve kaybetmedi.

Tablo 2. Aktarlık mesleğinin tanımı, süresi ve öğrenme yolları

Kodlar	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12	G13	G14	G15	G16	G17	G18	G19	G20	G21	G22	G23	G24	G25	G26	G27	G28	F
İşinizi nasıl tanımlarsınız	Hali bekimi																	X											1
	Aktar										X									X	X	X					X		5
	Baharatçı																						X	X					2
	Aktar Baharatçı	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X						X	X		X	20
Kaç yıldır bu işle meşgulsiniz	10 yıldan az	X	X	X	X	X	X			X	X		X						X			X	X				X	14	
	10-19 yıl										X	X		X		X	X				X	X			X	X	X	10	
	20 yıl ve üzeri							X		X					X*		X											4(*)	
Aktarlık mesleğini kimden öğrendiniz?	Daha önceden bu işi yapan bir ustanızdan	X		X		X	X			X	X		X		X		X		X	X	X	X			X		13		
	Ailemde bu işle uğraşanlardan öğrendim		X						X			X	X		X		X								X		7		
	Bu işin kimden öğrendim						X			X							X				X			X		X		5	
	Kimisi kendime öğrendim			X	X					X													X				X	5	

Katılımcıların aktarlık mesleğini seçme konusunda vermiş oldukları cevaplar ele alındığında; 'Sevdiğim için' şeklinde cevap veren görüşmecilerin çoğunlukta olduğu (f=12) görülmektedir. Bu cevabı vermiş olan görüşmecilerden G22, aynı zamanda mesleğini seçmesinde araştırmayı seviyor olmasının ve insanlarla iç içe olmak ve faydalı olmak istemesinin de etkili olduğunu

bildirmiştir. Bu konu ile ilgili olarak diğer bir görüşmeci G26 da insanlarla iç içe olmak ve faydalı olmak isteğinin de ayrıca meslek seçiminde etkili olduğunu bildirmiştir. Görüşmecilerden G11, mesleğini seçmesinde hem çevresinde ihtiyaç olmasının hem de mesleki değişim yapma ihtiyacının etkili olduğunu bildirmiştir. Aktarlık mesleğini seçmiş olmalarında araştırmayı seviyor olmalarının etkili olduğunu belirten kişilerin ardından (f=6), çevrelerinde ihtiyaç olduğu için bu mesleği seçenlerin (f=5), insanlarla iç içe olmayı ve faydalı olmak amacı ile isteyenlerin (f=3), mesleki değişim yapma ihtiyacından dolayı seçmiş olanların (f=2), bitkilerin çok talep edilmesinden dolayı (f=1), ekonomik nedenlerden dolayı (f=1), işi olmadığı için seçen (f=1) ve diğer etkili sebeplerden dolayı mesleklerini seçmiş olduklarını belirtmişlerdir.

‘Geçiminizi bu işten mi sağlıyorsunuz?’ sorusu ele alındığında, verilen cevapların ‘evet’ şeklinde yoğunlaştığı (f=25) ve ‘başka bir işim var’ şeklinde de 3 görüşmecinin cevap verdiği (G4, G5, G18) görülmektedir. ‘Hayır’ şeklinde cevap veren bulunmamaktadır. Aktarların büyük bir kısmının geçimlerini aktarlık mesleğinden sağlamaları, meslekle ilgili araştırma yapma ve mesleki gelişim açısından olumlu bir faktör olarak görülmektedir. Zira bu sonuç, görüşme formunun bir önceki bölümünde sorulan mesleğin nereden öğrenildiği sorusuna verilen cevapları da destekler niteliktedir

Aktarlık öncesinde başka bir iş tecrübelerinin olup olmaması durumu ile ilgili olarak, 24 görüşmeci aktarlık öncesinde başka bir iş tecrübesine sahip olduğunu ve 4 görüşmeci de farklı bir iş tecrübesinin olmadığını (G8, G16, G20, G21) bildirmiştir.

Aktarlık mesleğinin tıp, sağlık coğrafyası, etnobotanik ve halk hekimliği gibi farklı çalışma alanları tarafından araştırılan bir meslek olduğunu belirtenlerin büyük çoğunlukta olduğu (f=27) görülürken sadece bir katılımcı tarafından (G20) bu durum bilinmediği yönünde bildirimde bulunulduğu tespit edilmiştir. Bu bilinç ve farkındalık, mesleğe verilen önemin ve değerinin üst düzeyde olduğunun da bir göstergesi olarak görülmektedir.

Aktarlık mesleği için eğitimin gerekli olup olmaması konusunda 15 katılımcı ‘evet’ şeklinde cevap verirken, bunlardan G22’nin hem ‘evet’ hem de ‘sadece eğitim değil, aynı zamanda tecrübe ve çekirdekten yetişmek de önemlidir’ şeklinde ve diğer kişilerin de (f=14) yalnızca ‘evet’ cevabını verdiği görülmektedir. ‘Sadece eğitim değil, aynı zamanda tecrübe ve çekirdekten yetişmek de önemlidir’ cevabını veren (f=11) katılımcılardan G18 ile G24’ün aynı zamanda ‘hayır’ ve G22’nin de ‘evet’ şeklinde de cevap vermiş oldukları

görülmektedir. Aktarlık mesleği için eğitimin gerekli olmadığı görüşünde olan 5 katılımcı (G13, G18, G20, G21, G24, bulunmakla birlikte bunlardan üçünün (G13, G20, G21) yalnızca 'hayır' şeklinde cevap vermiş olduğu görülmektedir. Katılımcı olan 20 aktarın meslekleri ile ilgili geçerli bir sertifikaya sahip olduğu ve 8 aktarın ise böyle bir sertifikasının bulunmadığı (G1, G4, G8, G9, G20, G21, G23, G28) görülmektedir.

Aktarlardan bir tanesi (G11), bu mesleği neden yaptığını şu şekilde dile getirmektedir.

"Ben yıllardır esnafılık yapıyorum. Aslında daha önce mobilyacılık yapıyordum. Dükkânı kapatınca başka bir şey yapmak istedim. Çevremdeki arkadaşlarıma sordum. Vezirköprü' de aktarlık işini yapan çok olmadığı için ben de bir firmayla anlaşarak bu işe başladım. Ama bu işi bilmek gerekir ve genç yaşlarda başlamak gerekir. Bu yüzden aktarlığı gençlere tavsiye ediyorum. Ancak eğitimini hatta fakülte eğitimini almaları gerektiğini düşünüyorum. Mesleğin içinde çok fazla öğrenilemiyor. Bilmeden de bu iş kolay yapılmıyor. Özellikle "Mizaç" ilmini bilmek gerekir. Mizaç ilmi, Uygurlarda kullanılan tıbbi bir yöntemdir. İnsanın yüzüne, tipine ya da yapısına bakarak yapılan tedavi yöntemidir."

Foto 1. Kuruyemiş, baharat ve doğal ürün satışı yapan bir aktar (Lâdik)

Aktarların mesleki bilgi, deneyim ve farkındalıkların ortaya çıkarılmasına yönelik sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, aktarların genel olarak mesleğin kültürel mirasın korunması ve yaşatılması açısından haberdar oldukları

görülmektedir. Aktarların tamamı, mesleklerinin kültürel mirasın bir parçası olduğunun bilincinde olduklarını beyan etmişlerdir. Mesleği büyük oranda ustasından ve ailesinden öğrendiklerini belirten aktarlar, başka bir iş tecrübesine sahip olmadıklarını beyan ederek bu doğrultudaki cevapların güvenilirliğini kanıtlamaktadır.

Foto 2. İlkadım ilçesinde 50 yılı aşkın zamandır mesleğini icra eden aktar

Aktarlık mesleği için eğitim almanın gerekliliğini ifade eden aktarlar, aynı zamanda bu mesleğin tecrübe gerektiren bir meslek olduğunu ve usta-çırak ilişkisi ile yetişmenin bu meslekte ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim mesleğin geleneksel meslekler listesinde yer alması ve tarihi gelişim süreci dikkate alındığında, bitki ile tedavi yönteminin yüzyıllar süren deneyim ve denemelerle ortaya çıktığı ve bu doğrultuda aktarların bahsettikleri tecrübenin bu anlayıştan kaynaklandığı görülmektedir. Her ne kadar tecrübenin öneminden bahsetmiş olsalar da aktarlar, eğitime ve meslek ile ilgili sertifika sahibi olmaya da önem vermektedir. Aktarların yaklaşık %70'inin meslekleri ile ilgili olarak eğitim aldıkları ve sertifika sahibi oldukları görülmektedir (f=16). Ayrıca boş zamanlarında da meslekleri ile ilgili bilimsel ve mesleki toplantılara katıldıklarını da beyan etmektedirler. Mesleklerine verdikleri değeri gösteren diğer bir bulgu ise, gençlere bu mesleği tavsiye edip etmedikleri ile ilgili soruya verdikleri yanıtlardır. Görüşme yapılan aktarların tamamı gençlere bu mesleği tavsiye ettiklerini beyan etmektedir (f=28). Aktarlar, meslekleri ile ilgili olarak insanlar bilinçlendiği ve doğal ilaç ve karışımlara yöneldiği için gelecekte bu mesleğin daha da iyi olacağını düşünmektedirler.

Aktarlık mesleğinin geleceği hakkındaki düşüncelerinin ele alındığında görüşlerin büyük çoğunluğunun 'insanlar bilinçlendiği ve bitkisel ürünlere

yöneldiği için, gelecekte daha iyi olacak' yönünde yoğunlaştığı (f=26) görülmektedir. Bu şekilde bildirimde bulunanlardan üçünün (G22, G24, G26) aynı zamanda 'bitkisel ürünlerin eczanelerde satılması zorunluluğu gelirse, geleceği olumlu değil' şeklinde de bildirim de bulunduğu göze çarpmaktadır. Yine bu görüşmecilerden G24'ün aktarlık mesleğinin 'geleceğin mesleği olacağı' şeklinde görüş bildiren tek katılımcı olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca aktarlık mesleğinin geleceğinin daha kötü olacağını bildiren 1 katılımcı (G6) ve bu konu ile ilgili herhangi bir düşüncesi olmadığı yönünde bildirimde bulunan 1 katılımcı (G21) bulunmaktadır. Geleceğin mesleklerinden biri olarak da tarif ettikleri aktarlığın buna karşın bitkisel ürünlerin eczanelerde satış zorunluluğu getirilirse geleceğinin tehlikeye girebileceğini de beyan etmektedirler. Yine de insanlara faydalı olma felsefesini taşıyan bu mesleğin "huzur verici" bir meslek olduğunu da ifade etmektedirler.

Aktarların bitkisel ürünleri nereden temin ettikleri ile ilgili bilgiler ele alındığında dağılımın ‘bitkisel ürünleri yerel ve ithalatçı toptancılarından hazır olarak temin edildiği’ yönünde yoğunlaştığı (f=16) ve bunu da sırasıyla ‘yerel toptancılarından ve toplayıcılardan hazır olarak temin etme’ (f=14) ve ‘bazılarını kendilerini ürettiği’ (f=1) şeklinde takip ettiği gözlemlenmektedir. Bu konu ile ilgili olarak G22’nin hem bazılarını kendisinin ürettiği hem de yerel ve ithalatçı toptancılarından hazır olarak temin etme şeklinde karşıladığı görülmektedir. G24 ve G27 yerel ve ithalatçı toptancılarından hazır olarak temin etmenin dışında ayrıca yerel toptancılarından ve toplayıcılardan da hazır olarak temin ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca G22’nin ‘bazılarını kendim üretiliyorum’ şeklinde cevap veren tek katılımcı olduğu tespit edilmektedir.

Katılımcı aktarların tamamının bitkileri kendilerinin toplamadığı (f=28) tespit edilmekte olup, bitkilerin ücret karşılığı toplatılması durumu ile ilgili olarak da 25 katılımcının ücret karşılığı toplatmazken 3 katılımcının ise (G18, G19, G24) ücret karşılığı toplatıyor olduğu bildirimine ulaşılmıştır.

Tablo 4. Bitki ve karışım temini

Kodlar	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12	G13	G14	G15	G16	G17	G18	G19	G20	G21	G22	G23	G24	G25	G26	G27	G28	F
Bitkisel ürünleri yerel ve ithalatçı toptancılarından hazır olarak temin ediyorum	X	X				X			X		X		X	X			X	X			X	X	X	X	X	X	X	X	16
Yerel toptancılarından ve toplayıcılardan hazır olarak temin ediyorum			X	X	X		X	X		X	X		X		X			X	X	X				X			X		14
Bazılarını kendim üretiliyorum																					X								1
Evet																													0
Hayır	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	28
Bazı																													0
Evet																X	X						X						3
Hayır	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	25

Yapılan görüşmelerde bitkisel karışım hazırlayıp hazırlamadığı ile ilgili olarak bir aktar (G10), asıl mesleği öğrendiği babasının karışımlar hakkındaki tavır ve tutumunu şu şekilde dile getirmektedir.

“Babam da bitkisel karışımlar hazırlar. Karışımlar ait bir defter tutar. Hangi hastalığa neyin iyi geldiği, hangi otların neyle karıştırıldığı bilgileri kayıt altına alır. Ancak karışımlar daha

çok anlaşılmalı olduğumuz firmadan gelir. Babam olmayanı yapar ya da özel müşterileri vardır onlar için hazırlar.”

Bazı bitkilerden karışım hazırlıyor musunuz; yoksa bunu müşteriye mi bırakıyorsunuz? sorusuna karşılık çoğunluğunun ‘hayır’ şeklinde olumsuz cevap verirken (f=17), diğerlerinin ise olumlu cevap vermiş olduğu (f=11) gözlemlenmiştir.

Aktarlarda tüketiciler tarafından en fazla tercih edilen ürünler ele alındığında dağılımın ‘bitki’ yönünde yoğunlaştığı (f=27) ve ardından da ‘hazır ürünlerin’ geldiği (f=11) görülmektedir. G1, G2, G3, G9, G13, G14, G20, G23, G26, G27, G28 katılımcılarının ‘hazır ürün’ tercihinin en fazla olduğunu bildiriyor olmasına karşılık bunlardan G26 dışındaki diğer katılımcıların aynı zamanda en fazla tercih edilen olarak ‘bitki’leri de bildirdiği görülmektedir. Katılımcılar tarafından ‘drog’ şeklinde bildirim yapılmadığı dikkati çekmekle birlikte bunun temel sebebinin drog satımının hiç olmadığı anlamı taşıması değil, drog satışının yoğun olarak gerçekleşmiyor olmasındandır. Sahada gerçekleştirilen görüşmeler sırasında bu durum ile ilgili olarak katılımcılara satışı en fazla gerçekleşen ürünler hakkında soru yöneltmiştir.

Katılımcıların son zamanlarda görülen Covid-19 hastalığının aktarlık mesleğini nasıl etkilediği konusu ile ilgili bildirimleri dikkate alındığında ise verilen dönütlerin ilginin arttığı yönünde yoğunlaştığı (f=21), sırası ile de ilginin aynı düzeyde olduğu (f=6) ve ilginin azaldığı yönündeki (f=1) görüşlerin bulunduğu görülmektedir.

Tablo 5. Karışım hazırlama ve halkın ürünlere yönelik ilgi durumu

Kodlar	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	G11	G12	G13	G14	G15	G16	G17	G18	G19	G20	G21	G22	G23	G24	G25	G26	G27	G28	F
Bazı bitkilerden karışım hazırlıyor musunuz, yoksa bunu müşteriye mi hazırlıyorsunuz?	Evet			X	X				X			X	X					X	X	X	X	X	X						11
	Hayır	X	X	X			X	X	X	X	X			X	X	X	X								X	X	X	X	17
En fazla tercih edilen ürünler hangileridir?	Drog																												0
	Bitki	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	27
	Hazır ürün	X	X	X				X				X	X					X		X					X	X	X	X	11
Son zamanlarda görülen Covid-19 hastalığı aktarlık mesleğinizi nasıl etkiledi?	İlgi arttı	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X			X	X	X	X	X	X	X				X	X	21	
	İlgi azaldı	X																											1
	İlgi aynı düzeyde												X	X		X	X								X	X			6

Son yıllarda halkın halk hekimliğine, aktarlara ve doğal bitkisel ürünlere ilgi ve algısının arttığı görülmektedir. Bu artış, yapılan görüşme sonuçlarına da yansımış bulunmaktadır. Son yıllardaki artışın yanı sıra pandemi durumu

sebebiyle halkın bağışıklığı ve vücut direncini artırıcı tamamlayıcı tıp ürünlerine yöneliminde de bir artış görülmektedir. Görüşme gerçekleştirilen aktarların %75'i salgın nedeniyle ilginin arttığını, % 25'i ise ilginin aynı düzeyde olduğunu söylemektedir. Halkın en fazla hangi hastalık ve şikâyetleri için aktara gittikleri ve hangi ilaç ve droglara yöneldikleri ile ilgili liste Ek Tablo 6' da gösterilmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre en fazla solunum yolları rahatsızlıkları ile ilgili ürünlerin tüketiciler tarafından talep edildiği (f=18), bunu da sırası ile genel metabolizma hastalıkları (f=9), vücut ağrıları (f=8), kilo problemi (f=7), sindirim rahatsızlıkları (f=6), genital rahatsızlıklar (f=5), psikolojik rahatsızlıklar ve stres (f=4), dermatolojik rahatsızlıklar (f=3), cinsel sorunlar ve doğurganlık (f=2), kanser (f=2), Covid-19 (f=1) ile ilgili kullanımı olan ürünlerin takip ettiği görülmektedir.

Bu çalışmada ayrıca Covid-19 sürecinde daha çok tercih edilmiş olan bitkisel ürün ve karışımlar ile ilgili olarak da bilgi toplanmış olup elde edilen bulguların sunumu aşamasında 'bitki' ve 'bitkisel ürün' olarak kategorize edilmiştir. Tüketiciler tarafından Covid-19 sürecinde daha çok tercih edilmiş olan bitkilerin sırasıyla zencefil (f=15), kekik (f=14), zerdeçal (f=11), ada çayı (f=9), ebegümece (f=7), ıhlamur (f=4), nane (f=3), biberiye (f=3), zeytin yaprağı (f=3), udu hindi (f=3), tarçın (f=3), meyan kökü (f=2), melisa (f=2), çörekotu (f=2), sumak (f=2), laden (f=1), mürver (f=1), karamürver (f=1), karanfil (f=1), keçiboynuzu (f=1), havlıcan (=1), çam kozalağı (f=1), lavanta (f=1) olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca Covid-19 sürecinde bitkisel ürün ve karışımlar kapsamında yer almakla birlikte tüketiciler tarafından daha çok tercih edilmiş olan ürünlerin ise sırasıyla ballı ve pekmezli karışımlar, macunlar (f=10), kekik yağı (f=7), bağışıklık ve direnç artırıcı ürünler (f=4), bitki çayları (f=4), keçiboynuzu özü (f=3), nane yağı (f=2), organik sirkeler (f=2), çörek otu yağı (f=2), Udi Hindi yağı (f=2) ve Propolis (f=2) olduğu görülmektedir. Katılımcıların yapmış olduğu bildirimler neticesinde bitkisel ürün ve karışımlar kapsamında en fazla tercih edilmiş olduğu belirlenen ballı ve pekmezli karışımlar, macunlar (f=10) içerisinde de en fazla talep gören ürünün çam kozalağı şurubu (f=4) olduğu tespit edilmiştir. Organik sirke olarak da yöre halkı tarafından hazırlanmakta olan alıç sirkesi ve üzüm sirkesinin tüketiciler tarafından talep edilen ürünler olduğu görülmektedir.

Pandemi sürecinde halkın aktarlara olan ilgisini belirtirken ise görüşme yapılan bir aktar (G11) şunları ifade etmektedir.

"Müşteriler genellikle televizyonda duyduğunu istiyor. Televizyonlardaki programlar, doğal ilaçlara olan ilgiyi oldukça artırdı. Salgın döneminde de daha çok bağışıklık güçlendirici bitki ve karışımların satışında artış yaşandı. Örneğin; Propolis ürünü sorulmaya başlandı. Bağışıklık açısından çok önemli ve faydalı bir üründür. Arı, bunu arı kovanın iç kısmına sarar ve dışarıdan gelecek haşereleri önlemek için sadece kendi gireceği kadar bir giriş bırakır. Bu ürün insan vücudunda da aynı etkiyi yapar."

Foto 3. Vezirköprü ilçesinde bir aktar

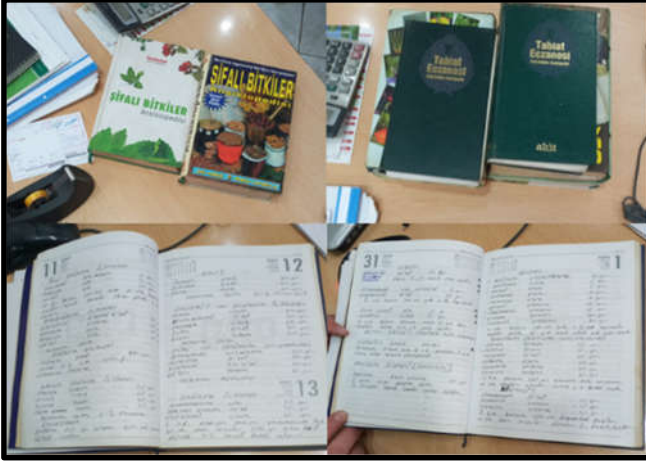

Foto 4. Hastalıklara yönelik bitki karışım formülleri (Vezirköprü ilçesinde bir aktar)

Yapılan görüşmelerde aktarlar, meslek ile ilgili olarak düşüncelerini de belirtirken aynı zamanda çeşitli endişelerini ve geleceğe yönelik kaygılarını da

dile getirmektedirler. Genel olarak aktarların çoğunluğu mesleğini sevdiklerini, ilgi duyarak mesleklerini sürdürdüklerini ve gençlere bu mesleği tavsiye ettiklerini belirtmektedirler. İnsanlara faydalı olduklarını düşündüklerini, bunun için de çok mutlu olduklarını da dile getirmektedirler. Ancak insanların daha bilgili bir şekilde gelmelerini beklediklerini, kulaktan dolma yanlış bilgilerle geldiklerinde iletişim kurmanın güçleştiğini de karşılaştıkları olumsuzluklar olarak söylemektedirler. Bu mesleğe dair uygulamaların bilimsel bir alt yapısının olduğunu da belirtmektedirler. Ancak özellikle televizyondan yanlış bilgi edinerek gelen birçok müşteri olduğunu, bu yüzden televizyonlarda özellikle reklam amaçlı olarak doktorların bu ürünlere yönelik program yapmalarının yasaklanması gerektiğini belirtmektedirler. Kendilerine yönelik olarak da fitoterapi ve aroma terapi eğitimleri almaları gerektiğini de ayrıca beyan etmektedirler. Ayrıca doğal ve bitkisel ürünlerin eczanelerde satılma zorunluluğu gibi bir uygulamanın başlatılması halinde, bu uygulamanın aktarlık mesleğini sona erdireceğini de dile getirmektedirler.

Sonuç

Sağlık coğrafyası, kültür coğrafyası, tıp, halk bilimi, botanik gibi birçok bilimin ortak araştırma konusu olan doğal ve bitkisel ürünlerle tedavi yöntemlerinin günümüzdeki en önemli satış noktaları olan aktarlar, son yıllarda önemli ölçüde talep görmektedir. Özellikle şehir hayatının karmaşasında daha sağlıklı ve bağımsızlığı daha güçlü bir bünyeye sahip olmak isteyen şehir sakinlerinin bu yöndeki takviye ürünlere yönelik olarak aktarlara yöneldikleri görülmektedir. Ayrıca Covid-19 salgını nedeniyle vücut direncinin yüksek olması gerektiği gerçeği de halkın takviye ürünlere, dolayısıyla aktarlara yönelmesine sebep olmaktadır. Bu açıdan aktarlar ve aktarlık mesleği, bireylerin günümüz şehir yaşantısına sağlıklı ve güçlü bir şekilde ayak uydurmaları açısından önemli bir misyona sahiptir.

Aktarlık mesleğinin öneminin ortaya çıkarılması ve halkın aktarlara yönelik alışveriş ilişkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, Samsun'da aktar olarak kayıtlı olan 28 aktarla görüşme yapılmıştır. Bunun sonucunda aktarların mesleğe yönelik bilgi, donanım ve deneyimleri ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca halkın aktarlara daha çok hangi hastalıklara şifa bulmak için geldikleri ve hangi doğal ve bitkisel ürünleri talep ettikleri bilgilerine de ulaşılmıştır. Bu bitkilerin literatürdeki familya, cins ve türleri listelenmiş, Türkçe isimleri ile Türkiye bitkileri listesinde yer alıp almadığı da kontrol edilerek ek bir

tablo ile sunulmuştur (Ek Tablo 7). Bu bilgiler ışığında aktarlar, aktarlık mesleği ve halkın talepleri ile ilgili olarak elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Bitki örnekleri kullanılarak yapılan sistematik teşhis çalışmalarında 117 örnek değerlendirilmiş olup; 26 familyaya ait 56 takson tespit edilmiştir. Bunlar arasında hem Türkiye florasında bulunan (47 takson) hem de bulunmayan (9 takson) bitkilerin bulunduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın bu sürecinde tespit edilmiş olan taksonların tamamının Çiçekli Bitkilerden olduğu belirlenmiştir. Çiçekli Bitkilerin de 2 tanesi Açık Tohumlu (Gymnospermae) ve 54 tanesi de Kapalı Tohumlu (Angiospermae)'dur. Kapalı Tohumluların 3 tanesi tek çenekli (Monocotyledonea), 51 tanesi ise Çift Çenekli (Dicotyledonea)'dir.

Elde edilen verilere göre, belirlenen taksonların tamamı (56 takson) tür seviyesindedir. Temin edilen bitkilerin sistematik dağılımına bakıldığında en zengin familya olarak Lamiaceae (Ballıbabagiller) olduğu (15 takson ile temsil ediliyor) tespit edilmiştir. Bunu da sırası ile Fabaceae (5), Rosaceae (4), Malvaceae (4), Zingiberaceae (3), Asteraceae (2), Ranunculaceae (2), Myrtaceae (2), Adoxaceae (2) familyalarının takip ettiği görülmüştür. Ayrıca birer takson ile temsil edilen 17 familya bulunmaktadır. Çalışmaları neticesinde tespit edilmiş olan bitki taksonlarının tam listesi Tablo 7'de verilmiştir.

Samsun ili genelinde Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre aktar olarak kayıtlı 70 iş yeri bulunmaktadır. Toplam 17 ilçesi bulunan Samsun ilinde, Asarcık, Lâdik, Salıpazarı ve Yakakent ilçelerinde aktar bulunmamakta, diğer 13 ilçesinde ise aktar bulunmaktadır. Nüfusu en kalabalık ilçeleri olan İlkadım, Atakum, Bafra ve Çarşamba ilçeleri, aktar sayısının en fazla olduğu ilçelerdir. Bu ilçelerin tamamındaki aktarlar arasından gönüllülük esasına göre yapılan görüşmelerde 28 aktarla görüşme sağlanmış ve veri elde edilmiştir. Elde edilen veriler tablolarla desteklenmiş ve analiz edilmiştir.

Yapılan görüşmeler sonucunda aktarların tamamının aktarlık mesleğinin kültürel mirasın bir parçası olduğunun farkında oldukları ve bu bilinçle halka faydalı olmaya çalıştıkları belirlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında mesleği icra edenlerin, bu bilinç sayesinde mesleği geleceğe taşıma çabası içerisinde bulunma potansiyelinde oldukları ve bu yönde yapılacak projelere destek verecekleri düşünülmektedir. Zira çalışma sonucuna göre aktarların büyük çoğunluğu, bu mesleği sevdiği için, araştırmayı sevdiği için ve insanlara faydalı olmayı sevdiği için yaptıklarını beyan etmektedirler. Bu sonuçlar, aktarlık mesleğinin aktarlar

arasında sevgi ve istek ile yapıldığını, insanlara faydalı olma isteklerinin de bu mesleği yapmada etkili olduğu göstermektedir. Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olup Türk kültüründe önemli bir yeri olan aktarlığın, kültürel mirasın korunmasındaki ve aktarılmasındaki etkinliği düşünüldüğünde, aktarların bu geleneği yaşatmada önemli bir rol üstlendikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra aktarların bu mesleği genellikle ustalarından ve ailelerinden öğrendikleri ortaya çıkarılmıştır. Bu sonuç da usta çırak ilişkisinin ve el verme geleneğinin halen aktarlarda devam ettiğini göstermektedir. Gelecekteki önemi düşünüldüğünde bu geleneğin yaşatılması için mesleğin tanıtımının yapılması, turizm ve kültür içerikli fakülte ve yüksekokullarda ders içeriklerine eklenmesi, eğitim programları içerisine mesleğin dâhil edilmesi ve bu mesleği yapmak isteyenlerin tecrübe kazanmaları amacıyla aktarların yanında uygulamalı eğitime tabi tutulmaları sağlanmalıdır. Kültür turizmin önem kazandığı son yıllarda aktarlığa yönelik bu planlama, önemli olarak görülmektedir.

Halkın aktarlara ilgisinin son yıllarda artış gösterdiği, Covid-19 salgını ile bu ilginin daha üst seviyeye çıktığı, görüşme sonuçlarından anlaşılmaktadır. Gelecek yıllarda yoğun iş temposu ve nüfus, trafik, gürültü, kirlilik gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak şehir yaşamının sebep olduğu stres nedeniyle insanların daha sağlıklı ve bağımsızlığı daha güçlü bir fiziksel/ruhsal güce ulaşmak isteyecekleri düşünüldüğünde, aktarlara olan ilginin çok daha artış göstereceği düşünülmektedir. Bu nedenle, aktarlık mesleği ile ilgili Tarım ve Orman Bakanlığı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı başta olmak üzere ilgili diğer kurum ve kuruluşlar tarafından mesleğe yönelik olarak fitoterapi ve aroma terapi gibi eğitim ve kurslar düzenlenmeli, mevcut aktarlar bu eğitimlere alınmalı, aktar olmak isteyenlere de bu eğitim ve kursa katılımlar zorunlu olmalıdır. Bu sayede meslek ve uygulamalarına yönelik yanlış bilgi ve yönlendirmelerin önüne geçilmeli, kontrol mekanizmaları çalıştırılmalıdır.

Aktarlara yönelik yapılacak çalışmalar neticesinde onların sorunları ve şikâyetleri dikkate alınarak bu sorun ve şikâyetlere yönelik ilgili kurumlarca gereken tedbirler alınmalı, uygulamalar hayata geçirilmelidir. Televizyon ve internette aktarlık ve halk hekimliği ile doğal ve bitkisel ürünlere yönelik olarak yapılan her türlü reklam ve program takip edilmeli, bilgi kirliliğinin önüne geçilmeli ve bunu yapanlara cezai müeyyideler uygulanmalıdır. Halkın sağlığı açısından denetlemeler sürdürülebilir bir şekilde devam etmelidir. Aynı zamanda bir meslek tanımı yapılarak kimlerin aktar olabileceği, hangi şartları taşıması gerektiği, hangi donanıma sahip olmaları gerektiği gibi meslek tanımlamaları

ortaya konulmalı, aktarlık mesleğini yapacak olan kişilerin bu istismar edebilme olasılıklarının da önüne geçilmelidir.

Kaynaklar

AİLE, ÇALIŞMA VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI (2020), T.C. Mesleki Yeterlilik Kurumu 2020 Yılı İdari Faaliyet Raporu. Ankara.

ALP, M. (1963), “Eski İstanbul’da Loncalar”, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 8 (173): 3249-3250.

AK, M. (2017), “Yörüklerde Halk Hekimliği”, *The Hournal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 57, 395-405.

AYDIN, O. (2018), “Türkiye’nin Sıhhi İctimai Coğrafyasına Göre Anadolu’da Gelenek, İnanç ve Kültür Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilig Dergisi*, 86, 89-114.

BAYTOP, T. (1999), *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi-Geçmişte ve Bugün*, İstanbul: Nobel Kitabevi.

BAYTOP, T. (2021), *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi-Geçmişte ve Bugün*, Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.

BOISSIER, E. (1867-1888), *Flora Orientalis I-V and Suppl.* Geneve.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., KILIÇ ÇAKMAK, E., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, Ş., ve DEMİREL, F. (2012), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

ÇELİK, T. A., ŞENTÜRK, M. ve ASLANTÜRK Ö. S. (2019), “Aydın İl Merkezinde Faaliyet Gösteren Aktarların Kişisel ve Mesleki Özelliklerinin Belirlenmesi”, *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9 (2), 126-135.

CAMEJO-RODRIGUES, J., ASCENSÃO, L., BONET, M. À., ve VALLÈS, J. (2003), “An Ethnobotanical Study of Medicinal and Aromatic Plants in The Natural Park of “Serra de São Mamede (Portugal)”, *Journal of ethnopharmacology*, 89(2), 199-209.

DAVIS, P.H., (1965-1988), “Flora of Turkey and the East Aegean Islands”, Vol. 1-10, *Edinburgh University Press*. Edinburgh.

DEN DRAAK, M., (2005), “Anintroduction to medical and health geography”, *Population Research Centre Working Paper Series 05-1*, University of Groningen

DOĞANAY, H. (1997), *Coğrafya'ya Giriş 1*, İstanbul: Öz Eğitim Yayınları.

DOĞANAY, H., ÖZDEMİR, Ü., ŞAHİN, F. İ. (2012), *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Ankara: Pegem Akademi.

ERSÖZ, T. (2012), *Bitkisel İlaç ve Gıda Takviyeleri İle İlgili Genel Yaklaşım ve Sorunlar*, MİSED: Türk Eczacıları Birliği Yayını, 27, 10-21.

FİŞEK H. N. (1986), *Sağlık Bilimi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı Yayını.

GÜNER, A., ÖZHATAY, N., EKİM, T. ve BAŞER, K.H.C. (2000), “Flora of Turkey and the East Aegean Islands”, Cilt 11. Edinburgh: Edinb. Univ. Press.

IRMAK, Y. (2018), “Bingöl Halk Hekimliği”, *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 49-74.

KAHVECİ, E., YEŞİLKAYA, M. ve MALKOÇOĞLU, S. (2018), “Orta Karadeniz Bölgesindeki Tıbbi ve Aromatik Bitki İşletmelerinin Yapısal Analizi”, *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 7 (1), 55-68.

KARASAR, N. (2012), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

KAPLAN, M., (2010), “Sağlık ve Kültürün Buluştuğu Alan: Tıbbi Antropoloji, Cyprus International University”, *Folklor/Edebiyat*, 16 (64), 225-235.

KÖMÜRÇİYAN, E.Ç. (1952), *XVII. Asırda İstanbul*, (Çev. Hrand D. Andreasyon), İstanbul: Eren Yayıncılık.

MEADE, M.S., ve EARİCKSON R.J. (2000) *Medicalgeography*, Secondedition, New York/ London: The Guilford Press.

OKİGBO, R. N., ANUAGASİ, C. L., & AMADİ, J. E. (2009), “Advances in Selected Medicinal and Aromatic Plants Indigenous to Africa”, *Journal of Medicinal Plants Research*, 3(2), 086-095.

ÖLGEN, M. K. (2010), *Tıbbi Coğrafya: Tanımı, İçeriği ve Coğrafi Teknolojilerle İlişkisi*, Dr. Eren Akçiçek'e Armağan (Haz. Gökser Gökçay), İzmir: Egetan Yayıncılık.

ÖZEY, R. (2014), *Kültürel Coğrafya*, İstanbul: Aktif Yayınları.

PAUL, B.K. (1985), "Approaches To Medical Geography: An Historical Perspective", *Social Science And Medicine*, 20, 399-404.

POLAT, H. H. (1995), *Sivas Ulaş'ta Halk Hekimliği Uygulamaları*, Ankara: Ürün Yayınları.

PRINGLE, D.G. (1996), "What is Medical Geography?", *Geographical Viewpoint*, 24, 20-28.

SOL, S. (2007), "Edirne'de Halk Hekimliği", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 175-191.

ŞAR, S. (2008), "Anadolu'da Rastlanan Halk Hekimliği Uygulamalarına Genel Bir Bakış", *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15.

ŞEHSUVAROĞLU, B.N. (1970), *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul: Hüsnütabiat matbaası.

ŞEKEROĞLU, N. (2015), "Geçmişten Günümüze Aktarlık Mesleği ve Modern Aktarlık", *Aktarım Doğası Bakdergi*, 2, 10-11.

TAVUKÇU, H. (2016), *Geleneğin Yeniden Keşfi Bağlamında Halk Hekimliği (Ankara Kent Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Bölümü, Ankara.

TÜRK DİL KURUMU (1998), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TÜRKİYE BİTKİLERİ LİSTESİ (DAMARLI BİTKİLER) (2012), *Türkiye Flora Araştırmaları Derneği*, ANG Vakfı/Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi, ISBN:978-605-60425-7-7. Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi Yayınları Flora Dizisi 1, İstanbul, Türkiye.

YILDIRIM, M. (2020), "Kültürel Pratikler ve Salgın İlişkisi Bağlamında Covid-19", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, 101, 89-107.

YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2011), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.

URL. <https://www.bizimbitkiler.org.tr/list.html>

Ek Tablo 6. Halkın hastalıklara yönelik rağbet ettiği ve drog listesi

Kodlar	Kodlar																	F											
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	010	011	012	013	014	015	016	017		018	019	020	021	022	023	024	025	026	027	028
En fazla talep edilen hastalıklar için verilen örneklerdir*	Sindirim rahatsızlıkları				X						X								X	X	X	X							6
	Solunum yolları rahatsızlıkları	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X			X		X	X			X		X	X	18
	Dermatolojik rahatsızlıklar	X																					X						3
	Genel metabolizma hastalıkları		X										X	X					X	X	X	X			X				9
	Ağrı	X				X		X	X	X	X	X															X		8
	Kilo problemi				X	X	X					X	X										X			X			7
	Fiziksel rahatsızlıklar, stres																		X	X			X	X					4
	Genel rahatsızlıklar						X	X												X	X	X							5
	Cinsel sorunlar, doğurganlık																		X	X									2
	Covid 19																							X					1
	Kanser																					X				X			2
	Kekik	X	X	X			X	X	X		X			X	X				X	X	X	X		X		X			14
	Nane	X		X	X																								3
	Zencefil	X	X	X		X	X	X			X	X	X	X	X	X					X	X	X		X		X		15
Zerdeçal	X	X	X	X	X	X				X				X	X					X	X		X		X			11	
Laden	X																											1	
Meyan Kökü	X										X																	2	
Mürver	X																											1	
Karamürver								X																				1	
Melisa	X	X																										2	
Ada Çayı	X	X									X	X	X					X	X	X		X						9	
Biberiye	X	X				X																						3	
Karanfil			X																									1	
Tarçın	X							X	X																			3	
İhlamur	X									X									X		X							4	
Keçibeyazı																			X			X						1	
Çörekotu										X	X																	2	
Sumak										X																		2	
Eğilimci										X	X	X						X	X	X	X	X						7	
Üdi Hindî yağı										X							X											3	
Haricen																												1	
Zeytin Yağı																		X	X							X		3	
Çam Kozalağı																						X						1	
Lavanta																			X									1	
Covid 19 ile mücadele kapsamında alınan ya da harçmanlar daha çok tercih edilir	Kekik yağı	X	X										X	X							X		X	X	X			7	
	Nane yağı	X																				X						2	
	Organik sirkeler	X					X																					2	
	Çörek otu yağı	X																				X						2	
	Birka çayları	X																				X	X	X	X			4	
	Keçibeyazı özü	X												X	X													3	
	Üdi Hindî yağı												X													X	2		
	Bağpökük ve diğer artırıcı sirkeler				X				X	X																X		4	
	Bıllı ve pekmezli harçmanlar, macunlar				X	X	X		X			X				X						X	X	X	X	X			10
	Propolis							X	X																			2	

Ek Tablo 7. Çalışmada tespit edilen bitki taksonları

Familiya	Cins	Tür	Türkçe isim	Türkiye Bitkileri Listesinde (Damarlı Bitkiler) var mı?
Adoxaceae (Mürvergiller)	<i>Sambucus</i>	<i>Sambucus ebulus</i>	Mürver, mürverotu	√
Adoxaceae (Mürvergiller)	<i>Sambucus</i>	<i>Sambucus nigra</i>	karamürver, ağaçmürver	√
Altingiaceae (Günlükağacıgiller)	<i>Liquidambar</i>	<i>Liquidambar orientalis</i>	günlükağacı	√
Anacardiaceae (Menengiçgiller)	<i>Rhus</i>	<i>Rhus coriaria</i>	Sumak	√
Apiaceae (Maydanozgiller)	<i>Foeniculum</i>	<i>Foeniculum vulgare</i>	Rezene	√
Aquifoliaceae (Işılgağgiller)	<i>Ilex</i>	<i>Ilex paraguariensis</i>	Mate	X
Asteraceae (Papatyagiller)	<i>Achillea</i>	<i>Achillea millefolium</i>	Civanperçemi	√
Asteraceae (Papatyagiller)	<i>Matricaria</i>	<i>Matricaria chamomilla</i>	Papatya, Alman papatyası	√
Cistaceae (Ladengiller)	<i>Cistus</i>	<i>Cistus creticus</i>	Laden	√
Cupressaceae (Servigiller)	<i>Juniperus</i>	<i>Juniperus drupacea</i>	Andız	√
Ericaceae (Fundagiller)	<i>Calluna</i>	<i>Calluna vulgaris</i>	Funda, Stüpürgeçalısı	√
Fabaceae (Baklagiller)	<i>Glycyrrhiza</i>	<i>Glycyrrhiza glabra</i>	Meyan Kökü, Meyan	√
Fabaceae (Baklagiller)	<i>Glycyrrhiza</i>	<i>Glycyrrhiza echinata</i>	Pıtrakmeyan	√
Fabaceae (Baklagiller)	<i>Ceratonia</i>	<i>Ceratonia siliqua</i>	Keçiboynuzu	√
Fabaceae (Baklagiller)	<i>Cassia</i>	<i>Cassia angustifolia</i>	Sinameki	X
Fabaceae (Baklagiller)	<i>Cassia</i>	<i>Cassia acutifolia</i>	Açlık Otu	X
Hypericaceae (Kantarongiller)	<i>Hypericum</i>	<i>Hypericum perforatum</i>	Sarı Kantaron	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Thymus</i>	<i>Thymus praecox</i>	Yaylakekiği	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Origanum</i>	<i>Origanum onites</i>	Bilyalıkekik	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Origanum</i>	<i>Origanum vulgare</i>	Karakınık	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Salvia</i>	<i>Salvia tomentosa</i>	Ada Çayı, Şalba	√

Kültürel miras bağlamında yükselen değer olarak aktarılığın yeniden keşfi

Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Salvia</i>	<i>Salvia verticillata</i>	Dadıracık	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Salvia</i>	<i>Salvia viridis</i>	Zarifşalba	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Sideritis</i>	<i>Sideritis lanata</i>	İpekçayı	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Sideritis</i>	<i>Sideritis montana</i>	Karaçay	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Mentha</i>	<i>Mentha longifolia</i>	Nane, Pünk	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Mentha</i>	<i>Mentha pulegium</i>	Yarpuz	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Mentha</i>	<i>Mentha spicata</i>	Eşeknanesi	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Mentha</i>	<i>Mentha x piperita</i>	Nane	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Melissa</i>	<i>Melissa officinalis</i>	Melisa, Oğulotu	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Rosmarinus</i>	<i>Rosmarinus officinalis</i>	Biberiye	√
Lamiaceae (Ballıbabagiller)	<i>Lavandula</i>	<i>Lavandula angustifolia</i>	Lavanta	√
Lauraceae (Defnegiller)	<i>Cinnamomum</i>	<i>Cinnamomum verum</i>	Tarçın	X
Malvaceae (Ebegümeçigiller)	<i>Malva</i>	<i>Malva sylvestris</i>	Ebegümeçi	√
Malvaceae (Ebegümeçigiller)	<i>Tilia</i>	<i>Tilia cordata</i>	İhlamur, Kışihlamuru	√
Malvaceae (Ebegümeçigiller)	<i>Tilia</i>	<i>Tilia rubra</i>	İhlamur, Kafka sıhlamuru	√
Malvaceae (Ebegümeçigiller)	<i>Althaea</i>	<i>Althaea officinalis</i>	Hatmi, Delihat mi	√
Myrtaceae (Mersingiller)	<i>Eucalyptus</i>	<i>Eucalyptus globulus</i>	Okalıptüs, Maviökaliptüs	√
Myrtaceae (Mersingiller)	<i>Syzygium</i>	<i>Syzygium aromaticum</i>	Karanfil	X
Oleaceae (Zeytingiller)	<i>Olea</i>	<i>Olea europaea</i>	Zeytin Yaprağı	√
Pinaceae (Çamgiller)	<i>Pinus</i>	<i>Pinus sylvestris</i>	Sarıçam	√
Ranunculaceae (Düğünçiçeğigiller)	<i>Nigella</i>	<i>Nigella arvensis</i>	Tarlaçörekotu	√
Ranunculaceae (Düğünçiçeğigiller)	<i>Nigella</i>	<i>Nigella sativa</i>	Çörekotu	√
Rhamnaceae (Cehrigiller)	<i>Rhamnus</i>	<i>Rhamnus cathartica</i>	Acı Çehre, Akdiken	√
Rosaceae (Gülgiller)	<i>Rosa</i>	<i>Rosa canina</i>	Kuşburnu	√

Rosaceae (Gülgiller)	<i>Cerasus</i>	<i>Cerasus avium</i>	Kiraz	√
Rosaceae (Gülgiller)	<i>Crataegus</i>	<i>Crataegus monogyna</i>	Ahç, Yemişen	√
Rosaceae (Gülgiller)	<i>Malus</i>	<i>Malus sylvestris</i>	Yabanelması	√
Solanaecae (Patlıcangiller)	<i>Capsicum</i>	<i>Capsicum annum</i>	Biber	√
Theaceae (Çaygiller)	<i>Camellia</i>	<i>Camellia sinensis</i>	Yeşilçay, Çay	√
Thymelaeaceae (Siyircikgiller)	<i>Aquilaria</i>	<i>Aquilaria agallocha</i>	Udu Hindi	X
Urticaceae (Isırgangiller)	<i>Urtica</i>	<i>Urtica dioica</i>	Isırgan	√
Vitaceae (Asmagiller)	<i>Vitis</i>	<i>Vitis sylvestris</i>	Deliasma	√
Zingiberaceae (Zencefilgiller)	<i>Zingiber</i>	<i>Zingiber officinale</i>	Zencefil	X
Zingiberaceae (Zencefilgiller)	<i>Curcuma</i>	<i>Curcuma longa</i>	Zerdeçal	X
Zingiberaceae (Zencefilgiller)	<i>Alpinia</i>	<i>Alpinia officinarum</i>	Havlıcan	X

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK KIRILGANLIKLARI, PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ VE SOSYAL GÜVEN VE MEMNUNİYET DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN CİNSİYET DEĞİŞKENİNE GÖRE İNCELENMESİ¹

Kasım TATLILIOĞLU²

Geliş: 23.05.2021 / Kabul: 14.07.2021
DOI: 10.29029/busbed.941346

Öz

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin psikolojik kırılganlıkları, psikolojik iyilik halleri, sosyal güven ve memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki cinsiyet değişkenine göre incelenmiştir. Araştırmada, “Psikolojik kırılganlık ölçeği”, “Psikolojik iyilik ölçeği”, “Sosyal güven ve memnuniyet düzeyi ölçeği” olmak üzere 3 adet ölçek uygulanmıştır. Cinsiyete göre, psikolojik kırılganlıklar ölçeğinde, istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı sonucuna varılmıştır. Cinsiyete göre, psikolojik iyilik hallerinde ise ölçeğin anlamlılık düzeylerinin yarısında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu, diğer yarısında ise anlamlı bir farkın olmadığı sonucu bulunmuştur. Cinsiyete göre, sosyal güven ve memnuniyet düzeylerinin 7 maddesinde istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı, 4 tanesinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu doğrulanmış ve bu durum erkeklerin lehinde ortaya çıkmıştır.

***Anahtar Kelimeler:** Üniversite öğrencisi, cinsiyet, psikolojik kırılganlık, psikolojik iyi oluş, sosyal güven ve memnuniyet.*

A RESEARCH OF THE RELATIONSHIP AMONG THE UNDERGRADUATES’ PSYCHOLOGICAL VULNERABILITY OF

¹ Bu çalışma, Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinasyon Birimi (BÜBAP) tarafından desteklenmiş olup, yürütücüsü olduğum BAP-FEF.2018.00.008no’lu projemden türetilmiştir.

² Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, E-posta: kasimatlili@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5964-4343>.

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AND SOCIAL TRUST AND SATISFACTION LEVELS ACCORDING TO THE GENDER VARIABLE

Abstract

This study analysed the relationships among the undergraduates' psychological vulnerability, psychological well-being, social trust and satisfaction levels according to the gender variable. Three scales are applied in the frame of the study: "Psychological vulnerability scale", "Psychological well-being scale", "Social trust and satisfaction level scale". It is concluded that there is statistically no meaningful difference in the scale of psychological vulnerabilities by gender. In terms of psychological well-being by gender, it is found that there is a statistically meaningful difference in half of the significance levels of the scale and no meaningful difference in the other half by gender. It is confirmed that there was statistically no significant difference in 7 items of the Social Trust and Satisfaction Levels scale, and a statistically significant difference in 4 items by gender; as a result, this situation appears in favour of male students.

Keywords: Undergraduate, gender, psychological vulnerability, psychological well-being, social trust and satisfaction.

1. Giriş

Psikolojik Kırılganlık: Psikolojik kırılganlık, başarıya bağımlılığı ya da bireyin öz-değer anlayışını dışa aktarım kaynaklarını yansıtan bir bilişsel inanç kalıbıdır. Bu durum, kişinin kendine olan hissini, başkalarının kötü davranışlarına veya hayatın üzücü hadiselerine karşı savunmasız hale getirmekte ve kişinin hedefe ulaşma kabiliyetine açık bir şekilde ket vurmaktadır (Akın & Eker, 2011). Psikolojik kırılganlığın tanımında öne çıkan sosyal onay ve başarı kavramları ve bu kavramlarla ilişkili olabilecek öğeler düşünüldüğünde, bireyin içinde bulunduğu sosyal yapı, kendisinin psikolojik kırılganlığını etkileyebilmektedir. Psikolojik açıdan kırılgan bireyler, sosyal anlamda kendilerini toplumda yetersiz, değersiz, sevilmeyen ve işe yaramayan bireyler olarak değerlendirmektedirler (Satıcı, 2016: 71). Diğer bir ifadeyle psikolojik kırılganlık, bireyin dışsal onay temelli geliştirdiği bilişsel süreçlerini de içermektedir. Bu yönüyle ele alındığında dışsal geribildirimlere aşırı duyarlı olan bireylerin psikolojik anlamda daha kırılgan olabilecekleri akla gelmektedir (Akın, Eroğlu, Kayış & Satıcı, 2013: 524). Kırılganlık, psikolojik açıdan ele alındığında kaynağı ve düzeyi bireyin fonksiyonel olmayan öğrenmeleriyle,

yaşantılarıyla ilişkili olup, stres, kaygı ve depresyon başta olmak üzere çok sayıda psikolojik rahatsızlığı tetiklemektedir. Psikolojik kırılma ve incinebilirlik bireyin kişilik özellikleri ile de ilgilidir (Tatlılıoğlu, 2012; 2014; 2015; 2020; 2021). Öz-saygıda artış ya da azalmaların sürekliliği kırılma duygularını da arttırabilmektedir. Öz-değerde ve öz-saygıda zayıflık durumunda ise bireyin yetersizlikleri ve değersizlikleri kırılmaya yol açabilmektedir. Psikolojik kırılmalar, ruhsal bozuklukların asıl nedeni değil, daha çok risk oluşturan faktörlerdendir. Kırılma; psikolojik, sosyal ve fiziksel nitelikli olup, zarar veren etkilere karşılık bireyi doğrudan hedef alan bir durumdur (Scanlon & Lee, 2007; Crocker, 2002; Ekşi, Erök-Özkapu & Ümmet, 2019: 185).

Psikolojik İyi Hali: Keyes, Smotkin ve Ryff (2002) psikolojik iyi oluş (psikolojik iyilik) kavramını “*psikolojik, duygusal ve sosyal iyi oluş*” olarak ele almışlardır. Bu durum, kaygılı durumdan ya da diğer ruhsal problemlerin olmamasından daha fazlasını ifade eder. Ruh sağlığı; problemlerin yokluğunun yanı sıra, olumlu psikolojik fonksiyonlara sahip olmanın, kendini iyi hissetmenin ve olaylara pozitif bakmanın da önemini de ifade etmektedir (Tatlılıoğlu, 2012; 2014; 2015; 2020; 2021). Ryff’a (1989) göre, psikolojik iyi olma; “*pozitif ve negatif duygu ile yaşam doyumunun basit bir birleşiminden çok, yaşam tutumlarından oluşan çok boyutlu bir kavram*” olarak tanımlanmıştır. Seligman’ın temsilci olduğu pozitif psikoloji, psikopatolojiye odaklanan geleneksel psikolojinin bakış açısına karşı çıkarak, psikolojik hizmetler alanında ön plana çıkmıştır (Ekşi, Erök-Özkapu & Ümmet, 2019: 183).

Sosyal Güvende Hissetme ve Memnuniyet: Kişinin memnuniyet ve hoşnutsuzluk duygularına sahip olması, olumlu duygulanım, iyi olma, sakinlik ve dinginlik duyguları ile de ilişkilidir. Sosyal güvende hissetme farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan birisi şöyledir: “*Bireyin yaşadığı sosyal dünyayı, güvenli, huzur verici ve rahatlatıcı olarak algılama derecesi*”; “*bireyin çevresindeki diğer insanlara karşı bağlanma, ait olma duygularını ve sosyal durumlarda yaşadıkları memnuniyet*” (Akın, Uysal & Çitemel, 2013: 34; Akın & Akın, 2015) olarak tanımlanabilir. Belli bir sosyal çevrede yaşayan, bireylerin ilişkilerinin temelini olumlu sosyal ilişkiler oluşturur. Bu bağlamda, insanın sosyal yönü, diğerleriyle kurduğu sağlıklı ilişkilerinin anlamlı olmasına bağlıdır. Bireyin yaşamı dostluklardan, akrabalıklardan, ortaklıklardan, evliliklerden, birlikteliklerden oluşur (Weber, 1998; akt: Akın, Uysal & Çitemel, 2013: 34). Özbek’e (2008) göre, kişilerin kendini sosyal yönden güvende hissetmesinde ve

buna bağlı olarak duygu durumlarının düzenlenmesinde sosyal ilişkileri belirleyici bir işleve sahiptir. Güvenli sosyal ilişkilerin iyi oluş ve dayanıklılık üzerinde olumlu etkisinin olduğu; güvensiz sosyal ilişkilerin ise psikolojik kırılğanlık ve psikolojik iyi olma üzerinde olumsuz yansımalarının olduğu yapılan çalışmalarla desteklenmiştir. Psikolojik iyilik hali düşük olan bireylerin de sosyal güven düzeylerinin düşük olacağını çok rahat söyleyebiliriz. Memnuniyet duygularına sahip olmak, iyi olma ve sakinlik duyguları ile bağlantılı olduğu, bu alanda yapılan çok sayıda araştırma bulguları ile de kanıtlanmıştır. Bireylerin memnuniyet yaşamaları, sakinlik, güven hislerini ortaya çıkarmakta, bireyin yaşadığı tehdit duygularını azalttığından, bireylerde bu durum psikolojik iyilik ve psikolojik dayanıklılık halinin de güçlenmesinde önemli bir faktördür. Kendini güvende hissetmeyen bireylerin korkulu, kaygılı ve saplantılı bağlanma tarzlarına sahip oldukları; düşmanlık, saldırganlık, utanç, boyun eğici davranışlar ve aşağılık komplekslerine sahip oldukları yapılan çalışmalarla doğrulanmıştır (Gilbert, 2010; Kelly, Zuroff, Leybman & Gilbert, 2012; akt: Berber-Çelik, 2018: 30).

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, “üniversite öğrencilerinin psikolojik kırılğanlıkları, psikolojik iyilik halleri, sosyal güven ve memnuniyet düzeyleri ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki var mıdır?” sorusuna cevap aranmıştır.

3. Çalışmanın Önemi

Yaşamın her evresinde var olan psikolojik kırılğanlık, psikolojik iyilik ve sosyal güven ve memnuniyet düzeylerinin detaylı bir şekilde araştırılması önem arz etmektedir.

4. Yöntem

4.1. Araştırma modeli

Bu çalışma, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel araştırma türünde bir çalışmadır. Betimleyici tarama modelleri geçmişte, bugün ya da belli bir süreçte var olan olayları, durumları ve olguları ortaya koymaya yönelik yaklaşımlardır. Var olanı değiştirmeye ya da etkilemeye çalışmadan olgunun bilimsel portresinin ortaya konulması sürecini içermekte; nelerden oluştuğunu ve neler ile ilişkili olduğunu sorgulamaktadır (Karasar, 2005; Büyüköztürk, 2007). Araştırmanın teorik kısmında literatür taraması yapılmıştır. Bu amaçla; psikolojik kırılğanlık, psikolojik iyilik ve sosyal güven ve memnuniyet düzeyi ile

ilgili açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra uygulanan her bir ölçekten elde edilen nicel veriler analizlere tabi tutulmuştur.

4.2. Evren ve Örneklem

Tablo:1. Katılımcıların cinsiyete göre dağılımı

Değerler	Frekans (n)	Oran (%)
Erkek	763	%56,6
Kadın	585	%44,4
Toplam	1348	%100,0

Tablo 1’de görüldüğü gibi, araştırmaya 585’i (%44,4) kadın, 763’ü (%56,6) erkek olmak üzere toplam 1348 katılımcı dâhil olmuştur. Araştırmanın evreni Bingöl Üniversitesi’nin Fen-Edebiyat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Veterinerlik Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ziraat Fakültesi ve Mühendislik Fakültelerinde öğrenim gören 8.000 öğrenci oluşturmaktadır. Ölçekler, toplam 7 fakülteden, 13 bölümden öğrenciye uygulanmıştır. Ölçekler, öğrencilere random örnekleme yöntemiyle uygulanmıştır. Araştırma örneklemini 585 kız (%44,4), 763 (%56,6) erkek olmak üzere 1348 kişi oluşturmaktadır. Ölçekler 1500 öğrenciye uygulanmış, ancak 152 öğrencinin verdiği cevaplar dikkate alınmamıştır. Araştırmadan elde edilen nicel verilere ilişkin sayısal değerler bulgular başlığı altında verilmiştir. Alınan örneklem, istatistiksel analizlerin yapılması için yeterli olduğu düşünülmektedir.

4.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada; “Psikolojik kırılmanlık ölçeği”, “Psikolojik iyilik hali ölçeği” ve “Sosyal güven ve memnuniyet düzeyi ölçeği” kullanılmıştır. Ayrıca, demografik bilgilere ulaşmak için kullanılan, “Kişisel bilgi formunda”; yaş, cinsiyet, bölüm, sınıf, fakülte, yaşadıkları yer, gelir durumu, ebevyn eğitimi, ebevynin sağ ya da ölü, ayrı ya da beraber olup olmadığı, vb. değişkenlere yer verilmiştir. Tablolarda, ölçek maddelerinin karışmaması için, Psikolojik kırılmanlık ölçeğinin maddeleri “a” sembolüyle, Psikolojik iyilik hali ölçeğinin maddeleri “b” sembolüyle, Sosyal güven ve memnuniyet düzeyi ölçeğinin maddeleri ise “c” sembolüyle gösterilmiştir. Tezbaşaran’a (1996) göre araştırmalarda kullanılacak ölçme araçları için öngörülen güvenilirlik düzeyi

0.70'tir. Bu seviyedeki ölçeklerin geçerli ve güvenilir oldukları kabul edilmektedir.

4.3.a. Psikolojik Kırılganlık Ölçeği (PKÖ): Sinclair ve Wallston (1999) tarafından geliştirilmiştir. Türk kültürüne uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları ise Akın & Eker (2011) tarafından yapılmıştır. “Psikolojik Kırılganlık Ölçeği”, yetişkin kişilerin psikolojik kırılganlık düzeylerini belirlemeye yönelik toplam 6 maddeden oluşan 5’li Likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınan yüksek puan, yüksek psikolojik kırılganlığa işaret etmektedir. Psikolojik kırılganlık modelinin doğrulanması amacıyla 371 üniversite öğrencisinden elde edilen verilere göre, uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin orijinal formda olduğu gibi tek boyutta iyi uyum verdiği tespit edilmiştir ($\chi^2= 7.82$, $sd= 9$, $RMSEA= .000$, $NFI= .97$, $CFI= 1.00$, $GFI= .99$, $AGFI= .98$, $RFI= .95$, $SRMR= .025$). Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .75 olup ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayılarının .26 ile .44 arasında değiştiği bulunmuştur (Sarıçam, 2015: 195). Psikolojik kırılganlık ölçeğinin, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarından elde edilen bulgulara göre, ölçeğin kullanıma hazır olduğu kabul edilmiştir. Bireylerin psikolojik kırılganlık düzeylerini belirlemede geçerli ve güvenilir biçimde kullanılacağı varsayılmıştır.

4.3.b. Psikolojik İyi Olma Ölçeği (PİOÖ): Akın & Fidan (2012) tarafından geliştirilmiş, geçerlik ve güvenilirliği test edilmiştir. Ölçek katılımcıların psikolojik iyilik haline ilişkin algılarını değerlendiren ve bireyin kendisi hakkında bilgi vermesine dayanan bir ölçme aracıdır. Toplam 8 maddeden oluşan Psikolojik iyi olma ölçeği, olumlu ilişkilerden yeterlik hislerine, anlamlı ve amaçlı bir yaşama sahip olmaya kadar insanların bir dizi özelliğini ölçmektedir. Psikolojik iyilik hali ölçeği toplam 8 maddeden oluşur ve 7’li likert tipi bir ölçektir. PİOÖ’nün geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarından elde edilen bulgulara göre, ölçeğin kullanıma hazır olduğu kabul edilmiştir. Bireylerin psikolojik iyi olma düzeylerini belirlemede geçerli ve güvenilir biçimde kullanılacağı varsayılmıştır.

4.3.c. Sosyal Güven ve Memnuniyet Ölçeği (SGHMÖ): Gilbert ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilmiştir. Akın, Uysal ve Çitemel (2013) tarafından ise Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği, Hendek (Sakarya) ilçesinde, 350 lise son sınıf öğrencisi üzerinde yürütülmüştür. Ölçek formu 11 maddeden, tek boyuttan oluşan ve 5’li likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Doğrulayıcı faktör analizinde, 11 maddeden oluşan tek boyutlu

modelin iyi uyum verdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=71.82$, $sd=40$, $p=0.00149$, $RMSEA=.048$, $NFI=.96$, $CFI=.98$, $IFI=.98$, $RFI=.95$, $GFI=.96$, $SRMR=.042$). Ölçeğin standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları .41 ile .74, ; madde toplam korelasyon katsayıları ise .34 ile .61 arasında değişmektedir. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .82 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar SGHMÖ'nün Türkçe formundan elde edilen ölçümlerin yüksek düzeyde geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Ölçek, Her sorunun karşısında bulunan; (0) Hiç Bir Zaman, (1) Nadiren, (2) Arada Sırada, (3) Genellikle ve (4) Her Zaman anlamına gelmektedir. Sosyal güven ve memnuniyet ölçeğinden, alınabilecek puanlar 0 ile 44 arasında sıralanmaktadır. Sosyal Güven ve Memnuniyet ölçeğinin, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarından elde edilen bulgulara göre, ölçeğin kullanıma hazır olduğu kabul edilmiştir. Bireylerin sosyal güven ve memnuniyet düzeylerini belirlemede geçerli ve güvenilir biçimde kullanılacağı varsayılmıştır.

4.3.2. İşlem

İlk olarak, ölçeği uygulamak için elektronik posta yoluyla izin alınmıştır. Sonra, ölçekleri uygulayacak kişilerin eğitimi sağlanmıştır. Yardımcı personelin eğitiminde öncelikle araştırma hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Araştırmanın önemi, amacı ve araştırma soruları açıklanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler ve ölçeklerin her bir maddesinin araştırmanın hangi amacı ve araştırma sorusu ile ilişkili olduğu, her bir maddenin seçenekleri, her bir soru maddesinde nasıl veri toplanması gerektiği ayrı ayrı açıklanmış ve her bir soru maddesi ve seçeneklerinin katılımcılar tarafından tam ve doğru anlaşılması sağlanmıştır. Daha sonra, uygulayıcılara, öğrencilere uygulanacak ölçeklerin birer kopyası verilmiştir. Araştırmanın verileri Eylül 2019 tarihinde toplanmaya başlanmış olup bu süreç yaklaşık 6 ay sürmüştür. Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS (23.00) ve AMOS istatistik programlar aracılığıyla analize tabi tutulmuştur.

5. Bulgular

Tablo: 2. Güvenilirlik analizi likert tipi ifadeler için güven düzeyi

Cronbach α değeri (İç Tutarlılık)	(Madde sayısı)
,837	25

Tablo: 3. Tüm anket ifadeleri için

Cronbach α değeri (İç Tutarlılık)	(Madde sayısı)
,718	39

Tablo 2’de görüldüğü üzere güvenilirlik katsayısı, likert tipi ifadeler için 0,837 ve Tablo 3’te görüldüğü gibi tüm anket ifadeleri için 0,718 olarak hesaplanmıştır. Güvenilirlik referans değerlerinden 1’e yakın 0,70 üzeri olması araştırmanın güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir (Keser, 2006). Likert tarzı ölçekler, birden çok Likert tipi sorunun bir araya getirilerek kullanıldığı ölçekleri ifade eder (Clason & Dormody, 1994). Likert ölçekleri toplamalı ölçeklerdir, çünkü katılımcının bir konu hakkındaki genel görüşüne ulaşmak için tek tek sorulara verdiği cevaplar toplanır. Likert tarzındaki sorular 1’den başlayarak, soruda kullanılan seçenek sayısınca kodlanır. Bu kodlamada en olumsuz cevap en düşük (1) rakamı ile en olumlu cevap ise en yüksek rakam ile temsil edilmektedir. 1’den başlayıp devam eden bu sıralı kodlamadan dolayı Likert tipi sorular sıralı (ordinal) veri olarak kabul edilir (Turan, Şimşek & Aslan, 2015: 194).

Tablo: 4. İlişkisiz (Bağımsız) Örneklem Testi İle Tutumun Cinsiyet Gruplarına Göre Anlamlı Bir Farklılığın Olup Olmadığının Test Edilmesi

Tablo: 4.1. Psikolojik kırılganlık ile cinsiyet arasındaki ilişkinin Anova sonuçları

		Levene'nin Varyans Eşitliği Testi		Ortalamaların Eşitliği için t-testi						
		F	Sig.	t	Df	Sig. (2-tailed)	Ortalama fark	Std. Hata Farkı	95% Fark.Güv.Ara.	
									Alt	Üst
SMEAN (a1): Eğer hedeflerime	Varyanslar eşit	1,802	,180	1,127	1344	,260	,091	,081	-,067	,249

ulaşamazsam, kendimi başarısız bir insan olarak görürüm.	Eşit değil			1,121	1229,642	,263	,091	,081	-,068	,250
SMEAN (a2): İnsanların bana davrandıklarından daha iyi davranışları hak ettiğimi hissederim.	Varyanslar eşit	1,158	,282	1,380	1344	,168	,106	,077	-,045	,257
	Eşit değil			1,375	1237,333	,169	,106	,077	-,045	,258
SMEAN (a3): Kendimi diğer insanlardan daha değersiz hissettiğimin çoğunlukla farkındayım.	Varyanslar eşit	5,617	,018	-2,064	1344	,039	-,142	,069	-,278	-,007
	Eşit değil			-2,045	1211,108	,041	-,142	,070	-,279	-,006
SMEAN (a4): Kendimi iyi hissetmek için diğerleri tarafından onaylanmaya ihtiyaç duyarım.	Varyanslar eşit	5,373	,021	-,358	1344	,721	-,027	,075	-,175	,121
	Eşit değil			-,355	1217,451	,723	-,027	,076	-,176	,122
SMEAN (a5): Hedeflerimi çok yüksek belirleme eğilimindeyim ve onlara ulaşmaya çalışırken hayal kırıklığına uğrarım.	Varyanslar eşit	,087	,768	-,358	1344	,720	-,027	,076	-,177	,122
	Eşit değil			-,358	1252,718	,721	-,027	,076	-,177	,122
SMEAN (a6): Diğer insanlar	Varyanslar eşit	1,682	,195	3,785	1344	,000	,318	,084	,153	,483

benden faydalandığı zaman çoğunlukla alınan hissederim.	Eşit değil			3,798	1271,638	,000	,318	,084	,154	,482
---	------------	--	--	-------	----------	------	------	------	------	------

Psikoloji kırılganlık ölçeğinde yapılan Levene testi, cinsiyete göre anlamlı fark olup olmadığını ayrıca gruplar arasındaki eşitliği kontrol eden Levene testindeki sig. olarak bilinen değeri, “p” değerini ifade etmektedir. $p > 0.05$ ise varyanslar eşit kabul edilmektedir. Tablo 4.1’de görüldüğü üzere p değeri 0.05’ten büyüktür. Bundan dolayı varyanslar eşit kabul edilip “t testi” uygulanmıştır. Psikolojik kırılganlık ölçeğinde cinsiyete göre, 1. maddede, “Eğer hedeflerime ulaşamazsam, kendimi başarısız bir insan olarak görürüm”; 2. maddede “İnsanların bana davrandıklarından daha iyi davranışları hak ettiğimi hissederim”; 5. maddede “Hedeflerimi çok yüksek belirleme eğilimindeyim ve onlara ulaşmaya çalışırken hayal kırıklığına uğrurum” ve 6. maddede “Diğer insanlar benden faydalandığı zaman çoğunlukla alınan hissederim” maddeleri 0.05’ten büyük çıktığından dolayı, anlamlı bir fark görülmemektedir. Yani, psikolojik kırılganlık ölçeğinin; 1. 2. 5. ve 6. maddelerde, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan, 3. maddede “Kendimi diğer insanlardan daha değersiz hissettiğim çoğunlukla farkındayım” ve 4. maddede “Kendimi iyi hissetmek için diğerleri tarafından onaylanmaya ihtiyaç duyarım” maddeleri 0.05’ten küçük çıktığından dolayı, cinsiyete göre aralarında anlamlı bir fark vardır (Can, 2013: 120). Yani, psikolojik kırılganlık ölçeğinin; 3. ve 4. maddelerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır.

Tablo: 4.2. Psikolojik iyilik hali ile cinsiyet arasındaki ilişkinin Anova sonuçları

	Levene'nin Varyans Eşitliği Testi	Ortalamaların eşitliği için t-testi								
		F	Sig.	t	Df	Sig. (2-tailed)	Ortalama fark	Std. Hata Farkı	95% Fark.Güv.Ara.	
									Alt	Üst
SMEAN (b1): Varyanslar Amaçlı ve eşit	19,677	,000	1,505	1344	,132	,156	,104	-,047	,360	

anamlı bir yaşam sürdürüyorum	Eşit değil			1,483	1179,442	,138	,156	,105	-,050	,363
SMEAN (b2): Sosyal ilişkilerim destekleyici ve mutluluk verici.	Varyanslar eşit	4,935	,026	2,179	1344	,030	,209	,096	,021	,398
	Eşit değil			2,164	1223,589	,031	,209	,097	,020	,399
SMEAN (b3): Günlük aktivitelerimle meşgul oluyorum ve onlara ilgi duyuyorum.	Varyanslar eşit	9,426	,002	1,658	1344	,098	,164	,099	-,030	,357
	Eşit değil			1,642	1206,403	,101	,164	,100	-,032	,359
SMEAN (b4): Diğer insanların mutluluklarına ve iyi olmalarına aktif biçimde katkıda bulunuyorum.	Varyanslar eşit	10,815	,001	3,130	1344	,002	,285	,091	,106	,464
	Eşit değil			3,081	1174,011	,002	,285	,092	,104	,466
SMEAN ((b5): Benim önemli aktivitelerde yeterli ve yetenekliyim.	Varyanslar eşit	2,041	,153	,161	1344	,872	,014	,088	-,159	,187
	Eşit değil			,160	1226,887	,873	,014	,089	-,160	,188
SMEAN (b6): İyi bir insanım	Varyanslar eşit	6,709	,010	3,014	1344	,003	,281	,093	,098	,464

ve iyi bir yaşam sürdürüyorum.	Eşit değil			2,977	1192,962	,003	,281	,094	,096	,467
SMEAN (b7): Geleceğim hakkında iyimserim.	Varyanslar eşit	27,440	,000	4,535	1344	,000	,472	,104	,268	,677
	Eşit değil			4,458	1165,065	,000	,472	,106	,264	,680
SMEAN (b8): İnsanlar bana saygı gösterir.	Varyanslar eşit	5,211	,023	2,468	1344	,014	,219	,089	,045	,393
	Eşit değil			2,448	1215,217	,014	,219	,089	,043	,394

Psikolojik iyilik hali ölçeğinde, cinsiyete göre anlamlı bir fark olup olmadığını sig. değeri yani "p" olarak bilinen değere göre ifade edilir. $p > 0.05$ büyükse aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur, $p < 0.05$ küçük ise arada anlamlı bir fark vardır. Tablo 4.2'de görüldüğü üzere; 1. maddede: "Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum"; 3. maddede: "Günlük aktivitelerimle meşgul oluyorum ve onlara ilgi duyuyorum"; 4. maddede: "Diğer insanların mutluluklarına ve iyi olmalarına aktif biçimde katkıda bulunuyorum"; 7. maddede: "Geleceğim hakkında iyimserim" arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu ve bu durum sonucunda hem erkeklerin hem de kızların lehine çıkmıştır. Yani, Psikolojik iyilik hali ölçeğinin, 1.3.4. ve 7. maddelerde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiş olup, bu durumun hem kızlar lehine hem de erkekler lehine çıktığını söylenebilir. Ölçeğin, 2. maddesinde, "Sosyal ilişkilerim destekleyici ve mutluluk verici", 5. maddesinde, "Benim için önemli olan aktivitelerde yeterli ve yetenekliyim", 6. maddesinde, "İyi bir insanım ve iyi bir yaşam sürdürüyorum" ve 8. maddesinde: "İnsanlar bana saygı gösterir" maddelerinde ise, $p > 0.05$ olduğundan dolayı cinsiyete göre aralarında anlamlı bir fark yoktur. Yani, psikolojik iyilik hali ölçeğinin, 2.5.6. ve 8. maddelerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık çıkmadığı tespit edilmiştir.

Tablo: 4.3. Sosyal Güven ve Memnuniyet Düzeyleri ile cinsiyet arasındaki ilişkinin Anova sonuçları

		Levene'nin varyans eşitliği testi		Ortalamaların Eşitliği için t-testi						
		F	Sig.	t	Df	Sig. (2-tailed)	Ortalama fark	Std. Hata Farkı	95% Fark.Güv.Ara.	
									Alt	Üst
SMEAN (c1): İlişkilerimden memnunum.	Varyanslar eşit	13,138	,000	1,740	1344	,082	,097	,056	-,012	,206
	Eşit değil			1,715	1179,966	,087	,097	,056	-,014	,208
SMEAN (c2): Etrafımdaki insanların beni kolaylıkla sakınlaştırabilir.	Varyanslar eşit	,204	,652	-,143	1344	,887	-,009	,066	-,138	,120
	Eşit değil			-,142	1244,662	,887	-,009	,066	-,139	,120
SMEAN (c3): Kendimi diğer insanlarla bağlantılı hissediyorum.	Varyanslar eşit	3,476	,062	-2,100	1344	,036	-,146	,070	-,282	-,010
	Eşit değil			-2,082	1211,872	,038	-,146	,070	-,284	-,008
SMEAN (c4): Kendimi toplumun bir parçası hissediyorum.	Varyanslar eşit	8,403	,004	3,634	1344	,000	,222	,061	,102	,342
	Eşit değil			3,569	1161,007	,000	,222	,062	,100	,344
SMEAN (c5): Dünyada dikkate alınan biri olduğum düşünüyorum.	Varyanslar eşit	20,352	,000	3,623	1344	,000	,245	,068	,112	,377
	Eşit değil			3,570	1179,393	,000	,245	,069	,110	,379
SMEAN (c6):	Varyanslar eşit	19,969	,000	3,901	1344	,000	,243	,062	,121	,365

Kendimi güvende ve önemli hissediyorum.	Eşit değil			3,844	1179,106	,000	,243	,063	,119	,366
SMEAN (c7): Ait olduğumu hissediyorum.	Varyanslar eşit	1,645	,200	2,574	1344	,010	,171	,067	,041	,302
	Eşit değil			2,574	1255,095	,010	,171	,067	,041	,302
SMEAN (c8): İnsanlar tarafından kabul edilen biri olduğumu hissediyorum.	Varyanslar eşit	2,139	,144	3,361	1344	,001	,179	,053	,075	,284
	Eşit değil			3,319	1190,511	,001	,179	,054	,073	,285
SMEAN (c9): İnsanlar tarafından anlaşıldığımı hissediyorum.	Varyanslar eşit	1,322	,250	1,380	1344	,168	,087	,063	-,037	,211
	Eşit değil			1,375	1238,784	,169	,087	,064	-,037	,212
SMEAN (c10): İnsanlarla sıcak ilişkiler kurduğumu hissediyorum.	Varyanslar eşit	1,688	,194	3,489	1344	,000	,196	,056	,086	,307
	Eşit değil			3,442	1184,758	,001	,196	,057	,084	,308
SMEAN (c11): Yakınlarım sıkıntılarımda beni sakinleştirebilir.	Varyanslar eşit	2,193	,139	,687	1344	,493	,047	,068	-,087	,181
	Eşit değil			,683	1228,163	,495	,047	,069	-,088	,182

Sosyal güven ve memnuniyet ölçeğinde cinsiyete göre anlamlı bir fark olup olmadığına baktığımızda sig. $p>0.05$ büyük ise arada anlamlı bir fark yoktur. Eğer $p<0.05$ küçük olduğu gözlemlenirse sosyal güven ve memnuniyet ölçeğinde cinsiyete göre anlamlı bir fark olduğunu açıklar (Can, 2013: 120). Tablo 4.3'te görüldüğü üzere, 1. maddede: “İlişkilerimden memnunum”; 4. maddede: “Kendimi toplumun bir parçası hissediyorum”; 5. maddede: “Dünyada dikkate alınan biri olduğumu düşünüyorum”; 6. maddede: “Kendimi güvende ve önemli hissediyorum” maddelerinde; $p<0.05$ olduğundan dolayı, bu

maddelerde istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Bu durum sonucunda hem erkeklerin hem de kızların lehinedir. Yani, Sosyal güven ve memnuniyet ölçeğinin, 1.4.5. ve 6. maddelerinde, istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiş ve bu durumun hem kızların hem de erkeklerin lehine olduğu söylenebilir. Fakat, ölçeğin, 2. maddesinde: “*Etrafımdaki insanlar beni kolaylıkla sakinleştirebilir*”; 3. maddesinde: “*Kendimi diğer insanlarla bağlantılı hissediyorum*”; 7. maddesinde: “*Ait olduğumu hissediyorum*”; 8. maddesinde: “*İnsanlar tarafından kabul edilen biri olduğumu hissediyorum*”; 9. maddesinde: “*İnsanlar tarafından anlaşıldığımı hissediyorum*”; 10. maddesinde: “*İnsanlarla sıcak ilişkiler kurduğumu hissediyorum*” ve 11. maddesinde: “*Yakınlarım sıkıntı anlarımda beni sakinleştirebilir*” maddelerinde $p>0.05$ olduğundan dolayı bu maddelerde ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Yani, Sosyal güven ve memnuniyet ölçeğinin, 2.3.8.9.10. ve 11. maddelerinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı tespit edilmiştir.

6. Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu araştırmanın bulgularına göre, üniversite öğrencilerinin psikolojik kırılganlıkları, psikolojik iyilik halleri, sosyal güven ve memnuniyet düzeylerinin uygulanan ölçek maddeleri cinsiyet değişkenine göre bazılarında farklılık gösterirken bazılarında ise farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu durumda, üniversite öğrencilerinin psikolojik kırılganlıkları, psikolojik iyilik halleri, sosyal güven ve memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu söylenebilir. Psikolojik olarak dayanıklı bireylerin, psikolojik iyilik hallerinin de iyi olacağını, psikolojik iyilik hali iyi olan bireylerin de sosyal güven ve memnuniyet düzeylerinin daha iyi olacağını ve buna bağlı olarak da daha sağlıklı sosyal ilişkiler kuracakları söylenebilir. Araştırmadan elde edilen bu bulgular, bu konuda yapılan araştırmalarla tutarlık içindedir.

Psikolojik kırılganlık ölçeğinde cinsiyete göre, ölçeğin 1. maddesinde, “*Eğer hedeflerime ulaşamazsam, kendimi başarısız bir insan olarak görürüm*”; 2. maddesinde “*İnsanların bana davrandıklarından daha iyi davranışları hak ettiğimi hissederim*”; 5. maddesinde “*Hedeflerimi çok yüksek belirleme eğilimindeyim ve onlara ulaşmaya çalışırken hayal kırıklığına uğrarım*” ve 6. maddesinde “*Diğer insanlar benden faydalandığı zaman çoğunlukla alıngan hissederim*” maddeleri p değeri 0.05’ten büyük çıktığından dolayı, istatistiksel olarak anlamlı bir fark çıkmamıştır. Bu maddeler, cinsiyete göre farklılık göstermemiştir. Psikolojik kırılganlık ölçeğinin, 3. maddesinde, “*Kendimi diğer*

insanlardan daha değersiz hissettiğimin çoğunlukla farkındayım” ve 4. maddesinde *“Kendimi iyi hissetmek için diğerleri tarafından onaylanmaya ihtiyaç duyuyorum”* p değeri 0.05’ten küçük çıktığından ($p<0.05$) dolayı, cinsiyete göre aralarında anlamlı bir fark vardır. Bireyin kırılganlığı, onu psikolojik rahatsızlıklara taşıyacak duyarlılık geliştirmiş olmasına neden olmaktadır (Crocker, 2002; Sarıçam, 2015: 193). Ekşi, Erök-Özkapı & Ümmet’in (2019) *“üniversite öğrencilerinde psikolojik kırılganlıkla öznel zindelik arasındaki ilişkide genel psikolojik sağlığın aracı rolü”* adlı yapmış oldukları araştırmanın bulgularına göre, üniversite öğrencilerinin iyi oluşları ile psikolojik kırılganlıkları arasında negatif bir ilişkinin olduğu; genel psikolojik sağlığın psikolojik kırılganlıkla ve öznel iyilik arasında bir aracı rolü olduğu sonucu elde edilmiştir. Satıcı’nın (2016) *“psychological vulnerability, resilience, and subjective well-being: The mediating role of hope”* adlı yapmış olduğu araştırma bulgularına göre, psikolojik kırılganlığın psikolojik iyi oluşu yordadığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar, psikolojik kırılganlık düzeyleri yüksek olan bireylerin, öznel zindelik düzeylerinin düşük olması bulgusunu desteklemektedir. Çelik & Topçuoğlu (2017) üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmasında, olumlu bir kişilik özelliği olan ve psikolojik kırılganlığı içermeyen proaktif kişilik özellikleri ile öznel zindelik arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Bu araştırmalar ruhsal ve bedensel olarak iyilik halinde olmayan bireylerin öznel zindeliklerinin de düşük olmasını ifade etmektedir. Ingram ve Price’e (2010) göre, psikolojik kırılganlık düzeyleri yüksek olan bireylerin, sosyal ilişkilerde başarısızlık yaşadıkları, sosyal ortamlarda kendilerini yetersiz olarak algıladıkları ve anti-sosyal davranışlar sergilemektedirler.

Psikolojik iyi oluş hali ölçeğinin, 1. maddesinde: *“Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum”*; 3. maddesinde: *“Günlük aktivitelerimle meşgul oluyorum ve onlara ilgi duyuyorum”*; 4. maddesinde: *“Diğer insanların mutluluklarına ve iyi olmalarına aktif biçimde katkıda bulunuyorum”*; 7. maddesinde: *“Geleceğim hakkında iyimserim”* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu ve bu durum sonucunda hem erkeklerin hem de kızların lehine olduğu tespit edilmiştir. 2. maddede, *“Sosyal ilişkilerim destekleyici ve mutluluk verici”*, 5. maddede, *“Benim için önemli olan aktivitelerde yeterli ve yetenekliyim”*, 6. maddede, *“İyi bir insanım ve iyi bir yaşam sürüyorum”* ve 8. maddede: *“İnsanlar bana saygı gösterir”* maddelerinde ise $p>0.05$ olduğundan dolayı cinsiyete göre aralarında anlamlı bir fark yoktur. Savcı ve Aysan’ın (2016) yaptıkları araştırmada kişilik özellikleri

ile bireylerin psikolojik iyi oluşları arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Yavuz'un (2006: 96) "*Rehberlik ve psikolojik danışmanlık öğrencilerinde öznel iyi olma, psikiyatrik belirtiler ve bazı kişilik özellikleri: Karşılaştırmalı bir çalışma*" adlı çalışmanın bulgularına göre, cinsiyete göre öğrencilerin olumlu duygu ve olumsuz duyguları anlamlı düzeyde farklılaşmazken, yaşam doyumları anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir. Kadınların yaşam doyumu puanları erkeklerin yaşam doyumu puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır. Bu bulgular da gösteriyor ki, bizim yaptığımız çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Çeçen & Cenkseven'in (2007) "*üniversite öğrencilerinde yalnızlığın yordayıcıları olarak psikolojik iyi olma*" adlı araştırma sonuçlarına göre, psikolojik iyi oluşun boyutlarından biri olan diğerleriyle olumlu ilişkilerin yalnızlığı en fazla yordadığı görülmüştür. Tatlılıoğlu'nun (2015) "*üniversite öğrencilerinin aylık gelir düzeyi ile psikolojik iyilik hali*" adlı yapmış olduğu araştırmanın bulgularına göre, harcanan para miktarı farklı olan üniversite öğrencilerinin "*Bireysel gelişim*" puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Gelir düzeyi ile psikolojik iyilik halinin diğer alt boyutları arasında ise anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, bireysel gelişim yönünde çaba gösteren bireylerin psikolojik olarak daha iyi duygulara sahip olacağını ifade etmektedir. Ryff ve Keyes'e (1995) göre, psikolojik iyi oluş, bireyin yaşama yönelik amaçlarının farkında olması, sağlıklı kişiler arası ilişkiler geliştirmesi ve sürdürmesiyle ilişkili iken; Keyes, Shmotkin ve Ryff'a (2002) göre, bireyin benliğini olumlu algılaması, sınırlılıklarını kabul etmesi, kendisiyle bütünleşmesi, çevresini kişisel ihtiyaç ve isteklerine cevap verecek biçimde şekillendirmesi, bağımsız ve girişimci olması, yeteneklerinin farkında olması ve kendini geliştirmesi gibi özellikler psikolojik iyi olmayla doğrudan ilişkili durumlardır. Bu sonuçlardan hareketle, olumlu kendilik algısı ve kişilik özellikleri psikolojik iyi oluş ile ilişkilidir. Diener'e (1984) göre, bireyin öznel iyi oluşunu etkileyen faktörler; cinsiyet, yaş, biyolojik ve sosyal değişiklikler; öz saygı ve dışa dönüklük gibi kişilik değişkenleri ve aile, iş doyumu gibi sosyal destek değişkenleri olarak sıralanmıştır. Diener ve Diener'e (1996) göre bireylerin sosyo ekonomik durumları, yaşları ve cinsiyetleri öznel iyi oluşla güçlü ilişkiler göstermektedir. Öğrencilerin psikolojik iyi oluşları üzerinde (Bertocci ve diğ. 1992; Hayes, 1997; Humphrey & McCarthy, 1998; Monk & Mahmood, 1999; Tanhan, 2007: 78) çok sayıda araştırma yapılmıştır. Yavuz'un (2006: 96) "*Rehberlik ve psikolojik danışmanlık öğrencilerinde öznel iyi olma, psikiyatrik belirtiler ve bazı kişilik özellikleri: Karşılaştırmalı bir çalışma*" adlı çalışmasının bulgularına göre, cinsiyete göre öğrencilerin olumlu duygu ve olumsuz duyguları anlamlı

düzeyde farklılaşmazken, yaşam doyumları anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir. Kadınların yaşam doyumunu puanları erkeklerin yaşam doyumunu puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır.

Sosyal güven ve memnuniyet ölçeğinde cinsiyete göre, anlamlı bir farkın olup olmadığına bakıldığında; ölçeğin 1. maddesinde: “*İlişkilerimden memnunum*”; 4. maddesinde: “*Kendimi toplumun bir parçası hissediyorum*”; 5. maddesinde: “*Dünyada dikkate alınan biri olduğumu düşünüyorum*”; 6. maddesinde: “*Kendimi güvende ve önemli hissediyorum*” maddelerinde $p < 0.05$ olduğundan dolayı, bu maddelerde anlamlı bir fark vardır. Bu durum sonucunda hem erkeklerin hem de kızların lehinedir. Ölçeğin, 2. maddesinde: “*Etrafımdaki insanlar beni kolaylıkla sakinleştirebilir*”; 3. maddesinde: “*Kendimi diğer insanlarla bağlantılı hissediyorum*”; 7. maddesinde: “*Ait olduğumu hissediyorum*”; 8. maddesinde: “*İnsanlar tarafından kabul edilen biri olduğumu hissediyorum*”; 9. maddesinde: “*İnsanlar tarafından anlaşıldığımı hissediyorum*”; 10. maddesinde: “*İnsanlarla sıcak ilişkiler kurduğumu hissediyorum*” ve 11. maddesinde: “*Yakınlarım sıkıntı anlarımda beni sakinleştirebilir*” maddesinde $p > 0.05$ olduğundan dolayı bu maddelerde anlamlı bir fark yoktur. Berber-Çelik’in (2018: 27) “*bağlanma stilleri, psikolojik iyi oluş ve sosyal güvende hissetme: Aralarındaki ilişki ne?*” adlı yapmış olduğu araştırmanın bulgularına göre, güvenli bağlanma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu; psikolojik iyi oluş ile saplantılı bağlanma arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu; psikolojik iyi oluş ile sosyal güvende hissetme ve memnuniyet ile güvenli bağlanma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucu elde etmiştir. Depue ve Morrone-Strupinsky’e (2005) göre, “bir insanın memnuniyet duygularına sahip olması, olumlu duygulanım ve iyi olma ile bağlantılıdır”. Bireyin olumlu duygulara, memnuniyet duygularına sahip olması, psikolojik iyi oluşuna da yön vermektedir. Sinclair ve Wallston’a (1999) çalışmalarına göre, psikolojik kırılganlık düzeyi yüksek olan bireylerin diğer insanlara göre daha fazla olumsuz duygu durumu içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Sonuç olarak, psikolojik kırılganlık, psikolojik iyi olma, sosyal güven ve memnuniyet ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu; olumsuz genel psikolojik sağlıkları ile psikolojik kırılganlıkları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Lise öğrencileri üzerinde yapılan çalışmaların sonuçlarına bakıldığında, erkeklerin yaşam doyumlarının yüksek olduğu (Goldbeck, Schmitz, Besier, Henrich & Herschbach, 2007), kızların yüksek olduğu (Tuzgöl-Dost, 2007; Çam

& Artar, 2014), cinsiyete göre bir farklılaşmanın bulunmadığı (Yılmaz & Aslan, 2013; Tümkeya, Çelik & Aybek, 2011) şeklinde farklı tarzda sonuçlar elde edilmiştir. Proctor, Linley & Maltby (2009) çalışmalarına göre, ergenlik ve çocukluk döneminde demografik değişkenlerin ve cinsiyetin yaşam doyumunu üzerinde çok az etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgulardan da anlaşılacağı gibi, cinsiyete göre, farklı araştırmalardan farklı farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Öneriler:

Üniversite öğrencilerinin psikolojik iyilik hallerinin, psikolojik dayanıklılıklarının, sosyal güven ve doyum düzeylerinin geliştirilmesinde, üniversitelerin mediko-sosyal birimlerine büyük iş düşmektedir. Bu konuda, öğrencilere, bireysel veya grup terapileri yapılarak, psikolojik iyi oluş, psikolojik dayanıklılık ve sosyal güven konularına psikolojik danışmanlık hizmetleri vermeleri faydalı olacaktır. Bireylerin bu ruh halini ve sosyal dokularını güçlendirecek terapötik yaklaşımlar faydalı olacaktır. Psikolojik iyi oluşu etkileyen değişkenlerin ortaya konması, negatif yönde etkileyen faktörlerin azaltılmasına yönelik önlemlerin alınması, bireylerin ileriki yaşamlarında daha mutlu bireyler olmalarını sağlayacaktır. Dolayısıyla bu durum bireyin gelecekte başarılı ve mutlu olmasını sağlayacak donanımı kazandırma amacı taşımaktadır (Alkayış, 2020). Dinginlik, güven hislerini ortaya çıkarırken, bireyin yaşadığı tehdit duygularını ise azaltır. Bu durumda, terapötik yaklaşımlar faydalı olmakta ve psikolojik rahatsızlıklara olan kırılganlığı azaltmaktadır (Carter, 1998; Gilbert, McEwan, Irons, Cheung, 2007; Gilbert & Procter, 2006, Mayhew & Gilbert, 2008; akt: Akın, Uysal & Çitemel: 2013: 35). Bireylerin kendini güvende hissetmesinde, duygu durumlarının düzenlenmesinde diğerleriyle ilişkileri belirleyicidir. Bireylerin sosyal ilişkilerinden elde ettikleri olumlu duygular onların olumlu ruh haline sahip olmaları ve sosyal derecelerini görmeleri adına çok önemlidir. Araştırma dâhilinde elde edilen bulguların bundan sonraki çalışmalara ışık tutması beklenmektedir. Ne tür davranışların psikolojik kırılganlığı azalttığı, ne tür davranışların psikolojik iyilik halini ve sosyal güven ve memnuniyet düzeyini arttırdığı tespit edilmesi gereken bir konudur. Bu konuda farkındalık oluşturulması önerilebilir. Gerek psikolojik danışma yoluyla gerekse rehberlik etkinlikleri aracılığı ile bireylere gelişimsel açıdan destekler ve imkânlar sunulmalı, rehabilite edici, önleyici, gelişimsel yaklaşım ve kapsayıcı psikolojik danışmanlık hizmetleri ilkeleri bağlamında, pozitif psikoloji temelinde bireylerin kapasitelerinin, terapötik becerilerinin, yeteneklerinin ve farkındalıklarının geliştirilmesi faydalı olacaktır (Eryılmaz, 2013: 10).

Kaynaklar

ALKAYIŞ, A. (2020), *Çağdaş Sorunlar Karşısında İnsan ve Eğitim*, Ankara: Astana Yayınları.

AKIN, A., EROĞLU Y., KAYIŞ A. R. & SATICI, S. A. (2013), “The validity and reliability of the Turkish version of the relational-interdependent self-construal scale”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 579–584.

AKIN, A., & EKER, H. (2011), “Turkish version of the Psychological Vulnerability Scale: A study of validity and reliability”, *Paper presented at the 32th International Conference of the Stress and Anxiety Research Society (STAR)*, July, 18-20, Münster, Germany.

AKIN, A. (2008), “Scales of Psychological Well-Being: A Study of Validity and Reliability”, *Educational Science: Theory & Practice*, 8 (3), 721–750.

AKIN, A., UYSAL, R. & ÇİTEMEL, N. (2013), “Sosyal güvende hissetme ve memnuniyet ölçeğinin Türkçe’ye uyarlanması”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 34-40.

AKIN, A. & AKIN, U. (2015), “Arkadaşlık kalitesi ve öznel mutluluk: Öznel zindeliğin aracılık rolü”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 40(177), 233-241.

BERBER-ÇELİK, Ç. (2018), “Bağlanma stilleri, psikolojik iyi oluş ve sosyal güvende hissetme: Aralarındaki ilişki ne?”, *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 27-40.

BERTOCCI, D., HIRSSC, E., SOMMER, W. & WILLIAMS, A. (1992), “Student mental health needs: Survey results and implications For Service”, *Journal of American College Health*, 41, pp. 3–12.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2007), *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*, (Geliştirilmiş 7. Baskı), Ankara: Pegem Yayıncılık.

CAN, A. (2013), *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, Ankara: Pegem Akademi. 1-429

CLASON, D. L. & DORMODY, T. J. (1994), “Analyzing data measured by individual Likert-type items”, *Journal of Agricultural Education*, 35(4), 31-35.

COHEN, L., MANION, L. & MORRISON, K. (2013), *Research methods in Education*, London: Routledge.

CROCKER, J. (2002), “Contingencies of self-worth: Implications for self-regulation and psychological vulnerability”, *Self and Identity*, 1(2), 143-149.

ÇEÇEN, A. R. & CENKSEVEN, F. (2007), “Üniversite öğrencilerinde yalnızlığın yordayıcıları olarak psikolojik iyi olma”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 109-118.

ÇELİK, E. & TOPÇUOĞLU, P. (2017), “Proaktif kişiliğin öznel zindelik ile merak arasındaki ilişkide aracılık etkisi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1221-1240.

DEPUE, R.A. & MORRONE-STRUPINSKYS, J.V. (2005), “A neurobehavioral model of affiliative bonding: Implications for conceptualizing a human trait of affiliation”, *Behavioural and Brain Sciences*, 28, 313-395.

DIENER, E. (1984), “Subjective well-being”, *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.

DIENER, E. & DIENER, C. (1996), “Most people are happy”, *Psychological Science*, 7, 181–185.

EKŞİ, H., ERÖK-ÖZKAPI, D. & ÜMMET, D. (2019), “Üniversite Öğrencilerinde Psikolojik Kırılganlıkla Öznel Zindelik Arasındaki İlişkide Genel Psikolojik Sağlığın Aracı Rolü”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(5) 185–190.

EKŞİ, H., BİKEÇ, S. M. & ÜMMET, D. (2017), “Öğretmen adaylarında kendini sansürleme, psikolojik kırılganlık ve koşullu öz değer”, *Küreselleşen dünyada eğitim el kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

ERYILMAZ, A. (2013), “Ergen öznel iyi-oluşu ile olumlu gelecek beklentisi arasındaki ilişkinin incelenmesi”, *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 24, 209-215.

GILBERT, P., MCEWAN, K., MITRA, R., RICHTER, A., FRANKS, L., MILLS, A., BELEW, R. & GALE, C. (2009), “An exploration of different types of positive affect in students and patients with bipolar disorder”, *Clinical Neuropsychiatry*, 6, 135-143.

GOLDBECK, L., SCHMITZ, T.G., BESIER, T., HERSCHBACH, P. & HENRICH, G. (2007), "Lifesatisfaction decreases during adolescence", *Quality of Life Research*, 16, 969-972.

HAYES, J.A. (1997), "What does the brief symptom inventory measure on college and university counseling center clients?", *Journal Of Counseling Psychology*, 44, 360-367.

HUMPHREY, R. & MCCARTHY, P. (1998), "Stress and the contemporary student", *Higher Education Quarterly*, 52, 221-242.

INGRAM, R. E. & PRICE, J. M. (2010), "Understanding psychopathology: The role of vulnerability", In R. E. Ingram and J. M. Price (Eds.) *Vulnerability to Psychopathology: Risk across the Lifespan* (pp. 3-17), New York: Guilford Press.

KARASAR, N. (2005), *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*. (13. Basım), Ankara: Nobel Yayınları.

KESER, A. (2006), "Çağrı merkezi çalışanlarında iş yükü düzeyi ile iş doyumunu ilişkisinin araştırılması", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 100-119.

KEYES, M.L.C., SMOTKIN, D. & Ryff, D.C. (2002), "Opptimizing well-being: The empirical of two tradition", *Journal of Personality and School Psychology*, 82(6), 1007-1022.

MONK, E.M. & MAHMOOD, Z. (1999), "Student mental health: A pilot study", *Counselling Psychology Quarterly*, 12, pp.199-210.

ÖZBEK, M. F. (2008), "Güven, belirsizlik ve risk alma davranışı ilişkisi: Teorik yaklaşım", *Akademik Bakış*, 15, 1-12.

PROCTOR, C. L., LINLEY, P. A., & MALTBY, J. (2009), "Youth Life Satisfaction: A Review of the Literature", *Journal of Happiness Studies*, 10, pp. 583-630.

RYFF, C.D. (1995), "Psychological well-being in adult life", *Current Directions in Psychological Science*, 4 (4), 99-104.

RYFF, C. D. & KEYES, C. L. M. (1995), "The structure of psychological well-being revisited", *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727.

RYFF, C.D. (1989), “Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 578(6), 1069-1081.

SARIÇAM, H. (2015), “Sosyal kırılganlık ölçeği Türkçe Formu: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması”, *International Online Journal of Educational Sciences*, 7(1), 190-202.

SAVCI, M. & AYSAN, F. (2016), “Kişilik özelliklerinin öznel zindelik ve psikolojik iyi oluşa etkisi”, *VII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, 5-8 Mayıs 2016 Çanakkale.

SELIGMAN, M. E. (2002), “Positive psychology, positive prevention, and positive therapy”, *Handbook of Positive Psychology*, (2) 3-12.

SATICI, S. A. (2016), “Psychological vulnerability, resilience, and subjective well-being: The mediating role of hope”, *Personality and Individual Differences*, 102, 68-73.

SCANLON, A. & LEE, G. A. (2007), “The use of the term vulnerability in acute care: Why does it differ and what does it mean?”, *Australian Journal of Advanced Nursing*, 24(3), 54.

SINCLAIR, V. G. & WALLSTON, K. A. (1999), “The development and validation of the Psychological vulnerability scale”, *Cognitive Therapy and Research*, 23(2), 119-129.

TATLILIOĞLU, K. (2012), “Üniversite öğrencilerinin kardeş sayıları ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkinin incelenmesi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Turkish and Turkic*, 7(4), 2857-1133.

TATLILIOĞLU, K. (2014), “A research of relation between undergraduates' recognising parent Attitudes with psychological well-being”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 143, pp. 463-470.

TATLILIOĞLU, K. (2015), “Üniversite öğrencilerinin aylık gelir ve harcama düzeyi ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Bingöl üniversitesi örneği)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 1-15.

TATLILIOĞLU, K. (2020), “Üniversite öğrencilerinin psikolojik kırılganlıkları, psikolojik iyilik halleri, sosyal güven ve memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları: Bingöl Üniversitesi

örneği”, *Turan-SAM Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 12(48), 351-357.

TATLILIOĞLU, K. (2021), “A research on the relationship between psychological vulnerabilities psychological well-being, social faith and satisfaction levels of University students”, *International Journal of Quality in Education*, (IJQE), 5(1), 56-75

TANHAN, F. (2007), *Ölüm kaygısıyla baş etme eğitiminin ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma düzeyine etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

TEZBAŞARAN, A. A. (1996), *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

TURAN, İ., ŞİMŞEK. Ü. & ASLAN, H. (2015), “Eğitim araştırmalarında Likert ölçeği ve Likert tipi soruların kullanımı ve analizi”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 186-203.

TUZGÖL-DOST, M. (2007), “Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 132-143.

YAVUZ, Ç. (2006), *Rehberlik ve psikolojik danışmanlık öğrencilerinde öznel iyi olma, psikiyatrik belirtiler ve bazı kişilik özellikleri: Karşılaştırmalı bir çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

DİNÎ AHLÂKIN OTONOMLUĞUNUN İMKÂNI¹

Ahmet BAYINDIR²

Geliş: 26.04.2021 / Kabul: 14.07.2021
DOI: 10.29029/busbed.928539

Öz

Ahlâkı temellendirme konusunda, tarihsel süreç içerisinde çok çeşitli denemeler olduğunu biliyoruz. Ortaya çıkan tasnifler, bakış açılarına göre şekil almaktadır. Bunlar çoğunlukla; mutlulukçu ahlâk (erdem/haz/acı), faydacı ahlâk (utilitarist) ve kuralcı ahlâk (deontolojist) şeklinde özetlenebilir. Bu teoriler, büyük oranda insanı merkeze alan teorilerdir. Mutlulukçu ahlâk söz konusu olunca, bedenimiz hazları veya acıları üzerine kurulu bir anlayışı vardır. Faydacı ahlâk; fayda veren nesneyi önemser. “İnsan için faydalı olan ahlâkidir” önermesine varır. Kuralcı ahlâk anlayışlarında ise yasanın belirleyiciliği esas alınırken, eylemin sonuçları dikkate alınmaz. Ancak dinî ahlâk söz konusu olunca, bu saydıklarımızın üzerinde “transandantal” bir noktadan hareket etmek gerekir. Çünkü dinî ahlâkın yasa koyucusunun Tanrı olduğu düşünülür. Ahlâkî fiilin temeli ilahidir. Bu bakımdan dinî ahlâkın varoluş şekli dikeydir. Bu da dinî ahlâkın optimum özelliğine işaret etmektedir. Çünkü onun kaynağı insanüstü bir yerdedir. Bu yüzden salt olarak insandan hareketle inşa edilen ahlâk teorilerinin bir tür indirgemecilik oldukları düşünülebilir. Erdem, haz veya acı; fayda veya kural, bunlara örnek olabilir. Dinî ahlâk ise insan aklının sınırlarının ötesinden kaynaklandığı için daha üstün olarak görülebilir. Bu da dinî ahlâkın otonom olma bakımından daha güçlü ve etkili olduğu görüşünü öne çıkarmaktadır. Ancak dinî ahlâkı hayatlarına tatbik edenlerin iradeleri olmazsa dini ahlâk kâğıt üzerinde kalır. Bu çalışmada dinî ahlâkın otonomluğunun imkânını ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Dinî Ahlâk, Otonomluk, Transandantal, Doğaüstü, İndirgemeci.

¹ Bu makale, 5-6 Şubat 2021 tarihlerinde yapılan II. International Ethics Congress'te ‘Dini Ahlakın Otonomluğundan Bahsedebilir miyiz?’ adlı özet metin olarak yayınlanan tebliğimden esinlenerek yazılmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, abayindir@nku.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2093-4428>.

**THE POSSIBILITY OF THE AUTONOMY OF THE RELIGIOUS
MORAL**

Abstract

We know of all kinds of attempts to justify morality in history. The classifications that arise are in shapes according to their point of view. These are sequences; The blissful morality (virtue / pleasure / pain), utilitarian morality (utilitarian) and prescriptive morality (deontologist). These theories are mostly human-centred theories. When it comes to euphoric morality, the body has an understanding based on its pleasures or pains. Utilitarian morality; takes care of the beneficial object. He arrives at the proposition that "what is beneficial to man is moral." While the determinacy of the law is taken as a basis in the prescriptive moral understanding, the results of the action are not taken. However, it is necessary to act from a "transcendental" point above these when it comes to religious morality. Because it is thought that the law maker of religious morality is God. The basis of moral action is divine. In this respect, the mode of existence of religious morality is vertical. This indicates the optimum feature of religious morality. Because its source is in a superhuman place. Therefore, a kind of reductionist return can be made to moral theories that are built solely on human beings. Virtue, pleasure or pain; utility or rule may be examples of these. Religious morality, on the other hand, can be seen as superior because it stems from the limits of the human mind. This brings out the view that religious morality is stronger and more effective. However, if those who apply religious morality to their lives do not have the will, religious morality remains on paper. This resource will consider the possibility of the autonomy of religious morality.

Keywords: *Religious Morality, Autonomy, Transcendental, Supernatural, Reductionist.*

Giriş

Yazının başlığında ifade ettiğimiz “*dinî ahlâkın otonomluğunun imkânı*” konusu, bir açıdan dinlerden hareketle teşekkül etmiş kavramların (İslam ahlâkı, Hıristiyan ahlâkı, Yahudi ahlâkı ve Budist ahlâkı vb.) otantik olup olmadıkları; diğer bir açıdan da bu ahlâkî düsturları hayatlarına rehber kıldıklarını söyleyen kişilerin hayatlarında bu düsturların kesin belirleyici olup olmadığı sorusudur. Gündelik hayatlarında dinin hesaba katılır bir yeri olduğu görülen kimselerin tutum ve davranışlarından hareketle bir yoruma gidebileceğimizi düşünmekteyiz.

Bu bağlamda bazı tartışmaya açık meseleler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, dinî ahlâk, mutlak manada bağımsız değişken/değiştirici bir özelliğe sahip midir? Yoksa *dinî ahlâk* şeklinde soyutladığımız bu kavram, aslında insan gerçeğine uymayan zorlama bir terkip midir? Ahlâkın dinî veya dindışı bir karakteri olabilir mi? Kimi örnekler ve gözlemler; bize, “*insan, önce insandır, ahlâkî fîl konjonktürelidir*”, dedirtebiliyor. Bir yerde dinî ahlâkın gereği gibi davranan kişi, başka bir yerde dinî ahlâkın gereğini göz ardı edebiliyor. Bu anlamda günlük yaşamda gördüğümüz örneklere bakacak olursak, *dinî ahlâk* terkinin doğruluğu tartışmalı olabilir.

Öte yandan, din ile ahlâklılık arasında kurulan olumlu bağı da yadsıyamıyoruz. Dindarların ahlâklı olması, kendilerinden beklenen bir durumdur. Ancak biliyoruz ki dinî ahlâkın motivasyonu *ceza ve mükâfat*’tır. Dinî ahlâkı, hayatının merkezine koyduğunu söyleyenler, “beşer olma” vasıflarından ayrıldıklarını söylemiyorlar fakat dinin direktiflerine uymaya mecbur kalıyorlar. Burada olan şey; “*cezanın korkutucu oluşu ve mükâfatın cezbedici oluşu*” dur. Bu da mesela Kant’a göre ahlâkî bir tezahür değildir.

O zaman *dinî ahlâk* kavramı nasıl ortaya çıktı? Örneğin İslam ahlâkı kavramı; dinî emir ve hükümlerin *ahlâkı* tahkim etme iddiasında olduğu için, *dinî ahlâk* kavramından bahsedebiliyoruz. Kuran’da: “*Şüphesiz Allah adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalığı ve azgınlığı yasak eder. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor*” (Nahl, 16/90), Hadis’te: “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim*” (HM8939 İbn Hanbel, II, 381) buyurulmuştur. Benzer ahlâkî emirler, İslam’dan başka dinlerde de vardır. Dinî ahlâk, ahlâkın dinle imtizacından türetilen bir yakıştırma değildir. Bu, örneğin *laik ahlâk* tanımının gerekçesi için de geçerlidir. Laik ahlâk kavramı da işin içine dini katmadan, salt dünyevi gereklerle inşa edilmiş ahlâk anlayışını ifade eder. Burada laik ahlâk, dine karşıtlık içermeyebilir. Sadece hareket noktası dinî değildir.

Dinlerin didaktik söylemleri (ahlâkî kemale ulaşma arzu ve ideali) ona inananların hayatlarında dinî ahlâka yer açmalarıyla hayat bulur ancak bu, insanın beşer vasıflarından ayrı düşünülmemelidir. Yani bir dine inanması kişinin o dinin ahlâkî idealine hemen ve her zaman sahip olduğu anlamına gelmez. Dünyevi/laik ahlâk teorileri ile dinî ahlâkî düsturları birbiriyle kıyasladığımızda, dinî ahlâkın üstünlüğünü dile getirmeye yatkın olsak da gerçek hayattaki bazı örnekler bizi bu konuda hayal kırıklığına uğratabilmektedir. Buna rağmen, dinî ahlâkın kaynağı ilahi bir özellik taşımaktadır ve buyrukları yukarıdan aşağıyadır (dikey). Bu da dini ahlâkın otonomluk iddiasının temelinde yer alan güçlü tarafıdır.

İçerisinde yaşadığımız sosyal ve kültürel atmosfer içerisinde yoğun bir şekilde din ve ahlak tartışmaları yapılmaktadır. Ahlâki bir temayül çeşidi olarak, din kaynaklı tutum ve davranışların, “özerk” bir temelinin olup olmadığını ortaya koymak, tartışmalara bazı katkılar sağlayabilir. Özellikle seküler saldırılarla içi boşaltılan dini tutumların değerinin kendinden menkul bir temelinin olup olmadığı sorusu hayati bir noktadır.

1. Ahlâkın Etimolojisi ve Kaynağı

Ahlâkın etimolojisi ve kaynağı üzerinde oldukça geniş bir tartışma konusu ve çeşitli meseleler mevcuttur. Burada bizi ilgilendirdiği kadarıyla ahlâkın etimolojisi ve kaynağı hususuna değineceğiz. Klasik lügatlerde insanın yaratılış ve kişilik özelliklerinin kaynağı olarak atıfta bulunulan sözcüklerin başında hulk/huluk gelmektedir. Bu manada ahlâk, “insanın yaratılıştan gelen tabiatının adıdır” (Koca: 2016, 124).

“Ahlâk” kelimesi Arapça “h-l-k” sözcüğünden türemiştir. “Yaratma” anlamında kullanılır. Aynı kökten türeyen kelimelere baktığımız zaman, bu kelime ile akrabalığı olan kelimelerin bize anlattığı bir şey olduğunu görüyoruz. Bunlar: *Hulk, ahlâk, hâlık, mahlûk*. Bu kelimelerin aynı kökten gelmesi; yaratılış, yaratan ve buna uygun davranma arasında bir ilişkinin varlığını ima etmektedir. Buradan hareketle, insanın yaratılışıyla ahlâk arasında bir bağın var olduğunu sarahatle söyleyebiliriz. Sanki insan, yaratanın elinde ahlâk mayasıyla mayalanmış olarak bu dünyaya gelmiştir. Bu da bize fitratı hatırlatmaktadır: *Fitrat* kelimesi üzerine yoğunlaştığımızda kısaca şu tanım içeriğine ulaşırız: İlk yaratılış. Bu, bir bakıma mutlak yokluğun yarılarak içinden varlığın çıkması şeklinde telakki edildiğinden, fitrat kelimesiyle ifade edilmiştir. Buna göre fitrat; “*İlk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarını belirtir*” (Hökelekli: 1996, 46). Ahlâk, mutlak manada iyi olduğu farz edilen veya belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış ilkelerinin tamamını ifade eder. *Huy, seciye, yaratılış* gibi bir kimsenin kişiliğini ortaya çıkaran davranışlarına denir. Kişisel olarak bireylerin tercihe lâyık gördükleri ilke ve kurallar bütününe denir (Cevizci: 1997, 16; Kara: 2017, 66). Buradan da anlıyoruz ki, ahlâkın kaynağı fitrattır, insanın doğasındaki bozulmamış özdür.

Geçmişte, filozoflar tarafından geliştirilen çeşitli ahlâk teorilerinin var olduğunu ve insanların yaşantılarına yön verdiğini biliyoruz. Ahlâk teorilerini *hissi* ve *ussal* olarak ayırabiliriz. Bu ayrımla ahlâki olarak iyi ile kötünün ölçüsünün; hislerimiz tarafından mı yoksa akıl (intellect) tarafından mı

belirlendiğinin ayırıcına varılacaktır. Ya da her ikisinin ortaklaşa inşa ettikleri bir temellendirme midir? Tecrübeci (ampirist) ve şüphecî düşünürlerin ahlâkî iyi veya kötüyü akıl dışına itmeleri ve onları duygularımızın bir yönelimi (hissi) olarak görmeleri, onlardan beklenir bir şeydir. Ancak diğer yandan ahlâkın metafizik bir temeli olduğu ve akıl ilkeleriyle temellendirilebileceğini söyleyenlerin azınlıkta olmadıklarını da söyleyebiliriz. Ayrıca, ahlâkî iyi ve kötüyü *his* ve *usun* bir karışımı olarak görenler de vardır. Örneğin, teolojik her eğilime karşı çıkmakla meşhur olan David Hume, ahlâkî iyi ve kötüyü akıl ve hissin ortaklaşa bir kararı olarak görmektedir (Hume: 1997, 502).

Kant ise bu konuda başlangıçta *his* ten yana iken süreç içinde genel geçer bir temel arama girişimi, onu *us* tarafına kaydırmıştır. Kant, insanların mutlak anlamda bağlayıcı olan bir ahlâk yasasına tabi olduklarını fakat böyle bir yasa koyabilecek tek mümkün otoritenin insanın kendi akılcı iradesi olabileceğinde karar kılmıştır (Can: 2020, 100).

Ahlâkın dine bağlı olduğunu düşünen filozoflar da düşünce tarihinde önemli bir yer tutarlar. Söz gelişi, Aziz Augustinus (ö. 430) ve Aziz Thomas Aquinas (ö. 1274) bunlar arasındadır. Bu düşünürlere göre ilahi irade ve Tanrı'ya iman, ahlâkın merkezinde yer alır. Bu, aynı zamanda ahlâklı olmanın ön şartı olarak Tanrı'ya imanı gerektirir ve yine ahlakilik buna bağlı olarak Tanrı'nın iradesine teslim olmaktır. Çünkü Tanrı yarattıkları için en iyi olanı diler. Yani ahlakilik Tanrı'nın iradesinde ancak tam olarak ortaya çıkar (Taha: 2020, 46-47).

2- “Dinî Ahlâk/Laik Ahlâk” Kavramları

Dinî ahlâk kavramı; fitrat ile gelen safiyeti, dünyevi kötülüklerin (nefs) saldırıları karşısında insanı korumayı amaçlayan bir terkiptir. Buradan hareketle, “Müslüman ahlâkî” “Hıristiyan ahlâkî” ve “Yahudi ahlâkî” veya “Budist ahlâkî” tarzlarından bahsedebiliriz. Dinî ahlâk, dinî referanslardan yani *kültürel miras* ve *vahiy* den hareketle oluşturulan düsturlardır. Bu oluşum, sadece dinî emirler ve yasaklardan hareketle bir ahlâkî tarz (neşve) oluşturmuş değildir. Aynı zamanda coğrafyadan kaynaklanan sosyo-kültürel miras da bunda etkin rol almaktadır. Örneğin, İslam Ahlâkî'nin şekillenmesinde, Arabistan'ın *sosyal ve etik iklimi* ve Kur'an'ın emrettiği *tevhid* ilkesi belirleyici olmuştur (Renard: 1979, 63). *İman ve Salih Amel* bu ahlâkın otonom olma iddiasına ilham olacak iki itici kuvvettir. İmandan sonra Salih Amel kavramının birlikte anılması teorisinin (İman), pratikten (Salih Amel) ayrı olamayacağını gösterir.

Dini buyrukların ihlal edilmesinin yaptırımını “günah” kavramıyla karşılanır. Bu açıdan dinî ahlâk, ilahi otorite altındadır. Gücünü ve karakterini ilahi kudretten alan dinî ahlâk, bu anlamda transandantaldır. Örneğin İslam ahlâkı söz konusu olunca; yarattığı âlemi her an görüp gözeten (er-Rakîb) Allah’ın gözetimi altında olan mümin, dinî bir mecburiyetin gereği olarak ahlâkî çizgide kalmaya çalışacaktır. Toplumsal baskı ve gözetimin olmadığı yerde dinî ahlâkı kuşanan insan, imanının zorlamasıyla ahlâkî davranışı gerçekleştirecektir. Ya da en azından böyle bir beklentiyi dinî ahlâkı kuşanan insandan bekleriz. Buna karşılık, ahlâkî çizgiyi hiçe sayan mümine bunu yakıştıramayız. Çünkü iman olgusu bizde bu beklentiyi oluşturur ve dindar olmakla ahlâklı olmak arasında güçlü bir bağın olduğu izlenimi her zaman vardır (Özel ve Kaplan: 2018, 356).

Dinî ahlâk kavramının karşısında *laik veya seküler ahlâk* kavramı yer alır. Dinî ahlâk, bireyin ahlâkî motivasyonunu *ceza/mükâfat* denklemiyle harekete geçirirken; laik ahlâk anlayışları *insan doğası, akıl, evrensellik, çoğulculuk* gibi beşerî bir temele dayanmaktadırlar. Toplumsal mutabakatla oluşmuş kanuna uygunluk laik ahlâk/hukuk için gerekli iken, dinî ahlâk ise meşruiyet temelini yalnız toplum mutabakatında aramaz. Fitratında içkin olan Tanrı duygusunda ve asıl niyetinde ortaya çıkar (Duralı: 2006, 210).

Din ve akıl burada karşı karşıyadır diyebiliriz. Toplumsal yaşamdaki örnekleri çok şaşırtıcı olsa da bize göre şu durumda dinî ahlâk, diğerlerine galebe çalacaktır. Toplumsal determinizmin ve hukuksal yaptırımların olmadığı yerde, laik ahlâkı hayatının merkezinde görenleri, ahlâkî çizgide tutacak olan saik nedir? İhlal edilmesi neticesinde hiçbir yaptırımın olmayacağı kesin olan fiillerin işlenmesi kaçınılmaz olabilir. Bu durum bize, Dostoyevski’ye atfedilen “*Tanrı yoksa her şey mubahtır*” sözünü hatırlatmaktadır (Dostoyevski: 2011, 369). Bu nokta; dinî ahlâkın, dünyevi/laik ahlâk anlayışlarından ayrıştığı husustur ve aynı zamanda, dinî ahlâkın otonom özelliği iddiasına da zemin oluşturmaktadır.

Ne var ki, dini ahlâka tanıdığımız ayrıcalık, bizi diğerlerine karşı haksızlık yapmaya itmemelidir. Çünkü insan iradesi ve seçimlerinden bağımsız olarak, kolaycı ve toptancı bir yaklaşımla, dini ahlâkın diğerlerine olan üstünlüğünü de söyleyemiyoruz. İnsan, dinden de bağımsız olarak, başlangıçtaki saflığın (fitrat) korunması mücadelesinde başarılı olabilir. Bu genel bir kaide olarak belirlenemese de fitrattan gelen safiyetini koruyan insanlar da vardır. Bütün bunların yanında dindarların ahlâkî çizgide ısrarcı olabilme şanslarının daha yüksek olduğu düşüncesindeyiz. Bu da onların ahlâklı kalmasını sağlayabilir. Ancak, dış dünyadan gelen öyle güçlü saldırılar olmaktadır ki, insan fitratındaki

bu safiyetin yer yer kaybolduğuna şahit olmaktayız. Öyle ki, dinî ahlâk veya laik ahlâk ayrımları buharlaşmış gitmekte ve geriye çıplak insan gerçeği kalmaktadır.

3. Üç Tarz Ahlâkî Yaklaşım

Kuşkusuz bu konudaki tartışmalar çok çeşitli boyutlara sahiptir. Bunların tamamını burada ayrı ayrı ele almamız gereksizdir. Ancak tarih boyunca dini ahlâkın karşısında yer alan yaygın ahlâk teorilerini genel olarak üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlar: Mutlulukçu (Eudaimonist), faydacı (utilitarist) ve kuralcı (Deontolojist) ahlâk anlayışlarıdır. Bu saydıklarımızın dışında başka ahlâkî ekoller ve teoriler olmakla birlikte, biz bu başlıkta Dinî ahlâk karşısında bu üç yaklaşımı ele alacağız.

Bununla birlikte, bu ayrımların geçişken noktaları da vardır. Örneğin faydacı ahlâkî savunuların mutluluk vadetmekten uzak oldukları söylenemez. Mutlulukçu ahlâk anlayışlarının faydayı göz ardı ettikleri söylenemeyeceği gibi, kuralcı ahlâkî da faydacılıktan tamamen ayrı değerlendirmemiz söz konusu değildir. Burada baskın olan karakteri öne çıkartıyoruz. Ancak yazımızın ana fikri olan Dinî ahlâk ile diğerleri arasındaki en belirgin farkı da burada sarahatle belirtmemiz gerekir. Bu da Dinî ahlâkın vadettiği şeylerin *bu dünya* ile ilgili olmaktan daha çok *öbür dünya* ile ilgili olması meselesidir. Dinî ahlâk ile diğerleri arasındaki belirgin farklardan biri de budur. Bu üç ahlâk tarzına yakından baktığımızda görüyoruz ki, kuralları ve vadettikleri şeyler tamamen bu dünya ile ilgilidir.

Birincisi, mutlulukçu ahlâk anlayışları içerisinde başta Sokratesçi Erdem Ahlâkını ve onun takipçileri olan Kinik Ahlâkı (Kurucusu: Atinalı Antisthenes, M.Ö. 444-368) dile getirebiliriz. Sokrates ve onun takipçilerinin temel savları arasında “*bilgi ve erdem*” kavramı öne çıkar. Aristotelesçi ahlâk teorisi de mutlulukçu ahlâk teorileri arasında yer alır. Roma İmparatorluğunda Kinik ahlâk anlayışının devamı kabul edilen Stoa Ahlâkı (Revakîler) da mutlulukçu ahlâk semsiyesi altında telakkî edilir.³ Uygarlık karşıtı da olan bu ahlâkçılar Kinik ve

³ “Kıbrıslı Zenon tarafından milattan önce 300 yılı civarında kurulup milattan sonra 200 yılına kadar devam eden Stoa, Roma döneminde en yaygın felsefe akımı olmuştur. Stoacılık bir ahlâkî idealizmdir. Buna göre en yüksek iyi başka şeyi elde etmek için araç olmayan, doğrudan amaç olan şeydir ki bu da erdemdir. Stoacılar insanın en temel eğiliminin haz değil can güvenliği olduğunu savunmuş ve ahlâkî bu temel güdüye dayandırmıştır. Onlara göre bireyin ve toplumun korunması, insanda düşünce ve irade gücünden önce gelen ve bütün canlılarda ortak olan bir güdüdür. Mutluluk insanın kendisiyle uyumlu ve tabiata uygun yaşamasıyla elde edilir, bu da erdemli bir hayat demektir. Böylesine uyumlu bir hayat tarzı aynı zamanda akla uygun yaşama anlamına gelir. Akla uygunluk insan yapısında gizli olan, yanılması imkânsız tabii bir eğilimi

Stoa; “akıl ve doğanın uygunluğunu” savunmuşlardır. Bunlara göre ahlâklı olmak ve mutluluğa ulaşmak doğaya uygun davranmakla elde edilir.

Mutlulukçu diğer ahlâkî yönelişler olarak; Kirene Okulu kurucusu: Kyreneli Aristippos, (435-355) ve Epiküros’tan (341-270) bahsedebiliriz. Haz (hedone) odaklı olan bu iki anlayış da mutluluğun insana haz veren şeylerden geçtiğini, acı veren şeylerin mutsuzluğun kaynağı olduğunu söylerler. Böylece ölüm, kötü kader vs. atlatılmak istenir. Maddi hazlar manevi hazlara tercih edilecek şekilde; “aç kalmamak”, “susuz kalmamak” ve “üşümek” şeklinde özetlenen teoriye göre beden hazları mutluluğun tek kaynağı olmaktadır. İkinci olarak; faydacı ahlâk (utilitarizm) anlayışlarını sayabiliriz. Antik Çağda bu geleneğin başını çeken Sofistler, faydacı ahlâkî savunmuşlardı. Yeniçağda ise öne çıkan iki isim, (Jeremy Bentham 1748-1832) ve (J. Stuart Mill 1806-1873) dir. Faydacı ahlâk taraftarları adından da anlaşılacağı gibi “fayda” kavramından hareketle ahlâkiliği kurmayı amaçlamışlardır (Gökberk: 1961, 476).

Öte yandan, *fayda* kavramı son derece geniş ve metafiziksel bir kavramdır. Olumsuz çağrışımları olmakla birlikte daha çok olumlu anlamlarla yüklüdür. İslam dinine göre de *faydasız ilimden* ve *faydasız amelden* Allah’a sığınma vardır. Buradaki fayda kavramı, fırsatçılık (oportünizm) kavramıyla karıştırılmamalı. Bu ahlâk anlayışındaki açmaz; birey ve toplumun öz çıkar ve başkalarının iyiliği ve hayırseverliğinin bir arada nasıl telif edileceği sorunudur (Türer: 2019, 70). Ana fikir; “*faydalı olan şey iyidir*” düşüncesidir. Bireysel faydayı öne çıkaran (Benthamcı), toplumsal faydaya vurgu yapan (Millci) faydacılığı tanımlar. Ancak ortaklaşa savundukları şey; “*mutluluk veren (fayda) iyidir; acı veren (fayda vermeyen) yanlıştır.*”

Üçüncü olarak, Immanuel Kant’tan hareketle teşekkül etmiş Kuralcı Ahlâk (deontolojist) anlayışını dile getirebiliriz. Bu yaklaşım, “niyet” “kural”, “ödev”, “evrensellik”, “özgürlük”, “akıl” kavramları çerçevesinde hareket etmektedir (Cevizci: 1997, 19). Bir eylemin sonucundan çok kendisine yönelmiş olan, salt kural ve ödevin gereği olarak, iradeli bir şekilde davranmayı incelemektedir. Sürekli yasayı öne çıkartarak ve ona uygun davranarak hareket etmeyi *ahlâkîlik* sayan bir anlayışla karşı karşıyayız. Bir fiilin sonuçları, ahlâkî açıdan konuyla ilgili değildir.

gösterir. Bu sebeple Zenon hayatın gayesinin tabiata uygun yaşamak olduğunu, tabiatın insanı erdeme yönelteceğini söylemiştir” (Kaya:2003, 25).

Kuralcı ahlâk anlayışının, hazcı ahlâk ve faydacı ahlâk anlayışlarını temelsiz olmakla eleştirdiğini ve ahlâki kesin bir dayanak ve yasaya bağlama gayreti içinde olduğunu biliyoruz. Çünkü bunlara göre; genel geçer ve evrensel bir temel üzerine kurulacak bir ahlâk teorisine kimse itiraz edemez. Ahlâk, doğadaki düzen ve yasadan ayrı düşünülmemeyeceği gibi, kişi veya toplumun arzu ve istekleri üzerine de bina edilemez. Kurulmak istenirse de ortak bir ahlâk düzeni kurulamaz. Herkes bir tarafa çeker. Kesin ve genel geçer yasa/kural “evrensel akıl” tarafından zorunlu yasa şeklinde var olmaktadır. Buradaki doğruluğun kesin ölçüsü sonuç yerine uygulanan ilke ve kurallardır (Kutlu: 2011, 42).

Ayrıca burada Tanrı inancından ayrı bir temele dayandırılmak istenen ahlâk anlayışıyla karşı karşıyayız. Bu tarz ahlâki temellendirmeler bir açıdan hümanist bir anlayışla hareket etmektedirler ve ilham kaynakları da Kant ahlâkidir (Aydın: 1991, 188). Kant ahlâki; *a priori* bir öge olan “kategorik buyruk”, *iyi istenç*’ten başka bir şey sayesinde gerçekleşmez. İyi istenç de yeryüzünde *ödev*’in yerine getirilmesine odaklıdır. Ödev de aklın gereğidir. Dolayısıyla Kant ahlâkının mihveri akıldır (Gökberk: 1961, 407).

Kuralcı ahlâkın zayıf noktası; ahlâk ile kural arasında kurduğu özdeşlik bağı veya en azından mütekalibiyet beklentisidir. Zayıf noktasıdır, çünkü her zaman kurala uygunluk, ahlâklılık anlamına gelmeyebilir. Örf ve dünyevi nizamların illet ve sâikleri toplum meşruiyetini sağlayabilseler de ilahi kanuna aykırılık teşkil edebilirler.

Kısaca ele aldığımız bu üç ahlâki yöneliş; erdem/haz/fayda veya yasanın belirleyiciliği üzerine inşa edilmişlerdir. Değişik tonlarda *his* ve *us*’ un karışımıdır. Mutlulukçu ahlâk için daha çok *his*; Faydacı ahlâk için *his* ve *us*’ un karışımı ve Kuralcı ahlâk için *us* temelli oldukları söylenebilir. Motivasyonları ve kurguları ve de vadettikleri şeyler, büyük oranda bu dünya ile sınırlıdır. Bunlar adeta bu dünyada cenneti aramaktadırlar. Bu sebepten dolayı da bu üç ahlâki yöneliş; insandan hareketle yine insana doğru döndürülmüş bir anlayışı savunmaktadırlar. Bunlara göre mutluluk, sadece bu dünya ile ilgili bir şey olarak telakki edilmiş, yalnız bu dünyada aranan bir şey indirgenmiştir.

Buradaki indirgemecilik; insanın ahlâki olarak konumlandırıldığı yer bakımından ele alınabilir. Maddi varlığın ahlâki konumu da bu temel üzerine kurulur. Sırf bedeni ve maddi gerçekliği ahlâki tanımlamada hareket notası kabul etmek, bu ahlâk anlayışlarını indirgemeci yapmaktadır. İnsan doğasında yadsınamayan; gazap/şehvet itkilerinin ahlâki inşa etmede tek etken olması veya

insanı tek değer olarak kabul etmesidir. Tanrısal doğayı hiç hesaba katmayan bu anlayış, tam bir hümanistik tavidir.

4. Dinî Ahlâkın Otonomluğu Ne Demektir?

Otonomi (muhtariyet/özerklik), kişinin kendini idare edebilecek bir kapasiteye sahip olması, kendi kendini idare ettiğini gösterecek eylemlerde bulunması, kişinin kendi üzerinde hâkimiyetinin bulunduğunu gösteren bir dizi sıfatın varlığına delalet eder. Buradaki bağlam; ahlâki otonomidir. Bu da dışarıdan bir zorlamaya gerek duymadan ahlâki kanunlara uymayı, insanın kendi doğası sonucu (fitraten) harekete geçen bir zorunluluk olarak görmesini ifade eder. (Düzgün: 2018, 2).

Dinî Ahlâk kavramının ahlâk tanımının arkasında; “bir şeyin ahlâkî olması için, onun ilahi yasaya uygunluğu gerekir” inancının yattığını düşünüyoruz. Bu buyruk, ancak dinî yorumla birlikte anlaşılabilir. Dini yorumların kaynağı ise kültür (örf) ve dinî metinlerdir (vahiy).

Dinî ahlâkın, diğer ahlâk teorilerinden daha imtiyazlı ve otonom özelliğe en yakın ahlâki tarz olduğunu düşünüyoruz. Çünkü dini ahlâkın merkezinde *iman* ve *salih amel* olgusu bulunmaktadır. Dinî ahlâkın otonomluğu sorusu, Dini ahlâki tavır içerisinde olanların fiillerini işlerken dinî ahlâktan kaynaklanan otonom bir tavır içerisinde bulunup bulunmadıklarını ifade eder. Her hal ve şart altında ahlâki ideal seçeneğinin önce gelmesi beklenir.

Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi dinî ahlâki tutumu, dünyevi şartlardan bağımsız bir halet-i ruhiye olarak görmemek gerekir. Özellikle İslam Ahlâkı, rutin hayat işleyişinden ayrı (örneğin Hıristiyanlıktaki Ruhban sınıfı gibi) bir hayatı teklif etmez. Dolayısıyla hayatın normal rutini içerisinde kalarak ahlâkiliği başarmak ister. Bu da o kişinin iradesine bağlıdır. Yoksa bağlandığı ahlâkın mükemmel olması o kişinin davranışlarını da ahlâki kılmaz.

Dinî ahlâk teriminin kuruluşunda bazı tartışmalara meydan verecek hususları içerdiğini de belirtmek gerekir. Bu tartışma teolojinin imkânının tartışıldığı konularla da bağlantılıdır. Teolojik ahlâkın mümkün oluşunu savunan bir kimse (dindar), ahlâki erdemlerle taban tabana zıt şeylerin bir arada bulunuşunu izah etmede zorlanmaktadır.

Dinî ahlâk, mutluluğu bu dünyada aramaz ve vadetmez. Aksine mutluluğu ahirette, öbür âlemde sonsuz hayat yaşama vadiyle erteler. Dinî ahlâkı, bu bakımlardan özellikle hazcı ve faydacı ahlâk anlayışından ayırmaktadır. Kuralcı ahlâkta ise ahlâkın öbür âlemle olan ilgisi teorinin tutarlılığına katkı sağladığı için

ahiret hayatı gündeme gelmektedir. Yoksa başlangıçta ahlâkiliğin kaynağı olarak Tanrı, kuralcı (Kantçı) ahlâkta dillendirilmez. Kuralcı ahlâk anlayışına göre “Teolojik ahlâk” değil “ahlâkî teoloji” vardır. Yani Dinî ahlâkın kuruluşundaki gibi ilahi buyruklar çerçevesinde oluşmuş bir ahlâk teorisi yerine ahlâktan hareketle Tanrı düşüncesine yükselmiş bir teorik temel söz konudur. Tanrı iyi, âdil ve kudretlidir ancak ahlâkın neşet ettiği kaynak olamaz. Ahlâkın kaynağı kesin, rasyonel ve evrensel yasanın eseri olmalıdır. Bu da ahlâkî teolojiye götüren bir Kantçı yoldur (Ayдын: 1999, 97).

Dinî ahlâk, insan davranış ve fiillerine istikamet verirken “ceza ve mükâfat” motivasyonu ile ahirete gönderme yapmaktadır. Hesap bu dünyanın dışında gerçekleşecektir. Diğer ahlâk teorileri ise laik özelliklerinden dolayı öncüllerini ve sonuçlarını bu dünyada aramaktadırlar. Burada varoluşsal bir gerilim vardır. Bu gerilim, ilahi olanın üstünlüğünü işin başında teslim etmek zorundadır. Dinî ahlâk, temellerini ilahi olan kurallara yasladığı için otonomluk ayrıcalığına yakın durmaktadır.

Sonuç

Dinî ahlâk (İslam, Hıristiyan, Yahudi ve Budist Ahlâkı vb.) diye yapılan kavramsal terkinin dünyamızda bir karşılığı vardır. Ahlakın kaynağı olma anlamında görmesek de “*ahlak*” nosyonuna oryantasyon belirleme anlamında katkıları inkâr edilemez. Ancak bununla birlikte, çalışmamızın temel tartışma konusu olan “dinî ahlâkın otonomluğunun imkânı” meselesinde gördük ki, insanın beşer oluşuyla ilgili olan hususları anlamadan veya yaratılışla birlikte var olan ortak doğayı (fitrat) hesaba katmadan, insan fiilleri üzerinde “dinî ahlâk otonomdur ve her ahlâkî teoriden kategorik olarak üstündür” şeklinde kesin yargılara varmak kolay görünmüyor. Ahlaki düsturların, bir taraftan yaratılıştan gelen doğamızdan neşet ettiğini söylüyoruz. Öbür taraftan da “gazap” ve “şehvet” gibi hayvani tarafımızı ortadan kaldırdılabileceğini kolayca söyleyemiyoruz. Yani buradan anlaşılan o ki, hem yaratılışla gelen safiyet (fitrat) bir bakıma ahlak duygusuna temel teşkil edecek hem de hayvani doğadan gelen ayartılar karşısında kişiyi frenleyecek. Kaçınılmaz olarak bu ilişkiler bir gerginlik içerisinde gerçekleşmektedir. Meleksi doğamızı hatırlatan fitrat, kişinin eylemleri içerisinde hayvani doğaya gelip toslayabilecektir. Aynı şekilde hayvani doğamız da her ayartısını kabul ettiremeyecek ve ahlaki düsturların baskısına uğrayacaktır.

Bu durumlar, mutlak anlamda ahlakın tasnifine imkân verse de ontolojik olarak, kişide değişim yaşandığı anlamına gelmeyecektir. Çünkü dinî ahlâk veya başka bir ahlak teorisini rehber edinmek, varlıkla ilgili bir tercih değil, varoluşsal

bir tercih olarak kalacaktır. Değişen ve yeni olan şey; ancak insanın kültür ve epistemolojisidir. Dini ahlak/laik ahlak ayrımları da birey ve toplum hayatının idamesi açısından gerekli ayrımlardır. Ancak sadece zihinsel ayrımlar olarak kalırlar.

Diğer ahlâk teorileriyle dinî ahlâkın bir mukayesesini yaptığımızda ortaya şu çıkmaktadır: Dinî ahlâk, bireylere “ahiret mutluluğunu” vadederken; diğer ahlâk teorileri ise bu dünya ile sınırlı kalmaktadır. Şu hâlde mutlulukçu ahlâkı (haz/acı) merkeze alan anlayış; her türlü faydayı (utilis) mutluluğun ve ahlâkiliğin ölçüsü kabul eden faydacı ahlâk; yalnızca yasayı temel alan kuralcı ahlâk, indirgemecilikten kurtulamamıştır. Başka bir deyişle dinî ahlâk, ahiret mutluluğunu inşa etme peşindeyken, diğer ahlâk teorileri yalnız bu dünyaya odaklanmış görünüyor. Gökyüzü cennetiyle yeryüzü cenneti arasındaki fark; dinî ahlâk ve diğerlerinin arasındaki farkı ifade eder. Bize göre dinî ahlâk gökten inen buyruklarla desteklendiği için, beşerî gerçekliğe rağmen, otonomluk vasfına en yakın ahlâki yoldur.

Kaynaklar

AYDIN, Mehmet., S., (1991), *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, 1. Baskı, Ankara, TDV Yayınları.

AYDIN, Mehmet., S., (1999), *Din Felsefesi*, 8. Baskı, İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

CAN, Mücella, (2020), “Felsefi ve Dinî Dayanakları Bakımından Kant’ta Ahlâkın Kaynağı Sorunu”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı:71, Yaz, ss. 91-115.

CEVİZCİ, Ahmet, (1997), *Felsefe Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara, Ekin Yayınları.

DOSTOYEVSKİ, Fyodor, (2011), *Karamazov Kardeşler*, 2. Baskı, İstanbul, Can Yayınları.

DURALI, Şaban., T., (2006), *Sorun Nedir*, 1. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları.

DÜZGÜN, Şaban Ali (2018), “Mâtürîdî’de Bireysel Ahlâki Otonomi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (14), ss.1-10.

GÖKBERK, Macit, (1961), *Felsefe Tarihi*, 8. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.

HÖKELEKLİ, Hayati, (1996), "Fıtrat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fitrat>, 05.07.2021.

HUME, David, (1997), *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Aziz Yardımlı, 1. Baskı, İstanbul, İdea Yayınları.

KARA, Osman, (2017), *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 1. Baskı, İstanbul, Ark.

KAYA, Mahmut (2003), "Revâkıyyûn", *TDV, İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/revakiyyun>, 05.07.2021.

KOCA, Suat, (2016), "Ahlâk Kavramı Üzerine Etimolojik ve Semantik Bir Araştırma", *Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57:2, ss.121-135.

KUTLU, Hüseyin A., (2011), *Meslek Etiği*, 4. Baskı, Ankara, Nobel Yayınları.

KUTLUER, İlhan, (2021), "İnsan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/insan>.

ÖZEL, H., KAPLAN H., (2018), "Din ve Ahlâk Birbiriyle Nasıl İlişkilidir"? Kısa Bir Literatür İncelemesi", *Turkish Studies International Congress on Social Sciences II (INCSOSQuds)*, Volume 13/15, Spring 2018, p. 345-372.

RENARD, John, (1979), "Muslim Ethics: Sources, Interpretations And Challenges", *The Muslim World*, Vol. 69, Issue 3, July, pp. 163.

TAHA, Abdurrahman, (2020), *Ahlâk Sorunsalı*, Çev. Tahir Uluç, 1. Baskı, İstanbul, Pınar Yayınları.

TÜRER, Celal, (2019), "Normatif Etikler", *Etik ve Etik Sorunlar*, 1. Baskı, Ankara, Ed. Celal Türer, Nobel Yayınları.

ÇAĞDAŞ TÜRK MÜZİĞİNDE HORON ÇALIŞMALARI

Bilal DİZDAR¹, Sezin ALICI²

Geliş: 27.04.2021 / Kabul: 28.07.2021
DOI: 10.29029/busbed.928877

Öz

Türklerin tarih sahnesine çıkmasıyla başlayan kendi müzik kültürü, yüzyıllar boyunca günümüze kadar üç farklı türe dönüşerek Türkiye Cumhuriyeti müzik kültürünü oluşturmaktadır. Bunlardan ilki, tarih boyunca çeşitli ülkelere göç ederek yerleşik hayatın getirdiği farklı kültürler etkileşimi ile harmanlanan halk müziğidir. İkincisi, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ve akabinde Anadolu'ya yerleşmesiyle bu coğrafyanın müzik kültürünü kapsayan makamsal müziktir. Üçüncüsü ise, halk müziği ve makamsal müzikten aldığı ses dizisi, melodi ve ritmik öğeleri kullanarak veya onlardan esinlenerek, çok sesli tonal Evrensel müzik biçimine uyumlu ulusal Türk Müziği olan "Çağdaş Türk Müziği"dir. Bu çalışmada, Türk Halkoyunları ve müzik kültürünün önemli bir parçası olan Horon müziğinin, Çağdaş Türk Bestecileri tarafından Çağdaş Türk Müziği formunda çeşitli örneklerle derlenmesine ve bestelenmesine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Horon, çağdaş Türk müziği, çağdaş Türk bestecileri

HORON STUDIES IN CONTEMPORARY TURKISH MUSIC

Abstract

Turkish musical culture that started with the emergence of Turks on the stage of history constitutes the musical culture of the Republic of Turkey, transferring into three different species for centuries. The first is folk music, blended with the interaction of different cultures brought by the settled life through migration to various countries throughout history. The second is the

¹ Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi Devlet Konservatuarı Geleneksel Türk Müziği Bölümü, bilal.dizdar@giresun.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1074-6669>.

² Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı, sezinalici@uludag.edu.tr ORCID: 0000-0002-4288-2836.

chromatic music which covers the music culture of this geography with the acceptance of Islam by Turks and then settling in Anatolia. The third is Contemporary Turkish Music, Turkish national music compatible with the universal music style and uses the melody and rhythmic elements of folk music or being inspired by that. In this study, Turkish folk music and music culture, which is an essential part of the Horon music, Contemporary Turkish composers in the form of contemporary Turkish music compiled and composed with various examples are addressed.

Keywords: *Horon, contemporary Turkish music, contemporary Turkish composers*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber çeşitli kültür politikaları geliştirilmiş olup bunlardan biri ve en önemlisi “Müzik Devrimi” olarak görülmektedir. Cumhuriyetimizin müzik devrimini, çok sesli tonal müzik olan Evrensel müziğin Anadolu ezgileri ile birleşerek yeni bir ulusal müzik oluşturulması olarak görebiliriz. Bu anlayışla 1923'ten beri günümüze kadar gelen bu müzik yapısı “Çağdaş Türk Müziği” olarak adlandırılmaktadır.

“Çağdaş Türk Müziği” teriminin ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle beraber, bu terimde çağdaş kelimesinin kullanım nedenini Ali Uçan'ın (2000: 83-84) “Gökâl ve Atatürk'ün müziksel görüş, düşünce ilke ve amaçlarının özü, kısaca müzikte Türk kalarak yenileşme, batılılaşma, çağdaşlaşma ve evrenselleşmedir.” sözlerinde buluyoruz. Bu müzik türü için çeşitli müzisyen ve müzik araştırmacılarının “Çağdaş Türk Müziği” teriminin yanında “Çok Sesli Türk Müziği”, “Modern Türk Müziği” (Birinci Müzik Kongresi Bildirileri: 1988) terimlerini kullandığı görülse de, günümüzde “Çağdaş Türk Bestecisi” terimine uyumlu olarak “Çağdaş Türk Müziği” terimi yaygın olarak kullanılmaktadır.

Çağdaş Türk Bestecileri, geleneksel müziğimizin önemli bir parçasını oluşturan halk oyunları ezgilerine ayrı bir önem vermiştir. Bu ezgilerin, bölgelere göre değişen ritmik yapıları ve her yörenin kendi karakterini yansıtan coşkulu melodileri Çağdaş Türk Bestecilerinin bu alanda birçok eser bestelemesine vesile olmuştur. Halk müziği çağdaş bestecilerimizin esin kaynağı olmuş ve olmaya da devam etmektedir.

Bu araştırmada, Türk Halkoyunları ve müzik kültürünün önemli bir parçası olan Horon dansının ve müziğinin, Çağdaş Türk Bestecileri tarafından derlenmiş

ve bestelenmiş eserler ışığında Çağdaş Türk Müziği'ne katkısı araştırılarak sunulması amaçlanmıştır. Araştırmanın amacından yola çıkarak; Türk Halk Oyun ve müzik kültürünün bir parçası olan Horon Müziğinin, Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar Çağdaş Türk Müziği'ne repertuvar olarak katkısı ve Çağdaş Türk Bestecilerin Horon müziğine ilgisi sunulmuştur. Araştırma sonucunda bulunan eserler ve bestecileri tablo olarak sunulmuştur.

1. Çağdaş Türk Müziğinin Oluşum Süreci ve Türk Beşleri

Avrupalıların, Türk müziğiyle, özellikle mehter müziği ile tanışmaları 16 ve 17. Yüzyıllara dayanmaktadır. Bunun sonucu olarak çok sesli müziğin gelişiminde, ritimde davul, zil gibi vurmali çalgıların batı müziğine katılımı olmuştur. Avrupa'da yeniçeri müziği olarak bilinen mehter müziği, Gluck, Haydn, Mozart, Beethoven gibi tanınmış bestecileri büyük oranda etkilemiş, bunun sonucunda bu besteciler, çoksesli batı müziği içinde yer alan Türk karakteristik motiflerine, ses renklerine, ritimlere, zil, çan ve felek gibi ritmik çalgılara ve mehter müziği ritim kalıplarına yapıtlarında yer vermişlerdir. (Aydın, 2003: 9). Mozart'ın en bilinen eserlerinden "Saraydan kız kaçırma" ve "Türk Marşı" bu etkileşimin en iyi örneklerindedir.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasında büyük rol oynayan milliyetçilik akımı, Anadolu da kurulan yeni Türk devletinin kurucu ideolojisi olarak kültür politikalarına da yön göstermiştir.

Demirel'e göre Cumhuriyet dönemi düşünce akımlarında Ziya Gökalp'in etkisi büyük olmuştur. Gökalp'in milli müzik üzerine fikirleri cumhuriyetin ilk elli yılının resmi müzik ideolojisini belirleyen ideolojinin temellerini oluşturmuştur. Bir düşünür olarak Gökalpçi fikirlerin cumhuriyetin sadece müzik değil tüm kültür politikalarında belirleyici olduğu söylenebilir (2015: 86).

Gökalp'in, Yeni Mecmua'da yayımlanmış olan Bedii (Estetik) Türkçülük makalesi ve Türkçülüğün Esasları kitabının Milli Musiki bölümünde yeni Türk müziği üzerine düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: (Behar, 2004: 271).

Gökalp'e göre milli musiki;

"Acaba bunlardan hangisi bizim için millidir? Şark musikisinin hem hasta hem de gayri milli olduğunu gördük. Halk musikisi harsımızın, Garp musikisi de yeni medeniyetimizin musikileri olduğu için her ikisi de yabancı değildir. O halde, milli milli musikimiz memleketimizdeki halk musikisiyle Garp musikisinin imtizacından (bir araya gelip karışması) doğacaktır. Halk musikimiz bize birçok melodi vermiştir. Bunları toplar ve Garp

musikisi usulünce armonize edersek hem milli hem de Avrupai bir musikiye malik oluruz. Bu vazifeyi ifa edecek (yerine getirecek) olanlar arasında Türk Ocaklarının musiki heyetleri de dahildir. İşte Türkçülüğün musiki sahasındaki programı esas itibarıyla bundan ibaret olup, bundan ötesi milli musıklarımıza aittir.” (1923:131).

“Ziya Gökalp'e göre Osmanlı müziği has Türk değildir. Gökalp bu müziğin Eski Yunan ve Bizans kökenli Arap ve Acem kırması olduğunu düşünmekte ve bu nedenle yeni oluşacak milli müziğin bir parçası olamayacağını savunmaktaydı. Ona göre, Türk müziğinin daha milli ve halka dayanan bir kültürü ve kökeni olmalıydı.” (Demirel, 2015: 86).

Uçan'a göre, Atatürk gerçekleştirmek istediği müzik devriminde, ulusal müziği halk müziğinin ağırlıklı olarak yer aldığı geniş çerçeveli bir bütün olarak görürken, Gökalp ise bu konuda daha sınırlayıcı bir düşünceye sahip olmuştur. Atatürk ulusal müziğin çağdaş ve evrensel müzik kurallarına göre işlenmesi gerektiğini savunurken; Gökalp, buna ek olarak halk müziğini batı müziği teknikleriyle çok seslendirmekten, batının armoni anlayışından bahsetmiştir (2000: 61-62).

“19. yüzyılın ikinci yarısında milliyetçilik akımının da dünya da etkileri sonucunda, ulusal Rus müziği oluşturma kaygısı taşıyan Rus beşlerinin Türkiye'deki karşılığı olarak Türk beşlerinin oluşması Gökalp'çi bir bakış açısının göstergesidir. Balakirev, Cesar Cui, Mussorgski, Rimski-Korsakof, ve Borodin'den oluşan Rus beşlerinin karşılığı olarak Türkiye'de Cemal Reşit Rey, Ahmed Adnan Saygun, Necil Kazım Akses, Ulvi Cemal Erkin ve Hasan Ferid Alnar Türk beşlerini oluşturmuştur. 1900'lerin başında doğan bu bestecilerin hepsi Atatürk tarafından müzik eğitimi almak için devlet bursuyla Avrupa'ya gönderilmiştir. Birinci kuşak çağdaş Türk bestecileri olarak tanımlanan bu gurup, ulusalcı bir müzik anlayışına sahip olmuşlardır. Birinci kuşak Türk bestecileri Gökalp ve Atatürk'ün düşünceleri çerçevesine uyan, ulus devlet temeline bağlı ulusalcı bir modernleşme hareketinin müzik temelini atmışlardır diyebiliriz.” (Demirel, 2015: 87)

Müzikte çağdaşlaşma bir anda gerçekleşmemiş, adım adım ilerlemiştir. İlk adım Türkiye'ye davet edilen Avrupalı besteciler ve onların önderliğinde yapılandırılan müzik kurumlarının faaliyete geçmesi, ikinci adım ise genç bestecilerimizin Avrupa'ya eğitim almaya gönderilmesi olmuştur. Birinci kuşak

Türk bestecileri ülkelerine döndükten sonra burada birbirinden değerli bestecilerin yetişmesini sağlamış ve bu aktarımla, yeni müzik anlayışının Türk halk müziği ile beslenmesine, kültürümüzü evrensel düzeye taşınmasına devam etmişlerdir.

1. 1. Çağdaş Türk Müziği'nde Geleneksel Müziğin İşlenmesi

Çağdaş Türk Müziği'nin yapı taşlarını her ne kadar Batı müziği motifleri oluştursa da, geleneksel müziğin temel motiflerinin bu müzik türünün ana yapısını belirlediği söylenebilir.

Ali Uçan (2008: 545), “Geçmişten Günümüze- Günümüzden Geleceğe Türk Müzik Kültürü” başlıklı çalışmasında bu türlere şu şekilde değinmiştir: “Günümüzde Türk müzik kültürü genel olarak biri ‘geleneksel Türk müzik kültürü’, diğeri ‘Modern Türk müzik kültürü’ olmak üzere, birbirini tamamlayan-bütünleyen iki ana kolda gerçekleşmekte ve yaşanmaktadır.”

Uçan'ın “geleneksel Türk müzik kültürü” olarak adlandırdığı müzik türleri geçmişten günümüze taşınmış olan “makamsal müzik kültürü” ve “halk müzik kültürüdür” ve günümüzdeki uzantılarıdır. “Modern Türk müzik kültürü” olarak adlandırdığı müzik türü ise Avrupa'nın geliştirdiği kökleri yüzyıllar öncesine dayanan ve klasik batı müziği olarak adlandırdığımız, 200 yıl önce Avrupa'yla kültürel etkileşimler sonucunda Türk kültürünün bünyesine kattığı çok sesli müziktir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1934 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında söylediği sözler, Cumhuriyet Türkiye'sinin müzik alanında modernleşme konusundaki politikasını ve atacağı adımları özetlemektedir:

“Arkadaşlar, güzel sanatların hepsinde ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu, yapılmaktadır. Ancak, bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk Musikisi'dir. Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü musikide değişikliği kavrayabilmesidir. Bugün dinletilmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır; bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal ince duyguları düşünceleri anlatan yüksek değışleri, söyleyişleri toplamak, onları bir an önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak bu düzeyde ‘Türk Ulusal Musikisi’ yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir.” (Selanik, 1996: 52).

Atatürk döneminde bugünkü Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı bünyesinde Hars (Kültür) Müdürlüğü kurularak (1920) 1925 yılında Seyfettin ve Sezai (Asal) kardeşler Batı Anadolu'ya halk müziği derlemelerine gönderilmiş,

derlenen türküler aynı yıl “Yurdumuzun Nağmeleri” adıyla yayımlanmıştır. Ayrıca, İstanbul Konservatuarı 1926-1929 yılları arasında Anadolu'ya 4 derleme gezisi düzenlemiş, derlenen türkü ve oyun havaları 14 defter halinde yayımlanmıştır. Konservatuvar 1932 yılında 5. derleme gezisini de gerçekleştirmiştir. (Emnalar, 1998: 653).

Müzik devriminin önemli adımlarından biri de yurtdışına eğitim almak üzere genç bestecilerimizin gönderilmesi olmuştur. Burada amaç, evrensel müzik eğitimini Türkiye'ye taşımak ve Türk müziğinin çağdaşlaşma yolunda ilerlemesini hızlandırmak olmuştur. Türk Beşleri olarak adlandırdığımız bestecilerimiz, Cumhuriyet'in çağdaşlaşma yolunda ilk adım olarak Avrupa'ya eğitim almak üzere gönderilmiştir. Türkiye'ye döndüklerinde hepsinin izlediği yol farklı olmakla beraber, çağdaşı oldukları diğer Türk bestecilerle (Ferit Hilmi Atrek, Nuri Sami Koral, Raşit Abed, Samim Bilgen, Ekrem Zeki Ün, Kemal İlerici, Faik Canselen, Bülent Tarcan, Mithat Fenmen) kültürümüzün malzemelerinden yararlanma, halk ezgileri ve ritimlerini kullanma konusunda ortak paydada buluşmuşlardır. Saygun'un halk müziğine araştırmacı bir tutumla yönelmesi, Kemal İlerici'nin çok seslendirmede kullandığı 4'lü armoni sistemini halk müziğinden türetmiş olması, Rey'in, eğitim gördüğü Paris'te etkilendiği izlenimci anlayışla halk müziğine yönelmesini, aralarındaki yaklaşım farklarına örnek olarak gösterebiliriz. Rey tonaliteye yakın durduğu erken dönem üretiminin ardından (1926 yılından sonra), Türk müziği kaynaklarına yönelmeye başlamıştır (Çöloğlu, 2005: 10).

“1924 yılında müzik eğitimcileri yetiştirmek amacıyla Ankara-Cebeci Sementi'nde Musiki Muallim Mektebi kurulmuştur. Bunu izleyen yıllarda Mustafa Kemal, reformların müzik eğitimi alanında da gerçekleştirilmesini ve bir de sanatçı yetiştirmek üzere konservatuvar kurulmasını istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine 1935'ten itibaren Alman besteci Prof. Paul Hindemith (1895-1963) tarafından yapılan araştırmalar sonucunda ve kuruluşu için gerekli düzenlemelerden sonra 20 Mayıs 1940'ta Hasan Ali Yücel tarafından, Devlet Konservatuvarının kuruluş yasası çıkarılmıştır.”

https://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkileri/devlet_konservatuvar.htm
(Erişim:12.12.2018)

1936 yılında hükümetin davetiyle Macar besteci ve Etnomüzikolog Bela Bartok'un folklor araştırmalarında bulunmak üzere Türkiye'ye gelmesi de “Türk Ulusal Müziği”nin yaratılması planının bir parçası olarak gerçekleşmiştir. Bela

Bartok bilinçli bir seçimdir; çünkü Bartok, gerçek Macar müziği olarak saydığı Macar Halk Müziği ezgilerini kendi yapıtlarında kullanan araştırmacı ve bu ezgilerden esinlenerek yepyeni ezgiler yazan yaratıcı bir bestecidir. Macar halk ezgilerinden faydalanarak, çok sesli müzik alanında eserler veren Bela Bartok'un Türkiye'de verdiği seminerler ve yapılan derleme çalışmaları ile Atatürk'ün gösterdiği hedef çerçevesinde, halk ezgilerine dayanan çağdaş eserler ortaya konmuş, modern Türkiye'nin çağdaş müziği inşa edilmeye başlanmıştır.

İlk kuşak Türk bestecilerin eserlerinde, öncelikle kendi kültürel geçmişleri üzerine oturtulan bir müzik yapısı görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türk Beşleri'nin (Rey, Alnar, Erkin, Saygun, Akses) müzikal yaratıcılıklarının aslında batı sanat tarihinde görülen modernizmi hazırlayan ulusalcılık akımı ve bu akımın devamı olarak ortaya çıkan modernist anlayış ile bütünleştiğini görüyoruz. Türk Beşleri'nin müzikal arayışlarının, modernizm ile ortaya çıkan tonal öğelere bir tepki olarak değil, halk ve geleneksel müziğimizin sahip olduğu zenginliklerden yararlanma eğilimi olduğunu görmekteyiz. Türk Beşleri'nin modernizmle ilişkilerini ulusalcılık akımı ile bütünleşerek sentezlendiği söylenebilir. (Çöloğlu, 2005: 9).

Tablo 1. Halk Müziği Çeşitlerinden Horon Türünde Bestelenmiş Çağdaş Türk Müziği Eserleri

Besteci	Eser Adı	Çalgı	Yılı
Cenan AKIN	Op. 12 Horon ve Uzunhava	Piyano	1963
İlhan BARAN	Siyah ve Beyaz Horon	Piyano	1975
İlhan BARAN	Yaylı Dörtlü İçin Üç Parça- Horon	Yaylı Kuartet	1964
Ulvi Cemal ERKİN	Piyanolu Beşli (3. Bölüm, Karadeniz Horonu 7/8 Scherzo'dur.)	2 Keman, Viyola, Çello ve Piyano	-
Ulvi Cemal ERKİN	Piyano Konçertosu	Piyano ve Orkestra	1942
Nevit KODALLI	Gençler İçin Piyano Parçaları- Horon	Piyano	1950

Çağdaş Türk müziğinde horon çalışmaları

Nevit KODALLI	Atatürk Oratoryosu Op.13	Koro ve Orkestra	1952-1953
Yiğit KOLAT	Horon	Kontrabas, Piyano	2003
Ali Özkan MANAV	Horon Op. 31	Keman	-
Ali Özkan MANAV	Artvin Oyunu Op.2	Bakır Üflemler Beşli	1991
Sıdıka ÖZDİL	Danslar- Horon Allegro	Yaylı Çalgılar Dörtlüsü	1986
Cemal Reşit REY	On Halk Türküsü No 8 Halay	Piyano	1967
Fazıl Say	Dört Şehir Çello Sonatı- II. Hopa	Çello, Piyano	2012
Ahmet Adnan SAYGUN	Aksak Tartımlar Üzerine 10 Etüt op 38 No1	Piyano	1934
Ahmet Adnan SAYGUN	Op 14- Orkestra için Süit III. Horon	Orkestra	1936
Ahmet Adnan SAYGUN	Sonatin Op. 15 III. Horon	Piyano	1938
Ahmet Adnan SAYGUN	Op.25 Anadolu'dan	Piyano	1945
Ahmet Adnan SAYGUN	Demet- Keman ve piyano sonatı	Keman, Piyano	1956
Ahmet Adnan SAYGUN	Senfoni No.3	Orkestra	1960
Ahmet Adnan SAYGUN	Horon	Klarnet, Piyano	1964

Ahmet Adnan SAYGUN	Aksak Tartılar Üzerine 12 Prelüd	Piyano	1967
Ahmet Adnan SAYGUN	Aksak Tartılar Üzerine 15 Parça	Piyano	1967
Ahmet Adnan SAYGUN	Aksak Tartılar Üzerine 10 Etüt	Piyano	1976
Mesruh SAVAŞ	Hamsi in Chicago, Saygun'un teması üzerine Caz Fantezi	Flüt, Piyano	2010
Muammer SUN	Demet Süit	Yaylı Çalgılar Orkestrası	1959-1961
Muammer SUN	Yurt Renkleri 1 Süit Horumusu- Gezinti ve Oyun	Orkestra	1953
Erdal TUĞCULAR	Horon	Piyano	-
Erdal TUĞCULAR	Kemençeden Kemana	Keman	-
Uğur TÜRKMEN	Horon ve Dans	İki Keman İçin	-
Uğur TÜRKMEN	Horon ve Vals Düzenleme	İki Keman İçin	-
Uğur TÜRKMEN	Horon	İki Keman İçin	-

(Antep, 2006; Say, 1998; Oransay, 1965; İlyasoğlu, 2007; Alıcı ve Atalay, 2018)

2. Horon İsminin Kökeni

“Horon, Karadeniz bölgesinde çok sevilen bir halk dansıdır. Yunanistan, Bulgaristan ve Balkanlarda da görülmekle birlikte Karadeniz horonu bunlardan farklıdır. Horon kelimesinin isim kökenine bakıldığında iki farklı anlamdan söz edilmiştir. Yunanca (dans) anlamında horos (χορός) kelimesiyle ilişkili olup, Türkçe içerisinde bilinen ilk kayıt Bahr'ür Garip tarafından yapılmış ve 15. yüzyılda Rum kadınlarının sıra halinde oynadığı bir halk dansı için kullanılmıştır.” <https://tr.wikipedia.org/wiki/Horon> (Erişim: 12.01.2021).

Güçlü (2004:123), Selim Cihanoğlu'nun horonun tarifini yaparken, "Mısırsapları veya çayırların 10-15 destesinin bir araya getirilip dikey durumda yığılıp, tarlada kabak tevekleri ile üst kısmından bağlanmasına horom denir" dediğini ve "horona başlarken haydi bire bir horom kuralım sözü, sırada toplanıp sıkıca bir birine bağlanmanın başka bir ifadesidir" sözleriyle "horon" sözcüğünü açıkladığını aktarmaktadır. Bir diğer anlam ise özellikle omuzların silkelenmesi ve genel olarak bedenin üst kısmının hareketliliği sadece Karadeniz horonlarında görülmektedir. Bu farklılığında bölgenin vazgeçilmezlerinden olan hamsi balıklarının ağlardaki canlı kıpırtılarından, titreşmelerinden esinlendiği düşünülmektedir. (Alıcı ve Atalay, 2018: 10)

Bu görüşlerin yanında "horon" sözcüğünün Türkçe olduğuna dair görüşler de mevcuttur. Harun Güngör- Mustafa Argunşah, (Gagauz Türkleri) adlı çalışmalarında horanın bir Gagauz oyunu olduğunu tespit etmişler ve düz horo/hora, moldovan horası/horosu, harmandalı hora/ horonun Gagauzların en meşhur oyunları olduğunu belirtmişlerdir (Demir, 2012: 5-6).

Şekil 1. Horon Oyunu Dizilişi

<https://www.sondakika.com/haber/haber-giresun-da-aksu-festivali-yapildi-3638674/> (Erişim: 10.01.2019).

2.1. Horon'un Bölgesi ve Oynanışı

Horon ismiyle oynanan oyunlara Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde rastlanmakla birlikte, “halay” gibi “horon” adı da bu bölgede genel bir oyun ismi olarak kullanılmakta, oynanan oyunlar, müzik ve figür olarak farklılık göstermektedir. Konumuz olan Karadeniz bölgesinin simgesi horon dansının, literatür taraması sonucunda Orta ve Doğu Karadeniz'in Ordu, Artvin, Giresun, Rize, ve Trabzon illerinde oynandığı tespit edilmiştir.

Giresun, Trabzon ve Rize'nin merkez de dâhil olmak üzere bütün ilçe ve köylerinde horan bilinmekte ve icra edilmektedir. Horan'ın merkezi ve en çok oynanan yöreleri de bu üç ilimizdir denilebilir (Demir, 2012:11)

Horon bir halka oyudur ve dar bir alanda oynanır, oynayanlar ise sıra düzenindedir. Sıralar düz dize ya da yay biçiminde olabilir. Genel olarak horoncular elele tutuşarak geniş bir halka oluşturur ve müzisyenler de bu halkanın ortasında yer alır. Çıkan oyuncuların yerini halkada yeni oyuncular alırken; gençler, yaşlılar, erkekler ve kızlar da aynı halkada horon oynayabilirler. (Güçlü, 2004:124).

Horonu genellikle oyunu iyi bilen bir kişi idare eder. Bu kişiye “çavuş” adı verilmektedir. Ya düz çizgi ya da halka biçiminde dizilen insanlar el ele tutuşur. Toplu oynanan horonlar genellikle “düz horon”, “yenlik” ve “sert horon” adlı üç bölümden oluşur. Ağır tempoda başlayan horonda oyun halkası saat ibresinin tersi yönünde döner, sözlü türküyle oynanıyorsa ellerle tempo tutulur. Bu bölüme düz horon adı verilmiştir. Ritim arttıkça vücut dikleşir, kollar yukarıya kalkar. “Yenlik yenlik”, “alaşağı” ya da “ufak ufak” olarak gelen komutla “yenlik” bölümüne geçilir. Bu bölümde kollar aşağıya iner, dizler kırık ve bel kısmı dizlerin açısında öne doğru eğik olur. Bu bölümde oyunun ritmi ilk bölüme nazaran biraz daha hızlı olur.“Yenlik” bölümünde kol çıkarma ve omuz sallama figürleri ön plandadır. Geriye, yana ve öne adım atılarak belli alan içinde gezinilir. “Alaşağa”, “al oğlum”, “kim ula”, “tak tum”, “düş”, “yık oğlum” veya “ıslık” komutu “sert horon” bölümüne geçileceğini belirtir. Bu bölüm diğer bölümlere oranla daha sert ve canlı hareketlerle oynanır. Bu yüzden daha sert omuz sallamalar ve daha sert ayakları yere vurmalar yapılıır. Hareketlerin sertliğine orantılı olarak oyunun temposu da yükselir. Oyuna devam edilecekse tekrar düz horon bölümüne geçilir. <https://trabzon.ktb.gov.tr/Eklenti/6785,9611736330html.html?0> (Erişim: 12.01.2019).

Horonun figürleri, dalgaların birbiriyle yarışı, balıkçıların kürek çekişi, balıkların ağlarda çırpınışı, derelerin akışı, toprağın işlenişi, yağmur ve karın

yağışı, ekinlerin biçilişi, yaylalara yapılan göçler gibi doğal ve toplumsal olaylar tek tek değil, bir bütün olarak sergilediği düşünülmektedir. Horon, kolların, bacakların, ayakların uyum içinde hareketlerinde bu olguların tasvirini yapar (Güçlü, 2004: 125).

2.2. Horon Oyunu Çalgıları

Horon dansının başlıca çalgısı Kemeçe'dir, bunun yanı sıra horon icrası sırasında farklı çalgılarda kullanılmaktadır. Bu farklılık, halk kültürünün ve müziğinin bölgesel çeşitliliği ve kültür etkileşimi ile ilgilidir. Örneğin; Horon icrasında Artvin bölgesinde, akordeon, mızık ve koltuk davulu kullanılırken, Rize, Trabzon ve Giresun 'da kemeçe, Davul-Zurna kullanılmaktadır.

3. Ahmet Adnan Saygun'dan Horon Müziğini Kullanarak Örnek Bir Çağdaş Türk Müziği Derlemesi

Saygun halk müziğini, eserlerinde çokselli formlarla işleyen önemli bestecilerimizdendir. Yükselsin'e göre (2011: 249) Saygun'un Paris'te öğrenimini tamamlayıp yurda döndüğü yıllar Batılılaşma çabası ile ulusalcı düşünceye hizmet eden folklor disiplinine büyük bir coşku ile bağlandığı bir döneme denk gelir. Avrupa'da 19. yüzyıl sonunda yaygınlaşan folklor disiplini Türkiye'de ilk olarak 1913 yılında Ziya Gökalp'in Halka Doğru dergisindeki yazısı ile başlamıştır. Gökalp'e göre ulaşılmak istenen muasir medeniyet seviyesinin müziği, hasta ve gayri milli olan Doğu müziği (geleneksel Türk sanat müziği) yerine milli olan halk müziği ile Çokselli Batı müziğinin kaynaşmasından doğacaktır. Bunun formülü ise bestecilerimizin halk müziğini derleyip, çokselli müzik kuralları ile armonize etmesi ile mümkün olacaktır (2011: 249).

Saygun, Horon dansından esinlenip çağdaş Türk müziğinde birçok eserler yazmış bestecilerimizdendir. Bartok'a duyduğu hayranlık ve Bartok'un Türkiye'de Mersin ve yöresi gezisinde yapmış olduğu derlemelerden etkilenmiş, kendisi de Bartok gibi Karadeniz bölgesinde geziler yapıp, oradaki halk müziği örneklerini incelemiştir.

Saygun'un müzik anlayışı Gökalp'çi bir bakış açısıyla benzerlik gösterir ve Saygun, Osmanlı ile özdeşleşen Türk musikisi olarak adlandırılan müzikleri değil, halkın müziğini, folklorunu, ulusal müzik oluşturmada ilk unsur olarak kabul etmiş, oluşturulacak çokselli müziğin temelinde halk müziğinin olması gerektiğini savunmuştur. Bu anlayışın sonucunu eserlerinde esinlendiği ve kullandığı halk müziği temalarından görmekteyiz (Demirel, 2015: 87).

Saygun'un, "Yedi Karadeniz Türküsü ve Bir Horon" adlı eserinde bulunan Maçka Oyun Havası partiyonu, Türk Halk Müziği motiflerinin Çağdaş Türk Müziğinin yapısında bulunması açısından en iyi örneklerden birisidir.

Şekil 2. Maçka Oyun Havası Partisyon

Maçka oyun havası

Kons. Ars. K 8/4
S. S. AX 1244

cca. 579

Kaynak: (Saygun, 1937: 52)

Saygun Karadeniz yöresi ritimlerini ve özellikle Horon dansını müziğinde sıkça kullanan çağdaş Türk bestecilerindendir. Saygun'un "*belki de dünyanın en canlı dansları Karadeniz horonlarıdır.*" sözüyle dile getirdiği gibi Horon ritmi ve enerjisiyle halk müziğinde özel bir yere sahiptir. Bu ritmik yapısı ile çağdaş Türk müziğine de zenginlik katmış ve Saygun gibi birçok besteciye esin kaynağı olmuştur. (Etem, 2018: 60).

Şekil 3. A. A. Saygun Keman ve Piyano Sonatı 2. Bölüm Molto Vivo (23-27.ölçüler)

Kaynak: (Etem, 2018: 68)

Saygun'un Karadeniz yöresinden esinlenerek yazdığı parçalardan biri olan keman konçertosunun 2. bölümü, horon dansını taklit ettiği 7/8'lik ölçüdedir. Horon ritmi bölümün tamamında hem keman hem piyano partisinde tüm enerjisiyle duyulur (Etem. 2018: 52).

Şekil 4. Saygun Keman ve Piyano Sonatı 2. Bölüm ilk (17 ölçü)

II

Molto vivo $\text{♩} = 60$

The musical score is presented in four systems. The first system begins with the tempo and metronome marking. The violin part starts with a melodic line, while the piano accompaniment provides a rhythmic and harmonic foundation. The second and third systems continue the development of the themes. The fourth system concludes with a first ending bracket and a dynamic marking of 'mf cresc.'.

Kaynak: (Etem, 2018: 71)

Şekil 5. Saygun Op. 33 Keman ve Piyano Süiti Demet, 2. bölüm Horon keman partisi (ilk 17 ölçü)

Horon

Vivo (3/8 = 19)

Piano

Viol.

p

pp

1

Copyright 1956 by the author.
All rights reserved.

Printed in Turkey.

Kaynak: (Etem, 2018: 60)

Saygun'un Horon ritmini ve enerjisini en güzel şekilde yansıttığı bir başka eser de Demet adlı süitin 2. bölümü olan Horon'dur. Bu bölüm bestecinin Horon karakterini ustalıklı ve büyük bir parlaklıkla işlemesi sebebiyle sıkça eserden bağımsız olarak da seslendirilir. Kemanın adeta kemençe gibi tınladığı bölüm 7/8'lik ölçüde olmakla birlikte eser boyunca 3+2+2 ya da 2+3+2 şeklinde ritmik bölünmeler yer değiştirir (Etem, 2018: 60).

Savaş, birçok çağdaş Türk bestecisi gibi Saygun'un çalışmalarından etkilenerek benzer eserler yazmıştır. Bunlardan biri Saygun'un Demet adlı süitinin Horon bölümünü flüt için uyarlayıp yeniden düzenlediği ve Hamsi in Chicago adını verdiği Saygun'un teması üzerine caz fantezidir (Alicı, vd. 2018). (Bkz. Şekil 6.)

Şekil 6. Hamsi İn Chicago Saygun'unun Teması Üzerine Caz Fantezi Partisyonu

The image shows a musical score for 'Hamsi in Chicago' by Mesruh Savaş. The score is for Piano and includes a Flute part. The title is 'Hamsi in Chicago' and the subtitle is 'Jazz Fantasy on Saygun'. The composer is Mesruh Savaş. The score is in 6/8 time and features a complex harmonic structure with many accidentals and dynamic markings like 'f' and 'p'.

Kaynak: (Alıcı & Atalay, 2018: 46)

Tartışma ve Sonuç

Cumhuriyetin kurulmasıyla ulus bilincinin yerleşmesinde müzik devrimimin büyük etkisi olmuş, kaynağını geleneksel müzikten alan ve Avrupa'nın çok sesli tonal müzik disiplinine uygun evrensel değerler taşıyan ulusal müzik anlayışı hedeflenmiştir. Bu çalışmalar sayesinde birçok halk müziği eserleri derlenmiş, notaya alınarak belgelenmiştir. Ayrıca halk müziğinin ses dizelerini ve ritmik yapılarını işleme konusunda Horon'da olduğu gibi yeni yaklaşımlarda bulunulmuştur. Çağdaş Türk bestecilerinin çalışmalarında görüldüğü gibi Türk Halk Müziği; ses dizisi, ritmi ve zengin çeşitliği ile evrensel müzik olan çok sesli müzik yapısına uygundur. Başta Saygun olmak üzere

Cumhuriyetimizin ilk kuşak bestecileri ve ardından gelen çağdaş besteciler horonun zengin ritmini ve tınısını eserlerinde kullanmışlardır.

Dünya 21. yüzyılda yeni tınlara, ritimlere ve farklı kültürlere, renklere her zaman olduğundan daha fazla açık bulunmaktadır. Çağımız yenilikler çağı olarak bitmeyen bir arayış içinde müzikal yenilikler aramaya devam etmektedir. Türk halk kültürü ve müziği zengin geçmişi ve günümüze ulaşmış tınılarıyla hala eşsiz bir değer olarak işlenmeyi beklemektedir. Çağdaş Türk bestecilerimizin köklerimiz ve halk müziğini tanıması ve evrensel çok sesli müziğe kazandırması, milli değerlerimizin uluslararası platformlara taşınması Cumhuriyetten beri arzu edilen hedeflerimiz olmaya devam etmektedir. Bu konuda çağdaş bestecilerimize hem köklerimiz unutmadan hem de çağı yakalayarak eserler üretmeleri Atatürk'ün hayal ettiği müzik devriminin bugünkü sonuçları olacaktır.

Kaynaklar

ALICI, Sezin ve ATALAY Nihan (2018), *Çağdaş Türk Müziği Bestecilerinden Piyano Eşlikli Flüt Eserleri*. İstanbul, Pan Yayıncılık.

ANTEP, Ersin (2006), *Türk Bestecileri Eser Kataloğu*. Ankara, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları.

AYDIN, Yılmaz (2003), *Türk Beşleri: Türkiye'nin Avrupa ile Müzik İlişkileri Işığında*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

BEHAR, Cem (2004), *Musikiden Müziğe Osmanlı/Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

ÇÖLOĞLU, Mesut Erdem (2005), *Çağdaş Türk Bestecilerinin 20. YY. Müziğinin Modernist Anlayışlarıyla Etkileşimi (Orkestra İçin Müzik)*. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.

DEMİR, Necati. “*Trabzon Ve Yöresinde Horan*” <http://www.necatidemir.net/images/demir/bkosem/horon.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019)

DEMİREL, Evrim. “Çağdaş Türk Bestecilerinde Post Modern Bir Eğilim Olarak Yeniden Yerellik”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/186036>, (Erişim Tarihi: 02.03.2019)

EMNALAR, Atınç (1996), *Tüm Yönleriyle Türk Halk Müziği Nazariyatı*. İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi.

ETEM, Zeynep İlayda (2018), *Türk Beşlerinin Keman Yapıtlarının Araştırılması ve İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Giresun Belediyesi, “Giresun Aksu Festivali”
<https://www.sondakika.com/haber/haber-giresun-da-aksu-festivali-yapildi-3638674>, (Erişim Tarihi: 10.01.2019)

GÖKALP, Ziya (1923), *Türkçülüğün Esasları*. Ankara, Matbuat ve İstihbarat Mat.

GÜÇLÜ, Mehmet (2004), “Trabzon Yöresi Düğün Törenlerinde Horon”
<https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=64&Sayfa=119>,(Erişim Tarihi:04.02.2019)

İLYASOĞLU, Evin (2007), *71 Türk Bestecisi*. İstanbul, Pan Yayıncılık
Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü (1988), *Birinci Müzik Kongresi Bildirileri*, Ankara.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Trabzon Halk Bilimi Araştırmaları (Folklor)*<https://trabzon.ktb.gov.tr/Eklenti/6785,9611736330html.html?0> (Erişim Tarihi: 12.01.2019)

ORANSAY, Gültekin (1965), *Batı Tekniğiyle Yazan 60 Türk Bağdar*. Ankara, Küğ Yayınları.

SAY, Ahmet (1998), *Türkiye'nin Müzik Atlası*. İstanbul, Borusan Kültür Sanat Yayınları.

SAYGUN, Ahmed Adnan (1937), *Halk Türküleri On Beşinci Defter Arşiv Neşriyatı:1 Yedi Karadeniz Türküsü ve Bir Horon*. İstanbul, Hüsnü Onaran Basımevi.

SELANİK, Cavidan (1996), *Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni*. İstanbul, Doruk Yayınları.

T. C. Millî Eğitim Bakanlığı (2010), *Ankara Devlet Konservatuvarı*.

http://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkilari/devlet_konservatuvar.htm

(Erişim Tarihi: 12.12.2018)

UÇAN, Ali (2000), *Geçmişten Günümüze-Günümüzden Geleceğe Türk Müzik Kültürü*. Ankara, Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

UÇAN, Ali (2008), *Geçmişten Günümüze- Günümüzden Geleceğe Türk Müzik Kültürü (2. Bölüm)*. Mavi Nota, *Günlük e-Müzik Gazetesi*. <https://www.mavi-nota.com/index.php?link=arastirma&no=13>,(ErişimTarihi:02.01.2019)

YÜKSELSİN, İbrahim Yavuz (2011), “Etnomüzikoloji Açısından Ahmet Adnan Saygun”, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 201, Sayı 57.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BİR EĞİTİM MODELİ: AŞİRET MEKTEBİ (1892-1908)*

Rahmi TEKİN¹, Esmer DUMAN²

Geliş: 26.03.2021 / Kabul: 30.07.2021
DOI: 10.29029/busbed.816524

Öz

Aşiret Mektebi, II. Abdülhamid (1876-1908) döneminde öncelikle Arap aşiret çocukları için açılmış, daha sonra da Kürt ve Arnavut aşiret çocuklarının mektebe dâhil edildiği özel bir okuldur. Aşiret Mektebi'nin açılma sebebi, aşiret çocuklarının devlet bünyesinde eğitim almaları ve onların devlete bağlı birer birey olarak yetişmelerini sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda 1892 yılında İstanbul'da Aşiret Mektebi kurulmuştur. On beş yıl boyunca eğitim öğretime devam etmiştir. Başlangıçta İstanbul'da bir örnek olarak açılıp daha sonra diğer vilayetlerde de açılması hedeflenmiştir. Fakat işler planlandığı gibi gitmemiş, İstanbul'la sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerine dayanarak mektebin açılışından, mektep içinde yaşanan problemler ve mezun olan öğrencilerin durumları temel olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aşiret Mektebi, Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, Maârif Nezâreti

* Bu makale Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen, danışmanlığını Doç. Dr. Rahmi TEKİN'in yürüttüğü Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Aşiret Mektebi başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş olup Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SYL-2018-7254 kodlu proje ile mali olarak desteklenmiştir.

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, rahmitekin65@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2175-7315.

² Yüksek Lisans Mezunu, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, esso.dmn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4055-6105.

**AN EDUCATION MODEL IN THE ABDULHAMID II PERIOD:
TRIBAL SCHOOL**

Abstract

Tribal School was primarily opened for Arab tribal children during Abdulhamid II, then it was turned into a private school where Kurdish and Albanian tribal children were included. In accordance with this purpose, education continued for 15 years. However, things did not go as planned and remained limited to İstanbul. In this study, the opening of the school, the problems experienced at the school and the situation of the graduating students were considered based on the documents of the Presidency Ottoman Archives.

Keywords: Tribal School, Ottoman Empire, II. Abdulhamid, Ministry of Education

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, XVIII. yüzyıl itibariyle ekonomik ve siyasî boşluklar meydana gelmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı toplumunda meydana gelen karışıklıklardan, bazı emperyalist devletler yaralanmaya çalışmıştır. Bu devletler, toplumu devlete karşı kışkırtma yöneliminde bulunarak, devlet üzerinde siyasî ve ekonomik hâkimiyet kurmaya kalkışmışlardır.

II. Abdülhamid tahta çıktığı sırada ülkenin durumu karışıkta. 1877-1878 yılında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında gerçekleşen savaşın devlet içinde yarattığı olumsuz etkileri ülkenin hemen her bölgesinde kendini göstermekteydi. Bu durum Anadolu'da aşiretlerin devlete karşı itaatsiz bir şekilde hareket etmelerine sebep olmuştur. Osmanlı-Rusya savaşının toplum içinde görülen etkilerini engellemek ve Anadolu'da meydana gelen krizi kaldırmak amacıyla harekete geçilmiş ve bölgeye *Heyet-i İslahiye*³ gönderilmiştir. Bu heyet

³ Devlet yönetiminden çıkan aşiretlerin tekrar denetim altına alınması ve göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi için sürdürülen iskân politikası Fırka-i İslâhiye'nin kurulmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle Adana ve çevresinde aşiretlerin itaatsizlikleri bu heyetin kurulmasına önayak olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa Güneydoğu Anadolu'nun isyan halinde olduğunu ifade ederek "Anadolu cihetinin ıslahatı için bir Fırka-i Askeriyye tanzim kılınmalıdır" sözleriyle aşiret isyanlarının önlenmesi için Fırka-i İslâhiye'nin gerekliliğini vurgulamıştır. Ahmed Cevdet Paşa 17 Temmuz 1865 yılında sadarete bir yazı göndererek bu heyetin faaliyet alanını tanımlamıştır. Kurulan heyet, Adana ve çevresindeki isyanları bastırarak konargöçerlerin yerleştirilmesini de sağlamıştır. (Yavuz, 2012: 115-126)

aşiretlerin devlete bağlılığını sağlamada etkili olmuş ve bunun dışında bölgede birçok konuda görev almışlardır (Bozan, 2017:40).

II. Abdülhamid dönemi, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karıştığı bir dönemdir. Bu durumu kendi lehlerine çevirmeye çalışan Avrupa Devletleri kendi emellerini gerçekleştirmek amacıyla çoğu kez devlet otoritesinin az olduğu aşiretleri hedef almışlardır (Biçer, 2016:81). Bu dönemde aşiretlere bakıldığında sürekli olarak çatışma halinde oldukları ve kendi aralarında toprak mücadelesi yaşadıkları görülmektedir. Böylelikle kullanmalarını açık hale getirmektedirler. Bu sebepler doğrultusunda Sultan, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunanların din ve mezhep ayrımını yapmaksızın devlete bağlılıklarını sağlamak amacıyla, bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Özellikle *İslâmcılık* politikasıyla hareket eden Padişah, Müslüman Arap, Arnavut, Boşnak ve Kürtleri denetim altına almaya çalışmış ve bu politikaya bağlı kalarak, Arnavutlar için *Saray Muhafız Alayları*, Kürtler için *Hamidiye Alayları*, Araplar için de *Aşiret Mektebi*'ni kurmuştur (COA, İ.MMS:131/5641 (3.vrk.)).

Aşiret Mektebi, başıboş kalmış Arap aşiret çocuklarının eğitimini sağlayarak devlete bağlılıklarını artırmak amacıyla açılmış, daha sonra ise mektebe alınan öğrenci kadrosu genişletilerek, Kürt ve Arnavut öğrencileri de mektebe dâhil edilmiştir⁴. Abdülhamid'in mektepten beklentisi, önde gelen aşiret ağalarının çocuklarının devletin denetimi altında eğitim almaları ve buna istinaden devlete bağlı bireylerin yetişmesini sağlamaktır. Böylelikle aşiretler üzerindeki Avrupa devletlerinin etkisi kırılacak ve Osmanlı'nın aşiretlerin denetiminde daha etkili davranması mümkün olabilecekti.

Mektep on beş yıllık eğitim öğretimden sonra her yıl olduğu gibi yazın tatile gönderilen öğrencilerin kışın gelecekleri ihtimaline karşın 1908 yılında hazırlıklar yapılmış ancak mektep açılmamıştır. Bu tarihten itibaren Aşiret Mektebi'ne bir daha öğrenci alınmamış, bir süre sonra da bu mektep iptidai mektebine çevrilmiştir.

Bu çalışmada, amaç edindiğimiz konular; Aşiret Mektebi'nin açılma nedenleri, mektebe alınan öğrencilerin yaşadığı problemler ve mezun olduktan sonraki zamanlarda geçirdikleri süreç ve atamaları hakkında kapsamlı bilgiye yer vermektir.

1. Aşiret Mektebi'nin Açılışındaki Nedenler

Osmanlı Devleti kendi toplumu içinde yer alan ve Türk olmayanların devlete bağlılığını sağlamak amacıyla zaman zaman bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Bu teşebbüslerin başında da eğitim gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Anadolu ve Rumeli'de devşirilen çocuklar için Acemi Ocağı ve Enderun Mektebi birer örnekti. Daha sonraki dönemlerde bu mekteplere sadece Hıristiyan çocuklarının alınmasından vazgeçilerek Çerkez, Gürcü, Boşnak, Arnavut, Macar vs. uyruklu çocuklarda eğitilmek amacıyla alınmıştır (Ergin, 1977: 1180-82).

XIX. yüzyılda yenileşme hareketleriyle beraber bu sistemden vazgeçilerek bu sefer Osmanlı toplumu içinde yer alan Müslüman çocuklara yönelik mektepler açılmıştır. Bu mekteplere örnek olarak Abdülaziz döneminde (1861-1876) 1864 yılında *Silahşoran-ı Hassa*⁵ kurulmuş ve bu mektebe itibarlı ailelerin çocukları alınmıştır. Silahşoran-ı Hassa'nın Osmanlı-Rus savaşına (1877-78) kadar devam ettirildiği tahmin edilmektedir ((Ergin, 1977:1180-82).

Avrupa devletleri, Balkanlar'daki gayrimüslimleri ve Türk olmayan Müslümanları Osmanlı'ya karşı kışkırtarak onlar üzerlerinde siyasî ve ekonomik hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Bu faaliyetlerini özellikle Araplar üzerinde yoğunlaştırmaları yönetici sınıfını tedirgin etmiştir. Buna bağlı olarak İngilizlerin Araplar üzerindeki milliyetçilik propagandalarının etkisini kırmak amacıyla II. Abdülhamid, aşiret yapısının hâkim olduğu bölgelerde aşiret reisleri ve devlet arasındaki bağı kuvvetlendirme gereğini duymuştur (Kodaman, 1991, 9). Bu amaçla 1890'da Arap aşiretlerinden kırk sekiz kişi eğitimlerini sağlamak amacıyla *Harbiye Mekteplerine* gönderilmiştir (Sivrikaya, 1972:17).

Söz konusu mekteplerde okuyan öğrenciler üç yılın sonunda orduda görevlendirilmek amacıyla zâbit (subay) olarak mezun edilirdi. Zâbitlere daha sonra piyade ve süvari unvanları verilir ve kendi memleketlerindeki askerî bölgelere gönderilirdi. II. Abdülhamid bu okuldan mezun olan gençlerin memleketlerinde görevlendirildikten sonra devlete karşı sergiledikleri olumlu

⁵ Buraya genel itibariyle Arap aşiret çocukları ve Hıristiyan ailenin çocukları alınmıştır. Çocukların seçimi için her yıl Arabistan ve Rumeli'ye heyetler gönderilirdi. Silahşoran-ı Hassa Bölüğünde kaç yıl hizmet edildiği bilinmemektedir. Fakat bu hizmeti ifa edenler memleketlerine gönderilip, oralarda aldıkları rütbeleri, nişanları ve kıyafetleri muhafaza etmekteydiler. Bu bölüğün 1293 (1876) yılında veya Osmanlı-Rus Harbi sonuna kadar devam ettiği tahmin edilmektedir (Ergin, 1977:1180-82).

tavırdan ve aşiretlerin memnuniyetlerini göz önünde bulundurarak aşiret çocukları için yeni özel bir mektebin açılmasını istemiştir (Sivrikaya, 1972:17).

Aşiret Mektebi adından da anlaşıldığı gibi, aşiret çocuklarının tahsil ve terbiye alacağı mektep olarak tasarlanmıştır. Bu mektebin kuruluş gayesi; eğitim ve öğretimden ziyade daha çok politik (siyasî, idarî ve dinî) nedenlere bağlı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan aşiret çocuklarının *İslâmcılık (Panislâmizm)* ve *Osmanlıcılık* fikirleriyle yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu maksatla eğitim alacak çocukların Türkçe öğrenmelerini sağlanacak, eğitim yoluyla Osmanlı kültürüyle daha yakın temas kurabileceği gibi İslâmcılık ve Osmanlıcılık şuuru içinde yoğrularak, onların saltanata ve hilafete olan bağlılıkları artırılmış olacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden ötürü, II. Abdülhamid öncelik olarak Arap aşiretlerinde önde gelen ailelerin çocuklarını devlet himayesi altında bulunan bir okulda bir araya getirerek eğitim almalarını sağlamıştır. Ancak bu okulun kapsamı daha sonraki zamanlarda genişletilmiş, mektebin ilk yılında nizamnâmede yer almamasına rağmen, mektep mevcudunun tamamlanması amacıyla Kürt çocukları da mektebe dâhil edilmiştir. Daha sonraki yıllarda mektebe kendi çocuklarını göndermek isteyen Hamidiye Alaylarına bağlı aşiretler ve Arnavut aşiretlerinin çocukları da bu mektebe alınmıştır (Kodaman, 1987:99).

Aşiret Mektebi'nin kuruluş gayesi sadece bundan ibaret değildir. Aşiretlerin bulunduğu bölgelerde zamanın şartlarına göre değerlendirmelerde bulunmamız gerekmektedir. Söz edilen zamanlarda iletişimde güçlük yaşanması ve aşiretlerin merkezden uzak bölgelerde bulunması gibi nedenler devlet otoritesinin etkisini kırmaktaydı. Bu yüzden de aşiretler özellikle XVIII. ve XIX yüzyılda batılı devletlerin tahriki sonucunda devlete karşı gelmekteydi. Bu gibi nedenlerle II. Abdülhamid, *âdem-i merkezîyetçilik*⁶ sistemiyle hareket ederek devlet otoritesinden uzaklaşan aşiretlerin tekrar kontrol altına alınması ve merkez idare kontrolünün sağlanmasını istemiştir. Bu sayede kurulan Aşiret Mektebi'ne çocuklarını gönderen aşiret reisleri padişaha bağlılıklarını göstermiş olacaklardı ve buradan mezun olan öğrenciler aşiret reisi olmak yerine devlete bağlı memurluklarda yer alacaklardı. Böylece devlet, aşiretler üzerinde kontrolü sağlamış olacaktır.

2. Aşiret Mektebi İçin Yapılan Hazırlıklar ve Mektebin Açılışı

30 Haziran 1890 tarihinde Arap aşiret çocuklarının talim ve terbiyesi için İstanbul'da açılması kararlaştırılan Aşiret Mektebi'nin padişahın emriyle gazetelerde ilan edilmesi bildirmiştir (COA, BEO:28/2029 (1. vrk.)). Yine aynı belgenin ikinci varakasında adı geçen ilannâme verilmiş ve Padişahın emriyle aşiret çocuklarına mahsus açılacak özel mektebin devlet bünyesinde bulunan diğer mekteplerle eşdeğer şekilde kurulması istenildiğini görmekteyiz (COA, BEO:28/2029 (2. vrk.)).

Mektebin açılış tarihi olarak II. Abdülhamid'in isteği doğrultusunda doğum gününe denk getirilmek istenilmiş ve bunun içinde mektep tarihi 12 Rebiulevvel⁷ 1310/4 Ekim 1892 olarak kararlaştırılmıştır. Mektebin açılış tarihine kadarki süreçte belli vilayetlerden gelecek öğrencilerin mektepte hazır bulunulması istenilmiştir (COA, İ.MMS:131/5641 (6.vrk)), (BAO, BEO:30/2219 (2. vrk.)). Mektebin açılması kararlaştırıldıktan sonra mektep nizamnamesinin hazırlanması için fahri yaveri Ferik Osman Nuri Paşa görevlendirilmiştir⁸.

Hazırlanan nizamnameye göre, Mektebin tahsil süresi beş yıl olarak kararlaştırılmış ve bu durum göz önünde bulundurularak, mektebe her yıl kırk öğrenci alınmak üzere ilk yıl için elli öğrencinin alınması uygun görülmüştür. Ayrıca mektebin diğer mekteplerle eşdeğer olması talep edilmişti. Ancak Maârif Nezâreti maddi yetersizliklerden kaynaklı bu mektebin idaresi ve mektebe alınacak öğrencilerin durumlarının idadî mektebiyle eşit şartlarla olmasını uygun görmüştür (COA, İ.MMS:131/5638. (1. vrk.))

Mektebe alınacak Öğrencilerin saygı gören itibarlı ailelerin çocukları arasından seçilmesi gerekmektedir. Böylelikle mektebin önemi anlaşılacak ve bu çocuklar ileriki süreçte memleketlerine dönerek aşiret reisi olmak yerine devlete bağlı birer memur olacaklardı. Bu çocukların zihin ve beden yetenekleri dikkat alınarak ortalama yaşlarının 12 ila 16 olmasına özen gösterilmekteydi.

Vilayetlerden öğrenci seçimi için Dâhiliye Nezâreti görevlendirilmiştir. Bunun için vilayetlere gidecek olan memurlar seçkin ailelerin çocuklarını veya yakınlarının eğitimlerini sağlamak üzere Aşiret Mektebi'ne kayıt yapılması için

⁷ 12 Rebiulevvel ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v.) doğum günüdür. Tahminimizce bu durum göz önünde bulundurularak mektebin açılış tarihi denk getirilmiştir.

⁸ Mektep Nizamnamesi için tezimizde geniş bir şekilde yer verilmiştir. Bakınız: (Duman, 2019:30-35), (COA, BEO:30/2219).

teşvik edeceklerdi. Seçilecek öğrenciler her yıl memurlarla ağustos ayında İstanbul'da bulunacaklardı (COA, BEO:1488/11552).

Nizamnâmeye göre mektep Arap çocukları için özel olarak açılmış ve yapılan araştırmalar doğrultusunda da mektep açıldıktan birkaç yıl sonra Kürt aşiret çocukların mektebe alındığı ifade edilmiştir. Ancak bu belgeyle Kürt aşiret çocuklarının mektebin ilk yılında alındığını ve alınma sebeplerinin ise Arap aşiretlerinden hedeflenen sayıya ulaşılmadığı takdirde bu sayıyı Kürt aşiret çocuklarıyla tamamlamayı düşündükleri görülmektedir (COA, DH MKT:1997/32).

Arşiv belgelerine bakıldığında, aşiretlerin ilk yılda çocuklarını bu mektebe göndermekte tereddüt ettiklerini görmekteyiz. Söz konusu aşiretlerin çoğu istenilen şartlara uymamalarına rağmen sonraki yıllarda çocuklarını mektebe kaydetmek için birçoğu başvuruda bulunmuştur. Bazı yıllardaki başvurulara göre, mektep alımlarında sınırlama olmasına rağmen verilen sayının üstünde öğrencinin mektebe kabul edildiğini görmekteyiz. Yatılı olacak olan bu mektebin tertibatı, yönetimi, asayiş ve öğrencilere giydirilecek kıyafetler *Harbiye Mektebi* ve *Mülkiye Mektebi*'ne göre tanzim olunacaktır. Her yıl yaz tatillerinde memleketlerine gitmek isteyen öğrencilerin gidiş ve gelişleri için gereken para ve izin padişahın buyruğu doğrultusunda olacaktır (COA, DH. MKT:1964/35 (1. vrk.)), (COA, DH. MKT:1964/79 (1. vrk.))

Mektebin yeri okulun açılmasına yakın halen tespit edilememiş ve belli bir yer bulunana kadar Beşiktaş'ta Akarat-ı Seniyyede bulunan birkaç binanın kiralanarak mektebe tahsis edilmesine karar verilmiştir (COA, BEO:28/2029 (2. vrk.)), (COA, İ.MMS:131/5641 (6 vrk.)). Ancak daha sonra geçici olarak kiralanmış bu binalarda problemler yaşandığından ötürü mektep Esmâ Sultan'ın sarayına taşınmıştır (COA, BEO:60/4458). Mektep yeri için yaşanan problemlere ileriki sayfalarda, Mektepte Yaşanan Problemler, başlığı altında geniş yer verilecektir.

Aşiret Mektebi'nde ders alacak öğrencilerin eğitim düzeyleri göz önünde bulundurularak sadece iki yıllık bir ders programı hazırlanmış ve dersler basit düzeye göre tertip edilmiştir (COA, DH MKT:1971/125). Bu durumda öğrencilerin seviyesi bilinmediği gibi onların mektebe alışma süreçlerinin ve öğrenmelerini kolaylaştırmak amacıyla mektebin düzeni ve eğitim şeklinin bu çocuklara göre tekrar düzeltileceği anlaşılmaktadır.

Hazırlanan ders programına göre, öğrencilerin özellikle Türkçe derslerini yoğunlaştırarak olabildiğince erken Türkçe konuşmalarını sağlamaktı. Okula

kabul edilen çocuklara Türkçe ile birlikte, Osmanlı kültürü ve memleket yönetiminin usulleri hatta askerlik eğitimi dahi verilecekti. Böylelikle öğrenim gören bu çocuklar memleketlerinde açılacak okullara öğretmen, kazalara kaymakam ve taburlara zabıt olarak gönderileceklerdi (Ergin, 1977:1186).

Aşiret Mektebi'nin açılışı için bütün ayrıntılar dikkate alınmıştır. Nizamnâmenin hazırlanılmasından sonra mekteple ilgili müdür, muallim, mektep içinde yer alacak diğer hizmetlilerin görevleri, öğrencilerin durumu, imtihanlar, ceza ve ödüllendirilmelerine kadarki bütün detaylar düşünülerek iç tüzük hazırlanmıştır (Duman, 2019:45-51).

3. Mektepte Yaşanan Problemler

Aşiret Mektebi'nin ilk yılından itibaren mektepte öğrenciler arasında gelişen problemler, maddi yetersizlikler ve dönemin sancılı zamanlarından ötürü birden fazla problemle karşılaşmıştır. İlk olarak mektebin yeri ile ilgili parasal problemlerden kaynaklı sorunlar yaşanmıştır. Beşiktaş'ta bulunan mektebin öğrencilere yetersiz gelmesi ve bu yerde rutubetten kaynaklanan sorunlar ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin mektep içinde yaşadıkları problemler ise; kültür çatışmasından kaynaklanan öğrenci odaklı problemler olarak yer almaktadır.

3.1. Mektebin Yer Problemi

Aşiret Mektebi'nin ilk açılış yıllarında mekteple ilgili özellikle yer sıkıntısı yaşanmıştır. Osman Nuri Paşa'nın Aşiret Mektebi için hazırladığı raporda mektep için uygun bir yer bulunana kadar şimdilik padişahın onayıyla Beşiktaş'taki Akaratlarda ders verilmesi önerilmişti (COA, BEO:30/2219 (3. vrk)). Ancak bu fikir daha sonra değiştirilmiş olacak ki mektebin açılışına yakın tarihlerde mektep yerinin nerede olacağına dair tartışmalar tekrar gündeme gelmiştir. Daha sonra eğitim için Esmâ Sultan Sarayı'nın mektep için satın alınması kararlaştırılmıştır (COA, İ.MMS:131/5641 (6 vrk)).

Arşivlerde bulunan belgeler doğrultusunda ve belge tarihlerinden yola çıkarak mektebin açılış zamanına kadar mektep yeri ile ilgili görüşmelerin sürekli olarak devam ettiğini görmekteyiz. Bu yerin satın alınabilmesi için Maârif Nezâreti harekete geçmiş ancak dönemin olumsuz etkilerinden biri olan parasal problemler bu duruma da yansımış olacak ki, mektebin açılış tarihine kadar bu yer hazırlanamamış ve mektebin ilk eğitim ve öğretim yılı Beşiktaş'ta bulunan Akaratlarda başlamıştır (COA, BEO:60/4458).

Mektep Akaratlarda eğitime başladıktan hemen sonra yer ile ilgili şikâyetler gelmiştir. Mektebin tabibi, mektepte bulunan öğrencilerin her gün

muayenelerinin yapıldığını belirterek, onların geldikleri yerlerden mevsim değişikliğinden ve İstanbul'a gelişlerinin kış aylarına denk gelmesinden ötürü hastalanabileceklerini ifade etmiştir. Bu durumun kıyafet vb. ile çözülebileceğini de söylemiştir (COA, Y.PRK.ASK:86/39). Çocukların mevsim değişikliğinden rahatsız olmaları dışında, ayrıca binanın rutubetli olmasından dolayı hastalıkların baş gösterdiği anlaşılmaktadır. Öğrenciler bir süre sonra nezle ve göğüs rahatsızlıklarından yakınmışlardır. Bu hastalıklara sadece öğrenciler değil, mektep yönetimi ve memurların bazıları da şikâyetçi olmuştur. Rutubetin şimdiden oluşması ve bu durumun kış aylarında daha da artacağı göz önünde bulundurularak, mektep yerinin bir an önce rutubetin olmadığı başka bir yere taşınması kararlaştırılmıştır (COA, MF, MKT:48/176). Mektebin açılmasından hemen sonra bu gibi sorunlar baş göstermiş ve bu durum mektep yeri değiştirilene kadar da devam etmiştir.

Öğrencilerin hastalık halinin giderek artmasından dolayı endişelenen Maârif Nazırı, Sadarete yazdığı bir yazıda mektebin şimdi bulunduğu yerden, talebe mevcudunun çok olması ve bu yıl açılacak olan sınıf için gelecek öğrenciler içinde yeterli bir yerin olmamasından dolayı mektebin Kabataş'ta bulunan Esmâ Sultan Sarayına tahsis edilmesi için hükümdarın izninin alınması istenmiştir. Bunun üzerine mektep için tekrar yer arayışlarında bulunulmuşsa da çözüm olmamış ve mektep ilk yılını Akaratlarda geçirmiştir. Sonraki yıl, yani 10 Ekim 1893 yılında bütün olumsuzluklara rağmen mektep Esmâ Sultan Sarayı'na taşınmıştır (COA, İ.HUS:16/153), (COA, BEO:294/22012), (COA, MF MKT:184/44), (COA, BEO:30/2219(2.vrk.)). Mektebin kapanışına kadar, burada eğitime devam edilmiştir.

3.2. Mektepte Asayiş ve Öğrenci Odaklı Çıkan Problemler

Mektebe alınan öğrenciler, ailelerinden uzak yerlerde eğitim almalarından dolayı adaptasyon problemi yaşamışlardır. Söz konusu öğrencilerin, memleketlerine duydukları özlemden ötürü hastalandıkları da görülmektedir. Bu nedenle mektep yönetimi, öğrencilerin İstanbul'un havasına alışmadıklarından dolayı hastalanmalarını göz önünde bulundurarak, ilk etapta sabah ve akşam görevlendirilecek bir doktor tarafından muayene edilmeleri kararlaştırmıştır (COA, MF. MKT:151/91). Bu yüzden mektepte kalmak istemeyen ve rahatsızlık yaratan talebelere doktor tarafından memleketlerine gönderilmeleri için rapor verilmekteydi. Öyle ki hava değişiminden aşırı etkilenip mektepten tamamen ayrılan öğrencilerde bulunmaktaydı (COA, MF. MKT:412/7), (COA, MF. MKT: 445/59), (COA, MF. MKT:854/17). Gitmekte ısrarcı olan bazı

öğrencilerin ise diğer öğrencileri etkileyip mektebi bırakma ihtimalleri göz önünde bulundurularak, onların Mülkiye Mektebi'ne nakledilip meselenin burada çözümlenmesi kararlaştırılmıştır (COA, Y. MTV:70/14). Bazı zamanlarda öğrencilerin memlekete gitmek için izin almanın yolunu derslere girmeyip bu durumu protesto ettiklerini de görmekteyiz (Y. PRK. MF: 2/74).

Aşiret Mektebi'ne kabul edilen öğrenciler arasında bazılarının hastalıklı çıktığı da görülmüştür. Sürekli hastalığı olan öğrenciler memleketlerine tekrardan gönderilmiştir. Hatta bu durumun birçok örneği olacak ki mektep yönetimi artık okula kabul edilecek öğrencilerin muayene edilmeden okula kabul edilmemesini istemiştir (COA, MF. MKT:554/19). Bunun belirgin sebepleri hem öğrencinin eğitimi aksatması hem de yapılan harcamaların önu alınamadığından dolayı bu kararın verildiğini anlamaktayız.

Aşiret Mektebi nizamnâmesinde, mektebe kabul edilecek öğrencilerin yaş aralığı 12 ila 16 olmasına rağmen bazı istisnaların var olduğu görülmektedir. Trablusgarp'tan alınan bir öğrenci gereken yaş aralığına uymadığı halde mektebe kabul edilmiştir. Yirmi yaşlarında olan Trablusgarplı Abdüsselam'ın evli olduğu ve belgelerde memlekette iki eşinin olduğundan söz edilmiştir. Evli olması hasebiyle memleketine gitme isteği ve bu isteğin onaylanmamasından dolayı öğrencilere kötü örnek teşkil etmiştir. Bahsi geçen öğrencinin mektep içinde sürekli olarak problemler yarattığı ve okuldan kaçtığına dair de bilgiler yer almaktadır. Buna rağmen okulda tutulan Abdüsselam'ın edep ve ahlak çerçevesinde davranmadığı ve öğrencilerin davranışlarını etkilediğinden okuldan uzaklaştırılması istenmiştir. Ancak memleketine gönderilmeden önce bu öğrencinin Mekâtib-i Askeriye'den dört beş ay kalıp ondan sonra memleketine gönderilmesi kararlaştırılmıştır (COA, Y.A.HUS:270/26), (COA, İ.HUS:9/19), (COA, Y.PRK.MBC:8/57). Bu durumda alınan kararların zaman zaman gevşetildiği ve öğrenci alımlarını da etkilediği görülmektedir.

Öğrenci odaklı çıkan bu tür problemlerden ötürü bir süre sonra Maârif Nezâreti öğrenci alımı ile ilgili yeni kararlar almıştır. Buna göre; mektebe alınacak öğrencinin sağlık durumuna dikkat edilecek ve hasta olan hiçbir talebe kabul edilmeyecektir. Talebelerin medeni hali de göz önünde bulundurularak evliler mektebe alınmayacaktır. Kabul edilecek talebelerin seçilmesinde daha çok hassasiyetin gösterilmesi istenilmiştir.

Nizamnâmede, öğrenci alımları sadece Arap öğrencilere yer verilirken yukarıda ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı ilk açılış yıllarından itibaren Kürt öğrencilere de yer verilmiş ve 1902 yılından itibaren de Arnavut aşiret çocukları

da mektebe dâhil edilmiştir. Arnavut'tan öğrenci alınmasının sebebi; Arap ve Kürt aşiretlerinde olduğu gibi devlete karşı bağlılıklarını sağlamak amacıyla ilgilidir. Milliyetçilik hareketlerinden yararlanmaya çalışan emperyalist devletler halk üzerinde sürekli olarak etkili olmaya çalışmışlardır. Bu duruma karşılık Osmanlı Devleti de diğer aşiretler üzerinde yaptıkları politikayı Arnavut aşiretlerine de uygulamak istemiştir. Eğitim yoluyla milliyetçilik hareketlerinin önünü kesmeye çalışmışlardır (İnalçık, 2005:34).

Mektebe farklı kültürlerden öğrenci alınması bir çeşit kültür çatışmasından doğan problemlere neden olmuştur. İlk zamanlarda Arap ve Kürt öğrenciler arasında çıkan problemler çok dikkate alınmamış, bu problemler büyük bir sıkıntıya neden olmasa da sonraki yıllarda bu durum daha da ciddi boyutlara ulaşmış ve mektep güvenliği için sıkı tedbirler alınmıştır. Arap ve Kürt öğrenciler arasında çıkan ilk kavgaya 11 Şaban 1312/ 7 Şubat 1895 tarihli bir belgede rastlamaktayız. Kavga sırasında dört Kürt ve altı Arap öğrencinin taş ve sopalarla birbirlerine zarar verdikleri, yüzlerinden ve ellerinden yaralandıkları belirtilmiştir. Bunun üzerine mektebe yakın olan karakol ve polislerin mektebe gönderilmeleri kararlaştırılmışsa da mektep müdürünün polis ve jandarmaya gerek olmadığını olayın durdurulduğunu ve öğrencilerin ders akışının devam ettiğini belirtmiştir. Maârif Nezâreti, tekrar böyle bir durumun yaşanmaması için mektepte iki gün boyunca polis ve jandarmanın bulundurulması gerektiğini vurgulayarak güvenlik önlemi almıştır (COA, Y.MTV:114/80). Bu olaydan hemen sonra mektep yönetimi değiştirilerek, mektebin eğitim ile ilgili konuları Maârif Nezâreti, iç idaresi ve güvenliği de Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'ne bırakılacaktır.

Mektep de okuyan öğrencilerin güvenliğini sağlamak amacıyla ilk yıllarda sadece askerî zabıta bulunmaktaydı (COA, MF. MKT:470/18). Ancak yapılan çalışmalar doğrultusunda güvenlik için zabıta yetersiz kaldığını görmekteyiz. Özellikle 1903 yılı itibariyle güvenlikle ilgili problemlerin giderek arttığına dair belgelere daha çok rastlamaktayız. Bu tarihten itibaren Aşiret Mektebi dâhilinde asker, polis ve jandarmaların sürekli olarak bulundurulmaları kararlaştırılmıştır (COA, MF. MKT:718/60). Önceden söz edildiği gibi, okulun açılmasından dört yıl sonra mektep güvenliği Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'ne bırakılmıştı. Daha önce kavga sebebiyle mektepte iki gün bırakılan polis ve jandarmalar 15 Temmuz 1903'ten sonra sürekli olarak bırakılmaya başlanmıştır. Bu durum, mektepte öğrenciler arasındaki kargaşanın daha da arttığını açıkça göstermektedir.

Mektebin son yıllarında Arap, Kürt ve Arnavut öğrencileri arasında çıkan kavgalar ilk zamanlarda basit düzeyli problemler olarak ele alınsa da mektebin sonuna doğru bu durum büyük sorun haline gelmiş olacak ki, mektepte sürekli olarak asker bulundurulmaya çalışılmıştır. Alınan bu tedbirlerin sebepleri belgelerde birebir geçmese de biz bu durumu II. Abdülhamid'in saltanatının bitimine yakın tarihte oluşan milliyetçi fikirlere ve mekteb içinde öğrenciler arasında çıkan sorunlara bağlayabiliriz.

3. Mektepten Mezun Olan Öğrencilerin Durumu

Aşiret Mektebi'nde beş yıl boyunca eğitim gören öğrenciler, mektepten mezun olduktan sonra tercih ve yeteneğe göre eğitimlerini tamamlamak üzere Harbiye Mektebi'ne veya Mülkiye Mektebi'ne gönderilirdi. Bu mekteplerde de gerekli eğitimi aldıktan sonra mezun olup görev yerlerine atanmaktaydılar. Harbiye Mektebi'nden mezun olanlar mensup oldukları vilayetlerde bulunan alay ve taburlara atanmaktaydılar. Mülkiye Mektebi'nden mezun olanlar ise Salisa, Rabia, Hamse rütbelerinin verilmesiyle mensup oldukları vilayetlerde mülkiye memurluğuna atanırlardı (COA, MF. MKT:909/29). Bu görevler sırasında da aldıkları maaşlar genellikle üç yüz ellişer kuruştı (COA, MF.MKT:765/56.). Mezunlar görev yeri belli olana kadar İstanbul'da bekletilmekteydiler. Mülkiye Mektebi'nden mezun olanların bazıları ise vali yardımcılığında bulunduktan sonra vilayetlere kaymakam olarak atanmaktaydılar (COA, DH. MKT:1215/5).

3.1. Mezun Olan Öğrencilerin Atandıkları Görev ve Görev Yerleri

Mezun Adı	Görevi	Görev Yeri	Kaynak	Tarih
Hamza Efendi	Maiyet Memurluğu	Van	COA, DH.MKT. 2186/132	27-11-1316/ 08.04.1899
Ahmed Cemil Efendi	Maiyet Memurluğu	Diyarbakır	COA, DH.MKT. 2186/132	27-11-1316/ 08.04.1899
Yusuf Cemil Efendi	Maiyet Memurluğu	Ma'müretü'l -Aziz	COA, DH.MKT. 2186/132	27-11-1316/ 08.04.1899
Hâfız Ahmed Efendi	Maiyet Memurluğu	Yemen	COA, DH.MKT. 2186/132	27-11-1316/ 08.04.1899
Resid Abdullah Efendi	Maiyet Memurluğu	Yemen	COA, DH.MKT. 2186/132	27-11-1316/ 08.04.1899
Ahmed Fuad Efendi	Maiyet Memurluğu	Halep	COA, DH.MKT. 2186/132	27-11-1316/ 08.04.1899
Mehmed Sultan Efendi	Maiyet Memurluğu	Ziver	COA, DH.MKT. 2186/132	27-11-1316/ 08.04.1899

Ali Nureddin Efendi	Maiyet Memurluğu	Bingazi	COA, DH.MKT. 2186/132	27-11-1316/08.04.1899
Ziya Efendi	Binbaşı	---	COA, BEO 1366/102429	29-04-1317/06-09-1899
Mehmed Hamza Efendi	Kaymakam	Van	COA, DH.MKT. 2287/37	17-08-1317/21-12-899
Yusuf Kenan Efendi	Memur	Çorum Sancağı	COA, BEO 1474/110528	21-12-1317/22-04-1900
Mehmed Abdullah Efendi	Fersan Müdürlüğü	Yemen	COA, DH.ŞFR. 254/51	16-08-1308/09.12.1900
Ömer Mansur Efendi	Mülkiye Meclis- i İdare Katib-i Saniliği	---	COA, DH.MKT. 2456/66	11-11-1318/02.03.1901
Davud Efendi	Hacca Kaymakamlığı	Yemen	COA, DH.MKT. 2545/45	03-07-1319/16.10.1901
Hayri Efendi	Maiyet Memurluğu	Diyarbakır Valiliği	COA, DH.MKT. 2572/31	19-09-1319/30.12.1901
Ragıp Efendi	Maiyyet memurluğu	Kudüs Sancağı	COA, DH.MKT. 463/36	21-12-1319/31.03.1902
Abdurrahman Efendi	Mutasarrıflık maiyet memurluğu	Asır (Yemen)	COA, DH.MKT. 491/69	21-01-1320/30.04.1902
Abdülkadir, Sadullah Halife Efendiler	Maiyyetine memur	Bingazi	COA, DH.MKT. 492/39	22-01-1320/01.05.1902
Ahmed Fuad Efendi	Maiyyetine memur	Halep Vilayeti	COA, DH.MKT. 599/12	18-07-1320/21.10.1902
Abdullah Efendi	Hays Nahiyesi Müdürlüğü'ne	Yemen	COA, DH.MKT. 630/28	11-10-1320/11.01.1903
Mehmed Muin Efendi	Mutasarrıflıklar maiyyetinde	Tablus-şam	COA, İ.DH. 1415/41	21-08-1321/12.11.1903
Ahmed ve Said ba Cüneyd efendiler	--- (Nişan-ı Zişan) verilmesi	---	COA, MF.MKT. 934/82	19-04-1324/12.06.1906
Cavali Ahmad ve Sacid Bacid Efendiler	--- (dördüncü rütbeden birer kıta Nişan-ı Mecidi itası)	---	COA, İ.TAL. 401/23	03-06-1324/25.07.1906
Seyyid Abdullah Habbani Efendi	--- (rütbe-I rabiannın saliseye terfi)	---	COA, DH.MKT. 1177/9	09-05-1325/11.06.1907

II. Abdülhamid döneminde bir eğitim modeli: Aşiret mektebi (1892-1908)

Debreli Kenan Efendi Yanyalı Naki Efendi, İlbasanlı Abbas Efendi	Konya Jandarma Alayı'nın merkez, Kütahya Taburu Ankara Jandarma Alay	Konya Kütahya Ankara	COA, DH.MKT. 1213/7	20-10-1325/ 26.11.1907
Mehmed Ekrem Efendi	Nahiye Müdürü	Ayasluğ	COA, DH.MKT. 1270/13	17-06-1326/ 17.07.1908
Abdulfettah Efendi	Kaymakam	Gülenbar	COA, DH.MKT. 2677/70	13-11-1326/ 07.12.1908
Ahmed Muin Efendi	Kaymakam	Ane	COA, BEO 3457/259268 DH.MKT. 269/3	27-11-1326/ 21.12.1908 02-12-1326/ 26.12.1908
Mehmed Faiz Efendi	Kaymakam	Akçadağ kazası/ Mamuratülaz iz	COA, BEO 3463/259719	05-12-1326/ 29.12.1908
Hamdi Ferhan Bey	Aşiret Reisliği (talep)	Şammar Aşireti/ Musul	COA, DH.MKT. 2703/123	18-12-1326/ 11.01.1909
Mehmed Adullah	Kaymakam	---	COA, DH.MKT. 2710/92	25-12-1326/ 18.01.1909
Mehmed Ekrem Bey	Kaymakam	Ovacık/ Mamuratülaz iz	COA, DH.MKT. 2712/41 COA, DH.MKT. 2727/60	26-12-1326/ 19.01.1909 11-01-1327/ 02.02.1909
Abdünnafi Efendi	Kaymakam	İskefsir/ Erzurum	COA, BEO 3518/263779 COA, DH.MKT. 2775/18	29-02-1327/ 22.03.1909 02-03-1327/ 24.03.1909
Abdurrahman Sabit Efendi	Kaymakam	Asir/ Yemen	COA, DH.MKT. 2832/34	16-05-1327/ 05.06.1909
Yusuf Kenan Efendi	Kaymakam	---	COA, DH.MKT. 2882/8	03-07-1327/ 21.07.1909
Ahmed Fazıl Efendi	Kaymakam	---	COA, DH.MKT. 2899/67	27-07-1327/ 14.08.1909

Sonuç

II. Abdülhamid'in saltanatının sürdürüldüğü döneme bakıldığında, değişen düzen karşısında topluma yansıtılan olumsuz havanın değiştirilmesindeki asıl yolun ancak eğitimle olabileceği düşünülmüştür. Dönemin sıkıntılı zamanlarında açılan Aşiret Mektebi'nin amacına ve ulaşılmak istenilen sonuca bakıldığında, aslında zamanın şartlarına yenik düşen bir fikir

olduğu söylenilebilir. Mektebin açılması kararlaştırıldığında birçok yerde Aşiret Mektebi açılması düşünülmüştü. Ancak mektep açma işi, mali yetersizlikler yüzünden sadece İstanbul ile sınırlı kalmıştı. O dönemde yapılmak istenilen yeniliklerin pek çoğu mali yetersizlikler nedeniyle sonuçsuz kalmıştı. Mektep sürekli olarak bütçe problemleriyle karşılaşmış ve bu da istenildiği gibi hareket edilememesine sebebiyet vermişti. Mektebin kapanmasının altında başka nedenler de bulunmakta idi. Bunlar hakkında yukarıda geniş bilgi verilmiştir.

Mektebin kapatılması, çoğu araştırmada Arap ve Kürt çocukları arasındaki kavgaya bağlanılmışsa da bu durumu kanıtlayacak bir belge elimizde bulunmamaktadır. Hatta çıkan kavga 1903 yılında yaşanmış, mektep ise 1908 yılında kapatılmıştır. Bu durumda kavga konusu uzak bir ihtimal olarak gözükmemektedir. Araştırmalarımıza göre, mektebin kapatılma sebebi; mektebe eskisi gibi talebin olmaması, ailelerin artık çocuklarını bu mektebe göndermek istememeleri ve II. Abdülhamid'in saltanatının bitmesine yakın bir tarih olması gibi. Bu sebeplere binaen mektep istenilmeden kapatılmıştı.

XIX. yüzyılın sonlarında açılan Aşiret Mektebi, Osmanlı halkının devlete bağlılığını artırmak ve eğitimden ziyade siyasî amaçlar güden bir mektep olarak kalmıştır. Ancak dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda özellikle milliyetçi fikirlerin yoğun olduğu ve bütçe yetersizliğinden dolayı yapılmak istenilenlerin eksik kaldığı bu dönemde böyle bir mektebin doğru sonuca götürmesi mümkün olamamıştır.

Aşiret Mektebi hakkında birden fazla çalışma yapılmışsa da söz konusu çalışmalar konuya genel baktıkları için akademik bir incelemede bu gibi çalışmaların kullanımı uygun görülmemiştir. Bu çalışmada, çoğunlukla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde elde edilen belgelere yer verilmiştir.

Kaynaklar

I. Arşiv Kaynakları

COA, Bâb-ı Âli Evrak Odası: 28/2029, 30/2219, 1488/11552, 60/4458, 1366/102429, 1474/110528, 3457/259268, 3463/259719, 3518/263779,

COA, Dâhiliye Mektubi Kalemi: 2186/132, 2287/37, 2456/66, 2545/45, 2572/31, 463/36, 491/69, 492/39, 599/12, 630/28, 1177/9, 1213/7, 1270/13, 2677/70, 269/3, 2703/123, 2710/92, 2712/4, 2727/60, 2775/18, 2832/34, 2882/8, 2899/67, 1997/32, 1971/125, 2007/72, 1215/51.

COA, Dâhiliye Şifre Kalemi: 254/51.

COA, İrade Husûsi: 9/19, 16/153

COA, İrade Meclis-i Mahsus: 131/564, 131/5638, 131/5641,

COA, İrade Dâhiliye: 1415/41.

COA, İrade Taltifat: 401/23.

COA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi: 412/7, 151/91, 445/59, 854/17. 554/19, 934/82, 909/29, 765/56, 470/18.

COA, Yıldız Maârif Nezâreti Maruzatı: 2/74.

COA, Yıldız Mütenevvi Maruzat: 70/14, 223/23, 76/88.

COA, Yıldız Husûsi Maruzat: 270/26.

COA, Yıldız Mabeyn Cetvelleri: 8/43.

I.Yayınlanmış Kaynaklar

BİÇER, Bekir (2016), “Sultan II. Abdülhamid’in Kürt Politikası”, *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt. 9 Sayı. 26, İzmir.

BOZAN, Oktay (2017), “20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşraf Örneği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt.33, Sayı. 2, Ankara.

ÇETİNSAYA, Gökhan (1999), “II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak’ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul.

DUMAN, Esmer (2019), *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Aşiret Mektebi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Tez, Van.

ERGİN, Osman Nuri (1977), *Türk Maârif Tarihi*, Cilt. III-IV, İstanbul.

İNALCIK, Halil (2005), “Türkler ve Balkanlar”, *Bal-Tam Türklük Bilgisi*, III, Prizen Yayınları.

KODAMAN, Bayram, (1991), “Mekteb-i Hümayunu”, *DİA*, Cilt. VI, TDV, İstanbul.

....., (1987), *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

SİVRİKAYA, İbrahim (1972), “Osmanlı İmparatorluğu Aşiretlerin Eğitimi ve İlk Aşiret Mektebi”, *Türk Tarih Dergisi*, Cilt. XI, Sayı. 63, Ankara.

YAVUZ, Nuri (2012), “Fırka-i İslâhiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt V, Sayı. 10, Kırgızistan.

Ekler

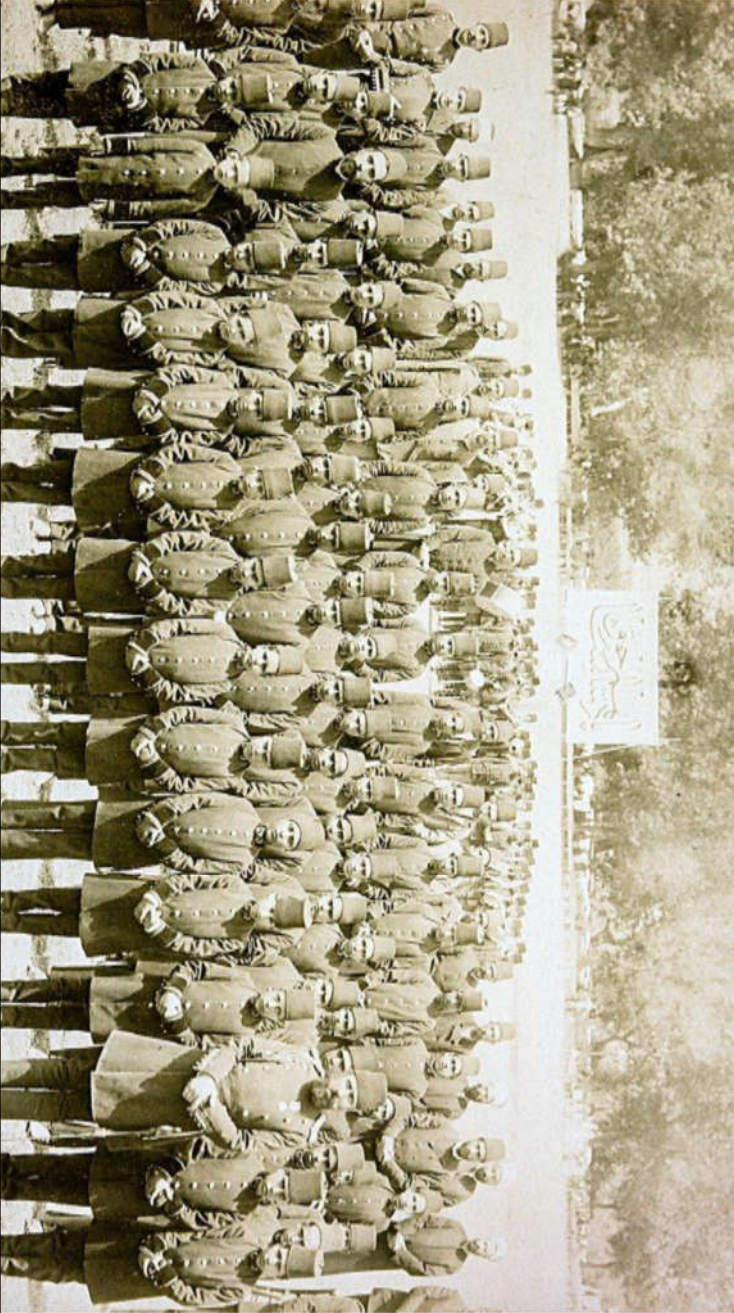
EK-I

Aşiret Mektebi ile İlgili Bazı Resimler

Y.MTV.00225.00023.002

Resim 1: Mekke ahalisinden olup vefat eden Ahmed Şükrü Efendi'nin üç oğlu Osman, Cemil ve Salih'in Aşiret Mektebine ve yahut Darüşşafaka'ya kabulleri hakkında Zabtiye Nezâreti'nin tahriri.

Resim 2: Aşiret Mektebi Talebeleri ve Okul idaresi ile Arkadaşlar 'Padışahım Çok Yaşasın' Yazan Tabela

Resim 3: Aşiret Mektebi olarak kullanılan Esmâ Sultan Sarayı'nın görünümü

EK-II

Kullanılan Bazı Arşiv Belgelerinin Dijital Görüntüleri

Belge 1: Aşiret Mektebi Talebelerine ait imtihan cetveli

The image shows two pages of a handwritten examination register. The top page is numbered '1' and the bottom page is numbered '2'. Both pages contain columns for student names, scores, and other details. The text is written in Ottoman Turkish script. The top page has a header 'Aşiret Mektebi' and the bottom page has a header 'Aşiret Mektebi'. The pages are numbered 1 and 2 respectively.

Belge 3: Aşiret Mektebi'nin açılması ve nizamnamesinin tanzimiyle tefrişat ve levazımının ikmalî.

YUSUF HAKİKÎ BABA'NIN MAHABBETNÂMESİ VE DİL ÖZELLİKLERİ¹

Murat ALTUĞ²

Geliş: 06.05.2021 / Kabul: 17.06.2021
DOI: 10.29029/busbed.933768

Öz

Dil araştırmacıları 13-15. yüzyıllar arasında çoğunlukla Anadolu coğrafyasında kullanılan edebi dile genel olarak Eski Anadolu Türkçesi (EAT) adını veriyorlar. Bugünkü Türkiye Türkçesinin kuruluş evresi olan bu dönemde pek çok eser yazılmıştır. Bunlardan biri de Yusuf Hakîkî Baba'nın dinî-tasavvufî eseri Mahabbetnâme'dir. Yusuf Hakîkî 15. yüzyılda Aksaray'da yaşamış bir mutasavvıf şair ve yazardır. Mahabbetnâme de dinî-tasavvufî konuların ustalıkla işlenmesi ve dönemin genel gramer yapısına uygun özellikler göstermesi yanında kendine özgü yönleri ile dikkat çeken bir eserdir. Bu çalışmada eser, tasvirî bir yöntemle dil bilgisi özellikleri bakımından incelenmiş, örneklerle eserin gramer kuralları ortaya konmaya çalışılmış, yer yer bugünkü Türkiye Türkçesi ile benzeşen ve ayrılan yönlerine dikkat çekilmiştir. Pek çok eser -doğal olarak- çoğunlukla yazıldığı dönemin özelliklerini taşır. Bu sebeple dönemdeki diğer eserlerle benzerlik göstermekle birlikte her eserin -az veya çok- kendine has yönleri de yok değildir. Mahabbetnâme de hem dönemin özelliklerini hem de kendine özgü özellikleri bünyesinde barındıran bir eserdir. Bu çalışmada Yusuf Hakîkî Baba'nın Mahabbetnâme adlı eseri ses ve şekil bilgisi bakımından incelenmiş, eserin dönemin özelliklerine uyan yanları ile farklılaşan yanları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Hakîkî Baba, Mahabbetnâme, Ses bilgisi, Şekil bilgisi, Eski Anadolu Türkçesi.

¹ Bu makale, 03-04 Kasım 2020 tarihinde düzenlenen V. Uluslararası Aksaray Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulmuş ve özeti yayımlanmış bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, maltug01@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9447-6082>.

**THE MAHABBETNÂME BY YUSUF HAKİKÎ BABA AND ITS
LANGUAGE CHARACTERISTICS**

Abstract

Language researchers generally name the literary language used primarily on Anatolian geography between the 13th and 15th centuries as Old Anatolian Turkish. Many works were written during this period when the Turkish spoken in Turkey emerged. One of them is the Mahabbetnâme, the religious-mystical work of Yusuf Hakîkî Baba. Yusuf Hakiki is a Sufî poet and writer who lived in Aksaray in the 15th century. Mahabbetnâme is a work that appears with its unique aspects besides the skilful handling of religious-mystical subjects and the features appropriate for the general grammatical structure of the period. In this study, the work was examined in terms of grammar features with a descriptive method and the grammatical rules of the work were tried to be revealed with examples and paid attention to its similarities and differences with the Turkish spoken in Turkey at present. Many works naturally have the characteristics of the period in which they were written. For this reason, although having similarities with other works of the period, each work has its specific characteristics. Mahabbetnâme is a work that has the features of its period and itself as well. This study examined Yusuf Hakîkî Baba's Mahabbetnâme in terms of sound and morphology, and the aspects of the work fit the characteristics of the period, and the different aspects of the work were tried to be revealed.

Keyword: *Yusuf Hakîkî Baba, Mahabbetnâme, Phonetics, Morphology, Old Anatolian Turkish.*

Giriş

1. Yusuf Hakîkî Baba

Yusuf Hakîkî, halk arasında Somuncu Baba ismiyle tanınan Hamîd-i Aksarayî'nin oğludur. Hakîkînâme adlı eserinden öğrendiğimize göre asıl adı İzzeddin Yusuf'tur. Kaynaklarda Baba Yusuf, Yusuf Hakîkî Baba, Baba Yusuf Hakîkî, Şeyh Yusuf, Güzel Baba; halk arasında Hakîkî Baba ve Gül Baba ismiyle anılan şair, eserlerinde Hakîkî mahlasını kullanır.

Yusuf Hakîkî'nin ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Mahabbetnâme adlı eserinin müstensihî, kitabı h. 894'te (m.

1488-89) müellifin ölümünden bir yıl sonra istinsah ettiğini bildirdiğine göre h. 893 (m. 1487-88) yılında ölmüş olmalıdır (Çavuşoğlu, 2013:19).

Tasavvuf hakkında ilk bilgileri babasından alan ve tasavvuf eğitiminin önemli bir bölümünü Ankara'da Hacı Bayram Veli'nin dergâhında tamamladığı bilinen Hakîkî, Aksaray'da Bayramiyye tarikatının şeyhliğini yapmıştır. Bir süre Bursa'da yaşayan şairin kabristanı, bugün Aksaray ili Şeyh Hamîd Mahallesindedir. Bu mahallede bir cami ve hangâh da vardır. Hakîkî'nin Evhadüddin ve Şeyh Safiyyuddin isimli iki oğlu vardır.

Eserleri

Yusuf Hakîkî'nin 7 eseri vardır (Çavuşoğlu, 2013: 25).

1. Divan (Hakîkîname)
2. Mahabbetnâme
3. Tercüme-i Metâliü'l İman li-Sadreddin Konevî (Metâliü'l İman)
4. Tasavvuf Risalesi
5. Hadis-i Erbain Şerhi
6. Et-Tesnîm
7. Er-Rahîk el-Mahtum

Son ikisi Kahire'deki Hidiviye Kütüphanesinde kayıtlıdır. Ancak bunların katalogda belirtildiği şekilde varlıkları, içerikleri ve hacimleri tespit edilememiştir.

Mahabbetnâme

H. 893 (m. 1487-88) yılında vefat ettiği tahmin edilen Yusuf Hakîkî Baba'nın yazdığı 7 eser içinde en tanınmışlarından birisi Mahabbetnâme'dir. Mahabbetnâme, 3696 beyitten oluşan ve mesnevi nazım biçimiyle yazılmış bir eserdir. Mahabbetnâme'nin şu an elimizde iki nüshası vardır. Birincisi müellifin vefatından bir yıl sonra (m.1488) Muhammed ibni Paşa tarafından istinsah edilmiş, her sayfada 11 satırın bulunduğu 175 yapraktan ibaret Manisa Muradiye Kütüphanesine kayıtlı Manisa nüshasıdır. Bu nüsha nesih hatla, harekeli olarak iki sütun halinde, açık sarıya yakın bir kâğıda yazılmıştır. Eserin cildi meşindir. Eserin sonuna müstensih tarafından 15 beyit ilave edilmiştir. Mahabbetnâme'nin ikinci nüshası ise Manisa nüshasına göre 776 beyit eksik olan Konya İl Halk Kütüphanesinde Nr. 6968'da kayıtlı nesih hatla harekeli yazılmış Konya

nüshasıdır. Eserin dili Türkçedir. Her satırda 19 satır bulunan ve iki sütun halinde düzenlenen kitap, karton kapalıdır. Bu karton kapak da oldukça yıpranmıştır. Varak ebadı ise 192x120' cm.'dir.

Mefâjlün / Mefâjlün/ Feülün kalıbıyla yazılmış olan eserde bazen gereksiz kullanım izlenimi veren ve sıkça kullanılan imale ile zihafklar dışında vezin kullanımını başarılıdır. Eserde kafiyenin her çeşidi ve redif çokça kullanılmıştır. Edebi sanatlar bakımından da çok zengin olan eserde özellikle teşbih, teşhîs, telmih, cinas vb. sanatlar sıkça kullanılmıştır. Söz varlığı açısından bakıldığında eserde Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğu dikkat çekmekle birlikte bu durum dönemin genel yapısıyla uyumludur. Zengin bir söz varlığına sahip eserde deyim ve atasözlerine de yer verilmiştir.

Muhteva açısından bakıldığında Mahabbetnâme dinî, tasavvufî ve ahlakî bir eserdir. Tasavvufî terimlerden şeyh, mürid, seyr-i süluk, çile, cemal, nefis, şeriat, derviş, aşk vb. kavramlar etrafında tasavvufun insan hayatındaki yeri ve gerekliliği üzerinde durulur. Ayrıca iyi ahlakın erdemi, kötü ahlakın zararları dile getirilir.

Eser üzerinde Ali Çavuşoğlu 2002 yılında bir doktora çalışması yapmıştır: *Yusuf-ı Hakîkî'nin Mahabbet-nâme adlı eserinin tenkilî metni ve incelenmesi*. Aksaray Belediyesi tarafından basılmış olan bu eserden başka Yusuf Hakîkî ile ilgili 2014 yılında Ayten Doğru tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır: *Yusuf-ı Hakîkî Baba'nın hayatı ve tasavvufî görüşleri*

İnceleme

1. Ses ve Şekil Özellikleri

Bu bölümde eserin dil özellikleri ses ve şekil bilgisi bakımından incelenmiş; eserin, yazıldığı dönem olan EAT'nin genel ses ve şekil özellikleri ile benzeşen ve ayrılan yönlerine dikkat çekilmiştir.

1.1. Ses Bilgisi

1.1.1. Ünlüler

Mahabbetnâme'de kullanılan ünlüler şunlardır: /a/, /ā/, /e/, /ı/, /i/, /î/, /o/, /ō/, /ö/, /u/, /ū/, /ü/.

1.1.1.1. Ünlü Uyumları

1.1.1.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Dil uyumu olarak da isimlendirilen ve “Kelime tabanları ve eklerin seslilenmesini sınırlayan bir kaide halinde ortaya çıkan bu uyum Eski Türkçe devresinden beri Türk dillerinde görülür.” (Develi, 1995: 48). Dil uyumu eserimizde genellikle düzenlidir. **unutma** ‘unutma’ (2690.b.), **senüñdür** ‘senindir’ (2671.b.), **itdüñse** ‘ettinse’ (2685.b.), **işitmez** ‘işitmez’ (2706.b.) vb. Hatta bugün Türkiye Türkçesi’nde çeşitli ses olayları sonucunda uyuma tabi olmayan bazı Türkçe asıllı kelimeler de eserde kalınlık-incecik uyumuna uyar. **dahı** ‘dahi’ (2115.b.), **kanı** ‘hani’ (475.b.), **kanı** ‘hangi’ (1989.b.) vb.

Türkçenin ekleri genellikle uyuma tabidir. Türkiye Türkçesinde uyuma tabi olmayan ekler sınırlı sayıdadır: -yor, -ken, +ki, +daş, +leyin, +mtrak (Korkmaz vd., 1995: 70). Bunların dışında son hecesinde ince a ve sonlarında ince l (í) ile ince k (k) sesi bulunan alınma kelimelere gelen ekler, kalınlık-incecik uyumuna tabi değildirler. Bu istisnalar dışında da eserde eklerin çoğunun kalınlık-incecik uyumuna tabi olduğu görülür. Ancak eserde bazı eklerdeki bu uyumun -nadir de olsa- bozulduğu gözlemlenir. **bigāneliğdan** ‘biganelikten’ (1987.b.), **merdānelik** ‘erkeklik’ (2116.b.) **çāresüzlük** ‘çaresizlik’ (470.b.), **divāneliklar** ‘divanelikler’ (1389.b.) vb.

1.1.1.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde olduğu gibi bu eserde de dudak uyumu olarak isimlendirilen düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktur. Bu uyumsuzluk özellikle eklerde kendini gösterir. **ansuz** ‘onsuz’ (56.b.), **kimün** ‘kimin’ (5.b.), **tutulmuş** ‘tutulmuş’ (2168.b.), **varsun** ‘varsın’ (1979.b.) vb. Örneklerde de görüldüğü üzere uyumsuzluk genellikle düz ünlülü kelimelere yuvarlak, yuvarlak ünlülü kelimelere düz ünlülü eklerin gelmesinden kaynaklanmaktadır. Kelimelerde ve eklerin ünlülerindeki yuvarlaklaşma temayülü EAT metinlerinin temel ses özelliklerindedir ve bazı eklerin devamlı düz veya yuvarlak ünlü ile kalıplaşması uyumu bozan asıl etkenlerdir (Şahin, 2009: 42). Ancak eserde ek almadan da uyuma tabi olmayan kök ve tabanlara rastlamak mümkündür: **kendü** ‘kendi’ (3224.b.), **eyü** ‘iyi’ (2532.b.), **degül** ‘değil’ (3444.b.) vb.

1.1.2. Ünsüzler

Eserde kullanılan ünsüzler şu şekildedir: /b/, /c/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /h/, /h/, /k/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /t/, /v/, /y/, /z/, /z/, /z/

1.1.2.1. Ünsüz Uyumu

Türkçede eklerin bazılarının tonlu-tonsuz ünsüzlerle başlayan biçimleri vardır. EAT metinlerinde kalıplaşmış bir imlâ sistemi vardır. Bu sebeple eklerin tonsuz biçimlerine pek rastlanmaz. Ünsüz benzeşmesi olarak da isimlendirilen ünsüz uyumu Mahabbetnâme'de görülmemektedir. **hâzretde** 'hazrette' (2177.b.), **şatduçca** 'sattıkça' (2180.b.), **dostdan** (2191.b.) vb.

1.1.2.2. Ünlü-Ünsüz Uyumu

Ünlü-ünsüz uyumu olarak isimlendirdiğimiz ses uyumu "Kalın (art) ünlüler yalnız art damak ünsüzleri ve art avurt l'si ile, ince (ön) ünlüler yalnız ön damak ünsüzleri ve ön avurt l'si ile aynı hecede bulunabilir." (Komisyon (Ercilasun, 1995: 72). şeklindedir. Bu uyuma Türkçe asıllı kelimeler uyar: **kurı** (17.b.), **kendüliginden** (174.b.), **kulağa** (187.b.), **gice** (891.b.), **alm** (943.b.), **degülüz** (3690.b.) vb. Bunun yanında Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin bazıları uyuma tabi olmayabilmektedir: **kağıd** (737.b.), **biğâne** (1277.b.), **selâmet** (1542.b.) vb.

1.1.3. Ses Olayları

1.1.3.1. Ünlü Değişmeleri

1.1.3.1.1. /é/ ~ /i/ Durumu

Eski ve Orta Türkçe dönemi eserlerinde kullanılan kapalı e /é/ sesi yerine eserimizde /i/ sesi kullanılmıştır. **halk itdügi** (2289.b.), **didi** (2651.b.), **yidi** (3162.b.) vb.

1.1.3.1.2. /ü/ > /i/

ET büt- > M. bit- (sona er-) vb.

Kimisi ğarğa vardı yitdi gitdi

Çomadı mühmel işi **bitdi** gitdi (2994.b.)

ET üçün > M. için vb.

Hocam Âdem hâkı İdrîş hâkķı

İlâhî Nüh **için** Cercîs hâkķı (3683.b.)

1.1.3.1.3. /ɯ/ > /u/

Düzlük-yuvarlaklık uyumunun etkisiyle /ɯ/ > /u/ değişimi görülür.

ET oķı- > M. oķu- vb.

Oķursañ sen daħı gel bu kitabı

İşit bu ıstılāħı gör bu bābı (217.b.)

1.1.3.2. Ünsüz Değişmeleri

Art zamanlı ses bilgisi açısından bakıldığında Mahabbetnāme’de görülen ünsüz değişimleri şöyledir:

1.1.3.2.1. /t/ > /d/

ET tün > M. dün, ET teñiz > M. deñiz vb.

Kimesne ‘ıřķuñ elin dutmadı hiç

Yanup çün ‘üd **dün** gün tütmedi hiç (321.b.)

Deñiz mevc ursa gelmez mi ħurūřa

Kim ide bile tākāt bes bu cūřa (1284.b.)

1.1.3.2.2. /k/ > /g/

ET kirü- > M. girü-, ET kök > M. gök vb.

Ki nā-geh ol yüze tuş idelüm gel

Girü bu ‘aķlı bĳ-ħuř idelüm gel (179.b.)

Ne ins ü cin ne kişver ne memālik

Ne yir **gök** gördi anda ne melā’ik (3351.b.)

1.1.3.2.3. /b/ > /v/

ET bar- > M. var-

Ĥaķ’uñ dergāħına **varduķda** bāri

Sebeb ne kesb idesin řermsāri (468.b.)

1.1.3.2.4. /ç/ > /c/

ET ança > M. anca

Di kimün hucceti dürür delîli

Ki yoldan qodı bu **anca** zelîli (1507.b.)

1.1.3.2.5. /đ/ > /y/

ET ağır- > M. ayır- vb.

Erenlerden bizi **ayırma** yā Rab

Qılıp şābit-qādem sen ırma yā Rab (308.b.)

1.1.3.2.6. /ķ/ > /h/

ET yoķ > M. yoĥ

Eger 'ahdüñüze olmaz vefāñuz

Bilün bî-derdsiz **yohdur** şafāñuz (2089.b.)

1.1.3.2.7. /ç/ > /ş/

ET niçe > M. nişe

Fur imdi **nişe** fāriğ oturursın

Sebeb ne böyle ne iş bitürürsin (975.b.)

1.1.3.2.8. /g/ > /v/

ET sóğuş > M. şovuş

Maĥabbetsüzlerün yüzi **şovuşdur**

Qatıdur taşdan ol gerçi sıvıķdur (2572.b.)

1.1.3.3. Ünlü Düşmesi

Eş zamanlı bir bakış açısıyla bakıldığında orta hecede bulunan vurgusuz dar ünlüler eserde genellikle düşer.

Şu qat qat geydügi çulı gibi yār

Ki bağlanmış durur **gönlünde** inkâr (3000.b.)

Büküldi **boynu** lāle düşdi yüzi

Yire hem nergisün yumuldı gözi (1580.b.)

Art zamanlı bakış açısıyla Eski Türkçedeki kelime sonundaki –g sesinin düştüğü örneklere de rastlamak mümkündür.

ET **qamağ** / **qamuğ** > M. **qamu**

Bu **qamu** ‘ālemün içinde i yār

Nihān u āşikāre her ne kim var (680.b.)

1.1.3.4. Ünsüz Türemesi

ET Ø > M. /v-/

Gel imdi hāb-ı gāfletden uyan sen

Maḥabbet şem‘ine **zur** cānı yan sen (1793.b.)

Ayrıca ünlü ile biten bir kelimedenden sonra ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde araya bir ünsüzün girmesi fonetik bir zorunluluktur.

Neçün kül olasın aldaya her gül

Ḥaḳıḳat mü‘miniseñ **hocaya** ḳul (774.b.)

1.1.3.5. Ünsüz Düşmesi

ET/l/ > M. Ø

Dür-efşān eyleyen ebr-i bahārı

Getüren gideren leyl ü nehārı (27.b.)

1.1.3.6. Ünsüz İkizleşmesi

Aslında Türkçe ikizleşmeden daha çok tekleşmeye meyilli bir dil olmasına rağmen Eski Türkçe döneminde tek olan bazı ünsüzleri zaman içerisinde ikizleştirmiştir.

ET élig > M. elli vb.

Dinilür **elli** ḳarḡaya cihānda

Ki yiter bir şapan taşı yabanda (1993.b.)

1.2. Şekil Bilgisi

1.2.1. İsim Çekim Ekleri

1.2.1.1. Çokluk Eki

Eserde çokluk eki olarak +IAr kullanılmıştır. **varlıklar** (2822.b.), **sağallar** (3524.b.), **keçiler** (3524.b.), **erenler** (917.b.) vb.

1.2.1.2. Hâl Ekleri

1.2.1.2.1. Yalın Hâl:

Bu hâl eksizdir. Mahabbetnâme çok sayıda yalın hâlli kelimeye rastlanmıştır. **kul** (3656.b.), **cehennem** (1264.b.), **çiçek** (112.b.) vb.

1.2.1.2.2. Belirtme Hâli Eki

Eserde belirtme hâli eki genellikle dar-düz ünlülü olarak isimlere, iyelik eki almış kelimelere ve zamirlere gelir. Genel olarak bu ekin Eski Türkçe döneminde kullanılan-(I)g belirtme ekindeki g sesinin düşmesi ve yardımcı sesin ekin görevini üzerine almasıyla geliştiği düşünülmektedir. Ancak Mustafa Canpolat, eğer -(I)g sesinin erimesi sonucunda yardımcı sesin ekin görevini üstlenmesi söz konusu olsaydı, yardımcı ünlünün yuvarlak ünlü biçimine girmesi gerektiğini ileri sürerek bu teze şüphe ile bakılması gerektiğini ifade etmiştir (Canpolat 1992).

Enîbü buyurur hem eslimü leh

Bes it **varlığı** teslim aña i şeh (121.b.)

Ki dîv alduğda dînüñ **kal'asını**

Gözüñ göremez îmân şu'lesini (715.b.)

Seni sen unıdıcağ hey añan kim

Ölümin añmayandan di oñan kim (2913.b.)

Ünlü ile biten isimden sonra -y- ve 3. teklik şahıs iyelik ekinden sonra geldiğinde araya -n- sesini alır.

'Ale't-ta'çil anı kabrine qorlar

Atayı anayı şabrına qorlar (877.b.)

Taşavvuf **lāfını** hey niçün urur

Degüldür dıdever hod ol ne görür (906.b.)

1. ve 2. kişi iyelik ekinden sonra belirtme eki kullanılmadan da belirtme anlamı taşıyan yapıların kullanıldığı görülür.

Uyup nefse igen hâdden aşurdum

Bu yatlıluğ ile ‘**aqlum** şaşurdum (979.b.)

Suçum ‘afv idüp āzād eylesesin

Meni vaşluñla dil-şād eylesesin (986.b.)

Ne ‘ilmüñ var ne fazluñ ne kemālüñ

Hele hoş şeyhsin şarkıt **şakaluñ** (2023.b.)

Mezellâtın hem āfâtın meger sen

Bu **yoluñ** bilmedüñ i bî-haber sen (1686.b.)

3. kişi teklik iyelik eki (+I/+sI)’nden sonra –n biçiminde gelen ve belirtme eki fonksiyonunu karşılayan bir biçim kullanılır. Bazı dilciler bu ekin belirtme hâli eki olduğunu iddia ederler (Arat, 2006: 127; Ergin, 1993: 220-221; Gabain, 2000 : 71; : 220-221; Grönbech, 1995 : 124), bazı dilciler ise bu ekin yapısını –In/-sIn olarak kabul eder ve ismin belirtme durum ekini almadan belirtme durumuna girdiğini dile getirirler (T. Tekin, 1983 : 10-17; T. Tekin, 2000 : 109-112; Tuna, 1986 : 21-23; Ş. Tekin, 1992 : 90; Gülsevin, 1990 : 187-190; Gülsevin, 1997 : 12- 15; Şahin, 2009: 52; Buran, 1996 : 102; Alyılmaz, 1999 : 403-415).

Gürer Gülsevin 3. kişi teklik şahısta karşılaşılan bu durumun 1. ve 2. kişi teklik şahıslarda da görüldüğü EAT dönemi eserlerinden aldığı şu örneklerle açıklar: “1. kişi *ad+um+ı okı-* = (*eteg+üm+0 dut-*) 2. kişi *akl+uñ+ı der-* = (*eteg+üñ+0 dut-*) 3. kişi *yol+ın+ı aç-* = (*eteg+in+0 dut-*) Yukarıdaki örneklerde de görülebileceği gibi, 1. kişi *+um*, 2. kişi *+uñ* eki gibi, 3. kişide de *+ın* eki vardır; ve *tıpkı +um*, *+uñ* eklerinden sonra nasıl kullanılmamış bir belirtme hâli fonksiyonu bulunuyorsa, 3. kişi *+ın* eki üzerinde de kullanılmamış bir belirtme hâli vardır. İşte bu ek, “+0 belirtme hâli” ekidir.” (Gülsevin, 1997 : 15)

Metinde de –sIn yapısında kullanılan ve belirtme fonksiyonunu karşılayan ekler vardır.

Ĥağ'ũñ saña **'atāsın** 'arz iderler

Bu dünyānuñ **fenāsın** 'arz iderler (122.b)

Murādınca **şafāsın** sürmemişdür

Bu dünyānuñ **vefāsın** görmemişdür (1571.b)

1.2.1.2.3. Yönelme Hâli Eki

Yönelme hâli eki –A biçimindedir. Ünlü ile biten bir kelimedenden sonra /y/ yardımcı sesi, 3. kişi teklik iyelik ekinden sonra ise /n/ sesi kullanılır.

Nidem sen **saña** ser-tā-ser hücüksin

Ki yüz gısl eyleseñ ma'nā cünübsin (1677.b.)

'Acāyib bunda çok kim eyleye 'ad

Di bu **şahrāya** kim buldı ya serhād (1712.b.)

Benefşe **karşusına** boynın egmiş

Saçı hem sünbülün gör yire değmiş (87.b.)

1.2.1.2.4. Bulunma Hâli Eki

Bulunma hâli eki eserde daima tonlu olarak +dA biçiminde kullanılmıştır.

Ser-ā-ser yürüyüp gam leşkeri gel

Ayakda qodı gör bu kişveri gel (96.b.)

Olup bülbül **hurūşında** kamu mest

Demidür sen de ol gel i 'amu mest (88.b.)

1.2.1.2.5. Ayrılma Hâli Eki

Ayrılma hâli eki de bulunma hâli eki gibi daima tonlu ünsüzle –dAn şeklinde kullanılır.

Çü lāle yakmışuz yürek **'ataşdan**

Çerâğı yüz kiri yaçar **habeşden** (3234.b.)

Cenâb-ı **Ħâk'dan** añlar cān ki her dem

Murâkıbdur bes ol sultāna her dem

1.2.1.2.6. Eşitlik Hâli Eki

Eşitlik durum eki de Eski Türkçeden itibaren değişik fonksiyonlarda kullanılan ve zamanla türetme eki özelliği de kazanmış olan bir durum ekidir (Şahin 2009: 54). Eşitlik hâli eki daima –cA biçiminde kullanılır.

Açup her şāhdan **bunca** varaqlar

Ne lafzile virür saña sebaqlar (126.b.)

Giderken rāst **volca** kıanda śapduñ

Neyidi istedüğüñ hey ne tepdüñ (1378.b.)

Cihāndur bunda kim gördi vefāyı

Murādınca ya kim sürdi śafāyı (1572.b.)

+cA eşitlik eki –dUğ sıfat-fiil eki üzerine gelerek zarf türetir. Eserde buna uygun örneklere rastlamak mümkündür.

‘İbādetden kim el bu yolda çekdi

Falabıduqca¹ ol aşāğa çökdi

1.2.1.2.7. Vasıta Hâli Eki

-n vasıta hâli eki Eski Türkçe’de özellikle Uygur Türkçesinde ve Eski Osmanlıcada sık kullanılan bir ek iken çağdaş lehçelerde kullanımı azalmıştır (Çağatay, 1943).

Cemālūñ şevkıyıyla eyle rüşen

Hocam cān **gözün** eyle kıalbi gülşen (2672.b.)

Ri‘āyet itseñ **ādābın** ricālūñ

Senūñ olmazıdı böyle zevālūñ (2013.b.)

¹ talabıduqca: Çırpındıkça

Ser-â-ser 'aqluñuzdur ger çü encüm

Çü şebnemligi **varlıgın** ider güm (2946.b.)

ile edatının ekleşmiş hâli, +IA, +(y)IIA biçimleriyle vasıta eki olarak metnimizde kullanılmıştır.

Ġam-ı 'ışkuñ ho bātında çırağñ

Dur **anuñla** erütdüñ çünki yağñ (152.b.)

Virür **şevkıla** her dem ıztırâbı

Çün ider ref* gözden ihticâbı (1283.b.)

Cihānuñ zevkıne dün gün talanlar

Bu dünyā **sevgisiyle** tolanlar (1625.b.)

Meveddet ehli **taqvâyıla** hoşdur

İrâdet hıbb-ı **Mevlâyıla** hoşdur (71.b.)

Mahabbetnâme'de **ile** edatı pek çok yerde, **birle** edatı ise sadece bir yerde geçmektedir.

İder hoş nağme-i Dāvūd **ile** pür

Derüni âteş ü bu dūd **ile** pür (437.b.)

Ġalâvet **birle** kılsañ tâ'ati sen

Ne gâfil olayıduñ sâ'atı sen (493.b.)

1.2.1.2.8. İlgi Hâli Eki

Metinde ilgi hali eki, genellikle dar-yuvarlak ünlü ve nazal n sesiyle kullanılmıştır. Bu sebeple düzlük-yuvarlaklık uyumuna tabi değildir.

Bularuñ dillerin bilmez misin sen

Nasîhat virdiler almaz mısın sen (129.b.)

Hak'uñ saña 'atâsın 'arz iderler

Bu **dünyānuñ** fenāsın ‘arz iderler (122.b.)

Ekin dar-düz şekline de rastlanır.

Çü dutdı qalbinüñ āyīnesin pas

Gerek taq **taylesānın** boynına as (3484.b.)

Tamlama eki olarak da isimlendirilen ek, birinci teklik ve çokluk zamirlerinde –Um şeklindedir (Gülsevin, 2019: 89).

Fariq-ı ‘ışqdan özge hiç maña yol

Begüm sormañ **benüm** derdüm hemān o (52.b.)

Yañıldıgumuza degmez bilümüz

Bu ‘aciz ile **bizüm** qanda elümüz (276.b.)

Ayrıca iyelik ekli kelimeler ile şahıs zamirlerinin tamlayan olduğu durumlarda ilgi ekinin kullanılmadığı durumlar da görülür. Bunu Cemiloğlu şöyle açıklar: “Bunun sebebi özel isimlerin zaten bilinen varlıkları karşılama, iyelikli kelimelerdeki iyelik ekinin belirleyici işlevinin kuvvetle hissedilmesidir.” (Cemiloğlu, 2001: 29).

Maħabbetsüz ne aśsı dirliginden

Ki qurtulmadı **yüzi kirliginden** (317.b.)

Qatıdur göñlüm uş taşdan demürden

Yüzüm qaralığı artuq kömürden (1761.b.)

Saña sıgınuruz qılma giriftār

Yüzümüz kirini sen sil i ğaffār (278.b.)

Delüler itmeye **sen itdügüñi**

Bugün yārın aña uş gitdügüñi (2510.b.)

Çü nāsifler göre qoñ ol ‘abusı

Aña ne nuş **öz başı qayusı** (2707.b.)

1.2.1.2.9. Yön Gösterme Eki

EAT dönemi metinlerinde genellikle yön gösterme eki olarak +ArU, +rA, +rU ekleri kullanılmıştır (Ergin, 2008: 242; Timurtaş, 2005: 90; Şahin, 2011: 54; Demir-Yılmaz, 2010: 105; Yelten, 2019:75-106). Bu eklerden +rA en çok kullanılan ek iken +Aru daha az kullanılır. Eserde +rU ekinin kullanıldığı örneğe rastlanmamıştır.

Süriden **taşra** çıkan koyunu kırd

Ki päre päre bil yırtup ider hurd (766.b.)

İrişmez aña nür-ı 'âlem-i gayb

Ağartdısa dañı faqr **ıçre** ol şeyb (1476.b.)

Ki urmaya yoluñ süret-perestî

İşüñ iltmez **ilerü** 'ucb u hestî (1227.b.)

1.2.1.3. İyelik Ekleri

Mahabbetnâme'deki iyelik ekleri, Türkiye Türkçesi ile -bazı küçük fonetik farklılıklar dışında- büyük benzerlik gösterir. EAT'nin temel özelliği olan yuvarlaklaşma temayülü bu ekte kendini bağlayıcı ünlülerin yuvarlak olması şeklinde gösterir. Birinci ve ikinci teklik ile çokluk kişi iyelik eklerinden önce genellikle yuvarlak ünlü kullanılır. Ayrıca ikinci şahısta nazal n (ñ) sesi tercih edilir.

Namāzum bu yüzüm kirine beñzer

Niyāzum şol sağu ırına benzer (258.b.)

Katıdur **gönlüm** uş taşdan demürden

Yüzüm qaralığı artuq kömürden (1761.b.)

Riyādan irmek isterseñ şevāba

Ĥacāletden ine **yüzüñ** türaba (638.b.)

Nadir de olsa dar-düz (ı,i) ünlünün bağlama görevini üstlendiği de görülür.

Dañı uşlanmadum **yatluluğım** çok

Tefahhûs itseler bir sağ işüm yok (2516.b.)

3. şahıs iyelik ekinin daima dar-düz (-1,-i) kullanılması da EAT'nin en karakteristik ve dikkat çeken özelliklerinden birisidir.

Bularuñ terk-i cān kim pişesidür

Bu baş **korğusu** ne endişesidür (3022.b.)

1.2.2. Fil Çekim Ekleri

1.2.2.1. Haber Kipleri

1.2.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Mahabbetnâme'de öğrenilen geçmiş zaman eki, dudak uyumuna tabi olmadan daima dar-düz (1,i) ünlülü olarak –mİş şeklinde ve zamir kökenli kişi ekleri ile kullanılmıştır. **mahv olmuş** (1375.b.), **bulmuş** (748.b.), **saña şığınmışam** (1275.b.), **düşmüşem** (256.b.), **bulmamışsın** (999.b.), **yağmışuz** (3234.b.), **şiddik kalmışlar** (3637.b.) vb.

3. kişi teklik ve çokluk çekiminde –dUr bildirme eki kesinlik veya ihtimal bildirmek amacıyla sıkça kullanılmıştır. **kavışmışdur** (1395.b.), **dikmişdür** (539.b.) **dutmuşlardur** (853.b.) vb.

–Up zarf-fil eki üzerine –dUr bildirme ekinin gelmesiyle oluşan günümüz Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde yaygın olarak kullanılan –UpdUr biçimi de Mahabbetnâme'de duyulan geçmiş zaman işlevinde kullanılmıştır. Ayrıca geçmiş zamanın bu eki Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi yazı dillerinde de kullanılır (Bulak, 2017: 99).

Ki ayıklar ‘amu dünyā ğamina

Olupdur mübtelā cān ‘ālemine (3556.b.)

Cihānuñ milk ü māl u ni‘metinden

Çeküpdür el o ‘ālî-himmetinden (818.b.)

Eserde bu ekin, kişi ekiyle kullanıldığı örnekler de vardır.

Kişi şehvāt u lezzāta **uyupsın**

Kitāb u sünneti elden **koyupsın** (1456.b.)

Bu kipin olumsuz biçimi –mA eki ile yapılır. **kuşanmamış** (2489.b.), **görememiş** (3348.b.), **deprenmemişsin** (3097.b.) vb.

Ayrıca eserde -nadir de olsa- **–dUğı yok** yapısı, bu kip için olumsuzluk anlamı verebilen örnekler oluşturmuştur.

Müyesser olduğu yokdur cihānda

Anı kim gördi di pîr ü cüvānda (1025.b.)

1.2.2.1.2. Görülen Geçmiş Zaman Eki

Daima tonlu biçimiyle ve iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenen görülen geçmiş zaman ekinin dört biçimi vardır: -dI/-dU. Kalınlık-incelik uyumuna tabi olan ekin, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumuna tabi olmadığı görülür.

Görülen geçmiş zaman eki olarak, 1. kişi teklik ve çoklukta daima tonlu ünsüz (d) ve dar-yuvarlak ünlülü (u,ü) olarak kullanılmıştır: **ıapdum** (1274.b.), **geydüm** (259.b.); **def tutduğ** (1092.b.), **bağışladuğ** (684.b.) vb.

2. kişi teklik ve çoklukta ekin genellikle tonlu (d) ünsüzün, dar-yuvarlak (u,ü) ünlünün ve şahıs ekinde de nazal n (ñ) sesinin kullanıldığı görülür. **unıtduñ** (3504.b.), **şafā bildüñ** (3294.b.); **bağlandıñuz** (134.b.) vb. Nadir de olsa teklik 2. kişide ekin dar-düz (ı,i) ünlülü şekline de rastlanır: **dutdıñsa** (824.b.).

3. kişi teklik ve çokluk çekimlerinde ekin ünsüzün tonlu (d), ünlüsünün dar-düz ünlülü (ı,i) olduğu görülür: **dutuşdı** (3313.b.), **uydı** (2896.b.) vb.

Olumsuzu –mA eki ile yapılır. **utandurmadı** (1776.b.), **içmedi** (1855.b.) vb.

1.2.2.1.3. Şimdiki Zaman Eki

Eserimizde şimdiki zamana özgü bir ek yoktur. Mustafa Özkan'ın da ifade ettiği biçimiyle “Eski Anadolu Türkçesinde şimdiki zaman için özel bir ek yoktur. Bugün kullanılan –yor < yorır eki henüz Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmamaktadır. Bu kip genellikle geniş zaman ekleri ile, bazen de –a/-e istek ekiyle karşılanmıştır.” (Özkan, 2009:138).

Ne **ağlarsın** gözünüñ yaşımı sil

Kemîne gör ne **dir** yine saña bil (2224.b.)

Yine mestânelik saña yaraşur

Bu gün merdânelik saña **yaraşur** (176.b.)

Eyit bir sen dañı neye yararsın

Hemân ‘ucb ile gögsün mi **gerersin** (3102.b.)

Yigi oldur ki biz şimdiden i cān

Olavuz yañlış işlere **peşimān** (2574.b.)

Mahabbet-nāme’den gel imdi teds

Senüñdür şimdi tā **ders ala** İdris (3264.b.)

1.2.2.1.4. Gelecek Zaman Eki

Eserde gelecek zaman eki olarak Eski Anadolu Türkçesine özgü bir gelecek zaman eki kabul edilen (Tekin, 1954: 453) –IsAr eki, zamir kökenli şahıs ekleriyle kullanılmıştır. Kalınlık-incelik uyumuna tam uyan ek, düzlük-yuvarlaklık uyumuna yuvarlak ünlülü fiil tabanlarından sonra daima düz ünlü geldiği için uymaz.

Bilürsin çamusın āhir elünden

Çıkısar çalma imdi gel yolundan (2632.b.)

Gümānsuz bu çamuñuz hem bilürsüz

Yir altında **olıarsız** belürsüz (460.b)

Anuñ kim gözin örtmişdür gurūrı

Hey ol çanda **göriserdür** o nūrı (3289.b.)

Türkiye Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kullanılan –AcAk eki Mahabbetnāme’de sıfat –fiil görevinde kullanılmıştır.

Çoma dut etegin zinhār elden

Sevecek çul durur hem sev gönülden (3330.b.)

Niçe aldanasın bu sûrete sen

Degül misin **varacağ** hâzrete sen (3506.b.)

“(y)A eki gelecek zaman eki olarak kullanılan eklerden biridir.” (Şahin, 2009: 67). Mahabbetnâme’de -A ekinin gelecek zaman eki olarak kullanıldığı örnekler vardır.

Çüriyüp yirde bildüñ **olasın hâk**

Nedendür olduğün bes şöyle bî-bâk (464.b.)

Naşbüñ yok çü şer’-i Muştafâ’dan

Nice **ķurtılasın** derk-i şeķâdan¹

Niçe bir **olasın** dil-dârdan dūr

Niçe bir **ķalasıñ** źulmetde bî-nūr (783.b.)

Melâyik her nefes taķdıse meşğül

Niçün sen **olasın** telbîse **meşgul** (105.b.)

1.2.2.1.5. Geniş Zaman Eki

Eserde geniş zaman eki olarak -r, -Ar kullanılır. Kişi eki olarak da zamir kökenli kişi ekleri kullanıldığı görülür.

Umaruz ki ire nâ-geh ‘inâyet

Gözümüz açā envâr-ı hidâyet (3474.b.)

Viren toprağā ol ‘ilm ü hâyâtı

Virür ķullara hem oddan necâtı (73.b.)

Geniş zamanın olumsuzu -mAz eki ile yapılır.

Anuñ kim hâżżı yok ‘ilm ü ‘amelden

Gözünü **açamaz** tül-i emelden (170.b.)

¹ derk-i şeķa: Bahtsızlık anlayışı

Yağañ **kırtarımazsın** nefis elinden

Çıkarur nefis şahsı hod yolından (1197.b.)

Geniş zaman anlamı veren bir başka ek de –A’dır.

Ne **pervâz idesin** bâl ü perüñ yoğ

Faleb yolında pırüñ rehberüñ yoğ (3093.b.)

Neyiçün **olasın** ğamnâk derviş

Çayurma hiç ol bî-bâk derviş (883.b.)

1.2.2.2. Tasarlama Kipleri

1.2.2.2.1. Gereklilik Kipi

Eserin yazıldığı dönem olan Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik için özel bir ek yoktur. Bu dönemde gereklilik anlamı “...sA+kişi unsuru+gerek” yapısı, ”gerek (kim) ...A” yapısı ve “-mAĞ, -mAĥ gerek” yapısı ile ifade edilir (Bulak, 2019: 368).

Mahabbetnâme’de bu yapılardan ”gerek (kim/ki) ...A” ve “-mAĞ, -mAĥ gerek” kullanımlarına rastlanılmıştır.

Hele lutf eyleseñ şâha ne ola

‘Atâ-yı şeh **gerek şâhâne ola** (2665.b.)

Ki girçek kul olan bu yolda dâyim

Gerek Ĥağ kullığında **ola kıyım** (3105.b.)

Maĥabbet-nâme’den tuymağā ma’nî

Gerek ki terk oluna lâf u da’vî(438.b.)

Ne aśsı ide olmadın mu’azzeb

Kişi **itmek gerek** işin müretteb (500.b.)

Buyurdi lâ yuĥibbu’l-mu’tedĥin ol

Dilek **olmağ gerek** andan hemĥin ol (2653.b.)

“...sA+kişi unsuru+gerek” yapısı eserde devrik yapı içinde kullanılmaktadır.

Gerek ki ehl-i kibri sevmeyesin

Tevâzu‘dan demî ayrılmayasın (1750.b.)

Bunların dışında gereklilik ifadesi için en çok “*gerek(dür)*” kelimesi kullanılmıştır.

Ger evvel sâlike buyurdı sādât

Gerek aqđām u tã‘āt u ‘ibādât (3158.b.)

Gerekdür yolda evvel terk ü tecrîd

Gönülden tã ki gide ‘umy-ı taqlîd (144.b.)

1.2.2.2.2. İstek Kipi

Eski Türkiye Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde istek eki –A’dır (Timurtaş, 2005: 145). Mahabbetnâme’de de dilek-istek ifade etmek için –A kullanılmıştır.

Urıla başa çün ol tãc-ı devlet

Şivâž-ı ‘ışk-ı Hâk **gösterde** şavlet (2412.b.)

N’idem men seni kıanda bulayım yâr

Fedâ cānum yoluñda **öleyim** yâr (3440.b.)

Şikeste kıalbümüz cān u ciger hem

Yanalum şem‘ gibi tã-seher hem (274.b.)

İstek kipinin olumsuzu –mA eki ile yapılır.

Maña vir sekr-i ‘ışkũña liyâkıat

Ki ayruık dahı **bulmayam ifikât** (1293.b.)

Çokluk 1. kişi çekiminde –vuz eki kullanılır.

Şafādur arturasız odumuzu

Yağavuz biz de alb-i ‘üdümuzy (1093.b.)

1.2.2.2.3. Dilek-Şart Kipi

İyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenen dilek-şart kipi –sA eki ile yapılır.

Göñül **bulsam** ideydüm cem‘ anı men

Mahabbet odına çün şem‘ anı men (2859.b.)

Olaydı hoş **kuşansañ** terkeşüñi

Getüreydi yola hem serkeşüñi (3539.b.)

1.2.2.2.4. Emir Kipi

Fildeki iş, oluş ve hareketi emir şeklinde ifade eden emir eki, emir ifadesinin yanında özellikle 1. kişilerde istek ifadesi de taşır (Bulak, 2017: 311). Her şahısta farklı bir ek kullanılan bu kipte ek, hem emir anlamını hem de kişi anlamını birlikte taşır.

Çıķarsun şineden söz ol duhāni

Yaqa yalıñı saķf u āsmāni (1388.b.)

2. kişi teklik çekiminde emir kipinin hem eksiz, hem de –gil ekli biçimine rastlanır. Sertkaya, emir kipinin 2. teklik kişi çekiminde görülen –gil ekinin kuvvetlendirme ifade eden bir ek olduğunu dile getirir (Sertkaya, 1989: 135-142.s).

Cihānuñ varlığını yoęa **şayğil**

anā‘at eyle azuñ çoęa **şayğil** (886.b.)

Ebed **ķurtılmasun** ol horlıķdan

Gözin anda açar ol kürlıķdan (337.b.)

1.2.3. Ek-Fiil

Genellikle ek-fiil, cevher fiili ve i- fiili olarak isimlendirilen ek, ya isimleri yüklem yapar ya da birleşik zamanlı fiiller oluşturur.

Mahabbetnāmede bu ekin her iki fonksiyonunu gösteren örnekler vardır.

Maña menden yakın sen men **ırağam**

Firâkuñda ki uş pür-derd ü dağam (3441.b.)

‘Amel ihlâs ile **hoşdur** efendi

Ger olmaya gurūr-ı ĥod-pesendi (668.b.)

Bu dönemde ekleşmenin tam olarak gerçekleşmediğini söylemek mümkündür.

Zi sultân ki **yoğıdı** kibr ü kîni

Yoğ anı sevmeyenüñ dañı dîni (374.b.)

Kerâmet olmasa âdemde i cân

Muti‘ **olmazıdı** hiç aña ĥayvân (28.b.)

İden cârî odur enhârı taşdan

Helâk olurudı yanup ‘ataşdan (154.b.)

1.2.4. Fiilimsiler

1.2.4.1. İsim-fiil

Eserde isim-fiiller -mAk, -mA, -Iş/-Uş ve -meklik ekleriyle yapılmıştır.

Ne mağūd anı **çıkarmağ** çamurdan

Ĥamiyyet mi gelür ağsağ hamurdan (747.b.)

Delülenme degül bu ĥâlet-i vecd

Bunuñla kıanda olur ĥâsıluñ mecd (1011.b.)

Ĥağ’uñ buyruğın işle yañlış işden

Irağ ol hem kıamu yād u **bilişden** (915.b.)

Eserde –meklik eki ile yapılmış isim-fiil örneği de vardır.

Murağğa‘-püş u ger ehl-i ridâdur

Aña sūfî **dimeklik** hey ĥatâdur (1788.b.)

1.2.4.2. Sıfat-fiil

Eserde kullanılan sıfat-fiil ekleri Türkiye Türkçesi ile benzerlik gösterir. Metinde kullanılan sıfat-fiil ekleri şunlardır: -An, -mAz, -mİş, -dUğ, -AcAğ

Maḥabbet ola ḳalbūnde **gören** göz

Maḥabbet ola cānuḥda **yanan** köz (3564.b.)

Žiyāsuz göz ḥo görmez er yüzini

Ḥāyāsız yüz ki dir **bilmez** sözini (1683.b.)

Maḥabbet-nāme’i inşā idelüm

Gel **ölmüş** cānları iḥyā idelüm (2366.b.)

Nidem men seni i **uşlanmaduğ** baş

Yürekler oldı fi’lūnden senūñ baş (1774.b.)

Añacağ nesne‘i itdūñ ferāmüş

Yüzūñ kir oldı bunda hem elūñ boş (3508.b.)

1.2.4.3. Zarf-fiil

Maḥabbetnāme’de bugün Türkiye Türkçesinde hâlâ kullanılan -IncA, -ken,- -Ip/-Up, -dUğcA ekleri dışında artık kullanımdan düşmüş -mAdIn, , -dUĞIncA, -dUĞdA, -IcAğ, , -UbAn, -bAn, -AndA zarf-fiil ekleri de kullanılmıştır.

Sözin sekrānı bil anuñ dilince

Dir olur eglen uş anı **bulmca** (1110.b.)

Giderken rāst yolca ḳanda şapduñ

Neyidi istedüğüñ hey ne tepdüñ (1378.b.)

Muḳadder itdügi girür elüñe

Yığıp çok malı sed itme yoluna (888.b.)

Yolında ḥāk olursañ evliyānuñ

Yunup ger pāk olursañ evliyānuñ (936.b.)

Toķundukça saña berķ-ı celāli

Eger yaķduñısa hem perr ü bāli (197.b.)

Unıdılmadın unıt sen cihānı

Ķo elden milk ü māl u hānmānı (2635.b.)

Ecel eli **uzatduğınca** pençe

Ne gül ķalur iner yire ne ğonca (1579.b.)

Olur mı di erüñ śāhib-ķabūli

Ya her ħar śırtına **aldukda** çulı (3084.b.)

Eger Őevķ arturur söz uzanıcaķ

Süküt evlā veli söz **uzanıcaķ** (1281.b.)

Hemān-dem özünü teslīm ideydi

Elün **ķavşuruban** ķarşu turaydı (3523.b.)

İdelüm āh u efĝān bülbül ile

Uruban topraĝa yüz hem gül ile (1952.b.)

Cemāl-i yāri **ĝörmeyende** ĝöz yoķ

Viśāl-i yāra **irmeyende** yüz yoķ (3513.b.)

Sonuç

Anadolu sahasında 15. yüzyılda yazılmış ve dinî-tasavvufî konuları ustalıkla dile getirmiş olan Mahabbetnâme, hem ses hem de Şekil özellikleri ile Türk dili tarihi açısından Eski Anadolu Türkçesi olarak isimlendirilen dönemin önemli bir eseridir. Eserde dil özellikleri bakımından dikkat çeken hususlar şunlardır:

1. Ünlüler bakımından dikkat çeken en büyük özellik, Arapça ve Farsça kelimelerin sıkça kullanılmasından kaynaklanan uzun ünlülerin çokluğudur. Kapalı e sesinin durumu net değildir. Eserde bu sesin kullanıldığını gösteren özel bir işaretleme sistemi yoktur. İmlaya dayalı olarak bu ses /i/ olarak okunmuştur.

2. Ünsüzler açısından dikkat çeken husus damak n (ñ) sesinin kullanılmasıdır. Özellikle bazı kelime köklerinde ve eklerde bu ses yaygın olarak kullanılmıştır. Göñül, deniz, oñun gibi kelimelerde sıkça kullanılmıştır.

3. İyelik ekli kelimeler ile şahıs zamirlerinin tamlayan görevinde kullanıldığı durumlarda bu unsurların ilgi ekini almadan tamlama oluşturduğu da görülür.

Katıdur göñlüm uş taşdan demürden

Yüzüm qaralığı artuğ kömürden (1761.b.)

Delüler itmeye **sen itdügüñi**

Bugün yârin aña uş gitdügüñi (2510.b.)

4. Eserde bugün Türkiye Türkçesinde hâlâ kullanılan –IncA, -ken,- -Ip/-Up, -dUkA ekleri dışında artık kullanımdan düşmüş -mAdIn, , -dUğIncA, -dUQdA, -IcAQ, , -UBAn, -bAn, -AndA zarf-fiil ekleri de kullanılmıştır. olduğda (3618.b.), çavşuruban (3522.b.) vb.

5. Eski Anadolu Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde istek ifade eden –A eki, zamir kökenli kişi ekleri ile kullanılarak Mahabbetnâme’de de dilek-istek ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kipte –vUz kişi ekinin kullanıldığı örneğe de rastlanır.

Şafâdur arturasız odumuzu

Yağavuz biz de çalb-i ‘üdumuzu (1093.b.)

Kısaltmalar

EAT Eski Anadolu Türkçesi

ET Eski Türkçe

M. Mahabbetnâme

Kaynaklar

- ALYILMAZ, Cengiz (1999), “Zamir N’si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir Mi?”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, ss. 403-415.
- ARAT, Reşit Rahmetî (2006), *Atabetü'l-Hakayık*, 3. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BULAK, Şahap (2017), *Karşılaştırmalı Tarihî Türk Yazı Dilleri Grameri*, İstanbul, Kesit Yayınları.
- BURAN, Ahmet (1996), *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim Ekleri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CANPOLAT, Mustafa (1992), “Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine” , *Türkoloji Dergisi*, X. Cilt, Ankara, ss. 9-13.
- CEMİLOĞLU, İsmet (2001), *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇAĞATAY, Saadet (1943), Uygurca ve Eski Osmanlıcada Vasita Hali +n, *DTCF Dergisi*, I/3, Ankara, ss. 93-107.
- ÇAVUŞOĞLU, Ali. (2013), *Mahabbetnâme Yusuf Hakikî Baba*, 2. Baskı, Ankara, Erek Matbaası.
- DEMİR, Nurettin ve Yılmaz, Emine (2009), *Türk Dili El Kitabı*, 4. Baskı, Ankara, Ankara, Grafiker Yayınları.
- DEVELİ, Hayati (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DOĞRU, Ayten (2014), “Yusuf-ı Hakikî Baba'nın Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1995), *Yükseköğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara.

- ERGİN, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, 21. Baskı, İstanbul.
- GRÖNBECH, Kaare (1995), *Türkçenin Yapısı* Çev. Mehmet Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990), “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, *Türk Dili*, sayı 466 (Ekim), Ankara, ss. 187-190.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1989), “Bolsungıl Tep Tediler”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi*, 1988, Ankara, ss. 135-142.
- ŞAHİN, Hatice (2009), *Eski Anadolu Türkçesi*, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.
- TEKİN, Şinasi (1992), “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 2.C., Ankara, ss. 69-120.
- TEKİN, Talat (1954), “-ısar Ekinin Türeyişi (On the Origin of the Suffix -ısar)”, *Türk Dili*, C. 3, Sayı 32:, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, ss.453-455.
- TEKİN, Talat (1983), “Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine”, *Genel Dilbilim Dergisi*, 2. C., sayı 7-8, Ankara, ss.10-17.
- TEKİN, Talat (2000), “Türkçede Kaynaştırma Sesleri”, *XII. Dilbilim Kurultay Bildirileri*, İstanbul, ss. 109-112.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (2005), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul.
- TUNA, Osman.Nedim (1986), *Türk Dilbilgisi (Fonetik, Morfoloji)*, Malatya.
- VON GABAİN, Annemarie (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YELTEN, Muhammet (2019), *Eski Anadolu Türkçesi (Dil Bilgisi ve Metinler)*, İstanbul, Hiperyayın.

THE EFFECT OF STRATEGY TRAINING ON UNDERGRADUATE STUDENTS' FREQUENCY OF STRATEGY USE AND PERCEPTIONS OF CHALLENGES FACED IN WRITING PROCESS¹

Çilem AYDOĞDU²

Geliş: 08.06.2021 / Kabul: 27.07.2021
DOI: 10.29029/busbed.949459

Abstract

The aim of this study is to determine the difficulties that students face in writing process, to investigate the effect of writing strategies training on their perception towards writing process, and on the students' use of the writing strategies. For these purposes, a mixed-method research design was used. Participants consisted of 78 undergraduate students studying in the English Language and Literature Department at Bingöl University. Control group consisted of 42 participants where as there were 37 participants in experimental group. 24 students in the experimental group were interviewed through two opened questions. The findings obtained through the interview revealed that students experienced problems in the writing process in terms of presenting ideas, organizing these ideas, obeying the grammar rules, managing the time, choosing appropriate words and using proper punctuation marks. It was also revealed that almost all participants' strategy use increased after strategy instruction at pre-writing, during writing and post writing stages and the qualitative data results indicated that participants were in favor of strategy use for each stage of the writing process.

Keywords: *Writing strategies training, perception, attitude, writing difficulties.*

¹ Bu çalışma Çilem AYDOĞDU'nun "Yazma Stratejileri Eğitiminin İngilizceyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Türk Öğrencilerin Akademik Yazma Performanslarına Etkisi" adlı doktora çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, cbozkir@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5991-9589>.

STRATEJİ EĞİTİMİNİN LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN STRATEJİ KULLANIM SIKLIĞINA VE YAZMA SÜRECİNDE KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLARA DAİR ALGILARINA ETKİSİ

Öz

Bu araştırmanın amacı, öğrencilerin yazma sürecinde karşılaştıkları zorlukları belirlemek, yazma stratejileri eğitiminin yazma sürecine yönelik algıları üzerindeki etkisini ve yazma stratejileri kullanımına etkisini incelemektir. Bu amaçlar için karma yöntem araştırma tasarımı kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları Bingöl Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrenim gören 78 lisans öğrencisinden oluşmuştur. Bu katılımcılar 42 kontrol grubu ve 37 deney grubu olmak üzere ikiye ayrıldı. Deney grubundaki 24 öğrenciyle iki açık uçlu soruyla görüşülmüştür. Görüşme sonucunda elde edilen bulgular, öğrencilerin yazma sürecinde fikir sunma, bu fikirleri düzenleme, dilbilgisi kurallarına uyma, zamanı yönetme, uygun kelime seçme ve noktalama işaretlerini doğru kullanma açısından sorun yaşadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca, hemen hemen tüm katılımcıların strateji eğitiminden sonra strateji kullanımının yazma öncesi, yazma esnası ve yazma sonrası aşamalarda arttığını ve nitel veri sonuçlarının katılımcıların yazma sürecinin her aşamasında strateji kullanımından yana olduklarını ortaya çıkarmıştır.

Anahtar kelimeler: *Yazma Stratejileri Eğitimi, Algı, Tutum, Yazma Zorlukları.*

1. Introduction

It has been long observed that the individuals have differences in their level of mastering a foreign or second language though they are exposed to the same foreign language education (Dörnyei, 2005). In this respect, the term “individuality” has begun to gain popularity among second language and foreign language studies (Cohen & Dörnyei, 2002; Dörneyi, 2005; Oxford, 1990). Dörneyi (2005) highlights the importance of IDs (individual differences) identifying them as the most consistent predictors of second language (L2) learning success. Many researchers aiming to find the reason for some learners' being more successful at learning a foreign language have concluded that various learner differences are predictors of foreign language achievement (Dörnyei, 2005; Oxford, 1990). Due to its being regarded as a determining predictor of foreign language success, IDs have been studied extensively, and accordingly have been classified into different subcategories. Mainly, different components consisting IDs are defined as sex (Young & Oxford, 1997) aptitude (Svaille-

Troike, 2006) age (Long, 1990) motivation (Gardner, 1985) personality (Snow, Corno & Jackson, 1996), learning styles (Cornett, 1983) and language learning strategies (O'Malley & Chamot, 1990; Oxford, 1990). As aforementioned, one of the components of individual differences is "language learning strategy". It has taken so much attention in the SLA research area that Ellis (2004) defined its role stating "learning strategies have proved to be a gold mine to which many researchers have rushed." (p.546). Additionally, language learning strategies have been shown as among the most prominent factors contributing to the achievement of second language learning (Alias, Manan, Yusof, & Pandian, 2012). Several studies have shown that more successful learners use strategies more frequently in the process of foreign language learning (Dörnyei, 2005). Furthermore, the use of language learning strategies have been regarded as effective factors in the development of specific domains of language; particularly, its crucial role in the development of the writing skill is revealed by many recent studies (Alhaysony, 2017; Nasihah & Cahnoyo, 2017).

In universities, the obligatory academic writing course is mostly given to the students majoring in English departments. However, most of the practitioners complain about the difficulty of the writing process and the failure they experience. Addressing the complex nature of writing, Pasand (2013) describes writing as a set of involvements such as "development of an idea, the capture of mental representations of knowledge, of experience with subjects, accuracy of the grammatical patterns and lexico-grammatical structures" (p. 75). The concern regarding the complexity of writing skill is not different within the ESL contexts. Thus, the failure in writing skill and the challenges in writing process have urged researchers to study this specific domain of language.

In the late 1970s, serious research on how to teach writing in foreign language began to take concern, but the focus was on the accuracy of the final product. That is, one of the earliest approaches to writing is product-oriented approach in which grammatical structures and accuracy in terms of mechanic aspects of a completed text are emphasized. However, the validity of a product-based approach to writing was not beyond argument. According to researchers such as Zamel (1987) and Raimes (1985), focusing on the accuracy rather than the fluency hindered and unrated the creativity of the writing process. In other words, students were not involved in generating ideas, but they were producing mechanically good writings. The argument put forward by Zamel (1987) urges practitioners of writing skill to explore new options for teaching writing by giving more emphasis on the process of writing not the product. According to Allodwan

and Ibnian (2014), the learners' involvement in the language learning process is more prominent through the process approach, now the learners are not seen as mere responders. According to Onozawa (2010), what makes process writing influential is not clear. However, Reid (2001) goes a step further explaining the reason as the existed methods' not meeting the demands and needs of the writers.

With these arguments, process-oriented writing classes have gained favor since the 1980s and led learners to generate and share their ideas in the process of writing. Zen (2005, p.194) summarizes the benefits of process approach to writing stating that "fluency was emphasized over the accuracy, and teaching effective strategies at each stage of the writing process became an important component of a writing class." Zen (2005) also points out that process-oriented writing instruction has given rise to several terms such as stages of writing, peer and teacher feedback, collaboration among students, use of affective strategies in the writing process. That is, the efforts are now in the process of the writing in which stages of writing have a crucial role. This issue then has brought researchers' attention to the steps of writing which are listed in different ways by various researchers; therefore, it has caused an ambiguity among researchers (Arndt, 1987; Wenden, 1991). However, the typical stages are prewriting, while-writing, revising and editing. That is, before handling the final product, there are some stages to follow through which the individuals go. Process approach to writing does not only focus on steps of writing consisting of planning, drafting, revising and editing. At the same time, it involves the use of proper writing strategies for each step to improve the writing skill (Dujsik, 2008). In this regard, Bai (2016) highlights the relationship between process approach to writing and writing strategies stating "the term used in literature to refer studies of L1 writing strategies is writing process research; thus, the research of writing strategies has been part of research on process-oriented writing" (p.34).

The significance of use of writing strategies has been highlighted by a great body of research findings revealing a difference between good and poor writers in terms of their strategy use and it has been shown that the use of writing strategies by good writers is much more compared to poorer ones (Alkuabadi, 2014; Manouchery, Farengi, Fatemi & Qavikeft, 2014). In fact, over the last three decades, there has been numerous studies related to the language learning strategies (Chu, Lin, Tsai & Wang, 2015; Griffiths, 2008; O' Malley& Chamot, 1990). Thus, a great body of definitions have been put forward by different researchers; one of the common definitions for language learning strategies is that of O'Malley, Chamot, Manzare and Russo (1985) who define language learning

strategies as “operations or steps used by a learner that will facilitate the acquisition, storage, retrieval or the use of information” (p.23). In addition to the explosion in definitions, LLSs also have received numerous classifications by different researchers (O’Malley et al.,1985; Rubin, 1987; Oxford, 1990). While Rubin (1987) categorizes LLSs into three types as; learning strategies, communication strategies, and social strategies, O’ Malley’s (1985) classification of LLSs is in three major subcategories which are metacognitive, cognitive and socio-affective strategies. Oxford classifies it into two main types as direct (memory, cognitive and compensation strategies) and Indirect strategies (metacognitive, affective and social strategies).

The review of the relevant literature also suggests an explicit strategy instruction in the process of writing for the improvement in writing skills (Mohammadi, Birjandi & Meftoon, 2015; O’Maley, 1985). Brown (2006) supports strategy instruction stating “as we seek to make the language classroom an effective milieu for learning, it has become increasingly apparent that teaching learners how to learn is crucial.” (p.140). That is, to make learners more autonomous depends, to some extent, on the facilitation of teaching to learn. Regarding the difficulty of writing skill, Han and Hiver (2018) define this process as a “complex, time-consuming activity which requires concentration, effort, and persistence” (p.44). The importance of writing strategies on the solution of many difficulties faced in writing process is proposed as one of the prominent factors (Leki, 1995). The studies refer to the necessity of incorporation writing strategies into foreign language writing instruction. With the aid of strategy training, the dependence of learners to the teachers might decrease and accordingly learners will take more responsibility for their learning process. Thus, as relevant literature shows, writing skills might be improved in quality through the use of writing strategies.

1.1. Research Questions

The purpose of this study is to identify the writing strategies (WSs) used by EFL learners via the Writing Strategy Questionnaire (WSQ) developed by Petric and Czarl (2003). Also, a semi-structured interview was developed and an experimental design was adopted including a writing strategy instruction to the experimental group. Mainly, this study aims to find answers to the following research questions;

1. Are there any differences in the frequency of use of writing strategies after writing

strategy instruction between control and experimental groups?

2. What are the challenges do students in English Language and Literature department encounter in the process of writing?

3. What are the perceptions and attitudes of the students in the experimental group towards the use of writing strategies in before writing, when writing and after writing stages of the writing process?

2. Methodology

The current study is based on a mixed-methods research design. Since the main aim of the research was to reveal the effectiveness of WSs training on students' writing performances, experimental approach was adopted for the design of the study. Ross and Morisson (2003) define experimental design as “the experimenter’s interest in the effect of environmental change, referred to as “treatments,” demanded designs using standardized procedures to hold all conditions constant except the independent (experimental) variable.” (p.1021).

As for quantitative data, a writing strategy questionnaire developed by Petric and Czarl (2003) was used. The students in both groups were given questionnaire at the beginning and end of the study. The qualitative side of the study consisted of a semi-structured interview. That is, both qualitative and quantitative data collection instruments were sequentially used.

2.1. Participants

The participants :were students in the first year of the English Language and Literature department at Bingöl University. The main reason for choosing this sample was the first year writing course curriculum as it was concerned with writing skills and was parallel in content to the planned study.

Some of the students were required to be excluded out of the study as they were absent from answering the questionnaire either in the pre-test questionnaire or post-test questionnaire. The number of participants was shown in Table 1.

Table 1. The Number of the Participants from the Experimental and Control Group who Completed Pre-test ad Post-test Questionnaires

Groups	Pre-test	Post-test
Control	37	42
Experimental	43	37

In addition to these participants, 24 students selected from experimental group were interviewed at the end of the study. The selection of the participants was according to the marking to maintain variety as follows: 5 participants with a mark of 80 or over, 5 participants with a mark of 70-80 , 5 for 60-70, 5 for 60-50, 4 for 50 or below.

2.2. Data Collection Instruments

For the purposes of the current study, two data collection tools were utilized. The instruments adopted were writing a writing strategy questionnaire developed by Petric and Czarl (2003), and a semi-structured interview. The questionnaire consists of two main parts. While the two questions in the first part require factual information from the participants such as age, the duration of foreign language learning study, the second part includes five-point Likert scale ranging from (1) never true, (2) usually not true, (3) somewhat true, (4) usually true and (5) always true. Additionally, as stated by Petric and Czarl (2003) “the main part, dealing with strategies, is divided into three subsections: planning strategies (8 items), while-writing strategies (14 items), and revising strategies (16 items). In brief, the questionnaire included 38 subdivided items in total.” (p. 190). As the researchers point out such a classification was made in order to examine the participants’ writing strategy choices in depth.

In addition to the questionnaire, to obtain more specific data concerning students’ perceptions on use and effectiveness of writing strategies, and to supplement information which allows both the freedom of talking by the interviewee to some extent and control by the interviewer in a similar way interview technique was used in the present study (Bryman, 2004). The first question was on the examination of the challenges faced by students in the writing process before involving in writing strategy training. The second question was directed to reveal the perceptions and attitudes of the students towards the use of strategies respectively in before writing, when writing and after writing stages of the writing process respectively.

2.3. Data Collection Procedure

The current study used a sequential mixed-methods design in data collection procedure. As Creswell and Clark (2011) illustrate, a sequential mixed method data collection procedure is based on collecting two types of data in an asynchronous way. In the present study, first, quantitative data and then qualitative data were collected. As for the qualitative data, a 5-point Likert writing strategy questionnaire developed by Petric and Czarl (2003) was used consisted

of 38 items. The pretest questionnaire was conducted in the first week while the post-test at the end. Data collection process including the writing strategy instruction lasted 14 weeks in 2017-2018 academic year. The students in experimental group received writing strategy training in addition to writing instruction during 14 weeks.

At the end of the training, a semi-structured interview that required the reflection of students' perceptions related to writing strategy training and the difficulties they faced before writing strategy training was used as a qualitative data collection tool. The answers were recorded and transcribed later. Before conducting the interview, the researcher explained the purpose and format of the interview to the participants. Then, the participants were ensured that their names would not be revealed to protect their identities and their permission was taken as their quotes would be used. In addition to preparing the interview setting to avoid certain problems regarding the comfort of the participants, several measures were also taken for validity and reliability of the interview. The first step for providing the quality of the interview questions, was the use of a pilot scheme. Based on piloting, the incompetent aspects in questions were improved and edited and a new one was developed. To have more credible data, the researcher had also a guidance from an expert who is experienced in research.

2.4. Data Analysis

The data analysis was provided through Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 22 program. Throughout the analysis procedure, the data were analyzed through different statistical tests. To determine the reliability of the instrument, The Cronbach Alpha coefficient test result was carried out. The results are demonstrated in Table 2.

Table 2. Reliability Analysis of WSQ

	N (Cases)	N (Items)	α
Before	78	8	.571
While	78	14	.636
After	78	16	.852
Total	78	38	.879

As it is shown in Table 2, the reliability co-efficiency of the questionnaire in total was .879. As the reliability coefficient of an instrument should be above

.70 to accept the instrument as reliable, the questionnaire applied in the current study has a high internal-consistency reliability.

As a second step, for non-normally distributed before-writing stage strategy use values, Mann-Whitney U-test was implemented. The results were shown in Table 3.

Table 3. Mann-Whitney U test Related to Before Writing Strategy Use by Experimental and Control Groups

Before ws	n	Groups	\bar{X}	SD	z	p
	37	Experimental	29.08	4.96	-1.65	.098
	42	Control	27.11	5.34		

The table presents the results of Mann-Whitney U- test which is used when the test does not provide the information of any properties concerning the distribution of the dependent variable in the analysis (Refugio, 2018). Shapiro-Wilk test was performed to find normality of the data distribution. The results have shown that the answers for the items related to while, revising and total strategy use significance values were .160, .182 and .211 respectively. As Shapiro-Wilk-values are greater than 0.05, it can be indicated that the data are normally distributed (Ghasemi & Zahediasl, 2012). For this reason, for the analysis of data parametric tests were used. Depending on p-values' being greater than 0.05, it can be concluded that each variable was homogeneous. Thus, it was proper to use independent-samples t-tests to examine the difference between and among the variables.

In order to analyze the qualitative data, content analysis was employed for the answers of open-ended questions. That is, the present study, avoided using pre-planned categories, instead read the data word by word and derived meaningful subjects. The researcher read the quotations of the interviewees repeatedly with the intent of comprehending and tagging key phrases and segments corresponding to research questions. That is, based on this inductive reasoning process, codes were developed and sorted into relevant categories. Regarding the coding process, Creswell (2012) states that “make sense out of text data, divide it into text segments, label them with codes, examine codes for overlap and redundancy, and collapse these codes into broad themes, and this process involves identifying text segments, placing a bracket around them, and assigning a code word” (p. 244). In light of these statements, the researcher analyzed the content and found significant data to categorize.

3. Results

In this section, quantitative and qualitative results of the data analysis are presented systematically through tables.

3.1. Quantitative results

In this section, the result of data analysis of writing strategy questionnaire is presented in detail through the help of tables.

First, a pretest for writing strategy use at three stages for control and experimental groups was performed. The main test for the assessment of the normality was Shapiro-Wilk test. The test compared the scores in the samples whether they were normally distributed. The Mann-Whitney U-test results demonstrate that values of before writing strategies were 0.50, while was 0.18 and after writing strategies were, .135; that is, they were distributed normally ($p > 0,05$). However, the total use of writing strategies for two groups in pre-test was .005, that is, the data distributed non-normally ($p < 0,05$). Therefore, for normally distributed data independent t-test was implemented while for the non-normal, Mann-Whitney U-test was applied. Table 4 shows the results for independent t-test.

Table 4. Independent t-test Results Related to Writing Strategy Use at Three Stages by Experimental and Control Groups.

	n	Groups	\bar{X}	SD	t	p
Before	43	Experimental	20.32	5.69	1.34	0.183
	37	Control	18.51	6.35	1.33	0.186
While	43	Experimental	43.39	8.56	0.142	0.808
	37	Control	43.13	7.75	0.143	0.887
Revising	43	Experimental	41.97	8.76	-0.115	0.909
	37	Control	42.18	7.61	-0.116	0.908

The results indicate that there is no statistically meaningful difference for the use of writing strategies in three stages between experimental and control groups in the pre-test. As displayed, p values were 0.888 and 0.887 for strategies employed in while writing stage, 0.909 and .908 for strategies employed in revising stage and lastly 0.183 and 0.186 for strategies employed in before writing stage for experimental and control groups respectively ($p > 0,05$). That is, there is no statistically meaningful difference between experimental and control group

students in terms of frequency of strategy use in three stages and total use of writing strategies at pre-test. For non-normally distributed total strategy use Mann-Whitney U- test was used. The results were shown in Table 5.

Table 5. Mann-Whitney U-test Related to Total Strategy Use by Experimental and Control Groups

n	Groups	\bar{X}	SD	z	p
43	Experimental	105.69	19.735	-.575	.566
37	Control	103.83	18.783		
80	Total	104.83	19.202		

According to the results shown in Table 22, the ratings of EFL students between experimental and control groups did not display a significant difference in total strategy use in pre-test (total=.566; $p < 0,05$). This means that before strategy training, participants in experimental and control groups showed no significant difference in total strategy use.

The present study also aims to find whether a 14-week writing strategy training would increase the EFL learners' frequency of writing strategy use. First, Shapiro-Wilk test was performed to find normality of the data distribution. The results have shown that the answers for the items related to while, revising and total strategy use were distributed normally as their significance value were .160, .182 and .211 respectively. Therefore, independent t-test was applied. Table 6 shows the results.

Table 6. Independent t-test Results for Use of Writing Strategies by the Experimental and Control Groups in Post-test

	n	Groups	\bar{X}	SD	t	p
While	37	Experimental	49.72	6.39	1.26	.211
	42	Control	47.73	7.50	1.27	.207
Revising	37	Experimental	52.78	10.78	10.78	.002
	42	Control	44.66	11.23	11.23	.002

Based on the results of the independent t-test, it can be indicated that there is a statistically meaningful difference between experimental and control groups in terms of the values for strategy use in revising stage ($p = 0,002$; $p < 0,05$). That is, participants in the experimental group used revising strategies more frequently compared to participants in the control group. However, no meaningful difference

The effect of strategy training on undergraduate students' frequency of strategy use and perceptions of challenges faced in writing process

was found between two groups in terms of scores for while writing strategy use ($p=.211$; $p > 0,05$).

For non-normally distributed before writing stage strategy use, Mann-Whitney U-test was implemented. The results were shown in Table 7.

Table 7. Mann-Whitney U-test Related to Before Writing Strategy Use by Experimental and Control Groups

	n	Groups	\bar{X}	SD	z	p
Before	37	Experimental	29.08	4.96	-1.65	.098
	42	Control	27.11	5.34		

According to the results shown in Table 24, the ratings of EFL students between experimental and control groups displayed a significant difference in employing before writing strategy use ($p=.098$; $p < 0,05$). This means that after strategy training, participants in experimental group showed a significant difference in before writing strategy use compared to the control group.

The frequency of strategy use at three stages of writing for experimental and control groups is also taken into consideration in this study. Descriptive statistics were given in Table 8.

Table 8. Descriptive Statistics for Frequency of Strategy Use at Three Stages by Experimental and Control Groups

	N	Group	\bar{X}	SD
Before	37	Experimental	29.08	4.96
	42	Control	27.11	5.34
While	37	Experimental	49.72	6.39
	42	Control	47.73	7.50
After	37	Experimental	52.78	10.78
	42	Control	44.66	11.23
Total	37	Experimental	134.97	19.59
	42	Control	122.80	21.47

As Table 8 demonstrates, the students in the experimental group used strategies more frequently at revising stage, while writing stage and before writing stage respectively. Given the results for descriptive analysis, it can be stated that the students in the control group employed strategies most frequently in while writing strategies stage, then, revising strategies and before writing respectively.

The other result found by descriptive analysis is that the overall frequency of strategy use of students in the experimental group is higher than those of students in the control group. The mean rating score of total strategy use by participants in the experimental group was 134.9 whereas it was 122.8 for the control group.

3.3. Qualitative Results

The results of the semi-structured interviews conducted with 24 students out of the experimental group, are presented in this part. It was directed with students from experimental group due to their experience of receiving instruction in writing strategies for fourteen weeks. The interview questions were in English; however, it was the participants' choice to answer whether in Turkish or English. The participants were enabled to participate freely. The guiding questions of the interview were based on the research questions of the study were as follows;

1. What are the challenges do students in English Language and Literature department encounter in the process of writing?

2. What are the perceptions and attitudes of the students in the experimental group towards the use of strategies in before writing, when writing and after writing stages of the writing process?

3.1.1. Theme 1: The challenges faced by students in the writing process before involving in writing strategy training.

The difficulties and challenges faced in the process of writing were among the important considerations of the writing strategy training. The analysis of the oral data related to this issue categorized into codes. The following table presents the codes about the challenges that are experienced in the process of writing before writing strategy training.

Table 9. The Theme for the Challenges Faced in the Writing Process

	Theme	#	1 Challenges Faced in the Writing Process
	<i>n</i>		Percentage
To generate ideas	6		25%
To organize the ideas	5		20.8 %
To be anxious about making grammar mistakes	4		16.6 %
Time management	5		20.8 %

The effect of strategy training on undergraduate students' frequency of strategy use and perceptions of challenges faced in writing process

To find proper vocabulary	3	12.5 %
To use punctuation rules properly	1	4.1 %

The data collected via interview revealed that students face various problems in writing process. One of the most prominent difficulty is to find ideas concerning the writing prompt before writing and they complained of experiencing this problem during the writing process. The second challenge faced by students, as Table 9 shows, was organizing the ideas. Another point that the table shows as a problem was anxiety about making grammar mistakes in essays. The problem of time management also takes a crucial place in participants' responses. Another issue highlighted by these participants is their negative perceptions regarding their limited vocabulary knowledge; therefore, they reported that they spent too much time and effort on choosing proper words. Organizing ideas properly was also considered as a problem by the participants. The students drew also attention to managing the time while writing. Some of the learners' statements as follows illustrate all these points:

I believe I have a good level of grammar knowledge; however, I couldn't take good grades in writing course. I think this problem stemmed from my confusion in deciding what to write. I want to say that even if I come across with a simple topic, I had difficulty about finding ideas. In fact, I had many things in my mind; however, I couldn't decide which one would go in my essay. When I found something to write, in the middle of the essay, again I experienced same problem, therefore I wrote randomly because I didn't want to lose time.

It took my hours to write as I couldn't organize what I had in my mind. I couldn't find ideas, when I found, I had constantly changed my mind during writing. I changed my mind, my structure and my words as they sounded odd when I read them. I couldn't achieve unity and logical order; therefore, I had to begin the essay again and again.

I think most important thing in writing is grammar. If we don't use true grammar, we couldn't express ourselves. I do many grammar wrongs and especially I don't know which transition signals I will use. I am bad at conjunctions. Also I only use simple sentences and common tenses in my essay not complicated sentences but my friends have.

I think I am good at writing in general, but I am not able to choose the best words for my essays weird words and they don't give the meaning I want to

convey. Also, when I compare my essays with more proficient writers I see that I use simple and easy words. Therefore, I want to change them.

Even if I find what to say and write about, I cannot finish the essay in the given duration. When I focus on grammar, content and organization, I have no time to complete my essay.

3.1.2. Theme 2: Writing Strategies Employed in Prewriting, While Writing and Post Writing Stage

The second theme examines the strategies used at three stages of the writing process. The analysis of written data related to the perception of the students who received strategy training has revealed that use of writing strategies at different stages of writing have positive contributes to the perceptions of participants about their improvement in the writing skills. The following table displays the codes related to the strategies employed in before-writing stage.

Table 10. Writing Strategies Employed in Prewriting Stage

Theme # 2 Writing Strategies Employed in Prewriting Stage		
	n	Percentage
Outlining	8	33.3 %
Clustering	5	16.6 %
Freewriting	3	12.5%
Looking at a model	3	16.6%
Brainstorming	6	20.8%
Forming a timetable	1	4.16 %

The data on the strategies used for prewriting stage revealed that most of the students after strategy training employed strategies at before writing step to overcome the difficulties they face in the writing process. As shown in Table 10, the use of outline was the most frequently reported strategy which was followed by brainstorming, clustering, looking a model by a proficient write, free writing and forming a timetable subsequently.

Table 11. Writing Strategies Employed in While-writing Stage

Theme # Writing Strategies Employed in While-writing Stage		
	n	Percentage

The effect of strategy training on undergraduate students' frequency of strategy use and perceptions of challenges faced in writing process

Required focus on structure	10	41.6%
Writing ideas down quickly	11	45.8 %
Taking regular breaks	18	75%
Starting with body paragraphs	4	16.6%
Sharing and responding with writing group	7	29.1%
Writing down words in native language when not remembered	5	20.8%

The data on the participants' perceptions concerning the use of writing strategies at while writing stage revealed that there are positive contributions of strategy employment while writing. Table 12 summarizes the themes and codes.

Table 12. Writing Strategies Employed in Post-writing Stage

Theme	#	n	Percentage
Revising respectively	4	10	41.6%
Revising with an outline	4	5	20.8%
Having a cool-off period	4	3	12.5%
Reading the text aloud	4	4	16.8%
Comparing and responding essays within groups (s)	4	10	41.6%

The data on the scope of strategies employed at post-writing stage revealed that most of the participants were in favor of the use of strategies in this step. As illustrated in Table 12, most of the participants mainly favored revising their essays respectively. The participants who supported revising the essays in a systematic order explained that before strategy training they could not allocate time to revise their essays. They claimed strategy training was a contributory factor to the save of time. Additionally, use of revising strategy for their essays in a clear order increased the quality of writing. To illustrate, they revised their essays in a systematic order such as revising the content and organization, revising the grammar by creating a checklist for it, and then revising for punctuation rules and lastly editing the essay. Several comprehensive statements by learners regarding their perceptions towards the strategy use at different stages are as follows:

All of the prewriting strategies are so helpful; however, the most appealing one for me is outlining. It helps me write more effectively as I have a plan in my

mind. Before learning strategies, I couldn't decide how to start, how to go, similarly how to end. From now on, I am able to follow a way which I designed at the beginning of the process thanks to outline. I use my eraser less and save time and save my energy. After I design an outline, I can say that 50 % of my essay is completed.

Before knowing that taking a break is useful, I tried not to stop and have a break. I felt guilty when I stopped because when I looked around all of my classmates were writing without stopping in exams. Now, when I am bored or feel stressed I think it is time to have a break. Then, I refresh my ideas and turn back in a more positive mood.

I reread my essay in several stages. I go through my first draft and care for the organization, supporting ideas and arrangement of ideas. Then, I revise the examples and details. The last step is to revise my essay in terms of grammar mistakes, vocabulary choice, and punctuation mistakes. When I revise for grammar, I have a plan about how to check it. For example, firstly I check for tenses, conjunctions and then subject agreement and so forth. When I do this, I have a clear path and this provides success for my essay.

Sometimes my sentences are not correct in terms of grammar. I cannot see my mistakes when I revise. However, when I read my essay aloud, I eliminate the odd sentences, ideas and structures. When I have time and place, I try my best to read the text aloud. Sometimes hearing my own voice helps me to put myself in the reader's or teacher's position.

4. Discussion

This section presents the discussion based on the results of the qualitative and quantitative data. The discussion is provided in parallel to relevant research findings.

The participants emphasized that they put great importance on the linguistic structure while the content of the essay remained as a neglected component. At this point, it can be assumed that the students' giving great importance and focusing intensively on the grammatical structures made them feel anxious while writing since EFL learners view structural issues, particularly grammar aspect, as a problem. This result is important as it would suggest that EFL writing instructors should take into consideration the hesitations of learners regarding using linguistic elements successfully as this anxiety might be a barrier for learners which the relevant literature also supports. In his examination of the

difficulties students face in writing process, Klimova (2014) found that most of the students complained about the use of a formal language and they hesitated about making grammar mistakes too much. At this point, it is possible to suggest that this challenge in writing process could be overcome if writing instructors enable their students use appropriate writing strategies as noticing strategies at each stage has the potential of raising awareness about different dimensions of writing process instead of regarding grammar as the vital and mere factor of text.

In the current study, 5 out of 24 participants reported their sense of difficulty in time management skills in completing the essay task on time. Additionally, they believed that their deficiency in time management leads to anxiety and accordingly demotivates them. After involvement in the strategy-instruction, they believed that they can develop their writing skills if they plan by implementing one of the before writing skills. Given the perceptions of the participants in the present study concerning the relationship between time management, anxiety and academic motivation, the study of Ghiaswand, Naderi, Tafreshi, Ahmendi and Hosseini (2017) display similar results as their study showed a positive relationship between time management skills, anxiety and academic motivation. Based on the results of oral data, it can be asserted that implementing writing strategies, particularly, in before writing stage, can lead to positive attitudes towards writing skills as it develops time management skills, saves time which, in turn, motivates students to write in the target language.

One of the greatest concerns of these student participants was the difficulty in generating ideas and organizing them in a meaningful pattern. This finding is also supported by that of Fareed, Ashraf and Bilal (2016) whose studies investigated the problems ESL learners face and revealed that students mainly suffer from lack of ideas and weak organization in writing process. Regarding the motives behind these challenges, there might be various influential factors; however, the incorporation of the writing strategies into the writing instruction may be suggested as one of the remedial measures as the present study shows. The consideration of the expressions provides the implication that the participation in writing strategies raised students' awareness concerning the role of the planning stage in writing task, thereby enabling students to allocate time to carry out strategies for the before writing stage.

One of the ultimate goals of the present study was to find the perceptions of EFL pre-intermediate students towards the use of writing strategies at three stages of the writing process.

Oral data demonstrated that use of outlining decreased the time allocated on writing. In addition, based on the results, it can be indicated that the outline may be a guide for students to generate ideas and to organize the content of the essay. Therefore, it seems possible to suggest that outlining is significant in improving the quality of text in terms of presenting a wide range of ideas related to the topic. In a similar vein, to understand the effect of prewriting strategies on the writing process, Smet, Gruwell, Leijten and Kirschner (2014) examined the impact of electronic outlining strategy on the argumentative writing performance in prewriting stage, and point out the profit of outlining to organize the texts in an effective manner. In addition, outlining affected the total used time and writing fluency. Based on the participants' beliefs in the current study and the consistent literature, it can also be inferred that use of prewriting strategies particularly outlining may increase writing achievement as it creates a positive attitude and perception towards writing in foreign language and lessens the anxiety about inefficient time management. It can be suggested that the construction of different prewriting strategies help students to determine the pattern to go through in the writing process.

As for the clustering strategy, many participants stated their favors as it enabled students to eliminate the unnecessary ideas, to have association and generate ideas proper for the content through visualization. This result implies that explicit instruction of clustering strategy may be beneficial for visual learners as they can follow the visual diagram while writing and composing the content. Addressing the role of clustering strategies, these results are in the line of Adriati's (2013) who investigates the effect of clustering strategy in teaching writing a narrative text with an experimental designed research. In his examination of whether use of clustering strategy was helpful for the development of writing skills or not, the researcher found that clustering strategy instruction had a significant role in improving students' performance in writing a narrative text. The conclusion drawn from this finding is that applying clustering strategy increases students' motivation and achievement in writing; therefore, language teachers should design and organize their lesson plan which supports the employment of prewriting strategies one of which is clustering in order to enable their students to generate ideas and link them in an arrangement.

The participants reported using various while writing strategies to struggle with the problems in the writing process. Data from the interview displayed that after strategy instruction, students did not allocate much time for mechanical and grammatical issues. That is to say, rather than concentrating merely on linguistic

and lexical elements they also focused on content. In turn, this strategy helped them to feel less anxious in the writing process. The results showed that giving full attention to grammar and vocabulary restricted student participants to follow certain requirements such as composing ideas and arranging the content. Thus, they no more look up continuously for the equivalence of the lexical items and viewing writing from just a structural perspective which in turn enabled them to have better essays through multiple drafts. Conducted with a similar purpose to that of the present one, the study of Maarooof and Murat (2015) focused on while writing stage strategies suggesting the employment of strategies at while writing stage as a means of enriching the development of writing skill. The implication driven from this result for language teachers is that encouraging students to use various strategies particularly at while writing stage to improve students' writing skills.

The present study also reveals that a favorable percentage of students reported the use of their native language when they need. Based on the oral statements, it can be stated that the possible benefit of use of L1 when the learners did not remember the target language ones is that it encourages students to maintain the writing process and prevents the loss of time which is one of the most encountered problems reported by the participants. However, this result is not consistent with that of Baker and Boonkit (2004) in which low proficient students used bilingual dictionaries in writing task while the high achievers only used monolingual dictionaries. Therefore, it is a need to investigate the effect of strategy of using native words when there is a difficulty in remembering the target equivalent on writing performance.

One point the participants mostly voiced during the interviews was "revising respectively" strategy. The result of the oral data in the current study indicated that students had positive perceptions on the use of revising strategies through checklists and an outline. Conclusion of the present study provides that revising an essay by dividing it into sections such as revising for use of tenses, vocabulary and conjunctions can be more beneficial than revising the texts as a whole because this strategy enables learners to focus on different components of an essay and turns writing task into a more manageable task. In addition, the participants' awareness regarding the dimensions of a writing task related to issues such as point of view, coherence, unity, word choice and organization increased through revising respectively strategy. To make corrections and to divide the writing task into sub goals through checklist or rubrics might lead to an easier and detailed revising. This result supports that of Doroudi and Kasmani

(2016). In their examination of the effect of planning prewriting and post writing strategies on Iranian Intermediate EFL learners' paragraph writing ability, they revealed that the learners who received post writing strategies, particularly those who used revising respectively strategy, performed better in terms of essay writing when they took part in the writing process. In this sense, it can be commented that post-writing strategy use has a potential for improving the writing quality in EFL context. At this point, it can be noted that most of the students reported use of revising respectively strategy as to plan an order to revise their essays e.g revising the structure, the punctuation, the organization, spelling and word choice provides a systematic order which enables a more precise and practical revision. It can be concluded from the results that the writing instructors are confronted with the need of post-writing stage strategies instruction specifically to raise awareness concerning revising a text in a strategic way.

In addition to benefit of revising the essay systematically, the findings of the study revealed that having a cool-off period strategy is worth mentioning as it increases students' awareness of the essay and contributes to their self-confidence as well. Based on the participants' beliefs, it can be assumed that if time is available to additional reading, students tend to see the unforeseen mistakes, in turn, they feel less stressful and more confident. Thus, it is possible to note that teachers' instructing learners about this strategy and adjusting the length of the deadline may lead to improvement in text and enhances the self-confidence of learners.

Based on the remarks of participants regarding revising strategy, it can be inferred that they also benefitted from the "reading aloud" strategy. The remarks of students show that this strategy leads to self-edition which assures them to overcome the obstacles in the writing process such as anxiety, lack of self-confidence, and inability to see the text from the point of audience. In this regard, it can be suggested that reading aloud strategy removes the difficulty in detecting the problems in students' own text. Similarly, the students' comments reveal that misspelled and overlooked errors are seen in by reading aloud technique. Based on the consideration of the results, it can be suggested that this study reveals that instruction in writing strategies at revising stage of writing process is central in foreign language education as stated by the participants of the current study; however which dimension of writing task develop after post-writing strategy needs further investigation.

On the basis of questionnaire results, the present study showed that explicit training in writing strategies for each stage such as prewriting, during writing and post writing increased the frequency of use of writing strategies by students. The remarks of students in experimental group also supplied an additional evidence for the quantitative results, as students in the experimental group stated that explicit strategy training enabled them to choose types of strategies that fit them which in turn motivated them to use these strategies more frequently. The result of this study is significant as it demonstrates that enabling learners to choose their own style of strategy might contribute to independency and motivation of learners in learning process as confirmed by participants. This positive effect of explicit strategy training on the improvement of writing skills is also revealed by that of Mastan and Maarof's (2014) who favored the explicit training to provide learners to choose the right type of strategies to help them. In their examination on the effect of writing strategy training in ESL context on the improvement of performance in writing, they recommended explicit training of various strategies for the development of writing skills in second language classrooms. Therefore, it can be indicated that their suggestion is consistent with the results of the present study as both of them refer to explicit strategy training to help second language learners become more successful and independent writers. This conclusion supports that of Wischgoll (2017). The researcher regards writing strategy training as favorable as it affects academic writing skills positively and also it affects the quality of the texts in a positive way. Thus, it can be indicated that strategy training in writing courses may contribute to the confidence, independency, and motivation of language learners.

5. Conclusion

The findings of the qualitative and quantitative data demonstrated that writing strategy instruction has positive effects on students' perceptions towards writing process. The examination of the qualitative data obtained from language learners revealed that writing strategy training has a positive effect on the improvement of writing performances of students majoring in English. The writing difficulties encountered by the experimental group of students were generating ideas, organizing the content, anxiety about making mistakes in grammar, having difficulty in using spelling and punctuation rules, using proper words, and managing the time. It was revealed from the results, most of the participants experienced less difficulty in the points aforementioned due to the use of different writing strategies at each stage of writing consisting of prewriting, while writing and after writing processes. That is to say, they benefited from

strategy training to develop their academic writing skills. Relating these results, it can be proposed that employment of strategies in the writing process can promote specific skills such as time management, motivation to write, creating ideas, and a decrease in anxiety. Thus, writing instructors should be aware of the particular problems that the students face and find a solution in parallel to the proper writing strategy. To illustrate, the students who specifically had problems in generating ideas noted that they overcome this difficulty by the use of prewriting techniques one of which is mainly brainstorming. At this point, the instructors are responsible in addressing the exact problem and accordingly enabling the learners to use the necessary strategy.

Therefore, this study shed light upon the role of teacher since she/he should allocate and adopt time for introducing these strategies to students to create awareness about the benefit of strategy use in solving the problems in the writing process. Writing instructors and practitioners should integrate the explicit writing strategy training into the process-oriented writing instruction. The main suggestion for writing instructors should be a deep research in the relevant literature for a deep understanding of learning strategies, and particularly for the studies concerning the writing skill. In this regard, it can be suggested that writing course instructors need to improve their professional development through participating in seminars, conferences and workshops related to strategy training. For this purpose, language teachers should arrange and devote more time to teach and integrate strategies in the already existing curriculum, make students receptive for their new roles in language learning process by instructing them on the importance and implementation of strategy use.

Another suggestion is to integrate strategy training into language programs of pre-service teachers to raise their awareness and knowledge about strategies. That is, language teacher programs should provide opportunities for teacher candidates to recognize the significance of the strategies. Therefore, additional instruction on strategies is needed in writing courses in language teacher programs for professional development.

References

- ADRIATI, M. (2013), "The use of clustering technique in teaching writing narrative text", *Journal of English and Education*, 1 (2), 39-46. Retrieved from:
<https://pdfs.semanticscholar.org/531a/57ccc427f1c7b6f5e852bc1cf5635aa38b37.pdf>
- ALHAYSONY, M. (2017), "Language learning strategies use by Saudi EFL students: The effect of duration of English language study and gender", *Theory and Practice in Language Studies*, 7(1), 18–28. doi:10.17507/tp1s.0701.03
- ALIAS, A. A., MANAN, N., YUSOF, J., & PANDIAN, A., (2012), "The use of facebook as language learning strategy (lls) training tool on college students' lls use and academic writing performance", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 67(3), 36-44 doi:10.1016/j.sbspro.2012.11.305
- ALLODWAN, T. A., & IBNIAN, S. S. (2014), "The effect of using the process approach to writing on developing university students' essay writing skills in EFL", *Review of Arts and Humanities*, 3(2), 139-155. Retrieved from :http://rahnet.com/journals/rah/Vol_3_No_2_June_2014/11.pdf
- ALKUBAIDI, M., (2014), "The relationship between Saudi english major university students' writing performance and their learning style and strategy use", *English Language Teaching*, 7(4), 83-95. doi: 10.5539/elt.v7n4p83
- ARNDT, V. (1987), "Six writers in search of texts: A protocol-based study of L1 and L2 writing", *ELT Journal*, 41(8), 257-267. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.464.4662&rep=rep1&type=>
- BAI, B. (2016), *Writing strategies and strategy-based instruction in Singapore primary schools*, Cambridge Scholars Publishing.
- BAKER, W., & BOONKIT, K. (2004), "Learning strategies in reading and writing: EAP contexts", *Relc*, 35(3), 299–328. doi:10.1177/0033688205052143
- BROWN, D., (2006), *Principles of language learning and teaching* (Fifth Edition), Pearson Longman Publishing.

- BRYMAN, A. (2004), *Social research methods* (2nd edition), Oxford: Oxford University Press.
- CHU, W., LIN, D., CHEN, T., TSAI, P., & WANG, C. (2015), “The relationships between ambiguity tolerance, learning strategies, and learning Chinese as a second language”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences, English Teaching Forum*, 49(2), 26- 33. doi: 10.1016/j.system.2014.10.015
- COHEN, A.D., & DÖRNYEI, Z. (2002), “Focus on the language learner”, In: Schmitt, N. (Eds.), *An introduction to applied linguistics*. London: Arnold Hodder.
- CORNETT, C. E. (1983), *What you should know about teaching and learning styles*, Bloomington: Phi Delta Kappa Educational Foundation Press.
- CRESWELL, J. W. (2012), *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research (4th ed.)*, Boston, MA: Pearson.
- DÖRNYEI, Z. (2005), *The Psychology of language learner: Individual differences in second language acquisition*. London: Mahwah, NJ. Lawrence Erlbaum.
- DUJISIK, D. (2008), *The effect of prewriting strategy training guided by computer-based procedural facilitation on ESL students’ strategy use, writing quantity and writing quality* (Unpublished doctoral dissertation), Retrieved from <http://www.scholarcommons.usf.edu/etd/221>.
- ELLIS, R. (2004), *Individual differences in second language learning*, Oxford: Blackwell
- FAREED, M., ASHRAF, A., & BILAL, M. (2016), “ESL learners’ writing skills: Problems, factor and suggestions”, *Journal of Education and Social Sciences*, 4 (2016), 81-92. <https://doi.org/10.20547/jess0421604201>
- GARDNER, R. C. (1985), *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*, London: Edward Arnold Publishers.
- GHASEMI, A. & ZAHEDIASL, S. (2012), “Normality tests for statistical analysis: A guide for non- statisticians”, *International Journal of Endocrinology Metabolism* 10(2),486-489. Doi: 10.5812/ijem.3505
- GHIASVAND, M. , NADERI, M. , TAFRESHI, M. , AHMEDI, F. , & HUSAINI, M. (2017), “Relationship between time management skills

- and anxiety and academic motivation of students in Tehran”, *Journal of Electronic Physician*, 9(1), 3678-3684. doi: 10.19082/3678.
- GRIFFITHS, C. (2008), *Lessons from good language learners*, Cambridge: Cambridge UP
- KLIMOVA, B. (2014), “Approaches to the teaching of writing skills”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 112(2014), 147–151. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.01.1149
- LEKI, I. (1995), “Coping strategies of ESL students in writing tasks across the curriculum”, *Teachers of English to Speakers of Other Languages, Inc. (TESOL)*, 29(2), 235-260. doi:10.2307/3587624
- LONG, M. (1990), “Maturational constraints on language development”, *Studies in Second Language Acquisition* 12, 251-285. doi:10.1017/S02722631000009165
- MAAROF, N., & MURAT, M. (2015), “Writing strategies used by ESL upper secondary school students.Canadian center of science and education”, *International Education Studies*, 6(4),47-58. doi: 10.5539/ies.v6n4p47
- MANOUCHEHRY, A., FARANGI, M.R., FATEMI, M.A. & QAVIKEFT, F. (2014), T”he effect of two brainstorming strategies on the improvement of Iranian intermediate EFL learners’ writing skill”, *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics World (IJLLALW)*, 6 (4), 176-187.
- MASTAN, M.E. & MAAROF, N. (2014), “ESL learners’ self-efficacy beliefs and strategy use in expository writing”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 116, 2360 – 2363. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.01.573
- MOHAMMADI, M., BIRJANDI, P., & MAFTOON, P. (2015), “Learning strategy training and the shifting learners’ beliefs about language learning: a reading comprehension context”, *Sage Open Publication*, 1(11), 11-25. doi:10.1177/2158244015579726
- NASIHAN, M., & CAHYONO, B.Y. (2017), “Language learning strategies, motivation, and writing achievement of Indonesian EFL students”, *Arab World English Journal (AWEJ)*, 8(1), 250 – 263. doi:10.24.093/awej.vol8no1.18

- O'MALLEY, J., CHAMOT, A., MANZANARES, G., ROCCO, P. R., & KUPPER, L. (1985), "Learning strategy applications with students of English as a second language", *TESOL Quarterly*, 19(3), 557-584. doi: 10.2307/3586278
- O'MALLEY, J. M., & A. U. CHAMOT (1990), *Learning strategies in second language acquisition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ONozAWA, C. (2010), "A study of the process writing approach", *Journal of Kyoai Gakuen College*, 10, 153-163.
Retrieved from: <https://www.kyoai.ac.jp/college/ronshuu/no10/onozawa2.pdf>
- OXFORD, R. L. (1990), *Language learning strategies: What every teacher should know*, Boston: Heinle & Heinle Press.
- PASAND, P.G., HAGHI, E.B. (2013), "Process-product approach to writing: the effect of Model Essays on EFL Learners' writing Accuracy", *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, 2 (1), 75-79. doi: <http://dx.doi.org/10.7575/ijalel.v.2n.1p.75>
- PETRIC, B., & CZARL, B. (2003), "Validating a writing strategy questionnaire", *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 31(2003), 187–215. doi:10.1016/S0346-251X(03)00020-4
- ROSS, S. & MORRISON, G. (2003), *Experimental research methods*, Retrieved from:
https://www.researchgate.net/publication/201382131_Experimental_Research_Methods [accessed Jul 21 2021].
- RAIMES, A. (1985), "What unskilled ESL students do as they write: A classroom study of composing", *TESOL Quarterly*, 19 (2), 229-258. doi: 10.2307/3586828
- REFUGIO, C. (2018), *Empirical research on Mann-Whitney U-test*. Retrieved from:
https://www.researchgate.net/publication/329697950_Empirical_Research_on_MannWhitney_test
- REID, J. (2001), *Teaching ESL writing*, Upper Saddle River, NJ: Heinle and Heinle Press.
- RUBIN, J. (1987), *Learner strategies: Theoretical assumptions, research history and typology*, In A. Wenden & Joan Rubin (Eds.).
-

- SAVILLE-TROIKE, M. (2006), *Introducing second language acquisition*, Cambridge University Press: Cambridge.
- SMET, M.J.R., BRAND-GRUWEL, S., LEIJTEN, M. & KIRSCHNER, P.A. (2014), "Writing argumentative texts: The effects of electronic outlining on students' writing product and process: Sociocultural theory in writing strategies application", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 98(6), 557-554. doi: 10.1111/j.1365-2729.2011.00418.x
- SNOW, R. E., CORNO, L., & JACKSON, D. N. (1996), "Individual differences in affective and conative functions", In D. Berliner (R. Calfee (Eds.)), *Handbook of educational psychology* (pp. 243-310), New York: Macmillan.
- YOUNG, D. J., & OXFORD, R. L. (1997), "A gender-related analysis of strategies used to process written input in the native language and a foreign language", *Applied Language Learning* 8(2), 1-20. Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=EJ552194>
- WATCHARAPUNYAWONG, S., & USAHA, S. (2013), "Thai EFL students' writing in different text type: The interference of the first language", *English Language Teaching*, 6(1), 67-78. doi:10.5539/elt.v6n1p67
- WENDEN, A. L. (1991), "Metacognitive strategies in L2 Writing: A case for task knowledge", In J. E. Alatis (Ed.), *Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 1991* (pp. 302-322), Washington, D. C.: Georgetown University Press.
- WISCHGOLL, A. (2017), "Improving undergraduates' and postgraduates' academic writing skills with strategy training and feedback", *Frontiers in Education*, 2(33), 1 5-30. doi: 10.3389/educ.2017.00033
- ZAMEL, V. (1987), "Recent research on writing pedagogy", *TESOL Quarterly*, 21(4), 697- 715. doi: 10.2307/3586990
- ZEN, D. (2005), *Teaching ESL/EFL writing beyond language skills: Affiliation*, Southeast Missouri State University. Publication: Paper presented at the 3rd International Annual, Tonguha, China.

HAMZA-NÂME'NİN 70. CİLDİNDEKİ EKLERDE DUDAK UYUMU*

Burak TELLİ¹

Geliş: 07.05.2021 / Kabul: 01.06.2021
DOI: 10.29029/busbed.934295

Öz

Hamza-nâmeler, Hz. Hamza'nın hayatı etrafında meydana gelmiş, anlatıldığı coğrafyalarda ilgi görmüş kahramanlık hikayeleridir. İslamiyet sonrası Türk destanlarından kabul edilen bu anlatılar, Arap coğrafyasında doğmuş ve İran üzerinden Anadolu'ya ulaşmıştır. Her sözlü anlatıda olduğu gibi tarihî sürecinde birtakım değişimlere uğramış, Anadolu sahasında da bu değişimlere maruz kalmış ve 14. yüzyılda Hamzavî tarafından yazıya aktarılarak bir anlamda kalıcı hale getirilmiştir. Toplam 72 cildinin bulunduğu bilinen Hamza-nâmelerin bugün Anadolu'nun çeşitli kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunmaktadır. Bu çalışmaya konu olan nüsha İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Nadir Eserler Kütüphanesinde EFKND 2496 demirbaş kayıt numarası ile kayıtlı olan nüshadır. Bu nüsha Hamza-nâme külliyyatının 70. cildir. Söz konusu nüshanın istinsah tarihi müstensihin beyanına göre tam olarak 16 Eylül 1800'dür. Elimizdeki bu nüshada kullanılan ekler dudak uyumu bakımından incelenmiştir. Ekler sürekli düz ünlülü kullanılanlar, sürekli yuvarlak ünlülü kullanılanlar ve hem düz hem yuvarlak ünlülü kullanılanlar olmak üzere ele alınmıştır. Bu anlamda 13 adet sürekli düz ünlülü, 2 adet sürekli yuvarlak ünlülü, 17 adet de hem düz hem yuvarlak ünlülü kullanılan ek tespit edilmiştir. Toplam 32 ekin incelendiği bu çalışmada hiçbir ekin dudak uyumuna tam olarak bağlı olmadığı görülmüştür. İlaveten her ekin incelemesinde söz konusu ekin Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve 16, 17 ve 18. yüzyıllardaki dudak uyumu durumu verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hamza-nâme, Dudak Uyumu, Ekler, 70. Cilt.

¹ Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, btelli46@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4924-9205>.

* Bu çalışma 22-23 Şubat 2020 tarihlerinde Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu'nda (USVES) sunulan "Hamza-Nâme'nin 70. Cildinde Dudak Uyumu" başlıklı sözlü bildiriden geliştirilerek oluşturulmuştur.

LABIAL HARMONY IN SUFFIXES IN 70th VOLUME OF HAMZA-NÂME

Abstract

Hamza-names, are heroic stories that occurred around Hz. Hamza's life and attracted attention in the geographies where it was told. These narratives, which are accepted as Turkish epics after Islam, were born in the Arabic geography and reached Anatolia through Iran. As in every oral narrative, it has undergone some changes in its historical process, has also been subjected to these changes in the Anatolian area, and it has been made permanent in a sense by being transcribed by Hamzavî in the 14th century. Known to have a total of 72 volumes, Hamza-Names has many copies in various libraries of Anatolia today. The copy subject to this study is the one registered in the Library of Rare Works of Istanbul University Faculty of Literature with the fixture registration number EFKND 2496. This copy is the 70th volume of the Hamza-name corpus. The copying date of the said copy is exactly 16 September 1800 according to the declaration of the scribal. The attachments used in this copy are examined in terms of lip compatibility. The appendices are considered as those with continuous flat vowels, those with continuous round vowels, and those with both flat and round vowels. In this sense, 13 appendages with continuous flat vowels, 2 continuous round vowels, and 17 with both flat and round vowels have been identified. In this study, in which a total of 32 attachments were examined, it was seen that no attachment was fully dependent on lip compliance. In addition, in the examination of each supplement, the condition of the said supplement and the lip harmony status in Old Turkish, Old Anatolian Turkish and in the 16th, 17th and 18th centuries is given.

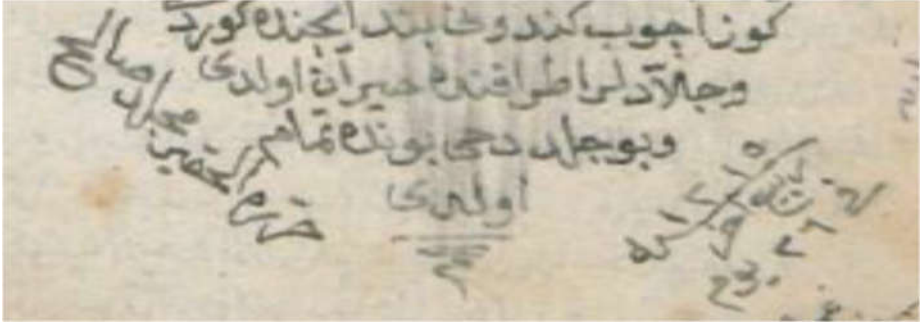
Keywords: *Hamza-nâme, Labial Harmony, Suffixes, 70th Volume.*

Giriş

Hamza-nâmeler, İslamiyet sonrası Türk destanları içerisinde değerlendirilmektedir. Destan türündeki bu anlatılarda Hz. Muhammet'in amcası ve aynı zamanda süt kardeşi olan Hz. Hamza'nın güçlü kişiliği ön planda tutularak onun kahramanlıkları, savaşları, mücadeleleri anlatılmaktadır. Bu anlatılar esasen Arap coğrafyasında oluşmuş ve İran üzerinden Anadolu'ya ulaşmıştır. Sözlü anlatılar doğal olarak sürekli bir değişim halindedir. Tarihi yolculuğu sırasında birtakım değişikliklere uğraması kaçınılmazdır. Hamza-nâmeler de Anadolu'ya gelene kadar da birtakım değişikliklere uğramış, burada da Türk insanının güçlü hayal dünyası ile daha zengin bir hâle gelmiştir.

Hamza-nâmeler, ilk olarak şair Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî tarafından 14. yüzyılda yazıya aktarılmıştır. Hamzavî tarafından yazıya geçirilmeden önce de bu anlatıların Türkler arasında ilgi gördüğü ve benimsendiği düşünülmektedir. Destansı ve masalsı ögelerin kimi ciltlerde daha yoğunlukta olduğunu gördüğümüz bu muazzam eser, yazıldığı dönemden itibaren çok geniş bir coğrafyada farklı zümreler tarafından okunmuştur (Yelten, 2013: 151). Bugün ise farklı kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır².

Eser, müstensihinin son varaktaki ifadesine göre 26 Rebiyülahir 1215'te istinsah edilmiştir. Bu tarih, miladî takvimde 16 Eylül 1800'e karşılık gelmektedir. Eserin müstensihisi ise yine metnin son varğındaki ifadeye göre Mücellid Salih'tir. Bu bilgilerin görülebileceği, 121b numaralı varaktan bir kesit aşağıda verilmiştir:

Hamza-nâme (70. Cilt) Nüsha Özellikleri

Çalışmamıza konu olan Hamza-nâme'nin 70. cildi, eldeki bilgilere göre tek nüsha halinde bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Nadir Eserler Kütüphanesinde 72 ciltlik Hamza-nâme külliyyatı bulunmaktadır. Bu çalışmaya konu olan nüsha söz konusu külliyyatın 70. cildini oluşturmaktadır ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Nadir Eserler Kütüphanesinde EFKND 2496 demirbaş kayıt numarası ile kayıtlıdır.

Hamza-nâme 70. cilt, 121 varaktan ibarettir. Nüsha 1b numara ile başlamış 121b ile sona ermektedir. Nüshadaki varaklar 19 satır olup istisna şeklinde 1b numaralı varak 13, 121b numaralı varak 16, 15a numaralı varak ise 11 satırdır. 15b numaralı varak ise boş olup metin 16a'dan devam etmektedir.

² Bkz. Yelten, Muhammet (2013). Hamza-Nâme'nin Yeni Ciltleri ve Okunma Mekânları, Turkish Studies- International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic, 8/9 Summer, ss. 151-165.

Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)

Düzlük-yuvarlaklık uyumu bir kelimedeki vokallerin düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirine uymasındır. Türkçede köklerde olsun, köklerle ekler arasında olsun bir kelimedeki vokaller arasında genellikle bir uyum bulunmaktadır. Bu uyum bugün Türkiye Türkçesinde kendisini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde bu uyum söz konusu değildi. Batı Türkçesi ancak Osmanlı Türkçesinin sonlarında düzlük-yuvarlaklık bakımından bir uyuma girmiştir (Ergin, 2012: 72).

Dudak uyumu Eski Türkçe döneminde aslında belli bir seviyededir. Ancak Eski Anadolu Türkçesi döneminde bazı düzensizlikler meydana gelmiştir. Brendemoen'e göre Eski Anadolu Türkçesinde ünlü uyumu büyük bir gerileme göstermektedir. Eski Türkçede *X* yerini Eski Anadolu Türkçesinden hep *I* veya *U* almıştır. Yine Eski Türkçedeki *U* sınıfı eklerden bazısı *I*, *I* sınıfı eklerden bazısı ise *U* sınıfına geçmiştir. Bu değişme Eski Anadolu Türkçesine özgü bir nitelik olduğunu belirten Brendemoen, bunu şu sebeplere dayandırmaktadır: Eski Türkçede *I* sınıfı eklerin Eski Anadolu Türkçesinde *U*, *U* sınıfı olan eklerin *I* sınıfına geçmesi, Eski Anadolu Türkçesinde bütün eklerin *I* ya da *U* sınıfı olarak gruplanması, Eski Anadolu Türkçesine kronolojik olarak yakın bir Türk lehçesi olan Çağatay Türkçesinin Eski Türkçenin ünlü sistemini korumuş olması (Brendemoen, 1980: 224-225).

Eski Anadolu Türkçesi döneminin tipik özelliklerinden birisi yuvarlaklaşmadır. Yuvarlaklaşma hem kelime kökünde hem de eklerde görülmektedir. Dudak uyumunun son derece bozuk olduğu bu dönemde kullanılan ekler, kelime tabanı ile düzlük yuvarlaklık uyumu açısından uyumsuzluk gösterebilmektedir. Dudak uyumunu bozan bu eklerin bir kısmı Eski Türkçe döneminden beri yuvarlak ünlülü kullanılan ekler olup bir kısmı ise Eski Anadolu Türkçesi döneminde çeşitli sebeplerle yuvarlaklaşan eklerdir. Bu eklerle birlikte bu dönemde sürekli düz ünlülü kullanılan ekler de bulunmaktadır.

Bazı ekler ise hem düz hem de yuvarlak ünlülü olarak metinde kullanılmasına rağmen bu eklerde de dudak uyumu tam olarak gerçekleşmemiştir. Bu, müstensihin dil özelliğinin yazıya yansması, bazı eklerin yazımındaki eski dönemi yansıtan kalıplaşmalar ya da bazı eklerin bu dönemde dudak uyumuna yeni bağlanıyor olması sebebiyle olabilir. Dönemin bu fonetik özelliği dönem eserlerinde dudak uyumunun zayıf kalmasına neden olmuştur. Bu dönemde baskın şekilde görülen yuvarlaklaşma olayı, etkisini özellikle bazı eklerde Osmanlı Türkçesinin sonlarına kadar sürdürmüştür.

İncelemesini yaptığımız Hamza-nâme de 1800 yılında Osmanlı Türkçesi döneminde istinsah edilmiş olmasına karşın Eski Anadolu Türkçesi izlerini taşımaktadır. Bu metinlerin Anadolu’da ilk olarak 14. yy.da yazıya aktarılması, sonraki istinsahları da Eski Anadolu Türkçesi dil özelliği yönüyle etkilemiştir.

İnceleme³

Sürekli yuvarlak ünlü ile yazılan ekler

-evüz İstek 1. çokluk şahıs eki

Eski Anadolu Türkçesi döneminde oluşmuş bir ektir. Ek, bünyesindeki /v/ sesinin etkisiyle ünlüyü yuvarlaklaştırarak uyum dışı kalmıştır (Akar, 2018: 110). Söz konusu ek 16. yy.da altı, 17. yy.da dört, 18. yy.da da bir eserde kullanımı tespit edilmiş olup 18. yy.da da kullanımdan düştüğü düşünülmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 517). HN’de ise ekin sürekli yuvarlak ünlülü kullanılması Eski Anadolu Türkçesi dil özelliği olarak değerlendirilebilir. Metinde az sayıda tespit edilen ve dudak uyumunun dışında kalan ek şu örneklerde görülmüştür:

görevüz 99a/11, kırtaravüz 121a/8, idevüz 43b/12.

-sUn, -sUnAr Emir 3. teklik ve çokluk şahıs eki

Eski Türkçe döneminde -zUn, -çUn, -sU, -zU, -zUnAr şekillerinde yuvarlak ünlülü olarak kullanılan ek (Gabain, 2000: 79), Eski Anadolu Türkçesinde -sUn ve -sUnAr şeklinde yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır (Gülsevin, 2017: 121-122). Söz konusu ek 16, 17 ve 18. yy.a ait metinlerde imlanın etkisi ile genel olarak yuvarlak ünlülü olarak geçmekte olup 16 ve 17. yy.a ait konuşma ve ağız özelliklerini yansıtan metinlerde dudak uyumunun yükseldiği belirtilmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 287). HN’de ise Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımına uygun olarak sürekli yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. Bu sebeple düz ünlülü bir fiile geldiğinde dudak uyumu dışında kalmıştır. Metinde bu ekle ilgili farklı bir yazım da görülmüş, -sUn ekinin son sesi bir örnekte nazal n (ñ) ile yazılmıştır (suñ).

olsuñ 105/14, olsun 41a/10, eylesesün 7b/1, virilsün 48a/7, görsün 94b/9, ölsün 103a/3, varsunlar 34b/15, kalmasunlar 102a/19.

³ Bu çalışma hazırlanırken yazar tarafından yayınlanan “Hamza-nâme (70. cilt): Dil İncelemesi-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, İstanbul, Hiper Yayın” künyeli eserden yararlanılmış ve bu sayfadan itibaren ilgili eserin adı kısaltılarak HN şeklinde gösterilmiştir.

Sürekli Düz Ünlü ile Yazılan Ekler

-dIm Bilinen geçmiş zaman 1. teklik şahıs eki

Eski Türkçede dudak uyumuna uygun örneklerinin olduğu bu ek (Gabain, 2000: 80), Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır (Gülsevin, 2017: 97). Ek Osmanlı Türkçesinde 16 ve 17. yy.larda Arap harfli metinlerde düzensizlik göstermiş olup 18. yy.da çok büyük oranda uyuma girmiştir (Kartallıoğlu, 2011: 373). HN'de, bu ekin bütün kullanımları düz-dar ünlülü olarak tespit edilmiştir. Bu sebeple yuvarlak ünlülü bir fiile eklendiğinde ek uyum dışı kalmıştır.

gördim 25a/3, sürdim 27b/4, bilmedim 15a/1, inandım 25a/2, uyandım 27b/7, eyledim 65a/13, gitdim 76b/3, geldim 111a/16.

-dİñ Bilinen geçmiş zaman 2. teklik şahıs eki

Eski Türkçe döneminde dudak uyumuna bağlıdır (Gabain, 2000: 80). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yuvarlak ünlülü olarak kullanılarak uyum dışı kalmıştır (Akar, 2018: 109). Ek 18. yy.ın sonunda dahi tam olarak dudak uyumuna bağlı değildir (Kartallıoğlu, 2011: 378). Metinde ise sürekli düz ünlülü olarak tespit edilmiştir. Yuvarlak ünlülü fiile eklendiğinde bu sebeple uyum dışı kalmıştır.

oldıñ 51b/11, getürdiñ 70a/1, eylediñ 80b/10, gördiñ 113a/7.

+sIz İsimden isim yapma eki

Eski Türkçe döneminde düz ve yuvarlak ünlülü olarak kullanılan ek (Gabain, 2000: 48), Eski Anadolu Türkçesi döneminde sürekli yuvarlak ünlülü kullanılır: ad+suz, añ+suz, sen+süz (Öztürk, 2017: 67). 16. yy.da dudak uyumu bakımından düzensizlik gösteren ek 17. yy.da geçiş özelliği göstermekte olup 18. yy.da ise büyük oranda uyuma girmiştir. Ekin daha ziyade düz ünlülü olarak kullanılması 17. yy.dan 18. yy.ın sonlarına kadar sürmüştür (Kartallıoğlu, 2011: 419). HN'de ise ek sürekli düz ünlülü olarak kullanılmıştır.

hürmetsiz 112b/16, bendsiz 117b/5, sensiz 7b/1, öksizdir 36b/12, şusuz 41a/9.

+İñ, +In, +İñIz 2. Teklik ve çokluk iyelik ekleri

Eski Türkçe döneminde düz ve yuvarlak ünlülü olarak kullanılan ek (Gabain, 2000: 70), Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yuvarlak ünlülü olarak görülmektedir (Akar, 2018: 113). 2. teklik iyelik eki 18. yy.da dudak uyumuna

bağlanmış olup 2. Çokluk iyelik eki ise 18. Yy.da dudak uyumu bakımından düzensizlik göstermektedir (Kartallıoğlu, 2011: 458, 478). Ek, HN’de sürekli düz ünlülü kullanılmıştır. Bu sebeple yuvarlak ünlülü bir kök ya da gövdeye eklendiğinde dudak uyumunun dışında kalmıştır.

eliñizde 37b/3, nāmusiñiz 56a/18, murādñiz 25a/19, serķaplanıñ 28b/14, elinden 32b/15, başına 6a/6, yüzine 53b/4, kılıñız 64a/9.

+İñ / +nİñ İlgi hâli eki

Eski Türkçe döneminde dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır: ebim+iñ, törüñüz+nüñ (Gabain, 2000: 71). Eski Anadolu Türkçesinde ise daima yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır (Timurtaş, 2012: 34). Ek 18. yy.da dudak uyumuna tamamen bağlanmıştır (Kartallıoğlu, 2011: 410). HN’de ise ilgi hali eki sürekli düz ünlülü kullanılmıştır:

seniñ 2b/8, anıñ 9a/15, ejderiñ 9b/16, biriniñ 10a/7, cāzünüñ 11a/8, deliniñ 20b/6.

-dİk Bilinen geçmiş zaman 1. çokluk şahıs eki

Ek, Eski Türkçe döneminin Orhun evresinde dudak uyumuna giren ekler arasında bulunmaktadır: *birt(i)m(i)z* “verdik”, *süññüşd(ü)m(ü)z* “savaşttık” (Tekin, 2016: 57). Bu dönemde bilinen geçmiş zaman ve -sİk ekiyle yapılan gelecek zaman 1. çokluk şahıs çekimlerinde iyelik kökenli -mXz şahıs eki kullanılmıştır (Ercilasun, 2005: 186). Uygur evresinde ise -dX ekine yine iyelik kökenli şahıs ekleri getirilerek çekimlenmiştir: *yedik* “yedik”, *turduk* “durduk”, *körtümüz gördük*” (Şen, 2016: 73). Ekin, Eski Türkçe döneminde genel olarak dudak uyumuna bağlı kullanıldığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde bu ek sürekli yuvarlak ünlülü kullanılmıştır (Gülsevin, 2017: 97). Ek 18. yy.da dudak uyumuna büyük oranda bağlanmıştır (Kartallıoğlu, 2011: 356). HN’de ise az sayıda örnekte görülen bu ek, sürekli düz-dar ünlülü kullanılmıştır. Eklendiği kelimelerde dudak uyumu dışında kalmıştır.

ķalurdıķ 12a/18, oldıķ 94b/16.

+I Belirtme hâli eki

Eski Türkçe döneminde +İğ, +Uğ şekliyle dudak uyumuna giren belirtme eki, Eski Anadolu Türkçesinde tamamen, Osmanlı Türkçesinde ise uzun zaman +I şekliyle düz-dar ünlülü olarak kullanılmıştır (Ergin, 2012: 232). {I} sınıfı ekler dudak uyumuna en son bağlanan ekler olarak görülmektedir. Bu sınıf ekler

içerisinde dudak uyumuna en son bağlanan ek belirtme hali ekidir (Kartallıoğlu, 2011: 167). HN'de ise belirtme eki sürekli düz-dar ünlülü olarak kullanılmıştır:

orduyı 69b/12, kendüni 69b/10, bunı 71a/13, kütügi 79a/17.

-sIn 2. Teklik şahıs ve bildirme eki

Eski Türkçenin Orhun evresinde geniş ve gelecek zamanlarda şahıs eki olarak şunlar kullanılmıştır: men, sen, Ø, biz, siz, Ø. Bunlar da şahıs zamirlerinden geliştiği için şahıs zamirleriyle aynıdır. Bu dönemde henüz ekleşmeyip zamir olma durumlarını korumuşlardır (Ercilasun, 2005: 187). Uygur evresinde de yine zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmiştir: *kör-ür men, körür sen, körür, körür biz, körür siz, körürler* (Şen, 2016: 72). Eski Anadolu Türkçesinde ise ekleşme gerçekleşmiş ve söz konusu ek -sIn şahıs eki olarak kullanılmıştır (Şahin, 2015: 61). HN'de Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki şekliyle sürekli düz-dar ünlülü olarak kullanılmıştır:

şandasın 2a/2, kimsin 41b/2, göresin 6a/5, bilürsin 110a/15, olursın 48b/4, şanursın 79b/15, yatarsın 110a/14.

-sIz 2. Çokluk şahıs eki

Bu ek genellikle geniş zaman ve istek eklerinin üzerine gelir (Akar, 2018: 119). Eski Anadolu Türkçesinde -sIz olarak kullanılan ek, Osmanlı Türkçesinde de bir süre bu şekilde kullanılıp dönem içerisinde -sİñIz şeklini almıştır (Ergin, 2012: 285). HN'de ise bu ekin -sIz şeklinde, sürekli düz-dar ünlülü kullanımıyla, Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliğine bağlı kaldığı görülmüştür. Bu sebeple yuvarlak ünlülü bir fiile geldiğinde uyum dışı kalmıştır:

bilürsüz 7b/2, olursüz 7b/4, etmişsüz 48a/18, idesüz 50a/10.

-mIş Sıfat-fiil eki

Eski Türkçede genellikle düz ünlülü kullanılmıştır (Gabain, 2000: 57). Eski Anadolu Türkçesinde de düz-dar ünlülü olarak kullanılmıştır. Metinde de Eski Anadolu Türkçesindeki gibi sürekli düz-dar ünlülü kullanılmıştır.

oşlanmış şikârimızdır 47b/17, şudurmuş kelb gibi 74a/15, şalk olunmuş bir maşlûşdır 85a/1, sürilmiş tarlaya dönmiş 89b/9.

-mIş Öğrenilen geçmiş zaman eki

Eski Türkçe döneminde bu ek hem düz hem de yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. Ancak ekin yuvarlak ünlülü şekli son ünlüsü yuvarlak olan fiillere

çok nadir olarak eklenmiştir (Gabain, 2000: 81). Eski Türkçede ekin dört şekli bulunsa da dudak uyumuna tam bağlı değildir. Eski Anadolu Türkçesinde ise ekin ünlüsü sürekli düz olarak kullanılmıştır (Gülsevin, 2017: 88). HN’de ise Eski Anadolu Türkçesindeki gibi sürekli düz-dar ünlülü şekilde kullanılmıştır. Yuvarlak ünlülü kelimeye geldiğinde uyum dışı kalmıştır.

komış 11a/12, olmuş 26a/10, kopmuş 41a/6, eylemiş 36b/8, büyümişsin.

-dı Bilinen geçmiş zaman 3. teklik şahıs eki

Eski Türkçe döneminde düz-dar ünlülü şekliyle kullanılmıştır (Gabain, 2000: 80). Eski Anadolu Türkçesinde de sürekli düz-dar ünlülü olarak kullanılmıştır (Gülsevin, 2017: 96). Ek Arap harfli metinlerde dudak uyumuna bağlanmamış durumda olup çeviriyazılı metinlerde dudak uyumuna bağlı olduğu görülmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 119). Ekin Arap harfli metinlerdeki dudak uyumuna uymayan bu yapısı bir yazım kalıplaşması olarak harf inkılabına kadar devam etmiştir (Akar, 2018: 118). Metinde sürekli düz-dar ünlülü olarak kullanılmıştır. Bu sebeple ek, yuvarlak ünlülü kelimeye geldiğinde uyum dışı kalmıştır.

oldı 39a/5, başladı 38b/9, gördü 41a/6, getürdü 43a/15, düşüdü 46b/15, kopdu 47b/5.

-n- Fiilden fiil yapma eki

Eski Türkçe döneminde bu ekin hem düz hem yuvarlak ünlülü şekilleri bulunmaktadır (Gabain, 2000: 59). Eski Anadolu Türkçesi ise genellikle düz-dar yardımcı ünlü ile kullanılmıştır (Gülsevin, 2017: 154). HN’de ise -n- eki Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki gibi sürekli düz-dar yardımcı ünlü ile yazılmıştır. Bu sebeple ekin dudak uyumu dışında kaldığı kullanımlar bulunmaktadır.

bulunmaz 106a/9, olındı 19a/4, çalındı 39a/4, göründü 52b/14.

Hem Düz Ünlülü Hem Yuvarlak Ünlülü Yazılan Ekler

Hamza-nâme’de bazı eklerin hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekilleri bulunmaktadır. Ancak bu eklerin hiçbirinde dudak uyumu tam değildir. Eklerin düz ve yuvarlak ünlülü şekilleri olmasına rağmen bu ekler kelimelere eklenirken söz konusu dudak uyumu belirli oranda gerçekleşebilmiştir.

-IncA Zarf-fiil eki

Eski Türkçe döneminde -ğInçA şeklinde kullanılan ek (Gabain, 2000: 87), Oğuz Türkçesinde hece başındaki g’nin düşmesiyle -IncA şeklini almıştır (Akar,

2018: 195). HN'de ise Eski Anadolu Türkçesindeki gibi genellikle düz-dar ünlülü olarak kullanılmıştır:

almayınca 2a/11, görince 4b/2, olınca 29a/9, dönince 58b/10, ölince 108b/3.

Söz konusu ek HN'de sadece bir örnekte yuvarlak ünlülü olarak tespit edilmiştir:

diyünce 14b/1.

17. yy.daki Arap harfli metinlerde hem düz hem de yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı olan ekin, 18. yy.da ise bu uyum büyük oranda dudak uyumuna bağlı olduğu ifade edilmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 128, 130). HN'de sadece bir örnekte yuvarlak ünlülü kullanılması, metnin istinsah tarihindeki dil özelliklerinin etkisi olarak görülebilir.

-U Zarf-fil eki

Eski Türkçe döneminde yaygın olarak yuvarlak ünlülü olarak kullanılan ek (Gabain, 2000: 85-86), Eski Anadolu Türkçesinde hem düz hem de yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır (Gülsevin, 2017: 141). Ekin dudak uyumu konusundaki bu düzensizliği 16, 17 ve 18. yy.daki Arap harfli metinlerde de görülmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 296). HN'de ise aynı şekilde hem düz hem de yuvarlak ünlülü kullanılmıştır:

ağlayu ağlayu 31b/15, diyü 41a/10, yürüyüvirdi 95b/11, koyuyvirdi 116a/7, alıvirem 103a/11, alıvire 13a/18.

+I / +U, +sI 3. Teklik iyelik eki

Eski Türkçe döneminde düz ünlülü kullanılan ek (Gabain, 2000: 70), Eski Anadolu Türkçesinde düz ünlülü olarak kullanılmaya devam etmiştir (Şahin, 2015: 48-49). 16, 17 ve 18. yy.larda Arap harfli metinlerde ekin kullanımında düz ve yuvarlak ünlülü şekiller bulunmakla birlikte dudak uyumu bakımından düzensizlik olduğu görülmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 160). HN'de de söz konusu ek hem düz hem de yuvarlak ünlülü olarak kullanılmış, ancak dudak uyumuna tam bağlı değildir.

uyhısu 101a/19, doğrusı 17a/16, kendüsi 27b/16, 'ammusu 71b/12, depesi 88b/8, boyuna 78b/14, üçüne 6b/6.

-ArAk / -UrAk Zarf-fiil eki

Zarf-fiil eki ile karşılaştırma ekinin birleşmesinden meydana gelen ek, Eski Anadolu Türkçesinde -IrAq, -UrAq şeklinde görülmektedir (Ergin, 2012: 341). Söz konusu ek Osmanlı Türkçesi döneminde bugünkü kullanımı olan -ArAk şeklini almıştır. Eski Türkçede ise bu ek bulunmamaktadır. Ekin, 17. yy.ın sonunda yerini -ArAk şekline bıraktığı tahmin edilmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 479). Söz konusu ek HN'de ise hem düz hem de yuvarlak ünlülü olarak tespit edilmiştir. Fakat ekin kullanımında dudak uyumu tam değildir.

kaçarak 25b/8, kuşarak 88a/6, diyerek 106b/10, gıylayarak 11b/8, ağlayarak 50b/8, dolaşarak 110a/8, gürleyerek 68a/12.

-dIr / -dUr Fiilden fiil yapma eki

Eski Türkçe döneminde sürekli yuvarlak ünlülü kullanılan bu ek (Gabain, 2000: 60), Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü olarak kullanılmaya devam etmiştir (Gülsevin, 2017: 153). Söz konusu ek 18. yy.da Arap harfli metinlerde çok büyük oranda, çeviri yazılı metinlerde ise tamamen dudak uyumuna bağlı olduğu bilinmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 277). HN'de ise ekin düz ve yuvarlak ünlülü şekilleri bulunmaktadır ve ek genellikle dudak uyumuna bağlıdır. HN'nin dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinden değil de istinsah edildiği 1800 yılının dil özelliklerinden etkilendiği görülmektedir. Sadece bir örnekte dudak uyumu dışında kullanılmıştır:

öldirdi 26b/9, öldürir 3b/12, kavuşdurayım 68a/19, doldurup 26a/13, itdirelim 27a/18, aldırasız 27b/9, indirüp 40b/14, bildirdi 43b/17, şaldırdılar 73b/5, yetişdirem 89a/17.

+Im / +Um 1. Teklik ve +ImIz / +UmUz 1. çokluk iyelik ekleri

Bu ekler Eski Türkçe döneminde dudak uyumuna bağlıdır (Gabain, 2000: 70-71). Eski Anadolu Türkçesinde iyelik teklik ve çokluk birinci şahıs ekleri ünsüzle biten bir kelimeye eklendiğinde daima yuvarlak bir yardımcı ses alır ve çokluk birinci şahıs iyelik ekinin ünlüsü sürekli yuvarlak ünlülüdür (Öztürk, 2017: 47). Bu eklerden, 1. teklik iyelik eki 18. yy.da dudak uyumuna bağlanmış, 1. çokluk iyelik eki ise yine 18. yy.da büyük oranda dudak uyumuna bağlanmıştır (Kartallıoğlu, 2001: 437, 450). HN'de ise bu eklerin büyük oranda dudak uyumuna girdiği görülmektedir. Bu durum, eserin istinsah yılı olan 1800'ün dil özelliklerinin esere yansması olarak düşünülebilir.

silâhım 31b/18, kıışşamız 38b/2, ıulımdır 62b/16, ıarnım 76b/6, ıarındaşıım 103a/1, yolum 65a/6, ıulumı 3b/12.

-AyIm / -AyUm İstek kipi 1. teklik şahıs eki

Ek, Eski Türkçe döneminde -AyIn şekline geçmektedir (Gabain, 2000: 79). Bu ekin ünlüsü Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü olarak görülür ve bu yuvarlak ünlülü kullanımda, ekin Oğuz ağızlarındaki -AyIm şeklindeki dudak ünsüzü başlıca etken olmuştur (Akar, 2018: 110). Söz konusu ek 16. yy.da dudak uyumuna bağlanmıştır, bu uyum 17. yy.da da devam etmiştir. 18. yy.da ise bir örnekte uyum dışı kullanım tespit edilmiştir (Kartallıoğlu, 2011: 488-491). HN'de ise genellikle düz ünlülü olarak tespit edilmiştir. Yuvarlak ünlülü şekliyle sadece bir örnekte geçmektedir. Bu örnekte de ek, düz ünlülü bir tabana geldiği için dudak uyumu sağlanamamıştır. Bu ekin yazımında HN'de genel olarak istinsah edildiği dönemin (1800) etkisi görülmektedir.

ıalayum 70b/6, varabileyim 75a/16, diyeyim 84b/9, almayayım 99b/6.

-Up Zarf-fiil eki

Eski Türkçe döneminde ek, ünsüzle biten kelimelere -Xp şeklinde geldiği görülür. Dudak uyumuna bağlıdır; ancak bazı fiillerde çift ünsüzden dolayı uyum dışı kullanımı bulunmaktadır: belgürt-ip (Gabain, 2000: 84).

Eski Anadolu Türkçesinde ekin ünlüsü sürekli yuvarlaktır (Gülsevin, 2017: 144). HN'de çok sayıda kullanılan bu ek, bir örnek dışında yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. Bu sebeple ek düz ünlülü tabanlara geldiğinde dudak uyumu dışında kalmıştır.

virüp 50a/18, geçüp 56b/8, eyleyüp 58a/16, alup 75a/3, ıtutup 70b/4, düşüp 90b/17, görüp 82a/16, dönüp 98b/10.

Söz konusu ekin bir örnekte düz ünlülü kullanımı bulunmaktadır. Kartallıoğlu'na göre bu ek 17. yy.da düzensizlik safhasını tamamlamış, 18. yy.ın sonuna doğru da uyuma girmiştir. Ayrıca ekin düz ünlülü kullanımları seyrek olarak 17. yy.da yazıya yansımaktadır. 18. yy.da ise Arap harfli metinlerde tamamen yuvarlak ünlülü kullanılan ekin, çeviriyazılı metinlerde dudak uyumuna bağlandığı belirtilmektedir (2011: 306-311). Öyleyse HN'de ekin yazımının sadece bir örnekte -Ip şeklinde düz ünlülü kullanılması, eserin istinsah yılının (1800) dil özelliği olarak ve müstensih tarafından süregelen yazım kalıplaşmasının dışına çıkılarak konuşma dilindeki asıl kullanımın metne yansıtılması olarak değerlendirilebilir.

şavıp 106a/11.

-Ir / -Ur Füllden fiil yapma eki

Bu ek Eski Türkçe döneminde düz ve yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır: ölür-, kelir-, ertür-, basur- (Gabain, 2000: 60). Ancak ek, dudak uyumuna tam bir bağlılık göstermemektedir. Eski Anadolu Türkçesinde ise ek sürekli yuvarlak ünlülüdür (Gülsevin, 2017: 152). Ekin yuvarlak ünlülü yanında düz-dar ünlülü şekilleri 16. yy.da görülmekte olup bu kullanım 17 ve 18. yy.da da devam etmiştir, ancak ekin Arap harfli metinlerdeki yazımı dudak uyumuna bağlı değildir (Kartallıoğlu, 2011: 312-318). HN’de ise düz ve yuvarlak ünlülü şekilleri birlikte bulunmakta olup yuvarlak ünlülü şekiller baskındır. Ek genellikle dudak uyumu dışında kalmıştır. Dudak uyumsuzluğu ise düz tabanlardaki yuvarlak ünlülü yazımdan kaynaklanmaktadır. Öyleyse bu ek HN’de istinsah edildiği dönemin (1800) dil özelliğini yansıtmaktadır.

yaturınca 27b/11, giyürüp 91b/14, kaçuramayup 95b/1, geçürüp 94a/18, kaçırup 2b/18.

-Ir / -Ur Geniş zaman eki

Bu ek, Eski Türkçe döneminde dudak uyumuna bağlıdır (Gabain, 2000: 80). Eski Anadolu Türkçesinde ise sürekli yuvarlak ünlülü kullanılmıştır (Akar, 2018: 114). 16. yy.da ekin düz-dar ünlülü şekilleri görünmektedir. Ek dudak uyumu bakımından Arap harfli metinlerde 16 ve 17. yy.da uyumsuzluk, 18. yy.da ise düzensizlik göstermektedir. Çeviriyazılı metinlerde ise dudak uyumu bir nebze daha iyi seviyededir. Ek 19. yy.ın başlarında dudak uyumuna bağlanmıştır (Kartallıoğlu, 2011: 320, 334-335). HN’de bu ek hem düz hem de yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. Fakat dudak uyumuna tam bağlı değildir. Metnimiz bu ekin yazımında istinsah edildiği dönemin (1800) dil özelliklerini göstermektedir.

olurlar 83a/8, gelürken 87a/16, bilür 8a/12, görünür 63a/15, virirsem 13b/2, görürsin 27a/5.

+II / +IU İsimden isim yapma eki

Eski Türkçe döneminde hem düz hem de yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır (Gabain, 2000: 47). Eski Türkçe dönemi ürünü olan Orhun Yazıtları’nda bu ek işlek şekilde kullanılmış ve genellikle sıfat yapmıştır: kedin+lig “giyimli”, kagan+lıg “kağanlı, kağanı olan”, ton+lug “elbise, giyimli” (Alyılmaz, 1994: 15-16). Oğuz Türkçesinde kelime sonundaki /g/’ler düzenli olarak düşmesiyle önündeki düz ünlüler yuvarlaklaşmıştır (Akar, 2018:

112). Bu durum, ekin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde dudak benzeşmesine aykırı bir durum almasına sebep olmuştur (Korkmaz, 2017: 81). Ekin düz-dar ünlülü şekillerinin 16. yy.da ortaya çıktığı görülmektedir. Ekin 17. yy.da geçiş aşamasında olduğu, 18. yy.da ise dudak uyumuna bağlandığı ifade edilmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 389, 397). HN'de hem düz hem yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmıştır; ancak bu bir sisteme bağlı değildir. Aynı kelimenin bile hem düz hem yuvarlak yazımı mevcuttur. Söz konusu ekin, yazımı bakımından istinsah edildiği dönemin dil özelliklerinden etkilendiği söylenebilir.

yürekli 5b/8, yürekli 76a/13, irilü ufağlı 63a/15, ayaklı 10a/19, başlı 34b/8, yağalı 82a/9, bağlu 10b/14, kuvvetlü 18b/4, dürlü 35b/6, āyinelı 42a/19, kökli 46b/16, uçuklı 78b/19.

-dIk / -dUk Sıfat-fiil eki

Köktürkçeden beri görülen ve daha sonra Oğuz lehçelerinde yaygın olarak kullanılan bu ek, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sürekli yuvarlak ünlülü olarak yazılmıştır (Akar, 2018: 113). Ek, 16. yy.ın başında düz tabanlı kelimelerde dudak uyumuna bağlanmaya başlamış olup 18. yy.ın sonlarında ise genel olarak dudak uyumuna bağlanmıştır (Kartallıoğlu, 2011: 242, 252). Bu ek HN'de düz ve yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır; ancak bir sistematığı bulunmamaktadır. Aynı kelimedede dahi farklı yazımları mevcuttur. Bu sebeple birçok kullanımda dudak uyumunun dışında kalmıştır. Ekin HN'deki yazımı, ne Eski Anadolu Türkçesinin ne de eserin istinsah edildiği dönemin dil özelliklerini yansıtmaktadır.

bildüğimi 7b/3, bildiğim 8b/1, döndüğü 22a/15, döndüğün 61a/16, gezmedüğü 8a/12, olduğum 34b/16, aldüğün 52a/19, bulduğum 54b/5, çıkardığı 16b/8, kōndüğümüz 31b/8, uğradüğün 44a/2, virdiğim 3a/13, gördüğü 46b/4, eyledüğün 5b/11.

+ArU Yön gösterme durumu eki

Ek, Eski Türkçe döneminde +gArU, +ğArU şekillerinde bulunmaktadır (Gabain, 2000: 65), Eski Anadolu Türkçesinde ise +ArU şeklinde kullanılmıştır (Gülsevin, 2017: 123). Ek 16. yy.ın ilk çeyreğinden itibaren dudak uyumlu örnekler görülmeye başlanmıştır. 18. yy.ın başlarında tam bir dudak uyumu bulunmasa da yüzyılın sonunda ek dudak uyumuna bağlanmıştır (Kartallıoğlu, 2011: 238, 241). HN'de ekin yazımında düzlük-yuvarlaklık açısından birlik bulunmamaktadır. Bu sebeple çoğu örnekte ek dudak uyumu dışında kalmıştır. Ekin eserdeki yazımı istinsah edildiği dönemin (1800) dil özelliğini yansıtmaktadır. Ekin aynı kelimedede dahi farklı yazımları bulunmaktadır:

içeri 59b/14, içerü 81b/3, yukarı 117b/9, ilerü 24a/10, yukarı 89b/8.

-Iz / -Uz, -vüz 1. Çokluk şahıs ve bildirme eki

Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. Metinde ise bu eklerden -vüz sürekli yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. -Iz / -Uz ekinin ise yuvarlak şekli baskın kullanılmıştır. Bu eklerden -vUz 18. yy.ın başlarında kullanımdan düşmüştür (Kartallıoğlu, 2011: 517). HN’de bu ekin kullanılmış olması eserin asıl dönemi olan Eski Anadolu Türkçesi dil özelliği olarak görülmelidir. -Uz eki ise 18. yy.ın sonlarında Arap harfli metinlerde geçiş safhasında bulunmakta olup çeviriyazılı metinlerde dudak uyumuna tam olarak bağlandığı ifade edilmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 517). Bu ekin HN’deki kullanımı, istinsah edildiği dönemin (1800) dil özelliğini büyük oranda yansıtmaktadır.

adamlarıyuz 31b/8, bilmiyoruz 74b/16, kılyuz 93b/1, olayuz 94b/18, etmeyüz 102b/1, idevüz 43b/12, olnavüz 95a/1, görevüz 99a/11, kırtaravüz 121a/8.

HN’de az sayıda örnekte ekin düz ünlülü şekli kullanılmıştır:

ideriz 103b/18, kılmız 64a/9.

+Ik/+Iuk İsimden isim yapma eki

Eski Türkçe döneminde hem düz hem yuvarlak ünlülü olarak ve dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır: ağılık (ambar, hazine), suuluk (su kabı) (Gabain, 2000: 44). Ek, Eski Anadolu Türkçesinde genellikle düz ünlülüdür (Akar, 2018: 117). 16, 17 ve 18. yy.daki Arap harfli metinlerde belirli oranda dudak uyumuna bağlanmış olan ek, 18. yy.daki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra dudak uyumuna tam olarak bağlı olup yuvarlak tabanlardan sonra geçiş özelliği göstermektedir (Kartallıoğlu, 2011: 229-230). HN’de hem düz hem yuvarlak ünlülü şekilleri bulunmakta olup düz ünlülü kullanımı baskındır. Dudak uyumuna tam olarak bağlı değildir.

çoklık 3a/6, cāzūlık 28a/17, pişmanlık 51a/1, mezbelelik 74b/5, dilāverlik 93a/10, hālīfeligim 82b/9, kılluğın 40a/11, kışluqlık 94a/7.

-I- Fiilden fiil yapma eki

Eski Türkçe döneminde ekin hem düz hem yuvarlak ünlülü şekilleri bulunmaktadır (Gabain, 2000: 59). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise açık bir işaret olmamakla birlikte harekeli metinlerin yazım şekillerinden edilgenlik ve

dönüştürülme eklerinin bağlantı ünlülerinin düz-dar olduğu tespit edilmiştir (Akar, 2018: 117). Ekin yardımcı ünlüsü 17. yy.da neredeyse dudak uyumuna bağlanmış durumdadır. 18. yy.da ise dudak uyumuna bağlanmıştır, ancak kalıplaşmış yazımlardan dolayı birtakım uyumsuzluklar da görülmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 200-202). HN'de ise -l- ekinin düz ve yuvarlak yardımcı ünlü ile kullanımları bulunmaktadır. Fakat ekin dudak uyumu dışında kaldığı kullanımlar bulunmaktadır. Uyumu bozan kullanımlar ise ekin genellikle yuvarlak tabanlara düz ünlülü olarak getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Ekin, Eski Anadolu Türkçesindeki baskın düz ünlülü kullanımının sonradan da yazım kalıplaşması nedeniyle 18. yy.a kadar gelmesi HN'de de kendini göstermiştir.

atılıp 3a/1, şarıldı 10b/4, dökildi 11b/10, bükilüp 20b/8, dökilmeyüp 23a/9, yorılmağ 66b/15, gömüldi 80a/19, koyulup 11b/14.

-ş- Fiilden fiil yapma eki

Eski Türkçe döneminde hem yuvarlak hem düz ünlülü şekilleri kullanılmıştır. Bu dönemde dudak uyumuna uyduğu görülmektedir: tapış- (buluşmak), körüş- (görüşmek) (Gabain, 2000: 60). Eski Anadolu Türkçesinde ise bir süre uyuma aykırı olarak yalnız düz şekilleri kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinden sonra uyuma girmiştir (Ergin, 2012: 209). 16. yy.da dudak uyumuna bağlanma bakımından geçiş özelliği gösteren ek, 17 ve 18. yy.larda tamamen dudak uyumuna bağlanmıştır (Kartallıoğlu, 2011: 214, 218). Ekin HN'deki kullanımı genellikle düz-dar yardımcı ünlülü olup az sayıda örnekte yuvarlak yardımcı ünlü ile kullanımı bulunmaktadır. Hatta aynı kelimedeki ekin farklı yazıldığı bir örnek de bulunmaktadır. Ek bu sebeplerle dudak uyumuna tam bağlı değildir. Söz konusu ekin dudak uyumu bakımından HN'deki durumu Eski Anadolu Türkçesi dönemini yansıtmaktadır. Ancak eserin istinsah yılı 1800'de söz konusu ekin tamamen dudak uyumuna bağlandığı düşünüldüğünde bu ekin HN'deki durumu yazım kalıplaşması olarak değerlendirilebilir.

bulışdılar 104a/8, görüşüp 72b/12, irişdirdi 86a/1, tutuşup 95a/1, tutuşup 69b/1.

Sonuç

Hamza-nâmeler, İslamiyet sonrası Türk destanları içerisinde yer alan anlatılardır. Bu anlatılar, Arap coğrafyasında doğmuş, ardından sözlü kültürle yayılarak İran coğrafyasına ve oradan da Anadolu sahasına ulaşmıştır. Anadolu coğrafyasında oldukça ilgi gören Hamza-nâmelerin, kahvehanelerde, dükkanlarda, evlerde ve çeşitli meclislerde okunduğu bilinmektedir. İlgi gören bu

anlatılar ilk olarak 14. yy.da Hamzavî tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu çalışmamıza kaynaklık eden Hamza-nâme metni, eserin 70. cildine ait, 1800 yılında istinsah edilmiş bir nüshasıdır.

Tarihî döneme ait metinler, içeriği bakımından kendi dönemine ait tarihî ve kültürel bilgiler barındırması yönünden kıymetli eserlerdir. Ancak bu metinler dil çalışmaları açısından da önem arz etmektedir. Dilin tarihî dönemlerine ait fonetik, morfolojik özelliklerinin belirlenmesi ve o dönemin söz varlığının ortaya konması bakımından dil çalışmalarına kaynaklık etmektedir.

Çalışmada toplam 32 ek incelenmiştir. Bu eklerden 2'si sürekli yuvarlak ünlülü, 13'ü sürekli düz ünlülü olarak yazılmaktadır. 17 ek ise hem düz hem de yuvarlak ünlülü olarak kullanılmakta olup bu ekler dudak uyumu bakımından tam değildir. İstinsah yılı 1800 olan bu eserde, düz ve yuvarlak ünlülü kullanılan 17 ekte dudak uyumsuzluğunun görülmesinde bazı eklerin yazımındaki kalıplaşmış kullanımın etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca eserin aslının Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olması, bu nüshanın ise 1800'de istinsah edilerek oluşturulması sebebiyle birtakım eklerin kullanımında her iki dönemin izlerini görmek mümkündür.

HN'de sürekli yuvarlak ünlülü kullanılan iki ek Eski Anadolu Türkçesi döneminde de sürekli yuvarlak ünlülü bulunmaktadır: -evüz istek 1. çokluk şahıs eki ve -sUn, -sUnlAr emir 3. teklik ve çokluk şahıs eki. Bu eklerden -sUn, -sUnlAr emir 3. teklik ve çokluk şahıs ekleri 16 ve 17. yy.da belli oranda dudak uyumuna girmiş olsa da HN'de sürekli yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. Bu durum HN'deki Eski Anadolu Türkçesi dil özelliğini göstermektedir.

HN'de sürekli düz ünlülü kullanılan eklerden 6'sı Eski Anadolu Türkçesi döneminde sürekli yuvarlak ünlülü kullanılmaktadır: -dİm Bilinen geçmiş zaman 1. teklik şahıs eki, -dİñ bilinen geçmiş zaman 2. teklik şahıs eki, +sIz isimden isim yapma eki, +İñ, +In, +İñIz 2. teklik ve çokluk iyelik ekleri, +İñ / +nİñ ilgi hâli eki ve -dIk bilinen geçmiş zaman 1. çokluk şahıs eki.

Eserdeki hem sürekli düz ünlülü yazılan ekler hem de sürekli yuvarlak ünlülü yazılan ekler EAT dönemi ile benzerlik göstermemektedir. Bazı eklerde Eski Anadolu Türkçesine göre daha baskın yuvarlaklık, bazı eklerde de daha baskın düzlük görülmektedir.

Eser, aslen bir Eski Anadolu Türkçesi metni olmasına rağmen 1800'de yazılan bu nüshasında eklerin düzlük-yuvarlaklık özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesine göre farklılıklar göstermektedir. Özellikle ilgi hali ekinin düz

ünlülü kullanılması ve -Up zarf-fiil eklerinin düz şeklinin bulunması Eski Anadolu Türkçesi dönemine göre önemli bir farklılık olarak değerlendirilebilir.

HN'de hem düz hem yuvarlak ünlülü kullanılan 17 ekten 10'u Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlak ünlülü kullanılmaktadır: -dİr / -dUr Fiilden fiil yapma eki, +Im / +Um, +ImIz / +UmUz 1. teklik ve çokluk iyelik ekleri, -AyIm / -AyUm istek kipi 1. teklik şahıs eki, -Up zarf-fiil eki, -Ur fiilden fiil yapma eki, +II / +IU isimden isim yapma eki, -dIk / -dUk sıfat-fiil eki, +ArU yön gösterme durumu eki, -Ur geniş zaman eki, -Iz / -Uz, -vüz 1. çokluk şahıs ve bildirme eki. Bu durum söz konusu eklerin eserin istinsah yılında belli oranda dudak uyumuna girdiğini göstermektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlak ünlülü ya da sürekli düz ünlülü kullanılan eklerin HN'de hem düz hem yuvarlak ünlülü şekillerinin görülmesi, eklerin varyantlarının oluşması, 1800'lerde artık bu eklerin dudak uyumuna belli oranda bağlandığını göstermektedir. Bu çalışmaya konu olan eklerden, hem düz hem yuvarlak ünlülü varyantları bulunan eklerin hiçbiri dudak uyumuna tam bağlı değildir.

Kaynaklar

AKAR, Ali (2018), *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, İstanbul, Ötüken Yayınları.

ALYILMAZ, Cengiz (1994), *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

BRENDEMOEN, Brent (1980), "Labiyal Ünlü Uyumunun Gelişmesi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 19, ss. 223-240.

BULDUK, Türker Barış (2019), "Behcetü'l-Hadaik ve Kıssa-yı Yusuf'taki Kip Ekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Journal of History School*, Yıl:12, S: XLIII, ss. 1956-1977.

BULDUK, Türker Barış (2019), *Hamza-nâme (67. cilt): Dil İncelemesi-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, İstanbul, Hiper Yayın.

DEVELİ, Hayati (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

DUMAN, Musa (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2005), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.

ERGİN, Muharrem (2012), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Basım-Yayın-Tanıtım.

GABAİN, A. Von (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, 3. Baskı, Çev: Mehmet Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLSEVİN, Gürer (2017), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, (4. Baskı), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARTALLIOĞLU, Yavuz (2011), *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 4. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZTÜRK, Erol (2017), *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı*, 1. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.

ŞAHİN, Hatice (2015), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara, Akçağ Yayınları.

ŞEN, Serkan (2016), *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, İstanbul, Kesit Yayınları.

TEKİN, Talat (2016), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu yayınları.

TELLİ, Burak (2019), *Hamza-nâme (70. cilt): Dil İncelemesi-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, İstanbul, Hiper Yayın.

TELLİ, Burak (2019), *Behcetü'l-Hadâik'teki Eklerde Dudak Uyumu*, 14. Uluslararası Büyük Türk Dil Kurultayı Bildiri Kitabı, ss. 155-166.

YELTEN, Muhammet (2013), "Hamza-Nâme'nin Yeni Ciltleri ve Okunma Mekânları", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/9 Summer, ss. 151-165.

HELAL MEDİKAL TURİZM VE MÜSLÜMAN DOSTU HASTANE UYGULAMALARININ DÜNYADAKİ ÖRNEKLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

Ayşe İSPIRLİ TURAN², Ramazan ERDEM³

Geliş: 07.05.2021 / Kabul: 25.08.2021

DOI: 10.29029/busbed.934343

Öz

Sağlık turizmi son yıllarda hızla gelişim gösteren önemli bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Turizmin bir alt alanı olan sağlık turizmi son birkaç yıldır popüler hale gelmiş ve gittikçe daha büyük bir kitleye hitap etmeye başlamıştır. Bu gelişimin birçok sebebi olmakla beraber insanlar belli nedenlerden ötürü bu hizmete yönelmişlerdir. Bunlardan birkaçı; maddi sebepler, tedaviye erişim süresinin uzaması, bazen ise aradığı sağlık hizmeti kalitesi ve uzmanlığına kavuşmak amacıyla da sağlık turisti olabilmektedir. Yine sağlık turizmi içerisinde yer alan ve Müslüman sağlık turistlerine hitap eden helal medikal turizm hizmeti bu alan içerisinde yer almaktadır. Helal medikal turizm, İslami hassasiyetlere dayalı bir sağlık turizmi sürecinin tertip edilmesidir. Bu çalışmanın amacı ise sağlık turizmi içerisinde yer alan helal medikal turizmi tüm bileşenleriyle açıklamaktır. Bu amaçla helal medikal turizmin uygulanabilir olması için gerekli olan helal hizmet bileşenlerini ve aynı zamanda bu hizmetin verilebilir kılınmasını sağlamanın ön şartı olan ve Müslüman hastaların yurt dışına çıktıkları zaman dinî hassasiyetine uygun olarak hizmet alabileceği Müslüman dostu hastanelerin hizmetlerini tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Sağlık, Helal, Hastane, Müslüman.

¹ Bu makale Helal Medikal Turizm konulu doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğr. Gör., Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ayse.ispirli@nevsehir.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1397-0730>.

³ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ramazanerdem@sdu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6951-3814>.

A STUDY ON THE EXAMPLES OF HALAL MEDICAL TOURISM AND MUSLIM-FRIENDLY HOSPITAL PRACTICES IN THE WORLD

Abstract

Health tourism has emerged as an important field that has been developing rapidly in recent years. It has become popular in the last few years and has started to appeal to a larger audience as a sub-field of tourism. Although there are many reasons for its development, people have turned to this service for specific reasons. Some of these reasons are financial conditions, prolonged access to treatment and sometimes people become health tourists to attain the excellent quality and expertise of the healthcare services they seek. Halal medical tourism service appealing to Muslim health tourists as a subfield of health tourism also participates in this area. Halal medical tourism is the arrangement of a health tourism process based on Islamic values. This study aims to explain halal medical tourism, with all its components, as a sub-field of health tourism. For this purpose, it is to introduce the components of halal service that are necessary for halal medical tourism to be practicable, as well as the services of Muslim-friendly hospitals, which are the prerequisites for making this service available and where Muslim patients can receive service by their religious values when they go abroad.

Keywords: *Tourism, Health, Halal, Hospital, Muslim.*

Giriş

Birçok turizm faaliyetinin gelişmiş ülkelerde gerçekleştiği genellemenin aksine sağlık turizmi faaliyetleri gelişmekte olan Hindistan, Tayland, Singapur ve Malezya gibi ülkelerde daha yaygın ve gelişmiş bir faaliyettir. Bu ülkeler gelişmiş birçok ülkeye göre kaliteli, ucuz maliyetli ve bekleme süresi düşük sağlık hizmeti sunmaktadır. Bu konuya ilişkin kıyaslamalar literatür içerisinde yapılmış ve veriler aktarılmıştır. Sağlık turizmi faaliyetlerinin hızlanması ve birçok farklı etnik kültür, yapı ve inanıştan insanların farklı ve her açıdan yabancı oldukları ülkelere giriş yaparak sağlık hizmeti alma durumunu ortaya çıkarmış ve bazı konularda sağlık turistlerinin mağdur olmasına neden olmuştur. Örneğin; Domuz eti yemeyen bir sağlık turistinin inanışına uygun özellikte gıda ürününe ulaşmakta yaşadığı problemler gibi. Bu konuya çözüm olabilmesi için sağlık turizmi kapsamında hizmet veren hastaneler hastalarına uygun ve uyumlu olabilecek sağlık hizmeti sunumları gerçekleştirmek için bazı adımları atmışlardır. Müslüman dostu hastaneler ile helal sağlık turizmi hizmeti alabilmek için seyahat

eden ve sayısı gittikçe artan Müslüman sağlık turistlerinin sağlık hizmeti aldıkları ülkede rahat etmeleri ve inanışlarına uygun şekilde bu süreci geçirip ülkeden ve sağlık kuruluşundan memnun ayrılmaları hedeflenmiştir. Bu amaçla sağlık turizmi amacıyla gerçekleştirilen seyahat esnasında erkek veya kadın fark etmeksizin tüm Müslüman sağlık turistlerinin tedavilerinin başından taburcu olacakları ana dek; muayene, tahlil tedavi süreçlerinin tamamında hassasiyetlerine uygun olarak bir hastane modeli oluşturulmuş olup sağlık kurum veya kuruluşu; personel seçimi, gıda temini, ilaç temini, hastane atmosferi, refakatçi seçimleri, ibadet araç ve gereçleri ibadet alanları gibi birçok konuda tamamen Müslüman hastanın inanışına uygun ve hastayı rahat ettirecek şekilde organize edilmiştir. Bahsi geçen etmenlerin tamamı helal sağlık turizmi sürecinin parçalarıdır. Müslüman hastalar yurt dışında dinî hassasiyetlerine göre dizayn edilmiş bir hizmet türü olduğunu bilmeleri ve bu hizmetin görünürlüğünün artırılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda Türkiye’de henüz uygulama alanı bulunmayan helal medikal turizminin bu araştırma ile ülkemizde helal sağlık turizmi ve önemli bileşeni Müslüman dostu hastane uygulamalarının da daha yakından tanınması ve alana katkı sunması da amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında temel hizmet türü sağlık turizminden başlamak üzere helal turizm, helal medikal turizm ve Müslüman dostu hastaneler hakkında bilgi verilecek olup dünya üzerindeki somut uygulamaları tanıtılacaktır.

1. Sağlık Turizmi Kavramı

Sağlık ve turizm insan hayatında önemi olan iki kavramdır. Sağlık turizmi ise her iki kavramı da alakadar eden fakat bunlardan bağımsız ve kendine has hasletlere sahip faaliyetler bütünüdür (Yirik ve ark., 2015:1). Sağlık turizmi konusunda birçok tanım yapılmıştır bunlardan bazıları şu şekildedir; sağlık turizmi, turistlerin sağlık ve sıhhatleri için yararlı olabilecek bir hizmeti satın almak amacıyla kaplıca, ılıca ve benzeri doğal yer altı zenginliklerine sahip bir ülkeyi veya alanı ziyaret etmeleridir. Burada ana amaç kişinin sağlığı için yararlı olabilecek bir hizmeti satın almasıdır (Kahraman ve Türkay, 2014:53). Yine Sağlık Bakanlığının bu alanda yaptığı tanım ise (URL-1); “*Bireyleri hem koruyucu hem tedavi edici hem rehabilite edici hem de sağlığı geliştirici hizmetleri almak amacı ile yaşadıkları ülke dışında başka bir ülkeyi ziyaretleridir.* Yine ek olarak farklı bir tanımda ise; sağlık turizmi geniş bir bakış açısıyla incelendiğinde kozmetik, plastik cerrahi, şifa, rehabilitasyon, tedavi hizmetleri, eğlence ve kültür aktivitelerini de içerisine alan sağlı ve zindelik amaçlı seyahat faaliyetlerinin tamamına verilen isimdir (Toprak vd., 2014:39). Tüm bu tanımların ardından bu profilde gelen turistler özellikle gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerin

vatandaşlarıdır. Bu alanda yurt dışına seyahat eden turistlerin, sağlık hizmet kalitesinin kendi ülkelerindeki standartlara eşit veya daha iyi olduğu ve bununla beraber maliyetin de önemli oranda düşük olması nedeniyle bu yönde tercihlerini kullandıkları görülmektedir (Swain ve Sahu, 2008:475).

Kimi zaman ise sağlık sorunu ilerleyen bir hastanın kendi ülkesindeki sağlık kurumlarının talebi karşılayacak kadar sağlık hizmeti arz etmemesi sonucu vakit kaybetmemek amacıyla farklı bir ülkeye sağlık hizmeti almak için seyahat etmesi de örnek olarak gösterilebilir. Kişilerin sağlık turizmüne yönelme sebepleri genel olarak aşağıdaki gibidir (Sağlık Bakanlığı, 2014; Tontuş, 2017; Borman, 2004:60-61);

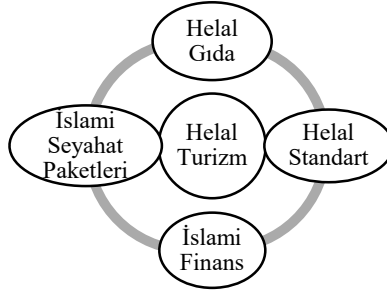
- Bireyin ikamet ettiği ülkede yüksek teknolojiye sahip sağlık hizmetleri ve alanında uzman insan kaynaklarının azlığı veya yokluğu,
- Tüketicilerin bilinçlenmesi ve yeni pazar arayışları,
- Tedaviyle birlikte tatil yapma arzusu,
- Uyuşturucu ve benzeri bağımlılıkları olan bireylerin rutin ortam dışında farklı veya daha elverişli ortamlarda olma talepleri,
- Çok daha kaliteli sağlık hizmeti almak istenmesi,
- Kronik hastaların, yaşlıların ve engellilerin başka ortamlara gitme ve tedavi olma isteklerinin oluşması,
- Gelişmiş ülkelerdeki tıbbi işlemlerin pahalı olması ve aynı hizmetin başka ülkelerde daha ucuza alınabilmesi,
- Birçok ülkede estetik, diş, saç ekme gibi tedavilerin bireylerin mevcutta sahip oldukları sosyal sigorta kapsamına dahil olmaması,
- Sağlık hizmetlerinin kendi ülkelerinde pahalı olması,
- Kendi ülkesinde herhangi bir sebepten dolayı ameliyatının bilinmesini istenmemesi (estetik cerrahisi, infertilite tedavisi vb.).

2. Helal Turizm

Turizm bireylerin gezmek, görmek ve keşfetmek, eğitim vb. birçok ihtiyacını gidermek amacıyla belli zaman çerçevesi içerisinde gerçekleştirdiği bir eylemdir. Helal turizm ise yine bahsi geçen eylemlerin belirli bir inanişaya mensup kişilerce daha rahat gerçekleştirilmesi için özel organize edilen turizm sürecidir. Helal turizm dinî yükümlülüklerini yerine getirilmesinden sorumlu olan Müslüman gezginlerin ihtiyaçlarını turizm sürecinde de yükümlülükleri yerine getirebilmesi ve bu ihtiyaçları karşılamak için özel olarak tasarlanmış turizm

eylemi ve turistik ürünler olarak ifade edilebilir. Bu nedenle; helal taşıma ve ulaşım hizmetleri, helal konaklama tesisleri / otel ve helal gıda temini, helal sosyal alanlar vb. bileşenleri içermektedir (Sánchez vd., 2018:162). Müslüman yaşam tarzını izleyen bir danışmanlık şirketinin (Dinar Standart) Müslüman seyahatçiler arasında yaptığı bir araştırmada her on kişiden dokuzunun inançlarının satın alma davranışlarını etkilediğini ifade etmiştir. 2011 yılında seyahatlerine 102 milyar euro harcayan Müslüman gezginlerin 2020 yılında bu seyahatler için 156 milyar euro harcaması öngörülmektedir. Yapılan son araştırmalarda ise bu rakamın 2024 yılında 274 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. İnanç faktörü de göz önüne alınarak tercih ettikleri ülkelerin özellikle Malezya, Türkiye ve Mısır olduğu görülmüş fakat İslami olmayan Avusturalya’ında bu pazarda yerini almaya başladığı görülmektedir (URL-39, Dinar Standard, 2019:75). Helal turizm yalnızca konaklama tesislerinden ibaret olmamakla beraber helal seyahat acenteleri helal yiyecek içecekler, helal eğlence vb. içerisinde birçok bileşenin olduğu bir bütündür (Oflaz, 2015:45). Zulkifli vd. (2011:299)’ne göre turizm faaliyetini helal hale getiren belirli aktiviteler vardır. Bunlar şekildeki gibidir;

Şekil 1. Helal Turizmin Boyutları

Helal Gıda: Helal Gıda kavramın kavramsal olarak ifade edildiğinde; ürünün üretildiği tarım alanından başlayarak, satılacağı reyona kadar tüm aşamaların İslami kurallara uygun olarak hazırlandığı ürünlere denir, Bu kavram ilk önce gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslümanların arasında ortaya çıkmışken daha sonra gıdanın helal yönden daha güvenilir olması nedeniyle sertifikasyon faaliyetleriyle beraber Müslüman yoğun ülkelerde de ortaya çıkmıştır (Yorulmaz ve Akşi, 2020:1218). Müslümanlar için helal gıda yasaları ile ilgili temel rehber Kutsal kitap Kuran-ı Kerim’de açıklanmıştır. Yine aynı şekilde gıda kanunları Hadislerde ifade edildiği gibi Sünnetler (Hz. Muhammed’in hayatı, eylemleri ve öğretileri) aracılığıyla da açıklanmış ve günümüze değin uygulanagelmıştır (Riaz ve Chaudry, 2004). Genel olarak İslam hukukuna ve belirtilen kaynaklarda yasak olarak hüküm verilmeyen gıda ürünleri helaldir ve Müslümanlar tarafından

tüketilmesi serbesttir. Yasak olanlar ise yasadışı olan besinler, karışık içecekler, domuz eti ve ürünleri, ölü hayvanların etleri, amfibiler (yani kurbağalar, kaplumbağalar, timsahlar), İslami öğretiler, böcekler (yani hamamböceği, solucanlar, sinekler) tarafından kesilmeyen hayvanların kanını ve etini içerir ve zararlı hayvanlar (akrepler, yılanlar, oranlar).

Helal (İslami) Finans: Genel olarak, İslami finans, bir finans kuruluşunda yer alan tüm tarafların kâr ve zararlarının paylaşılmasına katılmayı gerektirir. Aynı zamanda bazı haksız ekonomilerin temel nedenlerinden biri olan faizi de yasaklamaktadır (Yusuf, 2009; Akt.; Zulkifli vd., 2011:300). Aynı şekilde otel, restoran, seyahat acentesi ve havayollarının mali kaynakları da İslami ilkelere uygun olmalıdır (Akyol ve Kılınç, 2014:177). Tesis finansmanının İslami kurallara göre sağlanması da bu hususta önemli olan bir diğer nokta olarak ifade edilebilir (Baykal, 2017:94). Faizli işlem uygulayan bankacılık ve kredi kartı ödeme sisteminin helal finans konusunda ki sakıncaları göz önüne alınmalıdır. Aynı zamanda helal sistemi bir bütün olarak değerlendirerek organizasyonun kurulduğu arsanın temini ve binasının inşasına kadar kullanılan parasal kaynakların helal olması da diğer önemli hususlardan birisidir.

İslami Seyahat Paketleri: Helal Dostu Seyahat, seyahat endüstrisindeki en hızlı büyüyen alanlardan biridir ve Helal Dostu tesisler artık artan bir talep görmektedir (Samori ve Sabtu, 2012:146). İslami seyahat paketleri Müslümanların gezi veya seyahatleri süresince dinî anlamda ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ve seyahat içerisinde gıda ve içeceklerinin helal sertifikalı olması ve yine konaklamaya kadar tüm hizmetlerin İslami usullere uygun olmasını gerektirmektedir. Bu noktada hedef kitlenin iyi analiz edilmesi, taleplerinin iyi araştırılması ve bu istekleri karşılayacak farklı seçeneklerle oluşturulmuş seyahat paketlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Müslüman gezginlerin seyahatleri boyunca gerekli ihtiyaçların kategorize edildiği bir tablo aşağıdaki gibidir (URL-2);

Tablo 1. Müslüman Turistlerin İhtiyaç Listesi

Zorunlu İhtiyaçları	Sahipliği Önemli Olan İhtiyaçlar	Zorunlu Olmayan Fakat Sahipliği Memnuniyet ile Karşılancak İhtiyaçlar
Helal yemek	Su kullanım dostu tuvaletler	Helal olmayan faaliyetlerin olmaması
İbadet alanları ve tesisleri	Ramazan hizmetleri	Mahremiyete önem veren dinlenme tesisleri ve hizmetler

Kaynak: Baherdeen, 2016 (URL-2)

Helal Standartları: Helal dostu turizm faaliyetlerini gerçekleştirmek ve geliştirmek amacıyla bu konseptte uygulanacak kılavuza verilen isimdir (Zulkifli vd., 2011:300). Konaklama, gıda, her türlü hizmet sunumları bu kılavuzlarda belirtilen kural ve ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilerek Müslüman gezginlerin inançları doğrultusunda rahat bir süreç geçirmeleri sağlanmaktadır. Bu doğrultuda alınan hizmetleri tamamında helal standardizasyon, akredite ve sertifikasyon işlemleri turistleri bu konuda güvenini kazanma adına hayati önem taşımaktadır. Helal sertifikaları; önceden belirlenen helal standartlarına göre kuruluşların üretim gerçekleştirdiğini göstermek üzere akredite, tarafsız, güvenilir ve bu alanda test ve analiz yapabilecek laboratuvarlara ve nitelikli iş gücüne olanağına sahip bir belgelendirme kuruluşu tarafından verilmesi gereken bir belgedir (Güzel ve Kartal, 2017:302).

3. Helal Medikal Turizm ve Müslüman Dostu Hastaneler

Sağlık turizmi içerisinde yeni bir hizmet alanı olan helal medikal turizm henüz kısıtlı bir uygulama alanı olmasına rağmen Müslüman sağlık turistleri tarafından ilgi gören bir branştır. Böyle bir hizmet alanının bir ülkede gelişim göstermesi ilk etapta helal turizm kriterlerinin ve ayrıca literatürde “helal hastane” veya “Müslüman dostu hastane” yapılarının o ülkede varlığının bulunmasıyla doğrudan ilgilidir. Bu kısımda helal medikal turizm kavramı ve Müslüman dostu hastane yapıları ve hizmet kapsamları örneklerle beraber açıklanacaktır.

3.1. Helal Medikal Turizm Kavramının İncelenmesi

Sağlık turizmi kavramı daha öncende de ifade edildiği üzere bireylerin sağlık hizmeti alabilmek için bulunduğu bölgeden bir başka bölgeye belirli bir süre için seyahat etmesidir. Medikal turizm alanında Dünya genelinde 2019 yılı itibariyle 21-26 milyon sağlık turisti olduğu tahmin edilmekte ve aynı zamanda bu pazarın büyüklüğü 74-92 milyar ABD doları olarak ifade edilmektedir (Patientents Beyond Borders, 2020). Helal turizm alanında önemli bir rol oynayan medikal turizm, Müslüman dostu hastanelerin, rekreasyon alanlarının ve kliniklerin uzmanlaşmasını ve Müslüman dostu bir yer haline getirme çabalarının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. (URL-3). Daha geniş bir yelpazede, tıp ve sağlık turizmi, sağlık, SPA uygulamaları ve yoga çekimleri gibi çok sayıda hizmet sunmaktadır. Bu kapsamda helal medikal turizm bu hizmetlerin tamamının Müslüman hastanın hassasiyetlerine göre dizayn edilmesi olarak ifade edilebilir. Helal medikal turizm alanı, doktorların, hemşirelerin ve hastanelerin Müslüman tıp turistlerinin inançlarına özen göstermek için bu helal uygulamalara aşina olduğu bir hizmet alanıdır (Zailani vd., 2016:160). Geleneksel olarak, Müslümanlar manevi

ihtiyaçlarını karşılamak için hacca (hac) ve Umre'ye yönelik seyahat faaliyetleriyle uğraşırlar. Şu anda, seyahat ilhamlarının iş, alışveriş, eğlence ve sağlık gibi çeşitli aktivitelere katılabileceği görülmektedir (Rahman vd., 2017:516). Bu yeni ve gelişmekte olan pazarla birlikte, Müslüman dostu sağlık hizmetleri gibi özel ürünler için yeni pazar fırsatı da gittikçe popüler hale gelmektedir. Sağlık turizmi alanında Müslüman kitleye odaklanılmasının belli başlı sebepleri vardır. Bunlar (Wilson ve Hollensen, 2013:81);

- Müslümanlar dünya nüfusunun dörtte birini temsil etmektedir,
- Doğumlar ve dönüşümler yoluyla en hızlı büyüyen din olarak kabul edilmektedir,
- Müslümanların% 52,5'inden söz ettiği büyük bir genç nüfusa sahiptir,
- 24 yaşın altı nüfusun, dünya nüfusunun% 11'ini oluşturuyor olması,
- İslami kurallara odaklı büyüyen birçok sektör bulunmaktadır; finans, sigorta, helal yiyecek, içecek, kozmetik, ilaç, eğlence, evlilik, turizm ve moda sektörleri vb.

Müslüman turistlerin memnuniyeti ve bu hedef kitlenin müşteri sadakatini kazanmak için verilen hizmetlerin İslami özellikleri hayati önem taşımaktadır ve helal turist paketlerini bu kapsamda hazırlamak ve uyarlamak gerekmektedir. Turizm paketleri; emredilmiş olan İslami kurallara göre planlanmış doğrudan veya dolaylı gerekli değişimler bu hassasiyetler doğrultusunda Müslüman turistlere odaklı hazırlanmalıdır. (Rahman, 2014:67). Müslüman dostu kavramı, bu kesimin ihtiyaçlarını karşılayacak tesis ve hizmetlerin kullanılabilirliğini ifade eden bir terimdir. Bir Müslümanın günlük hayatında dinî yükümlülüklerini (ibadet) yerine getirmek gibi özel bir ihtiyacı vardır. Bunlar arasında günlük ibadetini gerçekleştirme, tükettiği gıdaların helal olması ve cinsiyete dayalı ihtiyaçları da vardır. Bu ihtiyaçlara dair gereklilikler İslam hukukunda yerleşiktir ve bu kurallar Şeriat yasası olarak da bilinmektedir (Jais vd., 2017:4). Sağlık hizmetlerinde de bu kapsamda Müslüman hastanın birçok beklentisi vardır ve bu beklentileri karşılama kapasitesine sahip olan hastaneler bu hedef kitle tarafından tercih edilebilir olacaktır. Bahsi geçen hastane modeli “Müslüman Dostu Hastane” olarak da anılmaktadır. Müslüman dostu hastane hizmetleri kapsamında; tıbbi hizmetlerinin Şeriat veya İslami öğretilerin ilkelerine uygun, İslami ve helal uygulamalarla uyumlu etkin hizmetlerin eksiksiz benimsenmiş olması Müslüman tıp turistlerini memnun etmede çok önemli faktörler arasındadır (Zailani vd., 2016:165, Azman vd., 2020:102).

3.2. Müslüman Dostu Hastaneler

Müslüman dostu hastaneler, Müslüman sağlık turistlerinin inançları çerçevesinde bir sağlık hizmeti sunumu talebine yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Müslüman hastalar yurt dışına sağlık turizmi amacıyla seyahat ettiği esnada alacağı hizmetin Şeriat'in yani İslami kuralların izin verdiği çerçevede ve şekilde satın alınmasıdır. Amaç, Müslüman turistlerin, özellikle de medikal turistlerin gideceği yerde birçok özel hastane ve klinik, hastanelerinde ve hastalarının tedavilerinde İslami değerleri uygularken kaliteli tıbbi bakım sağlamaktır (Moghavvemi vd., 2015:98)

Müslüman dostu hastane olarak faaliyet gösteren kurum veya kuruluşların çoğunluğu helal sektöründe bilinen bir ülke olan Malezya'da bulunmaktadır. Malezya yalnızca turizm değil birçok endüstride İslami kuralları uygulamakta ve alandaki Müslüman kitlenin ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Bu yönüyle Müslüman ülkeler ve bir dereceye kadar Orta Doğu da dahil olmak üzere dünyanın her yerinden İslami medikal gezginler için bir tercih noktası olabilecektir (Moghavvemi vd., 2015:97; Rahman ve Zailani, 2016:206). Yine aynı şekilde Orta Doğu gibi bölgelerden Müslüman dostu sağlık hizmeti sağlayıcılarına ise artan tıbbi bakım veya medikal turizm için artan tüketici hareketleri bulunan Hindistan yarımadası ve Asya örnek gösterilebilir (Jannohamed, 2016:81).

İslami kurullarla uyumlu bir hastanede olan bazı uygulamalara göz atıldığında; kadın hastalar, kadın hekimler tarafından tedavi edilirken, erkek hastalar erkek hekimler tarafından tedavi edilen cinsiyete uygun bakım sağlamalıdır. Bununla birlikte, bu uygulama pratik olmadığında, tıbbi sağlayıcılar hastaları aydınlatmalı ve örneğin kadın hasta erkek bir doktor tarafından muayene edilirken kadın personel tercih edebilmeli ve alternatifler önerilmelidir. Yine erkek bir hekimin kadın hastanın tedavisini gerçekleştirecek olması durumunda ise, İslami kurallara uygun olmak üzere, Müslüman kadın hastaların da eller ve yüz hariç tüm vücutlarını örtmeleri gerekmektedir (Rahman, vd., 2017:517).

Müslüman dostu hastanelerinde varolan bazı uygulamalar aşağıdaki gibidir (Jais vd., 2017:4; Iranmanesh vd., 2018:3, (URL-4));

- Hastaların Müslüman sağlık turisti olarak gittikleri yurt dışı hastanelerinde yaşadıkları en büyük problemlerden birisi İslam dininin yasakladığı yiyecek ve içeceklerden uzak durmaları gerekmesi durumudur. Bu nedenle bu

hastanelerin bahsi geçen uygulamalarının başında hastalara helal yiyecek, içecek tedariki bulunmaktadır.

- Yapımında ve içeriğinde alkol ve domuz ürünlerinin bulunmadığı ilaç ve gıda temini yapılmaktadır.
- Bazı hastanelerin çalışanları için düzenli olarak Müslüman dostu “Sürekli manevi Eğitimleri (ÖAM)” düzenlenmektedir. Bu eğitimlerle beraber ibadet eğitimi ve İslami uygulamalar üzerine referans sistemleri oluşturulmaktadır.
- Müslüman dostu hastanelerde bulunan bir diğer özellik ise maksimum mahremiyet ve gece konaklamalarına izin veren tek kişilik yataklar sunarak hasta bakıcılarını da ağırlamaktadır.
- Her türlü sağlık personelinin bir işleme başlarken “Bismillah” ile başlayıp, “Elhamdülillah” veya “İnşaallah” kelimeleri ile o işlemi sona erdirmelerine özen gösterilmektedir.

Sağlık turizmi içerisinde özel bir alanda yer alan Müslüman dostu sağlık turizmi ve bu alanda hizmet veren Müslüman dostu hastanelerin sayısının çoğalması ve bu alanda yapılan yatırımların artırılması hem Müslüman turistlerin İslami kurallara göre dizayn edilmiş tıbbi tedavi hizmetleri arayışına cevap vermiştir (Rahman vd., 2017:515-516). Bu alanda yatırım yapmak isteyenlerin ve Müslüman dostu hastane açmak isteyen yatırımcıların uluslararası alanda Müslüman hastalar tarafından tercih edilmesini kolaylaştıracak baş etmen uluslararası geçerliliğe sahip olan helal hastane sertifikasına sahip olmalarıdır. Örneğin; Hindistan’da Chennai merkezli Global Health City, ülkede Helal Kalkınma Otoritesinden 'helal' sertifikası alan ilk kuruluş olmuştur. Sertifikasyon kapsamında hastanenin yiyeceklerinde "helal" et kullandıkları ve her odada ve dua salonunda Müslümanlar kibleye (Kabe’ye doğru) ibadetlerini gerçekleştirdikleri için yönlendiren kible işaretleri bulunmaktadır (URL-5). Bahsi geçen hastanenin tarihine de göz atıldığında üzerinde İslami etkiler görülen bu hastanede çalışan çoğu personelin adının Müslüman isimler olduğu görülmüştür.

Halal India tarafından yapılan sertifikasyon neticesinde Global Health City’de İslami ilkelere uygun olarak Müslüman hastalara ve ailelerine verilen ağırlama hizmetleri, tesisler ve mutfak gibi bazı hizmetler aşağıdaki gibidir (URL-6);

- Helal sertifikalı yemekler ve özel Arap mutfağı,
- Arapça için çevirmen hizmetleri,
- Bir namaz odası,
- Kuran-ı Kerim ve dua odaları ile birlikte tüm hasta odalarında kible yönü

işareti

- TV’li hasta odalarında Arapça TV kanalları

Bu tanımdan hareketle Müslüman dostu hastane özelliğine sahip bazı hastaneler ve verdikleri hizmetler aşağıda başlıklar halinde tanıtılmıştır.

3.2.1. Hospital Pakar Al Islam Specialist Hospital

Al Islam hastanesi Kuala Lumpur’da bulunan kendini ibadet dostu hastane olarak ifade eden bir sağlık kurumudur. Hastane Müslüman hastaların ibadetlerini gerçekleştirebilecekleri ve Allah’a yaklaşılabilecekleri detaylı bir hastane dizaynı oluşturmuştur. Örneğin; Kible yönü, hanım hastalar için peçe, secde, yatarak tedavi gören hastalar için su spreyi ve teyemmüm tozu gibi namaz kılmak için temel kolaylıklar sağlanmıştır. Kur’an, zikir ve dua okumaları da hastalara ve ziyaretçilere sunulmaktadır. Hasta odalarında yer alan televizyonların yayını da düşünülerek dinî içerikle donatılmıştır. Hastaların Allah’a yaklaşmalarına yardımcı olmak için dinî dersler, dua rehberleri ve daha fazlası hastane tarafından organize edilmiştir. Ayrıca Kuran ayetleri okunması, zikir yapılması ve hastanede dingin bir ortam oluşturmak için sürekli duyulan dualar, hastalara yönelik manevi terapi yollarından biri olarak ifade edilmektedir (URL-7).

3.2.2. Hospital Islam Az-Zahrah (HIAZ)

Az-Zahrah hastanesi kendini İslami hastane olarak tanıtmakta ve konum olarak Bnagi’de bulunmaktadır. Az-Zahra hastanesi İslami anlamda verilen hizmetleri şu şekilde ifade etmektedir; kişi bir hastalığa veya felakete maruz kaldığında vücuduyla beraber ruhsal durumu da etkilenmektedir. Mükemmel bir iyileşme için bütüncül tedavi gerekmektedir ve bu tedavi yalnızca fiziksel değil aynı zamanda ruhsal ve duygusal olarak da gereklidir. Bu nedenle hastalara herhangi bir işlem yapılmadan önce, iyileşme sürecinde ve eve dönmeden önce ziyaret edilecek, dua edilecek ve gerektiğinde teşvik ve motivasyonun yanı sıra dinî tavsiyeler verilmektedir. İyileşme sürecinde Allah’a güvenmek, dua etmek gerçekleştirilen her prosedür için bir önceliktir. İbadet hizmetlerine gelindiğinde ise ibadet dostu köşesinde dinî bilgiler, fıkıh ve hadisler, Kuran-ı Kerim tercümesi, hasta ibadeti el kitabı, abdest spreyi, ibadet giysileri ve seccade gibi ibadet ekipmanları bulunmaktadır (URL-8).

3.2.3. KPJ Healthcare Berhad

Malezya’nın önde gelen özel sağlık hizmetleri sağlayıcısıdır ve birden fazla disiplin ilacından ameliyatlara kadar neredeyse her türlü önleyici tedavi

sunmaktadır (COMCEC, 2016:84). KPJ hastaneleri kendilerini Müslüman dostu hastaneler olarak tanımlamakta ve Müslümanlara ezan, Müslüman ibadethaneleri, cenaze hazırlıkları, teyemmüm kili temini, istek üzerine bir dinî yetkili tarafından Yasin okunması ve helal yemek servisi gibi hizmetler sunmaktadır. KPJ ayrıca başka kadın hastalar için kadın doktorların sağlanması gibi Müslüman dostu hizmetler de sunmaktadır (URL-9).

3.2.4. Bangkok Hospital

Bangkok hastanesi; dünyanın en büyük tıbbi standardizasyon kuruluşu olan JCI tarafından da akredite edilmiştir. Müslüman hastaların hizmet alabileceği hastaneler listesinde bulunan Bangkok hastanesinde yalnızca Müslümanlar değil diğer hasta grupları da hizmet alabilmektedir. Müslüman hastalara özel verilen hizmetler ise; ibadet ve dua odaları, helal sertifikalı gıdalar ve yemek menüsü, Müslüman hastalara hizmet verecek Müslüman personel ve tercümanlar bulunmaktadır (URL-10).

3.2.5. Paolo Phaholyothin Hastanesi

1972 yılında kurulan hastane yine yalnızca Müslüman hastalara değil genel anlamda tüm hastalara hizmet vermektedir. Fakat Müslüman sağlık turistlerinin de rahat ve konforlu bir hizmet alabilmesi için, İbadet ve dua alanları, helal yemek menüleri ve Müslüman sağlık personeli seçeneklerini hastalarına sunmaktadır (URL-11).

Tablo 2. Müslüman Dostu Hastanelerde Verilen Hizmetlerin Genel Çerçevesi

Müslüman Dostu Hastanelerde Sunulan Hizmetler
Hastalara yönelik dua ve telkin
Hastane ve hasta odalarında ibadet alanları ve araç, gereçler
Hasta odalarında Kuran-ı Kerim, kible yönü bulunması
Abdest alamayacak durumda olan hastalar için teyemmüm kili bulundurulması
Helal sertifikalı gıda hizmeti
Personelin tamamının Müslüman olması ve tercüman hizmetleri
Erkek ve kadın hastaların sağlık personeli seçme özgürlüğü
Hastalara manevi terapi amaçlı hastane içerisinde hoparlör ile verilen dua sesleri.

Dini dersler ve dua rehberleri

Kullanılan ilaç ve medikal malzemelerin helal sertifikalı olması

Sonuç

Henüz yeni keşfedilen bir alan olan helal medikal turizm sektörü ve bu sektörün varlığı için gerekli olan Müslüman dostu hastaneler; Malezya, Tayland, Hindistan gibi ülkelerde hâlihazırda var olan bir alandır. Dünyada 1.57 Milyar Müslüman bulunmakta ve bu sayı halen artmaya devam etmektedir. Bahsi geçen sayı göz önüne alındığında Helal medikal turizm alanının kıymeti artmakta fakat halen sadece birkaç ülkede bu hizmetin verilmesine olanak sağlayan hastane yapılanmaları bulunmaktadır. Dünya çapında bu hizmet modelinin yaygınlaşmasını sağlayacak tanıtıcı faaliyetler ve ajans yapılanmaları desteklenmelidir. Yine Müslüman ülkelerin bu konuda akademik ve sektörel destekleri önemli olacaktır. Bu kapsamda World Halal Council, S.M.I.I.C (İslam Ülkeleri Standartlar ve Metroloji Enstitüsü) gibi yapılanmaların bu hizmetin akreditasyon ve standartlarının oluşturulmasına dair çalışmaları kıymetli olacaktır. Sağlık hizmeti almak için yurt dışına seyahat edecek olan Müslüman hastalar dinî inançları konusundaki sorumlulukları gereği helal ve haram hassasiyetine göre hareket etmekte olup aldığı hizmetin başından sonuna kadar bu sorumluluğun gereği olan hizmetleri almaya hak sahibidir. Bu nedenle bahsi geçen ülkeler bu sorumluluğun gereğine göre hareket eden Müslüman sağlık turistlerinin istekleri doğrultusunda Müslüman dostu hastaneler inşa etmiş ve acentelerle de gerekli iş birliği doğrultusunda bu hasta grubunu kendi bünyelerine çekmektedir. Bu amaçla kurulan bu hastaneler ilgili birimlerce oluşturulan helal standartlar ve akreditasyon kurumları aracılığıyla hastanelerin hizmetlerini helal hale getirmektedir. Örneğin; Malezya’da JAKIM ve IHI, Hindistan’da Helal India vb. akreditasyon kuruluşları bu konuda önemli bir rol oynamaktadır (Aslan ve Aslan, 2018:2930). Yemek menüleri, ilaçlar, medikal malzemeler, mahremiyet, hastane odalarının kadın ve erkek hastalara göre dizaynı ve burayı temizleyen personele kadar cinsiyet mahremiyetine önem verilmektedir. Bu alan sağlık turizmi içerisinde Niş bir alan olarak değerlendirilebilecek olup belirli bir sağlık turisti grubuna yönelik hizmetlerin verilmesini sağlayan öze bir alandır. Bu modelin uygulanmasıyla beraber nüfus miktarı oldukça yüksek olan ve yükselmeye hızla devam eden ve dünya nüfusunun dörtte birini temsil eden Müslüman halklar günümüzde gelecekte oldukça önemli bir pazar ve hedef kitle olacaktır (Wilson ve Hollensen, 2013:81). Bu kapsamda helal veya Müslüman

dostu hastane akreditasyon ve standartlarının tek elden yapılmasını sağlayacak kuruluş ve yapılanmalar ön plana çıkarılmalı, Müslüman hastaların güvenini sağlayacak helal belgelendirme çalışmalarına öncelik verilmelidir. Yine Müslüman dostu hastane personelinin özel olarak bu hassasiyetlere sahip olacak şekilde eğitime tabi tutacak bağımsız kuruluşların varlığı bu hizmet alanını daha da güçlendirebilecektir. Dünyada başarılı örnekleri bulunan bu alan sağlık ve sağlık turizmi alt yapısı kuvvetli olan ve nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Türkiye’de de uygulayabilecek alt yapının durumu ayrıca araştırılması ve saha çalışmaları yapılmalıdır. Henüz yeni keşfedilen bu sektörde fırsat ve avantajların elde edilmesi için geç değildir. Sağlık Bakanlığı ve politika yapıcılar, akademisyenler, sağlık turizmi aracı kuruluşları, sağlık yatırımcıları ve helal sektör temsilcileri arasındaki sektörler arası bir işbirliği bu konuda ülkemizin gelişimi adına önemli bir adım olabilecektir.

Kaynaklar

ASLAN, Hakiye, ASLAN, İmran (2018), *Helal Gıda Sektörü: Malezya ve Türkiye Karşılaştırılması*, 1. Uluslararası Battalgazi Multi Disipliner Çalışmalar Kongresi, 7-9 Aralık 2018, Malatya.

AKYOL, Mevlüt, KILINÇ, Özsoy (2014), “Internet and Halal Tourism Marketing”, *Electronic Turkish Studies*, C. 9, Sy. 8, ss.171-186.

AZMAN, N. A. I., RASHİD, N., ISMAİL, N., & SAMER, S. (2020), A Conceptual Framework of Service Quality and Patient Loyalty in Muslim Friendly Healthcare. *International Journal of Human and Technology Interaction (IJHaTI)*, 4(1), ss.101-106.

BORMAN, Edwin (2004), “Health Tourism: Where Health Care Ethics and The State Collide”, *British Medical Journal*, 328, ss.60–61.

COMCEC (2016), Muslim Friendly Tourism: Understanding the Demand and Supply Sided in the OIC Member Countries, Ankara.

DİNAR STANDARD, (2019), State of the Global Islamic Economy Report 2019/20.

GÜZEL, Yakup ve KARTAL, Cihat (2017), “Helal gıda sertifikası ve tüketici (halal food certificate and consumer)”. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, C. 5, Sy. 4, ss. 299-309.

JAİS, Ahmed, S., ALİMAN, Zuliana, ISMAIL, Azian (2017), “Muslim Friendly Practices In The Healthcare Tourism: Current Practices and Future Outlook”, ss.1-12.

JANMOHAMED, Zahra (2016), *Generation M: Young Muslims Changing the World*, Bloomsbury Publishing.

KAHRAMAN, Nüzhet ve TÜRKAY, Oğuz (2014), *Turizm ve Çevre*, Detay Yayıncılık, Ankara.

MOGHAVVEMİ, Sedigheh, ZAILANİ, Suhaiza, ALİ, Suhana, M., MUSA, Ghazali (2015), “Islamic medical tourism providers in Malaysia: Challenges and opportunities, In The role of service in the tourism & hospitality industry”, Proceedings of the annual international conference on management and technology in knowledge, Service, Tourism & Hospitality, Gran Melia, Jakarta, Indonesia, 23-24 August.

PATIENTENTS BEYOND BORDERS, (2020)
<https://www.patientsbeyondborders.com/media>

RAHMAN, Muhammad Khalilur (2014), “Motivating Factors Of Islamic Tourist’s Destination Loyalty: An Empirical Investigation in Malaysia”, *Journal Of Tourism And Hospitality Management*, C.2, Sy.1, ss.63-77.

RAHMAN, Muhammad Khalilur and ZAILANİ, Suhaiza (2016), “Understanding Muslim Medical Tourists’ Perception Towards Islamic Friendly Hospital”, *Journal Of Investment And Management*, C.5, Sy.6, ss.206-213.

RAHMAN, Muhammad Khalilur., ZAILANİ, Suhaiza., MUSA, Ghazali (2017), “Tapping Into The Emerging Muslim-Friendly Medical Tourism Market: Evidence From Malaysia”, *Journal Of Islamic Marketing*, C.8, Sy.4, ss.514-532.

RİAZ, Mian N., CHAUDRY, Muhammad M. (2005), *Halal Food Production*, CRC Press.

SAMORİ, Zakiah and SABTU, Noorsalwati (2014), “Developing Halal Standard For Malaysian Hotel Industry: An Exploratory Study”, *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 121, ss.144-157.

SAĞLIK BAKANLIĞI (2014), Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, <http://www.saglikturizmi.gov.tr/168-genel-bilgi.html> (Erşim tarihi. 24.02.2019).

SWAİN, Dindayal and SAHU, Suprava (2008), “Opportunities and challenges of health tourism in India”, In Conference on Tourism in India–Challenges Ahead, 15-17 May.

TONTUŞ, Ömer, H. (2017), *Sağlık Turizminin Tarihçesi*, SATURK Yayınları, <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/10943,01pdf.pdf>. (Erişim tarihi. 24.03.2020).

TOPRAK, Lokman, ELSAİED, Hala H., MAHMOOD, Samah A. (2014), “Turizmin Yükselen Trendi: Sağlık Turizmi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, Sy.50, ss.38-57.

WILSON, Jonathan A. and HOLLENSEN, Svend (2013), “Assessing The Implications On Performance When Aligning Customer Lifetime Value Calculations With Religious Faith Groups And After Lifetime Values–A Socratic Elenchus Approach”, *International Journal Of Business Performance Management*, C.14, Sy.1, ss.67-94.

YORULMAZ ÖZÇELİK, Derya ve AKÇİ, Yavuz (2020), “Helal Gıda Tüketimine Yönelik Tutumların Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi (Adıyaman Örneği)”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17, Şy.2, ss.1218-1238.

YİRİK, Şevket, EKİCİ, Remziye, BALTACI, Furkan (2015), *Türkiye ve Dünyada Sağlık Turizmi (Medikal Turizm)*, Detay Yayıncılık, Ankara.

ZAILANİ, Suhaiza., ALİ, Suhana M., IRANMANESH, Mohammad, MOGHAVVEMİ, Sedigheh., MUSA, Ghazali (2016), “Predicting Muslim Medical Tourists' Satisfaction With Malaysian Islamic Friendly Hospitals”, *Tourism Management*, 57, ss.159-167.

ZULKİFLİ, Wan Sahida Wan, RAHMAN, Suhaimi Ab, AWANG, Khairil Wahidin, MAN, Yaakob B. Che (2011), “Developing the Framework For Halal Friendly Tourism in Malaysia”, *International Business Management*, C.5, Sy.6, ss.295-302.

URL-1 <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/10944,02pdf.pdf?0>
16.02.2019 tarihinde erişim sağlandı.

URL-2 Bahardeen, 2016
<https://www.crescentrating.com/magazine/muslim-travel/3856/6-faith-based-needs-of-muslim-travelers.html> 23.03.2020 tarihinde erişim sağlandı.

URL-3
http://globalhalaltourism.org/hospitals_health_care_centers_clinics.php
31.03.2020 tarihinde erişim sağlandı.

URL-4 <http://halalindia.org/halal-friendly-medical-tourism/> 31.03.2020 tarihinde erişim sağlandı

URL-5 <https://halalfocus.net/india-first-hospital-in-india-to-achieve-halal-certification/> 31.03.2020 tarihinde erişim sağlandı.

URL-6 <https://www.gleneaglesglobalhospitals.com/quality-accreditations>
01.04.2020 tarihinde erişim sağlandı

URL-7 Al Islam Hospital Resmi İnternet Sitesi, <https://www.al-islamhospital.com.my/hmi.html>
06.12.2020 tarihinde erişim sağlandı.

URL-8 AZ-ZAHRA HOSPİTAL Resmi İnternet Sitesi
<https://azzahrah.my/hmi/> 06.12.2020 tarihinde erişim sağlandı.

URL-9 KPJ Healthcare Berhad
<https://www.salaamgateway.com/story/healthy-growth-of-muslim-friendly-medical-tourism> 08.12.2020 tarihinde erişim sağlandı.

URL-10 Bangkok Hospital Tayland
<https://muslimfriendly.tourismthailand.org/en/articles/5f571eda57240d002687e50c> 11.12.2020 tarihinde erişim sağlandı.

URL-11 Paolo Hospital Tayland
<https://muslimfriendly.tourismthailand.org/en/articles/5f571fd357240d002687e529> 11.12.2020 tarihinde erişim sağlandı.

POST-DEMOKRATİK BİR SİYASİ HAREKET OLARAK KORSAN PARTİ

Murat YİĞİT¹

Geliş: 02.05.2021 / Kabul: 25.08.2021
DOI: 10.29029/busbed.931316

Öz

Neoliberal ekonomi politikaları doğrultusunda yaşanan çok boyutlu dönüşüm, siyasi aktörler ve ekonomik elit arasında bağımlılığa yol açan bir politik düzen inşa etmiştir. Bu şekilde sıradan vatandaşların karar alma mekanizmalarından dışlandığı koşullar ortaya çıkmıştır. Sosyal devletin zayıflaması, toplumun geniş kesimlerinin hoşnutsuzluğuna ve siyasete karşı güvensizliğe yol açmaktadır. Ayrıca seçmenlerin, bu güvensizliğe bağlı olarak seçime katılım oranlarında düşüş gözlemlenmektedir. Geleneksel siyasi parti sistemleri çöküşe sürüklenmektedir. Colin Crouch tarafından “post-demokrasi” olarak tanımlanan bu süreç, yeni siyasi hareketlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Popülist siyaset aynı zeminde yükselmektedir. Yeni arayışlara yönelen seçmen kitlelerinin siyasete katılım ve örgütlenme biçimlerinde de değişimler olabilmektedir. Yeni politik hareketler arasında özel bir yere sahip olan Korsan Parti, demokrasinin mevcut sorunları ve geleceği hakkında çeşitli iddialara ve önerilere sahiptir. Dijitalleşmeyi hibrid bir siyasi katılım ve temsil için kullanmayı vaad eden Korsan Parti'nin en önemli teklifi akışkan demokrasi modeli olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Neoliberalizm, Post-demokrasi, Korsan Parti, akışkan geribildirim, dijitalleşme.*

¹ Arş. Gör. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, myigit@ticaret.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6544-7338>.

THE PIRATE PARTY AS A POST-DEMOCRATIC POLITICAL MOVEMENT

Abstract

The multidimensional transformation in neoliberal economic policies has built a political order leading to dependence between political actors and the economic elite. In this way, conditions emerged in which ordinary citizens were increasingly excluded from decision-making mechanisms. The weakening of the social state causes public discontent and distrust over politics. In addition, due to this distrust of the voters, a decrease is observed in the turn-out rates. Traditional political party systems are leading to collapse. This process, defined by Colin Crouch as "post-democracy," laid the groundwork for the emergence of new political movements. Populist politics is rising under the same circumstances. As a result of new political searches, there may be changes in participation in politics and organization. The Pirate Party, which has a special place among the new political movements, has various claims and suggestions about the current problems and future of democracy. The most significant proposal of the Pirate Party, which promises to use digitalization for hybrid political participation and representation, is a liquid democracy model.

Keywords: *Neoliberalism, Post-democracy, Pirate Party, Liquid Feedback, digitalization.*

Giriş

2010'ların ikinci yarısında üniversite ve medya çevreleri tarafından çoğunlukla popülizmin yükselişi ve demokrasinin geleceği tartışılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan 2016 seçimlerinde Donald Trump'ın başkan seçilmesinin bu tartışmalar üzerindeki payı oldukça büyüktür. Sağ ve sol popülizmlerin davranış biçimlerini sınıflandırmak, temsilcileri olan siyasi partilerin konumlarını analiz etmek bu doğrultuda gitgide önemli hale gelmiştir. Yeni siyasi hareketler, yeni siyasi partiler ve hatta parti sistemlerinin dönüşümü kadar bu partilerin ortaya çıktığı sosyal ve siyasi ortamın oluşum süreci de ilgi görmektedir. Tanımı itibarıyla ele alındığında "halk kitleleri adına müesses nizama ve yozlaşmış elitlerine karşıtlık" olarak karşımıza çıkan popülizmin oldukça geniş bir kritik çerçeveye sahip olduğu anlaşılmaktadır (Munro, 2021). Geniş çerçevede itiraz edilen bu düzenin nasıl oluştuğu, siyasete nasıl etki ettiği ve günümüzde yeni siyasi hareketlerin ve partilerin oluşumunda nasıl bir role sahip olduğu pek çok cevap ortaya çıkmıştır ve çıkmaya devam etmektedir. Siyasetin dönüşümünü, neoliberalizmin önce ekonomi, sonra da siyasete hâkim

olmasıyla açıklayan Colin Crouch'un "post-demokrasi" teklifi bu cevaplar arasında yer almaktadır. Son yıllarda Türkçe literatürde bu dönüşüm sürecini post-demokrasi üzerinden açıklayan yayınlar (Keskin, 2017; Koç, 2019) az da olsa görülmektedir.

Siyasetçiler ve sermaye sahipleri lehine geliştiği düşünülen söz konusu dönem aynı zamanda teknolojik gelişmelerin ve dijitalleşmenin hızlandığı, sosyal medya araçlarının ortaya çıktığı bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Günümüzde görülen yeni siyasi hareketlerin, örneğin Korsan Parti'nin söylem ve pratikleri elbette bu koşullardan etkilenerek biçimlenmiştir. Korsan Parti özelinde hukuk, bilişim, iletişim alanlarında çalışmalar yayınlanmıştır; açık erişim, internet kullanım özgürlüğü, fikri mülkiyet ve demokrasinin yeni pratikleri ele alınmıştır (Işık & Işık, 2021; Kavoğlu, 2013; İkiz, 2013). Bu çalışmada ise yeni siyasi hareketler arasında kendisine münhasır bir yer edinmiş, sol popülist bir örnek olan Korsan Parti'yi Crouch'un post-demokrasi perspektifinden analiz etmek amaçlanmaktadır. Crouch'un post demokrasi çerçevesinde yaptığı çıkarımların Korsan Parti'nin söylem ve pratiklerindeki izdüşümleri şaşırtıcı bir uyum arz etmektedir. Neoliberal çağda siyaset ve sermaye yakınlaşmasının demokraside katılım ve temsiliyet krizi doğurduğu fikrinden beslendiği görülen Korsan Parti, kendi özgün hikayesiyle Crouch'u doğrulamaktadır. Ayrıca siyasi mücadelesini dijital ve fikri mülkiyet karşıtlığı üzerine kurması, likid demokrasi gibi bir modeli savunması da aynı çerçevede tutarlı bir görüntü vermektedir. Yeni siyasi partilerin, parti sistemi dönüşümlerinin, dijitalleşmenin demokrasi üzerindeki etkisinin, demokrasinin yeni pratiklerinin krizlerin kökenleriyle birlikte tartışılmasına katkıda bulunmak yine bu çalışmanın amaçları arasındadır.

Post-demokratik sürece karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkan, özgün ve farklı bir siyasi hareket arz eden Korsan Parti'yi bu çerçevede anlamak ve anlamlandırmak bu makalenin nihai hedefi olacaktır. Crouch'un önermeleri temelinde Korsan Parti gibi bir hareket nasıl anlaşılmalıdır? Neoliberal düzen, devlet-vatandaş ilişkisi ve siyasi parti sisteminin dönüşümü açısından bu hareket nasıl bir tavır ve tarzla, ne tür bir boşluğu doldurmaktadır? Demokrasinin geleceği açısından çıkış teklifi nedir? Bu makale ile sorgulamalara katkı yapılacaktır. İlk defa İsveç'te ortaya çıkan Korsan Parti, zamanla tüm Avrupa'ya yayılmış ve etkin hale gelmiştir. Dolayısıyla siyasette etkinliğe sahip tim Korsan Parti'ler bu çalışmanın kapsamındadır. Korsan Parti hareketinin uluslararası bir etkinlik kazanması katılım, temsiliyet ve dijital/fikri mülkiyet gibi tartışma alanlarını yaygınlık kazandığını da göstermektedir. Çalışmayı özgün kılan iki

unsurdan biri anılan sorunların uluslararası boyutunun vurgulanması, diğeri ise demokrasinin yeni siyasi dönemdeki krizini post-demokrasi teorisi ve Korsan Parti örneğiyle açıklama çabası taşımasıdır.

1. (Neo)Liberal Demokrasinin Krizi ve Siyasete Güven Sorunu

Demokrasinin içine düştüğü buhran bugün pek çok yeni olgu ve siyasi hareketle tebarüz etse de demokrasi krizlerine dair tartışmalar çok daha eskilere dayanmaktadır. Carl Schmitt, liberal demokrasinin tecessüm ettiği parlamentarizmi, demokrasinin asıl buhranı olarak görüp eleştirmiştir. Schmitt'e (2014: 41-42) göre demokrasi, halkın egemenliği ve kamunun ortak yararına ilişkin bir dizi özdeşliğe dayanmaktadır. Yöneten ve yönetilenlerin, devlet ve yasanın, vekil ile halkın özdeşliği gibi argümanlar demokrasi fikrini inşa etmektedir. Schmitt, liberal düşüncenin temelleri arasında yer alan bireycilik olgusunun demokrasiyi kuran özdeşliklerle taban tabana zıt olduğunu iddia eder. Parlamenter demokrasinin krizi, bir temsiliyet krizidir (Karaaslan, 2018: 192-193). Bu temsiliyet krizini meydana çıkaran ise parlamentarizmin kamusal müzakere ve şeffaflık gibi prensipleridir, zira parlamenter demokrasinin sağladığı vekalet sistemi içinde birer zorunluluk olarak düşünüldüğünde bu gibi prensipler halkın iradesinin iktidara yansıtılmasını sınırlayacaktır (Schmitt, 2014: 51-79). Halk egemenliği ve radikal demokratik değerler arasında bu şekilde paradoksal bir ilişki açığa çıkmaktadır:

“Demokrasinin, kendisinin ortadan kaldırılması için kullanılması tehlikesi ortaya çıkarsa, radikal demokrat, bir karar vermek zorundadır: ya çoğunluğa karşı da demokrat kalacaktır ya da demokrat olmaktan vazgeçecektir. Demokrasi, kendi içinde barındırdığı değerlerden birinin içeriğine büründüğü anda, her ne pahasına olursa olsun (şekli anlamda) demokrat kalınamaz. Bu çarpıcı bir olgu ve gerekliliktir; asla soyut bir diyalektik veya sofistçe bir oyun değil” (Schmitt, 2014: 43).

Schmitt'in iddiaları, hiç şüphesiz içinde yaşadığı toplumun ve çatışma halinde olduğu dünyanın güncel meselelerinden besleniyordu. Nazi Almanyası'nın mutlak mağlubiyetiyle sona eren İkinci Dünya Savaşı'nın neticelerinden biri de kurulan 'yeni dünya düzeni' ile bu iddiaların artık rafa kaldırılmasıydı. Siyasi olarak kazanan liberal demokrasi oluyordu. 21. yüzyıla kadar Schmitt'in önermeleri demokrasi tartışmalarında tekrar tekrar gündeme gelmeyi sürdürdü. Chantal Mouffe bunu “Schmitt'le birlikte, Schmitt'e karşı” şeklinde ifade eder (Mouffe, 2015: 14).

Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde yeniden alevlenen “demokrasinin krizi” tartışmalarında Schmitt’in sık sık gündeme gelmesi bir tesadüf değildir, söz konusu krizin bu kez başka koşullar altında yeni bir temsiliyet krizi olduğu söylenebilir. Popülizmin yükselişine yönelik ilginin, onun kökenlerine çok az sirayet etmesi temsiliyet sorununun gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. 1970-1980 döneminde dünyayı etkisi altına almaya başlayan neoliberal politikaların ekonomi kadar siyaseti de dönüştürdüğü, devlet ve vatandaş kimliklerini, ilişkilerini başka bir boyuta taşıdığı asla gözden kaçırılmaması gereken bir gerçeğe işaret eder. Sermaye-iktidar ilişkilerinin bağımlılık düzeyine erişmesi, elitler ve halk arasındaki mesafenin her zamankinden çok daha fazla açılması ile vatandaşlarda oluşan hoşnutsuzluk neo-liberal dönemin sonuçları arasındadır. Öncelikle ‘demokrasinin krizi’ teşhisini ortaya çıkaran semptomlar şu şekilde özetlenebilir: 1) Geleneksel parti sisteminin aşınması ve/ya dağılması, 2) Yabancı düşmanı, ırkçı ve aşırı milliyetçi siyasi parti ve hareketlerin yükselişi, 3) Kamuoyu araştırmalarında “demokrasi”ye verilen desteğin giderek azalması (Przeworski, 2019: 83-102). 2017 yılında Fransa’da Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde geleneksel siyasi düzenin temsilcileri olan merkez sağ (Cumhuriyetçiler) ve merkez solun (Sosyalistler) tasfiye olması ve marjinal aşırı sağ parti Ulusal Cephe lideri Marine Le Pen ile henüz birkaç aylık bir siyasi hareket olan En Marche’ın lideri Emmanuel Macron’un ikinci tura kalmaları şaşırtıcı ama anlamlı bir tabloyu ortaya çıkarmaktadır. V. Cumhuriyet boyunca siyaseti domine eden merkez partilerin iflası, halkın tepkisinin boyutlarını göstermekteydi. Dahası seçim coğrafyasına bakıldığında, Macron’un metropollerde ve Le Pen’in kırsaldaki hakimiyeti açıkça ortaya çıkıyordu (Camille, 2017). Dolayısıyla ilgili seçimler sosyo-coğrafi bir ayrışmayı da ortaya koyar. Kırsal kesim ve büyük şehirler arasında bir kutuplaşma görünümü söz konusudur.

Avrupa ülkelerinin ulusal siyasetlerinde 1950-1980 yılları arasında genel bir parçalanmadan söz edilebilir: Anılan dönemde yapılan genel seçimlerde %20 oranını aşabilen yalnızca iki siyasi parti vardır ki bunlardan biri yarı başkanlık hükümet sistemine sahip Fransa’dadır (Przeworski, 2019: 84). Seçimlere katılan partiler bu aralıkta sürekli artmaktadır. Fakat neoliberalizmin kendisini yoğun biçimde hissettirdiği 1980’lerden itibaren aşırı sağ partilerde kümelenmeler görülür ve bu partilerin destekçi miktarı düzenli şekilde artmaktadır. 2008 Euro Krizi sonrası dönemde ise aşırı sağ partilerin iktidar partisi olarak sahneye çıkışı gerçekleşir. Geleneksel parti sistemlerinin ve bu sistemlerin aktörleri olan köklü partilerin siyaset dışında kalması, neoliberal düzenin tarihsel gelişimi ve siyaset

süreci içindeki aktörlerin ilişkilerini uğrattığı değişimden bağımsız düşünülemez. Nitekim demokrasinin krizi olarak nitelenen sorunun kalkış noktası “sistem-karşıtı”, “elit karşıtı”, “statüko karşıtı” ve “popülist” birtakım duygu ve tavırlar olmuştur (Przeworski, 2019: 1).

Söz konusu tepkiselliği politik söylemlerinde ifade edebilen yeni partilerin yükselişi son dönemlerde oldukça belirgindir. Zira on yıllar boyunca süren bir politik ifadesizlik söz konusudur. Geleneksel siyasi kurumlar ve siyasi partilerin, siyasetçilerin uğradığı güven kaybının temel göstergesi seçimlere katılım oranını düzenli olarak düşüşü ve hatta bazı ülkelerde düşük seviyelere inmesiydi (Norris & Inglehart, 2019). Siyasi partilere yönelik güvenin ortadan kalkması siyaset sürecinin ve demokrasinin silikleşmesine yol açmıştır. Oysa ilk modernleşme sürecinde siyaset ve toplum ilişkisinde kiliselerin yerini siyaset kurumunun aldığı bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Kilise çevrelerinde rastlandığı gibi siyasi partilerin politik inandırıcılığı da gücünü zıt pozisyonlardan almaktaydı. Sık sık öteki olanı alıntılıyarak kimlik üzerinden yönlendirilen seçmen tüm olumsuzluklara rağmen “yine de” diyerek bu köklü inandırıcılığı onaylamaktaydı (De Certeau, 2008: 306-307). Yirmi birinci yüzyılda bu güvenden neredeyse eser kalmamakta ve seçmen çoğunlukla “yine de” demeyi artık bırakmaktadır. Siyasetçiye, siyasi partilere, parlamentolara, hükümetlere, bankalara ve medyaya yönelik güvensizlik, demokrasinin temel kriz ortamı haline gelmektedir. Siyasetçiye ve partilere yönelik güvensizlik, kurumlara olan inançsızlık ve siyasete karşı ilgisizlik tüm bunları inşa eden koşulları politik söylemine dönüştüren yeni siyasi hareketler ve partiler için bir fırsat olarak değerlendirilir. Pek çoğu aşırı sağ, sağ popülist veya sadece popülist olarak anılan bu partiler birer karşı-söylemle ortaya çıkmaktadır. Popülizmin yükselişi olarak ele alınan fenomenin kökenlerini oldukça tafsilatlı ve tutarlı biçimde ele alan bir yaklaşım olarak ‘post-demokrasi’den yeterince istifade edilmediği görülmektedir. Oysa Colin Crouch’un dile getirdiği post-demokrasi düşüncesi, içinde yaşadığımız dünyanın gördüğü siyasi dönüşümün kökenlerine dair ilginç saptamalar içermektedir.

2. Colin Crouch ve Post-Demokrasi

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde neoliberalizmin demokrasiye verdiği yeni şekli eleştiren ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılması konusunda oldukça karamsar bir metin olan “Post-Demokrasi”, tüm nedensellik ve eleştirelliği ile

etkin bir analiz çerçevesi de ortaya koyar.² Yazar Colin Crouch konuya demokrasinin, artık neredeyse tekil ve mutlak bir form olarak kabul gören liberal demokrasiye indirgenmesini eleştirerek başlamaktadır (Crouch, 2016: 13). Demokrasi literatürünün gelişimi doğrultusunda liberal demokrasi dışındaki demokrasi modellerini dışlanarak bugünkü anlayışa ulaşılmıştır. Bunda ilgili literatürün Amerikan akademik çevrelerinin etkisi altında kalması da önemli rol oynamaktadır. “Post-demokrasi”yi Crouch’tan önce telaffuz eden Jacques Ranciere, başta Marksizm olmak üzere demokrasiyi yorumlayan ekollerin siyasi pratikler bağlamında aradan çekilmesinin bu olguyu ortaya çıkardığını doğrular (Nash&Ranciere, 1996: 171). Crouch, liberal demokrasinin işleyişini “şirketlerin yörüngesindeki hükümetler” imajı altında değerlendirir:

“Bu anlayış kitlesel katılımın esas türü olarak salt seçimler aracılığıyla siyasal katılıma, lobicilik faaliyetlerine (şirketler) ve kapitalist ekonomiye müdahale etmekten mümkün olduğunca kaçınan bir siyasi rejime dayanmaktadır. Bu anlayışa mensup olanlar farklı düzeylerdeki geniş vatandaş katılımını ve iş dünyası dışında kalan teşkilatların rolleri ile meşgul olmazlar” (Crouch, 2016: 13).

Seçilmiş hükümetler ve iş dünyasının çıkarlarını temsil eden elitler arasında şeffaf olmayan biçimde yürütülen bu siyaset, liberal demokrasi rejimine devlet ve sıradan vatandaş arasında uçurumlara sahip bir görünüm vermiştir. Ekonomik elitler ve siyasi aktörler arasındaki ilişki artık daha girift ve daha fazla karşılıklı bağımlılık içermektedir. Dolayısıyla neo-liberal demokrasinin ortaya çıkışı, Schumpeterci anlamda (Schumpeter, 2014: 284-285) yönetici sınıfların inşa ettiği bir elit zümreye veya bir elitler dayanışmasına yol açmaktadır. Temsili demokrasi, böylece halkın seçtiği siyasetçilerin söz konusu elitler zümresine dahil edildiği bir yönetime dönüşmektedir. Seçilmiş siyasetçi kadrosu, yeni elit gruplar olarak elit zümreye yeni ekonomik elitleri dahil etmek üzere rant siyasetine yönelmektedir. Fakat bu durum siyasi karar süreçlerine katılım ve kamu kaynaklarının dağıtımının dar alanda gerçekleşmeye devam etmesine mâni değildir. Politika ve hükümetin gitgide ayrıcalıklı elitlerin hükümranlığı altına girmesi, bu elitler zümresinin dinamik ortamının (belki liberalizmle uygun şekilde) “girişimcilik”le karakterize edilmesine olanak tanımaktadır. Dar elit zümrenin kendi içinde bu şekilde uzlaşması, siyasette

² Crouch’a göre post-demokrasi, post- ekinde hareketle demokrasiyle beraber ve demokrasiye karşı gelişen tepkisel bir süreçtir. Bu süreç, demokrasiyi ve kurumlarını dönüştürmektedir (Crouch, 2016: 27).

meşruiyet kaynağı olarak görülen vatandaşların-seçmenlerin demokrasiyi anlamlı kılan iki temel hakkını ortadan kaldırmaktadır: Katılım ve temsil (Keskin, 2017: 488-494). Yeni dönemde ortaya çıkan siyasi katılım ve temsiliyet krizi, seçmenlerin siyasete yönelik ilgi ve bağlarını zayıflatarak aslında siyaseti daha da elit-leştirir. Bunun sonuçlarından bir diğeri de toplumsal olay ve buhranlara karşı kayıtsızlıktır (Crouch, 2016: 12). Bir yanda halkın beklentilerini hiçe sayan yönetimler, diğer yanda “büyük bölümü siyasi karar alma süreçlerine nadiren iştirak eden, manipüle edilmiş ve pasif katılımcı rolü verilmiş vatandaşlar” söz konusudur.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi, tek kutuplu dünya düzenine geçiş, neoliberal ekonomi politikaları ve liberalizm ölçütlerinde yeni demokratikleşme dalgası gibi değişimler, Keynezyen refah devleti fikri ve pratiklerinin çöküşü ile aynı dönemde ve birer nedensellik ağı içinde gerçekleşmiştir. Halkın sosyal devlet çatısı altında elde edilen kazanımları kaybedilmektedir (Crouch, 2016: 29). Toplumsal dayanışmanın devlet içindeki ifadesi olan “sosyal devlet” olgusu, yeni dönemin ruhuna uygun biçimde yerini bireyleşmeye bırakmaktadır. Elitler, lobiler, yönetici zümreler ile alt gelir grubu arasındaki makas açıldıkça toplumdaki ekonomik eşitsizlik resmi daha da netleşmektedir. Eşitsizlikler, kriz zamanlarını ilk gruptakilerin kazançlı çıktığı sıfır toplamı düzenler ortaya koyabilmektedir. Farklı ülkelerde farklı dönemlerde ortaya çıkan ekonomik krizler, Avrupa Birliği’nde görülen Euro Krizi veya ABD’de patlak veren finans krizleri gibi bölgesel-küresel buhranlar yönetenler ve yönetilenler arasındaki kopuşa hız vermişlerdir.

Tekrar etmek gerekirse bireyleşme, elitizm ve girişimcilik merkezli yeni neoliberal politik düzen, refah devletinin yok oluşuyla eşitsizliğin derinleştiği ve krizlerin demokratik kurumlar-vatandaş arasında kopuşlara kapı araladığı bir platform olarak yükselir. Liberal demokrasinin doğurduğu şartlar içinde ve krizlerin baskısı altında sıkıntı çeken düşük gelir grupları için çare ilk bakışta toplumsal refaha yönelik vaatleri olan siyasi partilerdedir. Siyasi ve ekonomik krizlerin yıpratıldığı vatandaşlar için demokratik süreç adına dikkat çeken bir başka olgu ise artık sıradan kabul edilen “seçime hile karıştığı” iddialarıdır. Sık rastlanan bu durum seçmenlerin sandığa olan inançlarını yitirmelerine, değişime yönelik hiçbir ihtimal düşünmemelerine yol açmaktadır. ABD Başkanı Donald Trump’un hem kazanarak göreve geldiği (BBC, 2016) hem de kaybettiği seçimler için (Doğru, 2020) hile iddiasında bulunması oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca yargıya taşınan bir başka iddia ise Rusya hükümetinin Trump lehine Amerikan seçimlerine müdahalesidir (BBC, 2018).

Oluşan yeni politik-ekonomik düzene ek olarak, “yabancı ülkelerin teknolojidene istifade ederek müdahale edebildiği seçimler” fikri, seçmenin gözünde demokratik kurum ve usullerin güvenilirliğini ortadan kaldırmaktadır. Netice itibarıyla hem oy verdiği, iktidara taşıdığı partileri/siyasetçileri lobiler ve ekonomik elitlere kaptıran hem de sandıktaki otoritesi tartışmalı hale gelen seçmen kitleleri siyasete ve demokrasiye karşı derin bir güvensizlik hissine kapılırlar. Bunun en belirgin sonuçlarından biri de seçimlere katılım oranlarının gözle görülür şekilde düşmesidir. Liberal ölçütlerle değerlendirildiğinde demokrasi düzeyi yüksek olan pek çok gelişmiş Batılı ülkede siyasete karşı yoğun bir ilgisizlik söz konusu olmuştur (Durul & Doğan, 2019). Sandığa giden seçmen oranlarında yaşanan ciddi düşüşler, demokrasinin krizi olarak anılan sürece dair en önemli gösterge olarak da kabul edilebilir. Seçmenler, yeni siyasi düzene sırtını dönerek ve bir karşı-kayıtsızlık sergileyerek tepkilerini göstermektedir.

Ekonomik aktörlerin ve lobilerin, danışmanlar ve/ya yerel siyasetçiler yoluyla nüfuz ettiği siyasi partilerin hiyerarşik yapısı ve merkezîyetçi organizasyonu, parti gönüllülerinin ve düşük yetkili organlarının geribildirimine olanak tanımayacak şekilde inşa edilir. Zira merkezdeki siyasi partilerin çok parçalı yapısı blok halinde hareket etmeyi salık verir, sorgulama yerine itaat prensibi çoğu kez bu siyasi partileri ayakta tutar. Fakat tabanda oluşan hoşnutsuzluk düzeyi zirveye ulaştığında, yukarıda zikredildiği gibi seçmen önce sandığa gitmeyerek blok halinde partiden ve siyasetten kopuşlara sebebiyet verir. Güvensizlik ve umutsuzluk nedeniyle siyasi ve demokratik süreçlerin dışında kalan seçmenlerin taleplerini dile getiren ve onlarla güçlü aidiyet bağları geliştiren yeni siyasi hareketlerin de ortaya çıktığı görülmektedir (Crouch, 2016: 69-75). Söz konusu taleplerin giderek daha spesifik hale gelmesi, bu talepleri söylemleştiren siyasi hareketlere ve partilere ‘tematik’ bir hüviyet kazandırmaktadır. Çevre duyarlılığını öne çıkaran Yeşiller benzeri siyasi partiler bu türden siyasi boşluklara hitap etmektedir. Günümüzde sağ ve sol popülizmler olarak anılan pek çok siyasi hareket/parti de bu boşluğu doldurma vaadiyle ön plana çıkmakta, benimsenmekte ve desteklenmektedir.

3. Post-Demokratik Bir Siyasi Hareket Olarak Korsan Parti/ler

Korsan Parti, İsveç merkezli bir siyasi hareket olarak uluslararası çevrelerde ilgiyle karşılaşmıştır. Liberal demokrasi modeli yönünden “tam demokratik-tam özgür” olarak tanımlanan (Freedom House, 2021) İsveç, uzun süre sosyal refah ve liberal ekonomi arasında bir denge oluşturabilmiş bir

ülkedir. Bununla birlikte 1990'ların başından itibaren sosyal refah politikalarının zayıfladığı hususunda bir görüş birliği söz konusudur (Timonen, 2001). Fakat İsveç halen sosyal devlet politikalarının en güçlü olduğu ülkeler arasındadır (Buchholz, 2021). Bu durum İsveç gibi bir ülkeyi post-demokrasi açısından daha ilginç kılmaktadır, zira refah düzeyi sebebiyle tüm dünya üzerinde son derece olumlu bir izlenim bırakmaktadır. Neoliberal dönüşüme ayak uydurmakta zorlanmayan İsveç siyaseti, köklü elitist politik zeminini (Anton, 1980) yeni süreç çerçevesinde reforme etmektedir. Ancak refah ve eşitlik, sosyal haklar ve sosyal güvenlik yönünden güçlü bir sistem kurmuş olan İsveç (Lundberg & Amark, 2001) 2000'li yıllardan itibaren yaşanan hızlı teknolojik, ekonomik ve sosyal dönüşüm ile yeni sorunları karşısında bulmaktadır. Sözgelimi internet kullanımının yaygınlaşması kullanım hakkı, maliyeti ve özgürlüğüne yönelik tartışmaları gitgide daha çok gündeme dahil etmektedir. İsveç'te genel itibariyle yüksek olan seçime katılım oranları 2000'lerin ilk yarısında düşüşe uğramakta ve ilk defa %80'lerin altına girmektedir (ElectionGuide, 2021). Yerel seçimlerde katılım oranı daha da düşüktür. İsveç adına yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ise 2000'ler boyunca katılım oranı %37-45 arası gibi dramatik seviyelerde kalmıştır (European Parliament, 2021). 2010'larda ise katılım oranı düzenli olarak artacaktır (SCB, 2018).

İnternette kota, kaynak ve materyal kullanımına-paylaşımına yönelik sınırlamalara karşı yükselen sosyal itirazı siyasi bir harekete dönüştürebilmiş olan Korsan Parti, post-demokratik dönemi karakterinin analizi için elverişli bir örnek arz etmektedir. İnternetin ve sosyal medya araçlarının çokça kullanıldığı bu yeni örgütlenme biçimi, gerçek dünya kadar sanal dünyada da özgürlük talepleri ile şekillenmektedir. Beklentilerinin yerine getirilmesi için sivil toplum etkinliğini değil, siyasete aktif katılımı tercih etmek, siyasete yönelik umutsuzluk ve güvensizlik duyan vatandaşlar için bir seçenek olarak belirir. Hayal kırıklığına uğradığını belirten seçmen, "seçme hakkını bugüne dek kullanmadığı halde, seçilme hakkını kullanmak" isteyebilmektedir (Benjamin, 2012). Böyle bir bağlamda ortaya çıkan Korsan Parti-ler (The Pirate Party) sanal dünya bazlı tematik taleplerle bir siyasi katılım için örgütlenmektedir. 1 Ocak 2006 tarihinde İsveç'te kurulan Korsan Parti, bu ülkede aktif siyasete dâhil olmakla kalmamış, çok kısa bir sürede 41 ülkede teşkilatlanarak uluslararası bir boyut kazanmıştır (PPInternational, 2013). Bu ülkelerin bir kısmında düzenli olarak seçimlere katılan küçük çapta başarılar elde eden Korsan Parti, 2010 yılında Brüksel/Belçika'da Korsan Parti Enternasyonal'i kurarak bir çatı platforma da kavuşmuştur.

Korsan Parti'nin oluşumunu tetikleyen olay ise İsveç'te Mayıs 2006'da görülen "The Pirate Bay" davasıdır. The Pirate Bay, internet üzerinden dosya paylaşımı hizmeti sağlayan bir "torrent" sitesiyken, fikri mülkiyet haklarını ihlal gerekçesiyle polis baskınına uğramış, kapatılmış ve hakkında çeşitli davalar açılmıştır. Söz konusu polis ve yargı müdahalelerine tepki olarak ortaya çıkan Korsan Parti, önce gerçekleştirdiği kalabalık eylemlerle, daha sonra da seçimlerde aldığı şaşırtıcı sonuçlarla adından söz ettirmiştir (Chip, 2019). İsveç'te 2009 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde %7'den fazla oy alarak, İsveç adına Avrupa Parlamentosu'na 1 parlamenter göndermeyi başarmıştır (Telegraph, 2009). İsveç'te elde edilen siyasi başarılar partinin hızla yayılmasına ve seçimlere girmesine neden olmuştur. İsveç'teki yükseliş dikkat çekmekle beraber Korsan Parti asıl yükselişini Almanya, İzlanda ve Çekya'da yakalamıştır. 2006 yılında kurulan Almanya Korsan Partisi, 2010'lu yıllarda tırmanışa geçmiş ve ülke genelinde %2 gibi bir taban yakalamıştır. Asıl başarısını eyalet seçimlerinde elde eden Korsanlar, özellikle 2011'de Berlin eyaletinde aldığı %8,9 oyla dikkatleri üzerine çekmiştir (Boston, 2012). 2012 yılı itibarıyla eyalet parlamentolarında 44 sandalyeye kadar ulaşan Korsan Parti, 2016 seçimlerinde aynı başarıyı gösterememiştir. 2014 ve 2019 yıllarında yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde birer sandalye kazanan parti halen AP'de temsil edilmektedir. İzlanda'da ise 2016 yılında gerçekleşen parlamento seçimlerinde üçüncü parti olmuş ve %14,6 oyla mecliste 10 sandalye kazanmıştır (ElectionGuide, 2021). Özellikle Panama Papers skandalından sonra ülkede ciddi bir iktidar alternatifine dönüşmüştür (Björnsson, 2016). NSA (Amerikan Ulusal Güvenlik Dairesi casusluk davası) sızıntılarını ortaya çıkaran Edward Snowden'in İzlanda'ya ilticasını talep eden İzlanda Korsan Partisi'nin bu tavrı, dış politikaya da dijitalleşme ve özgürlük ekseninde baktığına işaret etmektedir (Korsan Parti, 2016). Halen İzlanda siyasetinin temel aktörleri arasındadır.

Korsan Parti, 2011'den sonra yer bulabildiği Orta Avrupa ülkesi Çekya'da ise kayda değer başarılar elde etmiştir. 2017 Parlamento seçimlerinde %10,79 oy oranını yakalayarak Çekya meclisindeki 200 sandalyeden 22'sini kazanan Korsanlar, 2020 yılında yapılan Senato seçimlerinde 3 senatöre sahip olacak kadar oy almayı başarmışlardır (Gerbaudo, 2019: 8). 2020 bölgesel seçimlerinde ikinci parti olarak 675'te 99 üye elde ederler. 2018'deki yerel seçimlerde alınan %4,5'lük oy oranı çok başarılı görünmese de Korsanlar seçimin en başarılı partisi olurlar: %17 oy alan Korsan Parti aday Zdeněk Hřib Prag belediye başkanı seçilir ve halen bu görevi yürütmektedir (Frankova,

2018). Avrupa Parlamentosuna ise Çekya adına üç vekil göndermiştir. 2000'lerin ortalarında doğan ve 2010'larda Avrupa siyasetinde yükselişe geçen Korsan Parti'nin bugün onlarca ülkede yapılanması mevcuttur ve irili ufaklı boyutlarda temsil gücü elde etmiştir. Bahsi geçen siyasi başarıları Korsan Partilerin 2010'lar boyunca sesinin duyulmasına, taleplerinin daha çok tartışılmasına neden olmuştur. Partinin öne sürdüğü sorunlar, ideolojisi ve politik söyleminin özellikle kentli gençler arasında yayılması başarısında temel bir etken haline gelmektedir. Bu söylem o kadar internet merkezlidir ki, Korsan Parti ile ilgili haberler genelde teknoloji sitelerinin ve dergilerinin konusu olmaktadır. Fakat arkasında bir politik düşünce de mevcuttu ve hatta kimilerine göre Korsan Parti siyaset-dışı konuları kolayca siyasallaştırarak ün kazanmıştı (Fredriksson, 2015). İsveç'teki ilk Korsan Parti'nin kurucusu ve bir bilgisayar programcısı olan eski liberal siyasetçi Rick Falkvinge, neden parti kurduklarını siyasetçilere duyduğu güvensizlik üzerinden şöyle izah ediyor:

“Siyasetçilerin dikkatini çekmek, beklentilerimizi kendilerine ifade etmek istiyorsak, doğrudan onların gördüğü işlevi hedeflemeliyiz ki bu daha kişisel bir hal alsın. İktidarlarının merkezine yönelmeli ve onları işlerini, rollerini ellerinden almakla tehdit etmeliyiz. Onlarla konuşarak boşa vakit harcamaktansa, doğrudan doğruya seçmene hitap etmek daha doğru olur. Siyasetçilere baskı yapmak veya onlara karşı koymak, seçim günü sandığa gitmekle çok daha mümkündür” (Falkvinge, 2014).

Şirketlere ve hükümetlere olan tepkisini saklamayan Falkvinge, halk aleyhine olan bu koalisyonu aşmanın yolunu siyasete doğrudan katılımı aramaktaydı. Korsan Parti eşitsizliği derinleştiren elitist siyasete karşıtlığını, parti organizasyonundaki tepkisellik de belli etmektedir. Korsan partinin örgütlenmesi, siyasetin geleneksel hiyerarşik kurallarının oldukça dışında bir görünüm arz etmektedir ve yatay bir teşkilatlanmayı esas almaktadır. Kurum içi işleyişi “sinirsel bir ağ” olarak tanımlıyorlar ve partinin kararlarını kolektif biçimde, yani oy birliğiyle almayı hedefliyorlar (Poyrazlar, 2013). Partinin iç mekanizması hiyerarşik değil anarşik bir görüntü verirken, müzakereci bir kurumsal demokrasi tarzını benimsemektedir. Fakat demokrasiye dair asıl iddiaları katılım ve temsiliyet açısından yetersizlikleri ortadan kaldırılması hakkındadır.

4. Korsan Partide Özgürlük ve Fikri Mülkiyet

İnternette telif haklarını dikkate almaksızın metin ve eserleri izinsiz çoğaltanlar için yapılan “korsan” tanımlamasına adıyla gönderme yapan Korsan

Parti, her şeyden önce internet ortamında fikri mülkiyetin ortadan kaldırılmasını veya kamulaştırılmasını savunmaktadır. Sanal dünyada izinsiz dosya paylaşımının temel hak özgürlükler kapsamına alınmasını talep etmektedir. Müzik dosyaları veya makalelerin internette metalaştırılarak satışa sunulmasına karşı olma durumunu yansıtmaktan fikri mülkiyet haklarını reddetmeye varan bir sanal sermaye karşıtlığını ifade etmektedir (Jaasari & Hilden, 2014: 10). Sürdürülebilir tarım, katılımcı demokrasi, bilginin özgür dolaşımı ve paylaşımı, dünyanın ekolojik dengesinin korunması, toplumsal uzlaşmanın sağlanması, dijital özgürlükler, geleceğin dünyasına hazırlanmak, geleceğin lojistiğini organize etmek ve yeni uluslararası diplomasinin inşası Avrupa'daki Korsan Partilerin açıkladığı temel prensipleridir (Pirate Party, 2021). Korsan Parti'ye göre, internete eşit şekilde her vatandaşın erişimi, internet hizmetlerinin garanti edilmesi, müstear isim tercih eden kullanıcıların kimliklerinin muhafazası, sağlık hizmetlerine eşit ve ücretsiz erişim, her dönemde kürtaj, esrar veya diğer uyuşturucuların serbest kalması temel haklar arasında sayılmaktadır. Özel hayatın gizliliği ve kişisel verilerin korunması da talepleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Kişisel verilerin korunması ve ifşa edilmemesi, DNA testlerinin kişinin talebine bağlı olması ve sonucunun gizli kalması ve bu testlerin yasayla sınırlandırılması, güvenlik kamerası uygulamasının sınırlandırılması bu manadaki temel hedeflerinden bazıları olarak göze çarpmaktadır (Jaasari & Hilden, 2014: 44-46). "Dijital haklar ve dijital özgürlükler" vurgusu, yeni nesil dijital partilerin ortak talebi olarak belirlemiştir (Gerbaudo, 2019: 55-58).

Hakların korunması adına yargı bağımsızlığının gerçekleşmesinin hükümet organları ile yargı makamları arasındaki hiyerarşik düzenin ortadan kaldırılması, yürütmenin iktidarından bağımsız üst konseyler kurulması ve yürütmeden bağımsız bir resmi "Haklar Müdafii" makamının ihdas edilmesiyle mümkün olabileceğini savunmaktadır (Gerbaudo, 2019: 24-27). Gözaltı süresi ve kapsamı ile savunma taleplerinde iyileştirmeler yapılması da yargıyla ilgili talepleri arasında yer alıyor. İletişim alanında nötr bir yapıyı, yani haber ve bilgi paylaşımında herhangi bir öncelik olmamasını talep eden Korsan Parti, iletişim güvenliğinin bireyler lehine gerçekleştirilmesinden yana bir tavır sergilemektedir. Zararlı olduğu düşünülse bile, her türlü internet sitesinin özgürce yayın yapması ve hiçbir sansüre maruz kalmaması bu hareketin öncelikleri arasında yer almaktadır (Pirate Party, 2021).

Ayrıca siyasi hayatın şeffaflığı konusunda kamu harcamalarının, gelir ve giderlerinin güncel olarak paylaşılması tavsiye edilmektedir. Parti içinde dönem dönem tartışma unsuru da olsa elektronik oy sistemlerinin mevcut durumda

müdahalelerle karşılaştığı için kullanılmaması gerektiğini, ancak siber güvenliğin tesis edilmesi karşılığında bunun çok da iyi bir yöntem olduğunu düşündükleri bilinmektedir (Pirate Party, 2021). Şeffaflık ve özgür ifade alanlarının güvenliğinin sağlanmasına dair kaygıları giderildiğinde, demokrasilerin işleyişinin farklılıkları dikkate alacak şekilde ve çoğulculuk temelinde dönüştürülmesini talep etmektedir. Ekolojik düzen adına yenilenebilir enerjiyi savunuyor ve enerji kaynaklarının artırılmasının küresel lobiler ve enerji devlerinden bağımsız biçimde gerçekleştirilmesi arzusunu ifade ediyorlar (Pirate Party, 2021). Kamusal alanda daha fazla özgürlük isteyen Korsan Parti'nin, bu özgürlüğü "tarihi abidelerin veya önemli kamu binalarının fotoğrafını çekebilmek"le örneklendirmeleri hayli ilginçtir (Pinterest, 2021).

Fikri mülkiyet ve patent konularında şirketlere, hükümetlere ve bilim çevrelerine karşı şiddetli bir muhalefet söylemine sahip olan Korsan Parti'nin eşitlik ve insancılık merkezinde politikalar geliştirdiği söylenebilir (Gerbaudo, 2019: 62). Temel metinlerinde ilaç patentleri ve sanat eserlerine geniş yer ayıran Korsan Parti mensupları, bu alanlarda bir dizi talebi dillendirmektedir. İlaç firmalarının hizmet odaklı değil, kâr ve patent/fikri mülkiyet odaklı çalışmalar yapmasının toplumun zararına olduğunu iddia eden Korsanlar, patentlerle ilgili yasal düzenlemelerin bunu göz önünde bulundurulmasının önemine dikkat çekmeye çalışmaktadır. Bu düzenlemelerle ayrıca tekelleşmeyi ortadan kaldırmayı hedeflemektedir (Jaasari & Hilden, 2014: 26). Sanat eserleri konusunda telif haklarının bütünüyle kaldırılmasını savunan Korsan Parti, gerekirse kamulaştırılan fikri mülkiyet adına devlet tarafından belli bir bedel verilebileceğini tartışmaktadır. Korsan Parti eşitlik, insan hakları ve demokrasi adına dijitalleşme ve teknolojiyi dışlamaksızın hep daha fazla talepte bulunmayı siyasi söylemi için kullanışlı bulmakta, bu haliyle sol popülist bir görünüm arz etmektedir. Hayvan hakları, çevre, LGBT özgürlüğü gibi tartışma konularında kendi çizgisine ve ilkelerine uygun bir pozisyon belirler. Avrupa'da ortaya çıkan bir siyasi hareket olmakla birlikte tüm dünyaya yayılan popülist bir parti olarak Korsan Parti'nin farklı bölge ve ülkelerde farklı hassasiyetler geliştirebileceği unutulmamalıdır. Eşitlik, özgürlük ve dijitalleşme bu bakımdan ortak hassasiyetler olarak tanımlanabilmektedir.

5. Katılım-Temsiliyet Sorununa Bir Cevap Olarak Likid Demokrasi

Neoliberal düzenin şekillenmesiyle birlikte yeniden ortaya çıkan temsili demokrasi buhranı ile ilgili Korsan Parti'nin cevabı da dikkate değerdir. Mensuplarının çoğunluğunun internet kullanıcısı olduğu Korsan Parti'nin

demokrasinin geleceğine dair teklifi “siber demokrasi”dir. Temsili demokrasinin günümüzde doğurduğu arızaların üstesinden gelebilmek için fizik ve dijital dünya arasında demokrasinin hibritleşmesine yönelik bir zorunluluk ortaya çıkmaktadır (Serafini, 2012). İnternetin, demokrasinin işleyişi için aktif bir araç haline gelişi partinin öncelikleri arasında yer almaktadır (Pirate Party, 2021). Bunun ön şartı ise, iletişim kanallarının mutlak biçimde tarafsızlığı ve sanal güvenliğin tesis edilmesidir. Bu şartın yerine getirilmesiyle internetin iletişim vasıtası olmanın yanı sıra siyasi bir mekanizma haline gelmesi planlanmaktadır.

“LiquidFeedback” şeklinde anılan ana yaklaşımın siyasi kararlarda tatbiki halkın bu kararlara doğrudan müdahalesi anlamına geleceğinden dolayı demokrasinin alacağı form, temsili ve doğrudan demokrasiler arasında akışkan bir hüviyet kazanabilecektir (Gerbaudo, 2019: 4). Teknolojinin imkânlarıyla ortaya çıkan bu yeni hibrit demokrasi türünün gerçekleşmesi, temsili demokraside temsil yetkisine sahip yöneticilerin seçmenler tarafından sürekli denetlenmesine ve yönlendirilmesine dayanmaktadır (Serafini, 2012). Likid (akışkan) demokrasinin merkezinde yer alan “Liquid Feedback” mekanizması Korsan Parti’nin Almanya’daki temsilcilerinden Christoph Lauer tarafından şöyle özetlenmektedir:

“Liquid Feedback, yani akıcı geribildirimın yararı, parti üyelerinin herhangi bir hiyerarşide yer almaksızın ve aracı olmaksızın önerilerini doğrudan yapabilmeleridir. Eğer Korsan Partisi’nin çoğunluk üyeleri bu önergeyi iyi buluyorsa, o zaman oluşturulan sistem içerisinde de çoğunluk oluşuyor ve bu önerge parti kongresine yönlendiriliyor, üzerinde konuşuluyor ya da karar alınıyor. (...) Bu model, parti dışında da siyasetin genelinde uygulanabilir. Vatandaşlar gelecekte siyaseti bu şekilde daha iyi yönlendirebilecekler” (Bölinger, 2010).

Marshall McLuhan’ın tabiriyle artık “global köy” haline gelen, iletişim teknolojileri sayesinde birbirine yakınlaşan dünyanın küçük bir topluluk gibi olacağı, çok sayıda insanın birlikte istişare edip hızla karar verebilecekleri düşünülmektedir (McLuhan & Powers, 2013). Elektronik oy vermekle sınırlı kalmayacak akışkan demokrasi düşüncesi, elektronik ortamlarda herkesi ilgilendiren politik gündem konularının tartışılmasını da beraberinde getirecektir. Bu yolla da seçmenler yeterince sorgulayıp rasyonel olarak değerlendirdikleri kararlarını beyan edecekler, tercihleriyle siyaseti ve devlet yönetimini yönlendireceklerdir (Bölinger, 2010). Vatandaşlar hem kendi tercihlerini doğrudan yansıtacak hem de görevlendirdiği siyasi temsilcilerin

yetki ve sorumluluklarına ortak olacaklardır. Likid demokrasi düşüncesinin varsayımları, demokrasinin içinde bulunduğu krizi ortaya çıkarması bakımından mühim olsa da temsili demokrasiye alternatif olması bakımından tartışmaya açık bir konumdur. Zira söz konusu kanalların mevcut halde manipülasyona açık oluşu Korsanlar arasında dahi tartışma konusudur (Gerbaudo, 2019).

Korsan Parti düşüncesine göre bir model olarak akışkan demokrasinin katılımın önündeki engelleri azalttığı, bireysel tercihlerin gizliliğinin korunduğu ve baskı altında tutulmadığı, siyasetin büyük aktörü olan vatandaşların birden fazla role bürünebildiği bir sistem üreteceği varsayılmaktadır. Siyasi temsilcilerin yetkilendirilerek temsili demokrasidekinden farklı şekilde belirsiz/opsiyonel dönemlerde görevlendirilmesi söz konusu olmaktadır. Delegelerin herhangi bir zaman geri çağrılabilir olmaları, akışkan demokrasinin temsili demokrasiyle arasında önemli bir farka tekabül eder (Pirate Party, 2021).

Gerek Korsan Parti'nin özgün biçimde ortaya çıkışında gerekse de akışkan demokrasinin işleyişinde kendini gösteren siyasete doğrudan müdahil olma durumu, sivil toplumun günümüzdeki konumu ve imkanları hakkında ipuçları taşımaktadır. Post-demokratik olarak beliren süreçte sivil toplum ile siyaset arasındaki sınır, halkın hoşnutsuzluklarında net biçimde görülecek şekilde kalınlaşmaktadır. Vatandaşlığın gitgide tüketiciliğe dönüşümü ve ekonomik krizler toplumda çaresizlik duygusunu pekiştirmektedir. Sonuçta ise sivil toplumun kendini “etkisiz” hisseden unsurları kendi özelliklerini sorgulamakta ve katkı sunamadıkları bir “ortak iyi”ye maruz bırakıldıklarını düşünmektedir (Tunçdemir, 2015). Neoliberal ekonomi politikalarının öne çıkmasıyla hâkim politik görüşe dönüşen liberal demokrasinin sivil toplumu paradoksal şekilde daralttığı ve seçmenleri siyasi alana kaymaya zorlayan koşullar inşa ettiği anlaşılmaktadır. Korsan Parti'nin herhangi bir sivil toplum organizasyonu olmayı değil de bir siyasi parti olmayı seçmesi siyasete duyulan güvensizlik kadar sivil topluma yönelik inancın zayıflaması ile de açıklanabilmektedir. Karar mekanizmasına baskı yapmayı değil, doğrudan siyasi aktör olarak o mekanizmaya dâhil olmayı hedefleyen sosyal-siyasi gruplar, iktidarın sahip olduğu siyasi egemenlikten pay talep etmektedir. Zira küresel şirketlerin, elitlerin, lobilerin ve diğer avantajlı çıkar gruplarının siyasetle ittifakı, büyük kitlelerin/çoğunluğun karar mekanizmalarından giderek uzaklaşmalarına neden olmaktadır.

Bununla birlikte demokrasinin başarılı olabilmesi “sıradan kitlelere, tartışmalar ve bağımsız örgütlenmeler sayesinde siyasete aktif olarak katılım

noktasında gerekli fırsatın verilmesi ve kitlelerin bu fırsatı kamusal yaşamın gündemini belirleyebilme noktasında kullanabilmeleri ile mümkündür” (Crouch, 2016: 13). Politik gündemi belirlemekten uzak kalan kitleler, kendilerini daha iyi ifade edebilmek için yeni siyasi hareket formları ile sisteme geri dönmektedir. Korsan Parti ve likid demokrasi, siyaset pratiklerinin çözüm üretebileceği fikrinden öte politik sahadaki gerçekliklerin tartışılması açısından anlamlıdır. Likid demokrasi gibi hibrit modellere geçişin imkanları teknolojiye olan güvenle orantılıdır, oysa teknolojiyi üreten ve yöneten çevrelerin aynı zamanda çoğunluk aleyhine siyasete nüfuz eden ekonomik elitler olması bir başka ikileme neden olmaktadır. Bu bakımdan söz konusu yeni tür demokrasi fikri hakkında da esaslı eleştiriler yapılmaktadır. Likid demokrasi sözü ile kendisine ait “akışkan modernite” kavramına gönderme yapılan Zygmunt Bauman konu hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmektedir:

“Yeni medyanın göklere çıkarılan ‘interaktifliği’ tam bir mübalağadır, olsa olsa ‘tek yönlü bir interaktif araç’tan söz edebiliriz. Akademisyenlerin yatkın olduğu inanışın tersine, internet herkes için değildir ve muhtemelen hiçbir zaman evrensel kullanıma açık olmayacaktır. Arz cephesi, erişimi olanların bile bir tek kendi çizdiği çerçeve içinde seçim yapmasına izin verir; onları, kendi sunduğu sayısız paket arasında seçim yaparak zamanlarını ve paralarını harcamaya davet eder” (Bauman, 2006: 63)

Bauman, küreselleşmenin etkisiyle mekân-dışlaşan, yersizleşen insanın yeni siyaset arayışında olduğunu, liberal demokrasi ve cumhuriyet arasındaki kriz üzerinden açıklamaktadır (Bauman, 2014: 175). O’na göre, liberal demokrasi ve cumhuriyet arasındaki mesele, *bireyin müdahaleden kurtulma özgürlüğü ile yurttaşın müdahale etme hakkı* arasında kurulmaya çalışılan dengenin başarısızlığından kaynaklanmaktadır. Özne olma mücadelesi farklı düşünce yapıları, farklı perspektif ve sistemlerde değişik şekillerde ifade edilmekte, değişik talepler doğurmaktadır. Bununla birlikte özlenen eşitliğin doğada verili biçimde var olmadığı gibi, teknolojik gelişmelerin de bunu temin etmeden uzak koşullar içinde güçlendiği, bugünlere geldiğini ifade etmektedir.

Sonuç

Geride bıraktığımız yarım asır içinde demokrasinin aldığı şekil, güncel tartışmaların gidişatına da bakıldığında, sanıldığı aksine doğrusal ve ideal bir gelişimin varlığını tartışmaya açmaktadır. Günümüzde demokrasi adına neoliberal düzen altında önce ekonomik ve politik krizlere ev sahipliği yapan, sonrasında ise popülizmlere savrulan bir rejim görünümü ortaya çıkmaktadır.

Halk çoğunluğunun periyodik seçimler dışında siyasi karar alma sürecinin dışında bırakıldığı, katılım ve temsiliyetin soruna dönüştüğü demokratik rejimler, seçilmiş siyasi liderler ile şirketler ve lobiler arasındaki koalisyonun mutlak iktidarına sahne olmaktadır. Neoliberal düzenin ağırlaştırdığı eşitsizlik, ekonomik krizlerin yıkıcı sonuçlarıyla birleşmiş ve tüm bu süreç vatandaşların/seçmenlerin siyasi sisteme olan güvenlerini yerle bir etmiştir. Seçimlere katılım oranlarının düşüşü de göstermektedir ki merkezinde katılım ve siyasi temsilin bulunduğu bir siyasi boşluk ve buhran ortaya çıkmaktadır. Korsan Parti böylesi bir boşluğun, bir post-demokratik sürecin siyasi alanda teşekkül etmiş somut ifadesi olarak görülebilir. İddia ve beklentileri itibariyle günümüzde sol popülist bir çizgide yer alan Korsan Parti, toplumun bir kesiminin sosyal ve ekonomik taleplerini ifade edebilmek için sivil toplumu aşarak siyasi alana geçişini resmetmektedir. Demokratik kurumların dar bir elit daireye itaat ve hizmet ettiği düşüncesi, liberal demokrasilerde sivil toplumu eritmektedir. Şeffaf, anarşik ve dijital biçimde örgütlenecek likid demokrasi fikrini önce somut şekilde kendi bünyesinde hayata geçiren Korsan Parti hareketinin, dijital bir siyasi hareket olarak tutarlı olduğu söylenebilir. Fakat “Liquid Feedback” seçim ve katılım sisteminin güvenilirliğini sağlayan odağın dijitalleşmeyi tekeline alan küresel şirketler olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Yine de Korsan Parti, neoliberal düzende halkın demokratik kurumlara olan güvensizliğinin müşahhas bir neticesi olarak kayda geçmektedir. İtalya’da 5 Yıldız Hareketi (M5S), İspanya’da Podemos, Yunanistan’da Syriza ve tüm Avrupa’da, hatta Kuzey Afrika’da boy gösteren Korsan Partiler halkın hoşnutsuzluğu ve post-demokrasi süreci doğrultusunda anlamlı örneklerdir. Her ne kadar hayal kırıklığı ile sonuçlansa da bu örnekler arasında iktidar veya iktidar ortağı olan partiler olmuştur. Korsan Parti Prag gibi bir metropolde yerel seçimleri kazanmış, İzlanda’da iktidar alternatifi olmuştur. Tüm bu başarıları kazanan siyasi hareket ve partilerin, geleneksel parti sistemlerine ve kültürlerine nazaran aykırı görünümleri daha pek çok yeni tartışmayı açacaktır. Post-demokrasinin, halihazırda yoğun biçimde tartışılan popülist siyasetin ve siyasi aktörlerin kökenine dair geçerli bir açıklama sunabileceği beklenebilir ve muhtemel tartışmalara katkı verebilir. Nitekim radikal, özgürlükçü, aykırı veya dijital olarak tanımlanabilecek çoğu yeni nesil siyasi hareketle, karşıtlıklar yoluyla iktidarını perçinleyen popülist siyasi aktörleri besleyen toplumsal-siyasi huzursuzluğun aynı olduğu kolayca görülmektedir.

Kaynaklar

ANTON, T. (1980), *Administered Politics: Elite Political Culture in Sweden*, Boston: Nijhoff Publications.

BAUMAN, Z. (2006), *Küreselleşme*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BAUMAN, Z. (2014), *Siyaset Arayışında*, İstanbul: Metis Yayınları.

BBC. (2016, 10 17), *Trump'ın 'hileli seçim' iddiası büyük tartışma yarattı*, BBC Türkçe, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37676555>

BBC. (2018, 12 17), *Russia 'meddled in all big social media' around US election*, BBC, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/technology-46590890>

BENJAMIN, A. (2012, 4 3), *Le Parti pirate français rêve d'un destin à l'allemande*, Le Monde – Technologies, Erişim Adresi: http://www.lemonde.fr/technologies/article/2012/04/13/le-parti-pirate-francais-reve-d-un-destin-a-l-allemande_1685369_651865.html

BJÖRNSSON, A. (2016, 4 6), *Almost half of Icelandic nation now want the Pirate Party*, Island Monitor, Erişim Adresi: https://icelandmonitor.mbl.is/news/politics_and_society/2016/04/06/almost_half_of_icelandic_nation_now_want_the_pirate/

BOSTON, W. (2012, 4 10), *'Pirates' Deal a Blow to Germany's Political Status Quo*, The Wall Street Journal, Erişim Adresi: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304587704577333922727849932>

BÖLINGER, M. (2010, 8 20), *Parti korsan, ilkeler demokratik*, Deutsche Welle, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/parti-korsan-ilkeler-demokratik/a-5927723>

BUCHHOLZ, K. (2021, 2 10), *These countries spend the most, and the least, on social benefits*, World Economic Forum, Erişim Adresi: <https://www.weforum.org/agenda/2021/02/social-spending-highest-lowest-country-comparison-oecd-france-economics-politics-welfare/#:~:text=France%20remains%20the%20country%20most,The%20OECD%20average%20was%2020%25.>

CAMILLE, R. (2017, 6 24), *Ce que les élections de 2017 nous ont appris des Français*, France Culture, Erişim Adresi:

<https://www.franceculture.fr/politique/ce-que-les-elections-de-2017-nous-ont-appris-des-francais>

CHIP. (2019, 2 19), *Korsan davası mahkemeye sığmadı*, Chip Teknoloji ve İnternet Haber Sitesi, Erişim Adresi: http://www.chip.com.tr/haber/korsanlar-sov-yapti-ilk-zafer-korsanlarin_11016_2.html

CROUCH, C. (2016), *Post-Demokrasi*, Ankara: Dost Kitabevi.

DE CERTEAU, M. (2008), *Gündelik Hayatın Keşfi -1 / Eylem Uygulama Üretim Sanatları*, Ankara: Dost Kitabevi.

DOĞRU, İ. (2020, 11 15), *ABD Başkanı Trump seçime hile karıştırıldığı iddiasını yineledi*, Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/abd-baskanlik-secimleri-2020/abd-baskani-trump-secimlere-hile-karistirildigi-iddiasini-yineledi/2044645>

DURUL, T., & DOĞAN, S. (2019, 4 25), *Dünyada seçime katılım düşük seyrediyor*, Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyada-secimlere-katilim-dusuk-seyrediyor/1462264>

ElectionGuide. (2021, 1 1), *Countries: Kingdom of Sweden*, Election Guide: Democracy Assistance, Elections News, Erişim Adresi: <https://www.electionguide.org/countries/id/206/>

ElectionGuide. (2021, 1 1), *Election of Icelandic Parliament*, Election Guide: Democracy Assistance, Elections News, Erişim Adresi: <https://www.electionguide.org/elections/id/2599/>

European Parliament. (2021, 1 1), *EP Elections-Sweden: Turnout by Year*, European Parliament, Erişim Adresi: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/national-results/sweden/2019-2024/>

FALKVINGE, R. (2014, 1 5), *Rick Falkvinge - Pirate Party | London Real - YouTube*, (B. ROSE, Röportaj Yapan) YouTube, Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=JttQvBIKpVk>

FRANKOVA, R. (2018, 11 15), *Zdeněk Hřib officially elected Prague Mayor*, Czech Radio: Erişim Adresi: <https://english.radio.cz/zdenek-hrib-officially-elected-prague-mayor-8145885>

FREDRIKSSON, M. (2015), The Pirate Party and the Politics of Communication, *International Journal of Communication*, 909–924.

FREEDOM HOUSE. (2021, 1 1), *Countries and Territories*, Freedom House, Erişim Adresi: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>

GERBAUDO, P. (2019), *Digital Party: Political Organisation and Online Democracy*, London: Pluto Press.

İKİZ, A. (2013), “Alman Korsan Partisi, Bilişim ve İnternet Temelli Hürriyeti Savunan Yeni Siyasi Oluşum”, *Akademik Bilişim 2013 – XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* (s. 8-11), Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

İŞİK, A., & İŞİK, S. (2021), “Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 673-698.

JAASARI, J., & HILDEN, J. (2014), *European Pirate Parties and the Politics of Communication: Research report on the project Communication rights in the 2014 European Election Campaign*, Helsinki: Communication Research Centre CRC, Department of Social Research, University of Helsinki.

KARAASLAN, E. (2018), “Schmitt’in Hayaleti ve Parlamenterizmin Krizi”, *Liberal Düşünce Dergisi* (91-92), 179-200.

KAVOĞLU, S. (2013), “Samet KAVOĞLU - Teknolojik Değişimin Siyasal Alana Yansımaları: İsveç Korsan Partisi Üzerine Bir Araştırma”, *İ&D İletişim ve Diplomasi*, 115-130.

KESKİN, F. (2017), “Temsili Demokrasinin Krizi ve Alternatif Politik Model Arayışı Olarak ‘5 Yıldız Hareketi’”, *TBB Dergisi*, 481-510.

KOÇ, Y. (2019), “Post-Demokrasi ve Siyasi Parti Kavramlaştırmasını Pierre Bourdieu Üzerinden Okumak”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 42-61.

KORSAN PARTİ. (2016, 10 30), *Dünya Siyasetinde Yeni Bir Soluk: Korsan Parti Hareketi*, Korsan Parti Hareketi, Erişim Adresi: <http://korsanparti.com/dunya-siyasetinde-yeni-bir-soluk-korsan-parti/>

LUNDBERG, K., & AMARK, K. (2001), “Social Rights and Social Security: The Swedish Welfare State, 1900–2000”, *Scandinavian Journal of History*, 157-176.

MCLUHAN, M., & POWERS, B. (2013), *Global Köy* (çev: Bahar Öcal Düzgören), İstanbul: Scala Yayıncılık.

MOUFFE, C. (2015), *Siyasal Üzerine* (Çev. Mehmet Ratip), İstanbul: İletişim Yayınları.

MUNRO, A. (2021, 5 1), *Populism, political program or movement*, Encyclopaedia Britannica, Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/topic/populism>

NASH, K. (1996), "Post-democracy, politics and philosophy: An interview with Jacques Ranciere", *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities*, 171-178.

NORRIS, P., & INGLEHART, R. (2019), *Cultural Backlash*, N.Y.: Cambridge University Press.

PINTEREST. (2021, 1 1), *Pirate Party Ideas*, Pinterest, Erişim Adresi: <https://tr.pinterest.com/joyintheworks/pirate-party-ideas/>

PIRATE PARTY. (2021, 1 1), *Programme du PP*, Parti Pirate européen site officiel: Erişim Adresi: <https://europeennes.partipirate.org/programme.html>

POYRAZLAR, E. (2013, 9 22), *Türkiye'de bir ilk: Sağcı, solcu değil, Korsan Parti*, BBC Türkçe, Erişim Adresi: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130922_elcin_korsan

PPINTERNATIONAL. (2013, 1 1), *About Us*, Pirate Party International Program, Erişim Adresi: <http://www.pp-international.net/about>

PRZEWORSKI, A. (2019), *Crisis of Democracy*, New York: Cambridge University Press.

SCB. (2018, 11 21), *Highest turnout since 1985 general elections*, SCB Statistics, Erişim Adresi: <https://www.scb.se/en/finding-statistics/statistics-by-subject-area/democracy/general-elections/general-elections-results/pong/statistical-news/namnlos/>

SCHMITT, C. (2014), *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, (çev: A. Emre Zeybekoğlu), Ankara: Dost Kitabevi.

SCHUMPETER, J. (2014), *Capitalism, socialism, and democracy*, London, New York (N. Y.): Routledge.

SERAFINI, M. (2012, 9 27), La démocratie liquide, ça vous dit ? *Courrier International - Corriere della Sera*, Erişim Adresi: <https://www.courrierinternational.com/article/2012/09/25/la-democratie-liquide-ca-vous-dit>.

TELEGRAPH. (2009, 7 8), *European elections 2009: Sweden's Pirate Party wins a seat in parliament*. The Telegraph, Erişim Adresi: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/5472520/European-elections-2009-Swedens-Pirate-Party-wins-a-seat-in-parliamentpps.html>

TIMONEN, V. (2001), “Earning Welfare Citizenship: Welfare State Reform in Finland and Sweden”, P. GOODBY (Ed.) içinde, *Welfare States Under Pressure*, ss.29-51, N. Y.: SAGE Publications.

TUNÇDEMİR, C. (2015, 3 13), *Demokrasiyi, korsanlar mı kurtaracak?* Amerika Bülteni, Erişim Adresi: <http://amerikabulteni.com/2015/03/13/demokrasiyi-korsanlar-mi-kurtaracak/>

MOLLA MEHMET DEMİRBAŞ DİVANI'NDA ANASIR-I ERBAA¹

Danyal APUHAN², Ahmet KAYINTU³

Geliş: 04.05.2021 / Kabul: 15.06.2021

DOI: 10.29029/busbed.932724

Öz

Molla Mehmet Demirbaş, 1935 yılında Diyarbakır'ın Hani ilçesinin Neribê Ağan (Kuyular) beldesinde doğmuş, 2017 yılında vefat etmiştir. Demirbaş, el yazması divanından ötürü Zaza edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biridir. Molla Mehmet Demirbaş Divanı; tarih, edebiyat, tasavvuf, insan yaşantısı, hayvanlar âlemi, günlük hayat ve benzeri birçok konuya dair duygu ve düşünceler ihtiva etmektedir. Bu bilgilerden biri de anasır-ı erbaa diye bilinen toprak, su, ateş ve hava olmak üzere dört unsurdur. Bu çalışmada şairin divanında dört unsura dair beyit ve bentler tahlil edilmiştir. Önce anasır-ı erbaa hakkında genel bilgiler verilmiş, daha sonra anasır-ı erbaa ile ilgili beyitler yorumlarıyla birlikte verilmiştir. Yorumları verilen beyitlerin Türkçe çevirileri de verilmiştir. Divanın içinde bir bölümü ilgilendiren söz konusu mevzu ile Molla Mehmet Demirbaş'ın duygu ve düşünce dünyası anlaşılmaya çalışılmış; okurun ilgisine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Molla Mehmet Demirbaş, Divan, Anasır-ı Erbaa Tahlil, Zaza Edebiyatı.

THE FOUR ELEMENT IN THE DIVAN OF MULLAH MEHMET DEMİRBAŞ

Abstract

Mullah Mehmet Demirbaş was born in 1935 in the town of Neribê Ağan (Kuyular) in Diyarbakır's Hani district and died in 2017. Demirbaş is one of the crucial figures of Zaza literature as a writer of a (manuscript) divan. Mullah

¹ Bu makale, "Molla Mehmet Demirbaş Divanı ve Tahlili" adlı doktora tezinden derlenmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, danyal_12@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3997-3574>.

³ Dr. Öğretim Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, akayintu@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6539-0028>.

Mehmet Demirbaş's Divan includes knowledge about history, literature, mysticism, human life, animal world, daily life and many similar subjects. One of the categories included is the four elements known as anasır-ı erbaa: earth, water, fire and air. In this study, the primary and related elements included in the divan are analyzed. First, general information about anasır-ı erbaa is given, then the related lines are analyzed. Turkish translations of the divan's with comments are also provided. In the light of this section in the Divan, the thoughts and world view of Mullah Mehmet Demirbaş has been tried to be understood.

Keywords: *Mullah Mehmet Demirbaş, Divan, Four Element, Analysis, Zaza literature.*

Giriş

1. Anasır-ı Erbaa

Günlük konuşma dilinden farklı olan edebiyat dilinde, duygular ve estetik hâkimdir. Şiir dilinde bu durum nesirden daha belirgindir. Aktarmak istediği duyguyu sınırlı kelimelerle ifade etmeye çalışan şair, benzetme unsurlarından ve çeşitli sembollerden faydalanmak durumundadır. Divan şiirinde bu konudaki en büyük yardımcıardan birinin tabiat unsurları olduğu görölmektedir (Kablander, 2016: 356). Bunların içinde de özellikle “insanın yaratılışa ve varlığa dair tasavvurunu temsil eden temel mazmunlardan biri” olan “anasır-ı erbaa”dır (Çelik, 2019: 313). Şair; aşkı ateşe, sevgilisini muhtaç olduğu hava ve suya, kendisini kurumuş bir toprağa benzeterek duygularını somutlaştırmaya çalışır (Kablander, 2016: 356).

Sözlükte “asıl, kök, soy; şeref ve asalet” gibi manalara gelen anasır kelimesi, unsur kelimesinin çoğuludur (Karlıağa, 1991: 149). Arapçada “anasır-ı erbaa”, Farsçada “çar unsur” olarak geçen dört unsur, “toprak-hava- su ve ateş” öğeleridir (Pala, 2004: 33).

Evrenin her tarafı toprak, ateş, su ve hava ile kuşatılmıştır. İnsanın bedeni ve ruhu bütün ihtiyaçlarını toprak, su, ateş ve havadan karşılar. “İnsanoğlu topraktan yaratılmış, onun bedenine ruh (hava) üflenmiş, gönlüne/yüreğine ateş yerleştirilmış ve damarlarına/kanallarına da su verilmiştir. Bu demek oluyor ki anasır-ı erbaa denilen dört unsur insanın bedenindedir. Bu yüzden insan mikro kozmik bir evren, evren de makro kozmik bir insandır.” (Aktaş, 2008: 15).

Doğanın ve varlığın özünü belirleyen anasır-ı erbaa, hayatın anlamını, özünü ve kimi zaman da karşılığını içeren bir biçimde pek çok felsefi düşüncenin

temelini oluşturur. Zira varlığın özünün ne olduğuna ilişkin soruya farklı cevaplar verilmiştir (Kanter, 2018: 111).

Varlığın ilk maddesi arkhe olarak ifade edilir. Thales, ilk maddenin su olduğu düşüncesini taşırken; Anaximenes ilk maddenin hava olduğunu, Herakleitos ilk maddenin ateş olduğu düşüncesindedir. Empedokles ise söz konusu bu ilk maddelerden her birini arkhe olarak kabul etmek yerine, su, hava, ateş ile birlikte toprağın da kâinatın ana maddesini teşkil ettiğini söylemiştir. Aristo ise dört unsur teorisini sistemleştirerek tabiat bilimlerinde hâkim görüş hâline getirmiştir. “Sistemleştirilen teori sonradan Süryaniler aracılığıyla Arapçaya aktarılmış ve tabâi’-i erbaa, keyfiyyât-ı erbaa, ahlât-ı erbaa ve il-el-i erbaa terimleriyle fizikten tıbbâ, tıptan ahlaka kadar geniş bir alana uygulanmıştır.” (Karlıağa, 1991: 149).

Anasır-ı erbaa anlayışı İslâm felsefesine antik Yunan felsefesinden intikal etmiştir. Antik Yunan felsefesinde kâinatı yoktan var eden bir Tanrı düşüncesi/inancı yoktur; bunun yerine tıpkı Tanrı gibi ezeli olduğu düşünülen kâinatın ilk maddesine Tanrı tarafından şekil verilip düzene sokulduğu düşüncesi hâkimdir (Karlıağa, 1991: 149).

Batılı filozoflardan birçok mevzuda olduğu gibi varlığın ilk maddesi mevzusunda da farklı düşünen “Müslüman filozoflar, sudûr ve tecelli meselelerinin açıklanmasında anasır-ı erbaayı illet olarak görürler. Farabi, bu âlemin ilahî iradenin bir tecellisi olarak dört unsurun birbiriyle karışımı, bileşimi veya çözülmesinden meydana geldiği düşüncesini ileri sürer.” (Gider, 2013: 194).

İbnü’l-Arabî, unsurların feleklerin hareketi sonunda ortaya çıktığını belirterek Tanrı’nın dört unsuru dört günde yarattığını, bunların içerisinde en üst mertebede ateşin bulunduğunu belirtir. Bununla birlikte ilk insan Hz. Âdem’in çamurunda yer alan suyun en etkili unsur olduğunu söyler ve unsurlara kendi özelliklerini verenin Allah olduğunu belirtir (Karlıağa, 1991: 150). Buna göre su; sulama görevi görerek hem çölü hem de bağı taze tutar. “Bu sayede bal ve yağ olur. Ateş; mülke ışık olmuştur. Yer ve gök, ateşin aydınlığıyla dolmuştur”. Yeryüzünün temizleyicisi olan rüzgâr; sulama, süpürme ve arıtma görevini görür. Toprak ise, mahlûkatın kendi üzerinde yaşamasına imkân verir (Çelik, 2019: 318).

Yapılan çalışmalarda, dört unsurun özelliğine göre kendi arasında ikiye ayrıldığı kabul edilir: Buna göre; kendini ifade edici ve aktif olan ateş ve havanın aynı yönde olduğu; pasif, alıcı ve kendini baskı altında tutucu özellikler taşıyan su ve toprağın ise aynı yönde olduğu kabul edilir. Hareketliliği ve sürekli

yükselme arzusu içinde olması yönüyle en dikkat çekici unsur ateştir. Bu özellikler, hava unsurunda da görülebilir. Buna karşın toprak ve suda; durağan, yere doğru ve yerçekimi ile ilgili olan özellikler görülebilir (Çelik, 2019: 315).

Divan edebiyatında tenasüp yoluyla çokça kullanılan, aynı zamanda modern edebiyatta da sıkça kullanılan anasır-ı erbaanın insanların karakterini etkilediği kabul gören bir düşüncedir (Gider, 2013: 195). Buna göre sıcaklık ateşin tabiatı, yaşlık suyun, soğukluk havanın ve kuruluk da toprağın özelliğidir. “Sevgiliye ait güzellik unsurlarından âşığın gözyaşlarına dek birçok bakımdan kullanım alanı bulan toprak, hava, su ve ateş unsurları bir arada düşünüldüğünde dünya ve kâinattan kinayedir. Eskilere göre dokuz gök, insana nazaran baba; anasır-ı erbaa ise ana mesabesindedir.” (Pala, 2004: 33).

Zaza edebiyatının yazılı serüveni geç başlamasına rağmen gelinen noktada kısa sürede önemli adımlar atıldığı söylenebilir. Kısa sürede önemli adımlar atılmasında ise yıllar önce yazılan eserlerin yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamasının etkisi olduğu dikkate değerdir. 1975 yılından itibaren Zazaca şiirler yazan Zaza edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Molla Mehmet Demirbaş, klasik edebiyatın vazgeçilmez türü “el yazması divanı” miras olarak bırakmıştır.

Kişinin heybesinde ne var ise, kaleminden de o dökülür. Medrese kültürü ile yetişen ve imamlık yapan şair, divanın genelinde olduğu gibi makaleye konu olan anasır-ı erbaayı da dinî bir perspektifle ele almıştır.

Bu çalışmada, el yazması divanın içinde bir bölümü kapsayan anasır-ı erbaa konusu incelenmiştir. Çalışmada, anasır-ı erbaayla ilgili olan beyitler fişlenmiş, akabinde Türkçeye çevrilmiş ve yorumlanmıştır. Makale düzenlenirken anasır-ı erbaa alfabetik sıraya uygun olarak sıralanmıştır.

1.1. Ateş

Divan edebiyatında ateş, âşığın içinde bulunduğu aşkın ıstırabını karşılar. Ayrıca sevgilisine duyduğu özlem ve hasret de ateş şeklinde kendini gösterir ve âşığı her daim yakar. Gözde tutuşan ateş, gönülde alevlenir. Âşık, gönlündeki ateşi söndürebilmek için gözünden daima su akıtır. Lakin o ateş asla sönmez. Ateş bazen mum ile birlikte kullanılır ve şairin aşk ateşiyle içinin yanması hâli, tıpkı için için yanan muma teşbih edilir. Ateş, yakma özelliği yanında aydınlatma özelliğine de sahiptir. Nitekim güneş bir ateştir. Aynı zamanda anasır-ı erbaadan biri olan ateş tenasüp sanatını oluşturacak şekilde kullanılır. Nemrut'un İbrahim

peygamberi ateşe atması ise divan şiirinde bir telmih konusu olarak yerini alır (Pala, 2004: 51).

Ateş, hayatın her alanında kullanıldığı için tarih boyunca birçok medeniyet ve inanç sistemi tarafından önemli bir unsur olarak görülmüştür. Hatta ateşe kutsiyet atfedenler dahi olmuştur. Çok eski çağlardan beri insanların dikkatini çeken ateş, Aryan dinlerinden olan Brahmanizm ve Mazdeizm; Sami dinlerinden olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'in yanı sıra Afrika'nın putperest dinlerinde bile önemli görülmüştür. Ateş, Zerdüş'tü inancında da kutsal sayılır. Eski Mısırlılarda ateş, hem temizleyici bir araç hem de ölüm ötesi ceza unsuruydu. Eski Yunan mitolojisine göre Zeus, insanlardan ateşi alarak onları cezalandırmak istemiş; ateşi çalıp insanlara geri veren Prometheus ise, ateş kahramanı olarak tanınmıştır. Eski İran halklarının inanışlarına göre ateşin, ilk olarak Hüşeng tarafından bulunduğu kabul edilir. Ateşi bulduğu günü bayram ilan eden Hüşeng'den sonra da o gün ve gecesi, İran geleneklerinde törenlerle kutlanan bir bayram olarak yerini alır (Yıldırım, 2008: 91-93).

Âşık için aşk ateşiyle yanmak sıradan bir durumdur. Âşık olan kişi bunu peşinen kabullenir. Aşk ateşinin kızgın olduğuna değinen şair, aşk ateşinin ateş olarak kalmayacağını âşık tarafından bilinmesini ister. Bu aşk ateşinin fani dünyada âşığı yakıp kül edeceğinden bahseder. Âşığın kül olması ya da kömüre dönüşmesi bir anlamda âşığın kendi olmaktan çıkması demektir:

Adiri 'eşqi germıno zaf suru ti meyacı peyni timo adıru

Ki yeşnenu kenu welew komıru dunya yenga yena şuna ma se ki (K.9/13)

(Aşk ateşi sıcaktır çok kızgındır, hep ateş olarak kalacağını sanma; seni yakar, kül eder, kömüre çevirir; dünya boştur; gelir, geçer; ne yapalım.)

Nemrut'un Hz. İbrahim'i yaktırmak için oluşturduğu ateş, kültürel metinlerde sıkça zikredilir. Hz. İbrahim, Allah'a teslim olduğu için bu ateşi çok önemsemedi. Ancak bu durum diğer insanlar için çok korkunç bir şeydi. Bu korkunç hâli hep anlatılageldi. Aşk ateşini Nemrut'un ateşine benzeten şair, söz konusu ateşin uykular kaçırılan cinsten olduğunu, korkudan saçlar döktüğünden bahseder. Dünyanın geçici olduğu göz önünde bulundurulunca aşk için, Nemrut ateşi de olsa İbrahim gibi sükûnetini koruyup isyan etmeden teslim olmak gerektiği üzerinde durulmaktadır:

Adiri 'eşqi adiri Nemruti şewew roc ma ni rakewtiw ni wuti

Gij u pori ma ri şayu bi ruti dunya yenga yena şuna ax meki (K.9/24)

(Aşk ateşi Nemrut ateşidir, gece gündüz ne uyuduk ne de aşkımızı terennüm ettik; saçlarımız döküldü, kel olduk, dünya boştur; gelir, geçer; sitem etme.)

Sevdiğinden, kıymetlisinden ayrı düşmek insana acı verir. Bu acıyı tarif etmek mümkün değildir. Ayrılık acısını ancak yaşayan bilir. Ayrılık kor ateş olur, yüreklerde yer edindir. Bu ayrılıktan ötürü kişi harap olur; sevgiliyi görmeyen gözlerin görme yetisini kaybetmesi makul karşılanır. Bu açılardan ayrılık ateşi denilince akla gelecek ilk olaylardan biri de Hz. Yakup'un oğlu Hz. Yusuf'tan ayrı düşmesinden ötürü içine düştüğü durumdur. Şair, Yusuf kıssasına telmihte bulunarak Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'a olan sevgisinin daha fazla olduğunu düşünen kardeşlerinin bu sevgi bağına koparmak istediklerinden bahseder. Bunu da Hz. Yusuf'u, Kenan çölüne götürüp orada yok ederek gerçekleştirebileceklerini düşündüklerini; böylece babalarının ayrılık ateşiyle yanmasını istediklerine değinir. Yusuf'undan (a.s.) ayrılan Yakup'un (a.s.) bu sevgiyi kendilerine göstereceğini düşündükleri, ancak ayrılık ateşi ağlamaktan göz yetisinin yitirilmesine neden bile olsa sevgiyi bitirmeyeceği, aksine büyüteceği mesajı verilmektedir:

Maku yey u piy xu cira dera ki adiri firaqi biki yelaki

Beri deştay Ken'anê di helakki Yusufım yinibiw Ye'qub bermenu

(N.4/5)

(Onu Kenan çölüne götürüp yok ederek babamızdan ayıralım, böylece ayrılık ateşi her tarafını sarsın dediler.)

1.2. Hava

Hava, insan hayatının vazgeçilmezi olan nefes almakla anlam kazanır. Ayrıca hava insanın fiziksel anlamda sonsuzluğa doğru yönelmesini de sağlar. Yaşamını idame ettirmek zorunda olan insan, söz konusu yaşamını toprak ile hava arasında geçirir. Hava kavramının solunum anlamının yanı sıra gökyüzü ve boşluk gibi anlamlarıyla birlikte geniş bir kullanım alanına sahiptir. “Bu kullanım anasır-ı erbaa unsuru olan havanın varlığın yaşamındaki öneminden kaynaklanır. Zira ikincil anlamda hava ve yaşam tarzı arasında da bağlantı kurulmaktadır.” Diğer unsurlar gibi hava da hem olumlu hem de olumsuz yönleri içerisinde barındırma özelliğine sahiptir (Kanter, 2018: 124).

İnsanın maddi durumu ne kadar iyi olursa olsun, yaşam kalitesi ne kadar üst düzey olursa olsun hiçbir zenginlik Allah'ın bahşettiği zenginliğin yerini

tutamaz. Allah'ın insana bahşettiği zenginlik servet dökülerek elde edilecek bir zenginlik değildir. Söz konusu zenginliklerden temiz hava eşliğinde rahat nefes alıp verme hususuna dikkat çeken şair, sabâ yelinin tüm dert ve kederimizi sonlandırdığından bahseder:

Nefes u helm u hewawu temiz u punku mela

Cordi yenu yay-ı şebayu derdi ma benu mela (K.21/47)

(Temiz havada nefes alıp vermek, bize doğru gelen sabâ yeli, tüm dert ve kederimizi bizden götürür.)

1.2.1. Rüzgâr

Yel, esinti, nesim, bâd, va, rih gibi eşanlamlıları olan rüzgâr, "yel" anlamıyla divan şiirinde oldukça geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Her şeyden önce rüzgârın, âşğın "ah"ı ile sıkı bir münasebeti vardır. Sevgilinin saçını çözen rüzgâr, bunu bazen sevgiliye ve onun saçındaki kokuya karşı duyduğu aşktan ötürü yapar. Rüzgâr bazen bir postacı, bir ulak olarak da görülür. Bu durumda sevgiliden âşığa koku; âşıktan sevgiliye özleyiş, niyaz, ah ve feryat getirip götürür. “Hz. Süleyman’ın rüzgâra hükmetmesi, büyücü ve cadıların rüzgâra binip gitmeleri, anasır-ı erbaadan biri olan havayı oluşturması gibi yönlerden ele alınan rüzgârın çeşitleri de vardır. Sabâ, nesim, bâd-ı hazân bunlardan bazılarıdır.” (Pala, 2004: 394). Rüzgâr sayesinde bulutlar yer değiştirerek iklim üzerinde büyük etki yaratır. Aynı zamanda “bitkilerin çiftleşmesinde tohum aktarma görevi de görür.” (Aslanoğlu, 2014: 397).

Rüzgâr, çoğu zaman dağıtıcı ve yıkıcı özelliğiyle anılır. Özellikle kış aylarında yeryüzünü kaplayan kar olduğunda tipiye neden olur ve hayatı felç noktasına getirir. Bu da insanoğlunun hayatını alt üst ederek düzenini bozar. Bu cihetiyle dünyada insanın başına gelen olumsuz olaylar için kar ile birlikte rüzgâr kelimesi de kullanılır. Şair, karın başımıza yağdığını ve rüzgârın bu karı dağıttığını söyler. Başa beyaz karın yağışı ihtiyarlığın önemli belirtilerinden olan saçların beyazlaşması, rüzgârın esişi saçları dağıtması yani kişiyi olumsuz etkilemesi veya saçların dökülmesi manalarında mecaz anlamıyla kullanılmaktadır:

Yarena yewra sıpiyo sey seradi war kena

Ya yenu yay dunu yewri rar gırewtu yarsiya (K.14/2)

(Başımıza beyaz kar yağar, rüzgâr gelip onu dağıtır; zaten kar yolunu yapmıştır.)

1.2.1.1. Sabâ

Doğu yönünden esen hafif ve latif bir rüzgârdır. Divan şiirinde sabâ yelinin kullanımı; sevgilinin kokusunu taşıması, dağıtması ve yayması esası üzerinedir. O, daima sevgilinin saçlarından bir iz ve koku barındırır. Gülşen, bağ, bostan gibi yerleri dolaşarak oraların gelişmesine de vesile olur. Goncayı açıp gül eyleyen, serviyi donatan, nergisin gözünü açıp lâleye kırmızılık veren de odur. “Âşığa sevgiliden haber getiren bir ulaktır. Sevgilinin saçındaki misk, amber, sümbül ve reyhan kokularına sahiptir. Âşık bazen kendini sabâya teslim eder ve kendisini sevgiliye götürmesini” (Pala, 2004: 396) ondan talep eder.

Kâinata her canlı kendi hâl dilince Allah'ı anar. Allah'a ibadet etmekten sorumlu tutulan ise insanlar ve cinlerdir. Diğer canlılar Allah tarafından formatlandıkları gibi hareket eder. Sabâ yelinin Allah'ı zikrettiğinden bahseden şair, yer ve göğün geniş bir alanı kapladığını ve bu geniş alanda sabâ yelinin hilesiz bir biçimde Allah'ı andığından bahseder. Her varlık kendi hâl dilince Allah'ı samimi bir biçimde zikrettiğine göre, sorumluluk yüklenenlerin de riyasız bir biçimde Allah'ı anmaları gerektiği mesajı verilmektedir:

'Erđ u asmin herayu ya yeno yayi şebayu

Zikri yey numey Allah yu zıkır kenu bila hile (Kt.5/16)

(Yer ve gök geniştir, sabâ yelinin esmesi Allah'ı zikretmesi demektir, hilesiz bir biçimde Allah'ı zikreder.)

Sabâ rüzgârı, temiz ve ferahlatıcı oluşu yönleriyle olumsuz durumları bertaraf etme özelliğine sahiptir. Derdi, kederi olanların bu dertlerini giderip yerine mutluluk bırakır. Temiz havanın kirli havaya mukabil, huzuru temsil etmesi gibi sabâ rüzgârı da kedere karşı rahatlığı simgeler. Şair, Molla Yusuf'a yazdığı kasidenin 47. beytinde sabâ yelinin kendilerine doğru estiğini, temiz bir hava olduğu için rahat nefes aldıracağını ve dertlerini götüreceğinden bahseder. Dertlerinden kurtulmaya niyetli şair, bu görevi yerine getirmeyi sabâ yeline bırakmaktadır:

Nefes u helm u hewawu temiz u punku mela

Cordi yenu yay-ı şebayu derdi ma benu mela (K.21/47)

(Bize doğru esen sabâ yeli bizi dertlerimizden kurtaracak, temiz hava bırakacağı için de rahat nefes alacağız.)

1.2.2. Şimşek

Şimşek; bir bulutun tabanı ile yer arasında, iki bulut arasında veya bir bulut içinde elektrik boşalırken oluşan kırık çizgi biçimindeki geçici ışıktır. Şimşek, gecenin karanlık anlarında yaydığı güçlü ışıkla her tarafın ışık almasını sağlar. Her yer aniden aydınlanır. Şimşegin iki önemli özelliği aydınlatma ve hızıdır. Şiirlerde genellikle bu iki özelliğinden bahsedilir. Ok gibi hızlı unsurlar şimşegin hızına; ışığıyla da aydınlatıcı manevî öğeler ise şimşegin ışığına teşbih edilir (Aslanoğlu, 2014: 396). Divan edebiyatında şimşek, çoğunlukla çıkardığı ışık ve hızı dolayısıyla ele alınmıştır. “Işığı yönünden güzellik, yüz ve yanak ile; hızı yönünden de ah, kader ve kaza ile birlikte kullanılır. Şimşek, ateşi ve yakıcı olma özelliği ile bir kılıç darbesini hatırlatır.” (Pala, 2004: 78). Klasik şiirde şimşek bazen Hz. Peygamber’in nuru olarak takdim edilir, bazen de şiddetli ve hızlı bir biçimde şavkiması nedeniyle âşığın ahına benzetilir (Aktaş, 2008: 137).

Şimşegin gücü, onun temel özelliklerinden biri olarak kabul edilir. Büyük bir yakma gücüne sahip olan şimşek, ortaya çıkardığı elektrik ve ateş ile değdiği yeri yakar ve kül eder. Bu özelliği (Aslanoğlu, 2014: 397) ile yok edici ve yakıcıdır. Haset ve kıskançlık tasvip edilmeyen özelliklerdir. İnsan farkına varmadan; kimsenin iyiliğini istemeyen, fesatçı, yalan söyleyen, zamanla bencilleşen kişi hâline gelir. Şair, hasud ve kıskanç olanların birbirlerinin iyiliğini istemediğini, birbirlerine karşı şimşek çakması gibi tahripkâr olduğundan bahseder:

Fesadey u zuri tı ra yareni hezey hewru yewnu seru gureni

Hasudini sine yewnu kuweni bexili xeyri yewnu niwazeni (Mes. 1/4)

(Kıskançlar birbirini çekemez ve birbirlerinin iyiliğini istemezler; bunlarda fesatlık ve yalan boldur, birbirleri üzerine şimşek gibi çakarlar.)

İnsanın içinde bulunduğu olumsuz durumlar; üzerine dolu yağması, tufan içinde olmak, üzerine şimşek çakmak şeklinde ele alınır. Şair, şimşek çakmasını benzetilen olarak kullanmakta, içinde bulunduğu olumsuz durumun geçeceği umudunu taşımaktadır. Bu olumsuz durumun bitip güzel günlerin gelişini de güneşin doğuşu şeklinde ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında söz konusu olumsuz özelliklerin zıddı olarak güneşin doğuşunu vermektedir:

Hewri gureni ma seru turgew tufun u zehmetu

Keyr u weşi tinci aku dunya weşa zaf rehmetu (Mes. 7/25)

(Üzerimize bir zahmet emaresi olarak şimşek çakar, dolu yağar, tufan olur; [Bu olumsuzluklardan sonra bile ümitvar olunuz] hayırlısıyla güneş doğar, dünya güzelleşir ve rahmet olur.)

1.3. Su

Suyun; ma, ab, aw, awk eşanlamlıları bulunmaktadır. Dünyadaki tüm canlı varlıklar için vazgeçilmez hayat kaynağı olması hasebiyle tabiattaki dört temel unsurdan en önemlisi sudur, denilebilir. Su; saf, renksiz, kokusuz ve tatsızdır. Bitkiler, ihtiyaç duydukları mineralleri su ile alır. Dünyadaki en mucizevî maddelerden olan su, temizleyici ve arındırıcı özelliğe sahiptir. Bu anlamda temizliği simgeler. “Tabiattaki tüm bitkilerin yeşermesine sebep olduğu için bereket ve rahmet olarak isimlendirilir. Farklı şekillerde ve durumlarda çeşitli isimlerle anılır. Deniz, nehir, göl, pınar, hayat suyu, çeşme, yağmur, sel, şebnem ve katre gibi isimlerle birlikte kullanılır.” (Aslanoğlu, 2014: 366).

Yaşamın ilk ögesi olan su, varlığın geçmiş bilincini geleceğe aktaran en önemli unsurdur (Kanter, 2018: 114). Mısır, Hint, Yunan ve İran gibi tarihi eskiye dayanan milletlerin mitolojisinde yaratılışın kaynağının su olduğu düşünülür (Gider, 2013: 196).

Mesnevi nazım şekliyle yazılan divanın ikinci şiirinde ifadesini bulduğu üzere divanda çoğunlukla su ile ilgili verilen bilgiler Şafii mezhebine göre olan ilmihâl bilgileridir. Bununla birlikte tarihte bir yudum su bile kendisine çok görülüp susuz bırakılan Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin ve Hz. Yusuf (a.s.) gibi örneklere de yer verilmiştir. Ayrıca suyun dertlere derman oluşu özelliğine teşbih yapılmıştır (Mes.44/35; Kt.2.2/1).

Su daima hareket eden, yerinde durmayan bir sıvıdır. Bu hareketli yönüyle benzetilen olur. Şair, genç ve hareketli olduğunu, dünyanın bir han olduğunu düşünmeden hareket ettiğinden bahseder. Ömrün, hareket eden su misali yerinde hiç durmadığını dile getiren şair; iş işten geçtikten sonra nereye gittin ömrüm diye hayıflandığından bahseder. Hayıflanmak istenmiyorsa su gibi akıp geçen ömrün kıymeti bilinmeli ve doğru yerde harcanmalı mesajı verilmektedir:

Mı ya ez xort u cuhunu qey mı niya dunya xunu

'Emur sey aw yenu şunu tı sera şî 'emrım 'emrım (Kt.18/17)

(Hep genç kalacağımı zannettim, dünyanın han olduğunu unuttum; ömrün su gibi akıp gider, nereye gittin ömrüm?)

Canlıların en büyük ihtiyaçlarından biri de sudur. Özellikle insanoğlu açısından bakılırsa su olmadan insan, hayatını idame edemez. İnsanoğlu için o kadar kıymetli ve yüce bir nimettir ki su veren kişiler için su gibi aziz ol denilir. Şair, aç susuz olanlara, hasta olanlara ekmek ve suyun derman olduğunu, çalışmama ve sıhhat nimetinin bir arada olduğunu, gece uykusunun can için sağlık/sıhhat olduğunu ifade eder. Bu kadar hayatî öneme sahip bir nimetin verilmesi karşılığında şükretmeyenlerin ise bunun hesabını verecekleri üzerinde durur:

Ma yeyşun u teyšun niweşi guni

Nun u awew ‘ilac ma ri dermuni

Beşaleyu şıhet ni ‘meti muni

Hewni şewu ma ri şıhetı guni

Inu ni ‘met pêru ma ra perseni

Nê ma şukr u hemdu nê ma terseni (Msd.16/16)

(Aç susuz ve hasta olan bizlere ekmek ve su ilaçtır, boş gezmek ve sağlık iç içedir, bu nimetler için şükretmeyen bizlere bunun hesabını soracaklar.)

1.3.1. Bulut

Farsçası ebr olan bulut, rahmet olarak isimlendirilen yağmurun yağmasına ve tabiatın yeniden canlanmasına vesile olduğu için bereket ve rahmetin kaynağı olarak kabul edilir. Bu münasebetle bulut da yağmur gibi; “rahmet, bereket, hayat, ihsan ve lütuf olarak değerlendirilir.” (Aslanoğlu, 2014: 367).

Divan şiirinde tıpkı deniz gibi, cömertlik ve bolluk sembolü olan bulut, (Çavuşoğlu, 2017: 271) sevgilinin ve övülen kişinin cömertliği, şefkati ve kahrını gösterir. Âşık; gamı ve gözü yaşlı oluşu yönüyle buluta teşbih olunur. “Yağmur taneleri birer inci olunca bulut dür-feşân, dür-nisâr ve gevher-feşân olur”. Sevgilinin saçları da bulutu andırır. Bulut sevgilinin saçına benzetildiği zaman misk saçar. Güneşin, bulutlar içinde görünmez oluşu; âşığın üzüntüleri arasında kalmış sevgilinin yüzü şeklinde verilir. Bulutun kabahatlerinden biri de, “yön tayinine engel olması ve ay’ı göstermemesidir.” (Pala, 2004: 140). Divanda mecazi anlamda, karanlıklar içinde kalmış dünyayı anlatmak için, üzeri bulutla çevrili yer (dünya) şeklinde ele alınmıştır (Mr.52/53).

“Divan şiirinde ebr-i siyah (siyah bulut) yağmur bulutudur ve siyah bulutların yağmur yağdırması matemli oluşun ifadesidir.” (Kurnaz, 2012: 309).

Siyah bulutlarla birlikte gök gürlmesi sağnak yağışların habercisidir. Şair, başta dağ başlarında olmak üzere büyük bir gök gürültüsünün olduğunu, kapkaranlık siyah bulutların olduğunu ve yere yağmasını engelleyecek hiçbir örtünün olmadığını, dolayısıyla ıslanmadık yer kalmadığından bahseder. Ele alınan bu beytin de içinde yer aldığı divanın “*Beytay Ğurbetiw Yewri*” başlıklı 14. şiirinin geneline bakıldığında şairin; gurbette olan, bunun için de her tarafın karabulutlarla kaplı olduğunu düşünen ve memlekete özlem duyanların portresini çizdiği anlaşılacaktır:

Xurri xura kuyu tehri hewru siya biw tariyu

‘Erd u asmin kerdu tengü nê setaru nê siya (K.14/14)

(Kara bulutlar her tarafı sarmış gök gürlüyor, yer ve gök daralmış, ne örtü var ne de kuru yer kaldı.)

1.3.2. Deniz

Divan edebiyatında bahr, umman, derya, muhit gibi kelimeler deniz anlamına gelir ve çok kullanılmıştır. İnsanlara sonsuz faydalar sağlayan deniz, büyüklük, genişlik, sonsuzluk, derinlik, bolluk gibi manaları da ifade eder. Bitmez tükenmez bir hazine misali olan deniz, övülen kişinin cömertliğini temsil eder. Âşğın dökülen gözyaşları ise deniz oluşturur (Pala, 2004: 121).

Deniz, tasavvufta mutlak varlık olan Allah’ı, onun sonsuz makamını, vahdeti ve külli varlık âlemini temsil eder. “Tasavvuf ehli varlığın bir olduğunu, çokluğun görünürde kaldığını anlatmak için, daha ziyade deniz/derya imgesini kullanmıştır.” (Üstüner, 2007: 292).

Divanda derya, bahr şeklinde kullanılan deniz; geniş, derin olma yönlerini yansıtabacak şekilde kullanılmıştır. Bu yönüyle benzetilendir. Ulemanın ve derunî ilmi barındıran akımların benzetileni olarak derya kelimesi tercih edilmiştir (Kt.2.2/18; Mr.52/95).

Deniz, dibi derin ve enva-i çeşit kıymetli şeyleri içinde barındırır. Denizin eşanlamlısı olan derya kelimesi ucu bucağı görülmeyen, sonu olmayan ilim, rahmet gibi şeyler için benzetilen olarak kullanılır. İnananların en çok güvendikleri şeylerin başında rahmeti geniş olan Allah gelir. Öyle ki onun derya gibi rahmeti olmazsa kurtuluş şanslarının olmayacağına inanılır. Şair, inanan kullar adına, rahmeti derya olan Allah’tan tüm iman ehli olanlara af dilemektedir. Affolunma dileğinde bulunurken de o, Hz. Peygamber’in yoluna gönül vermiş kişilerin hatırına demektedir. Hz. Peygamber’in yolunun derunî ilimleri

barındırdığına inanan şair, bu derunî ilmi kazananların varlığına inanmakta, bunun için de dua ederken onların hatırına demeyi ihmal etmemektedir. O yolda gidenlerin hatırına derken Hz. Peygamber’i halkanın başına koymaktadır:

Ya Rebi qay xatiri ehli teriqiw sunneti

‘Afwuki ehli imuni wari deryay rehmeti (Mes.12/56)

(Ey rahmeti geniş Allah’ım! Ehlisünnet yolunda olanların hatırına iman ehlini affet.)

1.3.3. Hayat Suyu

Abıhayat olarak bilinir. “Karanlıklar ülkesinde bulunduğu ve içenlere ya da bununla yıkananlara ölümsüzlük kazandırdığına inanılan efsanevî sudur”. Bulunması son derece zor; bir o kadar da değerli bu maddeyi elde edebilmek için insanoğlu, tarihin en eski devirlerinden beri uzun seferlere çıkmıştır. Karanlıklar ülkesine, bilinmeyen coğrafyalara, uçsuz bucaksız yerlere, kutsallar diyarına yapılan, çoğu zaman amacına ulaşamayan zorlu ve son derece sıkıntılı seyahatler gerçekleşmiştir. Bu seyahatlerde, kahramanların başlarından geçenler gizemli bir biçimde aktarılagelmiştir (Yıldırım, 2008: 34). Bu suyun bulunduğu yer olarak karanlıklar ülkesini İbrahim Hakkı, 6 ay gece, 6 ay gündüzün yaşandığı Kuzey Kutbu olarak ifade ederken; Taberi, Azerbaycan’ın kuzeyinde bir yer olduğu kanaatini taşır (Aslanoğlu, 2014: 375).

Eskilerin inanışına göre yeryüzünün kuzeyi her zaman gecedir; asla gündüz olmaz. Abıhayat da o karanlık bölgede bulunur ve değerli mücevherler yerlere bol bol saçılmıştır. Rivayetlere göre İskender ve Hızır hayat suyunu bulabilmek için oraya gitmişler. Hızır bu suyu bulmuş ve içerek ölümsüzlüğe erişmiş, ama İskender bu çok arzuladığı suya ulaşmadan geri dönmüştür (Yıldırım, 2008: 745-746). Şair, hayat suyunun karanlıklar ülkesinde olduğunu ve bu suyun Hızır (a.s.) tarafından içildiğinden bahseder. Dünyanın geçiciliğini anlattığı şiirin ilgili beytinde, Hızır (a.s.) dâhil Allah dışında hiç kimsenin ilelebet yaşamayacağı üzerinde durmaktadır:

Zeri sek tum buru away heyati Zulkarneyn şiw seferi zulumati

Xıdır şunu wenu away heyati dünya yenga yena şuna ma se ki (K.9/37)

(Hızır gibi hayat suyu içilse de, Zülkarneyn gibi zulme karşı sefer yapılsa da dünya geçicidir.)

1.3.4. Kevser Suyu

Kevser suyu; bol nimet, ilim ve büyük şeref, hayır ve bereket, iki cihanın şerefi, cennette bir nehrin adı, suyun adı olarak geçmektedir. Bütün peygamberlerin haşır meydanında havuzları vardır ve ümmetlerinden hak edenler cennetten önce bunlardan içeceklerdir. Hz. Peygamber'e ait cennet havuzunun adı ise Kevser havuzudur (Akay, 2005: 259). Tefsirlerde Kevser hakkında çok çeşitli izahlara rastlanır: “Akarsu veya göl olduğu, boyunun Mekke ile Yemen; eninin de Safa ile Aden arası kadar olduğu, etrafında birçok kıymetli kâseler bulunduğu, oradan bir kez içenin bir daha susamadığı gibi düşünceler bunlardan bazılarıdır. Kevser suyunun süttten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk, kaymaktan yumuşak olduğu” rivayet edilir. Edebiyatta ise sevgilinin dudağı için benzetilen olarak kullanılır. “Âb-ı Kevser” ve şarâb-ı Kevser” tamlamalarıyla da kullanılır (Pala, 2004: 280).

Bütün peygamberlerin haşır meydanında havuzları vardır ve ümmetlerinden hak edenler cennetten önce bunlardan içeceklerdir. Hz. Peygamber'e ait cennet havuzunun adının ise Kevser havuzu olduğu (Akay, 2005: 259) açıklama kısmında anlatılmıştı. Bu bilgiler göz önüne alındığında söz konusu havuzdan Kevser suyu içmek cennete girecekler arasına dâhil olmak anlamına gelir. Şair, kendisinin hüneri olmayan günahkâr bir kul olduğunu, sürekli kötü işler içinde olduğunu, işlediği günahları gizleyemeyeceği için de tek umudunun Allah tarafından bahşedilen Kevser havuzunun sahibi Hz. Peygamber olduğunu ifade eder:

Ez 'ebdu gunekaru bê huneru

Şewew rocu ez ha xırabey seru

Nê mı sıtr u settar şıba ku beru

Hıyiw şed meded şahibi Kewşeru

(Mr.23/43)

(Ben, hüneri (güzel tarafı) olmayan ve gece gündüz kötülük içinde olan günahkâr bir kulum, günü geldiğinde gizleyemem, yüzlerce kez imdat çekerim ki tek umudum Kevser sahibidir.)

1.3.5. Sel

Sel, yıkıcı ve tahrip edici bir tabiat olayıdır. Yağmur sularının aşırı birikmesi sonucu oluşan ve önüne çıkan her şeyi beraberinde götüren ve edebî metinlerde felaket sembolü olarak kullanılan unsurdur. Bundan ötürü çoğunlukla olumsuz şeyler için kullanılır. Bu açıdan yıkıcı olan her şey, manen veya mecazen

bir sel sayılır. Edebiyatta ise daha çok “âşığın gözyaşları” sel şeklinde kullanılır. (Aslanoğlu, 2014: 377). Demirbaş divanında sel, hem olumlu, hem de olumsuz anlamda kullanılmıştır:

Sel; divanda ömrün çok çabuk geçmesi, sel gider kum kalır özlü ifadesi şeklinde, Allah’ın rahmeti ve mağfiretinin bol olması ve rahmetin zıddı olarak kullanılmıştır (Mes. 2.10/16).

Yeryüzüne gönderilen her canlı gibi insanoğluna da bir ömür biçilmiştir. İnsanlar için ortalama bir ömür tahmini verilse de zamanı gelen gidecektir. Fani olan ömrün çok çabuk geçtiğini ve bu durumu selin akışına benzeten şair, ömre sahip olamayışımızdan bahseder. Selin önünde nasıl ki bir şey duramıyorsa tıpkı bunun gibi ömrün gidişi de engellenemez. Şaşmadan ve biten ömre şaşırılmayacak şekilde güzel şeyler için yaşamak gerektiği mesajı verilmektedir:

‘Emro fani pèru şiw sey laseri

Ma biy şaşub ma nişnay warbi deri (Mes.11/3)

(Fani ömür sel gibi akıp gitti; şaşırılmışız, ona sahip çıkamadık.)

Dünya hayatı sıkıntılarla doludur. Bu sıkıntılar dünya var oldukça da devam edecektir. İslâm inancına mensup insanların düşüncesine göre bu durum gayet normaldir. Bu sıkıntıların bitmesi için Allah’ın rahmeti şarttır. Şair, Allah’ın rahmetinin bol olduğunu anlatmak için her şeyin bizler için dert ve keder olduğunu; bu dert ve kederden Allah’ın sevgi ve şefkati sayesinde kurtulacağımızı, bunun da Hz. Peygamber’in hatırına sel misali Allah’ın rahmetinin bizlere yağması şeklinde olabileceği şeklinde anlatmaktadır. Allah’ın rahmetinin yağması, ahiret hayatında kurtuluşa erenlerden olmak şeklinde yorumlanabilir:

Ya Reb ma ri her çi derd u kederi

Pey şefqeti xu tı derdi ma beri

Tı rehmay xu ma ki hezey laseri

Ma bı dı qay xatırı pèğemberi

Roci heşri hemê ma ra perseni

Nê tu şukr u hemd u nê tı terseni (Msd.16/24)

(Allah'ım her şey bize dert ve keder olmuş, şefkatinle derdimizi bitir; hamd ve şükürün olmadığı bizlere her şeyin hesabının sorulacağı haşır gününde, Hz. Peygamber'in hatırına rahmetini sel misali bize yağdır.)

1.3.6. Yağmur

Atmosferdeki su buharının yoğunlaşmasıyla oluşan ve yeryüzüne düşen yağışın sıvı durumunda olanıdır. Sözlüklerde yağar, yağış, baran, varan, varon, bereket, rahmet olarak geçer (www.sozluk.gov.tr/, 2020). Yağmur, yağdığı yere hayatın gelmesine ve yeryüzünün canlanmasına vesiledir. Hayat kaynağı olan yağmur, baharın güzelliklerine güzellik katar. “Bitkilerin yeşermesini ve meyve vermesini mümkün kıldığı için bereket ve cömertliğin kaynağı” olarak da bilinir. Bahar, bağ, çemen ve gül gibi kavramlarla beraber anılması bu anlamları içinde barındırması sayesinde. Bahar aylarındaki yağmurlar, hafif şekilde yağdığı için en çok övülen ve bahsi geçen yağmurlardır. Yağan yağmur taneleri, âşığın sevgilisi için döktüğü gözyaşlarına benzetilen olarak kullanılır. Yağmurların sel olması, gözyaşlarının fazla akması bağlamında değerlendirilir (Aslanoğlu, 2014: 381; K.9/6, Kt.15/44).

Tasavvufta yağmur, “Hakk'ın gayb âleminde gelen rahmeti ve feyzi” olarak kabul edilir. “Varlıklar, kabiliyetleri ve mertebeleri derecesinde yağmurdan nasiplenirler.” (Aslanoğlu, 2014: 381). Yağmur berekettir, rahmettir. Özellikle de bahar yağmurları kış boyunca ölü olan tabiatın canlanmasına vesile olması yönüyle önem arz eder. Günahkâr kulların ruhları bir anlamda ölüdür. Söz konusu ruhların yeniden canlanması Allah'a yönelmeleriyle, yani günahların affi ile mümkündür. Allah'ın rahmetini talep eden şair, rahmetin bolluğunu bahar yağmurlarına benzetir:

İlahi ez kenu zari rehmeti tu ma ru yari

Hezey yaruni weşari şewew roc şebhu hi yari (Mes.53/28)

(İnleyerek rahmet talep eden biz kullara, sürekli yağan bahar yağmurları gibi üzerimize rahmet yağsın.)

1.3.7. Zemzem

Mekke'de bulunan bir kuyu ve bu kuyudan çıkan suya verilen addır. Hz. İbrahim, Hacer ile evlendikten ve İsmail doğduktan sonra Şam'dan çıkıp Mekke'ye geldi. Hacer ile İsmail'i buraya bıraktı. O dönemde burada hiç hayat emaresi yoktu. Hz. İbrahim'in onlara bıraktığı su, nihayet bitti. Hem Hacer, hem de oğlu İsmail çok susamışlardı. Çocuk susuzluktan çırpınmaya başlayınca Hacer

Safa Tepesi'ne koştu. Orada su bulamayınca Merve Tepesi'ne koştu. Hacer'in bu iki tepe arasındaki koşuşu yedi kez sürdü. Nihayet Merve üzerine son çıkışında çocuğun bulunduğu yerde Cebrail görüldü. Cebrail yeri kazıyordu ve kazı neticesinde su görüldü. Bu suyun çocuğun topuk vuruşlarıyla ortaya çıktığı da rivayetler arasındadır. Hacer bir yandan suyun etrafını kum ile çeviriyor, bir yandan da kırbasını (su kabı) dolduruyordu. Su ise avuç avuç alındıkça bollaşyordu. "İslâm öncesi ve sonrasında kutsal sayılan bu suyu hacılar kendi memleketlerine değerli bir hediye olarak götürürler." (Pala, 2004: 503-504). Zemzem, tükenmeyen ilahî bir su olduğuna inanılır. O, sıradan bir su değildir. Allah'ın, Cebrail vasıtasıyla bahsettiği bir su olmasından ötürü de bereketi simgeler (Aslanoğlu, 2014: 383).

Divan şiirinde aşk mevzubahis olduğunda şarap vazgeçilmezler arasındadır. Şair, mutlaka şaraptan bahseder. "Beytay 'Eşq" şiirinde şair ilahî aşkı anlatır. İlahî aşkı âşığın maşuk olarak gördüğü ise Allah'tır. Âşık, ilahî aşk ile bolca şarap içip kendinden geçen kişi olarak anlatılır. Şair, ilahî aşkı kendinden geçmeyi; saf şarap badesi yanında üzüm olduğunu ve bunların birlikte tüketildiğinden bahseder. Kevser suyu ve zemzem suyu içmek gibi olduğunu; ancak ilahî aşkın ne demek olduğunu bilmeyenlerin bu lezzeti anlamalarının da mümkün olmadığını kendi şahsı üzerinden vermektedir:

Badeya şafti şerabi engurew şeri hetî

Her weki Kewşer u zemzem ma çı zuni lezeti (Mes.40/51)

(Aslanın önünde saf üzüm şarabı badesi durmakta, tıpkı Kevser ve zemzem suyu gibidir, anlamayan bizler lezzetini bilemeyiz.)

1.4. Toprak

Zazacada her, erd, hak olarak da geçen toprak, her şeyden önce anasır-ı erbaadan (dört unsur) biridir. Özellikle tenasüp yoluyla bu tür kullanımın yanında topraktan bazen sevgilinin övgüsü hususunda da faydalanılır. Bu durumda toprak, içinde mücevherler, hazineler ve kıymetli şeyler barındırması yönüyle ele alınır. Aynı şekilde toprak, kıymetli şeylerin gömüldüğü yer olarak da düşünülür. Kara olarak nitelendirildiğinde, insanın yaratılışı nedeniyle anıldığı gibi; ölenlerin toprak olacakları realitesi de hatırlanır. Toprak dört unsurun en aşağısında olması hasebiyle hakirdir. Bu nedenle tevazuya işarettir. Âşık, sevgilisi uğruna toprak olur; sevgilisinin üstüne basmasını diler. Böylece değer bulacağına inanır. Canlılar için azık bitiren de odur (Pala, 2004: 194).

Toprak; birçok toplumda taşıdığı değer, içerdiği anlam, toplumsal işleviyle ilk dönemlerden itibaren kendisine kutsallık atfedilen, saygı duyulan bir unsurdur (Bars ve Irmak, 2019: 1201). “Ölen canlılar, toprağa gömüldüğü veya karıştığı için toprak kelimesi, hayat kavramının zıddı olarak ele alınır.” Hayat, çoğunlukla “nur” sıfatı ile ifade edilir; hayatın bitmesiyle gidilen yer olan toprak ise nurun zıddı olan “karanlık” ve “kara” sıfatıyla ifade edilir (Aslanoğlu, 2014: 387).

Divanda toprağın başlıkta direkt geçtiği bir şiire yer verilmiştir. “*Asmin Hera Siyay*” başlıklı bu şiir, mesnevi nazım şekliyle yazılan ve 51 beyitten oluşan divanın 54. şiiridir. Bu şiirde genel olarak şunlardan bahsedilmiştir:

Yeryüzü toprağı, Allah’ın kullarına bahşettiği bir nimettir. Eşya ve rızıklar için toprak kaynak görevini görür. Âdem (a.s.) atamızdır ve bizler topraktan yaratılmışız. Ölümle birlikte toprak olacağız, sonrasında kabir, berzah ve mahşere gideceğiz. Toprağın gri, kırmızı ve siyah çeşidi vardır. Toprak Âdem (a.s.) ve Havva’nın yaratılışında kullanılmıştır. Toprak hazinedir, paha biçilmez bir servettir; aynı zamanda ebedî meskenimizdir. Allah’ın hikmeti kolay kolay anlaşılmaz. Toprak, nimetlerin anasıdır. Allah tüm nimetleri topraktan vermiştir ve toprak ölenlerin meskenidir. Dünya hayatı yayla gibidir, toprağı bağ ve bostandır. Bir imtihan olan dünyanın sonu kara topraktır. Allah’ın toprağı mizandır ve toprağın hukuku ağırdır. Herkes toprağın hakkını verir, bu hakkı verdiği yer ise kabirdir, kara topraktır. Allah’ın verdiği toprak geniş bir alana yayılmıştır. Lakin parça parça olan bu toprak parçaları hor kullananların elindedir. Zulüm ve zorbalık yapanlar kabirdeki sorguda sağır ve dilsiz olurlar.

Bunun dışında da toprağın geçtiği muhtelif beyitler bulunmaktadır.

Yeryüzündeki her şeyin mutlaka bir ana kaynağı vardır. Maya da diyebileceğimiz bu kaynak farklı nimetlerin ortaya çıkışına vesiledir. Yeryüzü toprağının Allah’ın kullarına bahşettiği bir nimet olduğu gerçeğini dile getiren şair, eşya ve rızıklar için toprağın söz konusu kaynak görevini gördüğünü ifade eder:

Ni‘meti Rebi xaliqi yew erđ dawu ma mexluqi

Me‘den u eşyaw u rızqi heri ra daw ma xaliqi (Mes. 54/2)

(Eşya ve rızıkların madeni [ana kaynağı] olarak yeryüzü toprağı Rabb’in kullarına nimettir.)

Allah’ın yarattığı ve görev verdiği her şeyde bir hikmetin olduğunu anlatmak için hikmetinden sual olunmaz denilir. Allah’ın hikmetinin kolay kolay

anlaşılacağı gerçeği üzerinde duran şair, bu hikmetlerinden birinin de toprağı tüm nimetlerin ana kaynağı yapması hikmeti olduğundan bahseder. Tüm nimetleri topraktan veren Allah, bu nimetlerden istifade edenlerin, ölünce meskenlerinin toprak olacağını dile getirir:

Hikmeti Allah gırunu erđ kerdu may ni 'metunu

Hemê ni 'met erđ ra dunu erđ meskeni meytunu (Mes. 54/11)

(Allah'ın hikmeti kolay kolay anlaşılmaz. Toprak nimetlerin anasıdır. Allah tüm nimetleri topraktan vermiştir ve ölenlerin meskeni de toprak olacaktır.)

İslâm inancına göre toprak denilince belki de çağrışım yoluyla akla gelen ilk şey, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in (a.s.) yaratılışında kullanılan topraktır. Şair, Hz. Âdem'in atamız olduğu, topraktan yaratıldığımız bilgisini verdikten sonra tekrardan toprağa dönüşeceğimizi ve sırasıyla kabre gireceğimizi, sonra berzah âleminde bekleyeceğimizi, daha sonra da mahşerde toplanacağımız bilgisini vermektedir. Bu yaklaşımla basit, bilinen bir bilgiyi sırf şiir yazmak için ele almış gibi görünebilir. Ancak Müslümanlar arasında bile hâlâ, Âdem (a.s.) ilk insan olmayabilir; ilk insanın yaratılışı farklı olabilir gibi şüpheli ve İslâm'ı henüz tam öğrenememiş insanların kafasını karıştıracak türden yaklaşımlara bu şiir cevap niteliğinde olması hasebiyle önemlidir:

Piy ma Âdem pëğemberu xelqi ma topraq u heru

Ma ku hewna bibi heru turbew berzex u meşseru (Mes. 54/4)

(Âdem (a.s.) atamızdır ve bizler topraktan yaratılmışız. Ölümle birlikte toprak olacağız, sonrasında [sırasıyla] kabir, berzah ve mahşere gideceğiz.)

Toprağın gri, kırmızı ve siyah çeşidi vardır. Toprak, Âdem (a.s.) ve Havva'nın yaratılışında kullanılmıştır. Toprak hazinedir, paha biçilmez bir servettir; aynı zamanda ebedî meskenimizdir. Yaratılış için kullanılan toprağın farklı renkleri olduğunu dile getiren şair; paha biçilemeyen ve hazine olarak kabul edilen toprak üzerinden, insanların da farklı renklerde, farklı kimliklerde ve farklı özelliklerde olduklarını, bu farklılıkların da zenginlik olarak görülmesi gerektiği mesajını dolaylı olarak vermektedir:

Hera gewr u sur u siya sebebi Âdem Hewaya

Xezinew serwetü yaya ebediw meskeni ma ya (Mes. 54/10)

(Âdem (a.s.) ve Havva'nın yaratılışında kullanılan toprağın; gri, kırmızı ve siyah çeşidi vardır. Hazine ve paha biçilmez bir servet olan toprak; aynı zamanda ebedî meskenimizdir.)

Allah'ın verdiği toprak geniş bir alana yayılmıştır. Yeryüzü topraklarının dağılımı adil bir biçimde yapılmış olsaydı her insana yetecek kadar olurdu. Ancak toprağın dağılımı adil bir biçimde yapılamamıştır. Toprağı elinde bulunduranlar da bu toprağa Allah'ın bir emaneti nazarıyla bakmalıdır. Şair, Allah'ın insanoğlunun kullanımına sunulmak üzere geniş topraklar verdiğini; ancak parça parça olan bu toprak parçalarının da kıymetini bilmeyen ve hor kullananların elinde olduğundan bahseder. Zulüm ve zorbalık yapanların kabirdeki sorguda sağır ve dilsiz olacaklarını ifade eden şair, toprağı işlerken bile emanet olduğu bilinciyle ölçülü davranmak gerektiği mesajını vermektedir. Malum olduğu üzere kabirde sorgu melekleri Allah'ın yetki vermesiyle kabirdekileri sorguya çekeceklerdir. Toprağı hor kullanan kişiler soruları duyamayan sağırlara ve cevap veremeyen dilsizlere benzetilmiştir:

Erđi Allah ẓafu yi ri kewtu çirr u yiri

Peyni zulmu zoru pêri tı turbun dı lal u kerî (Mes. 54/36)

(Allah'ın toprakları geniştir, lakin hor kullananların eline düşmüş; zorba olup zulüm yapanlar kabirde sağır ve dilsiz olurlar.)

Başka bir beyitte yeryüzü toprağını mizana benzeten şair, “toprak hukuku”nun ağır olduğundan bahseder. Kabirde toprağın hesabını vermenin kaçınılmaz olduğunu ifade eden şair, toprağa sahip olanların bunun hesabını verecekleri gibi bunun üzerinde yaşayan her insanın da hesap vereceği vurgulanmaktadır. Toprak sahibi değilim deyip hesaptan kaçmak mümkün görünmemektedir. Çünkü üzerinde yaşamak için bir toprak verilmiştir. Buradan hareketle şairin toprak diyerek tüm yeryüzünü kastettiği anlaşılmaktadır:

Erđi Allah se mizunu ħuquqi erđi girunu

Her kes ħeqi erđi dunu turba tari cadu xumu (Mes. 54/30)

(Allah'ın toprağı mizandır ve toprağın hukuku ağırdır; herkes toprağın hesabını verecek, bu hakkı verdiği yer ise kabirdir, kara topraktır.)

“Vatan sevgisi imandandır” sözünün hadis olup olmadığı konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Şair kimliği yanında imam kimliği de olan Demirbaş, söz konusu sözün hadis olduğunu kabul edenler arasındadır. Böyle inanmakla birlikte etraftakiler ne der düşüncesini anlatabilmek adına; İslâm için vatanımızı

seviyoruz dersek, boş bir dava peşinde olduğumuz dillendirileceği, vatan için ölürsek sonumuz topraktır deyip ayıplanacağımızdan bahseder. Bunun için doğru olan neyse kimsenin kınamasından korkmadan hareket edebilmeyi salık vermektedir:

Sebay İslumey ma yacı yuni de 'wa şıma kera

Sebay welati ma bımri yuni 'eybu peyni hera (Mes.7/3)

(İslâm için dersek davanız nedir diye sorarlar, vatan için ölelim dersek, sonumuz topraktır deyip ayıplarlar.)

İnsan, topraktan yaratılmıştır. Ancak topraktan yapılan bu yapının insan olarak nitelenebilmesi ise ancak ruh ile mümkündür. Yani ruhu alınmış ceset, insan olmaktan çıkar aslı olan toprağa dönüşür. Bu açıdan bakıldığında insan denen varlık şuurlu olmanın ifadesidir. Şuursuzca davranışlar için insan olmanın dışına çıkmaktır denilebilir. Şair; gafil, kalbi isyan içinde ve kalbi taşlaşmış olan insanlara topraktan geldikleri hatırlatmasında bulunur. Aslı toprak olan insanın şuursuzca davranmaması, yeryüzünde sersem sersem dolaşmaması gerektiğinden bahseder. Bir nevi cesedi insana dönüştüren ruhun çıkmasıyla insanın aslı olan toprağa dönüşeceğini dile getiren şair, bir vazife ile vazifelendirilen insanın vazifesini yapması gerektiğini ifade eder. Yapmayanlar ise şairin eleştirilerinden nasibini alırlar:

Ey insuno gafil 'eşli tu hera

Qelbi tuyu 'aşi wışku sey kera

Tı bêhiş u sersem geyreni sera

Ruğ ku tu ra yeciw tırmi tu hera

Roci heşri hemê tu ra perseni

Nê tı şukr u hemdu nê tı terseni (Msd.16/1)

(Ey kalbi taşlaşmış, hamd ve şükür olmayan, korkmadan şuursuzca ve sersemce yeryüzünde dolaşan gafil insan! [Unutma ki] aslın topraktır ve ruh bedenden çıktığında cesedin toprak olacak; haşır gününde ise her şeyin hesabı sana sorulacaktır.)

Sonuç

Molla Mehmet Demirbaş divanında anasır-ı erbaa ile alakalı beyitler şüphesiz daha fazlaydı. Ancak verilen örnek beyitlerin, şairin anasır-ı erbaa ile düşüncesini ortaya koyma hususunda yeterli olduğu düşünülmektedir.

Divanın genelinde olduğu gibi ele alınan çalışmada da yazılmış şiirlerin din âlimi ve mutasavvıf edasıyla yazıldığı görülmüştür. Mevzu, ehlisünnet çizgisinin değerleri çerçevesinde ele alınıp işlenmiştir.

Anasır-ı erbaanın ayrı ayrı beyitlerde de olsa hepsinin kullanıldığı görülmüştür. Ateş ve toprak unsuru yalnız; hava unsurunun alt başlığında, rüzgâr (sabâ rüzgârı) ve şimşek alt başlıkları; su başlığının altında ise, bulut, deniz, hayat suyu (abıhayat), Kevser suyu, sel, yağmur ve zemzem alt başlıkları ele alınmıştır. Anasır-ı erbaa başlığı altında ve alt başlığı altında kullanılan unsurlar ise şöyle kullanılmıştır:

Ateş başlığı altında, aşk ateşinden bahsedilmiş ve aşk ateşi yakıcılık yönüyle Hz. İbrahim'in içine atılması için yakılan Nemrut ateşine benzetilmiştir. Ayrıca Hz. Yusuf'u (a.s) Hz. Yakup'tan ayıran kardeşlerinin, babalarına yaşattıkları ayrılık ateşi şeklinde kullanılmıştır.

Hava, rahat nefes alıp vermek ve temiz ortam anlamında kullanılmış. Hava başlığı altında rüzgâr; bir şeyi dağıtmak, tipiye sebep olmak anlamında kullanılmış. Sabâ rüzgârının esişi ise Allah'ı samimi bir biçimde zikretmek ve dertlere son vermek anlamında kullanılmıştır. Hava başlığı altında şimşek ise tahripkâr yönüyle ele alınmış; bu tahribat, fitne ve fesat çıkaranlar ile yalan söylemeyi huy edinenlerin birbirlerine karşı takındıkları tavır neticesinde birbirlerine zarar vermeleri anlamında kullanılmıştır. Ayrıca şimşek olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmak anlamında kullanılmıştır.

Divanda su unsuru; daima hareket halinde olan, sabit durmayan anlamıyla ömrün benzetileni olarak kullanılmıştır. Ayrıca su, ilaç anlamında da kullanılmıştır.

Su başlığı altındaki alt başlık olarak bulut; kötü şeylerin vuku bulmasına az kalmak anlamında kara bulutlu bir havanın hâkim olduğu anlamında kullanılmıştır. Deniz; Allah'ın rahmetinin genişliği konusunda benzetilen olarak kullanılmıştır.

Hayat suyu, yaygın kullanımına uygun olarak Hızır'ın içtiğine inanılan abıhayat olarak kullanılmıştır.

Cennette Hz. Peygamber'e, ümmetine ikram etmesi için tahsis edileceğine inanılan Kevser suyu, Hz. Peygamber'in sahip olduğu su/havuz anlamında kullanılmıştır.

Sel; sel misali akıp giden manasında ömrün benzetileni olarak, geniş anlamında Allah'ın rahmetinin benzetileni olarak kullanılmıştır.

Yağmur; Allah'ın rahmetinin geniş oluşu bağlamında ele alınmıştır.

Aslanın önündeki saf üzüm şarabı, Kevser ve zezem suyuna teşbih edilmiştir.

Toprak; rızıkların, madenlerin ve nimetlerin çıktığı yer, yeryüzü anlamında kullanılmıştır. İnsanlığın atası Hz. Âdem başta olmak üzere, insanoğlunun yaratıldığı madde olan toprak; hazine, paha biçilemeyen servet ve ebedî mesken olarak ve son durak anlamında kara toprak şeklinde kullanılmış. Ayrıca, ruh bedenden ayrılınca (ölüm) insanın toprağa dönüşeceği anlamında kullanılmıştır.

Kaynaklar

ASLANOĞLU, Osman, (2014), *Pervîn-i İ'tisâmî Divanı'nın Tahlili*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

AKTAŞ, Hasan, (2008), *Çağdaş Türk Şiirinde Kozmik Alem*, Edirne, Yort Savul Yayınları.

BARS, Mehmet Emin ve Irmak, Yılmaz, Tasavvuf ve Halk İnancı Işığında Yunus Emre'de Toprak İmgesi, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, Sy. 18, ss. 1199-1211.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (2017), *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, 3. Baskı, Kitapevi Yayınları.

ÇELİK, Aysun, (2019), Âlemin ve Âdem'in Dört Ana unsuru: Garipname'de "Anasır-ı Erbaa", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 2, Sy. 1, ss. 312-339.

GİDER, Mahmut, (2013), "Şeyhülislam Yahya Divanında Su", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sy. 203, ss. 191-210.

İPEKTEN, Haluk, (2013), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, Dergâh Yayınları.

- KABLANDER, Nesibe (2016), “Üç Halvetî Şairin Divanlarında Anasır-ı Erbaa (Ateş, Hava, Su ve Toprak) Unsurlarının Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies –International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 11, Sy. 5, s.s. 351-382.
- KANTER, M. Fatih, (2018), “Necip Fazıl Kısakürek’in Şiirlerinde Anasır-ı Erbaa”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, C. 20, Sy. 20, ss. 110-126.
- KARLIĞA, H. Bekir (1991). “Anasır-ı Erbaa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, ss. 149-151, İstanbul, TDV Yayınları.
- KURNAZ, Cemal, (2012), *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*, Ankara, Kurgan Edebiyat Yayınları.
- PALA, İskender, (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları.
- ÜSTÜNER, Kaplan, (2007), *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Ankara, Birleşik Yayınevi.
- YILDIRIM, Nimet, (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- <https://sozluk.gov.tr/yağmur>. Erişim tarihi: 18 Haziran 2020.

NEVŞEHİR MÜZESİ'NDE BULUNAN ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ BRONZ ADAK EROS HEYKELCİĞİ

Bariş Emre SÖNMEZ¹

Geliş: 03.05.2021 / Kabul: 08.09.2021
DOI: 10.29029/busbed.932032

Öz

Bu çalışmanın konusunu Nevşehir Müzesi'nde bulunmakta olan Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bronz adak Eros heykelciği² oluşturmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bronz heykelcik herhangi bir arkeolojik kazı sonucu değil; müzeye satın alma yolu ile kazandırılmış olduğundan eserin bulunduğu yapı ya da yapılar hakkında bilgi yoktur. Nevşehir, Kapadokya Bölgesi içerisinde yer alan önemli bir yerleşim alanıdır; ancak sistematik arkeolojik bir kazının bulunmaması Roma İmparatorluk Dönemi ile ilgili bilgilerimizi sınırlandırmaktadır. Eros heykelciğinin tipolojik, stilistik ve ikonografik değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu stilistik karşılaştırmalar Eros heykelciğinin M.S. 1.-2. yüzyıl içerisinde yapılmış olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Nevşehir Müzesi, Adak Heykelciği, Eros.

ROMAN IMPERIAL PERIOD BRONZE VOTIVE EROS STATUETTE IN THE MUSEUM OF NEVŞEHİR

Abstract

The subject of this study is a bronze votive Eros statuette from the Roman Imperial Period, which are in the Nevşehir Museum. Bronze figurines belonging to the Roman Imperial Period are not the result of any archaeological excavation; there is no information about the building or structures in which the

¹ Öğr. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Avanos Güzel Sanatlar MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, besonmez@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9273-8920.

² Bu çalışma, Nevşehir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü'nün izni kapsamında hazırlanmıştır. Katkılarından dolayı müze müdür vekili sayın Sevim TUNÇDEMİR'e ve müze çalışanlarına teşekkür ederim.

artefacts were acquired when the museum acquired them. Nevşehir is a vital settlement area within the Cappadocia Region, but there is no systematic archaeological excavation that limits our knowledge about the Roman Imperial Period of the region. A typological, stylistic and iconographic evaluation of Eros statues exhibited in the Nevşehir Museum has been made. As a result of these stylistic comparisons, the Eros statuette A.D 1.-2. It shows that it was built in a century.

Keywords: *Nevşehir Museum, Votive Statues, Eros.*

Giriş

Eros mitolojide çocuk görünümlü olarak tasvir edilen tanrıdır. Kelime olarak “aşk” karşılığında olmasının yanında üremeyi de sembolize etmektedir. Anlatımlarında ve inançlarında birleşmeyi; ayrıca üremeyi kendi içerisinde taşımaktadır (Hesiodos, 62). Varlıkları birbirine yakınlaştıran ve hayatı oluşturarak çoğalmayı simgeleştiren tanrıdır; ayrıca aile temelinde üremeyi de sembolize etmektedir (Konuk, 2008: 46). Eros sağlık, bereket ve üreme yapılarını içerisinde taşıdığından kendisine adak sunulabilmektedir (Hadzisteliou-Price, 1969: 107-110). Hesiodos, Eros'u Khaos'tan ortaya çıkan ilk güçlerden biri olarak tanımlar. Tanrının doğumu ve kökeni ile ilgili olarak çeşitli sorunsallar bulunmaktadır. Evrenin *khaos* ile birlikte en erken tanrılarında biri olmasının yanında; ona bir ebeveyn oluşturma da dikkati çekmektedir (Grimal, 1997: 183). Eros, birçok şiiire ve efsaneye konu olmuştur. Bu da onun çok yönlü kimliğini bir parçası olarak karşımıza çıkarmaktadır. Tanrının sahip olduğu bu kimlik Arkaik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar çeşitlilik göstermektedir (Konuk, 2008: 44). Özellikle şairlerin etkisi ile birlikte fiziksel olarak genellikle bir çocuk ve kanatlı bir biçimde betimlenmiş olup, okları ile birlikte aşk heyecanını uyandıran bir biçimde gösterilmiştir (Grimal, 1997: 187). Eros, Platon'un Şölen (*Symposion*) eserinin temel konusudur. Eserde Phaidros: “Eros'un -özellikle kökeni düşünülecek olursa ve daha başka birçok nedenden ötürü- insanlar ve tanrılar arasında ulaşılması güç, görkemli bir yeri vardır. Bütün tanrılardan daha eski olması ise başka bir onurdur. Biliriz ki, ne anası babası vardır ne de ondan bir şair, bir yazar bahseder. Hesiodos, ilk olarak *khaos*'un, sonra da her şeyin ebedi temeli olan Toprak Ana ve Eros'un var olduğunu söylerken, *khaos*'tan sonra Toprak Ana ve Eros'un birlikte doğduğunu kastetmiş. Parmenides ise, yaradılışı anlatırken 'Bütün tanrılardan önce Eros vardır,' demiş. Üstelik, Akusialos bile Hesiodos'a katılır. İşte, böylece, birçok kimse Eros'un en eski tanrı olduğu

konusunda birleşir” (Platon, 178b/c). Eros’a ait en erken betimlemeler, Atina Akropolisi’nde bulunmuş olan siyah figürlü Attika levhasıdır. Bu levha üzerinde Aphrodite, Himeros ve Eros isimli iki çıplak ve kanatsız çocuk tutmakta olup, onları Aphrodite’nin çocukları olarak gösteren başka bir geleneğe bağlamaktadır (Carpenter, 2002: 72). Kanatlı ve erişkin bir şekilde Eros betimlemesine kırmızı figürlü Attika vazolarında betimlenmeye başlanır. Aşk hikayelerinin neredeyse hepsinde ve bir sahne de birden çok Eros ortaya çıkar. M.Ö. 4. yüzyılda Eros genellikle yayı ile birlikte görülmeye başlamıştır. Romalılar tarafından benimsenen tombul çocuk biçimi ise bu dönem ile birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır (Sharpe, 2014: 163).

1. Bronz Heykelcik

Eros Heykelciği

Eserin Adı: Eros (Res. 1-2)

Müze Envanter No: 4575

Bulunduğu Yer ve Tarihi: ?

Müze Geliş Şekli: Müsadere

Ölçüler: Y. 8,7 cm, G. 4 cm

Korunma Durumu – Teknik ve İşçilik: Bronzdan dolu döküm tekniği ile yapılmıştır. Eserin genelinde açık yeşil korozyonlar görülmektedir. Sağ ayak bilek kısmından aşağısı eksiktir. Yüz kısmında aşınmalar görülmektedir.

Eserin Tanımı: Tamamen çıplak olan Eros, ayakta dans eden bir durumda betimlenmiştir. Sağ bacağı düz bir şekilde gösterilirken sol bacak dizden hafif bükülmüş biçimde verilmiştir. Vücudunu hafif sağa doğru döndüren figürün, başı da vücut hareketine bağlı olarak sağa ve yukarıya doğru dönüktür. Vücudunu hafif sağa doğru döndüren figür, sağ kolu dirsekten bükerek yukarıda baş kısmında kavuşturmuştur. Sol kol ise dirsekten bükülmüş şekilde serbest biçimde bırakılmıştır. Vücut güçlü bir şekilde “S” hareketi sergilemekte böylece sol kalça dışa doğru taşmaktadır. Üst gövde ile alt kısım orantılı bir şekilde verilmiştir. Dönme hareketine bağlı olarak yan kasık çizgileri belirginleşmiştir. Küçük bir erkek çocuğu biçiminde betimlenmiş olduğundan bu anatomiye uygun işlenen vücut dolgun bir biçimde verilmiştir. Yüzü yuvarlak ve dolgun, burnu ise küçüktür. Ağız küçük ve dudaklar ise kalın bir biçimde verilmiştir. Çene yuvarlak ve dolgundur. Alnının üstünde bir *anastole* (ἀναστόλη) oluşturan

saçlar kabarık bir biçimde verilmiş olup, yüzü çevreleyecek şekilde hafif dalgalı olarak verilmiştir.

Tipolojik ve Stilistik Değerlendirme: Eros heykelciği (Res. 1-2) dans ederken betimlenmiştir. Bu betimleme Hellenistik ve Roma Dönemi'nde çok yaygındır. Eros kültüne ve kült heykeline erken dönemden itibaren rastlanmaktadır. Tanrının zamanımıza kadar gelen Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait heykel ve heykelcikleri bazı değişikliklere rağmen Hellenistik Dönem eserlerini yansıtır. Eros'un Hellenistik ve Erken Roma Dönemi'nde pişmiş toprak heykelcikleri ön plana çıkmaktadır. Genel olarak benzer bir biçimde orantılı vücut tipleri ve benzer *kontrapost* duruşu ile görülmektedir. Eros betimlemeleri Yunan ve Roma Dönemleri boyunca değişikliğe uğramıştır; ancak Roma Dönemi boyunca özellikle tombul bir biçimde betimlenmiştir (Sharpe, 2014: 163).

Perge Nekropolisi'nde bulunan lahit (Koch-Sichtermann, 1982: 541, Lev.533) ve Side Müzesi'nde bulunmakta olan lahit (Koch, 2008: 171, Res.10-14) üzerindeki girlandları taşıyan Eros heykelcikleri çalışma konumuz eser ile saç ve yüz özellikleri bakımından benzerdir. Her iki eserde de Eros'un yüz yuvarlak ve dolgun bir biçimde verilmiştir. Ağız küçük ve kalın bir biçimde verilmiş olup, kapalı olarak betimlenmiştir. Saçlar alnın ortasından ikiye ayrılmış ve arkaya doğru uzatılmıştır. Her iki eserde de bel ve kasık geçişlerinde belirginleşmiş olan derin çizgiler de ortak özellikler olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Manisa Müzesi'ndeki çocuk heykelleri (Dinç, 2015: 87-89, Kat. Nr.: 42-44) ile de yakın benzerlik göstermektedir. Bacak ve kalçalarının duruşu ile birlikte çocuk anatomisine uygun işlenen vücut dolgunluk yapıları benzerdir; ayrıca bel ve kasık geçişlerinde belirginleşmiş olan derin çizgiler her iki eserde de ortak özellikler olarak ön plana çıkmaktadır. Afyon Müzesi'ndeki bulunmakta olan oturmuş şekilde betimlenmiş *terrakotta* Eros figürü (Çevirici-Coşkun, 2019: 42, Kat. No. 30) ile stilistik olarak benzerlik göstermektedir. Eserde Eros'un başı kendi sağına doğru dönmüş olarak verilmiştir. Vücudunu hafifçe öne eğmiş olan figür, kollarını dirsekten bükerek sol göğsünün üzerinde ellerini kavuşturmaktadır. Saç özellikleri ile de eserimiz ile benzerlik gösteren figürünün oval ve dolgun bir yüz yapısı bulunmakta; ayrıca saçlar ortadan ayrılarak geriye doğru taranmış olup, eserimiz ile benzerlik taşımaktadır. Dudaklar kalın ve kapalı bir biçimde verilmiştir. Walters Art Müzesi'nde bulunmakta olan bronz Eros heykelciği (F. F. J. 1956: 36, Fig.6) ile tipolojik ve stilistik benzerlik göstermektedir. Vücudunu hafif sağa doğru döndüren figürün, başı da vücut hareketine bağlı olarak sağa ve yukarıya doğru dönüktür. Sağ kolu

dirsekten bükerek yukarda çene kısmında kavuşturmuştur. Sol kol ise dirsekten bükülmüş şekilde serbest biçimde bırakılmıştır. Vücut güçlü bir şekilde “S” hareketi sergilemekte böylece sol kalça dışa doğru taşmaktadır. Üst gövde ile alt kısım orantılı bir şekilde verilmiştir. Dönme hareketine bağlı olarak yan kasık çizgileri belirginleşmiştir. Anatomiye uygun işlenen vücut dolgun bir biçimde verilmiştir. Yüzü yuvarlak ve dolgun, burnu ise küçüktür. Ağız küçük ve dudaklar ise kalın bir biçimde verilmiştir. Çene yuvarlak ve dolgundur. Saçlar kabarık bir biçimde verilmiş olup, yüzü çevreleyecek şekilde hafif dalgalı olarak betimlenmiştir. Atina Agorası’nda bulunmuş olan bronz Eros heykeliğiyle de (Sharpe, 2014: 163, Fig.17) stilistik benzerlik göstermektedir. Vücut güçlü bir şekilde “S” hareketi sergilemekte böylece sağ kalça dışa doğru taşmaktadır. Üst gövde ile alt kısım orantılı bir şekilde verilmiştir. Dönme hareketine bağlı olarak yan kasık çizgileri belirginleşmiştir. Küçük bir erkek çocuğu biçiminde betimlenmiş olduğundan bu anatomiye uygun işlenen vücut dolgun bir biçimde verilmiştir. Yüzü yuvarlak ve dolgun, burnu ise küçüktür. Ağız küçük ve dudaklar ise kalın bir biçimde verilmiştir. Çene yuvarlak ve dolgundur. Alnının üstünde bir *anastole* (ἀναστόλη) oluşturan saçlar kabarık bir biçimde verilmiş olup, yüzü çevreleyecek şekilde hafif dalgalı olarak verilmiştir.

Eser, karşılaştırdığımız diğer Eros heykelleri ile stilistik açıdan benzerlik göstermiş olup, M.S. 1.-2. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Sonuç

Çocuk ve dans eden Eros betimlemeleri, Hellenistik Dönem içerisinde sevilerek işlenmiş ve Roma İmparatorluk Döneminde de bu betimlemelere devam edilmiştir. Arkaik ve Klasik dönem betimlemelerinde Eros daha nazik ve zarif bir biçimde gösterilmektedir. Eros bu betimlerde ya tek başına ya da Aphrodite ile birlikte gösterilmektedir. Geç Klasik ve Helenistik Dönem ile birlikte ise daha çocuksu ve bu anatomiye uygun biçimde gösterilmiştir (Matheson, 1982: 26-28). Hellenistik Dönem içerisinde beliren üsluplardan biri de *Rokoko*, diğer bir ifadeyle dekoratif bir üsluptur. Dekoratif süsleme eğlence niteliği taşımasıyla birlikte belli bir isteği bilinci ve yaşamı da gösterir. Zenginleşen herhangi bir kaygı duymayan, hayattan zevk alan, eğlence ve şehvetin hâkim olduğu üst sınıfın bir üslubu olarak da karşımıza çıkar (Klein, 1921: 51). Roma Dönemi içerisinde M.S. 1 ve 2. yüzyıllarda Eros’un sahip olduğu kimlik yansıtılmaya devam etmiştir. Heykeltik Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait önemli bir tipi göstermektedir. Bu tür Eros figürleri M.S.1.-3. yüzyıllar arasında belirgin bir şekilde yapılmıştır. Bu bronz heykeltik,

Eros'a adak olarak sunulmuş ya da Aphrodite ile birlikte betimlenmiş bronz bir grubun parçası da olabilir.

Kaynaklar

ÇEVİRİCİ-COŞKUN, Figen (2019), Eros Figürinleri, Gökhan Coşkun (Ed.). *Afyonkarahisar Müzesi Terrakotta Figürinleri*, (s. 42-45). Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

DİNÇ, Münteha (2015), Manisa Müzesi'ndeki Hellenistik- Roma Dönemi Heykelleri, Serra Durugönül (Ed.). *Manisa Müzesi Heykeltıraşlık Eserleri*, (s. 27-98), Mersin, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları-3.

F. F. J. (1956), "Eight Bronze Figurines", *Record of the Art Museum, Princeton University*, (Vol. 15, No. 2), s. 32-38.

GRIMAL, Pierre (1997), *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, Çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul, Sosyal Yayınları.

HADZISTELIOU-Price, Theodora (1969), "The Type of The Crouching Child and The Temple Boys", *BSA* 64, s. 59-111.

HESİODOS, *Tanrıların Doğuşu*, Çev. Furkan Akderin, İstanbul, Say Yayınları.

KLEİN, Wilhelm (1921), *Antiken Rokoko*, Wien.

KOCH, Guntram; SICHTERMANN, Hellmut (1982), *Römische Sarkophage*, Münih, C.H.Beck.

KOCH, Guntram (2008), "Kinder-Sarkophage der Römischen Kaiserzeit in leinasien", *Adalya* XI, s. 165-187.

KONUK, Tuba (2008), *Antik Yunan ve Roma'da Din, Mitos ve Çocuk Görünümlü Tanrılar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

MATHESON, Susan, B. (1982), "A Bronze Eros with the Attributes of Herakles", *Yale University Art Gallery Bulletin*, (Vol. 38, No. 2), s. 24-31.

PLATON, *The Symposium*, Translated: M. C. Howatson, Cambridge University Press.

SHARPE, Heather, (2014), “Bronze Statuettes from the Athenian Agora: Evidence for Domestic Cults in Roman Greece”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* , (Vol. 83, No. 1), s. 143-187.

Levha

Res. 1

Res. 2

İSLÂM MEDENİYETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, TEMEL ÖZELLİKLERİ VE GERİLEMESİYLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

Yasin YILMAZ¹

Geliş: 07.05.2021 / Kabul: 10.09.2021
DOI: 10.29029/busbed.934488

Öz

Dünya tarihinde çok sayıda medeniyet ortaya çıkmış, bu medeniyetlerden bazıları evrensel nitelik kazanarak tarihte izler bırakmış, bazıları ise yerel kalarak evrensel seviyeye ulaşamamıştır. Çok sayıda tarihçi, siyasetçi ve düşünür, yoğunlaştıkları disiplinler açısından medeniyet kavramının oluşumu, gelişmesi ve yıkılışı üzerinde fikir beyan etmiştir. En genel anlamıyla, maddî ve manevî yönleriyle insanların bir nesilden diğerine aktardıklarının toplamı olan medeniyet, siyasî, sosyal, ekonomik faaliyetler ve kurumlar; yazının icadı, matbaanın icadı gibi buluşlar olabileceği gibi; hoşgörü, güven, sevgi, saygı gibi değerler anlamına da gelebilmektedir. Medeniyetler esnek olduğu için kendilerinden önce yaşayan medeniyetlerden etkilenmişler ve kendilerinden sonraki medeniyetleri de etkilemişlerdir. İslâm medeniyeti de doğduğu coğrafyanın çevresinde bulunan özellikle Bizans ve İran medeniyet tecrübelerinden kurumsallaşma, bilim ve yönetim alanlarında birikimler almıştır. Esnek bir anlayışa sahip olan İslâm medeniyeti, İslâm'ın tevhid ilkesine ters düşmeyen söz konusu medenî ve kültürel birikimleri almış ve kendi bünyesinde islah ve ibka ederek daha da ileriye taşımıştır. Evrensel mahiyette olan İslâm medeniyeti, doğduğu günden bugüne kadar insanı merkeze alarak, onun hak, hukuk ve yaşam hakkı gibi temel ilkelerini ön planda tutmuş, vahye dayanmış, Hz. Muhammed'in dil, ırk, renk ve coğrafya ayırımı yapmadan beşeriyeti mutluluğa ulaştıracak prensipler doğrultusunda insanlığı kucaklamıştır. 7. asırda doğan, 9 ile 17. yüzyıllar arasında dinî, siyasî, sosyal, ekonomik ve düşünce, ilim, edebiyat, sanat, mimarî gibi kültürel alanlarda kendini gösteren İslâm medeniyeti, insanların temel haklarına bağlı kalarak yaşamının nasıl olması gerektiğini

¹ Prof. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi. yasinyl_63@hotmail.com, ORCID: 0000 0002 6186 2400.

öğretmiştir. İslâm medeniyetinin günümüz Çağdaş Batı medeniyetinden ayrıldığı en önemli hususlarından birisi de, insanlığın büyük kısmının refah, huzur ve mutluluğunu ilke edinmesidir. Hz. Muhammed'in Medine'de ilkelerini belirlediği İslâm medeniyeti, kuvvet yerine hakkı, çarpışarak mücadele yerine yardımlaşmayı ve dayanışmayı, ırkçılık yerine kardeşliği, ruhu öteleme ve kutsalları yok sayma yerine insanı ruhen terakki ettirmeyi tercih etmiştir. Bu medeniyet, kutsallara saygı göstermiş ve Allah'ın yarattığı mükemmel bir varlık olduğu için insanın korunması gereken yönlerini garanti altına almıştır. Diğer yandan İslâm medeniyetinin düşünce ve ilim alanlarında Avrupa'nın aydınlanmasında ve bunun akabinde Çağdaş Batı medeniyetinin oluşumunda büyük katkısı olduğu tarihî bir gerçektir. İslâm medeniyeti, Avrupa'nın Orta Çağı yaşadığı dönemde ortaya koyduğu insanî değerlerle Haçlı Saldırıları, Sicilya ve özellikle de Endülüslü yoluyla Batı medeniyetinin muharriki olduğu bilinmektedir. Bu çalışmamızda İslâm medeniyetinin ortaya çıkışı, tarihi gelişimi ve dinî, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel problemleri ile gerileme sebeplerini ortaya koyarak farklı bir katkı sağlamayı hedefledik.

Anahtar Kelimeler: *Medeniyet, İslâm Medeniyeti, Hz. Muhammed, Kur'an-ı Kerim, İslâm Medeniyetinin Gerilemesi*

AN EVALUATION ON THE EMERGENCE OF ISLAMIC CIVILIZATION, ITS FUNDAMENTAL CHARACTERISTICS AND ITS DECLINE

Abstract

Many civilizations have emerged in the world. Some of these civilizations have acquired a universal quality and left traces in history, while others have remained local and have not reached the universal level. Most historians, politicians and thinkers have expressed ideas about the concept, formation, development and collapse of civilization in terms of the disciplines they focus on with the cultural and scientific accumulation they have. In addition, civilization includes political, social, economic activities and institutions; inventions such as the invention of writing, the invention of printing, as well as values and concepts such as tolerance, trust. Civilizations are flexible; they were influenced by civilizations that lived before them and civilizations that lived after them. Islamic Civilization also received its accumulation in institutionalization, science and management, especially from the experience of Byzantine and Iranian civilization located around the geography in which it was born. Islamic Civilization, which has a flexible understanding, has taken these civil and cultural accumulations that

do not contradict the principle of Tawhid and has taken them further by assimilating them within itself. One of the civilizations of universal nature is the Islamic Civilization, and it is a civilization that centres man, based on revelation, prioritizes its basic principles such as rights, law and the right to life, embraces all humanity following the Prophet Muhammad's principles that will lead humanity to happiness without distinguishing language, race, colour and geography. Islamic Civilization, born in the 7th century and manifested itself in religious, political, social, economic and cultural areas such as thought, science, literature, art, architecture between the 9th and 17th centuries, taught how to live according to the fundamental rights of people. One of the essential aspects of Islamic Civilization, which is separated from modern Western civilization, is that most of humanity adopts the principle of prosperity, peace and happiness. Islamic Civilization, which the Prophet Muhammad established in Medina its principles, shows right instead of force, solidarity instead of fighting, brotherhood instead of racism, and respect for spiritual progress. Therefore, Islamic Civilization has guaranteed man's right to live because he is a perfect being created by Allah. On the other hand, it is a historical fact that the Islamic civilization that prevails today has made an outstanding contribution to the Enlightenment of Europe and the formation of modern Western civilization in the fields of thought and science. Islamic Civilization served as the precursor of Western civilization through Crusader attacks, Sicily and, in particular, Andalusia with the human values it demonstrated during the Middle Ages of Europe. In this study, we will try to identify the emergence, historical development and religious, political, social, economic and cultural problems of Islamic Civilization and the reasons for its decline.

Keywords: Civilization, Islamic Civilization, Mohammad, Qur'an al-Karim, Decline of Islamic Civilization.

Giriş

Milletler, birbirleriyle rekabet edebildiği gibi, medeniyetler de rakip olabilmekte ve yarışabilmektedir. Medeniyetlere ait rekabetin bugüne aktarılmasında tarih biliminin önemli rolü olmuştur (Eren, 2018: 4). Çünkü tarih, insanlığa ortak bir miras kazandırmak için milletlerin rekabet halinde ortaya koydukları medenî gelişimler olan siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel kazanım ve değerleri bize aktarmaktadır. Bundan dolayı medeniyetlerin sözcülüğünü yapan tarih ile pratik bir oluşum olan medeniyet birbirinden ayrılamaz. Geçmişten günümüze kadar ortaya çıkan medeniyetlerin, doğuş, gelişme ve yıkılışlarını tarih

sayesinde öğrenilmektedir. İnsanlığın ortak malı olan medeniyetlerin düşünce, bilim, sanat, edebiyat, sosyal ve ekonomik alanlardaki ilerlemeleri de yine tarih tarafından sonraki nesillere aktarılmaktadır. Dolayısıyla medeniyetlerden bahsederken, aynı zamanda o medeniyetin beslediği ve kendini gösterdiği devletlerin tarihine de değinilmiş olunmaktadır. Zira geçmişte ortaya çıkan her medeni gelişme bir olaydır ve tarihin konusudur.

İbn Haldûn ortaya koyduğu medeniyet tipolojisinde, üzerinde durduğu medeniyetin kendisinden önceki ve çağdaşı olan devletlerin tarihinin de göz önüne alındığını ifade etmektedir. Ayrıca söz konusu medeniyetlerin ortaya koyduğu gelişmelerin ve ilerlemelerin tarih ilmi tarafından aktarılarak onların sebep ve sonuçlarının da incelendiğini belirtmektedir (İbn Haldûn, 2004: 1/26). İbn Haldûn, toplumun ve medenileşmenin (şehirleşmenin/şehirleşmenin) hallerinin, toplumsal yaşamda ortaya çıkan temel unsurların, olayların iç yüzünün, devletlerin/medeniyetlerin nasıl kurulduğunun ancak tarih ilmi sayesinde bilinebileceğini söylemektedir (İbn Haldûn, 2004: 1/29). Aslında medeniyetin aynı zamanda bir tarih yapmak olduğunu belirten Arnold Toynbee, Batıdaki ilerlemenin bütün insanlık tarihînin ortak bir başarısı olduğunu söyleyerek İbn Haldûn'u teyit etmektedir (Tyonbee, 1988: 89). Bu vesile ile makalede İslâm medeniyeti üzerinde dururken aynı zamanda ana hatlarıyla medeniyet ve tarihini de gözden geçirmiş olacağız.

Batıda civilisation, Arapçada hadâre/umrân ve 17. yüzyıldan itibaren dilimizde medeniyet ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde de uygarlık olarak kullanılan kavram; insanlığın dinî, siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak kendini ifade etmesidir. Medeniyet kelimesinin Batı dillerinde özellikle de Fransızca karşılığı "civilisation"dur. Civilisation, lügat anlamıyla "*şehirleşmek, şehre uymak, şehirli gibi ince zarif olmak*", özel manada ise "*bütün insanlar için gerekli olan medenî hayat şekli*" diye tarif edilmektedir (Gökberk, 1959: 3). Bunların dışında medeniyet çok yönlü olduğu için her bilim dalı bu kavramı kendine göre farklı tanımlamıştır. Yani her ilmî disiplin elde ettiği bilgiler ve ulaştığı sonuçlara göre medeniyet tanımı ortaya koymuştur. Yavuz Abadan, medeniyeti, "*milletlerin ve insanlığın gelişiminde bedevilikten kurtulup toprağa yerleşme, düzenli sosyal ilişkilere ulaşma ve tarihi değer kazanmanın maddî belirtilerini ve dış görünüşünü aksettiren bir safha*" (Abadan, 1956: 174) olarak tanımlamıştır. Cemil Meriç de medeniyetin ıstılah anlamının oldukça karmaşık olduğunu ve buna ilk işaret edenlerden birisinin İbn Haldûn olduğunu belirterek, onun şehirlilik anlamına gelen ve bedevî toplumlara göre daha çok gelişmiş toplumları ifade eden "hadarîlik" kelimesini kullandığını belirtmiştir. Meriç

ayrıca medeniyeti, “*insanın kendini inzibat altına alması, fikirce, ahlakça ve ruhi olarak yükselmesi için lüzumlu olan kolektif araçların tümü*” şeklinde tanımlamıştır (Meriç, 2016: 81-84). Diğer bir ifade ile medeniyet, insanlığın ilk dönemlerinden itibaren maddî ve manevî olarak kazanılan bütün değerlerin insanlığın hizmetine sunulmasıdır.

Medeniyet, insanlığın maddî ve manevî birikimi olup, kökleri tarihin ilk çağlarına kadar gitmektedir (Eren, 2018: 35). Bu da bize medeniyetin, insanlığın ortak malı olduğuna götürerek, medeniyetin tek millete ve tek bir devlete münhasır olamayacağını göstermektedir. Bundan dolayı medeniyetler müteessir ve müessirdir, yani kendisinden önceki medeniyetlerden etkilenmiş ve kendisinden sonraki medeniyetleri etkilemiştir. Medeniyetlerin etkileşimiyle ilgili Garaudy şöyle demektedir; *her medeniyet, yüzyıllarca süren insan emeğinin karşılığıdır ve o yüzden saygıya lâyıktır. Her medeniyet, mutlaka bir başka medeniyetten beslenmiştir* (Aydın, 2013: 31-32). Daha doğrusu medeniyetler, bir binanın oluşumuna benzetilebilir, gelen her kişi ya da topluluk onun yükselmesi ve tamamlanması için bir çaba göstererek yapının ikmaline çalışmıştır.

1. İslâm Medeniyetinin Ortaya Çıkışı Ve Gelişimi

Bir milletin medeniyetinden bahsetmek, o milletin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda ulaştığı seviye ve gelişmişliğinin sebeplerini nitelemek ve tarif etmek demektir. Söz konusu medeniyet, evrensel olup, içine aldığı milletleri tek bir gaye etrafında birleştirerek kardeş ilan eden ve bir arada yaşama imkânı veren İslâm medeniyeti olunca, onun nitelikleri ve tarifi daha büyük önem kazanmaktadır. İslâm medeniyetinin kadim Roma ve Yunan Medeniyetlerini aştığı ve günümüz Batı medeniyetinin pozitif yönlerine kaynaklık ettiği tarihi bir gerçektir.

İslâm medeniyeti denilince İslâm’ın doğuşundan günümüze kadar, Müslümanların yaşadığı ve yerleştiği bölgelerde, siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler ile bu toplumların ortaklaşa gerçekleştirdiği düşünce, bilim, edebiyat, sanat ve mimarî alanlarındaki gelişmeler akla gelmektedir. Bu anlamda İslâm medeniyeti, tek bir millet ya da toplumun değil bütün Müslümanların ortak malıdır. İslâm’ın ortaya çıkışından itibaren özellikle temelinin atılıp ilkelerinin belirlendiği ilk beş asır dünya tarihi açısından önemlidir. 7. ve 12. yüzyıllar arasında dünyanın önemli havzalarının Müslümanların elinde olması hasebiyle, söz konusu yerlerde hâkim olan İslâm medeniyeti idi (Sarıçam & Erşahin, 2016: 8). İslâm Tarihi boyunca İslâm coğrafyasının cazibe merkezleri değişse de medeniyet alanındaki gelişmeler devam etmiştir.

İslâm medeniyeti, İslâm öncesi Arap toplumunun yaşadığı Câhiliye dönemi gibi insanî, ahlakî ve manevî değerlerin olmadığı bir coğrafyada kendisini göstermeye başlamıştır. Ortaya çıktığı zamanlarda hem Arap Yarımadası'nda hem de dünyanın diğer bölgelerinde insanlar sınıflara ayrılmış, kölelik ve ahlaksızlık oldukça yaygınlaşmış, mezhep kavgaları sürüp gitmekte idi. Bu dönemlerde mantıklı bir düşünce ile doğru bir inanç sistemi bulunmamaktaydı ve dünya insanî değerlerden mahrumdu. Böyle bir ortamda Peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed, Mekke'de Hira Mağarası'nda aldığı “*yaratan Rabbinin adıyla oku*” (Alak, 96/1) emriyle medeniyet hareketini başlatmış, medeniyet anlayışının temelini insanı koymuş, onun maddî ve manevî yönlerini ihmal etmeyerek, yaşam hakkı ile hukukunu temel ilke edinmiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra onu takip eden asırlarda Müslümanlar, onun vahiyyle belirlediği ilkeler ve anlayışla medeniyet yürüyüşüne devam etmişlerdir. Dolayısıyla bütün kurum ve kuruluşları ile ortaya çıkan bu medeniyet, 7. asırdan başlayarak 18. asra kadar tevhid merkezli ve irfan/erdem geleneğini hedefleyerek sadece Müslümanların değil, bütün insanlığın maddî ve manevî mutluluğunu esas alarak, varlığını devam ettirmiştir.

İslâm medeniyetinin müessisi olan Hz. Muhammed içinde doğduğu ve yaşadığı Mekke'de, insanın erdemli olması için, önceden önem verilmeyen ya da bilinmeyen birçok kelimeye anlam katıp canlılık kazandırarak tevhid merkezli bir zihin inşası gerçekleştirmiştir (Yılmaz, 2012: 204-205). Yapmaya çalıştığı bu zihin inşasında içinde yaşadığı toplumun kültürel ve sosyal yapısını göz önünde bulundurarak “*iyiliği emretmek kötülükten menetmek*” ilkesini ön planda tutmuştur. Kendisi de medeniyetlerin temel ilkeleri olan doğruluk, emanet, adalet, hürriyet ve eşitlik gibi ilkeleri benimsemiş ve bir birey olarak bizzat uygulayarak yaşamış ve yaşatmaya çalışmıştır.

Hz. Muhammed, 13 yıllık Mekke döneminde Müslüman zihnini teorik olarak inşa ettikten sonra, zorunlu bir hicretle Medine'ye gitmiştir. Hicret ettiği yere ulaşınca yaptığı ilk işlerden birisi şehrin, “Yesrib” (Bozkurt & Küçükbaşçı, 2003: 305) olan ismini “Medine” (Çetinkaya, 2013: 13, 20, 29) diye değiştirmek olmuştur. Medine'de, Mekke'de iken canlılık kazandırdığı ve kendisinin bizzat benimsediği ve yaşayarak gösterdiği kavramları hayata geçirmiş, tarihî süreç içerisinde büyüyerek gelişecek olan evrensel bir medeniyetin temellerini atmıştır (Halil, 2011; 49). Farklı din ve inançların da bulunduğu bir toplumda birey, aile, miras, kamu ve uluslararası hukuk alanlarında huzur, güven, refah ve birlikte yaşama ilkelerini belirleyerek büyük bir medeniyetin oluşmasına en büyük referans olmuştur. Hz. Muhammed Medine'de 10 yıllık süreçte İslâm

medeniyetinin kurucu nesli olan sahabeyi dinî, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak eğitmiş, medeni milletlere örnek olan bir toplum haline getirmiştir.

İslâm medeniyetinde bireyden topluma kadar idare hukukunun belirlenmesinde ve bununla ilgili nasların anlaşılmasında, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve sosyal siyaset gibi disiplinlerin de temelleri atılarak yönetimde, devlet ve vatandaşlar arasındaki dengenin kurulmasına büyük önem verilmiştir (Sağlam, 2017: 37). Böylece yönetim alanında başta vahye dayanılarak meşruiyet, (Avva, 2011) adalet, ² istişare,³ liyakat/ehliyet,⁴ ahlakilik ve insana saygı gibi temel ilkeler ön plana çıkarılmıştır (Sarıçam & Erşahin, 2016: 86-88; Sağlam, 2017: 36-57). Kültürel alanda ilme, eğitime ve bunun temeli olan okuma-yazmaya büyük önem veren Hz. Muhammed, “*ben bir muallim olarak gönderildim*” (İbn Mâce, 1992: Mukaddime 229) diyerek cinsiyet ayırımı yapmadan toplumun bütün tabakalarının eğitilmesine büyük özen göstermiştir (Yılmaz, 2012: 203-221). Bunun sonucunda yazı, kalem, kâtip, öğretmen, mektep, öğretim, duyular, değerler, kalp, inanç ve davranışlar gibi kelimelerin önem kazandığı canlı yeni bir zihniyet ve anlayış oluşturmuştur (Parladır, 1994: 205). Ana kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’in de teşvikiyle İslâm medeniyetinde komşu haklarından ticarî hayata kadar birçok alanda karşılıklı saygı, hak ve hukuka dayalı esaslar belirlenmiş, hem beşerî hem de dinî ilimlerdeki gelişmeler her zaman teşvik edilmiştir.

Hz. Peygamber’in vefatıyla İslâm medeniyeti, vahiy, akıl ve ilim temelinde varlığını devam ettirmiştir. İlerleyen zamanlarda İslâm medeniyetinin merkezleri değişse de zihnî alt yapı mevcut olduğu için kültür ve medeniyet yürüyüşü devam etmiştir. Dört Halife döneminden sonra Dımaşk’ın başkent olduğu Emevilerin 89 yıllık iktidarı döneminde İslâm medeniyeti hem bünyesindeki yeni oluşumlar hem

² Adaletle ilgili ayetler ve hadisler; Bakara, 2/100, Al-i İmrân, 3/18, 21Nisâ, 4/3, 58, 105, 135; Mâide, 5/8, 42; A’râf, 7/29, 181; Nahl, 16/90; Buhari, Sahih, “Hudûd 11, 12 Müslim, Sahih, “İmare 5, 18”, “Hudûd 8,9”. Adalet, İslâm medeniyetinde yönetenle yönetilenler arasında en önemli temel ilkelerden birisidir. Çünkü “Allah adaletle hükmetmeyi emreder” denilmekte ve bu ilkenin ihlal edenler ne kadar dindar görünseler de zalimdirler. İslâm’a göre adalet, hükümlerde eşitliği ve dengeyi sağlayan, insanların sığınağı, mülkün/devletin temelidir. (Hadi Sağlam, *agm*, s. 46).

³ Al-i İmran, 3/159; Şûra, 42/38; Tirmizî, *Sünen*, “Menakıb 38”, “Cihâd 34”, “Edeb 57”, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992; Ebû Davûd, *Sünen*, “Edeb 114”, “Harâc 4”; İbn Mâce, *Sünen*, “Edeb 37”, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

⁴ Nisâ, 4/58; Ahzâb, 33/72; Hz. Peygamber de çeşitli alanlarda yaptığı görevlendirmelerde, herhangi bir tartışmaya sebebiyet vermeyecek şekilde liyakat/ehliyeti öncelemiştir. (Liyakat/ehliyetle ilgili hadisler için bkz. Buhari, *Sahih*, “Zekât 66”, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992; Müslim, *Sahih*, “Hudûd 45-46”, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I/6; Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/533-539.

de çevresinden -özellikle Bizans- aldığı siyasî ve ekonomik yapılarla kurumsal gelişimini sürdürmüştür. Bütün Müslüman unsurları kucaklayan Abbasiler devrinde Bağdat merkezli büyük bir medeniyet atılımı başlatılmış, kadim medeniyet ve devlet geleneklerine sahip olan İran bölgesinde yaşayan halkların ve Türklerin Müslüman olmasıyla da Maveraünnehir havzası İslâm medeniyetinin geliştiği bölgeler olmuştur.⁵

İslâmiyet'in tevhid esasına ters düşmeyen hususlarda diğer dinlere ve medeniyetlere karşı hoşgörölü ve esnek davranması, sadece kendisinden önceki İran ve Orta Asya medeniyetlerinden değil, kadim Uygur, Mısır, Hint ve Çin gibi mahalli medeniyetlerinin de kültür ve düşünce birikimlerini belli seviyelerde benimseyip, dönüştürmüş ve evrensel bir niteliğe kavuşturmuştur. Yani İslâm toplumları ve toplumu yönlendiren âkil insanlar (ulemâ), kendilerinden önceki düşünce birikimlerini eleştirel bir şekilde özümseyerek, Kur'anî ilkelere uygun yeni sentezler üreterek, evrensel bir medeniyetin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuşlardır (Kalın, 2016: 73). Başka bir ifadeyle İslâm medeniyeti, diğer medeniyetlerden aldığı fikrî, ilmî, siyasî ve kültürel değerleri analiz ederek, tevhid süzgecinden geçirmiş, mevcutla yetinmeyerek, kendi içinde tekâmül ettirmiş ve ileriye taşımıştır. Yani Müslümanlar kadim birikimlere karşı çıkmamış, felsefî ve ilmî gelişmelerin insanlık için faydalı olan yönlerini alarak İslâmleştirmiş ve kendi medeniyetine eklemiştir (Sunar, 2017: 128-130; Macit, 2019: 200-201).

Abbasi halifelerinden Me'mun döneminde kurulan Beytü'l-Hikme'de; Yunanca, Sanskritçe, Pehlevi ve Hintçeden batının ve doğunun ilmî birikimleri Arapçaya aktararak, İslâm medeniyetinin insanlığa faydalı olan her şeye açık olduğu gösterilmiştir. Burada yapılan tercümelemlerle dünya tarihinin gördüğü en büyük kültürlerarası etkileşim gerçekleştirilmiş, (Macit, 2019: 200) İslâm medeniyetinin hem diğer inançlara esnek davrandığına hem de ilme önem verdiğine büyük örnek teşkil etmiştir. Orta Asya'da Türklerin İslâm medeniyeti ailesine katılması, biraz durağanlaşan İslâm medeniyetine artı bir güç katarak büyük bir atılım gerçekleştirilmesine vesile olmuştur. Irak ve Suriye bölgeleri ile Orta Asya medeniyet havzasında fikrî, idarî, edebî, sanat, mimarî ve kültürel alanlarda, daha sonra Avrupa'yı etkileyecek olan büyük gelişmeler ortaya çıkmıştır. Düşüncede Farabî, İbn Sinâ ve İbn Rüşd, yönetimde Yusuf Has Hacip,

⁵ Makalenin çizdiği çerçevesinin sınırları aşacağı düşüncesiyle İslâm medeniyetinin dönemleri hakkında genel bir değerlendirme ve farklı bir bakış açısı hedeflediğimiz için ayrıntıya girmedik. Ayrıca konuyla ilgili günümüzde çok sayıda yazılmış eserler bulunmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2010.

Nizamülmülk ve Maverdî, toplumda ahlakîliğin ve irfan geleneğinin yerleşmesinde Ahmed Yesevî gibi şahsiyetler yaptıkları çalışmalarla İslâm medeniyetinin hem maddi hem de manevi alanlarda yükselmesine büyük katkı sağlamışlardır.⁶

Avrupa'ya üstatlık yapan ve Rönesans'ın ortaya çıkmasında büyük etkisi bulunan Endülüs, İslâm medeniyetinin en büyük merkezlerinden birisi olmuştur. Endülüs, Mehmet Özdemir'in tespitlerine göre, herhangi bir toprak parçası değil, doğulu ve batılıların takdirini kazanmış, İslâm medeniyetinin düşünce, bilim, sanat ve kültürünün bir tezahürü olarak, içleri bilim ve sanat adamlarıyla dolu şehirleri, hanları, hamamları, köşklere, camileri ve çarşılarıyla emsalsiz bir mekân hüviyeti kazanmıştır. Bu haliyle Endülüs, İslâm medeniyetinin aydınlık çağlarının Batı'da ortaya çıkan parlak bir yıldızı olmuştur (Özdemir, 2012: 11).

2. İslâm Medeniyetinin Temel Özellikleri

İslâm medeniyeti, insanların ırk, dil, din, örf, adet, yaşadığı coğrafya ve kültürel ortamlarını nazara alan bir düşünce yapısı geliştirmiştir. Zira her toplumun insanlık için zenginlik olan kendine özgü sosyal ve kültürel değerleri vardır (Özakpınar, 1999: 185-186). Bu bağlamda İslâm medeniyetinin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, farklı din, dil, kültür, renk, coğrafya ve ekonomik güce sahip olarak, "*insan olmak*" paydasında bir dünya inşa etmek zorunda olduğumuza dikkat çekmiştir (Hucûrât, 49/13; Yılmaz, 2017: 377).

İnsanın hem dünya hem de ahiret mutluluğunu amaç edinen İslâm medeniyeti, yayıldığı havzalarda birey merkezli dinî, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel yenilikler getirmiştir. Bu özelliği ile sadece Müslümanların değil, Medine Sözleşmesinde de belirtildiği gibi, diğer inanç sahiplerinin de hak ve hukukunu gözeterek gerekli düzenlemeleri yapmış ve sistemini ona göre kurmuştur. Öncelikle İslâm medeniyetinin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in yönlendirmesiyle güç yoluyla din değiştirme zorunluluğu getirmemiş, (Bakara, 2/256) bilakis onları inançlarında serbest bırakarak, ayrı bir statü vererek yaşam şartlarını garanti altına alınmıştır. Diğer yandan İslâm medeniyetinin değerler sistemine göre aynı coğrafyada yaşayan insanları inançları farklı da olsa

⁶ Selçukluların ve Osmanlıların İslâm medeniyetine katkıları ayrı bir makale yazacak kadar geniş olduğu için ayrıntıya girilmemiştir. Bu konu hakkında bkz. . Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2010, s. 68-77, 74-77; İbrahim Sarıçam-Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 7. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.

“yaratılanı yaratandan ötürü sevmek” düsturunu ön plana çıkararak, refah ve huzur içinde yaşamaları sağlanmıştır.

İslâm medeniyetinin doğduğu mekâna ve zamana bakıldığında, Arap Yarımadası’nda devam eden kargaşa, adaletsizlik, zulüm ve batıl/hurafe/yanlış anlayışları ortadan kaldırmak için tevhidî ilkelerle ortaya çıktığı görülmektedir. İslâm medeniyetinde insan merkezli uygulamalar gerçekleştirilerek ferdin akıl, kalp ve ruh dünyası ihmal edilmemiş, o yaratılmışların en mükemmeli ve şerefli kabul edilmiştir. Bu anlamda insan, bedenî ve ruhî dünyasına uygun bir özelliği olan, doğal bir ilişki ve iletişim içerisinde bulunarak hayatını sürdürmektedir. Zira insan, kâinat ve Yaratıcı arasında var olan tabî ve uyumlu ilişki ile ancak mutluluk ve huzura ulaşabilir. Bu üç varlık alanı ile ilgili en küçük bir olumsuzluk insanı ciddi anlamda rahatsız edeceğinden ve onun hayattan zevk almasını engellemesinden (Akdoğan, 2009: 135) dolayı İslâm medeniyeti, maddenin esiri olmadan, insanın manevî yönünü gözetmiş, temasa girdiği öteki medeniyetlere de büyük katkılar sağlamıştır. Bundan dolayı Arnold Toynbee, Batı medeniyetinin teknoloji ve endüstriyel alanda büyük ilerleme kaydetmesine rağmen, insanın manevî yönünü ihmal etmesi sebebiyle tek taraflı olduğunu, ruh dünyasını tatmin etmeyen mutlu bir azınlık oluşturduğunu belirtmektedir (Toynbee, 1998: 30).

İslâm medeniyetinde insanlar arasında “biz” ve “öteki” ayırımı dil, renk, coğrafya ve etnik yapıya göre değil, inanca göre yapılmaktadır. Zira İslâm medeniyetinin kaynağı Kur’an-ı Kerim (vahiy), dini İslâm, etnisitesi bütün insanlıktır. Dolayısıyla Allah’ın gönderdiği son din olan İslâm’ı kabul edenler “bütün inananlar kardeşler” (Hucûrât, 49/10) hükmüne göre “biz”, bunun dışında kalanlar yani tevhidi, ahireti ve Hz. Muhammed’in nübüvvetini kabul etmeyenler “öteki” statüsünde görülmektedir (Uçar & Betül, 2016: 19). İslâm medeniyetinin biz ve öteki ayırımı inanç merkezli olduğu halde diğer dinlerin müntesipleri dışlamamaktadır. İslâm ötekini yaşam hakkına, inanç sistemine dokunmadığı gibi, İslâm ülkelerinde bulunanlara da zimmi statüsü vererek hayatlarını güvence altına almıştır (Yurtseven, 2000: 439-462; Fayda, 2013: 428-434; Yaman, 2013: 434-438). Bu haliyle İslâm medeniyetinin maddî ve manevî yönleri gözetilen evrensel bir medeniyet olduğu ortaya çıkmaktadır.

İslâm medeniyetinin en önemli özelliklerinden birisi de ilim medeniyeti olmasıdır. İslâm medeniyetinin kurucusu Hz. Muhammed’e gelen ilk emrin “Yaratan Rabbinin adıyla oku” olması bunun en büyük göstergesidir (Alak, 96/1). Ayrıca İslâm medeniyetinin ana kaynağı Kur’ân-ı Kerim’de insanın kendisini tanıyıp bileceği konulara bakmayı emreden 350, yeryüzünü araştırmayı teşvik

eden 50, eğitim-öğretim ve pozitif ilimlere işaret eden 750 civarında ayet bulunmaktadır. Ayrıca tefekkürü, akıl ve akli kullanmayı öngören 65, cehaleti ve bilgisizliği yeren de 25'e yakın ayet mevcuttur (Kayadibi, 2001: 33). İslâm medeniyeti insanı sürekli tefekküre,⁷ tezekküre⁸ ve tedebbüre⁹ çağırarak onun ilmî ve düşünce dünyasının gelişmesini teşvik etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in teşvikini bir emir telakki eden İslâm medeniyetinin mensupları, bu uğurda büyük keşifler yaparak insanlığa yararlı olmuşlardır.

İslâm medeniyetinin başka bir özelliği de merhamet ve müsamaha medeniyeti olmasıdır. İnsanın, hayvanın ve hatta cansız varlıkların Allah'ın yaratmasından dolayı saygıya layık olduğu Kur'an'ın birçok ayetinde vurgulanmıştır.¹⁰ İslâm medeniyeti tarihinde bunun en çarpıcı örneği Kudüs'ü tekrar Haçlılardan alan Selahaddin Eyyûbî'nin, Kudüs'teki Hıristiyan ve Yahudilere karşı sergilediği hoşgörülü tutumdur. O şehri aldıktan sonra on binlerce Müslüman'ı öldürmelerine rağmen, Haçlılar için geniş bir eman yayınlamış ve kendisine karşı savaşan Tapınak ve Hospitalier Şövalyeleri dâhil herkesin can ve mal güvenliğini garanti altına almış, Hıristiyanların çok az miktarlarda fidye ödeyerek Kudüs'ü terk etmelerine izin vermiştir. Haçlılar tarafından kovulan ve uzun süre Kıbrıs'ta bulunan Yahudi hahamını Kudüs'e davet etmiş, Hıristiyanlara ait dini mekânların idaresini Ortodoks Kilisesi'ne teslim etmiştir (Polat, 2015: 47-68; Kalın, 2016: 96; Şeşen, 1998: 165-167; Şeşen, 2009: 337-340).

Endülüs'te siyasî, fikrî, ilmî, sosyal ve kültürel olarak Avrupa'yı aydınlatacak büyük atılımlar yapılmıştır. Medeniyetlerin önemli hususlarından

⁷ Bakara, 2/219, 266; Âl-i İmrân, 190-191; En'âm, 6/50; Hicr, 15/21; Haşr, 59/21; Çetin, 1994: 43-59.

⁸ Bakara, 2/221; En'âm, 6/3, 7, 26, 57, 80, 126, 130; Nahl, 16/17, 90; Kamer, 54/17; Müzzemmil, 73/19.

⁹ Yûsuf, 12/26-27; Sad, 38/29; Muhammed, 47/24.

¹⁰ İslâm medeniyeti, yaratılmışların en şerefli olan insan için önem taşıyan hayvan, bitki ve cansız olan her şeye değer vermiş, Kur'an-ı Kerim'de de bunlarla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. İnsan için hayati ehemmiyeti olan bitkilerden En'âm, 99, 141; Yâsin 33, 34, 35, 80; Rahmân 6, 10, 13; Abese, 24-42 vd. gibi ayetlerde bahsederken, ağaç kelimesi 26 defa zikredilmiştir. Bkz. Fahri Kayadibi, "Kur'an ve Sünnet'te Bitkilerin Önemi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2008), s. 2-27.

İslâm medeniyetinin temel kaynağı Kur'an-ı Kerim, insanların başıboş bir varlık olmadığını belirterek onun, kendisine, Yaratanına ve etrafındakilere karşı sorumlu olduğunu belirtmesiyle çevre şuurunu kazandırmak istediği anlaşılmaktadır. Bkz. Ankebût, 29/2; Muhammed, 47/35; Kıyame, 75/36; Fussilet, 41/53 vd gibi. Ayrıca bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Güven, "Kur'an-ı Kerim'de Çevre Bilincine Dair Bazı Ahlakî Esaslar", *Birey ve Toplum*, 4/8 (2014), s. 139-161.

birisi olan birlikte yaşama tecrübesinin tam anlamıyla yerleştiği Endülüs'teki, Kurtuba Medresesi'nde aralarında dinî açıdan çok derin farklılıklar olmasına rağmen Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi öğrencilerin birlikte eğitim görmesi İslâm medeniyetinin hem hoşgörüsünü hem de ulaştığı seviyeyi göstermektedir. Mesela el-Meriye emiri el-Mu'tasım'ın, Saragoza'daki Hûdî'lerin (1039-1146) ve Rezinî'lerin idaresinde vezirlik yapan Yahudiler vardı. Aynı şekilde Gırnata'da haciplik görevine İsmail b. Nağzale adlı bir Yahudi atanmıştır (Şeyban, 2003: 344-345; Kalın, 2016: 161).

Bu tarihî gerçekler Endülüs'te zengin, çoğulcu ve kozmopolit ortamda İslâm medeniyetinin sağladığı hoşgörüyü Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, kadın-erkek, Avrupalı, Kuzey Afrikalı herkesin sosyal kültürel ve ekonomik hayata katıldığını ve yeni ilişkiler kurabildiğini göstermektedir. Nitekim İslâm medeniyeti başta Endülüs olmak üzere yayıldığı coğrafyalarda farklı dinleri, dilleri, mezhepleri, kültürleri, grupları ve toplumları bünyesinde barındırarak onların yaşam hakkını korumuştur (Okumuş, 2016: 12).

İslâm medeniyeti hakkı esas almış ve kuvveti, haksızlığa karşı barışı korumak için denge unsuru olarak kullanmıştır. İslâm medeniyetinde madde ile mana arasında da bir denge kurulmuş, ruh ötelenmemiş, kutsallar yok sayılmamış ve bireyin ilham kaynağı maneviyat olmuştur. Bundan dolayı da devamlı zayıfın, güçsüzün, ezilenlerin ve mazlumun yanında olunmuş ve onları korumak için gerekiyorsa savaş dahi yapılmıştır (Özdemir, 2008: 120-131).

3. İslâm Medeniyetinin Gerileme Sebepleri

Müslümanlar, İslâm'ın temel ilkelerine bağlı kaldıkları sürece Hz. Peygamber'in Medine'de başlattığı medeniyet hareketini, çevre medeniyetlerden aldıklarıyla yoğurup daha da ilerilere götürerek evrensel bir medeniyet inşa etmişlerdir. Yedinci yüzyılda başlayan bu medeniyet hareketi, yaklaşık 10 asır insanlığın düşünce, ilim, sanat, edebiyat ve mimarisine öncü olmuştur. Ortaya koyduğu kurallarla başta Müslümanlar olmak üzere bütün insanlığın barış içinde, birlikte yaşamanın (convicenvia) (Şanal, 2018) temeli atılmıştır. Çünkü İslâm, başta insana, hayata, eşyaya, sanata, mimariye ve musikiye bir bakış açısı kazandırmış, hem dünya hem de ahiret hayatının temini için bir takım ilkeler benimsemiştir. Bu ilkeleri edinen Müslümanlar, bir yandan insanlığın faydasına üretim yaparken bir yandan da bireysel tekâmül etme gayreti içinde olmuşlardır. “*Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim*” (Hanbel, 1992: 2/381) diyen bu medeniyetin müessisi Hz. Muhammed (sav), erdemli insanlar yetiştirmeyi medeniyet hareketinin nihai hedefi olarak göstermiştir. Batı dünyasının ancak 19.

ve 20. yüzyıllarda bulduğu, insan hayatının hem maddî hem de manevî yönünü ilgilendiren teknik, ekonomik, sosyal ve psikolojik bütünleşmesini sağlayan teorileri, İslâm medeniyeti 7. asırda yani bundan 14 asır önce ortaya koymuştur (Kurt, 2002: 37; Strauss, 1997: 40-42).

Müslümanların önce Mekke, Medine, Şam, Bağdat, Mısır ve Kudüs, sonra Maveraünnehir ve eş zamanlı Endülüs'te oluşturduğu medeniyet havzaları uzun asırlar sadece Müslümanlara değil bütün beşeriyete, insanî değerleri öğreten gelişmeler sunmuştur. Sekizinci asırdan itibaren Müslümanların önce Endülüs'e daha sonra Sicilya'ya yerleşmeleri ve Haçlı saldırılarıyla birlikte Batı ile İslâm arasında kültür alışverişi başlamıştır. Müslümanların düşünce, ilim, edebiyat, sanat ve mimari alanlarında kaydettiği gelişmelerin Avrupa'ya geçmesi, Avrupa'da Rönesans'ın ortaya çıkışına katkı yapmıştır.

Müslümanlar siyasi olarak Batı'dan Haçlı Saldırıları ve Doğudan gelen Moğol istilasıyla büyük yara almalarının yanında, evrensel medeniyetlerini oluşturduktan sonra, bunu ayakta tutan temel değerlerden uzaklaştıkça gerilemeye başlamışlardır. Hz. Peygamber'in Mekke'de inşa ettiği Müslüman zihninden ve Medine'de uygulamaya koyduğu medenî esaslardan daha doğrusu İslâmî ilkelere ellerini gevşetince, medeniyet yürüyüşünde siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda geri kalmışlardır. Müslümanların 14 asırlık tarihine baktığımızda İslâm medeniyetinin gelişmesinde dinî, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel etkenler ön planda olduğu gibi, gerilemesinde de aynı amillerin göz ardı edilmesi olduğu tarihî bir gerçektir.

Dinî alana baktığımızda İslâm'ın tevhid inancına zarar vermeyen her türlü gelişmeye açık olduğu ortada iken, Müslümanlar eleştirel bakış ve analitik düşünceyi kaybetmeleriyle, gelişen dünyaya ayak uyduramamış, düşünce, sanat, fen ve ilimde önce durağanlaşmış sonra da gerilemeye başlamışlardır. Çünkü vaz olunan hükümleri, şartlara, zamana ve zemine göre yorumlayıp en doğru biçimde uygulanması için kanaatler belirtmek, Müslüman'ın hayatının bir parçası iken, yapılan eleştirilere tahammül edilememiştir. Hatta yapılan eleştirilere ve analitik düşünceye açık olmayan Müslümanların yeni gelişmelere karşı çıkması, İslâm'ın terakkiye engelmış gibi algılanmasına sebep olmuştur. Hâlbuki dünya tarihine baktığımızda hiçbir düşünce ve inanç sisteminin eleştiriden muaf olmadığı görülür. Çünkü olumlu yönde yapılan eleştiriler, hakikat arayışının birçok yönteminden birisidir (Polat, 2019: 26). Analitik düşünce ve eleştirel bakış olmadığından dolayı dinî nasların çağın gereklerine göre yorumlanması ve sosyal hayata uygulanmasında başarılı olunamamış, sonuçta da Müslümanların

siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak karşı karşıya kaldıkları yeni problemlere çözümler üretemedikleri görülmüştür.

Daha önce de değindiğimiz gibi medeniyetleri inşa eden onun gidişatını, tarihî seyrini belirleyen ve etkin bir aktör olmasını sağlayan inançlardır. Müslümanlar bu inanca sahip oldukları sürece maddî ve manevî alanda gelişme ve ilerlemelerini devam ettirmişler, ancak bu inancı kaybedince, İslâm medeniyeti karşı karşıya kaldığı dinî, siyasî ve kültürel meydan okumaların karşısında aciz kalmış, hem Müslümanların hem de insanlığın problemlerine çözümler üretmeyerek bunların üstesinden gelememiştir. Bu durum onu ümitsizliğe, atalete, yorgunluğa ve tükenmişlik sendromuna sürüklemiş ve İslâm medeniyeti etkisini kaybetmiştir (Halil, 2011; 99-101). Dolayısıyla İslâm dinini kabul eden milletlerin ortaklaşa oluşturduğu medeniyet tecrübesini yaşayan, farklı ırk, dil ve coğrafyaya sahip milletler bir arada tutulamamış, ırkçılık fikri bölünmeleri ve medeni gerilemeleri beraberinde getirmiştir (Halil, 2011; 101).

Siyasî olarak Hz. Peygamber'in yönetim alanında bizzat örnekliliğini yaptığı vahye teslimiyet, meşruiyet, adalet, istişare, ehliyet, ahlakilik ve insana saygı gibi temel ilkeler, Müslüman yöneticilerin siyasi çıkarları, ideolojik kaygıları ve mezhep taassupları dolayısıyla uygula(na)mamıştır. İslâm medeniyetinde güç tek bir kişinin, ırkın, mezhebin ve siyaset biçiminin eline geçtiği devletlerde, ötekileştirmelerle büyük yıkımlara sebep olmuştur (Halil, 2011; 101). Fırsat eşitliğinin olmaması, tarafgirlik, iltimas, adam kayırma ile önemli makamların ve hayatî öneme sahip kurumların, gelişim ve iyileştirme yeteneğinden yoksun ehliyetsiz/liyakatsiz kişilere teslim edilmesi de İslâm medeniyetinin gerilemesini hazırlayan faktörlerden bazılarıdır.

Müslüman idarecilerin yönetimlerinde baskıcı ve haksız uygulamalar sonucunda yöneticilerle halk arasında uçurumlar oluşmuş, devlet erkânının, devletin gelirlerinin azalmasına rağmen, halka büyük vergiler yükleyerek zevk ve sefa içerisinde yaşamaya devam etmeleri, İslâm medeniyetinin gerilemesini hızlandırmıştır.¹¹ Çünkü kendisi tok, halkı aç olan toplumlarda sınıf ayrımları

¹¹ İbrahim Kafesoğlu'nun değerlendirmelerine göre bu konuda en çarpıcı örneğin Harezmsahlr Devleti'nin hükümdarı Alaeddin Muhammed olduğunu görüyoruz. Kafesoğlu konuyla ilgili şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Ülkeleri silip süpüren, hükümdarları tabiliğe ve vergiye mecbur tutan Harzemşah, artık şahsını hiçbir devlet reisiyle müsavi addetmiyordu. Binaenaleyh sarayındaki teşrifât ve merasimler de örnekleri her yerde görülenlerden başka ve daha azametli, daha muhteşem olmalı idi. Sultan Muhammed hâkimiyet alameti olarak öteden beri teâmül halinde devam eden günde beş defa namaz vakitlerinde, çalınan nöbeti kaldırdı. Beş nöbet usulü her birini bir katıya hükümdar tayin ettiği oğullarının veya müsaadesi dairesinde meliklerin sarayında cari olacaktı. Kendisi için yeni bir nöbet sistemi vazetti. Buna

ortaya çıkmakta medeni gelişmeler yok olmaktadır. Bunun sonucunda böyle toplumlarda medeni gelişme değil, sosyal çalkantılar, ekonomik krizler ve siyasî istikrarsızlıklar ortaya çıkmaktadır. Halkta ahlakîliğin ve sosyal düzenin bozulması, sosyal adaleti yok etmekte, güçlü zayıfı ezmekte ve böylece medeni gelişme durmaktadır. İbn Haldûn, yöneticilerin halka karşı sert ve katı tutumları, onlara zulmetmeleri, halktan uzak durmaları, ekonomik durumlarını zayıflatarak onlara zarar vermeleri ve düzenlerini bozmalarının medeniyetin (umranın) yıkılmasına sebep olduğunu belirtmiştir (İbn Haldûn, 2004: 380-385). İngiliz tarihçi Toynbee, medeniyetlerin yıkılmasına, yöneticilerin halka karşı sert tutumları, sınıf ayırımı yapmaları ve savaş halinde olmaları negatif etki ettiğini söylerken, bu tehditle karşılaşmamak için de savaşın ve sınıf ayırımının ortadan kaldırılmasının önemini vurgulamaktadır (Toynbee, 1988: 29-30).

Diğer yandan İslâm medeniyeti, tarihinde çok sayıda siyasî/askerî meydan okumalara da maruz kalmıştır. Bunlar arasında İslâm dünyasına karşı gerçekleştirilen uzun süreli ve geniş çaplı ilk büyük meydan okuma Haçlı Saldırıları olmuştur. İkinci büyük askerî meydan okuma Moğol İstilasası, İslâm dünyasında büyük kırılmalara ve demografik değişikliklere sebep olduğu gibi İslâm medeniyetinin Maveraünnehir, Anadolu ve Ortadoğu'daki havzalarındaki Buhâra, Semerkant, Merv, Bağdat başta olmak üzere önemli medeniyet merkezlerindeki ilim, sanat ve diğer kültürel alanların yok olmasına sebep olmuştur (Sarıçam & Erşahin, 2016: 45). İslâm medeniyetinin Avrupa'ya aktarım merkezleri olan Sicilya ve Endülüs'te de Haçlı Saldırılarından sonra Hıristiyanlar açısından çok önemli görülen "Reconquista/yeniden fetih" (Özdemir, 1992: 233-254; Şeyban, 2003) hareketi başlatılmış ve söz konusu bölgelerdeki Müslümanlar, hem büyük sıkıntılar çekmiş hem de birçok medeni eserleri yok edilmiştir (Özdemir, 1995: 221-225). Müslümanlar bu saldırılar karşısında alt yapının sağlam olmasından dolayı yeni havzalarda medeniyet alanında yürümeye devam etmiştir. Çünkü Müslümanlar bu askerî meydan okumaları iç dinamikleri ile aşmışlar ve sonuçta Osmanlı Devleti doğmuştur (Sarıçam & Erşahin, 2016: 45).

İslâm medeniyetinin Osmanlı dönemi 18. yüzyıla kadar siyasî/askerî yönden büyük gelişmeler kaydetmesine, düşünce ve bilim alanında yatay bir zemin oluşmasına rağmen, dikey olarak dünya konjonktüründe İslâm

"Zü'l-Karneyn Nöbeti" deniliyordu ki, güneş doğarken ve batarken olmak üzere günde iki defa çalınıyorduk. Burada kullanılan davullar altın kaplamalı, değnekler inci kakmalı, diğer aletler de yine inci ve mücevheratla süslü olarak hazırlanmıştı. Elbette ki, çalanlar da en parlak üniformalara bürünmüşlerdi." (İbrahim Kafesoğlu, Harezmşahlar Devleti Tarihi, Ankara 1992, s. 206.)

medeniyetini taşıyacak, sürükleyecek, gelişen çağa ve yeni çıkan meselelere çözüm üretmede yetersiz kalmıştır. Bu dönemde medreselerde İslâm medeniyetinin ikbal çağında selefın yazdığı eserler geliştirilememiş, güncellenememiş, yeni nesil için bir ilim havuzu oluşturulamamış, sadece kitabın aslından değil de şerhleri ve haşiyeleri üzerine talikatlar yazılmıştır (Yılmaz, 2008: 210-257). Dolayısıyla İslâm medeniyetinde dünyaya örnek olup, öncülük yapmaya katı sağlayacak ilmî çalışmalar, toplumun ortak çaba gösterdiği alan haline getirilememiş ve gelecek nesillere aktarılabilecek bilim havuzu oluşturmada yetersiz kalmıştır.

Siyasî olarak büyük zaferler elde eden Osmanlı, hali âlemin aynı şekilde devam edeceğini zannederek gelişen dünyaya ayak uyduramamış, öncelikle ilim ve düşünce alanlarında gerilemeler başlamış, hızlı bir dönüşüm ve değişimin olduğu Batı ile rekabet edemez hale gelmiştir. Müslümanlar arasındaki iç çekişmeler, tükenmişlik sendromu, ekonomik krizler, siyasî çalkantılar ve sosyal dalgalanmalar, medeniyet yürüyüşünü önce yavaşlatmış ve nihayetinde de durdurmuştur.

19. yüzyıla gelindiğinde İslâm medeniyetinin lokomotifi olan Osmanlı Devleti, Batı medeniyetinin teknik, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeleri karşısında aciz kalınca, tekrar toparlanmak için onların hukukî, sosyal ve ekonomik ilkelerini benimsemek zorunda kalmıştır. Özellikle 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Batı'dan geri kaldığını kabul etmiştir. Tanzimat'la birlikte Osmanlı'nın siyasî ve sosyal yapısını pozitivistin etkilemeye başlamasıyla, yönetimde yıllardan beri süregelen İslâmî ilkeler ikinci plana atılmış ve dolayısıyla İslâm medeniyeti mevzuunu ve mevziini kaybetmiştir (Mardin, 2005: 31). Bunların yanında en önemli çöküntü ise, ümitsizlik olup, ruhların karanlık ve kederle örtülmesidir. Devletin/medeniyetin kaderinde rol oynayan ilmiye sınıfı, aralarında kısır çekişmelere alet olmuş, devleti idare edenler, gerçek medeniyeti temsil eden, kurtuluşun, saadetin ve faziletin kaynağı olan İslâmî ilkelerden uzaklaşmışlardır. Bunun sonucunda Batılı düşmanlar, asırların birikimi olan kin ve intikamla yaptıkları insafsız saldırılar sonucunda İslâm medeniyetini etkisiz hale getirmişlerdir.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin dolayısıyla İslâm medeniyetinin tekrar eski günlerine kavuşması için birtakım fikir akımlarının doğduğu, büyük mütefekkirlerin görüşlerini beyan ettiği zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde devletin kurtuluşu için özellikle İslâmcılık, Türkçülük, Batıcılık, Osmanlıcılık ve İttihad-ı İslâm gibi kavramlar çok konuşulmuş, ancak sayısız siyasî, idarî ve

ekonomik daha da önemlisi dinî/manevî/ahlakî hatalar gerilemeyi durduramamıştır. Öte yandan Cemâleddin Afgânî, Muhammed Abduh, Emir Şekib Arslan, Tunuslu Hayreddin Paşa, Said Halim Paşa, Mehmet Âkif ve Bediüzzaman Said Nursî gibi dönemin entelektüelleri İslâm medeniyetinin tekrar inşası için dikkate değer birçok görüş ortaya koymuşlardır. İsmi geçen mütefekkirlerin hepsinin ortak kanaati, İslâm medeniyetinin tekrar hayat bulması için analitik düşünce, eleştirel bakış ve rasyonel okumaya dair yöntem gerekliliği ve İslâm'ın özüne dönülmesi olmuştur.¹² Ancak yukarıda bahsettiğimiz ne fikir akımları ne de düşünce adamları İslâm medeniyetinin gerilemesine engel olamamışlardır.

Sonuç

Yedinci asrın başında Hz. Muhammed'in tebliğiyle başlayıp, İslâm'ın yayıldığı bölgelerde kendini gösteren, vahiy, akıl, ilim ve duygunun ahenkli bir senteziyle insanlığa refah, huzur, mutluluk ve güven sunan İslâm medeniyeti, 18. yüzyıla kadar, dünya coğrafyasının büyük kısmında kendisini göstermiştir. İnsanı merkeze koyan, ilmi önceleyen, tahammüle ve hoşgörüyü dayanan, denge üzerine kurulan, anti-sömürgeci özellikleri olan İslâm medeniyeti Ortadoğu, Mâverâünnehir, Endülüs ve Anadolu gibi havzalarda düşünce, ilim, edebiyat, sanat alanlarında büyük gelişmeler kaydetmiştir.

İlkelerini bizatihi İslâm dininin belirlediği ve yaklaşık 10 asır insanlığın huzur, güven ve mutluluğunu sağlayan İslâm medeniyeti, Müslümanların, Hz. Peygamber'in belirlediği evrensel ilkelerden uzaklaşmasıyla önce durağanlaşmış sonra gerilemiştir. Batı medeniyeti karşısında yenilgiye uğrayan Müslümanlar

¹² Cemaletdin Afgânî'nin görüşleri için bkz. Abdullah Alperen, "Cemâluddîn Afgânî'nin İslâm Birliği ile İlgili Görüşlerinin Günümüz Müslüman Dünyasında Parçalanmışlık Sorunsalı Açısından Değerlendirilmesi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 7 (2015), s. 81-96; Muhammed Abduh'un görüşleri için bkz. Muhittin Ay, "Muhammed Abduh ve Düşünceleri", *SDAM Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi*, İstanbul, 2019; Said Halim Paşa Müslümanların dolayısıyla İslâm medeniyetinin geri kalışı üzerine çok sayıda makale ve çalışmaları olmuştur. Bunlar arasında *Buhran-ı Fikrimiz*, *Buhran-ı İçtimaimiz*, *İnhitat-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîyye*, *İslamlaşmak*, *Mukallidliklerimiz* ve *Taassub* gibi çalışmaları bulunmaktadır. Said Paşa'nın fikirlerinin değerlendirilmesi için bkz. Ferhat Ağırman, *Yaşadığı Dönemdeki Fikirler Işığında Said Halim Paşa ve Düşünceleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007; Şekib Arslan için bkz. Ömer Aslan, "Emir Şekib Arslan'ın Kişiliği Işığında İttihad ve Terakki'nin İslamcı Siyaseti", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2019), s. 249-268; Tunuslu Hayreddin Paşa için bkz. Ensar Kıvrak, "Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde Reform Önerileri: Hukuk Devleti Bağlamında Bir İnceleme", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 5/3 (2019).

sosyolojik bir gerçek olan “yenilenler yenenleri taklit ederler” anlayışıyla, tamamen pozitivizm, emperyalizm ve kapitalizmin acımasız kurallarının hâkim olduğu Batı medeniyetinin tahakkümüne maruz kalmışlardır. Çağdaş Batı medeniyetinin öznesi olan Batılılar, ilim ve teknoloji silahıyla, çıkarları uğruna başta İslâm dünyası olmak üzere dünyanın büyük kısmını maddi olarak baskıları altına alarak ezmeye çalışmaktadır. Hâlbuki ontolojisini kaybeden, kutsalları yok sayarak ruhu öteleyen, metafiziği yok ederek maneviyatı ihmal eden, teknolojik gücü kendi çıkarları için kullanan ve insanlığın mutluluğu için istikbal vaat etmeyen Batı medeniyeti, sadece bir avuç azınlığı mutlu etmektedir. Dolayısıyla Arnold Toynbee'nin de belirttiği gibi Batı medeniyeti söz konusu özelliklerinden dolayı çöküşe geçip yıkılacaktır.

İslâm medeniyetinin hedefi menfaat olmamış, kitleleri yok sayarak insanları ecir ya da esir haline getirmemiş, şahsi çıkarlar yerine diğerkâmlığı, sevgi ve sadakatle bireyi erdeme ulaştırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla İslâm medeniyeti insanlığın huzur, refah ve mutluluğunu temel gaye edinerek, ırk, dil, renk ve coğrafya ayırımı yapmadan herkesin ortak ve adil paylaşımını sağlamış, beşerin büyük çoğunluğunun huzur, refah ve mutluluğunu esas almıştır. İslâm medeniyetinin hayattaki en önemli ilkelerinden birisi; mücadele yerine yardımlaşma ve dayanışma yoluyla kitleler arasında birlik, beraberlik ve barışı sağlamak olmuştur.

Günümüzde dünyayı kuşatan Batı medeniyeti, insanlığın manevî yönünü yok sayarak, kişiyi nefsin isteklerine mahkûm etmiş ve onu cazibedar fantezileri, heva, heves ve arzuları tatmin etme yoluna götürmüş ve ona giden yolları kolaylaştırmıştır. İslâm medeniyeti ise insanın sadece dünya hayatını hedeflemediği için süfli heveslerin kolaylaştırılmasına karşın ruhun yüksek hislerini tatmin etmiş onun ruhen tekâmül etmesine çalışmıştır.

Modern çağlarda İslâm medeniyetinin tekrar ihyası için yeniden özümüze yani Hz. Peygamber'in Mekke'de sadakat ve emanet temelli inşa ettiği Müslüman zihnine ve Medine'de uyguladığı vahiy, akıl ve ilim merkezli ilkelere dönülmesi gerekmektedir. İslâm medeniyetinin inşası için alt yapı mevcuttur, ancak Müslümanların bunları eleştirel bakış açısı ve analitik düşünce ile günün şartlarına göre yorumlayarak güncellemesi gerekmektedir. İslâm coğrafyasında yaşayan İslâm toplumları arasında yaygın olan cehalet, ihtilaf ve fakirlik; ilim, ittifak, kardeşlik ve çalışmakla yok edilirse, maddeten de terakki edebilirler. İslâm dünyası ilim, sanat, birlik, beraberlik, yardımlaşma, dayanışma ve çalışma gibi hasletleri hayatının merkezine yerleştirse tekrar özlediği medeniyete ulaşabilir.

Kaynaklar

ABADAN, Yavuz (1956), "Kültür Mefhumu ve Değişimi", *Yücel Mecmuası*, S. 10.

AĞIRMAN, Ferhat (2007), *Yaşadığı Dönemdeki Fikirler Işığında Said Halim Paşa ve Düşünceleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

AHMED b. Hanbel (1992), *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

AKDOĞAN, Ali (2009), "Dünya Barışı Açısından Medeniyetler İttifakının Önemi ve İslâm", *EKEV Akademi Dergisi*, Güz, Yıl 13, S. 41.

ALPEREN, Abdullah (2015), "Cemâluddin Afgânî'nin İslâm Birliği ile İlgili Görüşlerinin Günümüz Müslüman Dünyasında Parçalanmışlık Sorunsalı Açısından Değerlendirilmesi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 7.

ASLAN, Ömer (2019), "Emir Şekib Arslan'ın Kişiliği Işığında İttihad ve Terakki'nin İslâmcı Siyaseti", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Temmuz C. 1, S. 2.

AVVA, Muhammed Selim (2011), *İslâm Devletinde Yönetim Şekli*. Mana Yayınları, İstanbul.

AY, Muhittin (2019), "Muhammed Abdüh ve Düşünceleri", *SDAM Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi*, İstanbul.

AYDIN, Cemal (2013), "Garaudy: Beşeriyetin İnsanca Yaşamaları İçin Çırpınan Adam", *Yüceltme ve Reddiye Arasında Medeniyeti Anlamak Sempozyumu* (Editörler: Süleyman Güder, Yunus Çolak), İstanbul.

BARDAKOĞLU, Ali (1994), "Ehliyet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 10. Ankara. ss. 533-539.

BALTACI, Cahit (2010), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 3. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

BOZKURT, Nebi & KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri (1992), "Medine", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 28. Ankara. ss. 305-311.

BUHARİ, *Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

ÇETİN, Mustafa (1994), "Kur'an'da Tefekkür Kavramı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, ss. 43-59.

ÇETİNKAYA, Bayram Ali (2013), *Medine'den Medeniyete*, İnsan Yayınları, İstanbul.

EREN, Şadi (2018), *Olaylar ve Örneklerle İslâm Medeniyeti*, Yayın Dünyamız Yayınları, İstanbul.

FAYDA, Mustafa (2013), "Zimmî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 44. İstanbul. ss. 428-434.

GÖKBERK, M. Ali (1959)."Kültür Meselesi". *Bilgi Dergisi*, 13 (147).

GÜVEN, Mustafa (2014), "Kur'ân-ı Kerim'de Çevre Bilincine Dair Bazı Ahlakî Esaslar", *Birey ve Toplum*, Güz, C. 4, S. 8.

HALİL, İmadüddin (2011), *İslâm Tarihine Giriş*, Çev. Abdurrahman Şen, Mana Yayınları, İstanbul.

EBÛ DAVÛD (1992), *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

İBN HALDÛN (2004), *Mukaddime* (Çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Yayınları, Ankara I/26.

İBN MÂCE (1992) . *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim (1992), *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara.

KALIN, İbrahim (2016), *Ben Öteki ve Ötesi*, İnsan Yayınları, İstanbul.

KAYADİBİ, Fahri (2012), "İslâm Dininin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul.

KAYADİBİ, Fahri (2008), "Kur'an ve Sünnet'te Bitkilerin Önemi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17.

KIVRAK, Ensar (2019), "Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde Reform Önerileri: Hukuk Devleti Bağlamında Bir İnceleme", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*", Aralık, C. 5, S. 3.

KOMİSYON (2013), *Kur'ân Yolu Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

KURT, Abdurrahman (2002), "İslâm ve Geri Kalmışlık Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2.

MACÎT, Abdülkadir (2019), "İslâm Medeniyeti'nin Bütünlüklü, Kapsayıcı ve Diğer Medeniyetlerle Etkileşime Açık Yapısı", *İslâm Medeniyeti Araştırmaları (İMAD)*, C. 4, S. 2.

MARDİN, Şerif (2005), “Operasyonel Kodlarla Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve bugün Türk İslâmî İstisnacılığı”, *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl 8, S. 31.

MERİÇ, Cemil (2016), *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, 23. Baskı, İstanbul.

MÜSLİM (1992), *Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

OKUMUŞ, Ejder (2016), “Fârâbî’nin Medeniyet Sosyolojisine Katkıları”, *Diyanet İlmî Dergi*, Temmuz-Ağustos-Eylül, C. 52, S. 3.

ÖZAKPINAR, Yılmaz (1999), *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*, TDV Yayınları, Ankara.

ÖZDEMİR, Ahmet (2008), *İslâm Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

ÖZDEMİR, Mehmet (1992), “Endülüs’ün Yıkılış Sürecinde Öne çıkan Bazı Hususlar”, *Endülüs Müslümanları Sempozyumu*, Ankara.

ÖZDEMİR, Mehmet (1995), “Endülüs”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 11. İstanbul. ss. 221-225.

ÖZDEMİR, Mehmet (2012), *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

PARLADIR, Selahaddin (1994), “Asr-ı Saadette Eğitim”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm*, İstanbul.

POLAT, Fehmi Ahmet (2019), “Açılış Konferansı”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*, İstanbul.

POLAT, Ziya (2015), “Selahaddin Eyyubi’nin Kudüs Haçlı Krallığıyla Yaptığı 581/1185 Yılı Antlaşması”, *Journal Of Islamic Jerusalem Studies*, Summer, S. 15.

SAGLAM, Hadi (2017), “İslâm İdare Hukukunda Yönetim Şekli. *Universal Journal of Theology (UJTE)*, II (1),

SARIÇAM, İbrahim & Erşahin, Seyfettin (2016), *İslâm Medeniyet Tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

STRAUSS, Claude Levi (1997), *Irk, Tarih ve Kültür* (Çev. H. Bayri ve diğerleri), Metis Yayınları, İstanbul.

SUNAR, Lütfi (2017), “Dünya Tarihinin Ekseni ve Zemini Olarak İslâm Medeniyeti”, *İslâm Düşünce Atlası (İDA)*, C.1, ss. 68-75.

ŞANAL, Enes (2018), *Convivencia: Endülüs'te Bir Arada Yaşama Kültürü*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

ŞEŞEN, Ramazan (2009), “Selahaddin Eyyubi”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 36. İstanbul. ss. 337-340.

ŞEŞEN, Ramazan (1998), “Hittin Savaşı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 18. İstanbul. ss.165-167.

ŞEYBAN, Lütfi (2003), *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul.

TİRMİZÎ (1992), *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

TYONBEE, Arnold (1988), *Medeniyet Yargılanıyor* (Çev. Ufuk Uyan), İşaret Yayınları, İstanbul.

UÇAR, Ramazan-Can, Betül (2016), “Kuşatıcı İslâm Anlayışının İmkânına Sistemik Bir Yaklaşım”, *II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu*. Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, Konya, C. 1.

YAMAN, Ahmet (2013), “Zimmî/Fıkıh”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 44. İstanbul. ss. 434-438.

YILMAZ, Yasin (2017), “Barış'ın İslâm'ın Temel Kaynakları ve İslâm Tarihi'ndeki Yeri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 10.

YILMAZ, Yasin (2012), “Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış”, *Dinî Araştırmalar*, Ankara Ocak-Haziran, C. 14, S. 40.

YILMAZ, Yasin (2008), *Kanuni Vakfıyesi ve Süleymaniye Külliyesi*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

YURTSEVEN, Yılmaz (2000), “İslâm Hukuku ve Klasik Dönem Osmanlı Uygulamasında Zimmîlerin Hukukî Statüsü”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1-2.

ZEYDAN, Corci, *Tarihu't-Temeddüni'l-İslâmî*. Dâru Mektebeti'l-Hayat, Lübnan/Beyrut, ty.

DİEGO VELAZQUEZ'İN PAPA X. İNNOCENT 'İN PORTRESİ ADLI ESERİ BAĞLAMINDA SANATTA YİNELEME¹

Figen GİRGİN²

Geliş: 29.04.2021 / Kabul: 08.09.2021
DOI: 10.29029/busbed.929729

Öz

Doğa, sanatçının en büyük esin kaynağı olmasının yanı sıra doğa ve insan yaratıcı süreçte sanatın başat öğeleridir. Bunun yanı sıra büyük sanatçıların, öncülerinin eserlerinden yararlandıkları ve ihtiyaç duydukları öğeleri ödünç aldıkları bilinmektedir. Yani bir yapıtın oluşum sürecinde sanatçı, çıkış noktası olarak başka bir yapıtı seçmektedir. Sanatçı, neyi ve nasıl alacağını kendi doğasının ihtiyacına göre belirler ve esin kaynağı olarak seçtiği yapıtı kendi sanatsal yönelimlerine göre yorumlar. Resim sanatında sanatçıların ne zamandan beri kendinden önce yapılmış bir eseri esin kaynağı olarak seçtiklerini belirlemek güç. Bir eserin esin kaynağı olarak seçilip, yaratıcı sürecin seçilen eser üzerinden şekillendiği yinelemeler, yaygın olarak çağdaş sanat ve sonrasında karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş sanat, hatta modern sanat öncesindeki yinelemeler, daha çok usta-çırak ilişkisi doğrultusundadır. Sanatçı, selevi olan ya da kendi dönemindeki başka bir sanatçının eserindeki başarısına duyduğu takdir ile onu çözümlenme ve ondan daha çok eğitsel boyutta yararlanma amacı ile yinelemeye gider. Oysa çağdaş sanat ve sonrasında bir eser, bunun yanı sıra farklı içerik ve anlamlar için de ödünç alınabilir. Yinelenenlerden biri de Diego Velázquez'in Papa X. İnnocent adlı resmidir. Bu araştırmada; Velázquez'in Papa X. İnnocent resmini esin kaynağı olarak seçip yineleyen bazı sanatçıların eserlerine yer verilmiştir. Betimsel tarama modellenmiş bu araştırmada, literatür taraması ve incelenen eserler ışığında; Velázquez'in gerçekçi bir karakter

¹ Bu çalışma, 18-20 Ekim 2019 tarihleri arasında Hatay'da düzenlenen Akdeniz 2.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti kongre bildiri özet kitabında basılmış bildirinin tamamlanmış halidir.

² Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, figengirgin@trakya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5747-6769>

incelemesi ile resmettiği Papa X. Innocent'in kendisinden sonraki sanatçılar tarafından nasıl yorumlandığı, neden esin kaynağı olarak seçildiği, nasıl dönüşüme uğratıldığı sorularına cevap aranmıştır. İncelenen bu örnekler ve yanıt aranan sorular, bir yapıtın başka bir yapıt ile kurduğu diyaloga tanıklığın yanı sıra, çağdaş sanatın düşünsel boyutunun ve geçmişin, bugünün sanatına nasıl yansıtıldığının anlaşılmasını da sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Yineleme, Yorumlama, Esinlenme, Diego Velázquez, Papa X.İnnocent.*

INTERPRETATION IN THE ART IN THE CONTEXT OF DIEGO VELAZQUEZ'S PORTRAIT OF POPE INNOCENT X

Abstract

Nature is the artist's greatest inspiration, and nature and humans are the dominant elements of art in the creative process. In addition, it is known that great artists benefit from the artworks of their pioneers and borrow the elements they need. In other words, during the formation process of an artwork, the artist chooses another work as the starting point. The artist determines what and how to get it according to his/her own needs. The artist interprets the artwork he/she has chosen as his inspiration according to his own artistic processing. In painting, it is difficult to determine how long the artists have chosen a work made before him/her as a source of inspiration. In painting, it is difficult to determine how long the artists have chosen an artwork made before him as a source of inspiration. Repetitions before contemporary art, even modern art, are mainly in the direction of the master-apprentice relationship. With the appreciation of the success of his/her predecessor or another artist in his/her time, the artist goes to it to analyse it and use it more educationally. However, contemporary art and later works can also be borrowed for different contents and meanings. One of the repetitions is Diego Velázquez's Pope Innocent X. This research is included the artworks of some artists who have chosen and repeated Velázquez's Pope Innocent X. In this descriptive survey model research, according to the literature review and the works examined; It was sought to answer questions about how Pope Innocent X, Velázquez painted with realistic character analysis, was interpreted by the artists who followed him, why this artwork was chosen as an inspiration and how it was transformed. These examples and the questions sought to answer will provide an understanding of the conceptual dimension of contemporary art and how the past is reflected in the art of the present, as well as witnessing the dialogue one works with another.

Keywords: *Repetition, Interpretation, Inspiration, Diego Velázquez, Pope Innocent X*

Giriş

Resim sanatında birçok papa resmi yapılmıştır ve hâlâ da yapılmaktadır. Ama sanat tarihindeki papa resimlerinin belki de en ünlüsü ve en fazla yineleneni Diego Velázquez'in *Papa X.Innocent*'idir. Papa X.Innocent'in portresi farklı ressamlar tarafından resmedilmesine rağmen öne çıkan Velázquez'in resmi olmuştur. Papanın isteği üzerine yapılan bu resim, kraliyet ailesi, din adamları gibi saygın kişilerin yaşadıkları dönemdeki genel görünümü, karakteristik özellikleri ile birlikte toplumsal konumlarının da gelecek kuşaklara aktarılmak üzere gerçeğe uygun biçimde resmedildiği portre geleneği içinde değerlendirilebilir. Bu bağlamda önemli bir konumdaki din adamının, görevde bulunduğu dönemde kendi portresini yaptırması olağandır. Soru, 17. yüzyılda yaşamış ve o dönemde papalık yapan X. Innocent artık bu görevde olmamasına ve yaşamıyor olmasına rağmen, 21.yüzyılda dahi neden yinelenmek üzere seçilmiştir? Resim sanatında o kadar çok papa resmi varken, hatta Velázquez'den önce bile resmedilmiş papa resimleri varken, sanatçılar yinelemek için neden Velázquez'in papasını seçmişlerdir? Eser yinelenirken ne gibi değişikliklere uğratılmıştır? Tüm bu sorulara, Velázquez'in X.Innocent portresini yinelemek üzere seçen ve sanat tarihinde öne çıkan farklı yüzyıllardan bazı sanatçıların eserlerine yer verilerek cevap aranmıştır.

1. Papa X.Innocent- Diego Velázquez

Velázquez, İtalya'ya ikinci ziyaretinin ardından Papa X. Innocent'i resmeder. Onun bu resmi ile Raffaello ve Tiziano'nun papa resimleri arasında benzerlik kurulmaktadır. Ancak Velázquez Innocent'i, Raffaello ve Tiziano'nun yüksek ve onurlu bir adam tasvirleri gibi değil, tüm gerçekliği ile resmetmiştir. Innocent'in duruşu temsil edici anlatımı ile diğer papa resimleri ile benzerlik göstermesine rağmen sanatçı ortaya koyduğu gerçekçi karakter incelemesi ile diğerlerinden ayrılır (Turani, 2012: 466). Ancak bu Raffaello ve Tiziano'nun resmettikleri papaları gerçekçi ayrıntılarla tasvir etmedikleri anlamına gelmez. Sadece Velázquez, papanın karakterini, ifadesini o kadar iyi yansıtır ki amaç sanki Papa'nın gücünü göstermekten ziyade, bir insanın gerçek duygusunu göstermek gibidir.

Velázquez'in bu portresi yaşam izlenimi yayar. Gombrich'e göre: "O, asla belirli bir poz içinde durdurulmuş gibi görünmez, gözlerimizin önünde değişiyormuş gibi, her biri tutarlı ve inandırıcı çeşitli okumalar sunuyormuş gibi görünür (Gombrich, 2015: 134-135).

Resim 1. Diego Velázquez, Papa X. İnnocent, 1650, Tuval üzerine yağlıboya, 141x119 cm, Doria Pamphilj Galerisi, Roma

Raffaello'nun resminde papa, her iki eline statüsünü temsil eden yüzükler takmış ve bir eliyle de mendil tutarken resmedilmiştir. Dörtte üç oranında çizilen Papa, uzun sakalı, dalgın bakışı ile hem yaşlı hem de yorgun görünür. Raffaello konunun yanı sıra papanın psikolojik görünüşüne de oldukça önem vermiştir. Papanın arka planındaki duvarda, ilk Papa St. Peter'in anahtarlarını hatırlatan süslemeler görülür. Bu özellikle, resmin Londra Ulusal Galerî'deki versiyonunda belirgindir. Bu resmin Floransa'daki Uffizi Galerisi ve Frankfurt'taki Städel Müzesi'nde olmak üzere bilinen üç versiyonu bulunmaktadır. Raffaello resmin yapıldığı tarihte Fransa ile girdiği savaşta Bologna'yı kaybeden papanın yorgunluğunu başarılı bir biçimde aktarır. Fırça ve renk kullanımı bakımından Velázquez'in resmi ile daha fazla benzerlik gösteren Tiziano'nun resmine bakıldığında, oldukça başarılı ayrıntılar ile karşılaşılır. Yaşlı Papa III. Paul, yanaklarındaki çukurlardan, kalın beyaz sakalına ve ellerindeki detaylara kadar oldukça gerçekçi ayrıntılarla tasvir edilmiştir. Bu resim, Trent Konseyi'nde politik belirsizlik ortamında yapılmıştır. Burada da Raffaello'da olduğu gibi dörtte üç oranı kullanılmıştır. Yaşlılığına rağmen, papanın gücü belirgindir. Resmin karanlık arka planı III. Paul'un psikolojik görünümüne ve onun gerçekçi

ayrıntılarına odaklanmayı mümkün kılıyor. Bu papa resmini diğerlerinden ayıran önemli bir ayrıntı da papanın kafasında başlığı olmadan resmedilmiş olmasıdır. Tiziano da tıpkı Raffaello gibi bir resim ile sınırlı kalmaz. Aynı resmin iki yıl sonra bir kopyasını yapmıştır ve bu kopya Toledo Katedrali'nde saklanmaktadır (Wolf, 1999: 73).

Resim 2. Raffaello Sanzio, Papa Julius II'nin Portresi, 1511-12, Tuval üzerine yağlıboya, 108x81 cm, Ulusal Galerî, Londra

Resim 3. Tiziano, Papa III. Paul, 1543, Tuval üzerine yağlıboya, 113x88 cm, Capodimonte Ulusal Müze, Napoli

Velazquez'in *Papa X. Innocent* adlı resmine bakıldığında papanın öncülleri olan diğer ressamın resmettikleri papalarda olduğu gibi benzer biçim ve renkte kıyafetler ile görülür. Papa cüppe ya da baretta olarak bilinen ayınle ilgili beyaz bir kıyafet üzerine de parlak kırmızı bir pelerin giyer. Arkasında toplanmış kırmızı perdenin önünde zengin yaldızlı süslemesi ile kırmızı taht benzeri bir koltukta oturur. Ergüven'e göre: "Oturmayla iktidar arasındaki bu ilişki, tahtta somutlaşarak doruk noktasına ulaşır" (Ergüven, 2007: 64). Papanın etli yanakları ile kırmızılaşmış yüzünün neredeyse rustik özellikleri, ciddi ve keskin şüpheli gözleri, izleyicinin hemen dikkatini çeker. Bir insanın kendi gücünün farkında olan büyüleyici doğası yüz ve gergin elleri arasındaki zıtlıkta harika bir şekilde ifade edilir. Velázquez'in bu resmi renk olarak kırmızının da bir senfonisidir. Birbirileri ile iç içe geçen ve etkileşimde olan kırmızı tonun ahenkli karışımı, kremi beyaz kıvrımlara sahip cüppe ile zıtlık yaratır. Genellikle pigmentler akışkandır, sadece birkaç yerde koyu bir tabaka olarak uygulanır. Renklendirme sadece ihtişam ve saygınlık değil aynı zamanda kiliseye bağlı ve Papanın kişiliğinde temsil edilen şiddetli tutkular gibi de görünür. Bu zamanlarda yetmiş beş yaşlarında olan papa, Velázquez için karakteri yansıtmaya adanmış bir kapasiteye sahiptir ve o da papayı, olağanüstü canlı bir adam olarak karşımıza

oturtur. Velázquez'in ihtiyatlı bir mesafeyi korurken, saf yaşın gerçekliğini ve bir insanın gerçek görüntüsünü nasıl bu denli başarılı bir şekilde yarattığını anlamak oldukça güç. Papanın başlangıçta portresi konusunda çok hevesli olmadığı, fazla gerçek olarak nitelendirdiği bilinmektedir. Ancak sonunda hem resme onay hem de Velázquez'e çok değerli bir altın zincir verdiği bilinmektedir (Wolf, 1999: 73). Papanın fazla gerçek olarak nitelendirdiği bu portre, zamanında Max Liebermann'ın, portresini çizdiği hoşnutsuz bir kişiye: “Bu resim, sevgili bayım, sizin size benzediğinizden daha çok benziyor size” şeklindeki Platoncu iddiada verdiği yanıtı akla getiriyor (Gombrich, 2015: 136).

Raffaello'nun *Papa Julius II'nin Portresi*'nin Tiziano'yu etkilemiş olabileceği gibi, Velázquez de hem Raffaello'nun hem de Tiziano'nun resimlerinin çarpıcılığından etkilenmiş olabilir. Sanatçının bu portresi figürün duruş açısı –dörtte üç oranında-, sol kolun, sol elin duruşu ve mekânda kapladığı yer bakımından Raffaello'nun kompozisyonu; figürün duruş açısı, fırça ve renk kullanımı bakımından ise daha çok Tiziano'nun papası ile benzerlik taşır. Velázquez, Tiziano'nun yöntemlerini iyi bilmekte, ancak papanın ifadesi ve yüzlerdeki parlaklığı verme becerisi, karşımızda oturan adamı çok tekrarlanmış bir kalıptan ziyade, gerçekçi bir figür haline dönüştürmekte ve bizi papanın kendisi olduğuna inandırmaktadır.

Velázquez'in kendisi de portreden oldukça memnun olmuş olmalıydı, yoksa İspanya'ya giderken yanında bir kopyasını da götürmezdi. Döneminde sanatçı arkadaşları bu resme övgüde bulunmuşlardır ve o dönemde eserin birçok kopyası yapılmıştır. Pietro Martire Neri de bu sanatçılardan biridir. Roma'da kaldığı dönemde Velázquez'in çevresindekilerden biri ve aynı zamanda papanın en büyük domosuydu. Hatta Velázquez ile birlikte Cristoforo Segni'nin portresini yapmışlardır (Wolf, 1999: 73).

Neri'nin Resim 4'teki *X.İnnocent'in Portresi*, Velázquez'in resmine takdirini sunan sadık bir kopyadır. Portrenin başka bir versiyonu olan *X.İnnocent'in Başrahip ile Portresi*'nde papanın sağına ayakta duran siyah elbiseli bir figür ekler. Bu versiyonun imzalı üç kopyası olduğu bilinmektedir. Velázquez ile belki de ilk kez olan karşılaşması, Velázquez'in Roma'ya ikinci seyahatindedir ve Neri'nin sanatı üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştur. Neri kendini, Cremona, Mantua, Bologna ve Roma'daki tüm portre sanatçılarından ayırır. Çünkü o, X.İnnocent'in himayesinde çalışmış ve papanın çok sayıda portresini resmetmiştir. Neri, Velázquez'in resmindeki psikolojik sezgisini, enerjisini, yüzdeki delici bakışları ve güçlü ifadeyi paylaşır. Bir farkla,

Velázquez'in papasını daha iyi huylu ve sevecen bir şekilde resmeder. Etin gerçekliğini aktarma konusunda oldukça başarılıdır. Ancak kendini gizemli alanlarla ölçmek zorunda kaldığında daha çok bildiği yolu seçer. Velázquez'in papanın arkasına yerleştirdiği mucizevî perdelikte olduğu gibi. Onun oldukça hızlı, izlenimci olarak resmettiği bu alan Neri tarafından yanlış anlaşılmıştır. Neri bu perdeye mekân için belirleyici bir rol ayırır. Böylece o görkemli bir ortama ithaf eden teatral bir perdeye dönüşür, kişinin korku ve endişe içermediği bir portreye bürünür ve Velázquez'in uyandırdığı atmosfer çözünür. Papa'nın yalnızlığı işkence gibi değildir ve papa gücünü kutladığı bir duruma yeniden sokulur. Neri, Velázquez ile ilgili yapabileceklerini kopyalamıştır. Göremediği ya da anlayamadığı şeyler için bildiği yoldan ilerlemiştir. Perdelikteki değişim; eksikliğe, anlayıştaki sınıra, düzene dönüşe işaret eder. Neri, Velázquez'i standartlaştırır. Fırçadaki özgürlüğü, belirsiz kökenli gölgelerin, inanç gölgelerinin, bedenlerin ve nesnelerin değişken nefeslerinde açığa çıkan gerilimi etkisiz hale getirir (Sgarbi, 2005: 108). Kuspit'in röprodüksiyona dair; "önerme gücünden, içsel ruhtan ve orijinalin taşıdığı amacın ciddiliğinden yoksundur. Ayrıntıdaki nüanslar kaybolur, biçimsel tezatlıklar bulanıklaşır. Geriye kalan tek şey orijinalin dilsiz bir görüntüsüdür" sözleri, Neri'nin bu röprodüksiyonuna oldukça uygun düşer (Kuspit, 2010: 145). Neri'nin portresinde her şey yeniden düzenlenir, görüntü durağanlaşır, papa kararlı bir şekilde tahtındadır. Neri oldukça gayretlidir. Velázquez'in inanç ve tarih krizine yol açtığı güç söylemini iade ederek düzeltmeye çalışacak kadar gayretlidir. Tüm bu değişimler burada bütün güçler gibi Kilise'nin gücünün bir kanıtı olarak durur (Sgarbi, 2005: 108).

Resim 4. Pietro Martire Neri, X.İnnocent'in Portresi, Tuval üzerine yağlıboya, 144,5x119,5 cm, Ro Ferrarese, Cavallini- Sgarbi Vakfı

Resim 5. Pietro Martire Neri, X.İnnocent'in Başrahıp İle Portresi, 1650-1655, Tuval üzerine yağlıboya, 213x167 cm, San Lorenzo de El Escorial Manastırı, Madrid

20. yüzyıla gelindiğinde ise, 2. Dünya Savaşı sonrası yaşanan buhran, korku ve kader imgelerinin sanat eserlerinde sık rastlanan öğeler olmasına neden olur. Bu dönemdeki sanatçılar, insanın içinde bulunduğu olumsuz koşulları dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra onların eserlerinde taşıdıkları enerji ile bu koşullara karşı kazandıkları zaferi de gözlemlemek mümkündür (Lynton, 1982). İşte bu dönemde, Velázquez'in duygusal soğukluk ve küçümseme ile betimlediği papa resmi, Francis Bacon'un dikkatini çeker ve onu, insan zihnindeki bozuklukları göstermek için bir model olarak seçer.

Resim 6. Francis Bacon, Velázquez'den Sonra, 1950, Tuval üzerine yağlıboya, 198x137,2 cm, Steven ve Alexander Cohen Koleksiyonu

Resim 7. Francis Bacon, Velázquez'den Sonra, 1950, Tuval üzerine yağlıboya

Resim 8. Francis Bacon, Papa I, 1951, Tuval üzerine yağlıboya, 198 x 137 cm

Bacon, Velázquez'in 17.yy'da çizmiş olduğu bu resmin birçok yeni versiyonunu yapmıştır. Bacon'un deyişiyle, hırslı bir ateistin coşkunu umutsuzluğunda ters yüz edilmiş bir dindarlık, tarih okumasıyla sarmalanmıştır. Bacon, Kilise'nin babasını içten dışa, dıştan içe iki boşluğun arasında sıkışıp kalmış, titrek bir ışığa hapseder. Bir resme çoğu zaman fotoğraftan alınan imgeyle başlayan sanatçı, Velázquez'in foto grafik röprodüksiyonundan çalışarak yaptığı papa resimlerini, gergin bir ruh haliyle kopya etmiş ve Rus yönetmen Sergei Eisenstein'den aldığı bir film karesi olan çığlık ile birbirine bağlamıştır (Bell, 2009: 416). Bacon, bu filmin kendisinde yarattığı etkiyi Archimbaud ile yaptığı söyleşide: "Örneğin, Eisenstein'in Potemkin Zırhlısını izlediğimde üzerimde inanılmaz bir etkisi oldu. O çocuk arabasının merdivenlerden yuvarlandığı sahneyi hatırlarsın, çığlık atan kadın ve filmin geri kalanı. Elbette sessiz dönemde görüntünün fevkalade bir gücü vardı. Bazen sessiz bir filmin görüntüleri çok güzel olabiliyordu," sözleriyle ifade etmiştir (Sylvester'dan aktaran Çağatay, 2007: 39). Filmin bir sahnesindeki bir görüntüden etkilenip bunu resimlerine papa serilerine referanslarından biri yapması, onun papa serilerinin göstergelerarasılık bağlamında okunmasını da sağlar. Bu bağlamda sanatçı papa serileri ile hem bir filme hem de Velázquez'in resmine göndermede bulunmaktadır.

Dikey fırça darbeleri sağanağının içinde, adeta bir kafeste yer alan Resim 9'daki kompozisyonun odağını hapsedilme duygusu oluşturur. Bacon, kompozisyonun odağını, detaylı bir araştırma için daraltır. Bu resimde çığlık atarken görülen papa figürü ve çığlık atan ağza ilişkin sanatçı şöyle der: "Ağız hastalıklarıyla ilgili elle renklendirilmiş çok güzel bir kitap almıştım ve papayı çığlık atarken çizdiğimde, bunu yapmış olduğum şekilde yapmak istememiştimgün, renginin güzelliği vb. birlikte, gün batımlarından birine benzemesini istemiştım...Monet'nin günbatımlarına" (Akt. Fineberg, 2014: 139).

Çığlık konusunda Eisenstein'in 'Potemkin Zırhlısı'nın yanı sıra Bacon'ı büyüleyen imgelerden biri de Poussin'in, bir askerin ayağını boğazına dayadığı bir çocuğa kılıç darbesi indirişini ve bir annenin ümitsizce onu durdurmaya çalıştığı sahneyi gösteren 'Masumların Katli' adlı resimdir.

Resim 9. Francis Bacon, Velázquez'in Papa X.İnnocentius'un Portresinden Sonra,1953,Tuvalüzerine yağlıboya, 153x118 cm, Des Moines Sanat Merkezi, Des Moines

Resim 10. Eisenstein, Potemkin Zırhlısı Filminden, 1925

Dorian Leader ise Bacon'un Papalar serisini ve ondaki çılglık düşüncesini şöyle yorumlar:

"Bacon'daki tanımlanamaz çılgılığın imkânsız temsili, resim çalışmasına geçmeden önce görsel uzamın koordinatlarını çökerten şeydir. Eğer bakış derin biçimde imge alanından farklılaşırsa, bir başka kütükte temsil edilmek zorundadır- ses- gibi. Bu yüzden bir uzam bir başka imkânsız uzama bağlıdır ve sanat tarihini, bir uzamı ötekiyle birlikte yaşamaya iten ardışık çabaların öyküsü olarak görebiliriz" (Leader'dan aktaran Çağatay, 2007: 39).

Acı ve duyguyla sınırlı kalmayan, ele gelmeyen ve görünmez güçlerin kurbanları olarak çılglık atarız. Bu yüzden Bacon dehşeti değil de, insan çılgılığının en iyi resmini yapmayı yeğlemiştir. Papa, hem güçsüzlük hem de korku saçan açık ağız ile gösterilmiştir. Bacon, kişiyi ideal ve güzel göstermek amacıyla, insani duyguları saklayan portre geleneğini çığner. Bacon'un çılglık atan papası, derinlerde var olan, bastırılan ve dış dünyaya adeta fıskırtılarak çıkartılan duyguların dışa vurulduğu bir portredir. Bacon'a göre, ağız, vücudun herhangi bir parçası olmaktan çıkıp, bütün vücudun duygularını dışa vurabilecek potansiyele sahip tek organdır (Leppert, 2009: 140).

Foucault'a göre insan zihni, şeyler arasında gerçekte olduğundan daha fazla benzerlik bulmaya eğilimlidir. Doğanın istisna ve farklılıklarına rağmen,

zihin her yerde uyum ve benzerlik görür. Oysa O'na göre Bacon'da bir benzerlik eleştirisi söz konusudur. Bacon, benzerlikleri aşıkârlık ve onun kurallarıyla dağıtmamaktadır. Onları, gözlerin önünde kıvılcımlarını çakar, yaklaşıldıkça söner, uzaklaşıldıkça yeniden oluşur göstermektedir (Foucault, 2013: 91).

Berger'e göre ise:

Tıpkı bir agnostiğin bir trans seansında karşılaşıcağı ektoplazma görüntüsüyle hipnotize olacağı gibi adeta hipnotize olmuşçasına seyrediyor insan onları; nitekim o kül rengi figürlerin- bazı yerleri ayrıntılı olarak işlenmiş bazı yerleriyse neredeyse kayıp bir şekilde- karanlıktan tecessüm edişlerinde, bu seansları hatırlatan bir yan var. Bacon özgün bir görsel sanatçı olmaktan ziyade sahne amiridir ve tabloların taşıdığı duygu, yoğun ve umarsız bir şekilde mahrem. Resimlerindeki nesnelere zaten sahip oldukları anlamdan ötürü seçilmiş ve bu anlama daha sonra tuhaf bir araya getirilişleriyle bir çarpıtma verilmiş” (Berger, 2018: 343-344).

Berger, Bacon'ı özgün bir sanatçı olmaktan ziyade parlak bir sahne amiri olarak niteler. Bunun nedenini, onun papa uyarlamalarından biri üzerinden şöyle açıklar:

“...böyle söyleme nedenim, çalışmalarında herhangi bir görsel keşfin izi yokken hayal gücü yüksek ve hünerli düzenlemelere yer verilmesi. Resimlerindeki nesnelere zaten sahip oldukları anlamdan ötürü seçilmişler ve bu anlama daha sonra tuhaf bir araya getirilişlerle bir çarpıtma verilmiş. Resmetme sürecinin kendisinde onlara bir anlam katılmamış. Papanın resmine bakarken, insan başının yapısı veya iki rengin mümkün titreşimleri üzerine yeni bir canlılıkla bir farkındalığa varmıyorsunuz, daha ziyade özgül bir dramatik odaklanmanın büyümesine kapılıyorsunuz; gözleriniz boyanmamış tuval üzerindeki siyah boya alanlarından geçip kumla karıştırılmış gri boyayla boyandığı için sigara külünün sertliğini taşıyan, yoğun biçimde gözünü dikmiş bakan başa takılıyor. Perdelerin ve elbisenin kıvrımlarını fark etmemizin nedeni altlarındaki biçimi gerçekten sezdirmeleri değil, gölgelerinin şaşırtıcı, hatta korkutucu imalar taşıması. Ancak resimlerin doğrudan hipnotik güçlerini icra edebilmeleri için bütün bunlar gerekli. Örneğin, eğer cam sandığın kenarları içerdikleri uzamı fazla özgün bir biçimde vurgulayacak olsaydı, cam sandıkların neyi çağrıştırdıklarını unutturduk ve büyü bozulurdu... Bence Papa'nın attığı çılgın vicdanından ya da dünyanın durumundan kaynaklanmıyor, sadece kukla gibi Bacon'un cam sandığına yerleştirildiği için bağırдыğını hissediyorum şahsen...Seyirci adeta Grand Guignol dehşet tiyatrosundaymış gibi izliyor tabloyu, büyülenmesinin nedeni kısmen kendini rahat hissetmesi-dehşetin uyarıcı olmasını sağlayan uzaklığı, normal dünyadan alınıp çıkartılmış bir hayata ait olması” (Berger, 2018: 344-345).

Sanatçı Velázquez'den aldığı papa imgesini cam sandıklara hapseder. Berger, papanın içinde bulunduğu bu cam sandıkları, hayvan davranış örüntülerinin incelendiği sandıklara benzetir.

Bacon'un resimlerinde insan bedeni ön plandadır. Beden çarpıtılmış olmasına rağmen, onu çevreleyen şeyler ya da giysiler daha az çarpıtılmıştır. Bunu papa resimlerinde görmek mümkündür. Papanın elleri ve yüzü daha fazla çarpıtılmışken, kıyafetleri, resimdeki diğer nesnelere, Resim 7'deki papanın arkasında duran karkas gibi insan bedeninin dışındaki öğeler daha az çarpıtılmıştır. Bunu yapma sebebini Bacon şu sözler ile dile getirir: "Her zaman nesnelere elimden geldiğince doğrudan ve ham aktarabilmeyi ümit ettim; belki bir şey karşılımlarına doğrudan doğruya çıkarsa, onun dehşetini algıladılar" (Berger, 2018: 346).

Bacon'un papa resimlerinde görülen ve resimlerinin vazgeçilmezlerinden biri de boşluklardır. Bir sahneye benzeyen bu boşluklar, insana yakın ve sıcak bir yeri akla getirirken aynı zamanda klostrofobi uyandırır. Bu boşluklar, insana ve ondaki belli belirsiz dehşet duygusuna odaklanmayı sağlar (Lynton, 1982).

Bacon'da dehşet ile açılan ağız, Yue Minjun tarafından gülme eylemi ile yer değiştirir. Velázquez'in ciddiyet ve gerginlikle yüklü papası, gülme eylemi ile yeni bir anlamın içine itilir. 1989'un haziran ayında Çin'in, öğrenciler liderliğindeki gösteriler ile sarsıldığı ve gösterilerin Tiananmen Meydanı'nda bastırıldığı olaylar, çalışmalarının ruhunu oldukça etkiler. Bu olaylar, onu ünlü yapan görüntünün oluşmasındaki ilk adımdır. İkinci adım ise gülmedir. Bir başka Çinli sanatçı olan Geng Jianyi'nin resimlerinden görüp esinlendiği gülüş, onda normal anlamın tam tersini oluşturur. Gülüşe ilişkin Minjun şöyle der: "İlk başta, gülümseyen, göbekli bir Buda olan Maitreya Buddha'yı düşündürdü... [Ama] Geng Jianyi'nin resmi, Maitreya Buddha'nın ifadesi ve sembolizmiyle ilgili pozitif olanların antitezi idi. 'İkinci Durum'daki dört gülücük, olayların tam olarak doğru olmadığı, anlamların ve ifadelerin tersine çevrildiği bir dünyadan bahseder... Bir gülümsemenin klinik tanımına göre, yüzleri gülümsüyordu, ama insan kalbi ve zihninde görüldüğü gibi değildi. Yani, bu "ikinci" durum, gülümsemenin bilinen şekli anlamına gelen ilk durum değil, bunun tersine çevrilmesi, çarpıtmasıydı..." (Minjun, t.y.: 26-27).

Resim 11. Yue Minjun, Papa, 1997, Tuval üzerine yağlıboya, 198x186 cm

Resim 12. Geng Jianyi, İkinci Durum, 1987, Tuval üzerine yağlıboya, 130x196 cm

Çin Sanatı üzerinde uzman olan Karen Simith, Minjun'in resimlerinde yer alan gülüş için: "Mr.Yue'nin sırtması gerçek çaresizlik duygularının bir maskesidir," der.

Minjun, gülüşün Çin'de uzun bir geçmişi olduğunu şöyle açıklar: "Çin'de gülüşün uzun bir geçmişi var. Burada geleceği söyleyebilen ve yüz ifadesi kaha kaha atıyormuş izlenimi uyandıran Maitreya Buddha var. Normalde gerçeklik karşısında gülmek ve iyimser olmak gerektiğini söyleyen bir yazıt var. Kültür Devrimi döneminde de resimler var, Sovyet tarzı posterler mutlu insanları gülerken gösterir. Ama ilginç olan sizin bu posterlerde normalde gördüğünüz gerçekliğin tersi olmasıdır. Minjun, gülüşünün bir şekilde bu posterlerin bir

parodisi olduğunu söyler. Fakat o bir otoportredir, o kendinin bir parodisidir” (Minjun, t.y.).

Minjun'un karakteristik figürü, 1990'ların postmodern melankolisini uyandıran farklı bir ikonografi oluşturmak için tekrarlama hareketi ile güçlendirilir (Ho, 2013: 226). Bu tekrarlama, kendi portresinin farklı kurgularda defalarca kullanılması olduğu gibi, aynı kişinin aynı yüzeyde tıpkı bir zamanlar Warhol'un yaptığı gibi defalarca yinelenmesi ile olur.

Minjun, Smith ile yaptığı röportajda kendini tekrarlamasını: “Resimlerde bu figür tekrar tekrar kullanıldıktan sonra sık sorulan bir soru var: Aslında kendimi mi tekrar ediyorum? Görüntü ile daha fazla bir şey yapmaya çalışmıyor muyum? Ancak insanlar yaşlandıkça ve daha fazla tecrübe kazandıkça olayları daha hızlı ve daha net gördükleri aklıma geldi. Görsel bir motifin tekrar tekrar kullanılması, izleyicilerin yüzeysel yönlerin ötesine geçmelerini ve onu yerleştirdiğim belirli durumlarla ilgilenmelerini sağlayan bir aşinalık duygusu yaratır,” sözleri ile dile getirir (Minjun, t.y.: 31).

Minjun ile ilk karşılaştığımızda ilk tepkiniz evet gerçekten o olur. Gizemli ve tarif edilmesi zor sırtış, belki de çağdaş Çin sanatında en çok tanınan bu görüntü bir otoportredir. Ancak kendi imgesi ve resimlerinde olanlar arasında bir uçurum vardır ve her görünüş gerçeğe benzemekten ziyade karikatür şeklindedir. Gerçekçi kopya ve uyarlanmış temsil arasında doğaya sıkı bir sadakat duygusu ve uyarlanmış veya değiştirilmiş bir yorum arasında, merkezi mereolojik ikilem Yue'nin eserlerinde ön plana çıkar” (Ho, 2013: 228-229).

Kırmızımsı, pembemsi yüz, geniş kahkahalarla kocaman açılmış çene, komiklik ve gerginlik arasında gözleri sıkıca kapatılmış figürlerinde Minjun'un tekrarladığı sırtan öz imgesi, modern Çin'in ruhsal boşluğuna öz-ironik tepkisidir. Sanatçının bu eserlerinde olduğu gibi -genellikle kapalı gözlü olan bu eserler- aslında bireysellik ve sanatsal yaratıcılığı engelleyen devlet tarafından savunulmuş olan kolektivizm ve eşitlikçilik ilkeleri için bir metafor olarak yer alır. Minjun ikonografisi için sanat tarihinin zenginliğinden yararlanır ve polemliğini açık bir Batı deyimiyle sunar. Papa resminde, sanat tarihinin en fazla tanınan resimlerinden birini seçer ve kendi zamanının görüntüsüne dönüştürür. Velázquez'in saygın lideri, Minjun'un yeniden yorumlamasında, totaliter siyasi ortamında vahşice alaylı bir hareketle tasarlanmıştır. Bacon'un çılgın atan yüzünü alaycı bir gülümseme ile değiştirir. Propagandacı posterlerin gülümseyen bakış açılarını hatırlatan sırtan yüz (devletin ortak iyiliği için çalışmaya yardımcı olmak için tasarlanan), burada siyasi baskıya karşı kalan tek savunma olarak,

saygısız bir duygu karmaşasını iletmek için kullanılmıştır. Bacon'un papası varoluşsal bir ıstırabın içinde sandalyenin kollarını acı içinde kavrarken, Minjun'un resminde papanın vücudu çılgın kakhahalarla eğilir. Bacon'un Potemkin Zırhlısı'ndaki çılgın atan hemşire filminden türetilen ve görüntülerin çoğunda yer alan dişleri Minjun, abartılı bir duruma dönüştürür. Bacon'un çılgın atan papaları, beden ve ruhun ilkel acılarını gizlemek için çaba sarf ederken, Minjun'un kendi kendine gülen imgesi acı çeken bu çılgınlık göz ardı edildiğinde geriye kalan tepkiyi temsil eder. Minjun'un görüntüsündeki saçmalık, ruhsal lidere itibar kazandırmak için tasarlanan pelerinlerin karın ve bacaklarını açığa vurarak iç çamaşırını göstermesiyle daha da artar. Yüksek Rönesans'tan itibaren papalık portrelerinde tutarlı bir motif haline gelen koyu kırmızı pelerin siyah renkle boyanır. Minjun beyaz yakayı resmederken, onurunu kaplayan beyaz cürufu kaldırır. Üslubu ile sanat tarihinin ihtişamını alt üst ederek, Bacon'un etkileyici fırça darbelerini, Komünist propaganda resimlerine, ticari reklamlara yönelen Pop ilhamlı bir düzlüğe çevirir. Minjun'un görüntüsü, sanatçıyı otoritenin koltuğunu kullanan papalık olarak tanımlıyor. Koltuğun kendisi Andy Warhol'un Ölüm ve Felaket serisindeki elektrik sandalyeleri tanımlamaları ile çarpıcı bir benzerlik göstermesi, Minjun'un Çin'in toplumdan dışlanmış neslinin simgeleştirilmesine karanlık bir bükümle kurnazca yaklaşır. Çin avangard sanatının imgesi olan papa, Raffaello'dan Tiziano, Velázquez, Bacon, Maurizio Cattelan'a uzanan temsil geleneğinin yerini alır. Minjun, 1990'larda Çin'de hüküm süren siyasi iklimi açığa çıkarmak için bir görüntü yaratarak ortak anlamlar ve anlık okunabilirlikler ile oynar (Smith'den aktaran Sotheby's Catalogue Note, t.y.).

Resim 13. Yan Pei Ming, *Innocent*, Enstalasyon görüntüsü,
Fotoğraf: Todd White, Massimo De Carlo, Londra

Resim 14. Yan Pei-Ming, Papa,2004, Tuval üzerine yağlıboya, 280 x 240 cm

21. yüzyıla gelindiğinde Velázquez'in papa imgesinin bir başka Çinli sanatçı olan Yan Pei-Ming tarafından seçildiği görülüyor. Kültür Devrimi sırasında Çin'de büyüyen Pei-Ming, 1980'de Şangay'dan ayrılarak Dijon'daki École des Beaux-Arts'ta okur. Son otuz yıldır, Doğu ve Batı'dan iktidarın öne çıkanlarının portrelerini tanımlayan en önemli Çinli sanatçılardan biridir. Yaptığı portreler arasında Mao Zedong, Galler Prensi Charles, Vladimir Putin, Barack Obama, Papa II. John Paul'un yanı sıra Marilyn Monroe, Pablo Picasso, Bruce Lee, Alexander McQuenn, Michael Jackson gibi kültürün temel karakterleri de yer alır. Büyük boyutlu tuvalerde temsil edilen bu kişilerde Pei-Ming'in amacı gücü ve tarihi insan gözü ve anlatımıyla tartışmaktır: "Sanat insanlık hakkındadır. İnsanlarla konuşur. Portre bir ayna gibidir, bize kim olduğumuzu, ne olduğumuzu yansıtır. Resimlerim her zaman insana yönelir, resimlerimin temel unsuru insandır. Benden soyut resim yapmamı isterseniz üstesinden gelemem. İnsanoğlu ile ilgileniyorum", der. X. Innocent son derece önemli bir papa idi ve Roma'daki barok sanat ve mimarinin en önemli patronlarından biriydi. Velázquez'in papa tanımlamasında, izleyici resim ile doğrudan bir ilişki kurduğu sürece güç ve otorite aktarımı söz konusudur. X. Innocent, insanlığa gerçek yüzünü gösterir, arka planında bu devrimci etkiyi en üst düzeye çıkarmak için kalın kadife kumaş kullanılmıştır. Pei-Ming'e göre Velázquez'in bu resmi, günümüzün hükümet ve egemenliğinin kişiselleştirilmesinin bir sembolüdür, resmin kendisine bir yorum olmanın yanı sıra insanlığın zayıflığının bir ifadesidir. Çeşitli boyutlar, renkler, yüzey ve şekillerin yanı sıra papanın elleri gibi detaylı tanımlamalar ile gerçekte

Pei-Ming'in, hem sanat tarihine hem de çağdaş toplumumuza atıfta bulunan bir söylem inşa ettiği söylenebilir (Massimo De Carlo Gallery Press Release, 2014). Bu portrelerde, Velázquez'in resmettiği X. İnnocent'in yüzüne büyük ölçüde sadık kalırken, elleri bazen birleştirir, bazen orijinalde olduğu gibi ayırır, bazen ise soldaki elden kâğıdı alır. Velazquez'in resminde yüz ile birlikte gerilimi arttıran eller, farklı biçimlerde betimlenir. Bunlar, beden dilinin el üzerinden sorgulandığı görsel sunumlar gibidir. Londra'daki Massimo de Carlo'da, X. İnnocent, küçükten büyüğe değişen boyutlarda sergilenmiştir. Velázquez'in rahat fırça vuruşları ile resmettiği resmi Pei-Ming, yağlıboyanın akışkan özelliğini de kullanarak farklı renk birleşimleri ile sunar.

Çoğunlukla resimlerinde siyah beyaz renkleri kullanan Pei-Ming, Selina Ting ile yaptığı röportajda neden bu renkleri kullandığını: “Siyah ve beyaz birinin kendi dünyasını yaratır. Bir sanatçı kendi dünyasını bulmak ve yaratmak zorundadır. Bunun yanı sıra siyah ve beyaz benim sanatsal dilim. Çok basit biriyim. Bu iki renk doğrudan, gerçek ve basittir,” sözleri ile açıklar (Pei-Ming, t.y.). Hicks'e göre: “Rengin indirgenmesi amaçlarına açılan kapının anahtarıdır ve resimlerine habervari bir tat katar” (Hicks, 2015:100). “Evde her zaman siyah beyaz televizyonlarım oldu der Pei-Ming ve şöyle devam eder: Günümüzdeyse renk her yerde. Kendi dünyama geri dönebilmeme izin veren tek şey siyah beyaz... Renk benim için gelip geçici bir çatapat” (Sans'tan aktaran Hicks, 2015: 100).

Resimlerinde siyah, beyazın dışında en çok kullandığı renk kırmızıdır. Sanatçıya göre kırmızı: “Görme duyusuna giren ilk renktir. Tehlike, uyarı anlamına gelir” (Pei-Ming, t.y.). Tehlikeli sömürge durumlarını ele aldığı resimlerinde kırmızıya yer verir (Hicks, 2015: 99).

Resim 13'teki Papa X. İnnocent enstalasyonunda ve resim 14'teki Papa'da kullandığı kırmızı, onun bu renk ile ilgili görsel algıya yönelik ifadesinin yanı sıra anlamsal bir bağlama da oturur.

Sınırlı renk yelpazesi ile yorumlanan papadan sonra oldukça renkçi bir imge ile karşılaşırız. Jeff Sonhouse tıpkı Pop-Art'ta olduğu gibi düz ve canlı renkleri kullanır. Sonhouse'un Velázquez'in papasına öykünerek yaptığı *Cardinal Francis Arinze*, sadece renk kullanımı bakımından değil; parmağına taktığı yüzükten, gözüne taktığı gözlüğe kadar dini bir figür olmaktan ziyade bir pop yıldızı imajı çizmektedir.

Resim 15. Jeff Sonhouse, Exhibit A: Kardinal Francis Arinze, 2005, Ahşap panel üzerine karışık teknik ve yağlıboya, 198,1 x 154,9 cm, Rubell Aile Koleksiyonu

Sonhouse'un, Roma Katolik Kilisesi'nin Nijeryalı kardinali olan Francis Arinze'i resmetmesinin sebebi, onun Papa II. John Paul'un ölümünün ardından seçilmesi muhtemel adaylardan biri olması olabilir. İlk siyahî papa adayı olan Arinze, X.İnnocent ile benzer bir duruş olan dörtte üç oranında resmedilmiştir. Figürün kapladığı alan ve duruş Velázquez'in resmini; önündeki mor şerit ise Bacon'un papayı hapsettiği sarı şeritli kafesi hatırlatır.

İlerleyen teknolojinin sunduğu olanaklar sanattaki yinelemelerde de kendini gösterir. Onlardan biri de Mat Collishaw'a ait *Masumiyetin Sonu*'dur. Collishaw'a kadar olan tüm papa yinelemeleri klasik resim geleneğine bağlı kalınarak yağlıboya tekniğinde yapılmıştı. Collishaw, hem Velázquez'e hem de Bacon'a göndermede bulunarak, papayı dijital yağmur izlenimi yaratan bir video ile yeniden yorumlar. Devasa ölçekte yansıtılan ikonik portre yoğun çizgili bir görüntü sunar ve formları sürekli çözünür.

Resim 16. Mat Collishaw, Masumiyetin Sonu, 2009
Zaman tabanlı boyutları değişken video

Dilston Grove'da gösterilen bu video, mekânın yükselen beton sağlamlığının aksine, sürekli bir akış halindedir, renk parçacıklarının çözülmesi ve dönüşmesi arasında ruhani bir görüntü sunar. Bu, hem Bacon'un papa yorumundaki dikey perdeye hem de Matrix film üçlemesinin popüler hale getirdiği dijital yağmur etkisine bir göndermedir. Papa, dijital bölgede varlığını sürdürmektedir. Collishaw'a göre: "Bacon, Velázquez'in portresini aldı ve onu elektrik şebekesine bağladı. Şimdi, her şeyin hızla dijital hale geldiği çağda bu eser, bu ruhani serabı, mikrobilgisayar ve ikili belleğin bereketli dünyasına sokmaya çalışıyor" (Fundacio Sorigue Press Release, 2019). Masumiyet'in Sonu, dijital âlemin nasıl yeni bir ilah haline geldiğini, Tanrı'yı tanımak gibi bir veri ile ilgili düşünerek yaptığı bir çalışmadır (Collishaw, 2019). Görüntü burada varlığını korurken aynı zamanda başka bir gerçeklik içine itilir. Geçmişin izlerini taşıyan Velázquez'e ait portre pikselleşerek Bacon'un papa resimlerinden birine bürünür. Bacon ve Velázquez'in resimlerinden farkı olarak, papanın varlığı sürekli akan dijital bir perdenin arkasında bir görünür bir kaybolur. Yani kalıcı değildir. Bu yansımada izleyici, Velázquez ve Bacon'un resimlerinin cisimleştiği ve çözüldüğü aralıksız bir dijital yağmur ile karşı karşıya kalır. Papanın kilisede görevli olduğu dönemdeki görüntüsü bedenen müthiştir, ancak nihayetinde geçicidir. Görüntüsü bozulur ve Collishaw'ın dijital manipülasyonları arasından akıp gider. Mevcut konumunu fanilikten dolayı terk eden papa, dijital bir bölgede var olur.

Collishaw'a göre: "Bacon'un Papa'sının post modern dijital kodlaması temsili teknikler ve gözü cezbeden görsel araçlarla devam eden ilgiyi açığa çıkarır...Bacon bu görüntüyü kitapta basılmış bir fotoğraftan kopyalamış gibi

görünüyordu. Bu geçici varlık, tüm enkarnasyonlardan geçti, şekil değiştiriyor, kayboluyor ve farklı biçimlerde yeniden ortaya çıkıyordu. O, fantazmal âlemine geri döndürmek ve denemek için uygun görünüyordu” (Collishaw, 2019).

Çalışmalarında ilahiyat kavramına yer vermeyi seven, izleyicide düş kırıklığı ve büyülenme, çekicilik ve iticiliğin kararsız hislerini uyandıran, aynı anda hem çekici hem rahatsız edici görüntüler ve bilinçaltı üzerine imgeleme etkisi ile ilgilenen Collishaw için bu eser, başyapıtlara referanslar yoluyla onun sanat tarihi içinde kendini konumlandırması adına da oldukça uygundur.

Resim 17. Herman Braun-Vega, *Güç Dogmalardan Büyür* (Velázquez, Guaman Poma de Ayala, El Greco, Goya), 2006, Tuval üzerine akrilik boya, 97 x 146 cm

Başyapıtlara referanslar yoluyla sanat tarihi içinde kendini konumlandıran sanatçılardan biri de Herman Braun-Vega'dır. Sanatçı *Güç Dogmalardan Büyür* adlı resminde, Velázquez'in arka plana bir perde koyarak gizemli bir atmosfer kazandırdığı papayı, birkaç küçük değişiklik dışında –pelerin, cübbe ve koltuğun tonlarında sıcaklık azaltılmış ve papanın sol eline kâğıt yerine bir gazete sayfası tutuşturulmuş- iç-dış mekânın birlikte kurgulandığı bir yere oturtmuştur. Sol yanına sırtında çocuk taşıyan Perulu kadın imgesi yerleştiren sanatçı, böylelikle kendi yerel halkından bir alıntıyı da resmine taşır. Papanın sağ yanına ise papanın başlığı ile aynı renkte bandanalı ve güneş gözlüklü, kollarını bağlamış, adeta bir seyirci gibi duran çağdaş bir erkek figürü yerleştirir. Figürün taktığı güneş gözlüğü papanın keskin bakışları ile tezatlık içindedir. Arka duvarda yer alan El Greco'nun Kardinal Fernando Niño de Guevara adlı resminin çizimi adeta Bacon'un cam kafesine hapsedilmiştir. Resimde ayrıca hem papanın önünde hem

de tavanda asılı etler yer alır. Et, sanatçının sık kullandığı imgelerden biridir. Sanatçı, Kodak ile yaptığı röportajda burada da yer alan etin alt anlamını: “Kurban edilen hayvanlardan parçalardır bunlar, İspanyolların kan döktüğünün ve şiddetin bir simgesidir,” sözleri ile ifade eder (Kodal, 2012: 87) Et, Braun-Vega için eleştirel tavrın bir göstergesidir. Sanatçı, resimlerinde kullandığı etin alt anlamını derinleştirerek şöyle açıklar:

“Amerika’da inek ve öküz yokmuş, İspanyollar aracılığıyla getirilmiş. Resimlerimde kullandığım etler kurban edilen kutsal hayvanlardan parçalardır. İspanyolların kan döktüğünün ve şiddetin bir simgesidir. Hep şiddete bir gönderme yaparım. İnsanlar kasaba gidip etlere baktığı zaman iştahı kabarıyor. Buzdolabı yokken etler demire asılırdı, ceset kokusu olurdu ama iştah kabartan şeker tadında. Kasaba gittiğinde bu iyi bir şeydir ve tercih edilir. Ama resimlerimde bu şiddete dönüyor. Kasapta olsan bunu tercih edersin ancak benim resimlerimde şiddetin eleştirisi biçimini alıyor” (Kodal, 2012: 102).

Braun-Vegan’ın sanatı tamamen geçmişe ait yapıtlar üzerinden şekillenir. Sanatçı farklı sanatçılara, farklı dönemlere ait yapıtları aynı kompozisyonda birleştirir. Toplumumuzda bellek eksikliğinin yarattığı acıyı yaşadığımızı düşünen sanatçı, Aktulum ile yaptığı röportajda bunu düzeltmek adına izleyicinin belleğini: eğitilmiş belleği, toplumsal ve siyasal belleği, günlük belleği harekete geçirmeye çalıştığını ifade eder ve sözlerine şöyle devam eder:

“Bu noktada İspanyolcada çok güzel bir sözcük kullanılıyor: « las vivencis »: yani “yaşanmışlar”. Yaşanmış olan şey annemizin karnından çıktığımızdan ve belleğimizi beslediğinden beri yaşanmış olanı belirtir. Bu yaşanmışlık toplumsal ya da kültürel belleğimizden zorunlu olarak kopuk değil. Kültürel anlamda daha katı bir eğitim almış kişiler dışında, toplumsala ve siyasa daha yakın olan başkaları, ya da daha yalın olarak yalnızca yaşanmışlıklarını belleklerinde tutanlar, yani çocuklar ve gençler dışında. Bu da bana farklı nesilleri buluşturmama ve herkesin çalışmalarına bir yerden girmesine olanak sağladı. Tarihin büyük ustalarının yapıtlarından bir kesit alıntuladığımda şöyle bir stratejim var: izleyicinin tanımadan geçtiği sanatçılar yerine tanıyabildiği tanınmış sanatçıları seçiyorum... Geçmişin bir ikonografisinden yola çıkarak günümüzün toplumsal ve siyasal gerçekliğiyle kimi koşutluklar kurabiliyorum” (Aktulum, 2010: 7-8).

21. yüzyıla gelindiğinde, geçmişe ait imgenin, toplumsal, siyasal, sosyal, kültürel farklı sorunsalları gündeme getirmek ya da yapıt üzerinden farklı anlamları sorgulamak adına kullanıldığına tanık olunmaktadır. Papanın portresinin yinelenmesi günümüze doğru yaklaştıkça, yeni alt anlamlar yüklenir ya da papanın kimliği, yaşadığı çağ, sanatçısı Velázquez ve günümüz ile bağlantı

kurularak, portrenin anlamı bir tasvirten daha öteye götürülür. Braun-Vega papayı yinelerken alt anlamları başarılı bir şekilde kullanan sanatçılardan biriydi. Wallinger de Braun-Vega kadar olmasa da, Velázquez'in resminin röprodüksiyonlarını arka arkaya getirip, tavandaki bir motora bağlı kablodan yavaşça dönerken gösterdiği bu çalışmada bizi, sanat, endüstri ve politik talepler ile yüzleştirir.

Resim 18. Mark Wallinger, Ben İnnocentim,2010,
Alüminyum üzerine monteli dijital arşiv baskısı, 139.1x116.9x1.7cm

Ben İnnocentim adlı çalışmanın bir tarafında papa Velázquez'in resmettiği gibi sol tarafta görülürken diğer yanında ise papa sağ taraftadır. İlk bakışta dikkati çeken delici gözleri ile papa izleyicinin her hareketini takip ediyor görünürken, onun acımasız bakışları ve hareketin birleşimi izleyiciyi hipnotize eder. Benlik, birey olarak var olmanın ne anlama geldiğinin en temel ifadesi şeklini alır. Ancak burada tam tersini görüyoruz -Ben iktidarın tuzaklarına maruz kalmış bir insan-kırmızı pelerinli ve dünyadaki Tanrı'nın temsilcisi olduğu bilinen papayı göklere çıkarmanın mümkün olup olmadığı, kendi kişisel kimliğinin anlam dolu konuşması Wallinger'in sorduğu şeydir (Dorment, 2010).

Wallinger'in *Papa X. İnnocent'in Portresi*'ni kopyalama kararı hayranlıktan çok daha derindir. Velázquez'in, Kral Philip'in isteği üzerine Papa X. İnnocent'in portresini kopyaladığı söylenmektedir. Bu çalışmada papa sonsuz bir dönüşte farklı bir görünüme bürünür. Bu, bizi sanat, endüstri ve politik ekonomik talepler ile yüzleştirir. Velázquez'in çoğaltım yoluyla çıkarılan temsilinde, çift taraflı portre tel üzerinde döndükçe izleyici kendisini izleyen gözlerin şüpheciliği ve güvensizliği ile karşılaşır. İzleyici çalışmanın etrafında

dolaştıktan sonra karşısına oturduğunda, kaçamak görüntüleri kavramada istenilen etkiyi yakalar. Adeta papa tarafından izlenmektedir. İzleyici, papanın şüphesinin öznesi olur, onun gözetimi altına girer ve bakışlarından kaçamaz. Sanatçı, böylelikle, bir galeride sanata bakarak bizim beklentilerimizin ne olabileceğine dair doğrudan bir ayırmda bulunmakta, izleme durumunu bozmakta, bizim biri tarafından izlendiğimizin ve araştırıldığımızın farkında olduğumuzu, görünür ve politik ekonominin piyonları olduğumuzu gözler önüne sermektedir. Belli bir süreden sonra, izleyici portreye bakamayacak, onu göremeyecek duruma gelir. Bakış, baş dönmesi ve mide bulantısı ile izleyiciyi galeriyi terk etmeye zorlar (Guerin, 2010). İzleyicinin galeri dışına itilmesi de çağdaş sanatçılarca sık kullanılan bir durumdur.

Ayrıca, sanatçının çalışmanın adında, ‘Ben İnnocentim’ derken aynı zamanda İngilizcede masum anlamına gelen ‘innocent’ kelimesi ile bağlantı kurarak İnnocent’in masum olduğunu da vurguluyor. Masumum diyor, ama belki de aynı derecede suçlu olduğunu vurguluyor olabilir. Çünkü papa, yaşadığı dönemde kurnazca ekonomisi ve politik istismarları ile bilinmektedir.

Resim 19. Michael Wolf, Gerçek Sahte Sanat 7, Francis Bacon, 2006,
Kromogenik baskı

Bacon’un yorumunu referans almayı yeğleyen Michael Wolf’un ‘Gerçek Sahte Sanat’ serisinde yer alan *Gerçek Sahte Sanat 7* adlı bu fotoğraf, serideki diğer fotoğraflar gibi, Çin’deki kopyalama endüstrisine yöneliktir. Bilindiği üzere,

Kopya Sanatı, Çin'de oldukça yaygındır. Ünlü başyapıtların kopyalarının %70'i burada üretilmekte ve %80'i Amerika ve Avrupa'daki tüketicilere, müşterilere yönelik ihraç edilmektedir. Wolf bu seride, Dafen olarak bilinen bir köydeki Çinli kopya sanatçıları, resmettikleri kopyalar ile birlikte fotoğraflar. Velázquez'in dışında, Lichtenstein, Goya, Bacon, Magritte, Richter, Malevich, Jasper Johns, Goya, Dürer gibi birçok tanınmış sanatçının kopyalanmış yapıtlarına yer verir.

Gerçek Sahte Sanat 7 adlı fotoğrafta, Bacon'un resminde, güçlü, rahatsız edici ve duygusal olarak görülen Papa X. Innocent'in Portresi'nin tuval üzerine yapılmış bir kopyasını, tuval boyutundan daha kısa olan bir kadın Çin kent mimarisinde bir sokak arasında elinde tutarken görünür. Bu, Bacon'un resmidir, ya da onun kompozisyonudur. Onun öznesi, onun renk seçimi ve onun tarzına yakın bir biçimde, elinde tutan kadın tarafından üretilmiştir.

Wolf'un kopyaları ve kopyalayan ressamı görüntülediği fotoğraflarında, ressamlar, sokak köşelerinde, geçitlerde durmaktadırlar. Beton binalar ve pencereler dışında gökyüzünden hiçbir ize rastlanmayan bu kent mimarisinde, ara sıra saksılarda görülen yeşillikten başka yeşillığe de rastlanmaz. Wolf'un fotoğraflarında kentsel alanlar, ressamların evlerinde ya da işyerlerinde, çoğunlukla karanlık ve nemli olan, genellikle sebze, et veya giysi asılı olan mekânlardır. Bu ressamlar, müzelerin, galerilerin ünlü yapıtlarını kirli, soğuk ve nemli sokaklara taşımaktadırlar (Photoeye Blog, 2011).

'Gerçek Sahte Sanat' serisi ile Wolf; kopyalanan eser, konuya yabancılaşp adeta bir fabrikasyon gibi kopyalayan üreten ressam, resmin piyasa değeri, özgünlük, kapitalizm ve dekoratifleşme gibi kavramların altını çizer (Girgin, 2016: 1275).

Sonuç

Velázquez'in resmettiği Papa X. Innocent'in Portresi'nin yapıldığı dönemde, eserin sergilenmeye, ziyaretçiler tarafından görülmeye açık olmadığı bilinmektedir. Belki bu sebeple, belki yaptığı portreyi çok beğendiğinden, belki kralın isteği ile orijinali ilk yineleyen sanatçının kendisidir. Ancak, onun yaptığı kendi resminin bir röprodüksiyonudur. Yaşadığı dönemdeki çağdaşları da bu yola başvurmuştur. Bunlardan biri de Neri'dir. Neri, Velázquez'in kompozisyonunu bir versiyonunda neredeyse birebir taklit etmenin yanı sıra, başka bir versiyonunda ise orijinalinde dizlerin biraz altına kadar resmedilmiş olan beyaz cüppeyi ayaklara kadar gösterip, yanına da başka bir figür ekleyerek farklı bir kompozisyonda sunar. Bu resim ile en fazla içli dışlı olan kişi kuşkusuz

Bacon'dır. O, Velázquez gibi kendinden önceki bazı ressamın resim dilini ve ele aldıkları konuları takıntıya varan bir tutkuyla kullanmıştır. Berger'e göre: "Bu süreklilik, tasavvurunun harabiyetine bütünsellik kazandırır. Bacon'un tasavvurunda, Rönesans'ın çıplak insan bedenini idealleştirmesinin, Kilise'nin kurtarıcılık vaadinin... merhametsizlik karşısında lime lime olduğu, güçsüz kaldığı ifşa edilir. Bacon bu parçaları toplayıp onları yeniden yorumlayarak ifşa eder" (Berger, 2018: 352). Minjun, ise ortak anlamlar ve anlık okunabilirlikleri ile oynayarak, 1990'ların Çin'inde hüküm süren siyasi iklimi açığa çıkarmak için kullanırken; başka bir Çinli sanatçı olan Pei-Ming, günümüzün hükümet ve egemenliğinin kişiselleştirilmesinin bir sembolü olarak gördüğü eseri hem eserin kendisine bir yorum getirmek hem de insanlığın zayıflığını vurgulamak adına yinelemiştir. Aslında her iki sanatçı da kendi ülkelerindeki siyasi iklimi, güç, egemenlik ve otoriteyi, döneminde makamı gereği, büyük bir güce sahip olan papa imgesi üzerinden güç paralelinde getirdikleri eleştiri ile yorumlamıştır.

Velázquez'in bu eseri, kendisinden sonra gelen sanatçılar tarafından çoğunlukla, klasik resim geleneğindeki tekniklerle yinelenmiştir. Zaman zaman Velázquez'in resmettiği papa duruşu, Sonhouse ve Pei-Ming'in başka bir resminde yaptığı gibi sanatçıların kendi yaşadıkları çağlardaki din adamlarına aktararak devam ettirilmiştir.

Yaşadığımız çağda dijital teknolojinin sanat eserlerinin ulaşılabilirliğine sağladığı kolaylık, yinelemenin, özellikle 21.yüzyıla yaklaştıkça daha çok artış göstermesinin nedenlerinden biri olabilir. Collishaw da dijital âlemin nasıl bir ilah haline geldiğini, dünyadaki Tanrı'nın temsilcisi olarak bilinen papa üzerinden ele alır. Yineleme hem Collishaw'da hem de Braun-Vega'da sadece Velázquez'in resmi ile sınırlı kalmaz. Collishaw videosuna Bacon'un resmini de dahil ederken; Braun-Vega, Goya ve El Greco'nun resimlerinden detaylar ile bir araya getirir. Böylece Collishaw yinelemeyi sanatta bir devamlılık perspektifinden sunarken; Braun-Vega bunun yanı sıra, kendi yerel kültüründen unsurlar ile farklı yapıtları bir araya getirerek yapıtlarını çok anlamlılığa sokar. Wolf ise ister basılı ister dijital ortamda olsun önce fotoğraflanan ve bu sayede ulaşılabilirliğin arttığı eserleri yine fotoğraf ile biraz belgeci, biraz eleştirel, biraz da ironik bir dille sunar. Önce basılı ardından dijital ortamdaki çoğaltma ile sanat eserlerine bu denli kolay ulaşabilme, o eserleri her mekâna sokma isteği ile kopyalama sanatını da beraberinde getirir. Zamanında Velázquez'in bir ya da birkaç tane kopya ile sınırlı kaldığı eser, kopyalama endüstrisinde üst sıralarda olan Çin'de yüzlerce kez kopyalanmıştır. Eğer, zamanında sanatçıdan bu eseri kopyalamasını kral istemişse, yani bir arz neticesinde gerçekleşmişse bugün de kopyalama benzer bir

arz ile gerçekleşiyor. Ancak sınıf değişikliği ve tüketici ya da alıcı kitlenin sayısındaki artışın yanı sıra orijinali kopyalayan sanatçının kendisi olmaması bakımından farklılık gösterir. Velázquez'in fırçasının değmediği, onun elinden çıkmayan, sadece aslını yaşatan bu kopyalar, tüketici kitle için –onların birer kopya olmalarını bilmelerine rağmen- bu resmin evlerinde, iş yerlerinde yani istedikleri mekânda olmasından, sahip olmadan kaynaklı aldıkları haz ile dekoratif unsurlar olarak yer almaya devam edecek gibi görünüyor.

Kaynaklar

AKTULUM, Kubilay (2010), “Kubilay Aktulum’un Herman Braun-Vega ile Paris’deki Anthony Sanat Evinde Yaptığı Röportaj”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, ART-E, 4*, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/193314>

BELL, Julian (2009), *Sanatın Yeni Tarihi*, Çev. U. Ceren Ünlü, Nurçin İleri ve Rana Gürtuna, 1.Baskı, İstanbul, NTV Yayınları.

BERGER, John (2018), *Portreler, Sanatçılar Üzerine Yazılar*, Haz.Tom Overton, Çev. Beril Eyüboğlu, İstanbul, Metis Yayınları.

ÇAĞATAY, Ersan (2007), *Francis Bacon Resminde İmaj, Görüntü ve Temsiliyet*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Eser Metni, İstanbul, Erişim adresi: <file:///C:/Users/pc/Downloads/208355.pdf>

DORMENT, Richard (2010, 14 Haziran), “Mark Wallinger at the Anthony Reynolds Gallery”, *The Telegraph, Art Reviews*. Erişim adresi: <https://www.telegraph.co.uk/culture/art/art-reviews/7827477/Mark-Wallinger-at-the-Anthony-Reynolds-Gallery.html>

ERGÜVEN, Mehmet (2007), *Sıradış Görüntüler*, 2. Baskı, İstanbul, Agora Kitaplığı.

FİNEBERG, Jonathan (2014), *1940'tan Günümüze Sanat Varlık Stratejileri*, Çev. Simber Atay Eskier ve Göral Erinç Yılmaz, İzmir, 1. Baskı, Karakalem Kitabevi Yayınları.

FOUCAULT, Michel (2013), *Kelimeler ve Şeyler*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 4. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

FUNDACIO SORIGUE PRESS RELEASE, (2019), “Mat Collishaw, The end of Innosence, September 2019-April 2020”, Erişim adresi:

https://matcollishaw.com/wp-content/uploads/2019/09/Dossier_MatCollishaw_TheEndofInnocence_EN.pdf?x81495

GİRGİN, Figen (2016), “Sanatta Yeniden Üretim: Resimden Fotoğrafa”, Yay.Haz.Onur Köksal, *1.International Academic Research Congress, 3-5 Kasım 2016, Antalya, Türkiye, Bildiriler*, Ankara, Pegem Akademi, e-ISBN 978-605-318-752-3, ss. 1270-1277.

GOMBRİCH, Ernst Hans (2015), *İmge ve Göz: Görsel Temsil Psikolojisi Üzerine Yeni İncelemeler*, Çev. Kemal Atakay, 1.Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

GUERİN, Frances (2010, 28 Haziran), “I am Innocent, Mark Wallinger, Anthony Reynolds Gallery”, FX Reflects Blog. Erişim adresi: <http://fxreflects.blogspot.com.tr/2010/06/i-am-innocent-mark-wallinger-anthony.html>

HICKS, Alistair (2015), *Küresel Sanat Pusulası: 21.Yüzyıl Sanatında Yeni Yönelimler*, 1.Baskı, Çev. Dilek Şendil, Mine Haydaroğlu ve Süreyya Evren, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

HO, Louis H. (2013), “Yue Minjun: Iconographies of Repetition”, *Modern Chinese Literature and Culture*, vol. 25, no. 2, Special issue on the disappearance of the political crowd in contemporary China, pp. 219-248. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/43492537>

KODAL, Tuğba (2012), *Resimlerarasılık ve Herman Braun-Vega'nın Resimlerinde Resimlerarasılık Sorunsalının İrdelenmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Isparta, Erişim adresi: <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS02921.pdf>

KUSPİT, Donald (2010), *Sanatın Sonu*, Çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul, Metis Yayınları.

LEPPERT, Richard (2009), *Sanatta Anlamın Görüntüsü İmgelerin Toplumsal İşlevi*, Çev. İsmail Türkmen, 2. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

LYNTON, Norbert (1982, *Modern Sanatın Öyküsü*, Çev. Cevat Çapan ve Sadi Öziş, 1.Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.

MASSIMO DE CARLO GALLERY PRESS RELEASE (2014). “Yan Pei Ming: Innocent, February 11th, 2014-March 29th, 2014”, Erişim adresi: https://dailyartfair.com/events/download_press_release/2531.

Mat COLLISHAW ile Kişisel İletişim, 18 Kasım 2019.

PHOTOEYE BLOG (2011, 18 Kasım), A Closer Look-Real Fake Art, Erişim adresi: <http://blog.photoeye.com/2011/11/closer-look-real-fake-art.html>

SGARBÌ, Vittorio (2005), “Pietro Martire Neri, Copy after Velázquez (Cremona 1591-Rome 1661)”, *Papi in Posa: 500 Years of Papal Portraiture*, Ed. Francesco Petrucci, Pope John Paul II Cultural Center, Roma, Gangemi Editore, pp. 108-112, Erişim adresi:

https://books.google.com.tr/books?id=AIEtAgAAQBAJ&pg=PT109&lpg=PT109&dq=pietro+martire+neri+innocent+x&source=bl&ots=eXMU19tWqO&sig=ACfU3U3pVtannXSZD8uHALfttGUKktELzw&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKewiW1p6hr9rlAhUWhlwKHRrXA_sQ6AEwEnoECAkQAQ#v=onepage&q=pietro%20martire%20neri%20innocent%20x&f=false

SMİTH, Karen (t.y.), “Self-Yueminjun”, Erişim adresi: http://yueminjun.net/contens_en.php?id=26681

SMITH, Karen (t.y.), “Interview with Yue Minjun”, Erişim adresi: http://yishu-online.com/wp-content/uploads/mm-products/uploads/2008_v07_02_smith_k_p025.pdf

SOTHEBEY’S CATALOGUE NOTE (t.y.), “Yue Minjun: The Pope, Erişim adresi: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2007/contemporary-evening-107022/lot.67.html>

TİNG, Selina (t.y.), “Interview: Yan Pei-Ming”, *İnitArt Magazine*. Erişim adresi: <http://www.initartmagazine.com/interview.php?IVarchive=6>

TURANİ, Adnan (2012), *Dünya Sanat Tarihi*, 16. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.

WOLF, Norbert (1999), *Diego Velázquez: 1599-1660 the Face of Spain*. Köln, London, Madrid, New York, Paris, Tokyo, Taschen.

Resim Listesi

Resim 1. Diego Velázquez, Papa X.İnnocent, Erişim adresi: https://www.wikidata.org/wiki/Q1240092#/media/File:Retrato_del_Papa_Inocencio_X._Roma,_by_Diego_Vel%C3%A1zquez.jpg. Erişim tarihi: 27.09.2020.

Resim 2. Raffaello Sanzio, Papa Julius II'nin Portresi, Erişim adresi: <https://www.wikiart.org/en/raphael/portrait-of-pope-julius-ii> Erişim tarihi: 28.09.2020.

Resim 3. Tiziano, Papa Paolo III, Erişim adresi: https://it.wikipedia.org/wiki/Ritratto_di_Paolo_III#/media/File:Tizian_083b.jpg

Resim 4. Pietro Martire Neri, X.İnnocent'in Portresi, Francesco Petrucci, Pope John Paul II Cultural Center (Edidörler), Papi in Posa: 500 Years of Papal Portraiture, Gangemi Editore, 2005, Erişim adresi: https://books.google.com.tr/books?id=AIETAgAAQBAJ&pg=PT109&lpg=PT109&dq=pietro+martire+neri+innocent+x&source=bl&ots=eXMU19tWqO&sig=ACfU3U3pVtannXSZD8uHALfttGUKktELzw&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiW1p6hr9rIAhUWhlwKHRrXA_sQ6AEwEnoECAkQAQ#v=onepage&q=pietro%20martire%20neri%20innocent%20x&f=false Erişim tarihi: 20.09.2020.

Resim 5. Pietro Martire Neri, X.İnnocent'in Başrahıp İle Portresi, Erişim adresi: <https://www.wikidata.org/wiki/Q24303808> Erişim tarihi: 20.09.2020.

Resim 6. François Bacon, Velázquez'den Sonra, Erişim adresi: <https://www.francis-bacon.com/artworks/paintings/study-after-velazquez> Erişim tarihi: 20.09.2020.

Resim 7. Francis Bacon, Velázquez'den Sonra, Erişim adresi: <https://threader.app/thread/1144936160952803329> Erişim tarihi: 20.09.2020.

Resim 8. Francis Bacon, Papa, Erişim adresi: <https://www.francis-bacon.com/artworks/paintings/pope-i> Erişim tarihi: 20.09.2020.

Resim 9. Francis Bacon, Velázquez'in Papa X.İnnocentius'un Portresinden Sonra, Erişim adresi: <https://www.francis-bacon.com/artworks/paintings/study-after-velazquez-portrait-pope-innocent-x> Erişim tarihi: 20.09.2020.

Resim 10. Eisenstein, Potemkin Zırhlısı Filminden (1925) , Erişim adresi: <https://www.theartstory.org/blog/mouth-as-muse-francis-bacons-fascination-became-a-lifetime-of-painting/> Erişim tarihi: 28.09.2020.

Resim 11. Yue Minjun, Papa, Erişim adresi: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2007/contemporary-evening-107022/lot.67.html> Erişim tarihi: 28.09.2020.

Resim 12. Geng Jianyi, İkinci Durum, Erişim adresi: <https://www.shanghartgallery.com/galleryarchive/work.htm?workId=4549> Erişim tarihi: 28.09.2020.

Resim 13. Yan Pei Ming, İnnocent, Enstalasyon görüntüsü, Erişim adresi: <https://dailyartfair.com/exhibition/2531/yan-pei-ming-massimo-de-carlo> Erişim tarihi: 28.09.2020.

Resim 14. Yan Pei-Ming, Papa, Erişim adresi: <http://www.initiartmagazine.com/interview.php?IVarchive=6> Erişim tarihi: 26.09.2020.

Resim 15. Jeff Sonhouse, Exhibit A: Kardinal Francis Arinze, Erişim adresi: <https://tr.pinterest.com/pin/763149099329527181/> Erişim tarihi: 28.09.2020.

Resim 16. Mat Collishaw, Masumiyetin Sonu, Erişim adresi: <https://southwarkparkgalleries.org/the-end-of-innocence/> Erişim tarihi: 26.09.2020.

Resim 17. Herman Braun-Vega, Güç Dogmalardan Büyür (Vélasquez, Guaman Poma de Ayala, El Greco, Goya), Erişim adresi: <https://braunvega.piwigo.com/picture/?/81> Erişim tarihi: 26.09.2020.

Resim 18. Mark Wallinger, Ben İnnocentim, Erişim adresi: <http://fxreflects.blogspot.com/2010/06/i-am-innocent-mark-wallinger-anthony.html> Erişim tarihi: 26.09.2020.

Resim 19. Michael Wolf, Gerçek Sahte Sanat 7, Francis Bacon, Erişim adresi: <http://www.kochgallery.com/artists/contemporary/Wolf/rfa/07.html> Erişim tarihi: 26.09.2020.

İŞSİZLİK HİSTERİSİ Mİ, DOĞAL İŞSİZLİK ORANI MI? E7 VE G7 ÜLKELERİNDEN YENİ KANITLAR

Sefa ÖZBEK¹ Sena TÜRKMEN²

Geliş: 30.04.2021 / Kabul: 20.09.2021
DOI: 10.29029/busbed.930288

Öz

İşsizlik, ülke ekonomilerinde çözülmesi gereken en temel makroekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. Ülke ekonomilerinde meydana gelen şoklar ile işgücü piyasasındaki dalgalanmalar işsizlik üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Artan işsizliğin doğal seviyesine geri dönüp dönmeyeceği konusunda iktisat yazınında iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki artan işsizliğin uzun dönemde tekrar doğal seviyesine döneceğini ileri süren doğal işsizlik oranı yaklaşımıdır. Diğer yaklaşım ise işsizlik histerisi olarak adlandırılan ve artan işsizlikten geri dönüşün mümkün olmadığını savunan yaklaşımdır. Bu çalışmada 1991-2020 döneminde E7 ülkeleri (Çin, Brezilya, Hindistan, Endonezya, Meksika, Rusya ve Türkiye) ve G7 ülkeleri (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD) için işsizlik histerisi yaklaşımının mı yoksa doğal işsizlik oranının mı geçerli olduğu araştırılmaktadır. Ampirik yöntem olarak Reese ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilen PANICCA panel birim kök testi ve yapısal kırılmaları dikkate alan Panel Fourier LM (Nazlıoğlu ve Karul, 2017) birim kök testi tercih edilmektedir. Her iki birim kök testi bulguları da E7 ve G7 ülke gruplarında, işsizlik histerisi yaklaşımının geçerliliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik histerisi, Doğal işsizlik, Panel Birim Kök.

¹Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, sefaozbek@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1043-2056>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, sena_dgn01@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8334-6466>.

IS UNEMPLOYMENT HYSTERESIS OR NATURAL RATE OF UNEMPLOYMENT? NEW EVIDENCE FROM E7 AND G7 COUNTRIES

Abstract

Unemployment is among the most fundamental macroeconomic problems that need to be solved in the national economies. Shocks in the country's economies and fluctuations in the labour market cause adverse effects on unemployment. There are two basic approaches in the economics literature on whether increasing unemployment will return to its natural level. The first is the natural rate of unemployment approach, which suggests that increasing unemployment will return to its natural level in the long run. The other approach is called unemployment hysteresis and argues that there is no return from increasing unemployment. In this study, the unemployment hysteresis approach or the natural unemployment rate for the E7 countries (China, Brazil, India, Indonesia, Mexico, Russia and Turkey) and the G7 countries (Canada, France, Germany, Italy, Japan, England and USA) in the period of 1991-2020. validity is under investigation. It is being investigated comparatively. As an empirical method, PANICCA panel unit root test developed by Reese and Westerlund (2016) and Panel Fourier LM (Nazlıoğlu and Karul, 2017) unit root test, which takes into account structural breaks, are preferred. Both unit root test findings show the validity of the unemployment hysteresis approach in the E7 and G7 country groups.

Keywords: *Unemployment Hysteresis, Natural Unemployment, Panel Unit Root.*

Giriş

İşsizlik oranının düşük olması diğer bir deyişle yüksek istihdamın sağlanması politika yapımcılar için temel makroekonomik hedeflerdendir. İşsizlik olgusu ekonomik olduğu kadar sosyal, siyasi ve psikolojik sorunlara da yol açmaktadır (Tekin, 2018: 98). Ekonomik sonuçlarının yanında diğer sosyal etkilerinin de bulunması işsizliği diğer makroekonomik göstergelerden ayırtmaktadır. İşsizlik iktisadi olarak, en temel üretim faktörlerinden olan emeğin dışlanması durumunu ifade etmektedir. Emeğin atıl duruma düşmesi, ekonomide hem arz yönlü hem de talep yönlü sorunlara yol açabilmektedir. Düşük istihdam ile birlikte, ekonominin potansiyelinin altında arz ve katma değer üretilmektedir. Diğer yandan, üretime katılmayan bireyler (işsizler), gelir elde edemedikleri için harcama da yapamamaktadır. Bu durumda da harcama kanalı

ile tüketim mallarına düşük talep durumu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ifade edilen ekonomik etkenlerin yanında sosyal ve siyasi sorunlara da yol açması sebebiyle hükümetler, işsizlik durumunu arzu etmemekte ve çeşitli politikalar (veya politikasızlık) ile mücadele etmektedir. 1970’li yıllarda meydana gelen OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği) krizi stagfasyona (yüksek enflasyon ile yüksek işsizliğin bir arada gerçekleşme durumu) sebep olmuş ve yüksek düzeylere ulaşan işsizlik oranları bazı ülkelerde düşürülemediği (Bozgeyik, 2020: 4318). Ancak özellikle OPEC krizinden bu yana ülke ekonomilerinde oluşan işsizlik oranlarında meydana gelen artışların geçici mi yoksa kalıcı mı olduğu araştırılmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. Küreselleşmenin ağırlığının arttığı 2000’li yıllarda meydana gelen küresel kriz, Avrupa borç krizi ve Covid-19 pandemisi sonrası ülke ekonomilerinde işgücü piyasalarının izlediği seyir çok daha ilgi çeken konular arasında yer almıştır.

Bu çalışmada 1991-2020 dönemi işsizlik verileri kullanılarak E7 ve G7 ülke gruplarında doğal işsizlik oranının mı yoksa işsizlik histerisi yaklaşımının mı geçerli olduğu incelenmektedir. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı güncel veri seti ile hem ülke grupları karşılaştırmasının yapılması hem de güncel yapısal kırılmalı ve kırılmasız panel birim kök testlerinin uygulanmasıdır. En gelişmiş ülke grubu olan G7 ile potansiyeli ve son dönemde artan performansı ile E7 ülkeleri üzerine yapılan karşılaştırmalı bir analizin ortaya konması, örneklem döneminde yaşanan krizler göz önüne alındığında politika yapıcılar için önemli bulgular barındıracağı değerlendirilmektedir. Böylece, alan yazına katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Takip eden bölümde teorik çerçeveye değinilmektedir. 2. bölümde ise konu ile ilgili seçilmiş literatüre yer verilmektedir. Sonrasında veri seti ve yöntem tanıtılarak ampirik bulgular raporlanmaktadır. Son olarak ampirik bulgular ışığında değerlendirmeler yapılarak çalışma sonlandırılmaktadır.

1. Teorik Çerçeve

İşsizliğin dinamik eğilimleri hakkında iktisat literatüründe birçok yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan doğal işsizlik oranı ve işsizlik histerisi yaklaşımları sıklıkla tercih edilenler arasında yer almaktadır.

Doğal işsizlik oranı yaklaşımı, Friedman (1968) ve Phelps (1967) tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre fiili işsizlik oranı uzun dönemde doğal işsizlik oranına eşit olmakta ve bu oran üzerinde ücret enflasyonu ve işsizlik arasında bir trade-off ilişkisi ortaya çıkmamaktadır. Diğer bir deyişle, Phillips Eğrisi uzun dönemde doğal oran üzerinde dikey olarak konumlanmaktadır. Diğer

taraftan, söz konusu trade-off ilişkisi kısa dönemde geçerliliğini sürdürmekte ve kısa dönemde Phillips Eğrisi negatif eğimli olmaktadır. Bu sürecin ekonometrik anlamı, işsizlik serisinin birim kök süreç içermemesidir (Türkmen ve Özbek, 2021). Başka bir deyişle, işsizlik serisinin ortalamada durağan (trend durağan) olduğudur. Böylece işsizlik serisi, uzun dönemde denge değeri olan doğal işsizlik seviyesine geri dönmektedir.

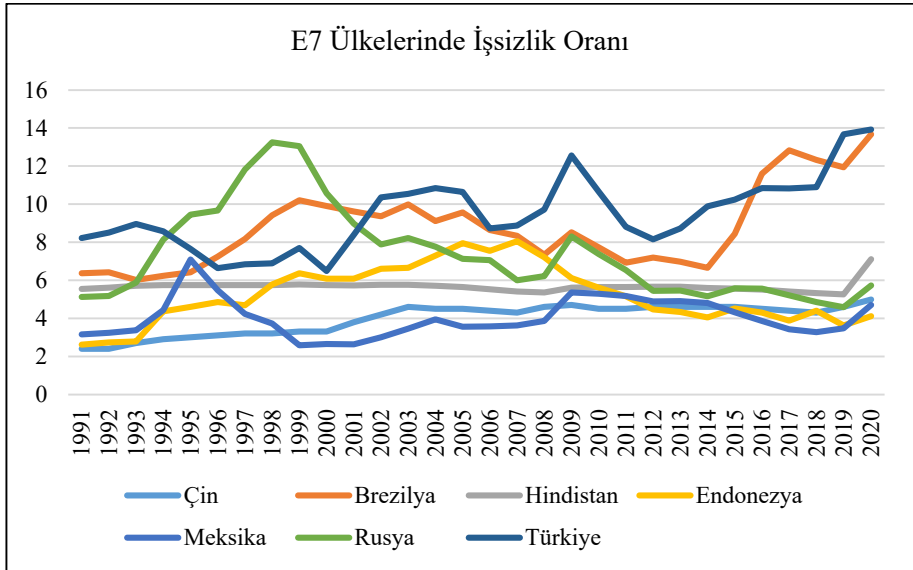
İşsizlik histerisi yaklaşımı ise Blanchard ve Summers (1986, 1987), Layard vd. (1991) ve Barro (1988)'in katkılarıyla geliştirilmiştir. Yazarların kullandığı histeri kavramı daha çok fizik biliminde kullanılan ve uzun süre bir cisme kuvvet uygulandığında uygulanan kuvvet ölçüsü nispetinde eski haline dönme durumunun zor olacağını ifade etmektedir (Eğilmez, 2013). Histeri kavramı, yüksek işsizliğin uzun sürmesi durumunda, bu seviyelerden doğal işsizlik seviyesine dönmenin zorluğunu ifade etmek için kullanılmıştır (Blanchard ve Summers, 1986). Bu yaklaşıma göre, işgücü piyasasındaki mevcut katılımlar sebebiyle, şoklar işsizlik seviyesi üzerinde kalıcı etkilere sebep olmaktadır (Güloğlu ve İspir, 2011: 205). Diğer bir deyişle, doğal işsizlik oranı yaklaşımında olduğu gibi işsizlik üzerine gelen şoklar geçici olmamakta ve işgücü piyasasında meydana gelen bir şok karşısında işsizlik oranında artış görüldüğünde işsizlik eski seviyesine dönmemektedir. Böylece ortaya çıkan yeni denge durumunda gerçekleşen işsizlik oranı, doğal işsizlik düzeyinin üzerinde seyretmektedir. Ekonometrik analizlerde bu durum, işsizlik serisinin birim kök sürece sahip olması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, işsizlik serisi ortalamaya dönme eğiliminde olmamaktadır.

İşgücü piyasasında ortaya çıkan bir şok karşısında doğal işsizlik yaklaşımı ile işsizlik histerisi yaklaşımının ayırımı ortaya koymaktadır (Blanchard ve Summers, 1987). Blanchard ve Summers (1987)'de doğal işsizlik oranı yaklaşımının geçerli olmayacağını temel iki sebebe bağlamaktadır. Bunlardan birincisi, üyelik teorisi diğeri ise süre teorisidir (Lindbeck ve Snower, 1989). Üyelik teorisine göre, başka bir ifadeyle içerdekiler-dışardakiler yaklaşımına göre; ücret pazarlığı yapabilme gücü olan sendikaların (içerdekilerin), olumsuz şoklar karşısında nominal ücret düzeyinin düşmesinin önüne geçerek, dışardakilerin iş bulabilmelerini engellemeleridir (Parasız ve Bildirici, 2002:409; Røed, 1997: 398-399). Süre teorisi ise işsizlik üzerinde kısa ve uzun dönem ayırımına gitmektedir. Bu teoriye göre, iş piyasasında ücret düzeyinin belirlenmesinde uzun dönemli işsizliğin etkisiz olduğunu savunmaktadır. Böylece uzun dönem işsizlik yaşayan ekonomik birimlerin iş bulma konusunda cesaretleri kırılmaktadır (Taş ve Uğur, 2017: 31). Dolayısıyla içerdekiler

(istihdam edilenler) güçlenmektedir. İşsizlik histerisinin geçerliliğini ileri süren diğer görüşler ise beşerî sermayenin amortismanı ve stigma mekanizmaları ile açıklanmaktadır (Mike ve Alper, 2020: 2).

Şekil 1’de E7 ülkelerine ait işsizlik oranları gösterilmektedir. Tablo 1’e göre Türkiye’nin işsizlik oranında diğer gelişmekte olan ülkelere göre negatif ayrıştığı söylenebilir. Bu durum Türkiye’nin seçilen zaman periyodunda diğer ülkelere göre ekonomik problemler dışında siyasi sorunlar ve jeopolitik riskler yaşamasından da kaynaklanmaktadır. E7 ülkelerinde Türkiye’nin yanında Brezilya’nın da diğer ülkelere kıyasla hem daha yüksek hem de dalgalı işsizlik oranlarına sahip olduğu görülmektedir.

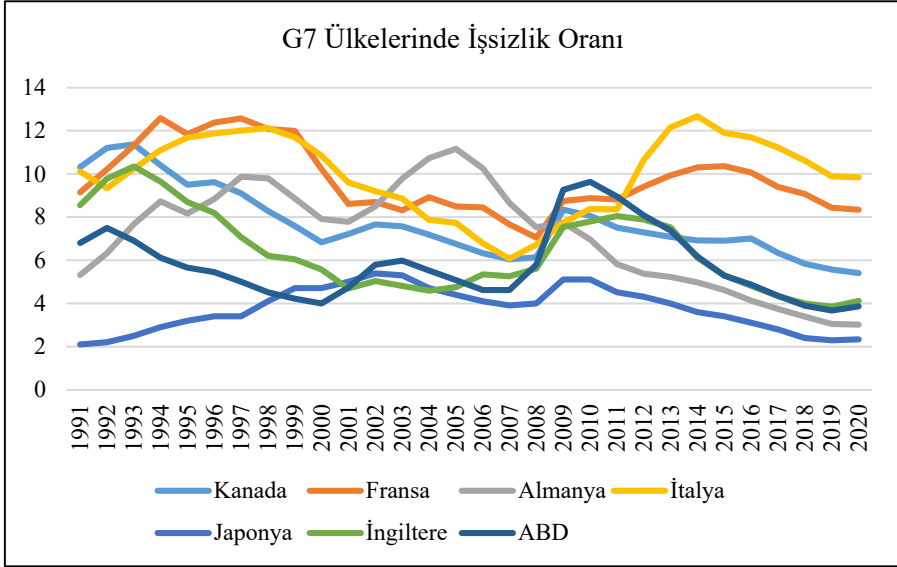
Şekil 1. E7 Ülkelerinde İşsizlik Oranının Seyri (1991-2020)

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2’de G7 ülkelerinde işsizlik oranlarının yıllar itibariyle E7 ülkelerine kıyasla daha düşük seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. 1990’lı yıllarda İtalya ve Fransa’nın çift haneli işsizlik oranlarına sahip olduğu, yıllar itibariyle bu seviyelerin düştüğü tespit edilmiştir. 2008 Küresel Krizi ile birlikte özellikle ABD’de işsizliğin keskin bir artış gösterdiği görülmüş ve 2008 öncesi seviyelerinin ancak 2015 yılında yakalanabildiği izlenmektedir. G7 ülkeleri içerisinde İtalya’nın 2013 sonrasında negatif ayrıştığı tespit edilmektedir.

Şekil 2. G7 Ülkelerinde İşsizlik Oranının Seyri (1991-2020)

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

1991-2020 dönemi verilerinin kullanıldığı şekillerde hem iki ülke grubu arasındaki işsizlik oranlarının farkı ortaya konmuş hem de söz konusu dönemde yapısal kırılmaların olup olmadığı betimsel olarak gözlenmeye çalışılmıştır. Şekil 1 ve Şekil 2'de yıllar itibariyle yapısal kırılmaların (2008 küresel krizi, 2011 Avrupa borç krizi) olduğu görülmektedir. Böylece ampirik yöntem olarak yapısal kırılmaları da modele dahil eden yöntemlerin tercih edilmesinin daha tutarlı olacağı bilgisine erişilmektedir. Şekiller incelendiğinde E7 ülkelerinde histeri etkisinin geçerli olduğu, G7 ülkelerinde ise histeri etkisinin geçerli olmadığı önbilgisi elde edilmektedir. Ancak bu tespitin ekonometrik açıdan test edilmesi gerekmektedir. 3. bölümde söz konusu durum ortaya konmaktadır.

2. Literatür Araştırması

İktisat literatüründe, işsizlik oranında meydana gelen dalgalanmaların geçici olup olmadığını inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Konu ile ilgili yapılan ampirik çalışmalarda fikir birliğinin olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu sonucun ülke/ülke grubu, dönem ve kullanılan yöntemlerle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu bölümde, elde edilen bulguların daha sağlıklı biçimde karşılaştırılabilmesi adına ülke gruplarını ele alan seçilmiş çalışmalara değinilmektedir.

Mitchell (1993) çalışmasında 1960:Ç1-1991:Ç3 dönemi verileri kullanarak OECD ülkeleri için doğal işsizlik oranı yaklaşımının geçerli olup olmadığını araştırmıştır. Veri setinin farklı dönemler itibarıyla incelendiği çalışmada yapısal kırılmalı birim kök testinden yararlanılmıştır. Bulgular birçok OECD ülkesi için işsizlik histeri hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. 16 OECD ülkesi için işsizlik histerisi yaklaşımının geçerliliğini test eden Røed (1996), ADF birim kök testi ve ARIMA modellerinden yararlanmıştır. 1970-1994 dönemi verileri aracılığıyla yapılan analiz sonuçlarına göre ABD’de doğal işsizlik oranı yaklaşımının geçerli olduğu elde edilmiştir. Song ve Wu (1997) çalışmasında 1962-1993 dönemi yıllık verilerini kullanarak 48 ABD Eyaleti için işsizlik histerisi yaklaşımının geçerliliğini araştırmıştır. Panel birim kök testinden yararlanan çalışmada, birim kök sürecin varlığı üzerine kurulu sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla işsizlik histerisi yaklaşımının geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Arestis ve Mariscal (1999) çalışmasında, 26 OECD ülkesinden oluşan panelde işsizlik histerisinin geçerliliğini araştırmıştır. 1960:Ç1-1997:Ç3 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada, yapısal kırılmalı birim kök testinden faydalanılmıştır. Analiz bulguları sadece Kanada, ABD, Japonya ve Avusturya’da işsizlik histerisinin geçerliliğini ortaya koymuştur. Benzer sonucu León- Ledesma (2002) çalışmasında 1985:Ç1-1999:Ç4 dönemi verileriyle, panel birim kök testi yöntemi aracılığıyla elde etmiştir. Çalışmada, 12 Avrupa Birliği ülkesi için işsizlik histerisi yaklaşımının geçerli olduğu elde edilmiştir. Diğer yandan 51 ABD eyaleti için ise doğal oran yaklaşımının geçerliliği ortaya konmuştur. Camarero ve Tamarit (2004) çalışmasında, panel SURADF ve MADF testleri aracılığıyla 19 OECD ülkesinde işsizlik histerisinin geçerliliğini araştırmıştır. 1956-2001 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada işsizlik histerisinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine panel birim kök testi yapılarak işsizlik histerisinin geçerliliğini test eden Chang vd. (2005), 1961-1999 dönemi yıllık verileri ile 8 Avrupa ülkesi için doğal işsizlik oranı yaklaşımının geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Benzer sonucu Christopoulos ve León-Ledesma (2007)’de 1988:Ç1-1999:Ç4 dönemi verileriyle panel birim kök testi aracılığıyla 12 AB ülkesi için elde etmiştir. İşsizlik histerinin geçerliliğini lineer olmayan panel birim kök testi aracılığıyla araştıran Lee (2010), 29 OECD ülkesinin 1960-2008 dönemi yıllık verilerini kullanarak 6 ülke hariç diğer ülkelerde işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Ener ve Arıca (2011)’de kırılmalı panel birim kök testleri aracılığıyla, 1985-2005 dönemi verilerini kullanarak 15 AB ülkesi ve Türkiye’den oluşan ülke grubu için işsizlik histerisinin geçerliliğini araştırmıştır. Bulgular, doğal işsizlik oranı yaklaşımının geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Benzer sonucu Chang (2011)’de 1960-2009 dönemi

yıllık verileri ile Fourier birim kök testini kullanarak 17 OECD ülkesinden 6'sı için doğrulamıştır. Chang (2011) ile aynı ekonometrik yöntemi kullanan Furuoka (2014), 1980-2009 dönemi yıllık verileriyle 5 Asya-Pasifik ülkesi için yaptığı analiz sonucunda Çin ve Japonya için işsizlik histerisinin geçerli olmadığını ifade etmiştir. Stockhammer ve Sturn (2012) çalışmasında, parasal gevşemenin işsizlik histerisine etkisini araştırmıştır. Regresyon analizi ile 19 OECD ülkesi için 1980-2007 dönemi incelenmiştir. Bulgular, faiz oranlarını önemli ölçüde azaltan ülkelerde doğal orandaki artışın daha düşük olduğunu göstermiştir. Bolat vd. (2014) çalışmasında lineer olmayan ve heterojen panel birim kök testleri aracılığıyla 17 Euro bölgesi ülkesi için işsizlik histerisinin geçerliliğini araştırmıştır. 2000-2013 dönemi için yapılan analiz bulguları işsizlik histerisinin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Fakat Fourier birim kök testi bulguları ise sadece 6 ülkede işsizlik histerisinin geçerli olduğunu diğer ülkelerde ise doğal işsizlik oranı yaklaşımının geçerliliğini göstermiştir. Akdoğan (2016)'da doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testleri aracılığıyla 31 Avrupa ülkesi, ABD ve Japonya'da işsizlik histerisinin geçerliliğini araştırmıştır. Bulgular ülkelerin % 60'ında histeri etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Yalçınkaya ve Kaya (2017)'de yapısal kırılmalı ve kırılmasız panel birim kök testleri aracılığıyla 1980-2015 dönemi OECD ülkeleri verilerini kullanarak işsizlik histerisinin geçerliliğini test etmiştir. Yapısal kırılmalı testlerde işsizlik histerisi etkisinin varlığına rastlanmamasına rağmen kırılmasız testlerde işsizlik histerisinin geçerliliği elde edilmiştir. Marques vd. (2017)'de işsizlikte kalıcılığın analizini (rolling window) birim kök testi, etki tepki fonksiyonları aracılığıyla 29 OECD ülkesi, AB28, Euro bölgesi, G7 ülkelerinde araştırmıştır. 2000-2014 döneminin incelendiği çalışmada bulgular, işsizlik histerisinin varlığını göstermektedir. 14 OECD ülkesinin, 1983:Ç1-2013:Ç3 dönemine ait verileri ile işsizlik histerisinin geçerliliğini araştıran Meng vd. (2017), yöntem olarak lineer, lineer olmayan ve Fourier birim kök testlerinden yararlanmıştır. Bulgular sadece 4 ülkede işsizlikte histeri etkisinin varlığına işaret etmiştir. Benzer sonucu Yaya vd. (2019) çalışmasında 1991-2017 döneminde 42 Afrika ülkesi için yapılan çalışmada elde etmiştir. Fourier birim kök testinin kullanıldığı çalışmada sadece 7 Afrika ülkesinde işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer çalışmayı Bozgeyik (2020)'de E7 ülke grubunda araştırmıştır. 1991-2018 dönemine ait yıllık veriler ile yapılan çalışmada lineer ve lineer olmayan seriler ayrıştırılarak birim kök sürecin varlığı araştırılmıştır. Bulgular, Çin dışında diğer ülkelerde doğal işsizlik oranı yaklaşımının geçerli olduğu göstermiştir. Mike ve Alper (2020) çalışmasında, 52 seçilmiş gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomisi için işsizlik histerisinin geçerliliğini araştırmıştır. Enders ve Lee

(2012) tarafından literatüre kazandırılan testte, eğer değişkenlerde yapısal değişme bulunuyor ise düşük frekanslı trigonometrik fonksiyonlara sahip fourier fonksiyonlarıyla test edilmesi daha isabetli sonuçlar verecektir (Naimoğlu, 2021: 61). Bu yüzden Enders ve Lee (2012) tarafından önerilen Fourier ADF birim kök testinin kullanıldığı çalışmada bulgular, tüm ülkeler için işsizlik histerisi yaklaşımının geçerliliğini ortaya koymuştur. İşsizlik histerisinin geçerliliğini 15 OECD ülkesinde sınanan Pata (2020), Bahmani-Oskooee, Chang ve Wu (2014) tarafından önerilen Fourier panel durağanlık testini kullanmıştır. 1991:Ç1-2019:Ç2 dönemi verileri kullanılarak yapılan analiz sonucunda, panel geneli için işsizlik histerisinin geçersiz olduğu elde edilmiştir. Ancak, ülkeler için bireysel bulgular incelendiğinde Almanya, Türkiye ve İspanya'da işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özbek (2021) çalışmasında, seçilmiş Balkan ülkelerinde 1991-2020 dönemi yıllık işsizlik verileri doğal işsizlik oranının geçerliliğini araştırmıştır. Nazlıoğlu ve Karul (2017) tarafından önerilen Panel Fourier LM birim kök testinin kullanıldığı çalışmada bulgular, analize dahil edilen ülke grubunda doğal işsizlik oranı hipotezinin geçerli olmadığını ortaya koymuştur.

3. Ekonometrik Analiz

Bu bölümde G7 ve E7 ülkelerine yönelik yapılan ampirik analizde kullanılan veri setine, ekonometrik yöntemlere ve analiz bulgularına yer verilmektedir.

3.1. Veri Seti

Çalışmada kullanılan veri setine ve ülke grubuna yönelik açıklayıcı bilgilere Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1. Veri seti

Değişken	Açıklama	Dönem	Kaynak
LUN	Logaritmik İşsizlik Oranı (Toplam İşgücünün %'si)	1991-2020	World Bank Data, World Development Indicators
G7 Ülkeleri			
1	Kanada	4	İtalya
2	Fransa	5	Japonya
3	Almanya	6	İngiltere
		7	Amerika Birleşik Devletleri
E7 Ülkeleri			
1	Çin	4	Endonezya
2	Brezilya	5	Meksika
3	Hindistan	6	Rusya
		7	Türkiye

3.2. Yöntem

Bu çalışmada, G7 ve E7 ülkelerine ait veri setleri ile işsizlik histerisinin geçerli olup olmadığını test etmek amacıyla panel birim kök analizleri yapılmaktadır. Analizde, ikinci nesil güncel panel birim kök testlerinden yapısal kırılmaları dikkate almayan Reese ve Westerlund (2016)'un geliştirdiği PANICCA Panel Birim Kök Testi ile yapısal kırılmaları dikkate alan Panel Fourier LM (Nazlıoğlu ve Karul, 2017) birim kök testinden yararlanılmaktadır. Ancak panel birim kök analizi yapılmadan önce bazı ön testlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Yapılması gereken ön testlerden biri değişken katsayısının homojen mi yoksa heterojen mi olduğunun araştırılmasıdır. Yapılan test sonucunda, değişken katsayısının heterojen olduğu tespit edilirse, heterojeniteyi dikkate alan panel birim kök analizlerinin yapılması gerekmektedir. Çalışmada katsayının homojen olup olmadığı; Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Eğim Homojenliği Testi ile incelenmektedir. Homojenite testinde sıfır hipotezi " H_0 : Eğim katsayıları homojendir" ve alternatif hipotez " H_1 : Eğim katsayıları heterojendir" şeklindedir. Homojenite testi, ülkelerden birinde gerçekleşen değişim ile diğer ülkelerin aynı düzeyde etkilenip etkilenmediğini test etmektedir (Naimoğlu ve Akal, 2021: 468).

Ön testlerden bir diğeri, yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olup olmadığının araştırılmasıdır. Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde çeşitli testler kullanılmaktadır (Breusch ve Pagan, 1980; Pesaran, 2004; Pesaran vd., 2008).

Yatay kesit bağımlılığı testlerinde hipotezler aşağıdaki biçimde oluşturulmaktadır:

H_0 : Yatay kesit birimleri arasında bağımlılık yoktur.

H_1 : Yatay kesit birimleri arasında bağımlılık vardır.

Test sonuçlarına göre, H_0 hipotezi kabul edilirse analize birinci nesil panel birim kök testleri ile devam edilmektedir (Polat ve Naimoğlu, 2019: 118). Ancak, H_0 hipotezi reddedildiğinde ve ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edildiğinde, analize ikinci nesil panel birim kök testleri ile devam edilmektedir (Baltagi, 2008: 284).

Çalışmada her iki ülke grubunda işsizlik histerisinin varlığını test edebilmek amacıyla Reese ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilen

PANICCA panel birim kök testinden yararlanılmaktadır. PANICCA panel birim kök testi, ikinci nesil panel birim kök testlerinden olmakla birlikte güncelliğini korumaktadır. Söz konusu test, ortak faktör modellemesine dayanmakta ve yatay kesit ortalamalarını dikkate almaktadır. PANICCA birim kök testi serilerin sadece seviyede birim kök içerip içermediklerine dair bulgu sunmakta; serilerin farklarında durağan olup olmadıklarına dair bir bulgu içermemektedir. Testin boş hipotezi serilerde birim kökün varlığı varsayımına dayanmaktadır (Reese ve Westerlund, 2016: 971).

İşsizlik histerisinin varlığını araştırmak için kullanılan diğer bir test ise güncel ikinci nesil panel birim kök testlerinden biri olan ve yapısal kırılmaları dikkate alan Panel Fourier LM (Nazlıoğlu ve Karul, 2017) birim kök testidir. Yapısal kırılmalı birim kök testlerinin güvenilirliği için en önemli husus kırılma tarihlerinin, sayılarının ve formlarının isabetli bir şekilde önceden tespit edilebilmiş olmasıdır. Burada meydana gelebilecek güçlükler Fourier birim kök testleri ile aşılmaya çalışılmaktadır. Zira bu tip testler sadece sert kırılmalara değil kademeli (gradual) kırılmalara (yumuşak geçişlere) da izin vermektedir. Testin modellenmesi aşamasında kırılma formunun ve tarihlerinin önceden biliniyor olmasına gerek yoktur.

Panel Fourier LM (Nazlıoğlu ve Karul, 2017) birim kök testinde bireysel istatistiğin dağılımı sadece Fourier frekansına bağlıdır ve panel istatistiği standart bir normal dağılıma sahiptir. Testin küçük örneklem özellikleri, farklı veri üretme süreçleri için Monte Carlo simülasyonları ile incelenmiştir (Nazlıoğlu ve Karul, 2017: 3).

Söz konusu testin boş hipotezi “birim kök vardır” varsayımı üzerine kuruludur. Bahsedilen bu boş hipotezi varsayımı altında test prosedürü şöyle açıklanmıştır;

$$y_{it} = \alpha_{i\lambda}(t) + r_{it} + \lambda_i F_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$r_{it} = R_{i,t-1} + \mu_{it} \quad (2)$$

(1) ve (2) numaralı denklemlerde, r_{it} , rassal yürüyüş sürecini, F_t , gözlemlenemeyen ortak faktörü, λ_i , ağırlıkları temsil etmektedir ve denklemin deterministik terimi, zamanın bir fonksiyonu olan $\alpha_{i\lambda}(t)$ olarak tanımlanmaktadır. (3) numaralı denklem ise, κ , fourier frekans olmak üzere, $b_i \neq 0$ iken de sabit terimde ve trendde oluşacak, formu önceden bilinmeyen yapısal kırılmaların fourier sürecini göstermektedir.

$$\alpha_{i,t} = a_i + b_it + \sum_{k=1}^n \gamma_{ki} \sin\left(\frac{2\pi k t}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \gamma_{ki} \cos\left(\frac{2\pi k t}{T}\right), n \leq T/2 \quad (3)$$

Yatay birimler arasında bağımlılığın varlığı halinde, (3) numaralı denklem,

$$Z_t = \left[1, \sin\left(\frac{2\pi k t}{T}\right), \cos\left(\frac{2\pi k t}{T}\right)\right]', \delta_i = [a_i b_i \gamma_{1i} \gamma_{2i}]', \widetilde{\delta}_i = \delta_i - \delta \widetilde{\lambda}_i \text{ ve}$$

$\widetilde{\lambda}_i = \frac{\lambda_i}{\lambda}$ olmak üzere ve ortak faktörün (F_t) yerini bağımlı değişkenin kesit ortalamasına (\bar{y}_t) bırakması ile aşağıdaki forma dönüşmektedir (Nazlıoğlu ve Karul, 2017: 189-190);

$$y_{it} = \alpha_r(t) + \lambda_r \bar{y}_t + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Enders ve Lee (2012a) tarafından önerilen LM istatistiği;

$$\widetilde{t}(k) = \phi''/se(\phi'')$$

$P_{LM}(k)$ panel istatistiği, k tane bireysel istatistiklerin ortalaması ile elde edilmekte ve

$$P_{LM}(k) = N^{-1} \sum_{k=1}^n \widetilde{t}(k) \text{ şeklinde hesaplanmaktadır.}$$

$T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğu durumda yani Lindberg-Levy merkezi limit teoreminden, $P_{LM}(k)$, ortalama ξ k ve varyans $\zeta^2(k)$ ile standart normal dağılıma yakınsayabilir. Yani;

$$Z_{LM}(\kappa) = \frac{\sqrt{N}(P_{LM}(k) - \xi(\kappa))}{\zeta(\kappa)} \sim N(0,1) \quad (5)$$

denklemini elde edilmektedir. Burada; $\xi(\kappa)$ ve $\zeta(\kappa)$, κ . frekanstaki bireysel istatistiklerin sırasıyla ortalama ve varyansların ortalamasını ifade etmektedir ve bu değerler, kapalı form ifadesi mevcut değilse, test istatistiğinin sınırlayıcı dağılımına ilişkin Monte Carlo simülasyonu gerçekleştirilerek elde edilmektedir (Westerlund, 2012).

3.3. Bulgular

Bu kısımda E7 ve G7 ülke gruplarına ait 1991-2020 dönemi işsizlik verileri kullanılarak yapılan ampirik analiz sonuçları yer almaktadır. E7 ve G7 ülkeleri için yapılan ön testlerin sonuçları Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Ön test sonuçları

<i>Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları</i>								
Testler	G7 Ülkeleri				E7 Ülkeleri			
	Sabitli	Sabit ve Trendli		Sabitli	Sabit ve Trendli		P-değeri	P-değeri
	İst. Değeri	P-değeri	İst. Değeri	P-değeri	İst. Değeri	P-değeri	İst. Değeri	P-değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	39.447***	0.009	42.657***	0.003	36.089**	0.021	36.326**	0.020
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	2.846***	0.002	3.342***	0.000	2.328**	0.010	2.365***	0.009
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-3.636***	0.000	-3.590***	0.000	-3.074***	0.001	-2.954***	0.002
LM _{adj} (PUY, 2008)	33.131***	0.000	32.103***	0.000	35.552***	0.000	33.582***	0.000
<i>Homojenite Test Sonuçları</i>								
Testler	G7 Ülkeleri			E7 Ülkeleri				
	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri		İstatistik Değeri	Olasılık Değeri			
$\tilde{\Delta}$		-0.600		0.726		-0.644		0.740
$\tilde{\Delta}_{adj}$		-0.632		0.736		-0.679		0.751

Not: “***”, işareti %1 ve “**”, işareti %5 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2’de yer alan ön testlerin sonuçlarına göre hem G7 hem de E7 ülkelerinde %1 anlamlılık düzeyinde yatay birimler arasında bağımlılığın olduğu ve bu ülke gruplarının her ikisinde de değişken katsayısının homojen olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, söz konusu ülke gruplarının kendi içerisinde ekonomik yapılarının birbirine benzer olduğu ifade edilebilmektedir. Yatay kesit bağımlılığının tespiti ikinci nesil panel birim kök testlerinin uygulanmasını gerektirmektedir (Ağır vd., 2020: 77). Tablo 3’te işsizlik değişkeninin panel birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. Panel birim kök test sonuçları

PANEL FOURIER LM Birim Kök Testi								
LUN	G7 Ülkeleri				E7 Ülkeleri			
	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	LUN	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	
<i>Kanada</i>	-0.748	-1.807	-2.549	<i>Çin</i>	-1.907	-1.390	-1.215	

İşsizlik histerisi mi, doğal işsizlik oranı mı? E7 ve G7 ülkelerinden yeni kanıtlar

<i>Fransa</i>	-1.707	1.531	1.031	<i>Brezilya</i>	-0.595	-1.681	-1.323
<i>Almanya</i>	-2.031	-0.909	1.531	<i>Hindistan</i>	-1.019	-1.681	-1.852
<i>İtalya</i>	-0.966	0.798	1.104	<i>Endonezya</i>	-2.433	-2.375	-1.972
<i>Japonya</i>	-1.063	2.312	-0.523	<i>Meksika</i>	-2.666	-1.904	-0.979
<i>İngiltere</i>	-0.024	-0.608	-1.910	<i>Rusya</i>	-0.902	-1.221	-2.282
<i>ABD</i>	-2.195	-2.235	-1.569	<i>Türkiye</i>	-3.011	-3.839	-2.916
Panel Sonuçları							
Z_{LM}	7.332	7.605	6.696	Z_{LM}	4.997	0.739	1.131
p- değeri	1.000	1.000	1.000	p- değeri	1.000	0.770	0.871

PANICCA Panel Birim Kök Testi

	G7 Ülkeleri		E7 Ülkeleri		
	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitli	Sabit ve Trendli	
Pa	-1.274 (0.101)	3.620 (1.000)	Pa	-1.145 (0.126)	3.161 (0.999)
Pb	-1.260 (0.104)	6.379 (1.000)	Pb	-1.021 (0.154)	5.740 (1.000)
PMSB	0.003 (0.501)	6.597 (1.000)	PMSB	-0.386 (0.350)	7.344 (1.000)

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleri göstermektedir

Uygulanan testler sonucunda hem yapısal kırılmalı hem de kırılmasız panel birim kök testlerinden elde edilen bulgular G7 ve E7 ülkelerinde işsizlik değişkeninin seviyede birim kök içerdiğini göstermektedir. Buna göre, G7 ve E7 ülkelerinde işsizlik oranının gelen makroekonomik şokları atlatamadığı, doğal seviyesine dönmediği dolayısıyla şokların kalıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

İşsizlik olgusu, ekonomik olduğu kadar, sosyal sorunları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla çözülmesi gereken bir makroekonomik sorun olarak ön plâna çıkmaktadır. Dünya ticaret hacminde giderek artan payı, yüksek nüfusu ve son dönemde teknolojiye yaptığı atılımlarla, gelişmekte olan ülkeler içerisinde E7 ülkeleri ön plâna çıkmaktadır. Bu ülkelerde, işsizliğin mevcut seyrinin ortaya konması ve olası negatif şoklarda izleyeceği seyir önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, E7 ülkelerinde, doğal işsizlik oranı yaklaşımının mı yoksa işsizlik histerisi yaklaşımının mı geçerli olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Benzer biçimde dünya ticaret hacminin ve teknolojik gelişmenin merkezi konumunda yer alan G7 ülkelerinde de işsizlik oranlarının seyri önemli görülmektedir. Dolayısıyla hem E7 hem de G7 ülke gruplarında söz konusu durumun tespit edilmesi ve sonuçların karşılaştırmalı olarak analiz edilerek politika önerisi sunulması gerekmektedir.

Bu çalışmada, 1991-2020 dönemi yıllık verileri kullanılarak, ikinci nesil birim kök testlerinden yapısal kırılmalı ve kırılmasız panel birim kök testleri uygulanmıştır. Reese ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilen kırılmasız PANICCA panel birim kök testi ile Nazlıoğlu ve Karul (2017) tarafından önerilen, yapısal kırılmaları dikkate alan Panel Fourier LM birim kök testi tercih edilmiştir. Bulgular hem E7 hem de G7 ülkelerinin 1991-2020 dönemi işsizlik verilerinde birim kök sürecin varlığını ortaya koymuştur Dolayısıyla işsizlik histerisi yaklaşımının geçerliliği elde edilmiştir. Bu sonuç, Mike ve Alper (2020), Yaya vd. (2019), Marques vd. (2017) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Elde edilen bulgular, her iki ülke grubunda da işsizlik üzerinde meydana gelen şokların kalıcı olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, mevcut ülkelerde işgücü piyasasında meydana gelen negatif bir şokun uzun dönemde doğal işsizlik oranı seviyesine dönemeyeceğini göstermektedir. Dolayısıyla, özellikle yüksek nüfuslarıyla da öne çıkan E7 ülkelerinin, işsizlik konusunda önemli yapısal reformlar yapmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Artan işsizliğin, tekrar doğal dengesine gelmesinin zor olması sebebiyle istihdam artırıcı devlet teşviklerinin verilmesinin uygun olduğu düşünülmektedir. Ayrıca söz konusu ülke grubunda, genç nüfusunda gelişmiş ülkelere göre yüksek olduğu düşünüldüğünde eğitim sisteminin de istihdama yönelik olarak tasarlanmasının uygun olduğu kanaatine varılmaktadır. G7 ülkelerinde işsizlikte ortaya çıkan histeri etkisinde özellikle 2008 Küresel Finansal Krizi ve 2011 yılında ortaya çıkan Avrupa Borç Krizi'nin önemli etkileri olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde işgücü piyasasında regülasyonların yapılmasının yanında, finansal piyasalarda da riski minimize eden düzenlemelerin önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

- AĞIR, H., TÜRKMEN, S. ve ÖZBEK, S. (2020), “Finansal Kuznets Eğrisi Yaklaşımı Çerçevesinde Finansallaşma ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: E7 Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Tahmin”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 15(2), 71-84.
- AKDOĞAN, K. (2015), “Unemployment Hysteresis and Structural Change in Europe”, *Empirical Economics*, 53(4), 1415-1440.
- ARESTİS, P. ve MARISCAL, I. B. F. (1999), “Unit Roots and Structural Breaks in OECD Unemployment”, *Economics Letters*, 65(2), 149-156.
- BALTAGI, B. (2008), “Econometric Analysis of Panel Data”, *John Wiley & Sons*, 4. Auflage Edition, 4, Chichester

- BOLAT, S., TIWARI, A. K. ve ERDAYI, A. U. (2014), “Unemployment Hysteresis in The Eurozone Area: Evidences from Nonlinear Heterogeneous Panel Unit Root Test”, *Applied Economics Letters*, 21(8), 536-540.
- BOZGEYİK, Y. (2020), “İşsizlik Histerisinin Geçerliliğinin Sınanması: E7 Ülkelerine İlişkin Ampirik Bir Çalışma”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 4316-4333.
- BREUSCH, T. S., ve PAGAN, A. R. (1980), “The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics”, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- CAMARERO, M. ve TAMARIT, C. (2004), “Hysteresis vs. Natural Rate of Unemployment: New Evidence for OECD Countries”, *Economics Letters*, 84(3), 413-417.
- CHANG, T. (2011), “Hysteresis in Unemployment for 17 OECD Countries: Stationary Test with A Fourier Function”, *Economic Modelling*, 28(5), 2208- 2214.
- CHANG, T., LEE, K. C., NIEH, C. C. ve WEI, C. C. (2005), “An Empirical Note on Testing Hysteresis in Unemployment for Ten European Countries: Panel SURADF Approach”, *Applied Economics Letters*, 12(14), 881-886.
- CHRISTOPOULOS, D. K. ve LEÓN-LEDESMA, M. A. (2007), “Unemployment Hysteresis in EU countries: What Do We Really Know about It?”, *Journal of Economic Studies*, 34(2), 80-89.
- EĞİLMEZ, M.(2013), İşsizlik Histeresisi. <https://www.mahfiegilmez.com/2013/12/issizlik-histeresisi.html>, (02.03.2021)
- ENDERS, W. ve LEE, J. (2012), “The Flexible Fourier Form and Dickey–Fuller Type Unit Root Tests”, *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- ENDERS, W. ve LEE, J. (2012a), “A Unit Root Test Using A Fourier Series to Approximate Smooth Breaks”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74, 574-599.
- ENER, M. ve ARICA, F. (2011), “Unemployment Hysteresis in Turkey and 15 EU Countries: A Panel Approach”, *Research Journal of Economics, Business and ICT*, 1, 65-71..

- FRIEDMAN, M. (1968), “The Role of Monetary Policy”, *The American Economic Review*, 58(1), 1-17.
- FURUOKA, F. (2014), “Are Unemployment Rates Stationary in Asia-Pacific Countries? New Findings from Fourier ADF Test”, *Economic Research*, 27(1), 34-45.
- GÜLOĞLU, B. ve İSPİR, M.S. (2011), “Doğal İşsizlik Oranı mı? İşsizlik Histerisi mi? Türkiye İçin Sektörel Panel Birim Kök Sınaması Analizi”, *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 205.
- <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, E.T. 30.11.2020.
- LEE, C. F. (2010), “Testing for Unemployment Hysteresis in Nonlinear Heterogeneous Panels: International Evidence”, *Economic Modelling*, 27(5), 1097-1102.
- LEÓN-LEDESMA, M. A. (2002), “Unemployment Hysteresis in The US States and the EU: A panel Approach”, *Bulletin of Economic Research* ,54 (2), 95-103.
- LINDBECK, A. ve SNOWER, D. J. (1989). “The Insider-Outsider Theory of Employment and Unemployment”, *MIT Press Books*, 1.
- MARQUES, A. M., LIMA, G. T. ve Troster, V. (2017), “Unemployment Persistence in OECD Countries After The Great Recession”, *Economic Modelling*, 64, 105-116.
- MENG, M., STRAZICICH M. C. ve LEE, L. (2017), “Hysteresis in Unemployment? Evidence from Linear and Nonlinear Unit Root Tests and Tests with Nonnormal Errors”, *Empirical Economics*, 53(4), 1399-1414.
- MİKE, F. ve ALPER, A.E. (2020), “Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler için İşsizlik Histerisinin İncelenmesi: Fourier ADF Test Bulguları”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 1-14.
- MITCHELL, W. F. (1993), “Testing for Unit Roots and Persistence in OECD Unemployment Rates”, *Applied Economics* , 25 (12),: 1489-1501.
- NAİMOĞLU, M. (2021), “Fourier Yaklaşımıyla Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Enerji Kayıplarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Almanya Örneği”, *Journal of Economics and Research*, 2(1), 59-68.
-

- NAİMOĞLU, M. ve AKAL, M. (2021), “Yükselen Ekonomilerde Enerji Etkinliğini Talep Yanlı Etkileyen Faktörler”, *Sosyoekonomi*, 29(49), 455-481.
- NAZLIOĞLU, S. ve KARUL, C. (2017), “Panel LM Unit Root Test with Gradual Structural Shifts”, *In 40th International Panel Data Conference* (pp. 1-26).
- ÖZBEK, S. (2021), “Doğal İşsizlik Oranı Hipotezinin Geçerliliği: Balkan Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, *1. International Marmara Scientific Research And Innovation Congress*, 900-906.
- PARASIZ, İ. ve BİLDİRİCİ, M. (2002), *Modern Emek Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- PATA, U. K. (2020), “OECD Ülkelerinde İşsizlik Histerisinin Ampirik Bir Analizi: Fourier Panel Durağanlık Testi”, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(1), 125-144.
- PESARAN, M. H. (2004), “General Diagnostic Tests fFor Cross Section Dependence in Panels”, *Cambridge: University Oof Cambridge*, Working Paper.
- PESARAN, M. H., ULLAH, A. ve YAMAGATA, T. (2008), “A Bias-Adjusted Lm Test of Error Cross-Section Independence”, *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- PHELPS, E. S. (1967), “Phillips Curves, Expectations of Inflation and Optimal Unemployment Over Time”, *Economica*, 254-281.
- POLAT, M. ve NAİMOĞLU, M. (2019), “Faiz Oranlarının Firmaların Piyasa Değerine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(5”), 115-121.
- REESE, S. ve WESTERLUND, J. (2016), Panicca: Panic on Cross-Section Averages”, *Journal of Applied Econometrics*, 31 (6), 961-981.
- RØED, K. (1997), “Hysteresis in Unemployment”, *Journal of Economic Surveys*, 11(4), 389-418.
- SONG, F. M. ve WU, Y. (1997), “Hysteresis in Unemployment: Evidence from 48 US States”, *Economic Inquiry*, 35(2), 235-243.
- STOCKHAMMER, E. ve STURN, S. (2012), “The impact of Monetary Policy on Unemployment Hysteresis”, *Applied Economics*, 44(21), 2743-2756.
-

- TAŞ, S. ve UĞUR, B. (2017), “Türkiye için İşsizlik Histerisi mi, Yoksa Doğal Oran Hipotezi mi Geçerlidir?”, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 25-45.
- TEKİN, İ. (2018), “Türkiye’de İşsizlik Histerisi: Fourier Fonksiyonlu Durağanlık Sınamaları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 97-127.
- TÜRKMEN, S ve ÖZBEK, S. (2021), “Is Unemployment Hysteresis Valid in BRICS-T Countries?, Evidence from Panel Fourier LM Approach”, *International Social Sciences Studies Journal*, 78, 542-549.
- WESTERLUND, J., (2012), “Testing for Unit Roots in Panel Time-Series Models with Multiple Level Breaks”, *The Manchester School*, 80(6), 671-699.
- YALÇINKAYA, Ö. ve KAYA, V. (2017), “Doğal İşsizlik Oranı mı Yoksa; İşsizlik Histerisi mi? OECD Ülkeleri İçin Yeni Nesil Panel Birim Kök Testlerinden Kanıtlar (1980-2015)”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 1-18.
- YAYA, O. S., OGBONNA, A. E. ve MUDİDA, R. (2019), Hysteresis of Unemployment Rates in Africa: New Findings from Fourier ADF Test, *Quality & Quantity*, 1-15.

IS THERE A RELATIONSHIP BETWEEN DIRECT AND INDIRECT TAX REVENUES WITH EXCHANGE RATE VOLATILITY: EVIDENCE FROM TURKEY

Sinem KOÇAK¹

Geliş: 29.04.2021 / Kabul: 22.09.2021
DOI: 10.29029/busbed.930088

Abstract

This study seeks empirical proof for this basic question: is there a relationship between direct-indirect tax revenues with exchange rate volatility? For the period of 2006:Q1-2019:Q4 in Turkey, the Toda-Yamamoto causality approach was performed to delve into the causal relationships between the exchange rate volatility determined by the moving standard deviation of the real effective exchange rate and both direct and indirect taxes. The results of the Toda-Yamamoto causality test revealed the presence of a one-way causality relationship from direct taxes to exchange rate volatility and also a one-way causality relationship from indirect taxes to exchange rate volatility. Under a causality approach framework, the paper occurred a significant empirical inference for the relationship of exchange rate volatility with both direct and indirect taxes.

Keywords: Exchange rate volatility, Direct taxes, Indirect taxes, The Toda-Yamamoto causality, Turkey.

DOLAYLI VE DOLAYSIZ VERGİ GELİRLERİ İLE DÖVİZ KURU OYNAKLIĞI ARASINDA BİR İLİŞKİ VAR MI? TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Öz

Bu çalışmanın amacı dolaylı ve dolaysız vergi gelirleri ile döviz kuru oynaklığı arasında bir ilişki mevcut mudur? sorusuna ampirik kanıtlar aramaktır. Türkiye örneği için 2006:Q1-2019:Q4 döneminin dikkate alındığı ve reel efektif

¹ Ph.D, Trabzon, Turkey, sinemakcay@hotmail.com.tr, ORCID: 0000-0002-2313-0161.

döviz kurunun standart sapmasının döviz kuru oynaklığı olarak kullanıldığı çalışmada, reel efektif döviz kuru oynaklığı ile hem dolaylı hemde dolaysız vergi gelirleri arasındaki nedensel ilişkiler Toda-Yamamoto yaklaşımı ile araştırılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testinden elde edilen sonuçlar, hem dolaylı hem de dolaysız vergi gelirlerinden döviz kuru oynaklığına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Tüm bu bulgular ışığında çalışma nedensellik yaklaşımı çerçevesinde, döviz kuru oynaklığı ile dolaylı ve dolaysız vergi gelirleri arasındaki ilişkiye dair önemli ampirik çıkarımlar ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Döviz kuru oynaklığı, Dolaysız vergiler, Dolaylı vergiler, Toda-Yamamoto Nedensellik, Türkiye.*

Introduction

The issue of which variables are the macroeconomic determinants of tax revenues is a significant debate in the literature on fiscal policy. The relationship between tax revenues and macroeconomic variables has been explored in most studies by using alternative combinations of macroeconomic variables. Gupta (2007) preferred to use per capita GDP, agricultural share of GDP, trade openness, and foreign aid as explanatory variables when evaluating this relationship, but Martinez-Vazquez and McNab (2000) only included per capita GDP and trade openness in their analysis. The relationship of tax revenues with income, openness and the share of agriculture in GDP was also investigated by Ghura (1998). According to Tanzi (1992), the major determinants of tax revenues were per capita wages, the share of imports, agriculture and foreign debt. More recently, a broad data collection consisting of exchange rates, industry's share of GDP, trade openness, agricultural share of GDP and foreign aid was used by Gaalya (2015). Finally, the various variables, including unemployment rate, economic growth, inflation rate and economic globalization were introduced into the study by Çalcalı and Altın (2019). The relationship of the data set of per capita GDP, agricultural, manufacturing and mining GDP shares, trade openness, foreign debt, exchange rates, unemployment rate, economic development, inflation rate, economic globalization and foreign aid with tax revenues was studied in previous studies. However, could there be another important variable that has a high potential to affect economic activity but has not been discussed in the fiscal literature until now? The debate on exchange rate volatility with total tax revenue has more recently started with Ofori et al. (2018). In Ofori et al. study, exchange rate volatility was paired with total tax revenues for the first time in the literature.

They emphasized that exchange rate volatility can be an overlooked factor determining tax revenue in the literature. The results of their study showed that exchange rate volatility, as an important determinant of tax revenue, has a deleterious effect on tax revenues for Ghana. Although the existence of a possible relationship between tax revenues and exchange rate volatility has given a start with the study of Ofori et al., exchange rate volatility has never been associated with both direct taxes and indirect taxes in the literature.

More recently, exchange rate volatility has become one of the most obtrusive and pioneering macroeconomic variables, particularly in developing countries such as Turkey. Unfortunately, the process brought along high volatility with the sudden and sharp depreciation of the Turkish lira against the DollarDollar. Ultimately, a wide spectrum of economic activity has been exposed to the uncertainty of the exchange rate. As exchange rate volatility increases, the damage caused by the high volatility on economic activity has begun to draw attention to the Turkish economy. This process became a highly controversial topic for both economic agents and policymakers. Immediately after, the relationships between exchange rate volatility and macroeconomic variables that have never been addressed have recently begun to be investigated in empirical studies. One of the closest examples of this new relationship is reported by Demirgil and Çelikkaya (2019) for domestic consumption expenditures for Turkey. Because exchange rate volatility can cause price volatility which generally induces to decrease in household consumption, since all economic transaction is closely related to taxation, in such a case, it may come to mind that indirect taxes including the value-added tax (VAT) and the special consumption tax (SCT) can be easily affected by this change. To avoid risk, firms can decrease their production or reflect the cost stemming from volatility to their prices.

Also, firms can change their investment decisions. In the given circumstances, direct taxes may easily respond to these arguments through income tax, the corporate tax. Another dimension of the event is closely related to the taxes levied on imports and exports. The relationship of exchange rate volatility with import and export is the most discussed topic in the literature. Value-added tax on imports is calculated in foreign currency and then collected in national currency. Especially as the exchange rate increases, the amount of tax collected from this item changes. As can be seen, exchange rate volatility has the potential to affect tax revenues through many channels. However, can a fiscal policy such as a cut in taxes affect the exchange rate? A cut in taxes reduces national savings, lowering the supply of dollars to be invested abroad. The lower supply causes the

equilibrium real exchange rate to rise, making the Dollar more valuable (Mankiw 2010: 140). A change in fiscal policy can cause a depreciation or an appreciation in the exchange rate. Under all these economic frameworks, the question of whether there is a relationship between direct and indirect tax revenues and exchange rate volatility has become necessary.

In the recent past, exchange rate volatility has been intensively discussed with macroeconomic variables in several studies for Turkey (Ayhan (2019), Kartal (2019), Güleç (2020), Bahmani-Oskooee and Durmaz (2020)). However, it is essential to point out that the relationship between the exchange rate volatility and total tax revenues was discussed for Turkey in Koçak (2019) for the first time, but the exchange rate volatility has never been analyzed with both direct taxes and indirect taxes for Turkey. This analysis intends to evaluate the possible causal relationship of exchange rate volatility with both direct and indirect taxes for 2006:Q1-2019:Q4 in Turkey. The study has the feature of being the first attempt to analyze the relationships between exchange rate volatility and this sort of tax revenues for the Turkish economy by using the Toda-Yamamoto Causality test.

1. Exchange Rate Volatility and Tax Revenues

In developing economies, exchange rate volatility has a tremendous potential to significantly affect the entire economy through its direct and indirect channels. The transmission channels created by the volatility can harm both consumers and producers/firms as the main driver of economic uncertainty with rising risk. Primarily on the consumer side, the price instability caused by the exchange rate volatility can shift household consumption choices and trigger supply-demand imbalances under domestic demand conditions. The imbalance, thus, can cause a decrease in consumption. Ultimately, indirect taxes, particularly VAT and SCT, can be influenced by this channel with decreasing consumption. On the producer side, companies may either reduce their economic activities or reflect the cost to their prices if they want to prevent the risk caused by exchange rate volatility. Employment can be negatively affected in the event of a decrease in economic activity, and this negativity may be reflected indirect taxes by income tax. In another scenario, firms can record exchange rate losses as an expense that may affect the corporate tax revenue collected by the government.

Furthermore, there is no doubt that the volatility of the exchange rate will demonstrate its effect on investment decisions consisting of the investment value and the future profits produced by the investment. This situation may cause the postponement of both investments and direct taxes such as income tax and

corporate tax arisen from these investments. Moreover, direct taxes could also be impacted by the negative impact of postponed investments on employment. In another situation, companies record exchange rate losses as an expense, which may affect the corporate tax revenue collected by the government. The detrimental effects of exchange rate volatility on exports and imports are another important concern. The negative effect of the exchange rate volatility on foreign trade inevitably has the potential to impact indirect taxes via customs duties and VAT in imports. Tax revenues such as VAT, SCT and customs duties may decrease, especially in economies with a high dependence on imports in terms of both production and consumption, as demand for imported products decreases because of exchange rate volatility.

On the other hand, both monetary and fiscal policymakers follow different policies to achieve economic stability. In other words, monetary policies alone cannot be designed to ensure the economic stability of the economy. In this system, fiscal policies should also be a tool that should be applied simultaneously to ensure economic stability with monetary policy. Policymakers can use fiscal policies as a complementary policy of monetary policy to support economic stability, such as price stability. If fiscal policies have some degree of effectiveness in achieving this goal, then we can bespeak of a causal relationship from fiscal policy instruments such as taxes to exchange rate volatility.

2. Literature

The number of studies examining the relationship between the volatility in exchange rates and tax revenues is limited. Only in a few studies, this relationship is explored. The literature on the relationships that is incomplete and ambiguous is fairly recent and restricted to only two studies. Ofori et al. (2018) were pioneers of this literature by remarking the role of exchange rate volatility on the Ghanaian government's tax revenue generation for the first time. Using annual data spanning from 1984 to 2014, they tested the existence of any short-run or long-run effects of the volatility of the exchange rate on the ratio of total tax revenues to GDP. The volatility in exchange rates is also created by the modelling process of GARCH (1,1) following Bollerslev (1990). The outcomes of the ARDL bounds test indicated that both the short-run and long-run coefficients of exchange rate volatility are negative and statistically significant. These findings of the study proved that exchange rate volatility has an impairing effect on tax revenue both in the short and long run. Another study analyzing both short and long-run effects of exchange rate volatility on tax revenues for the Turkish economy is Koçak

(2019). The study results showed that there are both short-run and long-run volatility effects on total tax revenues for the period of 2006:01-2019:12. The relationship, as seen from the literature, is quite up for discussion and empirically needs more research.

However, in both theoretical and empirical literature, there is a vast amount of studies trying to remark the main or macroeconomic determinants of tax revenues. Following Hinrich's (1965) paper, found the correlation between tax level differences and degree of openness, Lotz and Morss (1970) investigated the factors which affect tax level in developing countries. The results showed that the existence of taxable bases is more important than variations in the demand for government expenditures in the developing countries. Tanzi (1989) focused the macroeconomic determinants of taxation levels in a theoretical framework for developing countries by classifying them as statistical determinants, institutional or social determinants and tax policy determinants. However, these macroeconomic determinants involve only the relationship of the real exchange rate and tax revenues, not the real exchange rate volatility. In this time, Tanzi and Davoodi (2000) demonstrated empirically that agriculture share in GDP harms tax revenues, but per capita income has a positive effect. By utilizing Generalized Method of Moment (GMM) regression Agbeyegbe, Stotsky and WoldeMariam (2004) found that trade liberalization is weekly linked to total tax revenues. The results for currency appreciation and higher inflation indicated some lower tax revenues. In another paper for developing countries, Gupta (2007) showed that per capita GDP, agriculture in GDP, trade openness, and foreign aid significantly affect revenue performance in any economy. For the Pakistan case, The findings of Addison and Levin (2012) for 39 sub-Saharan African countries over the period 1980-2005 showed that the effect of the share of the agriculture sector on total tax revenue GDP ratio is negative and statistically significant, but openness has a statistically positive significant effect on total tax revenue GDP ratio. For another variable, per capita GDP has a positive but insignificant effect on the total tax revenue ratio. By using fixed and random effects models, Gaalya (2015) proved that exchange rates, the share of industry to GDP and especially trade openness have positive effects on tax revenue performance, while the agriculture share to GDP and foreign aid have negative effects on Uganda over the period of 1994-2012. More recently, a study for OECD countries was employed by Çalcalı and Altınır (2019) for the data of 1991-2015. The results of the Panel AMG approach indicated that unemployment and economic growth had no effects on tax revenues

in most countries, while inflation had negative and economic globalization had a positive effect.

For Turkey, there has been a limited number of papers that have empirically attempted to examine the determinants of tax revenues. Furthermore, in these studies, the relationship between exchange rate volatility and tax revenues has not been empirically tackled or examined yet. Mostly, the relationship of tax revenues with economic growth, tax rates, public expenditures and corruption was analyzed for Turkey (Yamak and Yamak, 1995; Karabulut, 2006; Durkaya and Ceylan, 2006; Mucuk and Alptekin, 2008; Temiz, 2008; Karagöz and Mutlu, 2009; Yamak and Abdioğlu, 2012; Dökmen, 2012; Erdoğan, Topçu and Ozan, 2013; Altunöz, 2017; Songur and Yüksel, 2018; Akıncı, 2019; Boğa, 2020). To determine the main factors of tax revenues, Karagöz (2013) focused on a sectorial composition for Turkey from 1970-2010. The regression analysis results proved that both agriculture and industry share GDP, external debt stock, urbanization rate and finally monetization rate affect tax revenues. Another study for Turkey's economy came from Atsan (2017) by employing multiple regression analysis for the years 1984 and 2012. His results showed that foreign trade affects tax revenues positively, while the agricultural value-added has a negative effect. Öztürk, Şaşmaz, Bayar and Odabaş (2019) investigated the effect of major economic variables on tax revenues for the case of Turkey during 1980-2017. The findings demonstrated that economic growth and urbanization have a positive effect on tax revenues but negative for unemployment, shadow economy and inflation. The relationships of tax revenues with GDP per capita, the shares of industry, the service sectors in GDP and openness on a regional scale for the period of 1990-2001 and 2004-2011 was also examined by Sağdıç (2019). The results of panel data analysis indicated that all economic variables affect tax revenues for Turkey positively, but the effect of the agriculture sector on tax revenues is only negative.

3. Data and Methodology

The primary goal of this analysis is to ask whether there is any causal relationship between the volatility of the exchange rate (EXV) and both direct taxes (DT) and indirect taxes (IDT). The quarterly time series of 2006:Q1-2019:Q4 period is harnessed in the estimations for Turkey. The main reason for taking this period into consideration is that the central government budget definition has been in use instead of the consolidated budget definition since 2006. Also, since taxes are an instrument of fiscal policy, the use of a quarterly dataset may provide more opportunities to capture whether the variables react to each

other simultaneously than using an annual dataset. Each data was collected from the Central Bank of the Republic of Turkey. First, seasonally adjusted direct taxes and indirect taxes were deflated by using the consumer price index (CPI) (2003=100) to ensure real series. In the next stage, LRDT and LRIDT were achieved by performing logarithmic transformation of real direct taxes (RDT) and real indirect taxes (RIDT). The ultimate abbreviations of variables used in the analysis are as in Table 1:

Table 1. The Variables

Variables	Abbreviation
Real Effective Exchange Rate	LEER
Exchange Rate Volatility	EX
Real Direct Tax Revenue	LRDT
Real Indirect Tax Revenue	PRINT

To measure the exchange rate volatility (EXV), the moving standard deviation of the growth rate of the logarithmic real effective exchange rate (LREER) (2003=100) is used as follows. This methodology provides the exchange rate volatility the advantage of being stationary (Kenen and Rodrik (1986)).

$$EXV_t = \left[\left(\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (LREER_{t+i-1} - LREER_{t+i-2})^2 \right)^{1/2} \right] \quad (1)$$

The Toda-Yamamoto causality, referred to as TY, the test aims to determine the causal relationships between variables without considering the integration and cointegration qualities of the variables. Therefore, the most important contribution of the TY causality test is to constitute a $(k + d_{max})$ th order VAR model and also to specify both the optimal lag length, k , in this VAR system and maximal order, (d_{max}) , of integration of the variables of this VAR model. The TY causality test with the estimation of a bivariate Augmented VAR models $(k+d_{max})$ for both real direct taxes (LDT) (Model (1)) and real indirect taxes (LIDT) (Model (2)) with exchange rate volatility (EXV) is stated as follow:

$$LDT_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} LDT_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \alpha_{2i} LDT_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} EXV_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \delta_{2i} EXV_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

$$LEXV_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} EXV_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \beta_{2i} EXV_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_{1i} LDT_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \gamma_{2i} LDT_{t-i} + \varepsilon_{3t}$$

and,

$$LIDT_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^k \theta_{1i} LIDT_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \theta_{2i} LIDT_{t-i} + \sum_{i=1}^k \vartheta_{1i} EXV_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \vartheta_{2i} EXV_{t-i} + \varepsilon_{4t} \quad (4)$$

$$LEXV_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^k \varphi_{1i} EXV_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \varphi_{2i} EXV_{t-i} + \sum_{i=1}^k \omega_{1i} LIDT_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \omega_{2i} LIDT_{t-i} + \varepsilon_{5t}$$

4. Results

The summary statistics of the exchange rate volatility, real direct taxes and real indirect taxes series are presented in Table 2. The second row shows the mean of the variables. As seen in this row, the mean of the real direct taxes and real indirect taxes are realized as 11.662 and 12.341, respectively.

Table 2. Summary Statistics

	EX	LRDT	PRINT
Mean	0.0537	11.662	12.341
Median	0.0438	11.651	12.395
Maximum	0.1767	12.010	12.614
Minimum	0.0094	11.346	11.938
Std. Dev.	0.0384	0.187	0.181
Skewness	1.8871	0.223	-0.494
Kurtosis	6.5576	1.952	2.089

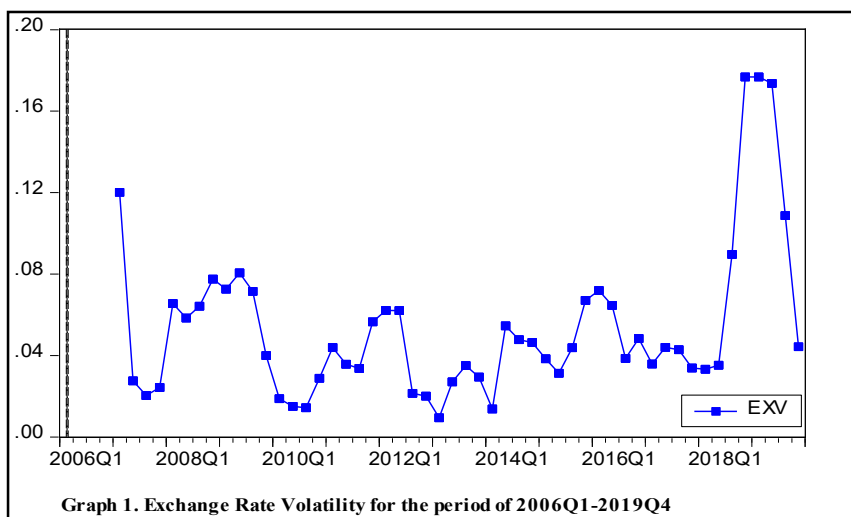
The correlation coefficients between the variables can be seen in Table 3. The values range between -0.085 and 0.830. The value of the correlation coefficient between exchange rate and real direct taxes, -0.085, indicates a

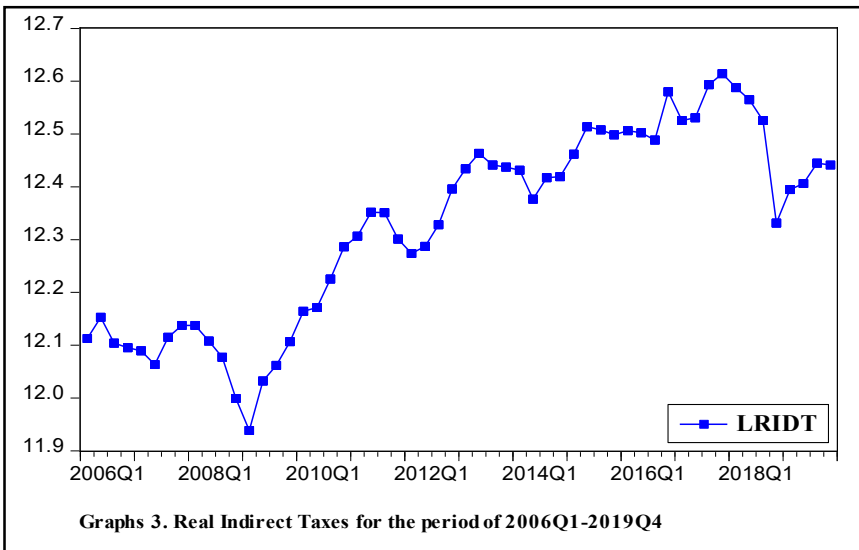
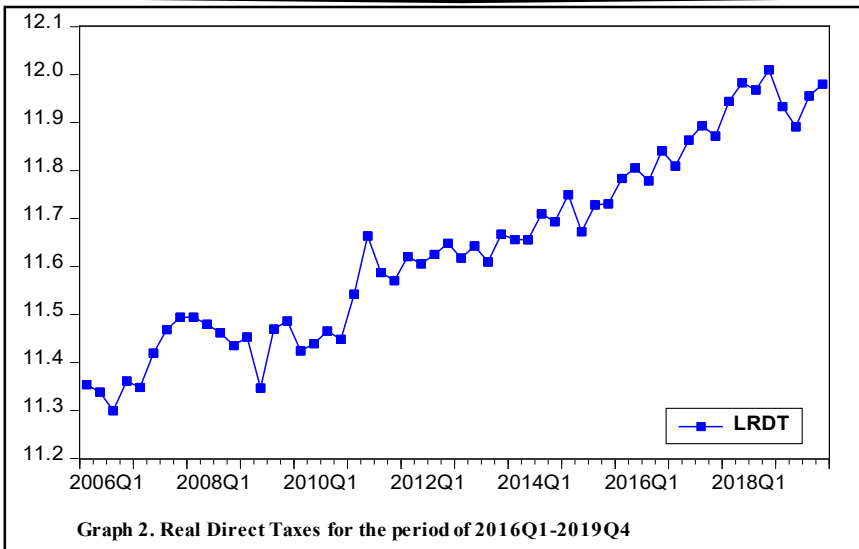
negative relationship between the variables. This lower degree of correlation coefficient also expresses the relationship between the variables because of not being equal to 0. The value of the correlation coefficient between exchange rate and real indirect taxes, 0.311, indicates a positive relationship between the variables.

Table 3. Correlation Matrix

	EX	LRDT	PRINT
EXY	1.000		
LRDT	-0.085	1.000	
LRIDT	0.311	0.830	1.000

When the graph of exchange rate volatility is examined as given in Graph 1, it is seen that a significant volatility in the exchange rate has occurred since 2018. As seen from Graph 2 and 3, the series of both real direct taxes and real indirect taxes exhibit an increasing trend throughout 2006:Q1-2019:Q4. Also, exchange rate volatility has shown excess volatility in Turkey between 2008:Q1-2009:Q4 and 2018:Q3-2019:Q4. The responses of both tax revenues to this volatility were downward.

Before employing the test of TY causality, k and D_{max} must be specified to constitute the model of $VAR(k + D_{max})$. The success of the TY causality test depends on the correct determination of k and D_{max} .

To evaluate D_{max} of the variables in the system, an array of unit root tests, including Augmented Dickey-Fuller (ADF) (Dickey and Fuller, 1979), Phillips-Perron (PP) (Phillips and Perron, 1988) and Kwiatkowski, Phillips, Schmidt and

Shin test (KPSS) (1992) were used. ADF, PP and KPSS methods are traditional unit root tests that are most commonly used in practice for detecting the presence of a unit root in time series. PP unit root test focuses on controlling for the possible problem of serial correlation in the ADF test regression, using an alternative (nonparametric) approach. Also, the reason for applying KPSS unit root test is so that KPSS is suggested to eliminate a possible low power against stationary near unit root processes that occur in the ADF and PP (Katircioglu et al. (2014)). Table 4 exhibits the outcomes of ADF, PP and KPSS. These outcomes indicate that EXV is stationary in its level, but LRDT and LRIDT are stationary in their first difference. So d_{max} is identified as 1 ($d_{max}=1$) for VAR Model (1) and VAR Model (2).

Table 4. Results of Unit Root Tests

	ADF		PP		KPSS	
	Constant	Trend	Constant	Trend	Constant	Trend
EX	-3.818***	-3.750**	-3.457***	-3.751**	0.286*	0.158***
LRDT	-0.460	-4.127***	-0.666	-4.209***	0.886	0.124**
Δ LRDT	-9.974***	-9.884***	-10.474***	-10.364***	0.036*	0.024*
LRIDT	-1.210	-1.668	-1.249	-1.944	0.768	0.137**
Δ LRIDT	-6.577***	-6.522***	-6.528***	-6.582***	0.104*	0.080*

Note: ***, ** and * denote significance level of 1%, 5% and 10%, respectively. Δ is the first difference operator.

Table 5 exhibits the outcomes of TY causality test. As outlined in the table, the k of Model (1) is found to be 2 ($k=2$) and the k of Model (2) is chosen to be 3 ($k=3$). Both models have no autocorrelation and heteroscedasticity problems.

Table 5. Toda-Yamamoto Causality Test Results

Model	Null Hypothesis	k	d_{max}	χ^2 statistics	Results	LM(1)	LM(4)	White
Model (1)	EXV $\not\rightarrow$ LRDT	2	1	3.848	LRDT \rightarrow EXV	2.774	2.548	40.948
	LRDT $\not\rightarrow$ EXV	2	1	10.911***				
	EXV $\not\rightarrow$ LRIDT	3	1	2.949		3.053	4.806	48.144

Model (2)	LRIDT \nrightarrow EXV	3	1	5.667**	LRIDT \rightarrow EXV
--------------	-----------------------------	---	---	---------	----------------------------

Note: *** and **, denote significance at the 1%, 5% level, respectively.

The first calculated TY statistic, 3.848, which represents the null hypothesis of no-causality from EXV to LRDT is not rejected at the 10% level, but the calculated statistics for the null hypothesis of no-causality from LRDT to EXV, 10.911, is rejected at 1% level of significance. Likewise, the null hypothesis of no-causality from EXV to LRIDT is also not rejected at 10% level of significance. But the hypothesis for the causality from LRIDT to EXV is accepted at 5% level of significance with the calculated test value statistics of 5.667. In the interest of brevity, the causality test results of both Model 1 and Model 2 show that there exists a one-way causality relationship from running to both real direct and real indirect taxes to exchange rate volatility, separately.

Concluding remarks

The relationship between total tax revenue and macroeconomic variables has been frequently discussed using empirical methods for different country groups and different periods in the literature (Hinrich (1965), Tanzi (1989), Stotsky and WoldeMariam (2004), Addison and Levin (2012), Atsan (2017), Sağdıç (2019)). This macroeconomic data set consists of per capita GDP, agricultural, manufacturing and mining GDP shares, trade openness, foreign debt, exchange rates, unemployment rate, economic development, inflation rate, economic globalization and foreign aid. However, exchange rate volatility has become a high potential variable affecting economic activities such as consumption, production, investment, import and export, especially in developing countries. As the effects of exchange rate volatility spread over a wide range of economic activities, the variable started to be analyzed with variables that it had never been discussed together before. What is even more interesting is that the realization of all these economic activities initiates a taxation process.

In the literature, the relationship of total tax revenue with exchange rate volatility has been discussed by the Ofori et al.'s paper (2018) for the first time. The remarkable thing here is that the relationship between the variables has been handled in the very recent past: 2018, for the first time. Perhaps the reason why the relationship between exchange rate volatility and tax revenues has never been discussed so far is that the restrictive effects of exchange rate volatility on economic activity are now stronger than ever before. When we went back to Ofori

et al.'s paper, the results of the study revealed that exchange rate volatility has a detrimental effect on total tax revenue. According to Ofori et al., exchange rate volatility was a very important, but especially an overlooked variable in the fiscal literature. However, both short-run and long-run effects of exchange rate volatility on tax revenues is analyzed for the Turkish economy by Koçak (2019). The results of the study showed both the short and long-run volatility effects on total tax revenue for the period of 2006:01-2019:12.

Right after these papers, the present study has drawn attention to the relationship of exchange rate volatility with direct and indirect tax revenues that had never been discussed before. Since the previous papers on the relationship are quite new and limited, this study which examines the causal relationships between the variables as a beginning aims to enlighten and extend the empirical literature. The originality of the research idea that distinguishes this study from Ofori and Koçak's studies is that it classified tax revenues as direct and indirect tax revenues. Although all variables seem to belong to the different economic policies, it is very important to determine the interaction between these variables for designing both fiscal and monetary policies. Because the results obtained at the end of this study will provide important implications for the central bank, whose aim is price stability.

This paper emphasized testing the causal relationships of exchange rate volatility with real direct taxes and real indirect taxes for the case of Turkey by implementing the Toda-Yamamoto approach to Granger causality. Quarterly time series of 2006:Q1-2019:Q4 period is used in the analysis. The proofs of the Toda-Yamamoto approach to Granger causality exhibit only the presence of a one-way causality relationship from both real direct taxes and real indirect taxes to exchange rate volatility, separately. Unlike previous analysts, Ofori et al. (2018) and Koçak (2019), the main policy output revealed from these findings is that the exchange rate volatility is not a crucial determinant of direct and indirect tax revenues for the Turkish economy. Nevertheless, the results majorly exhibited that as a fiscal policy tool, tax revenues specific to direct and indirect tax can play a key role in reducing/increasing the volatility in the exchange rate. Although all measures, such as focusing on the interest rate and encouraging foreign direct investments, intended to reduce the exchange rate volatility seem to be the priority of Turkey's economy, determining this relationship between the variables for the first time in the literature within the framework of causality analysis offers a different perspective simultaneously on both the tax revenues generation process and the exchange rate volatility. Both fiscal and monetary policymakers should

consider this relationship of exchange rate volatility and tax revenues while designing the both monetary and fiscal policies and choosing policy tools. In the study, no causality relationship from exchange rate volatility to tax revenues was determined. This finding implies that exchange rate volatility is not one of the determinants of tax revenues for Turkey. These results also indicate that the implementation of tax revenue as a fiscal policy tool can be effective in the stabilization of the exchange rate in Turkey. Moreover, these results reveal a very important empirical inferences for being the first in the literature for the relationship of exchange rate volatility with both direct and indirect taxes. Since the study is the first to examine the relationship between variables, it primarily focused on determining whether there is a causal relationship between the variables. The limitations of the study may be the focusing on the causality method and the covering the period of 2006-2019. Therefore, in the next stage, firstly, the analysis can be carried a step further by investigating the short-term and long-term dynamics between exchange rate volatility and both direct and indirect taxes. Also, the relationships between the variables can be investigated for a wider time series. Then, since the results revealed the existence of a one-way causality relationship from both direct and indirect tax revenues to exchange rate volatility, it would be appropriate to investigate the effects of tax revenues on exchange rate volatility. Lastly, examining the relationship between the variables the based on disaggregated data such as the value-added tax, the special consumption tax, customs duties, the value-added tax in imports and income tax, the corporate tax in more detail may provide policymakers with a more transparent and very important roadmap in terms of economic policies that can be implemented.

References

- ADDISON, Tony and Levin, J. (2012), "The Determinants of Tax Revenue in Sub-Saharan Africa". *Nationell Konferens i Nationalekonomi*, Stockholm. 1-21.
- AGBEYEGBE, Terence, Stotsky, J. G. and WoldeMariam, A. (2004), "Trade Liberalization, Exchange Rate Changes and Tax Revenue in Sub-Saharan Africa", *International Monetary Fund Working Paper No. 04/178*.
- AKINCI, Adil (2019), "Vergi Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4: 100-106.

- ALTUNÖZ, Utku (2017), “Türkiye Ekonomisi İçin Vergi Geliri- Kamu Harcamaları İlişkisinin Ampirik Analizi”, *Vergi Dünyası*, 36: 433, 1-17.
- ATSAN, Emre (2017), “The Determinants of Tax Capacity and Tax Effort in Turkey for the Period of 1984-2012”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10 (4): 214-234.
- AYHAN, Fatih (2019), “The Analysis for the Impacts of Exchange Rate Volatility on Foreign Trade for Turkish Economy”, *Business and Economics Research Journal*, 19, 629-647.
- BAHMANI-OSKOOEE, Mohsen and Nazif, A. (2020), “Asymmetric Cointegration and the J-curve: Evidence from Commodity Trade Between Turkey and EU”, *Empirica*, 474, 757-792.
- BOĞA, Semra (2020), “Türkiye’de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişki: NARDL Eşbütünleşme Yaklaşımı”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55 (1): 487-507.
- BOLLERSLEV, Tim (1990), “Modelling The Coherence in Short-Run Nominal Exchange Rates: A Multivariate Generalized ARCH Model”, *The Review of Economics and Statistics*, 72, 498–505.
- ÇALCALI, Önder and Ali, A. (2019), “Macroeconomic Determinants of Tax Revenues: An Application on The OECD Countries”, *Maliye ve Finans Yazıları*, 112, 175-198.
- DEMİRĞİL, Hakan and Süha, Ç. (2019), “The Relationship between Exchange Rates Volatility and Household Expenditures in Turkey”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6, 832-845.
- DICKEY, David, A. and Wayne, A. F. (1979), “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- DOKMEN, Gökhan (2012), “Yolsuzlukların Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (1): 41-51.
- DURKAYA, Mehmet and Servet, C. (2006), “Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme”, *Maliye Dergisi*, 150: 79-89.
- ERDOĞAN, Ebru, Topcu, M. and Bahar, O. (2013), “Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Eşbütünleşme ve

- Nedensellik Analizi”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 50 (576): 99-109.
- GAALYA, Micah, S. (2015), “Trade Liberalization and Tax Revenue Performance in Uganda”, *Modern Economy*, 6, 228-244.
- GHURA, Dhaneshwar (1998), “Tax Revenue in Sub Saharan Africa: Effects of Economic Policies and Corruption”, *IMF Working Paper No. 98/135* (Washington: International Monetary Fund).
- GUPTA, Abhijit, S. (2007), “Determinants Of Tax Revenue Efforts İn Developing Countries”, *IMF Working Paper No. WP/07/184*.
- GULEÇ, Tan, C. (2020), “Exchange Rate Volatility and Comparative Interest Rates: The Determinants of Capital Flows and Resident Dollarization in Turkey”, *Celal Bayar University Journal of Social Sciences*, 9, 251-259.
- ISAAC Kwesi. O., Camara K. O. and Mark, K. A. (2018), “Exchange Rate Volatility And Tax Revenue: Evidence From Ghana”, *Cogent Economics & Finance*, 6.
- HINRICHS, Harley, H. (1965), “Determinants of Governments Revenue Shares Among Less Developed Countries”, *Economic Journal*, 75: 546-556.
- KARABULUT, Tahsin (2006), “Laffer Etkisinin Türkiye Uygulaması (1980-2003)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16: 367-377.
- KARAGÖZ, Kadir (2013), “Determinants of Tax Revenue: Does Sectorial Composition Matter”, *Journal of Finance, Accounting and Management*, 4 (2): 50-63.
- KARAGÖZ, Kadir and Abdullah, M. (2009), “Vergi Gelirleri Kamu Harcamaları İlişkisi Türkiye için Bir Zaman Serileri Analizi”, *Vergi Dünyası*, 337: 128-135.
- KARTAL, Gökhan (2019), “An Application on the Impact of Exchange Rate Volatility Occurring Recently in Turkey on the Foreign Trade: Cointegration and Causality Analysis”, *Fiscaoeconomia*, 13, 246-258.
- KATIRCIOĞLU, Salih T., Mete F. and Ceyhun, K. (2014), “Estimating Tourism-Induced Energy Consumption and CO₂ Emissions: The case of Cyprus”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 29, 634-640.
-

- KENEN, Peter and Dani, R. (1986), "Measuring and Analyzing The Effects of Short-Term Volatility in Real Exchange Rates", *The Review of Economics and Statistics*, 68, 311-315.
- KOÇAK, Sinem (2019), "Exchange Rate Volatility and Tax Revenues: the Case of Turkey", II. International Social Sciences Congress, November 7-9, 2019 Gümüşhane University. <http://usbk.gumushane.edu.tr/tr/kongreyayin-bilgileri/ii-usbk-bildiri-kitabi/>.
- KWIATKOWSKI, Denis, Peter, C. B. P., Peter, S. and Yongcheol, S. (1992), "Testing the Null Hypothesis of Stationarity against the Alternative of a Unit Root", *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.
- LOTZ, Joergen, R. and Elliot, R. M. (1970) "A Theory of Tax Level Determinants for Developing Countries", *Economic Development and Cultural Change*, 18, 328-341.
- MANKIW, Gregory N. (2010), *Macroeconomics*, 7th Edition, Worth Publishers.
- MARTINEZ-VAZQUEZ, Jorge and Robert, M. (2000), "Tax Reform in the Tax Reform Experiment in Transitional Countries", International Centre for Public Policy, Andrew Young School of Policy Studies, Georgia State University, Atlanta.
- MUCUK, Mehmet and Volkan, A. (2008), "Türkiye'de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975- 2006)", *Maliye Dergisi*, 155: 159-174.
- ÖZTÜRK, Ömer, F. Şaşmaz, M., Ü. Bayar, Y., and Odabaş, H. (2019), "Türkiye'de Başlıca Ekonomik Değişkenlerin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi", *Sayıştay Dergisi*, 30: 37-53.
- PHILLIPS, Peter, C.B. and Pierre, P. (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*, 75, 335-346.
- SAĞDIÇ, Ersin, N. (2019) "Vergi Gelirlerini Belirleyen Faktörlerin Bölgesel Analizi: Türkiye Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 60: 155-178.
- SONGUR, Mehmet and Cihan, Y. (2018), "Vergi Yapısı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 643: 47-70.

- TANZI, Vito (1989), “The Impact of Macroeconomic Policies on the Level of Taxation and the Fiscal Balance in Developing Countries”, *Staff Papers*, 36 (3): 633–656.
- TANZI, Vito (1992), “*Structural Factors and Tax Revenue in Developing Countries: A Decade of Evidence in Open Economies: Structural Adjustment and Agriculture*”, ed. by Ian Goldin and L. Alan Winters (Cambridge: Cambridge University Press), 267–281.
- TANZI, Vito and Hamid, R. D. (2000), “Corruption, Growth, and Public Finances”, *IMF Working Paper No. 00/182*.
- TEMİZ, Dilek (2008), “Türkiye’de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1960 – 2006”, 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, İzmir.
- TODA, Hiro, Y. and Taku, Y. (1995), “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- YAMAK, Nebiye and Rahmi, Y. (1995), “Türkiye’nin Vergi Türlerine Göre Laffer Eğrisi”, *Ekonomik Yaklaşım*, 6 (18-19): 51-65.
- YAMAK, Rahmi and Zehra, A. (2012), “Ampirik Bağlamda Toplam ve Alt Kalemler Bazında Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 30 (1): 173-193.

MARRIAGE PLOT AS a CHALLENGE TO GENDER CONVENTIONS IN AURORA LEIGH BY ELIZABETH BARRETT BROWNING¹

Soner KAYA²

Geliş: 29.07.2021 / Kabul: 24.09.2021
DOI: 10.29029/busbed.976101

Abstract

Elizabeth Barrett Browning in her long narrative poem titled Aurora Leigh portrays a heroine that struggles to be a poetess rather than a submissive wife in accordance with gender conventions. Her struggle shows that women attempting to go beyond domesticity to pursue a career encounter certain obstacles because marriage is regarded supreme career for them. Despite those obstacles and gender-specific applications, Aurora Leigh, the heroine, becomes a poet and marries her cousin. Her poetic career and marriage display that womanhood is not an obstacle to pursuing a career. By such a plot, Elizabeth Barrett Browning, challenged patriarchal society and the attribution of both frailty and certain fixed roles to women. Rather than presenting a conventional marriage in the end, Browning utilizes an unconventional marriage as a challenge to the patriarchal Victorian society because she underlined the fact that a marriage is not a career for women but a necessity. Discussing unconventionality of the marriage in Aurora Leigh, this study investigates how Browning problematizes conventional gender roles and presents marriage as a part of women's powerful side rather than as a sign of subjection.

Keywords: Gender roles, Aurora Leigh, Victorian society, Elizabeth Barrett Browning

¹ This article is prepared based on the dissertation titled "Writing as a challenge to Victorian patriarchal values: Elizabeth Browning's Aurora Leigh".

² Doctorate Student, İstanbul Aydın University, Institute of Social Science, sonerkaya@stu.aydin.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4945-5650>.

**ELİZABETH BARRETT BROWNING'İN AURORA LEIGH ADLI
ESERİNDE GELENEKSEL CİNSİYET ROLLERİNE BİR MEYDAN
OKUMA OLARAK EVLİLİK TEMASI**

Öz

Elizabeth Barrett Browning Aurora Leigh başlıklı uzun anlatı şiirinde dönemin geleneksel cinsiyet rolleri doğrultusunda itaatkâr bir eş olmak yerine şair olmak için mücadele eden bir kadını canlandırmaktadır. Kadın kahramanın mücadelesinden anlaşıldığı üzere, kadınlar için evlilik tek kariyer olanağı olarak görüldüğünden kariyer yapmaya çalışan kadınlar çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Bu engellere ve cinsiyete özgü uygulamalara rağmen, kadın kahraman Aurora Leigh bir şair olmayı başarıp kuzeniyle evlenmektedir. Kahramanın edebi kariyeri ve evliliği kadınlığın kariyer yapmak için bir engel olmadığını göstermektedir. Böylece, Elizabeth Barrett Browning ataerkil topluma ve kadınlara hem kırılma kavramının hem de bazı kısıtlayıcı rollerin atfedilmesine meydan okumaktadır. Browning evliliğin kadınlar için bir kariyer olmadığını aksine doğaları gereği bir gereklilik olduğunun altını çizmek için eserini geleneksel bir evlilik yerine ataerkil Viktorya toplumunun geleneksel cinsiyet rollerine meydan okuyan bir evlilik ile sonlandırmaktadır. Aurora Leigh'teki evliliğin sıra dışılığını tartışan bu çalışma, Browning'in geleneksel cinsiyet rollerini nasıl sorunsallaştırdığını ve evliliği bir boyun eğme göstergesi olarak değil, kadının güçlü yanının bir parçası olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *cinsiyet rolleri, Aurora Leigh, Viktoryen toplumu, Elizabeth Barrett Browning*

1. Introduction

Victorian period was characterized by economic developments and scientific inventions such as the steamship and the railway system. In this period industrial revolution accelerated the growth and England became a powerful country because of the developed trade and industry. The country was ruled by a queen, Queen Victoria from 1837 to 1901, and despite such advancements in science, industry and trade, there was inequality between the social classes and genders. From working life and education to literature, there were gender specific applications most of which were against women. Unfortunately, some of these injustices were supported by the law and the others were based on the expectations of the society since it labelled womanhood with certain characteristics such as weakness and inferiority. Hence, it would be true to say that in the Victorian

period, “whatever their social rank ... women were second-class citizens” (Gallagher, 1988, p. 57).

Being in the disadvantaged position in many areas such as education, literature and business, women were considered to be suitable only for domestic work such as sewing, cleaning, growing up children, satisfying males at home. Whether they were married or single, they had to serve male members of their families at home. As Jenni Calder asserts, “the home and the female were inevitably intimately associated” (Calder, 1977, p. 9). Marriage did not change their role of being at home and they kept carrying out the household duties and obeying their husbands. It was so because men were seen as ones who had the heavy burden of the society on them and women were expected to please men since they were superior to women. In other words, a house was regarded “a place of renewal for men, after their rigorous activities in the harsh, competitive public sphere” (Gorham, 1982, p. 4). Therefore, marriage was regarded as the best career for women for societal order, and the patriarchal society believes that “the natural vocation of a woman is that of a wife and a mother” (Mill, 1999, p. 94). All these attitudes towards women were based on the belief that women were born biologically inferior to men and their brains and power were suitable for the domestic sphere. Such difference between the sexes is also suggested by Charles Darwin who said that “the average of mental power in man must be above that of women” (Darwin, 1896, p. 564). He also claimed that men had “a higher eminence, in whatever he takes up, than can women — whether requiring deep thought, reason, or imagination, or merely the use of the senses and hands” (Darwin, 1896, p. 564).

Born into the Victorian society, Elizabeth Barrett Browning tried to overcome the inequalities Victorian women faced in terms of education, as well as legal and social rights. Although she had a similar fate with her contemporaries in terms of deprivation of formal training, she was determined to write with her mostly self-taught nature. Born into the Victorian society, Elizabeth Barrett Browning tried to overcome the inequalities Victorian women faced in terms of education, as well as legal and social rights. She was aware of the fact that writing was like a weapon for women in their struggle for their rights and in their endeavours to make their voice heard by the society. Accordingly, she valued writing and used it as a means of confronting the problems of her age and protesting gender-specific values. Because of such characteristics of her writing, Browning, “was the most celebrated woman poet of the Victorian era. She was admired by contemporaries as varied as William Wordsworth, Queen Victoria,

Edgar Allan Poe (who introduced an American edition of her work), Christina Rossetti, and John Ruskin (who proclaimed ‘Aurora Leigh’ the greatest poem in English)” (Henderson & Sharpe, 2004, p. 528). Thus, through her leading position in poetry as a woman, she problematized the fixed gender roles of her time and the idea that marriage is the supreme career for women.

2. Discussion

The heroine of this poem, Aurora Leigh, is a determined, brave and ambitious woman, who strives to struggle against the injustices of her era and to become the mouthpiece of her contemporaries. After the death of her mother during her infancy, she is raised by her father until she becomes thirteen. When her father dies she moves to England where most of the story takes place. Although she encounters some hardships in England, she decides to be a prolific poetess rather than being a hardworking woman in the domestic sphere. Therefore, as Virginia Woolf asserts, Aurora Leigh, “with her passionate interest in social questions, her conflict as artist and woman, her longing for knowledge and freedom, is the true daughter of her age” (Woolf, 1932, p. 229). Here, Woolf’s assertion is based on the fact that Aurora struggled with the difficulties of the age, refused to be a stereotypical wife and succeeded in her poetic career. At the end of the poem, Aurora marries her cousin Romney Leigh, whose proposal she refuses earlier because of her determination to be a writer. This marriage may sound paradoxical as Aurora fights against male hegemony but when the whole story is taken into consideration, the contradiction is resolved; at first, she refuses her cousin in order to have a career in writing but then accepts after Romney and his vision of womanhood change. This marriage is based on mutual love and is the “picture of how the two sexes might work together so that each could achieve its fullest human potential” (Henderson & Sharpe, 2004, p. 529). All in all, Aurora Leigh, as a successful poetess, “attained such a height of poetic excellence, not in spite of her woman’s nature, but by means of it” (Everett, 1857, p. 419), and by this way shows that gender cannot be a hindrance in becoming a writer and marriage is not a career for women.

After the heroine arrives in England, her rearing continues in the custody of her aunt, Mrs. Leigh. Her aunt is an unmarried woman who behaves according to the values of the patriarchal society and acts as an agent of the Victorian society, which becomes clear in her rearing. Namely, Aurora’s training is in line with preparing her for her future role as a wife and mother. Within the scope of such training, Aurora is taught that women need to “keep quiet by the fire / And never say 'no' when the world says 'ay,' (l.436-437). This also implies that women were the ones who were expected to obey and do their so-called womanly duties in order to be appreciated by the patriarchal society.

In her training, Aunt Leigh forces Aurora to read some books which are on womanhood and conventional roles in the society. Aurora mentions those books when she says:

I read a score of books on womanhood
To prove, if women do not think at all,
They may teach thinking, (to a maiden aunt
Or else the author) – books demonstrating
Their right of comprehending husband's talk
When not too deep, and even of answering
With pretty 'may it please you,' or 'so it is,'–

(Aurora Leigh I.427-433)

Aurora gives some details about the content of those books as she says that they are about teaching women how to behave in their relationship with their husbands. By making Aurora read those books, her aunt aims to fit Aurora into an ideal wife of the future. To be sure that Aurora does her task and reads her books, her aunt supervises her, asking “Aurora, have you done / Your task this morning? – have you read that book?” (I.1036-37). Thus, she checks whether Aurora obeys her training and does her tasks to be prepared for her future position as a wife. Even though Aurora finds it difficult to do whatever her aunt tells her, she obeys her aunt’s commands because she does not want to arouse her indignation. However, she conveys her displeasure with her obedience when she says:

At first,
I felt no life which was not patience, – did
The thing she bade me, without heed to a thing
Beyond it, sate in just the chair she placed,
With back against the window, to exclude
The sight of the great lime-tree on the lawn,

(I.482-487)

In this quote, Aurora implies much more with the position of the chair, she is not allowed to look outside the window which symbolizes women’s imprisonment at home in the Victorian period. In Aurora’s lines, there is a criticism of such an isolation at her aunt’s home as she says “I, alas, / A wild bird scarcely fledged, was brought to her cage” (I. 306-307). She challenges her deprivation of freedom in her aunt’s home since she sets an analogy not only between herself and a trapped bird, but also between a cage and her aunt’s home. Thus, once more she makes a reference to the imprisonment of girls and women with their conventional roles in the Victorian period.

As mentioned above, obeying her aunt's commands, Aurora avoids her aunt's indignation and closer supervision and starts to read her father's books in her spare time to develop a poetic mind. Actually, isolating herself in her room to read gives her ample freedom from her restrictive training as a girl, and eventually she becomes determined to have an unconventional life in the future as a woman. She stresses her striving for freeing herself when she says:

... I sat on in my chamber green,
And lived my life, and thought my thoughts, and prayed
My prayers without the vicar; read my books,
Without considering whether they were fit
To do me good.

(I.698-702)

Here, it is clear that reading her father's books in her free time is her own choice and it provides her a "comparable relief from the constraints of domesticity" (Wallace, 1997, p. 234). In the lines above, she also implies that she frees herself in her chamber by reading what she wants, thinking with her free will and praying as she wants. In this sense, as Gilbert and Gubar assert, "Aurora refuses to submit to her aunt's strictures; early, studying her dead father's books, she decides to become a poet" (Gilbert and Gubar, 1984, p. 575). These books are written by men especially authors of classical literature as Homer and Horace and they help her to learn the poetic tradition. Since she is not allowed to go to school to become a poet, she becomes a self-taught poet and starts to write. Thus, with her determination, she disobeys the norms of the patriarchal society that women do not need proper education as mentioned in the previous chapter.

As an adult in her twenties and being very critical about women's conventional roles in the society, Aurora disagrees with her cousin Romney Leigh on his views about women, their position and roles in the society. While questioning Romney's ideas, she indirectly criticizes Victorian men's vision of womanhood. In one of their conversations, Romney scorns women when he says:

... Women as you are,
Mere women, personal and passionate,
You give us donating mothers, and chaste wives.
Sublime Madonnas, and enduring saints!

(II.220-223)

Here, Romney reflects a stereotypical approach to femininity: he thinks that women are to be mothers or wives and chastity is important for them. In the

last line of this quote, he attributes an angelic value to women by comparing them to Madonnas and saints. Thus, his thoughts are in parallel with the belief of the Victorian patriarchal society that “the sphere of love, the emotions and domesticity was defined as the sphere of women” (Gorham, 1982, p. 4). Although he is a man who strives to reform the class system and set an equality between classes, his approach to genders is not different from the society he lives in. By this way, he acts as an agent of the Victorian patriarchal society because his approach to femininity is part of men’s vision of womanhood.

Upon his declaration of women and their roles, Romney proposes Aurora to marry him and help him in his philanthropic activities. In her reply to him, Aurora criticizes Romney, saying:

... What you love,
Is not a woman, Romney, but a cause:
You want a helpmate, not a mistress, sir,—
A wife to help your ends. In her no end!
Your cause is noble, your ends excellent,
But I, being most unworthy of these and that,
Do otherwise conceive of love.

(II.400-406)

Having understood Romney’s views about women, Aurora rejects his marriage proposal, because she believes that Romney’s marriage proposal is not based on love and he wants her to be his wife who will help him in his activities. Asking Aurora to marry him in a conventional sense and be a chaste wife according to the values of patriarchal society, he ignores Aurora’s goals. Thus, marrying him will make Aurora a conventional Victorian woman serving her husband in the domestic sphere. However, her refusal of marriage proposal by Romney shows that she does not accept gender divisions. This is a challenge to traditional marriages of the age. Aurora says:

You misconceive the question like a man,
Who sees a woman as the complement
Of his sex merely. You forget too much
That every creature, female as the male,
Stands single in responsible act and thought

As also in birth and death.

(II.434-439)

Actually, Aurora's refusal of marriage is an expression of strong opposition to men's approach to marriage and women. She tells Romney that he thinks in the same way with the Victorian patriarchal society and he forgets that women are not mere helpers and they have their thoughts, goals and responsibilities. Thus, her words show that she denies the conventional roles of a wife for the sake of being a powerful woman. As Gilbert and Gubar suggest, Aurora's cousin "asks her to become his wife and helpmate, she proudly declines his offer, explaining that she has her vocation, too: art, which is at least as necessary as social service" (Gilbert and Gubar, 1984, p. 576). The critics affirm how important Aurora's refusal in terms of her sex and her vocation is. Mentioning her refusal of the marriage proposal, Aurora claims, "If I married him, / I would not dare to call my soul my own" (II. 785-786). Thus, she tells that by refusing to marry her cousin, she takes an important step towards freeing her soul as an independent woman poet, and "she firmly rejects all forms of patriarchal constraint" (Martinez, 2012, p. 18). All in all, her reply to Romney is a criticism of Victorian marriage institution and men's conventional approach to the concept of a subservient wife.

Aurora's debate on women during her adulthood also shows that those women who plan to engage with something beyond the domestic sphere may have some trouble. This is also understood for Romney's words when he says: "...keep to the green wreath / Since even dreaming of the stone and bronze / Brings headaches, pretty cousin..." (II.93-95). In the quote, the difficulty of having a career for a woman in the Victorian period is suggested through the headache metaphor. However, as a powerful woman who challenges the Victorian patriarchy even during her early years as mentioned in the previous chapter, Aurora Leigh is determined not to give up, saying:

... I would rather take my part
With God's Dead, who afford to walk in white
Yet spread His glory, than keep quiet here,
And gather up my feet from even a step,
For fear to soil my gown in so much dust.
I choose to walk at all risks.—Here, if heads
That hold a rhythmic thought, must ache perforce,
For my part, I choose headaches

(II.101-108).

Here, Aurora's words show her courage and determination because she clearly states that she is ready to bear any obstacle on her way towards having a career rather than keeping quiet as a wife. She is not afraid of taking risks and getting into trouble which those women acting against the so-called ideal Victorian woman may encounter. Thus, Aurora's words reflecting her determination above "convey a metaphorical meaning that alludes to Aurora's unusual decision to become a professional writer" (Carion, 2003, p. 784), and this determination shows her insistence "on women's primary moral and political responsibility to engage in serious work" (Lewis, 2007, p. 129).

Aurora's poetic career for which she declares her purpose at the beginning of her work is still immature during the first years of her adulthood. She describes herself as a woman artist in the first years of her twenties when he says: "... I stood / Woman and artist,—either incomplete, / Both credulous of completion" (3-5). In her words, it is clear that she does not separate her femininity and art which are seen as two clashing terms in the Victorian period as discussed in the previous chapter. Although she describes both her womanhood and art as incomplete, Aurora gives the sign of her future success as a woman and poetess despite the gender inequalities in the field of poetry. Throughout her work in which she is the protagonist, she mirrors aforementioned gender inequalities of her age because she not only tells the difficulties she bears until she becomes a poetess, but she also challenges her age and searches for social reform through writing as a woman. She values writing about her own age and claims that poets' "sole work is to represent the age/ Their age" (V. 202-203).

Through his conversation with Aurora on women and writing, Romney reflects men's approach to women's participation in poetry, saying:

Here's a book I found!
No name writ on it—poems, by the form;
Some Greek upon the margin,—lady's Greek
Without the accents. Read it? Not a word.
I saw at once the thing had witchcraft in 't,
Whereof the reading calls up dangerous spirits:
I rather bring it to the witch.

(II.74-80)

Here, it is clear that Romney underestimates women's poetry because when he finds a book whose writer is unknown, he thinks that it must have been

written by a woman poet, so before reading it he decides that it is full of witchcraft. Just like his views about women's roles as wives, Romney reflects the patriarchal way of thinking about women and verse writing in the Victorian period. While he is talking about the book he finds, he tells how he understands that it belongs to a woman since it seems worthless. Accordingly, Alison Case asserts, "Romney here represents the whole weight of male social authority, discouraging women from writing by assuring them that anything they do will inevitably be second-rate" (Case, 1991, p. 24). All in all, Romney thinks that like other women, Aurora "does not have sufficient knowledge or sympathy to be a successful poet" (Rotunno, 2008, p. 59). Therefore, in addition to ridiculing Aurora's art, he also tries to discourage Aurora from writing when he says:

...If your sex is weak for art,
(And I who said so, did but honour you
By using truth in courtship) it is strong
For life and duty...

(II.373-376)

Emphasizing his sincerity in a love relationship that women's nature is suitable for serving at home rather than writing poems, he displays men's conventional mind-set about women's writing and duties in the society.

As a consequence of this patriarchal mentality in the Victorian period, Aurora and other women encounter strict obstacles and inequalities in the formation of their poetic career because of their sex. Actually, as they cannot participate in poetry on equal terms with men, there are not many women poets, and their absence makes *Aurora Leigh* more significant as it is one of the important texts by a woman poet in the Victorian period. Aurora values women's participation in the poetry and opposes those women complying with the norms of the society as she says: "How dreary 'tis for women to sit still / On winter nights by solitary fires, / And hear the nations praising them far off" (V. 439-441). She disapproves women's behaviour according to the values of the Victorian patriarchal society. She believes that women need to pursue their goals no matter what is expected of them by patriarchy.

After her aunt's death, Aurora moves to London to pursue her aim of writing with a sum of money she inherits from her aunt. Despite the gender inequalities and difficulties, Aurora succeeds in establishing a poetic career upon her move to London, mainly because she has a "room of her own" (Woolf, 2012, p. 29), as Woolf suggests, to concentrate on her art. She says: "The room does very well; I have to write / Beyond the stroke of midnight" (III. 26-27). Accordingly, as Cora Kaplan claims, "the description of Aurora as an independent

author living and working in London was possibly the most revolutionary assertion in the poem” (Kaplan, 1978, p.36).

Like her poetic career, Aurora’s marriage is also significant as it is different from common marriages in the Victorian period. Although Aurora seems to comply with the norms of the society by marrying Romney, her marriage is not based on the acceptance of the conventional gender roles, because her marriage is not a barrier to her poetic career. Aurora accepts Romney’s proposal, which she refused earlier for the sake of becoming a poet, after she changes Romney’s vision of femininity and poetry. As Romney utters:

... in this last book,
You showed me something separate from yourself,
Beyond you; and I bore to take it in,
And let it draw me. You have shown me truths

(VIII. 605-608)

Romney’s utterance above implies that Aurora has established a successful career and changed even a man’s conventional point of view about women and writing. Thus, Romney accepts that he has understood the truths about women whom he ridiculed earlier and criticizes his earlier behaviour as he says: “I was not worthy” (VIII. 323). He also claims:

I should push
Aside, with male ferocious impudence,
The world's Aurora who had conned her part
On the other side the leaf! ignore her so,
Because she was a woman and a queen,
And had no beard to bristle through her song,—
My teacher, who has taught me with a book

(VIII. 327-333).

In the lines above, Romney admits that he has ignored Aurora and her art due to her sex, and utters that this is a sign of disrespect to women. He puts away such a thought. Addressing Aurora as his teacher is an indication of the fact that Aurora succeeds in social reform through her art. Therefore, by marrying Romney, Aurora does not conform to the stereotypical roles as a Victorian woman but she shows that it is not a necessity to sacrifice either love or her art for the sake of the other. Also, she shows how important love is when she says: "art is much, but love is more" (IX.656). Womanhood and poetry are proved to be two reconcilable terms, when Aurora underlines that “it is not so much unfeminine to be a poet” (Zonana, 1989, p. 249). For Aurora’s marriage, Alison Case asserts,

“after many misunderstandings both trivial and profound, Aurora and Romney are united, and the meaning of their lives is seen retroactively to lie in the struggle to bring art, love and social improvement into relation with each other – a struggle which achieves symbolic success in their marriage” (Case, 1991, p. 22). In this quote, Case also confirms that this marriage is a result of the combination of art, love and social reform, and could be accepted as a success rather than a conformity to the Victorian ideals.

3. Conclusion

Finally, in *Aurora Leigh*, the heroine narrates her adventures she experienced on her way towards being a poet in a strictly patriarchal society rather than being a submissive wife. In her narration of her childhood, she describes her rearing and her struggles as a young girl in the Victorian period. After her childhood, she also recounts her experiences as an adult woman and her strivings to be a poet which started in her infancy. Also, she conveys that she succeeds in establishing a poetic career despite the obstacles. Lastly, in addition to her poetic career, Aurora’s marriage is also significant as it shows that wife and husband can participate in the various spheres on equal terms and it is not unfeminine to be a poet. All in all, through her childhood, adulthood, writing career and marriage, Aurora reflects the period she lives in and challenges the gender inequalities of the patriarchal society.

References

- BROWNING, E. B. (2008), *Aurora Leigh*, Oxford: Oxford University Press.
- CALDER, Jenni (1977), *The Victorian Home*, London: Batsford.
- CARION, M. D. N. (2003), “The Influence of Elizabeth Barrett Browning’s *Aurora Leigh* over Elizabeth Stuart Phelps’s *The Story of Avis*”, *Fifty Years of English Studies in Spain (1952-2002), A Commemorative Volume*. Ed. Couso, M. J. L. et. al. Santiago de Compostela: University of Santiago de Compostela press.
- CASE, A. (1991), “Gender and Narration in *Aurora Leigh*”, *Victorian Poetry*, 29 (1), 17-32.
- DARWIN, C. (1896), *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*, New York: D. Appleton and Company.
- EVERETT, C. C. (1857), *North American Review*, 85 (177), 415-41.
- GALLAGHER, C. (1988), *The Industrial Reformation of English Fiction: Social Discourse and Narrative Form, 1832-1867*, Chicago: University of Chicago Press.

- GILBERT, S. M., & Gubar, S. (1984), *The madwoman in the attic: The woman writer and the nineteenth-century literary imagination*, New Haven: Yale University Press.
- GORHAM, D. (1982), *The Victorian girl and the feminine ideal*, Bloomington: Indiana University Press.
- HENDERSON, H. and SHARPE, W. (2004), “Elizabeth Barrett Browning 1806 1861”, *The Longman Anthology of British Literature*. Gen. Ed. Damrosch, D. Volume B. Newyork: Pearson Longman.
- KAPLAN, C. (1978), *Aurora Leigh and Other Poems*, London: Women’s Press.
- LEWIS, B. W. (2007), That Idyl of the June, That Girls’ Gospel: Elizabeth Stuart Phelps and Browning’s *Aurora Leigh*. *Womanhood in Anglophone Literary Culture: Nineteenth and Twentieth Century Perspectives*, Ed. Hammerman, R. Newcastle, U.K: Cambridge Scholars.
- MARTINEZ, C. M. (2012), *Elizabeth Barrett Browning’s Aurora Leigh: A Reading Guide*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- MILL, J. S. (1999), The subjection of women. *His contemporary and modern critics*, Ed. Jacobs, L. A. and Vandewetering, R. Delmar, N.Y: Caravan Books.
- ROTUNNO, L. (2008), “Writers of Reform and Reforming in Aurora Leigh and a Writer of Books”, *Gender and Victorian Reform*. Ed. Rose, A. Newcastle, U.K: Cambridge Scholars.
- WALLACE, A. D. (1997), “Nor in Fading Silks Compose: Sewing, Walking, and Poetic Labor in Aurora Leigh”, *ELH*, 64 (1), 223-256. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/30030252>
- WOOLF, V. (1932), *Aurora Leigh, The Second Common Reader*. New York: Harcourt Brace.
- WOOLF, V. (2012), *A Room of One’s Own*, Ware, Hertfordshire: Wordsworth Classics.
- ZONANA, J. (1989), “The Embodied Muse: Elizabeth Barrett Browning’s *Aurora Leigh* and Feminist Poetics”, *Tulsa Studies in Women’s Literature*. 8 (2), 240-262.

KLASİK MANTIKTAN BULANIK MANTIĞA YAPAY ZEKÂ SERÜVENİ

Abdurrazak GÜLTEKİN¹

Geliş: 16.09.2021 / Kabul: 22.09.2021
DOI: 10.29029/busbed.996365

Öz

Yapay zekâ epistemolojik alt yapısını mantıktan almaktadır. Mantık bilimi hem felsefi alanda hem de mühendislik alanında önemli bir yer işgal etmektedir. Makalede son yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem mühendislik bilimlerini hem de sosyal bilimleri etkisi altına almış olan yapay zekâ çalışmalarının felsefe ile ortak alanı olan mantık ilminin etki düzeyi ve gelişim evreleri anlatılacaktır. Bununla birlikte yapay zekâ çalışmalarının ard alanında bulunan mantık ilminin klasik dönemi olan Aristoteles mantığının yapay zekâyâ etkileri ve özellikle 20. yüzyılda ortaya çıkmış bulanık mantığın yapay zekâyâ etki düzeyi ayrıntılı bir şekilde betimleyici olarak işlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Klasik Mantık, Modern Mantık, Bulanık Mantık, Yapay Zekâ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE ADVENTURE FROM CLASSICAL LOGIC TO FUZZY LOGIC

Abstract

Artificial intelligence takes its epistemological infrastructure from logic. The science of logic occupies an important place in both philosophical and engineering fields. In the article, the influence level and development stages of the science of logic, the common field of the studies of artificial intelligence, which has influenced both engineering sciences and social sciences since the second half of the last century, will be explained. The effects of Aristotle's logic on artificial intelligence, which is the classical period of the science of logic behind the studies of artificial intelligence, and the effect level of fuzzy logic on

¹ Dr. Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, abdurrezakgultekin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4832-3258.

artificial intelligence that emerged in the 20th century will be discussed in detail.

Keywords: *Logic, Classical Logic, Modern Logic, Fuzzy Logic, Artificial Intelligence*

Mantık nedir? - Mantığın Kısa Tarihi

Latince *logica, orum* (Akderin, 2012, s. 780) ile karşılanan mantık kavramı, etimolojik olarak konuşma ve söyleme anlamına gelen nutk kökünden türemiştir. Ancak anlam genişlemesine uğrayarak konuşma ve düşünmeyi sağlayan kurallar bilimi olarak anlaşılmıştır (Eyuboğlu, 2017, s. 474). Bunun yanında eseme olarak da bilinmektedir (Kiraz, 2016, s. 223). *Logikos*, logos'a yani söz, akıl veya akıl yürütmeye alet olan anlamlarına gelmektedir. Necati Öner'in aktarımıyla Farabi mantık kelimesinin nutk kökünden türediğini belirtmektedir. Ona göre mantık üç şeye işaret etmektedir. Birincisi insanın makulleri idrak edeceği kudrete delalet etmektedir. Bu kuvvetle hem sanatlar hem de ilimler elde edilmektedir. Aynı zamanda hareketlerin güzel ve çirkin olması da bu kuvvetle ayırt edilebilmektedir. İkincisi içten konuşma denilen insanın nefsindeki anlayışlarla ortaya çıkan durumları idrak etmektedir. Üçüncüsü içerideki şeyi dil ile söyleme, ifade etmek olarak anlaşılmaktadır (Öner, 1986, s. 1). Buradan anlaşılacağı üzere mantık hem düşünme hem de düşünüleni konuşma anlamlarına gelmektedir.

Yunanca *logike* İngilizce *logic* Fransızca *logique* Almanca *logike* olarak karşılanan mantık kavramı genel olarak öncül ya da öncüllerden sonuç çıkarmak için akıl yürütmenin ilkeleri ve kurallarını inceleyen bilim dalı olarak görülmektedir. Cevizci'nin sözlüğünde akıl yürütme türleri üç şekilde tanımlanmaktadır. Bunlar sırasıyla; "Tümdengelimsel akıl yürütmeyi konu alan mantığa dedüktif, tümevarımsal akilyürütmeyi konu alan mantığa tümevarımsal pratik akıl yürütmeye dayanan mantığa ise deontik mantık adı verilmektedir." Mantık alanının sistemleşmesi ile içeriğin değil formun ön planda olduğu bir düzlemde de formel ve felsefi mantık olarak ikiye ayrılmaktadır. Formel mantığın en önemli özelliği farklı konuları aksiyomatize ederek çeşitli kalıplarla tasnif etmektedir. Formel mantık önermeleri 've', 'ya da', 'ise' gibi bağlaçlarla önermeleri birleştiren önermeler mantığı ile farklı önermeler arasında ayırım yapan yüklem mantığından oluşmaktadır. Ancak bunun yanında felsefi mantık, formel mantıkta geçen kavramları analiz etmektedir (Cevizci A. , 1999, s. 570).

Yukarıda etimolojik ve kelime anlamları verilen mantık kavramının sözlük anlamına gelince onun bilinenlerden bilinmeyenleri elde edilmesine yarayan bir bilim olduğu söylenmektedir. Bunun yanında hakikat yolunda meydana gelen zihinsel işlevlerin bilimi olarak da bilinmektedir. Tutarlı düşünme olarak kabul edilen mantıklı düşünmenin temel ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkeler önceden bilinen hükümler arasında bağ kurarak yeni bilgiler üretilmesine yardımcı olmaktadır. Doğru düşünmenin çelişmezlik, özdeşlik, üçüncü halin imkânsızlığı ilkeleri bulunmaktadır (Hasırcı, 2010, s. 9). Ancak bu ilkelere Leibniz tarafından yeter sebep ilkesi de eklenmiştir (Emiroğlu, 2009, s. 31). Leibniz aslında bu ilkeyi Tanrı'yı kanıtlamak için ifade etmiştir (Antognazza, 2013, s. 94).

Yukarıda kavram, terim ve sözlük anlamları verilen mantığın bir bilim, sanat ve disiplin olmasının yanında bir de düşünce olarak anlaşıldığı ifade edildi. Mantığın bu kadar çok anlamlılığı onun zihin ve akıl ile eş zamanlı varoluşuyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Düşünce tarihi her ne kadar 40-50 bin yıl öncesine kadar dayanmış olsa da mantık düşünce tarihi ile başlamış değildir. Mantık yani akıl kendi kendisi konu edinmesi belirli bir tarihsel süreç gerektirmektedir (Taylan, 2010, s. 33).

Klasik mantık ile yeni mantığın bunun yanında yapay zekâ ile ilişkisinin tam olarak anlaşılması için kısa bir tarihsel perspektif sunmanın doğru olacağını düşünmekteyiz. Böylelikle bulanık mantığın yapay zekâ alanına nasıl bir epistemolojik kaynaklık ettiğinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Mantık tarihi klasikleşmiş bir şekilde üç döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem Aristoteles öncesi dönemdir. Bu dönem aynı zamanda hazırlık dönemi olarak da bilinmektedir. Hem Antik Yunan da hem de Hint, Çin ve Babil uygarlıklarında mantık alanında ciddi bir çalışma görülmemektedir. Bu uygarlıkların bazılarında özellikle aritmetik çalışmaları bulunmaktadır ancak mantık alanında herhangi bir düşünme, yöntem, teknik ve zihin üzerine bir değerlendirme bulunmadığı bilinmektedir. Bu dönem mantık çalışmaları olsa da sadece potansiyel mantık çalışmaları olarak anılmaktadır. Çünkü söz konusu dönemlerde sistemli mantık ilmi hakkında bir kaynağa rastlanmamıştır (Taylan, 2010, s. 34-35). Bu uygarlıkların yanında bir de Aristoteles öncesi Yunan uygarlığının mantık çalışmalarının olup olmadığına bakmak gerekmektedir. Doğa filozofları evreni anlamak için tek bir ilkedan hareketle değerlendirme yapmışlardır. Bu ilkenin ateş, su, toprak olduğu değerlendirilmiş genel olarak bunların somut, fiziksel ve maddi bir şey olduğu hakkında yorum yapılmış daha

sonra somut değil soyut hava olduğuna dair yaklaşım gelişmiştir. Bu süreçte deneyden gelen somut alan bilgisinin yanıltıcı olduğuna asıl bilginin akıl bilgisi olduğuna dair yaklaşımla akılcı geleneğin temelleri oluştuğu görülmüştür. “İlk kez Anaksimandros, Anaksagoras ve Herakleitos ile birlikte, düşünce tarihinde nesnelere bilmenin bazı soyut ilkelere dayandığını fark edilmiştir. Ama bu ilkelerin kendileri üzerine bir refleksiyona bu filozoflarda henüz rastlamıyoruz” (Özlem, 2004, s. 366). Daha sonra Elea okulu ve sofistlerin mantık biliminin kurulmasına hazırlık yaptığı bilinmektedir (Öner, 1986, s. 5). Özellikle Parmenides’in “var olan vardır var olmayan var değildir” sözü Aristoteles’in ortaya attığı özdeşlik kuramı ile ilişkili olduğu için kendisinden önce kullanılmış olduğunu göstermektedir. Bu yasalarla, Aristoteles’in varlık ve mantık yasalarını bir tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu anlamdaki mantıksal değerlendirmenin ilk örneklerinin ortaya atıldığı söylenebilir. İlerleyen dönemlerde sofistler üzerinden şekillenen düşünce sistemi özellikle varlık değerlendirmesi değil insanın kendisini değerlendirmesi olarak anlaşılmaktadır. Her şeyin ölçütünün insan olduğunu düşünen sofistler “bu tutumları doğrultusunda kuramsal sorunlardan pratik sorunlara yönelirken, kuramsal düzeyde bir genel geçer “doğruluk”a ulaşamayacağımı, dolayısıyla, insanın pratik yaşamını iyi sürdürmesini ve başarılı olmasını sağlayacak pratik ilkeler edinmesini öğütüyorlardı” (Özlem, 2004, s. 367).

Mantığın ilk nüvelerinin atıldığı ancak sistemleştirilmediği Aristoteles öncesi Yunan uygarlığındaki çalışmalar, Aristoteles tarafından sistematik bir alan olarak değerlendirilmiş ve kurallı bir bütün şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu mantık görüşleri, yeni mantık sistemi konuşulmaya başlayana kadar ciddi bir değişiklik yapılmadan geçerliliğini koruyarak devam etmiştir. Mantık tarihinin ikinci dönemi Aristoteles dönemi mantık çalışmaları şeklinde isimlendirilmektedir. Aristoteles dönemi mantık çalışmalarında düşüncenin işleyişi ve kendisi arasında sıkı bir ilişkinin kurulduğu dönem olarak bilinmektedir. Aynı zamanda bu dönemde, mantık kuralları ile varlık kuralları yani düşünce ve varlık kuralları ayrımı yapılmamaktadır. Aristoteles, mantığı fizik, matematik ve metafizik gibi teorik bir bilim olarak ele almamaktadır. Bunun yanında ahlak ve siyaset gibi pratik bir bilim olarak da ele almamaktadır. Ona göre mantık bilimleri, önermeden önce bilinmesi gereken bilgiler bütünü olarak değerlendirilmektedir. “Filozofa göre mantık; ilmin aleti ya da biçimi, ilimlere giriştir. Hatta her ilim kendisine muhtaç olduğu için mantık ilimlerin ilmidir” (Taylan, 2010, s. 40). Aristoteles’in mantık alanına kazandırmış olduğu en önemli katkının akıl yürütmenin kendi başına bir formu olduğunu

bildirmesidir. Filozof bu yüzden dil ile ifade edilme ile düşünce formalarının birbirinden farklı olduğunu iddia etmiştir (Özlem, 2004, s. 371). Ancak yine de Aristoteles, ruhta doğru ve yanlış olanın yani ruhun kavramlarla ilgili durumlarının söz için de geçerli olduğunu belirtmektedir. Doğru ve yanlış birleştirme ve ayırma durumlarında olmaktadır ve isimlere fiiller eklenmediği durumda doğru ve yanlış olması beklenmemektedir (Aristoteles, 1963, s. 1).

Kavramlar mantığı olarak bilinen Aristoteles mantığını Stoacılar kendi adlarıyla geliştirmeye çalıştıkları Stoa mantığı şeklinde dönüştürerek kavramdan önermelere kaydırmaya çabalamışlardır. Modern mantık çalışmalarının da ilk örneklerini bu dönemde görmemiz mümkündür. Aristoteles'in mantık çalışmaları analitik olarak adlandırmış daha sonra bu çalışmalarını *Organon* adıyla toplamıştır. Mantık çalışmalarını mantık olarak ifade edenler Stoacılardır (Özlem, 2004, s. 221).

Mantık tarihinin üçüncü ve son dönemi Yeni Çağ mantık çalışmaları dönemidir. Aristoteles'in etkisinin çok uzun yıllar sürmesi ve Yeni Çağın laik yapısının karşısında özellikle Orta Çağ'da teolojinin etkisinde kalmış olması Aristoteles mantığının olumsuz bir algıyla karşılanmasına neden olmuştur. Yeni Çağ mantık çalışmaları, özellikle Francis Bacon'ın (1561-1626) endüksiyon kuramıyla yeni bir yola girmiştir. Aslında bu yöntem, Aristoteles tarafından sunulmaktadır ancak takipçileri ve teolojinin de etkisiyle ikinci plana atılması konunun göz ardı edilmesine neden olmuş ve zamanla kaybedilmesine kadar gitmiştir. Daha sonra Bacon, Yeni Çağ ile tümevarım yöntemini ve bilimi yücelten bir paradigma kullanmayı önermiştir. Orta Çağ'da bilimlere metodoloji sağlamak için Aristoteles mantığı yeterli görülmektedir ancak özellikle Rönesans ile birlikte doğa bilimlerinin yüceltilmesi, Aristoteles mantığının yetersiz olduğu fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde Bacon ve René Descartes (1596-1650) yeni metod yolları aramaya başlamışlardır. Aristoteles'in kıyas temelli mantık anlayışının karşısında onun yetersiz olduğunu düşünen Bacon, tümevarım yöntemini önermiştir. Mantık alanından metod soruşturan Descartes ve Bacon'dan sonra ilk defa Petrus Ramus kavram, hüküm, akıl yürütme ve metod şeklinde mantığı bölümlere ayırmıştır (Öner, 1986, s. 10). Metod meselesi Aristoteles'in mantık anlayışını oluşturan kıyas, kavram ve önerme Yeni Çağda kökten bir değişim görmemiştir. Asıl değişiklik 19. yüzyılda sembolik ya da modern mantık ile yaşanmıştır.

Modern mantık çalışmalarının temelleri Lulle tarafından atılmıştır. O mantığın mekanik bir yapıda ve formel bir durumda olması gerektiğini

düşünmüştür. Leibniz, Lulle'un bu düşüncesinden etkilenecek düşünme işlemlerini bizim için yapabilecek bir makine hayal etmeye başlamış ve bunun içinde onun bir dili olması gerektiğini fark etmiştir. Leibniz'e göre "muhakemelerimizi düzeltmenin tek yolu, onları matematikçiler kadar elle tutulur hale getirmek"tir. O böylelikle herhangi bir tartışmada kimin haklı olduğunu hesaplama ile bulunabileceğini düşünmüştür (Say, 2019, s. 16). Bu durumda düşünmeyi matematiğe indirgeyen bir yaklaşımla Leibniz, mantığı sembolleştirmeyi amaçlamıştır. Leibniz'in önerdiği bu sistemde önermelerin içeriği hakkında düşünülmemesi gerekir. Bu sistemi o "carakteristique universelle" olarak ifade etmiştir (Öner, 1986, s. 12). Evrensel biçimsel dili öneren Leibniz'e göre bu sistemden başka dinsel tartışmaları çözecek ve Hristiyanlık dinini misyonerlerin çalışmalarıyla yayma konusunda daha iyi bir araç bulunmamaktadır (Antognazza, 2013, s. 202).

Devam eden süreçte yeni mantık çalışmaları mantıkçılar üzerinden şekillenmemiştir. Daha çok matematikçiler ve fizikçiler üzerinden şekillenmiştir. Matematiği örnek alarak Boole, De Morgan, Stanley Jevons mantığı yeniden kurgulamaya girişmişlerdir. Frege ile başlayan ve Peano, Russel gibi düşünülerin de etkilendiği bir şekilde matematiği mantığa dayandırma çabaları günümüzde lojistik olarak bilinen sembolik mantığın oluşmasına neden olmuştur (Özlem, 2004, s. 223). Bacon ile başlayan yeni çağ mantık tartışmaları, yeni bir yaklaşım sunmuş ve tümevarım yöntemi formel mantığın bir konusu olmaktan daha çok bilgi kuramı veya bilim felsefesinin metodu haline gelmiştir. Yeni Çağda mantık konuları ve bilgi kuramının veya bilgi öğretisinin ayrılmadığı görülmektedir.²

Klasik Mantık/Aristoteles Mantığı

Bütün bu tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde ele alınan ve uzun bir süre klasik anlamıyla devam eden mantığın amacı, üzerinde düşünülen nesnelere ile olaylar arasında ilişki kurmak ya da zihinsel olarak düşüncenin kendi içerisinde genel, özel, zorunlu veya düzenli ilişkiler kurulması olduğu anlaşılmaktadır. Mantık Aristoteles tarafından sistemleştirilmiş ve bütün ilimlere giriş olarak kabul edilmiştir. Daha sonra birçok düşünür bu ilme dikkat çekmiş ve İslam dünyasında önemli bir yer edinmiş Gazali "mantık bilmeyenin ilmine

² Bu durum yapay zekâ alanında ontolojik belirsizliğin epistemolojik temellerini göstermektedir. Çünkü yapay zekâ ontolojik olarak belirsiz bir dünya yaratmaktadır (Çelebi & Gültekin, 2020). Bunun alt yapısını da mantıktan almaktadır.

güvenilmez” diyerek (Çapak, 2016, s. 33)³ mantığı, bir düşünce geleneğinin vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir.

Klasik mantık, Aristoteles’ten bu yana yüzyıllar boyunca işlenmiştir. Hem Batı hem de İslam mantık çalışmalarının kaynağı Aristoteles’tir. Aristoteles mantığı olarak da bilinen klasik mantık, metafizik alanla doğrudan ilişkilidir. Çünkü zihnin kuralları Aristoteles’e göre aynı zamanda varlığın da kanunları olarak görülmektedir. Aristoteles’ten sonra onun varlık ve mantık ilişkisini ayırmaya çalışan Stoacılar ortaya çıkmış olsa da bu görüş çok uzun dönemler boyunca etkinliği devam ettirmiş ve mantık alanında tek otorite Aristoteles olmayı başarmıştır (Öner, 1986, s. 6).

Aristoteles mantığı özellikle konuşma diliyle ilgili bir yapıdadır ancak formel yani şekilsel olarak adlandırılmaktadır (Baba, 2020, s. 103). Mantıklı düşünme eylemi kendisini akıl yürütmeye göstermektedir. Akıl yürütme yöntemlerinden tümdengelim, Aristoteles tarafından daha çok önemsenmiştir ve ona göre bunun da en mükemmel şeklinin kıyas olduğu bilinmektedir. Bu yüzden Aristoteles mantığının kıyas mantığı olduğu söylenmektedir. Kıyasın ele alınması için kavram ve önermelerin incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünden Aristoteles mantığı kavramlar mantığı olarak da anılır. Aristoteles’e göre bilgi konusunda iki farklı yön bulunmaktadır. Bilen öznenin bilme noktasındaki durumuyla ilgili olan bilgiler ve kendisi veya doğası ile bilinen şeyler. Bunlardan ilki ile ilgilenen Aristoteles ikincisine doğru hareket etmektedir. İnsanların herhangi bir şeye dair bilgisi rasyonel akıl yürütme ile mümkündür bunun da bir çıkarımıyla olacağı anlaşılmaktadır.

Aristoteles mantığının temelinde bulunan kıyas 20. yüzyılın başlarına kadar formel mantık alanına kaynaklık etmektedir (Ökten, 2011, s. 47-48). Aristoteles’in mantık kitaplarının toplandığı *Organon; Kategoriler, Önermeler, Birinci Analitikler, İkinci Analitikler, Topikler, Sofistik Deliller* olmak üzere altı kitaptan oluşmaktadır. Ancak felsefeciler bu altı kitaba daha sonra Retorik ve *Poetika* adlı eserlerini eklemiştirler. Daha sonra *İsagoji* adlı yapıtı da ekleyerek toplamda dokuz kitap haline getirmişlerdir (Özlem, 2004, s. 370). Aristoteles bu kitapta kavram, önerme, kıyas ve tarzları, beş sanattan oluşan kıyasın uygulandığı alanlar üzerinde durmaktadır. Ancak en fazla burhan yani ikinci

³ Aristoteles’in mantık ile ilgili yazmış olduğu yazılar Grekçe alet anlamına gelen *Organon* adıyla toplanmış. Bu yüzden Bacon, Aristoteles mantığını eleştiren ve ona alternatif olsun diye yazmış olduğu eserine *Novum (Yeni) Organon* adını vermiştir (Çubukçu, 1998, s. 20).

analitikler üzerinde durmuştur. Çünkü burhandan önce işlenen hemen her konu onun için bir hazırlık niteliğinde olduğu düşünülmektedir (Çapak, 2016, s. 33).

Organon adlı kitapta varlık, bilgi ve mantık iç içe geçmiş olduğundan ve Aristoteles bunlar arasında ayırım yapmadığından varlık bilimi, varlık öğretisi ve varlık felsefesiyle iç içe anlaşılmaktadır. Bu yüzden Aristoteles mantığı içerikli mantık olarak anlaşılır. Sembolik mantıkçılar mantığı bu içerikten bağımsızlaştırmaya çalışmışlardır.

Klasik mantığın düşünce, akıl ve zihinle ile ilişkisi belli başlı ilkeleri kabul etmeyi gerekli kılmaktadır. Aklın ilkeleri ile varlığın ilkeleri eşit olduğu için klasik ontolojinin varlık anlayışının tam olarak anlaşılması gerekir. Klasik ontoloji bilindiği gibi varlığı var olmak bakımından ele alan bir alan olarak görülmektedir. Ontoloji, “varlığa varlık olması bakımından uygun düşen, onda mevcut olan ilkeleri” araştırmaktadır. Bu durumda ontolojik ilkeler bilgi gibi diğer alanların da ilkeleri olarak kabul edilmektedir. Düşünme ve bilmenin de ilkeleri olan ontolojik ilkeler, aklın da ilkeleri olarak görülmektedir (Taylan, 2010, s. 97).

Aklın ilkelerinin ilki olan özdeşlik ilkesi, iki şey arasında olan bir şey değildir. Bir şey ne ise “o”dur. Kendisinden başka bir şey olamaz (Çapak, 2016, s. 16). Bu ilke aslında ikinci ilke olan çelişmezlik ilkesiyle benzerlik ve paralellik göstermektedir.

Kendisinden önceki filozofların birtakım düşüncelerini eleştirmek için kesin tespitler ve kurallar getirerek düşünmenin ve varlığın ilkelerini kuran Aristoteles’e göre en kesin ilke çelişmezlik ilkesidir. O, Protagoras ve birtakım fizikçilerin savunduğu bir şey hem var hem de yok olacağına dair düşünceyi eleştirerek ortaya attığı çelişmezlik ilkesine göre bir şeyin hem var hem de yok olması imkânsındır. Ona göre “herhangi birinin aynı şeyin hem olduğunu hem de olmadığını kabul etmesi imkânsızdır” (Aristoteles, 2015, s. 79). Bazılarına göre bunun kanıtlanması gerekmektedir ancak Aristoteles bunu şiddetle eleştirmiş ve bunu isteyenlerin bilgisizliğinden dolayı istediğini belirtmiştir.

Aristoteles mantığı, sınıflandırma üzerine kurulmuş bir sistem olarak anlaşılmaktadır. Ona göre mantığın iki değerli olması aklın yukarıda sayılan ilkelerinden üretilmektedir. Üçüncü ilke de üçüncü halin imkânsızlığıdır. Bu ilkeye göre bir şey ya doğrudur ya da yanlıştır üçüncü bir şıkkın olma ihtimali mümkün değildir. “Bir şey ya vardır ya da yoktur, bunun ortası olmaz”, bununla aynı şekilde “iki çelişik ifadeden biri doğru ise öteki zorunlu olarak yanlıştır,

ikisi arasında üçüncü bir durum söz konusu olamaz” (Çapak, 2016, s. 18). İki değerli mantık sistemi bu aklın ilkelerinden meydana geldiği ortadadır.

Yukarıda sayılan üç aklın ilkesine Leibniz yeter-sebebe ilkesini ilave etmek istemiştir. Leibniz akla dayalı olan bilgilerin iki ilkeyle belirlendiğini ifade etmiş ve aslında Aristoteles’in üç ilkesini tek ilkeye indirgemiş devamında da kendisi yeter sebebe ilkesi eklemiştir. Çelebi (2020, s. 93)’ye göre Leibniz’in yeter sebebe ilkesinin mantıksallığını dolayısıyla da apriori olduğunu vurgulaması, klasik empirist çizgilerden ayrılan rasyonalist bir hüviyete sahip oluşunun tescilidir. Çünkü Leibniz’e göre “akla dayanan bilgilerimiz iki büyük ilkeye dayanırlar: Birincisi çelişme ilkesidir; [...] İkincisi yeter sebebe ilkesidir” (Leibniz, 1988, s. 7). Leibniz’in aklın ilkelerini ikiye indirgeme yaklaşımı kendisinden sonra da yaygın bir gelenek haline gelmiştir. O üçüncü halin imkânsızlığı çelişmezlik ilkesine indirgenebileceği düşünülmektedir (Öner, 1999, s. 66).

Herhangi bir bilgiyi doğru ve yanlış, varlığı da var ya da yok şeklinde değerlendiren, bu iki değerden başka bir değer alamayacağını açıklayan iki değerli mantık sistemi, Aristoteles’in ortaya koyduğu aklın ilkelerinden hareketle meydana gelmiştir. Bu ilkelere “akıl ilkeleri”, “zihin ilkeleri” varlık ilkeleri”, “düşünme yasaları”, “bilginin normatif yasaları” gibi çok farklı adlar verilmiştir.

Sembolik Mantıktan Bulanık Mantığa

Aristoteles doğal düzenden ontoloji ve mantık ilişkisi kurmuş ve matematiği kendi mantık sistemine uygun görmemiştir. O “botanikçi ve zoologa oranla matematikçiye daha az yakındır ve onun fiziği kendisinininkine karşı çıkmayla gelişen yeni fiziğin tam karşıtıdır” (Aster, 1994, s. 88). Ancak Leibniz matematik ve mantık arasında bir ilişki kurarak mantık ve kıyas teorisini evrensel matematik olarak ifade etmiştir. Bu yüzden o mantığı genele yayılmış bir matematik olarak görmek istemiştir (Vural, 2002, s. 184).

19. yüzyılın ortalarından salt mantık tasarımı etkili olmuştur. İçeriksiz sadece kuralların işlev gördüğü, mantık tasarımı sembolik anlamda mantıkçi veya filozoflardan değil, matematikçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Aristoteles’in içerikli mantık tasarımı, içeriksiz bir şekilde sembolleştirilerek ortaya konulmuştur. De Morgan özellikle bu tür örnekleri veren ilk kişi olma özelliğini taşımaktadır. De Morgan’ın açtığı yoldan ilerleyen Boole, Schröder, Venn gibi matematikçiler mantığı matematikleştirmeyi denemişlerdir ancak

Frege daha sonra matematiğin mantıktan türetilbileceğini düşünmüştür (Özlem, 2004, s. 223-224).

Mantık ve matematik arasındaki sınırların belirsizleştiğini ve aynı anda çok fazla geliştiğini söyleyen Russell'a göre eskiden kalma mantığın Yunan uygarlığına, matematiğin bilime ait olma fikri kaybolmaya başlamıştır. Ona göre mantık matemikleşmiş, matematik ise mantıklaşmıştır. Böylece bunlar arasında kesin çizgiler çizilmesi mümkün görünmemektedir. İlerleyen zamanlarda mantık ve matematik özdeşleşmiş ve matematik mantığın bir kolu olarak görülmeye başlanmıştır. Klasik mantığın iki değerli sistemine alternatif bulma çalışması olarak ortaya çıkan bulanık mantık, mantığın matematikleştirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Yıldırım'a göre (2011, s. 46) Russell'ı yeni mantığın gücüne ikna eden G. Peano, mantığı geliştirerek matematiği de mantığa indirgenmesine yardımcı olmuştur.

Aristoteles'ten bulanık mantık ortaya atılana kadar bir şeyin doğru veya yanlış, matematik dili ile 0 veya 1 olmak üzere iki kesin değerden meydana geldiği bilinmektedir. Bu iki değerli mantık kuramı, Antik Yunandan günümüze gelene kadar birçok felsefi sorunu çözmesine rağmen günlük yaşantıda bazı durumları açıklamakta zorlanmaktadır. Çünkü iki değer, günlük yaşantımızın karmaşık yapısını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bulanık mantıkla yüzyıllardır insanların yanılığının sona erdiği belirtilmektedir. Hem insan düşüncesi hem de dil bunlarla ilişkili olan doğa ancak bulanık mantığın ortaya koymuş olduğu ilkelere göre açıklanabilmektedir (Karataş, 2018, s. 160). Mantığın sembolleştirilmesi de bir anlamda bulanık mantığa kapı aralamış gibi görünmektedir. Çünkü insan eylemleri klasik anlamda doğru ve yanlış kadar kesin çizgilerle belirlenmiş değildir. Bu anlamda pratik alanda ahlakın da sembolleştirilmesi gerekmektedir. Ahlakın sembolleştirilmesi fikri, yapay zekânın bulanık eylemlerin gerçekleştirilme olanağı sunulmasına yardımcı olmaktadır. Osman (2012, s. 164) ahlakla ilgi çıkarımların farklı biçimlerde sembolleştirilebileceğini belirtmiştir.

Bulanık kavramı Ahmet Cevizci'nin felsefe sözlüğünde "bir şeyin belirgin özelliklerinin iyi seçilememesi" olarak anlaşılmaktadır (Cevizci A. , 1999, s. 163). Bununla birlikte örneğin empirik kavramlar, potansiyel olarak sınırsızlık özelliğine sahip olduğu için karanlık kavramlar olarak algılanmaktadır. Bulanık kavramı, herhangi bir kavrama verilecek olan değerlerin mantıksal işlemleri tam olarak kestirilememesi olarak da anlaşılmaktadır.

Bulanık mantık, kökeni Farabi'ye kadar dayandırılmaktadır. Ancak somut olarak ilk örnekleri Lotfy Zadeh tarafından ortaya konulmuştur. Bulanık mantık uygulaması 1975 yılında buhar makinesini kontrol eden bir sistemde ilk olarak kullanılmıştır (Candoğan, 2020). Zadeh'in çalışmalarına paralel olarak ve ondan bağımsız Alman matematikçi Dieter Klaua, çok değerli kümeler denen kümülatif bir hiyerarşi için iki versiyon ortaya atmıştır. Bu çok değerli kümeler, belirli bir durum olarak Zadeh'in bulanık kümelerine sahip görülmektedir. Ancak Tarihsel olarak, Zadeh'in yaklaşımının Klaua'nınkinden çok daha etkili olduğu kanıtlanmıştır (Gottwald, 2014, s. 41).

Lotfy Zadeh, Aristoteles'ten bu yana gelen mantıksal çalışmalarda ortaya çıkan birçok soruna çözüm getirmiş olan Bulanık mantığı ortaya atarak hem teknoloji üreten hem de teknoloji ile desteklenen bir mantık sistemi kurmuştur. Bulanık mantık kesin düşünme konusunda tek yolun kendisi olduğunu düşünülen klasik mantığın ve onun matematiksel tarzda sunulan sembolik mantığın iki değerli oluşuna alternatif olarak bir önerme hem a hem de b şeklinde ifade edileceğini iddia etmektedir. Bu kuram, Aristoteles ve Boole'un çift değerli mantığına bir darbe niteliğindedir (Işıklı, 2004, s. 1).⁴

Matematiğin kesinliğinden yararlanan Yeni Çağdaki sembolik mantık, günlük hayatımızdaki matematiksel kesinlikle uyuşmayan davranışlarımızı açıklama ve değerlendirme konusunda yetersiz kalmıştır. Klasik mantıkta belirsizlik bilimsel olmanın dışına itilmiş ve günlük hayattaki bir takım görece durumlar bilimsellik dışında kalmıştır. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru Heisenberg belirsizlik kavramını ileri sürerek belirsizliğin bilimsel alanda kullanılmasına yol açmıştır. Böylelikle çok değerlilik bilimsel çalışmalara konu olmaya başlamıştır. 1930 yılında Lukaszewicz ilk defa üç değerli mantık sistemini önermiştir ve aynı zaman diliminde Black adında düşünür sürekli değerlere sahip mantık sistemini ortaya atmıştır. Adı zikredilen isimler ilk defa çok değerli mantık sistemini başlatan isimler olmuştur. Ancak ilk sistemli çok değerli mantık kurucusu Azeri asıllı Lütfi Zadeh'tir. Zadeh, bu sistemiyle bulanık mantığın günlük hayatı daha iyi modelleyebileceğini düşünmüş ve bu sistemi dil, insan zekâsı ve mantığı ilişkilendirerek ortaya koymaya çalışmıştır

⁴ Bu darbe bilimsel Kopernik devrimine benzetilebilir. Felsefi anlamda "Kopernik"le başlayıp ve Galilei de gelişen matematiksel doğa bilimi, Descartes'la ilkelerinin sonuna dek ulaşır" (Çelebi, 2005, s. 175). Önceki bilimsel çalışmaların tamamını derinden sarsan bu olan, iki değerli mantıktan bulanık mantığa geçişte ortaya çıkacak yeni anlayışların temelini oluşturmuştur.

(Çağman, 2006, s. 50). Bu çalışmalar yapay zekâ alanında yapılacak gelişmelere kaynaklık etmiştir.

Klasik mantık ve bulanık mantık arasındaki ayrımı daha iyi anlamak için kümeler sistemi üzerinden gösterimi daha uygun olacaktır. Klasik mantık iki değerli mantık sistemidir. Bir önerme yukarıda da söylendiği gibi ya doğrudur ya da yanlıştır. Örneğin bir $p(x)$ önermesi olsun. $P(x)$ önermesini doğru yapan değerler bir A kümesi olsun $P(x)$ önermesini yanlış yapan değerler de A 'nın tümleyenidir. A ve A 'nın tümleyeni evrensel kümeyi oluşturmaktadır. $A \cup A' = E$ şeklinde ifade edilir. $A \cap A' = \emptyset$ (boş küme) olması gerekmektedir. Bu durumda sembolleştirdiğimiz şekliyle anlatılmak istenen şey bir şey ya doğrudur ya yanlıştır bunun dışında bir şey olamaz başka bir şekilde ifade edilecek olursa bir şey ya beyazdır ya da bunun tam aksi olan siyahtır. Klasik mantık sistemi bizi bu iki değerden birisine mahkûm etmektedir. Oysa gündelik hayat bu şekilde iki değerli bir yaklaşımla ifade edilmemektedir. Yani bir şey kısadır, çok kısadır, çok uzundur, uzundur, ortadır veya bundan başka herhangi bir şekilde ifade edilebilmektedir. Klasik mantık ile sembolleştirilemeyen bu sistem ancak çok değerli mantık ile sembolleştirilebilmektedir. Herhangi bir renk sadece siyah ve beyaz olarak iki zıt renk olarak değil bunun arasında sonsuzca renk tonuna sahip olmaktadır. Bu durumda söz konusu renkte bir miktar beyazlık vardır bir miktar da yoktur yani hem beyazlık vardır hem de yoktur gibi bir durumla karşılanmaktadır. Bu durum klasik mantık çelişmezlik ilkesiyle çelişmektedir ancak zaten bulanık mantık tam olarak buna karşı çıkılarak geliştirilmiştir.

Bulanık mantık makineler de uygulanmaktadır. Eski bilgisayarlar klasik mantıktaki gibi iki değerle çalışmaktadır yani 1 ve 0 değerlerler. Parametrenin değeri matematiksel olarak ya vardır ya da yoktur. Yani ya akım gelir ya da akım gelmez. Ancak bulanık mantık ile hem değer vardır hem de yoktur yani bu değer 0 ve 1 arasında sonsuz sayıda olabilir. Bilgisayar sistemine uygulanan bulanık mantık uzman sistemler ve yapay zekâ alanında devrim niteliğinde çalışmalara neden olmuştur. Bu bağlamda düşünüldüğünde bulanıklılık bir derecelendirme işlemi olarak görülmektedir. Bu derecelendirme aslında kesinliği ortadan kaldırmaktadır.

Bulanık Mantık ve Yapay Zekâ

Bulanık mantık bir tür makine zekâsı olarak anlaşılmaktadır. Bilgisayarlar kendilerine daha önce tanımlanmamış şeylerle karşılaştığında bulanık mantık sayesinde bunları tanımlama yeteneği göstermektedir. Örneğin bir çamaşır makinesi normal şartlarda her çamaşırı eşit zamanda yıkamaktadır ve eşit

miktarda su harcamaktadır. Ancak bulanık mantık sistemiyle yapay zekâ ile güçlendirilmiş zeki bir çamaşır makinası, çamaşırdan çıkan kirlilik durumuna göre çok kirli ve çok yıka, az kirli az su kullan normal kirli vb. çıkarımlarda bulunarak kendi kendisinin programlayabilmektedir ve hem zamandan hem de sudan tasarruf edilmesini sağlamaktadır (Demirel, 1999, s. 78). Bulanık mantık mutlak kesinlikten uzak bir sistem kurmaktadır ve günlük hayatı sembolleştirmektedir. Bu yüzden her şey 0 ile 1 arasında bir değerlendirme ile işlem görmektedir. Bulanık mantık sistemi bilgisayarların mantık dizgesini oluşturmuş ve yaklaşık olarak tahminlerde bulunan bilgisayarlar aptal olmanın üzerine geçerek süper zeki makineler haline gelmiştir.

Günümüzdeki teknolojik seviye ve teknolojik durum göz önüne alındığında klasik mantık iki değerli sistemi oldukça başarı göstermiştir. Ancak insanların bir takım özelliklerinin ve yeteneklerinin yansıtılmasında yetersiz kalmaktadır. Araba sürmek, bisiklet kullanmak, park etmek, konuşmak ve hikâye yazmak gibi bir takım özellikleri modellemede yetersiz kalmaktadır. Çünkü mesafe, ağırlık, zaman, yön, doğru, kuvvet vb. hem zihinsel hem de fiziksel objeleri algılama yeteneğinin temelinde bulanıklık olmak yatmaktadır (Ural, 2010).

Bulanık mantığın çok yönlü değişkenleri hesaplayabilmesi aynı zamanda yapay zekânın gelişmesine de olanak vermiştir. Çünkü yapay zekâ, insanın çok yönlülüğünü ve üst bilişsel süreçlerini makinelere yaptırabilmeye odaklanmış bir alandır. Bu durumda Çelebi'ye göre (2020, s. 341) insanın değişmeyen, ayırıcı vasfını öğrenmek için gerekli olan “insan nedir? kişi nedir?” vb. soruların cevaplarını da yapay zekâ bulanık mantık sayesinde arayabilecek duruma gelebilir. Buradan hareketle yapay zekâ, insanların tutum ve davranışlarına benzeyen, insanlar tarafından yapılması için zekâ gerektiren işlevleri yerine getiren mekanik araç gereçler olarak tanımlanır (Alkayış, 2021, s. 232).

Bulanık mantığın sibernetik ve yapay zekâ çalışmalarına kaynaklık ettiği bilinmektedir. Yapay zekâ, zihin felsefesinin sorunlarından olan zihinsel durumların benzetimi konusunda tatmin edecek yaklaşımlar üretmek için bulanık mantıktan yararlanmaktadır. Bu yüzden bulanık mantık teknoloji mantığı olarak görülmektedir. Ancak Zadeh bulanık mantığın sadece teknoloji alanında değil ekonomi, dilbilimi, siyaset, felsefe, sosyoloji, vb. alanlarda da kullanılacağını ifade etmiştir (Zadeh, 1994).

Bulanık mantık sayesinde insan aklının yapabileceği hemen hemen bütün eylemler bilgisayar destekli makineler tarafından da gerçekleştirilebilir hale

gelmiştir (Baransel, 2018, s. 4). Klasik mantıktan ayrılarak insan yeteneğine uygun bir şekilde bulanık mantık ile oluşturulmuş yapay zekâ sistemleri meydana getirilmiştir. Karakter tanıma, bilgisayar destekli robotlar, emniyetli fren sistemleri, asansörler, robotik, otomasyon, bilgi depolama, makine öğrenmesi, görüntü işleme vb. hemen her alanda bulanık mantık temelli bilgisayar sistemlerini görmemiz mümkündür.

Değerlendirme ve Sonuç

Mantık insanlığın var olduğundan beri bir şekilde ilişki kurduğumuz alan olarak görülmektedir. Ancak mantığın bir ilim veya bilim olarak değerlendirilmesi, insanlık tarihi ile başlamadığı bilinmektedir. Her ne kadar öncesinde de birtakım kuralları olmuş olsa da mantığı ilk sistemleştiren filozof Aristoteles'tir. Aristoteles, mantık alanında kendisinden çok uzun zaman sonrasına kadar etkisi altına alacağı bir sistem kurmuş ve mantığı bütün ilimlerin başlangıcı olarak ifade etmiştir. Bilimlerin bilme aleti olarak ifade ettiği mantık hakkında eserleri kendisinden sonraki takipçileri tarafından *Organon* adıyla kitaplaştırılmış ancak o mantık çalışmalarını analitik olarak adlandırmıştır.

Aristoteles mantığı olarak bilinen klasik mantığın kuralları ile varlık kuralları birbirinden ayrılmadığı için Aristoteles hem varlık hem de bilgi alanında ilkeler bulmaya çalışmıştır. Aristoteles aklın, düşüncenin veya varlığın ilkelerini üç şekilde anlatmış ve mantık sistemini de bu ilkeler üzerine kurmuştur. Filozofa göre bir şey ancak kendisi ile özdeşdir ve bir şeyin hem var hem de var olmaması düşünülemez. Bir şey ya vardır ya da var değildir, bundan başka bir durumda olması mümkün değildir. Bu durumda özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı fikri ortaya çıkmıştır. Klasik mantığın en çok eleştirilen yönü de bu olmuştur. Klasik mantık bu ilkelerden yola çıkarak iki değer alabilecek bir sistem haline gelmiştir bu yüzden de iki değerli mantık olarak ifade edilmiştir.

Aristoteles mantığı ilerleyen dönemlerde özellikle Bacon ve Leibniz tarafından eleştirilmiştir. Bacon onun sadece tündengeyim yöntemini kullandığını düşünmüş ve bu yüzden *Novum Organon* adıyla bir eser yazarak yeni akıl yürütme yöntemi sunmuştur. Bilimsel yöntemin aslında metodunun tümevarım olduğunu düşünerek bu alanda ilerlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Daha sonra Leibniz; Aristoteles'in mantığı, mahiyeti itibarıyla ele aldığını, içeriklerden bağımsız düşünmediği için eleştirmiş ve aslında mantığı matematikleştirmeye çalışmıştır. Frege bu çalışmayı tersine çevirerek

matematiği mantığa indirmeye çalışmış ve en sonundan Russell ve Whitehead mantık ve matematiği özdeşleştirmişlerdir.

Matematikleştirilen mantık sistemi, sembollerle ilerlemiş ancak hâlâ günlük hayatta karşılaşılan sorunları tam olarak ifade edecek bir sisteme dönüşmemiştir. Sembolleştirilen mantık hâlâ iki değerli olarak ilerlemiştir. Ancak 20. yüzyılın başlarında çok değerli mantık sistemi önerilmiş ve herhangi bir şey sadece 0 ve 1 değerleri değil bunun arasında sonsuz değer alabileceği önerilmiştir. Sembolleştirilen ve günlük hayattaki hemen her duruma göre uyarlanabilen mantık sistemi Lutfi Zadeh tarafından önerilmiş ve birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır.

Zadeh'in kendisinin de belirttiği gibi bu sistem hem sosyal bilimler alanında hem de teknoloji alanında kullanılmış ve bilgisayarlar günlük hayatta karşılaşılan her duruma göre kendilerini programlayabilir hale gelmiştir. Değerler sadece 0 ve 1 olmadığı için sonsuz sayıda durumu ifade edecek bir algoritma üretilebildiği için makineler daha zeki ve duruma uygun eylemler yapan sistemler haline gelmiştir.

Bulanık mantık, daha çok yapay zekâ ve uzman sistemlerde kullanıldığı için teknoloji mantığı olarak ifade edilmektedir. Yapay insanı robotlar, en çok karşılaşılan insan davranışlarını bulanık mantık sayesinde yerine getirecek gibi durmaktadırlar. Bu bağlamda düşünüldüğünde yapay zekânın ortaya çıkardığı yeni ontolojik düzen/düzensizliğin temelini bulanık mantığın çok değerliliği oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- AKDERİN, F. (2012), *Latince Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- ALKAYIŞ, A. (2021), "Eğitim Felsefesi Perspektifinden Dijitalleşme ve Eğitim 4.0", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, s., 221- 237.
- ANTOGNAZZA, M. R. (2013), *Leibniz*, (O. Düz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ARİSTOTELES. (1963), *Organon II*, (H. R. Atademir, Çev.) Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- ARİSTOTELES. (2015), *Metafizik*, (Y. G. Sev, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

- ASTER, E. V. (1994), *Bilgi Teorisi ve Mantık*, (M. Gökberk, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.
- BABA, C. (2020), "Dil ve Mantık İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Eskiye*ni 40 (Mart/March 2020), 95-106.
- BARANSEL, E. (2018, 5), "Yapay Zeka Olgusu Gerçekleşti Mi?", *Cyber Spot*(13), 3-5.
- CANDOĞAN, O. (2020, 1), *Kökleri Farabi'ye Kadar Dayanan ve Yapay Zekanın İşlemesini Sağlayan Bulanık Mantık Nedir?* 9 11, 2020 tarihinde www.webtekno.com: <https://www.webtekno.com/bulanik-mantik-nedir-h80053.html> adresinden alındı
- CEVİZCİ, A. (1999), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul : Paradigma Yayıncılık.
- ÇAPAK, İ. (2016), *Ana Hatlarıyla Mantık*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- ÇAPAK, İ. (2016), *Düşünce Geleneğimizde Mantık*, İstanbul : Ensar Neşriyat.
- ÇAĞMAN, N. (2006), "Bulanık Mantık", *Bilim ve Teknik*(540), 50-51.
- ÇELEBİ, E., GÜLTEKİN, A., (2020), "Ontolojik Sınırların Belirsizliği: Yapay Zeka, Mit ve Her (Aşk) Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme", *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, Cilt:6 Sayı:1, 40-46.
- ÇELEBİ, E. (2020), "Zihin-Beden İlişkisinin Ontolojik Düzlemi Üzerine Bir Değerlendirme", *10th Eclss Conferences On Language And Social Sciences*, 340-346.
- ÇELEBİ, E. (2020), "John Locke'da Epistemolojik Tutarsızlık Üzerine Bir Analiz", *Euroasia Summit Congress On Scientific Researches And Recent Trends-7*, 6-9 December, Azerbaijan, 92-96.
- ÇELEBİ, E. (2005), "David Hume'da Psiko-Epistemolojik İlke: Nedensellik", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(20), 173-202.
- ÇUBUKÇU, A. (1998), *Mantık ve Diyalektik*, İstanbul: Evrensel Basın Yayın.
- DEMİREL, O. (1999, 12), "Bulanık Mantık", *Bilim ve Teknik*(385), 78-80.
- EMİROĞLU, İ. (2009), *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara: Elis Yayınları.
- EYUBOĞLU, İ. Z. (2017), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.

- GOTTWALD, S. (2014, 10 01), "The Logic of Fuzzy Set Theory: A Historical Approach", *Petr H'ajek's on Mathematical Fuzzy Logic*, 41-61.
- HASIRCI, N. (2010), *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- IŞIKLI, Ş. (2004), *Fuzzy Mantık ve Sibernetik'in Siber Toplum ve Yapay Zeka Üzerindeki Etkileri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- KARATAŞ, İ. (2018), "Bulanık Mantık ile Klasik ve Sembolik Mantık İlişkisi (Karşılaştırılması)", *European Journal of Educational & Social Sciences*, 3(2), 144-163.
- KİRAZ, E. (2016, 01 11), *Etimolojik Türkçe Sözlük Kelime-Köken*.
- LEİBNİZ, G. W. (1988), *Monadoloji*, (S. K. Yetkin, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- OSMAN, F. (2012), "Modern Mantık Açısından Ahlak Çıkarımı", *KAYGI*, 19 s. 159-164.
- ÖKTEN, K. H. (2011), *Aristoteles*, İstanbul: Say Yayınları.
- ÖNER, N. (1986), *Klasik Mantık*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları .
- ÖNER, N. (1999), *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZLEM, D. (2004), *Mantık Klasik/Sembolik Mantık Mantık Felsefesi*, İstanbul: İnkılap.
- SAY, C. (2019), *50 Soruda Yapay Zeka*, İstanbul: 7 Renk Basım Yayım.
- TAYLAN, N. (2010), *Anahatlarıyla Mantık Tarihi-Problemleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- URAL, Ş. (2010, 02 14), www.safakural.com. 09 14, 2020 tarihinde Puslu (Fuzzy) Mantık: <https://www.safakural.com/makaleler/puslu-%28fuzzy%29-mantik> adresinden alındı
- VURAL, M. (2002), "Düşünce Tarihinde Mantık: Aristoteles Mantığından Bulanık Mantığa", *Kutadgubilig(2)*, 179-192.

- YILDIRIM, T. (2011), "Ateizm Mi Agnostisizm Mi? Bertrand Russell'ın Tercihi", *FLSF (Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2011 Bahar, Sayı: 11, S. 41-52.
- ZADEH, L. (1994, 11), *Interview with Lotfi Zadeh Creator of Fuzzy Logic*, (B. Blair, Röportaj Yapan)

TÜRKİYE’DE KATILIMCI YÖNETİM VE YÖNETİŞİMİN UYGULANABİLİRLİĞİNİN 11. KALKINMA PLANI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ferit İZCİ¹, Didem GEYLANI²

Geliş: 10.06.2021 / Kabul: 04.10.2021
DOI: 10.29029/busbed.950706

Öz

Türk kamu yönetiminin uzun yıllardan beri konuşulan ve tartışılan önemli sorunları olduğu bilinmektedir. Bu sorunların temelinde, geleneksel kamu yönetiminin işlevsiz ilkelerinin yer aldığı bir gerçektir. Başta, aşırı merkezîyetçilik, yönetimde gizlilik ve dışa kapalılık olmak üzere verimsizlik ve hesap vermekten uzak bir yönetim anlayışı, bu sorunların önemlilerini oluşturmaktadır. Zaman zaman kamu yönetimi ile ilgili reform çalışmalarında bu sorunlar gündeme gelse de, çözüme yönelik olarak somut adımların atıldığı ve etkili sonuçlar alındığını söylemek mümkün değildir. Oysaki günümüz modern devletlerinde geleneksel kamu yönetimi anlayışı tamamen değişmiş durumdadır. Bu anlayışın yerini etkin, şeffaf, hesap verebilir, demokratik ve kalıtımı esas alan yönetim temelli anlayış almıştır. Türkiye’de son dönemlerde, özellikle de 2023 hedefleri doğrultusunda mevcut sorunlara yönelik olarak ciddi ve planlı adımlar atıldığı gözlemlenmektedir. Bu adımların önemlilerinden birisi de, 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı’nda katılımçılık ve iyi yönetimle ilgili konunun, önceki planlardan farklı bir boyutta ele alınmış olmasıdır. Planda, katılımçılık ve iyi yönetime geniş yer verilmiş ve bununla ilgili temel ilkeler belirlenmiştir. Bu yüzden çalışmanın amacını; Türk kamu yönetimine uygulanmak istenen demokrasi ve iyi yönetim anlayışlarının On Birinci Kalkınma Planı ekseninde değerlendirilmesi ve birtakım önerilerin geliştirilmesi oluşturmaktadır. Çalışmada konuyla ilgili detaylı bir literatür

¹ Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, ferit.izci@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6383-1280.

² Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, didemgeylani@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4865-1975.

taraması yapılmış, elde edilen bilgiler ışığında kalkınma planında öngörülenler farklı bir perspektiften değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kalkınma, Demokrasi, Katılım, İyi Yönetişim.*

EVALUATION OF PARTICIPATORY ADMINISTRATION AND GOOD GOVERNANCE PRACTICES IN TURKEY IN THE FRAMEWORK OF THE ELEVENTH DEVELOPMENT PLAN

Abstract

It is widely recognised that Turkish public administration has significant issues that have been the subject of public debate for a long time. Traditional public administration principles are ineffective in light of these issues. Early on, the main issues were over-centralisation, confidentiality in administration, and being cut off. Although concrete steps have been taken, no precise results have been produced as a result. However, in today's modern states, the traditional understanding of public administration has been completely overturned. An approach based on ineffective, opaque, accountable, democratic, and participatory governance was replaced by an understanding based on effective, transparent, accountable, and participatory governance. Turkish President Erdoğan stated that serious and well-thought-out steps had been taken in recent years, particularly in relation to Turkey's goals for 2023. An essential step toward resolving this issue is approaching it differently than the previous Eleventh Development Plan (2019-2023). The Plan includes participation and good governance, and its basic principles are defined. As a result, the current study aims to evaluate the Turkish public administration's use of democracy and suitable governance methods for the Eleventh Development Plan, as well as to develop several new proposals. A thorough literature review was conducted, and alternative projections were evaluated in the development plan based on the data obtained.

Keywords: *Development, Democracy, Participation, Good Governance.*

Giriş

Geleneksel kamu yönetimi anlayışının zaman içinde ortaya çıkan sorunların çözümünde yetersiz kalması 1980’li yıllarda kamu sektöründe önemli dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönüşümlerin gerekçesi olarak küreselleşme, devletin rolünün değişmesi düşüncesi, refah devleti anlayışının başarısızlığı, teknolojik gelişmeler, kamu hizmet sunumunda büyük bürokratik

yapılar karşısında etkinlik, verimlilik ve ekonomikliğin yönetimde hâkim kılınması sunulmaktadır (Ömürgönülşen, 1997: 517). 1980’li yıllarda geleneksel kamu yönetimi anlayışının yerini adem-i merkeziyetçi, esnek, yumuşak hiyerarşi ve minimal devlet anlayışına sahip Yeni Kamu Yönetimi anlayışı almıştır. Türkiye’de Yeni Kamu Yönetimi anlayışı etkilerini 24 Ocak 1980 tarihli kararıyla göstermeye başlamıştır. Ancak Türkiye’de bu süreç 2000’li yılların başına kadar yavaş ve istikrarsız olarak seyretmiştir. 2003 yılında ortaya çıkan Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı ile Türkiye’de yeni kamu yönetimi anlayışına uygun reformlar yapılmaya başlanmıştır. Bu süreçle birlikte yasa ve yönetmeliklerde stratejik plan, performans programı, vizyon, misyon, saydamlık, hesap verebilirlik, etkinlik, özelleştirme, etik, hizmette yerellik, tutumluluk, verimlilik, özelleştirme, etkinlik, vatandaşın memnuniyeti, hizmet standartları gibi yeni kamu yönetimine ilişkin kavramlar girmeye başlamıştır (Eryılmaz, 2018: 106-107).

Özellikle 2000’li yıllarda hazırlanan kalkınma planlarında da yeni kamu yönetimine ilişkin kavramlara ve ilkelere yer verildiği ve kalkınma planları ile kamu yönetiminde reform ihtiyacı ortaya konulmaktadır. Dokuzuncu, Onuncu ve On Birinci Kalkınma Planlarında yoğun bir şekilde kamu yönetimi için şeffaf ve hesap verebilir, kaliteli, etkili, esnek, demokratik, vatandaşın ihtiyaç ve beklentilerine göre hızlı karar alabilmeyi ve karar alma süreçlerine vatandaş da dâhil etmeyi mümkün kılan iyi yönetim uygulamalarının geliştirilmesi gerektiğinden bahsedilir. On Birinci Kalkınma Planı’nda yeni kamu yönetimine ilişkin kavram ve ilkelere daha yoğun bir şekilde yer verildiği görülmektedir. On Birinci Kalkınma Planı’nda, katılımcılık ve iyi yönetime geniş yer verilmiş ve bununla ilgili temel ilkeler belirlenmiştir. Çalışmanın amacı, Türk kamu yönetimine uygulanmak istenen demokrasi, katılım ve iyi yönetim anlayışlarının On Birinci Kalkınma Planı ekseninde değerlendirilmesi ve birtakım önerilerin geliştirilmesi oluşturmaktadır. Çalışmada konuyla ilgili detaylı bir literatür taraması yapılmış, elde edilen bilgiler ışığında kalkınma planında öngörülenler farklı bir perspektiften değerlendirilmiştir.

1. Katılımcı Demokrasi Kavramı ve Yönetimde Katılımcılık

Katılımcı demokrasinin kökeni Antik Yunan’a dayanmakla birlikte vatandaşın yönetime katılımı düşüncesi 1960’ların Yeni Sol öğrenci hareketlerinin sloganı olarak öne çıkmış, ardından bu düşünce 1960’larda ve 1970’lerde işçi sınıfına yayılarak, hükümet gündemlerine girmiştir. Belirtilen dönemlerde karar alma süreçlerinde ciddi oranda vatandaş katılımı olması

gerektiği düşüncesi yaygınlaşmıştır. Bu doğrultuda ulusal hükümetler geniş kapsamlı vatandaş katılımını içeren programlar başlatmıştır (Macpherson, 1977: 93). 2000’li yılların başında ise vatandaşların yönetime katılımına yönelik talepler artış göstermiş ve vatandaş katılımı, rutin ve kamusal politika yapımında olması gereken bir durum haline gelmiştir (Bingham vd., 2005; Quick ve Bryson, 2016: 2).

Günümüzde temsiliyete dayalı bir şekilde siyaset yapma tarzının artık vatandaşın gerçek ihtiyaçlarına cevap vermediği görülmektedir (Tekeli, 2012: 40). Bunun yanında küreselleşmenin etkisiyle temsili demokraside yaşanan krizler nedeniyle çeşitli boşluklar ortaya çıkmıştır. Temsili demokrasi ile bu boşluklar doldurulamadığı için demokrasi kavramında yeni arayışlar başlamıştır. Bu noktada sivil toplumun gelişmesi, katılım ve katılımcı demokrasi kavramlarının ön plana çıkmış ve temsili demokrasi ile doldurulamayan boşlukları ve ortaya çıkan sorunları en aza indirmek amacıyla vatandaşın süreçlere doğrudan katılmasını amaçlayan katılımcı demokrasi yöntemlerine başvurulmuştur (Çukurçayır, 2002: 13). Katılımcı demokrasiyi temsili demokrasiden farklı kılan en temel nokta katılımın sürekli ve çeşitli olmasıdır. Temsili demokraside katılım belirli dönemlerde oy kullanarak gerçekleşen sınırlı katılımın ötesine geçememektedir (Yıldırım, 2004: 217; DPT, 2007: 15).

Katılımcı demokrasi kavramının daha iyi anlaşılması amacıyla öncelikle katılım kavramının ne olduğu ele alınmalıdır. Katılım kavramı siyasal anlamda katılım, dar anlamda sadece seçimlere katılma olarak ele alınabilirken, geniş anlamda karar alma süreçlerinin her aşamasında yer almak olarak tanımlanabilir (Genç, 2012: 49; Yıldırım, 2004: 215). Katılımcı demokrasi yaklaşımdaki katılım karar alma sürecine eşit katılım, kararların sonucunu belirlemedeki güç eşitliği anlamına gelmektedir. Bu eşitlik ise siyasi eşitliktir. Katılımcı demokrasi yaklaşımında girdi maksimum katılım iken, çıktı sadece kararlardan ibaret değildir. Kararların yanında her bireyin politik ve sosyal kapasitesini geliştirmesi de çıktı olarak görülmektedir (Pateman, 1970: 42). Katılım belirli eylemlerle (örneğin, belediye toplantısı veya vatandaş anketi gibi) ya da bir dizi uygulama tarafından (örneğin, kamuya açık oturumlar veya diğer danışma süreci türlerinin toplanması) açıklandığı gibi sınırlı olabilmekle birlikte katılımcı demokrasi bağlamında katılım, vatandaşların yönetime katılımıdır. Vatandaşın yönetime katılımı, siyasi ve ekonomik süreçlerden dışlanmış vatandaşların gelecekte yer almasını sağlayan gücün yeniden dağıtılmasıdır. Vatandaş katılımı, bilginin nasıl paylaşıldığını, hedeflerin ve politikaların belirlendiğini, vergi kaynaklarının tahsis edildiğini, programların işletildiğini ve sözleşmeler ile

himaye gibi faydaların ayrıştırıldığı belirlenmesinde paydaşların katıldığı bir süreci ifade etmektedir (Arnstein, 1969: 216). Vatandaşlar kendilerini ilgilendiren yasa, politika, plan veya programların oluşumunda, formüle edilmesinde ve uygulanması aşamasında doğrudan yer alarak sürece etki etmektedir (Quick ve Bryson, 2016: 1).

OECD, vatandaşın katılım düzeyini bilgilendirme, danışma ve aktif katılım olmak üzere üç düzeyde ele almıştır. İlk düzeyde yani bilgilendirmede, devlet vatandaşlara kendi inisiyatifi ya da vatandaş talebi doğrultusunda politika oluşturma konusunda tek yönlü bir bilgi akışı sağlar. İkinci düzey olan danışmada devlet vatandaşlardan bilgi oluşturma konusunda geri bildirimler alır. Bu geri bildirimleri almak için politika oluşturma sürecinde hangi konuda görüş alınacağı da belirlenir. Devlet, vatandaşlardan görüş alabilmek için vatandaşları bilgilendirmek durumunda kalabilmektedir. Katılım düzeylerinden ikincisi olan danışmada, devlet ve vatandaş arasında sınırlı olmakla birlikte iki yönlü bir ilişki mevcuttur. Son düzey olan aktif katılım, vatandaşlar politika oluşturmada uygulamaya kadar aktif bir şekilde süreçte yer alabilmektedir. Vatandaş bu süreçlere katılabilmekle birlikte nihai karar verme yetkisi devlettedir. Vatandaşların politika yapımına dâhil edilmesi, hükümetle vatandaşlar arasında ortaklık ilkesine dayanan gelişmiş bir iki yönlü ilişkidir. Bilgilendirme, danışma ve aktif katılım demokrasilerde her zaman bir şekilde ve bir ölçüde var olmuştur. Demokrasinin daha fazla gelişmesi ile vatandaşlar daha fazla açıklık ve şeffaflık talep etmektedir. Bu durum hükümetleri açıklık ve şeffaflık konularında etkileşimleri güçlendirmeye yönlendirmektedir (OECD, 2001: 15-16).

Tablo 1. Katılım Merdiveni ve Örnekleri

Bilgilendirme	Örnekler kamuya açık kayıtlara, resmi gazetelere ve resmi web sitelerine erişimdir. Katılım araçları; mektup göndermek, haber bültenlerini kullanmak, mahalli basını göndermek vb.
Danışma	Taslak mevzuat hakkında yorumlar ve kamuoyu anketleridir. Katılım araçları; anket uygulaması, çıkar grubu toplantıları, vatandaşa açık toplantılar, seminerlerdir.
Aktif Katılım	Açık çalışma grupları, meslekten olmayanların panelleri ve diyalog süreçleridir. Katılım araçları; danışma kurulları, kamu soruşturması, müzakereci değerlendirmesidir.

Kaynak: (OECD, 2001: 15-16; Ruige vd., 2014; Sarıtürk ve İzci, 2019: 512).

Arnstein, hükümetin karar verme sürecinde vatandaşın etkisinin ve otoritesinin giderek arttığı sekiz basamaklı bir merdivenin olduğunu söyler. Merdivenin alt basamakları manipülasyon ve terapidir. Bu basamaklar, katılımın olmadığı düzeylerdir. Bu basamaklarda asıl amaç vatandaşların planlama ya da uygulama aşamasına katılması değil, kişilerin eğitilmeleridir. 3. ve 4. basamaklar ise, bilgilendirme ve danışma olup, bunlar dezavantajlı vatandaşların seslerini duyurmalarını sağlayan tokenizm düzeyidir. Vatandaşlara iktidar sahipleri tarafından katılıma izin verildiğinde seslerini duyurabilmekte ancak bunları dikkate alıp almama konusunda son söz iktidar sahiplerine aittir. Katılım bu seviyelerde sınırlı bir şekilde gerçekleşmektedir. 5. basamak olan teskin etme, üst düzey bir tokenizmdir. Temel kurallar tavsiye vermeye izin vermekle birlikte karar verme yetkisi güç sahiplerine aittir. 6. basamakta ortaklık bulunmakta, vatandaşlar güç sahipleriyle pazarlık yapmaktadır. 7. basamakta devredilmiş yetkiler ve 8. basamakta vatandaş denetimi yer almaktadır. Vatandaşlar bu aşamalarda gerçek anlamda yönetim süreçlerine katılmakta ve vatandaş denetim yetkisine sahiptir (Arnstein, 1969: 217).

Tablo 2. Vatandaş Katılım Merdiveninin Sekiz Basamağı

1.Etkileme	Katılmama Durumu
2.İyileştirme	
5.İkna Etme	Tokenizm
4.Danışma	
3.Bilgilendirme	
6.İşbirliği	Vatandaş İktidarı
7.Yetki Devri	
8.Vatandaş Kontrolü	

Kaynak: (Arnstein, 1969: 217)

OECD’nin ele aldığı üst düzey ve Arnstein katılım merdiveninde yer alan aşamalar göz önüne alındığında gerçek anlamda katılımın vatandaşın karar alma süreçlerinden uygulama süreçlerine kadar tüm aşamalarda aktif bir şekilde yer alması olduğu söylenebilir. Bilgilendirme ve danışma gibi aşamalar aktif

katılımı gerçekleştirmeye yardımcı olmakla birlikte vatandaşın yönetime tam anlamıyla katılımını sağlamamaktadır.

Katılımcı demokrasi modeli aktif vatandaş öngörmektedir (Tekeli, 2012: 41). Bu bağlamda vatandaşın yönetime aktif bir şekilde katılması için olması gerekenler;

-Vatandaşın katılım konusundaki istekliliği ve katılım kapasitesi önemli bir unsurdur. Vatandaşın yönetime katılma konusunda bir talebinin olması gerekir. Vatandaş katılım konusunda isteksizse katılım mekanizmaları işlevsiz kalacaktır. Bunun yanında vatandaşlar karar alınacak konular hakkında önceden bilgilendirilmelidir. Vatandaşlar kamu ile ilgili konular hakkında eğitilmelidir. Aksi durumda karar alınacak konular hakkında bilgi sahibi olmayan kişilerin, yönetim sürecine katılması anlamsız olacaktır (Kapucu, 2012: 39-42).

-Vatandaş bilgisinin sisteme dâhil edilmesi için kamu kurumları ve siyasetçilerle temasa geçebilecekleri açık alanlar oluşturulmalı. Bu alanlarda vatandaşlar itiraz edebilmeli ve idarecilerle müzakereler yaparak kafa yorabilmesine imkân tanınmalıdır (Kapucu, 2012: 41).

-Etkin bir katılma için kamu yönetiminin vatandaş tarafından çok iyi anlaşılması ve bunun toplumun istekleri doğrultusunda kurulması gerekir. Bu ilişki, yönetime katılmanın esasını oluşturur (Çoker, 1995: 6'den aktaran Eroğlu, 2006: 192).

-Vatandaşın yönetime katılımı konusunda bilinçlendirilmesi noktasında yönetici vatandaş odaklı denetim mekanizmalarını artırmalıdır. Bu araçlarla vatandaş talep ve isteklerinin yönetim tarafından dikkate alınmasını sağlayarak yöneticinin keyfi davranması ve vatandaş katılımına karşı kayıtsız kalması önlenebilir. Vatandaşlar birer paydaş olarak görülmeli ve daha çok müzakereye imkân veren katılım araçlarına yer verilmelidir (Kocaoğlu ve Saylam, 2017: 138-139).

Katılımcı demokrasi yaklaşımına göre demokratik bir politikanın oluşturulabilmesi için öncelikle katılımcı bir toplumun var olması gerekmektedir (Pateman, 1970: 42). Vatandaşların bilgilendirilmesi, haberdar edilmesi ve örgütlenmiş olması katılımın gerçekleşmesi için gerekli olan unsurlardır. Vatandaşın örgütlenmesini sivil toplum örgütleri aracılığı ile gerçekleştirmekte ve süreçlerde bu örgütler aracılığı ile daha etkili bir şekilde yer alabilmektedir (Yıldırım, 2004: 217; DPT, 2007: 15). Bunun yanında vatandaşların politikalar ve süreç hakkında bilgi sahibi olmadan politika çalışmalarına katılmaları

mümkün olmamaktadır. Bu nedenle katılımın gerçekleşmesi için vatandaşların politikalar ve süreç hakkında bilgi sahibi olması ve haberdar edilmesi önem taşımaktadır.

Vatandaşın yönetime katılımının birçok avantajı bulunmaktadır. Vatandaşlar politika oluşturma, uygulama ve denetleme süreçlerine katılarak kamu gücünün kötüye kullanılmasını önlemekte, devlete olan güvenleri artmakta ve yönetimde şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlamaktadır (DPT, 2007: 15). Vatandaşların yönetime katılımı siyasi kararların meşruiyetini artırır. Vatandaşın yönetime katılımının avantajlarının yanında dezavantajları da bulunmaktadır. Vatandaş katılımının bazı durumlarda zaman alıcı ve pahalı olabilmektedir. Katılım süreçlerinin kötü düzenlenmesi durumunda vatandaşın ilgili kamu kurumlarına güveni zedelenebilir ve katılımcıların gelecekteki süreçlere katılma olasılığında düşüş yaşanabilir (İzci ve Sarıtürk, 2019: 503-505).

2. Yönetişim Kavramı ve Temel Unsurları

Kamu yönetiminde yaşanan gelişmeler sonucunda 1990’lı yıllardan sonra literatüre girmiş olan yönetişim kavramının ilk modern kullanımı, Dünya Bankası ve diğer uluslararası kuruluşların (BM, DB, IMF, OECD) iyi yönetişimi vurguladığı “ekonomik gelişme” alanındadır (Kersbergen ve Waarden, 2004: 145). Birçok disiplinle ilgili olması ve uluslararası, ulusal ve yerel düzeyde uygulama alanı bulması nedeniyle yönetişim kavramının tek bir tanımının yapılması mümkün değildir. Yönetişim kavramının çeşitli tanımları olmakla birlikte çalışmada bunlardan birkaçı ele alınmıştır.

Dünya Bankası tarafından 1989 yılında hazırlanan Sahraaltı Afrika ülkelerinin kalkınmasına yönelik “Sub-Saharan Africa: From Crisis To Sustainable Development” başlıklı raporda yönetişim, “bir ülkenin meselelerini yönetmek için politik gücün kullanımı” olarak tanımlanmıştır (World Bank, 1989: 60).

Tekeli (2003), yönetişim kavramını devlet ile birey arasında ortaya çıkan yeni bir ilişki biçimi olarak tanımlamaktadır. Yönetimin dayandığı varsayımların zaman içinde aşınması nedeniyle ortaya çıkan yeni arayışlar sonucunda gelişen pratikler yönetişim kavramının içeriğini oluşturmaktadır. Yönetişim ile birlikte klasik yönetim anlayışından daha farklı olan bir yönetim anlayışına geçilmiştir. Bu yeni anlayışta klasik yönetimin özelliklerini oluşturan merkezi, hiyerarşik bir yapı, tek özneli, araçsal rasyonelliği öne çıkarma, yetki

ve kaynakları merkezde toplamanın yerini insan haklarına dayalı performans ölçütleri geliştiren, çok aktörlü, ağsal ilişkilere sahip, desantralize, kendi yapmak yerine toplumu yapabilir kılma hâkim özellikler olarak ön plana çıkmaktadır.

Geleneksel yönetim anlayışından farklı olarak yönetim kavramı ile kamu sektörünün yanında özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını da içine alan çok merkezli esnek bir yapılaşma kastedilmektedir. Yönetişim ile özel sektör ve sivil toplum kuruluşları da kamu politikalarının oluşturulma ve uygulanma sürecine etki eden aktörler konumuna gelmiştir. Bu noktada toplumu yönlendirmek ve yönetmek konusunda sorumluluk dengesi devletten sivil topluma doğru kaymaktadır (Ökmen vd., 2004: 42). Yönetişim anlayışının çok aktörlü olma özelliği sorumlulukların giderek özel ve gönüllü sektörlere yüklendiği ve bunların doğrudan vatandaşlara aktarıldığını gösterir. Bu noktada vatandaşlık anlayışında da bir dönüşümün yaşandığı söylenebilir. Sorumlulukların yanında vatandaşın haklarına da vurgu yapan bir vatandaşlık anlayışı hâkimdir (Yüksel, 2000: 150). Yönetişim kavramı ile çok aktörlü ve esnek yapılaşmanın yanında demokratiklik, hesap verme ve kararların vatandaşın yakın yerde üretilmesi ilkeleri de öne çıkmaktadır (Tekeli, 2003).

Yönetişim kavramının tanım ve özellikleri genel hatları ile yukarıda belirtildiği şekilde olmakla birlikte Rhodes yönetim kavramının altı farkı kullanımının bulunduğunu söylemektedir. Bunlar: Yeni kamu yönetimi, minimal devlet, sosyo-sibernetik sistemler, kendi kendine organize olan ağlar, yeni kamu işletmeciliği ve iyi yönetim (good governance)'dir. Mevcut çalışmada yönetim kavramı "iyi yönetim" kullanımı bağlamında ele alınmaktadır (Rhodes, 1996: 653). DB iyi yönetimi, kalkınma yönetimi ile eş anlamlı olarak ele almaktadır. Güçlü ekonomik politikaların temel bir tamamlayıcısı olarak görülen iyi yönetim piyasaların, hükümetlerin verimliliği, ekonomik kalkınmanın sağlanmasında ve kamu sektöründe öngörülebilir, şeffaf, etkin ve hesap verebilir bir yönetimin gerçekleşmesinde önemli bir role sahiptir (World Bank, 1992: 1-5). Smouts'un (1998: 83) yaptığı tanıma göre iyi yönetim, vatandaşların güvenliğinin sağlandığı, hukukun üstünlüğünün güvence altına alındığı, kamu kurumlarının kaynakları doğru ve adil bir şekilde kullandığı, siyasi liderlerin vatandaşlara karşı eylemlerinden dolayı sorumlu olduğu ve hesap verdiği, bilgilere vatandaşların kolay bir şekilde erişebildiği şeffaf bir yapıyı içermektedir.

İyi yönetim ile amaçlanan “ikinci nesil” reformlar olarak adlandırılan kamu harcamalarındaki gereksiz harcamaların azaltılması, temel sağlık, eğitim ve sosyal korumaya yatırım yapılması, özel sektörün düzenleyici reformla teşvik edilmesi, özel bankacılığın güçlendirilmesi, vergi sisteminin yenilenmesi ve hükümetin daha şeffaf ve hesap verebilir olmasını içeren düzenlemelerin sağlanmasıdır (Kersbergen ve Waarden, 2004: 145).

İyi yönetim bir kalkınma modeli olarak kalkınma ve demokrasi ile doğrudan olumlu bir ilişkiye sahiptir. Bu bağlamda uluslararası kuruluşlar (DB, IMF) kalkınma tartışmaları ile ilgili olarak gelişmekte olan ülkelerin neo-liberal ekonomi politikalarını ve yönetim modelini benimsemelerini savunmuştur. Bu kuruluşlar yönetişimi neo-liberal ekonomik politikaların uygulanması için bir araç olarak görmüştür. Bu bağlamda mali verimlilik, piyasa odaklı politikalar, devlet müdahalesinin azaltıldığı ve özelleştirmeler gibi verimlilikle ilgili özellikler ve hesap verebilirlik, şeffaflık, eşitlik, adalet, hukukun üstünlüğü, sivil ve sosyo-ekonomik haklar ve desantralizasyon gibi demokrasi ile ilgili özellikleri yönetişime atfedilmiştir (Yüksel, 2000: 154). Bu özellikleri DB herhangi bir ülkede yönetimin sahip olması gerektiği ilkerler olarak iyi yönetim adı altında ortaya koymuştur (Yıldırım, 2018: 274).

İyi yönetim, bir ülkenin sosyo-ekonomik kaynaklarının açıklık, şeffaflık, hesap verebilirlik ve hakkaniyet ilkeleri doğrultusunda etkili bir şekilde yönetilmesini ifade etmektedir. İyi yönetimle toplumun yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde daha demokratik ve etkin bir şekilde yönetilmesi için çeşitli ilkerler belirlenmekte ve bu ilkerlerin uygulanmasına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu ilkerler iyi yönetişimin ilkerleri olarak ifade edilmektedir. Bu ilkerler bir ülkede iyi yönetişimin düzeyinin belirlenmesinde temel faktörleri oluşturmaktadır (Kahraman vd., 2012: 121). Çeşitli kaynaklarda bu ilkerler sayı ve içerik olarak değişkenlik göstermekle birlikte bu ilkerlerin öne çıkanları katılımcılık, açıklık, hesap verebilirlik, etkinlik, tutarlılık, adillik ve hukuka bağlılık olarak sıralanabilir (Toksöz, 2008: 3).

-Katılımcılık vatandaşların ve sivil toplumun politika oluşturma, uygulama ve denetleme sürecine dahil olmasıdır (Kahraman vd., 2012:121; DPT, 2007: 14). Kararların katılımcı bir anlayış ile alınması kararların uygulanma olasılığını artırmaktadır (Toksöz, 2008: 19).

-Açıklık, yönetimde vatandaşların kamusal bilgi, belge ve diğer verileri talep edebilmesi ve erişebilmesidir. Saydamlık, ulaşılabilirlik ve cevap verebilme açıklık ilkesinin üç temel özelliğini oluşturmaktadır (DPT, 2007: 6).

Yönetişim için gerekli olan açıklık, rüşvet ve yolsuzluğun panzehridir (Yıldırım, 2004: 222).

-Hesap verebilirlik, kamu kaynaklarının nasıl kullanıldığı, bütçelendiği ve raporlandığı konularda gerektiğinde yetkililerin vatandaşa hesap verebilmesidir (Toksöz, 2008: 18).

-Etkinlik, belirlenen amaçlara ulaşma derecesini ifade etmektedir. Amaçlara ulaşırken kaynakların optimal kullanılması sağlanmalı ve kaynakların israf edilmesinden kaçınılmalıdır (Taş ve Durgun, 2017: 160).

-Tutarlılık, uygulanan politika ve yapılan faaliyetlerin birbiriyle tutarlı ve kolay anlaşılır olmasıdır (Kayıkçı, 2018: 168).

-Adillik, kamu sektöründe alınan kararların herhangi bir grubu kayırmadan ve kuralların herkese aynı şekilde uygulanmasıdır (Toksöz, 2008: 18).

-Hukuka bağlılık, devletin hukuk kuralları ile sınırlandırılmasını ve hukuk kuralları ile bağlı olmasını, objektif bilgiye dayalı karar vermesini ve bu kararların hukuk yolu ile denetlenmesini ifade eder (Yıldırım, 2004: 218; Toksöz, 2008: 19).

3. On Birinci Kalkınma Planı Çerçevesinde Türkiye’de Demokratik Katılımcı Yönetim ve İyi Yönetişim Uygulamalarının Değerlendirilmesi

On Birinci Kalkınma Planı, 2020-2023 yıllarını kapsamakta ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin ilk kalkınma planıdır. Bu planda yönetime katılım ve iyi yönetim konularına önceki planlara göre çok daha fazla değinilmiştir. Ayrıca Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) ve Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)’nda da katılım ve yönetim ile ilgili hedeflere yer verilmiştir. Onuncu Kalkınma Planı’nda biraz daha fazla katılım konusuna vurgu yapılmıştır. Her iki planda da kalkınma konusunun bütüncül, çok boyutlu olarak sürdürülmesinde insan odaklılık, katılımcılık, kapsayıcılık, hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkelerinin esas alınacağına değinilmiştir.

3.1. İyi Yönetişim ile İlgili Amaç ve Politikalar

2020-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı’nın eksenlerinden biri olan “Hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim” başlığı altında tüm kamu kurum ve kuruluşlarında hukuk devleti ve demokratikleşme ilkelerinin etkin bir şekilde uygulanması ve yönetimde şeffaflık, katılımcılık, hesap verebilirliği temel alan iyi yönetim anlayışının

esas alındığı çeşitli amaç ve politikalara yer verilmiştir. Bu çalışmada “Hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetişim” başlığı altında yer alan amaç ve politikalarından demokratik katılımcı yönetim ve iyi yönetişim ile ilgili olanlar ele alınmıştır. Bu bağlamda planda yer alan amaçlara Tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 3. Demokratik Katılımcı Yönetim ve İyi Yönetişim Kapsamında On Birinci Kalkınma Planında Yer Alan Amaçlar

Politika Alanı	Planda Yer Alan Amaçlar
Sivil Toplum	Sivil toplum bilincinin geliştirilmesi, örgütlü sivil toplumun güçlenmesi, STK’ların saydamlık ve hesap verebilirlik ilkelerine uygun bir yapıya kavuşması ve devletin karar alma süreçlerine etkin katılımının sağlanması temel amaçtır.
Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik, İdari Yapılanma ve Politika Yapımı	Kamu yönetiminde hesap verme sorumluluğunun yerleştirilmesi, katılımcılığın güçlendirilmesi, kamu hizmet sunumunda eşit ve adil muamele yapılmasının sağlanması ve şeffaflığın artırılması temel amaçtır.
Kamuda Stratejik Yönetim	Kamuda stratejik yönetimin uygulama etkinliğinin artırılması ve hesap verebilirlik anlayışının yönetimin tüm aşamalarında hayata geçirilmesi temel amaçtır.
Yerel Yönetimler	Yerel yönetimlerin etkin, hızlı ve kaliteli hizmet sunabilen; dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçlarını gözeten; katılımcı, mali sürdürülebilirliği sağlanmış, şeffaf ve hesap verebilir bir yapıya kavuşturularak vatandaş memnuniyetinin en üst düzeye çıkarılması temel amaçtır.
Kamuda İnsan Kaynakları	Topluma kaliteli hizmet sunan, değişen koşullara uyum yeteneği yüksek ve daha verimli bir kamu personel sistemi oluşturulması temel amaçtır.
Kamu Hizmetlerinde e-Devlet Uygulamaları	Kamu hizmetlerinin kullanıcı odaklı bir bakış açısıyla, etkinliği ve birlikte işlerliği sağlayacak modernizasyon ve süreç iyileştirmeleri yapılarak elektronik ortama taşınması ve e-Devlet Kapısından hizmet sunumu ve kullanımının artırılması temel amaçtır.

Tablo 3'te belirtilen planda yer alan amaçlar doğrultusunda ilgili politika alanlarına yönelik oluşturulan politikalara bakıldığında planda şu maddeler öne çıkmaktadır:

- İdarenin işlem ve eylemlerinin kamuoyu tarafından izlenmesine yönelik kamu kurumlarının ve kamu görevlilerinin hesap verilebilirliklerini artıracak etkin mekanizmalar oluşturulacaktır.

- Plan döneminde iletişim teknolojilerinin etkili bir şekilde kullanılması ve yeni iletişim kanallarının geliştirilmesi suretiyle kamuda hesap verebilirlik, şeffaflık ve katılımcılık güçlendirilecektir.

- Demokratik, katılımcı, çoğulcu, şeffaf ve hesap verebilir örgütlü bir sivil toplumun oluşumunu güçlendirecek düzenlemeler yapılacaktır.

- Karar alma ve mevzuat hazırlama süreçlerinde STK'ların katılımını ve etkinliğini artıracak çalışmalar yürütülecektir.

- Vatandaşların ve ilgili tüm tarafların politika yapma süreçlerine aktif katılımı sağlanacaktır. Bu amaçla "Kent Konseyleri"nin daha aktif hale getirilmesine yönelik düzenlemeler yapılacaktır.

- Ekonomik ve Sosyal Konsey'in etkin ve işlevsel bir yapıya dönüştürülmesine yönelik düzenlemeler yapılacaktır.

- Kamu kaynaklarının tahsis ve kullanımı anlaşılır, takip edilebilir, karşılaştırılabilir şekilde kamuoyunun erişimine açılacaktır. Bu amaçla kamu harcamaları ile ilgili verilerin yer alacağı harcama.gov.tr portalı açılacaktır.

- Yolsuzlukla etkin bir şekilde mücadele edilebilmesi amacıyla kamu görevlilerinin mal beyanlarının doğruluğu araştırılacak ve otomatik takip sistemi kurulacaktır.

- Yerel yönetimlerde imar değişikliği, kaynak tahsisi, önceliklerin belirlenmesi gibi karar alma süreçleri şeffaflaştırılacak ve internet üzerinden yayımı sağlanacaktır.

- Yerel yönetimlerde ortak olunan şirketler ve iştirakler dâhil olmak üzere denetim ve hesap verebilirlik mekanizması güçlendirilecektir.

- Vatandaşların haksız bir uygulama ile karşılaşmaları durumunda kanunlar ve idari düzenlemelerle kendilerine verilen haklar ile başvuru yapabilecekleri merciler konusunda bilgilendirilmeleri sağlanacaktır.

• CİMER’e ilişkin farkındalık düzeyi artırılacak ve yapılan başvurulara cevap verme süresi azaltılacaktır.

• Vatandaşların kamu yönetimine ilişkin görüş ve önerilerinin toplanmasına ve analiz edilmesine yönelik çalışmalar yapılarak, söz konusu görüş ve önerilerin politika oluşturma süreçlerinde girdi olarak kullanılması sağlanacaktır.

• Performans denetimleri aracılığıyla kaynak kullanımının verimliliğine, etkinliğine ve ekonomikliğine dair kamuoyuna güvenilir bilgi sunularak kamuda hesap verebilirlik güçlendirilecektir.

• Kamu verisi şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcılığı artırmak ve katma değerli yeni hizmetlerin üretimine imkân sağlamak üzere ve mahremiyet ilkeleri çerçevesinde açık veri olarak kullanıma sunulacaktır. Kamu verisinin paylaşılacağı Ulusal Açık Portalı hayata geçirilecektir.

3.2. Planda Öngörülen Hedeflerin Türkiye’de Uygulanabilirliği

Türk kamu yönetiminde merkeziyetçilik en belirgin özellik olmakla birlikte birçok sorunun da kaynağını oluşturmaktadır. Türkiye’de merkeziyetçi yönetim yapısının azaltılması ve yerleşmenin artırılmasına yönelik birçok düzenleme yapılmıştır. Ancak uygulamada merkeziyetçi yönetim anlayışının devam ettiği görülmektedir. Merkeziyetçi yönetim yapısı, kamu hizmetlerinin etkin, verimli sunumunu zorlaştırmakta, zaman ve kaynak israfına yol açmakta, vatandaşın yönetime katılım imkânlarını kısıtlamakta, yönetimde hantallık ve kırtasiyeciliğin artmasına, şeffaflığın, hesap verebilirliğin zayıflamasına neden olmaktadır (Eryılmaz, 2018: 114-115; Dinçer ve Yılmaz, 2003).

Türkiye’de merkeziyetçiliğin neden olduğu kamusal sorunların giderilmesi amacıyla yapılan düzenlemelere yönelik belgelerden biri olan KAYA (Kamu Yönetimi Araştırması-1991) raporunda ilk kez vatandaş odaklı yaklaşımdan bahsedilmiştir. Bu vatandaş algısının değişmeye başladığının göstergesidir. Vatandaşların yönetime katılma talepleri ve AB üyelik süreci kamu yönetiminde çeşitli reformların gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu reformlarla yönetimde açıklık, şeffaflık, vatandaş katılımı, yönetimde yerleşmenin sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda vatandaş katılımını sağlayan birçok mekanizma oluşturulmuştur (Dinçer ve Yılmaz, 2003: 29). Ancak yönetimde merkeziyetçi anlayışın hâkim olmaya devam etmesi yapılan reformlarla istenilen düzeyde gelişme sağlanamamasına neden oldu. Yönetimde yeterli düzeyde yerleşme sağlanması durumunda hizmetler vatandaşa en yakın

birimler tarafından sunulacak esnek, katılımcı, ekonomik, verimli ve kaynakların etkin kullanıldığı bir yönetim anlayışı oluşacaktır (Yıldırım, 2014: 132). Türkiye’de merkeziyetçiliğin ve kamu yönetiminde neden olduğu sorunların çözümü için birçok adım atılmış ancak ekonomik, siyasi ve toplumsal nedenlerden dolayı merkeziyetçiliğin korunduğu, merkezi yönetimin yerel yönetim üzerindeki denetiminin devam ettiği, yerel yönetimlerin takdir yetkisinin çok sınırlı olduğu görülmektedir. Günümüzde merkeziyetçiliğin neden olduğu kamu yönetimindeki sorunlar varlığını devam ettirmektedir (Çamur ve Aydın, 2019: 1185-1187). Bu durumda planda yer alan yerel yönetimlerin etkin, hızlı ve kaliteli hizmet sunabilmesi için merkeziyetçiliği azaltılarak daha fazla yerelleşmeye önem verilmesi gerekmektedir.

Yönetimde şeffaflık ve hesap verebilirlik On Birinci Kalkınma Planı’nda öne çıkan diğer önemli iki iyi yönetim ilkesidir. Yeni kamu yönetimi anlayışı içerisinde yer alan iyi yönetim, Türk kamu yönetimi tarafından benimsenmiştir. Bu ilkenin benimsenmesi kamu yönetiminde şeffaf, katılımcı, hesap verebilir, hukukun üstünlüğünün esas alındığı, etkin, eşit, cevap verebilir, sonuç odaklı, verimli, paylaşımcı ve stratejik yönetim anlayışını hâkim kılması gerekir. Ancak iyi yönetim ilkelerinin Türk kamu yönetiminde başarılı bir şekilde uygulanmadığı görülmektedir. Türkiye özellikle şeffaflık ve hesap verebilirlik konusunda küresel anlamda gittikçe başarısız sonuçlar almaktadır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü’nün verilerine bakıldığında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Türkiye 2018 yılında, 180 ülkenin değerlendirildiği Yolsuzluk Algı Endeksi’nde 78. sırada yer almış ve demokrasi geleneği bulunmayan ülkelerle aynı kategoride değerlendirilmiştir. 2019 yılında ise Türkiye daha da gerileyerek 91. sıraya gerilemiştir (Transparency International, 2020: 116-117). Uluslararası Şeffaflık Derneği Türkiye’de yaşanan bu hızlı gerilemenin birkaç nedeni, gücün, otoriter rejimlere benzer bir yoğunluk ile yürütme erkinde ve tek elde toplanması, yargı bağımsızlığı ve hukuk devleti ilkelerine yönelik ihlaller, denetleyici ve düzenleyici kurumların etkisini ve işlevini yitirmesi, Meclis’in denetleme ve hesap sorma etkisini kaybetmiş olması, politika oluşturma ve karar alma süreçlerinin sınırlı bir çevrede gerçekleşmesi, siyasi katılım ve siyasi karar almaya katılımında haklın etkileme gücünün azalması olarak açıklamaktadır. Kamu İhale Kanunu’nda yapılan 200’e yakın değişiklik ile amaçlanan şeffaflık, hesap verebilirlik ve dürüstlük ilkelerinden uzaklaşmış, denetim ve adil rekabet yoluyla elde edilen kamu alımları oranı, genişleyen istisna kapsamı nedeniyle hızla düşmüştür. 2004 yılında %75 olan açık ihale oranı 2019 yılının ilk altı ayında %63’e düşmüştür.

Müzakereli ihale ve istisnalar kapsamında yapılan ihalelerin toplam oranı 2004-2019 yılları arasında %10’dan %32’ye yükselmiştir. Kamu alımlarının gerekli şeffaflık, denetim ve hesap verebilirlik mekanizmalarından yoksun bir şekilde yürütülmesi, yürürlükte olan bir ahabap çavuş kapitalizmine dair düşüncelerin artmasına yol açar. Kamu kaynaklarının ve finansmanının kullanımının denetimi olanaksız hale geldi. Ekonomik kararlar alınırken ve kaynak dağıtımı yapılırken şeffaf ve katılımcı ilkelerin önemsenmemesi ve bu noktada siyaset finansmanı ve etiği düzenleyen yasal çerçevenin zayıf olması yolsuzluk riskini artırıyor. Medya kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları üzerinde devam eden baskı ile yolsuzlukla ilgili sorunlar yayılmaya devam ediyor (<https://en.seffaflik.org/cpi2019/>).

Planda yer alan bir diğer konu kamuda stratejik yönetimin uygulanması ve bunun sonucunda da yönetime etkin ve hesap verebilir bir anlayışı hâkim kılmaktır. Stratejik yönetim; katılımcılık ve şeffaflık temelinde planla, uygula, kontrol et ve iyileştir döngüsü içinde çalışan bir sistemdir. Stratejik yönetim ile amaçlanan hesap verebilir, etkin, hızlı, kaliteli, etkili ve şeffaf bir yönetim hedefine ulaşabilmektedir. Türkiye’de kamu kurum ve kuruluşlarda stratejik yönetime geçilmesi gerektiğine Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda yer verilmiştir. Bu çerçevede 2003 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu mali yönetiminde reform gerçekleştirilmiştir. Bu kanunla kamu kurumlarına stratejik olan tapma ve bu plana dayanan performans esaslı bütçe hazırlama zorunluluğu getirilmiştir. Ancak kanunun uygulanmasına yönelik çeşitli sorunların varlığı reformun gerçekleştirilmesini engelliyor. Stratejik yönetim sistemi Türkiye’de tam anlamıyla içselleştirilememiştir. Stratejik planlar kurumların faaliyetlerini bir yönetim araç olarak yönlendirememektedir. Stratejik planı bir amaç olarak görülmektedir. Türk kamu yönetiminde stratejik plan yönetiminin uygulanmasını olumsuz etkileyen bazı özellikler mevcuttur. Kurumsal yapı, merkeziyetçi, bürokratik ve gizliliği esas alan yönetim geleneği, alışkanlıklar, kurumsal direnç, bütçenin esnek olmaması ve ödeneklerin sınırlılığı, insan kaynaklarının niteliği, kurumsal kapasitenin yetersizliği ve üst politika belgelerinin açık ve somut olmaması bu özelliklerden birkaçını oluşturur. Stratejik yönetimin etkin bir şekilde gerçekleşmesinin önündeki engellere bakıldığında kurumsal yapı ve personel sistemi başta olmak üzere kamu yönetimi alanında önemli değişikliklerin yapılması gerekir. Türkiye’nin kamu kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlayacak, hesap verebilir ve şeffaf kamu yönetiminin oluşturulabilmesi için

raflarda bekleyen stratejik planlar yerine yol gösterici stratejik planlara ihtiyacı vardır (Kırılmaz, 2014).

E-devlet yeni bir yönetim anlayışı olup geleneksel devlet anlayışını değiştirmektedir. E-devlet anlayışında vatandaşın devletle olan ilişkisi elektronik ortamda kurulmakta ve aracı konumunda olan bürokrasi ve neden olduğu sorunlar devre dışı kalarak hizmetler daha hızlı ve etkin, daha az maliyetli ve kullanıcı odaklı sunulmaktadır (Törenli, 2005: 196). Türkiye AB'ye uyum politikaları çerçevesinde e-devlet konusunda yapılanmalara hız vermiş ve 2008 yılında E-Devlet Kapısı'nı uygulamaya sokmuştur. BM ve Avrupa Komisyonu tarafından e-devlet gelişmişlik düzeylerinin hazırlandığı raporlar mevcuttur. BM tarafından iki yılda bir yayımlanan E-Devlet Araştırması'nda dünya çapında geniş dijital hükümet modelleri incelenmektedir. Bu raporda 193 BM üye devletin güçlü yönlerini, zorluklarını ve fırsatlarını belirlemenin yanı sıra politika ve stratejileri bilgilendirme açısından dijital hükümet gelişimleri değerlendiriyor. E-Devlet Gelişmişlik Endeksleri'nde ülkelerin e-devlet konusunda performanslarına yönelik bir sıralama yapılmıştır. Bu rapora göre Türkiye e-devlet hizmetlerini geliştirerek ilk kez 2020'de yüksekte en yüksek grubunda değerlendirilmiştir. Türkiye'nin e-devlet gelişmişlik endeksi 2018'de 0.7112 ile yüksek iken 2020'de bu endeks 0.7718 ile çok yüksek olarak değerlendirilmiştir. 2020 endekslerinin genel değerlendirmesinde Türkiye 53; e-katılım endeksinde 23. Sırada yer almış, açık hükümet veri endeksinde ise yüksek derece olarak raporda yer verilmiştir. Ancak raporda Türkiye'nin son derece gelişmiş sermayeye sahip olmasına rağmen altyapı durumunun daha fazla ilerlenmeyi engellediğine değinilmiştir (UN, 2020). Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı e-Devlet Karşılaştırması 2018 adlı raporda ise AB üye ve aday ülkelerin e-devlet durumu incelenmiştir. E-devlet araştırma değişkenleri kullanıcı odaklılık, şeffaflık, vatandaşın sınır ötesi hareketliliği, işin sınır ötesi hareketliliği olarak ele alınmış. 2016-2017 yıllarında kullanıcı odaklılığın raporda yer verilen ülkelerin genel ortalaması 82 iken, Türkiye'nin 85; şeffaflıkta genel ortalama 59 iken Türkiye'nin 56; vatandaşın sınır ötesi hareketliliğinde genel ortalama 48 iken Türkiye'nin 35; işin sınır ötesi hareketliliğinde genel ortalama 61 iken Türkiye'nin 18'dir. Verilere bakıldığında Türkiye sadece kullanıcı odaklılık değişkeninde ortalamanın üzerindedir (European Commission, 2018: 100). Her geçen gün e-devlette sunulan hizmetler genişlemekte ve sunulan hizmetlerin çeşitlendirilmesi konusunda sürekli bir uğraş söz konusudur. Hizmet sayısı ile birlikte e-devlet kullanıcı sayısı da artmaktadır. Genel olarak Türkiye e-devlet konusunda gelişim

göstermekle birlikte belli değişkenlerde henüz yeterli seviyeye ulaşamamıştır. 2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı’nda Türkiye’de e-devlet politikası bütüncül ve sürdürülebilir bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu planın vizyonu “etkin e-devlet ile toplumun yaşam kalitesinin artırmaktır. Türkiye’de e-devlet politikası kapsamında yapılması gerekenlere planda yer verilmiştir. Bunlar genel olarak şu şekildedir (Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2016):

-Gelişen teknoloji ve e-Devlet konusundaki eğilimler kamu kurumları kendi ihtiyaçları doğrultusunda uyarlamaya çalıştığı için yeniliklere uyum konusunda gecikme yaşanmakta ve ortak bir uygulama yaklaşımı oluşturulamamaktadır. Bu nedenle kamu kurumlarını yönlendirebilen veya kurumların destek alabilecekları bir yapının oluşturulması gerekiyor.

-E-Devlette sunulan hizmetlerin daha kullanıcı odaklı ve etkin olması için tek işlem veya başvuru ile vatandaşların işlerini halledebilmesine yönelik düzenleme yapılmalıdır.

-Kamu kurumlarının internet sitelerinin ve sosyal medya hesaplarının belirli kriterlere uyumlu, kullanıcı odaklı ve güncel olması gerekir. Ayrıca yeni geliştirilecek e-Devlet hizmetlerinin öncelikle mobil platformlarla uyumlu olması ve sosyal medyayı etkin kullanması gerekmektedir

-Kamu hizmetlerinde yaşanan değişim ve teknolojik gelişmelerden dolayı e-Devlet uygulamaları sürekli yenilenmelidir.

-e-Devlet hizmetlerinin olgunluk düzeyinin artırılması için kullanıcı odaklı hizmet üretilmesi ve kamu hizmeti sunum kanalları tüm kullanıcı grupları gözetilerek iyileştirilmeli ve kanal çeşitliliği artırılmalıdır.

-Katılımcılığın artırılması için katılımçılık ile ilgili mevcut uygulamaların kamu kurumlarında yaygınlaştırılması ve yeni katılımçılık uygulamalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir. CİMER, e-Dilekçe gibi katılımçılığı sağlayabilecek e-Devlet uygulamaları olmakla birlikte katılımçılık anlamında kullanımlarının artırılmasına ihtiyaç vardır.

Bunlarla birbiriyle entegre, etkin, verimli, hızlı ve güvenilir bir devlet ve kamu hizmet üretimi ve sunumu gerçekleştirerek toplumun yaşam kalitesini artırmak amaçlanmaktadır.

Sonuç

1980’li yıllardan sonra Türkiye’de 24 Ocak kararları ile uygulanmaya başlayan yeni kamu yönetimi anlayışının ilkeleri 2000’li yıllarda yasa ve yönetmeliklerde yer almaya başlamıştır. Bu ilkelere kalkınma planlarında da yer verilmiştir. Dokuzuncu, Onuncu ve On Birinci Kalkınma Planlarında yoğun bir şekilde kamu yönetimi için şeffaf ve hesap verebilir, kaliteli, etkili, esnek, demokratik, vatandaşın ihtiyaç ve beklentilerine göre hızlı karar alabilmeyi ve karar alma süreçlerine vatandaş da dâhil etmeyi mümkün kılan iyi yönetim uygulamalarının geliştirilmesi gerektiğinden bahsedilir. On Birinci Kalkınma Planı’nda, katılımcılık ve iyi yönetime geniş yer verilmiş ve bununla ilgili temel ilkeler belirlenmiştir. On Birinci Kalkınma Planı’nda demokratik katılımcı yönetim ve iyi yönetim kapsamında sivil toplum, şeffaflık ve hesap verebilirlik, stratejik yönetim, desantralizasyon, insan kaynakları, e-devlet uygulamaları politika alanlarına yer verilmiştir. Bu politika alanlarına önceki kalkınma planında da genel olarak yer verildiği görülmektedir. Bu politika alanlarında belirlenen hedeflerin Türkiye’de uygulanabilirliği ele alınırken bunlar ülkedeki mevcut durum üzerinden değerlendirilmiştir. Öncelikle belirtilen politika alanlarında hedeflerin gerçekleştirilmesinin önündeki en temel engel Türkiye’nin merkeziyetçi yönetim yapısıdır. Yapılan çeşitli reformlarla yönetimde açıklık, şeffaflık, vatandaş katılımı, yönetimde yerleşmenin sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda vatandaş katılımını sağlayan birçok mekanizma oluşturulmuştur. Ancak yönetimde merkeziyetçi anlayışın hâkim olmaya devam etmesi, yapılan reformlarla istenilen düzeyde gelişme sağlanamamasına neden oldu. Bu nedenle reformların başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için aşırı merkeziyetçi yapının yerleştirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında Türkiye’de stratejik yönetim bağlamında stratejik planlar birer araç olmaksızın birer amaç olarak görülmektedir. Bu nedenle stratejik planların içselleştirilmediği görülmektedir. Bir diğer politika alanını oluşturan e-devlet konusunda Türkiye’nin BM ve AB raporlarına göre ilerleme gösterdiği ancak henüz yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Daha fazla ilerleme sağlanması için yapılması gerekenler; e-katılım araçlarının artırılması, e-devlet üzerinden hizmet sunan kamu kurumlarının sitelerini güncel tutması, özellikle dezavantajlı gruplar için daha fazla kullanıcı odaklı olması, yaşanan sistemin teknolojik gelişmelere uygun biçimde sürekli yenilenmesi ve daha fazla kamu hizmetinin e-devlet üzerinden sunulması şeklinde sıralanabilir.

Kaynaklar

ARNSTEIN, S. R. (1969), “A Ladder of Citizen Participation”, *Journal of the American Institute of Planners*, 35, pp.216-224.

KOÇAOĞLU UÇAR, B. ve Saylam, A. (2017), “Türkiye’de Vatandaş Katılımı: Milli Eğitim Bakanlığı Örneği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, ss. 123-144.

BINGHAM, L.B., Nabatchi, T. and O’leary, R. (2005), “The New Governance: Practices and Processes of Stakeholder and Citizen Participation in the Work of Government”, *Public Administration Review*, Vol: 65, Issue: 5, pp.547-558.

ÇAMUR, Ö. ve Aydın, A.H. (2019), “Türkiye’de Merkezileşme ve Yerelleşme Sorununun Giderilmesinde Adaletin Rolü”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:9, Cilt: 9, Sayı: 18, ss.1177-1197.

ÇUKURÇAYIR, M. A. (2002), *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Çizgi Kitabevi, Konya.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT) (2007), *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: Kamuda İyi Yönetişim Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.

DİNÇER, Ö. ve Yılmaz, C. (2003), *Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim*, Ankara.

EROĞLU, H.T. (2006), “Yönetime Katılma Biçimleri ve Yerel Yönetimlerde Demokratik Mekanizmalar”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, ss.191-206.

ERYILMAZ, B. (2018), *Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar*, 11. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

EUROPEAN COMMISSION (2018), *eGovernment Benchmark 2018 Securing eGovernment for all*, ISBN: 978-92-79-96523-4 DOI: 10.2759/52526, https://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2018-47/egovernment_benchmark_country_factsheets_F2463381-9183-E89F-B9D5A1F8E90A0FE7_55490.pdf. Erişim Tarihi: 10 Haziran 2020

İZCİ F, ve Sarıtürk, M. (2019), “Demokratik Toplumlarda Halkın Yönetime Katılımı: Yönetime Katılım ve Yönetim İlişkisi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 498-517.

KAHRAMAN, Y., Vurgun L. ve Öztop S. (2012), “Yönetişim Anlayışı ve Değerlerin Yönetim Kültürüne Etkisi”, *Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi* (Ed: F. N. Genç), Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, ss.111-136.

KALKINMA BAKANLIĞI (2013), *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*, Ankara.

KAPUCU, N. (2012), “Sivil Toplumun Kamu Politikalarına Etkin Katılımı: Yeni Kamu İşletmeciliğinden Yönetişime Geçiş ve Devlet-Birey İlişkileri”, *Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi* (Ed. F. N. Genç), Bursa: Ekin, Basım, ss. 31-47.

KAYIKÇI, S. (2018), “Yönetişimin Kamu Kurumlarında Uygulanabilirliği: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Örneği”, *Ombudsman Akademik*, Özel Sayı 1, ss. 163-181.

KERSBERGEN K.V. and Waarden, F.V. (2004), “‘Governance’ as a Bridge between Disciplines: Cross-disciplinary Inspiration Regarding Shifts in Governance and Problems of Governability, Accountability and Legitimacy”, *European Journal of Political Research*, Vol: 43, Issue: 2, pp. 143-171.

KIRILMAZ, M. (2014), “Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Yönetimin İçselleştirilmesi Sorunu: Stratejik Plan Model Önerisi”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 458, ss. 285-321.

MACPHERSON, C.B. (1977), *The Life and Times od Liberal Democracy*, New York: Oxford University.

OECD (2001), *Citizens as Partners: OECD Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policy-Making*, France: OECD Publications Service.

ÖKMEN, M., Baştan, S. ve Yılmaz, A. (2004), “Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler”, *Kamu Yönetimi: Kuramdan Uygulamaya*, (Ed. M. Ökmen ve A. Yılmaz) Gazi Kitabevi, Ankara, ss. 24-80.

ÖMÜRGÖNÜLŞEN, U. (1997), “The Emergence Of A New Approach To The Public Sector: The New Public Management”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 1, ss.517-565.

QUICK, K.S. and Bryson J.M. (2016), “Public Participation”, *Handbook in Theories of Governance* (Ed: J. Torbing and C. Ansell), Edward Elgar Press, Chapter 11.

PATEMAN, C. (1970), *Participation and Democratic Theory*, Cambridge University Press.

RHODES, R.A.W. (1996), “The New Governance: Governing without Government”, *Political Studies*, Volume: 44, Issue: 4, pp. 652-667.

RUIGE, A., Üskent, S. ve Mıcka, P. (2014), *Yönetişim ve Katılım Rehberi, Stratejik Yerel Yönetişim Projesi*, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü No:1/4.

SMOUTS, M.C. (1998), “The Proper Use of Governance in International Relations”, *International Social Science of Journal*, Volume: 50, Issue: 155, pp.81-89.

TAŞ, İ.E. ve Durgun, S. (2017), “Avrupa İdari Alanı İlkeleri Kapsamında Türkiye’de Yapılan Mevzuat Değişiklikleri: 5176 ve 4982 Sayılı Kanun Örnekleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, ss. 154-170.

T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI (2019), *Onbirinci Kalkınma Planı 2019-2023*, Ankara.

T.C. ULAŞTIRMA DENİZCİLİK VE HABERLEŞME BAKANLIĞI (2016), *2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı*, <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/Swkoy+2016-2019-Ulusal-e-Devlet-Stratejisi-ve-Eylem-Plani.pdf> Erişim Tarihi 03 Haziran 2020).

TEKELİ, İ. (2003), “Yönetim Kavramı Yanısıra Yönetişim Kavramının Gelişmesinin Nedenleri Üzerine”, *Türkiye’de Kamu Yönetimi*, (Ed. H. Yayman, B. Aykaç, ve Ş.Durgun), Ankara, Yargı Yayın Evi.

TEKELİ, İ. (2012), *Türkiye için STK’lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TÖRENLİ, N. (2005), “E-Devletin Ekonomi-Politığıne Giriş: Kullanıcı Dostu Ortamlarda Sanallaşan Kamu Hizmetleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 1, ss. 191-224.

TOKSÖZ, F. (2008), *İyi Yönetişim El Kitabı*, Tesev Yayınları, İstanbul.

TRANSPARENCY INTERNATIONAL (2019), *Exporting Corruption: Progress Report 2020: AAWAING Enforcement of the OECD Anti-Bribery Convention*, <https://www.transparency.org/en/publications/exporting-corruption-2020> Erişim Tarihi 10 Temmuz 2020.

ULUSLARARASI ŞEFFAFLIK DERNEĞİ,
<https://en.seffaflik.org/cpi2019/>, E.T. 05.09.2020.

UN (UNITED NATIONS), (2020), *E-Government Survey 2020: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development*, Newyork, <https://publicadministration.un.org/en/> Erişim Tarihi: 20 Kasım 2020.

WORLD BANK (1989), *Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth*, Washington D.C.

WORLD BANK (1992), *Governance and Development*, Washington D.C.

YILDIRIM, İ. (2004), *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

YILDIRIM, A. (2014), “Yerellik İlkesi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 5, ss. 130-140.

YILDIRIM, Ö. K. (2018), “Türkiye’de İyi Yönetişim”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, ss.273-289.

YÜKSEL, M. (2000), “Yönetişim Kavramı Üzerine”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 3, ss.145-159.

RİZE’NİN BİLİNMEYEN ŞAİRLERİ: SEYYİD, ZİHNÎ VE ‘ABDÎ*

Hasan ŞENER¹, Kübra AKATAY²

Geliş: 13.09.2021 / Kabul: 06.10.2021

DOI: 10.29029/busbed.995029

Öz

Tezkireler, klasik edebiyatımızda şairlerin hayatları, edebî kişilikleri ve eserlerine dair bilgileri ihtiva eden biyografik kaynakların başında gelmektedir. Bu tarz kaynak nitelikli eserler, edebiyat tarihimiz içinde önemli bir yer teşkil etmekle birlikte tezkirelerde adı geçmeyen bazı şairlerin gün yüzüne çıkarılması noktasında şiir mecmuaları edebiyat bilimi araştırmalarına kaynaklık etmektedir.

Bu çalışmada, mecmuaların biyografi çalışmalarına yaptığı katkılardan bahsedildikten sonra Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 54 numarada kayıtlı bir şiir mecmuasında, Rizevî (Rizeli) olarak kaydedilen ve tezkirelerde hayatları hakkında hiçbir bilginin bulunmadığı üç şairin (Seyyid, Zihnî, ‘Abdî) şiirleri şekil ve muhteva açısından incelenmiştir. Mecmuada her üç şairimize ait birer gazel tespit edilmiştir. Aynı aruz kalıbıyla yazılan her üç gazelde de kaftiye genellikle Arapça ve Farsça kelimelerden redifler ise Türkçe ek ya da kelimelerden oluşmuştur. Gazellerde Seyyid, şahsi his ve heyecanlarını; Zihnî ilâhî aşkı; Abdî ise sevgilinin güzellik unsurlarını işlemiştir. Bu çalışmayla tezkirelerde biyografilerine rastlanmayan üç şair edebiyat dünyasına tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rize, Seyyid, Zihnî, ‘Abdî, mecmua.

*Bu çalışma; Kübra AKATAY’ın 2017 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlamış olduğu “Milli Kütüphanede 06 Mil Yz A 54 Numarada Kayıtlı Bir Şiir Mecmuası: Mecmû’a-i Eş’âr ve Fevâ’id (İnceleme- Metin)”, adlı yüksek lisans tezinden üretilmiş olup daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

¹ Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, senerhasan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5825-8034>

² Arş. Gör. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kubraakatay@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3566-8310>

UNKNOWN POETS OF RIZE: SEYYİD, ZİHNÎ AND 'ABDÎ

Abstract

Tezkires are one of the biographical sources that contain information about the lives, literary personalities and works of poets in Turkish classical literature. Although these kinds of sources constitute an important place in Turkish literary history, at the point of unearthing some poets who are not mentioned in the Tezkires, the majmuas (poetry journals) are sources for research in literary science.

This study deals with the contributions of journals to biography studies. It also analyses the poems of three poets (Sayyid, Zihnî, 'Abdî) who were recorded as Rizevi in a poetry journal registered at the National Library 06 Mil Yz A 54 and for whom there is no information about their lives in the biographies, in terms of form and content. A ghazal belonging to each of the three poets has been identified in the journal. In all three ghazals written in the same Aruz pattern, the rhyme is generally composed of Arabic and Persian words, and the Redifs are composed of Turkish affixes or words. In ghazals, Sayyid expresses his personal feelings and excitement; Zihnî describes divine love; Abdi, on the other hand, deals with the beauty elements of the beloved. This study tries to introduce three poets whose biographies are not found in biographies to the world of literature.

Keywords: Rize, Seyyid, Zihnî, 'Abdî, majmua/journal.

Giriş

Klasik Türk edebiyatı sahasında tarihî süreç içinde binlerce şair yetişmiştir. Bu şairlerin büyük bir çoğunluğu isimleri ve eserleriyle günümüze kadar varlığını sürdürmüşken bir kısmı henüz edebiyat tarihlerine girme şansına erişememiştir. Şairlerin hayatlarına, edebî şahsiyetlerine ve eserlerine dair bilgileri ihtiva eden en önemli kaynakların başında gelen tezkirelerin, edebiyat tarihindeki rolü yadsınamaz. Ancak tezkireler, çoğu zaman dönemin meşhur şairleri üzerinde durduğu için bu tarz eserlerde ismi zikredilmeyen şairlerin bilgisine ancak antolojik özellik arz eden mecmualardan hareketle ulaşılmaktadır.

Mecmualar genelde biyografik eserlerde olduğu gibi doğrudan doğruya şairler hakkında bilgi vermemektedir. Bununla birlikte tezkirelerde adına rastlanılmayan kimi şairlere ve onların şiirlerine dair az da olsa bilgi ihtiva etmesi bakımından edebiyat tarihine kaynaklık etmektedir. Kimi şair ve eserler

hakkında yegâne kaynak durumunda olan mecmualar; şairlerin hayatları, eserleri, edebî çevreleri, diğer şairler ile olan münasebetlerine dair bilgi ve belgeleri bünyesinde barındırdığı için tezkirelere ışık tutmaktadır (Aydemir, 2010: 99). Bilhassa Edirneli Nazmî'nin *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'i, Pervâne Bey'in Mecmuası, Abdullah Cevdet'in *Nevâdirü'l-Âsâr*'ı, Hisâlî'nin *Metâli'ü'n-Nezâ'ir*'i antoloji niteliğinde kaleme alınan tezkireler kadar biyografik bilgiye yer veren önemli mecmua eserleri arasında zikredilebilir (Gürbüz, 2010: 317).

Klasik Türk edebiyatında ortak mahlas kullanımı araştırmacıların karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir. Mecmuaların, biyografik eserlere yaptığı katkılardan biri de aynı mahlası kullanan şairlerin ayırımına dair ipuçları vermesidir. Bazı mecmua metinlerinde geçen başlıklar, şairler hakkında yeni bulgulara ulaşma noktasında araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır. Kimi mecmualarda şairin sadece mahlası belirtilirken, kiminde ise şairin mahlasının yanı sıra ayırt edici özelliklerine de yer verilir (Köksal, 2010: 453). Aynı mahlası kullanan şairlerin şiirlerinin karışmaması için mecmualarda; şairin ismine, lakabına, mesleğine, yaşadığı yere, milliyetine dair bilgilere de yer verilmiştir (Gürbüz, 2010: 317).

Rize'nin Bilinmeyen Üç Şairi: Seyyid, Zihni ve 'Abdi

Rize, tarih boyunca sırasıyla Urartu, Saka, Roma, Selçuklu ve Osmanlı gibi pek çok devletin hâkimiyeti altına girmiştir (Rize Valiliği, 2013). Tarihî seyri içinde birçok medeniyete ev sahipliği yapan Rize, bu medeniyetlerin her birinden edindiği kültürel mirası asırlarca nesilden nesile aktararak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bu tarihî, kültürel ve edebî ürünlerin en büyük aktarıcısı olarak hiç şüphesiz ki şairler ve âlimler en önde gelenler arasında yer alır.

Rize ve çevresi yetiştirdiği âlim ve şairler ile dikkati çekmektedir. Şeyh Osman Efendi, Şeyh Ahmed Hamdi Efendi, Derviş Baba, Şeyh Hacı Abdullah Efendi, Şeyh Osman Niyazi Efendi gibi âlimler; gerek olağanüstü menkıbeleri, gerek yazmış oldukları eserlerle ve gerekse nasihatleriyle dinî-tasavvufî hayatın tohumlarını ekerek Rize ve çevresini irşad etmişlerdir (Güvelioğlu, 2006: 216). Bu âlim şahsiyetlerin yanı sıra Osmanlı dönemi şairlerinden Hafız Yusuf Efendi, *Kulak Küpesi* adını verdiği ahlakî nitelikli öğüt kitabı ile şair Şakir Âgahî Efendi, *Kalkandere Medresesi Kitabesi* olarak yazdığı şiiri ile geçmişle günümüz arasında kültürel bir bağ kurulmasını sağlamışlardır (Ak, 1997: 6).

Rize'de yetişip eserleriyle günümüze kadar varlığını sürdüren bu şahsiyetlerin yanı sıra kaynaklarda gün yüzüne çıkmayı bekleyen birçok âlim ve

şair vardır. Araştırmamıza kaynak teşkil eden 06 Mil Yz A 54 numaralı şiir mecmuasında; biyografileri hakkında tezkireler, nazire mecmuaları ve Rize tarihlerinde hiçbir bilgi bulunmayan ve mecmuada *Rîzevî* (*Rizeli*) olarak kaydedilen üç şair (*Seyyid*, *Zihnî*, *'Abdî*) tespit edilmiştir. Çalışmada, *Rîzevî* (*Rizeli*) olarak kaydedilen bu üç şairin (*Seyyid*, *Zihnî*, *'Abdî*) şiirleri şekil ve muhteva açısından analiz edilerek bahsedilen üç şair hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Seyyid/Seyyidî 'Alî ve Gazeli

Mecmuada, *Rîzevî* (*Rizeli*) olarak kaydedilen ilk şiir *Seyyid* mahlaslı şaire aittir. Mecmuanın 9b varlığında “*Seyyidî 'Alî Ağa er-Rîzevî*” başlığı ile kaydedilen şiirde, müstensih/mürettib şiirin başlığında şairin adını “*Seyyidî 'Alî*” olarak zikreder. 6 beyitten müteşekkil gazelin son beytinde şairin mahlası “*Seyyid*” olarak geçmektedir. Mecmuanın 18. yüzyıl ortalarında tertip edildiği düşünülerek bu tarihten önce kaleme alınan biyografik eserler taranmış, *Rîzevî* olarak kaydedilen ve “*Seyyid/ Seyyidî, Seyyidî 'Alî*” ismi/mahlası ile zikredilen hiçbir şaire rastlanmamıştır. Nazire mecmualarında yapılan taramada ise Edirneli Nazmî'nin *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'inde ve Pervâne Bey Mecmûası'nda, “*Seyyid*” mahlası ile şiir yazan bir şairin şiirine yer verilmiştir. (Köksal, 2013). Ancak bahsedilen mecmualarda, yer alan şairin çalışmamıza konu olan *Seyyid* mahlaslı şair olup olmadığını tespit etmek güçtür. *Seyyid* hakkında bir değerlendirme yapmak ancak onun gazelini incelemek ile mümkün olacaktır.

Seyyidî 'Alî Ağa er-Rîzevî

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

1 Ey gönül çarhuñ elinden dād ü feryāduñ mı var

Rüz [u] şeb zâr itme kâruñ yoħsa mu'tāduñ mı var

2 Āh u efgān eyleyüp feryād idersin her zamān

Bir sitemger zulmi çok bir şāh-ı bî-dāduñ mı var

3 Murğ-ı dil ser-pençe-i şeh-bāze düşdi yok ħalāş

Bî-'abeş efgān idersin andan āzāduñ mı var

4 Bezm-i 'aşk içre mücerred bir ħalendersin hele

Bir gedā-yı bî-nevāsın yā senüñ zāduñ mı var

5 Her zamân bir tarz-ı nevle yine bir garrâ gazel

Durmadan peydâ idersin dürlü icâduñ mı var

6 Ehl-i ‘aşk içinde ger ‘aşık şayulmazsan ne gam

Defter-i ‘uşşâk içinde **Seyyidâ** aduñ mı var

1.1. Şekil Özellikleri

Çalışmaya kaynaklık eden mecmuanın³ 9b varağında yer alan ve “*Seyyidî ‘Alî Ağa er-Rizevî*” başlığı ile kaydedilen şiir, 6 beyitten müteşekkil olup gazel nazım şekli ile yazılmıştır. Aruzun Remel bahrinin en çok tercih edilen kalıplarından biri olan *fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün* kalıbı ile yazılan gazel, aruz unsurları açısından incelendiğinde çok fazla kusur göze çarpmamaktadır. Gazelde vezin gereği; üçü izafet kesresinde olmak üzere 10 yerde imâle (*ser-pençe-i, düşdi, içre, gedâ-yı nevle, yine, içinde, defter-i, içinde, adun*), 1 yerde de vasl/ulama (*andan âzâdun*) yapılmıştır. Yapılan bu imâle ve vasl/ulamalar, herhangi bir vezin kusuru oluşturmamakta, bilakis çoğu yerde bir ahenk zenginliği katmaktadır.

Seyyid’in gazelinde, kafiyeli kelimelerin 3’ü Arapça (*mu’tâd, zâd, icâd*), 3’ü Farsça (*feryâd, bî-dâd, âzâd*) ve 1’i Türkçe (*ad*) olup kafiyeyi sağlayan kelimelerin yedisi de isim soyludur. Şair, şiirini mürdef kafiye çeşidi ile yazmıştır. “... *feryâd/ ... mu’tâd*”

Şiirde redif ise Arapça ve Farsça kelimelere gelen Türkçe ek ve kelime hâlinde olup birlikte kullanılmıştır:

..... *feryâd-uñ mı var*

..... *mu’tâd-uñ mı var*

Seyyid gazelinde, Türkçe, Farsça ve Arapça kelimeleri kullanmakla birlikte süslü ve sanatlı ifadelerden kaçınıp sade bir dil kullanmıştır. Şair, gazelde genel olarak iki kelimedenden oluşan terkipleri tercih etmiştir:

Âh u efgân eyleyüp feryâd idersin her zamân

Bir sitemger zulmi çok bir **şâh-ı bî-dâduñ** mı var (2. beyit)

Bezî-i ‘aşk içre mücerred bir kalendersin hele

Bir **gedâ-yı bî-nevâsın** yâ senüñ zâduñ mı var (4. beyit)

³06 Mil Yz A 54 arşiv numarasıyla kayıtlı Mecmû’a-i Eş’âr ve Fevâ’id isimli yazma eser için, bkz. <http://www.yazmalar.gov.tr/>

1.2. Muhteva Özellikleri

Klasik Türk şiirinde gönül, hem beşerî hem de ilahî aşkın kaynağı olarak çok farklı işlevleri ile kullanılmış olup kavram etrafında pek çok mecaz ve mazmun oluşturulmuştur. Gönül, şiir geleneğimizde çoğu zaman teşhis ve tecrid yoluyla, feleğin ve sevgilinin türlü cefalarına, eziyetlerine katlanmak zorunda kalan bir âşık gibi tasavvur edilmiştir (Şener ve Akatay, 2018: 78). Bu kapsamda Seyyid'in gazeli incelendiğinde, onun da gönlü bir âşık gibi hayal edip kişileştirerek kendi derdine ortak ettiği görülmektedir.

Şiirine, “*ey gönül*” nidası ile başlayan Seyyid, teşhis yoluyla kendi feryadını ve acısını gönül üzerinden terennüm etmekte ve gönle çeşitli sorular yönelterek onun hâlini anlamaya ve anlatmaya çalışmaktadır. Şiirin birinci beytinde gönlün; feleğin gazabına maruz kaldığı için mi feryat ettiğini yoksa bunun bir alışkanlık mı olduğunu sorgulayan şair, ikinci beyitte onun her zaman ah edip ağlamasının nedeninin zulmü çok zalim bir sultandan/sevgiliden mi kaynaklandığını sormaktadır.

Gönlün ağlayıp inlemesinin nedenlerini sorgulamaya devam eden şair, üçüncü beyitten itibaren gönlü küçümseyen bir anlayış ile onun acizliğini anlatmaktadır. Gönül kuşunun, şebbazın/sevgilinin elinden kurtulamayacağını dile getiren şair, aşk meclisinde yalnız başına gezen kalender meşrep bir derviş olarak nitelediği gönle/âşığa, azığı bile olmayan nasipsiz bir dilenci olduğunu söylemektedir.

Şair beşinci beyitte;

Her zamân bir tarz-ı nevle yine bir garrâ gazel

Durmadan peydâ idersin dürlü icâduñ mı var

diyerek soru yoluyla gönlün şahsında kendini ve şiirini övmektedir. Her zaman olduğu gibi yine yeni bir tarzla muhteşem bir gazel ortaya koymaya muktedir olduğunu söyleyip, maharetini ortaya koymaktadır. Seyyid şiirini, kendisini muhatap alarak, aşk ehli içinde âşık sayılmadığını ve âşıkların isminin kayıtlı olduğu defterde *ey Seyyidâ* adın mı var? sorusuyla tecrid ederek geleneğe uygun bir şekilde bitirmektedir.

2. Zihnî ve Gazeli

Mecmuada, *Rîzevi (Rizeli)* olarak kaydedilen ikinci şiir, *Zihnî*'ye aittir. Seyyid'in gazeli ile aynı varakta (9b) yer alan şiir, “*Güfte-i Mehmed Ağa-zâde er-Rîzevî*” başlığı ile yazılmıştır. Klasik Türk edebiyatında Zihnî mahlası ile

şairler yazan yirmiden fazla şair vardır, bu şairlerin birçoğunun divanları olmadığı gibi mecmualarda da aynı mahlasla şairler yazan şairler hakkında yeterli bilgi bulunmadığı için bu şairlerin hangi Zihnî'ye ait olduğunu tespit etmek oldukça güçtür (Doğan, 2020: 204). Bu durum çalışmamızda şiiri incelenen Zihnî hakkında kesin bilgi elde etmemizi de zorlaştırmıştır. Tezkirelerde ve nazire mecmualarında yapılan incelemelerde, Rîzevî olarak kaydedilen ve Zihnî mahlasını taşıyan hiçbir şairin varlığına rastlanmamıştır. Ayrıca Zihnî mahlası ile şiir yazan ve bir divan neşreden şairlerin şiirleri de incelenmiş ancak çalışmamıza konu olan gazele bu divanlarda da (Macit, 2001; Demir, 2005; Akpınar, 2005; Alptekin, 2007; Erbay, 2014; Şener, 2014) rastlanmamıştır.

Güfte-i Meḥmed Ağa-zāde er-Rîzevî

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

- 1 Haste-i bî-çāreyüz dermāna gelmişlerdenüz
Bāğ-ı ḥüsnün seyrine gülşāna gelmişlerdenüz
- 2 Çünkü ḥūblar şāhısın biz kemter-i bî-ğamlaruz
'Arz-ı ḥāl⁴ şunmaqlığa dîvāna gelmişlerdenüz
- 3 Güller ülfet eyleyüp ḥār ile eyler imtizāc
Bülbülāsā biz daḥı efgāna gelmişlerdenüz
- 4 Derdine em bulmağ için bir ṭabīb ister bu dil
Anuñ için biz de sen Loḳmān'a gelmişlerdenüz
- 5 **Zihnî**i bî-fer cemālūñ şem'ini ārzū idüp
Per yaḳup pervānenün biz yana gelmişlerdenüz

2.1. Şekil Özellikleri

06 Mîl Yz A 54 numaralı şiir mecmuasının 9b varağında “*Güfte-i Muhammed Ağa-zāde er-Rîzevî*” başlığı ile yazılan ve *Zihnî* mahlası ile kaydedilen şiir, gazel nazım şekli ile yazılmış olup 5 beyitten oluşmaktadır. Aruzun Remel bahrinin *fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün* kalıbı ile yazılan gazelde, beyitlerdeki aruz unsurları dengeli ve sağlam bir şekilde

⁴ Kelime “عرضهال” şeklinde yazılmıştır.

oluşturulmuştur. Şiirde vezin gereği; 4 yerde vasl/ ulama (*güller ülfet, bülbül-âsâ, bulmağ için, anuñ için*), üçü izafet kesresinde olmak üzere 13 yerde imâle (*haste-i, seyrine, kemter-i, sunmaklıga, ile, dahu, derdine, için, anun için, Zihnî-i, şem'ini, yana*) ve makta beytinde şairin mahlasının ikinci hecesinde (*Zihnî*) zihaf yapılmıştır.

Zihnî'nin gazelinde kafiyeyi sağlayan kelimelerden, 4'ü Farsça (*dermân, gülşân, dîvân, efgân*) olup isim soyludur, 1'i Arapça (*Lokmân*) olup isim soyludur biri de Türkçe (*yan-a*) olup fiil soyludur. Şiir, mürdef kafiye çeşidi ile yazılmıştır. "... *dermân/ ... gülşân*"

Gazelde redif; Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelere gelen ek ve kelimeden müteşekkildir.

.....*dermân-a gelmişlerdeniz*

.....*gülşân-a gelmişlerdeniz*

Zihnî şiirini anlaşılır, sade bir dil ile oluşturmuştur. Gazelinde; Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeleri birlikte kullanıp genel olarak iki kelimeden oluşan terkiplere yer vermiştir.

Haste-i bî-çâreyüz dermâna gelmişlerdenüz

Bâg-ı hüsnüñ seyrine gülşâna gelmişlerdenüz (1. beyit)

2.2. Muhteva Özellikleri

Bir şairin şiirine, başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede yazılan şiirlere nazire denir. Genel olarak benzer konuların anlatıldığı nazire şiirler, klasik Türk şiirinde daha ziyade gazel ve kaside nazım şekillerinde görülmektedir. Şairlerin yetişmesinde ve şiirdeki maharetlerini göstermelerinde önemli bir rol oynayan nazirecilik geleneği, Türk edebiyatında XII. yüzyılda Ahmed Yesevî'nin şiirlerine yazılan nazirelerle başlamaktadır. XV. yüzyıldan itibaren ise Anadolu sahasında gelişme göstererek yaygınlık kazanmıştır (Yavuz, 2013: 418). Edebiyatımızda çok sevilen şairlere ve onların bazı şiirlerine hem yaşadıkları yüzyılda hem de sonraki yüzyıllarda nazireler yazılmıştır. Gerek hükümdarlığı gerekse şairliği ile çok konuşulan, XVI. yüzyıl Azerî sahasının büyük söz üstatlarından Şah İsmail Hatâyî de edebiyatımızda en fazla tanzir edilen şahsiyetlerin başında gelmektedir. Onun bilhassa "*-a gelmişlerdeniz*" redifli şiiri çok beğenilmiş ve Hayâlî, Şahidî, Aşkî, 'Âşık Ömer, Şükrî, Gedâyî, Feyzî, Sâkî gibi şairlerce kendisine nazireler yazılmıştır.

Bu bağlamda Zihnî'nin şiiri incelendiğinde, onun gazelinin de Hatâyî'nin, “*Biz ezelden tâ ebed meydâne gelmişlerdeniz / Şâh-ı Merdân aşkına merdâne gelmişlerdeniz*” matlalı şiirine nazire olduğu görülmektedir (Ergun, 1946: 177). Gazel, mecmuada “nazire” başlığı ile kaydedilmemekle birlikte gerek vezin, kafiyeye ve redif açısından gerekse konu açısından Hatâyî'nin şiiri ile benzerlik göstermektedir.

Aslî vatanından kopup gelen insan/âşık, dünyada Allah'ı/mutlak güzeli bulma/ulaşma arayışı içindedir. Zihnî de gazelinde bu yönde bir eğilim göstermektedir. Şiirin bütününde tasavvufî/ilahî aşkın terennümlerini dile getiren şair, dünyadan ve ona ait olan unsurlardan yüz çevirerek ebedî olana, maddeden geçip manevî ve ilahî olana talip olduğunu belirtmektedir. Şiirin tamamında “biz” zamiri ve çoğul ifadelerle kendi acizliğini, müşkül durumunu sıralayan şair birinci beytin ilk mısraında; çaresiz ve hasta olduğunu, derdine derman için de mutlak güzelden/sevgiliden çare bulmak ümidiyle onun kapısına geldiğini söyler. İkinci beyitte, ‘ey sevgili sen güzellerin şahı bizler de senin aciz kullarınız, halimizi arz etmek için senin divanına/huzuruna gelenlerdeniz’ diyerek sevgiliden kendisine adaletle hükmetmesini istemektedir.

Dördüncü beyitte, gönlünün hasta olduğunu dile getiren âşık, bu derde derman aramaktadır. Bu marazî dertten kurtulmak için de hekimliğin piri olan Lokmân gibi nitelediği sevgilinin kapısına gelerek ondan kendisine şifabağ olmasını istemektedir.

Derdine em bulmağ için bir tabîb ister bu dil

Anuñ için biz de sen Lokmân'a gelmişlerdenüz

Beşinci beyitte, ‘aydınlığını/ nurunu yitirmiş Zihnî, senin güzellik mumunu arzu ederek huzurunda pervane gibi yanmaya gelmiştir’ diyen şair, klasik Türk şiirinde “âşık-maşûk” ekseninde ele alınan *şem* ve *pervâne* imgesine telmih yapmaktadır. Ezelden beri aşk ateşi ile yanmış olan âşıklar misali şair de sevgilinin uğruna yanıp yakılmaktadır.

Zihnî-i bî-fer cemâlün şem'ini ârzû idüp

Per yakup pervânenün biz yana gelmişlerdenüz

3. Abdî ve Gazeli

Mecmuanın 63a varlığında yer alan ve *Rîzevî* (*Rizeli*) olarak kaydedilen üçüncü şair ‘*Abdî*’dir. Mecmuada, “‘*Abdî İbrahim Ağa er-Rîzevî*’” olarak kaydedilen gazelin başlığından, şairin asıl adının İbrahim olduğu bilgisi

çıkarılabilir. Şiirini gazel nazım şekli ile oluşturan İbrahim Ağa, edebiyatımızda çok kullanılan mahlaslardan biri olan 'Abdî'yi tercih etmiştir. Bu da tezkirelerde ve nazire mecmualarında şairin biyografisine dair yaptığımız çalışmadan bir netice sağlayamamamıza sebep olmuştur. Rizevî (Rizeli) olan 'Abdî ile ilgili değerlendirme, onun elimizdeki tek gazeli üzerine yapılacak inceleme ile mümkün olacaktır.

'Abdî İbrahim Ağa er-Rîzevî

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

- 1 'Ārız-ı yâri Ĥudâ gülzâr taşvîr eylemiş
Dâne-i ĥâliyle zülfin dâm-ı dil-gîr eylemiş
- 2 Meclis-i bezm-i nezâketde lebin cām eyleyüp
Naql-i şehdin naql-i bezm-ârâ-yı teshîr eylemiş
- 3 Kendini dîvânçe-i dîbâce-i ĥüsn eyleyüp
Câ-be-câ yer yer aña ĥattnı taştîr eylemiş
- 4 Serv [vü] şimşâd eyleyüp bâlâ bülendin ruĥların
Gül-bün-i bâğ-ı İrem-perver sözün şîr eylemiş
- 5 'Abdî'î şeydâ miyân-ı mû-yı yâre meyl idüp
Bend-i gerdân itmege zülfini zencîr eylemiş

3.1. Şekil Özellikleri

Mecmuanın 63a varağında yer alan ve “'Abdî İbrahim Ağa er-Rîzevî” başlığını taşıyan şiir, gazel nazım şekli ile yazılmış olup 5 beyitten müteşekkildir. Şiir aruzun Remel bahrinde ve en çok tercih edilen kalıplardan biri olan *fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün* ile kaleme alınmıştır. Gazelde, 10'u izafet kesresinden olmak üzere 18 hecede aruzun vezin kusurlarından olan imâle (*âriz-ı, yârî, dâne-i, meclis-i, bezm-i, nezâketde, kendini, dîvânçe-i, dîbâce-i, aña, hattnı, gülbün-i, bâğ-ı, Abdî-i, miyân-ı, yâre, itmege, zülfini*), 1 kelimedede med (*gülzâr*) ve şairin mahlasının ikinci hecesinde de vezin gereği zihaf ('*Abdî*) yapılmıştır.

Şiirde kafîye; *taşvîr, dil-gîr, teshîr, taştîr, şîr, zencîr* kelimelerindeki “-îr” eki ile sağlanmıştır. Mürdef kafîye çeşidi ile yazılan gazelde; kafîyeyi

sağlayan kelimelerden 3'ü Arapça isim, 2'si Farsça isim, 1'i de Farsça sıfattır. 'Abdî şiirinin redifini Türkçe fiil soylu "eylemiş" kelimesinden seçmiştir.

.....tasvîr *eylemiş*

.....dil-gîr *eylemiş*

Sade ve anlaşılır bir lisan kullanan 'Abdî, gazelinde 7'si ikili, 5'i üç kelimededen oluşan terkiplere/tamlamalara yer vermiştir.

3.2. Muhteva Özellikleri

Âşık-maşûk-rakip kurgusu içinde ele alınan sevgili, klasik Türk şiirinin başkışisidir. Şairlerce değişik mazmun ve mecazlarla anlatılan ve çoğu zaman ulaşılmaz olan sevgili, edebiyatımızda hem soyut hem de gerçek anlamıyla varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda 'Abdî'nin gazeli incelendiğinde, şiirin bütününde yüceltilen sevgilinin güzellik unsurlarının sıralandığı görülmektedir. Şair, teşbih ve istiare yoluyla idealleştirdiği güzelin âdeta portresini çizmektedir. Şiirine sevgilinin yanağını anlatarak başlayan şair, rengi dolayısıyla onun, Allah tarafından bir gül bahçesi olarak tasvir edildiğini söyler. Ardından da sevgilinin güzellik unsurları içinde çoğu zaman birlikte kullanılan hâl/ben ile zülf/saçını vasıflandırır. Allah, sevgilinin hileci olan benleri ile saçını, âşığın gönlünü/aklını başından alan ve onu avlayan tuzaklar olarak yaratmıştır.

İkinci beyitte; sevgilinin dudağını vassfeden şair; güzellik meclisinde elden ele gezen kadeh misali sevgilinin dudağının da âşıkları cazibesi ile büyülediğini tasavvur eder. Divan şiirine konu olan sevgili, ideal bir tip olduğu için onun uzuvlarını niteleyen unsurlar da idealleştirilerek anlatılmıştır. Şair, dördüncü beyitte çeşitli sıfatlar ve teşbihlerle nitelemeye devam ettiği sevgilinin boyunu/endamını, uzunluğu ve düzgünlüğü sebebiyle servi ve şimşâd olarak tasvir etmektedir. Kendisini sevgilinin saçlarına meyleden çılgın bir âşık olarak hayal eden 'Abdî, gazelini sevgilinin saçlarının onu bağlayan bir zincir olduğunu ifade ettiği cümlelerle sona erdirmektedir.

Sonuç

Bu çalışmayla, hayatları hakkında tezkirelerde ve diğer biyografik eserlerde bilgilere ulaşamadığımız Seyyid, Zihnî ve 'Abdî mahlaslı üç şair tespit edilmiştir. Mecmuada, *Rîzevî (Rizeli)* olarak kaydedilen bu şairler, şiirlerini gazel nazım şekli ile kaleme almıştır. Seyyid, Zihnî ve 'Abdî, şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimelere ve tamlamalara yer vermekle birlikte geleneksel çerçevede sade ve anlaşılır bir üslup kullanmayı tercih etmişlerdir. Aruzun *fâ'ilâtün*

fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün kalıbıyla yazılmış her üç gazelde de kafiye genellikle Arapça ve Farsça kelimeler, redifler ise Türkçe ek ya da kelimeler üzerine kurulmuştur.

Her üç şair de gazellerinde muhteva açısından geleneğe uygun bir tutum sergilemişlerdir. Seyyid, şiirinde klasik Türk şiirinde en çok işlenen ve çeşitli mazmun ve mecazlara konu olan gönül mefhumunu ele almıştır. Zihnî, nazire geleneğinin en çok tanzir edilen şiirlerinden biri olan “-a gelmişlerdeniz” redifli şiirinde, dünyadan ve ona ait şeylerden yüz çevirerek ebedî olana ulaşma gayesini ve tasavvufi/ilahî aşkı dile getirmiştir. 'Abdi ise klasik Türk şiirinin erişilmez güzeli olan maşukun/sevgilinin uzuvlarını zikrederek ideal sevgilinin portesini çizmiştir.

Çalışmanın neticesinde; tezkirelerin şairlere dair bilgileri ihtiva etmesi bakımından tek kaynak eser olmadığı, bu tarz eserlerin yanında mecmuların da kimi şairlerin gün ışığına çıkarılması noktasında, biyografik eserler için yardımcı kaynak durumunda olduğu görülmüştür.

Kaynaklar

AK, O. Naci, vd. (1997), *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Rizeli Hafız Yusuf ve Şakir Âgahî Efendi*, Rize: Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayınları.

AK, O. Naci (2000), *Rize Tarihi*, Rize: Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü Yayınları.

AKPINAR, Mehmet (2005), *Keşanlı Zihni Divanı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

ALPTEKİN, Leyla (2007), *Berberzâde Mehmed Zihnî Dîvânı'nın Bilimsel Yayını ile Eserin Şekil ve Muhteva Bakımından İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

AYDEMİR, Yaşar (2010), “Biyografi Kaynağı Olarak Mecmualar”, *Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyum Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

CAN, M. Sıtkı (1940), *Rize Şairleri*, Giresun: Giresun Akgün Basımevi.

DOĞAN, Ahmet (2020), “Bağdatlı Zihnî ve Mecmualardaki Bazı Şiirleri”, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 82, Winter, p. 199-222.

ERBAY, Nazire (2014), *Bayburtlu Zihni Divanı*, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

ERDEMİR, Nale (2005), *Dîvân-ı Zihnî-i Çermikî (İnceleme- Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

ERGUN, S. Nüzhet (1946), *Hatâyî Divanı: Şah İsmail Safevî, Edebî Hayatı ve Nefesleri*, İstanbul Maarif Kitaphanesi Matbaası.

GIYNAŞ, Kâmil Ali (2017). *Pervâne Bey Mecmuası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0> [erişim tarihi: 05.05.2021]

GÜRBÜZ, Mehmet (2010), “Biyografik Değerlendirmeler Bakımından Şiir Mecmuaları”, *Klasik Türk Edebiyatında Biyografî Sempozyum Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

GÜVELİOĞLU, İ. Güven (2007), “Rize Meşayihî”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 17, s. 191- 216.

İPEKTEN, Haluk vd. (1998), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KÖKSAL, M. Fatih (2010), “Biyografik Kaynak Olarak Şiir Mecmuaları ve Kastamonulu İshâk-zâde Fevzi Mecmuası”, *Klasik Türk Edebiyatında Biyografî Sempozyum Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

KÖKSAL, M. Fatih (2013), “Seyyid”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, [erişim tarihi: 05. 05. 2021].

KÖKSAL, M. Fatih (2017), *Edirneli Nazmî, Mecma'u'n-Nezâir*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0> [erişim tarihi: 05. 05. 2021]

MACİT, Muhsin (2001), *Erzurumlu Zihnî Divanı*, Ankara: KB Yayınları.

RİZE VALİLİĞİ (2013), “Rize” http://www.rize.gov.tr/default_B0.aspx?content=113, [erişim tarihi: 01.05.2021]

ŞENER, Hasan (2014), *Kilisli Zihnî Divanı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

ŞENER, Hasan-AKATAY, Kübra (2018), “Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'ndaki Gazellerinde Gönül”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, S. 2, s. 77- 95.

YAVUZ, Kemal (2013), “Türk Edebiyatında Nazire”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 10, s. 359- 424.

SOKAKTA ÇALIŞAN/ÇALIŞTIRILAN ÇOCUKLAR ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Kenan ÖZMEN¹, İsmail DÖNMEZ²

Geliş: 09.05.2021 / Kabul: 06.10.2021
DOI: 10.29029/busbed.935265

Öz

Bu çalışmanın amacı sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların özellikleri ve sorunlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması tercih edilmiştir. Muş ilinde sokakta çalışan/çalıştırılan 14 çocuk ile araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara demografik bilgileri ve sokakta çalışma/çalıştırılma nedenlerini içeren 12 soru yöneltilmiştir. Araştırma bulgularına göre; sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların çok sayıda kardeşe sahip oldukları, ebeveynlerinden sadece babalarının çalıştığı, düşük aile gelirine sahip oldukları; düşük ücretlerle, çok fazla çalıştıkları görülmüştür. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların sigara kullanımı gibi olumsuz davranışları olduğu, aile içi şiddet gördüğü ve okul başarılarının orta-düşük olarak nitelendirdikleri görülmektedir. Bu nedenle çocukların sokakta çalışma/çalıştırmaya neden olan ekonomik koşulların güçlendirilmesi, ailelere eğitimler verilmesi, bu çocuklara yönelik sosyal politikaların geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çalışan çocuklar, sokak, sosyal politika

¹ Öğretim Görevlisi, Muş Alparslan Üniversitesi, Bulanık Meslek Yüksekokulu, Büro Yönetimi ve Sekreterlik Bölümü, k.ozmen@alparslan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4179-9712>

² Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Bulanık Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Bölümü, i.donmez@alparslan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7792-0169>

WORKING CHILDREN ON THE STREET: A FIELD REVIEW

Abstract

This research aims to analyze the characteristics and problems of children working/employed on the street through various variables. In the research, one of the qualitative research methods, case study, was preferred. Semi-structured interviews developed by the researchers were conducted with 14 children working/employed in the city of Muş in Turkey. The participants were asked 12 questions, including demographic information and reasons for working/working on the street. According to the research findings, children who work/are made to work on the street have many siblings, only their fathers work, and they have low family income; It has been seen that they work too many hours for low wages. It is seen that children working/employed on the street have negative behaviours such as smoking, are exposed to domestic violence, and their school success is moderate-low. For this reason, it is recommended to strengthen the economic conditions that cause children to work/work on the street, provide training to families, and develop social policies for these children.

Keywords: *Working children, street, social policy.*

1. Giriş

Gelişmekte olan toplumların en önemli sorunlarından biri çocuk işçiliği olgusudur (Nikorad ve Soleimani, 2020). 21. Yüzyılda göçün, ekonomik eşitsizliklerin ve işsizliğin artmasının yanı sıra çocukların savunmasız kalması Dünyada ve Türkiye’de çocuk işçiliği konusunun her dönem güncel kalmasına sebep olmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 2016 verilerine göre, dünyada 5-17 yaş arasında olan yaklaşık 152 milyon çocuk işçi bulunmakta ve bu çocukların 73 milyonu tehlikeli işlerde çalışmaktadırlar. Ayrıca her yıl 22 bin çocuk, işleriyle ilgili kazalardan ölmektedir. Ülkemizdeki veriler incelendiğinde çalışan çocukların sayısının 893 bin olduğu ve bu çocukların sektörel dağılımı incelendiğinde 399 binin tarım sektörü, 277 binin hizmet sektörü, 217 binin sanayi sektöründe çalıştığı görülmektedir (Tepe, 2018: 343-344). Yapılan araştırmalar çocuk işçiliğine yönelik ülkesel ve bölgesel sorunlar olduğunu göstermektedir (Avşar ve Ögütoğulları, 2012; Edmonds, 2006). Bu nedenle bölgesel sorunlar özelinde nitel araştırmalara gerek duyulduğu görülmektedir. Bu çalışmada bir alan araştırması ile sokakta çalışan çocukların çalışma nedenleri bazı değişkenler açısından incelenmiştir.

Çalışan çocukların cinsiyet dağılımlarına bakıldığında 15-17 yaş grubu kız çocuk işçi sayısı azalırken erkek çocuk işçi sayısının arttığı gözlenmektedir (Kayhan, 2012). Çocuk işçiliğine yönelik veriler çalışan çocukların üçte ikisinin erkeklerden oluştuğunu göstermektedir (ILO, 2020). Çocuk işçilerin, %60'ı tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak, %26'sı hizmet sektöründe, %7'si ise sanayi sektöründe çalışmaktadır. Bu rakamların resmi olduğu dikkate alınırsa çocukların tarım, sokak, ev, küçük işletmelerde çalışmalarına yol açan kayıt dışılık, sağlıklı istatistik ve veri taban olmayışı gibi nedenlerle dünyadaki gerçek çocuk çalışma tablosunun çok daha vahim boyutlarda olduğu düşünülmektedir (Kayhan, 2012). Bu çocuklar fiziksel, sosyal, kültürel, duygusal ve eğitsel gelişimlerine zarar veren ortamlarda çalıştırılmaktadırlar. Dünya'da her 5 çocuktan biri çalışmak zorunda bırakılırken, bu çocukların aynı zamanda sağlıklı bir çevreden ve temel özgürlüklerden mahrum kalmaktadırlar (Küçükali, 2016).

Çocuk işçiliği neden ve sonuçları itibariyle geniş bir yelpazede değerlendirilebilir. ILO ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu Çocuk işçiliği (UNICEF) [2020], çocuk işçiliği; yoksulluk, çocuk işçiliğine göz yuman sosyal normlar, yetişkinler ve ergenler için insana yakışır iş fırsatlarının eksikliği, göç ve olağanüstü durumlar gibi birçok faktörün ortak sonucu olarak değerlendirilmektedir. Ayrımcılığın pekiştirdiği sosyal eşitsizliklerin yalnızca bir nedeni değil, aynı zamanda bir sonucudur (ILO ve UNICEF, 2020). Dünyada çocuk işçiliği; yoksulluk, işsizlik eğitim olanakları, gelenekler, hızlı ve çarpık kentleşme, nüfus, işverenlerin çocuk işgücü talebi (Taş ve Abbasigil, 2017), yetişkin işsizliği, göç, eğitim, aile yapısı, mevzuata ilişkin unsurlar (Tepe, 2018: 335-340) gibi faktörler nedeniyle ortaya çıkmaktadır.

Çocukların çalıştırılması konusunu açıklamaya çalışırken bu durumun ortaya çıkmasına neden olan çeşitli unsurları tespit etmek konunun netleştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Çocuk işçiliği sorunu ülkelerin içinde bulunmuş olduğu yapısal sorunlardan kaynaklanmaktadır (Avşar ve Ögütoğulları, 2012). Yoksulluk çocuk istihdamına yol açan en önemli faktörlerden biridir. Yoksul aileler, kazançlarının önemli bir miktarını temel gıda maddeleri tüketiminde kullanmakta olduğu göz önünde tutulursa, çocuk emeği yaşamın sürdürülebilirliği açısından belirleyici olmakta dolayısıyla, yoksulluk artışı çocuk emeği kullanımının artmasına neden olmaktadır (Tunçcan, 2000). Yoksul ailelerdeki hanenin büyüklüğü, çocuk sayısının fazlaşmasıyla birlikte çocuk yoksulluğunun ve çocuk işçiliğinin artmasında neden olmakta bunun sonucu olarak çocuğa gösterilen ilginin de azalmasına neden olmaktadır (Klerman, 1999: 149). Çocuklar iyi bir ücret almasa da gelişmekte olan ülkelerde aile gelirin önemli

katkıda bulunan kişiler olarak hizmet etmektedirler (Siddiqi ve Patrinos, 1995; Taş ve Abbasigil, 2017). Aile fertlerinin hayatlarını devam ettirmek adına mevcut olan tüm yolları kullanması ve yoksulluğu azaltma çabaları çocuk işçiliğini beraberinde getirmektedir. Olasılıklar ülkeye göre değişiklik göstermesine rağmen nedensel esneklik tahminleri çoğunlukla 0,7'nin üzerindedir (Edmonds, 2006) Bir başka deyişle, yoksullukta %1 puan artış çocuk işçiliğinde en az %0,7 puan artışa neden olmaktadır. Yaşam standartlarının düşmesi ile düşük ve orta gelirli birçok ülkede çocuk işçiliğinin artışına sebep olacağı ifade edilmektedir (ILO ve UNICEF, 2020: 8).

İşsizlik sorunu dünyanın hemen her yerinde kronik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır ve birçok sorunun ana kaynağı olarak gösterilmektedir (Küçükali ve Özmen, 2019). İşsizlik, çocukların küçük yaşlardan itibaren emek piyasalarında yer almalarına sebep olan ekonomik göstergiyi ifade etmektedir.

Haneye mensup olan yetişkinler düzenli iş ve gelirden yoksun oldukları nispette geçinebilmek için tüm kaynaklarını harekete geçirmek zorunda kalmaktadırlar (Tunçcan, 2000). Ekonomik daralma dönemlerinde, ebeveynlerin işgücü piyasasında iş bulma imkânlarını azalttığı için, çocukları tehlikeli ve sömürücü işlere itebilmektedirler (ILO, 2020). Çocuk işçiliği konusunda akılda tutulması gereken ilk şey, çocukların normalde çalışmayı seçmemeleridir. Çalışma kararı ebeveynleri tarafından alınmaktadır (Cigno, Rosative ve Guarcello, 2002). İşsizliğin ekonomik boyutunun yanında sosyal, siyasal ve psikolojik olmak üzere birçok boyutu bulunmakta ve işsizlik sonuçları itibariyle sadece bireyleri değil aileyi, toplumu ve ülkeyi de olumsuz bir şekilde etkileyen önemli bir soruna dönüşebilmektedir (Işığışok, 2017:71). Ev işlerine haftada birkaç saat yardım etmek veya okul tatillerinde işe başlamak gibi bir çocuğun gelişmesine yardımcı olan faaliyetlerin aksine, çocuk işçiliği, eğitimi engellemektedir ve çocuğun fiziksel, zihinsel, sosyal ve/ veya ahlaki gelişimi için zararlıdır (ILO ve UNICEF, 2020).

Çocukların çalıştırılmasında etkili olan bir başka faktör göç olgusudur. Göç olgusu toplumların demografik, kültürel, sosyo-ekonomik yapısını ve bunların gelişimini biçimlendiren dinamik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015). Kırsal alanlardan kentsel alanlara göç eden aile fertlerinin şehirlerde vasıfsız işgücü konumunda olmaları onların işsizlik sorunu yaşamalarına ve bunun sonucu olarak hane halkı gelirinin azalmasına neden olmaktadır.

Ailelerin yetersiz eğitim düzeyleri, sınıflar arası ekonomik ve sosyal dengesizliğin büyümesi çocukların emek piyasalarına itilmesine sebep olmaktadır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB], 2017). Gelişmekte olan ülkelerde fert başına düşen gelir düzeyinin kısıtlı olması okul çağındaki çocukların eğitim hayatından kopmasına yol açan en önemli faktörü teşkil etmektedir (Tunçcan, 2000). Eğitim ve okul çocuk işçiliği ile mücadelede en önemli araçlardır. Okul çocuğun, en azından fazla çalışmasını veya tam gün çalışmasını önleyen bir mekanizma görevi görmektedir. (Çöpoğlu, 2018). Eğitim ile çocuk işçiliği arasında bir ilişki söz konusudur. Söz konusu ilişkiye göre, eğitim maliyetinin yüksek olması, eğitim imkânlarına fiziksel açıdan ulaşmanın güçlüğü, aile üyelerinin eğitim düzeyleri ve eğitimi algılama biçimleri, zorunlu eğitimin kısa olması çocuk işçiliğini etkilemektedir (Tokol, 2018: 419).

Çocuk işçiliği konusunda mevzuat eksikliği ve mevzuatın etkin uygulanmaması ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukların yaygın olarak istihdam edildikleri küçük işletmeler, tarım ve sokakta yürütülen işler ve ev hizmetlerinde yürütülen işlerin Kanun kapsamı dışında olması, kapsamda olan işyerlerinin denetiminin etkin olarak yapılamaması çocuk işçiliğini arttırmaktadır. Ayrıca cezai işlemlerin yetersizliği, denetim yapan kurum ve kişilerin denetimlerde çocuk işçiliğini göz ardı etmeleri ve yaklaşımları bu sorunu daha da derinleştirmektedir (Avşar ve Ögütoğulları, 2012).

Çocuk işçiliği hem mikro hem de makro seviyede, gelecekte oluşabilecek farklı sorunların potansiyel kaynağı olarak görülmektedir (Çöpoğlu, 2018). Çocukların küçük yaştan itibaren çalışmaya başlamaları, fiziksel ve ruhsal açıdan birçok olumsuzluk yaratırken, uzun vadede çocuğun sosyal gelişimi içinde bir risk oluşturabilmektedir (Çobaner, 2016). Çalışan çocuklar okul terki, sigara ve madde bağımlılığına yönelme, suça yönelme, aşağılanma, dışlanma, yalnızlık, şiddet, istismar, depresyon gibi tehlikelerle karşılaşmaktadır (Erbaş, Karahan ve Uzun, 2020).

Çocuk işçiliği ile ilgili yapılan araştırmalar çocuk işçiliğine sebep olan farklı faktörler olduğuna işaret etmektedir. Bu faktörler, çocukların çalıştıkları ülke ve bölge bağlamında çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Örneğin İstanbul'da yapılan bir araştırmada sokakta çalışan çocukların depresyon ve yalnızlık düzeyinin ebeveynlerinin durumlarına göre değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Erbaş, Karahan ve Uzun, 2020). Düzce'de yapılan başka bir araştırmada sokakta çalışan çocukların hazırlıksız yapılan göçlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Alptekin, 2011). Diyarbakır'da yapılan diğer bir çalışmada

ise sokakta çalışmaya başlayan çocukların cinsel, fiziksel ve duygusal şiddete maruz kaldıkları ve suça eğilimlerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Bilgin, 2009). Ankara’da yapılan bir çalışmada sokakta çalışan çocukları eğitim desteğine ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmıştır (Kara ve Çalık, 2012).

Özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi gibi göreceli olarak sosyo-ekonomik alanda az gelişmiş ve dışa göç veren bölgelerde sokakta çalışan/çalıştırılan çocuklarının sayısının arttığı ifade edilmektedir (Akin, 2021). Bu araştırma, Muş ili özelinde, çocukların özellikleri, çalışma nedenleri, yaşadıkları sorunların incelenmesini hedeflemektedir. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların özelliklerinin ve yaşadıkları sorunların belirlenmesi, bu çocuklara yönelik alınacak önlemlerin belirlenmesi ve bu çocuklara yönelik sosyal politikaların belirlenmesi konusunda katkı sunacaktır.

Alt amaçlar

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların kardeş sayıları nedir?”

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların anne ve babalarının meslekleri nedir?”

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların ailelerinin gelir durumunu nedir?”

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların ailelerinin gelir durumunu nedir?”

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların ailenizden şiddet görmekte midir?”

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların sokakta çalışma nedenleri nelerdir?”

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocuklar hangi işleri yapmaktadır?”

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocuklar günde kaç saat çalışmaktadır?”

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların günlük kazandığı para miktarı nedir?”

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların madde kullanımları var mıdır?”

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların okul başarı düzeyi nedir?”

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların gelecekte sahip olmak istedikleri meslek nedir?”

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırma modelinin tercih edilmesinin nedeni; insanların yaşam tarzlarını, öykülerini, davranışlarını, örgütsel yapıları ve toplumsal değişmeyi anlamaya dönük bilgi üretme süreçlerinden birisi olmasıdır (Strauss & Corbin, 1990). Nitel araştırma ile “gözlem, görüşme ve doküman analizi” gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım & Şimşek, 2013: s. 27).

Araştırmada nitel yöntemlerden durum çalışması tercih edilmiştir. Çünkü durum çalışması sosyal olguları (derinlemesine incelemek için tercih edilir (Stake, 1995, s.12; Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 39). Durum çalışması bir olayı meydana getiren ayrıntıları tanımlamak ve görmek, bir olaya ilişkin olası açıklamaları getirmek ve bir olayı değerlendirmek için kullanılır (Gall, Borg ve Gall, 1996).

2.2. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin çözümlenmesi için betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz, araştırmacılar için çalışmak istedikleri farklı olgu ve olaylar hakkında özet bilgi elde edebilmeleri için sıklıkla başvurulan bir yöntemdir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). Araştırmada betimsel analizde, Yıldırım ve Şimşek (2013) tarafından önerilen bir çerçeve oluşturma, verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bulguların yorumlanması adımları izlenmiştir. Alt problemler doğrultusunda yönlendirilen sorular değerlendirilmiştir.

2.3. Araştırma Süreci & Katılımcılar

Araştırma konusu hakkında derinlemesine inceleme yapmak amacıyla amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada örnekleme yöntemlerinden benzeşik (homojen) örnekleme kullanılmıştır. Benzeşik homojen örneklemede küçük benzer özelliklerle sahip bir grubu daha iyi tanımlamak için tercih edilir (Yıldırım & Şimşek, 2013, s.109). Tablo 1.’de katılımcıların demografik özellikleri görülmektedir. Araştırmaya sokakta çalışan/çalıştırılan 14 çocuk katılmıştır. Katılımcıların yaşları 11-15 arasında ve hepsi erkektir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik ve eğitim bilgileri

<i>Cinsiyet</i>	f	%
Erkek	14	100
<i>Yaş</i>		
11	2	14
12	3	21
13	3	21
14	2	14
15	4	28
<i>Doğum yeri</i>		
Muş	14	100
<i>Anne Durumu</i>		
Sağ	13	92
Vefat	1	8
<i>Baba Durumu</i>		
Sağ	14	100
<i>Eğitim Durumu</i>		
Ortaokul	10	72
Lise	4	28

Araştırma sürecinde kullanılan sorular araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Geliştirilen sorular bir eğitim uzmanı, bir sosyal politika uzmanı tarafından incelenmiş, gelen dönüşler neticesinde sorulara son şekli verilmiştir. Araştırmacılar soruların uygunluğuna ilişkin etik izinlerin alınmasının ardından, sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların aile izinleri de alınarak, çalıştıkları ortamda çocuklara sorular yöneltilmiştir. Araştırma Eylül 2020 ve Kasım 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, 15-20 dakika sürmüştür. Görüşmede elde edilen veriler ses kayıt cihazı ile toplanmıştır. Ses verileri iki uzman tarafından çözümlenmiştir. Katılımcıların görüşleri K1, K2, K3...K14 kodları ile bulgular bölümünde sunulmuştur. Elde edilen veriler iki alan uzmanının incelemesine tabi tutulmuştur ve güvenilirliğine ilişkin Miles-Hubermann uyum yüzdesi %98 olarak hesaplanmıştır.

3. Bulgular

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların kardeş sayıları nedir?” Alt Probleme Olan İlişkin bulgular

K1: Dört kardeşiz aynı evde yaşıyoruz.

K2: Dokuz kardeşiz ben en büyükleriyim.

Tablo 2. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların kardeş sayıları

Kardeş sayısı	f	%
9	1	7
8	2	14
5	2	14
4	7	50
3	2	14
Toplam	14	100

Tabloda veriler incelendiğinde katılımcıların %50'sinin 4 kardeşe (f=7) sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların %14'ünün 2 kardeş (f=7), %14'ünün 5 kardeş (f=7), %14'ünün 8 kardeş (f=7) sahibi olduğu görülmektedir. Katılımcıların %7'sinin 1 kardeşe sahip olduğu görülmektedir. Bu bulgular sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların çok sayıda kardeşe sahip oldukları görülmektedir.

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların anne ve babalarının meslekleri nedir?” Alt Probleme Olan İlişkin Bulgular

K3: Babam ve annem iki yıldır çalışmıyor. Ailede ben ve kardeşim çalışıyoruz.

K4: Babam memur, annem ise çalışmıyor. Ev hanımı.

Tablo 3. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların anne ve babalarının meslekleri

Meslek	Baba mesleği		Anne mesleği	
	f	%	f	%
Çalışmıyor	3	21	14	100
Memur	4	28		
Korucu	1	7		
Kapıcı	1	7		
Hamal	1	7		
Tekstil İşçisi	2	14		
İş Makinesi Operatörü	1	7		
Toplam	14	100	14	100

Tablo 3'te katılımcıların anne ve baba meslekleri verilmiştir. Katılımcıların annelerinin %100'ünün (f=14) çalışmadığı görülmektedir. Katılımcıların annelerinin ev hanımı olarak nitelenmektedir. Bu bakımdan çocuğun çalışırken annesinin çalışmaması ayrı bir ikilem olarak değerlendirilebilir. Katılımcıların babalarının meslekleri incelendiğinde %28'sinin memur (f=4) olduğu görülmektedir. Katılımcıların babalarının %21 çalışmadığı, %14'ünün tekstil

işçisi (f=14) %7'sinin Korucu (f=1), %7'sinin Kapıcı (f=1), %7'sinin hamal (f=1) olduğu görülmektedir.

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların ailelerinin gelir durumunu nedir?”
Alt Probleme Olan İlişkin Bulgular

K5: Babam tekstil işçisi, 3500TL civarı para kazanıyor. Annem ise çalışmıyor.

K6: Evimize giren para miktarı değişiyor babam işte çalışmadığında 1000TL civarında, çalıştığında ise 3500 TL civarında para kazanılıyor.

Tablo 4. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların ailelerinin gelir durumunu

Gelir (TL)	f	%
1000-3500	2	14
3500	11	78
3000-5000	1	7
Toplam	14	100

Tabloda katılımcıların aile gelirleri incelendiğinde sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların aile gelirlerinin %78'i 3500 TL (f=11) olduğu görülmektedir. %14'ü 1000-3500 TL (f=2), %7'si 3000-5000 TL (f=1) olduğu görülmektedir. Bu bakımdan sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların aile gelirlerinin yoksulluk sınırının altında olduğu görülmektedir.

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların ailenizden şiddet görmektedir?”
Alt Probleme Olan İlişkin Bulgular

K6: Ailemden şiddet görmedim.

K7: Bazen babam döver, okula gitmediğimde ya da eve az para getirdiğimde.

Tablo 5. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların ailenizden şiddet görme durumları

Şiddet	f	%
Hayır	11	78
Evet/Babam döver	3	12
Toplam	14	100

Tablo 5'te Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların ailenizden şiddet görme durumları incelenmiştir. Katılımcıların %78'i ailesinden şiddet görmediğini (f=11) ifade etmektedir. Katılımcılardan %12'si ise ailesinden şiddet gördüğünü, babalarının sürekli olarak onları dövdüğünü (f=3) belirtmektedir.

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların sokakta çalışma nedenleri nelerdir?” Alt Probleme Olan İlişkin Bulgular

K8: Aileme destek olmak için sokakta çalışıyorum. Sadece babam çalıştığı için, evimize gelen para yeterli olmuyor.

K9: Bu yıl sınava hazırlanıyorum. Okul giderlerim fazla olabiliyor. Bu nedenle çalışıyorum.

Tablo 6. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların sokakta çalışma nedenleri

Çalışma Nedeni	f	%
Aileme destek	11	78
Okul harçlık	3	12
Toplam	14	100

Tablo 6’da sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların sokakta çalışma nedenleri incelendiğinde katılımcıların %78’i ailelerine destek (f=11) olmak istediklerini belirtmektedir. %12’si ise okul harçlıklarını (f=3) karşılamak istediklerini belirtmektedir. Dolayısıyla katılımcıların sokakta çalışmalarının nedenleri yoksullukla bağlantılı olduğu görülmektedir.

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocuklar hangi işleri yapmaktadır?” Alt Probleme Olan İlişkin Bulgular

K10: Sokakta tatlı satıyorum. Pastaneden aldığım tatlıları satıyorum.

K11: Ayakkabı boyuyorum.

Tablo 7. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların işleri

İş Durumları	f	%
Ayakkabı boyacılığı	4	28
Tatlıcılık	4	28
Maske/Mendil	4	28
Kahvehanede Çaycı	2	14
Toplam	14	100

Tablo 7’de Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların iş durumları görülmektedir. Katılımcıların %28’i ayakkabı boyacılığı (f=4), %28’i tatlıcılık (f=4), %28’i maske/mendil (f=4) sattığı, %7’si kahvehanede çaycı (f=2) olarak çalıştığı görülmektedir.

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocuklar günde kaç saat çalışmaktadır?” Alt Probleme Olan İlişkin Bulgular

K12: Mendil satıyorum. Sabah 08.30 gibi sokağa çıkıyorum. Akşam 20.30'a kadar satış yapmaya çalışıyorum.

K13: Tatlı satıyorum yaklaşık 10 saat satış yapıyorum.

Tablo 8. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların günlük çalışma süreleri

Çalışma Süresi	f	%
12 saat	3	21
10 saat	3	21
9 saat	2	14
8 saat	1	7
7 saat	1	7
5-6 saat	2	14
4 saat	2	14
Toplam	14	100

Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların sokakta çalışma süreleri incelendiğinde katılımcıların %21'nin 12 saat (f=3), %21'nin 10 saat (f=3), %14'nün 9 saat (f=2), %14'nün 5-6 saat (f=2), %14'nün 4 saat (f=2), %7'sinin 8 saat (f=1), %7'sinin 7 saat (f=1) çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla bu saatler sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların günün büyük kısmını çalışarak geçirdiğini göstermektedir.

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların günlük kazandığı para miktarı nedir?” Alt Probleme Olan İlişkin Bulgular

K14: Değişiyor, günlük 25 ila 30 TL arası kazanıyorum.

K1: 15 -20 TL arası kazanıyorum.

Tablo 9. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların günlük kazandığı para miktarı

Günlük (TL)	f	%
15-20	2	14
20-25	1	7
25-30	8	57
30-40	3	21
Toplam	14	100

Tablo 9.'da sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların günlük kazandığı para miktarı görülmektedir. Katılımcıların %57'sinin günlük 25-30 TL (f=8), %21'inin günlük 30-40 TL (f=3), %14'ünün günlük 15-20 TL (f=2), %7'sinin günlük 20-25 TL (f=1) para kazandıkları görülmektedir. Bu bulgular sokakta çalışan

çocukların çok küçük ücretlerle, çok fazla süre sokakta çalışmak zorunda olduğunu göstermektedir.

Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların madde bağımlılıkları var mıdır? varsa nelerdir? Alt Probleme Olan İlişkin Bulgular

K2: Sigara kullanıyorum. Başlangıçta kullanmıyordum. Sokakta satış yapmaya başladıktan sonra sigara içmeye başladım.

K3: Alkol ya da sigara kullanıyorum. Ama sigara kullanan arkadaşlarım var.

Tablo 10. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların madde bağımlılığı alışkanlıkları

Alışkanlık	f	%
Hayır	7	50
Sigara	7	50
Toplam	14	100

Tablo 10’da Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların madde bağımlılığı olma durumları incelenmiştir. Katılımcıların %50’si sigara alışkanlığı (f=7) olduğunu belirtmektedir. Katılımcıların %50’si madde bağımlılığı (f=7) olmadığını belirtmektedir.

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların okul başarı düzeyi nedir?” Alt Probleme Olan İlişkin Bulgular

K4: Derslerim iyi değil, geçen dönem üç zayıfım vardı.

K5: Derslerim iyi, başarımlı yüksek sınava hazırlanıyorum.

Tablo 11. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların okul başarı düzeyleri

Ders Başarısı	f	%
İyi	2	14
Orta	8	57
Başarısız	4	28
Toplam	14	100

Tablo 11.’de Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların okul başarı düzeyleri incelendiğinde katılımcıların okul başarılarını genellikle orta düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların %57’si ders başarısını orta düzeyde (f=8), %28’i ders başarısını kötü düzeyde (f=8), %14’ü ders başarısını iyi düzeyde (f=2) görmektedir.

Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların rehber öğretmenlerinin bilgi düzeyleri nedir? Alt Probleme Olan İlişkin Bulgular

K6: Öğretmenlerimin sokakta çalıştığımдан haberleri yok.

K7: Rehber öğretmenimin bilgisi var. Ailemle birkaç kez görüşti.

Tablo 12. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların rehber öğretmenlerinin bilgi düzeyleri

Rehberlik	f	%
Bilmiyorlar	11	78
Biliyorlar/Rehberlik etmediler	2	14
Biliyorlar /Rehberlik ettiler	1	7
Toplam	14	100

Tablo 12.'de Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların rehber öğretmenlerinin bilgi düzeyleri nelerdir sorusuna cevap aramak için, katılımcılara sokakta çalıştığınızı okul rehber öğretmeniniz biliyor mu? Sizinle bu konuda rehberlik etti mi sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %78'i sokakta çalıştıklarını rehber öğretmenlerinin bilmediğini belirtmektedir. Bildiğini ifade eden %14'ü ise rehber öğretmenlerinin sokakta çalıştığını bildiğini, ancak ders başarısı hakkında rehberlik etmediğini ifade etmektedir. %7'si ise rehber öğretmenlerin katılımcıların sokakta çalıştığını bildiğini, öğretmenlerin bu konuda onlara rehberlik ettiklerini ifade etmektedir.

“Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların gelecekte sahip olmak istedikleri meslek nedir?” Alt Probleme Olan İlişkin Bulgular

K8: Beden eğitimi öğretmenimi seviyorum. Bu mesleği seçmek istiyorum.

K9: Futbolu seviyorum. Futbolcu olmak istiyorum.

Tablo 13. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların meslek tercihleri

Meslek	f	%
Futbolcu	3	21
Doktor	3	21
Beden Eğitimi Öğretmeni	3	21
Resim Öğretmeni	1	7
Polis	1	7
Memur	1	7
Gemi Kaptanı	1	7
Fikrim yok	1	7
Toplam	14	100

Tablo 13. ‘te sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların meslek tercihleri incelendiğinde katılımcıların %21’i futbolcu (f=3), %21’i doktor (f=3) ve %21’i beden eğitimi öğretmeni (f=3) olmak istediklerinin belirtmektedir. Katılımcıların %7’si resim öğretmeni, %7’si polis, %7’si memur, %7’si gemi kaptanı olarak meslek tercihinde bulunduğu görülmektedir. %7’si ise meslek tercihi konusunda bir fikri olmadığı görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çocukların sokakta çalışması gelişmekte olan ülkelerde göz ardı edilemeyecek bir boyuta ulaşmıştır. Büyük kentlerin işlek ve ara caddelerinde birçok farklı iş ile uğraşan her yaşta çocuk görmek günlük yaşantının adeta ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Sokakta çalışan çocuklar sorunu ilk bakışta kentteki yoksulluğun bir sonucu gibi gözükse de daha yakın bir incelemeyle sorunun daha karmaşık bir arka plana sahip olduğu ve sonuçları itibarıyla tüm toplumu ilgilendiren bir konu olduğu açıktır. Gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliğinin artış göstermesi, ekonomik daralmalar ve krizler çocukların sokakta çalıştırılmalarına neden olmakta ve ailelerin giderek yoksullaşmalarına sebep olmaktadır. Yoksulluğun artması çocuk işçiliği sorununun gündemde kalmasına neden olmaktadır. Aşırı yoksulluk içinde yaşayan kişilerin sayısı, pandemi (Covid-19) krizi ile kriz öncesine kıyasla 40 milyondan 60 milyona yükselmesine neden olacağı tahmin edilmektedir (ILO ve UNICEF, 2020). Ekonomik daralmanın yoksulluk üzerine etkisinin araştırıldığı bir başka yoksulluk artışı çalışmasına göre %5, %10 ve %20’lik küresel daralma, aşırı yoksulluk içindeki kişi sayısının 2018’e kıyasla sırasıyla 85 milyon, 180 milyon ve 420 milyon kişi artabileceği sonucuna ulaşmıştır (Sumner, Hoy & Ortiz-Juarez, 2020). Bu kronik sorunun bölgesel durumda ortaya çıkardığı durumların incelenmesi önem arz etmektedir.

Çocuk işçiliğinin farklı değişkenler açısından incelendiği bu çalışmada elde edilen bulguların aile, toplum, sosyo-ekonomik durum bağlamında değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların kardeş sayılarının fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Klerman (1999) da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Çocuk sayılarının fazla olması aile içinde çocuklara gösterilen ilginin azalmasına sebep olmakta ve çocukların maddi ve manevi kaynaklardan yeterince yararlanamamasına sebep olmaktadır. Çalışan/çalıştırılan çocukların ebeveynlerinin çalışma durumlarına bakıldığında babalarının bir kısmının çalışmadığı bir kısmının da memur olarak çalıştığı gözükmektedir. Çocukların sokakta çalışma/çalıştırılma nedenlerine bakıldığında aile gelirine destek olmak

ve okul harçlığı biriktirmek için çalıştıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların ailelerinin gelir durumlarına bakıldığında ortalama 3500 TL geliri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu gelirin baba tarafından ve çocuğun eve getirdiği para ile arttığı görülmüştür. Annelerinin ise hepsinin ev hanımı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Annenin çalışmadığı fakat çocuklarının çalıştırılması bir paradoks olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak çocuğun sokakta çalışırken anne aile bireylerinin sayısı dikkate alındığında ailenin kazanmış olduğu gelirin yoksulluk sınırının altında olduğu görülmektedir. Çocukluk çağında çalışmanın en büyük sebepleri arasında yer alan yoksulluk kavramı kronik bir yapıya sahiptir. Kronik yoksulluk nedeniyle çocuklar çalışmaktadır (Lakshapathi, 1993:8). Yetişkinlerin çalışma koşullarının kötüleştiği ve ücretlerinin azaldığı durumlarda çocuk işçiliğinde de artış görülmektedir (Gün, 2017). Bu araştırmada çocukların bir kısmının ailelerinden şiddet gördüğü ortaya çıkmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan 2016 Aile Yapısı Araştırmaları sonuçları incelendiğinde; Türkiye'de ebeveynlerin toplamda %53,3 oranında çocuklarına yönelik dövme ve tokat atma gibi fiziksel şiddet içeren cezalar verdiği görülmüştür (Akbulut ve Günaydın, 2020). Bu durumun çocuğun fiziksel ve zihinsel gelişimini olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Türkiye'de çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri; sokakta çalışma, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ağır ve tehlikeli işlerde çalışma, aile işleri dışında ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışma olarak ortaya çıkmaktadır (Aydın, 2004: 299). Bu çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır; sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların yaptıkları işlerin genellikle vasıfsız olduğu, düşük ücretlerle çalıştıkları ve günlük 8-9 saat çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların yarısının sigara gibi kötü alışkanlıklara sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Sokakların okul ve ev gibi denetimden uzak olması çocukların kontrollerinin çok zor olması onların kötü alışkanlıklara ve riskli ortamlara yönelmelerine neden olmaktadır. Ankara Ostim Çıraklık Eğitim Merkezinde yapılan bir çalışmada 13-15 yaş aralığındaki çocukların %38,7'sinin sigara kullandığı, sigara kullananların %50'sinin bir yıl veya daha az süredir sigara kullanmaya devam ettiği ve %56,9'unun günde dört ya da daha fazla sigara kullandığı tespit edilmiştir (Baytemür, Koçak ve Fişek, 1994). Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların eğitim durumları incelendiğinde okul başarılarının orta ve başarısız düzeyde olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca okuldaki öğretmenlerinin çocukların sokakta çalıştırıldıklarını bilmedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Okullarda çocuk işçiliği ile alakalı onları tehlikeden korumaya yönelik müfredatlar konulması (Çöpoğlu, 2018) toplumun çocuk işçiliği hakkında bilgilendirilmeleri açısından önem arz etmektedir. Sokakta çalışan/çalıştırılan

çocukların gelecekteki meslek tercihleri incelendiğinde bir kısmının daha popüler olması nedeniyle futbolculuk mesleğini seçmek istediği, diğerlerinin ise düzenli bir maaş alabilecekleri bir mesleği tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır.

Çocuk işçiliği sorunu, yoksulluk, eğitimsizlik, işsizlik gibi sosyal sorunlarla iç içedir (Gün, 2017). Çocuk işçiliği konusunda daha fazla nitel araştırmalara yer verilmeli, çocuk işçiliğinin ekonomik, sosyal ve kültürel nedenleri ortaya konulmalı ve çocuk işçiliğinin sona erdirilmesine yönelik yeni sosyal politikalar oluşturulması gerekmektedir. Sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların ailelerine yönelik ekonomik destek sağlanması ayrıca çocukların annelerinin de işgücü katılımlarının artırılması önerilmektedir. Yaygın eğitim aracılığıyla ebeveynlerin meslek edindirme kursları düzenlenebilir. Türkiye Cumhuriyeti 4857 sayılı İş Kanunu'na göre çocukların sokakta çalıştırılmaları yasaktır buna rağmen çocukların sokakta çalışmaları/çalıştırılmaları denetimlerin yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Çocukları korumaya yönelik caydırıcı politikaların ve etkili denetimlerin yapılması önerilmektedir. Eğitim bağlamında düşünüldüğünde sokakta çalışan/çalıştırılan çocukların düşük okul başarısına sahip olması nedeniyle okul destek programlarının uygulanması ve eğitimcilerin bu sorunun incelenmesi ve gerekli önlemleri alması için bilgilendirilmesi önem arz etmektedir. Bu araştırmada Muş ilinde sokakta çalışan/çalıştırılan erkek çocuklar üzerine odaklanılmıştır. İlerde yapılacak araştırmalarda kız çocuklara odaklanılabilir, sokakta çalışan mülteci çocuklara yönelik çalışmalar yapılabilir.

Kaynaklar

AKBULUT, Ö. F. & GÜNAYDIN, H. (2020), "Çocuğa Yönelik Şiddetin Çocuk Hakları Sözleşmesi Bağlamında İncelenmesi", *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 29-40.

AKIN, A. (2021), *Yoksulluk bağlamında sokakta çalışan çocukların sosyo-ekonomik profilleri ve gelecek beklentileri: Şırnak örneği*, Yüksek Lisans Tezi. Şırnak Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Şırnak.

AKINCI, B., NERGİZ, A., & GEDİK, E. (2015), "Uyum süreci üzerine bir değerlendirme: Göç ve toplumsal kabul", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 58-83.

ALPTEKİN, K. (2011), "Sokakta Çalışan Çocuklar ve Aileleri: Düzce Örneği", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(1), 25-48.

AVŞAR, Z., & ÖĞÜTOĞULLARI, D. Ö. E. (2012), “Çocuk işçiliği ve çocuk işçiliği mücadele stratejileri”, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 9-40

AYDIN, F. (2004), *Türkiye Tarafından Onaylanan ILO Sözleşmeleri*, Yayınlanmamış uzmanlık tezi. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Ankara.

BAYTEMÜR, M., KOÇAK, A., & FİŞEK, G. (1994), “13-15 yaş diliminde sigara içmeyi etkileyen etmenler üzerine bir araştırma”, *Çalışma Ortamı*, 14, 32-8.

BİLGİN, R. (2009), “Diyarbakır'da Sokakta Çalışan Çocuklar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 232-244.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E. K., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, Ş., & DEMİREL, F. (2017), *Bilimsel araştırma yöntemleri*, Pegem Atıf İndeksi, 2017, 1-360.

ÇİGNO, A., ROSATİ, F. C., & GUARCELLO, L. (2002), “Does globalization increase child labor?”, *World Development*, 30(9), 1579-1589.

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI [ÇSGB], (2017), Çocuk İşçiliği ile Ulusal Mücadele Programı. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Genel Yayın No: 63. Erişim adresi: https://ailevecalisma.gov.tr/media/1322/cocukisciligimucadele_2017_2023_tr.pdf

ÇOBANER, A. A. (2016), “Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Haberlerde Suriyeli Çocuk İşçilerin İzini Sürmek”, *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 5(9), 13-49.

ÇÖPOĞLU, M. (2018), “Bir kısır döngü: Dünyada ve Türkiye’de çocuk işçiliği ve işsizlik”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(5) 671–685.

DUR, A. İ. B., & ÖZTÜRK, M. (2017), “Türkiye'de ve Dünyada Çocuk İşçiliği ve Mücadele Politikaları: SDÜ MYO Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 613-635.

EDMONDS, E. V. (2006), "Child labor and schooling responses to anticipated income in South Africa", *Journal of Development Economics*, 81(2), 386-414.

ERBAŞ, M. M., KARAHAN, T. F., & UZUN, T. (2020), "Sokakta çalışan çocukların yalnızlık ve depresyon düzeylerinin ebeveyn durumları açısından incelenmesi: İstanbul örneği", *Celal Bayar University Journal of Social Sciences/Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 233-249.

İŞİĞİÇOK, Ö. (2017), *İstihdam ve işsizlik*, Bursa: Dora Yayıncılık.

GALL, M. D., BORG, W. R., & GALL, J. P. (1996), *Educational research: An introduction*, Longman Publishing.

GÜN, S. (2017), *Çocuk: İşçi, yoksul, göçmen; iktisadi ve politik bir analiz*, İstanbul: Notabene.

KARA, S. B. K., & ÇALIK, T. (2012), "Sokakta Çalışan Çocukların Eğitim İhtiyaçları", *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 32(3), 673-695.

KAYHAN, N. (2012), "Çocuk İşçiliği, IPEC Deneyimi Işığında Sanayide Çalışan Çocukların Sorunları", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. 1(4), 187-200.

KLERMAN, L. (1991), *The health of poor children: problems and programs, children in poverty-child development and public* (ed. Huston, A.), New York: Cambridge University Press.

KÜÇÜKALİ, A. (2016), "Sokakta Çalışan Çocukların Sosyo-Ekonomik Durumları", *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 30(5), 1345-1367.

KÜÇÜKALİ, A. & ÖZMEN, K. (2019), "İş ve meslek danışmanlarının çalışma hayatında karşılaştıkları problemler ve eksik istihdam sorunu: Muş, Bitlis, Van ve Hakkâri Örneği", *İş ve Hayat*, 5(10), 136-158.

LAKSHAPATHİ, P. (1993), *The plight of working children in India. child labour: Multi-dimensional problem*, Delhi: Ajanta Publications

NİKORAD, M., & SOLEİMANİ, A. A. (2020), "The effectiveness of teaching life skills to street children for improving their life skills and its quality", *Journal of Humanities Insights*, 4(03), 103-112.

SİDDİQİ, F. V. & PATRİNOS, H. A. (1995), "Child Labor: Issue, Causes and Interventions, Human Capital Development and Operations Policy", *Human Capital Development and Operations Policy Çalışma Raporu*.

STAKE, R. E. (1995), *The art of case study research*, Thousand Oaks: Sage Pbc.

SUMNER, A., HOY, C., & ORTİZ-JUAREZ, E. (2020), "Estimates of the Impact of COVID-19 on Global Poverty", *UNU-WIDER*, April, 800-9.

TAŞ, H.Y. & ABBASİGİL, Ö. S. (2017), "Çocuk İşçiliği Sorunu: Türkiye-Almanya-Pakistan Karşılaştırılması", *Emek ve Toplum Dergisi*. 14(6), 25-46.

TEPE, B. (2018), "Çalışan Çocuklar ve Eğitimleri", Ed: Zarife Seçer. *Risk Altındaki Çocuklar ve Eğitimleri*. 331-356.

TOKOL, A. (2018), "Çocuklara yönelik sosyal politikalar", Ed: Aysen Tokol ve Yusuf Alper. *Sosyal Politika*. 414-449.

TUNÇCAN, N. (2000), "Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 243-259.

ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ, (2020), 'ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work', third edition, ILO, Erişim adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf

ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUKLARA YARDIM FONU [2020]. Covid-19 ve Çocuk İşçiliği: Kriz Zamanı, Harekete Geçme Zamanı. Erişim Adresi: https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_751230/lang--tr/index.htm

YILDIRIM, A. & ŞİMŞEK, H. (2013), *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

THE RELATIONSHIP BETWEEN SALES VOLUME AND CONSUMER CONFIDENCE INDEX IN THE TURKISH RETAIL INDUSTRY

Halim TATLI¹, Beşir KOÇ²

Geliş: 20.05.2021 / Kabul: 23.06.2021
DOI: 10.29029/busbed.940072

Abstract

In this study, the relationship between retail sales volume index and consumer confidence index has been examined. The data is for the period 2010Q1-2015Q4. While retail sales volume index is used as the dependent variable in the analysis, independent variables such as consumer confidence index, real GDP and consumer price indices are used. ADF (Augmented Dickey-Fuller) method was applied to determine the stationary state of the series. In addition, an ARDL test was performed for the short and long term applications of the series. According to the research findings obtained, we can see that consumer confidence index and consumer price index variables affect the retail sales volume index variable positively and significantly in the long run; however, it was determined that the real GDP variable positively but did not significantly affect the retail sales volume.

Keywords: Retail Sector, Retail Sale Volume Index, Confidence, Consumer Confidence Index.

JEL Codes: L81, D12, D24

* This study is the reviewed version of the paper presented verbally in the V. Anatolia International Conference in Economics.

¹ Bingol University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Economics Department, htatli@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7940-0087>.

² Bingol University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Economics Department, bkoc@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6885-2240>.

TÜRKİYE PERAKENDE SEKTÖRÜNDE SATIŞ HACMİ İLE TÜKETİCİ GÜVEN İNDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Öz

Bu çalışmada, perakende satış hacmi endeksi ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişki incelemiştir. Veriler 2010Q1-2015Q4 dönemine aittir. Analizde bağımlı değişken olarak perakende satış hacmi endeksi kullanılırken, bağımsız değişkenler tüketici güven endeksi, reel GSYİH ve tüketici fiyat endeksleri kullanılmıştır. Serilerin durağan durumunu belirlemek için Augmented Dickey-Fuller yöntemi uygulanmıştır. Ayrıca serinin kısa ve uzun vadeli analizleri için ARDL sınır testi yapılmıştır. Elde edilen araştırma bulgularına göre, uzun vadede tüketici güven endeksi ve tüketici fiyat endeksi değişkenlerinin perakende satış hacmi endeksi değişkenini olumlu ve anlamlı düzeyde etkilediğini ancak gerçek GSYİH değişkeninin perakende satış hacmini olumlu ancak önemli ölçüde etkilemediği belirlenmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Perakende Sektörü, Perakende Satış Hacmi Endeksi, Güven, Tüketici Güven Endeksi.*

***JEL Codes:** L81, D12, D24*

Introduction

In recent years, the retail sector has had a significant effect on the economic performance of many countries. The dynamic structure of this sector also plays an important role in generating new opportunities in numerous fields. This sector is amongst the important sectors in terms of Turkey's economy. Hence, having concluded with a revenue of 663 billion TL at the end of 2015, the retail sector in Turkey is expected to reach approximately 880 billion TL in the year 2018. There are other positive impacts of the retail sector on the economy, presenting itself in investment, employment, reduction of grey economy and high tax income. In this respect, according to the study conducted by the Turkish Federation of Shopping Centers and Retailers, the grey economy in Turkish retail sales is only around 33%, which is well under the European average of 80%. According to the data from 2015, there are approximately 2 million people employed in this sector. The sector's GDP share is considerably high. Hence, according to fixed prices, wholesale and retail trade takes third place in terms of size, following the manufacturing and agriculture sectors.

Food and beverage hold an important position in the retail sector. With the food industry shares close to 290 billion TL in the GDP, with businesses recording

over 42 thousand in production and over 480 thousand employees, the food and beverage industry takes its place as the largest production industry within the Turkish economy. The Turkish food industry has also increased its share in exports by around 3.5 times and with a share in exports of over 7% as of 2014, it has become the 15th largest food and beverage exporter in the world. Along with this, the food and beverage sector as part of the retail sector is incredibly significant in terms of employment as it has the highest amount of labour. Workers employed in the food and beverage sector in Turkey are 12.4%. Also, active firms within the food and beverage sector contribute to the Turkish economy with extraordinary levels of added value. The total added value put forth by the sector in 2009 was 13.9 billion TL; in 2014, this increased by approximately 41% and became 23.5 billion TL.

This data demonstrates the importance of the retail sector for the Turkish economy. For this reason, identifying the factors that affect the retail sales volume is significant for the development of the sector. In this sense, with the belief that confidence is an essential factor that affects the sector's sales volume, this study has been designed accordingly. Economists explain social capital, a new form of capital in today's world, with the concept of confidence. Confidence is the sense of believing and attaching oneself without fear, hesitation or doubt.

In the economic sense, confidence is defined as a mutual confidence amongst economic decision-making units without harming relationships.

Consumer confidence can be described as a concept that measures consumers' savings and consumption behaviours as well as their experiences and emotions concerning the general condition of the economy. Consumer confidence is measured with the consumer confidence index, which consists of consumers' views regarding the future in terms of general economic conditions. In instances in which relationships based on confidence formed by companies amongst themselves or with consumers reflect on economic efficiency and production, positive outputs are obtained. According to Francis Fukuyama, a scientist who studied the effect of confidence on economic indicators, all economic activities in the world today are carried out by organizations that require considerably high levels of social collaboration rather than individuals. Even though property rights, agreements and trade regulations comprise the foundation of the market economy when such institutions and legislative regulations join together with social capital and confidence, transaction costs can be reduced significantly (Fukuyama, 2000, p. 351).

Exploitation and fraud do not enter relationships built on trust, and significant benefits can be gained through such collaborations. Organizations built by people who have invested a low level of confidence cannot go beyond the system of official rules and regulations (Ergin, 2007, p. 10). Confidence and environment go hand in hand, and people feel trust and confidence in environments where they are surrounded by family, close friends and colleagues, and in many environments such as institutions and organizations.

It is possible to come across studies that have been conducted on the effect of confidence on economic indicators in literature. In this respect, in the study conducted by Neira et al. (2009), certain factors such as networks of confidence and norms which comprise social capital are used with a series of other factors, they can contribute a fair amount to development (Neira et al., 2009). In places where confidence and social communication networks have developed, individuals, companies, settlement areas and even the nation will gain wealth (Plutnam, 2000, p. 319). Summarizing the scope and significance of confidence in the economy, Arrow's statement, "Virtually all commercial transactions, all transactions that take a certain amount of time include, in essence, an element of confidence. It can be argued that most cases of backwardness in the world can be described as a lack of mutual confidence," carries an evidential quality in terms of the contribution of the sense of confidence in economic development. (Arrow, 1972) from this point of view, confidence can be regarded as an important factor for economic stability. The expectations of economic decision-making units are important in terms of economic performance. Expectations of confidence can keep it at the desired level. Connections lacking in confidence in economic relationships have a decreasing optimism when it comes to future expectations (Çalışkan and Meçik, 2011). With the help of confidence, social relation structures can affect economic coordination mechanisms. With the positive effect on economic coordination mechanisms having a positive effect on economic performance as well, the economic development potential increases. In another research carried out to study the relationship between the confidence aspect of social capital and economic growth, heading out from a section of countries and a general balance model, it was concluded that a high level of confidence increased investments and growth, that homogenous societies created high levels of confidence and that for this reason, the investments and growth in such societies increased, that equal distribution of income formed confidence and that in instances which a decrease in confidence was felt, investments and growth slowed down (Zak and Knack, 2001). When a society is self-sufficient and has a

high level of confidence, it contributes to developing their spirit of entrepreneurship and makes it possible for their competitive power to rise in production and in trade on a global scale (Lin et al., 2006, p. 172). Confidence has a considerable effect on countries' competitive power (Humphrey and Schmitz, 1998). As relationships between economic units are based on confidence, lack of confidence increases professional development costs and reduces competitiveness.

There are some studies that explain the relationship between retail sales volume and trade and service indexes. In this context, in a study conducted by Germir et al. (2015), a high level of positive relationship was identified between the hours worked index, the gross wage index, and the retail sales volume index. Some studies have examined the e-commerce and consumer confidence relationship. In this context, in the study conducted by Fidani and Albeni (2014), dependent variables presented to have a personal confidence tendency, while independent variables were identified to have the adverse selection and moral hazard. As a result of the analyses conducted, the issues of adverse selection and moral hazard experienced in e-commerce were determined to have a negative impact on people's confidence in regard to e-commerce. In an empirical study conducted by Türen et al. (2011), the gross domestic product per person and the number of internet users positively affected the electronic commerce transaction volume. Brown and Jayakody (2008) have indicated that e-customers sales demonstrate an increase in line with the service and confidence that customers experience. In a study conducted by Kayahan and Hepaktan (2016), it was determined that the e-commerce volume in Turkey is influenced by the fixed broadband internet penetration rate, GDP, consumer confidence index, number of credit and debit cards and inflation rates. According to the parameters measuring the long-term correlation in the study, the e-commerce transaction volume is affected by the gross domestic product, inflation, fixed broadband internet penetration rate, and card users' number in a negative way. At the same time, the consumer confidence index variable has a positive effect. In a study conducted in Turkey by Görmüş and Güneş (2010), it was determined that the consumer confidence index has a positive impact on equity share prices.

The number of sales in the retail sector may change according to the attitudes and preferences of consumers. Varinli and Acar (2011) determined that the atmosphere of the store has an important effect on consumers, while Akinci (2013) found that physical, environmental factors affected, such as the location of the store and ease of access, and Bakan et al. (2013) indicated that the service

quality perception was of importance, while Altınay and Bilgimöz (2015) recorded that the combination of shopping and fun, sport, art and cultural activities were effective for consumers.

Of the literature review that was carried out, no studies explaining the relationship between the retail sales volume in Turkey with consumer confidence were encountered. Presenting the relationship between the sales volume of the retail sector, an important sector in the Turkish economy, with consumer confidence is the main objective of this study.

1. Data and method

In this section, there are explanations in relation to the data used in the study and the method of analysis.

1.1. Data obtained from the study

In this study, in order to identify the relationship between the retail sales volume and consumer confidence in Turkey based on data from the 2010Q1-2015Q4 period; the retail sales volume index (RSVI)³, the GDP per person with constant prices (GDP), consumer price index (CPI) and Consumer confidence index (CCI)⁴ were used as variables. Information regarding these variables used are presented in Table 1.

Table 1. Variables and their Definitions

Variable	Definition	Source
RSVI	Retail Sales Volume Index	Turkish Statistical Institution Database *
GDP	GDP p/p with Fixed Prices	Central Bank Database **
CPI	Consumer Price Index	Central Bank Database **

³It is calculated with the aim of measuring the development of the retail, commercial sector. The index for measuring retail sales are created with both current prices and with constant prices as the volume indicator. The volume measure is obtained by means of clearing the effects of prices. The index calculation was done using the year 2010 as the fixed base year and the Laspeyres Calculation method. (TÜİK, 2017)

⁴ The aim is to measure consumers' personal financial states and their evaluations of the current state of the general economy and future expectations against their near-future spending and savings tendencies. According to the balance method, the percentage difference between those who have responded positively and negatively will be taken into account for the calculation, and by adding 100 to this difference, a separate expansion index will be created for each question. This is followed by calculating the Consumer Confidence Index by taking the arithmetic average of the expansion indexes of selected questions. The index extracts values between 0 and 200. When the index is higher than 100, this indicates an optimistic state in consumer confidence, while an index lower than 100 demonstrates a pessimistic state in consumer confidence. (TÜİK, 2017)

Source obtained from: *<http://www.tuik.gov.tr>. Date of Access: 15.02.2017

Source obtained from: *<http://evds.tcmb.gov.tr/>. Date of Access: 15.02.2017

Note: The monthly RSVI and CCI data have been converted into quarterly data by the author.

Graphs related to the time series of the variables used in the study have been presented in Figure 1.

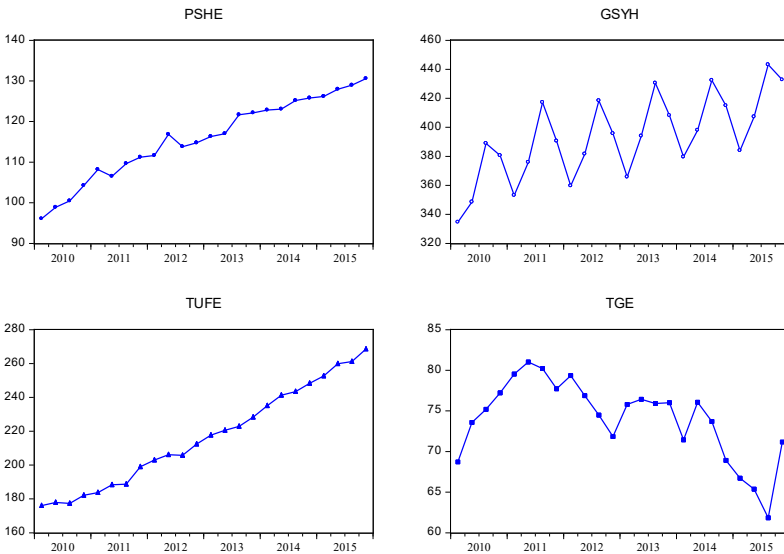

Figure 1. Graphs Related to the Time Series of the Variables Used in the Study

As shown in Figure 1, while data belonging to the GDO and CCI variables demonstrate fluctuations with conjuncture by years, RSVI and CPI variables demonstrate a general increase.

1.2. Method of Analysis

In the study, whether the series demonstrated a static nature were first determined with the Augmented Dickey–Fuller (ADF) (1979) methods. Later on, the cointegration between series and their short and long-term analyses were carried out with the ARDL-bound testing approach.

Long-term correlations between economic variables are examined with the Engle-Granger (1987) test, which is generally based on residuals and the Johansen-Juselius (1990) tests based on primary similarities. For these tests to be

applied, all variables in the model built are required to be non-stationary at the first level $I(0)$ and must become stationary upon differencing (Pesaran et al., 2001: 289-290). Used in instances in which variables are $I(0)$ or $I(1)$, but not used when variables are integrated at $I(2)$ or higher levels, the Bound Testing Approach is observed to be a widely preferred method in econometric literature in recent years. Defined as the ARDL approach, this method was introduced by Pesaran and Shin (1998) and Pesaran et al. (2001).

2. Findings

In this section of the study, the unit root findings of the series belonging to the variables used are presented first. Later, the Cointegration and ARDL-Bound Testing approach results are presented.

2.1. ADF unit root test findings

Used to determine the short and long-term relationship between dependent variable RSVI and independent variables GDP, CPI and CCI, the ARDL approach can use the series belonging to the variables if they are $I(0)$ or $I(1)$. However, in the instance in which variables are integrated at $I(2)$ or higher levels, this method cannot be used. In order to examine whether the variables are integrated at $I(2)$ or higher levels, a unit root analysis with the Dickey Fuller (1979, 1981) test was carried out, results of which are presented in Table 2.

Table 2. Unit Root Test Results

Variables	Level	Initial Differences	Conclusion
RSVI (Intercept and No Trend)	-1.858	-6.812*	I(1)
GDP (Intercept and No Trend)	-1.141	-4.155*	I(1)
CPI (Intercept and No Trend)	2.431	-4.221*	I(1)
CCI (Intercept and No Trend)	-1.841	-4.284*	I(1)

* 1% significance

The first difference at the 1% significance level of all variables used in the study is concluded to be stationary (Table 2). This result indicates that the data in the study can be analyzed under the ARDL approach.

2.2. Cointegration and ARDL Bound Testing

In the ARDL approach, the first thing that needs to be determined is whether there is a long-term relationship between the variables in the model. For this purpose, an Unrestricted Error Correction Model is first created. The maximum delay number in the study is determined as one.

The adapted form of the test based on UECM for this study is shown below:

$$\begin{aligned} \Delta RSVI_t &= \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta RSVI_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} CPI_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta CCI \\ &+ \beta_5 RSVI_{t-1} + \beta_6 GDP_{t-1} + \beta_7 CPI_{t-1} + \beta_8 CCI_{t-1} + \mu_t \end{aligned} \quad (1)$$

The Δ in equation 1 represents the first differences. The hypotheses which indicate whether there is cointegration between the first term delays of the dependent and independent variables in equation 1 are formed as demonstrated in Table 3.

Table 3. Hypothesizes of F and t statistics

	H ₀ Hypothesis	H ₁ Hypothesis
F _{III}	$H_0 : \beta_5 = \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = 0$	$H_A : \beta_5 \neq \beta_6 \neq \beta_7 \neq \beta_8 \neq 0$
t _{III}	$H_0 : \beta_5 = 0$	$H_A : \beta_5 \neq 0$

The hypothesis and alternative hypotheses of the no trend model used to test the cointegration relationship between the variables in the number (1) equation are respectively $H_0: \beta_5 = \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = 0$, $H_A: \beta_5 \neq \beta_6 \neq \beta_7 \neq \beta_8 \neq 0$. The cointegration relationship between variables are determined by testing the total significance of the coefficients β_5 , β_6 , β_7 and β_8 in the number (1) equation with the *F* test. Whether or not there is a cointegration relationship between variables is concluded upon comparing the calculated *F*, and the dependent variable's one delayed level value *t* statistic with the critical bound value of the Pesaran et al. (2001). The number (1) model in this study has been estimated as having a maximum of 1 delay and of no trend. Results of the *F*-statistic in relation to the testing of the cointegration relationship are presented in Table 4.

Table 4. Cointegration Test Results

Model	<i>m</i>	<i>k</i>	<i>F</i> -Statistic	<i>I</i> (0) and <i>I</i> (1) Critical Values
				4.29-5.61*
ARDL(1,0,0,1)	1	3	9.536	3.23-4.35**
				2.72-3.77***

*, ** and *** represent, respectively, 1%, 5% and 10% significance levels. *m* represents the maximum number of delays, while *k* represents the number of independent variables present. Critical values, Pesaran et al. These are values

belonging to the $k=3$ status presented in Table CI(iii) found in the (2001:300) studies. The value in brackets indicates the p (probability) value of the F -statistic.

It was discovered that the calculated F -statistic is greater than the top critical values in all significance levels (Table 4). For this reason, the zero hypotheses, which predicts there is no long-term cointegration relationship between RSVI and GDO, CPI and CCI, is rejected. Accordingly, it can be indicated that there is a long-term correlation between the retail sales volume index in Turkey during the 2010Q1-2015Q4 period and the GDO, CPI and CCI independent variables.

Upon identifying a long-term correlation between the variables, the ARDL model is required to analyze the short and long-term correlation between the variables. The ARDL model adapted for this study to estimate the correlation between the dependent and independent variables is presented in Equation 2.

$$RSVI_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1,i} RSVI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2,i} GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^q \beta_{3,i} CPI_{t-i} + \sum_{i=1}^q \beta_{4,i} CCI_{t-i} + \omega_t \quad (2)$$

In order to determine the ARDL model most suitable to the Eviews program, all probable values of the number (2) equation p and $q = 1, 2, \dots, m$ and $i=1, 2, \dots, k$ are first estimated with the OLS approach. The maximum delay length in this estimation has been taken as (m) 1. Later, a model which adheres to the model selection criteria was determined according to one of the model selection criteria amongst estimated models: R^2 , Akaike Information Criterion (AIC), Schwartz Bayesian Criterion (SBC) or the Hannan-Quinn Criterion (HQC). Accordingly, the most suitable ARDL (1,0,0,1) model was estimated based on the SBC number (2) equation. In the analysis carried out by taken the RSVI dependent variables into account, the short and long-term coefficient of the ARDL (1,0,0,1) model was estimated, and these results are presented in Table 5.

Table 5. Short and Long-Term Coefficients

Independent Variables	Short-term coefficients	Long-term coefficients
$RSVI_{t-1}$:	0.131 (0.677)	
GDP_t	0.011 (0.721)	0.012 (0.722)
CPI_t	0.308(4.123) *	0.355(16,373) *

CCI_t	0.081(0.711)	0.460 (4.041) *
CCI_{t-1} :	0.319 (2.505) **	
C	0.407 (0.038)	0.468 (0.038)
ECM_{t-1} :	-0.869 (-7.674) *	

Diagnostic Tests

R^2	0.982	$\chi^2_{BG}(1)$	2.346 [0.126]
\bar{R}^2	0.977	$\chi^2_{RAMSEY}(1)$	1.606 [0.223]
DW	2.399	χ^2_{NORM}	2.136 [0.344]
F statistics	186.089	χ^2_{WHITE}	22.675[0.305]

Values stated in brackets are t -statistic values.

$\chi^2_{BG}, \chi^2_{RAMSEY}, \chi^2_{NORM}, \chi^2_{WHITE}$ The tests, respectively, are: Breusch-Godfrey to test serial correlation, Ramsey to test model set-up errors in regression, Jarque-Bera to test normality and White for changing variance testing. Values indicated in square brackets represent the p-probability values belonging to diagnostic tests. *, ** represent significance at 1% and 5% significance levels, respectively.

Note: The (ECM) series of the error term has been determined to be stationary at a level value ($P < 0.01$).

When examining Table 5, which presents the long-term coefficients calculated when the retail sales volume index is used as a dependent variable, it is evident that all long-term coefficients of independent variables signal positive and statistical significance, except for the GDP per person. The consumer confidence index presents a significant and positive effect on the retail sales volume. That is, with the increase in consumer confidence, the retail sales volume also increases. A single unit increase in the consumer confidence index has increased the retail sales volume index by approximately 0.46 units. The parameter is also statistically significant. It has also been predicted that of the other estimated independent variables, the consumer price index has a positive effect on the retail sales volume index. The variable that has the greatest effect on the long-term retail sales volume index here is the consumer confidence index with a 0.46 variable coefficient value.

After establishing its long-term correlation, the short-term correlation was estimated using the error terms derived from this relation and the differentials of the variables. The estimated short-term results are presented in Table 5. It has been established that in the short term, the retail sales volume index is positively affected by its own one unit delay value, but that this correlation is not significant. As is the case with the long term, in the short term, CPI coefficient values are statistically significant and positive. It has also been determined that the CPI has a significant and positive effect on the retail sales volume in the short term.

When short-term coefficients are taken into account, it is evident that the consumer confidence index value of the previous term (excluding the current period coefficient value) is statistically significant. In other words, it has been established that the short-term consumer confidence index value of the previous term in Turkey has had a positive effect on the retail sales volume index and these effects are significant. The other independent variable in the econometric model, the GDP per person, as is the case in the long term, signals a positive current coefficient value in the short term as well; however, it is estimated to be statistically insignificant.

On the other hand, when Table 5 is examined, the fact that the ECM_{t-1} error correction coefficient is negative and statistically significant confirms a long-term correlation between the RSVI and the GDP, CPI and CCI. The model's error correction term has been estimated to be -0.869, and as expected, the signal is negative and statistically significant at a 1% level. Therefore, a deviation occurring in the retail sales volume in the short term may indicate that it will be possible to reach the long-term balance by clearing an 86.9% section of the following term. In other words, it is possible to say that when a short-term shock exists between variables, this shock will normalize in the long term. This also means that the model created is significant and in working order.

When the diagnostic test results of the ARDL (1,0,0,1) model in Table 5 is examined, it can be observed that the sequential dependency, heteroscedasticity, model set-up errors and the p (probability) normal distribution test values are greater than all significant levels (1%, 5% and 10%). Therefore, it can be stated that diagnostic test problems concerning the ARDL (1, 0, 0, 1) model that was set up are not in question. In addition, the multicollinearity problem is investigated in the model. Since VIF (Variance Inflation Factors) values were less than 5, it was decided that there is no multicollinearity problem.

To investigate the existence of structural breaks in relation to variables, CUSUM and CUSUM Q graphics were utilized, which are based on the reversible residuals' squares and determine structural breaks in relation to variables in the system in this way.

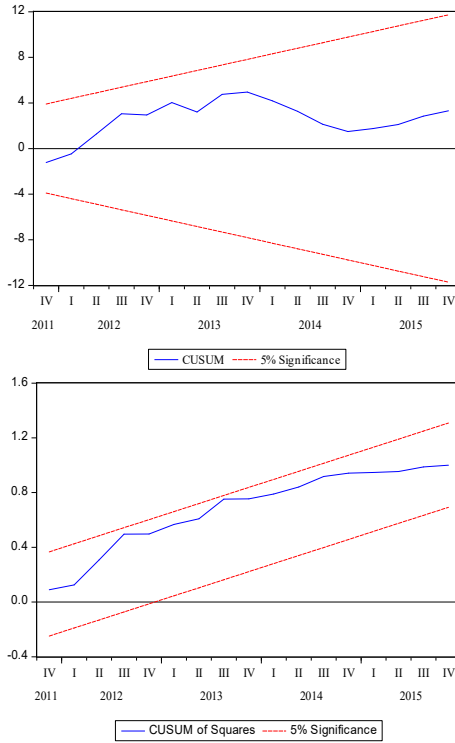

Figure 2. CUSUM and CUSUMQ Graphic (2010Q1-2015Q4)

As it is between the critical boundaries at a 5% significance level in the CUSUM and CUSUM graphics, it can be stated that the long-term coefficients derived from the estimated result of the ARDL model are consistent, and there are no structural changes in the model (Figure 2).

Discussion and Conclusion

Implemented in order to determine certain factors which effect the retail sales volume in Turkey, this study has made use of the quarterly data from the 2010Q1-2015Q4 period and used the ARDL-bound testing approach developed by Perasan et al. (2001) for the estimations.

As a result of the analysis, it has been determined that the consumer confidence index and consumer price index in Turkey has had positive short and long-term effects on the retail sales volume index and that this effect is significant. This conclusion demonstrates that consumer confidence and inflation in Turkey increases the retail sales volume in the short and long term significantly. In accordance with economic expectations in the short and long term between the

GDP and retail sales volume index, a positive correlation has been identified; however, it has been determined that this correlation is not statistically significant. The positive correlation found in this study between consumer confidence and retail sales volume is further supported by the study's findings conducted by Kayahan et al. (2016) on the electronic sales volume in Turkey. In fact, in another study conducted, a high level of confidence has been proven to increase investments and growth, and the decline of confidence, in turn, causes a reduction in investments and growth (Zak and Knack, 2001). A society's sufficient and high level of confidence contributes to developing their spirit of entrepreneurship and enables their competitive power to rise in production and in trade on a global scale (Lin et al.: 2006:172).

Contrary to studies in the field, it has been determined that inflation increases retail sales volume in the short and long term. In various studies conducted recently, it has been determined that when inflation has exceeded a certain threshold, it has a negative effect on growth (Khan and Senhadji, 2000; Yılmaz et al., 2002). The threshold value in these studies was determined as 7-13 per cent for developing countries, including Turkey, and 1-3 per cent for developed countries. The study examines the 2010-2015 period, and Turkey's average growth rate during this period is approximately 5.3%, while its average inflation rate is 7.9%. Therefore, it can be stated that inflation had a direct effect on growth⁵That is why inflation was taken into account as a positive influence on the retail sales volume in terms of growth.

Another significant result of the study is that a deviation occurring in the retail sales volume in the short term may indicate that it will be possible to reach the long-term balance by clearing an 86.9% section of the following term. This finding demonstrates that consumer confidence is a significant parameter in the long-term balance of retail sales volumes. In other words, it is an indication that, due to an increase in consumer confidence, long-term balance can be achieved by clearing a deviation that occurs in the retail sector in the short term, in the following term.

⁵In the correlation analysis carried out on the CPI and GDP series belonging to Turkey's 2010Q1-2015Q4 period, a positive and strong correlation was found between these two variables (Correlation coefficient:0.95, $p<0.05$). Also, in the correlation analysis between the annual inflation rates obtained from the World Bank and growth figures from Turkey's 2010-2015 period, a positive and strong correlation was found between these two variables (Correlation coefficient:0.65, $p<0.05$).

Consequently, confidence is an important factor in economic relationships. The results of the study, which indicate that confidence has a positive contribution to the sales volume in the retail sector, verify these cases further.

As the retail sector is generally comprised of food and service sub-sectors, these companies in this sector have to continue their operations with consumers in person. For this reason, companies in the retail sector are obliged to give importance to customer satisfaction. With the aim of gaining the trust and confidence of consumers, carrying out projects in the field that are focused on increasing customer loyalty may increase sales volumes in the long run. Besides these, another critical course of action is to communicate the production process of their products to customers in various ways, with a transparent policy; transparency is a crucial element in building trust.

Also, Turkey's economic administration should create policies that ensure optimism in consumers, and these policies should be implemented transparently. This way, consumer confidence will be increased, the market will be revived, and sales in the retail sector will be increased.

In academic studies to be conducted in the future, expanding the scope of the study by changing the variables and the time interval covered by the data used in this study and adding new methods can be suggested.

References

AKINCI, G.M. (2013), Gençler ve Alışveriş Merkezleri (AVM'ler): AVM Kullanım Tercihleri Hakkında Bir Alan Çalışması, *MEGARON*, 8(2), 87-96.

ALTINAY, M. ve Bilgimöz, S. (2015), Alışveriş Merkezlerinin Tercih Edilme Nedenleri ve Rekreasyonla İlişkisi, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 2 (3), 37-47.

ARROW, K.J. (1972), "Giftsand Exchanges", *Philosophy and Public Affairs*, 1(4), (Aktaran: Oğuz, H. (2006), Makroekonomik Politikaların Performansında Sosyal Sermayenin ve Kurumların Rolü, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (12))

BAKAN, İ., Eyitmiş, A.E. ve Fettahlıoğlu, H.S. (2013), Kahramanmaraş'ta alışveriş merkezleri algısı, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 195-208.

BROWN, I. and Ruwanga, J. (2008), B2C E-Commerce Success: A Test and Validation of a Revised Conceptual Model, *The Electronic Journal Information Systems Evaluation*, 1(3), 167-184.

DİCKEY, D.A., Fuller, W.A. (1979), Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series With a UnitRoot". *Journal of the American Statistical Society*. 74 (366), 427-431.

ENGLE, R.F., Granger, C.W.J. (1987), Co-integrationandErrorCorrection: Representation, EstimationandTesting. *Econometrica*, 55 (2), 251-76.

ERGİN, R.A. (2007), *Sosyal Sermayenin Yöneticiler Bağlamında Ölçülmesine Yönelik Konya Sanayisinde Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

FİDANİ, H., ve Albeni, M. (2014), Asimetrik Bilginin E-Ticaret Üzerindeki Etkileri: Tüketicilerin Güven Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 287-298.

FUKUYAMA, F. (2000), *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, (1995), (Çev.:Ahmet Buğdaycı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

GERMİR, H.N., Korkmaz, M., Şen, E., Şahbudak, E. ve Kart, N. (2015). Perakende Satış Hacim ve Ticaret ve Hizmet Endeksleri Analizi, *Uluslararası Hakemli Pazarlama ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, 6, 1-30.

GÖRMÜŞ, Ş. ve Güneş, S. (2010), Consumer Confidence, Stock Prices and Exchange Rates: The Case of Turkey. *Applied Econometrics and International Development*, 10(2).

JOHANSEN, S., Juselius, K. (1990), Maximum LikelihoodEstimationandInference on Cointegration – with Applications toThe Demandfor Money. *Oxford Bulletin of Economicsand Statistics*, 52 (2), 169-210.

HUMPHREY, J.andSchmitz, H. (1998), Trustand Inter-FirmRelations in DevelopingandTransitionEconomies, *TheJournal of Development Studie*, 34(4), 32-61.

KAYAHAN, L., Hepaktan, C.E. (2016), Türkiye’de Elektronik Ticaret Hacmini Etkileyen Faktörlere İlişkin Var Analizi (2005-2015), *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 159-190.

KHAN, M.S. ve Senhadji, A.S. (2000), Threshold Effects in the Relationship Between Inflation and Growth, IMF WorkingPaper, No:00/110,

June 2000. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp00110.pdf>
(30.03.2017)

LİN, B.W., Li, P.C. and Chen, J.S. (2006), Social Capital, Capabilities and Entrepreneurial Strategies: A Study of Taiwanese High Tech New Ventures, *Technological Forecasting and Social Changes*, 73.

NEIRA, I., Vázquez, E. and Portela, M. (2009), An Empirical Analysis of Social Capital and Economic Growth in Europe (1980-2000), *Social Indicators Research*, 92(1), 111-129.

PESARAN, H., Shin, Y., Smith, R.J. (2001), Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289-326.

PESARAN, H., Smith, R.P. (1998), Structural Analysis of Cointegrating VARs. *Journal of Economic Surveys*, 12 (5), 471-505.

TÜREN, U., Gökmen, Y. ve Tokmak, İ. (2011), Türkiye’de E-Ticaret İşlem Hacmini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Bir Model Önerisi, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 10(1), 49-71.

VALADKHANI, A. (2003), The Causes of Unemployment in Iran: An Empirical Investigation. *International Journal of Applied Business and Economic Research*, 1 (1), 21-33. <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1416&context=commpapers>.
(27.01.2017)

VARİNLİ, İ. ve Acar, N. (2011), “Tüketicilerin Alışveriş Yaptıkları Mağazayı Değerlendirmelerinde Etkili Olan Faktörler ile Sadakat Arasındaki İlişki: Kayseri İlinde Yapılan Bir Araştırma”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 1-20.

YILMAZ, K., Akçay, C. ve Alper, E. (2002), Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri: Gelişmekte Olan Ülke Deneyimleri Işığında Türkiye Analizi, TÜSİAD Yayını.

ZAK PJ and Knack, S. (2001), “Trust and Growth” *Economic Journal*, 111(470), 295-321.

SAĞLIK HİZMETLERİNİN ETKİN YÖNETİLMESİ AÇISINDAN SAĞLIK OKURYAZARLIK DÜZEYİ İLE SAĞLIKLI YAŞAM BİÇİMİ DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

Abdülvahap BAYDAŞ¹, Fuat YALMAN²

Geliş: 24.04.2021 / Kabul: 25.08.2021
DOI: 10.29029/busbed.927028

Öz

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre bulaşıcı olmayan hastalıklar ölümlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Genel olarak bireyler sağlıklı yaşam tarzlarına daha eğilimli oldukları için küresel metabolik sendromun yayılmasındaki artışa neden olmaktadır. Söz konusu ölümlerin azaltılması, bireysel bilinçlenmeye ve sağlık okuryazarlık düzeyinin geliştirilmesine bağlı bulunmaktadır. Düzce’de ikamet eden 400 kişi ile yüz yüze görüşülerek uygulanan çalışmanın ana amacı, sağlık hizmetlerinin etkin yönetilmesi açısından sağlık okuryazarlık düzeyi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Literatürde sağlık okuryazarlık ve sağlıklı yaşam davranışı ile ilgili ayrı ayrı çok çalışma yapılmıştır. Ancak her iki ölçeğin beraber kullanıldığı çalışma sayısı oldukça azdır. Yapılan çalışmaların büyük bir kısmı ise tek değişken (örneğin cinsiyet), tek meslek (örneğin öğrenci) vb. şekillerde yapılmıştır. Dolayısıyla bu açıdan çalışma oldukça orijinal bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Sonuçlara göre, sağlık okuryazarlığının sağlıklı yaşam biçimini bazı boyutlarda yüksek ve bir kısmında ise orta düzeyde etkilediği tespit edilmiştir. Sağlıklı yaşam biçimi davranışının ortalama değeri yüksek iken, sağlık okuryazarlık seviyesinin orta seviyede olduğu anlaşılmıştır. Sağlık okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı arasında ilişki olduğu, ilişkinin pozitif ve doğrusal olduğu belirlenmiştir. Path analizi ile de sağlık okuryazarlığının,

¹ Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, abdulvahapbaydas@duzce.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4471-3470>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, fuatyalman@duzce.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1041-1837>.

sağlıklı yaşam biçimi davranışını ($\beta=0,804$; $p<0,05$) anlamlı düzeyde ve olumlu olarak etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri Yönetimi, Sağlık Okuryazarlık Düzeyi, Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı.

DETERMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN HEALTHY LITERACY LEVEL AND HEALTHY LIFESTYLE BEHAVIOR IN TERMS OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF HEALTH SERVICES

Abstract

According to the data of the World Health Organization, non-communicable diseases constitute a significant part of deaths. In general, individuals are more prone to unhealthy lifestyles, leading to an increase in global metabolic syndrome. The reduction of these deaths depends on individual awareness and the improvement of health literacy. The study's primary purpose, which was implemented by face-to-face interviews with 400 people residing in Düzce, is to determine the relationship between health literacy level and healthy lifestyle behaviour in terms of effective health services management. In the literature, many studies have been done separately on health literacy and healthy lifestyle behaviour. However, the number of studies in which both scales were used together is very few. Most of the studies have been done in the forms such as single variable (e.g. gender), single profession (e.g. student). Therefore, it can be said that the study has a very original structure in this respect. According to the analysis results, it was determined that health literacy affects a healthy lifestyle high in some dimensions and moderately in others. While the average value of healthy lifestyle behaviour is high, the health literacy level was found to be moderate. It was determined that there is a relationship between health literacy and healthy lifestyle behaviour, and the relationship is positive and linear. The path analysis determined that health literacy has a statistically significant and positive effect on healthy lifestyle behaviour ($\beta = 0.804$; $p < 0.05$).

Keywords: Health care management, Health literacy level, Healthy lifestyle behaviour.

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü 2016 verilerine göre bulaşıcı olmayan hastalıkların ölümlerin 2/3'ünden (40,5 milyon) daha fazlasına neden olduğu belirtilmiştir (Collaborators, 2017). Bulaşıcı olmayan hastalıklar, sağlıksız gıda, madde kullanımı, uyuşturucu, alkol, sigara vb. alışkanlıkları kapsamaktadır. Günümüzde

insanlar sağlıksız yaşam tarzlarına daha eğilimli oldukları için küresel metabolik sendromun yayılmasındaki artışa neden olmuştur (O'Neill ve O'Driscoll, 2015; Ranasinghe, vd. 2017). Söz konusu ölümlerin azaltılması bireysel bilinçlenmeye ve sağlık okuryazarlık düzeyinin geliştirilmesine bağlıdır.

Sağlık okuryazarlık kavramı son zamanlarda çıkmasına rağmen üzerinde önemle durulan konulardan biri haline gelmiştir. Sağlık okuryazarlık bireyin kendisinin, ailesinin, bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ve toplumun sağlığı ile ilgili problemleri çözme yeteneğidir. Sağlıklı yaşam biçimi, kişinin maruz kalabileceği hastalığı tespit etmek, önlemek ya da refah düzeyi ve sağlıklı hayat şartlarını artırma faaliyetleridir. Çalışmanın ana amacı, sağlık hizmetlerinin etkin yönetilmesi açısından sağlık okuryazarlık düzeyi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Sağlık hizmetleri öncelikli alanları, 1970'li yıllara kadar hastalık ve yaralanma tedavileri üzerine odaklanmıştır. Sağlığın yönetilmesi veya sağlığın geliştirilmesi kavramı öncelikle 1970'li yıllarda kullanılmıştır. Kavram sağlık kurumlarında geleneksel tıp uygulamalarından vazgeçilmesi ve "Sağlık eğitimi uygulamalarının" geliştirilerek, tıpa entegre edilmesi anlamında kullanılmıştır. Bireysel olarak gerçekleştirilen sağlık eğitimi çalışmalarının tüm toplumun sağlığını geliştirmede yetersiz olduğu, toplumsal yapı ve toplum bilincinin dikkate alınmadan yapılan sağlık yönetimi çalışmalarının etkinlik sağlamayacağı da düşünülmüştür. Birey eğitim ve diğer ortamlardan elde ettiğini bilgilerle daha sağlıklı bir yaşama sahip olacağı ve bunun bireysel sağlık hizmetlerinin etkinliğini artıracığı vurgulanmıştır.

Sağlık okuryazarlığı kavramı ilk olarak 1970'li yıllarda özellikle, toplum sağlığı ve sağlık hizmetlerinde kullanılan önemli bir kavramdır (Simonds, 1974; Freedman vd., 2009). Sağlık okuryazarlığı, modern bir toplumda insanların karmaşık sağlık taleplerini karşılama kapasiteleri ile ilgilidir (Kickbusch ve Maag, 2008). Sağlık okuryazarlığında bireyin, kendisinin, ailesinin ve bulunduğu toplumun sağlık düzeyini ifade edebilen, hangi faktörlerin sağlığını etkilediğini anlayabilme ve bu faktörlere nasıl hitap edeceğini bilmesidir. Yeterli düzeyde sağlık okuryazarlığına sahip her bir birey, kendisinin, ailesinin ve toplumun sağlığı için sorumluluk alma yeteneğine de sahiptir (McQueen vd. 2007).

Sağlık okuryazarlığı, bireylerin sağlık hizmetleri ve bireysel sağlık hakkındaki bilgileri nasıl anladıkları, hayatlarına nasıl uyguladıkları ve nasıl

kullandıkları ile ilgilidir. Sağlık okuryazarlığı aynı zamanda bireylerin karar verme, sağlık ve sağlık hizmetlerini yönetmek için harekete geçme kapasitelerini belirlemektedir. Sağlık hizmeti sunucularının bireylerle ilişkilerini yönetme ve sağlık hizmeti verme yöntemlerini etkilemektedir (von Wagner vd., 2007; Bains ve Egede, 2011). Ayrıca sağlık sistem ve hizmetlerinin karmaşıklığı bireylerin bu hizmetleri etkin bir şekilde kullanma yeteneğini etkileyebildiği için sağlık okuryazarlığı yöneticiler ve politika yapıcılar için de önemlidir. Bunun yanı sıra kronik hastalıklara sahip olan bireyler muhtemel rahatsızlıklarından korunabilmek için ileri düzeyde sağlık okuryazarlığı becerilerine ihtiyaç duymaktadırlar. Araştırmalar, diyabetli hastalarda sağlık okuryazarlığının, hastalık yönetiminde öz bakım ve öz-verimlilik, (Inoue, Takahashi ve Kai, 2013) hastalığın kabulü, tedaviye uyum, (Khosravi vd. 2015) öz-yönetim (Protheroe, 2016) ve daha ideal sağlığın sonuçları hakkındaki anlayışla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir (Reisi vd., 2016). Sağlık veya hastalık bilgisi, yaşam boyu deneyim veya eğitim yoluyla geliştirilen bilgi, gerçek sağlık becerileri anlamına gelmektedir.

Sağlık bilgisi, sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam tarzı alışkanlığı uygulaması arasındaki ilişki yaygın bir şekilde irdelenmiştir (Kudo vd. 2016). Sağlık okuryazarlık düzeyi eğitim durumu ile doğrudan ilgilidir (Liu vd. 2015; Wu vd., 2017). Sağlık kurumlarına yakınlık da sağlık okuryazarlığını etkilemektedir (He vd., 2016). Yaşlıların sağlık okuryazarlık oranları daha düşüktür (Aryankhesal vd. 2019). Mevcut kanıtlar ayrıca yaş ve cinsiyet gibi değişkenlerin sağlıklı yaşam biçimi üzerinde güçlü doğrudan ve olumlu etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Suka vd. 2015; Yokokawa, 2015). Kadınların sağlık okuryazarlık düzeyi erkeklere göre daha yüksektir (Ek, 2015). Sağlık okuryazarlık düzeyi yaşanan yerleşim alanlarına bağlı olmakla birlikte, bilgilenmenin sosyal medya aracılığıyla yapılması kırsal-şehir ayrımını ortadan kaldırmıştır (Wok ve Mohamed, 2017).

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı; hastalık veya sakatlığın iyileştirilmesi değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali (Çakırcalı, 2000; Çimen, 2003) olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla modern sağlık anlayışı; kişi, aile ve toplumun sağlığını koruyan, devam ettiren ve geliştiren sağlık odaklı bütüncül bir bakımı tanımlamakla, kişinin sağlığı korumakla ilgili etkin kararlardan oluşmaktadır (Sisk, 2000; Ayaz, Tezcan ve Akıncı, 2005). İnsanları hastalanmaktan koruyan ve yaşamları boyunca sağlıklı olmalarını sağlayan uygulamaların hepsine birden “Sağlıklı Yaşam Biçimi Uygulamaları” denilmektedir (Bahar, vd., 2008). Sağlıklı yaşam biçimi; bireyin sağlığını

olumsuz etkileyebilecek davranışları kontrol edebilmesi, günlük yaşamını düzenlerken, kendi sağlık durumuna uygun davranışları seçebilmesini açıklarken, sağlık davranışı ise kişinin sağlıklı kalmak ve hastalıklardan korunmak için inandığı ve uyguladığı davranışlardır (Zaybak ve Fadiloğlu, 2004; Ayaz, Tezcan ve Akıncı, 2005; Tanrıverdi vd., 2009). Sağlıklı yaşam biçimi aynı zamanda sağlığı geliştirmenin bir bileşenidir (Pender, 1992). Sağlıklı yaşam davranışları, bireyin iyilik halini artıran, kendini ifade etmeye yarayan davranışlar olup; düzenli ve yeterli egzersiz yapma, yeterli ve dengeli beslenme, madde kullanımından uzak durma, sigara kullanmama, stres yönetimi, sağlıklı gıdaları tüketme, sağlık sorumluluğu ve hijyenik önlemleri kapsamaktadır (Bahar ve Bayık, 1998; Çimen, 2003; Yalçınkaya vd. 2007). Sağlıklı yaşam davranışlarının kazanılması durumunda birey kronik hastalıklarla etkin mücadele, şayet bireyde kronik hastalıklar varsa yaşam kalitesinin artırılmasında ve sağlıklı yaşlanmada büyük önem taşımaktadır (Cindaş, 2001; Conner, 2015; Froze, Arif ve Saimon, 2019). Sağlıklı yaşam biçimini esas alan birey, hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesinde en önemli etken olan yaşam şekillerinin geliştirilmesine yönelik uygulamaların önemini de artırmaktadır (Bottorff, vd. 1996; Yalçınkaya vd. 2007; Çelik, vd. 2009).

Sağlığın geliştirilmesi; bireylere fiziksel ve mental sağlıklarını optimum düzeye yükseltmek, fiziksel ve sosyal çevresini geliştirebilmeleri için bilinçli karar vermelerine yardımcı olma sürecidir (Güngör ve Hotun Şahin, 2006). Sağlığın geliştirilmesi, insanların kendi sağlıklarını düzelterek (Conner ve Norman, 1996; Cockerham, 2014), daha uygun hayat şartları hazırlayarak bilinçli sağlık davranışlarını kazanmalarını sağlanabilmektedir.

Gochman (1997) sağlıklı davranışları; sağlık bakımı, sağlık restorasyonu ve sağlığın iyileştirilmesi ile ilgili davranış kalıp, eylem ve alışkanlıklar olarak ifade etmektedir. Sağlık davranışları, tıbbi hizmet kullanımı (doktor ziyaretleri, aşılama, tarama), tıbbi rejimlere uyumu (diyet, şeker diyeti, antihipertansif rejimler) ve kendine yönelik sağlık davranışlarını (diyet, egzersiz, sigara içme, alkol tüketimi) içermektedir. Etkin sağlık unsurlarını davranış haline dönüştüren birey, sağlıklı olma halini sürdürebildiği gibi, sağlık durumunu daha iyi bir seviyeye getirebilmektedir. Sağlıklı yaşam biçimi davranışı geliştirmenin ilk adımları aile ve toplumda atılır, daha sonra da eğitimle geliştirilebilir ve değiştirilebilir (Koçoğlu, 2006; Yalçınkaya vd. 2007). Sağlıklı bir yaşam biçimi düzeyine erişmenin anlamı, daha sağlıklı beslenmek, entelektüel kapasitelerin artması, kalp-damar hastalıklardan korunabilmek, bağışıklık düzeyinin artması,

normal beden ağırlığını koruyabilme ve stresle uygun bir şekilde başa çıkabilmektir (Simnett, 1985; Duran, 2018).

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre gelişmiş ülkelerdeki ölümlerin %70-80'inin, az gelişmiş ülkelerdeki ölümlerin %40-50'sinin sebebi yaşam biçimine bağlı hastalıklardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla sağlık hizmetlerin temel amacının sağlığı koruma, sürdürme, geliştirme, olumsuzluk durumunda ise en az hasarla atlattmaya dayanması gerekmektedir. Hastalık ve sağlık kavramları kültür, gelir durumu ve insanların geçmiş deneyimlerine göre farklılık gösterse de, uygun sağlık eğitimi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı oluşturulabilmektedir (Choi Hui, 2002; Choi ve Lee, 2007; Yalçınkaya vd. 2007; Duran, 2018). Sağlık okuryazarlığı bilinç düzeyi arttıkça sağlıklı yaşam tarzı davranışlarının olumlu bir gelişme gösterdiği belirlenmiştir (Gül, Yeşiltaş ve Şahin 2019).

Sağlığı geliştirici faaliyetler; kültür ve gelenekler (Ahijevych ve Bernhard, 1994), aile (Al-Ma'aitah ve Haddad, 1999), sağlığı geliştiren etmenler (Akça, 1998), işçi sağlığı (Esin, 1997; Beşer vd., 2007), bilişsel-algisal faktörler (Bottorf vd. 1996), özbakım (Callaghan, 2000), yaşam tarzı (Haddad vd. 2001) ve cinsiyetin (Johnson, 2005) etkisinin olduğu ifade edilmiştir.

2. Örneklem ve Yöntem

Araştırmanın anakütlesi Düzce İl merkezinde ikamet eden bireylerden oluşturulmuştur. Kolayda Örneklem Yöntemi ile belirlenen katılımcılarla yüz yüze görüşmek suretiyle araştırma verileri toplanmıştır. Örneklem büyüklüğü literatürde genel kabul görmüş Sekaran (1992) esas alınarak hesaplanmış ve 400 kişi olarak belirlenmiştir.

2.1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Sağlık Okuryazarlık Düzeyi Ölçeği: Hastaların sağlık okuryazarlık düzeylerini belirlemek için 2009-2012 Avrupa Sağlık okuryazarlığı Projesinde geliştirilen anket formu esas alınmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek 5'li likertli ve (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişmiştir.

Nutbeam (2000), üç düzeyden oluşan bir sağlık okuryazarlığı modeli önermiştir. Birinci düzey, fonksiyonel sağlık okuryazarlığı, bir kişinin okuma ve yazma konusunda temel bir beceriye sahip olmasını gerektiren temel aşama ve değerlendirmesinin yanısıra basılı sağlık malzemeleri veya belgeler gibi araçları da içermektedir. İkinci düzey, iletişimsel sağlık okuryazarlığı, bilgi almak ve duruma bağlı olarak uygulamak gerektiğinden fonksiyonel bileşenlerden daha gelişmiş beceriler gerektirmektedir. Sağlık okuryazarlığının üçüncü düzeyi,

sağlık bilgilerini eleştirel olarak analiz etmeyi ve hangi durumun daha iyi kontrol sağladığını uygulamayı etkileyen becerileri kapsamaktadır.

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Ölçeği: Sağlıklı yaşam biçimi davranışı ölçeği hazırlanırken Türkiye'deki Bahar vd. (2008) ile Duran vd., (2018) çalışmaları göz önüne alınarak Walker ve Hill-Polerecky, (1996) tarafından belirlenen Sağlıklı Yaşam Biçimi II çalışması esas alınarak yürütülmüştür. Araştırmada kullanılan ölçek 5'li likertli ve (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişmiştir.

Walker vd. (1996) tarafından geliştirilen 52 madde ve 6 (altı) faktörden oluşan Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği II (sağlık sorumluluğu, beslenme, manevi gelişim, kişilerarası ilişkiler, fiziksel aktivite ve stres yönetimi) kullanılmıştır.

2.2. İstatistiksel Analiz Yöntemi

Veriler, SPSS ve AMOS programları ile analiz edilmiştir. Tüm veriler analizden önce iyice kontrol edilmiş ve edit edilmiştir. Elde edilen verilerin temel özelliklerini tanımlamak için tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Numune ve standart sapmalı yüzde ve ortalama puanlar gibi önlemler hakkında basit özetler sağlamaktadır. Sağlıklı yaşam biçimi ile sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişkiyi belirlemek için öncelikle doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, iki ölçek arasındaki korelasyonlar belirlenmiş ve daha sonra boyutlar arasındaki ilişki yapısal eşitlik analizi yardımı ile test edilmiştir.

3. Araştırmanın Bulguları ve Analiz Sonuçları

3.1. Demografik Bulgular

Tablo 1. Araştırmanın genel profili

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Yaş	Frekans	Yüzde
Kadın	192	48,0	18-25	59	14,8
Erkek	208	52,0	26-35	105	26,3
Toplam	400	100,0	36-45	179	44,8
Medeni hal			46-60	57	14,3
Evli	281	70,3	Toplam	400	100,0
Bekar	119	29,8	Meslek		
Toplam	400	100,0	İşçi	25	6,3
Eğitim durumu			Memur	127	31,8
İlköğretim	20	5,1	Ev Hanımı	28	7,0
Lise Mezunu	124	31,0	Serbest Meslek	26	6,5
Üniversite Mezunu	221	55,3	Öğrenci	41	10,3

Sağlık hizmetlerinin etkin yönetilmesi açısından sağlık okuryazarlık düzeyi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi

Lisansüstü ve Doktora	35	8,8	Özel Sektör Çalışanı	126	31,5
Toplam	400	100,0	Çalışmıyor	27	6,8
			Toplam	400	100,0

Ankete katılanların %52'si erkek, %48'i ise kadındır. Deneklerin yaş itibarı ile en çok (%44,8) 36-45 yaşlarında, daha sonra ise 26-35 yaş (%26,3), 18-25 yaş (%14,8) ve 46-60 yaşlarında ise (%14,3) olduğu anlaşılmaktadır. Medeni durum göz önüne alındığında büyük çoğunluğu (%70,3) evli oldukları, üniversite ve lise eğitimine (%86,3) sahip olan bireylerin daha yoğun olduğu, memur (%31,8), özel sektör çalışanı (%31,5), öğrenci (%10,3) ve ev hanımı (%7) olduğu anlaşılmaktadır.

Kısaca erkek ve kadın katılımcıların birbirine yakın olduğu, daha çok orta yaş grubuna sahip olduğu, çoğunluğunun evli olduğu, üniversite ve lise eğitimine sahip oldukları ve memur ile özel sektör çalışanlarının yoğunlukta olduğu görülmektedir.

3.2. Sağlık Okuryazarlık Ölçeğinin İstatistiksel Analiz Sonuçları

Tablo 2. Sağlık Okuryazarlık Ölçeğinin Faktör Analizi sonuçları

Faktörler	Değişkenler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Özdeğer
Eleştirel/Kritik Sağlık okuryazarlığı Faktörü	ELEŞTİREL25	,723	53,278	14,918
	ELEŞTİREL26	,718		
	ELEŞTİREL20	,706		
	ELEŞTİREL21	,704		
	ELEŞTİREL27	,699		
	ELEŞTİREL28	,697		
	ELEŞTİREL24	,668		
	ELEŞTİREL23	,664		
	ELEŞTİREL19	,657		
	ELEŞTİREL22	,654		
	ELEŞTİREL17	,629		
	ELEŞTİREL18	,626		
	ELEŞTİREL15	,579		
	ELEŞTİREL16	,569		
Fonksiyonel Sağlık okuryazarlığı Faktörü	FONKSİYONEL10	,709	5,030	1,409
	FONKSİYONEL9	,657		
	FONKSİYONEL13	,630		
	FONKSİYONEL14	,630		
	FONKSİYONEL8	,612		
	FONKSİYONEL11	,581		
	FONKSİYONEL12	,575		
	FONKSİYONEL7	,558		
FONKSİYONEL6	,550			

Sezgisel Sağlık okuryazarlığı Faktörü	SEZGİSEL1	,753	3,853	1,079
	SEZGİSEL5	,713		
İletişimsel Sağlık okuryazarlığı Faktörü	SEZGİSEL3	,601	3,659	1,024
	İLETİŞİMSEL4	,888		
Değerlendirme Kriterleri	İLETİŞİMSEL2	,586		
	Kaiser-Meyer-Olkin Testi:	0.965		
	Yaklaşık Ki-Kare:	8350,307		
	Serbestlik derecesi:	378		
	Barlett'in Küresellik Testi:	0,000		
	Kullanılan Metot:	Principal Components		
	Döndürme Yöntemi:	Varimax		
Açıklanan Toplam Varyans:	65.820			

Sağlık okuryazarlığı ölçeğinin faktör analizi sonucu 4 faktör elde edilmiştir. Faktörlerin isimleri ve ait olduğu değişkenler aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

Birinci Faktör (F1): Yaşam tarzının sağlığı etkileyip etkilemediğinin sorgulanabilmesi, yerleşim koşullarının sağlığı etkileme durumunun değerlendirilebilmesi, sağlığı etkileyen siyasi politikalarından haberdar olunabilmesi, iş sağlığının geliştirilmesiyle ilgili çaba gösterilmesi, hangi alışkanlıkların sağlıklı kalabilmekle ilgili olduğunun değerlendirilebilmesi, sağlığı geliştirecek kararların verilebilmesi, akıl sağlığını koruma ile ilgili önerilerin anlaşılabilmesi, gıda ambalajları üstündeki bilgilerin anlaşılabilmesi, komşuluk ilişkilerinin sağlığı pozitif yönde etkileme yöntemlerinin araştırılabilmesi, sağlık konusunda aile veya arkadaşların verdiği tavsiye ve bilgilerin kavranılabilmesi, aile veyahut arkadaşların yanlış tavsiyeleri sonucunda çıkabilecek hastalık ve problemlerden nasıl korunulabileceğine karar verilebilmesi, egzersiz gibi yararlı bilgilere ulaşılabilmesi, sağlıkla ilgili hangi sağlık taramalarının yapılması gerektiğinin bilinmesi ve sosyal medyada yer alan sağlık riski bilgilerin güvenilirliğinin sorgulanabilmesi ifadelerinden oluşmaktadır. Kısaca Eleştirel/Kritik Sağlık okuryazarlığı Faktörü olarak adlandırılmış ve 14 maddeden oluşmuştur.

İkinci Faktör (F2): Sosyal medyada hastalıkla ilgili haberlerin doğruluk ve güvenilirliğinin yargılanabilmesi, farklı bir doktordan alternatif bilgi alma zamanına karar verilebilmesi, aşı yapmaya neden ihtiyaç duyulduğu konusu incelendiğinde gerekçelerinin anlaşılabilmesi, kötü alışkanlıklardan (sigara içme, egzersiz yapmama, alkol tüketme vb.) kurtulmaya çalışıldığında elde edilen yararların yargılanabilmesi, hastalığın tedavisinde kullanılan alternatiflerin avantaj ve dezavantajlarının karşılaştırılabilmesi, stres veya depresyon gibi

sorunların nasıl aşılması gerektiği ile ilgili bilgilere kolayca ulaşılabilmesi, yüksek tansiyon/kolesterol gibi hastalıklardan kurtulmanın yöntemlerinin bilinmesi, hastalıkla ilgili doktorun verdiği bilgilerin doğruluğunun yargılanabilmesi ve doktorun ilaç kullanımı ile ilgili açıklamalarının anlaşılması maddelerinden oluşmaktadır. Kısaca, Fonksiyonel Sağlık okuryazarlığı Faktörü olarak isimlendirilmiş ve 9 maddeden oluşmaktadır.

Üçüncü Faktör (F3): Hastalığın belirtilerden tahmin edilebilmesi, acil tıbbi durumlarda ne yapılması gerektiğinin bilinmesi ve hastalıkla ilgili profesyonel desteğe ulaşılabilmesi ifadelerinden meydana gelmektedir. Kısaca, sezgisel sağlık okuryazarlığı faktörü olarak adlandırılmış ve 3 maddeden meydana gelmiştir.

Dördüncü Faktör (F4): Hastalığın tedavisi ile ilgili gerekli bilgilere ulaşılabilmesi ve reçeteleri okuyabilme yeteneğine sahip olunması ifadelerinden oluşmaktadır. İletişimsel sağlık okuryazarlığı faktörü olarak adlandırılan boyut 2 maddeden oluşmuştur.

Tablo 3. Sağlık okuryazarlığı Ölçeği ile ilgili Tanımlanmış İstatistikler

Boyutlar	Ortalama	Std. Sapma	Katılım Düzeyi
Eleştirel/Kritik Sağlık okuryazarlığı Faktörü			
Yaşam tarzının sağlığını hangi yönde etkilediğini (olumlu veya olumsuz) sorgulayabiliyorum.	4,1125	,89825	Yüksek
Günlük alışkanlıklarımın hangilerinin sağlıklı kalabilmemle ilgili olduğunu değerlendirebiliyorum.	4,1125	,89825	Yüksek
Egzersiz gibi yararlı bilgilere ulaşabiliyorum.	4,0875	,94184	Yüksek
Sağlık konusunda aile veya arkadaşların verdiği tavsiye ve bilgileri kolaylıkla anlayabiliyorum.	4,0775	,91575	Yüksek
Sağlığımı geliştirecek kararlar verebiliyorum.	4,0300	,96511	Yüksek
Yerleşim koşullarının sağlığımı nasıl etkilediğini değerlendirebiliyorum.	4,0250	,94690	Yüksek
Akıllı sağlığımı nasıl korumam ile ilgili önerileri anlayabiliyorum.	4,0200	,98845	Yüksek
Sosyal medyada yer alan sağlık riski bilgilerin güvenilirliğini sorgulayabiliyorum.	3,9525	1,00885	Yüksek
Gıda ambalajları üstündeki bilgileri anlayabiliyorum.	3,9225	1,09063	Yüksek
Sağlıkla ilgili hangi sağlık taramalarını yapmam gerektiğini biliyorum.	3,8950	,99320	Yüksek
Aile veyahut arkadaşlarımın yanlış tavsiyeleri neticesinde ortaya çıkabilecek hastalık ve problemlerden nasıl korunacağıma karar verebiliyorum.	3,8875	,99615	Yüksek
Komşuluk ilişkilerimin sağlığımı pozitif etkileyecek şekilde gelişmesinin yöntemlerini araştırabiliyorum.	3,7775	1,04438	Yüksek
Sağlığı etkileyen siyasi politikalarından haberdar olabiliyorum.	3,7525	1,02902	Yüksek
İş sağlığımı geliştirmesiyle ilgili sürekli çabalamaktayım.	3,6575	1,08311	Orta
<i>Eleştirel/Kritik Sağlık okuryazarlığı faktörünün genel ortalaması</i>			3,9507

Sağlık hizmetlerinin etkin yönetilmesi açısından sağlık okuryazarlık düzeyi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi

Fonksiyonel Sağlık okuryazarlığı Faktörü			
Doktorumun İlaç kullanımını ile ilgili açıklamalarını anlayabiliyorum.	4,1725	,94338	Yüksek
Kötü alışkanlıklardan (sigara içme, egzersiz yapmama, alkol tüketme vb.) kurtulmaya çalıştığımda elde ettiğim güvenilirliğini yargılayabiliyorum.	3,9675	1,08830	Yüksek
Aşı yapmaya neden ihtiyaç duyulduğunu incelediğimde, gerekçelerini anlayabiliyorum.	3,9425	1,02558	Yüksek
Ne zaman farklı bir doktordan alternatif bilgi almam gerektiğine karar verebiliyorum	3,9200	1,00804	Yüksek
Hastalığının tedavisinde kullanılan alternatiflerin avantaj ve dezavantajlarını karşılaştırabiliyorum.	3,8750	1,01091	Yüksek
Hastalığımla ilgili Doktorumun verdiği bilgilerin doğruluğunu yargılayabiliyorum.	3,8350	1,04427	Yüksek
Sosyal medya hastalığım ile ilgili haberlerin doğruluk ve güvenilirliğini yargılayabiliyorum.	3,8050	1,10908	Yüksek
Stres veya depresyon gibi sorunlarla nasıl baş edileceğimle ilgili bilgilere kolayca ulaşabiliyorum.	3,8000	1,04773	Yüksek
Yüksek tansiyon/ kolesterol gibi hastalıklardan kurtulmanın yöntemlerini biliyorum.	3,7650	1,10582	Yüksek
<i>Fonksiyonel Sağlık okuryazarlığı faktörünün genel ortalaması</i>			3,8981
Sezgisel Sağlık okuryazarlığı Faktörü			
Hastalığımla ilgili profesyonel desteğe ulaşabiliyorum.	4,0375	,94516	Yüksek
Hastalığının belirtilerden, hastalığımı tahmin edebiliyorum.	3,7200	,92398	Yüksek
Acil tıbbi durumlarda ne yapmam gerektiğini biliyorum.	3,6150	1,02440	Orta
<i>Sezgisel Sağlık okuryazarlığı faktörünün genel ortalaması</i>			3,7908
İletişimsel Sağlık okuryazarlığı Faktörü			
Hastalığının tedavisi ile ilgili gerekli bilgilere ulaşabiliyorum	3,8875	,97067	Yüksek
Reçeteleri okuyabilme yeteneğine sahibim	3,7275	2,84578	Yüksek
<i>İletişimsel Sağlık okuryazarlığı faktörünün genel ortalaması</i>			3,8075

($\bar{x} = 1,00-2,33$ Düşük, $\bar{x} = 2,34-3,66$ Orta ve $\bar{x} = 3,67-5,00$ Yüksek Katılım Düzeyini temsil etmektedir.)

Eleştirel/Kritik Sağlık okuryazarlığı Faktörü boyutları incelendiğinde; Yaşam tarzının sağlığı etkileyip etkilemediğinin sorgulanabilmesi, hangi alışkanlıkların sağlıklı kalabilmekle ilgili olduğunun değerlendirilebilmesi, egzersiz gibi yararlı bilgilere ulaşılabilmesi, sağlık konusunda aile veya arkadaşların verdiği tavsiye ve bilgilerin kavranılabilmesi, sağlığı geliştirecek kararların verilebilmesi, yerleşim koşullarının sağlığı etkileme durumunun değerlendirilebilmesi ve akıl sağlığını koruma ile ilgili önerilerin anlaşılabilmesi ifadelerinin çok önemli olduğu görülmektedir. Çünkü söz konusu ifadelerin katılım düzeyleri yüksek olarak çıkmıştır. İş sağlığının geliştirilmesiyle ilgili çaba gösterilmesi ifadesi ise orta düzeyde öneme sahip olan ifadedir.

Fonksiyonel Sağlık Okuryazarlığı Faktörü incelendiğinde; Doktorun ilaç kullanımını ile ilgili açıklamalarının anlaşılması, kötü alışkanlıklardan (sigara içme,

egzersiz yapmama, alkol tüketme vb.) kurtulmaya çalışıldığında elde edilen yararların yargılanabilmesi, aşı yapmaya neden ihtiyaç duyulduğu konusu incelendiğinde gerekçelerinin anlaşılabilmesi ve farklı bir doktordan alternatif bilgi alma zamanına karar verilebilmesi ifadelerinin çok önemli olduğu görülmektedir. Çünkü söz konusu ifadelerin katılım düzeyleri de yüksek olarak çıkmıştır.

Sezgisel sağlık okuryazarlığı faktörü incelendiğinde; Hastalıkla ilgili profesyonel desteğe ulaşılabilmesi ve hastalığın belirtilerden tahmin edilebilmesi ifadelerin yüksek katılım düzeyine acil tıbbi durumlarda ne yapılması gerektiğinin bilinmesi ifadesinin ise orta katılım düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

İletişimsel sağlık okuryazarlığı faktörü incelendiğinde; hastalığın tedavisi ile ilgili gerekli bilgilere ulaşılabilmesi ve reçeteleri okuyabilme yeteneğine sahip olunması ifadelerinin yüksek katılım düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde; eleştirel/kritik sağlık okuryazarlığı faktörünün 3,9507 ortalama değere, fonksiyonel sağlık okuryazarlığı faktörünün 3,8981 ortama değere, iletişimsel sağlık okuryazarlığı faktörünün 3,8075 değere ve sezgisel sağlık okuryazarlığı faktörünün 3,7908 ortalama değere sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, faktör maddesi en çok olmasına rağmen ortalama değeri en yüksek olan faktör eleştirel/kritik sağlık okuryazarlığı faktörü olduğu görülmektedir.

3.3. Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Ölçeğinin İstatistiksel Analiz Sonuçları

Tablo 4. Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Ölçeğinin Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Değişkenler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Özdeğer
Sağlık Sorumluluğu Faktörü	SAĞLIKSOR3	,730	32,955	16,148
	SAĞLIKSOR7	,720		
	SAĞLIKSOR21	,669		
	SAĞLIKSOR27	,637		
	SAĞLIKSOR31	,631		
	SAĞLIKSOR19	,608		
	SAĞLIKSOR15	,598		
	SAĞLIKSOR1	,595		
	SAĞLIKSOR13	,592		
	SAĞLIKSOR52	,568		
	SAĞLIKSOR51	,562		
	SAĞLIKSOR48	,556		
	SAĞLIKSOR49	,555		
	SAĞLIKSOR12	,539		

Sağlık hizmetlerinin etkin yönetilmesi açısından sağlık okuryazarlık düzeyi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi

	SAĞLIKSOR25	,453		
	SAĞLIKSOR42	,435		
	SAĞLIKSOR11	,419		
	SAĞLIKSOR43	,369		
Beslenme Faktörü	BESLENME8	,731	8,119	3,978
	BESLENME20	,706		
	BESLENME14	,702		
	BESLENME26	,660		
	BESLENME2	,641		
	BESLENME9	,634		
	BESLENME50	,627		
	BESLENME47	,584		
	BESLENME32	,557		
Fiziksel Aktivite Faktörü	FİZİKSELAK10	,823	7,635	3,741
	FİZİKSELAK4	,764		
	FİZİKSELAK16	,724		
	FİZİKSELAK41	,610		
	FİZİKSELAK46	,556		
	FİZİKSELAK34	,453		
Manevi Gelişim Faktörü	MANEVİGEL24	,675	3,666	1,796
	MANEVİGEL18	,636		
	MANEVİGEL23	,590		
	MANEVİGEL30	,585		
	MANEVİGEL29	,489		
Stres Yönetimi Faktörü	STRESYÖN39	,691	3,432	1,682
	STRESYÖN40	,571		
	STRESYÖN45	,566		
	STRESYÖN44	,494		
Kişilerarası İlişkiler Faktörü	KİŞİLERİLİŞ37	,803	2,304	1,129
	KİŞİLERİLİŞ36	,588		
	KİŞİLERİLİŞ35	,456		
Uyumluluk Faktörü	UYUMLULUK17	,681	2,131	1,044
	UYUMLULUK38	,507		
Dinlenme Faktörü	DİNLENME5	,726	2,058	1,009
	DİNLENME6	,407		
Değerlendirme Kriterleri	Kaiser-Meyer-Olkin Testi:	0.945		
	Yaklaşık Ki-Kare:	10179,610		
	Serbestlik derecesi:	1176		
	Barlett'in Küresellik Testi:	0,000		
	Kullanılan Metot:	Principal Components		
	Döndürme Yöntemi:	Varimax		
	Açıklanan Toplam Varyans:	62.300		

Yapılan ilk faktör analizinde 10 faktör çıkmış, fakat son faktör tek değişkenden oluştuğu için standart sapma değeri yüksek olan faktör çıkarılarak yeniden analiz yapılmıştır. Sonuç olarak 22, 28 ve 33 maddeleri dışarıda

bırakıldıktan sonra faktör sayısı sekize inmiş ve uygun bir şekilde adlandırılarak faktör analizi sonuçlandırılmıştır.

Birinci Faktör (F1): doktor veya sağlık görevlisine, vücuttaki olağandışı belirti ve bulguların anlatılması, başarılı insanların takdir edilmesi, gerektiğinde sağlık konusunda başka sağlık çalışanından da bilgi alınması, sağlık sorunları ile ilgili durumların sağlık personeline danışılması, sevgi duyulan kişilerle kucaklaşılması, yakın arkadaşlara zaman ayrılması, sağlık çalışanlarının önerilerinin alınması için soru sorulması, yakınlarla endişe ve sorunların tartışılması, insanlarla anlamlı ve doyumlu ilişkilerin sürdürülmesi, yeni deneyim ve durumlara açık olunması, ihtiyaç duyulduğunda başkalarından danışmanlık ve rehberlik hizmetinin alınması, ilahi bir gücün varlığına inanılması, konuşarak ve uzlaşarak çatışmaları çözüme kavuşturulması, yaşamın bir amacının olduğuna inanılması, başkalarına ilgi, sevgi ve yakınlık göstermenin kolay olması, yaşamda önemli olan şeylerin farkında olunması, rahatlamak için her gün gerekli zamanın ayrılması ve benzer sorunu olan kişilerden destek alınması ifadelerinden oluşmaktadır. Kısaca, sağlık sorumluluğu faktörü olarak adlandırılmış ve 18 maddeden oluşmuştur.

İkinci Faktör (F2): Tatlı ve şeker gibi ürünlerin kısıtlanması, her gün 2-4 öğün meyve yenilmesi, her gün 6-11 öğün ekmeğ yenilmesi, tahıl, pirinç ve makarnanın tüketilmesi, her gün 3-5 öğün sebze yenilmesi, daha az doymuş yağ ve diyet kolesterolü tüketmenin tercih edilmesi, televizyonda sağlığı geliştirici programların izlenmesi ve sağlıklı ilgili kitapların okunması, kahvaltı yapılması, yorulmaktan korunulması ve her gün 3-4 kez süt, yoğurt veya peynir yenilmesi maddelerinden meydana gelmektedir. Kısaca, beslenme faktörü olarak isimlendirilmiş ve 9 maddeden oluşmaktadır.

Üçüncü Faktör (F3): Haftada en az üç kez 20 dakika veya daha uzun süre egzersiz yapılması, düzenli egzersiz yapılması, hafif ve orta düzeyde egzersiz yapılması, günde 15-20 dakika gevşeyebilmek, rahatlayabilmek için uygulamaların yapılması, kalp atım hızlanana kadar egzersiz yapılması ve günlük işler sırasında egzersiz yapılması (örneğin, yemeğe yürüyerek gidilmesi, asansör yerine merdiven kullanılması, arabanın uzağa park edilmesi) maddelerinden oluşmaktadır. Kısaca, fiziksel aktivite faktörü denilmiş ve 6 maddeden meydana gelmiştir.

Dördüncü Faktör (F4): Kendisiyle barışık ve kendisini yeterli hissetme, geleceğe umutla bakılması, uyumadan önce güzel şeyler düşünülmesi, hayattaki uzun vadeli amaçlar için çalışılması ve uygun stres kontrol yöntemlerinin

kullanılması ifadelerinden oluşan 4. faktör manevi gelişim faktörü olarak isimlendirilmiş ve 5 maddeden oluşmuştur.

Beşinci Faktör (F5): Kendisine nasıl daha iyi bakılabileceğinin sağlık personeline danışılması, Egzersiz yaparken nabız ve kalp atışlarının kontrol edilmesi, Bireysel sağlık bakımı ile ilgili eğitim programlarına katılım sağlanması ve Gıda paketlerinin üzerindeki besin, yağ ve sodyum içeriklerini belirleyen etiketlerinin okunması ifadelerinden oluşan beşinci faktör Stres Yönetimi Faktörü olarak adlandırılmış ve 4 maddeden meydana gelmiştir.

Altıncı Faktör (F6): Yakın dostlar edinmek için çaba harcanması, her gün yapacak değişik ve ilginç şeylerin bulunması ve iş ve eğlenceye zaman ayrılması ifadelerinden meydana gelen altıncı faktör kişilerarası ilişkiler faktörü olarak isimlendirilmiş ve 3 maddeden oluşmaktadır.

Yedinci Faktör (F7): Yaşamda değiştiremeyecek şeylerin kabullenilmesi ve her gün et, tavuk, balık, kuru bakliyat, yumurta, çerez türü gıdalardan 3-4 porsiyon yenilmesi maddelerinden oluşan 7. faktör uyumluluk faktörü olarak isimlendirilmiş ve 2 ifadeden oluşmuştur.

Sekizinci Faktör (F8): Gerektiği kadar uykuya zaman ayrılması ve pozitif yönde değişim ve gelişimin hissedilmesi maddelerinden oluşan 8. faktör dinlenme faktörü olarak isimlendirilmiş ve 2 ibareden oluşmuştur.

Tablo 5. Sağlıklı Yaşam Ölçeği ile ilgili Tanımlanmış İstatistikler

	Ortalama	Std. Sapma	Katılım Düzeyi
Sağlık Sorumluluğu Faktörü			
İlahi bir gücün varlığına inanırım	4,4175	,92484	Yüksek
Başarıları için insanları takdir ederim	4,2200	,97415	Yüksek
Yaşamımın bir amacı olduğuna inanırım	4,2025	,94272	Yüksek
Yakın arkadaşlarıma zaman ayırırım	4,1325	,95248	Yüksek
Yeni deneyimlere ve durumlara açığım	4,1175	1,01057	Yüksek
Sevdiğim kişilerle kucaklaşıyorum	4,1100	1,05626	Yüksek
Doktora veya sağlık görevlisine, vücudumdaki olağandışı belirti ve bulguları anlatırım	4,1000	,97333	Yüksek
Konuşarak ve uzlaşarak çatışmaları çözerim	4,0600	,99945	Yüksek
İnsanlarla anlamlı ve doyumlulu ilişkiler sürdürürüm	4,0550	,91327	Yüksek
Yakınlarımla endişe ve sorunlarımı tartışırım	4,0375	,98668	Yüksek
Yaşamımda benim için önemli olan şeylerin farkındayım	3,9950	1,01861	Yüksek
İhtiyaç duyduğumda başkalarından danışmanlık ve rehberlik hizmeti alırım	3,9775	1,05346	Yüksek
Başkalarına ilgi, sevgi ve yakınlık göstermek benim için kolaydır	3,9250	1,03540	Yüksek
Sağlık sorunlarımı sağlık personeline danışırım	3,9175	1,00908	Yüksek
Sağlık konusunda gerektiği durumlarda başka sağlık çalışanından da bilgi alırım	3,7925	,98074	Yüksek
Sağlık çalışanlarına önerilerini anlamak için soru sorarım	3,7200	1,05327	Yüksek
Benzer sorunu olan kişilerden destek alırım	3,6600	1,08736	Orta
Rahatlamak için her gün kendime zaman ayırırım	3,5875	1,10698	Orta
<i>Sağlık Sorumluluğu Faktörünün genel ortalaması</i>			4,0015
Beslenme Faktörü			
Kahvaltı yaparım	4,0475	1,13731	Yüksek
Daha az doymuş yağ ve diyet kolesterolü tüketirim	3,4150	1,09808	Orta
Her gün 3-4 kez süt, yoğurt veya peynir yerim	3,1900	1,19477	Orta
Yorulmaktan kendimi korurum	3,0775	1,22689	Orta
Her gün 2-4 öğün meyve yerim	2,9800	1,13482	Orta
Tatlı ve şekerli kısıtlarım	2,9475	1,26837	Orta
Her gün 3-5 öğün sebze yerim	2,9250	1,10337	Orta
Televizyonda sağlıklı geliştirici programları izler ve sağlıkla ilgili kitapları okurum	2,8650	1,22291	Orta
Her gün 6-11 öğün ekmek, tahıl, pirinç ve makarna tüketirim	2,4500	1,21499	Orta
<i>Beslenme Faktörünün genel ortalaması</i>			3,0997

Sağlık hizmetlerinin etkin yönetilmesi açısından sağlık okuryazarlık düzeyi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi

<i>Fiziksel Aktivite Faktörü</i>			
Günlük işler sırasında egzersiz yaparım (örneğin, yemeğe yürüyerek giderim, asansör yerine merdiven kullanırım, arabamı uzağa park ederim)	3,3450	1,18722	Orta
Hafif ve orta düzeyde egzersiz yaparım (Örneğin haftada 5 kez ya da daha fazla) yürütürüm	3,3225	1,19669	Orta
Haftada en az üç kez 20 dakika veya daha uzun süre egzersiz yaparım.	3,0625	1,26792	Orta
Günde 15-20 dakika gevşeyebilmek, rahatlayabilmek için uygulamalar yaparım	3,0625	1,21955	Orta
Düzenli egzersiz yaparım	2,9700	1,17795	Orta
Kalp atımım hızlanana kadar egzersiz yaparım	2,8175	1,21774	Orta
<i>Fiziksel Aktivite Faktörünün genel ortalaması</i>			3,0967
<i>Manevi Gelişim Faktörü</i>			
Hayatımdaki uzun vadeli amaçlar için çalışırım	3,9350	1,01160	Yüksek
Geleceğe umutla bakarım	3,9250	1,03540	Yüksek
Kendimle barışık ve kendimi yeterli hissederim	3,8500	1,06787	Yüksek
Uyumadan önce güzel şeyler düşünürüm	3,6350	1,16627	Orta
Uygun stres kontrol yöntemleri kullanırım	3,4200	1,08930	Orta
<i>Manevi Gelişim Faktörünün genel ortalaması</i>			3,7530
<i>Stres Yönetimi Faktörü</i>			
Gıda paketlerinin üzerindeki besin, yağ ve sodyum içeriklerini belirleyen etiketleri okurum	3,6250	1,21163	Orta
Kendime nasıl daha iyi bakabileceğim konusunda sağlık personeline danışırım	3,2925	1,17063	Orta
Egzersiz yaparken nabız ve kalp atışlarımı kontrol ederim	3,1100	1,22950	Orta
Bireysel sağlık bakımı ile ilgili eğitim programlarına katılırım	2,9300	1,22017	Orta
<i>Stres Yönetimi Faktörünün genel ortalaması</i>			3,2394
<i>Kişilerarası İlişkiler Faktörü</i>			
İş ve eğlence zamanımı dengelerim	3,5025	1,08533	Orta
Yakın dostlar edinmek için çaba harcarım	3,2650	1,20557	Orta
Her gün yapacak değişik ve ilginç şeyler bulurum	3,1875	1,10017	Orta
<i>Kişilerarası İlişkiler Faktörünün genel ortalaması</i>			3,3183
<i>Uyumluluk Faktörü</i>			
Yaşamımda değiştiremeyeceğim şeyleri kabullenirim	3,3925	1,17127	Orta
Her gün et, tavuk, balık, kuru bakliyat, yumurta, çerez türü gıdalardan 3-4 porsiyon yerim	3,0775	1,16829	Orta
<i>Uyumluluk Faktörünün genel ortalaması</i>			3,2350
<i>Dinlenme Faktörü</i>			
Pozitif yönde değişim ve gelişimimi hissederim	3,8675	1,00372	Yüksek
Gerektiği kadar uyurum	3,4400	1,15964	Orta
<i>Dinlenme Faktörünün genel ortalaması</i>			3,6538

(\bar{x} = 1,00-2,33 Düşük, \bar{x} = 2,34-3,66 Orta ve \bar{x} = 3,67-5,00 Yüksek Katılım Düzeyini temsil etmektedir.)

Sağlık sorumluluğu faktörü incelendiğinde; ilahi bir gücün varlığına inanılması, başarılı insanların takdir edilmesi, yaşamın bir amacının olduğuna inanılması, yakın arkadaşlara zaman ayrılması, yeni deneyim ve durumlara açık

olunması, sevgi duyulan kişilerle kucaklaşılması, doktor veya sağlık görevlisine, vücuttaki olağandışı belirti ve bulguların anlatılması, konuşarak ve uzlaşarak çatışmaları çözüme kavuşturulması, insanlarla anlamlı ve doyumlu ilişkilerin sürdürülmesi ve yakınlarla endişe ve sorunların tartışılması ifadelerinin katılım düzeyi yüksek çıktığı için en önemli olan maddelerdir. Benzer sorunu olan kişilerden destek alınması ve rahatlamak için her gün gerekli zamanın ayrılması ifadeleri ise orta öneme sahip olan maddelerdir.

Beslenme faktörü incelendiğinde; kahvaltı yapılması ifadesinin yüksek katılım gösterdiği, daha az doymuş yağ ve diyet kolesterolü tüketmenin tercih edilmesi, her gün 3-4 kez süt, yoğurt veya peynir yenilmesi ve yorulmaktan korunulması ifadelerinin orta düzeyde önemli oldukları görülmektedir.

Fiziksel aktivite faktörü incelendiğinde; bütün ifadelerin orta katılım düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Özellikle; günlük işler sırasında egzersiz yapılması (örneğin, yemeğe yürüyerek gidilmesi, asansör yerine merdiven kullanılması, arabanın uzağa park edilmesi), hafif ve orta düzeyde egzersiz yapılması, haftada en az üç kez 20 dakika veya daha uzun süre egzersiz yapılması ve günde 15-20 dakika gevşeyebilmek, rahatlayabilmek için uygulamaların yapılması ifadelerinin öne çıktığı söylenebilir.

Manevî gelişim faktörü incelendiğinde; hayattaki uzun vadeli amaçlar için çalışılması, geleceğe umutla bakılması ile kendisiyle barışık ve kendisini yeterli hissetme ifadelerin önemli olduğu ve yüksek katılımı sahip olduğu diğer ifadelerin ise orta derecede kaldığı görülmektedir.

Stres yönetimi faktörü incelendiğinde; bütün ifadelerin orta derecede önemli olduğu, gıda paketlerinin üzerindeki besin, yağ ve sodyum içeriklerini belirleyen etiketlerinin okunması ve kendisine nasıl daha iyi bakılabileceğinin sağlık personeline danışılması ifadelerin daha iyi ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir.

Kişilerarası ilişkiler faktörü incelendiğinde; bütün ifadelerin orta derecede öneme sahip oldukları, ancak iş ve eğlenceye zaman ayrılması ifadesinin daha iyi bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir.

Uyumluluk faktörü incelendiğinde; bütün ifadelerin orta derecede öneme sahip oldukları, ancak yaşamda değiştirilemeyecek şeylerin kabullenilmesi ifadesinin daha iyi bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir.

Dinlenme faktörü incelendiğinde; pozitif yönde değişim ve gelişimin hissedilmesi ifadesinin yüksek, gerektiği kadar uykuya zaman ayrılması ifadesinin ise orta derecede katılım gösterdiği görülmektedir.

Genel olarak sağlıklı yaşam biçimi davranışı incelendiğinde; sağlık sorumluluğu ve manevi gelişim faktörlerinin ortalama puanlarının yüksek olduğu, dinlenme, kişilerarası ilişkiler, stres yönetimi ve uyumluluk faktörlerin ortalama derecelerinin orta düzeyde olduğu, beslenme ve fiziksel aktivite faktörlerinin ortalama değerlerinin düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla katılımcılar sağlık sorumluluğu ve manevi gelişim boyutu iyi değerlendirirken, fiziksel aktivite ve beslenme boyutunun ise düşük olduğunu belirtmişlerdir.

3.4. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Araştırma modelinde yer alan sağlık okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı arasındaki ilişkiyi incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizi Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Korelasyon Analizi Sonuçları

Boyutlar	HL1	HL2	HL3	HL4	HLB1	HLB2	HLB3	HLB4	HLB5	HLB6	HLB7	HLB8
HL1	1	,852**	,657**	,365**	,733**	,493**	,426**	,600**	,520**	,433**	,391**	,481**
HL2		1	,681**	,341**	,707**	,423**	,358**	,576**	,463**	,356**	,319**	,431**
HL3			1	,333**	,598**	,407**	,304**	,481**	,432**	,376**	,243**	,314**
HL4				1	,361**	,218**	,312**	,163**	,234**	,153**	,162**	,164**
HLB1					1	,498**	,511**	,748**	,567**	,532**	,407**	,549**
HLB2						1	,577**	,513**	,611**	,483**	,453**	,450**
HLB3							1	,535**	,610**	,466**	,395**	,449**
HLB4								1	,560**	,598**	,448**	,480**
HLB5									1	,526**	,404**	,387**
HLB6										1	,379**	,401**
HLB7											1	,285**
HLB8												1

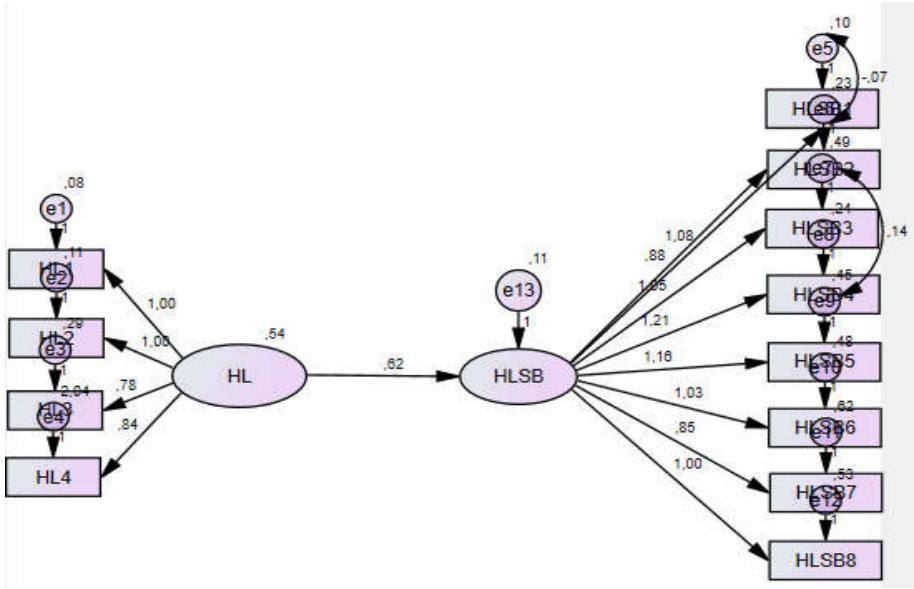
**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

HL: Sağlık Okuryazarlığı; HLB: Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı

Korelasyon analizi sonuçlarına göre; sağlık okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı değişkenleri arasında genel olarak orta düzeyde pozitif yönde bir korelasyon ilişkisinin olduğu görülmüştür. 0,00-0,30 arası değerler düşük düzey ilişki ve 0,30-0,70 arası değerler orta düzey ilişkiye işaret ederken; 0,70-1,00 arası değerler yüksek düzey ilişkiye işaret etmektedir (Büyüköztürk, 2015). Bu durumda sağlık okuryazarlık düzeyi arttıkça, sağlıklı yaşam biçimi davranışının da artacağı, yani bireylerin daha fazla sağlıklı yaşam biçimi davranışında bulunacakları söylenebilir.

3.5. Path (Yol) Analizine İlişkin Bulgular

Path analizi, nicel değişkenler arasındaki yapısal ilişkiyi ortaya koymak ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki toplam etkilerinin ne kadarının doğrudan ne kadarının da dolaylı olarak ortaya çıktığını belirlemede kullanılan bir yöntemdir. Gizli değişkenlerle yapılan yol analizi, gözlenen değişkenlerle yapılan yol analizinden, daha güvenilir sonuçlar üreten bir analizdir. Model uyumunun diyagramı aşağıdaki gibi elde edilmiştir.

[(X²/df: 4.409; GFI: 0.91; NFI: 0.92; CFI: 0.93; RMR: 0.041; TLI: 0.91; IFI: 0.93; AGFI: 0.86)]

Şekil 1. Sağlık okuryazarlığı-Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Path Diagramı ve Uyum İyiliği Sonuçları

Şekil 1’de sadece 0.05 (%95) anlamlılık düzeyinde anlamlı olan ilişkiler gösterilmiştir. Uyum iyiliği değerlerini arttırmak için bazı örtük değişkenler arasında kovaryanslar oluşturulmuştur ve bunun sonucunda modelin veri tarafından desteklendiği kabul edilmiştir. Yukarıda verilen, RMR, GFI, NFI, IFI, TLI, CFI, AGFI değerleri model uyumunun (model fit) sağlandığını göstermektedir. Bakılacak değerlerle ilgili bir sınırlama yoktur. Elde edilen sonuçlar araştırma hedeflerine göre değişebilmektedir. Analiz sonucu ulaşılan uyum değerleri aşağıda verilmiştir. Ayrıca path analizinin geçerlilik ve

Sağlık hizmetlerinin etkin yönetilmesi açısından sağlık okuryazarlık düzeyi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi

güvenilirliği ile ilgili boyutların güvenilirlik ve açıklanan varyansları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Araştırma Modeli YEM Sonuçları

Etkiler	Yapısal İlişkiler	Standartlaştırılmış ı Regresyon Katsayıları (β)	Kritik Oran (C.R.)	p
Standardize Edilmiş Toplam Etki	SYBD <--- SOY	,804	12,255	***
Standardize Edilmiş Direkt Etki	SYBD <--- SOY	,804	12,255	***

Toplam etkilere ait standardize edilmiş değerler incelendiğinde sağlık okuryazarlığının, sağlıklı yaşam biçimi davranışını toplam yordama gücünün 0,804 birim olduğu görülmektedir. Aşağıdaki Tablo 6’da literatürde genel kabul gören iyilik uyum indeksi değerleri analiz sonrası elde edilen değerler gösterilmiştir. Sonuç olarak sağlık okuryazarlığının, sağlıklı yaşam biçimi davranışını ($\beta=0,804$; $p<0,05$) anlamlı düzeyde ve olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

Tablo 8. Yapısal Model Uyum İyiliği İndeksleri

Genel Model Uyumu	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Uyum Değerleri
χ^2/sd	≤ 3	≤ 5	4.409
<i>NFI</i>	≥ 0.95	≥ 0.90	0.920
<i>CFI</i>	≥ 0.97	≥ 0.95	0.937
<i>IFI</i>	≥ 0.95	0.94-0.90	0.937
<i>AGFI</i>	> 0.95	≥ 0.85	0.867
<i>GFI</i>	≥ 0.90	0.89-0.85	0.913
<i>RMR</i>	< 0.05	< 0.08	0.041

Tablo 8’de görüldüğü üzere elde edilen sonuçlar, önerilen araştırma modelinin uyum indekslerinin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğunu göstermektedir. Açıklayıcı faktör analizi ve path analizleri ile elde edilen bulgular, modelin yapı geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

Sonuç

Genel olarak değerlendirme yapıldığında, sağlık okuryazarlığının sağlıklı yaşam biçimini bazı boyutlarda yüksek ve bir kısmında ise orta düzeyde etkilediği belirlenmiştir. Alan yazında örtüşen sonuçlara rastlamak mümkündür (Sezer ve Amarat, 2018). Ayrıca, sağlık okuryazarlık seviyesi yüksek olan bireylerin, sağlıklarını geliştirmede daha aktif oldukları, sağlıklı yaşam için daha çok fiziksel

aktiviteye önem verdikleri, sağlığa zararlı madde, sigara ve alkol tüketimlerinin daha az olduğu ve daha düzenli beslenme davranışı sergiledikleri belirlenmiştir (Baker vd. 2004; Von Wagner vd. 2007; Abel, 2007). Dolayısıyla bireylerin daha sağlıklı olmalarında sağlık okuryazarlık seviyesinin geliştirilmesinin hayati önem taşıdığı söylenebilir.

Araştırmada sağlıklı yaşam biçimi davranışının ortalama puanı 3,42 olarak orta derecede öneme sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç Anbari vd. (2012), Baji vd. (2015), Kordi vd. (2016) ve Moeini vd. (2016) tarafından yapılan çalışmalarla örtüşmektedir. Söz konusu çalışmalar da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Diğer çalışmalarda farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

Yapılan çalışmaların büyük bir kısmında bireylerin demografik özellikleri dikkate alınarak sağlıklı yaşam biçimi davranışı incelenmiştir. Eğitim düzeyi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı (Baghaei vd. 2008; Shakibzadeh vd. 2009; Karkazloo vd. 2011; Hamedzadeh vd. 2013) arasında olumlu ilişki olduğu ve yüksek eğitim düzeyine sahip hastaların, sağlıklı yaşam biçimi davranışına ait daha iyi muhakeme ve karar verme yeteneklerine sahip olduğunu göstermiştir.

Sağlık okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı arasında ilişki olduğu ve bu ilişkinin potif ve doğrusal olduğu belirlenmiştir. Yani sağlık okuryazarlık düzeyi yüksek bireylerin sağlıklı yaşam biçiminin de yüksek olduğu şeklindedir (von Wagner vd. 2007; Lai vd. 2013). Düşük sağlık okuryazarlığı aynı zamanda hastalıkların geç teşhisine, (Bennett vd. 1998) sağlıklı yaşam becerilerine ilişkin yetersizliğe (Schillinger vd. 2002; Adams vd. 2012), acil hizmetlerin kullanımının artmasına ve hastanede daha uzun süre kalmaya neden olduğu tespit edilmiştir (Lee vd. 2010).

Araştırmada elde edilen sonuçlar genel olarak aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Katılımcıların önemli bir kısmı orta yaş grubuna ait, büyük çoğunluğu evlidir.

Sağlık okuryazarlık ölçeğinin faktör analizi sonucunda literatür ile örtüşen dört boyut belirlenmiştir. Söz konusu boyutlar; eleştirel/kritik, fonksiyonel, sezgisel ve iletişimsel sağlık okuryazarlığı faktörleridir.

Sağlık okuryazarlık ölçeğindeki eleştirel/kritik sağlık okuryazarlığı faktörünün en önemli maddeleri; yaşam tarzının sağlığı etkileyip etkilemediğinin sorgulanabilmesi, hangi alışkanlıkların sağlıklı kalabilmekle ilgili olduğunun değerlendirilebilmesi ve egzersiz gibi yararlı bilgilere ulaşılabilmesi ifadeleridir.

Fonksiyonel sağlık okuryazarlığı faktörünün en önemli ifadeleri; doktorun ilaç kullanımı ile ilgili açıklamalarının anlaşılması, kötü alışkanlıklardan (sigara içme, egzersiz yapmama, alkol tüketme vb.) kurtulmaya çalışıldığında elde edilen yararların yargılanabilmesi ve aşı yapmaya neden ihtiyaç duyulduğu konusu incelendiğinde gerekçelerinin anlaşılabilmesi maddeleridir.

Sezgisel sağlık okuryazarlığı faktörünün en önemli ifadeleri; hastalıkla ilgili profesyonel desteğe ulaşılabilmesi ve hastalığın belirtilerden tahmin edilebilmesi unsurlarıdır.

İletişimsel sağlık okuryazarlığı faktörünün ise en önemli ifadeleri; hastalığın tedavisi ile ilgili gerekli bilgilere ulaşılabilmesi ve reçeteleri okuyabilme yeteneğine sahip olunması şeklindedir.

Sağlık okuryazarlık ölçeği genel olarak değerlendirildiğinde; eleştirel/kritik sağlık okuryazarlığı faktörünün 3,9507 ortalama değere, fonksiyonel sağlık okuryazarlığı faktörünün 3,8981 ortalama değere, iletişimsel sağlık okuryazarlığı faktörünün 3,8075 değere ve sezgisel sağlık okuryazarlığı faktörünün 3,7908 ortalama değere sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla faktör maddesi en çok olmasına rağmen ortalama değeri en yüksek olan faktör eleştirel/kritik sağlık okuryazarlığı faktörü olduğu görülmektedir.

Sağlıklı yaşam biçimi davranışı ölçeğinin faktör analizi sonucu orijinal ölçeğe yakın fakat farklı olarak iki faktör daha eklenmiştir. Söz konusu boyutlar; sağlık sorumluluğu, beslenme, fiziksel aktivite, manevi gelişim, stres yönetimi, kişilerarası ilişkiler, uyumluluk ve dinlenme faktörleridir.

Sağlıklı yaşam biçimi ölçeğindeki sağlık sorumluluğu faktörünün en önemli ifadeleri; İlahi bir gücün varlığına inanılması, başarılı insanların takdir edilmesi, yaşamın bir amacının olduğuna inanılması, yakın arkadaşlara zaman ayrılması, yeni deneyim ve durumlara açık olunması, sevgi duyulan kişilerle kucaklaşılması ve doktor veya sağlık görevlisine, vücuttaki olağandışı belirti ve bulguların anlatılması maddeleridir.

Beslenme faktörünün en önemli ifadesi; kahvaltı yapılması maddesidir. Daha az doymuş yağ ve diyet kolesterolü tüketmenin tercih edilmesi ve her gün 3-4 kez süt, yoğurt veya peynir yenilmesi ifadeleri ise ikinci derecede önemli görülmüştür.

Fiziksel Aktivite Faktörünün en önemli maddeleri; Günlük işler sırasında egzersiz yapılması (örneğin, yemeğe yürüyerek gidilmesi, asansör yerine merdiven kullanılması, arabanın uzağa park edilmesi) ile hafif ve orta düzeyde

egzersiz yapılması, günlük işler sırasında egzersiz yapma (örneğin, asansör yerine merdivenin kullanılması, yemeğe yürüyerek gidilmesi, arabanın uzak yerlere park etme) ile hafif ve orta düzeyde egzersiz yapma ifadeleridir.

Manevi gelişim faktörünün en önemli unsurları; Hayattaki uzun vadeli amaçlar için çalışılması, geleceğe umutla bakılması ile kendisiyle barışık ve kendisini yeterli hissetme ifadeleridir.

Stres Yönetimi Faktörünün en önemli unsurları; gıda paketlerinin üzerindeki besin, yağ ve sodyum içeriklerini belirleyen etiketlerin okunması ve kendisine nasıl daha iyi bakılabileceğinin sağlık personeline danışılması ifadeleridir.

Kişilerarası ilişkiler faktörünün en önemli ifadesi; iş ve eğlenceye zaman ayrılması maddesidir.

Uyumluluk Faktörünün en önemli unsuru; yaşamda değiştirilemeyecek şeylerin kabullenilmesi ifadesidir.

Dinlenme faktörünün en önemli unsuru; pozitif yönde değişim ve gelişimin hissedilmesi ifadesidir.

Sağlıklı yaşam biçimi davranışı ölçeği genel olarak incelendiğinde; sağlık sorumluluğu ve manevi gelişim faktörlerinin ortalama puanlarının yüksek olduğu, dinlenme, kişilerarası ilişkiler, stres yönetimi ve uyumluluk faktörlerin ortalama derecelerinin orta düzeyde olduğu, beslenme ve fiziksel aktivite faktörlerinin ortalama değerlerinin düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla katılımcılar, sağlık sorumluluğu ve manevi gelişim boyutlarını iyi değerlendirirken, fiziksel aktivite ve beslenme boyutlarını düşük değerlendirmişlerdir.

Sağlık okuryazarlık ve sağlıklı yaşam biçimi davranışının korelasyon analizi sonucuna göre değişkenleri arasında orta düzeyde pozitif yönde bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir.

Path (Yol) Analizi sonucuna göre; RMR, GFI, NFI, IFI, TLI, CFI, AGFI değerleri model uyumunun (model fit) sağlandığını göstermektedir. Toplam etkilere ait standardize edilmiş değerler incelendiğinde sağlık okuryazarlığının, sağlıklı yaşam biçimi davranışını toplam yordama gücünün 0,804 birim olduğu görülmektedir. Ayrıca elde edilen sonuçlar, önerilen araştırma modelinin uyum indekslerinin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğunu göstermektedir. Açıklayıcı faktör analizi ve path analizleri ile elde edilen bulgular, modelin yapı geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

Kaynaklar

ABEL, T. (2007), “Cultural Capital in Health Promotion”, In *Health and Modernity: The Role of Theory in Health Promotion*, Eds: McQueen, DV, Kickbusch I, Springer, New York.

ADAMS, R. J., PİANTADOSI, C., ETTRIDGE, K., MILLER, C., WILSON, C., TUCKER, G. ve HILL, C. L. (2013), “Functional Health Literacy Mediates the Relationship between Socio-Economic Status, Perceptions and Lifestyle Behaviors Related to Cancer Risk in an Australian Population”, *Patient Educ Couns*, 91(2):206–212. doi:10.1016/j.pec.2012.12.001.

AHIJEVYCH, K. ve BERNHARD, L. (1994), “Health-promoting Behaviors of African-American Women”, *Nursing Research*, 43(2):86-89.

AKÇA, Ş. (1998), *Üniversite Öğretim Elemanlarının Sağlığı Geliştirme Davranışları ve Bunu Etkileyen Etmenlerin Değerlendirilmesi*, Bilim Uzmanlığı Tezi, İzmir.

AL-MA’AITAH, R. ve HADDAD, L. (1999), “Health Promotion Behaviors of Jordanian Women”, *Health Care for Women International*, 20(6):533-547.

ANBARI, K., GHANADI, K., KAVIANI, M. ve MONTAZERI, R. (2012), “The self Care and its Related Factors in Diabetic Patients of Khorramabad City”, *Yafteh*. 14(4):49–57.

ARYANKHESAL, A., NIKNAM, N., HASANI, M., MENGELIZADEH, N., AGHAEI, N., GHAEDCHUKAMEI, Z., RANAIE, A., KALTEH, E. A. ve NAGHDI, B. (2019), “Determining the Relationship between Health Literacy Level and Quality of Life Among the Elderly Living in Nursing Home”, *J Educ Health Promot*. 8: 225. doi:10.4103/jehp.jehp_310_19, PMID: 31867389, PMCID: PMC6904942.

AYAZ, S., TEZCAN, S. ve AKINCI, F. (2005), “Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinin Sağlığı Geliştirme Davranışları”, *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*. 9(2):26-34.

BAGHAEI, P., ZANDI, M., VARES, Z., MASOUDI ALAVI, N. ve ADIB-HAJBAGHERY, M. (2008), “Self Care Situation in Diabetic Patients Referring to Kashan Diabetes Center”, in 2005. *KAUMS J (Feyz)*. 12(1):88–93.

BAHAR, Z. ve BAYIK, A. (1998), *Sağlığın Geliştirilmesi ve Sağlık Eğitimi. Hemşirelikte Eğitim Materyali*, 1. Baskı, Ankara: Sağlık Bakanlığı Matbaası.

BAHAR, Z., BEŞER, A., GÖRDES, N., ERSİN, F. ve KISSAL, A. (2008), “Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği II’nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(1):1-13.

BAINS, S. S. ve EGEDE, L. E. (2011), “Associations between health literacy, diabetes knowledge, self-care behaviors, and glycemic control in a low income population with type 2 diabetes”, *Diabetes Technology Therapeutics*, 13:335–41.

BAJI, Z., ZAMANI ALAVIJEH, F., NOUHJAH, S. ve HAGHIGHIZADEH, M. (2015), “Self-care behaviors and related factors in women with type 2 diabetes”, *Iran J Endocrinol Metabol*, 16(6):393–401.

BAKER, D. W., GAZMARARIAN, J. A., WILLIAMS, M. V., SCOTT, T., PARKER, R. M., GREEN, D., REN, J. ve PEEL, J. (2004), “Health literacy and use of outpatient physician services by Medicaremanaged care enrollees”, *J Gen Intern Med*, 9:215–220.

BENNETT, C. L., FERREIRA, M. R., DAVIS, T. C., KAPLAN, J., WEINBERGER, M., KUZEL, T., SEDAY, M. A. ve SARTOR, O. (1998), “Relation between literacy, race, and stage of presentation among low-income patients with prostate cancer”, *J Clin Oncol*, 1998;16(9):3101–3104. doi:10.1200/JCO.1998.16.9.3101.

BEŞER, A., BAHAR, Z. ve BÜYÜKKAYA, D. (2007), “Health promoting behaviors and factors related to lifestyle among Turkish workers and occupational health nurses’ responsibilities in their health promoting activities”, *Industrial Health*, 45(1):151-159.

BOTTORFF, J. L., JOHNSON, J. L., RATNER, P. A. ve HAYDUK, L. A. (1996), “The effects of cognitive-perceptual factors on health promotion behavior maintenance”, *Nursing Research*, 45(1):30-36.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2015), *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*, (21. Baskı), Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

CALLAGHAN, D. M. (2000), *The relationship among health promoting self-care behaviors, self-efficacy, and self-care agency*, Widener University School of Nursing, A unpublished dissertatiton.

CHAHARDAH-CHERIK, S., GHEIBIZADEH, M., JAHANI, S. ve CHERAGHIAN, B. (2018), "The Relationship between Health Literacy and Health Promoting Behaviors in Patients with Type 2 Diabetes", *Int J Community Based Nurs Midwifery*, Jan; 6(1):65–75. PMID: PMC5747574, PMID: 29344537.

CHOİ HUI, W. H. (2002), "The health promoting lifestyles of undergraduate nurses in Hong Kong", *Journal of Professional Nursing*, 18(2):101-111.

CHOİ, Y. J. ve LEE, K. J. (2007), "Evidence-based nursing: Effects of a structured nursing program for the health promotion of Korean women with hwa-byung", *Archives of Psychiatric Nursing*, February, 21(1):12-16.

CİNDAŞ, A. (2001), "Yaşlılarda egzersiz uygulamasının genel ilkeleri", *Turkish Journal of Geriatrics*, 4(2):77-84.

COCKERHAM, W. C. (2014), "Health Behavior", *Wiley Online Library*, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/9781118410868.wbehibs296>, <https://doi.org/10.1002/9781118410868.wbehibs296>.

COLLABORATORS, R. F. (2017), "Global, regional, and national comparative risk assessment of 79 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks, 1990 – 2015: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2015", *The Lancet*, Vol: 388, No: 100532: 1659-1724.

CONNER, M. ve NORMAN, P. (1996), (eds.) *Predicting Health Behaviour*, Buckingham, UK: Open University Press.

CONNER, M. T. (2015), "Health Behaviors. Research Gate", https://www.researchgate.net/publication/304193514_Health_Behaviors/link/55f40dfa08ae7a10cf88e63e/download, Doi: 10.1016/B978-0-08-097086-8.14154-6.

ÇAKIRCALI, E. (2000), *Hasta bakımı ve tedavisinde temel ilke ve uygulamalar*, Güven & Nobel Tıp Kitabevleri.

ÇELİK, G. O., MALAK, A. T., BEKTAŞ, M., YILMAZ, D., YÜMER, A. S., ÖZTÜRK, Z. ve DEMİR, E. (2009), "Sağlık yüksekokulu öğrencilerinin

sağlığı geliştirme davranışlarını etkileyen etmenlerin incelenmesi”, *AJCI*, 3(3):164-169.

ÇİMEN, S. (2003), *15-18 Yaş grubu gençlerde riskli sağlık davranışları ölçeğinin geliştirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.

DURAN, Ü., ÖĞÜT, S., ASGARPOUR, H. ve KUNTER, D. (2018), “Evaluation of the Health Personnel’s Healthy Lifestyle Behaviors”, *Journal of Adnan Menderes University Health Sciences Faculty*, 2(3):138-147.

EK, S. (2015), “Gender differences in health information behaviour: A Finnish population-based survey”, *Health Promot Int*, 30(3):736-45. [<http://dx.doi.org/10.1093/heapro/dat063>].

ESİN, N. (1997), *Endüstriyel Alanda Çalışan İşçilerin Sağlık Davranışlarının Saptanması ve Geliştirilmesi*, Doktora tezi, İstanbul.

FREEDMAN, D. A., BESS, K. D., TUCKER, H. A., BOYD, D. L., TUCHMAN A. M. ve WALLSTON K. A. (2009), “Public health literacy defined”, *Am J Prev Med*; 36(5):446-51. [<http://dx.doi.org/10.1016/j.amepre.2009.02.001>].

FROZE, S., ARİF, M. T. ve SAIMON, R. (2019), “Determinants of Health Literacy and Healthy Lifestyle against Metabolic Syndrome among Major Ethnic Groups of Sarawak, Malaysia: A Multi-Group Path Analysis”, *The Open Public Health Journal*, DOI: 10.2174/1874944501912010172, 12:172-183

GOCHMAN, D. S. (Ed), (1997), *Handbook of Health Behavior Research* New York, Vols. 1–4: Plenum.

GÜL, İ., YEŞİLTAŞ, A. ve ŞAHİN, S. (2019), “The Relationship between Healthy Life Style Behaviors and Health Literacy: A Study on University Students”, *Journal of International Health Sciences and Management*, 5(9):26-43

GÜNGÖR, İ. ve HOTUN ŞAHİN, N. (2006), “Sağlığın geliştirilmesinde kullanılan temel davranış değiştirme kuram ve modelleri”, *Hemşirelik Forumu Dergisi*, Mayıs-Haziran Temmuz-Ağustos; 6-13.

HADDAD, L. G., AL-MA’AITAH, R. M., CAMERON, S. J. ve ARMSTRONG-STASSEN, M. (2001), “An Arabic language version of the Health Promotion Lifestyle Profile”, *Public Health Nursing*, 15(2):74-81.

HE, Z., CHENG, Z., SHAO, T., LIU, C., SHAO, P., BISHWAJIT, G., FENG, D. ve FENG, Z. (2016), “Factors Influencing Health Knowledge and

Behaviors among the Elderly in Rural China,” 1-16. [<http://dx.doi.org/10.3390/ijerph13100975>].

INOUE, M., TAKAHASHI, M. ve KAI, I. (2013), “Impact of communicative and critical health literacy on understanding of diabetes care and self-efficacy in diabetes management: a cross-sectional study of primary care in Japan”, *BMC Family Practice*. 14:40.

JOHNSON, R. (2005), “Gender differences in health-promoting lifestyles of African Americans”, *Public Health Nursing*, 22(2):130-137.

KARKAZLOO, N. V., DARYASARI, G. A., FARAHANI, B., MOHAMMADNEZHAD, E. ve SAJJADI, A. (2011), “The study of self-care agency in patients with diabetes (Ardabil)”, *Mod Care J*. 8(4):197-204.

KHOSRAVI, A., AHMADZADEH, Kh., ARASTOOPOOR, Sh. ve TAHMASEBI, R. (2015), “Health literacy levels of diabetic patients referred to Shiraz health centers and its effective factors”, *Health Inf Manage*. 12:194–205.

KICKBUSCH, I. ve MAAG, D. (2008), “Health Literacy. In International Encyclopedia of Public Health”, Volume 3. Edited by: Kris H, Stella Q. Academic Press, 204-211.

KOÇOĞLU, D. (2006), *Konya kent merkezinde sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve yaşam kalitesinde sağlıkta sosyoekonomik eşitsizlikler*, (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

KORDI, M., BANAEI, M., ASGHARIPOUR, N., MAZLOUM, S. R. ve AKHLAGHI, F. (2016), “Prediction of self-care behaviors of Women with gestational diabetes based on belief of person in own ability (self-efficacy)”, *Iran J Obstet, Gynecol Infertil*. 19(13):6–17.

KUDO, N., YOKOKAWA, H., FUKUDA, H., HISAOKA, T., ISONUMA, H. ve NAITO, T. (2016), “Analysis of Associations between Health Literacy and Healthy Lifestyle Characteristics among Japanese Outpatients with Lifestyle-related Disorders”, *J Gen Fam Med [Internet]*, 17(4):299-306. [http://dx.doi.org/10.14442/jgfm.17.4_299].

LAI, A.Y., ISHIKAWA, H., KIUCHI, T., MOOPPIL, N. ve GRIVA, K. (2013), “Communicative and critical health literacy, and self-management behaviors in end-stage renal disease patients with diabetes on hemodialysis”, *Patient Educ Couns*, 91(2):221–227. doi:10.1016/j.pec.2012.12.018.

LEE, S. Y., TSAI, T. I., TSAI, Y. W. ve KUO, K. N. (2010), "Health literacy, health status, and healthcare utilization of Taiwanese adults: results from a national survey", *BMC Public Health*. 10(1):614. doi:10.1186/1471-2458-10-614.

LIU, Y., WANG, Y., LIANG, F., CHEN, Y., LIU, L., ve LI, Y. (2015), "Health Literacy Status and Influencing Factors of Older Population in Xinjiang", *Iran J Public Health*. 44(7):913-919.

MCQUEEN, D. V., KICKBUSCH, I., POTVIN, L., PELIKAN, J. M., BALBO, L. ve ABEL, Th. (2007), "Health and modernity", *Springer: The Role of Theory in Health Promotion*.

MOEINI, B., TEIMOURI, P., HAJI MASOUDI, S., AFSHARI, M., MOGHADDAM, S. M. K., BAGHERI, F., MORADI, K. ve TAGH, J. Z. C. (2016), "Analyse of self-care behaviours and its related factors among diabetic patients", *Qom Univ Med Sci J*. 10(4):48-57.

NUTBEAM, D. (2000), "Health literacy as a public health goal: A challenge for contemporary health education and communication strategies into the 21st century", *Health Promot Int*; 15(3):259-67. [<http://dx.doi.org/10.1093/heapro/15.3.259>].

O'NEILL, S. ve O'DRISCOLL, L. (2015), "Metabolic syndrome: A closer look at the growing epidemic and its associated pathologies", 16(1):1-12. [<http://dx.doi.org/10.1111/obr.12229>].

PENDER, N. J. (1992), "Health promotion and disease prevention: toward excellence in nursing practice and education", *Nursing Outlook*, 40(3):106-112.

PROTHEROE, J., RATHOD, T., BARTLAM, B., ROWLANDS, G., RICHARDSON, G. ve REEVES, D. (2016), "The Feasibility of Health Trainer Improved Patient Self-Management in Patients with Low Health Literacy and Poorly Controlled Diabetes: A Pilot Randomized Controlled Trial", *Journal of Diabetes Research*.

RANASINGHE, P., MATHANGASINGHE, Y., JAYAWARDENA, R., HILLS, A.P. ve MISRA A. (2017), "Prevalence and trends of metabolic syndrome among adults in the asiapacific region: A systematic review", *BMC Public Health*; 17(1):101. [<http://dx.doi.org/10.1186/s12889-017-4041-1>].

REISI, M., MOSTAFAVI, F., JAVADZADE, H., MAHAKI, B., TAVASSOLI, E. ve SHARIFIRAD, G. (2016), "Impact of Health Literacy, Self-

Efficacy, and Outcome Expectations on Adherence to Self-Care Behaviors in Iranians with Type 2 Diabetes”, *Oman Medical Journal*. 31:52–9.

SCHILLINGER, D., GRUMBACH, K., PIETTE, J., WANG, F., OSMOND, D., DAHER, C., PALACIOS, J., SULLIVAN, G. D. ve BINDMAN, A. B. (2002), “Association of health literacy with diabetes outcomes”, *JAMA*, 288(4):475–482. doi:10.1001/jama.288.4.475.

SEZER, C. ve AMARAT, M. (2018), “A Study on the Relationship between Health Literacy and Healthy Life Style”, *2nd International 12th National Congress on Health and Hospital Administration*.

SIMNETT, I. (1985), *Promoting health: a practical guide to health education*, Wiley.

SIMONDS, S. K. (1974), “Health education as social policy”, *Health Education Monograph*, 2:1-25.

SISK, R. J. (2000), “Caregiver burden and health promotion”, *International Journal of Nursing Studies*, 37(1):37-43.

SUKA, M., ODAJIMA, T., OKAMOTO, M., SUMITANI, M., IGARASHI, A., ISHIKAWA, H., KUSAMA, M., YAMAMOTO, M., NAKAYAMA, T. ve SUGIMORI, H. (2015), “Relationship between health literacy, health information access, health behavior, and health status in Japanese people”, *Patient Educ Couns*; 98(5):660-8. [<http://dx.doi.org/10.1016/j.pec.2015.02.013>].

TANRIVERDİ, G., SEVİĞ, Ü., BAYAT, M. ve BİRKÖK, M. C. (2009), “Hemşirelik bakımında kültürel özellikleri tanılama rehberi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1):793-806.

VON WAGNER, C., KNIGHT, K., STEPTOE, A. ve WARDLE, J. (2007), “Functional health literacy and health-promoting behaviour in a national sample of British adults”, *J Epidemiol Community Health*, 61:1086–90.

WALKER, S. N. ve HILL-POLERECKY, D. M. (1996), *Psychometric evaluation of the Health Promoting Lifestyle Profile II. Unpublished manuscript*, University of Nebraska Medical Center.

WOK, S. ve MOHAMED, S. (2017), *Internet and social media in Malaysia: Development. Challenges and potentials. The evolution of media communication*.

WU, Y., WANG, L., CAI, Z., BAO, L., AI, P. ve AI, Z. (2017), “Prevalence and risk factors of low health literacy: A community-based study in Shanghai, China”, *Int J Environ Res Public Health*, 14(6) E628 [<http://dx.doi.org/10.3390/ijerph14060628>] [PMID: 28604645].

YALÇINKAYA, M., GÖK ÖZER, F. ve KARAMANOĞLU, A. Y. (2007), “Sağlık Çalışanlarında Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının Değerlendirilmesi”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(6):409-420.

YOKOKAWA, H., YUASA, M., SANADA, H., HISAOKA, T. ve FUKUDA, H. (2015), “Age and sex-specific impact of health literacy on healthy lifestyle characteristics among Japanese Residents in a Rural Community”, *Health*; 07(06):679-688. [<http://dx.doi.org/10.4236/health.2015.76081>].

ZAYBAK, A. ve FADILOĞLU Ç. (2004), “Üniversite öğrencilerinin sağlığı geliştirme davranışı ve bu davranışı etkileyen etmenlerin belirlenmesi”, *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 20(1):77-95.